

Κονδύλα 139

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

— ΧΑΝΙΩΝ —

Αρ. αρθ. 4757 α'

Χρονολ. Εισαγ. 12-3-1958

Είδος της 16τομη Γραμμή

Αριθ. 939-1/7 AM

ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ ΚΑΙ ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΩΝ

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ

*XXVI
II
XXXV*

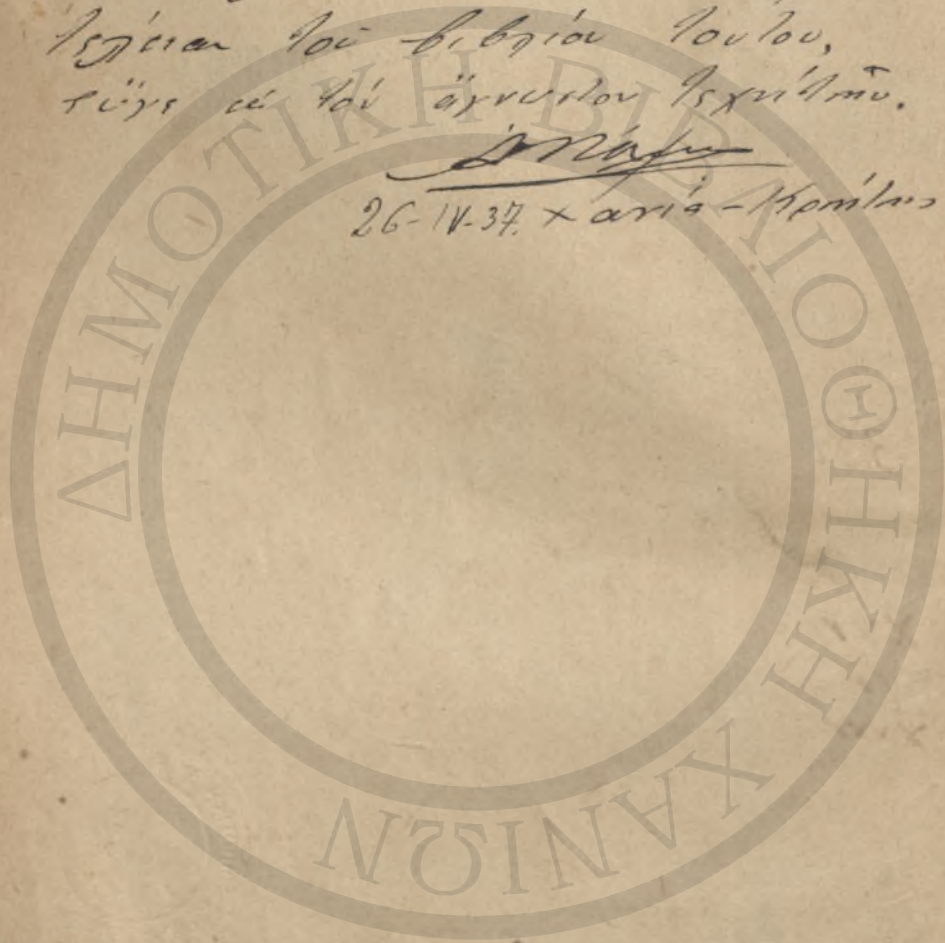
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ

1897

Αἱ ἱερογραφαὶ εἶνα
ἱερὰ τοῦ βιβλίου τούτου,
καὶ αἱ ἄλλοι ἄνθρωποι ἔχουσιν.

Ἰ. Μ. Μ. Μ.
26-14-37 + αρία - Μονίμα

ὁ Λουκάκος Μετσίλης ἤρ-
χεται ἐκ τῆν Μελιτών τῆν 22
Απριλίου 1850 διγγιμῆ κερ-
σιν ἐκ Προσπάγια.
Ἐρασσα 14/3/1912.
Γ. Χαλκίης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐπιθυμῶντες νὰ ἐκδώσωμεν τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης, ἐλάβομεν ὡς βάσιν τὰ «Ἱστορικά Σχηνογραφήματα» τοῦ Σπ. Ζαμπελίου, ἐν οἷς ὁ σοφὸς ἐκεῖνος μεσαιωνοδίφης ἀπεθησαύρισε μέγα μέρος τῆς ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἱστορίας τῆς Κρήτης, καὶ τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Κριτοβουλίδου, ἐν οἷς περιγράφεται ἡ δεκαετής ἐπανάστασις τῆς Κρήτης τοῦ 1821. Ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία ἡμῶν ἦτο νὰ προσφέρωμεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀναγνώστας πλήρες περὶ Κρήτης ἔργον, δυνάμενον ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἑλλειψίν ἱστορίας τῆς ἠρωϊκῆς μεγαλονήσου καὶ νὰ παράσχη ὡς οἷόν τε τελειοτέραν εἰκόνα τῶν μακρῶν αὐτῆς καὶ πεισμόνων ἀγώνων καὶ τῶν μερτυρίων αὐτῶν ὑπέστη, παλαιούσα κατὰ τῶν διαφόρων αὐτῆς κατακτητῶν. Τῶνόντι ἡ Κρήτη, ἡ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην χώραν δράσασα, δὲν ἔχει ἱστορίαν. Ἡ ἀρχαία αὐτῆς ἱστορία παρουσιάζει αἰῶνων χάσματα ἢ περικαλύπτεται ὑπὸ ἀγλῶς· εἶνε δὲ ἀμφίβολον ἂν αἱ ἀνασκαφαὶ αἱ ὁποῖαι θὰ γείνωσιν ποτε θὰ πληρώσωσι τὰ κενὰ καὶ θὰ διαφωτίσωσι τὰ σκοτεινά. Περὶ δὲ τῆς μεσαιῶνος καὶ τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς, ἡ ὁποία εἶνε καὶ ἡ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα, ἔχουσι γραφεῖ τινά, ἀλλὰ σποράδην, εἰς μονογραφίας ἐξαντληθείσας καὶ ἀγνώστους τοῖς πολλοῖς, σπουδαιοτάτη δὲ

ιστορική ὕλη κατάκειται ἀνεξερεύνητος εἰς τὰ Ἑνετικά ἀρχεῖα
 καὶ εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας. Διὸ ἀπετάθημεν πρὸς τὸν κ.
 Ι. Κονδυλάκην, ὅστις ἀνέλαβε νὰ συμπληρώσῃ τὸ δοκίμιον
 τοῦ μακαρίτου Ζαμπελίου, προσθέτων τὰς παραλειφθείσας ὑπὸ
 τούτου ἐπαναστάσεις, καὶ περιγράψῃ τὰς κατόπιν περιπετείας
 τῆς νήσου, τὴν ἄλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὴν ἐπι-
 τουρκοκρατίαν κατὰστασιν καὶ τὰς γενομένας κατὰ τοῦ ὀθω-
 μανικοῦ ζυγοῦ ἐπαναστάσεις, συμπληρουμένου οὕτω καὶ τοῦ
 ἔργου τοῦ Κριτοβουλίδου καὶ διδομένης εἰς τὴν ἐκδόσιν ἐνό-
 τητος. Ἄλλ' ὁ χρόνος ὃν εἶχεν ὁ κ. Κονδυλάκης πρὸς ἐπι-
 τέλεισιν οὕτω σπουδαίου καὶ δυσχερεστάτου ἔργου ἦτο ἐλάχι-
 στος καὶ ἀνεπαρκής, διὸ τὸ πόνημα παρουστίζεται ἀνευ ἀξιώ-
 σεων. Ὅπως δὴποτε ὁμως δι' αὐτοῦ πληροῦται κατὰ τὸ ἐνὸν
 σπουδαιοτάτη ἔλλειψις, καὶ παρέχεται εἰς τὸν Ἕλληνα ἀνα-
 γνώστην βιβλίον αὐτοτελές, εἰς ὃ θὰ εὔρη ὡς οἶον τε πλήρη
 τὴν ἀφήγησιν τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων καὶ παθημάτων
 τῶν Κρητῶν. Εἶθε δὲ τὸ πόνημα ἡμῶν νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς
 ἄλλους νὰ γράψωσι πληρέστερον καὶ τελειότερον ἔργον περὶ
 τῆς πολυπαθοῦς μεγαλονήσου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Κρήτη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι
τῆς Ἐνετοκρατίας.

Ἡ ἀρχαία τῆς Κρήτης ἀκμὴ λήγει σχεδὸν κατὰ τὴν χρονικὴν
περίοδον καθ' ἣν ἀρχίζει ἡ ἀκμὴ τῆς ἑλληνικῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τοὺς
πρὸ τῶν Τρωϊκῶν χρόνους ἡ Κρήτη καὶ ἰσωτερικῶς ἠκυαζεν, ἔχουσα
πολλὰς καὶ μεγάλαις πόλεις, δι' ὅπερ καὶ ἑκατόμπολις ἐκλήθη,
προκαγοῦσα τὰς τέχνας καὶ διεπομένη ὑπὸ σοφῆς νομοθεσίας καὶ
ἰσωτερικῶς εἶχε μεγάλην δύναμιν, ἰδίως ἐπὶ τοῦ μεγάλου αὐτῆς
βασιλέως Μίνως, ὅστις ἰπικρατῆσας ναυτικῶς, ἐκαθάρισε τὸ Αἰ-
γαῖον ἀπὸ τοῦ πειρατῆ καὶ διήνοιξεν ὁδοὺς ἀσφαλτεῖς εἰς τὴν ναυ-
τιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Ὑπερῆε δὲ ἡ Κρήτη ἡ γέφυρα τοῦ ἀρ-
χαίου πολιτισμοῦ, διότι παρκαθούσα αὐτὸν παρὰ τῶν ἀνατο-
λικῶν ἔθνων, ἰδίως τῶν Φοινίκων, καὶ τῶν Αἰγυπτίων, τὸν μετέ-
δωκε καλλιεργημένον καὶ τελειοποιημένον εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν
Ἑλλάδα.

Μετὰ τὰ Τρωϊκά, καταλυθείσης τῆς βασιλείας, ἡ νῆσος διη-
ρήθη εἰς τόσα σχεδὸν αὐτόνομα καὶ ἀλληλομαχόμενα κρατίδια ὅσα
καὶ αἱ πόλεις αὐτῆς. Μόνον δ' ἐν περιπτώσει γενικοῦ ἰσωτερικοῦ
κινδύνου αἱ διάφοροι πόλεις συνεδίοντο διὰ κοινῆς συμμαχίας, ἥτις
ἐκαλεῖτο *Συγκρητισμός*. Εἰς τὰς ἐμφυλίους ἐκείνας διαμάχας προ-

Ξήρον αἱ τρεῖς ἰσχυρόταται τῶν Κρητικῶν πόλεων, Κνωσός, Γόρ-
 τυς καὶ Κυδωνία, διαφιλονεικοῦσαι πρὸς ἀλλήλας τὰ πρωτεῖα,
 παρασύρουσαι δὲ καὶ τὰς δευτερευούσας εἰς τὴν διαπάλην αὐτῶν.
 Οἱ ἀλληλοσπαραγμοὶ οὗτοι ἐξήντλουν μάτην τὰς δυνάμεις τῆς χώ-
 ρας, παρασκευάζουσαι τὴν ξενικὴν κατάκτησιν καὶ ἀπεργαζόμεναι
 τὴν παρακμὴν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἰσχύος. Οἱ Κρήτες δὲν ἔλα-
 βον μέρος εἰς τοὺς Μηδικούς πολέμους, ἐπὶ τινὰ δὲ χρόνον ἐχρη-
 μάτιασαν ὑποτελεῖς εἰς τὸν Δαρειῖον καὶ κατόπιν ἀπετέλεσαν μέρος
 τοῦ κράτους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Πτολεμαίων.

Ἐξ ὧν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, τελευταία ὑπετάχθη εἰς τοὺς
 Ρωμαίους ἡ Κρήτη. Μία ἐκστρατεία κατ' αὐτῆς ὑπὸ τὸν Μάρκον
 Ἀντώνιον ἀπέτυχεν· ἀλλ' ἐπὶ τέλος ὁ Μέτελλος κατώρθωσε νὰ
 τὴν κυριεύσῃ τὸ 68 π. Χ. μετὰ τριετῆ πόλεμον. Ὅταν δὲ τὸ Ρω-
 μαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς ἀνατολικὸν καὶ δυτικόν, ἡ Κρήτη πε-
 ριλήφθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἢ Βυζαντινὸν κράτος.

Κατὰ τὸ 823 μ. Χ. ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ ἡ νῆσος κα-
 τέληφθη ὑπὸ Ἀράβων τῆς Ἰσπανίας, οἵτινες κτίσαντες καὶ ὀχυ-
 ρώσαντες πόλιν, ἦν ὠνόμασαν Χάνδακα, κατίστησαν τὴν νῆσον
 πειρατικὸν ὄμητήριον καὶ ἐγένοντο ὁ τρόμος τῆς Μεσογείου καὶ
 ἰδίως τῶν Ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων. Διὰ διωγμῶν δὲ καὶ
 πίσεων ἠνάγκασαν τὸ πλείστον τῶν ἰθαγενῶν τῆς νήσου νὰ
 ἐξισλαμισθῇ.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἔλαβαν πολλὰς ἀτυχεῖς ἀποπειράς πρὸς ἀνάκτησιν
 τῆς νήσου· μόλις δὲ τὸ 961 (7 Μαρτίου), μετὰ μακρὸν καὶ αἰμα-
 τηρότατον ἀγῶνα, ἀνικτήθη ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ προσετέθη
 ἐκ νέου εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς εἴπομεν, μίγα
 μέρος τῶν κατοίκων εἶχεν ἐξισλαμισθεῖ, ἐν γένει δὲ τὸ χριστιανικὸν
 θρησκευμὰ τῶν Κρητῶν εἶχε διαστραφῆ καὶ νοθευθεῖ, ἰστάλησαν ἐκ
 Βυζαντίου κληρικοὶ καὶ ἀποικοὶ, ἰδίως ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν θεμά-
 των, οἵτινες διὰ τῆς διδασχῆς καὶ τοῦ παραδείγματος ἐπανήγαγον
 καὶ ἀνιζωπύρην τὴν θρησκείαν.

Ἐπὶ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ, οἱ Κρήτες τῇ ὑποκινήσει Κα-
 ρύκη τινὸς ἐπανεστάτησαν κατὰ τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἀπέπεμψαν
 τοὺς αὐτοκρατορικοὺς τοποτηρητὰς, τοὺς κριτὰς καὶ τοὺς εἰσπρα-

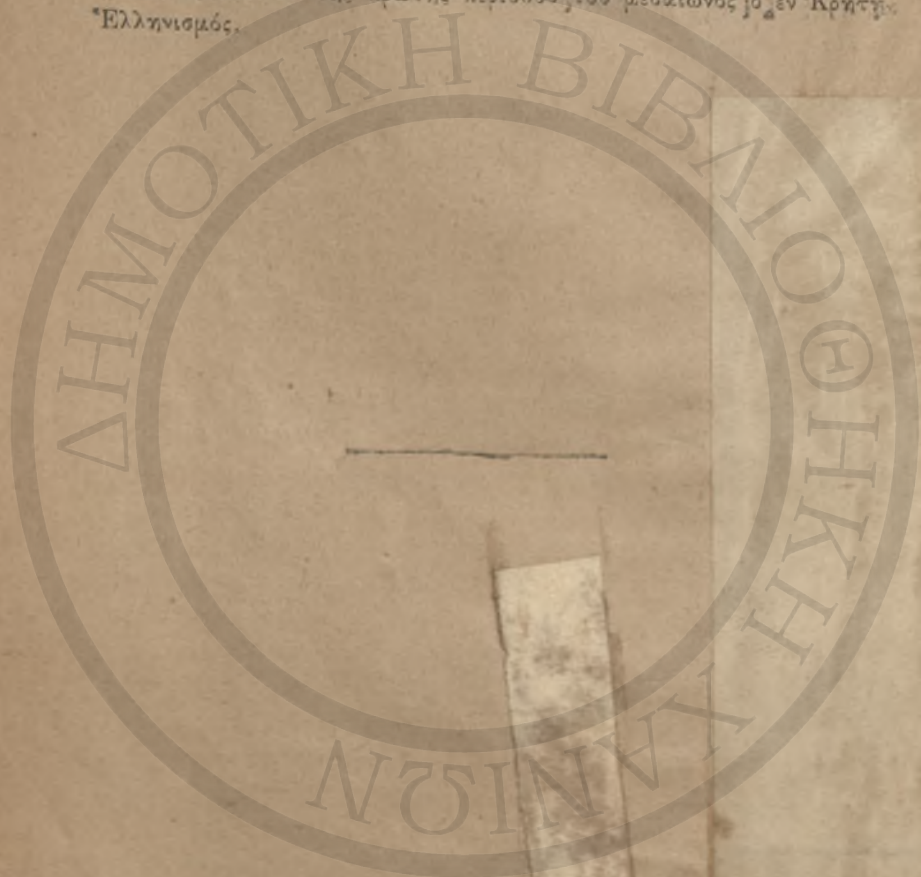
κτορας τῶν φόρων. Ἄλλὰ κατόπιν φοβηθέντες τὴν ὀργὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ μεταμεληθέντες, ἐφόνευσαν τοὺς περὶ τὸν Καρύκην καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν τάξιν.

Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐστάλησαν ἐκ Βυζαντίου δώδεκα ἀρχοντόπουλα, εἰς ἃ δι' αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων ἐδόθησαν μεγάλα κτήματα ἐν τῇ νήσῳ, ἵνα διὰ τοῦ γοήτρου τοῦ γένους καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ πλοῦτος παρῴσωσι τὴν Βυζαντινὴν ἐπιρροήν. Οἱ πατριτικοὶ οὗτοι ἐγένοντο οἱ γενάρχει τῶν μεγάλων ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν αἰτινες ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἐπιτῶν τοσοῦτον ἔδρασαν, προεξάρχουσαι εἰς τοὺς κατὰ τῶν ξένων δεσποτῶν ἀγῶνας τῶν Κρητῶν. Τοιαῦται οἰκογένειαι ἦσαν τῶν Φωκαδῶν, τῶν Καλλιργῶν, τῶν Σκορδυλῶν, τῶν Ἀργυροπούλων ἢ Ἀγιοστεφανιτῶν, τῶν Μίλισσηνῶν, τῶν Ἀρχολίων, τῶν Χορτατσῶν, τῶν Καλιτέρων, τῶν Ἀνατολικῶν, τῶν Βλαστῶν, τῶν Γαβαλαδῶν, τῶν Μουσοῦρων, τοῦ Βαρούχα, τοῦ Καλαφάτου ἢ Καράτου, τοῦ Λιτίνου, τοῦ Κλάδου, τοῦ Λυγινῶ ἢ Λυγνοῦ καὶ ἄλλων.

Ἡ περίοδος αὕτη τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας παρουσιάζει φαινόμενον περίεργον. Ὄταν οἱ Ἀραβὲς ἐπίδρομον εἰς τὴν νήσον, οἱ κάτοικοι αὐτῆς εἰς τοιαύτην χύνωσιν εὐρίσκοντο καὶ τόσον ἀπόλεμοι εἶχον καταστήσει ἐκ τῆς μακρῆς εἰρηνικῆς ἀπραξίας, ὥστε οὐδεμίαν ἀντίταξιν ἀντίστασιν εἰς τοὺς ἐπιδρομαίς. Τούλάχιστον οἱ σύγχρονοι ἱστορικοὶ, οἱ ὅποιοι ἄλλως ἐλάχιστα καὶ βραχύτατα περὶ Κρήτης μεταδίδουσιν, οὐδὲν τοιοῦτον ἀναφέρουσιν. Ἐν τούτοις, μόλις ἀνεκτῆθη ἡ νήσος, οἱ Κρητικὲς ἤρχισαν νὰ καθίστανται δυσήνιοι καὶ ἀτίθησσι, στασιαζόντες κατ' αὐτῆς τῆς ἁμοδόξου αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, βραδύτερον δὲ διεξήγαγον μακρὸν καὶ πεισματωδέστατον ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἐπιτῶν. Δὲν διαθλίπει τις ἐν τῇ μεταβολῇ ταύτῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νόμου τῆς δι' ἐπιμιξίας βελτιώσεως τῶν λαῶν; Καὶ, ἄλλω, ἀναγκαζέται ὁ μελετῶν τὸ φαινόμενον τοῦτο νὰ παραδιχθῇ ὅτι τὸ ἀραβικὸν αἷμα, τῷ ὅποιον διωχτεῦσθαι εἰς τὴν νήσον, μετέδωκε νέα στοιχεῖα ζωῆς καὶ ἐνεργείας εἰς τὸν ἀποκνωσμένον λαὸν τῆς Κρήτης. Ἐκ παραλλήλου δ' αἱ πίσεις καὶ ἡ βιοπραγία τῶν ἐπιδρομῶν ἀνικίνησαν καὶ ἐνίσχυσαν τὰ ἐλα-

τήρια τῆς ἀντιδράσεως, τὰ ὅποια ἐκ τῆς μακροῦς ἀπραξίας εἶχον
χάλαρωθῆ καὶ ὀξυδωθεῖ.

Σοφώτατον δ' ἀπεδείχθη τὸ μέτρον τῆς ἀποικίσεως τῶν δώδεκα
ἀρχόντων, ὧν οἱ ἀπόγονοι βραδύτερον ἐχρησιμοποίησαν κατὰ τῆς
ξενικῆς κυριαρχίας καὶ διηύθυναν δεόντως τὰς νέας ἰδυνάμεις μετὰς
ὁποίας ἐξῆλθεν ἐκ τῆς πρώτης περιόδου τοῦ μεσαιῶνος ὁ ἐν Κρήτῃ
Ἑλληνισμός.

Χάος (Ποσειδών)

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΕΝΕΤΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Κατάληψις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων. — Πώλησις τῆς Κρήτης πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς. — Γενουήνσιοι καὶ Ἑνετοὶ — Κατάληψις τῆς νῆσου. — Πρώτη ἐπανάστασις τὸ 1207. Ἀποικία Ἑνετῶν εἰς Κρήτην. Διανομὴ τιμαρίων. — Ἐπανάστασις Ἀγιοστεφανιτῶν — Ἐπανάστασις Σκορδύλη καὶ Μελισσηνοῦ. Ἐπανάστασις Δρακοντοπούλων. — Ἐπανάστασις τοῦ 1251. — Νεοὶ ἀποικοὶ. — Οἰκισμὸς καὶ περιτείχησις τῶν Χανίων.

Καταληφθεῖσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων ἐν ἔτει 1204, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀρπάγων διεμοίρασαν μεταξύ των τὰς κτήσεις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους· ἐν τῇ διανομῇ δ' ἐκείνη ἡ Κρήτη ἔλαχεν εἰς τὸν Βονιφάτιον, μαρκησίον τοῦ Μομφεράτου, μετὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἧς ἀνηγορεύθη βασιλεύς. Ἀλλὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς Κρήτης ἐπιθύμουν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν συμμάχων, πρὸ πάντων δὲ οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ ἀντίζηλοι αὐτῶν Γενουήνσιοι. Κατὰ τὸ θέρος δὲ τοῦ αὐτοῦ ἔτους οἱ Ἑνετοὶ ἀποστείλαντες πρέσβεις πρὸς τὸν Βονιφάτιον, τὸν Μάρκον Σανοῦτον καὶ Ραμπάνον Καρτσέρτον, κατῴρθωσαν νὰ πείσωσιν αὐτὸν ἵνα τοῖς ἐκχωρήσῃ τὴν νῆσον. Καὶ τὴν 12 Αὐγούστου τ. α. ἔ. ὑπεγράφη ἐν Ἀδριανουπόλει συνθήκη δι' ἧς ἡ Κρήτη ἐπώληθη πρὸς τὴν Ἑνετίαν ἀντὶ 10,000 ἀργυρῶν μαρκῶν(1).

(1) Ὁ Μάρκος Σανοῦτος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Λουκῶν τῆς Ἑνετίας ἀναφέρει τὸ ποσὸν τοῦτο· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Μπενβενούτος δὲ Σάν-Τζώρτζιο ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ μαρκησίου τοῦ Μομφεράτου, ὅστις προστίθεται ὅτι οἱ Ἑνετοὶ δὲν

Κατ' άλλους όμως ὁ Βονιφάτιος εἰς ἀντάλλαγμα τῆς Κρήτης ἔλαβε κτήσεις τῶν Ἑνετῶν, πλησιεστέρας εἰς τὸ βασιλεῖον αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἀγοραπωλησίαν ἢ τὴν ἀνταλλαγὴν, ἡ Ἑνετία ὀπλίσασα στόλον ἐκ τριάκοντα καὶ μιᾶς γαλερῶν καὶ ἐπιβιβάσασα στρατὸν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ρενιέρη Δανδόλου καὶ τοῦ Ρογήρου Πρεμαρένη, ἔστειλεν αὐτοὺς νὰ καταλάβωσι τὰ λαχόντα αὐτῇ μέρη ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ δὲ στόλος, ἀποῦ κατέλαβε τὴν Κέρκυραν, τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, διηυθύνθη πρὸς τὴν Κρήτην. Ἄλλ' οἱ Γενουήνσιοι, μετὰ φθόνου βλέποντες τὴν αὐξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἑνετῶν διὰ τῆς προσκτήσεως τῆς Κρήτης, εἶχον ἔλθει ἐν τῷ μεταξῦ εἰς ἐπικουρίαν τῶν κατοίκων, ἐτοιμῶν πρὸς ἀντίστασιν. Καὶ ὁ Ἑνετικὸς στόλος προσεγγίσας κατ' ἀρχὰς εἰς Ἁγ. Νικόλαον συνέλαβεν ἐννέα Γενουητικὰ κάτεργα. Οἱ Κρήτες καίτοι παραξέλισμένοι ὑπὸ τῶν ἐνσηψασῶν ἐπὶ τοῦ Γένους συμφορῶν, ἀντέστησαν ἐπὶ τινα καιρὸν· ἀλλ' ἐπὶ τέλους οἱ Ἑνετοὶ κατέλαβον τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου, τὸν Χάνδακα, βαθμηδὸν δὲ χειρῶσαντες καὶ τὰ δευτερεύοντα φρούρια ἐγέναντο κύριοι ὁλοκλήρου τῆς χώρας. Συνέλαβον δ' ἐν Χάνδακι πολλοὺς Γενουησίους οὓς κατόπιν ἀπηγχόνησαν ἐν Κερκύρα.

Ἄρα κατελήφθη στρατιωτικῶς ἡ νῆσος, ἀπεστάλη ἀρμοστής αὐτῆς ὁ Ἰακώβος Τιέπολος μὲ τὸν τίτλον δουκὸς τοῦ «Βασιλείου τῆς Κρήτης».

Ἄλλ' ἡ ὑποταγὴ τῶν Κρητῶν ἦτο φαινομενικὴ. Καὶ μετ' ὀλίγον ἤρχισαν μακροὶ καὶ πεισματωδέστατοι ἀγῶνες, καθ' οὓς πολλὰκις ἡ Ἑνετικὴ κυριαρχία περιῆλθεν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἀπαξ δὲ καὶ κατελύθη τέλειον. Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Μίνως καὶ τοῦ Ραδαμάνθους, λέγει ὁ Σ. Ζαμπέλιος, ἀναμιμνήσκει τὰς περιπετείας τῆς Ἀγγλίας ἐπὶ Οὐίλλημου τοῦ Κατακτητοῦ. Τὴν αὐτὴν ἐπίμονον καὶ ἀγρίαν καταδίωξιν ἐκ μέρους τοῦ κατακτητοῦ

ἀπέτισαν ὁλοκλήρον τὸ ποσὸν πρὸς τὸν Βονιφάτιον. Πολλὰ διαφωνία ὑπάρχουσιν ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τοῦτο. Ὁ Δουκάγιος λέγει ὅτι μόνον ἀντὶ χιλίων ἀργυρῶν μαρκῶν ἐπωλήθη ἡ Κρήτη. Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶνε ὅτι οἱ Ἑνετοὶ, ἐκτὸς τῶν χρημάτων, ἔδωκαν καὶ μέρη τινὰ εἰς ἀντάλλαγμα.

ὁ ἱστορικὸς παρατηρεῖ, τὴν αὐτὴν δ' ἐτέρωθεν καρπερικὴν καὶ μεγαλόψυχον ἀντίστασιν βλέπει ἐκ μέρους τῶν αὐτοχθόνων. Αἱ περιστάσεις τῶν τόπων τούτων συμβαδίζουσι παραλλήλως, πλὴν τοῦ δικαιοῦματος τῆς κυριότητος, ὅπερ πρὸς μὲν τοὺς Νορμανδοὺς περιήλθεν ἐκ δουρικτησίας, πρὸς δὲ τοὺς Ἐνετοὺς ἐξ ἀπλῆς ἀγορᾶς. Καὶ τῶντι· καθὼς ὁ Οὐτίλμέλμας διανέμει τὰ κτήματα τῶν Ἀγγλοσαζώνων πρὸς τοὺς νεήλυδας στρατηγούς καὶ βαρώνους του, οὕτω καὶ ὁ Ἐνετός τὰς γαίας τῆς Κρήτης διακληροῖ πρὸς ὅσους τῶν ἀποδημούντων τυχοδιωκτῶν ὁμώσωσι πίστιν τῇ Γερουσίᾳ, κατὰ δὲ πᾶσαν ἀνάγκην, πόλεμον τοῖς Ἕλλησιν. Εἰς ἐμπέδωσιν τῆς ἑαυτῶν κατακτήσεως οὐδεμιᾶς ὠμότητος ἢ παρανομίας φεῖδονται οἱ Νορμανδοί. Καταδιώκουσι τοὺς ἰθαγενεῖς εἰς σπήλαια, καὶ φάραγγας καὶ φωλεοὺς ἀπροσίτους, παραδίδουσι εἰς στόμα μαχαίρας στρατὸν πολυάριθμον, ἢ καὶ λαὸν ὀλόκληρον ἐξολοθρεύουσι ἄνευ διακρίσεως φύλου καὶ ἡλικίας. Ἐὰν δὲ κατὰ τύχην σπεῖρα τις ἀνδρείων ἀποφράξῃ τὴν πορείαν τοῦ κατακτητοῦ, πάλιν σφαγὴ καὶ καταστροφή, πάλιν διωγμὸς ἐπέρχεται εἰς τὰ ὄρη, χαράδρας, πεδιάδας». (1)

Δὲν παρήλθε πολὺς καιρὸς ἀπὸ τῆς ὑποταγῆς τῆς νήσου καὶ οἱ Κρήτες ἐξηγήθησαν κατὰ τῆς Ἐνετικῆς κυριαρχίας. Οἱ Γενουήνσιοι, μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὴν ὑπεροχὴν ἣν οἱ ἀντίζηλοι ἀπέκτων ἐν τῇ Μεσογείῳ διὰ τῆς κατοχῆς τῆς Κρήτης, μὴ δυνάμενοι δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, ὑπεδαύλισαν τὰς φιλελευθέρους τάσεις τῶν Κρητῶν, ὑποσχόμενοι ἐπικουρίαν. Καὶ τὸ 1207 ἐξεργάγη ἐπαναστάσεις, τῶν ἐπαναστατῶν ἐχόντων ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ὑπὸ τῶν Γενουησίων ἀποσταλέντα κόμητα τῆς Μάλτας. Τόση δὲ ἦτο ἡ ὄρμη τῶν ἀνταρτῶν, ὥστε ὁ δουξ καὶ οἱ στρατηγοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸν Χάνδακα καὶ τὴν λοιπὴν νῆ-

1) Τὰ περὶ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν παθημάτων τῶν Κρητῶν, ἐπὶ Ἐνετοκρατίας περιεσώθησαν ὑπὸ Ἐνετῶν χρονογράφων καὶ ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις τῆς Κυβερνήσεως. Εὐνόητον ἐπομένως πόσον εἶναι μεροληπτικαὶ αἱ μόναι ὑπάρχουσαι πηγαί, πόσα κατορθώματα τῶν Κρητῶν ἀποσιωπῶνται ἢ διαστρέφονται καὶ πόσον εἶναι ἀναμυθισθέντα τὰ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἱστορούμενα ὑπὸ τῶν ἐγθρῶν αὐτῶν.

σον, ἐπιβιβασθέντες εἰς τὰ πλοῖα. Ἄλλ' ἡ Ἐνετία ἀποστείλασα ἰσχυρὰς ἐπικουρίας ἀνέκτησε τὴν νῆσον. Ὁ δὲ κόμης τῆς Μάλτας ἐγκαταλιπὼν τοὺς Κρήτας εἰς τὴν τύχην αὐτῶν ἀπῆλθεν ἐκ τῆς νήσου. Τότε ἐγένετο πρότασις ἐν τῇ Ἐνετικῇ συγκλήτῳ νὰ καταδαφισθῶσιν ὅλα τὰ φρούρια καὶ οἱ πύργοι τῆς νήσου, ἵνα μὴ εὐρίσκωσιν οἱ ἐπαναστάται ἔρμα καὶ καταστέλλωνται εὐκόλως αἱ ἀνταρσίαι. Ἄλλ' ὁ Ρενιέρης Δάνδολος παρέστησεν ὅτι τούναντίον τὰ φρούρια ἐχρησίμευον μᾶλλον εἰς τὰ τακτικά, ἀλλ' οὐχὶ πολυάριθμα στρατεύματα τῆς Δημοκρατίας, πλουσιώτατος δὲ ὢν, προσεφέρθη νὰ συντηρῇ ἰδίαις δαπάναις τὰ φρούρια ταῦτα. Καὶ ἡ μὲν προσφορά του δὲν ἐγένετο δεκτή, ἡ γνώμη του ὅμως ἐπροτιμήθη. Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις, μετὰ μικρὰν διακοπὴν, ἀνεφλέγη ἐκ νέου καὶ ὁ Ρενιέρης Δάνδολος, ἀποσταλὴς ἵνα καταστείλῃ καὶ τὰς νέας ταραχὰς ἐφρονέυθη. Οἱ Γενουήνσιοι ἐνεθάρρουν πάλιν τοὺς ἐπαναστάτας, πλοῖα δὲ αὐτῶν κατέπλευσαν εἰς τὴν νῆσον. Ἡ Ἐνετία ἀπέστειλεν εἰς τὴν νῆσον δωδεκα πλοῖα μετὰ στρατοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰακώβου Λούγγου καὶ τοῦ Λεονάρδου Ναβιγκαγιόζου, οἵτινες κατώρθωσαν ν' ἀποκαταστήσωσι τὴν τάξιν.

Ἡ Βενετία ὅμως, διαβλέπουσα ὅτι ἡ ἀντίστασις τῶν νησιωτῶν θὰ παρετείνετο καὶ ὅτι ἡ ἀποκατασταθεῖσα ἡσυχία ἦτο προσωρινή, ἐσκέφθη νὰ λάβῃ ῥιζικώτερα καὶ διαρκέστερα μέτρα. Καὶ δημεύσασα τὸ ἥμισυ τῶν γαιῶν τῶν ἐπαναστατῶν (1) ἀπέστειλεν ἀποίκους Ἐνετοὺς καὶ ἄλλους παντοδαποὺς, ὁμώσαντας πίστιν πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, πρὸς οὓς διενεμήθη μέρος τῶν δημευθεισῶν γαιῶν διαιρεθὲν εἰς στρατιωτικὰς κληρουχίας (φείουδα), ἐκάστου τῶν ὁποίων προϊστατὸ εἰς Ἐνετὸς πατρίκιος. Μὲγα μέρος ἐπίσης τῶν γαιῶν τῆς νήσου παρεχωρήθη εἰς τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν ἢ ὁποία ἐγένετο ἡ ἐπίσημος τοῦ τόπου θρησκεία, τοῦ Ἑλληνος ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν ἐπισκόπων ἀντικατασταθέντων διὰ Λατίνων. Καὶ ταῦτα ἐγένοντο διὰ νὰ συνειθίσῃ ὁ Κρητικὸς λαὸς νὰ μὴ θεωρῇ ὡς ξένον τὸ ἔθνος τῶ Ἐνετῶν! Παράδοξον ἀληθῶς μέσον, λέγει ὁ Daru, νὰ ἐπιδιώκωσι τὴν ἀγάπην ἐνὸς λαοῦ διὰ τῆς ἀπογυμνώσεως αὐτοῦ.

(1) André Navagier, Histoire de Veni-e.

καὶ νὰ θέλωσι ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς συμπολίτας ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐσπε-
 τερίσθησαν τὴν περιουσίαν αὐτοῦ. Ὁ Τίτος Λίβιος διηγεῖται ὅτι,
 μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἀντίου, ἀποφασισάσης τῆς Συγκλήτου
 νὰ στείλῃ ἀποικίαν, ἐδυσκολεύθησαν νὰ εὑρωσιν εἰς τὴν ἔτι πτωχὴν
 Ῥώμην πολίτας συγκατανεύοντας νὰ ἐκπαιρισθῶσι πρὸς ἀπόκτησιν
 πλοῦτου. Ἐν Βενετία ὅμως εὑρέθησαν εὐκόλως πεντακόσιοι ἢ ἑξα-
 κόσιοι οἰκογένειαι, αἱ ὅποιοι προθύμως ἐδέχθησαν νὰ μεταβῶσι πρὸς
 Ἰδρυσιν τῆς νέας ἀποικίας.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ οἱ Γενουήνσιοι βλέποντες ὅτι ἐσπερευτο
 ἐπὶ τῆς Κρήτης ἡ Ἐνετικὴ κυριαρχία, ἀπειροῦντο νὰ διακόψωσι
 τὴν συγκοινωνίαν τῆς μητροπόλεως μετὰ τῆς ἀποικίας· καὶ ἀπέ-
 στειλαν στόλον ἐκ τριάκοντα γαλερῶν ἵνα περιπολῇ εἰς τὴν εἰσόδον
 τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου. Ἀμέσως ὁ νύαρχος τῆς Ἐνετίας Ἰωάν-
 νης Τρεβιζάνος, χωρὶς νὰ περιμένῃ τὸν ἐξοπλισμὸν στόλου μεγάλου,
 ἐξέπλευσεν ἐκ Βενετίας μετὰ ἑννέα μεγάλων κατέργων, διηυθύνθη
 εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐχθροῦ, τὸν ὅποτον συνήντησε παρὰ τὴν Σικε-
 λιαν καὶ τὸν προσέβαλεν, χωρὶς νὰ ποτηθῇ ὑπὸ τοῦ ὑπερέτερου ὀφρ-
 μοῦ τῶν ἐχθρῶν πλοίων. Ἄμα τῇ ἀρχῇ τῆς ναυμαχίας ἐν ἑκ τῶν
 πλοίων του ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Γενουηνσίων. Ἀλλ' ὁ Τρεβιζάνος
 ἐξηκολούθησε μαχόμενος μετὰ λύσσης, ἀνέκτησε τὸ πλοῖον του καὶ
 πρὸ τῆς ἀκαθέκτου ὁρμῆς του οἱ Γενουήνσιοι ἐτράπησαν εἰς ἀτα-
 κτον φυγὴν. Μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν νίκην ταύτην τοὺς καταδίωξε
 μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς, τοὺς προσέβαλεν ἐκ νέου, ἐκυ-
 ρίευσεν τέσσαρας ἐκ τῶν γαλερῶν του, καὶ μὴ ἀρκεσθεὶς οὐδ' εἰς
 τοῦτο συνῆψε νέαν ναυμαχίαν τὴν ἐπιούσαν. Ἐξ μόνον γαλέραι τῆς
 Γενούης κατάρθωσαν νὰ διαφύγωσιν. Ἡ Σύγκλητος τῆς Γενούης
 ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ εἰρήνην, ἣν ἡ Ἐνετία ἐπόθει διακαῶς, ἵνα ἐν
 ἀνάσει ἐγκατασταθῇ εἰς τὰς νέας τῆς κτήσεως.

Ἄλλ' οἱ ἀποικοὶ δὲν ἀπήλαυσαν ἐπὶ μακρὸν ἐν εἰρήνῃ τὰ θέλ-
 γητρα τῆς νέας τῶν πατρίδος. Τὸ 1812 οἱ Ἁγιοστεφανίται ἢ Ἀρ-
 γυρόπουλοι, οἰκογένεια περιφανῆς ἐπὶ πλοῦτῳ καὶ καταγωγῇ, ἐξή-
 γειραν τοὺς Κρητάς εἰς ἐπανάστασιν, ἥς ψυχὴ ἀνεδείχθη ὁ σεβαστὸς
 Σκορδύλης καταγόμενος καὶ αὐτὸς, ὡς καὶ οἱ ἀνωτέρω, ἐκ τῶν
 βυζαντινῶν ἀρχόντων οἱ ὅποιοι εἶχον ἀποικισθεὶ εἰς τὴν νῆσον μετὰ

τὴν ἀνάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Οἱ ἐπαναστάται κυριεύσαν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ κινήματος, τὰ φρούρια τοῦ Μι-
 ε-
 αμπέλλου καὶ τῆς Σιτείας. Ὁ δὲ δούξ Τιέπολος, μὴ ἔχων πεποι-
 θησιν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις ἐκάλεσεν ἐκ τῶν Κυκλάδων ἐπίκουρον
 τὸν Μάρκον Σανούτου, δοῦκα τῆς Νάξου, ὑποσχεθεὶς εἰς αὐτὸν νὰ
 πληρώσῃ τοὺς μισθοὺς τῶν στρατιωτῶν οὓς θὰ παρελάμβανε μεθ'
 ἑαυτοῦ. Τῷ ὄντι δὲ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Σανούτου, οἱ Ἐνετοὶ τῆς Κρή-
 τῆς ἀνέκτησαν τὰ ὑπὸ τῶν ἀνταρτῶν ἀλωθέντα φρούρια καὶ ἐπανή-
 γαγον σχεδὸν τὴν ἰσυχίαν. Ἀλλὰ τότε ἐπῆλθον διχόνοιοι καὶ
 ἀντιζηλίαι μεταξύ τοῦ δουκὸς Κρήτης καὶ τοῦ Σανούτου, τὰς
 ὁποίας ἐπωφελήθει ὁ Σεβαστὸς Σκορδύλης, ἔπεισε τὸν Σανούτου
 νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐπανάστασιν, διὰ νὰ ῥίψῃ ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ
 ἀποπέμψῃ ἐκ τῆς νήσου τὸν Τιέπολον. Τούτων δὲ συμφωνηθέντων
 ὁ Σκορδύλης ἐξήγειρεν αἰφνιδιασάσιν ἐν Χάνδακι, εἰς ἣν ἔλαβε
 μέρος καὶ ὁ Μάρκος Σανούτος, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις εἶχε συνομολο-
 γήσει μετὰ τοῦ Βονιφατίου τὴν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς πώλησιν τῆς
 Κρήτης! Ὁ Χάνδαξ ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν στασιαστῶν, ὁ δὲ δούξ
 Ἰσάκωβος Τιέπολος ἰδραπέτευσε μεταμφιεσθεὶς εἰς γυναῖκα καὶ κατα-
 βῆς ἐκ τοῦ τείχους διὰ σχοινίου. Ὁ φυγὰς κατέφυγεν εἰς τὸ
 ὄχυρόν φρούριον τοῦ Τεμένους. Ὁ δὲ Μάρκος Σανούτος κηρυχθεὶς
 ἀρχηγὸς τῶν ἐπαναστατῶν ἀφῆκε τὴν φρουρήσιν τοῦ Χάνδακος εἰς
 τὸν ἀδελφόν του Στέφανον, καὶ ἐξελθὼν εἰς τὰς ἐπαρχίας κατέλαβε
 τὰ φρούρια αὐτῶν, ἐκτὸς τοῦ Τεμένους καὶ τινῶν ἄλλων, καὶ ὑπέ-
 ταξε τὴν νήσον, ἐπολιόρχησε δὲ καὶ τὸν δοῦκα εἰς τὸ Τέμενος.
 Ἀλλὰ τότε ἔφθασαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἐνετίας Δομένικος Κου-
 ρίνος καὶ Σάντο Μπετάνιο μετὰ μεγάλῃς δυνάμειος πεζῶν καὶ
 ἰππέων. Διὰ τῶν ἐπικουριῶν δὲ τούτων οἱ Ἐνετοὶ ἀνέκτησαν τὸ
 Λασιθί, ἐστρατεύσαντες δὲ νύκτωρ κατὰ τοῦ Χάνδακος, ἀνέβησαν
 διὰ κλιμακῶν εἰς τὰ τείχη καὶ κατέλαβον ἐξ ἀπίνης καὶ ἀναιμωτεῖ
 τὴν πόλιν, συλλαβόντες καὶ τὸν Στέφανον Σανούτου, ὃν ἔριψαν
 εἰς τὰ δεσμᾶ. Ἡ εἰδησις αὕτη ἀπέθάρσυνε τὸν Μάρκον Σανούτου,
 ὅστις ἐζήτησεν εἰρήνην. Οἱ δὲ Ἐνετοὶ ἐδέχθησαν προθύμως τὴν
 κατάπυξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, καὶ ὅποια ἐπὶ δύο ἔτη συνεκλόνισαν
 ἐκ θεμελίων τῆς ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν αὐτῶν. Καὶ ὁ Σανούτος

Ρέθυμνο

ἐξασφαλίσας ἀμνηστειάν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ εἴκοσι ἐκ τῶν Κρητῶν ἀρχηγῶν καὶ λαβῶν χρηματικὴν τινα ἀποζημίωσιν, ἀπῆλθεν ἐκ τῆς νήσου μετὰ τῶν στρατευμάτων του.

Τὸ ἡφαίστειον τῶν ἐπαναστάσεων, ὑποπλέγων, ἐζήτει τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν νὰ ἐκραγῆ. Τοιαύτη δὲ ἀφορμὴ ἐδόθη μετὰ πέντε ἔτη διὰ τῆς ἀρπαγῆς τῶν ἵππων τοῦ Πέτρου Σχορδύλη ὑπὸ Ἐνετῶν, παρακινήθέντων, ὡς ἐλέγετο, ὑπὸ τινος Φιλιανίου, καστελλάνου τοῦ φρουρίου Ρεπαριτάνου καὶ ἄλλων πιέσεων τῶν Ἐνετῶν ὑπαλλήλων. Ὁ δούξ Παῦλος Κουερίνης, φοβούμενος μὴ λάβῃ τὸ πρᾶγμα σοβαρὰς διαστάσεις ἕνεκα τῆς ἰσχύος τοῦ οἴκου τῶν Σχορδυλῶν, διέταξε ν' ἀποδοθῶσιν οἱ ἵπποι. Ἀλλ' ἡ διαταγὴ φαίνεται ἐβράδυνε νὰ ἐκτελεσθῆ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ τὸ κατὰ τῶν Ἐνετῶν μῖσος τῶν Ἑλλήνων, προφασίζομένων τὴν ὑπόθεσιν τῶν κλαπέτων ἵππων, ἐξερραγῆ εἰς ἐπαναστασιν, ἧς ἠγοῦντο ὁ Κωνσταντῖνος Σχορδύλης καὶ οἱ Θεόδωρος καὶ Μιχαὴλ Μελισηνοί. Ἡ κομητεία Ρεπαριτάνο προσεβλήθη καὶ ἐλεηλατήθη· ἐν βραχεῖ δὲ διαστήματι τὰ ἀνατολικὰ μέρη τῆς Κρήτης, ἀπὸ Μυλοποτάμου μέχρι τοῦ Σαμωνίου (Σιδῆρου) ἀκρωτηρίου ἐξηγήρησαν. Ὁ δούξ ἀπέστειλε κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν τοὺς στρατηγούς Πέτρον Τονίστον καὶ Ἰωάννην Γκρίτην μετὰ μεγάλης δυνάμεως. Ἀλλ' ἐνῶ διήρχοντο διὰ τινος δάσους ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν οἱ Κωνσταντῖνος Σεβαστός καὶ Θεόδωρος Μελισηνός μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν καὶ τοὺς ἔτρεψαν εἰς ἄτακτον φυγὴν. Μέγας ἀριθμὸς τῶν Ἐνετῶν κατεσφάγη· ἐφρονέθη δὲ καὶ ὁ στρατηγὸς Γκρίτης, ἀνὴρ μεγάλης στρατιωτικῆς ἀξίας καὶ φήμης, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀξιωματικοί· πάνπολλοι δὲ στρατιῶται, ἀπορρίψαντες τὰ ὄπλα των, μόλις κατῴρθωσαν νὰ διαφύγωσι τὸν ὄλεθρον διὰ τῆς φυγῆς. Ἡ ἥττα αὕτη καὶ ἄλλαι ἐπακολουθήσασαι, τοσοῦτον φόβον ἐνέπνευσαν τοῖς Ἐνετοῖς, ὥστε ἔσπευσαν νὰ συνθηκολογήσωσιν ἐπισήμως τὴν 13 Σεπτεμβρίου 1219 πρὸς τοὺς ἀρχηγούς τῶν ἐπαναστατῶν Κωνσταντῖνον Σχορδύλην καὶ ἀδελφούς Μελισηνοὺς. Διὰ τῆς συνθήκης ταύτης παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ δούκῃ εἰς τοὺς εἰρημένους ἀρχοντορρωμαίους τιμάρια ἐκ τῶν πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ποταμοῦ Μουσελλα δημοσίων γαιῶν, ἀντὶ ἐτήσιου τέλους 1000 χρυσῶν καὶ αὐτουσίων προϊόν-

των, αὐτοὶ δ' ὑπεσχέθησαν πίστιν πρὸς τὴν Ἑνετικὴν κυριαρχίαν καὶ κατετάχθησαν μετὰ τῶν Ἑνετῶν φεουδαρχῶν, λαβόντες τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι οὐδεὶς Λατίνος ἤθελε ζημιώσει ἢ φορολογήσει αὐτοὺς καὶ ὅτι τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῶν μοναστήρια ἤθελον ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἅπαν τὸ δεδουλωμένον γένος εἶχεν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὴν Νίκαιαν. Καὶ αἱ ἐλπίδες τῶν μεγαθύμων ἀνδρῶν, αἵτινες εἶχον ἀναστυλῶσαι ἐν τῷ ἀποκέντρῳ ἐκείνῳ τμήματι τοῦ βυζαντινοῦ κράτους τὴν ὀρθόδοξον Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, μετεδόθησαν εἰς ἅπαντα τὸν Ἑλληνισμόν, πρὸ πάντων δὲ εἰς τοὺς Κρητας, οἵτινες ἐκ τῶν ἀποτυχιῶν τῶν ἠντλου, ὡς ὁ Ἄντατος, νέας δυνάμεις καὶ καρτεροφυλίαν. Ἡ σύστασις νέων φεουδῶν ἐνέτεινε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Κρητῶν κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Καὶ τὸ 1228 ἐξεργάγη νέα ἐπανάστασις. Μάτην ἡ Δημοκρατία τῆς Ἑνετίας ἤλπισεν ὅτι διὰ τῶν παροχῶν, ἃς κατὰ τὴν προηγουμένην ἐπανάστασιν εἶχε κάμει πρὸς τοὺς οἰκους τῶν Σκορδύλιδων, τῶν Μελισσηῶν καὶ ἄλλων ἀρχοντορωμαίων, ἐξησφάλιζε τὴν πρὸς τὴν κυρίαρχον πίστιν αὐτῶν. Οἱ Σκορδύλιδες, ὁ Μιχαὴλ Μελισσηός, ὁ Μιχαὴλ Ἀρχολέος, ὁ Νικόλαος Δαιμονογιάννης καὶ ἄλλοι, πρὸ πάντων δὲ οἱ ἀδελφοὶ Δρακοντόπουλοι, Μανουὴλ καὶ Κωνσταντῖνος, ἤρχισαν νὰ ἐξεγείρωσι τὸν λαόν τῆς Κρήτης εἰς ἐπανάστασιν. Οἱ ἐπαναστάται ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ Ἑνετῶν κατέσφαξαν πολλοὺς καὶ ἐληλάτησαν τὰ ἀρχοντικὰ τιμάρια. Καὶ τὸ κίνημα ἐλάμβανε σοβαροτάτας διαστάσεις. Ὁ δούξ Κρήτης ὤπλισε στρατόν, ἀλλὰ μὴ δυνάμενος ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ὄρμην τῶν ἀνταρτῶν, ἐκάλεσεν εἰς ἐπικουρίαν τὸν ἀρμόστην τῶν νήσων Μάρκον Σανούτον, ὅστις ἐθεωρεῖτο πλέον ὡς εἰδικὸς διὰ τοὺς Κρητικὸς πολέμους, ὡς κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐθεωρεῖτο ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ ἐπικληθεὶς Κρητικός. Ἐξώρριζε δὲ αὐτὸν ὁ δούξ νὰ σπεύσῃ, χάριν τῆς Δημοκρατίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκινδύνευε ν' ἀποσπασθῇ ἡ νῆσος. Ὁ Σανούτος μετέβη εἰς Κρήτην μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ, ὡχύρωσε δὲ μέρη τινὰ τῆς νήσου, ἵνα ἀντιστῇ εἰς ἴστας ἐφόδους τῶν ἐπαναστατῶν

Οἱ δὲ Κρήτες ἐξ ἄλλου ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἐν Νικαίᾳ βασιλευδόντος Ἰωάννου Δούκα Βατάτση μὲ τὴν ὑπόσχεσιν νὰ ἐνωθῆ ἡ Κρήτη εἰς τὸ κράτος τῆς Νικαίας, ἅμα θὰ ἐξεδιώκοντο οἱ Ἑνετοί. Ὁ Βατάτσης ἀπέστειλεν ἐκ Λέσβου, ἡ ὁποία ἀνήκειν εἰς τὰς κτήσεις του, τριάκοντα τρεῖς γαλέρας, κατὰ τινὰ Ἑνετικὴν μαρτυρίαν, καὶ στρατὸν πρὸς βοήθειαν τῶν Κρητῶν. Μάχαι πολλαὶ καὶ πεισματώδεις συνεκροτήθησαν καὶ ὁ ναύαρχος τοῦ Βατάτση ἐκυριεύσε τὴν Ρεθύμνην, καὶ κατόπιν καὶ αὐτὸν τὸν Χάνδακα ἐκυριεύθη ἐπίσης τὸ Μυλοπόταμον καὶ τὸ Καινούργιον, πεισματώδης δὲ ἀγὼν συνήθη εἰς τὸ φρούριον τοῦ Βονιφατίου. (1)

Ἐν τῇ μεταξὺ τούτῳ ὁ Σανούτος, ἀπῆλθε πάλιν ἐκ τῆς νήσου, διαφθαρεὶς διὰ χρημάτων ὑπὸ τοῦ Βατάτση, ὡς λέγουσιν οἱ Ἑνετοὶ χρονογράφοι, μᾶλλον δὲ καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῶν νικῶν τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ νέα ἐπικουρία ἐξ Ἑνετίας ἐβοήθησαν τοὺς ἀποίκους νὰ παρατείνωσι τὴν ἀντίστασιν ἐπὶ μακρόν. Ἐπὶ τέλους δὲ ἠνάγκασαν καὶ αὐτὸν τὸν Ἕλληνα ναύαρχον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν Χάνδακα καὶ ἀπέλθῃ μετὰ τῶν πλοίων του. Ἀλλὰ παρὰ τὰ Κύθηρα ἡ τρικυμία συνέτριψε τὸν στόλον του, σωθέντων μόνον τριῶν μικρῶν πλοίων. Καίτοι ἐγκαταλειφθέντες ὅμως οἱ Κρήτες ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα, ἀναγκάσαντες τοὺς Ἑνετοὺς νὰ στείλωσι πρέσβεις πρὸς τὸν Βατάτσην, ζητοῦντες τὴν μεσολάθησιν του πρὸς συνομολόγησιν εἰρήνης. Ἀποτυχόντες δὲ τοῦ διαθήματος αὐτῶν ἔθεσαν ἄλλο μέσον εἰς ἐνέργειαν τὰς παραχωρήσεις. Καὶ ὁ τότε δούξ Κρήτης Ἄγγελος Γραδένικος, ἐσυνθηκολόγησε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1234 μὲ τὴν Κωνσταντῖνον Σκορδύλην καὶ Μιχαὴλ Μελισσηνόν, ἐπικυρώσας καὶ ἐπεκτείνας τὰς προηγουμένας αὐτῶν κτήσεις ἀπὸ τοῦ Πατρέα ποταμοῦ μέχρι τοῦ Ἄττη, ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ ὀμώσουν ἐκ νέου πίστιν εἰς τὴν Δημοκρατίαν, νὰ προσφέρωσι δὲ κατ' ἔτος 58 λίτρας κηροῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Παρητήθη δὲ ἡ Ἑνετικὴ κυβέρνησις τῆς διανομῆς τῶν νέων φεούδων.

Ἀλλὰ καίτοι οἱ εἰρημένοι ἀρχηγοὶ ὑπετάγησαν, ἡ ἐπανάστασις ἐξηκολούθησεν ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Δρακοντοπούλους, τοὺς Ἀνατο-

(1) Οἱ Ἑνετοὶ ἔχτισαν τὸ φρούριον τοῦτο πρὸς τιμὴν τοῦ Μιρκησίου τοῦ Μομφράτου. Ἐντεῦθεν δ' ἔλαβε τὸ ὄνομα, κατὰ παραφθοράν ἢ σημερινὴ ἐπαρχία τοῦ Μονοφατίου.

λικούς, τοὺς Σουβρίτας, τοὺς Καλλοτέρους καὶ ἄλλους, τοὺς ὁποίους ἐξηκολούθει ἐνθακρύνων καὶ ὑποθάλπων ὁ Βατάτσης. Ἄλλὰ καὶ οὗτοι ἐπὶ τέλους, μετὰ ἐξαετῆ ἀγῶνα, ἐσυνθηκολόγησαν, ὑποχρεωθέντων τριάκοντα ἐπιφανῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Σουβρίτων νὰ κατοικῶσιν εἰς τὸ φρούριον τοῦ Βονιφατίου, ἵνα διατελῶσιν ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς Ἑνετικῆς ἐξουσίας. Ἄλλὰ πρὸς τοὺς ἀδελφούς Δρακοντοπούλους οἱ Ἑνετοὶ ἐφάνησαν ἄσπονδοι καὶ προεκήρυξαν ἀμοιβὴν διὰ τὰς κεφαλὰς των. Καὶ οἱ φιλοπάτριδες ἀδελφοὶ μετὰ μυρίων κινδύνων κατάρθωσαν νὰ δραπετεύσωσιν ἐκ τῆς νήσου. Κατ' ἄλλους ὅμως συλληφθέντες ἐκαρτομήθησαν ἐν Χάνδακι.

Μετὰ δεκαεπτὰ ἔτη, τὸ 1251, νέα ἐπανάστασις ἐξέσπρη. Οἱ ἐπαναστάται, ἀποδιώξαντες τοὺς Ἑνετοὺς ἱππῶτας ἐκ τοῦ ἀκρωτηρίου Σπάθα καὶ ἄλλων μερῶν ἐν οἷς κατεῖχον πλούσια τιμαρῖα, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον ἄλλοτε εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰ ὁποῖα εἶχε σφετερισθεῖ, καὶ δωρήσει εἰς τοὺς ἀποίκους ἢ Ἑνετικὴ ἐξουσία, ἀνέκτησαν τὰ ἀρχαῖα τῶν προνόμια. Ἄλλ' ἢ Ἑνετία ἀποστείλασα στρατόν, κατέστειλε τὴν ἐπανάστασιν τάχιστα καὶ ἀναλαβοῦσα τὰ καταληφθέντα ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν κτήματα ἀπέδωκεν αὐτὰ εἰς τοὺς πρῶτον κυρίους των καὶ εἰς νέους ἀποίκους. Ἐβδομήκοντα νέοι ἱππῶται μετηνάστευσαν εἰς Κρήτην ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ. Ὁμοσαν δὲ καὶ οὗτοι καὶ οἱ προγενέστεροι νὰ τηρήσωσι πίστιν καὶ εὐλάβειαν πρὸς τὸν Δούκα τῶν Ἑνετῶν καὶ τοὺς διαδόχους του, νὰ φυλάττωσι δέ, περιφρουρῶσι καὶ ὑπερασπίζωσι τὴν νήσον κατὰ πάσης ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς προσβολῆς. Ὁ αὐτὸς ὄρκος ἐπεβλήθη εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν, ἢ δὲ πώλησις τῶν ἀπονεμομένων τιμαρῶν καὶ δουλοπαροίκων διὰ ρητῶν διατάξεων ἀπηγορεύθη. Ἐπὶ τέλους, εἰς ἐπίμετρον ἀσφαλείας, ἐπεβλήθη εἰς τοὺς νεοσυλλέκτους ν' ἀναικοδομήσωσι καὶ περιτειχίσωσι τὴν πόλιν Κυδωνίαν, πρὸς τὸ ρηθὲν ἀκρωτήριον γειτονεύουσαν, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐγένετο. τῆς πόλεως ἀναικοδομηθείσης ὑπὸ τὸ ἰταλικὸν ὄνομα Canea ἢ la Canea, ὁμοιόφθογγον τοῦ Ἑλληνικοῦ Χανιά. Ἐκ τῆς νέας πόλεως τὸ μὲν ἡμισυ (τὸ Καστέλι) ἐκράτησε δι' ἑαυτὴν ἢ Ἑνετικὴ κυβέρνησις, τὸ δ' ἕτερον ἡμισυ παρεχώρησεν εἰς ἀποίκους καὶ ἰθαγενεῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' (1)

Ἀνάκτησις Κωνσταντινουπόλεως. — Ἀπόπειρα Βυζαντινῶν ἐν Κρήτῃ. — Ἐρεθισμὸς ἐν τῇ νήσῳ — Συλλήψεις καὶ ἀπαγχονισμοί. — Ἐκρηξίς τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Χορτασῶν — Ὁ Ἀλέξιος Ἰκαλλέργης κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. — Νίκη τῶν Ἑλλήνων — Ὁχλαγωγία ἐν Χάνδακι. — Μαρῖνος Μπροζίνης — Μαρῖνος Γραδένικας. — Ἀτατρόπωσις τῶν Ἐπαναστατῶν. — Ἡ ἐκδίκησις.

Ἐνῶ ταῦτα εἰς Κρήτην διεπράττοντο, ἐν προνοίᾳ πάσης ἄλλης ἐνδεχομένης ἐπαναστάσεως, συμβάντα σπουδαῖα, κατ' ἄλλου τρόπου προέβαιναν ἀπειλοῦντα ἐξ ἀνατολῆς τὴν καθεστῶσαν οἰκονομίαν τῆς Εὐρώπης.

Ὁ θρόνος τῶν Βαλδουίνων ἐτοιμόρροπος ἐσειέτο. Ὁ Λατινικὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνος, διὰ βίας καὶ προδοσίας ἰδρυθεὶς, ἐκλονεῖτο καθάπερ δόναξ, οὐ τὸ στέλεχος συνέτριψε καταγίς. Πεντήκοντα ἐτῶν δυναστεία, οἴμοι! Εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐχρησίμευσεν, ἢ εἰς τὴν κερμάτισιν τῆς Γραικικῆς ἐπικρατείας, καὶ τὴν ἐπίσπευσιν τῆς Ὀθωμανικῆς κατακτήσεως δυναστεία νέα μὲν τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ γραῖα ἤδη καὶ ἐκτετηκυῖα τὴν δύναμιν. Ἐλεεινὴ, οἰκτιρῆσαι ὑπὲρ πάντα λόγον ἦτο πραγματικῶς ἐν τῷ τότε χρόνῳ ἡ ἐσωτερικὴ τῆς βασιλευούσης κατάστασις. Ὁ μὲν ἀπόγονος τοῦ Α' Βαλδουίνου καὶ δεύτερος τὴν σειράν, Ἰνδαλμα βασιλέως μᾶλλον ἢ αὐτοκράτωρ, τὸ δὲ ταμεῖον, πάντως κενόν, ὁ δὲ στρατὸς γογγύζων καὶ αὐτομολῶν, τὰ δὲ λοιπὰ τῆς πολιτείας ἐν ἀταξίᾳ. Καὶ ἔσω μὲν τῆς πόλεως, δυσμενέστατον ὑπήκοον, διὰ τὰς ἐθνικὰς ἀναμνήσεις, ὑπήκοον τὴν

1) Ἐντεῦθεν ἀρχίζουν τὰ «Ἱστορικὰ Σκηνογ ἀφήματα» τοῦ Σ Ζαμπελίου.

εὐκαιρίαν τῆς ἀποστασίας καρδοκοῦν, ἔξω δέ, ἢ φίλους ψοφοθεεῖς, ἢ σύμμαχους ἀνισχύρους. Τούναντίον, ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας, ὑπ' ἀνδρῶν φρονιμῶν διεπομένη, καὶ ὑπὸ τῶν συμπαθειῶν σύμπαντος τοῦ δεδουλωμένου γένους ἐνισχυομένη καὶ βοηθουμένη, ἡμέραν παρ' ἡμέραν ἐπερρωνύετο. Ἄλλ' ἐπεβοήθουν αὐτῇ καὶ οἱ καιροί. Τοῦ ἀειμνήστου Δούκα Βατάτσου παρὰ τὸ Νύμφιον ἀποβιώσαντος, ἐλάμβανεν ὡς ἐπιτροπος τὰς ἡνίκας τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἕτερος ἀνὴρ τολμητίας καὶ μεγαλεπίβολος, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἔγγονος μὲν μητρώθεν τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Ἀγγέλου, πρῶτος δὲ τῆς βασιλικῆς ἐκείνης καὶ πολυπαθοῦς τῶν Παλαιολόγων γενεᾶς. Ὁ Μιχαὴλ εἰ καὶ πλαγίως ἐκ βασιλέων καταγόμενος, ἐγεννήθη ἰδιώτης, ἀλλ' ὁ νοῦς του πέφυκεν ὄντως βασιλικὸς ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ, ὄντως πρὸς τὸ ἔθνος σωτήριος. Μία τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, ἥτις κατ' ἰδίαν περιποιήθη τὸ βρέφος εἰς τὰ σπάργαντα, ἔθεσίου, ὅτι ἄλλο μέσον παρὰ τὸ ἐπόμενον βασικῆμα δὲν ἐνήργει πρὸς κατάπαυσιν τῶν θρήνων αὐτοῦ. Κατὰ δυστυχίαν, οὔτε τὸ ἀρελὲς τῆς γλώσσης, οὔτε τὸ μέτρον ἐτήρησεν ὁ χρονογράφος· ἀλλὰ πειρώμεθα ἡμεῖς νὰ ἐπισκευάσωμεν αὐτὰ ἐπὶ τὸ πιστότερον.

• Σίγα, Μιχαὴλ μου, σίγα, καὶ θά γείνης αὐτοκράτωρ,
 Ἄπο τὴν Χρυσὴν τὴν Πύλην νὰ εἰτέλθῃς εἰς τὴν Πόλιν !
 Σίγα πεπρωμένος εἶσαι ἔνδοξα νὰ κατορθώσῃς ! •

Τὸ βασικῆμα τῆς παρθένου ἐξέφραζε τὴν διάπυρον εὐχὴν ἀπάσης τῆς Ἑλληνικῆς γενεᾶς, προεμήνυε τὴν ἐτοιμὴν πτώσιν τῶν Βαλδουίνων. Γνωστὰ τὰ τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου. Ἐντρομος ὁ Λατίνος αὐτοκράτωρ ἐξεγερθεὶς ἐν μέσῳ τῆς νυκτός, ἄλλα τι, παρὰ τῆς ζωῆς τὴν σωτηρίαν, δὲν ἐπεθύμησε. Καὶ τοῦλάχιστον οἱ εἰς Νίκειαν ἄλλοτε καταφυγόντες Ἕλληνες βασιλεῖς, ἔσωσαν καὶ μεθ' ἑαυτῶν ἐκόμισαν τὰ σύμβολα τῆς βασιλείας. Ἄλλ' οὗτος, φοβηθεὶς καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ στολήν ἐξέβαλε κατὰ τὴν ἀπόδρασιν καί' ἄν ὅ,τι πολῦτιμον ἄπερριψε καθ' ὁδὸν καὶ διάδημα, καὶ σκήπτρα, καὶ πορφύραν. Οἰωνὸς ἐμπαίνων, ὅτι ἀνεπιστρεπτεῖ ἀπήρηγο ἡ Λατινικὴ κατάκτησις τοῦ Βυζαντίου! Οὕτως ἐληξεν ἐ-

λεινή ἢ ἐλεινώσ ἐγκαινισθεῖσα ληστρική τῆς Δ'. Σταυροφορίας ἐπιχειρήσεις. Τὰ βασιλικά σύμβολα τῶν Βαλδουίνων, ἐπὶ λόγχης ἐξαρτηθέντα, διήλθον ἐν τωθασμοῖς καὶ γλευάσμασι τὰς ἀγρίας Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ χαρμόσυτος τῆς ἐπανακτήσεως ἀγγελία διέτρεξε πάσας τὰς ὁδοὺς τῆς Ἑλλάδος μετὰ ταχύτητος ἠλεκτρικῆς. Οἱ καταπιεζόμενοι ὑπὸ τὸν Λατινικὸν ζυγὸν λαοὶ ἀνέλαθον θάρρος καὶ ἐλπίδα. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, Ἰακάριος τις Εὐβοεὺς, προσεταιριζόμενος ἄλλους πολλοὺς τῶν συμπολιτῶν του, ἀποστατεῖ τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας, καὶ καταλαμβάνει ἄκραν τινὰ τῆς νήσου ὄχυράν, ὄθεν, συχνάκις ἐφορμῶν, ληΐζεται τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς κώμας τῶν Ἰταλῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ γίνεται ἐγκρατῆς καὶ τινος πολίχνιου, ἐξ οὗ καὶ πρὸς μάχας ἐμφανεῖς παρατασσόμενος, ἀποτόμως ἀντιτίθεται πρὸς τὸν Ἑνετὸν στρατάρχην. Ἀλλὰ, φοβηθεὶς ἀκολούθως μὴ οὕτως ἐνδυναμωθείς τὸν χειρῶσῃ ἐπὶ τέλους, ἔσπευσε νὰ στείλῃ πρεσβεῖαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαήλ, ἐπιζητῶν βοήθειαν· συγχρόνως δὲ φρουρὰν ἐπιστήσας εἰς τὸ πολίχνιον, αὐτὸς ἐκεῖνος αὐτοπροσωπῶς ἤκει πρὸς τὸν βασιλέα, ὑποσχόμενος νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν νήσον ὅλην εἰς τὸ κράτος τῶν Βυζαντινῶν.

Ἡ ἐπινοηθεῖσα αὕτη ἐκστρατεία ἐξετελέσθη, καὶ ἠυδοκίμησε μέγχι τινός. Ὁ Ἰακάριος, ἀγαγὼν εἰς Εὐβοϊαν Γραικικὸν στρατόν, ἐκυρίευσεν ἐξ ἐπιδρομῆς τὴν πόλιν, καὶ τοὺς μὲν τῶν Λατίνων ἀπέκτεινεν, ἄλλους δ' ἠχμαλώτισεν, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς νήσου ζῶντα χειροῦται, καὶ κομίζει εἰς Κωνσταντινούπολιν. Περιεργὸν τὸ τέλος τοῦ Ἑνετοῦ τούτου, κατὰ Γρηγορᾶν. (1)· Εἰσελθὼν ἐν τοῖς βασιλείοις, διηγεῖται ὁ ἱστορικὸς οὗτος περὶ τοῦ αἰχμαλώτου, καὶ σπᾶς πρὸ τῆς πόλης ὡς δεσμίῳ χρεῶν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν μὲν βασιλέα (τὸν Μιχαήλ) καθήμενον ἐπὶ τοῦ βασιλείου θρόνου, περὶ δ' αὐτὸν πᾶσαν τὴν Σύγκλητον μετὰ λαμπροῦ καὶ κοσμοῦ τοῦ σχήματος ἱσταμένην, τὸν δ' Ἰακάριον, τὸν χθες καὶ πρότερον δούλον, νῦν μετὰ λαμπρᾶς μὲν τῆς ἐσθήτος, σοβαροῦ δὲ τοῦ ἤθους εἰσιόντα καὶ ἐξιόντα, καὶ πρὸς οὓς βασιλεῖ κοινολογούμενον, ἀπορρήγνυσιν εὐθὺς τὴν ψυ-

1: Νικηρ. Γρηγορᾶ, Β Δ', 5, σελ. 97. Ἔκδ. Βολ.

χὴν καὶ πίπτει πρηνὴς ἐπ' ἑδάφους ἑξαίφνης, μὴ δυνηθεὶς ἐνεργεῖν τὸ τῆς βιαίας τύχης παράλογον.»

Ἐπὶ τῆς πρώτης ταύτης ἐπιτυχίας ὁ Μιχαὴλ ἐμψυχωθεὶς, ἐξαρτῦει πλεῖστον ναυτικόν, καὶ παρασκευάζει στρατὸν θαλάττιον, συνθεμιμένον ὑπὸ Τζακῶνων, οὓς ἀποστέλλει κατὰ Λατίνων· διὰ τούτων δὲ ταχέως προσλαμβάνει τινὰς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐν αἷς τὴν Λήμνον, καὶ Χίον, καὶ Ρόδον, ἄλλας δὲ τοῖς Ἰταλοῖς δουλεύουσας κακοποιεῖ. Αὐτοκρατορικὰ διαγγέλματα προσεκάλουν καὶ Εὐβοεῖς καὶ Κρήτας καὶ Ναξίους, καὶ ἄλλους ἄλλους τῆς ἀνορθωθείσης βασιλείας λαοὺς, νὰ συνδράμωσι τὸν ναύαρχον Φιλανθρωπητὸν εἰς πᾶσαν πολεμικὴν ἐπιχείρησιν, ἀποβλέπουσαν τοῦ Λατινικοῦ ζυγοῦ τὴν ἀπόρριψιν, καὶ τὴν ὀλομελῆ ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας. Ὅθεν καὶ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐξήκοντα τριῆρεις ἀπεβίβασαν τῷ 1261 τὸν ρηθέντα Γασμουλικὸν καὶ Τζακωνικὸν στρατὸν εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης παράλια, παρόντος καὶ τοῦ Ἰωάννου, ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως.

Ἄμα ὡς ἔμαθον τὴν ἐχθροπραξίαν οἱ Ἑνετοὶ τῆς Κρήτης καὶ τῆς Εὐβοίας δὲν ἔμεινον ἄπρακτοι. Ὅθεν ἐξαρτῦσαντες καὶ αὐτοὶ τριῆρεις καὶ τετρήρεις ὑπὲρ τὰς τριάκοντα, καὶ συσκευάσαντες ναυτικὸν στρατὸν, καὶ πύργους ἐπιστήσαντες ξυλίνους εἰς τὰς πῦρας τῶν πλοίων, ἠτοιμάσθησαν εἰς ἀντίστασιν. Μετ' ὀλίγον δὲ καὶ μάχη κατὰ τε ξηρὰν καὶ θάλασσαν συνεκροτήθη, καθ' ἣν σύμπας ὁ στόλος ὁ Γραικικὸς ἐκινδύνευσε νὰ ἀφανισθῆ. Ἀλλὰ τί ὁ ζῆλος τοῦ στρατηγοῦ δὲν ἐνεργεῖ! Ὁ αὐτᾶδελφὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννης, ἰδὼν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἀμέσως ἀποπηδᾷ τοῦ ἵππου, καὶ μετὰ δακρύων πολλῶν ρίπτων χαμαὶ τὰ σύμβολα τῆς δεσποτικῆς ἀξίας, εὐχεταὶ καὶ ὑπόσχεταὶ εἰς Θεὸν νὰ παρκιτηθῆ διὰ βίου τῆς περιβλεπτοῦ θέσεώς του, ἐὰν ὁ στόλος διασωθῆ. •*Γυμνός, ἀνεβόησεν, ἐξῆλθον ἐκ κοιτίας μητρὸς μου, γυμνός καὶ ἀπελεύσομαι σήμερον!*• Αἱ παρκαλειύσεις τοῦ Φιλανθρωπητοῦ, καὶ τὰ δραστήρια μέτρα ὅσα ὁ Ἰωάννης ἐπενόησε πρὸς σωτηρίαν τῶν πλοίων καὶ τῶν πληρωμάτων, οὐ μόνον ἔσωσαν τὸν κινδυνεύσαντα στόλον ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς, ἀλλὰ περιπλέον παρέσχον καὶ τὴν νίκην. Ἐὰν πρέπη νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὸν Γρηγορᾶν, πλὴν

δύο πλοίων Ἑνετικῶν τ' ἄλλα πάντα ἐγένοντο λεία τῶν ἡμετέρων. Διὸ καὶ μήνυτρα προεπέμφθησαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, καὶ ὕμνοι εὐχαριστήριοι ἀνυψώθησαν πρὸς Θεὸν παρὰ τοῦ στρατοῦ. Ὁ δὲ ἀντάδελφος τοῦ βασιλείως «τὰ τῆς δεσποτικῆς ἀξίας ἅπαντα ἀποθέμενος σύμβολα, οὕτως εἰς τὸ Βυζάντιον ἦκεν ἀξέμβολος, ἐπὶ τοῦδε τοῦ σχήματος τὸ λεῖπον παραλλάξας τοῦ βίου.»

Ἐν τούτοις, ἡ ἐκστρατεία τῶν Βυζαντινῶν καὶ αἱ προσκλήσεις τοῦ αὐτοκράτορος ἐξανῆσαν εἰς Κρήτην τὰ ζώπυρα τῆς πρό τινας σβεσθείσης ἐπαναστάσεως. Ἡ φήμη τῆς ναυμαχίας ἀστραπηδὸν διαδοθεῖσα, καὶ ὑπὸ τῶν ζηλωτῶν κατὰ τὸ σύνθηρος δεινοποιηθεῖσα, ἀνεζωογόνησε τὰς ἐλπίδας τῶν νησιωτῶν, οἵτινες, ὑπὸ τῶν Τσακῶνων τοῦ Φιλανθρωπικοῦ βοηθηθέντες, εἶχον ἤδη διὰ συντόμου πολιτορίας κυριεύσει τὸ φρούριον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, κείμενον ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἀρμουροῦ, καὶ ἐπὶ τῶν τειχῶν αὐτοῦ εἶχον ἀναπετάσει τὸν αὐτοκρατορικὸν ἀετόν. Μάτην οἱ Δούκες Κρήτης Νικόλαος Δελφίνος (ΚΒ'), τὴν σειράν), καὶ Νικόλαος Ναβαγέρος, ἢ Ναβιγατόζος (ΚΕ'), καὶ Μάρκος Δάνδολος (ΚΔ'), καὶ Ἀνδρέας Ζένος (ΚΗ'), προσπαθοῦσιν ἀλληλοδιαδόχως νὰ περιστείλωσι τὴν ὁρμὴν τῆς ὁσημέραι προχωρούσης ἀνταρσίας. Τὰ πνεύματα ἀφηνιάζον ἀνεπισχέτως. Ἄλλ' ἡ κατάστασις τοῦ βασιλείου ἀποβαίνει καὶ μάλιστα σοβαρὰ ἐπὶ τῆς ἀρμοστείας τοῦ Ἀνδρέου Ζένου, ἀπὸ 1265 μέχρι τοῦ 1269. Τότε, ἀφορμὴ τις εὐτελής κατ' ἀρχάς, ἐπιτείνει τὴν ὀργὴν τῶν κατοίκων κατὰ τῶν καθεστωσῶν ἀρχῶν, καὶ τὰς φλόγας διαδίδουσα τῆς ἐπαναστάσεως, ποιεῖ τὴν νῆσον ὅλην ἀνάστατον.

Δύο σφαγεῖς εὐγενοῦς τινας χήρας Ἰταλίδος ἐδολοφόνησαν ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ ἓνα πολίτην Ἕλληνα ἐκ Χάνδακος. Τὸ κακούργημα ἦτο οὐ μόνον μεμελετημένον, ἀλλὰ καὶ ἀποτόμως προηγγελμένον. Οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, καὶ πελάται τοῦ θύματος, θορυβωδῶς τὸ Ἀρμοστεῖον περικυκλώσαντες, ἐξητήσαντο τὴν ἄμεινον τῶν φονεῶν καταδίκην, ὃ δὲ Δούξ Ἀνδρέας Ζένος συγκατανεύσας, ὑπεσχέθη τὰ προσήκοντα. Καὶ τῷ ὄντι ἀνκρισεις ἤρξαντο, ἐπιτροπὴ συνεστήθησαν, καὶ βιβλία κατεστρώθησαν δικογραφικὰ. Ἄλλ' ἐν τοσούτῳ, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς νομιμότητος τούτων ἐκτελουμένων,

οἱ ἔνοχοι νύκτωρ ἐδραπέτευσαν. Προητοιμάσθη ἄνωθεν ἡ φυγή ; Τί συνέβη ; Ἦτο καὶ ὁ Δούξ ἐν τῇ συνεννοήσει τῆς ἀποδράσεως ; Πιθανόν. Ὅπως δὴ ποτε, πτοηθεὶς ὁ Ζένος ὑπὸ τῆς γενικῆς καταβολῆς, καὶ τὰς συνεπειὰς τῆς πράξεως προνοήσας ἀπέναντι τῆς ὀργῆς ἀποστασίας, ἔσπευσε νὰ ἐκδώσῃ κατὰ τῶν φυγοδίκων ψήφισμα κατασχέσεως ἢ θανάτου. Ἄλλ' ἦτον ἀργά. Ἡ κατὰ τῆς ἐξουσίας δυσμένεια εἶχεν ἤδη εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν κορυφωθῆ. Τὸ αἷμα τοῦ δολοφονηθέντος Ἑλληνοῦ διατραγωδηθὲν ὑπὸ ραψωδοῦ, ἔκραζεν ἐκδίκησιν ἀυτοτέλεστον εἰς ἀσμάτιον δημῶδες περιπαθῶς συντεταγμένον· σεβασμὸς δέ τις καλόγηρος ἰδίους εἶδεν ὀφθαλμοῖς τὴν σκιάν αὐτοῦ, ἐκπηδῶσεν τοῦ τάφου πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν σφαγέων. Οὐδεμίαν λοιπὸν ἐπέδεχετο ἡ ἐκδίκησις ἀναβολήν, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Καταγαγὰς (1) ἀπῆτει τὴν ἔκτισιν τοῦ κακουργήματος. Διό, οἱ τῶν προαστείων καὶ τῶν παρακειμένων χωρίων μεθ' ἄλλων πολλῶν στασιασάντες, καὶ τὸν Χάνδακα περιστοιχίσαντες, ἠπέλιθσαν τὰς ἔνδον ἀρχὰς νὰ παραδώσωσι τὴν πρωτεύουσαν εἰς τὸ πῦρ, ἐὰν ἐντὸς συντόμου προθεσμίας δὲν συνελαμβάνοντο οἱ ὑπόδικοι καὶ δὲν ἐπαύοντο αὐθημερόν οἱ δωρολῆπται δικασταί. « Ἀπέλθετε, μωροὶ καὶ ἀπονενοημένοι, διαγγέλλουσιν ἀπαντῶντες τοῖς στασιαζούσιν ὁ Δούξ καὶ οἱ σύμβουλοι του· ἀδέκαστος μὲν ἡ δικαιοσύνη τῶν Ἑνετῶν, ἡ δὲ πίστις αὐτῶν ἀπαραβίαστος (fides Venetorum inviolabilis). Ἀπέλθετε εἰρηνικῶς ὑμεῖς, ἡ δ' ἐξουσία θέλει οἴκοθεν διενεργήσῃ τὰ πρόποντα ! » — « Καὶ τίς ὁ ἀποτολμῶν νὰ μᾶς ἐκδιώξῃ ἐντεῦθεν ; » ἀποκρίνονται οἱ διαπρεσβευθέντες χωρικοί. Εἰς τὸν λόγον τοῦτον ἐφορμῶντες ἀπροόπτως οἱ τῆς φρουρᾶς, τοὺς μὲν ἀρχηγούς τῆς στάσεως συλλαμβάνουσιν, ἐν οἷς καὶ δύο ἱερεῖς, τὴν δὲ ἀσύντακτον ἐκείνην ὀχλαγωγίαν διασκηδάζουσιν. Ἄμα δ' ἔπος, ἀμ' ἔργον· διαταγῇ τοῦ Δουκὸς οἱ ἀνυπονοήτως κατασχεθέντες ἀρχηγοὶ κομίζονται χειρόδετοι εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης. Ἐκεῖ δὲ συμπίπτει ἐν ἐπεισόδιον ἀξιαφῆγτον. Ἦτο μεταξύ τῶν δεσμίων καὶ τις νεανίας εὐπατρίδης, ὡς δεκαπενταετῆς τὴν ἡλικίαν, τὸ μὲν ἦθος

(1) Οὕτως ὀνομάζεται εἰς Κρήτην ὁ κοινῶς παρ' ἡμῶν καλούμενος β ο υ ρ -
χ ὀ λ α κ α ς.

ἀτρόμητος, γλυκύτατος δὲ τὴν φωνήν, ὅστις, εἰς τὴν σφαγὴν μετὰ τῶν ἄλλων συρόμενος, ἐβόδιζεν ἀνδρωδῶς, ὑπεροπτικῶς, καὶ τοὺς συντρόφους τοῦ ἀνεθάρρει ψάλλον τὸ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ δολοφονηθέντος ὁμογενοῦς στιχουργηθὲν ἔλεγετον. Ὁ υἱὸς τοῦ Δουκὸς Ζένου, νέος ἐπίσης καὶ αὐτός, προηγείτο τῆς συνοδίαις τετυφωμένος. Ἡ παράτολμος αὐτῆ γενναϊότης τοῦ ἐπιθανάτου παιδὸς ἐσκανδαλίσε τὴν ἀλαζονεῖαν του. ὅθεν διέταξε νὰ ραπίσωσιν αὐτόν. — «Καθόσον φαίνεται, (ἀνέκραξεν ἐστοίμως ὁ ἠρωϊκὸς νεανίσκος, στρέψας πρὸς τὸ Δουκίδιον βλέμμα περιφρονητικόν), ὡς φαίνεται, σὺ φοβεῖσαι ἐμέ, ὅσον ἐγὼ δὲν φοβοῦμαι σέ!» — «Σίγα σπέρμα γενεᾶς ἀπίστου, ὑπέλαθεν ὁ Ἐνετός· παρὰ νὰ ψάλης, ἀνύψωσον καλητέρα πρὸς Θεὸν τὴν τελευταίαν σου προσευχήν.» — «Ἔχεις δικαίον, ἀνταπήντησεν ὁ νεανίας· εὐχομαι, λοιπόν, εἰς τὸν Ὑψίστου ὅπως οἱ ἐπιζῶντες πέντε ἀδελφοί μοι ἀνταποδώσωσιν εἰς σέ καὶ εἰς τὸν γένος σου ἑκατονταπλασίονα τοῦ ραπίσματός σου τὸν μισθόν!» — «Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ὤρμησε θιακῶς πρὸς τὸ τεῖχος, ἐφ' ᾧ προσκρούσας τὴν κεφαλὴν, ἔπεσεν ἄπνους ἐν τῷ ἄμ. Πέντε τῶν στασιαρχῶν, ὡς ὀγκολογῶν ὁ χρονογράφος ἀναφέρει, πέντε τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀπηγχονίσθησαν, εἶτα δὲ furono squartati, δηλαδὴ ἐξετέθησαν τεταρτισμένοι εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς πρωτευούσης. Καὶ οἱ μὲν ἱερεῖς, καρθέντες πρῶτον, ἐκκρατομήθησαν, τὰ δὲ ἴχνη τοῦ αἵματος, τῶν τετραμερῶς διασπασθέντων πρὸς γενικὸν παραδειγματισμὸν, διέρρανον ἀπ' ἄκρας εἰς ἄκραν τὴν μεγάλην τῆς πόλεως λεωφόρον, φρουασόντων τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Δουκὸς. Ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς ἐκάστου τῶν θανατωθέντων ἐτέθη στοιχείοις κεφαλαίοις καὶ εἰς τὰς ἐπικρατούσας δύο γλώσσας ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή :

• Τί με βλέπετε ; τέρας εἶμαι τῆς ἐσχάτης προδοσίας,

* Ἄξιον μισθὸν ἐδέχθην τὸν μισθὸν τῶν ἀνταρτῶν •

Ἄνομηματα ἐπ' ἀνομημάτων ἐπεσφραύοντο. Ἡ ἐγγύριος κυβερνησις, εἰς τηλικαύτην τραχύτητα ἐξοκέλλουσα, διήνυεν ὁδὸν κρημνώδη, ἀνεσκάλευε τῆς ἀνταρσίας τὸ πῦρ, ὑπεκίνει μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον τὴν κοινὴν ἀγανάκτησιν. Ἦλθε στιγμὴ, καθ' ἣν ὁ ὄργανός ἐπὶ τέλους ἐξεραγγη. Οἱ χωρικοὶ τοῦ Σελίνου, τῶν Σφακιῶν,

τῆς Ρεθύμνου, ἄρκυτες πάλιν τὸν συμβολικὸν ἀετὸν, καὶ ἀπὸ τῶν ὀρεινῶν τῶν φωλεῶν πρὸς τὰ πεδινὰ ἐπιτρέχοντες, ληΐζουσι τὰ τιμάρια τῶν ἀρχόντων, πυρπολοῦσιν ἀγροὺς Ἰταλῶν, αἰχμαλωτίζουσι ἵππους τινάς, ἀνατρέπουσι πάντα νόμον Ἐνετικὸν (1) καὶ ὑπὸ τῆς ἀδρανείας, ἢ τῆς ναυρότητας τοῦ δυνάστου (Proesidii in becillitate) θρασύτεροι γινόμενοι. ἐντὸς τῶν παραθαλασσιῶν πόλεων στενοῦσιν εἰς διαρκῆ πολιορκίαν τὴν εὐάριθμον φρουράν. Πρωτοῦργοι τοῦ κινήματος τούτου ἀνεδείχθησαν δύο ἄνδρες γενναῖοι, εὐτολμοὶ, φιλοπάτριδες, καὶ τὴν εὐνοίαν κατέχοντες ὅλων τῶν συνησιωτῶν, οἱ δύο ἀδελφοὶ Γεώργιος καὶ Θεόδωρος Χορτάτσαι, πλοῦσιοι μὲν καὶ εὐγενεῖς τὴν κατὰστασιν, ἢ ἀλλ' ὡς ἔφημεν, ἐξαιρέτως δημοχαρεῖς. Ὁρμῶντο οὗτοι ἀπὸ τοῦ Εὐσταθίου ἐκείνου, ὅστις μετὰ τῶν ἑτέρων ἔνδεκα ἀρχοντοπούλων ἦλθε πρὸ τῆς Δ' Σταυροφορίας εἰς Κρήτην εὐμενεῖα τοῦ Ἀλεξίου αὐτοκράτορος, τοῦ Χορτάτσου λέγομεν, ἐκείνου ὅστις εἶναι συγχρόνως καὶ προπάτωρ τοῦ βραδύτερον καλλιεργήσαντος τὴν δημοτικὴν Μοῦσαν τῆς Ἑλλάδος ἑποποιῦ. Οἱ δύο οὗτοι ἀδελφοὶ καὶ καθ' ὅλα σύμφρονες, εὐκαίρον, χάριν τοῦ ἐκραγέντος ἄρτι Γενουητικοῦ πολέμου, κοιναντες τὴν ὥραν τῆς ἀπαλλαγῆς, καὶ κρίσιμοι νομίσαντες ὡς ἐκ τούτου τὴν περίστασιν τῆς Ἐνετίας, ἄλλως τε δι' ἠαρησαντες καὶ εἰς τὰ ἐπικουρήματα ὅσα διὰ μυστικῆς πρεσβείας προεζήτησαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἔλαβον τὴν σάλπιγγα τοῦ πολέμου, καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν προκηρύξαντες τῆς πατρίδος, συνεκάλισαν εἰς τὰ ὄπλα πᾶν τέκνον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐγκρατεροῦν εἰς τὰ τῶν πατέρων δόγματα, καὶ τὴν νόμιμον βασιλείαν ἐπιζητοῦν. Ὅντες δὲ φρόνιμοι καὶ συνετοί, προενόησαν, ὅτι χωρὶς εὐταξίας καὶ πειθαρχίας, τόλμημα ταιούτου εἶδους δὲν ἠδύνατο νὰ τελεσφορήσῃ. Διὸ ἐγκαίρως ἐφρόντισαν καὶ τὴν στρατολογίαν ἐπὶ τὸ ταχτικώτερον νὰ ρυθμίσωσι, καὶ τὴν ἀρχαιρεσίαν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως νὰ διορίσωσι κατὰ τὸ πρέπον, καὶ τοὺς ὀχυροτέρους τόπους τῆς νήσου νὰ καταλάβωσι, καὶ φρούρια μικρὰ νὰ κατασκευάσωσιν εἰς

(1) «Rem omnem privatam et publicam hostiliter sus de que verte-
bant... Disurrebant tota late insula, et predonum more eedibus ac
rapinis omnia foede vestabant.» Corn. Cr. Sacr. T. 2. p. 285

θέσεις ἀρμοδίας, ὥστε ἡ ἐπανάστασις, εἰ μὴ κατ' εὐχὴν ἐκ προοιμίων ἠυδοκίμει, διήρκει τοῦλάχιστον ἐπὶ χρόνον ἰκανόν, ἕως οὗ Βυζαντινοὶ τε καὶ Γενουῆται φθάσωσιν εἰς βοήθειαν, καὶ συμφώνως κτυπήσωσι τοὺς Ἐνετούς. Τὰ μέτρα ταῦτα τῶν Χορτατσῶν ἐνεδυνάμωσαν οὕτω τὴν ἐπανάστασιν ἕως ἀπ' ἀρχῆς, ὥστε κατὰ τινος νεωτέρου ἱστορικοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἡ ἀνταρσία ἀπέβη μετ' ὀλίγον πόλεμος, καὶ πόλεμος δεινός (1). « Ἡ Εὐρώπη, προσεπιφέρει ὁ ἱστορικός αὐτός, εἶδε τότε πρωτοφανῶς θέαμα παράδοξον, δύναμιν ναυτικὴν μεγάλην, παλαιούσαν πρὸς μεγάλην ἀποικίαν. Ἡ μητρόπολις προσέβαλλε τὰ παράλια, οἱ δὲ κάτοικοι προσέφευγον εἰς τὰ ἐνδότερα ἀσφαλῶς. Ἐνίκων οἱ δυνάσται ; Ἀνίσχυροὶ ἦσαν νὰ δρέψωσι τοὺς καρπούς τῆς νίκης. Ἐνίκων δὲ οἱ Κρήτες ; Ὁ ἐχθρὸς κατέφευγεν εἰς τὰ πλοῖα καὶ τὰ φρούρια. Διὰ τοῦτο, οἱ δύο ἀντικείμενοι λαοὶ ἐπὶ χρόνον πολὺν ἀπέτυχον νὰ καταβάλωσιν ὁ εἰς τὸν ἄλλον. »

Ἐχούσιν ὅμως οἱ τύραννοι μέσα καθυποτάξεις, τῶν ὁποίων συνήθως οἱ ἄποροι λαοὶ στεροῦνται. Πόσα καὶ πόσα γένη ἐχειρώθησαν ὑπὸ τῶν δελεασμάτων τῆς ἀρχοντικῆς φιλοδοξίας, ὑπὸ θελημάτων χρυσοῦ, φιλαυτίας, ματαιότητος ! Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ γέμει παραδειγμάτων ἀρχοντικῆς ἐξευτελίσεως καὶ προδοσίας. Ἡ δὲ κυβέρνησις τῆς Ἐνετίας, ἦν ἀκολουθῶς ἐμιμήθησαν αἱ εἰς τὸν Πρίγκηπα τοῦ Μακιαβέλλου κατὰ φύσιν ἐξεικονιζόμεναι πολιτεῖαι τῆς μέσης Ἰταλίας, ἡ Ἐνετικὴ, λέγομεν, κυβέρνησις ἦτον ἕξοχος διδάσκαλος ἀρχοντικῆς διαφθορᾶς.

Εἰ καὶ τὰ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπικουρήματα καθυστέρουν, ὅμως προέβαινεν αἰσίως ὁ Κρητικὸς ἀγὼν, αἰσίως τοῦλάχιστον διὰ τὸ ἀναποτέλεστον τῆς Ἐνετικῆς δυνάμεως, καὶ διὰ τὴν αὐξοῦσαν ἰσχυροποίησιν τῶν κατοίκων, ἐπειδὴ πρὸς τοὺς ἀντάρτας ὠφέλιμος καθίστατο ἡ καιροφυλακτικῆσις. Ἄλλ' ἐνῶ τὰ πράγματα εὐρίσκοντο ἤδη εἰς τοιοῦτον σημεῖον ἰδοῦ κερεντυχίαν πάντως ὑπὸ τῶν Γραικῶν ἀπροσδόκητος, ἔρχεται νὰ μεταβάλη ἦτας ἐλπίδας τῶν εἰς ἀθυμίαν. Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, εἰς τῶν εὐγενεστέ-

(1) Darn, Hist. de Venise, L. V.

ρων καὶ πλουσιωτέρων τῆς νήσου, ἀνὴρ ἄλλως τε διαβόητος τότε ἐπὶ ἀνδρεία καὶ στρατηγικῇ περινοίᾳ, μετακινούμενος ἀπὸ τῆς οὐδετερότητος ἐν ἧ ἕως τῆς ὥρας ἐκείνης ἐκάλυψε τὰ φρόνηματα καὶ τοὺς σκοποὺς του, συντίθεται ἀναφρανδὸν τοῖς Ἐνετοῖς τοῦ Χάνδακος, στρατολογεῖ πλῆθος ἀνάμικτον ἐκ Γραικῶν ἑτεροθρόνων καὶ ἰταλῶν, καὶ δίδει ρητὴν πρὸς τὸν Ἀρμυστὴν ὑπόσχεσιν αὐτὸς ἀρχιστρατηγῶν νὰ καταβάλλῃ τὴν παράλογον ἀνταρσίαν.

Τί παρεκίνησε τὸν Καλλέργην εἰς ἐπιχείρησιν οὕτως ἀναξίαν καὶ ἀνελευθέραν; Τίνες μακιαβελικαὶ θωπεύσεις παρέσυρον αὐτὸν εἰς τοιαύτην ὁδὸν ἀνθελληνικὴν; Μαρτυρήσουσι τὰ ἐφεξῆς. Ἐν τοσοῦτῳ ἐνωθεὶς ὁ ἀρνησιπατρὶς οὗτος τῷ στρατεύματι τοῦ Δουκὸς Ἰωάννου Βελενίου κινεῖ πρὸς ἀπάντησιν τῶν Χορτάσων παρὰ τὸν Ἀποσελίμην (Ἀμνισὸν) ποταμὸν, ἐκεῖ δέ, κροτῶν μάχην πεισματώδη καὶ πολύωρον, ἐκδιώκει τοὺς Κρήτας ἄχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Λασσιδίου, καταλαμβάνει τοὺς προμαχῶνας των, τινὰς δὲ τῶν ζωγρηθέντων ἐκὼν ἄκων παραδίδει εἰς τὴν λύσσαν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ πόλεμος ἤρξατο σύμφωρος πρὸς τὸν Ἀλεξίον. Ἄλλ' εἰ καὶ διὰ τοῦτο μεγάλως ἐχάρησαν οἱ Ἐνετοί, τ' ἀποτελέσματα ὅμως τῆς συμπλοκῆς ταύτης οὐδόπως μετέβαλον τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων. Οἱ ἀντάρται, ἐπανελθόντες εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν πολυαριθμότεροι, τὴν μὲν πτέρυγα τοῦ Βελενίου κατετρόπωσαν, τὸν δὲ Καλλέργην ἠνάγκασαν εἰς ἄτακτον ὑποχώρησιν, ἀίχμαλωτίσαντες καὶ τὸν συγγενῆ ὑπασπιστὴν του, νέον εἰκοσαετῆ καὶ ὠραιότατον, ὅστις ὑπὸ τῶν ἐπιπλήξεων τοῦ Γεωργίου Χορτάσου μεταπεισθεὶς, αὐθορμητῶς ἠσπάσατο καὶ ἐξυπηρέτησεν εἰς τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας. «Φίλε συμπολίτα, προσέθηκεν αὐτῷ ὁ λαμπρόψυχος Γεωργίος, πειρώμενος διὰ τῆς πειθοῦς τῶν λόγων νὰ ἐπαναγάγῃ τὸν ὑπασπιστὴν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς τιμῆς· ἐὰν τὸ θέαμα τῆς δεινοπαθούσης πατρίδος δὲν πλήττῃ τὴν ψυχὴν σου, ἐὰν ἡ ταπεινωσις τῆς πατρῴου θρησκείας δὲν ἐξάπτῃ τὸν ζῆλόν σου, ἐὰν ἡ δόξα, ἥτις περιμένει καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰ τέκνα μας, δὲν θέλῃ τὴν φιλοτιμίαν σου, στρέψε καν τὸν ὀφθαλμὸν πρὸς τὰ ὄντα ταῦτα, καὶ λάβε παράδειγμα φιλοτιμίας ἐξ αὐτῶν!» Τοῦτο δὲ εἰπὼν, προσεφώνησεν ὀνομαστί τρεῖς νέας Κρήσας, αἵτινες προσήλθον ἀνδρική τῆ

Χανιά
17/6/1924

Μονὴ Ἁγίας Τριάδος

παρησία, κρατούσαι τόξον, καὶ τὴν λόγχην πάλλουςαι. « Ὅταν ἡ πίστις, ἐξηκολούθησεν ὁ Γεώργιος, ἔχη τοιούτους στρατιώτας εἰς ὑπηρεσίαν τῆς, δύναται μὲν ἡ νίκη ν' ἀναβληθῆ, ἀλλὰ θᾶπτον ἢ βράδιον ἐπιτυγχάνεται ».

Ἐωρτάζετο τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἡ μνήμη τοῦ προφήτου Ἑλίου. Οἱ ὀπλαρχηγοὶ μετὰ πλήθους παρακολουθοῦντος, ἀναβάντες εἰς τὴν μονὴν τὴν καλουμένην *Κρυσταλέγια*, ἐκεῖ, ὑπὸ τὴν σκιὰν ὑψικόμων δρυῶν καὶ κυπαρίσσων, παρὰ τὸν φλοῖσθον ἡροσερᾶς πηγῆς, ἐτέλεσαν τῆς νίκης τὰ εὐχαριστήρια. Εἶτα δὲ εἰς συμπόσιον καθήσαντες, ἠῤῥξαντο ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἑλληνικῆς καὶ καταστροφῆς πολεμίων, ἠῤῥξαντο εὐελπιστοῦντες εἰς τὸ μέλλον, καὶ τὰς καρδίας εἰς Θεὸν ἀνατιθέμενοι, ὡς πεπρωμένον ἦτο μᾶλλον ἐπιτυχῶς ὀπλαρχηγοὶ μεταγενέστεροι νὰ εὐχηθῶσιν ἐν τῇ Μονῇ τῆς Λαύρας μετὰ παρέλευσιν πεντακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν.

Αἱ ἐκ Κρήτης ἀγγελίαι δὲν ἔπαυον ἐν τούτοις αὐξάνουσαι τὴν ἀδημονίαν τῆς μητροπόλεως· διὸ καὶ φλογώδεις ἐπιπλήξεις ἐξετόξεύθησαν παρὰ τῆς Γερουσίας πρὸς τοὺς κατὰ καιροὺς Ἀρμοστάς, καὶ αἰτιάσεις ἀπετάθησαν ἀκατάπαυστοι πρὸς τοὺς ἀνδρῶνας καὶ ἄφρονας ἱππότες.

Καιρὸς ἦτο πλέον νὰ ληφθῶσι κατὰ τῆς ἀποστατούσης νήσου μέτρα ἠρωϊκώτερα· τὸ ἀπήτουν καὶ αἱ περιστάσεις. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ, οὐδὲν ἀποτελεσματικὸν ἐλπίσας παρὰ τῶν συμμάχων τοῦ Γενοσητῶν, εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ συνέλθῃ μετὰ τῶν Ἑνετῶν εἰς ὁμολογίαν πενταετοῦς ἀναχωχῆς, ἡ δὲ ἐκστρατεία τοῦ Ἁγίου Λουδοβίκου ὑπὲρ τῶν Ἁγίων Τόπων εἶχεν ἄλλως τε κατευνάσει τὴν ἀμοιβαίαν ἔχθραν τῶν Ἑνετῶν καὶ Γενοσητῶν, οἵτινες ἦσαν κεκλημένοι συμφώνως νὰ προμηθεύσωσι τὰ πρὸς μεταδίθασιν τῶν Σταυροφόρων Γάλλων ἀναγκαστὰ πλοῖα. Ἐβοήθουν λοιπὸν τὴν Δημοκρατίαν οἱ καιροί. Ἡρμόστευε τότε εἰς Χάνδακα ὁ Δουξ Μαρτίνος Ζένος (ΚΗ'), ἀνὴρ πολλὰς μὲν ἔχων τὰς ἀξιώσεις, μικρὰν ὅμως τὴν ἰκανότητα. Ὁ φίλος οὗτος τοῦ Καλλέργου, καὶ εἰς ἄκρον μισέλλην, λαμβάνει λοιπὸν παρὰ τῆς Γερουσίας διαταγὴν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῶν Χορτατσῶν ἀνυπερθέτως, καὶ μεθ' ὧσιν νέων ταγμάτων ἀπεστέλλοντο ἐκ τοῦ Ἀδριατικοῦ παραγγέλ-

λεται δὲ νὰ μὴ ἀποθέσῃ τὰ ὄπλα, πρὶν ἢ ἐξολοθρευθῇ τοὺς ἀντιμαχομένους αὐτοὺς, οἵτινες, *audacia facinorum primi inter Cretenses ἀνεδεικνύοντο*, καὶ παραδειγματικῶς εἰς τὸν ἅπαντα αἰῶνα τιμωρήσῃ τὸ ἄπιστον καὶ εὐτράπελον γένος τῶν Γραικῶν. *nationem fidei admodum incertam et mobilem, novis que semper studentem.* (1)

Ἐτρεχε τὸ ἔτος 1272. Ὁ Ζένος καταστρατεῖ αὐτοπροσώπως εἰς Ἡράκλειον, διευθυνόμενος πρῶτον πρὸς τὸ φρούριον τοῦ Βονιφατίου (Μονιφάτσι) ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ἐχθρὸς. Αἱ δυνάμεις του, συνδεδουασμέναι πρὸς τὰς τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργου, ἦσαν καὶ καθηρητισμέναι εἰς ἐφόδια, καὶ ἀνώτεραι τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπαναστατικῶν. Οὐδέποτε στρατὸς τοσοῦτος καὶ τηλικούτος ἐκίνησεν εἰς τὰ ἐνδότερα ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἀποστασίας, οὐδὲ σχεδία φροβερώτερα φόνου, σύλου, καταστροφῆς προδιετάχθησάν ποτε κατὰ τῶν κατοίκων. Ἄλλ' οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Μεσσήρας, τοῦ Μαλεβιζίου, τοῦ Λασιθίου, οἱ *ραϊζίται* τῆς Ἰδης καὶ τῆς Λάμπης, οἱ χωρικοὶ τοῦ ἱεροῦ ὄρους καὶ ὅσοι ἄλλοι σπευστικῶς συνέδραμον εἰς τὸ Βονιφατίον, εἰδοποιηθέντες παρὰ κατασκόπων περὶ τῆς περιουσίας τοῦ Δουκὸς, τρέχουσι μιᾶ ὁρμῇ καὶ προκαταλαμβάνουσι στενά τινα πλησίον τοῦ Μαλεβιζίου, *Γράβαι* ὀνομαζόμενα. ἐκεῖ δὲ εἰς ἐνέδραν ἐγκαθήμενοι, περιμένουσι τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ.

Ὁ ὑπερόπτης Δουξ μετὰ τοῦ στρατοῦ ἐφθασαν ἀνύποπτοι εἰς τὸν τόπον τοῦτον μετ' ὀλίγας ὥρας. Ἦτο πρωΐα, περὶ ἀνατολὴν

1) Καὶ ἐτι πρὸ τῆς Σταυροφορικῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ἐξεργάγη τῶν δύο τούτων ἐθνῶν ἡ ἀντιπαθεῖα εἰς ἀμυδιὰς ὕβρεις. Οἱ ἡμέτεροι συγγραφεῖς δὲν καθυστεροῦσιν εἰς ἀσχηροσύνην κατὰ τῶν Ἰταλῶν. Ἰδοὺ πῶς ὁ κοσμιώτατος μητροπολίτης Κυστάθιος ἐκφράζεται περὶ αὐτῶν ἐν τῷ πρὸς Μανουὴλ τὸν αὐτοκράτορα λόγῳ περὶ Θεσσαλονίκης (σελ. 412): «Ἐκθήσομαι δὲ πρὸς πλατεῖαν ἀφήγησιν καὶ ὅσα ἡ Ἀδριανὴ πομπόλυξ, ὁ χερσυδρος ὄρις, ὁ τεлмаτωδῆς βᾶτραχος, μάλιστα μὲν οὖν (ἵνα μὴ ἐκ τῶν δυστυχημάτων προσονομάσω τοὺς ἄνδρας), ὅσα τὸ πειρατικὸν ἔθνος τὸ ἐξ Ἀδριάδος, τὸ ὑπουλον, τὸ καχίβουλον, ἐβουλεύσατο μὲν, ἐμεινε δὲ εἰς ἄπρακτον· καὶ ἐνεκυμῶνησε μὲν, οὐκ ἐτελεσφόρησε δέ, ἀλλ' εἰς κενὸν ὤδινε· καὶ ἐμηχανήσατο μὲν, οὐ μόνον δὲ εἰς τέλος ἐξεβίβατεν, ἀλλὰ καὶ ἐπικαταστραφείσας αὐτῷ τὰς μηχανὰς ἐθεῖσατο, κτλ.»

ήλιου. Οἱ Κρήτες, ἀναπηδῶντες ὡς λέοντες ἀπὸ τῆς ἐνέδρας, ἐπιπίπτουσιν αἰφνης κατὰ τοῦ ἔχθρου, καὶ τὰ μὲν σώματα τῶν ἐπιλέκτων κατασπαράττουσι, τὸν δὲ Ζένον ἀποκτείνουσιν, ἐκ δὲ τῶν ἵπποτων. ἄλλους μὲν σφάττουσιν, ἄλλους δὲ ζωγοῦσιν. Ὀλίγοι τῶν ἀξιωματικῶν ἐξέφυγον τὴν αἰχμαλωσίαν, ἢ τὸν θάνατον· ἢ συσκευὴ ὅλη κατελείφθη, τὸ δὲ αἰσχιστόν· ἢ ἀγέρωχος σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου περιήλθεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Γραικῶν. Τοιουτοτρόπως, ἢ κατὰ τῶν Ζένων κατάρρα, τοῦ ραπισθέντος καὶ μαρτυρήσαντος νεανίσκου ἐπληρώθη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὁμωνύμου Δουκὸς, καὶ εἰς τὴν σφαγὴν οὐκ ὀλίγων ὁμογενῶν του.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἀποτυχία, χειρῶν τῆς πρώτης, ἐκορύφωσε τῶν Ἑνετῶν τὴν μανιώδη ἀγανάκτησιν, ὥστε ἐν τῇ μητροπόλει, συνεκροτήθη ὑπὸ τὰ μέγαρα τοῦ Δουκὸς καὶ ὀχλαγωγία θορυβώδης. αἰτιασθεῖσα τὴν ἀσυγχώρητον ἀναληθισίαν τῆς κυβερνήσεως. Τίς μετὰ τοιαύτην ἦτταν, καθ' ἣν ἡ Δημοκρατία ἐταπεινώθη, ἀπολέσασα καὶ σημαίαν, καὶ στρατηγόν, καὶ τάγμα ὀλόκληρον, τίς ἀμφέβαλε πλέον εἰς Ἑνετίαν περὶ τῆς ἐπικειμένης τοῦ Κρητικῆς βασιλείου ἀποβολῆς; Τίς δὲ ἐν τῇ ἀποβολῇ ταύτῃ δὲν προέβλεπε τὴν παντελῆ παρακμὴν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἑνετοκρατίας διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἀντιμαχίας καὶ ἀφηνιάσεως εἰς τὰ ἐπίλοιπα κτήματα; Προφανέστατος ὁ κίνδυνος. Συνεπληροῦντο ὀκτωκαίδεκα περίπου ἔτη ἀφότου αἱ βάσεις τῆς ἀποικιακῆς αὐτῆς ἐξουσίας ἐκλονίσθησαν. Ἡ φιλοτιμία τῶν δημοκρατῶν ἦτο καιρίως προσβεβλημένη κατέναντι καὶ φίλων καὶ πολεμίων. Ὄφειλεν οὖν ἡ Γερουσία νὰ προσφύγῃ ἀναποδράστως εἰς τὰ ἀκρότατα ἐπιχειρήματα, ὄφειλε πρὸς παλινόρθωσιν τῆς τιμῆς τοῦ κράτους, νὰ θέσῃ εἰς πρᾶξιν πᾶσαν νόμιμον ἢ παράνομον προσπάθειαν.

Κατὰ τύχην κακὴν, αἱ πολιτικαὶ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας περιπέτεια δὲν ἐπέτρεπον, πρὸς τὸν Μιχαὴλ νὰ τείνῃ τὴν χεῖρα βοθητικὴν καὶ ἐπικουρίαν παρρησιώδη πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, οἵτινες δυσανασχετοῦντες ὑπὸ τὸν Λατινικὸν ζυγόν, πρὸς τὸ Βυζάντιον, ὡς πρὸς ταμεῖον ἐλπίδων, ἔστρεφον ἱκετευτικὸν τὸ βλέμμα. Ὁ Μιχαὴλ εἶχε μὲν τὸν ζῆλον καὶ τὴν προθυμίαν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπεμβάσεως. Ἡ θέσις του κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον

ἦτο λίαν ἀκροσφαλής. Ἡ ἐπικράτεια τῶν Κομνηνῶν ἐτύγγαθεν εἰσέτι πολλοῦ κεκερματισμένη εἰς κλήρους ἡγεμονίσκων ἀλλογενῶν. Καὶ τὰ μὲν ναυτικὰ τῆς Ἑνετίας καὶ τῆς Γενούης, κατεκράτουν τοῦ Αἰγαίου, τοῦ Ἑλλησπόντου, τοῦ Βοσπόρου, μέχρι τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Κριμαϊκῆς χερσονήσου, ὁ δὲ Πάπας ἀφ' ἑτέρου δὲν ἔπαυεν ἐπιμόνως ἀπαιτῶν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πεπρωσθευμένων ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις νέος χεῖμαρρος Σταυροφόρων εἰσέβαλλεν ἐν Ἀνατολῇ, ἄλλας περιπλοκάς ἐνδεχομένας προμηθύων. Εἰ καὶ πρόθυμος οὖν ὁ Μιχαὴλ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλληνικῶν λαῶν, ὅμως, οὔτε δύναμιν εἶχεν ἰκανήν. μάλιστα θαλασσίαν. πρὸς τὴν τούτων σωτηρίαν, οὔτε τῆς τότε Εὐρώπης ἡ οἰκονομία ἀνεδέχετο τῶν εὐχῶν του τὴν κατόρθωσιν.

ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην, ἡ Αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν Π' ἑκατονταετηρίδα εὕρισκετο ὡς πρὸς τοὺς λατινοκρατούμενους Γραικοὺς, εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν κινδυνώδη καὶ χαλεπὴν θέσιν, εἰς ἣν ἡ σήμερον Ἑλλάς εὕρισκεται ὡς πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς τῆς Τουρκίας. Ἐπιποθεῖ μὲν ἐγκαρδίως τοῦ Πανελληνίου τὴν πολιτικὴν συγκρότησιν, ἀλλὰ στρατῶν καὶ στόλων στερουμένη, τοὺς ἀγῶνας αὐτῆς περιορίζει εἰς πλαγίαις ἐμφυχώσεις καὶ εὐχάς.

Ἐν ἔτει 1274, ὁ διάδοχος τοῦ φανευθέντος Ζένου Μαρτίνος, Μαυρογένης ἢ ἐπὶ τὸ ἐνετικώτερον Μωροζίνης (1), πολὺς μὲν τὴν διοικητικὴν ἐμπειρίαν, ὁρμώμενος δ' ἐκ γένους Ἑλληνικοῦ τὴν ἀρχὴν, ἔρχεται εἰς Κρήτην διατεταγμένος κατὰ τὸ σύνθημα νὰ ἐνεργήσῃ πᾶν τὸ δυνατόν πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἀταξίας. Πανοῦργος ὢν τὸ ἦθος ὁ ἀνὴρ οὗτος, καὶ ἴσως διὰ τὴν μηχανορραφικὴν ἐπιτηδειότητα πρὸς τοιοῦτο θεᾶτρον ἀπεσταλμένος, συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν φιλίαν ἀναμέσον Ἰταλῶν καὶ Γραικῶν, ἐκδιδῶν χάριτας, ἀμνηστίας, καὶ φιλοδορηματικὰ καρπούμενος τὸ εὐαπάτητον, ὑποθάλπων τὸ κενόδοξον τῶν ἐντοπίων, καὶ πειρώμενος παντοιοτρόπως νὰ καλκεύσῃ τὰς ἀδυναμίας τινῶν ἀρχηγῶν.

(1) Ἀνεξακρίβωτος ἡ καταγωγή, ἀλλὰ τὸ ἐπώνυμον ἑλληνικὸν προδήλως. Μαυρογένης, Maurogeni, Moroseni, Morosini. Καὶ ἄλλας Ἑλληνικὰς ἐπωνυμίας περιέχει τὸ Ἑνετικὸν ἱστορολόγιον.

Ἄλλ' εἶτε διότι οἱ Κρήτες εἶχον ἐκ μακρῆς ἤδη πείρας ἀποβάλλει πᾶσαν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν καὶ φιλανθρωπίαν τῶν κυρίων των. εἶτε δι' ἄλλους λόγους πρὸς ἡμᾶς ἀγνώστους, ἀπέτυχε καὶ ἡ μελιχία αὐτῆ τοῦ Μωροζίνου ἀποστολή. ὡς εἶχον ἀποτύχει αἱ τραχύτεραι ἄλλαι τῶν προκατόχων του. Οὐδὲ κατῴρθωσέ τι σημαντικὸν ὁ τὸν Μωροζίνην διαδεχθεὶς Πέτρος Ζένος (1276). Ἐπὶ τῆς ἀρμοστείας μάλιστα τοῦ δευτέρου τούτου τὰ τῆς Ἐνετίας προέβησαν ἐπαισητῶς ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἐπειδὴ οἱ Ἰθαγενεῖς ἐπιθαρρήσαντες, τοσούτον ἐτόλμησαν, ὥστε καὶ πολιορκίαν ἐκ δευτέρου στήσαι περὶ τὴν πρωτεύουσαν.

Ὁ δὲ Γεώργιος Χορτάσης, ἤδη καὶ εἰς Ἰταλίαν ἐξάκουστος ἐπὶ στρατηγικῇ δεξιότητι γενόμενος, ἤθελε τότε, τῇ ὁμολογίᾳ τῶν Ἐνετῶν αὐτῶν, κυριεύσει τὸν Χάνδακα, καὶ οὕτως ἴσως περαιώσει τὸν πόλεμον, εἰ μὴ βοηθήματα προέφθانون κατεπειγόντως ἐκ θαλάσσης. Καὶ τῆς μὲν τύχης ἐν τῇ συγκυρίᾳ ταύτῃ πάλιν ἐναντιωθεὶς, ἡ πολιορκία διελύθη· ἀλλ' ἐντεῦθεν οὐδὲν ἐφάνη πλέον πρὸς τοὺς Κρήτας ἀκατόρθωτον. Τὸ δὲ τόλμημα τοῦ στρατηγοῦ καθ' ὅλον τότε τὸ Αἰγαῖον διαβρυλληθέν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς δημῶδεις ὕμνους, ὧν τὰ ἔχνη, κατὰ δυστυχίαν, χρόνου δάκτυλος ἐξήλειψε.

Τὸν Πέτρον Ζένον διεδέξατο μετὰ τὴν συνθήτη τετραετίαν ὁ Μαρτῖνος Γραδίνικος, ἀφικόμενος ἐξ Ἐνετίας μετὰ τριῶν πολεμικῶν τριήρων, ἐφοδίων παντός εἶδους, καὶ στρατοῦ ἐξησηκηνήμου, ἐν ἀκμῇ δὲ τριακῆτι προτεθειμένος νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν πειθῶ τοῦ πολέμου δραστηριώτερον. Ὅθεν, ἄμα φθάσας, συγκαλεῖ τὸ σῶμα τῶν ἱπποτῶν, ὧ ρήμασιν ἐντόνοις ἀναμιμνήσκει τὰ πρὸς τὴν Δημοκρατίαν ἀνεκὰθεν ὁμολογηθέντα στρατιωτικὰ καθήκοντα, καὶ τὴν ἀμείσον αὐτῶν ἐκτελεσιν ἀπαιτῶν· τακτοποιεῖ τὰ μικτὰ τάγματα τῆς νήσου, διορίζων ἀξιωματικούς· ἄλλοδαπούς· τοιχοκολλεῖ καὶ διακηρύττει διατάξεις, ποῦ μὲν τρομακτικὰς, ποῦ δὲ τὴν συγγνώμην προὔποσχομένας· ἀποκηρύττει ὡς ἔνοχον προδοσίας σύνολον τὴν οἰκογένειαν τῶν Χορτατῶν, καὶ προτείνει βραβεῖον πεντακοσίων δουκᾶτων διὰ τὰς κεφαλὰς τῶν δύο ἀδελφῶν· ἐπὶ τέλους, καὶ οὗτος τὴν διχόνοιαν πρὸς τε τοῖς ὀπλοκρηγοῖς καὶ τοῖς ἱερεῦσιν

ἐπιδιώκων, τούτοις μὲν ἐπαγγέλλεται χρηματικὰς χορηγήσεις, ἐκείνοις δὲ τιμάρια καὶ ἐπισκοπὰς. ἄλλοις δὲ ἀξιώματα πολιτικά, ταῖς πᾶσι δὲ τὴν ἀμνηστειάν καὶ φιλοφροσύνην τῆς Γερουσίας.

Τοιούτου εἶδους προπαρασκευαί, πολεμικὸν ἅμα καὶ πολιτικὸν ἔχουσαι τὸν σκοπὸν, ἐτάραξαν τοὺς προὔχοντας ἑγχωρίους, οἵτινες, ἐν τάχει συναθροισθέντες περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀσωμάτου, συναπεφάσισαν, παρόντων κληρικῶν πολλῶν, καὶ αὐτοὶ τὸν τελευταῖον νὰ ἀναρρίψωσι κύβον, ἐπαναπειρώμενοι τοῦ τολμήματος ἐκείνου, ὅπερ ἀπέτυχε πρὸ δύο ἐτῶν, προσπαθοῦντες δηλαδὴ νὰ κυριεύσωσι τὸν Χάνδακα δι' ἐφόδου.

Συνελθόντες οὖν πρὸς τοῦτο πολυπληθέστεροι ἢ τὸ πρῶν, καὶ μεσοῦντος Σεπτεμβρίου τὴν πόλιν ἐκ τοῦ πληθίου περικυκλώσαντες, ἐκαίροφυλάκτησαν τὴν ἀρμοδιωτέραν στιγμήν τῆς ἐπιδρομῆς τοῦθ' ὅπερ ἰδὼν ὁ Γραδίνικος, ἐξεβίβασε τοὺς Ἴταλοὺς παρὰ τὰ τείχη, καὶ ἀντεπαρέταξεν αὐτοὺς εἰς πυκνὴν γραμμὴν. Φανερόν ἐνταῦθεν, ὅτι νοήσας τὸν ἑχθρικὸν σκοπὸν, προημύνητο διὰ μέτρου καταλλήλου. Ὡς ἐκ τούτου, πρόνιμον πρὸς τοὺς Κρήτας ἦτο γὰρ ἐξοικονομησῶσι τὸν καιρὸν, ἀναβάλλοντες τὴν σύγκρουσιν εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν. Ἀλλὰ γνωστὸν τὸ θρασὺ καὶ ἀκατάσχετον τοῦ Κρητικοῦ χαρακτῆρος. Τινὲς τῶν προμάχων, ἀπειθοῦντες εἰς τὰ διατάγματα τοῦ ἀρχιστρατήγου, καὶ ἀνεπίμονοι τὸ ἀνακλητικὸν σημαίνοντες, ὁρμῶσιν εὐθύπῳως κατὰ τοῦ τάγματος, ὅπερ ὁ δοῦξ αὐτοπροσώπως ἐστρατηλάτει. Οἱ παρεπόμενοι ἀκολουθοῦσιν ἔκοντες ἄκοντες τοὺς προηγουμένους, ὥστε ἐν ὀφθαλμοῦ ριπῇ κροτεῖται ἐφοδὸς γενικὴ. Εἰς μάτην ὁ Γεώργιος Χορτάσης, κρίνων ἐπικίνδυνον τὸ κίνημα, σάλπιζει τὴν ἀναγκάσειν τῆς ὁρμῆς. Οὐδείς ὑπακούει· ὁ στρατὸς του, παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ ρεύματος, εἶχεν ἤδη ἐπιπέσει κατὰ πρόσωπον τοῦ ἑχθροῦ. Ἄλλ' οἱ Ἴταλοί, καθάπερ τεῖχος συμπετυκνωμένοι ὄντες, δέχονται στερεῶς καὶ ἀδιάσπαστοι τὸ κρούμα. Ὡς δὲ εἶδον ἠραιωμένως ὅπως οὖν ὑπὸ τῆς ἀπαυτουχούσης ἐπιδρομῆς τὰς τάξεις τοῦ ἑχθροῦ, τότε περιτροπᾶδην καὶ αὐτοὶ σύσσωμοι ἀντεφορμῶντες, κόπτουσι τὴν ἐναντίαν.

δύναμιν, θακούσι πᾶσαν τάξιν, καὶ τὸν στρατὸν διασπείρουσιν ἐν τροπῇ.

Ἀποφρὰς ἡμέρα πρὸς τὴν Κρητικὴν ἐλευθερίαν! Οἱ δύο στρατηγὸὶ Χορτάτσαι, ἀνεπίσχετον ἰδόντες πλέον τὴν συμπλοκὴν, ὤρμησαν καὶ αὐτοὶ ἥρωικῶς μετὰ τῶν συνετωτέρων, πρόθυμοι τὸν θάνατον νὰ συμπαραλάβωσιν ἐν τῷ κινδύνῳ τῆς πατρίδος. Ὁ Γεώργιος ἐπολέμησεν ἀνδρείως, καρτερικῶς, ἠγωνίσθη ὡς ἀπεγνωκῶς· μονομαχήσας δὲ μετὰ τινος πολεμίτου, καὶ τραυθεὶς εἰς τὸν ὦμον, ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου ἀνκίσθητος. Οἱ Ἴταλοὶ ἐπήδησαν ἐπ' αὐτοῦ, βουλούμενοι νὰ τὸν συλλάβωσι ζῶντα. Καὶ βέβαια ἠγματοπίετο, χωρὶς τῆς συνδρομῆς τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου, καὶ τοῦ νεωτέρου ἄλλου ἀδελφοῦ, οὔτινες σπεύσαντες μετὰ τινῶν ἵππέων, παρέλαβον αὐτὸν ἡμιθανῆ καὶ ἔσωσαν ἀνελπίστως εἰς τὸ παρακείμενον προάστειον.

Ἡ ἀπώλεια ὑπῆρξε δυσκαταλόγιστος. Τὴν ἄτακτον τροπὴν διεδέξατο ἡ ἤττα. Ὁ Γραβινικός πανστρατιῶν κατεδίωξε τοὺς ἐπαναστάτας ἕως ἀποστήματος τριῶν ὥρων ἀπὸ τοῦ Χάνδακος· ἀλλ' οἱ Κρητῆες ἀντὶ στρατοῦ, ἤδη δὲν εἶχον παρὰ ἀσύντακτον καὶ τετρομασμένον ὄχλον, στερούμενον πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ στρατηγῶν. Διὰ μεγάλην, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰκάζομεν, ἀπέβη τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ φθορά, ἀνεξίτητος δὲ ἡ σφαγὴ. Μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν τινῶν, συλληφθέντων καὶ πέντε ἐκ τῶν κυριωτέρων προεστώτων, ἀθυμία κατέλαβε τὰ πνεύματα, ὥστε καὶ τὰ λείψανα τοῦ στρατεύματος τῇ δὲ κάκεισε κατεμελίσθησαν, καὶ ἡ ὁμόνοια ἐξέλιπε, καὶ πᾶσα δύναμις ἀντιστάσεως ἐφ' ὅλην τὴν νῆσον ἐπομένως ἐξενευρίσθη.

Ἡ δὲ ἐκδίκησις τοῦ νικητοῦ ἀνεδείχθη ἀξία τῆς κατὰ Γραβινικὸν πατροπαραδότου δυσμενείας καὶ κακοβουλίας αὐτοῦ. *Vae victis!* Ἰδοὺ τὸ διάταγμα τῆς ἡμέρας. Καταβληθείσης διόλου τῆς ἀνταρσίας, ἡ πλατεία τοῦ Ἀρμοσταίου ἐγένετο θέατρον κρουργίας καὶ σφαγῆς καθημερινῆς, ἐγένετο τόπος καταδίκης, ἔνθα οἰκογένειαὶ ὀλόκληροι, χωρὶς διακρίσεως φύλου καὶ ἡλικίας ἐθυσιάσθησαν ἀπανθρώπως, ἐξωλοθρεύθησαν εἰς ἐξιλίωσιν τῆς Ἑνετικῆς ὀργῆς· τόπος φόνου, ἔνθα καὶ γέροντες πολιοὶ, καὶ παρθέναι, καὶ βρέφη ἐν δοκι-

μασίᾳ θανάτου συνεμκρτύρησαν τὸ μυστήριον τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας. Ὡς δ' ἂν ἡ ἑκατόμβη αὕτη μὴ ἐξήρκει, στρατιὰ λυσσάδης καὶ ληστρικῆ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου καταστρατεύσασα, τὰ μὲν χωρία τῶν ἀρχηγῶν κατέσκαψε, τὰ δὲ σκευὴ παρέδωκεν εἰς τὸ πῦρ, καὶ τὴν καταστροφὴν εἰσποίησεν ἐν παντὶ τόπῳ, ὀπισθεν μὴ καταλιπούσα προὰ ἔγνη αἵματος, ἀπωλείας καὶ φθορᾶς.

Τοιοῦτον ἔλαβε τέλος ἡ μακρὰ καὶ αἰματηρὰ ἐπανάστασις. ἦν κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπεκίνησεν ἡ Βυζαντινὴ Αὐλὴ, πρόχειρον νομίσασα καὶ εὐκατόρθωτον τὴν ὀλομελῆ τῆς ἀποκατάστασιν, εἶτα δὲ παρέτεινε καὶ αὐτοδύναμον ἐτήρησεν ἡ πρὸς τὴν Αὐλὴν αὐτὴν ἀφροσύνη τῆς Κρήτης! Ἡ μνήμη τοῦ ἀγῶνος τούτου ἐπέχει θέσιν περιβλεπτον καὶ εἰς τὸ μακρυολόγιον τῆς ἐξιστορουμένης νήσου, καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας ἀναγεννήσεως. . . Ἡγίικεν ἡμέρα κρίσεως. Φῶς κοινὸν διαφωτίζει τὴν οὐίχλην τοῦ παρελθόντος.

Αἰωνία δὲ ἡ μνήμη τῶν δύο γενναίων πρωταγωνιστῶν Γεωργίου καὶ Θεοδώρου τῶν Χορτατσῶν! Στέφανος δάξης, πνέων τὴν δάφνην καὶ τὸν λίθον τοῦ ἱεροῦ μας Εὐαγγελισμοῦ, ἄς περιστέψῃ τὸ εὐγενὲς μέτωπόν των! Αἱ εὐχὴ τῆς ἐλευθερωθείσης ἤδη γενεᾶς ἄς ἱλαρύνωσιν εἰς τοὺς οὐρανοὺς τὴν ψυχὴν των! Πρόδρομοι γενόμενοι τῶν εἰς τὰς ἡμέρας μας πρωταθλησάντων Ὑψηλάντων καὶ ἀποτυχόντες ἐν Κρήτῃ, ὡς ἀπέτυχον οὗτοι ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἠναγκάσθησαν ἐξίσου νὰ καταλείψωσι τὴν φιλότατην τῆς ἐπαγγελίας των γῆν, ὅπως εἰς ἄλλην χώραν ἀσφαλέστερον συνκαδέσωσι τὰ σκορπισθέντα νήματα τῆς ὑφῆς των. Ἐρ' ὄλους μῆνας ἡμίγυμοι καὶ ἀνυπόδητοι καταδιωθέντες ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν, καθάπερ ἄγρια κτήνη κυνηγηθέντες εἰς ὄρη καὶ σπήλαια διὰ θηρευτικῶν κυνῶν κρυφθέντες, σήμερον μὲν εἰς δάσος ἀπρόσιτον, ἐπὶ κορμῷ δένδρου ὑψηλοῦ, αὐριοι δὲ εἰς ὑπόγεια μοναστηρίων, ἄλλοτε δὲ εἰς κοιλῶματα ποταμῶν, καὶ τὸν ἄρτον πολλάκις ὀφειλίσαντες εἰς τὴν γυναικείαν φιλάνθρωπίαν, ἐπέτυχον τέλος, εὐτυχέστεροι μὲν τῶν δύο ἀδελφῶν Ὑψηλάντων, ἀλλὰ μετὰ βασάνους δυσδιηγήτους, νὰ ριθῶσι πανοικεῖ εἰς μικρὸν ἀκάτιον, καὶ διὰ τούτου νὰ δραπετεύσωσιν εἰς Χίον.

Ἐντεῦθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβάντες, ἔτυχον λαμπροτά-

της ύποδοχῆς παρὰ τοῦ Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννου τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἄλλαι περιποιήσεις καὶ τὰ βασιλικά τῆς Αὐλῆς χαρίσματα ἦσαν ἀνίσχυρα πρὸς διασκέδασιν τῶν συντονωτάτων εὐχῶν των. Αἰτήσαντες πολλάκις καὶ μὴ εἰσακουσθέντες, ἰκετεύσαντες δύναντιν τινα στρατιωτικὴν καθ' Ἐνετῶν, μηδέποτε δὲ τὴν διάπυρον κατορθώσαντες ἐπιθυμίαν, διήγαγον ἀμφοτέροι τὸν λοιπὸν βίον ἐξόριστοι καὶ περιπλανώμενοι, στεναζόντες τὴν δουλείαν τῆς πατρίδος, καὶ τὴν χαννότητα καταρῶμενοι τοῦ αἰῶνός των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἀπαντήσεις Ἀλεξ. Καλλέργη — Χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ. — Ἐπάνοδος Μασίνου Γραδιλίκου. — Ἐπαναστατικὰ συμπτώματα. — Θάνατος Γραδιλίκου. — Ἰάκωβος Δάνδαλος. — Φυγὴ Ἀ. Καλλέργου. — Συλλήψεις — Ἡαιρέσημωσις Χάνδακος. — Ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειοι Καλλέργη. — Πόλεμος Ἐνετῶν καὶ Γενουητῶν. — Κατάπλους Γενουησίων καὶ ἄλωσις Χανίων. — Ἀποτυχία συνενόησεως. — Γενουητῶν καὶ Κρητῶν. — Διαίρέσεις καὶ διχόνοιαι μεταξύ τῶν Ἐπαναστατῶν. — Ἀνάκτησις τῶν Χανίων ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ὀσφάγη καλογέρων Ἀγ. Τριάδος· μάχη ἐν Ἀνωπόλει. — Ὑποπτος διαγωγή τοῦ Καλλέργου — Συθηκολόγησις αὐτοῦ μετὰ τῶν Ἐνετῶν. — Ἀπιστία αὐτοῦ πρὸς τοὺς συναντήρας — Παρέμβασις τοῦ Πάπα. — Ἐνίσχυσις ἀποίκων Ἐνετῶν. — Νέα στάσις καὶ καταστολὴ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Καλλέργη. — Πανώλης, περαιοταῖς, φόροι. — Νέα ἐπανάστασις — Κατατρόπως Ἐπαναστατῶν καὶ φόρος Βάρδα Καλλέργη καὶ Πριεσουρίδου. — Σραγαί. — Οἱ Σιφόπουλοι.

Τὸ πρόσωπον τοῦ Καλλέργου εἰσήχθη μόνον ἐν παρόδῳ εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον (1).

Οἱ χρονογράφοι παρεσιώπησαν τοὺς ὄρους, ἕνεκα τῶν ὁποίων ὁ εὐγενὴς αὐτὸς τῆς Κρήτης, τὴν ἐπανάστασιν ἀποδοκιμάσας τῶν Χορτατσῶν, συνετέθη τοῖς Ἐνεταῖς. Ἐκ πολλῶν ὁμῶς σημείων ἐξάγεται, ὅτι, τὴν ἐκταυτοῦ σύμπραξιν ὑποσχεθεὶς πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἀνταρσίας, πρῶτον μὲν ἀπῆτησε προνομίας μεγάλας ὑπὲρ τοῦ οἴκου του καὶ ὑπὲρ τῶν λοιπῶν ἰθαγενῶν συναρχόντων, προνομίας ἰπποτικῆς, ἀσυντάξις τε καὶ ἐγγυήσεις προωρισμένας εἰς εἰσαγω-

(1) Ὁ οἶκος τῶν Καλλεργῶν εἶχεν ὡς ἔμβλημα τὸ Βυζαντινὸν ρητόν: *Ἐ ν τ ο ὕ τ φ ν ἰ κ α*. Κατὰ περίεργον δὲ σύμπτωσιν τὰ οἰκόσημα αὐτῶν ἔφερον αὐτὰ τὰ χρώματα τῆς σημαίας τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος, ἦτοι πέντε γραμμᾶς κυανᾶς καὶ τέσσαρας λευκῆς καὶ σταυρὸν εἰς τὴν γωνίαν. (Σάβα, Κρητικὸν θέατρον, Πρόλογος.)

γὴν τῆς ἰσονομίας μεταξύ Λατίνων καὶ Βυζαντινῶν εὐπατριδῶν ὄρον δὲ δεύτερον ἐπέβαλε τῷ Δουκὶ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ μετριοφροσύνην μετὰ τὴν νίκην. Ὑπηγόρευον τὸν ὄρον τοῦτον τὰ προηγούμενα δεινοπαθήματα· ὁ δὲ Καλλέργης, εἰ καὶ πρὸς τὴν φιλίαν τῶν Ἰταλῶν ἐπιρρεπής, εἰ καὶ φιλοδέσποτος τὸ τε ἦθος καὶ τὰς ἔξεις, ὅμως ἦτο Κρῆς τὴν πατρίδα, καὶ εἰς Κρήτην μετὰ Κρητῶν ὤφειλε νὰ διανύσῃ τὸ λοιπὸν τοῦ βίου.

Μεταξὺ τῶν προταχθέντων ἐν τῇ συμφωνίᾳ κεφαλαίων ἦσαν ἀξιώσεις τινές, τὰς ὁποίας μόνος ὁ ἐν χερσὶ κίνδυνος ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ τοῖς Ἐνετοῖς. Ἐζήτησε πρὸς τοὺς ἄλλους ὁ στρατηγὸς ἐλεύθερον τὸν γάμον ἀναμέσον Λατίνων καὶ ὀρθοδόξων· ἡ ἀπαίτησις αὕτη σκοπὸν εἶχε νὰ καταστρέψῃ διὰ τῆς ἐπιμιξίας τὸν παρῆσαντα Ἐνετικὸν ἀποικισμόν. Ἐζήτησε περιπλέον τὴν διάκρισιν καὶ ἐξακριβώσιν τῶν δικαιωμάτων ἐκάστης τάξεως κοινωνικῆς· ταῦτο δὲ ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ἐξισῶσαι διὰ Δουκικοῦ ψηφίσματος τὸ αὐτόχθον ἀρχοντολόγιον πρὸς τὸ ἑτερόχθον. Τὸ δὲ δεινότερον, ἀπήτησε διατάξεις τινὰς οικονομικὰς περὶ Ἐπισκοπῶν καὶ Μοναστηρίων, προωρισμένας βαθμηδὸν νὰ προκαλέσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐγχωρίου Ἐκκλησίας.

Ταῦτα, καὶ ἄλλα ἄλλα κεφάλαια σπουδαία, ἐχρῆζον βέβαια παρὰ τοῦ δυνάστου προφυλαξέως οὐ τῆς τυχεύσεως· ἐπειδὴ ἐν αὐτοῖς ὁ Καλλέργης προέτεινεν ἐπιτακτικῶς ὁ τι σήμερον ἠθέλομεν καλέσει *Χάρτην ἢ Σύνταγμα*. Ἀλλὰ πρὸς τὸν κινδυνεύοντα δυνάστην εὐκολώτερον ἦτο νὰ δώσῃ ἢ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν. Πολλὰκις τὸ *Fides Vespertorum Inviolabilis* ἀπέμεινε τύπος ἀπρακτος ἐν τῷ χάρτῃ. **Ἄπιστοι, κατὰ Δημοσθένην ἢ τυρραντίε.*

Ἡ μετὰ τὴν νίκην ἀθέτησις τῶν συμφωνηθέντων ὄρων προήγαγεν εἰς ἀγανάκτησιν πάντα καθόλου Γραικόν· ἡ δὲ σκληρὰ καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον ἀπάνθρωπος διαγωγή τοῦ Γραβινικοῦ πρὸς τοὺς νικηθέντας, ἐνεποίησεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀλεξίου ὄργην ἀχαλίωτον. Τότε πρῶτον ὁ συνεργήσας τῇ δουλώσει τῆς πατρίδος του συνηθάνθη τὰ δῆγματα τοῦ συνειδότης, τότε εἶδε, καὶ ἐμπράκτως ἐδοκίμασε, πόσον ἀξία ἐμπιστοσύνης εἶναι τοῦ τυράννου τὰ ὁμολογήματα. Ποῖον τὸ ὄφελος ἐκ τῶν συγχαρητηρίων ἐπιστολῶν τῆς

Γερουσίας ; Πρὸς τί τὰ παρὰ ταύτης ληφθέντα περὶ ἀσυδοσίας προσωπικῶν προνόμια ; Σὺς σαρκοβόρος κατέτρωγε τὰ σπλάγχχνα του, αἷμα ἀθῶων γυναικοπαίδων ἐξέφρυσεν ἐκ τῶν χειρῶν του. Μῖσος κατὰ τῶν Ἑνετῶν εἰσέφρυσεν εἰς τὴν καρδίαν του· τότε πρῶτον ἐκινῶνῃσε καὶ μετέσχε τῆς ἀντιπαθείας τῶν συμπολιτῶν του.

Ὁ Ἀλέξιος, ἀκμαῖος ἔτι τὴν ἡλικίαν, ἕως πεντηκοντούτης, καὶ τὸ σχῆμα εὐειδῆς, κατήγετο ἐκ τῶν Καλλιέργων ἐκείνων, οὓς συνετάξκαμεν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν κατάλογον τῶν Δώδεκα Ἀρχόντων τοῦ Βυζαντίου. Ἐνέκαθεν ἔχοντες οὗτοι πατρίδα τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀπὸ τινος Φωκᾶ ἔλκοντας καὶ τὸ γένος καὶ τὸ ἐπώνυμον. (διότι λέγεται ὅτι παρὰ τῶν Ἑνετῶν ὕστερον ὡς τῶν καλῶν ἐργάται Καλλιέργαι ἐπωνομάσθησαν). ἦλθον εἰς Κρήτην ἐξ ἀποστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου, συνεκπέμφαντος καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰσαάκιον (1172), ἵνα δοκιμάσῃσι τοὺς ἀποστάτας, καθ' ἣν περίστασιν ὁ Ἰωάννης Καλλιέργης, ὡς κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας, συναπέλαθε μετὰ τῶν ἄλλων αὐτῆς μελῶν Γεωργίου, Ἰακώβου, Ἀνδρέου, Ἀλεξίου, Νικηφόρου, Μιχαήλ καὶ Βάρδα κτήματα ἐν τῇ νήσῳ εὐρυχωρότατα (1).

Γόνος τοιαύτης ἱστορικῆς οἰκογενείας ὣν ὁ ἡμέτερος Ἀλέξιος, ἠκολούθησε τὰ ἔγνη τῶν πατέρων πιστῶς, ἄχρις οὗ, ὑπὸ τῶν Δουκικῶν δολοπλοκιῶν παγιδευθεὶς, καὶ ἰσπολιτείας ἀρχαντικῆς ὄνειρα διώξας, ἀπετάξατο τοῖς πατριωτικοῖς καθήκοσι καὶ ἐβάδισε τῆς ἀδελφομαχίας τὴν ὁδόν. Νεώτερός τις συγγραφεὺς Ἰταλὸς εἰκονίζει τεχνηέντως τὸν χαρακτῆρά του. Ἐκ τῆς ἐξῆς περιγραφῆς ὁ ἀναγνώστης θελεὶ καταλάβει τὴν εὐνοϊκὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας διάθεσιν τῶν συγχρόνων ἱστοριογράφων τῆς Ἑνετίας, εἰς ἀντιπαράθεσιν τῆς δυσμενείας, ἣν αἱ σελίδες τῶν προγενεστέρων χρονογράφων ἀποπέμψουσι κατὰ τοῦ γένους μας.

Ὁ Ἀλέξιος Καλλιέργης, κατὰ τὸν Κ. Καπελέτην (2), ἀπῆλαυε τῆς γενικῆς ὑπολήψεως τοῦ ἔθνους του. Ὡς εὐγενῆς, πλούσιος καὶ ἰσχυρὸς ὑπὲρ πάντα ἄλλον Κρήτην παιδιόθεν ἐφάνετο ἀναπτύσσων τὸν ἀρ-

(1) Μουστοξύδου Ἑλληνομνημῶν, σελ. 322.

(2) Giuseppe Cappelletti, St. Venez. T. 2. p. 290.

μοδιώτερον τρόπον τοῦ καθοδηγήσαι εἰς αἰσίον τέρμα τὰς προσδοκίας τῶν συμπολιτῶν του. Ἐμίσει τοὺς Ἐνετοὺς ἐκ βῆθους ψυχῆς, τὸ μὲν ὡς φιλῶν διαπύρως τὴν πατρίδα, τὸ δὲ ὅτι καπηλικῶς ἐγένοντο οὗτοι κύριοι αὐτῆς. Ἄν δ' ἔστερξέ ποτε νὰ προσενηχθῆ φιλικῶς πρὸς αὐτούς, ὅμως οὐδέποτε συνεμερίσθη τῶν καταχρήσεων καὶ κακουργημάτων των. Ὅθεν, σπινιώως συνανεστράφη πρὸς Ἐνετοὺς, μόνον δὲ παροδικῶς προσεπάλεσε τινὰ τούτων. Ἠρέσκειτο μάλιστα εἰς τὴν ὁμιλίαν τῶν ὁμογενῶν, ὧν ἐκέκτετο τὴν ἀγάπην διὰ προσηνοῦς συμπεριφορᾶς καὶ μεγαλοπρεποῦς φιλοξενίας. Ὄκτειρεν ἐν τῇ συνοδείᾳ τούτων τῆς κοινῆς πατρίδος τὴν συμφορὰν, καὶ ζωηρῶς ἐξέφραζε τὰς εὐχὰς του ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως. Τοσαύτην δ' εἶχεν ὁ λόγος του διάτασιν, ὥστε ἐκ νεότητος κατέστη μόνος κύριος, μόνος ἀληθινὸς ἡγεμὼν τῆς καρδίας τῶν ὁμογενῶν του».

Πόθεν ὁ πολυμαθὴς ιστορικὸς ἤρυσθη τὰς βαφὰς τῆς εἰκόνας του; Ἄρα σχεδιάζει πιστῶς καὶ κατὰ φύσιν τὸν περίφημον δημαγωγόν, ἢ ἀναγνούς τὰ χρονικὰ τῶν νεοελληνικῶν ἀγώνων, συνθέτει ἐκ φαντασίας τὸ ὁμοίωμα ἐνὸς Βενάκου, ἐνὸς Ὑψηλάντου, ἐνὸς Καποδιστρίου;

Τὸ καθ' ἡμᾶς, λόγους ἱκανοὺς δὲν ἔχομεν πρὸς ἀναίρεσιν τινῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω σχεδιαζομένων προτερημάτων. Ἀλλά, χάριν ἀληθείας, ὀφείλομεν νὰ προσεπιφέρωμεν, ὅτι εἰς τὴν ἠθικὴν κρᾶσιν τοῦ ἀνδρός, ὡς εἰς τὸ ἦθος τῶν πλείστων εὐγενῶν τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἐμπεριείχετο ἡ δόξα τῆς φιλοπρωτείας, ὁ ἐγωϊσμὸς τῆς εὐγενείας, ὁ διὰ πλοῦτου καὶ μοναδικῶν προνομίων πόθος τῆς ὑπεροχῆς· ζιζάνια ταῦτα βλαβερά, τὴν παράφυτον ἀρετὴν ἐπὶ τὸ πλείστον δηλητηριάζοντα. Ἡ ρομφαία τοῦ Μωάμεθ δὲν εἶχεν εἰσέτι κόψει τὸ νῆμα τῆς βυζαντινῆς δοξοκοπίας. Ἡ τομῆ συνέβη μετὰ τὴν ἄλωσιν, ὅτε εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν λάκκον συγχρόνως ἐνεταφιάσθησαν καὶ τ' ἀξιώματα τῆς Γραικορωματικῆς Αὐλῆς, καὶ τὰ παρὰ τῶν Λατίνων ἐμφυτευθέντα φεουδαλικά προνόμια.

Δύο λοιπὸν ἀνισότητος ἀρχαὶ ἐμίαινον τότε συνήθως τὴν ψυχὴν τοῦ Ἑλλήνος εὐπατρίδου· πρώτη ἡ ἀνατολική, κρᾶμα αἰσιανῆς καὶ ρωμαϊκῆς φθορᾶς· δευτέρα δὲ καὶ κινδυνωδέστερα, ἡ δυτικῆ, προῖον τῆς παρεισάκτου Ἐνετογαλλικῆς θεσμοδοσίας. Ὁ τότε Ἄρχων ἦ

Ἄρχοντόπουλος, ἦτο μὲν Ἑλλήν καὶ φιλογενής, χάριν τοῦ κοινοῦ συμβόλου τῆς Πίστεως, ἦτο ὅμως ἐν πικρῷ καὶ φιλοδέσποτος, χάριν τῶν τιμαριωτικῶν του διπλωμάτων. Ἄν διὰ τῆς καταγωγῆς, τῆς γλώσσης, τῆς Ἐκκλησίας προσεφύετο τῷ ὁμογενεῖ λαῷ, διὰ τῶν προνομίων του ὅμως, ὑπὸ τοῦ Λατίνου δεσπότη ἐκ διαλειμμάτων ἐπικυρουμένων, προσεφύετο ὡσαύτως πρὸς τὸν τύραννον. Τὸ φύραμα τοῦτο τοῦ ἀρχοντικοῦ χαρακτήρος κατὰ τὸν μεσαιῶνα εἴασεν ἴχνη ἐν τῇ κοινωνίᾳ μας, ἅπερ ὁ χρόνος εἰσέτι δὲν ἐξήλειψεν ὀλοτελῶς.

Ὁ δὲ ἦρωσ τοῦ κεφαλαίου τούτου τῆς ἱστορίας μας, ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, ἀρχὸν intus et in cute τῆς ἐποχῆς του, ἀπέχει πολὺ καὶ τῶν Πλουταρχεῖων εἰκονογραφημάτων, καὶ τῶν αὐτοσχεδίων χαρακτήρων τοῦ νεοελληνικοῦ ἀγῶνός μας. Ἐπιτόπιον θέρημα τοῦ αἰῶνός του, γέννημα τῆς νεοθουμένης ὑπὸ δύο ἐπαλλήλων κατακτήσεων, εἶναι τὴν μὲν καρδίαν Ἑλλήν, τοὺς δὲ τρόπους Βυζαντινός, τὸ δὲ συμφέρον Ἑνετός. Ἴδου ἐν ὀλίγοις ὁ ἀνὴρ. Πρὸς ἐξακριβῶσιν τοῦ ἀπεικονίσματος λέγομεν αὐτὸν ἀνδρεῖον καὶ πολεμικόν, ἀλλὰ σπουδάρχην εἰς ἄκρον καὶ κρυφίνου· γενναῖον ἄχρις ἀσωταίας ἅμα καὶ φιλοχρήματον· οὐζούθυμον, δὲ ὑπερφίλαυτον, καὶ εἰς τὰς ἡδονὰς ἐπιρρεπῆ. Ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις χαρακτήρισμασιν ἰχνογραφούμεν τοῦ Κρητικοῦ ιδιώματος τὸν τύπον.

Ἡ οἰκογένεια τῶν Καλλεργῶν, ὡς εἴημεν, κατεῖχεν ἀπέραντα κτήματα ἐν τῇ νήσῳ, μάλιστα ὁ κλάδος τοῦ Ἀλεξίου, ὅστις, πλὴν τῶν βυζαντινῶν χορηγημάτων τῆς μεγάλης περιουσίας του, ὁ Ἀλέξιος διεῖγεν εἰς Χάνδακα, ἐνθα ἠναγκασμένος ἦτο κατὰ νόμον νὰ διαμῆν, βίαν πολυτελέστατον, ἡγεμονικὸν σκεδόν. Ὁ οἶκος του, ἀνεωγμένος καὶ πρὸς τοὺς Γραικοὺς καὶ πρὸς τοὺς Λατίνους, πρὸς τε τὸν εὐγενῆ καὶ τὸν χυδαῖον, θαυλίευσεν τοῖς μὲν ξενίοις εὐπρεπεστάτην ὑποδοχὴν, τοῖς δὲ πένησιν ἄρτον καὶ χρηματικά βοηθήματα, παρίστανε καθ' ἑκάστην τὴν εἰκόνα μικρᾶς αὐλῆς.

Ἡ διακεκριμένη αὐτῆ μεγαλοπρέπεια ἀνύψωσε ταχέως τὸν οἰκοδεσπότην ὑπεράνω τῶν ἄλλων συναδέλφων του ἐν εὐγενεῖ, Λατίνων τε καὶ Γραικῶν. Κατὰ διακρίσιν τῶν λοιπῶν εὐπατριδῶν, ὁ Ἀλέξιος ἄλλως ἐν τῇ κοινῇ συνθεῖσθαι δὲν ὠνομαζέτο, ἢ *Μέγας Ἄρχων*,

Xavía

ὡς ἂν τις εἴποι γαλλιστί «Le grand baron». Περιοδεύει πάντοτε συνοδευόμενος ὑπὸ στίφους ἀκολούθων, κλητῆρων, σωματοφυλάκων· ὁσάκις δὲ διήρχετο τὴν ἀγοράν, τὸ μὲν πλῆθος εὐλαβῶς ἐδιχοτομεῖτο κατὰ τὴν διάβασίν του, οἱ δὲ τυχόντες ἔφιπποι καὶ οἱ κληρικοί αὐτοί, ὄφειλον νὰ πεζεύσωσι, καὶ ἔδαφιαίως νὰ τὸν προσκινήσωσι, κατὰ τὴν Βυζαντινὴν συνήθειαν.

Οὐδ' ὀλιγώτερον ἐσεβάζοντο αὐτὸν οἱ τῆς Ἑνετικῆς μερίδος ἀξιωματικοί. Ἡ ἰσχὺς τοῦ Ἀλεξίου παρὰ τοῖς προεστώσι καὶ παρὰ τῷ λαῷ τῆς νήσου, ἰσχὺς τὴν δημαγωγίαν πλησιάζουσα, ἔσωσε πολλάκις τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ κινδύνων σοβαρῶν, τὸ δὲ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα καὶ τὸ παλληκαρικὸν ριψοκίνδυνόν του κατέστησαν αὐτὸν πρὸς τοὺς ἀρμολογίας οὐ μόνον χρήσιμον, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐπιφθόνον. Ὁ Καλλέργης, ἄλλως τε, ἀπελθὼν εἰς Ἑνετίαν ἐπανειλημμένως, εἶχεν ἐκεῖ ἀποκτήσει φίλους πολλοὺς καὶ δυνατοὺς ἐν τῇ τάξει τῶν ἀρχόντων, φίλους, ὧν τὴν προστατευτικὴν εὐμένειαν περιέθαλπεν ἐπιμελῶς διὰ δώρων συνεχῶν καὶ περιποιήσεων. Ταῦτα πάντα καθίστανον τὸν Ἀλέξιον πρὸς μὲν τοὺς ὁμογενεῖς περιβλεπτόν, παρὰ δὲ τοῖς ἐπιδημοῦσι Λατίνοις τὰ πάντα δυνάμενον. Διὸ ἀπέβη εἰς τὰς ἡμέρας ἐκείνας, ἐξόχως μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν Χορτατσῶν, ὁ μόνος κύριος, ὅστις συνέδεεν ἔτι τὸ δεσποτικὸν πρὸς τὸ ἰθαγενὲς στοιχεῖον.

Ἡ ἐλευσινὴ τῆς νήσου κατάστασις, καὶ τινὰ ὑποπτα συμπτώματα δυσαρρεσκείας, ὑπὸ τοῦ τότε Προβλεπτοῦ καταμηνυθέντα, ἐπανεκάλεσαν τῷ 1282 τὸν Μαρῖνον Γραδίνικον εἰς Κρήτην. Ἐνθα *Σκύλον* ὑποκώφως ἢ δημῶδης φωνὴ προσωνόμαζεν αὐτόν. Ἀλλὰ, σπουδῆ τῶν Συμβούλων καὶ ἀξιωματικῶν, οὐχ ἦττον ἐτελεσθήσαν ἐπιδεικτικὰ τ' ἀποβατήρια τοῦ Δουκὸς εἰς Χάνδακα. Προϋπήντησαν αὐτὸν οἱ Λατινεπίσκοποι, ταπεινῶς ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων παρακολουθούμενοι, ἐνῶ ἡ συνοδία τῶν ἀρχόντων προσεφώνει αὐτὸν χαμαιπετῶς. Οὐδ' ἔλειψαν, κατὰ τὸ ἔθος, αἱ τῶν προεστώτων ἐπιτροπαί, καὶ χωρικῶν πρεσβεύσεις, καὶ ἄλλα τοιαῦτα τυπικὰ ἐπιδείγματα εἰς ὑποδοχὴν τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Δημοκρατίας, πατούντος πάλιν τὸ ἔδαφος τῆς δόξης του. Παρὰ τὴν αἰμόφυρτον αὐτὴν πλατείαν, Piazza Duca!, ὅπου ὁ Γραδίνικος ὑπερέβη εἰς

ὀμότητα καὶ αὐτοὺς τοὺς δημίους, ὄχλος μεμισθωμένος ἐκράυαζε μανιωδῶς· «Ζήτω ὁ κύριος ἡμῶν Δούξ, εὐεργέτης τῆς πατρίδος!»

Ἐλειπεν εἰς μόνος εἰς τὴν πομπήν. Ἡ τούτου ἀπουσία, ἀπὸ τῆς ἀποβάσεως σημειωθεῖσα, ἐθόλωσεν ὅπως οὖν τοῦ Δουκικοῦ προσώπου τὴν εὐδίαν. Ἦν δ' οὗτος ὁ μέγας καὶ πολὺς Ἀλέξιος.

Τὴν ἐπαύριον ὁ Γραδίνικος, ὑποκαλύπτων τοὺς συλληφθέντας ἐνδοιασμούς, ἐπισκέπτεται κατ' οἶκον τὸν Καλλέργην, προσποιηθέντα ἀρρωστίαν. «Οἴμοι, περιπόθητε, τί ἔπαθες, τί σοι κακὸν συνέβη;» ἠρώτησεν ὁ Δούξ τεταραγμένος, ἰδὼν τὸν φίλον καὶ συστρατιώτην αὐτοῦ μελανειμονοῦντα, σκυθρωπὸν, καὶ ἄκαρτον τὴν γενειάδα εἰς σημεῖον πένθους ἀφίσαντα.

— «Δὲν πενθηφορῶ μόνος ἐγώ, ἀπήντησε τραχέως ὁ Ἀλέξιος, πενθεῖ μετ' ἐμοῦ ἡ νῆσος ὅλη.»

— «Ἐνδέχεται,» ὑπέλαβεν ὁ Δούξ, μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον συνταραπτόμενος· «ἀλλ' οὐδεὶς κάλλιον σοῦ γινώσκει, ὅτι αἰτία τοῦ ὑποτιθεμένου τούτου πένθους ἐγένετο οἴκθρον ἢ νῆσος αὐτή.»

— «Ὅχι, ὄχι, μυριάκις ὄχι!» ἐξεβόησεν ὁ Καλλέργης τότε μετ' ὀργῆς, καὶ ἐκ τῆς κλίνης ἀνασκιοτῶν, ἀίτιοι τοῦ πένθους δὲν εἶναι αἱ χῆραι καὶ τὰ ὄρφανὰ τῶν ἀπείρων θυμάτων σου, οὐδὲ αἱ τοσοῦται ἐγκαταλειμμένοι οἰκογένειαί, τὰς ὁποίας σώζω μὲ τὸν ἄρτον μου ἐγώ. Αἴτιος εἶσαι σὺ αὐτός, ὁ δὲ ἐκθέσειν διεστραμμένων ἀπατήσας τὴν Γερουσίαν, καὶ εἰς ὁδὸν ἀπιστίας ἀγαγὼν αὐτήν! Σὺ, ὁ παρὰ στήσας τὴν νίκην ἀλυσιτελῆ, καὶ ἀναπνεύοντα συμβουλευσας τὴν λειτουργίαν τοῦ ξίφους καὶ τῆς ἀγχόνης, ὅπως ἀξιωθῆς σωτῆρος ὄνομα! Ἄλλ' ἔρχεται καὶ ἡμέρα κρίσεως. Ἡγεμῶν τοὺς ὅρκους παραβιάσας, ἀνάξιος ἀποβαίνει τῆς ἡγεμονίας· κυβερνήσις τὰς ὑποσχέσεις ἀθετοῦσα, ἐμπαιξίει καὶ οὐρανὸν καὶ γῆν!»

Ἡ συνέντευξις διεκόπη, ὁ δὲ Δούξ ἀπῆλθεν ἐμβρόντητος. Καὶ αὐθημερὸν γράψας πρὸς τὴν Γερουσίαν, ἀνέφερε τὰ τοῦ Καλλέργου, καὶ τὴν ἀποστασίαν ὑπέδειξεν ἐπικειμένην.

Ὀλίγον ἔπειτα ὁ Γραδίνικος ἀπεβίου διὰ θανάτου μὴ ἐξαιρουντος πάσαν ὑποψίαν. Ὁ δὲ τούτου διάδοχος Ἰάκωβος Δάνδολος (ΙΔ') ἔσπευσε νὰ διαγγεῖλῃ τῇ Ἑνετικῇ Συγκλήτῳ, ὅτι ὁ πολλὰ δυνάμε-

νος Ἀλεξίος, αὐτὸς ὃν ἡ Δημοκρατία τοσοῦτον ἐτίμησε καὶ ἐπλουτοδότησε, περιήρχετο τὴν χώραν παρακινῶν τοὺς κατοίκους εἰς ἀνταρσίαν. «Κατάσχεε τὸν δόλιον ἀπροόπτως καὶ ἀμέσως», ἀπεκρίνατο ἡ Σύγκλητος, «ἀπόστειλον δὲ αὐτὸν ἐνταῦθα, ὅπως λάβῃ τὰ ἐπίχειρα τῆς κουφότητός του. Σύλλαβε δὲ συγχρόνως καὶ πάντας ὅσους νομίσης ἐταίρους καὶ συνωμότες του.»

Ἐπιτακτικὸν μὲν ἦτο τὸ πρόσταγμα, δυσσοικονόμητον ὅμως. Ἄν ὁ δούξ ἐνήργει αὐτὸ διὰ μιᾶς, δὲν θὰ ἐγένετο πάλιν ἀνάστατος ἡ νῆσος; Ὁ εὐμήχανος Καλλέργης εἶχε διωργανώσει καὶ προετοιμάσει τὰ πάντα εἰς ἐπανάστασιν, ὥστε ἡ κατάσχεσις του ἀνίσχυρος ἤθελεν ἀποβῆ πρὸς ἀναχαίτισιν τῆς ἐκρήξεως. Ἀμφεταλαντεύθη λοιπὸν ὁ δούξ.

Ἐν τοσοῦτω, εἰδοποιηθεὶς ὁ Καλλέργης παρὰ τινος θεραπαίνης περὶ τοῦ διατάγματος, ἀποδιδράσκει νύκτωρ μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Χορτατσου, συγγενοῦς τῶν περικλεῶν ἐξορίστων, καὶ μετὰ τριῶν ἐτέρων συνωμοτῶν μεταβάς δὲ εἰς Κνωσσόν, ἔρχεται εἰς Λασιθίον, ὅπου μετὰ μικρὸν συντυγχάνουσιν ἐξ ἄλλων ὁδῶν πάντα τὰ μέλη τῆς οικογενείας του, συνοδευόμενα ὑπὸ πολλῶν ὁμοφρόνων ὀπλαρχηγῶν. Ἐκεῖ, πολέμιος τῶν φίλων του κηρυττόμενος, αἶρει τὴν σημαίαν τῆς ἐπανάστασεως ἐν ἀπεριγράπτῳ τοῦ πλήθους ἐνθουσιασμῷ, ἐν μέσῳ ἐπευφημιῶν καὶ χαιρετισμῶν, εἰς τὰς πέριξ κοιλάδας θορυβῶδῶς ἀντικροτούντων. Μυρίαί φωναὶ ἠυφῆμησαν τὸν Μέγαρον ἄρχοντα, ἀναβοήσασαι: «*Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου!*»

Τίς δὲ ἡ σημαία αὕτη τοῦ Καλλέργου; Ἦτο τάχα ὁ αὐτοκρατορικός αἰτὸς τῶν Χορτατσῶν, οὗ χάριν καὶ τις ἀνεψιὸς τούτων συνεξήρχετο εἰς τὸν ἀγῶνα, ἢ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Τίτου, πάτριος τῆς νήσου, εἰκὼν αἰνιττομένη τὴν αὐτόνομον Κρητικὴν πολιτείαν; Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐδίωκεν ὁ Καλλέργης τὴν μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας ἐνωσιν τῆς πατρίδος του, καὶ λοιπὸν ἀδιαλλάκτως ἀντεμάχετο τὴν Ἐνετικὴν Δημοκρατίαν, ἢ ἀπλᾶς ἀντεπολιτεύετο πρὸς τοὺς Δούκας τοῦ Χάνδακος, πρόθυμος εἰς συμφιλίωσιν, ἀμα ὡς ἤθελε λάβει τὴν ἀποχωρῶσαν ἱκανοποίησιν; — Ἄδηλα ταῦτα.

Οὐδὲν ἀκριβὲς περὶ τούτου μαρτυροῦσιν οἱ χρονογράφοι· ἀλλ' ὅσον οὕτω τὰ πράγματα θέλουσιν ἐξηγηθῆ ἀφ' ἑαυτῶν.

Ἐν τούτοις ὁ Χάνδαξ διέκειτο εἰς ἄκραν κίνησιν. Ὡς ἡ φήμη τῆς ἀποδράσεως τοῦ Καλλέργου καὶ τῶν συνεταίρων αὐτοῦ διεθρυλήθη, ὡχρὸς κεραυνόβλητος ἔμεινεν ὁ Δούξ, ὑπεύθυνος ὢν πρὸς τὴν Γερουσίαν, ἕνεκα τῆς ἐπινοηθείσης ἀναβολῆς. Διό, συμβούλιον κροτήσας ἐπειγόντως, ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας ἐν τυμπάνοις ἐκήρυξε τὸν Ἀλέξιον, καὶ τὴν μὲν περιουσίαν του διὰ ψηφίσματος ἐδήμυσεν, αὐτὸν δὲ ζῶντα ἢ νεκρὸν ἐποίησεν ὠνητὸν ἀντὶ χιλίων δουκῶν, καὶ εἰς θάνατον κατεδίκασε τοὺς δυναμένους καὶ μὴ θέλοντας νὰ παραδώσωσιν αὐτόν. Εἰς τοῦτο δὲ μὴ ἄρκεσθεῖς, συνήθρισεν ὡς εἶχε τάχος τὰς παρατυχούσας δυνάμεις, καὶ αὐτοπροσώπως εἰς τὰς παρκειμένους κώμας ἐξελθὼν, ὅσους εὔρε προεστῶτας, ἱερεῖς, ἡγουμένους, πάντας συνέλαβε, καὶ φύρδην ἐνέβαλεν ὡς ἡμέρους εἰς φυλακὴν.

Ἡ πράξις αὕτη ἐπιπαρώξυνε τοὺς χωρικούς· ὅθεν μείζων προέκυψεν ὁ ὄργασμός. Ἡ μὲν φρουρὰ καὶ τὰ φρούρια τοῦ Χάνδακος παρεσκευάζοντο εἰς πόλεμον νέον καὶ ἀπροσδιόριστον, οἱ δὲ πολῖται, τὰς ἐπικειμένους φοβούμενοι περιπλοκάς, καὶ προβλέποντες ἄφρευκτον τὴν μνησικακίαν τῶν Ἐνετῶν, ἐδραπέτευον ὡς ἠδύναντο πανοικεῖ, οἱ μὲν εἰς τὰ πορρώτερα τῆς νήσου μέρη, οἱ δὲ πρὸς τὴν γειτνιαζούσαν Πελοπόννησον. Προέτρεπον αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην ἀνάγκην φῆμαι ἀπαίσιαι περὶ σφαγῆς ἀθρόας τῶν ἀπίστων Γραικῶν· ἦν δὲ πραγματικῶς ὁ αἰὼν ἐκεῖνος ἡ ἐποχὴ τῶν *Σικελικῶν ἐσπερινῶν*. Ὅθεν, οἱ περὶ τὴν φυγὴν καθυστερήσαντες ἀντὶ χρυσοῦ καὶ λίθων πολυτίμων ἠγόρασαν τὴν ἄδειαν τῆς ἀποδημείας παρ' αὐτῶν τῶν διαδοσάντων τοιαύτας φήμας ἀξιοματικῶν. Μετ' ὀλίγον ὁ πληθυσμὸς τοῦ Χάνδακος οὕτως ἠρκιάθη, ὥστε, πλὴν ὀλίγων, ἰθαγενῶν, φανερώς προσκεκολλημένων τοῖς Ἐνετοῖς, καὶ διὰ τοῦτο φοβουμένων τὴν τῶν ὁμογενῶν δυσμένειαν, ἡ πόλις κατὰ κράτος ἐξεκατόθη. Εὐάριθμοι αἱ καπνίζουσαι κάμινοι, αἱ θύραι περραγμέναι, αἱ ἐκκλησίαι κεκλεισμέναι, ὁ δὲ βηματισμὸς τῶν περιπόλων ἀντήχησε κατὰ τὰς ἡρημωμένας ὁδοὺς, ὡς εἰς πόλιν ἐκ λειποθυμίας νεκρωμένην.

Ἄντενῆργει ὁ Καλλέργης ἐν τῷ μεταξύ, καὶ ἀντενῆργει δραστηριώτατα. Ἀπὸ Λασιθίου μεταβάς εἰς τὴν Μεσσαρῶν, κατέλαβε τὰς ὀχυρωτέρας θέσεις τοῦ τόπου, καὶ διωργάνωσε σώματα στρατιωτικά, ἀσυγκρίτως τῶν προτέρων τακτικώτερα, ἐξ ὧν τὰ μὲν ἀπέστειλεν εἰς τὰ κύρια στενὰ τῆς νήσου πρὸς ἀποκλεισμόν τοῦ ἐχθροῦ, τὰ δὲ ἐξήσκει διὰ τὰς ἐνδεχομένας πολιορκίας. Πρὸς δὲ τὴν στρατηγικὴν ἐμπειρίαν συνδυάσας καὶ τὴν ἐν τῷ ποιεῖν ταχύτητα, ἐξέπεμψεν ἀποστόλους ἀπανταχοῦ τῆς νήσου, προσεχῆ τὴν ἀπελευθέρωσιν προαγγέλλοντος διὰ χρησμῶν, κομίζοντας δὲ καὶ πατριωτικὰς προκηρύξεις, καὶ ἐφόδια, καὶ χρήματα, ὧν ἕνεκα σύσσωμεν ἤγειρεν ἐντὸς ὀλίγου τὸν λαὸν τῆς Κρήτης εἰς τὰ ὄπλα.

Εἰς τινα ἀνέκδοτον χρονολογίαν σώζεται μία τῶν προκηρύξεων. «Ἀδελφοὶ Κρήτες, ἔλεγεν ὁ Καλλέργης ἐν αὐτῇ, ἤγγικεν ἡμέρα ἀπολυτρώσεως ὅσοι πιστοί, λάβετε τὸ ξίφος, καὶ δράμετε εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος. Ὁμώσωμεν πάντες μιᾷ ψυχῇ ἢ τῆς Κρήτης τὴν ἐλευθέρωσιν, ἢ τὸν θάνατον!» (1) — Ἐντεῦθεν ἠθέλομεν πως συμπεράνει τῆς Καλλεργεῖου ἀποστασίας τὸν σκοπὸν, ἂν τοὺς λαμπροὺς τούτους λόγους δὲν ἀνῆρουν τὰ ἐπακόλουθα.

Διὰ ταιούτων προνοημάτων, ἐγκαίρων ἄμα καὶ δραστικῶν, ἐκ προοιμίων ἔδειξεν ὁ Καλλέργης πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς τοῦ Χάνδακος οἷα ἡ διαφορὰ ἀναμέσον αὐτοῦ καὶ τῶν προηγουμένως ἐπαναστησάντων. Ἀλλὰ καὶ οὐχ ἦττον εὐστοχα ἦσαν τὰ παρεπόμενα. Πρῶτος πληρεξούσιος καὶ ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῶν προύχόντων προχειρισθεὶς, ἐξέδωκε νόμον στρατιωτικόν, εἰς τὴν τότε καθομιλουμένην Ἑλληνικὴν συντεταγμένον, πρὸς ὀδηγίαν καὶ πειθαρχήσιν τοῦ στρατοῦ· ἐρρυθμίσε τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐπὶ τὸ ἀνατολικώτερον· διώρισεν ὑπουργοὺς τοῦ τοῦς διασημοτέρους τῶν ὁμογενῶν, τὸν Μελισσηνόν, τὸν Γαβαλᾶν, τὸν Βλαστόν, τὸν Χαμολέον, τὸν Χορτάτην· ἐδημοσίευσε διατάξεις εἰς ἐξασφάλισιν τῶν προσωπικῶν καὶ κτηματικῶν δικαιωμάτων ἐκάστης τάξεως.

(4) Cronaca Savina, ἐν τῇ Μαρκεζινῇ. Τάξ. 7. χειρόγρ. 134 σελ. 17 καὶ ἐφεξῆς.

θνήργησεν, ἐνὶ λόγῳ, πλεῖστα ὅσα χρηστὰ βουλευµατα πρὸς διευ-
 ἐτέησιν τῆς πολιτείας.

Ὁ Καλλέργης, ἄµοιρος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παιδείας
 φκτεταµένης, ὅµως εὐφυής, καὶ τὴν Ἰταλίαν παιδιόθεν ἐπισκε-
 θεὶς, ἐσχηµάτισεν εὐτε καὶ χειρὸν τὴν ὀρεσίνομον αὐτὴν πολιτείαν
 του καθ' ὁμοίωσιν τῶν δημοκρατουµένων Ἰταλικῶν πολιτειῶν.
 Τάχα θέλουσί ποτε ἐπανιδεῖ τὸ φῶς τὰ κυβερνητικὰ του νομοθετή-
 µατα; Δύσκολον. Ἐκ τῶν ἐγγράφων μνηµείων τῆς Κρητικῆς ταύ-
 τῆς περιόδου, οὐδὲν ὁ χρόνος καὶ τὸ μῖσος τῶν δεσποτῶν ἠύλαβήθη.
 Ἄλλ' ἐὰν χεῖρ βαρβάρου καταστρέφῃ τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν, ἡ
 ἱστορία ὑπὸ τῆς ὀξύνοικς καὶ τῆς ὀρθοκρισίας βοηθηθεῖσα, πολλά-
 κς ἐπέτυχε νὰ ἐπισκευάσῃ καὶ ἀναστοιχειώσῃ τὰ λείψανα.

Οὕτω προαχθέντα τὰ τῆς ἐπαναστάσεως, προέκοψαν θαυµασίως.

Πλὴν τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν παραθαλασσίων φρουρίων, ἡ νῆ-
 σος ὅλη περιήλθεν ἐν τάχει εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀνταρτῶν. Οὐδα-
 µοῦ ἀπέμεινεν ἴχνος τῆς Ἐνετικῆς κυριαρχίας· πανταχόθεν ἀπε-
 σκορακισµένοι αἱ Ἰταλικαὶ φρουραὶ, πεπελεικισµένοι οἱ μαρµάρινοι
 λέοντες τῆς Δημοκρατίας, κατηρογηµένα τὰ Δουκικὰ θεσπίσµατα.
 Ἀφ' ἐτέρου τὰ μὲν μεσόγεια τῶν φρουρίων, ὑπὸ Κρητῶν κρατού-
 µενα, ἀπεκάλυσαν τὴν εἰσβολὴν καὶ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ· τὰ δὲ
 παραθαλάσσια ἤλπιζεν ὁ Καλλέργης νὰ κυριεύσῃ μετὰ τὸ θέρος,
 ὅτε ἡ ἀστασία τοῦ χειμῶνος ἤθελεν ἐμποδίσει τοῖς πολιορκηθησο-
 μένοις τὴν ἐκ θαλάσσης προμήθειαν. Διό, καὶ πραξικοπίας µυστι-
 κὰς συνέστησεν ἐγκαίρως μετὰ τῶν ἐκεῖ ταγματάρχων τοῦ μικτοῦ
 στρατοῦ, καὶ τινες τριήρεις ἠγόρασεν εἰς Νάξον, χρησίµους εἰς τὸν
 σχεδιαζόµενον ἀποκλεισµόν, καὶ τὸν Νικηφόρον Πετροκαλύβην ἀπέ-
 στείλεν εἰς Χίον πρὸς ἀγορᾶν πολιορκητικῶν σκευῶν. Ἐνεκα τού-
 των, ὁ πόλεμος προεμνήνετο χαλεπός, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἡ δὲ
 τύχη τῶν Ἐνετῶν ἀπέβαινε μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ἀκροσφαλής.

Ἀπέβαινε δὲ τῆς μητροπόλεως, ἡ θέσις τόσῳ μᾶλλον ἀκροσφα-
 λής, ὅσῳ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐμαίνετο ὁ πόλεμος τότε ἀναμέσον αὐ-
 τῆς καὶ τῆς Γενούης. Χάριν δὲ τῶν ἐμπορικῶν καταστηµάτων, ἅπερ
 ἀμρότερα τὰ φιλονεικοῦντα μέρη κατεῖχον ἐν Ἀνατολῇ, θέατρον
 πολέμου ἐγένετο συνήθως ἡ θάλασσα τῆς Βυζαντινῆς ἐπικρατείας.

Οι Ένετοι διαπλεύσαντες μεθ' ἐξήκοντα τριήρων τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἀγκυροβολήσαντες παρὰ τὸν Βόσπορον, ἀπειθῆσαν ναυτικὸν πλῆθος, καὶ ἐπυρπόλησαν τὴν Περαιάν, προάστειον τοῦ Βυζαντίου, ὑπὸ τῶν Γενουητῶν κατεχόμενον, τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ ἄλλως τὴν ἀγανάκτησιν μὴ ἀποσκήψαντος, ἢ διὰ μεμψιμοιριῶν διπλωματικῶν ἀρχέτυπον τοῦτο τῆς εἰς τὸν αἰῶνά μας ἀδικαιολογήτως ὑπὸ τῶν Ἀγγλῶν ἐπιχειρηθείσης πυρπολήσεως τῆς Κοπενάγης. Ἡ Περαιὰ ἀνοικοδομήθη, καὶ ἔκτοτε ἐγένετο κτήμα Γενουητικόν, κράτος μικρὸν μὲν, ἀλλ' ἰσχυρόν, ἐν τῷ κράτει τῶν Παλαιολόγων, ἐπέχων ὡς ἔγγιστα τὴν αὐτὴν ἀξίαν, ἢ ἡ Ἀγγλικὴ πόλις τῶν Γαδεῖρων ἐπέσχεν ὡς πρὸς τὴν Ἰσπανίαν. Οἱ Ὑπατοὶ τῆς Γενούης, οχυρώσαντες τὸ προάστειον, καὶ καταστήσαντες αὐτὸ κλεῖδα τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὡς ὀψιαιτέρον ἐγένοντο κλεῖς τοῦ Βοσπόρου τὰ φρούρια εἰς τὸ στενὸν τοῦ Ἑλλήσπόντου, ἠναγκάσθησαν τὰς τύχας τῆς ἐμπορικῆς πολιτείας των νὰ συνδέσῃσι πρὸς τὰς τύχας τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπέκτα μὲν ἓνα γείτονα καὶ σύμμαχον δυνατὸν, ἔκτοτε ὅμως ἀπέθετε ἐπισήμως πᾶσαν ἐλπίδα ναυτικῆς παλινρθώσεως τοῦθ' ὅπερ, ὡς ἐκ τῆς τοπογραφικῆς ἀξίας τῆς καὶ ὡς ἐκ τῆς τότε θαλασσοκρατίας τῶν Ἰταλικῶν πολιτειῶν, ἐσήμαινε τὴν ἔναρξιν τοῦ τέλους.

Πρὸς ἐκδίκησιν τῆς ληστρικῆς ἐκείνης πράξεως τῶν Ἑνετῶν, ἐξήκοντα ἕξ τριήρεις Γενουητικαὶ παρέπλεον ἐν τούτοις τὴν Ἀδριατικὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δορίου, ἐπιζητοῦσαι τὸν στόλον τῶν ἀνθαμῆλων. Τῶν ἐναντιῶν παρὰ τινὰ νῆσον τῆς Δαλματίας συναντηθέντων, ναυμαχία συγκροτεῖται πεισματώδης καὶ τρομερὰ, καθ' ἣν τρομεροτάτην ὀφίστανται οἱ δυνάσται τῆς Κρήτης τὴν ἦτταν καὶ τὴν ταπεινώσιν. Οἱ Ἑνετοὶ κατατροπώθησαν τελείως. Αἱ φλόγες ἠνάλωσαν ἐν βραχεῖ τὸν στόλον αὐτῶν, ὃ δὲ ναύαρχος Σοράντσος, ζήλωμα καὶ σάνις σωτηρίας τῆς υπερηφάνου πατρίδος του, αὐτὸς ὃ πρὸς τὴν Γερούσιαν ὑποσχεθεὶς σιδηροδέσιμον νὰ κομίσῃ τὸν Δορίαν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Δουκός, αὐτὸς μεθ' ἑπτακισχιλίων αἰχμαλώτων ἐκομίσθη χειρόδετος, ὅπως διὰ τῆς παρουσίας του ἐπικοσμήσῃ τὴν εἰς Γενούην ἐτοιμαζομένην ἐπινίκιον πομπήν.

Ἄλλ', ἀντὶ τοῦ ἀίσχους προτιμῆσας ὁ ἄνδρες Ἐνετὸς τοῦ βίου τὴν τελευταίην, ἐπεκαλέσατο τὴν βοήθειαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θανάτου. Κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἀποβάσεως κρούσας σφοδρῶς ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τὴν κατησχυμμένην κεφαλὴν, καὶ πληγῆς καιρίως, ἔπεσε νεκρός. Οὕτως οἱ ἔχθροί του ἄλλην δὲν ἔλαβον ἱκανοποίησιν, παρὰ τὴν ἐπὶ τοῦ πτώματός του νεκρώσιμον κωδωνοκρουσίαν.

Οὐδὲν μέγα κακὸν ἀδιάρδοχον καὶ μεμονωμένον, λέγει τις παροιμία. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων μηνῶν καὶ δεύτερον ἀτύχημα ἐπι συμβαίνει τοῖς Ἐνετοῖς. Ὁ διάδοχος τοῦ Σοράντσου Βασίλειος, ἐκπλεύσας τῆς Ἀδριατικῆς μετὰ τῶν τριήρων, ὅσας ἐναυπήγησεν ἐσπευσμένως ἡ Δημοκρατία, ἤλθε παρὰ τὴν Καλλιπόλιν εἰς ἀπάντησιν τοῦ στόλου τῶν Γενοσητῶν. Ἄλλὰ, τῆς τύχης πάλιν ἐπακολουθούσης τῶ ἔχθρῳ, νικᾷται κατὰ κράτος καὶ ἀπόλλυσιν ἐκ τῶν εἰκοσιπέντε αὐτοῦ τριήρων δεκάξ ἀυτάνδρους. Αἱ ἐπίλοιποι προσέφυγον κακὴν κακῶς, αἱ μὲν εἰς Κέρκυραν, αἱ δὲ εἰς τοὺς λιμένας τοῦ Ἀδρίου, ἐλευθέρους ἀρίσκασι τοὺς ἐκδικητικούς Γενοσητάς νὰ κακοποιήσωσιν, ἢ καὶ νὰ ἰδιοποιηθῶσι τὰς ἐν Ἑλλάδι ἀποικίας τῶν Ἐνετῶν.

Καὶ τῶ ὄντι μεσοῦντος τοῦ 1293, ἐν Χάνδακι δ' ἀρροστευόντος τοῦ Δουκὸς Ἐρμούλου Ζούστου, ὁ ναύαρχος τῆς Γενούης, ταχυνυκτῆσας διὰ τοῦ Αἰγίου, παρεγένετο εἰς Κρήτην, διατεθειμένος εἴτε διὰ βίας, εἴτε διὰ πραξικοπίας ν' ἀποσπάσῃ τὴν ἀποικίαν αὐτὴν ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἔχθρου. Τίς ἀρμοδιώτερά εὐκαιρία, ὅπως ἰσχυροποιήσῃ διὰ κτήσεως οὕτως ἐπιζήλου τὴν ἐν Ἀνατολῇ ὑπερκράτησιν τῆς πολιτείας του! Τὸ βασιλείον τῆς Κρήτης! Εὐρημα κἀλλιστον καὶ χρησιμώτατον!

Ἡ Κρήτη, μετὰ τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ἐλογίζετο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἄλλο Περσὺ καὶ Μεξικόν. Τότε ἡ Κρήτη ἦτο διὰ τὴν Ἐνετίαν, ὅτι σήμερον εἶνε ἡ Μελίτη καὶ ἡ Κύπρος διὰ τὴν θαλασσοκράτορα Ἀγγλίαν, πλὴν τῆς παραγωγικῆς ἀξίας, ἥτις ἦτο ἀσυγκρίτως ὑπερέτα τῶν ὀνομαζομένων τούτων Βρεττανικῶν ἀποικιῶν. Ὁ ναύαρχος ἤρξατο τῆς ἐργασίας, ποιήσας ἀπόβασιν εἰς τὰ παράλια τῆς Κυθωνίας, πυρπολήσας τὰ προάστεια τῶν Χανίων, εἶτα δὲ καὶ αὐτοσχεδίως κυριεύσας τὴν πόλιν ταύτην ἐνθὰ στενοῦ-

μενοι διέμενον, ἄλλως τε, οἱ τῆς Ἐνετικῆς φρουρᾶς. Ἡ νίκη ἐπα-
νηγυρίσθη φαιδρῶς. ὡς προαγγέλλουσα αἰσιώτερα τὰ μέλλοντα κα-
τορθώματα.

Ἄλλὰ τὸ πρῶτον τοῦτο τῆς ἐπιτυχίας σύμβολον ἐπήγαγε καὶ
πολλὰς φροντίδας. Πῶς ἠδύναντο οἱ νικηταὶ νὰ καθυποτάξωσι τὴν
λοιπὴν νῆσον, μὴ συνεννοούμενοι καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν ἐντοπιῶν ;
Ἐγίνωσκον ὅτι πλὴν τινῶν φρουρίων, τὰ πάντα ἦσαν εἰς χεῖρας
ἀνταρτῶν. Ἀνάγκη λοιπόν, νὰ φιλοφρονηθῶσιν οἱ κάτοικοι, νὰ
ὑπαχθῶσι διὰ κολακευτικῶν ὑποσχέσεων οἱ ἀρχηγοὶ εἰς συμμαχίαν
κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, τῆς δὲ κατακτῆσεως ἀπαξ συμπληρωθεί-
σης, ἡ ἀγχόνη καὶ τὸ πῦρ ἤθελον ἐκκαθάρει τοὺς μεταξὺ δυνατοῦ
καὶ ἀδυνατοῦ λογαριασμούς. Εἶφος, χρυσός, καὶ πανούργια, ἰδοὺ
τὸ σύνθημα τῆς τότε πολιτικῆς !

Τοῦτο τὸ σχέδιον συλλαβόντες οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἐνετίας, ἀπέστειλαν
πρὸς τὸν Καλλέργην καὶ τοὺς ὀπλαρχηγοὺς πρεσβείαν, ὀδηγηθεῖ-
σαν ὑπὸ τινος ἄρχοντος τῶν Χανίων. Οἱ πρέσβεις ἔφερον καὶ δῶρα
μεθ' ἑαυτῶν, πρὸς μὲν τὸν ἀρχιστράτηγον ξίφη καὶ μαχαίρας καὶ
πελέκεις, καὶ ἕτερα ὄπλα Λομβαρδικῆς κατασκευῆς, πρὸς δὲ τοὺς
ὑποστρατῆγους σκευὴ ποικίλα, καὶ ὑφάσματα σηρικὰ τῆς Γενούης.
Τῶν δὲ δῶρων ἀπονεμηθέντων ἐζήτησαν οἱ ἀπεσταλμένοι συνέντευ-
ξιν εἰς τόπον ἀόριστον, καθ' ἣν ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ πορθητῆς τῶν Χαν-
νίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Καλλέργης μετὰ πέντε ἐκ τῶν προκρίτων
καὶ στρατηγῶν ὀνομαστί σημειουμένων, ἤθελον συζητήσει καὶ ἐκ
συμφώνου προσδιορίσει τὰ συντελεστικώτερα πρὸς πλήρη τῆς Κρή-
της ἀπελευθέρωσιν.

Ἡ ἀποστολὴ προὔξενησεν, ὡς εἰκὸς ἦν, χάριν μεγάλην ἐν τῷ
στρατοπέδῳ· διὸ οἱ πρέσβεις ἔτυχον εὐμενεστάτης τῆς ὑποδεξιῶσεως
παρὰ τῶν ἀρχηγῶν καὶ ὑπαρχηγῶν. Ἄλλ' ὁ Καλλέργης, τὰ ἐκ ται-
αύτης προτάσεως ἐνδεχόμενα σκάνδαλα φοβηθείς, ἢ δόλον ὑπο-
πιεύσας, ἢ σκοποὺς ἄλλους ἀγνώστους πρὸς ὦραν συλλαβῶν, ἀπε-
ποιήθη νὰ συντύχη τῷ ναυάρχῳ ἐν συνοδίᾳ πέντε συναδελφῶν·
ἤθελε δὲ μόνος, μονώτατος καὶ ἀμάρτυρος τὰ πεπρεσβευμένα νὰ
συνδιαπραγματευθῆ. Ἡ ἐπιθυμία του αὕτη ἐτάραξε Κρήτας ἅμα
καὶ Γενουήτας. Ἐπίμονος ὅμως τὸ ἦθος, καὶ πειστικὸς τὴν γλῶσ-

σαν ὧν, ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους. εἰς τοῦτο μεταχειρισθεὶς καὶ τὸν Ἐπίσκοπον Κυδωνίας (Cydoniensis) Εὐστάθιον· ὥστε ἡ μονομερὴς ἀναμέσον αὐτοῦ καὶ τοῦ ναυάρχου συνέντευξις, προσδιωρίσθη εἰς τινα Μοῆν παρὰ τὰ Χανία.

Ἀναφέρει σύγχρονός τις χρονογράφος, διηγούμενος τὰ τότε Γενουητικὰ (1), ὅτι προτείνας ὁ νικητὴς τῶν Ἐνετῶν πρὸς τὸν Καλλέργην τὴν ἐκ Κρήτης παντελῆ ἐξωσιν τοῦ κοινοῦ ἔχθρου, καὶ ἐπὶ σκοπῷ τοιοῦτω ἀπαίτησας τὴν ἄσκησον συνεργίαν τῶν κατοίκων, ἐπεκαλέσατο τὴν μαρτυρίαν τῆς Θεότητος, ὅτι τοῦτο ἡ Αὐθεντία (Signoria) τῆς πατρίδος του διώκουσα, ἀπλῆν καὶ μόνην ἐπιθυμίαν εἶχε νὰ ἐνευρίσῃ τὴν ναυτικὴν τῆς ἐφαμιλλοῦ Ἐνετίας ὑπεροχὴν, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ διάδοχος τῆς δυναστείας τῆς εἰς τὰς χώρας, ὅσας ἤθελεν ἀπαλλάξει τοῦ τυραννικοῦ ζυγοῦ. Καὶ πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ὁμολογουμένης ἀφιλοκερδείας, (προστίθησιν ὁ ὑπομνηματιστής), προὔπεσχέθη τῷ Καλλέργει τὴν διαδοχικὴν ἡγεμονίαν τῆς νήσου, εἰ οὗτος ἀνεδέχετο νὰ συμπράξῃ καὶ πανσθενεὶ νὰ βοηθήσῃ τὴν Αὐθεντίαν εἰς τὴν περισπούδαστον ἀπέξωσιν. Ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἀπέτυχεν ἡ μεγάλη πρότασις.

Ὁ Καλλέργης, καὶ τοι σπουδάρχης καὶ φιλόδοξος, καὶ τοι ἐπὶ ἡγεμονίᾳ ἐπὶ τῇ νομιζομένῃ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φωκᾶ καταγωγῆ, δὲν ἐσαγήνεύθη ὑπὸ τοιοῦτου θελκτικοῦ δολιχίστου. Εἴτε προτιμωτέραν κρίνας τὴν ἀντίστασιν τοῦ Ἐνετοῦ, ἐξησθενημένου ἤδη, τεταπεινωμένου ὄντος, καὶ κατὰ γνώμην του πνεόντος τὰ λοιπίσια, παρὰ τὴν προστασίαν, εἰμὴ καὶ τὴν δεσποτείαν συμμάχου, ἐπιφόβου ἤδη γενομένου καὶ κραταίου, εἴτε εἰς μόνην θαρρήσας τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δύναμιν, εἴτε παρασκευαζόμενος εἰς τὴν εἰρήνην, ἀπέκρουσεν ἐντόνως τὰ προαθέντα.

«— Ἀσύμφορος, ἀπήνησε, καὶ ἀναξιοπρεπὴς ἐταυτῷ ἡ τοιαύτη συμμαχία. Τὸ κατ' ἐμέ, καὶ μὲν κακῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος διάκειμαι, πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς, τοῦθ' ἔπερ εἶνε λυπηρὸν καὶ δεινότατον· ἀλλ' ὅμως ἐὰν κατὰ θάλατταν ἡδυνάμην, ὧ Γενουῆται, ὅσον δύναμαι εἰς τὰ ὄρη

(1) Co' ex Ambrosianus de Januensibus, in Cr. Sacra T. 2. p. 288.

της πατρίδος μου θά ἦμην ὀξύστομος καὶ καταστρεπτικὴ ρομφαία καθ' ὑμῶν».

Ἐπὶ τοιαύτης παρρησίας ἐκπλαγεῖς ὁ Γενουήτης.

«— Ἐνοῶ, ὑπέλαβεν, λαλεῖς καὶ πράττεις ὡς Γραικός· ἀφοῦ οὐδ' Ἐνετοὺς θέλεις, οὐδὲ Γενουήτας· ὑπηρετεῖς λοιπὸν τὰ μηχανοραφήματα τοῦ αὐτοκράτορος. Ἄλλὰ μάθε ὅτι ὄνειροπολεῖς τραγελάφους καὶ φαντάσματα· ἀκατόρθωτον τὸ σχέδιόν σου!»

«— Σφάλλεις νομίζω με Βυζαντινόν, ἀνταπεκρίθη ὁ Καλλέργης μετὰ ζωηρότητος. Δὲν ἄγνοῶ τὸ πολυθρύλλητον ἀπόφθεγμα τοῦ Τορβίκου. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ εἰσῆλθε νικητὴς διὰ τῆς χρυσῆς πύλης εἰς Κωνσταντινούπολιν, πολλὰς ἐορτὰς καὶ λιτανείας, καὶ φωταψίας ἐτέλεσαν διὰ τὸ εὐτυχὲς συμβῆν οἱ ἀπανταχοῦ Γραικοί. Ἐτελέσθησαν λαμπραὶ πανηγύρεις εἰς Θράκην. Ἄλλ' ἐνῶ ἐν Ἀδριανουπόλει ἔχαιρον, ἠγάλλοντο, συνευθύμουν πάντες οἱ κάτοικοι, ὁ ὀγδοηκοντούτης εὐπατρίδης Θεόδωρος Τορβίκης παρεδίδετο εἰς θρήνον.

— «Πῶς, πάντων συνευφρανομένων, σὺ μόνος κλαίεις;» ἤρωτησαν οἱ περιεστώτες τὸν κληνῆρα γέροντα.

«— Κλαίω, ἀπήντησεν αὐτός, διότι εἰς τὸ κατόρθωμα αὐτῶν Γραικῶν προβλέπω τοῦ γένους ὅλου τὴν δυστυχίαν. Τί συνῆψε πάντας ἡμᾶς εἰς ἐνότητα ἀδιχώριστον, εἰς κοινὴν φιλοπατρίαν, εἰς ἐθνικὴν δραστηριότητα, εἰς συναγωνισμόν κατὰ τοσούτων πολεμίων; Ἡ κοινὴ καὶ ἴση πρὸς πάντας συμφορὰ. Ἄλλ' οἴμοι, τί ἀγαθὰ ταῦτα θέλουσιν ὅσον οὐπὼ παρέλθει! Ἐπέμραχοι τοῦ γένους, στρατηγοί, πολιτικοί, πεπαιδευμένοι, εὐπατρίδαι, ὅσοι μέχρι τοῦ νῦν αὐταπαρνήτως ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας συναγωνίσθησαν, πάντες θέλουσι συρρεύσει εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα ταχέως ἢ ματαίαι πολυτέλεια τῆς Δύλης, αἱ τρυφαί, ἡ βασιλικὴ διασφορὰ, τὸ πνεῦμα τῆς ἰδιοτελείας θέλουσιν ὀρύξει λάκκον βαθὺν ἀναμέσον αὐτῶν καὶ τοῦ ἐπιλοιποῦ γένους τῶν Γραικῶν. Ἰδοὺ διατί κλαίω, προσέθηκεν ὁ γέρον· κλαίω, διότι ὑπὸ τὸν θρόνον αὐτὸν τοῦ Μιχαὴλ βλέπω χαινόντα τὸν τάφον, ὅστις θέλει καταβροχθίσει τὰς ἐλπίδας γενεῶν πολλῶν.» Ἐκ τούτου, εἶπε περὶ τῶν ὀφθαλμῶν ὁ Καλλέργης, κρίνον ἐὰν ἀγαπῶ καὶ προτιμῶ τὴν Κωνσταντινούπολιν.»

Τοιαύτης, ἢ ἄλλης τινος ἀπαντήσεως δοθείσης, αἱ διαπραγματεύσεις ἔληξαν ἀτελεσφόρητοι.

Ἄλλ' ἐντεῦθεν, αἴμοι, ροπή ἐπέρχεται κατωφερής! Ἀπὸ τοῦ νῦν τὰ Κρητικὰ κλίνουσι, παρακμάζουσιν.

Ἡ λύσις, ἢν αὐθακίρτως καὶ αὐτεπαγγέλτως ἐπήνεγκεν ὁ Ἀλέξιος εἰς τὸ πρόβλημα, δὲν ἔπεισε πάντας ἐξίσου τοὺς ἀρχηγούς καὶ προεστώτας, λαϊκοὺς τε καὶ κληρικοὺς, ὧν τινες τῶν ἀγγινοустέρων πᾶν ἄλλο εἶδον εἰς τοιαύτην διαγωγὴν, ἢ εἰλικρινοῦς φιλοπατρίας βουλήν. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Καλλέργου ἦσαν βέβαια πολλοί, ἀλλ' ἡ μικροπολιτεία του ἐκείνη δὲν ἐστερεῖτο καὶ τινος ἀντιπολιτεύσεως. Οἱ δὲ ἐναντίοι, τὴν ἀπόκρουσιν τῶν προτάσεων ἀποδόσαντες εἰς ἰδιοτελεῖς σκοπούς, καὶ δὴ ἀγανακτήσαντες σφόδρα, ἐξεργάχησαν εἰς μὲμψεις ἀνυποκρίτους. Ὡς δὲ συμβαίνει συνήθως εἰς τοιαύτας περιπτώσεις, ἡ σπερμολογία διεδόθη βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν ἐναντίων πρὸς αὐτοὺς τοὺς πελάτας τοῦ Καλλέργου, καὶ προβάδην ἀπὸ τούτων εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀρχηγῶν, ὥστε φόβος προδοσίας κατέλαβε τὰ πνεύματα, καὶ δειλία παρεισέφερσε, καὶ διχόνοια ταχέως διεδέξατο τὴν προτέραν ὁμοφροσύνην. Μυρίαὶ ὄσαι ἀφορμαὶ ὑπονοίας, δυσπιστίας, ἐνετισμοῦ ἀνεφύησαν τότε κατὰ τῆς προηγουμένης καὶ τῆς ἐνεστώσης τοῦ προέδρου διαγωγῆς. Πᾶς ἕκαστος εὐηρεστήθη τότε γυμνάζων τὴν ἰδίαν ὄξυδερκειαν εἰς εὐρεσιν νέων λόγων ἀποδοκιμασίας.

Οἱ μὲν, τὸ παρελθὸν ἀνασκαλεύσαντες, ἐκήρυξαν αὐτῶν φίλον τοῦ τυράννου δουλοπρεπῆ, δοῦλον ἐκπεσόντα μὲν τῆς εὐνοίας τοῦ δεσπότη, πρόθυμον ὅμως εἰς τὴν διαλλαγὴν· οἱ δὲ, τὰς δικαιολογήσεις του περὶ ἀποκρούσεως τῆς συμμαχίας μυριοτρόπως σχολιάσαντες, προφανεστάτην ἐξήγαγον καὶ ἐτοιμὴν τὴν ἐπιβολήν. Οὐδ' ἔλλειψαν ρήτορες, εἰς ἐπιμετρον κατηγορίας ἀγαγόντες τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μακρυρίαν τῶν Χορτατσῶν, οἵτινες παρὰ τῶν συγγενῶν προσκληθέντες εἰς τὸν προκείμενον ἀγῶνα, «Πίστιν, ἀπεικρίθησαν, εἰς τὴν μεταμέλειαν καὶ τὰ φρονήματα τοῦ στρατηγοῦ σας Καλλέργου ἡμεῖς δὲν ἔχομεν. Ὁ ἅπαξ τῆς πατρίδος ἀποστατήσας, καὶ δεῦτερον ἀποστατεῖ. Προσέξειτε λοιπὸν μὴ ἡ ἀστασία καὶ

ἡ πλεορεξία τοῦ Μεγάλου Ἀρχιεπισκοπῆ ἐπισύρη καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς καὶ τὴν νῆσον ὅλην εἰς δουλείαν ἀνεξαγόραστον!

Εὐέξαπτος ὁ νοῦς τοῦ Ἑλλήνος, καὶ πρὸς τὴν διχονοίαν ἀνέκαθεν ἐπικατάφορος. Πάντες μὲν ἐσμὲν φιλοπατρίδες, ἀλλ' ἐν τῇ πρακτικῇ τῆς φιλοπατρίας ἐφαρμογῇ συχνάκις ἀσυμφωνοῦμεν καὶ διχοστατοῦμεν. Ἐλάττωμα φεῦ, κληρονομικόν, παλλὰς, καὶ μακρὰς ἐπαγαγὸν συμφορὰς εἰς τὸ γένος μας! Ἀπὸ τῆς διχονοίας ταύτης ὠφελήθησαν καὶ Μακεδόνες, καὶ Ῥωμαῖοι, καὶ Ἑνετοί, καὶ Γάλλοι, καὶ Ὄθωμανοί, καὶ ὅσοι ἀλεπαλλήλως τὴν χώραν μας ὑπεδούλωσαν, ἢ τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνάς μας ἐξέτρεψαν τῆς ἐξ ἀρχῆς διαχαρχθείσης ὁδοῦ.

Διὰ τοῦτο δὲ ἡ μελέτη τῆς πατρίου ἱστορίας καθίσταται διδαγμα ἐπωφελέστατον, καὶ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο παιδευτικὸν πρὸς τὸν πολίτην τοῦ σήμερον οἰκοδομουμένου Πανελληνίου. Πειθόμενος ἐκ τῆς παλινοψίας τοῦ παρελθόντος ὁ Ἕλλην τοῦ παρόντος χρόνου, ὅτι ἐκ τῆς ἐμφυλίου ἔριδος προῆλθον κατὰ καιροὺς τὰ πλεῖστα καὶ μέγιστα τῶν δυστυχημάτων μας, θέλει καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν εἰς τὴν τῆς ὀλεθριωτάτης μάστιγος ἀπαλλαγὴν. Ἄλλως, οὐδὲ λίθον ἀκρογωνιαῖον θέλει ποτὲ ἐμπεδώσει στερεόν, οὐδὲ οἶκον ἀκλόνητον καὶ πολυχρόνιον οἰκοδομήσει.

Οὕτω τῶν πραγμάτων ἐχόντων, τί ὄφειλον οἱ Κρήτες νὰ πράξωσιν; Ὁφείλον ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ στερεωτέρους εἶναι νὰ ἐπισφίγγωσι τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης τοὺς δεσμούς. Καὶ εἰ μὲν μετὰ ἀνάκρισιν ἀπαθῆ ἐπεγίνωσκον ἀδολον, ἀθῶαν, πατριωτικὴν τὴν διαγωγὴν τοῦ Καλλέργου, νὰ συνυποστηρίξωσι πάντες ὁμοψύχως τὰς πράξεις του· εἰδὲ μὴ, νὰ καταλύσωσι τὴν ἀρχὴν του, καὶ ἄλλον τινὰ πατριωτικώτερον, ἄλλον εἰλικρινέστερον στρατηγὸν νὰ καταστήσωσιν ἀντ' αὐτοῦ. Μὴ ἐστερεῖται ἡ νῆσος ἀνδρῶν τιμίων, περὶ τὸν πόλεμον δοκίμων; Ὁ Γεώργιος Χορτάτσης, πολίτης συνετός, ὅσον μεγάλθυμος, ἤθελεν, πιθανῶς κατὰ τὰς εὐχὰς αὐτῶν, ὠφελῆθῃ καὶ ἀπὸ τοῦ Γενουητικοῦ πολέμου, καὶ ἀπὸ τῶν ἐπαλλήλων ἀτυχημάτων τῶν Ἑνετῶν.

Κατὰ δυστυχίαν, ἐπεκράτησαν ἀβουλία, ζημιώδης ἐνδοιασμός, χρονοτριβή, τὸ δὲ χειρὸν, εἰσέδυσαν προσωπίαις ζηλοτυπίαι, καὶ

μικροφιλοτιμίαι. Οἱ γενουητίζοντες ὠνείδισαν τοὺς καλλεργίζοντας ἐπὶ ἐνετισμῶ, οὗτοι δὲ περιτροπάδην ὠνείδισαν τοὺς ἐναντίους ἐπὶ δωροληψία καὶ διαφθορᾷ. Πάθη ραγδαῖα κατερράγησαν, καὶ διαπληκτισμοὶ συνετάραξαν τὰς συνεντευξεις, καὶ σχίσματα παντοῖα τὴν προτέραν ἐνότητα διέσχισαν, ὥστε νέα στάσις ἀνέκυψεν ἐν τῇ στάσει, καὶ ὑποδιαίσεις εἰς τὴν διαίρεσιν. Ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ διαγωγή τοῦ Καλλέργου ἀπέβησαν θέμα γενικῆς καταφοράς.

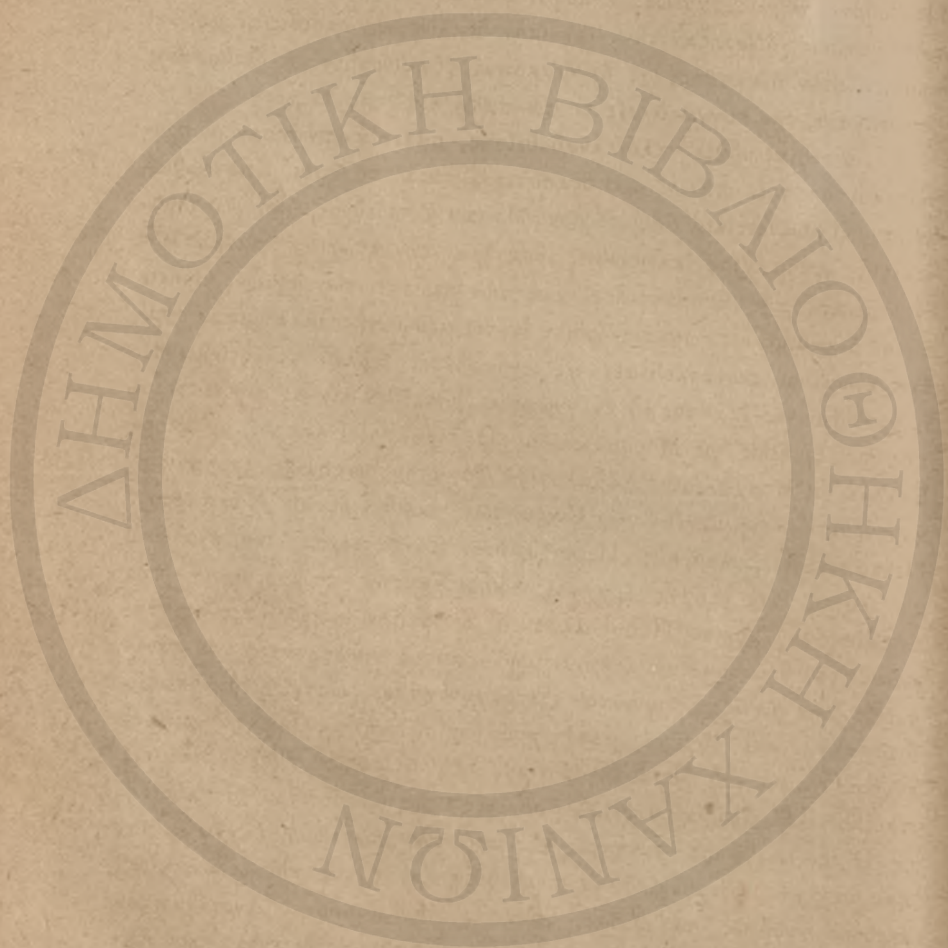
Ἄλλ' ἐνῶ συνεισφέρουσιν οἱ πλεῖστοι περὶ τῆς ὑπόπτου καὶ ἀλυσιτελοῦς παρατάξεως τοῦ ἀγῶνος, ἐνῶ πάντες συνωμολόγουν τὴν ἀνάγκην προνοήματός τινος ἀμέσου καὶ δραστικοῦ, οὐδεὶς προέτεινε μέσον τι πρόσφορον εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ, πάντες δὲ πρὸς ἀλλήλους ἐδυσπίστουν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ δυσπιστία, ἡ μέμφις, αἱ προκύψασαι φιλοτιμίαι διέελυσαν τὴν γοητείαν τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἀνδρίας τοῦ Καλλέργου. Πέντε μόνον τῶν ἀρχηγῶν ἀπέμεινον αὐτῷ πιστοί, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἀπεσκίρτησαν, ὁ μὲν ἐντευθεν, ὁ δ' ἐκείθεν. Ἄλλὰ καὶ ἐκ τῶν πέντε τούτων οὐδεὶς ἦτο ἐκ τῆς τάξεως τῶν χωρικῶν, δύο δὲ καὶ συγγενεῖς Καλλέργου ἐκ καινῆς καταγωγῆς, οἱ δὲ τρεῖς ἕτεροι, Μελισσηγός, Καθβάσιλος, καὶ Χαμολέος. Εἰς τοὺς ὀλίγους τούτους περιωρίσθησαν τοῦ ἀρχιστρατήγου τὸ κράτος καὶ ἡ ἐπιρροή.

Ἡ διαίρεσις τῆς ἐπαναστατικῆς πολιτείας, αἱ ἐνοκήψασαι τρομεραὶ φιλονεικίαι, καὶ ἡ ἐπικειμένη τοῦ κινήματος διάλυσις, ὅθεν ἐξηρτῶντο ἡ ζῶν καὶ ἡ περιουσία κατοίκων πολυαριθμῶν, ἐφώτισαν τέλος τοὺς ἀποσκιρτήσαντας ἀρχηγούς περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ συνέλθωσιν αὐθις εἰς ὁμόνοιαν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας. Καὶ λοιπὸν συνέλευσιν γενικὴν ὁμοφώνως προσδιορίσαντες, σπουδῇ καὶ προτροπῇ ζήλωτος τινος καθηγουμένου τῆς ἐν Ἱερραπέτρῳ Μονῆς τῆς Φανερωμένης, ἀπέφασιν ἕκαστος κατ' ἴδιον καὶ πάντες συγκεκροτημένως ν' ἀποθέσῃσι τοὺς προσωπικοὺς σκοπούς, ὅπως ἐν ἀπαθείᾳ καὶ κοινωφελείᾳ συσσεφθῶσι περὶ τῆς κλυδωνιζομένης πατρίδος.

Ἐτυχε Κυριακῇ τῶν Βαίων ἡ τεταγμένη ἡμέρα τῆς συνελεύσεως. Μετὰ τὴν ἱερὰν λειτουργίαν, κατ' ἦν οἱ εὐγενεῖς καὶ χυδαῖοι ἀρχηγοὶ ἀλληλοδιαδόχως μετέλαβον τῶν ἀρχάντων μυστηρίων κατὰ

Ἡ Μονὴ τῆς Κρουσταλλένιας

τάξιν γενεθλίων καὶ ἡλικίας, ὁ ναὸς μετεβλήθη εἰς κοινοβούλιον. Καὶ ἡ μὲν συζήτησις, ὑπὸ τοῦ καθηγουμένου διευθυνθεῖσα, ἤρξατο εὐτακτος, εἰρηνικῆ, ἀξία καὶ τῆς σπουδαίας ὑποθέσεως, καὶ τοῦ ἱεροῦ τόπου ἔνθα συνεκροτεῖτο· ὀλίγον ὄμως διήρκεσεν ἡ εὐταξία. Προϊούσης τῆς ἐξετάσεως, ὁ λόγος θεερμάνθη, ἀπαντήσεις καὶ ἀνταπαντήσεις διέρρηξαν τὸν εἰρηνικὸν διάλογον, ἀμοιβαίαι μορφαὶ προὐκάλεσαν διακοπὰς, αἱ δὲ διακοπαὶ τὸν θόρυβον, ὁ δὲ θόρυβος ὑπεισήγαγε τὴν σύγχυσιν εἰς τε τὰ πάθη καὶ τὰς λέξεις.

Τῆς ἀταξίας οὕτω πάλιν ἀναδοθείσης, πάλιν ἀνεπήδησαν οἱ προσωπικοὶ σκοποὶ, πάλιν, καὶ θρασύτεραι παρὰ τὸ πρῖν, ἐπανωρθώθησαν αἱ κομματικαὶ ἀσυμφωνίαι. Μάτην ὁ πρόεδρος, ὑπὸ τῆς θορυβώδους λογομαχίας ἐκκωφθεὶς, ἐβραγχία τὴν ἡσυχίαν ἐπανακαλῶν ἐν ὀνόματι τῆς τε πατρίδος, καὶ τῶν περισσώτων ἀγίων. Οὐδεὶς πλέον ὁ καθήμενος, πάντες ὄρθιοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας, συμπερικνωμένοι, φωνασκοῦντες, χειρονομοῦντες, ἀλλήλους αἰτιώμενοι, ἢ προτεινοντες ἕκαστος ἰδίαν γνώμην. Ἐντεῦθεν μὲν οἱ εὐγενέστεροι τῆς συνελεύσεως, οἱ Μουσοῦροι, οἱ Πατέρας, οἱ Βλαστοὶ, οἱ Σκορδύλλαι, οἱ Μοσχολεοὶ προέβαλον ὡς ἔσχατον σωτηρίας τρόπον τὴν ἀνυπέροστον συμμαχίαν τῶν Γενοσητῶν· ἐκεῖθεν δὲ οἱ χυδαίότεροι, Πεντάκτενοι, Συναδινοὶ, Παικοσυριδαί, Συνατριχαί, Κατανολέοι, καὶ λοιποὶ τῆς ἐξοχῆς ἀρχηγοὶ, ἐψήφισον τὴν πολινόρθωσιν τῆς σημαίας τοῦ Ἁγίου Τίτου· ἄλλοι δὲ σποράδην ἐν κραυγαῖς στενορραϊαῖς τὸν θόρυβον συνεπλήρουν μηδ' αὐτοὶ γινώσκοντες τί προείτεινον. Αἱ διενέξεις τοσοῦτον ἐξετραχύνθησαν, ὥστε ἡ ἐθιμοταξία διεσπάρθη, καὶ εὐγενεῖς μετὰ χυδαίων ἀλλήλοισι φύρδην μίγδην ἐξυβρίσθησαν, καὶ ἡσχολογήθησαν. Ἡ δὲ ρῆξις ἤθελε βεβαίως παρεκβῆ καὶ εἰς ἔργον χειρῶν, χωρὶς τινος ἀποδόπτου συγκυρίας.

Ὁ ἐξωθεν ὄγκος, συνταραχθεὶς ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὀχλαγωγίας καὶ ταραχῆς, ὄρεχθεὶς δὲ νὰ συμμεθεῖρ, καὶ αὐτὸς τῆς φιλονεικίας, ἔκρουσε σφοδρῶς τὰς θύρας, ζήτησας τὴν εἰσόδον. Ἀίμαριθμητον πλῆθος ἀνδρῶν, γυναικοπαίδων, ἱερέων, καλογήρων εἶχε περὶ τὴν Ἐκκλησίαν συναθροισθῆ· ἐπειδὴ δὲ ὅπου λαὸς, ἐκεῖ ταχέως καὶ δημαγωγοὶ :

· Ἀνοιξατε, ἐκράυγαζιν ἐξωθεν οἱ ἕτεροι οὗτοι δημεγέρονται, διὰ

σφυρών καὶ ροπαίων τὰς θύρας τοῦ ναοῦ πατάσσοντες, ἀνοίξατε διαταγῇ τοῦ λαοῦ, ἢ ἡμεῖς ἀνοίγομεν!»

Καὶ τὰς κραυγὰς τούτων ἐκ διαλειμμάτων διεδέχοντο νῦν μὲν εὐφημισμοὶ πρὸς τοὺς δημαγωγούς, νῦν δὲ βροντωδέσταται ἀνευφημῖαι εἰς τιμὴν τοῦ σεβαστοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίων, Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου. Ἄλλὰ πῶς ν' ἀνοιχθῶσιν αἱ θύραι; Οὐδὲ περὶ τούτου συνεφώνουν οἱ ἔγκλειστοὶ ἀρχηγοί, οἵτινες τὴν ἐρεσχειλίαν καταλιπόντες, καὶ εἰς τὸ ἐπεικτικώτερον τῆς ὀχλαγωγίας θέμα περιτραπέντες, οἱ μὲν ἀναγκάειαν, οἱ δ' ἐπικίνδυνον ἔκρινον τοῦ ὄχλου τὴν εἰσβολήν, οἱ μὲν ἐδημοκόπουν, οἱ δ' ἐφοβούντο. Ἡύξανεν ἐν τούτοις ἡ ἕξω τύρβη, τὴν εἰσοδὸν ἀπαιτοῦσα προστακτικῶς ὅτι πρὸς τοὺς ἄλλοις, προβάσης τῆς ἡμέρας ἕως δειλῆς, αἱ ἀναθυμιάσεις τοῦ οἴνου καὶ τῆς συνήθους σκοροδοφαγίας τῆς ἑορτῆς, ἠρέθιζον μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον τὴν εὐγλωττίαν τῶν δημαγωγῶν, καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ πλήθους.

Αἰφνης ἡ θύρα προωθυμένη κροτεῖ, πλαταγεῖ, πίπτει, ρεῦμα δὲ χειμαρρῶδες συρφετοῦ εἰσβάλλει εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀλαλάζον, συρίζον, ρόπαλα ἀναδοῦν, καὶ ἐπιδεικτικῶς κατασεῖον τὴν αὐτοκρατορικὴν σημαίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κεκοσμημένην δάφναις καὶ βαίοις. Διὰ τῆς εἰσβολῆς αὐτῆς, ναὶ μὲν ἡ κλυδωνιζομένη συνέλευσις ἐσώζετο ἀπὸ τῆς ἐπικρεμοῦς γρονθοκοπίας, ἀλλ' ἐκινδύνευε κίνδυνον βαθύτερον, τὴν ἀσφυξίαν. Οἱ δειλότεροι τῶν ἀρχηγῶν, ἔντρομοὶ ἀγκυκτοῦντες, ὀρμῶσιν ὁ μὲν πρὸς τὸν νάρθηκα, ὁ δὲ πρὸς τὴν ἀπέναντι θύραν, καὶ ἔξοδον ἀνοίγοντες ἀποδιδράσκουσιν. Μετ' ὀλίγον, ἕτεροι ἦττον δειλοὶ ὑπὸ τῆς στοιβάξεως συμπιεζόμενοι, ζητοῦσι τὴν σωτηρίαν, ἀκολουθοῦντες τὸ παράδειγμα τῶν πρώτων. Ἐπτὰ μόνον τῶν ἀρχηγῶν ἐκ τῶν τριάκοντα, οἱ χυδαῖοι καὶ μᾶλλον ἐξημμένοι, ἐγκαρτεροῦσι μετὰ τοῦ πλήθους συνευφημοῦντες τὸν αὐτοκρατορικὸν αἰτόν, οὗτοι μόνον διατείνουσι τὸν λάρυγγα δημοκοποῦντες, ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς ταραχῆς μῆτε βλέπόμενοι, μῆτε ἀκούομενοι.

Μετὰ πολλὰς καὶ μανιώδεις ἀνευφημίας, ὁ ὄχλος, ὑπὸ τοῦ σημαιοφόρου παρακλειθεὶς ὤμοσε πίστιν καὶ ὑποταγὴν αἰωνίαν πρὸς μόνον τὸν Ἀνδρόνικον. Νομίσας δὲ, ὅτι εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπε-

κράτει ισότης δικαιωμάτων και κτημάτων, διὰ τριπλοῦ ἀλλαλαγμοῦ ἐχαιρέτισε τῆς ἰσοπολιτείας τὴν εὐοιώνιστον ἐπίτευξιν, καὶ εἰς μαρτυρίαν τοῦ ψηφίσματος, ἡ σημαία ἐνεπήχθη ἀπέναντι τοῦ Ἐσταυρωμένου, παρὰ ἱερέως εὐλογηθεῖσα καὶ ἱερωθεῖσα. Εἶτα, παραλαβόντες οἱ ἰσοπολίται βσὴν εὖρον δάφνην καὶ ἑλαίαν ἐν τῷ ναῷ, καὶ τοὺς δημαγωγοὺς ὡς ὀλυμπιονίκας περιστέψαντες, ἐξῆλθον ἄδοντες μετὰ βαίων καὶ κλάδων τοῦ Λυτρωτοῦ τὰ νικητήρια, καὶ ἐπικροτοῦντες τὴν ἐπερχομένην βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Τοιοῦτον ἔλαβε τέλος ἡ ἀντικαλλεργικὴ συνέλευσις τῶν Βαίων. Τὴν ἐπιούσαν, οἱ φρονιμώτεροι τῶν γερόντων ἡρώτων ἑαυτοῦς, ἂν ὄντως ἐλευθερία τοιαύτη ἦτο αἰρετωτέρα καὶ συμφορωτέρα τῆς Ἐνετικῆς τυραννίδος.

Οὕτω, πέντε διάφορα κόμματα διεσπάραζον τὴν ἐπανάστασιν. Α'. οἱ Καλλεργισταί, τοὺς ὁποίους ἡ κοινὴ γνώμη διεδείκνυεν ὡς ἐνετιζόντας. Β'. οἱ Γενουητισταί. Γ'. Οἱ Βυζαντινοί. Δ'. οἱ θέλοντες τὴν Κρήτην αὐτόνομον καὶ ἀνεξάρτητον. οἷς δυνάμεθα καὶ Ε' νὰ προσθέσωμεν, τὸ τῶν ἰσοπολιτῶν.

Ταῦτα δὲ πότε; Πότε ἡ πεντακέφαλος ἀναρχία; καθ' ὃν καιρὸν πορεύσαιν γιγαντιαίοις βήμασιν ἡ σιτοδεία, ὑπὸ δωδεκαετοῦς ἀγεωργησίας προκληθεῖσα! Καθ' ὃν καιρὸν ὁ λοιμὸς ἐμάστιζε τὰ μεσημβρινὰ τῆς νήσου, ἐπαπειλῶν ὡς ἄγγελος φθορᾶς καὶ θανάτου τὸν ὄλεθρον ὄλου τοῦ πληθυσμοῦ! ὅτε οἱ τοῦ Χάνδακος Ἐνετοί, πληροφορηθέντες περὶ τῶν ἐκραγέντων σχισμάτων, ἔσπευδον, εἰς πόλεμον παρασκευαζόμενοι, ραδιορρογῶντες, καὶ τὴν διαίρεσιν ἔτι μᾶλλον ἀναρριπίζοντες, νὰ δώσωσι τέλος εἰς τὴν ὄνειροκοπιάν τῶν φαρτριστῶν.

Ἡρμόστειε κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον εἰς Χάνδακον (1294) ὁ Ἄνδρέας Δάνδολος, διοικητὴς νουνεχέστατος ἄμα καὶ ἀνδρεῖος, εἰς δὲ τὰς ἐπιχειρήσεις τολμηρός, ὅστις, κρίσιμον ἰδὼν τὴν περίστασιν, ἐπετάχυνε τὰς ἐργασίας. Οὗτος, παραλαβὼν δύο τάγματα θέλωντῶν Πελοποννησίων ἡσκημένα καὶ δεδοκιμασμένα, στρατεύει ἐν τάχει κατὰ τῶν ἐν Χανίοις Γενουητῶν, ἀπὸ δὲ τῆς εὐκαιρίας ὠφελούμενος, τὴν μὲν πόλιν εὐκόλως ἐπανακτᾷ καὶ τὸν ἐχθρὸν τρέπει κατακεκομμένον εἰς τὰ πλοῖα. πολλοὺς δὲ τῶν Γενουητιζόντων Κρη-

τῶν ἐνόπλους ἐκεῖ συλλαβῶν, παραδίδει ἀδικάστους εἰς τὴν ἀγχόνην, *presenti suspendio addixit*. Ἐντεῦθεν, προχωρῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Κυδωνίας, ἄγει καὶ φέρει τὸν νομόν. Ἡ Μονὴ τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἄλλοτε ἐστία καὶ τόπος ἐντευξέως τῶν ἀνταρτῶν, διετέλει εἰσέτι καὶ ἰκανῶς ὠχυρωμένη, καὶ ὑπὸ μοναχῶν ἀνδρείων πεφρουρημένη.

Ἐνταῦθα ὁ Δανδολὸς ἀπαντᾷ ἐναντιώματα, ὅσα δὲν εὗρεν ὑπὸ τὰ τεῖχη τῶν Χανίων· διότι οἱ πολιορκούμενοι, νῦν μὲν τοξεύοντες ἐπιτυχῶς ἀπὸ τῶν θυρίδων, νῦν δὲ λίθους πελωρίους ἔνωθεν ἐγκαταρίπτοντες, ποιοῦσι θρασύσιν εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἐχθροῦ. Ἄλλ' ἡ θαυμαστὴ τῶν μοναχῶν ἀνδραγαθία ματαίως παρατείνεται. Οὐδεμιᾶς προσερχομένης ἐπικουρίας ἐφ' ὅλας δώδεκα ἡμέρας, ἡ Μονὴ ἀναγκάζεται νὰ παραδώσῃ τὰ μὲν ὄπλα πρὸς τὸν χιλιάρχον, τὴν δὲ ἀσφάλειαν τῶν ἐγκατοίκων εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Δουκός. Ἐκ τῶν τεσσαράκοντα ἐπτὰ καλογήρων εἰκοσιτέσσαρες κατασφάττονται διὰ τῆς χειρὸς τῶν ταγματάρχων αὐτῶν, μηδενὸς τῶν στρατιωτῶν εὐπειθοῦντος εἰς τὴν παρακίλευσιν τῆς βαρβάρου κατασφαγῆς. Οἱ ἐπίλοιποι, ξίφεσι καθημαγμένοις καταδιωκόμενοι ἀπὸ κελλίου εἰς κελλίον, κἀντεῦθεν εἰς τὴν αὐλήν, ἀπὸ τῆς κλίμακος καὶ τῶν παραθύρων ἑαυτοὺς κατακρημνίζοντες, διαπηδῶντες τὰ πτώματα τῶν σφαγέντων συναδέλφων, κατορθοῦσι τέλος νὰ ριφθῶσιν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, ὅπου τὰς στήλας τῆς Ἀγίας Τραπέζης ἀναγκαλιζόμενοι, βλέμμασιν ἰκετευτικοῖς ἐπικαλοῦνται τὸ ἔλεος καὶ τὴν ἐπιείκειαν τῶν διωκτῶν.

Ἄλλ' ἡ ἐπέλευσις τοῦ Δουκός ἔσωσεν αὐτοὺς. Συλληφθέντες, καὶ ἀλληλόδετοι δεσμευθέντες, ἐκομίσθησαν εἰς Χάνδακκ, ὅπου, ἄλλως τε, λήγουσι τὰ ἔχνη τῆς ὑπάρξεώς των. Αὐτὴν δὲ ταύτην περίπου τὴν δραστηριότητα τοῦ Δανδόλου μιμεῖται ἀκολούθως καὶ ὁ διάδοχός του Ἰάκωβος Θειόπουλος (Tiepolo), ἕγγονος τοῦ προειρημένου Δουκός. Μάχης συναφθείσης παρὰ τὴν Ἀνώπολιν κατὰ τινῶν κομματάρχων τῆς δημοκρατικῆς μερίδος, ὁ δεύτερος οὗτος Ἀρμοστής ἐξεληθὼν νικητής, ἀπαγχονίζει τοὺς ζωγρηθέντας, ἄλλους δὲ συνενόχους παραπέμπει εἰς τὰ κάτεργα.

Τὶ εἰργάζετο ἐν τσοούτῳ ὁ Καλλέργης; Ποῦ διέτριβε; Πάντως

ἄδελφαι πέπλος σκεπάζει τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς στρατηγικῆς διαγωγῆς του. Οὐχ' ἦττον ὅμως ἀμφίβολοι παρίστανται κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο οἱ σκοποὶ καὶ ἡ πορεία του. Ὅθεν καιρὸς καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα μετὰ τῶν τότε ἀντιστασιαστῶν του νὰ σημειώσωμεν περιστατικῶς, οὐ μικρὸν ἐπιβαρύνοντα τὴν πλάστιγγα τῆς εὐθύνης του. Ὁ Καλλέργης ἐπὶ τέσσαρας ὅλους ἐνιαυτούς, μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ σχίσματος, ἐξσκολουθεῖ κομματαρχῶν, ἀποκήρυκτος καὶ εἰς θάνατον κεκριμένος ὡς εἰς Χάνδακα. ὅμως οὐδέν, (γνωστὸν τοῦλάχιστον) κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπιχειρεῖ. Ὑπόσχεται μὲν πολλὰ πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς του, καὶ πρὸς τὸν δυστυχεῖ λαόν, ὃν παρέσυρεν εἰς ἀνταρσίαν, ἀλλ' ἐν τούτοις κόπτει καὶ φενακίζει τὴν χώραν ἀπρακτῶν, λόγῳ δὲ πολέμου (οὐδαμοῦ πολεμουμένου) διὰ δεινῆς φορολογίας ἐξαντλεῖ τοὺς ἐσχάτους πόρους τῶν χωρικῶν. Ἄρα δὲν ἔτυχεν ἔκτοτε εὐκαιρία νὰ ἐπαναλάβῃ χρησίμως τὴν ἐπιθεσίαν;

Ὡλιγώρησεν ὅμως. Τοιοῦτό τι συνέπεσεν ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας Ἀνδρέου τοῦ Δανδόλου. Ἄν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὠφελεῖτο τῆς Ἰταλικῆς ἀλληλομαχίας, κἀντεῦθεν μὲν ἐπάταξε τοὺς Ἐνετούς, ἐκεῖθεν δὲ τοὺς Γενοῦήτας, δὲν ἤθελεν ἀποθῆ κατὰ τὸ εἶκος κύριος τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων; Καὶ τέλος πάντων τίνας ἔνεκεν ἐξεῖλε πάντα μάρτυρα ἐκ τῆς διαπραγματεύσεως, καθ' ἣν ἀπέκρουσεν ἀποτόμως τὴν συμμαχίαν τῶν Γενοῦητῶν; Τάχα ὑπόπτεισε δόλον εἰς τὰς προτάσεις των περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς νήσου; Ἄλλὰ δόλος δόλον ἀντιμετρεῖ. Ἐπιτρέπεται πρὸς τὸν τιμιώτερον στρατηγὸν ἢ παραβίασις τῶν συνθηκῶν, ὅταν αὐτόφωρος καταληφθῆ ὁ σύμμαχος εἰς ἀπιστίαν. Ὁ δὲ Καλλέργης, συνετῶς φερόμενος, ἠδύνατο, νομίζομεν, καὶ τοὺς Γενοῦήτας τότε νὰ βοηθήσῃ, τρίτην καὶ δεινοτέραν ἀποσκήπτων πληγὴν εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἐνετῶν ἐν τῇ μεσογειῳ, καὶ τὴν ἰδίαν πατρίδα. ἰσχυροποιηθεῖσαν ἤδη, ν' ἀποδώσῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, εἰς τοῦτο ἕως ὑποστηρίζομενος καὶ παρ' αὐτῶν τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες, ἀπολέσαντες ἀπαξ τὴν ἀποικίαν, οὐδέποτε ἤθελον, ἔνεκα ζηλοτυπίας, ἀνεχθῆ νὰ ἐμπέσῃ αὕτη εἰς χεῖρας ἀνταγωνιστῶν.

Διοῦν θάτερον, λοιπόν, ἢ ἀσύνετος, ἢ ἀσυνεπῆς καὶ βδελυρὰ ἦτο ἡ διαγωγή τοῦ Καλλέργου, μετὰ τὴν πρώτην δεκαετῆ περίοδον

τῆς ἀποστασίας του. Αὐτός ἐν γνώσει, ἢ ἐν ἀγνοίᾳ, ὑπεκίνησε πρῶτον μὲν τὰς ὑποψίας, τὴν ἀμοιβαίαν δυσπιστίαν, τὴν δειλίαν, εἶτα δὲ τὰς ἐριδας καὶ τὰ σχίσματα. Τὸ δὲ τέλος τῶν ἀγῶνων του προδήλως ἀδοκιμώτερον.

Ἐλληλογραφία μυστικὴ περὶ τὸ 1298 διατρέξασα μεταξὺ τοῦ Δουκὸς Ἰακώβου τοῦ Θειοπούλου καὶ τοῦ Καλλέργου, καὶ εἰς Ἐνετίαν ὡσπερ εἰκὸς ἀποσταλεῖσα, ἀνήγγειλε τῇ Γερουσίᾳ, ὅτι ὁ ἀργηγὸς οὗτος τῆς ἀποστασίας εὐδιάθετος ἦτο νὰ συνθηκολογήσῃ, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς ὑποταγὴν. Ἡ Γερουσία, χαριθεῖσα δῆθεν εἰς ἡν ὁ Καλλέργης ἔδωκεν ἀπάντησιν πρὸς τοὺς Γενουήτας, ὅτι δηλαδὴ «*ἦθελε γίνεαι ὀξύστομος καὶ καταστρεπτικὴ ῥομφαία κατ' αὐτῶν, ἀν εἶχε κατὰ θάλασσαν, ὅσην εἶχε δύναμιν εἰς τὰ ὄρη τῆς πατρίδος του*», ἀπέστειλε τὸ ἐπόμενον ἔτος 1299 Δούκα Κρήτης τὸν Μιχαὴλ Βιτάλην, ἐπιτετραμμένον νὰ διαπραγματευθῇ ἐπισήμως τοὺς ἄρους τῆς εἰρήνης, καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ τοὺς ἀντάρτας εἰς Χάνδακα. Οὗτος δ' ἀφικόμενος, ἐξέπεμψεν ἐκ περιτροπῆς τοὺς ἀδελφοὺς Ἰωάννην καὶ Ἀνδρέαν Κορνάρους πρὸς τὸν Καλλέργην, μεταδούς αὐτοῖς πλήρη τῆς εἰρηνοποιήσεως τὴν ἐντολήν.

Ἡ συνθήκη συνωμολογήθη αὐτοτελεῖ, ὑπεγράφη δὲ μικρὸν μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Δουκὸς Βιτάλου. Ἐκ τῆς ἐπομένης ἐκθέσεως ὁ ἀναγνώστης θέλει κρίνει τίνα μᾶλλον ὁ συμβιβασμὸς κατασχύνει, τὸν Ἀλέξιον ἢ τὴν Ἐνετικὴν πολιτείαν. Ὁ Μέγας Ἄρχων ὑπαγορεύει, ἢ δ' Ἐνετία ὑπογράφει. Ὁ μὲν ἀπαιτεῖ δωρεάς, πλοῦτον, πρόνομια ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ τῶν πέντε ἐναπομεινάντων αὐτῷ πιστῶν συνεταίρων, ὁ δὲ Δουξ Ἐνετίας Πέτρος Γραδίνικος, Κύριος τῆς τετάρτης καὶ ἡμισείας μερίδος ἀπάσης τῆς βυζαντινῆς ἐπικρατείας, ἀνεξέταστος παραχωρεῖ.

1) «*Ἐν ὀνόματι τοῦ Δουκὸς Ἐνετίας, Δαλματίας, Χροβατίας ὁ Μιχαὴλ Βιτάλης ὑπόσχεται ἀγαθὴν, καθαρὰν, πιστὴν καὶ ἄδολον ἄφεισιν πρὸς τὸν Ἀλέξιον Καλλέργην καὶ τοὺς συνεταίρους του, παρόντας τε καὶ ἀπόντας, ἔτι δὲ πρὸς τὸν Μιχαὴλ Χορτάτην, καὶ λοιποὺς συναντάρτας*».

2) «*Πρῶτον πάντων δίδει καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ πανθ' ὅσα τιμᾶρια κατεῖχε πρὸ τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἀνταρσίας του μετὰ πάν-*

«των τῶν ἐν αὐτοῖς σκευῶν, προσαρτημάτων καὶ δουλοπαροίκων».

3) «Δίδει καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ τέσσαρα ἕτερα στρατιωτικὰ τιμάρια (1) ἀπὸ τοῦ νομοῦ Στρουμβουλῆς (a scalis Stru bulis) πρὸς ἄδυσμάς ἄχρι τῆς γῆς Μεσοποτάμου, πλήν τῶν ἄλλων ὅσα θελήσῃ νὰ λάβῃ εἰς Πριναγκούλον.»

4) «Ὡσαύτως δίδει καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ ὅσα ὁ Γεώργιος Χορτάτσος κατεῖχεν εἰς Βόλον (Stimbolo) καὶ Χωρισμοναστήρι στρατιωτικὰ τιμάρια, ἀφοῦ ὁμοῦ πρὸς τοὺς προφῆν κατόχους αὐτῶν προαποτίσῃ δύο χιλιάδας ὑπερπύρων, ἢ ὅσον ἐξετιμῆθησαν» (2)

5) «Ἐτι δὲ δίδει καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ δύο ἕτερα στρατιωτικὰ τιμάρια ἀνθ' ἧς ἐξετιμῆθησαν τιμῆς, ἐξ ὧν τὸ μὲν, ληφθὲν εἰς Κίσσαμον, ἢ εἰς Ἄρνην (Narna) δύναται παρ' αὐτοῦ νὰ μεταδοθῇ πρὸς οἰονδήποτε τῶν συνανταρτῶν του, τὸ δέ, ληφθὲν ἀπουδῆποτέ τοῦ Πριναγκούλου, θέλει γίνεαι ἰδιοκτησία του.»

6) «Δίδει αὐτῷ προσέτι καὶ παραχωρεῖ πέντε ἕτερα στρατιωτικὰ τιμάρια, ληφθησόμενα ἐκ τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν ἀνταρτῶν (3), καὶ πρὸς ἄλλους κατ' ἀρέσκειαν ἀπονεμηθησόμενα, ὑπὸ τὸν ὅρον ἀποτίσεως ἑκατὸν ὑπερπύρων ἀνὰ ἕκαστον τιμάριον. Καὶ παρὰ μὲν τοῦ Δημητρίου Βαλάστρου δὲν θέλει λάβει, ἢ ἔν μόνον· ἐὰν δ' ἐκλέξῃ, ὡς εἴρηται, τιμάρια εἰς Κίσσαμον, ἢ Ἄρνην, αὐτὰ οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργου, οὔτε ὑπὸ τῶν κληρονόμων τοῦ θέλουσι κρατηθῆ.»

7) «Ἐπιτρέπεται αὐτῷ καὶ τοῖς κληρονόμοις αὐτοῦ ν' ἀγοράζωσιν ἐνιαυσίως ἵππους δεκαπέντε πρὸς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν (4). Ἡ δὲ Αὐθεντία ὑποχρεοῦται νὰ χορηγῇ αὐτοῖς τὸ χρηματικὸν ποσόν, ἐὰν τυχόντως εἰς τὸν ἀγορασμὸν δὲν εὐκολύνωνται.»

8) «Ἐχει δικαίωμα νὰ χορηγῇ στρατιωτικούς ἵππους καὶ τιμάρια πρὸς ὅν τινα θέλῃ, καθὰ ἀνωτέρω διετάχθη.»

(1) Militias, κτήματα ἵπποτικῆ, ὧν ὁ κύριος ὄφειλεν ἐν καιρῷ πολέμου νὰ ἐπικουρῇ τὴν ἡγεμόνα διὰ υνδραμῆς ἱππέων καὶ πεζῶν. Ἡ δωρεὰ αὕτη ἐξισοῖ τὸν λαμβανοντα αὐτὴν πρὸς τοὺς ἀποίκους εὐγενεῖς τῆς Ἑνετίας.

(2) Ἀνοφούται δηλαδὴ τὰ τιμάρια ταῦτα εἰς περιωπὴν στρατιωτικὴν.

(3) Πιθανῶς ἐκ τῶν ἐναντιῶν κομμμάτων.

(4) Ronzinos. Ὁρα Ducange Gloss. in voce Runcinus.

9) «Δίδει επίσης και παραχωρεῖ αὐτῷ πάντα τὰ μοναστήρια τῆς κοινότητος, ὅσα ὑπάγονται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Στρομβου-
• λῆς, ἐφ' ἣ μισθῶσει ἡ κοινότης ἀπελάμβανε πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ
• νῦν πολέμου.»

10) «Ὡς πρὸς τὴν Ἐπισκοπὴν τῆς Ἀθηνῆς (Atiniensis), χη-
• ρεύουσαν ἐπὶ τοῦ παρόντος, δύναται, συμφώνως μετὰ τοῦ Ἀρχιε-
• πισκόπου, νὰ διορίζη αὐτῇ ὅν τινα θέλη Ἑλληνα Ἐπίσκοπον, τῆς
• Αὐθεντίας καὶ τῶν Λατικῶν μηδὲλως ἀναμιζομένων.»

11) «Καὶ ἐπειδὴ ἐπιθυμοῦμε νὰ ἐκμισθώσῃ ἀντὶ ὑπερπύρων ἐτησίων
• τριακοσίων πενήτηκοντα τὰς δύο Ἐπισκοπὰς Μυλοποτάμου καὶ Κα-
• λαμῶν (Calamensis), ἡ Αὐθεντία εἰς τοῦτο συγκατανεύει, παρα-
• χωροῦσα τὴν μίσθωσιν αὐτὴν ἐπὶ πενταετία, ληξάσης τῆς ὁποίας
• θέλει κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῇ ἀνακαινίσει τὴν μίσθωσιν ἐπὶ ἑτέραν
• πενταετίαν ἄλλως, ὁ Καλλέργης, συμφώνως μετὰ τοῦ Ἀρχιε-
• πισκόπου, τῶν Ἐπισκόπων καὶ Κληρικῶν, θέλει πράξει ὅ, τι θέ-
• λει (sicut voluerit), τῆς Αὐθεντίας καὶ τῶν Λατικῶν μηδὲλως
• δυναμένων ν' ἀναμιχθῶσιν.»

12) «Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐπιτρέπονται οἱ γάμοι μετὰ
• Ἑλλήνων καὶ Λατίνων.»

13) «Ἐλεύθεροι ὁ Καλλέργης καὶ οἱ κληρονόμοι του νὰ κατοι-
• κῶσιν ἐκτὸς τῶν φρουρίων, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἔχωσιν εἰς τὰ φρούρια
• ἀντιπροσώπους των (1).»

14) «Δίδει ἔτι καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ εἰς μίσθωσιν πάντα τὰ
• Σταυροπήγια (Monasteria omnia Patriarchatus) ἀντὶ τιμῆς
• ἐτησίας δέκα ὑπερπύρων, πλὴν τοῦ τιμήματος, ὅπερ ἕκαστον μο-
• ναστήριον ἀπέτιε συνήθως πρὸς τὴν Αὐθεντίαν.»

15) «Διατάσσει, ὅπως πάντες οἱ ἀπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Δουκὸς
• Μάρκου Δανδόλου ἕως τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἀνταρσίας ἀπολαύ-
• σαντες τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας (Franci), μείνωσιν ἐλεύθεροι·

1) Προνόμιον σημαντικώτατον, καὶ πάντως ἐξαιρετικόν. Γνωστὸν ἤδη ἐκ τῶν προηγουμένων, ὅτι ἕως ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Ἑνετῶν ἐγκαταστάσεως, οἱ ἰθαγενεῖς ἄρχοντες ἠναγκάσθησαν νὰ διατηρῶσιν οἰκὸν τε καὶ οἰκογένειαν ἐντὸς τῶν φουρίων, μόνον δὲ ἀδεία τοῦ φρουράρχου, ἢ τοῦ Δουκὸς ἀπῆλθον πανοικεῖα.

«ὅσοι δ' ἕνεκα κωλύματός τινος ἀνωτέρου δὲν ἀνεκαίνισαν τὴν τῆς ἐλευθερίας ἄδειαν, οὗτοι νὰ γίνωνται παρὰ τῆς Αὐθεντίας ἐλεύθεροι, προεξακριβθέντος ὁμῶς τοῦ δικαϊώματός των.»

16.) «Τῷ Καλλέργῃ χαριζόμενος, ποιεῖ κατ' ἰδίαν ἐκλογὴν ἐλευθέρους ἑκατὸν ὀπαδοὺς τούτου, εἴτε ἀνήκοντες εἰς ὑποστατικὰ ἀνταρτῶν, εἴτε δουλοπαικίους τῆς Αὐθεντίας, παραχωρεῖ δὲ αὐτῷ καὶ δέκα δουλοπαικίους ἀνταρτας, ἐκ τῶν ἐπέκεινα τῶν Σκαλῶν (citra scalos) ὑποστατικῶν.»

17.) «Ἐτι δὲ ὀρίζει, ὅτι ὁ μὲν Ἄρχων ἔσεται εἰς τὸ ἐξῆς Ἄρχων, ὁ δὲ Ἄρχοντόπουλος Ἄρχοντόπουλος, ὁ δὲ Βάσμουλος, Βάσμουλος (1), ὁ δὲ Λατίνος, Λατίνος» (2).

19.) «Οἱ ἱερεῖς καὶ διάκονοι, καὶ υἱοὶ ἱερέων, μὴ ὄντες δουλοπαικίαι, δὲν δύνανται νὰ γίνωσι τοιοῦτοι εἰς τὸ ἐξῆς.» (3)

Εἰς ἀμοιβὴν δέ·

«Ὁ Καλλέργης, καὶ οἱ ἕτεροι τῆς ἀνταρσίας συνεταῖροί του, ὁμνύουσι πίστιν καὶ ὑποταγὴν πρὸς τὸν Δούκα Ἐνετίας, πρόθυμοι ἐκάστοτε νὰ θεωρήσωσιν ὡς φίλους αὐτῶν τοὺς φίλους τῆς Δημοκρατίας, καὶ ἐχθροὺς ἰδίου τοὺς αὐτῆς ἐχθροὺς.»

«Εἰς ἐγγύησιν δὲ τῆς εἰρήνης, θέλουσιν οὗτοι κατὰ διετίαν παραδίδει δέκα ὀμήρους πρὸς τὴν Αὐθεντίαν.»

Τοιαύτη ἡ βάσις τῆς συμφιλίωσης, ἐν ᾗ, πλὴν τῆς Γρατικολατινικῆς ἐλευθερογαμίας, τῆς ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς δουλικῆς καταστά-

1) Γένος μικτὸν ἐξ Ἑλλήνων καὶ Γάλλων, ἢ Ἐνετῶν, προμηθεῖον εἰς τὴν στρατολογίαν τοὺς καλλιωτέρους πεζοὺς. Ὀνομάζοντο γαλλισ-ὶ Poulains.

2) Item volumus, quod qui est Arcondus debea esse Arcondus, et qui est Arcondopulus debeat esse Arcondopulus, et qui est Vasmulus debeat esse Vasmulus, et qui est Latinus debeat esse Latinus, et haberi Latinus.» Ἀδικριβῶτος ἡ διαφορά μεταξὺ Ἄρχοντος καὶ Ἄρχοντοπούλου, διότι βεβαίως ὁ Ἄρχοντόπουλος δὲν σημάζει ἐνταῦθα τὸν υἱὸν τοῦ Ἄρχοντος, ἀλλὰ μᾶλλον τάξιν τινὰ ἀρχοντικὴν κατωτέραν. Ὅπως δὴποτε, διὰ τοῦ ὄρου τούτου ἡ ἀξία τοῦ ἰθαγενεῦς Ἄρχοντος ἀναβιβάζεται εἰς βαθμὴν πρῶτον, ὁ δὲ Λατίνος ἐπέχει τελευταίαν θέσιν.

3) Παρελείφθη ὁ 13 ὄρος τῆς Συνθήκης ὡς δυσκατάληπτος, ἕνεκα περισσῆς καχοσυνηταξίας.

σεως ἑκατὸν ὀπαδῶν, καὶ τοῦ προσδιορισμοῦ, ἢ, ἀκριβέστερον, τῆς συγκεχυμένης καὶ ἀσαφοῦς τῶν κοινωνικῶν τάξεων βαθμολογίας, οὐδεὶς ἄλλος γίνεται λόγος, παρὰ περὶ προσωπικῶν δωρημάτων, καὶ προνομίων, καὶ ἀπονομῆς τιμαριῶν.

Μετὰ δεκακοκταετῆ ἀπουσίαν ὁ Μέγας Ἄρχων ἐπανῆλθεν εἰς Χάνδακα ἔφιππος ἐνδεδυμένος τὸν ἀλυσιδωτὸν θώρακα τῆς ἱπποτικῆς πανοπλίας, καὶ παρακολουθούμενος ὑπὸ ἐνωμοτίας ὀπαδῶν διήλθε δὲ τὴν Δουρικὴν λεγομένην ὁδὸν τῆς πρωτεύουσῆς, μεθ' ἧς ἀμεριμνίας καὶ παρησίας πορεύεται ὁ ἐκ τοῦ περιπάτου ἐπανερχόμενος Πλήρεις ὄχλου ἦσαν πᾶσαι αἱ ὁδοί, ἐμπεφραγμένοι οἱ ἐξώσταί, τὰ παραθύρα, τὰ ὑπερῶα, ἢ πόλις ὅλη ἐπ' αὐτοῦ προσηλωμένα εἶχε τὰ ὄμματά. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ Ἰταλικὴ φρουρὰ ἔφερε τὰ ὄπλα εἰς τιμὴν του, πένθιμος σιγὴ ἐπεκράτησε δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν τοῦ πλήθους κατὰ τὴν διαβάσιν. Ἐντεῦθεν ὁ ἥρωϊς τῆς ἡμέρας ἀφικόμενος εἰς τὸ Παλάτιον, ἔκλινε τὸ γόνυ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Δουκῆ, καὶ μετὰ τῶν συνανταρτῶν του ὤμοσεν ἐπ' Εὐαγγελίου πίστιν καὶ ὑποταγὴν ἀτελεύτητον.

Ἡ δὲ συνθήκη ἐπήνεγκεν αἴσια πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς ἀποτελέσματα. Ἡ μὲν ἀποστασία, μετ' οὐ πολὺ ἐκνευρισθεῖσα, διελύθη παντελῶς, ὁ δὲ Καλλέργης, κραταιότερος ἢ τὸ πρὶν γενόμενος, καὶ πρὸς τὸν εὐεργέτην ψυχῆ τε καὶ σώματι προσκολληθεὶς, ἀπέβη εἰς τὸ ἐξῆς λίθος θεμελίου τῆς Ἐνετοκρατίας. Οὐδένα φίλον πιστώτερον καὶ χρησιμώτερον, ὡς ὁμολογοῦσιν οἱ χρονογράφοι, οὐδένα Γραικόν, μᾶλλον τοῦ Ἀλεξίου ἀφωσιωμένον τῇ Αὐθεντίᾳ, ἔγνω μετέπειτα ἡ Γερουσία. Σεισμοῦ ἐκραγέντος φοβεροῦ κατὰ τὸ 1303, καὶ τὰ τεῖχη τοῦ Χάνδακος διαρρήξαντος, πάλιν ὁ λαὸς ἠγέρθη εἰς ἀνταρσίαν. Ἄλλ' ὁ δεξιὸς αὐτοῦ βραχίον τῆς Κυβερνήσεως, οὕτως ἠγωνίσθη ὥστε ἐπέτυχεν νὰ πνίξῃ τὴν ὀργῶσαν δυσἀρέστησιν, καὶ χειροδέτους νὰ κομίσῃ τοὺς στασιαάρχας εἰς τοὺς πόδας τοῦ Δουκῆ.

Ὁ στρατηγὸς Monk δὲν ἔλαβε μετὰ τὴν ἐπανάρθωσιν τῶν Στουάρδων τὰς συγχαρητικὰς ἐπιστολάς ὅσαι ἐπεστάλησαν ἐξ Ἐνετίας πρὸς τὸν Εὐδοκὸν Εὐπατριδίην. Τὸ ὄνομά του, περιβόητον ἤδη γε-

γονός, συνηρμόσθη εἰς ἐμφαντικώτατα ἐπίθετα τοῦ παρηκμακότος λατινισμοῦ καὶ τῆς τότε Ἰταλίδος (1).

Ἡ δὲ ἀκλόνητος πρὸς τοὺς δεσπότας εὐλάβειά του ἐξετάθη μέχρι πνοῆς ἐσχάτης. Προαισθανθεὶς πλησιάζοντα τὸν θάνατον, ἔκραξε παρὰ τὴν κλίνην τοὺς τέσσαρας υἱοὺς αὐτοῦ, Μάρκον, Λέοντα, Ἀνδρέαν καὶ Γεώργιον, καὶ τὴν δεξιὰν ἐπιθείς τῇ κεφαλῇ αὐτῶν, ἐξεφώνησε τὸν ἐξῆς λόγον· «Τέκνα μου ἀγαπητά, ἐγὼ μὲν ἀπέρχομαι μετ' ὀλίγον, ὑμεῖς δὲ θέλετε ἐπιζήσει ἔτη πολλά. Ἄς ἔχη τὴν κατάραν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐμὴν, ὅστις ἐξ ὑμῶν δὲν τηρήσῃ τοὺς Ἐνετοὺς τὴν αὐτὴν ἀσπίλον πίστιν καὶ ὑποταγὴν μου! Μὴ πεποιῆατε εἰς ταραχίας καὶ ἀντάρτας, οἵτινες ὑπὸ πρόσχημα φιλοπατρίας κρύπτουσι τὸν φθόνον πρὸς τὸν οἶκόν μας, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς καταστροφῆς σας! Ἡ ἐξῶσις τῶν Ἐνετῶν εἶναι φαντασιοκόπημα, μηδέποτε εἰς πραγματοποίησιν πεπωμένον.»

Ἐἶχον οὕτω τὰ πράγματα, ὅτε ὁ ὑπάτος τῆς Ρώμης ἀρχιερεὺς, ἄλλως παρὰ τοὺς Ἐνετοὺς ἐξελέγξας τὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἐδίσταζε μὲν κατ' ἀρχάς, ἔσπευσε δὲ μετέπειτα νὰ κατακρίνῃ τὴν συγκαταβασίν τῆς Γερουσίας πρὸς τοὺς Γραικοὺς. Ἐπὶ προφάσει, ὅτι ἡ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων ὑπεξαίρεσις ἐπτώχιζε τοὺς Ἐπισκόπους τοσοῦτον, ὥστε πένητας καὶ ἐξορίστους νὰ τοὺς ἐκσφενδονήσῃ εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ὅθεν καὶ ἡ εὐσέβεια ἐξέλειπε, καὶ αἰρέσεις ἀνεφύοντο, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐλευθερία κατεπιέζετο ἐν τῇ νήσῳ, ὁ Πάπας Κλήμης Ε', ἠκύρωσε τῷ 1307 τοὺς ἀπαισίους ἐκείτους ὄρον τῆς Συνθήκης μετὰ τοῦ Γραικοῦ *nepharius pactiones cum illo Græco*, οἵτινες τῶν δεδογμένων ἀφίσταντο. Ἀλλ' ὁ Δοῦξ Ἐνετίας καὶ οἱ σύμβουλοί του, ἀποδόντες τοῦ Πάπα τὴν ἀποδοκιμασίαν εἰς τὰς ραδιουργίας τῶν ἐν Ρώμῃ καταφυγόντων Ἐπισκόπων Καλαμῶν καὶ Μυλοποτάμου, ἀπεδοκίμασαν καὶ αὐτοὶ τὴν Βούλαν τοῦ Πάπα, τὰ δὲ μετὰ τοῦ Καλλέργου συνομολογηθέντα κατὰ γράμμα διεφύλαξαν. (1)

1) Petr. Justin. Hist. Ver. 4. 3.

(1) Ὅρα τὰ περὶ τούτου ἔγγραφα εἰς Cr. aera Sa. T. 2, p. 298 — 305.

“Αν ὁμως φρόνιμον ἐνόμισαν νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὰ μετὰ τῶν ἀνταρτῶν συμπεφωνημένα, φρόνιμον ὡσάυτως ἔκρινον καὶ ἀπαραιτήτως προφυλακτικὴν τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ἀποικισμοῦ κατὰ τὴν νῆσον. Δύο προὔχοντες Κρήτες ἀπῆλθον διὰ τοῦτο εἰς Ἐνετιάν τῷ 1303, ὁ Ἀνδρέας Κορνήλιος καὶ Λεονάρδος ὁ Γραδίνικος, ἐρμηνευταὶ τῆς εὐχῆς τοῦ Δουκὸς καὶ Universitatis fidelium militum Pheudatorum περὶ ἐπεκτάσεως τῆς τιμαριοκρατίας. Ἡ δὲ Σύγκλητος, λόγῳ δῆθεν τῶν Γενοουητικῶν κατὰ Κρήτην ἐπιδρομῶν, προθύμως εἰς τοῦτο συναίνεσασα, ἐξέδωκε ψήφισμα ἐγκρίνον τὴν αἴτησίν των. Ὁθεν τρίτος, ἢ κατ’ ἄλλους τέταρτος ἀποικισμὸς ἐξ Ἰταλίας ἐκπορεύεται, ἀρμοστέοντος Οὐίδου δὲ Κανάλη, νέον, δηλαδὴ, σμῆνος κοράκιων ἐπικαταφέρεται.

Ὁ νεωτερισμὸς οὗτος εἶχεν ἤδη ἐρεθίσει τὴν δυσφορίαν τῶν ἰθαγενῶν ἀρχόντων, ὅτε σύμπτωσις τις ἐπῆλθεν ἐξάψασα τὰ πνεύματα. Ἡ διὰ ἀτιμώσεως παρθένου προσβολὴ μιᾶς οἰκογενείας Ἑλληνικῆς, προσαφθεῖσα παρά τινος Ἰταλοῦ, διήγειρεν εἰς στάσιν πολλὰς ἑκατοστύας κατοίκων (1). Ἀλλὰ τὸ προπύργιον τῆς Ἐνετικῆς κυριαρχίας, ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, *conspicuum Venetorum propugnaculum*, ἐστρατεύσας αὐθις τῷ 1319 κατὰ τῶν στασιαστῶν, ἐπανήγαγε τὴν ἡσυχίαν πολλοὺς τούτων παραδοὺς εἰς τὸν βρόχον καὶ τὸ ξίφος τοῦ δημίου. Χάριν τῆς ὑπηρεσίας ταύτης ἐξαιρέτως τε καὶ πρωτοφανῶς ἐνεγράφη εἰς τὴν Χρυσῆν λεγομένην *Biblos* τῆς Ἐνετικῆς ἀριστοκρατίας, τῆς εὐγενείας ταύτης δι’ ἐπίτηδες διπλώματος μεταβιβασθείσης καὶ πρὸς τὰ τέκνα του (2).

Ἡ Ἐνετικὴ πολιτεία ἐτελεύτησε πρὸ πολλοῦ, μετὰ δὲ ταύτης συναπῆλθε καὶ ἡ Χρυσὴ βιβλος τῆς. Ποῦ σήμερον αἱ τιμαὶ καὶ τὰ τιμάρια τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργου; ποῦ αἱ δεξιώσεις τῶν δεσποτῶν

(1) Ὅρα ἐν τῇ ἰσραΐ Κρήτη Τ. Β’. σ. 307 τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Δουκὸς Φαντίνου Δανδύλου πρὸς τὸν Δουκᾶ Ἐνετίας Σοράντσον περὶ τῶν παρανομιῶν καὶ καταχρήσεων, ὅσας οἱ τιμαριοῦχοι Ἐνεταὶ τοῦ καιροῦ ἐκείνου ἐνήργουν κατὰ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. Ὅρα δὲ καὶ ἐν σελ. 308 τὸ ψήφισμα τοῦ Δουκὸς Κρήτης Ἐρρίκου Μιχαήλου περὶ δούλων ἀμοιβῆς.

(2) Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἄλλω, πρὸς ἄλλον μεταγενέτερον Καλλέργην ἀπενεμήθη αὕτη ἡ τιμὴ.

του ; ποῦ τὰ διπλώματα τῆς εὐγενείας του ; Ροπή καὶ θάνατος δι-
εδέξατο πάντα ταῦτα. ἐν δὲ καὶ μόνον λείψανον ἐσώθη ἐκ τσοσούτης
μεγαλειότητος· τὸ στίγμα τῆς ἀσυνειδήτου δουλοπρεπείας. Τοῦ
ἐπιχρίσματος ἐκ παλαιότητος πεσόντος, ἡ εἰκὼν ἀποκαλύπτεται εἰς
τὸ φῶς τῆς Νεοελληνικῆς δικαιοκρίσιος κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτῆς
κακομορφίαν. ἄκυρα πλέον καὶ ληρώδη τὰ πανηγυρίσματα τῶν χρο-
νογράφων τῆς μακαριτίδος Δημοκρατίας.—Μάθημα πρόσθετον καὶ
τοῦτο πρὸς τοὺς κενοδόξους ἢ πλεονέκτας, οἵτινες ἀντὶ χρυσοῦ,
ἀντὶ ταινιῶν εὐωνήτων, ἢ φιλοπρωτίας χάριν, πρὸς τὸν ἐξευτελιστὴν
τῆς πατρίδος παραδίδουσι καὶ φήμην ἐπιπόνως κεκτημένην, καὶ
παιδείαν, καὶ συνειδήσιν !

Πρὸς ἐπίτασιν ἀνωμαλίας ἕτερα δεινὰ προσετέθησαν ἀκολούθως
εἰς τὰ τῆς Κρήτης, αἱ τῶν πειρατῶν ἐπιδρομαὶ καὶ ἡ πανώλης, ἐν-
σκήψασα τὸ δεύτερον ἐν ἔτει 1330. Ὡς δ' ἂν μὴ ἤρουν αἱ μάστι-
γες αὐταί, προσεπεμέτρησε τὴν κοινὴν συμφορὰν ἡ φορολογία, ἣν,
τάχα πρὸς ἀντίκρουσιν τῆς πειρατείας, ἐκήρυξε κατὰ τὸ 1332 ὁ
Βλάσιος Ζένος Ἀρμοστής (NH'). Οὐδεὶς ἀρνεῖται ὅτι οἱ θαλάσσιοι
λησταὶ εἶχον τὰς ἡμέρας ἐκείνας πλεονάσει. Ὀφελούμενοι ἀπὸ τῶν
ἐμφυλίων διχονοιῶν τῆς Χριστιανωσύνης οἱ Μωαμεθανοί, συνεπύ-
ξανον τὰς δυνάμεις των, διέπλεον τὴν μεσόγειον ἀφόβως, ἐλήϊζον
καὶ πόλεις καὶ κώμας καὶ τριήρεις, ἤχημαλώτιζον λαοὺς ὀλοκλή-
ρους, μάλιστα δὲ πάντων κατεπόρθουν τὰ Ἑλληνικὰ παράλια ἀπὸ
νήσων Ἰονικῶν ἄχρι Κύπρου.

Ἄλλ' ἡ φορολογία τοῦ Δουκὸς, καθὼς ἐσχεδιάσθη καὶ ὡς ἐξετε-
λέσθη, ἀπέβη δευτέρα πειρατεία ἐπὶ τῆς Σαρακηνικῆς ἐκείνης. Στίφη
κλεπτῶν, ὑπὸ πρόσχημα κλητῆρων τοῦ δημοσίου ὀρμήσαντα εἰς
τὰς συνοικίας τοῦ Κισσάμου, τοῦ Σελίνου, τοῦ Ἀποκόρωνα, ἀφῆ-
ραξαν πρὸς εἰσπραξίν τοῦ φόρου ὅσα πρό τινος ἐξέφυγον τὰς ἐπιβο-
λάς τῆς ἀνταρσίας ἢ τοὺς ὄνυχας τῶν ἵπποτῶν καὶ τῶν πειρατῶν.
Ἐν μιᾷ τῶν τοιούτων ἐπιδρομῶν εἰς ἑκατόνταρχος Ἐνετὸς ἐγένετο
θύμα τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως. Ἡ κυβέρνησις καταπέμψασα δύο
τάγματα πρὸς κατάσχεσιν τῶν φονέων, διέταξεν ἐνταυτῷ τοῦ νομοῦ
ὄλου τὸν ἀποκλεισμόν. Ἄλλ' ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης εἶχεν ἤδη τελευ-
τήσῃ ἡ δεσποτεία ἀπέμενεν ἀνεπικουρήτος. Τί πλέον ἠδύνατο γὰ

καταστείλη τὴν ὀρμὴν καὶ ἀγανάκτησιν τῶν χωρικῶν : Πάλιν δ' οὐρανὸς τῆς Κρήτης συννεφουῦται. Πεντακισχίλιοι ἄνδρες ἐκλεκτοὶ ἐκ Σφακιῶν, καὶ Ἀσπροβουνίων, καὶ Κισσάμου, καὶ Ἄρνης, καὶ Ἀνωπόλειος συνέρρευσαν περὶ τὴν πρωτεύουσαν, ἐνῶ ἕτερον πλῆθος ριζιτῶν, ἐξαίφνης εἰς Λισσὸν ἐπιδραμόντες, καὶ τὸν διοικητὴν Ἐρμόλαον Βελένιον μετὰ δέκα στρατιωτῶν τῆς ἐκεῖ φρουρᾶς ἀποσφάξαντες, ἐκυριεύον τὸ φρούριον τοῦ Σελίνου.

Τὸ κίνημα ἐσπερείτο ἀρχηγῶ, ἄρα καὶ συντάσεως. Τῶν υἱῶν τοῦ Καλλέργου ἀνατεθειμένων ὄντων πατρόθεν τοῖς Ἐνετοῖς, ἀρχιστράτηγος ἀνηγορεύθη ὁ Βάρδας Καλλέργης, υἱὸς καὶ ἔγγονος ἀνδρῶν, συναγωνισθέντων μετὰ τοῦ Ἀλεξίου ἐπὶ τῆς ἀνταρσίας, ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ρίζης συγκαταχόμενος, καθὼ ἀπόγονος τοῦ Βάρδα Καλλέργου ἐκείνου ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ αὐτοκράτορος (1). Ἡ οἰκογένεια τοῦ ἀναγορευθέντος εἶχε πάντοτε διακριθῆ ἐπὶ φρονήμασιν ἔθνικα, ἐπὶ φιλοδημίᾳ, ἐπὶ ἀλλοτριότητι πρὸς τὸν δυνάστην· διὸ οὔτε πλοῦτον, οὔτε εὐγνωμοσύνην ἐχρεώσται τοῖς Ἐνετοῖς. Ἄλλ' ὁ Βάρδας οὗτος, εἰ καὶ ἀκμαῖος τὴν ἡλικίαν, ἀνδρείος δὲ τὴν διαθέσιν, ἦτο ὅμως ἀπειρος περὶ τὰ στρατιωτικά, ὥστε μόνον τῆς λαμπρᾶς ἐπωνυμίας τὴν αὐθεντίαν συνεισέφερεν εἰς τὸ κίνημα. Μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὑποστράτηγος ἐξελέχθη ἐκ τῆς χυδαιότερας τάξεως ὁ Νικόλαος Πρικοσυρίδης, *vir omnium scelestissimum* (2), ἐπίθετον, ὅπερ, ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον μεθερμηνεύμενον, ὑποφαίνει τῆς Ἐνετικῆς τυραννίδος τὸν ἔχθρον.

Οὕτω πως ὁργανωθείσης τῆς ἀνταρσίας, οἱ ἐπαναστάται, ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω πλεονεκτημάτων ἐμψυχωθέντες, καὶ ἐκ τῆς κυριεύσεως τοῦ Σελίνου μέγα φρονήσαντες, συνέρρευσαν ἐν ἔτει 1333 περὶ τὸν Χάνδακα, διατεθειμένοι ν' ἀναρρίψωσι τὸν περὶ τῶν ὅλων κύβον εἰς

(1) Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἑνετίας, δυσχεραίνοντες ἐπὶ τῇ ἀνταρσίᾳ τοῦ ἀπογόνου τούτου, ἀνιερῶσι τὴν συγγένειαν. . . *qui do vera fidelique Calergiorum gente non erat*. Βέβαιον, ὅμως, ἐξ ἑτέρων πηγῶν, ὅτι ἀνήκεν εἰς τὴν τρίτον τῆς οἰκογενείας κλάδον.

(2) Ἄνδρῶν ἀπάντων μιαιώτατον.

μίαν μόνην, ἀλλὰ κρίσιμον συμβολήν. Διὸ ὁ Βάρδας ἐπέστειλε πρὸς τὰς ἔνδον ἀρχάς, ὅτι εἰ μὲν παρέδιδον ἀμαχητὶ τὴν πρωτεύουσαν, θὰ παρεπέμποντο σῶσι εἰς Ἐνετίαν πάντες οἱ Λατίνοι, ἄλλως δὲ δίκην ἤθελον δώσει τοῖς αὐτοχθόνοις ἢ μάχιρα καὶ τὸ πῦρ. Τοιαύτη ὅμως δὲν ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Δουκὸς Βλασίου, ὅστις καὶ φρουρὰν εἶχεν ἱκανήν, καὶ ἐπικουρήματα ὡς ἐκ περισσοῦ περιέμενον ἀπὸ Κερκύρας.

Ὅθεν, τὸν μὲν φιλοδеспοτευόμενον Γεώργιον Καλλέργην, υἱὸν ἀντάξιον τοῦ Ἀλεξίου, διορίσας, εἰς ἀντίταξιν ἐπαυμίαις, στρατηγὸν τοῦ ἰππικοῦ, τὸν δὲ Ἰωάννην Κορνήλιον, υἱὸν τοῦ προειρημένου Ἀνδρέου, στρατηγὸν τοῦ πεζικοῦ, ἐξῆλθε τῶν πυλῶν εἰς ἀντιπαράταξιν. Οἱ ἀντάρται ἦσαν ἑλλειπεῖς καὶ ἰππικοῦ, καὶ ὄπλων ἐπιτηδείων, τὸ δὲ χειρὸν ἐθάρρουν ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς δυνάμεις των. Ἡ πρώτη ἐφοδος τῆς Ἐνετικῆς ἵππου διεσπάραξε τὸν συμπαγῆ ἐκεῖνον ὄγκον. Τὸ τάγμα τοῦ Βάρδου, καταπτοθέν, ὀπισθοδρομεῖ ἀραιούμενον, τρέπεται μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον θραυόμενον καὶ κατακοπτόμενον. Ἡ μάχη (ἂν μάχη συνεκροτήθη), ἀποπέσθη ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ. Ὅσοι συνελήφθησαν ζῶντες, ἢ τετραυματισμένοι, πάντες ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Καὶ ὁ μὲν Βάρδας Καλλέργης, ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ συγγενοῦς του Γεωργίου Ζωγρηθεῖς, αὐθωρεὶ κατατομεῖται, καὶ ἡ κεφαλὴ του *ad seditiosæ turbæ terrorem* ἀποστέλλεται χίμοσταγῆς ἔτι πρὸς τοὺς συναντάρτας· ὁ δὲ ἄθλιος Πριχοσυρίδης, καὶ αὐτὸς ἀνδρείως μαχόμενος, συλληφθεὶς, πρῶτον μὲν ὑφίσταται φρικωδεστάτας βασάνους, εἶτα δὲ καταθλασμένος ἐπ' ἀγχόνης ἀναβιβάζεται.

Ἀλλὰ τὸ τόλμημα ἐχρήζε καὶ πλατυτέρου παραδειγματισμοῦ. Τῶν ἀνταρτῶν τραπέντων ἤδη εἰς τὰ ὀρεινότερα, οἱ Ἐνετοί, καταστρατεύοντες ἀπὸ Χάνδακος, ἔρχονται, εἰς τὴν κώμην ἢ νομὸν Μαργαρίτας παρὰ τὸν ἀρχαῖον Πέργαμον, ἔδραν τότε τῆς ἀποστasiaς. Ἐκεῖ δὲ λυσσῶδη πνέοντες ἐκδίκησιν κατὰ τῆς ἀπίστου φυλῆς, πρῶτον μὲν λαφυραγωγοῦσιν, εἶτα δ' ἀποτεφροῦσιν ἀπάσας τὰς οἰκίας, τῶν ἱερῶν ναῶν μὴ ἐξαιρουμένων· ἐπὶ τέλους τὰς φευγούσας τῶν ἀπόντων ἀνταρτῶν οἰκογενείας, γέροντας, γυναίκας, βρέφη, ἀσπλάγχχνως παραδίδουσιν εἰς τὸν πέλεκυν, εἰς τὸ ξίφος, εἰς τὴν

μάχιραν. Ἴσως ὁ λοιμὸς δὲν ἐθέρισεν ἐπὶ τρεῖς μῆνας, ὅσας τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔδρεψε ζωὰς χριστιανῶν ὁ βραχίων Εὐρωπαίου καὶ Χριστιανοῦ. Σφαγὴν παράλληλον δὲν ἐντυγχάνομεν, ἢ εἰς τὰ χρονικὰ τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ Τουρκαλβανῶν, μετὰ τὴν πολυδάκρυτον καὶ τρισσαθλίαν ἐκείνην ἐκστρατείαν τοῦ Ὀρλώφ. Ἡ κομόπολις Μαργαριτῶν κατηρημώθη.

Ἀπὸ τῆς σκηνῆς ταύτης τοῦ ὀλέθρου μεταβάλλοντας οἱ σφαγεῖς εἰς τινα ἐτέραν κώμην Τρισούνην καλουμένην, ἄρχονται τῆς αὐτῆς καταστροφῆς. Αἱ γυναῖκες, μόναι τοῦ τόπου κάτοικοι, σπεύδουσιν εἰς φυγὴν, ἐν μὲν τῷ κόλπῳ φέρουσαι τὰ θηλάζοντα, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς σύρουσαι τὰ κραυγάζοντα βρέφη. Ἄλλ' ἐνῶ ἤτοιμαζοντο οἱ στρατιῶται νὰ καταλάβωσιν αὐτὰς παρὰ τινα χεῖμαρρον, ἰδοὺ τρεῖς ἀδελφοί, οἱ ἡρώϊκοι καὶ αἰμίμηστοι Ξιφόπουλοι, διευκολύνουσι τῶν γυναικοπαίδων τὴν σωτηρίαν. Οὗτοι, ὀρμῶντες ξιφῆρεις ἀναμέσον διωκτῶν καὶ διωκωμένων, φράττουσι πρὸς στιγμὴν τὸν μόνον πόρον, δίδουσι καιρὸν τοῖς φυγᾶσι, μαχόμενοι ὡς λέοντες, καὶ τὴν διάβασιν δὲν ἀφίνουσιν ἐλευθέραν πρὸς τὸν ἐχθρόν, ἢ ὅταν πέσωσι τραύμασι πολλοῖς τετραυματισμένοι. Αἱ οἰκογένειαι ἐσώθησαν. Ἄλλ' ἡ μὲν κώμη ἔπαθε τὴν αὐτὴν συμφορὰν τῶν Μαργαριτῶν, οἱ δὲ τρεῖς ἀδελφοί, ἀπαχθέντες εἰς Χάνδακα, ἀπεκεφαλίσθησαν ἀπέναντι τοῦ Δουκικοῦ Παλατίου.

Ἴδου πῶς ἡ εἰρήνη ἀπεδόθη εἰς τὴν νῆσον· ἡ εἰρήνη τοῦλάχιστον αὐτῆ, ἦν οἱ χρονογράφοι τῆς Ἑνετίας πεφυστημένως μεγαλύνουσι. Διότι, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἀρμόζει πρὸς τοὺς δεσπότας τῆς Κρήτης ἢ φράσις τοῦ σοβαροῦ Τακίτου· «solitudinem faciunt, et pacem appellant,» ἔρημον μὲν ποιοῦσιν, εἰρήνην δὲ τὴν ἔρημον ὀνομάζουσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ' ὅχι Δ' φόν. Δ'

Ἰρλανδία καὶ Κρήτη. — Γεώργιος Καλλέργης — Ἀλέξιος ὁ νεώτερος. — Λέων Καλλέργης. — Ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἐπανάστασιν — Κώστας Σμιρίλιος. — Σύλληψις Λέοντος Καλλέργη. — Μάχη πρὸ τοῦ Χάνδακος· ἦτα τῶν Ἑλλήνων καὶ φόνος Σμιριλίου. — Ἀπόδρασις Λέοντος καὶ ἀνανέωσις τοῦ ἀγῶνος. — ἦτα τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Μυλοποτάμῳ. — Ὁ Λέων διὰ τὴν σῶσιν τοῦ γονεῖς καὶ ἀδελφούς του παραδίδεται. — Κάθειρξις καὶ πνιγμὸς αὐτοῦ. — Τὸ τέλος τοῦ Ἀλεξίου. — Συνέπειαι τοῦ πνιγμοῦ τοῦ Λέοντος. — Ἀτυχὴς σταυροφορία. — Ἐπανάστασις Ψαρομηλίγκου. — Ἀλωσις ὄλων τῶν φρουρίων, ἐκτὸς τοῦ Χάνδακος. — Ἐκστρατεία Ἐνετῶν. — Μάχη ἐν Βουλισμένῃ. — Φόνος τῶν Ψαρομηλίγγων. — Μάχη ἐν τῇ δυτικῇ Κρήτῃ· ἀνάκτησις τῶν φρουρίων· σύλληψις καὶ ἀπαγχονισμὸς Καψοκαλύβα καὶ ἄλλων. — Καταστολὴ τῆς ἐπανάστασεως.

Τῶν Κρητικῶν ἀγῶνων ἡ ἀποψις παρίσταται ὑπὸ ποικιλοτάτῃ μορφῇ. Ὀλίγα παραδείγματα ἢ χρονογραφία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ μεσαιῶνος μαρτυρεῖ παρομοίαν ἐπιμονῆς, καὶ ἀκαταβλήτου ἀντιπαλαίσεως, οὐδὲ παρέχει σκηνὰς δραματικωτέρας ἅμα καὶ ποικιλοτέρας εἰς χρῆσιν τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ ποιητοῦ, τοῦ μυθιστοριογράφου. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας ἀναπηδᾷ, ὡς ἂν τις εἴποι, εἰς Κρήτην ἐκ τῶν σπλάγγων αὐτῆς τῆς γῆς· εἶναι προῖον αὐτόφυτον, ἰδιογενές, ὡς ὁ λαυδάκος τοῦ Μυλοποτάμου, καὶ τῆς Ἰδῆς ὁ δίκταμος. Ἀλλὰ τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ἐπενίσχυσαν ἐσχάτως καὶ ἐρρωμενεστέραν κατέστησαν δύο σύγχρονοι ἀφορμαί· ἡ πίσις τῆς Ἐνετικῆς τυραννίδος, καὶ ἡ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καλινόρθωσις. Ἡ ἀνάμνησις τῆς ὁμοθρήσκου καὶ ὁμογενοῦς διαίτης τῶν Βυζαντινῶν, τότε μᾶλλον ἐφλεξε τὸν ζῆλον τῶν κατοίκων, ὅτε περιέπεσεν ἡ πατρίς εἰς ἀνδραποδῶδη ξενοκρατίαν, ὅτε τὰ πάτρια δόγματα ὑπὸ τὸ κράτος Λατινεπισκόπων ἐξηυτελίσθησαν, ὅτε ἡ χώρα διενεμήθη, δίκην ἀγορασθέντος ὑποστατικοῦ, πρὸς ἐπὶ ἡλύδας τυχοδιώκτας, τὸ πατροπαρά-

δοτον κατὰ τοῦ γένους τῶν αὐτοχθόνων μίτος κομίσαντας μεθ' ἐ-
αυτῶν.

Ἡ πατριωτικὴ αὕτη πιστότης, αἰσθημα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀναλογησαν τὸν καιρὸν ἐκεῖνον πρὸς τὴν προσωπικὴν τῶν ἱπποτῶν χρηστότητα, ἡ πιστότης αὕτη, βιβμηδὸν καθαρθεῖσα ὑπὸ τινῶν ὀχληρῶν ἀνκμνήσεων, ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον δὲ καλλωπι-
σθεῖσα ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις τῆς Ἐκκλησίας, ἀπέβη κτή-
μα τι ὑπερούσιον, ἰδανικόν, ἐφ' ᾧ, ὡς ἐν πνεύματι οὐ-
ρανίας ἐπαγγελίας, πᾶσαι συνῆλθον αἱ καρδίαι εἰς αἴτησιν
παρηγορίας καὶ ἀναπαύσεως. « Ὑπάρχουσι λαοί, γράφει δόκιμὸς τις
ἱστορικὸς (1), ἀνεξάντλητον ἔχοντες τὴν μνήμην. λαοὶ καρτερι-
κώτατοι εἰς τὸν πόθον τῆς ἀνεξαρτησίας, λαοί, οἵτινες, ἰσχυρογνω-
μονοῦντες κατὰ τῆς ἔξεως, ἀλλαγῆς λίαν δραστηκῆς, μετὰ πολλοὺς
αἰῶνας ἔτι βδελύττονται καὶ ἀποστρέφονται τὸν ζυγόν, ὃν δύναμις
ἀνωτέρα ἐπέβαλεν αὐτοῖς. Τοιοῦτοι οἱ Ἴρλανδοί. Τὸ γένος τοῦτο,
εἰς τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ὑποβεβλημένον διὰ κατακτήσεως, κρ-
νεῖται ἀπὸ ἐξακκοσίων ἐτῶν νὰ ὁμολογήσῃ καὶ παραδεχθῆ τὴν κυ-
βέρνησιν αὐτὴν ἀποκρούει σήμερον τὸν δεσπότην, ὡς ἀπέκρουσεν
αὐτὸν ἀνέκαθεν· διαμαρτύρεται κατὰ τῆς βίαις, ὡς οἱ ἀρχαῖοι τῆς
Ἰρλανδίας κατοικοὶ διεμαρτυρήθησαν εἰς τὸ πεδῖον ὅπου ἐνικήθησαν
τὰ δὲ ὄπλα λαμβάνον κατὰ τοῦ Ἀγγλοῦ, δὲν ἐγείρεται εἰς ἀπο-
στασίαν, ἀλλ' εἰς πόλεμον ἔθνοσωτήριον.

Μάτην ὁ κατακτητὴς ἐπειράθη παντὸς μέσου πρὸς διάλυσιν τῆς
ἀντιπαθείας, πρὸς νομιμοποίησιν τῆς κατακτήσεως· οὐδὲν ἴσχυσε
κατὰ τῆς σιδηροφυοῦς Ἰρλανδικῆς ἐπιμονῆς· ἦτις καὶ δόλους καὶ
ἀπειλὰς, καὶ μυρίας βασάνους διελοῦσα, ἀγήρατος μετεδόθη ἀπὸ
γενεῶς εἰς γενεάν. Ἡ παλαιὰ Ἰρλανδία, ἰδοὺ ἡ μόνη πατρίς ἦν εὐ-
φημοῦσι καὶ λατρεύουσι οἱ γνήσιοι τῶν ἡμερῶν μας Ἴρλανδοί, ἡ
μήτηρ πρὸς ἣν ὀφείλουσι τὴν διατήρησιν τοῦ θρησκευματος, τῆς
γλώσσης, τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἰδιοπροσωπίας. Διὸ εἰς τὰς συχνὰς
τῶν ἀνταρσίας ἐπικαλοῦνται σήμερον ἔτι τὸ γλυκίστον τῆς Ἐρρῆν

(1) Aug. Thiersy. Dix ans d' Études Hist. VII.

(πρασίνης Ἴρλανδίας) ὄνομα, καθὼς πάλαι ποτε οἱ προπάτορές των ἐπεκαλέσθησαν αὐτὸ ἐν ὄρα μάχης.»

Οἱ περὶ Ἴρλανδίας λόγοι οὗτοι τοῦ περιφήμου ἱστορικοῦ ἀρμοζόντως προδιατυποῦσιν ὅσα ἡμεῖς ἐτοιμαζόμεθα νὰ προσδιέλθωμεν περὶ τῆς Κρήτης, ἀληθινῆς Ἴρλανδίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκ τῆς Συνθήκης, ἣν ἐξελληνισμένην ἀνωτέρω παρεσυνάψαμεν, δὲν συνέλθεν ὁ ἀναγνώστης τὴν ὑποψίαν, μὴ ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, ἀρνηθεὶς τὴν ἡγεμονίαν, ἣν οἱ Γενοῦηται προσέφερον αὐτῷ, ἀπέβλεψεν εἰς ἄλλο τι κράτος, μετριώτατον μὲν τὴν ἀξίαν, ἦττον ὅμως ὑποκειμενον εἰς τὸ παλίντροπον τῆς τύχης; Ἄτοπος ἢ ὑποψία δὲν θέλει φανῆ, ὅταν μάλιστα παραταχθῆ πρὸς τὰ παρεπόμενα. Πάντων συνυπολογισθέντων, ὁ Καλλέργης ἐπροτίμησε τὸ πιθανώτερον. Ἐλπίσας διὰ τῆς ὑποτάξεως οὐ μόνον νὰ ἐπανακτήσῃ τὰ δημευθέντα κτήματά του, ἀλλὰ καὶ ἕτερα νὰ προσλάβῃ πλουσιώτερα εἰς ἀμοιβὴν ἐπιφυλαχθεὶς νὰ συσσωρεύσῃ εἰς τὸν οἶκόν του τὰ ἕξοχα ἀξιώματα τῆς ἀποικίας· στοχασθεὶς νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν οὕτως ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον πρὸς τοὺς Ἐνετούς, ὡς ἰσχυρὸν καὶ ἐπίφοβον πρὸς τοὺς ἐντοπίους, προέκρινεν, ἀντὶ τοῦ ἀβεβαίου, εἰμῆ καὶ ἐπιβούλου προβλήματος τοῦ Γενοῦῆτου, τὴν εὐκατόρθωτον καὶ βεβαιωτέραν εἰρήνην μεθ' Ἐνετῶν.

Ὁ Καλλέργης εἶχεν εἰς Ἐνετίαν φίλους πατροπαραδότους, ὧν τὴν εὐμένειαν εὐκόλως ἠδύνατο ν' ἀναζωπυρώσῃ, ἀλλ' ἐκ Γενούης, ἔνθα διετέλει ἄγνωστος, τί ἄλλο περιέμενεν, ἢ κινδύνους καὶ δυσεξάλειπτον στίγμα ταραξίου; Πλὴν δὲ τούτου, εἶχε διαγνωρῆσει τὰ ἐλαττώματα τῶν κυρίων του, μεθ' ἧς σπουδῆς ὁ αὐλοκόλαξ ρινηλατεῖ τὰς ἐλαχίστας ἀδυναμίας τοῦ δεσπότη· τοῦθ' ὅπερ ἔλλειπεν ἀπέναντι τῶν Γενοῦητῶν. Πρὸς τί λοιπὸν ἢ διακύβευσις τοῦ γνωστοῦ διὰ τὸ ἄγνωστον; Ὅσῳ ἢ ἀποστασία παρετεινέτο, τοσοῦτω μᾶλλον ὠφέλιμος πρὸς αὐτὸν καὶ βεβαία ἀπέβαινε ἢ συνθηκολογήσεις.

Καὶ δὲν ἔσφαλлон οἱ λογισμοὶ του. Ὁ Καλλέργης ἀφιερῶσας μετὰ τὴν εἰρήνην τὸ ξίφος του εἰς τὴν εὐνοίαν τῆς Γερουσίας, κατέστη αὐτόχρημα τῆς Κρήτης ἡγεμῶν. Τὰ δεκαπλασιασθέντα κτήματά του ἐκηρύχθησαν ἀσύδοτά τε καὶ ἀπαραβίαστα· ἢ ἐκτὸς τῶν φρου-

ρίων διακονή του διέρρηξε τούς ἐξ ἀρχῆς νόμους τοῦ βασιλείου· ἢ πρὸς αὐτὸν ἀπερίοριστος ἐμπιστοσύνη τῆς μητροπόλεως, ὑπέταξεν εἰς τὴν κρυφίαν ἐξέλεγχίν του τούς ἄρχοντας, πολιτικούς τε καὶ στρατιωτικούς, ἐνῶ ἐξ ἐπιμέτρου ὁ ὁμόδοξος κληρὸς ὑπήκουσεν εἰς τὰς θελήσεις του. Οὐδ' ἔστησαν ἐνταῦθα αἱ ἀμοιβαί.

Τὸ κράτος ἐπικισθητῶς ἐπερίσσευσεν ἐπὶ Γεωργίου τοῦ υἱοῦ του, ὅστις τῆς Ἑνετικῆς εὐγενείας μετασχών, διὰ προσθέτων ὑποστατικών ἐτιμαριεῦθη καὶ διαφορόντως ἐτιμήθη. Ἡ παντοδυναμία τοῦ Γεωργίου τούτου ὑπερέβη πάντα γνωστὸν ἔρον ἀποικιακῆς καταστάσεως. Αὐτὸς δέκανος τοῦ σωματείου τῶν τιμαριούχων (*universitatis Pseudatorum*), αὐτὸς ψυχὴ τοῦ μυστικοσυμβουλίου τῶν Προβλεπτῶν, αὐτὸς οὗτος ἐξ ἐπιδόματος ἔμμεσος διατάκτης τῆς Δουκιῆς ἐξουσίας. Ἀπὸ τοῦ νέματός του ἐξήρτητο ἡ ζωὴ τῶν εἰς θάνατον δεδικασμένων· τὰ πλεῖστα τῶν δημοσίων ὑπουργημάτων καὶ τελωνίων ἀφίθησαν εἰς διάθεσίν του· ἡ εἰσαγωγή, ἡ ὀξυβολισμὸς ἄρχοντός τινος ἐγένετο τῆ συγκαταθέσει του.

Ἡ δὲ ἰσχὺς αὐτῆ μετεδίδοτο κατ' ἀντανάκλασιν οὐ μόνον πρὸς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντα φίλον ἢ γνώριμον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τούς ὑπηρέτας αὐτούς. Εὐγενεῖς, χρισθέντες πρὸς τὸν κύριον, ἐξημενίσθησαν τούς δούλους του· ἀξιοματικοὶ τῆς ἀγερώχου Δημοκρατίας ἐθήρευσαν τῶν εὐνοουμένων του τὸ μειδιάμα. Οὐαὶ δὲ πρὸς ὄντινα ἐτόλμησέ πως ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν τοσαύτην ὑπεροχὴν, ἢ νὰ προσβάλῃ, ἔστω πλαγίως, τὴν ὑπόληψιν, ἢ νὰ ζημιώσῃ τὰ συμφέροντα τοῦ οἴκου! Εἰς τὰ ὑπόγεια ἐκάστου τῶν ἀγροτικῶν ἐνδιαιτημάτων ὑπῆρχε φυλακὴ, ἔνθα ὁ προπετὴς χυδαίος ἀπέτιεν ἐν σκότει καὶ πείνῃ καὶ ραβδισμῶ τὴν παραμικρὰν ἐξυβρίσιν. Ἦσαν δὲ τὰ ἐνδιαιτήματα ταῦτα πύργοι ὑψηλοὶ πολυόροφοι, ὅστινες κυκλοῦμενοι ὑπὸ χανδάκων, ἀσφαλιζόμενοι διὰ κρεμαστῶν γεφυρῶν, ἐκ μακροτάτης ἀποστάσεως ἐφαίνοντο προκαλοῦντες τὰς ἐνδεχομένας τῆς Ἑνετικῆς εὐμενείας μεταβολάς, καὶ τὸ φιλοτάραχον τῶν κατοίκων. Ὁ ἐπιφανέστερος τῶν πύργων ἢ φρουρίων τούτων ἦτο ἐκτισμένος εἰς τὰ περίχωρα τῆς Ρεθύμνης, ἔνθα συνήθως ἤδρευεν ἡ ἐπίφοβος οἰκογένεια.

Ἀποβιώσαντος τοῦ Γεωργίου Καλλέργου, ὁ υἱὸς του Ἀλέξιος ὁ

νεώτερος, εἴτε καθὼ ἄτεκνος ἐκ γάμου, εἴτε χαρισθεὶς πρὸς υἱὸν μονογενῆ, εἴτε δι' ἄλλον λόγον ἀνεξακριβώτων, εὖλογον ἔκρινε νὰ λάβῃ οἰκότροπον παρ' ἑαυτῶ τὸν παῖδα ἐνὸς τῶν στενοτέρων συγγενῶν, πρὸς ὃν, τυχούσης ἀνάγκης, καὶ νὰ μεταδώσῃ τὴν ὑπέρογκον περιουσίαν μετὰ τῆς εὐγενείας του (1).

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἀγγιστέων διέπρεπεν εὐειδῆς τὸ σχῆμα καὶ πνευματώδης τὴν διάθεσιν ὁ δευτερότοκος τοῦ πρωτεξαδέλφου τοῦ Μάρκου υἱός, παιδίον ὡς δωδεκαετής, ἔμπλεον προῶρων προτερημάτων. Τοῦτον λοιπὸν ἐκλέξας καὶ κατ' οἶκον παραλαβὼν, ἤρξατο νὰ προπαιδεύῃ ἐπὶ τὸ ἰταλικώτερον καὶ ἱπποτικώτερον, ὡς ἔπρεπεν εἰς Καλλέργην τοῦ καιροῦ ἐκείνου, καὶ συμφώνως πρὸς τὰ ἴδια αὐτοῦ φρονήματα.

Ὁ νεώτερος Ἀλέξιος ἦτο ὑπερμέτρως τῶ πρωτεῖῳ τῆς Ἐνετικῆς εὐγενείας του προειλημμένος, καὶ διὰ τοῦτο ἐφ' ἑαυτῶ μέγα φρονῶν. Κατὰ τὰ ἦθη τῶν τότε Φραγκαρχόντων, πρὸς μὲν τοῦς

(1) Μεγάλη προέκυψε παρὰ τοῖς χρονογράφοις ἀσυμφωνία περὶ τὴν γενεαλογίαν καὶ τὴν χρονολογίαν τῶν Καλλεργῶν ἐκ τοῦ κλάδου τοῦ πρώτου Ἀλεξίου. Ἐστω παράδειγμα συγχύσεως ὁ Κορνήλιος αὐτός, ὃν καὶ ὁ Μουστοξύδης ἀναφέρει ἐν τῶ Ἑλληνομνήμονι (Φακ. 6. σελ. 322. 327). Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον, ὁ νεώτερος Ἀλέξιος ἀπέβιωσεν εἰς ἡλικίαν 66 ἐτῶν, τῶ 1843 (Cr. Sacra, T. 2. p. 312), μετὰ δὲ παρέλευσιν ἑκατὸν δέκα ἐτῶν, καθ' ἣ διάστημα τὸ ὄνομα τῶν Καλλεργῶν τούτων οὐδόλως ἐπὶ σκηνῆς ἀναφαίνεται, ὁ ἔγγονός του Ἀνδρέας, ἀχμαῖος ἔτι τὴν ἡλικίαν ἐνίκησε τὸν Βλαστόν, καὶ διέλυσε τὴν τοῦτου ἀποστασίαν, (Αὐτόθι, T. 2. σελ. 389.) μαρτυρία δὲ τὸ μέγα διάστημα τοῦ χρόνου, ἀπίθανος καὶ ἀπαράδεκτος. Ἄλλοι δὲ πάλιν ἱστορικοὶ ἀσυμφωνοῦσι πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Καλλέργου, ὡπερ ἀπενεμήθη ἢ τῆς Ἐνετικῆς εὐγενείας τιμῇ. Ὁ μὲν προμνησθεὶς Κορνήλιος θέλει τὸν πρεσβύτερον Ἀλέξιον, μεθ' οὗ συμφωνεῖ καὶ ὁ Καπελέτης, ὁ δὲ Freschot καὶ ὁ Daru θέλουσιν ἄλλον τινὰ Γεώργιον, ἔγγονον τοῦ νεωτέρου Ἀλεξίου, ἢ τοῦλάχιστον ἐκ τοῦ αὐτοῦ κλάδου καταγόμενον. Τὸ καθ' ἡμᾶς, τὰς διαφόρους μαρτυρίας παραβαλόντες, δεχόμεθα τὴν εὐλογωτέραν γνώμην, ὅτι ὁ νεώτερος Ἀλέξιος ἀπέθανεν ἄτεκνος. Οὕτως, οἱ μετέπειτα διακριθέντες ὁμώνυμοι Καλλέργαι δὲν κατάγονται κατ' εὐθεῖαν παρὰ τοῦ Ἀλεξίου τούτου, ἀλλὰ πλαγίως καὶ ἐξ ἀγγιστείας.

άνωτέρους προσεφέρετο κολακευτικός, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, πρὸς τοὺς ὑποδεστέρους ὅμως τραχὺς, ὑπερόπτης, ὑβριστικός, καὶ συχνάκις, πλεονέκτης, εἰ καὶ λίαν φιλακόλουθος εἰς τὰ ἔθιμα τῆς Ἐκκλησίας του. Πλὴν δὲ τούτων, ἐλέγετο ὀξύθυμος, βραχυλόγος, σκυθρωπὸς τὴν ὄψιν, φίλος δὲ τῆς μοναξίας ἐν τῇ σιγῇ τοῦ πύργου του.

Τοιοῦτον ἦθος ὑπογραμμὸν εἶχε καταρχὰς πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ οἰκότροφος νεανίας, ὅστις προβάς εἰς νεότητα, καὶ παρὰ τινος Λατίνου ἱερέως τὰ στοιχειώδη τῶν γραμμάτων ἐκδιδαχθεὶς, μάλιστα τὴν Λατινικὴν διάλεκτον, ἐν ἣ τότε τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα συνετάσσοντο, ἀπεστάλη παρὰ τοῦ θεοῦ εἰς Ἐνετίαν ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ οἰκοδιδασκάλου. Ἐνὰ ἐκεῖ τὰς μὲν παλαιὰς φιλίας προσεπισφίγξῃ, νέας δὲ συνάψῃ προσωπικὰς εἰς ἐπίρρωσιν τῆς ἐνδεχομένης κληρονομίας του.

Ἄλλ' ἡ ἠθικὴ τοῦ Λέοντος κράσις (οὕτως ὁ νέος ὠνομάζετο) ἦτο ἐναντία πρὸς ὃ τέλος εἶχεν αὐτὸν προωρισμένον ἢ δοξομανία τοῦ συμφενοῦς. Φύσει ἄκακος, φιλόθρωπος, καὶ εἰς γενναϊότητα διασυνειμένος ὢν, ἤκουσε μὲν εὐλαβῶς τὰς γνώμας καὶ τὰ παραγγέλματα τοῦ θεοῦ, δὲν ἀπερρόφησεν ὅμως τὸ ἐν αὐτοῖς δηλητήριον, ὡς δ' εὗρέθη αὐτεξούσιος εἰς Ἐνετίαν, ἔκλινε τὸ οὖς εἰς μαθήματα καὶ παραδέξατο διδάγματα, πάντως ἀντίθετα τῶν ἀκουσθέντων ἐν τῷ πύργῳ τῆς Ρεθύμνης. Τὰ συστατικά, οἷς ἐφωδισμένος ἀπεδήμησεν ἐκεῖ, εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς ἀνωτέρας συναναστροφάς, οἱ δὲ μεγαλέμποροι καὶ εὐπατρίδαι ἐπροθυμήθησαν νὰ περιποιηθῶσι τὸν δισέγγονον τοῦ πολυθρῦλλου Ἀλεξίου τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ ἀνεψιὸν τοῦ ὁμωνύμου Ἀλεξίου, ὡς ἀπόγονον τοῦ περικλεστέρου οἴκου τῆς Ἑλλάδος, κατ' αὐτούς.

Ἄλλ' ἀντὶ θαυμασμοῦ ματαίου, ἡ θεὰ τῆς ἀριστοκρατικῆς μεγαλοπρεπειάς, καὶ ἡ ἔποψις τῆς πολιτικῆς ὑπεροχῆς, ἧς ἀπήλαυεν ἡ Δημοκρατία τότε, ἐνεκέντρισαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Λέοντος τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν, ἣ δὲ σύγκρισις τῆς Κρήτης πρὸς τὴν εὐδαίμονα ἐκείνην καὶ αὐτόνομον μητρόπολιν, αἰσθητοτέρα κατέστησεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ φιλογενοῦς τὴν ὑποχειριότητα καὶ ταλαιπωρίαν τῆς πατρίδος.

Οὕτω πως διατεθειμένος ἐπανεκάμψεν ὁ νέος οἴκαδε μετὰ διετῆ διατριβήν. Ἀλλά, γινώσκων ἐκ πείρας τοῦ Ἀλεξίου τὰς ἔξεις καὶ δουλοπρεπεῖς προλήψεις, ἄλλως τε δὲ τοῦ συγγενοῦς του Βάρδου τὴν τύχην ἀναλογισθεῖς, καὶ ἐξ ἐπιμέτρου ὧν εἰς τῶν εἴκοσιν ὁμήρων, οὗς ὁ Ἀλέξιος παρέδωκε, τοῦλάχιστον κατὰ διατύπωσιν, τῷ Δουκί, συμφώνως πρὸς τὴν παρὰ τοῦ πάππου ὁμολογηθεῖσαν συνθήκην, εἰς μὲν τὸ φανερὸν ὑπεκρίθη φιλίαν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς (1), ἐντὸς ὅμως τῆς καρδίας ζωηρὸν ἔθρεψε πρὸς αὐτοὺς μῖσος, καὶ τὸν ἀρμοδιώτερον ἀνεμηρυκῆσατο τρόπον εἰς κατάλυσιν τῆς τυραννίδος τῶν καὶ εἰς ἐκδίκησιν τοῦ θυσιασθέντος θείου. Διό, ἀναγκαίαν πρὸς τοῦτο ἕως ἀπ' ἀρχῆς νομίσας τὴν ἐπέκτασιν τῶν προσωπικῶν του σχέσεων εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τῆς νήσου, τοὺς μὲν ἐν τοῖς φρουρίοις Ἰταλοὺς ἐξημένησε, συγκακολογήσας ἐνίοτε τοὺς ὁμογενεῖς κατὰ τὸ ἔθος τῶν ξενοκλήκων, καὶ σπουδαρχῶν, ἀλλ' εἰς τὰ ἐνδότερα περιοδεύσας, ἐφιλοφρόνησε τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ γενάρχας καὶ προεστῶτας τῶν χωρίων, οἷς ἔσπευσε καὶ νὰ συνδεθῆ διὰ πνευματικῶν συγγενειῶν, διὰ δωρημάτων καὶ εὐεργετημάτων, ἐξαιρέτως διὰ τῆς ἐρασμίας καὶ ἀνυπερηφάνου του συμπεριφορᾶς. Οὕτω πολιτευθεὶς ὁ Λέων, ἀπέβη μετ' ὀλίγον παρὰ τοῖς ἰθαγενέσι τοσοῦτον ἡγαπημένος καὶ δημοχαρής, ὅσον ἄλλοτε διετέλεσεν ὁ Βάρδας· ἀπέβη πολυφίλητος, ὅσον ἐξ ἐναντίας μισητὸς ἦτον ὁ θεὸς του.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν, οἷς συνῆψε κοινωνίαν αἰσθημάτων, ἦν καὶ τις κάτοικος τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου, χυδαῖος μὲν τὸ γένος, πλούσιος ὅμως διαφερόντως, καὶ διὰ τοῦτο πολὺ δυνάμενος, Σμυρῆλιος τοῦπίκλην, ἀνὴρ βαγδαῖος τὰ πάθη καὶ τὰ μάλιστα τολμηρός. Οὗτος, ἰδὼν τὸν πατέρα καὶ πατράδελφον ἐπὶ Βλασίου Ζένου κρεμασθέντας, μετὰ τὴν ἀποτυχοῦσαν ἀνταρσίαν τοῦ Βάρδου Καλλέργου, ὤμοσε, πρὶν ἢ ἀποθάνῃ, νὰ λάβῃ τρομερὸν ἀντίποινον. Ἐπὶ τοιαύτῃ δ' εὐχῇ, ἀνέστρεψε τὰ προγονικὰ τῆς οἰκίας εἰκονίσματα, προηρημένος νὰ μὴ ἐπανορθώσῃ αὐτά, παρὰ κθ' ἦν ἡμέραν ἢ ἰδιόχειρος σφαγὴν τριάκοντα Ἐνετῶν ἤθελεν ἐξιλίωσει τὰς σκιὰς τῶν

1) «Qui dum animum Venetis amicum simulat.» Corn. T. 2. 310.

συγγενῶν του. Πρὸς τοῦτον ὁ Λέων συμφωκίωθεῖς, ἐθάρρησε νὰ κοινογήσῃ τὸν ἀπόρητον σκοπὸν του.

«— Πῶς δύναται! ἐξεφώνησεν ὁ Κώνστας Σμυρῖλιος ἐκπλαγείς, καὶ προσβλέπων ἀσκαρδαμυκτὶ τὸν νέον εὐπατρίδην· σύ, ὁ ἀπόγονος τοῦ Καταραμένου (1), σὺ ὁ κληρονόμος τριῶν ἀποξενωμένων φραγκαρχόντων, σὺ ἐπιποθεῖς τῶν Φράγγων τὴν ἕξωσιν! Ἄδύνατον!»

«— Ποῦθ' τὴν ἕξωσιν αὐτήν, ὅσον οὐδὲ σύ, οὐδ' ἄλλος τις ἐπιζητεῖ αὐτήν, ἀπήντησεν ὁ Λέων ὀξυπαθῶς. Ἴσως ἐγὼ πεπρωμένος εἶμαι νὰ καθαγίσω τὴν μνήμην τοῦ Βάρδου, νὰ πλύνω τὰς κηλίδας, αἵτινες ἐμόλυνον καὶ μολύνουσι τὸν οἶκόν μου.»

Οἱ δύο φίλοι ὤμοσαν πλήρη συμφωνίαν καὶ μυστικότητά, ἤρξαντο δὲ νὰ μηχανῶνται τὰ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν προσήκοντα.

Ἐξ ἄλλου μέρους οἱ ἄρχοντες τοῦ Χάνδακος, τῶν Χανίων, τῆς Ρεθύμνης, καὶ ὅσοι ἄλλοι ἐφθόνουν τῶν Ἀλεξιάδων τὴν ὑπερβολικὴν ἐπιρροήν, συνομῶσαντες ἐν παρβύστω, ἐκαρδύκουσαν τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀφηνιάσεως. Ἐξιχνιάσαντες δὲ τὰς φιλελευθέρους τοῦ Λέοντος διαθέσεις, εὐκταίον ἔκρινον νὰ σαγήνεύσωσιν εἰς τὰ μηχανήματα τῶν μέλους οὕτω χρήσιμον ἐν ἀνάγκῃ, ὡς ἦτο αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξίου ὁ ἀνεψιός. Ὅθεν, προφυλακτικῶς μὲν κατ' ἀρχάς, ἀνεκδοιάστως δ' ἔπειτα πρὸς αὐτὸν ἀποκαλυφθέντες, καὶ ὡς τέρμα τῆς συνωμοσίας παραστήσαντες τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς πατρίδος, ἐκ τοῦ προχείρου ἔσυρον αὐτὸν εἰς τὰ δίκτυα τῆς ἀρχοντικῆς σκευωρίας τῶν. Τοιοῦτοτρόπως, ὁ Λέων ἔτυχε συγχρόνως ἐμπεπλεγμένος εἰς δύο πλεκτάνας διαφόρους καὶ πρὸς ἀλλήλας ἀσυγκοινωνήτους· ἔνθεν μὲν εἰς τὴν συνωμοσίαν τῶν χωρικῶν, ἥτις ἔνεκα δυσπιστίας ἀπέκλειε τοὺς εὐγενεῖς· ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὴν σκευωρίαν τῶν ἀρχόντων, οἵτινες, ἀποβλέποντες μόνον εἰς ἰδιοτελεῖς σκοπούς, ἤθελον εἰ δυνατὸν νὰ καταστήσωσι τὸν κληρονόμον τῶν Ἀλεξιάδων ὄργανον καὶ θῦμα τῆς σπουδαρχίας τῶν.

Οὐχ ἦττον ὅμως, γενόμενος ὁ Λέων ὄρος προσαφῆς δύο κομμάτων, τεινόντων ἐξ ἴσου πρὸς τὴν τῶν καθεστῶτων ἀνατροπήν, προ-

1) Οὕτω κατὰ δημῶδη παρωνυμίαν ἐκαλεῖτο ὁ πρεσβύτερος Ἀλέξιος.

εἶδεν ἐγγίζουσαν τὴν ὥραν, καθ' ἣν τὰς διηρημένους δυνάμεις εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁδὸν κοινωφελείας κατευοδῶν, ἤθελεν ἀποτινάξει τὸν δούλειον ζυγόν, καὶ κτήσει φήμην ἀθάνατον. Ταῦτα δὲ στοχάζομενος καὶ παρασκευάζων, προητοίμαζεν ἐν τῇ καρδίᾳ οὐχὶ ἐπιχειρήμα ἀντάρτου, ἀλλ' ἀγῶνα νόμιμον καὶ δίκαιον.

Τὰ μυστικὰ τοῦ Λέοντος διαβήματα δὲν ἐξέφυγον, κατὰ δυστυχίαν, τὸ φιλύποπτον ὄμμα τοῦ Προβλεπτικοῦ Συμβουλίου· ταῦτα δὲ μαθὼν ὁ Ἀλέξιος, ὠργίσθη σφόδρα, καὶ τοσοῦτον κατεπικράνθη, ὥστε ἐκυριεύθη ὑπὸ πυρετοῦ. Ὁ Λέων περιωρίσθη ἐντὸς τινος πύργου, ὑπὸ ποινὴν ἐξορίας, ἂν παρέβαινε τὸν περιορισμὸν· ἀλλὰ, τούτου λήξαντος, πάλιν ἀνέλαβε τὰ νήματα τῆς πλοκῆς του. Καταληφθεὶς ὁμῶς ἐπ' αὐτοφῶρῳ εἰς νυκτερινὴν συνέντευξιν μεθ' ὑπόπτων προεστώτων, αὐτὸς μὲν ἀπεστάλη δέσμιος εἰς Χάνδακα καὶ καθείρχθη εἰς σκοτεινὴν φυλακὴν, ὁ δὲ πατήρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ του ἐξωρίσθησαν εἰς Σούδαν. Τὸ δὲ χειρόν, ἔκπτωτον ὁ θεῖος κηρύξας τὸν ἀνεψιὸν τῆς εὐνοίας του, διέταξε νὰ μεταφέρωσιν αὐτὸν εἰς Ἐνετιάν, καὶ νὰ τὸν παραδώσωσιν εἰς τὴν φοβερὰν ἐπαγρύπνησιν τῆς ἐκεῖ ἀστυνομίας.

Ὡς ἡ φήμη τῆς συλλήψεως τοῦ Λέοντος διεδόθη, ἠγέρθη καθ' ὅλην τὴν νῆσον φωνὴ ἀγανακτήσεως. Οἱ προὔχοντες κρίναντες τὸ μέτρον αὐτὸ τῆς κυβερνήσεως πρόδρομον προσεχοῦς διωγμοῦ, ἔσπευσαν νὰ στρατολογήσωσιν, ἐν προνοίᾳ τοῦ ἐνδεχομένου πολέμου· ὁ δὲ οὐθύμως Σμυρίλιος, τὰς ἐργασίας προσεπιταχύνας, συνήθροισεν ὅσους εἶχεν ἐτοιμοὺς πολεμιστάς, καὶ ἐλθὼν εἰς τινὰ πεδιάδα τῆς Ρεθύμνης, ἤρε τὴν σημαίαν τῆς αὐτονομίας. Συνέβαινον ταῦτα ἐν ἔτει 1341, ἀρμοστεύοντος τοῦ Δουκῆς Ἀνδρέου Κορηθίου (ΕΓ'). Ἡ τόλμη τοῦ χυδαίου ἀρχηγοῦ παρώξυνεν ἕως μανίας τὸν Ἀλέξιον, ὅστις, καὶ τοι νοσῶν, τῆς κλίνης ἐκπηδήσας, καὶ τριακοσίους ἐπιλέκτους μεθ' ἑαυτοῦ προσλαθῶν, ἐξῆλθεν εἰς ἀπάντησιν τῶν ἀνταρτῶν.

Τῶ ὄντι, ὡς ἐκ τῆς ἐκβάσεως δηλοφανές, τόλμην μὲν εἶχε μεγάλην ὁ Σμυρίλιος, γινώσκων ὁμῶς καὶ πείραν στρατηγικὴν οὐδ' ἄλλως. Μάχης αὐθημερόν συγκροτηθείσης, οἱ Κρητες ἐνίκηθησαν, τὰς κεφαλὰς τῶν ζωρηθέντων ἀρχηγῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ ἀνεκδιήκτου

Κωνσταντος Σμυριλίου, τετυρωμένος ὁ ἔγγονος τοῦ πρεσβυτέρου Ἀλεξίου προεκύλισεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Δουκός. (1)

Τὴν προτεραίαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Λέοντος, ὁ νικητὴς τυχὼν εἰς Χάνδακα παρῶν, ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ τὴν τελευταίαν παραινέσιν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀπολωλότος ἀνεψιοῦ. Εἰσελθὼν λοιπὸν εἰς τὴν φυλακὴν διέταξε τοὺς δεσμοφύλακας νὰ κομίσωσι τὸν ὑπόδικον εἰς τὴν παρουσίαν του. « Ἀθλιε, ἐφώνησεν, (ὡς εἶδε τὸν Λέοντα προβαίνοντα ἀλυσίδετον), τοιαῦτα λοιπὸν πρωτόλεια τιμῆς πεπωμένος ἦσο νὰ μοὶ δώσης εἰς ἀντίδοσιν τῆς εὐεργεσίας μου! Αὐτοὶ οἱ καρποὶ τῶν πατρικῶν συμβουλῶν μου! Εὖγε! λαμπρός, τῆ ἀληθείας, εὐγενείας καὶ δόξης ἀρραβῶν τὸ κάτεργον! Ἄλλ' ὅποιοι οἱ φίλοι σου, τοιαῦται καὶ αἱ πράξεις σου· οἷον δὲ τὸ τέλος αὐτῶν, τοιοῦτον ἔσεται καὶ τὸ σὸν! Φίλοι αὐτοὶ ἐκ γενετῆς συνειθισμένοι εἰς πᾶσαν πρᾶξιν ἀθέμιτον· μῆτε νόμον θεῖον σεβόμενοι, μῆτε θεσμούς ἀνθρωπίνους εὐλαβοῦμενοι, μῆτε κανόνες τιμῆς ὁμολογοῦντες, ἀλλ' ὑπὸ πρόφασιν φιλοπατρικῆς ἐξασκοῦντες τὰς ὁμῆας τῆς ἀγριωτέρας φύσεως, τὸν φόνον, τὴν ἀρπαγὴν, καὶ τὴν ἀλλήλοσφαγίαν· φίλοι, μόνον ἔχοντες φίλον τοῦ πλησίον τὸν χρυσόν, μόνην δὲ πατρίδα τὴν ἀναρχίαν, μόνην δὲ τὴν πίστιν τὴν προδοσίαν καὶ τὴν ἐπιβουλήν. .

Καὶ τοῦ Λέοντος πτοηθέντος ἐκ τῆς τελευταίας φράσεως. «Ναί, προσέθηκεν ὁ Ἀλέξιος ἀναστάς, ἄλλους φίλους, τρισάθλιε, δὲν ἔχεις, παρὰ προδότας ἀργυρωνήτους, προδότας ἀξίους λακτίσματος καὶ καταπτώστους ἀνάγνωθι!» Καὶ προτείνας ἐπιστολίδιον, ἐνεχείρησε πρὸς τὸν δεσμώτην. Ὁ Λέων ἔφριξεν ἐκ πρώτης προσβολῆς γνωρίσας τὸν χαρακτῆρα τοῦ μοναχοῦ Γοβδελεᾶ, μητραδέλφου τοῦ Σμυριλίου, καὶ ἐνός τῶν ἐνεργεστέρων συναμοστών. Διὰ τοῦ γραμματίου αὐτοῦ ὁ ἀναχωρητὴς τοῦ ἁγίου Ὀρους προήγγελλε πρὸς τὸν Ἀλέξιον τὴν συνταχθεῖσαν νυκτερινὴν συνέντευξιν, κατεμήνυε δὲ λεπτομερῶς τὸν σκοπόν, τὴν ὥραν καὶ τὸν τόπον. Ἄλλ' ἀποκρύψας ὁ Λέων τὴν κεραυνοβόλον ἐκπληξιν καὶ αἰσθήματα μετα-

1) Et Smeriglii aliorumque ex tumultuantium primis obtruncata capita, Cretam ad Ducem misit. Gorn. T. 2. f. 311.

γνώσεως ὑποκριθεῖς, ἐπ' ἐλπίδι καὶ τὸν θεῖον νὰ ἐξιλεώσῃ, καὶ κῦ-
τός, τῆς φυλακῆς ἀπαλλαττόμενος, νὰ σπεύσῃ ὅπου ἡ φωνὴ τῆς
πατρίδος ἐκάλει αὐτόν.

« Πείθομαι. εἶπεν εἰς σχῆμα ἀμαρτωλοῦ μετανοοῦντος, πείθομαι,
ὅτι μετέρχονται τὴν προδοσίαν οἱ κατὰπτυστοι ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους
ἐνόμισα φίλους μου· διό, ἀποκηρύττω καὶ περιφρονῶ αὐτούς. » —
« Καὶ ποῖον ἐχέγγυον τῆς μετανοίας σου δίδεις ; » ἠρώτησεν ὁ θεός.
— « Λάβε τὴν κεφαλὴν μου ! » ἀπεκρίνατο ἀδιστάκτως ὁ ἀνεψιός.
— « Ἔστω, ὑπέλαθεν ἐντόνως ὁ ἀδυσώπητος συγγενής· ἀλλ' οὐχ
ἦττον πήγαίνε εἰς Ἐνετίαν ! Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἐκεῖ διαγωγῆς
σου ἡ ἐπανάκτισις τῆς εὐνοίας μου ! »

Ποῖα χεὶρ εὐσπλαγγνικὴ προσῆλθεν ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ εἰς βοή-
θειαν τοῦ Λέοντος ; Παράδοσις τις προφορικὴ, σήμερον ἔτι εἰς Κρή-
την ἐν εἰδῇ παραμυθίῳ σωζομένη, ἀξιῶ, ὅτι τὰ δεσμὰ τοῦ νεοῦ
ἔλυσεν ἰδιοχειρῶς αὐτῇ ἡ θυγάτηρ τοῦ Δουκός, Φιορέντζα, τόνουα,
εἰς τὴν φυλακὴν εἰσδύσασα διὰ μαγικῆς κλειδός. Οὕτως ἢ ἄλλως,
ἀδιάφορον. Ὁ Λέων, δραπετεύσας ἐκ τῶν ὑπογείων τοῦ Παλατίου,
ἔδραμεν ὡς εἶχε τάχους εἰς τὴν κώμην Ἐξάτην, ἔνθα συνηθρο-
σμένους εὔρε τοὺς κυριωτέρους τῶν ἀρχηγῶν· ἐκεῖ δέ, περισυνάξας
τοῦ πρό τινος νικηθέντος στρατοῦ τὰ λείψανα, καὶ τινὰς πιστοὺς
Σφακιώτας, ὡς ἑκατὸν πενήκοντα, τούτοις ἐπισυναΐψας, ἐξεστρά-
τευσεν εἰς Μυλοπόταμον, ὅπου ἐστρατοπεδευμένος διέμενον ὁ ἐχθρός.

Ἴδου λοιπὸν ἐτοιμαζόμενος εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν νεανικῶν ἐνυ-
πνίων του ! Ἄλλ' εἰς τινὰς ἐπικουρίας ἠλπίζε συντελεστικὰς, ἐγει-
ρον πάλιν, καὶ τοσοῦτον κατεσπευσμένως, τὴν ἀποτυχεύσαν ση-
μαίαν τοῦ Βάρδου καὶ τοῦ Σμυριλίου ; Περιέμενεν ἴσως βοθηήματα
ἐκ Χάνδακος ; Ἡπατήθη. Οὐδὲν σύμπτωμα ταραχῆς παρετηρήθη
ἐν τῇ πρωτεύουσῃ. Μάλιστα οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἡρακλείου πάντες
ὀμοθυμαδὸν ἐφιλοτιμήθησαν ν' ἀποδοκιμῶσιν τὴν φυγὴν του, καὶ
ἀπανενοημένον νὰ καλέσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ παρουσίᾳ τῶν Ἴταλῶν.

Ἐν τούτοις, ὀργὴν πνέων θηριώδη ὁ Ἀλέξιος κατὰ τοῦ ἀδιορθώ-
του ἀνεψιοῦ, ᾧ προσάπτει τὰ αἰσχροτέρα ἐπίθετα, σπεύδει εἰς Μυ-
λοπόταμον, ἔνθα οἱ ἀντάρται, ἀποδιώξαντες ἤδη τοὺς Ἐνετούς,
εἶχον κυριεύσει ἐν φρούριον μικρὸν παρὰ τὴν κώμην Μούτυρον· εἰς

ἔφοδον δὲ ὀδηγῶν τὰ παρ' αὐτοῦ στρατηλατούμενα τρία τάγματα, ἐξ ὧν ἓν ἱππικόν, ἀναλαμβάνει τὸ φρούριον. Ἡ ἀντίστασις ὑπῆρξε φονικὴ καὶ πεισματώδης. Ἄλλ' οἱ ἐπαναστάται, τοῦ ὀχυρώματος στερηθέντες καὶ ἄνισον ἀπέναντι τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ ἰδόντες τὴν δύναμιν αὐτῶν, ἠναγκάσθησαν οὐ λίαν εὐτάκτως νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐν τινι στενωφῷ καλουμένῳ Πέραμα, ὅπως ἐντεῦθεν ἐξελθόντες, ἀναρριχθῶσιν εἰς τὰς κορυφὰς τῆς Ἰδης. Ἐκεῖ ὁμως ἐνέδρα περιέμεναν ἕτερον σῶμα Ἴταλῶν, νύκτωρ ἐλθόν, εἶχεν ἐγκαθίσει. Ὁ λόχος, ἐφορμήσας αἴφνης, κατέβραυσεν, ἐν ἀκαρεῖ κατεκερμάτισεν αὐτούς, φεύγοντας σποράδην τῇ δὲ κάκεισε. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ ἀποτυχίᾳ πολλοὶ ἐξωγήθησαν τῶν ἀρχηγῶν, ὁ δὲ Λέων, ὑπὸ ἱππέως ἐγγύθεν καταδιωχθεὶς, καὶ δεκάκις κινδυνεύσας νὰ φονευθῇ, ἢ νὰ αἰχμαλωτισθῇ, ἐσώθη ἐπὶ βράχου δυσβάτου, ἐφ' οὗ μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ κόπου ἀνερριχθήη.

Ἡ ἥττα ἐδειμάτωσε τὴν ἀνταρσίαν. Τὰ διάφορα σώματα, ἀποσπρόθεντα, ἐξεχείμασαν εἰς τὰ ὀρεινότερα, πόρρω τῆς συναφείσεως μάχης, καὶ μηδὲν ἐπὶ τινὰς μῆνας ἀποτελεσματικὸν ἐπενεργήσαντα. Ἐν τούτοις, φῆμαι λυπηραὶ καθ' ἑκάστην διεβιάζοντο πρὸς τὸν Λέοντα, ἐγκρυπτον ἐν τινι μοναστηρίῳ. Στίφη στρατιωτῶν Βασιμύλων, ὑπὸ τοῦ διαλαληθέντος κεφαλικοῦ τιμήματος ἐμψυχουμένων, διέτρεχον τὴν περίξ χώραν, ἐβιάζον τὰς οἰκίας τῶν χωρικῶν, ἐξεγγύμουν ἀγιαστήρια πρὸς ἰχνηλασίαν του. Ἐνῶ δὲ ὁ κύκλος τοῦ καταφυγίου του μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον περιεστέλλετο, δύο τῶν ἀδελφῶν του συγκατεδικάζοντο εἰς θάνατον μετὰ τῶν αἰχμαλώτων. Τούτων διαθρυλλουμένων, ὁ ἠγούμενος τῆς μονῆς, γέρων σεβάσμιος καὶ φίλος παλαιὸς τοῦ γένους τῶν Καλλεργῶν, ἀνέλαβε τὴν ἐντολὴν ν' ἀπέλθῃ αὐτοπροσώπως εἰς Ἡράκλειον, ὅπως συνάξῃ περὶ τῶν διατρεχόντων πληροφορίας ἀκριβεστέρας. Ἐπανελθὼν δέ, σπουδαιοτάτας εἰδήσεις ἀνήγγειλε πρὸς τὸν ἐγκρυπτον.

«Ναὶ μὲν ἦσαν οἱ ἀδελφοὶ του καταδικασμένοι εἰς θάνατον ὡς συνόχοι, ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τῆς ποινῆς ὑπερετίθετο, ἕως οὗ, συλληφθέντος καὶ τοῦ τρίτου ἀδελφοῦ, παραβληθῶσιν αἱ μαρτυρίαι. Ἐν τοσοῦτῳ, καμφθεὶς εἰς τὰς ἰκεσίας καὶ τοὺς θρήνους τῶν ἀθλιῶν γονέων ὁ Ἀλέξιος, ρητὴν ἔδιδεν ὑπόσχεσιν νὰ μεσολαβήσῃ.

πρὸς τὴν κυβέρνησιν ὑπὲρ τοῦ Λέοντος, ἂν ἔστεργεν οὗτος νὰ παραδοθῆ εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Δουκῆ· καθ' ἣν περιπτώσιν ἤλπιζεν ἐξικετεύων νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ τοὺς τρεῖς ἐνόχους ἀδελφούς.»

Εἰς ἐπιβεβαίωσιν δὲ τῶν λεγομένων, ὁ ἡγούμενος ἔφερεν ἰδιόγραφον ἐπιστολὴν τοῦ Μάρκου Καλλέργου, δι' ἧς ὁ υἱὸς διαπύρως καθικετεύετο νὰ ὤφελθῆ ἀπὸ τῆς ἀνελπίστου συγκαταβάσεως τοῦ θείου, ὅπως σώσῃ καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀδελφούς του.

«Ἐγώ, ἡ μήτηρ σου, τὰ τέκνα μου, πάντες ἐξαρτώμεθα ἐκ τῆς θελήσεώς σου, ἔγραφεν ὁ πατήρ. Πείσθητι εἰς τὴν ὑπόσχασιν τοῦ θείου σου, διότι, ὡς γινώσκεις, ἀπαραβίαστος ὁ λόγος του.»

Δισταγμὸν ἢ πρόσκλησιν δὲν ἐπέδεχτο. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης ὑπεύθυνος καταστάς πρὸς τοὺς γονεῖς τῆς ζωῆς τῶν ἀδελφῶν, ἄλλως δ' ἐλπίσας νὰ σώσῃ καὶ τὴν ζωὴν τῶν συνεταίρων, ὁ Λέων παρεδόθη εἰς τὸ ἀβέβαιον τῆς τύχης. Καὶ τῷ ὄντι, ὡς εἶχον τὰ πράγματα, οὐδὲν ἴσως ἀπέμενε προτιμότερον.

Ἄλλ' ἀπροσδόκητος εὐτυχία! Φθάσας εἰς Χάνδακα, ἀντὶ σκοτεινῆς φυλακῆς, ἔτυχε τιμῶν μεγάλων. Συμπόσιον πολυτελὲς περιέμενεν αὐτὸν ἐν τῷ Δουκικῷ παλατίῳ, παρόντων καὶ τινῶν τῶν πρῶην συνομωσάντων εὐπατριδῶν. Ὁ Δουξ Κορνήλιος ὑπέδεξατο αὐτὸν εἰς τὴν εὐπρεπεστέραν θέσιν τῆς τραπέζης· ὅθεν αἱ ἄλλοι παρακινηθέντες, συνεφιλοτιμήθησαν νὰ περιποιηθῶσιν αὐτὸν διὰ προσέσεων καὶ κολακευτικῶν εὐχῶν. Ὁ οἶνος τῆς Ρεθύμνης καὶ τοῦ Μαλεβυζίου ἔρρεεν ἀφθονος, ἡ δὲ συνδιάλεξις προέβαινε ζωηροτέρα, ὅτε αἰφνης δέκα σωματοφύλακες, ἐκπηδήσαντες ξιφῆρεις ἐκ τοῦ προσεχοῦς δωματίου, ἔωρμησαν ἐπὶ τοῦ Λέοντος, καὶ τοῦ Προβλεπτοῦ προηγουμένου, ἔσυρον αὐτὸν, ματαίως ἀνθιστάμενον, εἰς τὰ κατώτερα ὑπόγεια. Τὸ συμπόσιον διελύθη ἐν ἀταξίᾳ· τῶν δὲ συνδείπνων ἀποπεμφθέντων, τὰ μὲν φῶτα τῶν μεγάρων ἐσβέσθησαν διὰ μιᾶς, αἱ δὲ κινκλίδες ἐκλείσθησαν διὰ σιδηρῶν μοχλῶν (1).

Ἡ ἔποψις τῶν βασιανιστικῶν ἐργαλείων δὲν ἐπτόησε τὸν νέον, ὅστις εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀνέδειξεν ἡρωϊσμὸν ὄντως ἀτρόμητον.

(1) Raphayni Coresini, Contin. Danduli.

— «Τίς σε παρεκίνησε πρῶτος εἰς τὴν ἀποστασίαν ;» ἠρώτησεν ὁ ἀνακριτής.

— «Σὺ αὐτὸς καὶ οἱ προκατοχοὶ σου, ὁ Λέων ἀπεκρίθη, οὔτινες ἔχετε τὴν Γραικικὴν ἑπωνυμίαν ὡς λέξιν ὑβριστικὴν, καὶ κηρύττετε τὴν γενεάν σας ἀνωτέραν τῆς ἰθαγενοῦς φυλῆς· ναί, ὑμεῖς αὐτοὶ μὲ παρεκινήσατε. οἵτινες εἰς τοὺς νόμους τῆς τιμῆς, τῆς πίστεως, τῆς δικαιοσύνης ἐξ ἀρχῆς ἀποστατήσαντες, τολμᾶτε νὰ ποκαλεῖτε ἀποστάτας ἡμᾶς τοὺς θέλοντας τὴν εὐνομίαν ! »

«Καὶ τοῦ Προβλεπτοῦ δακτυλοδεικτῆσαντος τὸ βασανιστήριον.

— «Σημειῶσαι εἶπε πρὸς τὸν ὑπομνηματιστὴν, ὅστις κατέγραφε τὴν ἐρωταπόκρισιν, γράψε, ὅτι εἰάν αἱ ἀλγηδόνες μὲ βιάσῃσι νὰ ἐνοχοποιήσω ἀδελφοὺς ἢ φίλους, ἢ ἐνοχοποιήσῃσι ἔσεται ἀνίσχυρος, ὡς ἔργον βίας ! »

— «Ἐχθεις ἄλλο τι νὰ ὁμολογήσῃς ; ὑπέλαβεν ἔπειτα κατὰ τὴν δικαστικὴν συνήθειαν ὁ ἀνακριτής.

— «Ἐξωμολογήθην καὶ μετέλαβον (τῶν μυστηρίων), πρὶν ἢ ὑπενδῶσω εἰς τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Θεοῦ μου, καὶ εἰς τὰς ἀνυπόπτους προσκλήσεις τοῦ πατρός μου. ἀπήντησεν ὁ Λέων· ἄλλο τι δὲν μένει τώρα ἢ ν' ἀναθέσω τὴν ψυχὴν μου εἰς τὸν εὐσπλαγγνον Θεόν.»

ὑποβληθεὶς ἀκολούθως εἰς τὴν δοκιμασίαν τῶν βασάνων (ἀναφέρουσιν οἱ χρονογράφοι τῆς Ἑνετίας) ἐδήλωσε τὸν ἀληθινὸν σκοπὸν τῆς ἀποστασίας του. Ἦν δ' οὗτος, κατ' αὐτούς, ἡ διὰ τῆς καθολικῆς σφαγῆς τῶν Ἑνετῶν (Venetorum excidium) μετάδοσις τῆς Κρήτης πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς, (quod de tradenda Turcis insula egisset). Ἀνσιδῆς συκοφαντία, τότε μὲν ἐπινοηθεῖσα παρὰ τοῦ Δουκὸς, εἶτα δὲ παρὰ τῶν χρονογράφων διαδοθεῖσα, πρὸς δικαιολόγησιν τῆς ἀπιστίας καὶ τοῦ ἀνομήματος !

Ὁ Ἀλέξιος Καλλιέργης ἔτυχε παρὼν εἰς Χάνδακκ, μικτῆς ἐπιστροφῆς ἐκ Μυλοποτάμου. Περὶ τῆς δεινότητος τῆς ψυχῆς του διηγεῖται χρονογράφος τις τὸ ἐπόμενον ἀπόφθεγμα.

«Ὅτε ὁ γραμματεὺς τῶν Προβλεπτῶν εἰσήχθη, ὅπως τῷ ἀγγελίῃ τὰς φοβερὰς τοῦ ἀνεψιοῦ ὁμολογήσει, καὶ ἐρωτήσῃ αὐτὸν ἂν ἔκρινε τὸν ἐνοχον ἄξιον θανάτου, εὗρε τὸν Ἀλέξιον συνδικλεγόμενον μετὰ τοῦ ἱατροῦ ὑπὲρ τοῦ νοσοῦντος καὶ φιλιτέρου τῶν ἰεράκων του.

Κοῦσα ἐπὶ Ἐνετοκρατίας

— «Ἐγκαταλείπω, ὁ μεγάλθυμος ἀπεκρίθη, τὴν ἰατρικὴν ὀμιλίαν ἀταράχως διακόψας, ἐγκαταλείπω τὸν διεστραμμένον εἰς τοῦ νόμου τὴν αὐστηρότητα· ἐδυσφήμησε τὸ ὄνομά μου, καὶ τὴν ἀφροσύνην τοῦ οἴκου μου πρὸς τοὺς Ἐνετούς». Τοῦτο δὲ εἰπὼν, ἀπέπεμψε τὸν γραμματεῖα, καὶ ἀνέλαβε τὸ περὶ ἰέρακος ἰατροσυμβούλιον. Ἀλλὰ τινος παραγγελίας ἀναμνησθεῖς, ἐνευσε νὰ τὸν ἀνακαλέσωσιν τούτου δ' ἐπανελθόντος, ἐπλησίασε καὶ προσέθηκεν αὐτῷ σιγά· «Ἐννοεῖται, ὅτι πρὸς τὸν Καλλέργην ἀγχόνη καὶ κατατομία δὲν ἀρμόζουσι».

Τὴν ἐπομένην ἐσπέραν ὁ Λέων παρεδόθη πρὸς τοὺς δημίους, ολίγους ἐναπέκλεισαν αὐτὸν ὀλόδετον ἐντὸς σάκκου μετὰ λίθου χονδροῦ, καὶ διὰ λέμβου ἐκόμισαν παρὰ τὴν παράλιον πλευρὰν τοῦ Δουκικοῦ παλατίου. Ἦτο ἀσέληνος ἡ νύξ· σκότος περιεκάλυπτε τὸ κακούργημα· μόνοι τοῦ θύματος οἱ ὑπόκωφοι γογγυσμοὶ διέκοπτον τοῦ τόπου τὴν ἡρεμίαν. Ὁ Κορνήλιος, συγκεκινημένος ἄχρι δακρύων, ἔχων δ' ἐξ ἀμφοτέρων τοὺς Προβλεπτάς, περιέμενεν εἰς τὸν ἐξώστην τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πλοιαρίου. Ὁ φόφος τῶν κωπῶν ἀνήγαγε τέλος, τὴν προσέλευσιν τῆς πομπῆς· ἡ λέμβος ἀπεμακρύνθη ἄχρι τῆς βολῆς. Τότε, ἐπὶ μιᾷ κραυγῇ τοῦ Προβλεπτοῦ, ὁ σάκκος κατεβυθίσθη, ὁ δὲ μορμоруσμός τῶν ὑδάτων ἐσήμανεν, ὅτι καὶ ἕτερος μάρτυς τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐξέλιπεν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς! (1).

Πληρωθείσης οὕτω τῆς ὀργῆς τοῦ θείου καὶ τῶν Ἐνετῶν, οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Λέοντος, ἀθῶοι ἴσως καὶ τῆς συνωμοσίας ἀμέτοχοι, εὐρον συγγνώμην παρὰ τῷ Δουκί, καὶ ἀπελύθησαν. Ἀλλ' αἱ ὑλακαὶ τοῦ συνειδότης δὲν ἐβράδυναν νὰ σπαράξωσι τὴν ἕως τότε ὑπ' ἀναληθσίας τεθωρακισμένην ψυχὴν τοῦ εὐπατρίδου, ὅστις τὸ ἴδιον του αἷμα προσέφερεν ὀλοκαύτωμα εἰς τὴν ὑποπτον τυραννίδα τοῦ Λατίνου. Κατὰ τὸ φύραμα τῶν ἀνδρείων τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ὁ Ἀ-

(1) «Inter nocturnas tenebras in mare demergitur. Cr.» Sacra. T. II. 311. Κατὰ τὴν μυθολογίαν παράδοσιν, ἥς ἐμνημονεύσαμεν ἠνωτέρω, ὁ θάνατος τοῦ Λέοντος τοσούτον ἐπίκρανε τὴν θυγατέρα τοῦ Δουκὸς Φισσένταν, ὥστε καὶ αὐτὴ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπέθανε καρδιόδηκτος.

λέλιος ἦτο τοσοῦτον ἄφοβος καὶ γενναῖος κατὰ τὴν μάχην, ὅσον δεῖ-
 σιδαίμων καὶ περισσώθηρρος εἰς τὸ ἀναχωρητήριον τοῦ πύργου
 του, ἐνθα εἶωθε νὰ μονάζῃ περικεκυκλωμένος ὑπὸ ἀναριθμητῶν εἰ-
 κονισμάτων, καὶ ὑπὸ διφθερῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ἡ ἀνάμνησις τοῦ
 Λέοντος ἐτάραξε τὸν ὕπνον του. Ἡ σιγή, ἡ μοναξία, ἡ συστροφὴ
 εἰς ἑαυτὸν ἀνέπτυξαν μετ' ὀλίγον ἐν τῇ καρδίᾳ του ὀδυνηροὺς
 ἐλέγχους, ἀγνώστους στεναγμούς. Ὑστερον τοῦ ἀνεψιοῦ μνημόσυ-
 νον ἀπέμεινεν εἰς τὸν πύργον ἡ σμιλευτὴ καθέδρα, ὅπου ὁ νέος συνεί-
 θιζε νὰ καθῆται ἐπιστρέφων ἐκ περιοδίας. Διετάξε νὰ τὴν ἐκβάλλωσι
 διότι καθήμενὴ ἐπ' αὐτῇ τῷ ἐφαίνετο συχάκις νὰ βλέπῃ τὴν σκιάν
 τοῦ θύματος, παρατηροῦσαν αὐτὸν ἀσκαρδαμυκτῆ. Δεήσεις, εὐχαί,
 πνευματικοὶ καθαγισμοί, νηστεταί, ἐλεημοσύναι, ἀπολύσεις πεφυ-
 λακισμένων δὲν ἀπήλλαξαν τὸν πάσχοντα ἐκ τῶν παραλόγων φό-
 βων, οἵτινες ἐταλαιπώρησαν τὰς ἐσχάτας ἡμέρας του. Πεσὼν εἰς
 ὄπταπάτην καὶ μαρασμόν, κατέστρεψε τὸν βίον δεκατέσσαρας μῆ-
 νας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος, καθ' ἣν περίστασιν οἱ Ἑνετοὶ
 ἐτέλεσαν εἰς τιμὴν του κηδεῖαν μεγαλοπρεπεστάτην καὶ ἀπαρα-
 δειγμάτιστον, κηδεῖαν ἀξίαν ἡρώος, στήσαντος τοσαῦτα τρόπαια (1).

Ἄγνωστον ἐν τούτοις δὲν ἔμεινε τὸ νυκτερινὸν κακούργημα.
 Ἡ ἐπιβουλὸς καὶ σκληρὰ καταδίκη διήγειρε τὴν πάγκοινον ἀγανά-
 κτησιν, παρῶνεν καὶ τοὺς ἀπαθεστέρους τῶν κατοίκων. Τότε δὲ
 τὰ προτερήματα τοῦ Λέοντος ὑπερυψώθησαν, τότε εὐφημήθησαν
 ἐπισήμως ἡ φιλοπατρία, καὶ ἡ ἀφέλεια τοῦ ἥθους, καὶ ἡ πρὸς
 τοὺς πένητας εὐσπλαγχία του. Ὁ Λέων, ἐνὶ λόγῳ ἰθεωρήθη παρὰ
 πάντων μάρτυς πατριδος καὶ πίστεως· διό, καὶ μνημόσυνα πολ-
 λαχοῦ τῆς νήσου ἐτελέσθησαν εἰς ἀνάπαυσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ,
 καὶ κόλλυβα νεκρώσιμα διένειμον οἱ ἱερεῖς εἰς ἀνάμνησίν του, καὶ
 ᾠσματα περιπαθῆ, ἐλεγεία, ἠρωϊκὰ τραγούδια διετραγώδησαν τὸν
 μαρτυρικὸν του θάνατον. Ὅσοι λοιπὸν ἐπιμόνωσιν εἰς τὰς ἐθνικὰς
 παραδόσεις των ἐνεκαρτέρησαν οὗτοι τὰς περιπετείας, τοὺς πόθους.

(1) Vero non multo post vivere desiit Alexius Galergius, cui in
 fastis Venetis immortale erit nomen. Ohiit Rethimi, ubi pompa prae
 caeteris magnificentissima ut Heroem tot triumphis insignem decebat,
 in suis exequiis delatus ast. • Cr. Sacra. T. 2

τὰς συμφοράς, τὰ παθήματα τῆς δουλείας τῶν παρέδωσαν πρὸς τὰ τέκνα διὰ τῆς Ποίησεως· τροφὸς φιλελευθέρων καὶ ἀναξιοπαθούντων ἢ Ποίησις.

Οἱ δὲ Κρήτες, γένος ἐνθουσιῶδες, θερμουργόν, καὶ φιλόμολπον, οἱ Κρήτες, θαυμαστοὶ αὐτοσχεδισταὶ (improvisateurs) καὶ παραμυθολόγοι, κατέστησαν, εἰς τὰς ἡμέρας τῶν Δουκῶν, τὴν λύραν ὄπλον κατὰ τοῦ τυράννου μᾶλλον ἐπίφοβον, παρὰ τὸ τόξον, εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ὁποίου, ἄλλως τε, εὐδοκιμήσαντες, ἐκέκτηντο φήμην μεγάλην. Μάτην οἱ κατὰ καιροὺς Ἀρμυστοὶ καθειρξάν, ἐδίωξαν, ἐτιμώρησαν τοὺς ἀλήτας Τραγουδητὰς καὶ ὀμηρίδας· ἢ Ποίησις ἀσύλληπτον πνεῦμα, θεὰ προστάτις τῶν κακουχομένων, κατεγέλασε τὴν ἀδημονίαν καὶ τὰς φροντίδας τῶν (2). Οἱ Κρήτες τοῦ καιροῦ ἐκείνου ἤγειραν διὰ τῶν Τραγουδῶν μνημεῖα, καθ' ὧν δὲν ἔσχυσαν τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος τῶν Ἐνετῶν. Οἱ Τραγουδηταὶ τῆς Κρήτης (περιρρήμοι τότε ἐπὶ ἠδυφωνίᾳ καὶ ἐνθουσιασμῷ), μόνοι γενόμενοι τῆς ἐαυτῶν πατρίδος ὑπομνηματισταὶ, μόνοι ἀψευδεῖς χρονογράφοι τῶν διατρεχόντων, περιήρχοντο τὰς κόμας καὶ τὰς συνοικίας ἐπανακαλοῦντες τὴν μνήμην τῶν Βυζαντινῶν αἰώνων, ἐξυμνοῦντες τῶν κεκοιμημένων τὰς ἀρετάς, διασαλπίζοντες τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν ἠρωϊσμόν τῶν πατέρων. Εἶχον ἄσματα πατριωτικὰ διὰ τοὺς ἀνδρας, εἶχον ἐλεγεία διὰ τὰς γυναῖκας, εἶχον παράδοξα καὶ μυθώδη τραγούδια διὰ τοὺς παῖδας, εἶχον ἀγίων ἱστορίας καὶ μαρτυρολογήματα διὰ τὰς μονάς.

(2) Τὴν αὐτὴν ὑπέστησαν καταδίωξιν οἱ δημόδιοι τῆς κατακτηθείσης Σαξωνίης ποιηταὶ ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, καθὼ τὸ μῖτος τῶν αὐτοχθόνων ἐγείραντες κατὰ τῶν Φράγκων διὰ τῆς στιχουργήσεως τῶν πατρίων παραδόσεων. Οὐδ' ὀλιγώτερον ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Οὐίλλελλμου Κατακτητοῦ ἐκοποῦνθησαν οἱ Κελτογαλάται ποιηταὶ τῆς Ἄγγλιας. *Εἰδοῦσθε ὁ Ἄ'. διέταξε νὰ θανατώσωσιν ὡς λυσιπώδεις χύμας πάντας τοὺς τραγουδητὰς (ménestrels). ὅσοι διὰ δημοτικῶν ἀσμάτων διέδιδον παρὰ τοῖς δουρικήτοις τὴν κίττα τῆς ξενοκρατίας ἀποστροφῆς. *Ὅθεν ὁ τελευταῖος τῶν φιλοπατρίδων τούτων Τραγουδητῶν ἐκφωνεῖ, κατὰ τὸν Gray

•Ruin seize thee, ruthless King!•

*Ἀπαγε εἰς κόρακας, ἀπάνθρωπε βσιλεῦ!

Τὸ εἰς τὸν πειγμὸν τοῦ Λέοντος τεριασθὲν Τραγοῦδιον ἐπεκαλέσθη τὴν ἐκδίκησιν κατὰ πᾶσαν γωνίαν τῆς ἐξυβρισθείσης γῆς. Ἐρεῖς τε καὶ λαϊκοί, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες τὴν αὐτὴν λέξιν ὀμοθυμαδὸν ἐφώνησαν. «Ἐξολοθρευμὸς τῶν Φράγκων!» Ὅθεν, τὰς ἐπὶ θαυματουργίᾳ περιφημοτέρας εἰκόνας τῆς νήσου εἰς λιτανεῖαν ἐξαγαγόντες ὤμοσαν οἱ ἀρχηγοὶ καὶ γενάρχει τῶν χωρίων ὄρκους φονικούς, ἀναφωνοῦντος Τρύφωνος τοῦ ἐπισκόπου τὸ ρητόν· *Εὐφραθήσεται δικαιος, ὅταν ἴδῃ ἐκδίκησιν*. Τρεῖς δὲ ἄνδρες μεγαλόψυχοι, τρεῖς ἄνδρες ἄξιοι ἐποχῆς τε καὶ τύχης καλῆτέρας, οἱ δύο ἀδελφοὶ Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννης Φαρομηλίγγοι μετὰ τοῦ Ἐμμανουὴλ Καψοκαλύβη ἀνεδέξαντο ὡς στρατηγοὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφασισθείσης διεκδικήσεως.

Μὴ παραλείψωμεν τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἡ σύγχρονος στάσις τῶν πραγμάτων ἐπεθάρρυνε τῶν Φαρομηλίγγων τὰς προσδοκίας. Ἡ Εὐρώπη ὅλη, παρὰ τοῦ Πάπα Κλήμεντος σ', προσκληθεῖσα, ἠτοίμαζέτο εἰς νέαν κατὰ Μωαμεθανῶν Σταυροφορίαν· διότι οἱ Τούρκοι, ὠφεληθέντες καὶ ἀπὸ τῶν ἐμφυλίων περὶ βασιλείας ἐριδῶν τῶν Γραικῶν, καὶ ἀπὸ τῆς μεταξὺ τούτων καὶ τῶν Γενουητῶν ἐκραγείσης διαφωνίας, εἶχον προβιβάσει τὰς κατακτήσεις κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Ἑλλάδα.

Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον πολλοὶ ἦσαν οἱ συγκεκλημένοι, ὧφειλε δὲ βεβαίως πρώτη ἡ Ἑνετία νὰ παρουσιασθῆ. Ἄλλ' ὁ ζῆλος πρὸς τὸν Σταυρὸν ἦτο κατὰ δυστυχίαν ἀπεσβεσμένος τότε, ὡς καὶ σήμερον, ὑπὸ τῆς ιδιοτελείας τῶν δυναστῶν. Τέσσαρες μόνον ἀθλήται προσήλθον, ἡ Δημοκρατία, ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου, τὸ Τάγμα τῆς Ρόδου, καὶ ὁ Πάπας, οἵτινες ἐν τῷ συνόλω δεκαεννέα τριήρεις συνεισέφερον! Ὁ Λατίνος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπετέλει μέρος τῆς ἐκστρατείας· ἄρας ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τὴν σταυροφόρον του σημαίαν, παρεκέλευεν εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τοὺς μαχητάς. Καὶ τῷ ὄντι· ἔνθεν μὲν αἱ τούτου ἐμφυχώσεις, ἐκεῖθεν δὲ ἡ στρατηγικὴ περίνοια τοῦ Ῥοδίου ἀρχιναύαρχου κατευόδωσαν αἰσίως τὴν συμμαχίαν. Ἡ Σμύρνη, ἐκ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης πολιορκηθεῖσα, ἔπεσεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Εὐρωπαίων τῇ 28 Ὀκτωβρίου 1344, καθ' ἣν ἡμέραν παρεδόθησαν ἐν στόματι μαχαίρας σύμπαντες οἱ κάτοικοι

Μωαμεθανοί. Νήπια, γέροντες, γυναῖκες Τούρκων, τῶν ἀσθενῶν καὶ τετραυματισμένων μὴ συγχωρηθέντων, πάντες κατεσφάγησαν ἀφειδῶς. Ἄλλὰ μετ' ὀλίγον τὸ στράτευμα τοῦ Μορθασάνου, στρατηγοῦ τοῦ Ἐμίρου τῆς Ἀσίας, ἔφραξε τὴν θριαμβικὴν πορείαν τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες, ὀπισθοδρομήσαντες, ἐπολιορκήθησαν ἐκ περιτροπῆς ἐν Σμύρνῃ ὑπὸ τριάκοντα χιλιάδων Ὀθωμανῶν.

Οἱ Τοῦρκοι ἔπνεον στυγεράν ἐκδίκησιν, ὄμνουν νὰ μὴ φεισθῶσι τῆς ζωῆς μηδενός. Τίς ἄλλος τρόπος σωτηρίας, πλὴν τῆς ἀπεγνωσμένης ἐξόδου, ἀπέμενεν ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ πρὸς τοὺς χριστιανούς; Ἐξέρχονται λοιπὸν οὗτοι θαρραλέως. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Πατριάρχης ἀπένεμε τὴν ἱεράν κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἀρχηγούς, ἰδοὺ ὁ στρατὸς τοῦ Μορθασάνου περικυκλοῖ τοὺς ἐξεληθόντας ἀπροσδοκῆτως, καὶ ποιεῖ τρομερωτάτην σφαγὴν. Ἐφρονεύθησαν πάντες οἱ στρατηγοί, τοῦ Πατριάρχου συμπεριειλημμένου, ὅστις ρίψας τὴν ἱεράν στολήν, εἶχε λάθει ξίφος καὶ περικεφαλαίαν· ἐκ δὲ τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ ὀλιγίστοι ὡς ἐκ θαύματος ἐπέτυχον νὰ παλινδρομήσωσιν εἰς τὴν πόλιν.

Ὡς εἶδομεν, τὸ ἄχθος ὅλον τῆς Ἐνετικῆς τυραννίδος ἔφερον ἀπὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν μόνος ὁ οἶκος τῶν Ἀλεξιάδων, ὅστις καθ' ἕναστον κίνδυνον ἔσυρεν ἐναντίον ὁμοθρήσκων τὸ ξίφος εἰς ὑποστήριξιν τοῦ τυράννου. Τρεῖς γενεαὶ Καλλεργῶν ἀλληλοδιαδόχως καὶ πατροπαράδοτως ἐτήρησαν τὴν δοθεῖσαν ἀρκοπιστίαν. Ἄλλ' ἤδη ὁ νεώτερος Ἀλέξιος ἐκοιμᾶτο μετὰ τῶν προγόνων του ὑπὸ τὰς πλάκας τῆς Ρεθυμναίας μητροπόλεως. Ἄτεκνος δὲ ἀποβιώσας, ἡ ἀφείς υἱὸν πάντως ἀνανδρον, ἀσημον, ἀκατονόμαστον εἰς τὰ ἐπικρεμάμενα θορυβωδέστατα συμβάντα (περὶ ὧν λόγος γενήσεται ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ), κατελίμπανε τὴν Δημοκρατίαν εἰς μόνας τὰς δυνάμεις τῆς. Τίς ἄλλος ζηλωτῆς ἤθελεν ἐπὶ τοῦ νῦν ἀναλάβει τῆς Ἐνετοκρατίας τὴν ὑπεράσπισιν; Μὴ οἱ ἰππῶται τῆς ἀποικίας; Ἄλλ' οὗτοι ἀφότου ἀφίκοντο, οὐδὲν τι κατώρθωσαν ἔντιμον, οὐδὲν σημαντικόν. Ἡ κατηνάλωσαν τὸν χρόνον εἰς ἔριδας καὶ ἀντιζηλίας, ἀμυθιαῖως ἐξασθενοῦμενοι, ἡ ἀφέθησαν εἰς ἰππικούς ἀγῶνας, εἰς κραιπάλην, καὶ παντοίας τέρψεις. Ἐντεῦθεν λοιπὸν τῶν μὲν τὰ τέκνα περιέπεσαν εἰς πενίαν, ἀπογυμνωθέντα πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τῶν ἐπαλλή-

λων ἀναστατώσεων. τῶν δέ, διεστράφησαν, ἐξηυτελίσθησαν, ὥστε ὅσα ἐνόρκως ὑπεσχέθησαν οἱ πατέρες περὶ φυλακῆς τῆς νήσου περιε-
τράπησαν εἰς λήθην.

Ὡς ἐκ τούτων, ἡ ἵπποτική μὴδαιμνότης εἶχεν εἰς τὰς ἡμέρας ἐκείνας οὕτω κορυφωθῆ, ὥστε, μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Ἀλεξίου, ὁ Δοῦξ Αἰμουλιανὸς (ΞΔ΄.) ἐνόμισε τὴν ἀποικίαν καταστήσασαν εἰς τὸ ἀκρότατον τοῦ κρημοῦ. Καὶ ὁμοίως, ἀνάγκη κατεπείγουσα ἀπῆτει τὴν ἀμεσον σύμπραξιν τῶν τιμαριούχων. Διὸ ἕως ἀπὸ τῆς ἀρμο-
στείας τοῦ Κορνηλίου ἡ ἐγγώριος κυβέρνησις κατεψήφισε ποινὰς ἐ-
ναντίον τῶν ἵπποτῶν, οἵτινες ὀλιγώρουν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ συμ-
βολαίου των, μὴ ὀπλιζόντες τοὺς ὀφειλομένους τῇ στρατολογίᾳ ἵπ-
πεῖς καὶ πεζοὺς· μάλιστα δέ, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐκτελέσεως, ὁ Κορνήλιος τοὺς μὴ εὐποροῦντας ἐβοήθησε διὰ χρηματικῆς προκα-
ταβολῆς, καὶ δένειμε τοῖς προθυμοτέροις ὅσα εἶχεν ὄπλα διαθέσιμα.
Ἄλλ' ἀντὶ φιλοτιμίας καὶ ζήλου, τὰ προνοήματα ταῦτα ὑπήγειρον
ἀντιστρόφως τὴν δυσχέριαν τῶν 230 στρατιωτῶν ἀποίκων· τοῦθ'
ὅπερ ἡ Σύγκλητος μαθοῦσα, τοὺς μὲν ἵπποτάς καθόλου διέταξε διὰ
ψηφίσματος ν' ἀποτίσῃσι τὰ καθυστερούμενα ποσὰ ἐντὸς ἐπταετίας,
τοὺς δὲ ὀλιγώρησαντας τοῦ ἀνυπερθέτου ὀπλισμοῦ, κατὰ τοὺς ὄ-
ρους τοῦ σχετικοῦ διπλώματος, προεκήρυξε καὶ ἐκπτώτους τῆς τι-
μαριωτικῆς περιβολῆς, καὶ ἀξιοτιμωρήτους ἔτι.

Ἐνθὺ ταῦτα εἰς Χάνδακα κατηπείγοντο, βήμασι γιγαντιαίοις
προώδευε, πόρρω τῆς πρωτευούσης, ἡ ὑπὸ τῶν ἀνδρείων Ψαρομήλιγ-
γων συνταχθεῖσα ἐπανάστασις. Συνέρρειεν αὐθορμήτως εἰς τὴν κατὰ
Λατίνων Σταυροφορίαν ἀθρόος τῆς Κρήτης ὁ λαός. Ἀπερίγραπτος
ποικιλία φύλου, τάξεως, ἡλικίας, ὀπλισμοῦ, ἱματισμοῦ περιεποι-
κιλλε τῆς ἀνταρσίας τὸ στρατόπεδον. Ἐκεῖ κατέβησαν αἱ λευκαὶ
πέτσαι τῆς Κισσάμου, τοῦ Μαλαβυζίου, τοῦ Τεμένου, τῆς Ση-
τείας· ἐκεῖ τὰ μάλλινα βρακίια τῶν Ἀσρειῶν, καὶ τὰ βαμβακερὰ
τῶν Κατωμεριτῶν· ἐκεῖ γυναῖκες τῶν Σφακιῶν, τοῦ Λασσιθίου, τοῦ
Ἀποκορώνου, ἀπλεκτον ἐπὶ τοὺς ὄμους τὴν κόμην ἔχουσαι, καὶ
τὴν βούργιαν φέρουσαι μετὰ τοῦ βρέφους εἰς τὰ νῶτα· ἐκεῖ Πρε-
σβύτεροι ρασσοφόροι, διανέμοντες τὰς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ, καὶ

καλόγηροι συνάγοντες ἐν κιβωτίοις τοῦ μὲν καὶ τοῦ δὲ τὸν ὄβολόν εἰς συνδρομὴν τῆς σταυροφορίας. Ὅσοι δὲν εἶχον τόξον, ἢ λόγχην, ἢ μάχαιραν, ἔλαβον ρόπαλα, πελέκεις, ὄβελους, καὶ πᾶν ὅ,τι ἔτυχεν εἰς τὰς χεῖρας των. Ἀνεμίχθησαν ψαλμοῦδαι μετὰ δημοτικῶν ᾄσμάτων, καὶ πάλιν ἤχος τυμπάνου μετὰ ἄρῶν καὶ ἀναθεματισμῶν καθ' Ἐνετῶν. Ἐνθα μὲν Ἑλλήν Ἐπίσκοπος ἔσχιζε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ὄρσου Δολφίνου, ἀρχιεπισκόπου λατίνου τῆς πρωτευούσης, παραινοῦσαν τοὺς ὑπηκόους ad debitam concordiam et obedientiam ἐκεῖ δὲ πολὺς καὶ ἀόμματος αἰοδὸς ἔψαλλε πενθίμως πρὸς τὴν λύραν τοῦ τὸ μυρολόγιον τοῦ Λέοντος.

« Δέσποτα καὶ Πρωτοπαπᾶ, βάλε τὸ πετραχῆλι,
Νά ψάλωμεν τὸ νεκρικὸν τοῦ Λεωνταρίου τῆς Κρήτης ! »

Ἐνταῦθα μεριάκια, τοὺς γονεῖς μιμούμενα, συνῆπτον ψευδομαχίαν, καθ' ἣν φυσικῶ τῶ λόγῳ ἐνικῶντο πάντοτε οἱ Ἴταλοὶ ἐκεῖ δὲ γέρον πολὺς κατέγραφεν ὄρθιος εἰς κατάστιχον τοὺς προσερχομένους ἐθειλοντάς, καὶ συνέταττεν ἐκάστην ἑκατονταρχίαν. Οὐδὲν τῆς σκηνῆς ἐκείνης καταλληλότερον εἰς ἐξεικόνισιν τοῦ εὐεξάπτου φιλομάχου Κρητικοῦ χαρακτήρος. Ἐπί πᾶσι δὲ τούτοις ἐξεῖχεν ἡ φωνὴ τοῦ Μιχαῆλ διαβοῶσα. « Ἐφθασεν ἡ ἡμέρα τῆς ἀπολυτρώσεως ! Ἴδού, ἐτοιμάζονται ν' ἀπέλθωσιν οἱ Ἐνετοί. Χαίρετε, Κρήτες, μετὰ τοσαῦτα δεινοπαθήματα ! Τὰ ὄρη, αἱ κοιλάδες, αἱ πόλεις, τὰ φρούρια τῆς νήσου μας, πᾶν ὅ,τι ἔχετε πρὸ ὀφθαλμῶν ἀνήκει ἤδη εἰς ἡμᾶς, καὶ ἀποδίδεται τοῖς τέκνοις ἡμῶν ἀναπαλλοτιώτως ».

Σύμπτωσις ἀξιοσημείωτος ! Ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ ἔτος ἡ φιλελευθέρα τοῦ Cola de Rienzi φωνὴ ἐξύπνιζεν εἰς Ρώμην, μετὰ τοσούτους αἰῶνας δουλείας καὶ ληθάργου, τὰς δημοκρατικὰς ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαιότητος ! Καθ' ἣν ἡμέραν ὁ Μιχαῆλ ἀνήγγειλε πρὸς τοὺς συμπολίτας του τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς Κρητικῆς αὐτονομίας διὰ τῆς νομιζομένης τῶν Ἐνετῶν ἀποχωρήσεως ὁ πολυθρήλλητος τῆς Ρώμης δημαγωγὸς ἔγραφεν ἀπὸ τοῦ Οὐατικανοῦ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας καὶ λαοὺς τῆς Ἰταλίας, συνιστῶν τὴν συγχρότησιν Εὐρωπαϊκῆς Συνόδου ὑπὲρ εὐνομίας καὶ σωτηρίας τῶν ἐθνῶν. Τὴν δὲ προτροπὴν κατὰ τὸν ἐξῆς

τρόπον ἐπισημοποιεῖ. «Νικόλαος, ἀσκητὸς ἄμα καὶ ἐπεικὴς, δῆμαρχος ἐλευθερίας, εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης, ἐνδοξος ἐλευθερωτὴ τῆς ἁγίας Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας». Ὁ Ριέντζης ἀνεροίπιζε παρὰ τὸν Τίβεριν τὰ ζώπυρα τῆς Ρωμαϊκῆς ἀνδρίας, ἐνῶ ὁ Λεόντιος Πιλᾶτος, ὁ Βαρκάμ, ὁ Πετρόρχης, ὁ Βοκκάκιος διέδιδον εἰς Ἰταλίαν τὰ σπέρματα τῆς ἀναγεννήσεως διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ποσάκις τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος οἱ λαοὶ συνηπαντήθησαν εἰς τὸ στάδιον τῆς δόξης καὶ τῆς ἐλευθερίας!

Ὁ ἐπαναστατικὸς στρατὸς ἐτμήθη εἰς δύο· οἱ μὲν τῶν ἀρχηγῶν διέδραμον τὴν χώραν, παραδίδοντες εἰς τὰς φλόγας τὰς οἰκίας καὶ τοὺς ἀγροὺς τῶν Ἰταλῶν, οἱ δὲ ᾤδυσαν πρὸς τὰ φρούρια, παρωθόντες τοὺς Ἑνετοὺς ἐπέκεινα τοῦ Μίρτου ποταμοῦ, ἕως τῆς πρωτευούσης. Αἱ πράξεις αὐτῶν ὑπῆρξαν καὶ εὐστοχοὶ καὶ ἐπιτυχεστάται. Οὐδέποτε ἀπ' ἀρχῆς δουλείας ἐνηργήθησαν τσαυτὰ, καὶ ἐντὸς διαστήματος οὕτω βραχείου. Πολιορκίας τεθείσης εἰς Σιτέταν, ἡ πόλις παρεδόθη πρὸς τοὺς Ψαρομήλιγγας τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ὑπέστησαν μετὰ παρέλευσιν μηνῶν τινῶν ἡ Ρεθύμνη καὶ τὰ Χανία, πλὴν δύο ἐτέρων φρουρίων, τοῦ τῆς Ἱεραπέτρας καὶ τοῦ Μιραβέλλου (ὀλίγον ἀπεχόντων τῶν ὀρέων τοῦ Λασιθίου), ἅπερ περιήλθον τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀνταρτῶν.

Ἐν συντόμῳ, τὰ πράγματα προέβησαν οὕτως ἐκ συμφώνου καὶ μετὰ τσαυτῆς δραστηριότητος, ὥστε ἐντὸς μιᾶς ἐξαετίας, τῷ 1347, πᾶν ἔχθος λατινισμοῦ, ἐκκλησιαστικοῦ τε καὶ διοικητικοῦ, καὶ τιμακρωτικοῦ, ἐξηλείφθη καθ' ὅλην τὴν νῆσον, διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν ἱπποτικῶν κτημάτων, καὶ τῆς ἀπογυμνώσεως τῶν ἱπποτῶν, καὶ λατινεπισκόπων· ἡ δὲ Κρήτη, τῶν φρουρίων συμπεριελημμένων, ἐκτὸς ὅμως τῆς πρωτευούσης ὑπετάγη εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν κυβέρνησιν.—Τὰδε μόνον τὰ κατορθώματα ἐξάγομεν ἐκ τῶν συνοπτικῶν ὑπομνημάτων τῆς ἐποχῆς· ὅμως ὁ ἀναγνώστης οἶ. κοθεν ἄς συμπεράνη πῶς ἀντημείφθησαν καὶ ἐξεδικήθησαν οἱ Κρήτες κατὰ τὴν ἀδιάλειπτον σειρὰν τῶν ἐξαετῶν ἀνδραγαθημάτων των (1).

1) Ἐνίκησε μὲν ὁ Δουξ ἐνιαχοῦ, δὲν ἐπέτυχεν ἕως νῦν συλλάβη τὸν πρωταίτιον. Πρὸς σκοπὸν τοιοῦτον γράφει αὐτῷ ἐπιστολὴς κολακευτικᾶς, ἔνθα ἐκ-

Συνέπιπτε τότε ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀποστασία τῆς Ζάκρας, περὶ ἧς τασούτος γίνεται λόγος ἐν τοῖς χρονικοῖς. Συνομώσαντες οἱ κάτοικοι καθ' Ἐνετῶν, διέσχισαν τὰ σύμβολα τῆς Δημοκρατίας, κατηδάψισαν τοὺς ἀνδριάντας, ἔσφαξαν τινὰς τῶν τῆς φρουρᾶς, καὶ πρέσβεις ἀποστείλαντες εἰς Οὐγγρίαν, ἐπεκαλέσθησαν τοῦ Λουδοβίκου Ρηγῶς τὴν προστασίαν. Τοιαύτη τις τῶν ἀποικιακῶν ροπῆ κατετάραξε τὴν Σύγκλητον. Διό, τὸν Δούκα Μολίνον ἀνακαλέσασα, καὶ τῆς πολεμικῆς τοῦ Κορνηλίου ἐπιδεξιότητος ἀναμνηθεῖσα, ἐκπέμψε τοῦτον εἰς Κρήτην μετὰ χρημάτων καὶ δυνάμεως πολλῆς ναυτικῆς τε καὶ στρατιωτικῆς. Τρεῖς δ' ἐπίτροποι πληρεξούσιοι, ὁ Νικόλαος Φαλέτρος, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξ Ἰουστινιανῶν, καὶ ὁ Ἀνδρέας Μωροζίνης, συναπεστάλησαν μετὰ τοῦ γνωστοῦ Δουκῶς, ἐπὶ τῇ διαταγῇ νὰ μεταχειρισθῶσι πᾶν μέσον πρὸς ταχείαν κατάλυσιν τῆς ἀνταρσίας, Οὗτοι ἄμα ὡς ἀπεβιβάσθησαν, διετίλον τὰς δυνάμεις τῶν εἰς δύο σώματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐξῆλθεν εἰς ἀπάντησιν τῶν ἀνταρτῶν κατὰ Σιτείαν, τὸ δὲ διηυθύνθη πρὸς τὰ ὄρεινα, ὅπου ἐστάθμευεν ἡ πλείστη τῆς ἰθαγενεῶς στρατιᾶς.

Πρὶν ἢ προσβῶσιν εἰς ἐχθροπραξίας οἱ πληρεξούσιοι προσεκάλεσαν διὰ πρεσβείας τοὺς Ψαρομηλίγγους νὰ προτείνωσιν αἰοὺς ἤθελον εἶρουσι εἰρήνης. «Ἐνα καὶ μόνον ὄρον ἀπαιτοῦμεν» ἀπήντησαν οὗτοι «τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Χάνδακος, ἧς ἔνευ πόλεμος συνεχῆς καὶ ἀδιέλυτος μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν». Ἄλλ' ὡς ἔμαθον τὸν ὅπλισμὸν καὶ τὰς ἐπιφόβους τῶν Ἐνετῶν παρασκευάς, φρόνιμον ἔκρινον ν' ἀποσύρωσι τὰς κυρίας αὐτῶν δυνάμεις εἰς τὰ μᾶλλον δύσβατα χωρία.

φράζει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ τὸν συμφιλίωσῃ πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, νὰ τῷ ἀπονεύμῃ ἀμοιβὰς καὶ τιμὰς μεγάλας. Τὸ παράδειγμα τοῦ πρεσβυτέρου Ἀλεξίου ἐνεθάρρυνε τὸν Λέοντα, ὅστις ἐλησμόνησεν ὅτι ὁ Ἀντάρτης δὲν πρέπει νὰ ἐμπιστευθῆται πρὸς τὸν κυρίον, καθ' οὗ ἀπεστάτησεν. Ὑποχωρήσας λοιπὸν παρεδόθη· ἀλλ' ὁ Δούξ, ἀδικάστως δέσας τὸν ἀποστάτην ἐντὸς σάκκου, ἔρριψεν αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἡ ἀπιστία αὕτη ἐξανῆψε τὸν πόλεμον ὥστε ἠναγκάσθησαν οἱ Ἐνετοὶ νὰ χύσωσιν αἷμα ἐπὶ ἕτερα δύο ἔτη, πρὶν ἢ ἐπαναγάγωσιν τὴν εἰρήνην». — Εἰς τὴν σύντομον ταύτην τοῦ Daru περίληψιν (B. H.) οὐκ ὀλίγα τὰ ἡμαρτημένα. Δύο μόνον ἔτη διήρκεισε τῶν Ψαρομηλίγγων ὁ ἄγων; Ἀπάδει τοῦτο πρὸς ἕλας τὰς μετοχίας.

τουθ' ὅπερ καὶ ἐγένετο. Καὶ ὅμως, πληροφορηθέντες ἀκολούθως ὑπὸ προσκόπων, ὅτι σῶμα ὀλιγάριθμον ἐχθροῦ περιέκοπτε τὴν κάτω πεδιάδα, ἐντεῦθεν δὲ φρονήσαντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Χορτατσῶν, οἵτινες εἰς παραπλησίαν συγκυρίαν κατέθραυσαν τοὺς ἐπιλέκτους τοῦ Δουκὸς Ζένου, ἀπὸ τῶν βράχων, ὅπου ἔδρευον ἀσφαλῶς, ὄρμησαν πρὸς τὴν ὑπώρειαν, ὅπως πέσωσι ράγδην ἐπ' αὐτοῦ. Ἦν ἡμέρα Τρίτη τῆς ἐβδομάδος τοῦ Ἰανουαρίου μηνός, ἡμέρα κατὰ τὴν κοινὴν πρόληψιν ἀπαισία. Σήμερον ὁ τύπος, ὁ ἀτμός καὶ ὁ τηλεγράφος ἐξεσάρωσαν οὐκ ὀλίγας τῶν δεισιδαϊμόνων πεπαιθῆντων τοῦ μεσαιῶνος· ἀλλ' οἱ πατέρες μας, ἀπλοϊκώτεροι τὰ ἦθη, καὶ πρὸς τὰς πολυθεϊκὰς παραδόσεις προσφιέστεροι, ἠρμήνευσαν συχνώτερον ἴσως τοὺς οἰωνούς, ἢ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτό. Ἔνεκα δὲ τῆς ἀπαισίας ἡμέρας, οἱ φρονιμώτεροι τῶν ἀργηγῶν συνεβούλευσαν τὴν ἀποχὴν τῆς ἐπιθέσεως, καὶ πάσης πολεμικῆς ἐργασίας, καὶ ὑποστήριξιν τοῦ παραγγέλματος προσθέντες καὶ ἐτέρου οἰωνοῦ κακοῦ τὴν ἐρμήνευσιν, σεισμοῦ συμβάντος τὴν προτεραίαν. Ἄλλ' οἱ Ψαρρομήλιγγοι, τοὺς Κάλχας ἐκείνους, ὥσπερ μάντις κακῶν περιφρονήσαντες, ἐρρωμενέστερον παρεκέλευσαν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τοὺς ὀπαδοὺς. Τὸ στρατήγημα (ἦν γὰρ στρατήγημα ἐκεῖνο), ἀπέβη κατ' εὐχὴν τοῦ Κορνηλίου. Οἱ μὲν Ἐνετοὶ ἐτράπησαν δρομάδην εἰς φυγὴν, οἱ δὲ Κρήτες θαρρήσαντες ἐκ τούτου, ἐπέμεινον εἰς τὴν καταδίωξιν, ἕωσού προέβησαν εἰς τὰ σύνορα τῆς πεδιάδος, πόρρω τῆς ἀφετηρίας των. Τὸ πλεῖστον τοῦ ἐχθρικοῦ σώματος ἐνέδρευεν ἐκεῖ. Ἀντεφορμήσαντος τότε τοῦ ἱππικοῦ, οἱ Ἰθαγενεῖς περικυκλοῦνται δεξιόθεν, ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου πιέζουσιν αὐτοὺς οἱ προσερχόμενοι πεζοί· ὅθεν εἰς ὄφθαλμοῦ ροπήν ὁ ἐπαναστατικὸς στρατὸς εὐρέθη περιελημμένος εἰς κύκλον δυσδιέξοδον.

Οὐδέποτε ὕληρος τοιοῦτος ἤμαξ ἐ τῆς ἐλευνῆς Κρήτης τὴν γῆν. Τρομερὰ ἀπέβη ἡ σφαγή, ἀλλὰ καὶ ἀνδρεία ἢ ἀντίστασις ἐτάχθη. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς φθορᾶς, ἡ πεδιάς ἐκείνη ὠνομάσθη, καὶ εἰσέτι ὀνομάζεται, Ἡ Καταφανισμένη (1). Πρῶτος ἔπεσεν ἠρωϊκῶς ἀντιμαχόμενος ὁ Ἰωάννης Ψαρρομήλιγγος, ἐξάκουστος ἐπὶ γιγαντιαίῳ ἀναστήματι, καὶ ἐπὶ ξιφομαχίᾳ. Οἱ Ἐνετοί, ἀποτεμόντες τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἐνέπηξαν εἰς ἀκμὴν λόγχης, καὶ περιεδόνησαν αἰμο-

1) Ἴσως Βουλισμένη ἐ. Μερμβέλλω).

σταγῆ, θέντες σπύραθον εἰς τὸ στόμα. Ὁ ἀδελφός του Μιχαήλ, ἠγωνίζετο ἐν τούτοις, ἐνεργῶν καὶ αὐτὸς ἀνδρίας θαύματα. Ἄλλ' ὁ λόχος, ὅστις τὸν περιεκύκλου, συνεστέλλετο βαθμηδόν, τὰ δὲ βέλη εἶχον οὕτω διακοντίσει τὰ μέλη του, ὥστε κρουῖνος αἵματος ἐξέρρεεν ἐκ τῆς κεφαλῆς, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν του. Ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ ὁ ὑπασπιστής τοῦ Φαλέτρου δίδει προσταγὴν τοῖς στρατιώταις αὐτοῦ νὰ ὀρμήσωσιν, ὅπως τὸν συλλάβωσι ζῶντα.

— « Ὀρφανέ! κράζει τότε ὁ γενναῖος, προσφωνῶν τὸ παραινυνοῦον παλληκάρδιόν του, σπεῦσον, σῶσόν με ἐκ τῆς ὀμότητος τοῦ Φράγκου! Ἀπότεμε τὴν κεφαλὴν μου, καὶ κόμισον αὐτὴν πρὸς τὸν Δούκα καὶ τοὺς συμβούλους του! Θέλεις λάβει οὐ μόνον τὴν ἀφῆσιν, ἀλλὰ καὶ βραβεῖον· ἀντὶ δὲ ὀνόματος φονέως, θὰ εἶσαι τέκνον πιστότητος, καὶ εὐσπλαγγνικοῦ ἔργου ἐκτελεστής. Θέλει σοὶ παρέξει ὁ θάνατός μου ὅ,τι ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην νὰ σοὶ δώσω ζῶν.»

Ὁ ὑπασπιστής τοῦ ἥρωος ἐξετέλεσεν ἄκων τὴν διαταγὴν, ἣ δὲ μακρόκομος κεφαλὴ τοῦ Μιχαήλ ἐσκίρτησε χαμκι πεσοῦσα.

« Πόσον ἡ ἱστορία μας ἤθελε δοξάζει τὸν ἄνδρα, ἐκφωνεῖ διηγούμενος τὸ συμβάν ὁ ἱστοριογράφος Ἰουστινιανός, ἂν εἶχεν ἀναθέσει τὴν μεγαλοφυχίαν του εἰς ὑπεράσπισιν, οὐχὶ δὲ εἰς ἀντίκρουσιν τῆς Ἐνετικῆς πολιτείας! »

Ἄλλ' ὁ αἰμίμηστος ἐπροτίμησεν, ἀντὶ δάφνης προσωρινῆς τὸν ἀρραβῶνα τῆς προσδοκωμένης Νεοελληνικῆς Ἀναγεννήσεως· ἣ δὲ νεωτέρα Μούσα τῆς Ἑλλάδος περιπαθῶς ἤδη ἐπὶ σκηνῆς ἀνεκάλεσε τοῦ Πλουταρχεῖου θανάτου του τὴν μνήμην (2).

Τὸν αὐτὸν θάνατον τοῦ Μιχαήλ ὑπέστη ἐν τῷ Καπίτωλειῳ Ρώμης καὶ ὁ ἀθάνατος Ριέντσις· πλὴν ὅτι τὴν τούτου κεφαλὴν δὲν ἀπέτεμε διωγμός τυράννου, ἀλλ' αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ λαός, ὃν δις ὁ νεώτερος Σουλπίτιος ἐπανεκάλεσεν εἰς ἐλευθερίαν. Τούναντίον, ὁ κορμός τοῦ Μιχαήλ, δι' αἵματος ἀναλωμάτων καὶ παρ' ἐλπίδα σωθεὶς ἀπὸ τῶν προπηλακισμῶν ἐχθροῦ, ἔτυχεν εὐλαβοῦς κηδεύσεως

2) Ὁ Κ. Νικόλαος Τ. Βούλγαρις, Κερκυραῖος, ἰαμβογράφησεν ἀξιόλογον τραγωδίαν εἰς πέντε πράξεις, ἐπιγραφομένην •Μιχαήλ ὁ Ψαρρομήλιγγος. — 1851.

εἰς τι ἔρημον ἐκκλησιδίων, ὅπου συνῆλθον συναθληταὶ καὶ συγγενεῖς. Τὸ λείψανον, δάκρυσι καταθεβερωγμένον, ἀνθεσιν ἀγρίοις κεκοσμημένον, ἔλαβε τοῦ τάφου τὴν τιμὴν ἐν καιρῷ νυκτός, ὡς ἀκέφαλον ἐπίσης καὶ διὰ νυκτός πεπωμένον ἦτο νὰ ταφῆ μετὰ παρέλευσιν ἑκατὸν ἔτων τὸ λείψανον ἑτέρου μάρτυρος καὶ προδρόμου τῆς αὐτονομίας μας. Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου (2).

Διαλυθείσης οὕτω τῆς ἀνταρσίας κατ' ἀνατολὰς τῆς νήσου, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπιτηδείων στρατηγῶν, οἱ τρεῖς πληρεξούσιοι ἐστράπησαν πανστρατιᾷ πρὸς τὸ δυτικὸν παράλιον, ἔνθα ἦρχε καὶ ἐπρωταγωνίστει ὁ Καφουκαλύθης. Ἐκεῖ πολλὰς συνεκρότησε μάχας, καὶ συνέστησε πολιορκίας ὁ Ἰταλικὸς στρατός, πρὶν ἢ ὑπερισχύσῃ· ἀλλὰ, τῆς Κυδωνίας ἐπανακτηθείσης διὰ πείνης, ἤνοιξε κατόπιν τὰς πύλας καὶ τὸ Ρέθυμνον, ἐφεξῆς δὲ καὶ τὰ ἕτερα φρούρια ἀλληλοδιαδόχως παρεδόθησαν εἰς τὸ κράτος τῶν Ἑνετῶν. Ὁ Ἐμμανουὴλ Καφουκαλύθης ὑπὸ τινος ἐπιθούλου συντέκνου του, ἀδρῶς δωροδοκηθέντος, συλληφθεὶς, καὶ τῷ Φαλέτρῳ δέσμιος παραδοθεὶς, ὑπέστη ἐπ' ἀγχόνῃ τὴν ποινὴν τῶν κακούργων· μετὰ δὲ τούτου εἴκοσιν ἕτεροι προεστῶτες, ἐξ ὧν καὶ τινες κληρικοί, ἀπέτισαν διὰ θανάτου τὸ τόλμημα τῆς ἀνταρσίας. — Μετ' ὀλίγον ὁ Κορνήλιος, ἤδη πολιτικώτατος ἀναγορευθεὶς, θέλει στεφθῆ τὸ κέρας τοῦ Δουκὸς Ἑνετίας καὶ Δαλματίας.

Οὕτως ἔληξε καὶ ὁ ἀγὼν, ὅστις προσεῖληρε τὴν ἐπωνυμίαν τῶν δύο ἀδελφῶν Ψαρομηλίγγων, ἐφαμίλλων τῶν προαγωνισθέντων δύο Χαρτατσῶν. Ὁ ἐξαιετὴς οὗτος ἀγὼν, ὅστις διὰ τὰ κατορθώματά του, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀδιάρρηκτον ὁμόνοιαν καὶ συνδιάτασιν τῶν ὀρ-

(1) Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης οἱ ἀπόγονοι τῶν Ψαρομηλίγγων κατέφυγον εἰς Κέρκυραν. Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς πόλεως ταύτης ἐσωζέτο, πρὶν ἢ τὸ ἔδαρος ἀνακαινισθῆ, ἡ ἐξῆς ἐπὶ πλακῆς ἐγκεχαραγμένη ἐπιγραφή·

ΑΧΪΤ'.

Η ΤΑΦΗ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
ΤΟΥ ΨΑΡΟΜΗΛΙΓΓΟΥ.
ΠΡΟΣΔΟΚΩ ΑΝΑΣΤΑΣΙΝ
ΝΕΚΙΩΝ.

γάνων του, μᾶλλον ὑπόπτον ὑπέδειξε τὴν προηγουμένην ἀνταρτικὴν τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργου πολιτείαν, ὁ ἀγὼν οὗτος ἀφῆκεν ἔγνη δυσεξίτηλα ἐν τῇ μνήμῃ τῶν νησιωτῶν. Ἡ μετὰ βασις τῆς Ἐνετικῆς τυραννίδος εἰς τὴν Τουρκικὴν, ὁ μωαμεθανικὸς διωγμὸς, αἱ Αἰγυπτιακαὶ κακώσεις, πεντακοσίων ἐτῶν δυσπερίγραπτα δεινὸπαθήματα, δὲν ἐξήλειψαν ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀπογόνων τὴν ἐνδοξὸν ἐπωνυμίαν. Ἄγγλος τις περιηγητὴς, τὴν Κρήτην πρό τινας περιελθὼν εἰς ζήτησιν ἐπιγραφῶν καὶ μνημείων τῆς ἀρχαιότητος, ἠρώτησε ματαίως τὴν ἡγῶ τῶν ἱρείων ποῦ κένται τὰ λείψανα τῆς πόλεως τοῦ Ἐπιμενίδου καὶ τοῦ Δίκτυος· εἶχεν ἐκπνεύσει καὶ αὐτὴ ἡ ἡγῶ εἰς τὴν βασιλείαν ἐκείνην τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς λήθης. Ἐξεπλάγη, ὅμως, τυχὼν ἐν μέσῳ μαρμαρῶν, τοὺς χαρακτῆρας τῶν ὁποίων εἶχεν ὁ χρόνος διαγράψει καὶ καταστήσει πάντως ἀνεργήτους πρὸς ἣν μνημόνευσιν ἐνεχαράχθησαν, ἐξεπλάγη εὐρῶν, μετὰ παρέλευσιν πέντε ἑκατονταετηρίδων, ἔμψυχον ἔτι τ' ὄνομα τοῦ Ψαρρομηλιγγου εἰς τὸ στόμα τοῦ ἰδίου ξεναγωγοῦ (1)

Καὶ ὅμως, πόσα οἱ ἐμπαθεῖς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης χρονογράφοι, πόσα σπουδαῖα συμβάντα παρεσιώπησαν, πόσα ἀνδραγαθήματα παρεμόρφωσαν, πόσας πράξεις ἀξιολόγους κατεκοίμισαν εἰς τὰς *Mολυβδίνους φυλάκας* τῆς Ἐνετικῆς φιλαυτίας, ἐνθα ἡμεῖς οἱ μεταγενέστεροι φιλοχωροῦντες, περιπατοῦμεν ἀπὸ κρύπτης σκοτεινῆς εἰς σκοτεινότεραν ἔτι, καὶ ὀσφραϊνόμεθα τοῦ κοιμητηρίου τὴν σηπεδῶνα! Ἐντεῦθεν μέγα κριτικῆς τέχνης ἔργον ἐναποτίθεται πρὸς τοὺς φιλερένους τῆς Ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος ἱστορικούς, ἔργον ἐρμηνείας δύσκολον μὲν καὶ ἀκανθῶδες, ὅμως ἀναπόφευκτον. Πῶς θέλομεν περισκοπήσει ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου τὰ ὑπόγεια, ὅπου μένουσιν ἐξ αἰῶνος κεκρυμμένα πολύτιμα λείψανα τῆς βαθμιαίας ἡμῶν παλιγγενεσίας;

Αἱ χρονογραφικαὶ πηγαί, ἡ ἀναδίφησης χειρογράφων, αἱ μαρτυραὶ καὶ παραπομπαί, καὶ ὅσα ἄλλα ὀδηγοῦσι τὸν Εὐρωπατον ἰχνηλάτην εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ φιλοσοφικὴν διαφώτισιν τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ βιολογίας, ταῦτα οὐδὲ ὅλως ἐξαρκοῦσι πρὸς ἡμᾶς, οἷτι-

(1) Pashley, Journey in Crete. T. 2

νες καθ' ὅλην τῆς Ἱταλοκρατίας τὴν διάρκειαν ἐστερήθημεν ἐθνικῶν καὶ αὐτογράφων ὑπομνημάτων, ἐστερήθημεν καὶ τῆς ἐλευθερίας ἅμα, καὶ τοῦ ἀγλαοῦ ταύτης καρποῦ, τῆς ιστοριογραφίας. Διό, ἀντὶ μαρτυριῶν πολυτελείας, ἀντὶ διπλωμάτων καὶ διφθερῶν ἐπιδείξεως, ὁ ἡμέτερος μεσαιωνογράφος θέλει συχνάκις ἀναγκασθῆναι προτιμήσῃ, εἰς διευκρίνησιν τῆς ἀληθείας, τὴν αὐθεντίαν τῆς εἰκασίας καὶ τοῦ συμπεράσματος. Ἕλληνοί, Γάλλοι, Γερμανοί, Ἱταλοὶ τὴν πάτριον γῆν ἀνασκάπτουσι καὶ γεωργοῦσιν ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς πολιτείας των.

Ἄλλ' ἡμεῖς, οἱ πάντων ιστορικώτατοι, ἡμεῖς οἱ πρωτοπλάσται καὶ διδάσκαλοι Ἱστορίας, ἡμεῖς ἤμεν πεπρωμένοι, φεῦ! τοὺς νόμους δι' ὧν βαθμηδὸν ἀναζῶμεν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ κοινωνίᾳ, νὰ ζητήσωμεν εἰς ξένην γῆν, εἰς μεμβράνας πνεύσας τὴν καθ' ἡμῶν δυσμένειαν καὶ κακοθέλειαν, εἰς μαρτυρίας τῶν τυράννων μας, εἰς τὴν χρονογραφίαν τῶν Ἑνετῶν, τῶν Γάλλων, τῶν Ὀθωμανῶν! Τίνι δὲ τρόπῳ; Οὐχὶ ἀναγινώσκοντες, σημειοῦντες, ἀποθησαυρίζοντες, καὶ τὰ τεθησαυρισμένα μεταφέροντες πιστῶς εἰς τὴν συγγραφὴν, ἀλλ' ἄλλοκότως πως καὶ ἀνὰ πᾶν βῆμα τὰς κατηγορίας ἀμυνόμενοι ἀντιλέγοντες, ἀνσκειυάζοντες, μαντεύοντες, εἰκοτολογοῦντες· νῦν μὲν τὸ λευκόν, ἀντικαθιστῶντες εἰς τὸ μέλαν, ἄλλοτε δὲ τὸ ἐνδοξον εἰς τὸ ἄδοξον· πολλάκις δὲ καὶ προσαρμόζοντες ἐπινοήσεις, καὶ μὲν πιθανάς, εὐλογοφανεῖς, ἀξιοπίστους, ὅμως ὑπὸ τῆς ἀλλαχοῦ θετικῆς ἱστορίας ἀναπεμπομένης εἰς τὴν χώραν τῆς Παιδείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Τὰ αἷτια τῆς βαρβαρικής ἀρρομιώτους τῶν ἐποίκων.—'Ανεξιθρησκεία 'Ενετικῆς κυβερνήσεως.—'Ἠρητικεῦτικος κυκεών.—'Προσηλυτισμοὶ ὑπὸ τοῦ 'Ελληνικοῦ κλήρου.—'Ἐξοδὸς ἰθαγενῶν εἰς τὸ συμβούλιον τῶν Εὐγενῶν.—'Δυσπρέπειαι Κρητῶν τιμητοῦρων κατὰ τῆς Μητροπόλεως.—'Ατυχήματα τῆς 'Ενετίας.—'Συνωμοσία τῶν Εὐγενῶν πρὸς ἀνεξαρτησίαν τῆς νήσου.—'Αφηνιδία καταλήψεις τοῦ παλατίου τοῦ δουκὸς ὑπὸ τῶν στασιασῶν.—'Κατάλυσις τῆς 'Ενετικῆς ἐξουσίας.—'Ἰνακέρυξις αὐτοῦνομου δημοκρατίας ἐκκληγῆ δουκὸς τοῦ Μαρῖνου Γραδιέικου· σύνταγμα τῆς νέας πολιτείας.—'Κοῦτες καὶ 'Ενετοὶ ἡνωμένοι ἐν τῇ ὁδοδοξίᾳ.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων περιπετειῶν, ἡ φορὰ τῶν ἰποίων συνιστᾷ τὸ δρᾶμα τῆς ἐν 'Ελλάδι 'Ενετοκρατίας, δέον ἐνταῦθα, ὡς εἰς τόπον οἰκειότερον, νὰ διαδειξώμεν ἐν φαινόμενον σπουδαῖον, ἕως τὸ πάντων σπουδαιότερον. Οἱ ἐκ διαλειμμάτων ἀποικίσαντες εἰς Κρήτην ἰππῶται Ἴταλοί, οἱ ὁμώσαντες πρὸς μὲν τὴν Δημοκρατικὴν πίστιν καὶ ὑποταγήν, κατὰ δὲ τῶν ἰθαγενῶν δυσπιστίαν ἄγρυπνον, οὗτοι, τοῦ πατρίου Λατινικοῦ δόγματος ἀποσιμνήσαντες, καὶ τὸ σύμβολον ἀποκασόμενοι τῆς 'Ελληνικῆς 'Εκκλησίας, μετεβλήθησαν εἰς Κρήτας.

Τὸ φαινόμενον, ὅπερ ὀφθαλοῦν ἀναμνησθεὶς τὰς μεταμορφώσεις τῆς χρυσαλλίδος, συμπληρωθῆ ἐντὺς χρόνου μικροῦ, εἰς τὸ διάστημα περίπου ἡμισεαίων ἑξακονταετηρίδος. Τίνα καὶ πόσα τὰ αἷτια, ἅπερ συντρέχουσιν εἰς τὴν ταχέαν αἴμα καὶ παράδοξον ταύτην μεταμόρφωσιν; Ἡ ἔρευνα καθίσταται χρήσιμος ἐπὶ τοῦ νῦν, καθόσον τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς πρωτεύουσιν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν συμβάντων, ἣν ἐτοιμαζόμεθα ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ νὰ σχεδιάσωμεν.

Ὅτι ὁ ἰταλικὸς νοῦς οὐδέποτε ἤρριστευσεν ἐπὶ συστηματικῇ φιλο-
κερδεΐᾳ καὶ πραγματοκοπιᾷ, τοῦτο παρὰ πάντων ὁμολογούμενον.
Ὡς οἱ Ἕλληνες, οἱ Ἴταλοί, ἀντὶ τῶν δελεασμάτων τοῦ Ἑρμοῦ.

• Ὅς ψυχὰς θνητῶν κατὰγει ὑπὸ γέρτερα γαίης, *

αἰρετωτέραν ἔκρινον τὴν λατρείαν τῶν Μουσῶν καὶ τῆς Ἀθηνᾶς.
Ἄλλ' αἱ παρὰλοιοι πολιτεῖται τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου, ἡ Ἐνετία,
ἡ Πισα, ἡ Γενοῦη, ἡ Ἀγκών, ἡ Ἀγκάλη, παριστώσι κατὰ τὸν
Μεσαιῶνα ἐξαιρέσειν. ἦν πιθανῶς ἤθελεν ἀποκηρύξει ὁ δαίμων τῆς
πρεσβυτέρας Ρώμης, ὁ στηλιτεύσας μετὰ περιφρονήσεως τὸ φιλέμπο-
ρον ἦθος τῶν Καρχηδονίων. — Πῶς ἡ Ἐνετία συνεβίβασε τὴν ἀρι-
στοκρατικὴν τήβενναν πρὸς τὸ κηρύκειον; Γνωστόν, ὅτι τὸ ἔμπο-
ρικὸν ἐπάγγελμα δὲν ἀπηγορεύθη τοῖς Πατρικίοις, ἡ κατὰ τὴν ἸΔ'.
ἑκατονταετηρίδα. Ἐρωτᾷς πῶς; ὅπως ἡ Ἀγγλία τῶν ἡμερῶν
μας, θαλασσοδόχος καὶ αὐτὴ ὅσον ἡ Νόρμη τοῦ Ἀδρίου, στηρίζει
τὸ κράτος τῆς ἐπὶ τοῦ ἀρχοντικοῦ προνομίου καὶ ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ.

Τάχα λοιπόν, ἡ ὄψις τῆς θαλάσσης διεγείρει τοῦ πλοῦτου
τὴν ἐπιθυμίαν! Βέβαιον τούλάχιστον, ὅτι πλοῦτος καὶ ἀριστοκρα-
τία πολλάκις ἐπ' ἀγαθῇ τῆς κοινωνίας συνεπολιτεύθησαν. Δαός,
στερούμενος πλοῦτου ἄλλην ἀριστοκρατίαν δὲν ἔχει, παρὰ τὴν εὐώ-
νητον καὶ δουλοπρεπῆ τῶν ὑπομίσθων, ἢ τὴν ἄστατον καὶ κτη-
νώδη τοῦ στρατοῦ. Μάρτυρες ἡ πρεσβυτέρα καὶ ἡ νέα Ρώμη ἐπὶ
αὐτοκρατόρων. Διὸ ἡ πολιτεία τῶν Ἐνετῶν ἔχει ἰδιαίτερα χαρα-
κτηρίσματα. Καθὼς, χάριν τῆς μακροβιότητός τῆς, ἐκείθεν μὲν
ἀπτεται τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ἐντεύθεν δὲ τοῦ νέου, οὕτω παριστά-
νει καὶ τὸ μοναδικὸν ἴσως παράδειγμα πολιτεύματος, συνδυάζοντος
τοὺς ἀριστοκρατικούς τῆς ἀρχιότητος θεσμούς πρὸς τὸ κερδοσκό-
πον καὶ βιομηχανικὸν πνεῦμα τῶν μετέπειτα αἰῶνων. Ρώμη συγ-
χρόνως καὶ Καρχηδῶν. Λουδίνιον τοῦ Ἰταλικοῦ μεσαιῶνος.

Ὡς ἐκ τῆς κράσεως ταύτης, ἡ βιολογία τῆς Ἐνετίας, εἰς πᾶν
μέγα γεγονός Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐμπεπλεγμένη, καθίσταται
κλιμαξ ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἀνάδρομον ζήτησιν τῶν λόγων, ὅσοι
παράγουσι τὸ ἄστατον καὶ πολυμετάβολον ἐκεῖνο τοῦ μεσαιῶνος.
Ἐκεῖ ἐξόχως τὸ κέντρον τῆς ἐρεύνης, πρὸς ὃ χρεῖ σιῆσαι. Ὁμολο-

γῆσας τὸν διὰ πόνων καὶ κινδύνων πολλῶν κτώμενον πλοῦτον ὡς μηχανὴν πολιτικῆς ὑπεροχῆς, εἰς δὲ τὴν συντήρησιν τοιοῦτου κτήματος ἐπιστήσας τὴν πᾶσαν ἐπιμέλειαν. ὁ Ἐνετὸς ἀνεδείχθη συντηρικώτατος ἐν μέσῳ τῶν περισπασμῶν. οἵτινες συγγάμις ἠπειλήσαν καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τῆς πολιτείας του.

Διακρίνεται κατὰ τοῦτο ἀπὸ παντὸς συγχρόνου. Ζήτησον ἀλλαχού τὴν ἀφρηρημένην θεωρίαν, τὰς ἀναπτέρωσεις τοῦ αἰσθήματος, τὰς φιλοσοφικὰς φροντίδας. Ἡ Ἐνετία δὲν φιλοσοφεῖ. Εἶναι ὁ ὕπνος τῆς βαρῦς, ὅσον ὁ τοῦ κεκμηκότος ἐργάτου. ἅμα ὡς φέξη ἢ σήμερον αὐγῆ, ἀρχεται πάλιν στερεώτυπος, ἡ ἐργοδιωξία τῆς χθῆς. Ἐλεύθερος ὁ Ἕλλην τοῦ Βυζαντίου νὰ καταναλίσκη τὸν βίον εἰς σχόλια γραμματικά. ἢ εἰς θεολογικὰς ἀποδείξεις περὶ Ἐκπορεύσεως. Ἀγωνιστήριον τοῦ Ἐνετοῦ δὲν εἶναι οὔτε ἡ Γραμματικὴ, οὔτε ἡ Θεολογία· διακείται πρὸς ἀμφοτέρα πάντως ἀδιάφορος. Οὗτος, εἰς τὰς ἐνθουσιώδεις ὁμάς, εἰς τὰς θρησκευτικὰς φιλονεικίας, εἰς τὴν ἄγονον λατρείαν τοῦ παρελθόντος, ἀντικαθιστῶν τὴν ἐπικάρπωσιν τοῦ παρόντος καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς πείρας. Θηρεύει μέλλον τὸν δι' ἐμπορίας καὶ κατακτήσεως πλουτισμόν. ἢ τὴν προσηλύτευσιν τῆς θρησκομανίας, ἢ τὴν διερμήνευσιν χρησμῶν, ἢ τοῦ σπουδαστηρίου τὰ φαντασιοκοπήματα. *Doctrina post n ummos*· ἰδοὺ τῆς ἐνεργείας του ὁ κανὼν.

Οὕτως εἰς τὸ θετικώτερον ἢ Ἐνετία διατεθεμένη, παραδειγματίζει ἐξαιρετικὴν τινὰ στρωκὴν ἀταραξίαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν κοχλαζόντων παθῶν καὶ τῆς πλεοναζούσης πίστεως τοῦ μεσαιῶνος. Μεταχειρίζεται μὲν, καὶ πολλάκις ἀσυνειδήτως, ὅσην δύναται βίαν ὑλικὴν κατὰ τῆς αὐτονομίας, ἢ τῆς φιλελευθέρας τῶν ὑπαδουλωθέντων τάσεως, σπανίως ὁμῶς προσφεύγει εἰς τὴν καταβίασιν τῶν πεποιθήσεων, εἰς διώξεις θρησκευτικὰς, εἰς τὴν προσηλύτευσιν. Κατὰ τὴν γνῶμην τῆς ἀστείξεται ὁ Πάπας λέγων ἑαυτὸν ἀλάνθαστον καὶ ἀναμάχητον· διὸ, αἱ Βούλαι αὐτοῦ τυγχάνουσιν ἐνίοτε τῶν ἀστείσιμων τῆς Γερουσίας. Τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας, *la raison d'Etat*, κρίνεται ἀνώτερον τοῦ συμφέροντος τοῦ Παπικοῦ, ἢ, ὡς ἐλέγγοτο τότε, τοῦ Χριστιανικοῦ.

Ἐνεῦθεν αἱ ἀνεξάντλητοι διενέξεις ἀναμέστον Ρώμης ἱερέων καὶ

Ἐνετίας ἑμποροδημοκρατῶν ἐντεῦθεν οἱ συνεχεῖς ἀφορισμοὶ τοῦ Οὐατικκοῦ, καὶ αἱ φλογεραὶ τοῦ Παύλου Σάρπου ἀντιπαραστάσεις (1). Ὑπὸ τοιαύτην περιωπὴν ἡ Ἐνετία προδιχαράσσει τὸν δρόμον τοῦ Βικλέφου, τοῦ Οὐτίου, τοῦ Λουθήρου. Εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ οὐρανοῦ ἀντιτάσσει τὴν ἐπίγειον αὐθεντίαν τῆς πολιτείας. Σπεύδει ἡ Ρώμη νὰ κηρύξῃ ἐαυτὴν κληρονόμον τῶν κλειδῶν τοῦ Πέτρου εἰς τὸ δεσμεῖν καὶ λύειν πᾶν ἀνθρώπινον; Ἡ Ἐνετία θέλει ἀντισπεύσει νὰ στηλογραφῆσῃ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης τὸ σύνθημα. Οὕτω βούλομαι καὶ διατάσω, sic volo, sic jubeo!

Ὁ ψυχρὸς, ὁ ἀτάραχος, αὐτὸς λόγος τῆς Δημοκρατίας ὠφέλησεν οὐκ ὀλίγον τὸ γένος μας. Χωρὶς αὐτοῦ, τολμῶμεν εἰπεῖν, ἡ Ἑλλὰς ἦτο πιθανότατα κατεστραμμένη. Τί ἄλλο, ἢ ἡ ἀκαμπτος πολιτικὴ φιλαυτία τῶν Ἐνετῶν ἔσωσε καὶ δόγμα, καὶ γλῶσσαν, καὶ παραδόσεις τῶν πατέρων μας ἀπὸ τῶν Παπικῶν ἐπιβουλῶν, ἀφότου ἢ Κωνσταντινουπόλις, ἐκλατινισθεῖσα, ἐγένετο κεντρικὸν ἐργαστήριον μισελληνισμοῦ. Ἀμφιβάλλεις, ὅτι οἱ Βαλδουῖνοι, πρὸς τὸν Πάπαν εὐπειθέστατοι καὶ ὑποχείριτοι, ὅσον οὐδεὶς τῶν ὑποδεεστέρων κληρικῶν τῆς Δημοκρατίας, αὐτοὶ τοὺς ὑποίους αἱ Συλλογαὶ τῶν Παπικῶν Ἐπιστολῶν καταδεικνύουσιν ὑπὲρ πάντα λόγον θρησκομανεῖς, μισέλληνας, εἰς διωγμὸν ἐπιρρεπεῖς, ἀμφιβάλλεις, ὅτι, μισαλλοδοξοῦντες, δὲν ἤθελον ἐνεργῆσαι πρὸς ἐξόντωσιν παντὸς στοιχείου τῆς ἐθνότητός μας, ὅ,τι βραδύτερον, καὶ εἰς χρόνους ἐπιεικαστέρους, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ Λουθήρου, τοῦ Λέοντος Γ', τοῦ Καρόλου Ε', ἐνήργησαν μαινόμενοι οἱ Ἰσπανοὶ κατὰ τῶν τρισαθλίων ἰθαγενῶν τοῦ Νέου Κόσμου; Νομίζεις ὅτι περὶ τὸ ναυάγιον ἐκεῖνο τῆς αὐτονομίας μας ἤθελον ἰσχύσει, ὡς σκίδες σωτηρίας, ἡ Νίκαια καὶ ἡ Τραπεζοῦς, πολίχνια στερούμενα τῆς στερεᾶς ἐκείνης αὐθεντίας τῶν αἰῶνων, ἧς ἀπῆλθον ἡ Νέα Ρώμη, ἀν κακῇ τύχῃ ὁ ὑπατος τῆς Δημοκρατίας ἄρχων, ὁ πολυμήχανος Ἑρρίκος Δάνδολος εἶχεν ἐπιτρέψῃ πρὸς τοὺς Σταυροφόρους νὰ ἰδιοποιηθῶσι τὴν πνευ-

1) «Semo Veneziani, e poi Cristiani», σύνθημα ρητορὸν εἰς τὸ στόμα τῶν τότε Συγκλητικῶν. «Εἴ μεθα πρῶτον Ἐνετοί, καὶ ἔπειτα Χριστιανοί».

ματικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυβέρνησιν, πρὸς τοὺς ἡμιδικθάρους, λέγω, καὶ κτηνώδεις τυχοδιώκτας αὐτούς, οὓς οὐκ ἀδίκως ὠνόμασε Σταυροφθόρους ἢ φωνῇ τῆς Ἀνατολῆς ; Βέβαια, οἱ πατέρες μας, ἐκ τοῦ νεκροῦ δυσανασχετήσαντες, συνήψαν τότε εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κἀτάραν καὶ Γάλλους καὶ Ἑνετούς. Ἐχλεύασαν τὰς ἐουθράς ἐμβάδας τοῦ ἱεράρχου, ὃν ἀπέστειλεν ἡ Ἑνετία εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀπέπνευσαν τὴν αὐτῶν ἀγανάκτησιν ἐπιγραμματικίσαντες τὴν τερατώδη πολυσαρκίαν του. Ἦγνόησαν, ὅμως, ὅ,τι σαφέστερον βλέπομεν καὶ διακρίνομεν ἡμεῖς οἱ μεταγενέστεροι.

Ἐἶχεν ἄρα τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Νικαίας εἰς διάθεσιν τοῦ τὰς φρενῶν δυνάμεις, ὡν κατὰ τὴν Π', ἐκατονταετηρίδα δεσποτικῶς καὶ ἀνεξέλεγκτως διέθετον ὁ Ἰννοκέντιος Β' ; Δὲν ἤθελεν ἴσως, εἰς ἔν του νεῦμα, ἐπιπέσει τὸ ἄγχος ὅλον τῆς Εὐρώπης ἐφ' ἡμῶν, ἂν κατ' εὐτυχίαν ἡ Ἑνωτικὴ τῆς Ρώμης μονομανίᾳ δὲν ἀπήντα ἐμπόδιον πρὸ τῶν θυρῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀνυπέρβατον, τὴν στερεὰν καὶ ἀκλόνητον ἀντίστασιν τοῦ Θωμᾶ Μωροζίνου, εὐπατρίδου Ἑνετοῦ (πρώτου Λατινοπατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως), καὶ τὴν ἀντίστασιν τῶν διαδόχων του ;

Ἄλλ' ἡ Δημοκρατία, λέγουσὶ τινες μικρολογοῦντες, ἡ φιλοχρήματος καὶ ἀκόρεστος Ἑνετία, ἐσφετερίσθη τὰ πλούσια τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰσοδήματα !

Τί ἐντεῦθεν ; Οὐχ ἤττον ἀληθές, ὅτι ἀπὸ τῆς κερδοσκοπίας ἐκείνης ὄφελος καὶ σημαντικώτερον καὶ μακρότερον ἔλαβον ἡμεῖς οἱ ζημιωθέντες. Παράδοξον, τῷ ὄντι ! Ὁφελήθημεν τότε ἀπὸ τοῦ δεινοτέρου τῶν ἐχθρῶν μας, ὅσον ἀπ' οὐδενός τῶν ἐπιστηθίων φίλων μας.

Αὐτὴν ταύτην περίπτου τὴν πολιτικὴν γραμμὴν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὰς ἀμέσους κτήσεις τῶν Ἑνετῶν, εἰς Κέρκυραν, εἰς Εὐβοίαν, εἰς Κύπρον. Τί δὲν ὑπέφερον ἡ πολυπαθεστάτη Κύπρος, τίνας δὲν ὑπέστη ἡ Ἐκκλησία τῆς καταδιώξεις ἐπὶ τῆς λατινικῆς βασιλείας τῶν Λουσινιαῶν ! Ἄλλ' ἅμα ὡς ἦλθον Ἑνετοί, ὕψαις διεδέχθη τὴν παραφορὰν τῆς Λατινικῆς ὀργῆς, ἐπανωρθώθη τῆς

ἀνοχῆς ὁ νόμος (1). Γνωστὰ δὲ καὶ τὰ τῆς Ἑπτανήσου. Ἐκ τῆς δουλείας πεντακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ἡ Ἑπτανήσος ἐξέρχεται ὀρθόδοξος καὶ Ἑλληνική, ὅσον τὸ ὀρθοδοξώτερον μέλος τοῦ Πα- νελληνίου. Οὐδ' ἔχουσι ἄλλως τὰ τῆς Κρήτης· ὁ αὐτὸς κανὼν ἀπαράλλακτος ἐπικρατεῖ. Καὶ μὲν ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ὑπο- βάλλεται ἡ Ἰθαγενὴς Ἐκκλησία τῷ πρωτεῖῳ τῆς Λατινικῆς· ἀλλὰ τὴν πρόνοιαν αὐτὴν ὑπαγορεύει ἀφεντικῶς ἀνάγκη· ἡ πατριω- τική καὶ φιλοτάραχος συναρχία τῶν κληρικῶν. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς Λατινισμὸς τελεῖ φύλακος καθήκων. Ἴδου καὶ ὁ λόγος διὰ τὸν ὅποιον τὰ εἰσοδήματά τῆς ἐγγωρίου Ἐκκλησίας, ὡς ὀρηκτῆρια ἀνεξαρτησίας, ἀδιακόπως ἀποφυγίζονται, καὶ τὰ κτήματα αὐτῆς μεταβιβάζονται κατὰ μέγα μέρος πρὸς τοὺς ἀρχηγούς τῆς Λατινικῆς.

Ἐνεργεῖ λοιπὸν νοῦς πολιτικός, ἢ φιλοχωρεῖ μισαλλοδοξία; Ἡ Κρήτη ἔχει γαίαις αὐθεντικῶς, καὶ γαίαις ἐπισκοπικῶς· τὰς μὲν νέ- μονται οἱ ἄποικοι τιμαριῶται, τὰς δὲ ἐπικρατοῦνται οἱ Λατινε- πίσκοποι μετὰ τοῦ κλήρου τῶν· οἱ μὲν ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦ διατη- ρεῖν τὸ Βασιλείου σῶον, ἀβλαβῆς ὑπὸ ἐχθρῶν, οἱ δὲ ἐντεταλμένοι νὰ τηρῶσιν ἀπρακτον ὅσον οἶόν τε καὶ ἀδρανῆ τὸν θρησκευτικὸν ζῆ- λον τῶν κατοίκων.

Τοιοῦτον ἐν ὀλίγοις τὸ ἀποικιακὸν σύστημα τῶν Ἑνετῶν, ἐξαι- ρέτως εἰς Κρήτην, ὅπου ἡ στάσις ἀπέβη ἐπιφάλτης τῆς Γερουσίας· σύστημα τυραννικὸν μὲν τὸν σκοπὸν, ἐναντίας ὁμῶς πρὸς τὸν τύ- ραννον, καὶ χρηστὰς πρὸς τὸ ὑπήκοον λαβῶν εἰς τὸ ἐξῆς τὰς συνε- πείας, ὡς ὀφόμεθα κατωτέρω. Διὰ τοῦτο, δύο κυρίων ἀναποφεύ- κτως προκειμένων, φιλοχρημάτου καὶ θρησκομανοῦς, προτίμησαν ἀδίστακτως τὸν φιλοχρημάτον. Ὁ Ἑνετός, ὁ Τοῦρκος, ὁ Ἀγγλος ὀρέγονται μόνον τῶν ἰδρώτων σου· Πάπας καὶ Παπολάτραι φαρ- μακεύουσι τῶν τέκνων σου τὴν ψυχάν.

Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, ἐκ τοῦ προχείρου, νομιζομεν, ἀποδεικνύε- ται.

Ἐρεῦνησον τὴν εἰς τὰς Ἑνετικὰς ἀποικίας νομοθεσίαν τῆς μη-

(1) Ὅρα Giblet, *Historie de' Re Lusignani* καὶ Reinhardt's *Ge- schichte des Königreichs Cypren*. T. 2.

τροπόλεως ! Τι βλέπεις ; Ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνωτέρω διπλῆ χορήγησις ἄλλον οὐσιωδῶς σκοπὸν δὲν ἔχει, ἢ τὴν ἀποκατάστασιν ἀπέρων τινῶν Ἰταλῶν, τὴν ἀποδοσίαν (arapage) ὀλίγων τυχοδιωκτῶν, εἴτε κοσμικῶν, εἴτε κληρικῶν. οἵτινες, κτήσαντες δικαίωμα εἰς ἀμοιβήν, ἀλλ' ἐν Ἐνετίᾳ στενοχωρούμενοι, προθυμοῦνται νὰ ζητήσωσι πόρον ζωῆς εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. Καὶ εἰ μὲν πάντες οὗτοι ἦσαν πολῖται Ἐνετοί, ὑπομονὴ τοῦλάχιστον μετὰ τοῦ διπλώματος ἠθελον κομίσαι εἰς τὰς ἀποικίας καὶ τὸ δυσπαλλοτριώτον τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα, τὰς ἀναμνήσεις τῆς προτέρας ὑπάρξεως.

Ὅμως ἦσαν καὶ ξένοι, καὶ ἀγενεῖς τὸ πλείστον κράμα ἀπατρίδων φρεσικῶν, συγκροτηθὲν διὰ τῆς ὀρκιστικῆς ἐκ διαφόρων τῆς Ἰταλίας μερῶν, καὶ εὐμενείᾳ τῆς Συγκλήτου ἀναβιβασθὲν εἰς περιωπὴν ἀποικιακῆς εὐγενείας (Nobiltá de Levante). Ἀνεπαρκοῦς οὐσης ἐνίοτε τῆς μητροπόλεως εἰς ἀντιμισθίαν τῶν θεραπόντων τῆς ἀναλαμβάνουσι τὸ χρέος τῆς προικοδοτήσεως αἱ ἀποικίαι· μάλιστα ἡ εὐφορος αὐτῇ καὶ ἐκτεταμένη νῆσος, ἣτις ἠγοράσθη ἀντ' οὐδενὸς σχεδόν, ἀντὶ πεντακισχιλίων λιτρῶν ἀργύρου ! Ἴδου πῶς διαχειρίζεται ἡ Ἐνετία τὴν δορυκτῆτον γῆν· λήϊον ἐτοιμοθέριστον, οὐρανόθεν παραδεδομένον εἰς τὴν διάκρισιν τῆς. Περικιωθείσης τῆς συγκομιδῆς, πᾶσα μέριμνα, τοῦλάχιστον πρὸς ὦρον, λήγει. Διὸ πολὺ μὲν κήδεται περὶ τῆς σήμερον ὁ Ἐνετός, ὀλίγον δὲ περὶ τῆς αὔριον φροντίζει.

Ἐνετῶθεν ἡ ἀφροντισία τῆς μητροπόλεως περὶ τὴν περιθαλψὴν καὶ πατροπαράδοτον μετάδοσιν τοῦ Ἰταλικῆ φρονήματος παρὰ τοῖς ἐγκατασταθεῖσιν ἀποίκιοις. Ἐνετῶθεν τὸ ἀναπρότελεστον τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐκκλησιαστικοῦ Λατινισμοῦ. Ἐκδίδονται μὲν νόμοι περὶ διοργανώσεως στρατιωτικῶν τιμαριῶν, ἀναγινώσκονται Βούλαι Παπικαὶ πρὸς διευθέτησιν τῶν Ἐπισκοπικῶν κτημάτων, ἀλλ' ἀναξία συνήθως ἰδικαιτέρως προσοχῆς ἐκρίθη ἡ ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν πατριῶν ἐθίμων καὶ δογμάτων περιστολὴ τῆς τιμαριευθείσης τάξεως. Προῆλθεν ἐκ τῆς ἀφροντισίας ταύτης, μάλιστα περὶ τὰς τύχας τοῦ ἐν ταῖς ἀποικίαις Λατινισμοῦ, ζημία πρὸς τὴν μητρόπολιν μεγάλη. Τὰ ἔνδεκα Ρωμαϊκὰ Ἐπισκοπεῖα ἀφέθησαν ἀνεπιτήρητα.

Τι δ' ἐποίησαν οἱ Λατινεπίσκοποι ; Διατρίψαντες πόρρω καὶ οἰο-
νεὶ ἔκτος τῆς Παπικῆς ἐξελέγξεως καὶ ἐπαγρυπνήσεως, παύσαν μὲν
διὰ τὴν ἀπόκεντρον αὐτῶν in partibus schismaticorum ἀποστο-
λὴν, δεῦτερον δὲ χάριν τῆς συχνῆς διαφωνίας Ρώμης καὶ Ἐφεσίας
ἄλλως τε, τὴν ἰγερυθίαν τῶν ἐντοπιῶν ἀρχῶν κτησάμενοι δι' ἀρι-
στεικῶς συγκαταβάσεως, ἀνεπαύθησαν ἕως ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπολαύ-
σει εὐδαιμονίας ἀνεπιμόχθου, καὶ συμφέρον δὲν ἔκρινον νὰ διαταρά-
ξωσι τὴν συνείδησιν τῶν δουλοπαροίκων, ἢ νὰ ὑποκινήσωσιν εἰς τοὺς
κόπους τῆς ἀποικίας ἀντιζήλιας δογματικῆς, δυναμένης ἴσως νὰ
ἐκθίσωσιν εἰς κίνδυνον τὴν μακαριότητά των.

Ἡ προΐουσα τῆς ἰταλικῆς τάξεως ἀποξένωσις οὐδόλως ἐπέσυρε
τὴν προσοχὴν των. Καὶ ὅμως ἀπροβούλευτός τις, ἀθέλητος προση-
λυτισμὸς συνέβαινε πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτῶν εἰς ὄφελος τῆς Ὁρθοδο-
ξίας. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν ἐντοπιῶν εὖρον ἐκ δυσελπίστου οἱ τι-
μαριῶχοι Ἴταλοὶ κρείττονα τὴν ἀπλότητα, ἤττον δεσμευμένην τὴν
προσωπικὴν συνείδησιν, ἀκραιότεραν τὴν ἠθικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὁ
Παπισμὸς ἐξέγυνε πίστιν, δόγματα, λατρείαν εἰς τὸν δίφρον τῶν
ἐπιγεῖων του συμφερόντων, κατέλιβε καὶ λαοὺς καὶ ἡγεμόνας διὰ
θεοκρατίας ὄντως Καλιφικῆς. Τοιαύτην δὲ πίστιν, ἀπολυτισμὸν οὕτω
δεσποτικῶς ἐπιβαλλόμενον, δὲν εἶδον οἱ νεήλυδες εὐγενεῖς εἰς τὴν
πορείαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀνέκαθεν ἀποστολικωτέρα
διαμείνασα τὴν τε ἀρχαιερασίαν καὶ τὰς διαθέσεις, οὔτε δόγματα
καὶ τελετὰς μετεκίνει, οὔτε τὸ αὐλον ἐβίαζε τοῦ συνειδύτος, ὡς
θεοκάπηλος.

Πλὴν δὲ τούτου, καὶ ἕτερος λόγος συνετέλει. Περιτετραμμένοι
οἱ εὐγενεῖς αὐτοὶ εἰς τὴν καλλιέργησιν τῶν τιμαριῶν των, διέτρι-
ψαν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας τοῦ ἔτους εἰς τόπους ἐνδοτέρους, μακρὰν
τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν πόλεων, εἰς ἀγροὺς ἀποτάτους, ὅπου αὐ-
τοὶ τε καὶ τὰ τέκνα των οὔτε λειτουργίαν ἠκούσθησαν Λατινικὴν,
οὔτε εἶδον Λατινεπισκόπου πρόσωπον. Μετὰ μικρὸν, ἀπέβη ἡ σπά-
νις τῶν λατίνων ἱερέων οὕτως ἱπαισιθητή, ὥστε, τυχόντος βαπτί-
σματος ἢ θανάτου, τινὲς τῶν ἤττον δεισιδαιμόνων Ἴταλῶν ἠναγκά-
σθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν πρόθυμον καὶ ἀνεξίτητον ὑπηρε-
σίαν Ἑλλήνων ἱερέων· ὅθεν προήλθε κυκεῶν οἷος οὐδαμοῦ συνέβη.

τῆς λοιπῆς Ἀνατολῆς Ἰππόται, κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας βαπτισθέντες, νῦν μὲν ἐκοινωνήσαν τοῦ τιμίου Σώματος εἰς λατινικὸν ναόν, ἄλλοτε δὲ ἀδιαφόρως μετέλαβον αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ὀρθοδόξου ἱερέως.

Ἐἶγεν οὕτω πλεονάσει τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀδράνεια καὶ ὃν διεξερχόμεθα χρόνον, οὕτως ἐπίφοβα πρὸς τὴν μητρόπολιν ἀνεφάνησαν τοῦ Ἀρχιεπισκοπείου τὰ ἐλείμματα, ὥστε τέλος προνοήματα ἐλήφθησαν εἰς ἀνασταλὴν τῆς παραλυσίας. Ἐχομεν ὑπὸ ἀνάγκησιν τρία ἔγγραφα, ἀρμαδίως τὰς σκέψεις μας διατρανοῦντα. Παραλείποντες τὸ πρῶτον, ὡς ἤττον πρόσφορον, ἀναφέρομεν ἀσμενέστερον τὰ δύο ἄλλα, εἰ καὶ κατὰ τινα ἔτη μεταγενέστερα. Ἐξ αὐτῶν θέλει ἐναργῶς προσανακύψει καὶ τι παρασιωπηθὲν. ὅμως παραδοξώτερον ἔστι δηλαδὴ ὅ κατ' ἀρχὰς ἀπρομελέτητος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας προσηλυτισμὸς ἐνήργησεν ὀφθαίτερον ἐκ προμελέτης, εἰσέδυσεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἀπὸ τῶν παρριωτέρων τῆς νήσου, ἐν τῆς αὐτῶν τῶν πόλεων, καὶ ὑπὸ τὰ ὄμματα αὐτῶν τῶν ἐπιτρόπων τῆς Δημοκρατίας.

«Διέτριβον πάλαι ποτε, (γράφει τῷ 1417 ὁ Δουξ Ἐνετικός Θεομάς Μοσσανίγος πρὸς τὸν Ἰάκωβον Γουσιώνην, Κρήτης Ἀρμοστήν), διέτριβον τὸ πάλαι εἰς τὰ φρούρια (πόλεις) τῆς νήσου Κρήτης ἐφημέριοι Λατίνοι, τελοῦντες τὴν ἱεροπραξίαν ἐπὶ διατετιμημένη ἀμοιβῇ. Οἱ ἱερεῖς οὗτοι, μὴ ἀρκουθέντες ἐφεξῆς εἰς τὴν ἀμοιβὴν αὐτὴν, ἀπῆλθον τῶν φρουρίων, ἢ ἐνοριῶν, ζημίᾳ μεγάλη τῶν εὐγενῶν τιμαριούχων, καὶ λοιπῶν Λατίνων, ἐν τοῖς φρουρίοις ἐκείνοις ἐγκατοικούντων. Ὅθεν οἱ Λατίνοι, ὑπὸ ἀνάγκης βιασθέντες, ἐβάπτισαν τὰ τέκνα των, ἐτάφησαν, ἠυλογήθησαν παρὰ Σχισματικῶν (Ἑλλήνων) ἱερέων, ὥστε μικρὸν κατὰ μικρὸν ἢ καθολικῆ πίστις ἐξέλιπεν εἰς χώρας Λατινικὰς, οἱ δὲ Λατίνοι μετεβλήθησαν εἰς Ἕλληνας (et hoc modo Latini efficiuntur Graeci). τοῦθ' ὅπερ λίαν δυσάρεστον τῷ τε Θεῷ καὶ τῷ ἀνθρώπινῳ λόγῳ (que res multum displicet Deo et humane rationi). Διό, πρὸς τιμὴν καὶ πλείονα δόξαν τῆς Αὐθεντίας μας, θεσπιζομεν ὡς ἐξῆς. Τὸ Ἡμέτερον Συμβούλιον θέλει διατάξει τὸν Δοῦκα Κρήτης, καὶ τοὺς λοιποὺς τῆς εἰρημένης νήσου διοικητὰς, νὰ πέμψωσιν εἰς πάντα τὰ φρούρια ἰ-

κανούς καὶ δραστηρίους ἱερεῖς Λατίνους ὑπὸ τὸν αὐτὸν τῆς ἀρχαίας συνθηλας μισθόν. Ἐὰν δὲ ὁ μισθὸς αὐτὸς δὲν ἐξαρκέσῃ, αἱ ἐγγώριοι ἀρχαὶ θέλουσι προνοήσῃ, ὥστε οἱ ἡμετέριοι νὰ διαμείνωσιν ἄσμενοι, ὡς ἦσαν τὸ πρὶν. . . » κτλ. (1).

Τὸ ἕτερον ψήφισμα ἐξεδόθη μετὰ ἐπταετίαν, τῷ 1425, προτάσει τοῦ Δουκὸς Κρήτης Φραγγίσκου τοῦ Λαυρεδανοῦ (ΡΘ').

« Ἐπειδὴ εἰς τὰς χώρας καὶ τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς μας (Nostris Levantis) πολὺ ἡ Λατινικὴ πίστις ἠλαττώθη, ὅθεν οἱ Σχισματικοὶ γαυριῶσι καὶ θρασύνονται ἐπειδὴ χηρευούσας Ἐπισκόπων Λατίνων ἠρώμεν τὰς ἐκεῖ Ἐπισκοπὰς ἐπειδὴ καὶ εὐσεβεῖας χάριν, καὶ πρὸς τιμὴν τῆς ἱερᾶς Ἡμῶν λατρείας, καὶ πρὸς διάδοσιν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, καὶ πρὸς ἐλάττωσιν ἅμα τῶν Σχισματικῶν, χρεὸς ἔχομεν περὶ τούτου νὰ προνοήσωμεν, θεσιζόμεν ὡς ἑξῆς. Πάντες οἱ Ἐπίσκοποι τῶν ἐπέκεινα τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου χωρῶν καὶ μερῶν Ἡμῶν, θέλουσιν ἐντὸς δεκαμηνίως ἐπιστρέφει εἰς τὰς ἑδρας τῶν, καὶ μονίμως ἐγκατοικήσει. Οἱ δὲ κατὰ τόπους Διοικήται προτάσσονται (ἐὰν οἱ Ἐπίσκοποι τῆς σχετικῆς αὐτῶν δικαιοδοσίας δὲν ἐπανεέλθωσιν ἐντὸς τῆς ὀριζομένης προθεσμίας) νὰ παραδώσωσι τὰς προσόδους καὶ πᾶν ὠφέλημα τῆς χηρευούσης Ἐπισκοπῆς πρὸς δύο ἐπιτρόπους οἵτινες θέλουσι μισθώσει ἑτέρους Ἐπισκόπους, ἀντὶ τῶν ἀπειθούντων, πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, πρὸς ἐπισκεύασιν τῶν ναῶν, πρὸς κτῆσιν ἱερῶν σκευῶν . . . » κ.τ.λ. (2)

Προεδράμομεν ὀλίγα ἔτη, θελήσαντας δι' ἐγγράφων ἐπισήμων καὶ Δουκικῶν νὰ καταδείξωμεν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀταξίαν τῆς τότε Λατινικῆς ἀποικίας. Ἐχομεν ὅμως πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἀποδείξεις ἥττον μὲν αὐθεντικὰς, ἀλλ' ὡσαύτως ἄξιόπιστους, ληφθεῖσας ἐκ τῆς συγχρόνου χρονογραφίας. Κατὰ μαρτυρίαν τῶν Ἐνετῶν, ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς, ἐμψυχωθεὶς ἀπὸ τῆς ἀδρανείας τῶν τε Διοικητῶν καὶ τῶν Ἐπισκόπων τῆς νήσου, ἤρξατο ἕως ἐξ ἀρχῆς τῆς ΙΔ' ἑκατονταετη-

1) Creat. Sacra. T. 2. ζ' 373.

2) Αὐτόθι σελ. 375.

ρίδος, νὰ κατηγῆ τοὺς παρεπιδήμους Λατίνους, καὶ νὰ διαδίδῃ τῆς Ὀρθοδοξίας τὰ σπέρματα. Ἕλληνες ἱερεῖς, ζήλω ὑπερβολικῶ κινή-
θέντες, προσεποιήθησαν προθυμίαν εἰς τὴν ἀποστασίαν, χειροτονη-
θέντες δὲ Λατινεπίσκοποι, ἐπέσπευσαν δραστηρίως τὸ ἔργον τῆς προ-
σηλυτεύσεως. Βέβαιον, ὅτι δι' Ἀποστολικῆς τοῦ Πάπᾶ Οὐρβανοῦ
Ε'. Ἐπιστολῆς, σταλείσης πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Κρήτης τῷ
1368, ἀπαγορεύεται εἰς τὸ ἐξῆς οἰουδήποτε Κρητὸς ἡ εἰσαγωγή ἐν
τοῖς τόμοις τῶν κληρικῶν Λατίνων, ἀποκλείονται δὲ τῆς Λει-
τουργίας καὶ πάσης Ῥωμαϊκῆς ἱεροτελεστίας ὅσοι ἀυτόχθονες Ἐπί-
σκοποι, ἢ ἐν γένει Γραικοκατόλικοι (1).

Ὅθεν ἡ ἔως τότε ἀμέριμος Σύγκλητος παρakinηθεῖσα, διέταξε,
tam provide, quam catholice, τὴν ἔξωσιν ὄλων τῶν Σχισμα-
τικῶν Ἐπισκόπων, ὅσοι συνῆρρον εἰς Κρήτην ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ἐξ-
διοικεῖσθαι Λατίνους, ἅμα δὲ τὴν κράτησιν τῶν ἰθαγενῶν ἱεραπο-
στόλων, ἵνα μὴ διὰ τῆς προθυμίας τούτων διαδοθῶσι καὶ εἰς τὰς
ἄλλας ἀποικίας τὰ ζιζάνια. Ἄλλ', ὡς φαίνεται, καὶ Πάπας καὶ
Σύγκλητος ἀπέτυχον. Οὐχ' ἦττον Ἕλληνες Ἐπίσκοποι διέσπειρον
ὑπὸ πρόσχημα λατινικῶν τῶ θαλασσηφόροι τοῦ σχίσματος δηλητηρίου,
mortale schismatis venenum (2).

Διό, πάλιν ὁ Πάπας Γρηγόριος ΙΑ'. ἐγκάλεσεν αὐστηρῶν Ἐγκό-
κλιον πρὸς τὸν Κρήτης Ἀρχιεπίσκοπον Πέτρον, ἀφέντα χρεουσαν
καὶ ὄλως ἀνεπιμέλητον τὴν ἔδραν του. Νοθετεῖ ἡ ἐγκύκλιος αὐτὸν
«νὰ θεραπεύῃ εἰς τὸ ἐξῆς προσεκτικώτερον τὴν Ἐκκλησίαν τῆς νή-
σου, ἔνθα πλείστα ὅσοι εἰσέφρυσαν καταχρήσεις, ὅπου τῶν ἐκκλη-
σιαστικῶν κτημάτων ἢ διαχειρίσεις περιέπεσαν εἰς χεῖρας Σχισματι-
κῶν Ἑλλήνων, ἔνθα Γραικοὶ μένονται τὰς συντάξεις τῶν ἱερέων,
καὶ τοῦ κλήρου τὴν ἀναγκαίαν ἁρτοδοσίαν». Ἡ ἐγκύκλιος αὐτῆ
ἀναπεστάλη καὶ πρὸς ἑννέα ἑτέρους Λατινεπίσκοπους Κρήτης ἐξε-
δόθη δὲ εἰς Ἀδενιῶνα, ὑπὸ χρονολογίαν 17 Ἀπριλίου 1375 (3).

(1) Creta Sacra, T. 2. ζ. 64.

(2) Αὐτόθι, σελ. 54.

(3) Raynaldus, Anno 1375. Num. 25.

Ἐκ τῶν δειγμάτων τούτων δὲν συμπαιραίνει καὶ οἶκον ὁ ἀναγνωστὴς τίνι τρόπῳ οἱ τῆς Ἱταλικῆς ἀποικίας εὐγενεῖς ἐτράπησαν βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀπὸ τῶν λατινικῶν δογμάτων εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ; Ὁρησκειτικὴ ἀδιαφορία τῆς Δημοκρατίας, ἀπάθεια τῶν ἐγχωρίων ἀρχῶν, διαφορὰ Λατινιστικῶν, πλεονεκτήματα τῆς Ἀνατολικῆς πίστεως ἀφιλονεικῆτα, ἴσως δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ζήλος προσηλυτεύσεως τῶν ἐντοπίων, ἰδοὺ τὰ αἴτια τῆς σπουδαίας μεταβολῆς, ἣν χρῆς εἶχον ἐν τῷ σημειώσωμεν εἰς τὰ τέλη τῆς II' ἑκατονταετηρίδος ! Ἦρκει, καθ' ἡμετέραν γνώμην, καὶ τῶν αἰτίων τούτων τὸ ἥμισυ.

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἕτερά τις ἀφορμὴ προστίθεται εἰς ἅσας ἐξέθημεν ἄχρι τοῦδε σκέψεις καὶ μαρτυρίας ἕτερός τις συνέρχεται λόγος, ἐξαιρέτως ἐπιταχύνων τὴν παρατηρουμένην μεταβολήν, λόγος πειστικὸς εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐννοούμεν δὲ τὴν περιβόητον ἐκείνην μεταξὺ Καλλέργου καὶ Δημοκρατίας Συνθήκην, ἣτις ἀπὸ 1300 καὶ ἐφεξῆς εἰσάγει τρῆκόν εἰς τὴν οἰκονομίαν τῆς ἀποικίας νεωτερισμόν. Ἐν τῷ οἰκείῳ τρόπῳ δὲν παρελίπομεν νὰ στιγματίσωμεν τὴν δουλοπρεπῆ τοῦ Μεγάλου Ἀποστόλου διαγωγὴν. Ἄλλ' ἡ Συνθήκη του ἐκείνη περιεῖχε τὸν ὅρον τῆς ἐλευθερογαμίας. Τίς δ' ἀγνοεῖ τὴν δραστηρίαν καὶ συγχωνευτικὴν τῆς ἐλευθερογαμίας ιδιότητα εἰς ἕτερογενεῖς ἢ ἑτεροθρήσκους κοινωνίας ; Ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ γάμου μεταξὺ εὐπατριδῶν, ἐχόντων καὶ ἀπέναντι τῆς μητροπόλεως, καὶ ἀπέναντι συνησιωτῶν πάμπολλα κοινὰ συμφέροντα, εἶχεν ἀποβῆ ἐπαχθεστάτη. Εἶναι ἡ ἐπιμιξία νόμος φύσεως, νόμος ἐπιτακτικός, κατ' ἐξοχὴν εἰς κοινωνίας περὶωρισμένας (1). Ὁ δὲ ὅρος τῆς Καλλεργείου Συνθήκης, ὅστις ἐπέτρεπε τὸν γάμον μεταξὺ Γραικῶν καὶ Λατίνων, ἔπαυσε τὰς συχνὰς παραβάσεις (2).

1) ΣΗΜ Συγγρ. Μαρτυροῦσι τοῦτο ὅτι σχεδὸν αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου, ἀφ' ὧν, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἐξέλειπεν ὁ λατινισμὸς "Ὁρα περὶ τούτου τὸ ἐν τῷ 90 φυλλιδ. τῆς II α ν δ ὡ ρ α ε (σελ. 486) περίεργον ἀνεκδοτὸν τῆς ἐτελληνίσσεως τῆς οἰκογενείας Γκιζη.

2) Ὁρα τὰς σκανδαλώδεις καταχρήσεις εἰς ἃς ὁ Λατινικὸς κλῆρος τῆς

Ὡς ἐλύθη τὸ κώλυμα, οἱ μικτοὶ γάμοι συνεφωνήθησαν καὶ συνεκροτήθησαν, μεθ' ἧς συνήθως σπουδῆς ἀπολαμβάνεται ἀγαθὸν ἀπηγορευμένον. Ἐντὸς ὀλίγου αἱ ἑτερότητες φυλῆς καὶ θρησκείας ἐξηλείφθησαν. Γραικοὶ καὶ Ἴταλοι συμπαραερέθησαν ἐν ταῖς αὐταῖς πανηγύρεσι καὶ ἐφεστίασι ἑορταῖς, ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐθίμοις, ἐν τῇ αὐτῇ Ἐκκλησίᾳ. Κοινῆς δὲ πατριδὸς πρὸς τοὺς πλείστους τῶν εὐγενῶν γενομένης τῆς Κρήτης, ἡ Ἰταλία παρεπέμφθη εἰς τὴν χώραν τῶν γενεαλογικῶν ἀναμνήσεων. Καὶ πολλὰ μὲν τῶν τιμαριῶν, πρὸς Ἴταλοὺς ἀνέκασθεν προσανεμηθέντων, περιήλθον διὰ κληρονομίας ἐν τῇ ἔξουσῃ Γραικῶν, τοιοῦτων ἐκ καταγωγῆς· οἱ δὲ περὶ τιμαριῶν, καὶ εὐγενείας, καὶ διαδοχῆς θεσμοὶ οὕτως ἐκ τῆς συγχωνεύσεως τῶν ἑτεροτήτων συνεφύρησαν. Ὡστε ἡ ἀποικιακὴ νομοθεσίς ἀπέβη ἐν διαστήματι ἐξήκοντα ἐτῶν κυκῶν.

Τὴν δὲ ἀταξίαν τῆς νομοθεσίας ἐκορύφωσε κατόπιν ἕτερον νεωτέρημα· ἡ περιττὴ ἐπέκτασις τοῦ *Autokratie Συμβουλίου* (οὕτως ἡ Σύγκλητος τῶν εὐγενῶν ἐκαλεῖτο)· ἐπέκτασις γενομένη διὰ τῆς εἰσαγωγῆς οὐ μόνον εὐπατριδῶν ἰθαγενῶν, ἀλλ' ἔτι καὶ χυδαίων. Προήλθεν ἡ κατάχρησις ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν ἐγγχωρίων ἀρχῶν. Τὴν φιλοδοξίαν τῶν ἐντοπιῶν οἱ κατὰ καιροὺς Ἀρμοσταὶ παρατηρήσαντες, ἐπέτυχον πολλάκις νὰ κατευθύνωσι τὰς ἀποστασίας, εἰσαγαγόντες τοὺς πρωτουργοὺς, ἢ τοὺς ὑποκινητὰς εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν εὐγενῶν. Ἠγνῶει τότε ἡ Δημοκρατία τὴν παραίνεσιν τῆς βασιλείσσης Ἀγγλίας Ἐλισσάβετ πρὸς Ἑρρίκον τὸν Δ'. «Ὅσακις ἀνακαλιψῆ συνωμοσίας, ἢ καταβλήσῃ ἀνταρσίαν, προσποιήθητι ἄγνοια πρὸς τοὺς συναιετοὺς ἢ ἀρχηγοὺς τῆς προδοσίας». Ὅθεν, ἀνὰ μὲν ἐκάστην ἀποστασίαν ἀπειλὴν ἠϋξήσεν ἀπροσδιορίστως τῶν ἐξηγυγενισμένων ὁ ἀριθμὸς, πάλιν δ' εἰς τὸ τέλος τῆς ἀποστασίας, οἱ μὲν ἀμετάπειστοι τῶν παραξιών ἀπηγγονίσθησαν, οἱ δὲ διαλλακτικώτεροι συμμετέσχον τῆς εὐγενείας.

Διό, ὁ κριθμὸς τοῦ Συμβουλίου ἐπλατύνθη τοσοῦτον ἕνεκα τῆς

Κερκύρας ἐξετράπη, ἰσχυρούσης ἔτι τῆς κωλυσιγασμίας, ἐν τῷ πολλοῦ ἀξίῳ συγγράμματι τοῦ Κ. Ἑσμ. Λούντση «Πολιτικὴ κατὰστασις Ἐπανήσου ἐπὶ Ἑνετῶν».

δειλίαις τῶν Ἀροστών, ὥστε ἡ ἀξία ἀπέβη αὐτόχρονα ποταπή, μάλιστα μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ψαρομηλίγων, ὅτε ἀγενεῖς καὶ χυδαῖοι προεστῶτες προσελήφθησαν εἰς διασκέδασιν τῶν ἐπαπειλουμένων θορόθων. Τέλος, ἡ κατάχρησις κατεμηνύθη καὶ εἰς Ἑνετιάν. Πρεσβιάς παρὰ τῶν εὐγενῶν ἀποσταλείσας κατὰ τὸ 1355, ἐπὶ τῆς ἀρμοστικῆς Γοδεφρείδου τοῦ Μωροζίνου (Ο'), ἡ Σύγκλητος τὸ ἄτοπον στιγματίσασα, ἀπεράνθη, ὅτι ἐφεξῆς δὲν ἐπιτρέπετο πρὸς τὸν Δούκα καὶ τοὺς συμβούλους του ἢ διὰ χάριτος εἰσαγωγή χυδαίων καὶ ἀναξίων (personarum in dignarum) εἰς τὸ Συμβούλιον. Εἰ δὲ κατὰ τύχην ἀνάγκη τις ἐπείγουσα ἀπῆται τοιαύτην ἔξαιρσιν, ἔδει ὁ Δούξ νὰ προυποβάλῃ τὴν πρᾶξιν εἰς τὴν ἐγκρίσιν τῆς ἐν Ἑνετίᾳ κεντρικῆς ἀρχῆς (1).

Ἡ εὐτυχὴς τῆς αἰτήσεως ἔκβασις ἐνεθάρρυνε τοὺς καθιστώτας εὐπατρίδας καὶ εἰς αἰτήσιν τολμηροτέραν. Ἐζήτησαν νὰ ταχθῶσιν ἰσόβαθμοι τῶν Ἑνετῶν εὐγενῶν, ὡς τοιοῦτοι δὲ νὰ συμμερισθῶσι τῶν τῆς κοινῆς πατρίδος ὑπουργημάτων. Ἀλλὰ τοῦτο προφανῶς ὑπερέβαινε τοὺς ὅρους φρονίμου πολιτικῆς. Ἀπορριφθεῖσας τῆς παρατόλμου διαπρεσβεύσεως ἀπροσδέκτως καὶ μετ' ἀγκυακτῆσεως, προέκυψαν μισψυμοιρίαι κατὰ τῆς Συγκλήτου. Κατώτεροι, λοιπόν, τῶν συνεδέλων τῶν εὐγενῶν ἐθεωροῦντο οἱ εὐγενεῖς τοῦ Χάνδακος! Ἐκπιτωκότις τῆς μητρικῆς φιλοφροσύνης αὐτοὶ οἱ εἰς Κρήτην μεταναστεύσαντες Ἴταλοὶ! Ἡ φιλοτιμία τοῦ ἀποικιακοῦ Συμβουλίου ἐκνίσθη τραχέως ὑπὸ τοιαύτης ἀκαταδεξίας. Βουλῆς προτεθείσης, ἀπεφασίσθη νὰ σταλῶσιν εἰς Ἑνετιάν εἰκοσι φρόνιμοι, ἦτοι ἐπίτροποι (Senii), ὅπως, εἰς τὰς συνεδριάσεις τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας παρευρισκόμενοι, ὑπερασπίζωνται ἀποτελεσματικώτερον τὰ δικαιώματα καὶ συμφέροντα τῆς ἀποικίας. Βούλευμα ἀνήκοντον, ἀποβλέπον πλῆγίως εἰς τὴν κατάργησιν τῆς Δουκικῆς ἐξουσίας· πρότασις κλινοφανής, ἀπαραδειγματίστος εἰς τὰς ἔξεις τῆς Δημοκρατίας! Τὸ θέσπισμα διηγγέλθη προφορικῶς ὑπὸ δέξαι τῶν συμφηρισάντων εὐπατρίδων, οἱ μὲν λέγουσι πρὸς τὸν εἰρημένον Δούκα Μωροζίνην,

(1) Ὅρα τὸ κείμενον τοῦ ψηφίσματος εἰς τὸν Κορυλιον, Τ. Β', σελ. 315.

οὐ δὲ πρὸς τὸν ἀκολουθῶν ἀρμοστεύσαντα Μαρτῖνον Γριμάνην (ΟΔ').

— «Εἴκοσι Φρογίμους ποθεῖτε νὰ πέμψητε εἰς Ἐνετίαν! ἀνεφώνησε σαρκάσας εἰς τῶν συμβούλων τοῦ Δουκῆ· καὶ τίς ἐξ ὑμῶν ἀπάντων ὁ φρόνιμος ἐνώπιον θεσπίσματος οὕτω παρκύνου;»

— «Πολλοί, ἐν οἷς καὶ γῶ ἀπήνησε μετὰ σεμνοπρεπείας ὁ γέρον Μαρτῖνος Γραδίνικος, καὶ γῶ, ὁ οἰκτεῖρων τοὺς οἰηματίας καὶ αὐθάδεις νέους, ὧν ὁ μὲν ἐγκέφαλος περίφρακτος, τὸ δὲ στόμα ἀπύλωτον».

Ἐλαβε καὶ ἡ τρίτη αἴτησις τὴν αὐτὴν τύχην τῆς δευτέρας (1). Ἀπὸ τοῦδε σχίσμα διεραγή βαθύτερον μετὰ Κρητῶν καὶ Ἐνετῶν ἀναμέσον ἀποικίας καὶ μητροπόλεως. Εἰς τοὺς προμνησθέντας χωρισμοὺς προσετέθη ὁ χείρων καὶ κινδυνωδέστερος τῆς ἀντιζηλίας. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ Σύγκλητος μετ' ἀγκυρακτιῶσεως ἀπέριψε τὰς ἐκείσας τῶν Κρητῶν περὶ ἀντιπροσωπεύσεως, ἐκείσας κατ' ἀλήθειαν οὐ παραλόγους, οἱ Κρητῆς ἐνόμισαν ἐαυτοὺς ἀνεξαγοράστως παραδεδομένους εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν ἀρμοστῶν, προσβεβλημένους εἰς τὸ πάλυτιμότερον τῶν ἀποικιακῶν δικαιωμάτων, τὸ τῆς ἀμέσου παραστάσεως· διὸ ἔκλυτοι καὶ αὐτοὶ ἐντεῦθεν ἐθεωρήθησαν ἐξ ἀντικοπῆς ἀπὸ παντὸς καθήκοντος προερχομένου ἐκ τῆς πρὸς τὴν μητρόπολιν ὀροκοπιστίας τῶν.

Τὴν ρῆξιν αὐτὴν προσυπέθαλπον κατὰ σύμπτωσιν καὶ αἱ δυσχέρειαι εἰς ἃς εὗρισκετο ἡ Ἐνετία. Ἀδράς ζημίας ὄρισταντο κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας τὰ ἐξωτερικὰ συμφέροντα τῆς Δημοκρατίας. Νικηθεῖσα παρὰ τοῦ βασιλέως Οὐγγρίας Λουδοβίκου εἰς ἐπανειλημμένας συμπλοκάς, ἀπώλεσε μίαν τῶν ἀξιολογωτέρων ἀποικιῶν, τὴν Δαλματίαν, φρουρὸν τῆς Ἀδριατικῆς, καὶ προπύργιον τῆς θαλασσοκρατίας τῆς. Ἐντὸς ὀλίγου προσαπέβαλε καὶ τὰ κατὰ Συρίαν ἐμπορικὰ τῆς καταστάματα, ὅθεν ἦλθεν εἰς μεγίστην ἀδημονίαν. Οὐδ' ἔστησαν ἐνταῦθα τὰ δυστυχήματα. Ὀλοκλήρους στόλους αὐτῆς ἐδίωξαν, ἢ ἠχμαλώτισαν οἱ ἀδυσώπητοι Γενουῆται εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἀδριατικῆς, ἠπέιλησαν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπερήφανον Ἐνετίαν, ἀναγκά-

(1) Cappelletti, St. Venez. T. 3 C. XVIII.

σαντες τοὺς κατοίκους νὰ διακμείνωσιν εἰς ἄμυναν διαρκῆ, μεχρισαὺ καὶ τοὺς ὄρους τῆς εἰρήνης ὑπηγόρευσαν κατ' ἀρέσκειαν. Τρεῖς δ' ἐπάλληλοι συννομοσῖαι περισπάσαν τὰ σπλάγγνα τῆς καὶ συνετάραξαν τὰς βάσεις τῆς πολιτείας. Ἐπῆλθον ἀκολούθως ἡ πανώλης, ἡ ἀνταρσία, καὶ ἡ ταπεινώσις τῶν πρέσβειων τῆς εἰς Γενουήν, εἰς Λυονῶνα, εἰς Οὐγγρίαν, εἰς Αὐστρίαν, παρὰ τῷ αὐτοκράτορι. Ἐν συντόμῳ, ἡ Δημοκρατία, καθὼς καὶ ὁ Daru παρατηρεῖ, ἔτυχε κατὰ τὴν περιόδον ταύτην καθόλου σχεδὸν ἀποκεχωρισμένη τῆς Ἐρωπαϊκῆς χριστιανωσύνης· ἀπανταχοῦ δυσμένεια, πόλεμος, ὕβρεις, συμφοραί. Εἰς μὲν τὰς διαπραγματεύσεις τῆς ἀτυχῆς, εἰς δὲ τὰς ἀποικίας τῆς κυρίως προσβεβλημένη, εἰς δὲ τὸ ἐμπόριον ἐκπεπτωκυῖα, ἀνήσυχος δὲ τὰ μάλιστα διὰ τοὺς ἐσωτερικοὺς περισπασμούς. Τὸ δὲ πάντων δυσφορώτερον, εἶδε τοὺς ἐπιφθόνους Γενουήτας ἀπολαύοντας τῶν ἀτυχημάτων τῆς, προλάπτοντας δὲ ὁσημέραι εἰς ἐπιρροὴν οὐ μόνον παρὰ τοῖς ἡγεμόσι τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ παρὰ Τούρκους, ἐξαιρέτως εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Οὕτως ἐχόντων τῶν Ἐνετικῶν, τῶν δὲ τιμαριούχων Κρήτης διατεθειμένων ὄντων πρὸς τὴν μητρόπολιν, ὡς ἐρρέθη ἀνωτέρω, συνέπεσέ τι δυσάρεστον εἰς Χάνδακα, ὅπερ ταχέως τὴν μεταξὺ κυρίων καὶ ἀποικίων ἀνακύψασαν ἀσυμφωνίαν μετέβαλεν εἰς ρῆξιν ἀνεπι κάλυπτον.

Ὁ λόγος ἐπανέρχεται ἐπὶ τὴν διακοπεῖσαν τῶν συμβάντων σειράν.

Ὡς ἐκ τῶν δυσχερειῶν τῆς Δημοκρατίας, τὰ δημόσια ἔργα πολλαχοῦ τῶν ἀποικιῶν ἦσαν ἐγκαταλελειμένα. Ἡ παλιρροία τῆς ἄμμου εἶχε τοσοῦτον ἐπιφράξει τὸν λιμένα τοῦ Χάνδακος, ὥστε καὶ ἐπίπονος καὶ κινδυνώδης ἀπέβαινε ἡ εἰσάρμησις τῶν τριήρων. Νέος τότε πόλεμος ἐπέκειτο, ὁ παρὰ τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ Ε'. κηρυχθεὶς κατὰ Τούρκων, προτροπῇ τοῦ βασιλέως Γαλλίας Ἰωάννου καὶ τοῦ τῆς Κύπρου Πέτρου τοῦ Λουσινιανοῦ (1). Ἀπαραίτητος λοιπὸν κα-

(1) Εἶναι ὁ Οὐρβανὸς αὐτός, τὸν ὁποῖον ἐπισκέφη εἰς Ρώμην ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος, ἐλπίσας βοήθειαν παρὰ τῶν Εὐρωπαϊῶν ἡγεμόνων.

Χαϊρεδίν Βαγβαρώσας

οίστατο ὁ καθαρισμὸς τοῦ ὄρου δια τὴν ἐνδεχομένην Σταυροφορίαν.

Ἠγγίζεν εἰς τὸ τέλος τὸ ἔτος 1362. Ὁ Δουξ Λεονάρδος Δάνδολος (ΟΣΤ΄) προτείνει τὸν καθαρισμὸν αὐτόν, αἰτούμενος συγχρόνως καὶ τὴν ἀναγκαίαν δαπάνην· ἀλλὰ τὸ Ἀνώτερον Συμβούλιον, ἔκδοτον ἤδη εἰς συστηματικὴν ἀντιπολίτευσιν, ἀποκρούει τὴν πρότασιν παρψηφεί. Εἶπομεν ὅτι τὰ πάθη ἦσαν ἀμφοτέρωθεν ἠρεθισμένα εἰς ὑπέρτατον βαθμὸν· ἔτυχε δέ, πρὸς ἐπίτασιν διχονοίας, καὶ ὁ Δάνδολος ἀνὴρ οὐκ ἄθυμος, γλίσχρος, ὁπώσοῦν τυραννικός. Ἡ ἀπόρησις παροξύνει τὴν ὀργὴν του. Ὅθεν, προσφεύγων εἰς τινὰ νόμον, πρὸ πολλοῦ πεσόντα ἐν ἀχρηστία, δι' οὗ ἠδύνατο καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἐγγωρίων ἀρχῶν νὰ πράξη κατ' ἀρέσκειαν, τὴν μὲν ἐκτέλεσιν τῆς αἰτηθείσης ἐπισκευῆς διορίζει αὐτεπαγγέλτως· ὅσον δὲ διὰ τὴν χρειώδη δαπάνην, υποβάλλει εἰς ἐπίτηδες φόρον τὰ εἰσοδήματα τῶν πολιτῶν, καὶ τὴν φόρον αὐτὸν κηρύττει ἀνυπερθέτως εἰσπρακτέον, ὅπως λάβῃ ἀρχὴν ὁ καθαρισμὸς.

Διέπρεπεν εἰς Χάνδακα τότε μεταξὺ τῶν εὐγενεστέρων καὶ πλουσιωτέρων ἢ πολυμελῆς οἰκογένεια τῶν Γραδινίκων, καταγομένη ἐκ τοῦ Θαμᾶ ἐκείνου, ὅστις ἀπετέλεσε μέρος τοῦ πρώτου συλλόγου τῶν ἀποίκων, ἐλθόντων εἰς Κρήτην κατὰ τὸ 1211. Τὸ γένος τοῦτο εἶχεν εἰς διαφόρους κλάδους πολλαπλασιασθῆ. Οἱ πλείστοι, ἤδη παραδεχθέντες τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας μας, ἠγάπων τὴν πατριδα τῆς ἐκλογῆς τῶν μετὰ ζήλου νεοφύτων. Ἐν μέλος τῆς οἰκογενείας ταύτης, διακεκριμένον ἐπὶ παρρησιώδη φιλοπατρία, ὁ Τίτος, νέος εὐγλωττος ἄλλως τε καὶ θερμουργός, ἀγορεύει ἐν τῷ Συμβουλίῳ κατὰ τῆς ἀναιρεσίας τοῦ Δουκῆ, ὑπὸ δὲ τοῦ ὁμώνυμου του Τίτου τοῦ Βενιέρου ἐνθέρμως ὑποστηριζόμενος, παραινεῖ τοὺς συναδέλφους εἰς τὴν ἀντίστασιν. Ἡ παρακίνησις τῶν ρητόρων ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν ἀνταρσίαν. Καὶ ὅμως, ἐπιπροσθήματα χιριετίζουσι τὴν πρότασιν.

Ἐντεῦθεν ἀπέβαιεν ὀλεθρία ἢ ἐλαχίστη χρονοτριβή. Ἡ ἐπανάστασις ἦταν ἀδιοργάνωτος εἰσέτι. Οἱ εὐγενεῖς λοιπὸν κατ' οἶκον συναθροιζόμενοι, προσυμβουλευόνται περὶ γενικῆς ἀποστασίας, καὶ πλὴν ἐνός τῶν παρόντων, ὅστις νίπτει τὰς χεῖράς του, συνωμνύουσιν ἐπὶ τοῦ Ἐσταυρωμένου πάντες ὁμοθυμαδὸν νὰ συναγωνισθῶσιν ὡς θανάτου πρὸς ἀποβολὴν τῆς Βενετικῆς τυραννίδος. Εἰς τὸν ὄρ-

κον δὲ αὐτὸν συμπεριλαμβάνονται οὐ μόνον οἱ πρεσβεύοντες τὴν Ἑλληνικὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλὰ, τὸ παράδοξον, καὶ τινες τῶν ἐπιμενόντων εἰς τὸν Λατινισμόν. Σύμπνοια κατὰ τὴν μισαλλόδοξον ἐποχὴν ἐκείνην σπανία, καὶ τολμῶμεν εἰπεῖν μοναδική, δυναμένη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπογραμμὸς φιλοπατρίας καὶ πρὸς μεταγενεστέρως κοινωνίας!

Διασκευασθείσης ἐν τάχει τῆς ἐπαναστάσεως, δέον ἔκρινον οἱ συνωμῶται, πρὸς βεβαίαν καὶ πλήρη τῆς νήσου κατάληψιν, νὰ κυριεύσωσιν ἐξ ἀρχῆς τὸν Χάνδακα. Τοῦτο ἄλλως δὲν κατωρθοῦτο, ἢ διὰ τολμῆματος αἰφνηδίου. Ἡ φροντίς ἀνετέθη πρὸς τινὰ συνάδελφον καὶ συνωμότην, ἄνδρα δραστήριον, καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀποστρεφόμενον τοὺς Ἐνετούς, οὐ τὸ ἐπάνωμον ἤδη ἀπ' ὀγδοήκοντα ἐτῶν περιήρηστο Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. Ἦν δ' αὐτός ὁ Ἰωάννης Καλλέργης, στενὸς συγγενὴς, οἱ μὲν λέγουσι τοῦ Βάρδου, οἱ δὲ τοῦ Λέοντος Καλλέργου, ὁπωσδήποτε ἐξαδελφός ἢ ἀνεψιὸς ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων τῆς Κρητικῆς αὐτονομίας· ὅμως, καθὼς πολίτης, φιλόδοξος, σπουδάρχης, εἰς δὲ τὰς ἐπιχειρήσεις βίαιος, σκληρὸς, καὶ τοῦ αἵματος ἀφειδῆς. Ὁ Ἰωάννης συνεσώρευσε εἰς τὸν οἶκόν του λάθρα ὄσους ἠδυνήθη θεράποντας, πελάτας, φίλους, χωρικούς, ἕως διακοσίους τὸν ἀριθμὸν, οὓς προητοίμασεν ἐπὶ συνθήματι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τολμῆματος προσλαβὼν δὲ καὶ τὸ τάγμα τῶν Τσακίωνων, ὅπερ διὰ προσφορῶν καὶ ὑποσχέσεων ἐξημερίσεν. Ἰππεύσεν ἐξ ἀπρόπτου πρὸς τὸ ἀρμολεῖον. Ἐβδομήκοντα ἕτεροι ἔνοπλοι ἀπηυθύνοντο συγχρόνως πρὸς τὸ φρουραρχεῖον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ κυριεύσωσιν αὐτοσχιδίως τὴν ἀκρόπολιν.

Ἐφῆγγε μόλις ὅτε ἐκίνησαν αἱ συνοδαί. Οἱ περίπολοι, πτοηθέντες ἐκ τῆς ἀπροσδοκῆται στρατιᾶς, ἔσπευσαν νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὸ Παλάτιον, παρὰ τῷ Δουκί· ἀλλὰ μόλις τεσσαράκοντα ἐπέτυχον, οἱ πλεῖστοι ἢ συνελήφθησαν, ἢ ἐφρονεύθησαν. Ὁ Ἰωάννης διεσκόρπισε τὴν φρουρὰν τῶν μεγάλων, συνέτριψε κλειθρα καὶ κίγκλιδας, ἰλθὼν δὲ ὑπὸ τὰ παράθυρα τοῦ Δουκός, προσεκάλεσε τοῦτον καὶ τοὺς συμβούλους του εἰς συνδιάλεξιν. Ἄπειρον ἐν τούτοις πλῆθος ὑπὸ τοῦ θορύβου ἐξεγερθὲν, εἶχε συρρεύσει ἐκ διαφόρων τμημάτων τῆς πόλεως. Ἡ Δουκικὴ Πλατεῖα, ἤδη καταπεφραγμένη,

εκάλυψε τὴν διάβασιν τῶν ἰππέων, εἰ ἀνεπίστως παρετύγχανον.

Ὁ Δουῆ, ἰδὼν ἐαυτὸν ὑπὸ στάσεως φοβερῆς περικυκλούμενον, καὶ πάντως ἀβοήθητον, προσέφυγεν εἰς τὴν ἄμυναν τῶν ἀδυνάτων· διέταξε νὰ σύρωσι τοὺς σιδηροὺς μοχλοὺς, καὶ νὰ ἐπιπακτώσωσι πᾶσαν ἔξοδον. Παρουσιασθεῖς δὲ ἡμίγυμνος εἰς τὸ ταύλωμα τοῦ Παλατιοῦ, ὅθεν ἀκινδύνως ἠδύνατο νὰ δημηγορήσῃ, ἀνεφώνησεν ὡς λέγεται τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο «Κρήτες ἀεὶ ψεύσασθε, γαστέρες ἀργαί,» ᾧ προσέθηκεν ἀναμιξὶ ἀπειλᾶς καὶ παραινήσεις, Ἄλλ' ἐξέπλάγη, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Τσακίωνων, οὓς ἐνόμιζε πιστοτέρους καὶ αὐτῶν τῶν Ἰταλῶν, ἰδὼν τὸν τρομερὸν Καλλέργην περιστρέφοντα τὸν ἵππον του. Διό, ἀφείλε τὴν χαλεπότητα τοῦ ὕφους, ἤρξατο παραινεῖν τὸν στασιάρχην μελιχίως καὶ πατρικῶς.

— «Πρὸς τί ματαιολογεῖς, γερόντιον; ἀνέκραξεν οὗτος· οὐδεὶς σὲ ἀκούει· ὁ θόρυβος πνίγει τὴν πασίγνωστον εὐγλωττίαν σου. Ἄλλως δὲ παρήλθε τῶν συμβουλῶν ὁ καιρὸς.»

Ὁ Δουῆ ἐνευσεν ἐπανειλημμένως, θέλων νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Καλλέργην τί ἐζήτηι· οὗτος δὲ νοήσας·

— «Νὰ μὲ ἀπαλλάξῃς τῆς ἀνάγκης νὰ θρασύσω τὰς θύρας, ἀπῆντησε γεγωνυῖα τῇ φωνῇ· ἄλλως, δὲν ἐγγυῶμαι ὑπὲρ τῆς ἀσφαλείας τῶν ἐνδιαιωμένων.»

Ὁ Δουῆ ἠρνήθη ἀπαξ, ἠρνήθη δις, πάλιν δ' ἤρξατο νὰ χειρονομή. Ἴσως ἐκαιροφυλάκτει, περιμένων βοήθειαν ἐκ τοῦ φρουρίου.

— «Τρίτη καὶ τελευταία ἐρώτησις, ἐφώναξεν ὁ Ἰωάννης· ἀνοίγεις τὰς θύρας;»

— «Ὅχι, ὑπέλαβεν ὁ πολιορκούμενος, ἀχχλίνωτον ἐπαφείς τάτε τὴν κοχλάζουσαν ὀργήν· ἐὰν τολμᾶς, θρασυδεῖλε, σὺ αὐτὸς ἀνοίξον τῶν Δουκῶν τὴν ἔδραν· ἀναλογίσθητι, ὅμως, τ' ἀναπόφευκτα ἀποτελέσματα τῆς ἀπονοίας σου.»

— «Ἐμπρός, λοιπόν! εἶπεν ὁ Καλλέργης πρὸς τὸ ἀποστατήσαν τάγμα· θὰ λάβῃ πέντε δουκᾶτα ἕκαστος ὑμῶν.»

Αἱ πεπασσαλωμένοι θύραι τοῦ Παλατιοῦ κατεβλήθησαν μετὰ σύντονον προσπάθειαν, οἱ δὲ Τσακίωνοι, τοῦ ὄχλου συνακολουθεῦντος, εἰσέβαλον βαθημηδὸν εἰς τὴν εὐρύχωρον αὐλήν. Οἱ ἔνδον σωματοφύλακες παρέδωσαν τὰ ὄπλα· διὸ καὶ τρεῖς μόνον ἐξ αὐτῶν ἐφο-

νεύθησαν, ὡς ὑπερεχόντως μισούμενοι παρὰ τοῦ λαοῦ. Ὁ Καλλέργης περιήλθε πρῶτος ἀπάντων τὰ δωμάτια τοῦ Παλατίου εἰς ζήτησιν τοῦ Δουκός· ὡς δὲ εἶδεν αὐτὸν κάτωχρον, ἀναυδον, ἀμηχανοῦντα, ξιφήρης ὄρμησεν ἐπ' αὐτοῦ.

— «Τί κάμνεις; ἀνέκραξεν ὁ Τίτος Γραδίνικος, κατασχὼν ὄπισθεν τὸν βραχίονα τοῦ συνωμότου· δὲν εἶναι συμφώνως πρὸς τὰ ἐπιταχθέντα ὁ σκοπὸς σου. Ἡ ζωὴ τοῦ γέροντος τούτου ἔσεται πολῦτιμον ἐχέγγυον εἰς τὰς χεῖράς μας.»

Ὁ γέρον ἐσώθη, ἀλλ' ἐπιμόνως ἀπεποιήθη νὰ παραδώσῃ τὰς χεῖρας εἰς τὰ δεσμὰ.

— «Οὐδὲ τούτο θέλω ἐπιτρέψει, προσέθηκεν ὁ Τίτος· ἀναξιοπρεπεῖς αἱ πέδαι πρὸς αὐτόν, ἀξιωματικὸν ἐλευθέρας πολιτείας, καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς.»

Τὸ Δουκικὸν ἀρχεῖον, ἡ Βίβλος τῶν Ἐγγραφῶν, ἡ μετὰ τῆς Συγκλήτου ἀλληλογραφία κατεσχέθησαν· τὰ σύμβολα τῆς Δημοκρατίας ἀπεκαθελώθησαν· ὁ δὲ θρόνος τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἐνετίας, ὁ χρυσοβαφὴς αὐτός, εἰς τοὺς πόδας τοῦ ὁποῦ γονυκλινεῖτε προσέπεσαν ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης καὶ οἱ ἀπόγονοί του, ὁ ἄλλοτε φοβερὸς αὐτὸς θρόνος, ἀπὸ τοῦ ἐξώστου εἰς τὰς πλάκας τῆς αὐλῆς ἐκσφενδονισθεῖς, συνετριβή καὶ κατεπατήθη ὑπὸ τοῦ φουάσσοντος πλήθους. Τὸ θησαυροφυλάκιον διεφυλάττετο ἀνέκαθεν εἰς τὸ ἀρμοσταεῖον· οἱ συνωμόται κατέλαβον αὐτό. Ἐντεῦθεν ὁ Καλλέργης ἀποχωρήσας, πρῶτον μὲν ἀφίκετο εἰς τὰς φυλακὰς, ὅθεν ἔλαβε τοὺς ἐγκλείστους, εἶτα δὲ περιελθὼν τοὺς στρατιωτικὸς σταθμούς, τοὺς μὲν ἀξιωματικὸς κατεκράτησε, τοὺς δὲ στρατιώτας ὅλους ἀφώπλισε. Τέλος, τὰς οἰκίας τῶν νομιζομένων ὑπόπτων ἐπισκεφθεῖς, ἄλλους μὲν ἀδικάστως ἐξώρισεν, ἄλλους δὲ δορυφορούμενους παρέπεμψεν εἰς τινὰ πύργον τοῦ προαστείου, ὃν μετέβαλεν εἰς δεσμοτήριον.

Ἦν ὥρα χειμῶνος (παρὰμονή τῶν Ἐπιφανείων), ἡ δὲ ἡμέρα ψυχρὰ καὶ ὑετώδης. Ὁ Δούξ Λεονάρδος, (ἀπόγονος τοῦ Δανδόλου ἐκείνου, ὅστις παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἐμμανουὴλ Κομνηνοῦ ἐκτυφλώθηκε, ἐξεδικήθη καταργήσας τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως), ὁ Δούξ, λέγομεν, καὶ οἱ δύο του σύμβουλοι, Στέφανος Γρα-

δίνικος ἢ Γραδενήγος, καὶ Ἰάκωβος Διέδος, διέβησαν τὴν Δουρικὴν ὁδὸν ἀσκεπεῖς, ἡμίγυμοι, ριγῶντες, συρόμενοι ὡς κακοῦργοι. Διπλοῦς στοῦχος στρατιωτῶν ἤγεν αὐτοὺς εἰς τὴν φυλακὴν· πανταχόθεν δὲ ὄχλος συμπετυκνωμένος, οἰστροηλατούμενος, πολῖται τοῦ Χάνδακος, κάτοικοι τῶν προαστείων, χωρικοί, ἱερεῖς, κολόγηροι, γυναῖκες, παῖδες, γυμνὰς ἀνατείνοντες τὰς χεῖρας ὡς δαιμονιῶντες καταμηνύοντες τὰ κεφάλαια τῆς ἐνοχλῆς τῶν ἐκπτώτων, αἰτούμενοι τῶν θανάτων των (καὶ τίνα θάνατον! τὸν δι' ἀγχόνης), ἐπισωφεύοντες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν ἀθρόα τῶν προκατόχων των τὰ κακουργήματα.

«Σχοινία! φέρετε σχοινία! ἐκραύγαζον μυρίαί φωναί· γὰ κρεμασθῶσιν οἱ τρεῖς λησταί! Ἄς χορεύσωσι καὶ αὐτοὶ τὸν Πηδηκτὸν, κατὰ τὸ ἔθος τῆς πατρίδος των! Ἄρχοντες, διατί ζῶντας ἀφίνετε τοὺς κακούργους τούτους; Δὲν εἶνε τάχα οὗτοι οἱ αἵτιοι τοῦ θανάτου μυριάδων χριστιανῶν; Σχοινία, βρόχοι! εἰς τὴν ἀγχόνην!» Ὁ δούξ, τὴν ὠχρότητα τοῦ ἐπιθανάτου ἔχων εἰς τὸ πρόσωπον, οὐδέ κἀν ὕψωσε τὸ βλέμμα καθ' ὅλην τὴν φρικαλέαν πομπήν. Ἐπορεύθη ὡς πλοίαρχος ναυαγήσας, ὅστις ἀπολέσας πᾶσαν ἐλπίδα σωτηρίας παρέδωκεν ἤδη ἑαυτὸν εἰς τὴν λύσσαν τῶν κυμάτων. Ἐπαθον δὲ οὐκ ὀλίγα καὶ εὐγενεῖς καὶ στρατιῶται μέχρι τοῦ δεσμοτηρίου. Τέλος δὲ διὰ ρητῶν ὑποσχέσεων κατευνάσαντες οὗτοι τοῦ ὄχλου τὴν εὐμετάπειστον ἀνυπερθεσίαν, σώους ἐνέβαλλον τοὺς κατασχέτους εἰς τὸ σκοτεινότερον τοῦ πύργου.

Ἐνῶ ταῦτα συνέβαινον ἔξω, οἱ προὔχοντες ὅλοι Συμβούλιον ποιοῦντες ἐν τῷ Δουρικῷ Παλατίῳ, ἔριπτον τὰ θεμέλια τῆς πολιτείας των. Ἐκ τοῦ συλλόγου τῶν εὐγενῶν τριακονταπέντε ἐξελέχθησαν διὰ ψήφου γενικῆς εἰς Συντακτικὴν Ἐπιτροπὴν· οὗτοι δὲ, δόντες ὄρκον πιστότητος καὶ εὐλικρινείας πρὸς τὸν σύλλογον, ἐπέδωθον αὐθροεῖ εἰς τὴν ἐργασίαν. Καὶ πρῶτον μὲν συνέταξαν εἰς ἑξ̄ κεφάλαια τὸ Καταστατικὸν Ψήφισμα μετὰ τῶν ἐπιεγόντων προνοημάτων τῆς πολιτείας, εἶτα δὲ διὰ ψήφου μερικωτέρας ἐκ τοῦ κόλπου αὐτῶν ἐξελέξαντο ἑνδεκαμελῆ Κυβέρνησιν, τούτεστι τὸν Δούκα Κρήτης, καὶ δέκα συμβούλους. Τὰ ἀρχεῖα τῆς Μαρκεσιανῆς βιβλιοθήκης διασώζουσιν οὐ μόνον τὰ ὀνόματα τῆς ἑνδεκαμελοῦς

αὐτῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ εἰκοσιτέσσαρα τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς. Παραδίδοντες αὐτὰ εἰς τὴν μνήμην τῶν μελώντων τῆς Ἑλλάδος ἱστορικῶν, εὐλογον κρίνομεν, ἀκριβογραφίας χάριν, νὰ παραδεχθῶμεν τὴν χρῆσιν τῆς Ἰταλικῆς γλώσσης ἐν ἧ παραρτῶν τότε ὑπομνηματιστῶν διεφυλάχθησαν.

Δοῦξ τῆς Πολιτείας.

1. Marino Gradenigo, ὁ καὶ Φρόνιμος ἐμπειρικῶς προσνομασθεὶς.

Σύμβουλοι αὐτοῦ.

2. Tito Gradenigo,
3. Tito Venier,
4. Giorgio da Molin,
5. Francesco Muazzo.
6. Marco Corner,
7. Pierro Gallina,
8. Marco Fradello,
9. Andrea Pandoleo.
10. Pamparino Quirin,
11. Bartolomeo Grimani.

Τὰ λοιπὰ 24 μέλη τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς.

12. Giovanni Gradenigo, el Grasso (ἄδελφὸς τοῦ Τίτου συμβούλου).

13. Leonardo Gradenigo, } ἀδελφοὶ φέροντες καὶ τὴν τῶν Καλλερῶν ἐπωνυμίαν.

14. Francesco Gradenigo. }

15. Antonio Gradenigo, } ἀδελφοί.

16. Nicoletto Gradenigo. }

17. Marco Gradenigo, el Spiritolo,

18. Maffio Gradenigo,

19. Antonio da Molin, el Codeta,

20. Zanachi da Molin,

21. Marco Corner, la Colzina,

22. Domenico Corner, el Verzo.
23. Andrea Corner, de la casa mazor.
24. Ferangola Corner,
25. Filippo da Vigonza,
26. Zanachi da Vigonza.
27. Gerardo Venier,
28. Piolato Muazzo,
29. Zanachi d'Erizzo,
30. Giorgio Barbo,
31. Lorenzo Barbarigo,
32. Rigrazio Quirini,
33. Angelo Barozzi, dalla Cania.
34. Angelo Balbi,
35. Angelo Adoldo.

Ἴδου καὶ τὸ Καταστατικὸν τῆς πολιτείας ψήφισμα, ὅπερ αὐθι-
μερὸν ἐν τυμπάνοις καὶ σάλπιγγξιν ἐδημοσιεύθη περὶ τὴν πόλιν.

«Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.» «Ἔτε: Κυ-
ρίου 1863, μηνὶ Ἰαννουαρίῳ, ἡμέρᾳ πέμπτῃ »

«Ἐκ Χάνδακος νήσου Κρήτης.»

«Ἐπειδὴ, κοινῶ ζήλω καὶ συνεργίᾳ τοῦ Συλλόγου τῶν τιμαρι-
ούχων, τῶν κληρικῶν, καὶ λαϊκῶν τῆς νήσου Κρήτης, κατηργήθη
ἕσσει ἢ ἐπὶ τῆς νήσου αὐτῆς κυριαρχία τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας
καὶ ἐπειδὴ τὴν ἤδη καταργηθεῖσαν κυβέρνησιν δέον ἕτερα νόμιμος
κυβέρνησις νὰ διαδεχθῆ πρὸς ἀσφάλειαν τῆς νήσου, καὶ πρὸς εὐμε-
ρίαν τῶν ἐγκατοίκων, διό, τὸ Ἀνώτερον Συμβούλιον, συνελθὼν ἐν
τῇ πόλει ταύτῃ τοῦ Χάνδακος εἰς σύσκεψιν προνοητικὴν καὶ παμ-
μελῆ, ἐψήφισε καὶ θεσπίζει ὡς ἑξῆς.

«Α'. Ἡ νήσος Κρήτη μετὰ πάντων τῶν πόλεων φρουρίων καὶ ἐ-
ξαρτημάτων τῆς, λαϊκῶν τε καὶ ἐκκλησιαστικῶν, κηρύττεται ἀπὸ
τῆς σήμερον Δημοκρατία αὐτοκρατίης, ἀδεδεποτος, ἀνεξάρτητος, ὑπὸ
τὴν σεπτὴν προστασίαν τοῦ Ἁγίου καὶ θαυματουργοῦ Τίτου, ἀπο-
στόλου καὶ πάτερνος τῆς νήσου αὐτῆς.»

«Β'. Ὑπέροχος καὶ κυρία τῆς Γαλιηνοτάτης Κρητικῆς Δημοκρατίας θρησκεία ἀναγορεύεται εἰς τὸ ἐξῆς ἡ ἱερωτάτη τῶν ἰθαγενῶν Γραικική.»

«Γ'. Διό, ἡ σημαία τῆς Ἑνετικῆς πολιτείας εἶναι καὶ ἔσεται ἀπὸ τοῦ νῦν κατηρημένη. ἀντὶ δ' αὐτῆς ἀπανταχοῦ τῆς νήσου ἀνακατετανύεται ἡ ἰθρική τοῦ Ἁγίου Τίτου, μόνον νόμιμον, ἐπίσημον, σεβαστὸν σύμβολον τῆς σήμερον αἰσίως ἐγκαινιζομένης αὐτονομίας.»

«Δ'. Μέχρι προνοήματος περαιτέρου, ἡ ἡγεμονικὴ τῆς Κρητικῆς Δημοκρατίας παράστασις ἐναποτίθεται παρὰ τῆς Συγκλήτου ὅλης πρὸς τὸν Ἐνδοξώτατον καὶ Συνετώτατον Μαρίνον Γρανίδικον Βασιάρδον, Δούκα, καὶ πρὸς τοὺς ἐκλαμπροτάτους δέκα εὐγενεῖς Συμβούλους του (*Ἔπονται τὰ ὀνόματα*). Τοῦτοις θέλουσιν ἀπονεῖμει τὴν πρίπουσαν εὐλάβειαν, πίστιν, καὶ ὑποταγὴν σύμπαντες ἀδιακρίτως οἱ ὑπήκοοι τῆς πολιτείας.»

«Ε'. Ὁ εἰρημένος Δούξ μετὰ τῶν συμβούλων του θέλουσιν ὅσον οὕτω καθυποβάλλει πρὸς τὴν Σύγκλητον σχέδιον κυβερνητικοῦ Ὄργανισμοῦ.

«Σ'. Κηρύττονται δὲ προδόται τῆς Κρητικῆς Δημοκρατίας, καὶ ὡς τοιοῦτοι θανάτῳ ζημιοῦνται.

«1) Ὅσοι, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε διὰ ἔργου, εἴτε ἀμέσως εἴτε πлагίως καὶ ὅπωςδήποτε, ἐναντιωθῶσιν εἰς τὰς διατάξεις τοῦ δε τοῦ ψηφίσματος, καὶ εἰς τὰ προσεχῶς δημοσιευθησόμενα θεσπίσματα τῆς ἀναγορευθείσης ἤδη πανσεβάστου Ἀρχῆς.»

«2) Ὅσοι, εἴτε ἀμέσως, εἴτε πлагίως, καὶ ὅπωςδήποτε, προτείνωσιν εἰρήνην μετὰ τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, ἢ συμβιβασμοὺς δυνάμενους νὰ προσλάβωσι καθόλου ἢ ἐν μέρει τὴν αὐτονομίαν καὶ πλήρη ἀνεξαρτησίαν τῆς Γαλιηνοτάτης Κρητικῆς πολιτείας.

«Δόξα, τιμὴ, προσκύνησις πρὸς τὸν θαυματουργὸν Τίτον, προστατὴν τῆς ἡμετέρας αὐτονόμου πολιτείας τῆς Νήσου Κρήτης.»

(*Ἔπονται αἱ ὑπογραφαὶ τοῦ Δουκὸς [Ἐγὼ Μαρίνος Γρανίδικος ἐλέφ Θεοῦ Δούξ Κρητῶν], τῶν δέκα συμβούλων του, ἐφεξῆς δὲ τῶν 24 μελῶν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ δύο Καγκελλάρων*).

Πρόδηλον ἐντεῦθεν τὸ σχῆμα τῆς ἐγκαθιδρυθείσης Δημοκρατίας.

Οἱμοι! ποῦ ὁ ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως ζῆλος: Ποῦ ἡ εὐλάβεια τῶν Στεφανιτῶν, τῶν Ἀργυροπούλων, τῶν Χορτατσῶν πρὸς τὴν Βυζαντινὴν μοναρχίαν: Γίνεται μὲν ἐνταῦθα μνεῖα σημαίας Ἐθνικῆς ἀλλ' ἀντὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀετοῦ, σύμβολον ἐθνότητος παρουσιάζεται ὁ Ἅγιος Τί-ος.

Ἀληθές, ὅτι ἀπὸ βασιλείας τοῦ Καντακουζηνοῦ θάρρος καὶ ἐμπιστοσύνην μεγάλην δὲν ἐνέπνευσεν ἡ Αὐλὴ Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τὰς πεποιθήσεις τῆς ἀνωτέρας τάξεως τοῦ γένους ἡμῶν, μάλιστα ὅπου κατακλιθῆσαν Ἐνετοὶ καὶ τοπάρχαι Σταυροφόροι, συνέβησαν ἤδη ἀλλόκοτοι μεταβολαί. Ἡ συνεπιμῖξις καὶ τὰ ἔθιμα τῆς Δύσεως, οἷον ἵππικοί ἀγῶνες, γυνυκολατρεία, ἐρωτικά δικαστήρια, θεσμοὶ καὶ τελεταὶ τῶν ἵπποτικῶν ταγμάτων, ἱεροσολυμιτικὴ νομοθεσία, ταῦτα καὶ ἄλλα παρεῖσακτα, εἰσήγαγον εἰς τὰ ἤθη, εἰς τὰς γνώμας, εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτὴν τῆς τότε κοινωνίας τῶν Φραγκογαρχόντων τραπὴν τινά, ἢ μᾶλλον νόθευσιν ἀξίωσημείωτον. Τίς τότε δὲν ἠκροάζετο μετὰ θαυμασμοῦ τὰς ἐκ τῆς ὀργώσης Ἰταλίας ἐρχομένας φήμας περὶ γενικῆς καταλύσεως μοναρχίας καὶ δεσποτισμοῦ; Τίς δὲν ἀνεθέριμνε τὴν φαντασίαν ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν Γαλλικῶν ποιημάτων καὶ μυθιστορημάτων, ἀκουράστως μεταφραζομένων εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν. Ἡ ἀττικὴ διάλεκτος τῆς Βυζαντινῆς Σχολῆς εἶχεν ἤδη χάσει πολλοὺς ὀπαδοὺς καὶ ζηλωτάς. Ὑπὸ τοῦ Σταυροφορικοῦ ρεύματος παρασυρθέντες, πλείστοι τῶν εὐφρεστέρων εὐπατριδῶν, ἐκ τῆς ἵππομαχίας ἐπιστρέφοντες, ἐπροτίμησαν, ἀντὶ τῆς ἐπιπόνου ἀναγνώσεως τῆς Ἰλιάδος καθ' Ὁμηρον, ἢ κατὰ Δίκτυν, ἢ κατὰ Ἐζέτζην, τὴν προχειροτέραν ἀνάγνωσιν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου κατὰ τὸν Γάλλον ραψωδὸν Benoit de Sainte More, ἢ κατὰ τὸν Γερμανὸν Herbot von Fritslar, μεταγλωττισθέντας νεοελληνιστί. Ἐνὶ λόγῳ αἱ παραδόσεις τοῦ Βυζαντινοῦ μεσαιῶνος ἀπληραίνθησαν, λογισμοὶ νεώτεροι ἐδέλεξαν τὰ πνεύμακτα. Ἡ δὲ κατάστασις τῆς γεγραμμένης αὐτοκρατορίας τοῦ Κωνσταντινοῦ συνεπληρῶσαν τὴν πρὸς τὸν νεωτερισμὸν ροπὴν. Ἀπ' ἐνός μὲν οἱ ἐσωτερικοὶ περισπασμοί, αἱ ἐθνοκτόνοι διχόνοιαὶ τῶν μεγιστάνων, τὸ μεταξὺ Καντακουζηνοῦ καὶ βασιλείσης Ἄννης σχίσμα, ἀπ' ἑτέρου δὲ ἡ δυσπρεπὴς συμμαχία τῆς εἰρημένης Αὐλῆς μετὰ τῶν Ἐνετῶν, αἱ συνεχεῖς καὶ βαρύνταται ζήμια, ἅς

οὐ μόνον κατὰ τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν εἰρήνην ἐπίνεγκον οἱ Γενουῆσαι πρὸς τὴν νοσοῦσαν Βυζαντινὴν ἐπικράτειαν, ταῦτα καὶ ἕτερα ἔτι κακὰ ἐχάυνωσαν σφόδρα τὸν ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως ἐνθουσιασμόν.

Ἐπειτα; τίς δὲν ἐβλεπε τοῦ Ὀσμάνου τὸν διάδοχον προβαίνοντα ἀφορητῶς πρὸς τὴν ἐτοιμαθῆσαν αὐτοκρατορίαν, ὡς πρὸς κλίνην ἀγωνιῶντος ἀγγελοῦ θανάτου; Οἱ πρῶτοι ἄποικοι Βυζαντινοὶ καὶ Ἐνετοὶ ἐπροτίθεντο νὰ οἰκοδομήσωσιν εἰς Κρήτην οἶκον ἀκράδαντον, πολιτείαν αἰωνόβιον. Ἠσπάζθησαν δὲ τὸ δημοκρατικὸν σχῆμα, διότι ἡ δημοκρατία ἦτο ἐν ἔθει τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἢ ἀριστοκρατικῇ ὑποννοεῖται. Δημοκρατίαν ἤκουον εἰς Γενουήν, εἰς Πίσαν, εἰς Φλωρεντίαν, εἰς Σιένην εἰς Περούσιαν (Perugia), εἰς Ἅγιον Μαρίνον, εἰς Ραγούζαν, εἰς Ἀμάλφην, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πλησιέστερον, εἰς Χίον, ὅπου ἐσχάτως οἱ Ἰουστινιανοὶ κατωκίσθησαν ἀπανταχοῦ τῆς Ἰταλίας τάσις πρὸς τὴν δημοκρατίαν.

Τοιοῦτον λοιπὸν ζηλεύσαντες ὑπογραμμῶν, κατεσιώπησαν τὴν χιθοντίαν τῶν πατρίων παραδόσεων. Ὅθεν κόψαντες τὸ νῆμα, ὅπερ ἐξ αἰῶνος συνῆψε τὴν νῆσον Κρήτην πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν κηδεμονίαν τῆς Βυζαντινῆς μητροπόλεως, ἐνεκαθίδρυσαν τῆς μεσαιωνικῆς Ἰταλίας τὸν νεωτερισμόν.

Καὶ ὅμως, εἰς τοὺς τῆς Ἰταλομόρφου πολιτείας αὐτῆς, πνεῦμα Ἑλληνικόν, πνεῦμα ἀνατολικόν καὶ ὀρθόδοξον ἐνεφώλευεν ἀντίθεσις ἐπίσχυρος εἰς τὰ ἄμωρφα ἔτι, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεπισφράγιστα ἦθλ, ἔθιμα, φρονήματα τῶν καιρῶν ἐκείνων. Τὰ μέλη τοῦ ἀρτιστεῦστος Δουκικοῦ Συμβουλίου ἐπρέσβευον πατρώθεν τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας μας. Τρεῖς ὅμως αὐτῶν, ἐξ ὧν καὶ ὁ δοῦξ Γραδίνικος, ἔτοπον τὴν ἑτεροδοξίαν κρίναντες ἐξώμωσαν ἀθωρεῖ τὸν Λατινισμόν, καὶ τὴν ὁμολόγησιν τοῦ ἑλληνικοῦ Πιστεύω ἔγγραφον παρέδωκαν εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἡμέρας (1). Τὸ παραδειγμα τούτων ἐθῆξε καὶ ἑτέρων εὐπατριδῶν τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν, διότι ἡ λέξις Ἔθνος (Nazione) ἀνεπήδησεν ἀμέσως ἐκ τοῦ σταλακτηρίου τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων. Ὀλόκληροι οἰκογένεια Λατίνων ἔσπευσαν

(1) Cappelletti, St. Venez. T. 4. Cap. XV. p. 377.

ν' ἀρνηθῶσι τὸ ἔσχατον στίγμα τοῦ Ἐνετισμοῦ, παραδεχθῆσαι τὰς παραδόσεις τῶν πατέρων (1).

Ἡ μητρόπολις τοῦ Χάνδακος, τῆ μνήμῃ τοῦ Ἀγίου Τίτου ἀνεκαθην ἀφιερωμένη, καὶ τὸ πρὶν Λατινική, διὰ σπουδῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀγαπίου ἀγνισθεῖσα, καὶ εἰς Ἑλληνικὴν μεταβληθεῖσα, ἐγένετο πάνδημον κατηχητήριον. Οἷα πραγμάτων ἀπροσδόκητος μεταλλαγή! Παμπῆν μεγάλην καὶ πολυδάπανον εἰς τιμὴν τοῦ πατρῶνος ἐτέλουν συνήθως οἱ Ἐνετοὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Μετὰ τὸν ὕμνον τῆς ἑορτῆς «Christus vincet, Christus regnat», ἐτονίζοντο τὰ πολυχρόνια πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον totius Regni Cretæ Ἀρχιεπίσκοπον, τότε δὲ ὁ ὀρθόδοξος Πρωτοπαπᾶς, ἐν ἱερᾷ στολῇ καὶ ὑπὸ παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου ἀκολουθούμενος, προσήρχετο ἐνώπιον τοῦ Λατινεπισκόπου, καὶ ἔκλινε μέχρις ἐδάφους τὴν κεφαλὴν, περιμένων διὰ τῆς εὐλογίας τὴν ἀδειαν τῆς ἀνορθώσεως. Διάφορος, ὅμως, ἡ παροῦσα τελετὴ.

Ὁ μέγας κώδων τῆς μητροπόλεως, ἀφιέρωμα πρόσφατον τῆς Ἐνετικής, ἐσήμανεν ὀρθρινὸς τὴν ἑορτάσιν Ἑλληνικῶν Ἐπιφανείων μετὰ παρέλευσιν ἑκατὸν ἐξήκοντα ἐτῶν. Οὐδέποτε κατεφράχθη ὁ ναὸς ὑπὸ τοσαύτης συρροῆς ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδῶν, ὃ δούξ Τραδίνικος μετὰ τῶν συμβούλων του καὶ λοιπῶν προϋχόντων ἔστη ἀριστερόθεν τοῦ εἰκονοστασίου, φορῶν τὴν κοκκίνην τῆς ὑπερτάτης ἀξίας περιβολήν. Ὡς δ' ἤχησεν ἡ ἀνατολικὴ ψαλμωδία, καὶ αἱ ἀναθυμιάσεις τοῦ λιθάνου εὐωδίασαν τὸν ἀέρα, καὶ ἤρξατο ὁ ὕμνος «Ἐπεφάνης σήμερον τῆ οἰκουμένη, καὶ τὸ φῶς σου, Κύριε, ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς», ἔκρηξις κατανυξέως, στεναγμῶν, δακρυῶν ἤχησεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ.

Μετὰ τὴν τελετὴν τοῦ Ἀγιασμοῦ, ὅσοι Λατίνοι, εὐγενεῖς καὶ χυδαῖοι, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις γονυκλινήσαντες ἐνώπιον τῆς εἰκόνης τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου, ἐξώμοσαν ὁμοφώνως τὴν ἑτεροδοξίαν, ὅπως συμμεθέξωσι τῆς θρησκείας τῶν ἰθαγενῶν, ὡς καὶ γόνατα

1) «Qui ut Græcos, in perfidiæ communionem allicerent, abolitio Latino ritu, iu omni Cretensi Insula Græcum ritum, quem et ipsi publice amplexati, fuerant, servari mandaverunt». Cr. Sacr. T. 2.

ιερέων καὶ κανονικῶν λατίνων ἔκαμψεν ὁ πατριωτικὸς ἐνθουσιασμός.

Λειτουργία εἰς τὰ χρονικὰ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος ἀξιωματικῶς ! Ἄνθρωποι ἐκ περάτων Ἰταλίας, καὶ κατ' ἐποχὰς διαφόρους εἰς Κρήτην, ξένοι τὴν πατρίδα, τὸ δόγμα, τὰ ἦθη, τὴν γλῶσσαν, ξένοι τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ τὰ συμφέροντα, ἄνθρωποι ὑπὸ παντοίων λόγων ἕως τότε ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι, συμπαρευρέθησαν τὴν πρώτην ἐκείνην μετὰ τῶν ἰθαγενῶν εἰς ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ θυσιαστήριον, συνέτυχον ὑπὸ τὰς πτέρυγας μιᾶς πατρίδος κοινῆς, εἰς ἓνα καὶ μέγαν ὄρκον ἅπαντες αὐθουμήτως συνδεδεμένοι. Ἠσπιάσθησαν δὲ ὁ εἰς τὸν ἄλλον, καὶ πάντες μετὰ καρδίας συνεισφορμῆς ἀλλήλους περιεπτύχθησαν, ὡς ἀδελφοί, μετὰ μακρὸν ἀναγνωρίζόμενοι χωρισμόν.

Ἡ σκηπὴ ἀπέβη ἔτι μᾶλλον συγκινητικὴ, ὅτε, μετὰ τὴν εὐλόγησιν τῶν σημαίων τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς ὀρκοδοσίας τῶν ἀρχηγῶν αὐτῆς, ὁ Δουξ Γραδίνικος, Νέστορ λευκόκομος, νῦν δὲ καὶ νεόφυτος ὀρθοδοξίας, ἀπήγγειλε λόγον πανηγυρικὸν ἅμα καὶ πατριωτικὸν εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς κηθείσεως αὐτονομίας. Ἡ γλῶσσά του, εἰς τὴν μεγάλην τῆς ἡμέρας περιωπὴν ἀνυψωθεῖσα, ἔλαβε τοῦ καὶ τοῦ τόνον Δημοσθενείου ρητορικῆς.

— « Ὁ τύραννος ἀπεβλήθη! εἶπεν ἀναρωνήσας ἐντονώτερον. Ἦδη ἡ εὐδαιμων νῆσός μας κατατάσσεται εἰς τὴν χορείαν τῶν πολιτειῶν. Βλέπω τὸν δαίμονα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας ἐλευθερίας συμπαραστάμενον δαφνοστεφῆ, εἰς τὰς δεήσεις μας, ἐπικροτοῦντα τῶν ἀγῶνων μας τὴν κατόρθωσιν, συνευχόμενον ὑπὲρ παγίωσης δικαιομάτων, ἐξαγορασθέντων διὰ μακρῶν καὶ ἀναριθμητῶν ὀλοκαυτώσεων. Ἄλλ' ἂν ὁ τύραννος ἀπεβλήθη, ὁμῶς δὲν ἀποκαρτερεῖ, δὲν δειλιάσῃ, δυσμετάπειστον γὰρ ὁ δεσποτισμὸς. Τίς ἀμφιβάλλει, ὁ μετ' αὐτῶν πολὺ στόλος Ἐνετικὸς θελεῖ παραπλεύσει τὴν Κρήτην, καὶ σμήνος ληστῶν, στίφη ἀνάνδρων μισθοφόρων θέλουσιν αὐτῆς συλαγωγῆσαι τὰς πεδιάδας τῆς; Ἄλλ' ἡμεῖς, εἰς μίαν γωνίαν συνεστηρικῆς, καὶ τὸν θάνατον καταπρονοῦντες, ἡμεῖς, ὑπέρμαχοι, ζωῆς, τιμῆς, πίστεως, οἰκογενείας, πρὸς τὴν ἐπιμονὴν τοῦ τυράννου θελομεν ἀντιτάξει τεῖχος ἀπόρητον τὴν ἀνδράδην μας ἐπιμονήν, τὴν φιλοπατρίαν. Εἶθε νὰ μᾶς ἔβλεπον ἐνθαδὲ συνθηροί-

σμένους οί 'Ενετοί! 'Από τῆς στυγεράς αὐτῆς Βουλῆς, ὅπου χαλ-
κεύεις τοῦ κόσμου τὰς ἀλύσεις, στρέψε, ἀπόβλητος μητριᾶ, τὸ
βλέμμα πρὸς τὴν ἱερὰν ταύτην καὶ θεοπρεπῆ πανήγυριν! 'Ἰδὲ θέαμα
ξένον πρὸς τὴν ἀφιλόστοργον ψυχὴν σου, λαόν, χθῆς μὲν δούλον καὶ
διηρημένον, σήμερον δ' ἐλεύθερον καὶ συμπαγῆ, ἠμύοντα κατὰ τῆς
δυναστείας σου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ Σταυροῦ μίσος μεταδοθησόμενον ἀπὸ
γενεᾶς εἰς γενεάν!»

Βροντῆ εὐφημήσεως ὑπεδέξατο τὸν ἐξορκισμόν. 'Αμὴν, ἀμὴν!
ἐπανεβόησαν χίλια στόματα. Ὡς δὲ ὁ θόρυβος κατεπαύθη, καὶ
σιγῇ πάλιν ἐπεκράτησεν, ὁ γέρον, ἀναλαβὼν τὸν λόγον, διὰ φωνῆς
πνιγομένης ὑπὸ δακρύων, καὶ ὄμμασιν ἀνατεταμένους πρὸς οὐρανόν·

— «Καὶ σεῖς, ἀνέκοαξε, σικαὶ συγγενῶν, φίλων, συμπολιτῶν,
σεῖς ἀπειράριθμα θύματα τῆς μαχαίρας, τοῦ πυρός, τῆς ἀγχόνης,
σεῖς, οἱ ἐν βασάνῳ καὶ μαρτυρίῳ τὴν εὐπρέπειαν τῆς σήμερον Εὐ-
χαριστίας προομολογήσαντες, εὐφράνθητε ἐπὶ τῇ εὐγνωμοσύνῃ, ἣν
κατὰ τὴν ἀείμνηστον ταύτην ἡμέραν ὁμοφώνως σας ἀναπέμπομεν!
'Απὸ τῶν οὐρανίων σκηνῶν, ὅθεν εὐχεσθε πρὸς τὸν Παντοκράτορα
ὑπὲρ ἡμῶν, οὐδέποτε θέλετε ἰδεῖ τὰ τέκνα σας πορευόμενα ἐν ὁδῷ
διχονοίας, οὐδέποτε ὄψεσθε αὐτὰ παρεκκλίνοντα εἰς ἕργα σκύτους
καὶ διαφθοράς!»

Τῇ ἐπαύριον ἑορτῇ τοῦ Προδρόμου, οἱ κάτοικοι τοῦ Χάνδακος
καὶ τῶν προαστείων προσέφερον ἐπισήμως εἰς τὸ Παλάτιον πίστιν
καὶ ὑποταγὴν τῇ Δημοκρατίᾳ. Ἐκ τῶν εὐπατριδῶν ὀλιγοστοὶ ἀπε-
ποιήθησαν νὰ συναίνεσωσιν. Ἐνὸς μόνου τὴν μνήμην ἐφύλαξεν ἡ
ἱστορία· ἐκαλεῖτο 'Ἰάκωβος Μουδάτσος, ἢ Μουδάτσος, ἦν δὲ ἀδελ-
φὸς τοῦ Φραγκίσκου, ὃν ἡ ψῆφος τῶν εὐγενῶν συνέταξεν εἰς τὸ Κυ-
βερνητικὸν Συμβούλιον. Ὁ ἐνετόφρων αὐτός τασαῦτον νῆθαδίασεν,
ὥστε καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἀπεδοκίμασε τὴν
μεταβολὴν, ἣν ἐκάλεσεν ἀσυγχώρητος ἀποστασία. Εἰσελθὼν δὲ εἰς
τὴν αἴθουσαν τοῦ Παλατίου, ὅπου οἱ πολῖται προσήρχοντο τὴν
αὐτονομίαν ἀνθομολογοῦντες, καὶ ἰδὼν τὸν αὐτάδελφον συνεδριά-
ζοντα μετὰ τῶν συμβούλων καὶ τοῦ Δουκός, ἐξερράγη εἰς λοιδο-
ρίας κατὰ τῶν σφετεριστῶν, καὶ ἀνευφήμησε τοῦ 'Αγίου Μάρκου
τὴν νομιμότητα. Ἐξελήφθη ὡς παράφρων, καὶ ἀπεπέμφθη ἐν συ-

ριγμοῖς καὶ καταβοήσεσιν. Ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν, ἡ μονογενὴς υἴος του, ἐνετόφρων ὅσον ὁ πατήρ, ἀπετόλμησε καὶ ἐν πλήρει ἀγορᾷ νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῆς καταργηθείσης ξενοκρατίας. Τὸ περὶ ἐχθρῶν πατρίδος ἄρθρον τοῦ Καταστατικοῦ Ψήφισματος ἔλαβεν ἄμεσον ἐκτέλεσιν. Τὰ ἐγκλίνια τῆς πρώτης μετὰ τὴν Ρωμαϊκὴν κατάκτησιν Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας ἐμολύνθησαν αἵματι. Ὁ εἰκοσαετῆς Μουάττος ἐπέσε κατατετρομέενος ὑπὸ πληγῶν μαχίρας, τὸ δὲ σῶμα του διεσύρθη ἄπνον περι τὰς ἀγυῖας ὑπὸ συρφετοῦ.

Οὕτω πως ἐτετέλεθησαν τὰ προοίμια τῆς κτηθείσης ἐλευθερίας.

Οἱ δὲ χρονογράφοι, ὧν τὰς σελίδας ἀνελίσσομεν, παρασιωποῦσι τὸν τρόπον, δι' οὗ τὰ φρούρια τοῦ Χάνδακος περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν Ἰθαγενῶν. Ἀπέφυγον, καθόσον φίνεται, νὰ ὁμολογήσωσιν ἀναφανδὸν τὴν ἀτιμίαν. Ἀλλ' ἡ αἰσχύνη αὐτῶν δὲν ἐξηνάλωσε τὴν ἀλήθειαν. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ὁ ξένος ἀπεδιώχθη πανταχόθεν, ἢ δὲ νῆσος, τὸν δούλειον ζυγὸν ἀποσεύρασα, συνετάχθη τῇ κυβερνήσει τῆς πρωτεύουσας. Ἡ σημαία τοῦ Ἁγίου Τίτου ἐκυμάτισεν ὑπερήφανος ἐπὶ πάσας τὰς πόλεις καὶ τὰ φρούρια τῆς Κρήτης, ἀπὸ Κισσάμου μέχρι Σιτίας, ἐφημερόσθη δὲ παντοῦ ὁ δημοκρατικὸς τῆς ἀρχοντίας ρυθμὸς.

Ὁ Δουξ Λεονάρδος, ἐν τοσοῦτω, ἐγκλειστος ἐτάκη μετὰ τῶν συμβούλων του εἰς τὴν φυλακὴν, στερηθεὶς καὶ αὐτῆς τῆς ἀδείας τοῦ ἐπιστεῖλαι πρὸς τοὺς ἐν Ἑνετικῇ συγγενεῖς του. Πλήθος χωρικῶν συνέρρευσε ἐπὶ τινὰς ἐβδομάδας εἰς τὸν πύργον, ὅπως θεαθῆ ὀφθαλμοῖς ἰδίοις τὸ πρᾶδοξον θέαμα, ὅπως ἐκκληθεύσῃ τὸ ἄκουσμα τῆς ἐκτόπου ταπεινώσεως. Περιεκυκλώθη ὁ ταλαίπωρος καθ' ἐκάστην ὑπὸ περιέργων, εὐλαβητικῶς κατασκοπούντων τὸ βλέμμα, τὸ πρόσωπον, τὰ κινήματά του, ὡσεὶ θηρίον, ἄλλοτε μὲν ἐπιφοβὸν καὶ ζημιῶδες, νῦν δὲ περιωρισμένον εἰς σιδηροῦν κλωθόν. Ἐτυχε μετὰξὺ τῶν ὄχληρῶν καὶ τις αἰοιδός, ἐκ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ψαλλόντων δημοτικὸς ἰάμβους, ὅστις ἐπενόησε νὰ διασκεδάσῃ τοῦ δεσμώτου τὴν κατῆφειαν διὰ τῆς ἠδυφωνίας του. Ἀρμόσας οὖν τὴν λύραν, συνῶδησεν ἄσμά τι περίαικτον, συνθετὸν ἀρτίως εἰς ἐξύμνησιν τῆς Κρητικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Δουξ ἠγνόει τὴν Ἑλληνικὴν.—

«Τί λέγει τὸ ποίημα αὐτό ;» ἠρώτησεν ἰταλιστὴ τὸν ραφιδόν, ἥδη τὴν σιγήσασαν λύραν ἔξαρμοζοντα.

— *Αιμπερά!* ἀπήντησεν οὗτος ἐμφαντικώτατα, ἐκφωνήσας λέξιν ἰταλικήν, κοινὴν κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας. Καὶ διὰ χειρονομίας ἐπειράθη ν' ἀγγείλῃ πρὸς τὸν πρῶτον Ἀρμωστήν, ὅτι τὸ ᾄσμα ἐκεῖνο περιήρχετο τὴν νῆσον ὅλην ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν νηπιῶν περιαδόμενον.

— *Canzonette e Libertà, xe dò cose che no stà,* ἀνέκραξε σαρκαστικῶς ὁ Ἐνετός (1).

Ἄλλως ὅμως, ἐφρόνουν οἱ ὁμογενεῖς τοῦ Δάντης καὶ Πετραρχῆς. Τίς ὁ μὴ ἀσμένως ἐπανακαλῶν τοῦ περιπλανωμένου Φλωρεντινοῦ τὸν στεναγμὸν.

« *Libertà vò cantando ch' è si cara ;* »

Ἡ ὑπεροφία τῶν Πατρικίων Ἐνετῶν κατέπεσεν· ὁ στίχος ὅμως, ἐπιζήσας, ἔξανίστησι τὴν Ἰταλίαν ἐκ τοῦ ληθαργίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Τὸ ἀγγέλιμα τοῦ πρᾶξικοπήματος ἐν Ἐνετίᾳ. — Δύο πρεσβεῖαι Ἐνετικάι πρὸς συνδιαλλαγὴν ἀποτυχοῦσαι. — Ἐνετῶν ναυτῶν ἐπίθεσις κατὰ Σιτείας ἀποκρουθεῖσα. — Προπαρασκευαί τῆς Ἐνετίας πρὸς πόλεμον. — Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης πρὸς τήρησιν οὐδετερότητος. — Ἀπομόνωσις τῆς Κρητικῆς δημοκρατίας. — Τὰ ἐν Κρήτῃ πράγματα. — Ὁ Μαράτος τῆς Κρητικῆς πολιτείας. — Ἡ Ἀληθνίτσα. — Ἀναρχία. — Ἐλλειψίς νομισμάτων. — Σύλληψις καὶ θανάτωσις τοῦ Ἰωάννου Καλλέργη. — Στάσις κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἐν Χάνδακι. — Ὁ Ἀτσιποθόδωρος. — Φόνος τοῦ Δουκῆς Μαρίνου Γραδινίκου καὶ ἀναγόρευσις τοῦ Μάρκου Γραδινίκου.

Παρήλθον τεσσαράκοντα ἡμέραι, πρὶν ἢ μάθῃ ἡ μητρόπολις τὰ ἐν Χάνδακι διετρεξάντα. Πύσης συγκοινωνίας ἐπίτηδες ὑπὸ τῆς

(1) «Δέν στερεοτυποῦσι τὰ τραγουδάκια τὴν ἐλευθερίαν».

Κρητικῆς κυβερνήσεως διακοπείσης, ἡ φήμη τῶν γεγονότων ἔφθασε πρῶτον εἰς Ἑνετιάν διὰ τοῦ Πρίγκηπος Τόκου, ὅστις ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ αὐτὴν ὡς ἀδέσποτον. Οὐδεὶς ἔδωσε πίστιν εἰς τὸ μήνυμα. Τοσοῦτον δὲ ἀπίθανα καὶ παράδοξα, τοσοῦτον ἀναξιόπιστα ἐκρίθησαν τὰ διαγγελλθέντα, ὥστε καὶ τινες τῶν συμβούλων τοῦ Δουκὸς ἡστεύθησαν πλατέως ἐπὶ τῇ κατεσπευσμένη προθυμίᾳ τοῦ Τόκου, ὃν ἐκάλεσαν ἀπλοϊκώτατον ἀγγελιαφόρον.

Ἄντάρται οἱ τιμαριῶχοι Κρήτης ! αὐτοὶ οἱ ἐνόρκως ἐπιτετραμμένοι τὴν διαφύλαξιν τῆς νήσου ! Ἀποστάται καὶ πατρίδος καὶ πίστεως οἱ ἄποικοι Λατῖνοι ! Ἐμβεβλημένος εἰς σκοτεινὴν φυλακὴν ὁ Δοῦξ τοῦ βασιλείου ! Νόστιμον ἐφάνη τὸ θέμα τοῖς πλείστοις, καὶ ἐπιδεικτικώτατον χαριεντισμοῦ Ἐπειδὴ ὅσα καὶ ἂν εἶχον οἱ τιμαριῶχοι παράπονα κατὰ τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου, ἀβούλους ὅσῳ καὶ ἂν ἤθελέ τις ὑποθέσῃ αὐτούς, πῶς ἀπρομελετήτως καὶ διὰ μιᾶς παρεξέτρεποντο ἄχρι πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀποσκιρτήσεως ; Ἡ φήμη λοιπὸν ἀπερίφθη ὡς σπερμολογία, ἴσως ἐπινοηθεῖσα παρὰ τῶν ἐν Περαιᾷ ἢ Χίῳ φθονερῶν Γενουητῶν.

Ἄλλ' ὅτε ὁ Νικόλαος Φαλιέρος ἐπέθεσεν εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Συμβουλίου δευτέραν καὶ μᾶλλον ἐμπεριστατωμένην ἐπιστολήν, φθάσασαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκ Ρεθύμνης καὶ ἐπικυροῦσαν τὰ διὰ Κερκύρας προδιαγγελλθέντα, ἐκπληξίς καὶ ἀφωνία κατέλαβε τὸ Συμβούλιον. Προήρχετο τὸ γράμμα ἕκ τινος Λατινεπισκόπου, ἔλεγε δέ, ὅτι «χάριν τῆς ἐξωμοσίας τῶν ἰσχυροτέρων οἰκογενειῶν τῆς νήσου, ἐβασίλευε μεγίστη σύμπνοια μεταξὺ ἀρχόντων καὶ ἰθαγαγῶν· ὅτι στρατὸς ἀνδρείος καὶ πολυἀριθμὸς ἤδη συνεκροτεῖτο πρὸς πᾶσαν ἐνδεχομένην ἀνάγκην· ὅτι αἱ αὐθόρμητοι συνεισφοραὶ μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον παρεβοήθουν τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως τὰς παρασκευάς.» Προσετίθετο τὸ γράμμα τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα, δεινοποιοῦν τὴν μεγάλην συμφορὰν, οἰκτεῖρον τὴν ἀθεράπευτον ἀπώλειαν ὥστε καὶ Δουκικὸν Συμβούλιον, καὶ Σύγκλητος, καὶ κοινὴ γνώμη, ἀπὸ τῆς δυσπιστίας, ἐνθα ἐπανεπαύθησαν χαριεντιζόμενοι, περιέπεσαν αὐτίκα εἰς βυθὸν ἀπελπισίας.

Τί τὸ πρακτέον ; Τί προτιμότερον, ὁ πόλεμος, ἢ ἡ εἰρηνικὴ διαπραγματεύσις ; Μέγα ζήτημα ἡγέρθη ζήτημα δύσκολον, ἐπι-

πλέον, καθόσον αἱ περιστάσεις τῆς δημοκρατίας. ὡς εἴπομεν ἄνω-
τέρω, ἔβριθον δυσχερείων καὶ παντοίων περιπλοκῶν. Βέβαια, εἰς
τὴν φιλοτιμίαν τῆς μητροπόλεως ἀξιοπροπέστερος ἦτον ὁ πόλεμος.
Ἄλλὰ τοῦ δύναμις ἰκανὴ νὰ καταβάλλῃ τὴν παράξενον ἐκείνην σύγ-
κρασιν τοῦ ἵπποτικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου, τὴν ἐν μιᾷ
πίστει συμμάχησιν πάσης τάξεως κατοίκων πρὸς τὸν τῆς ἀνεξαρτη-
σίας σκοπὸν ; Ἄν δὲ ἡ νῆσος πρὸ ὀλίγον ἀπετεινάσε τὸν Ἴταλι-
σμὸν ἐπὶ Λασκάρεως, ἐπὶ Βατάτσου, ἐπὶ Παλαιολόγου· ἂν μόνος ὁ
Ἀλέξιος Καλλέργης παρέτεινε τὴν ἀνταρσίαν ἐπὶ δεκαοκτῶ ἔνιαυ-
τοῦς· ἂν οἱ Ψαρομήλιγγοι, καὶ τοὶ παντοδαπῶς ἐπιβουλευθέντες,
ἐπέτυχον νὰ ἐπανακτήσωσι τὴν Κρήτην ὅλην, πλὴν τῆς πρωτεύου-
σης, τίς πλέον ἀπέμενε ἐλπίς ὑπερισχύσεως ἐπὶ τοῦ νῦν, ὅτε καὶ ἡ
ἀποικία κατακράτος ἀπέριψε τὴν Ἑνετικὴν κυριαρχίαν, καὶ ἡ
Ἑνετία αὐτὴ ἐν τοσοῦτοις κακοῖς ἐμπεπλεγμένη, διέκειτο ἐχθρικῶς
σχεδὸν πρὸς πάσας τὰς πολιτείας τῆς Εὐρώπης ;

Τούτων ὑπολογισθέντων, ἡ Σύγκλητος προεἶλετο τῆς εἰρηνικῆς
διαπρεσβεύσεως τὸ μέσον. Διὸ καὶ τρεῖς πρέσβεις ἀμέσως ἀνερρήθη-
σαν, ὁ Σουπεράντιος, ὁ Ζένος, καὶ ὁ Μωροζήνης, οἳς ἐνετάλη τὸ
μέγα καὶ χαλεπὸν ἔργον τοῦ συμβιβασμοῦ. Τί δὲν κατορθοῦσι τὰ
ὄπλα τῆς λογικῆς ! Τί ἐπιτυχέστερον τῆς εὐγλωττίας ! Δὲν διέπρε-
πον δὲ οἱ τρεῖς οὔτοι εὐπατριδαὶ ἐπὶ πειραστικῇ ἐπιμονῇ, ὅσον καὶ
ἐπὶ ρητορικῇ ; Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία, ὅτι, συνειδότες τὸ σπου-
δαιότατον τῆς ἀποστολῆς, ἤθελον ἐντὸς ὀλίγου ἐπαναγάγει εἰς τὴν
μάνδραν τὰ ἀπολωλότα πρόβατα.

Ἄλυσιτελής ὅμως ἀπέβη ἡ ἐπιτηδειότης των. Ἄμα ὡς ἡ τριῆ-
ρης τῶν ἀποσταλμένων, ἣτις ἐσημαιοφόρει τοῦ Ἁγίου Μάρκου τὸ
σύμβολον, εἰσωρμίσθη εἰς τὸν λιμένα τοῦ Χάνδακος, ὁ πλοιοκρῶν
αὐτὴν ἔλαβε παρὰ τοῦ ἐντοπίου λιμεναρχοῦ διαταγὴν ν' ἀποχω-
ρήσῃ παραχρῆμα, καὶ εἰς οὐδέναν ἄλλον λιμένα τῆς Κρητικῆς δημο-
κρατίας νὰ προσεγγίσῃ.

Δυσοιῶνιστον προοίμιον ! Οἱ πρέσβεις ἐζήτησαν ἱκετευτικῶς
μιαν τούλάχιστον καὶ μόνην συνέντευξιν μετὰ τῆς ἐγχωρίου κυβερ-
νήσεως. Ὁ Μέγας Καγκελλάριος ἀνήγγειλεν αὐτοῖς, ὅτι ἂν ἀνεπί-

τακτοὶ ἀπεβιβάζοντο, ἤθελον ἀποκεφαλίσθῃ κ' αὐτοὶ τε καὶ οἱ ὄπαδοὶ των.

«— Οὐτε κἄν νὰ παραδώσωμεν ἰδιοχειρῶς πρὸς τὸν Δούκα Δάνδολον τὰ γράμματα τῶν συγγενῶν του ; » ἠρώτησαν οἱ ἀποπεμπόμενοι. Ἔλαβον καὶ εἰς τοῦτο ἀπάντησιν ἀποφατικὴν.

«— Τοῦλάχιστον δοτε ἡμῖν τ' ἀναγκαῖα ὀδοιπόρια ! » εἶπον ἐπὶ τέλους ἀπηλπισμένοι οἱ πρέσβεις. Ὡς πρὸς τοῦτο δὲ οἱ Κρήτες δὲν ἐφάνησαν ἀνελεήμονες. Ὅμως περιττὴν καὶ βλαβερὰν ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον κρίναντες τὴν κραυγὴν κατὰ τὴν ὀδοιπορίαν, ἔδωσαν μὲν ἄρτον καὶ ὕδωρ, οὐχὶ δὲ καὶ οἶνον τῆς Ρεθύμνης, κατὰ τὴν αἴτησιν ἐκείνων· ὡς δὲ πρὸς τὸ κρέας, παρασιωπήσαντες τὴν ὑπὲρ ἀσθενῶν καὶ ὀδοιπόρων ἐξαιρέσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐπροφασίσθησαν ἀστείως τὴν νηστείαν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς.

Καὶ ὅμως ἡ πλήρης ἀποτυχία τῆς διαπρεβεύσεως δὲν ἀφεῖλε πᾶσαν ἐλπίδα συνδιαλλαγῆς. Κατὰ τὸν ἐπόμενον Μάιον καὶ δευτέρα πρεσβεία ἐξαποστέλλεται, συγκειμένη ἐκ πέντε διασῆμων εὐπατριδῶν, τοῦ Ζάνου, τοῦ Βέμβου, τοῦ Γραδενίγου, τοῦ Κονταρηνοῦ καὶ τοῦ Δανδόλου. Μεταπεισθέντων ἐν τῷ παρόντι τῶν Κρητῶν, οἱ ἐπίτροποι προσκαλοῦνται ν' ἀποβιβασθῶσιν. Ἄλλ' ἡ μετὰ πεισις εἶχε σκοπὸν τὴν ἐπίδειξιν μᾶλλον, ἢ τὸν συμβιβασμόν. Ἐπενόησαν οἱ Κρήτες νὰ πτοήσωσιν ὅσον οἶον τε τοὺς ἀπεσταλμένους διὰ τοῦ θεάματος τῆς ἰδίας εὐταξίας, διὸ καὶ μεγάλαι προετάχθησαν ἐτοιμασίαι εἰς ὑποδοχὴν τῶν πρέσβειων. Ὡς ἀπέβησαν τῶν πέντε νηῶν οἱ Πατρίκιοι τῆς Ἐνετίας, ἠναγκάσθησαν νὰ διέλθωσιν ἀνοστούλιστον ἀψίδα. ἄνω μὲν φέρουσαν τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Τίτου, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀετώματος ἐγγεγραμμένην ἔχουσαν τὴν ἐπιγραφὴν. «*Ζήτω ἡ αὐτόνομος Κρητικὴ Δημοκρατία*». Διπλοῦς στοίχος φρουρᾶς ἐκ πεζῶν καὶ ἵππέων ὑπρέρισε τὴν ὁδὸν ἀπὸ τῆς ἀποβάθρας ἕως τοῦ Παλατίου· ἐνῶ δὲ ὁ κώδων τῆς μητροπόλεως ὑπεμίνησκε διαδονούμενος τὴν ἤδη καθιερωθεῖσαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὑπεροχὴν, πεντήκοντα χιλιάδες ἀνθρώπων, πανταχόθεν συναθροισθέντες, ἐφώναζον·

«*Ἡμεῖς δὲν θέλομεν ξένην δημοκρατίαν, ὄχι, τὴν ἰδικήν μας*

θίλομεν! Ἐξω οἱ Ἐνετοί! Ζήτωσαν οἱ ἐλεύθεροι Κρήτες!
κ. τ. λ. (1).

Καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἐπὶ τοιαύταις κραυγαῖς κατα-
πτοηθέντες οἱ ἐπιτρόποι, εἰσῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Παλατιῦ ἐν-
τρομοί, ἀναπυθνόμενοι μὴ ἐπὶ τέλους παραβιασθῆ ὁ πρεσβευτι-
κὸς χαρακτήρ, καὶ συγκαθειρθῶσι μετὰ τοῦ Δουκὸς Δανδόλου εἰς
τὴν φυλακὴν. Ἀνεθάρρησαν ὅμως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ πολιτάρχου
Γραδινίου καὶ τῶν δέκα συμβούλων του.

Ὁ Δουκικὸς θρόνος ἴστατο ἐπὶ βήματος, συμβόλοις τε καὶ πα-
ραπετάσμασι ποικίλοις κεκοσμημένου· ἐπάνωθι δὲ ἐφαίνετο προσηρ-
τημένη εἰκὼν μεγίστη τοῦ Ἁγίου Τίτου μετὰ πελωρίας κανδύλης
ἀργυρᾶς. Καὶ ἀμφοτέρωθεν μὲν τοῦ θρόνου τεταγμένοι ἦσαν αἱ
ἔδραι τῶν συνεδρευτῶν, κατωτέρω δὲ περὶ τὴν αἴθουσαν ἐκάθητο
οἱ τὸν εὐγενικὸν σύλλογον συγκροτοῦντες, ἐν δὲ τῷ μέσῳ οἱ γραμ-
ματεῖς τῆς ἐπικρατείας, καὶ οἱ Μνήμονες (Notarj). Ὡς οἱ πρέ-
σβεις προέβησαν παρὰ τὸ βῆμα, ὑποχωρήσαντες εἰς ἐθιμοταξίαν
προσυμπεφωνημένην, ἔκλινον τὴν κεφαλὴν. Τὴν στιγμὴν ταύτην σάλ-
πιγγες ἤχησαν, τύμπανα ἐκρότησαν, ἀλαλαγμοὶ καὶ εὐφημήσεις
ἠγέρθησαν ἔξωθεν τοῦ Παλατιῦ παρὰ τῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ λαοῦ.
Μετὰ τὴν συνήθη τῶν ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων διατύπωσιν, λα-
βῶν τὸν λόγον ὁ πρεσβύτερος τῶν ἐπιτρόπων Ἀνδρέας ὁ Κονταρη-
νός, διήγγειλεν ἐν ὀνόματι τῆς Συγκλήτου καὶ τοῦ Γαληνοτάτου
Δουκὸς Ἐνετίας τὰ ἑφεξῆς.

«Ἄν ἡ Σύγκλητος, ἥτις ἐνταῦθα ἔξαποστέλλει τὴν παρούσαν
πενταμελῆ πρεσβείαν, δὲν ἐφείδετο τοῦ αἵματος, καὶ δὲν ἀπεστρέ-
φετο τὴν φθοράν, ἂν δὲν ἐσκόπευε νὰ προφυλάξῃ ἅπαντας ὑμᾶς
ἀπὸ τῶν τρομερῶν δεινῶν, ὅσα προὔκλεισε καὶ εἰσέτι προκαλεῖ ἡ
διαγωγὴ σας, βεβαίως δὲν ἠθέλετε ἰδεῖ ἡμᾶς βαίνοντας ἀόπλους
ἐν τῇ παρουσίᾳ σας, καὶ διατεθειμένους εἰς λόγους εἰρήνης. Κατὰ

(1) «La piazza poi pareva un campo di battaglia. Dalle finestre, e persino dai tetti delle case un numero infinito di spettatori ne osserva-
vava il Passaggio; né tra cestoro mancava chi gl' insultasse con vil-
lanie ed improprietà». — Cappel. St. Venez. T. 4. p. 373,

παράδειγμα τῶν πατέρων μας, ἡ Σύγκλητος προτάσσει εἰς τὴν αὐστηρότητα τὴν ἐπιείκειαν· καθότι, ὁμολογουμένως, οὐδέποτε ἀνταρσία, ἐγερθεῖσα κατὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, ἔδωκεν ἀφορμὴν δικαιότεραν εἰς τὴν ὀργὴν καὶ τὴν χαλεπότητα τῆς νομίμου κυβερνήσεως . . . »

— « Τρέψε τὸν λόγον εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἀποστολῆς σου, » ἀνέκραξε θρασεῶς ἐπὶ τῇ φράσει ταύτῃ τοῦ πρεσβευτοῦ, ὁ ἀκρόχολος καὶ προπετὴς Μάρκος Φραδέλλος, εἰς τῶν δέκα συμβούλων τοῦ Γραδινίκου· σπεῦσον ἀχρονατριβήτως εἰς τὸ προκείμενον καὶ παρακαλοῦμεν περὶ ἀνταρσίας μὴ πολυλογήσης! Ἡ αὐτονομία τῆς νήσου, περὶ ἧς καταφλυαρεῖς, προήλθεν ἐκ δικαίας καὶ νομίμου, καὶ γενικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τυράννου, τοσοῦτον παρανόμου, ὅσον καὶ ἀφρονος. Τίς ἢ χρεῖα μέμψεων καὶ ἀντιμέμψεων; Ἄλλως τε τὰ γενόμενα οὐκ ἀπογίνονται». Ὁ Κονταρηνός, ἀταρακτῆσας, καὶ ὡς μηδύλως διακοτεῖς, ἀλλὰ μόνον βλέμμα περιφρονητικὸν καὶ μνησίκακον ἐξακοντίσας πρὸς τὸν ῥήτορα, ἐξηκολούθησε τὴν ὁμιλίαν.

— « Ἦθελον (ὑπέλαβεν) ἡ Σύγκλητος νὰ πεισθῇ, ὅτι μᾶλλον ὑπὸ τινος ὀρμήματος στιγμιαίου, ἢ ὑπὸ πονηρίας μεμελετημένης εἰς τσαούτην ἀπόνοιαν παρεξέτραπτε. Διὸ παραινεῖ ὑμᾶς ἵνα ἀνοιξήτε ἐπὶ τοῦ σφάλματός σας τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ τὴν παρεκτροπὴν νὰ ἐξαλείψητε δι' ἀνυπερθέτου μεταμελείας. Εἰς τί τάχα σας ἐπτάισεν ἡ Δημοκρατία, Κύριοι, αὐτὴ, ἣτις αἰετοτε ἐκυβέρνησεν ὑμᾶς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ προσηνεῖα; (Γέλωσ καὶ σαρκασμοὶ ὑπεδέχοντο τοῦ ῥήτορος τὴν ἐρώτησιν).

« Ἄρα γε ἡ ἀφορμὴ εὐτελοῦς τινος φόρου, καὶ φόρου διορισθέντος εἰς ἐπισκεύασιν τοῦ λιμένος σας, ἀφορμὴ τοιαύτη εἶναι ἱκανὴ νὰ παρωθήσῃ ὑμᾶς εἰς ὁδὸν προδοσίας, οὕτω δὲ ν' ἀνάψῃ πυρκαϊάν, ἣτις κινδυνεύει τὴν νήσον ἅπασαν ν' ἀποτεφρώσῃ; Πρὸς τίνα ἐλπίζετε νὰ καταφύγητε εἰς αἴτησιν βοήθειας; Τίς τολμᾷ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν παρανομίαν σας ἐναντίον τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας; Ἐλπίζετε ἴσως αἱ δυνάμεις τῆς Εὐρώπης θέλουσι συνεχιστρατεύσει πρὸς ὑπεράστισιν τῶν ἀβούλων σας σκοπῶν; Ἀπατάσθε, σὰς βεβαιῶ, καὶ παραπολύ! Ἀκούσατε κἄλλιον τὰς ἀδελφικὰς μου συμ-

βουλάς! Ἐπανάλθετε, καὶ ὅσον τάχιον, εἰς τὴν ὁδὸν τῆς φρονήσεως καὶ τοῦ καθήκοντος! Ζητήσατε τὸ ἔλεος τῆς Συγκλήτου, ἥτις εἰσέτι πρόθυμος εἶναι νὰ δεχθῆ τὴν μετάνοιάν σας, ἀμα ὡς ὑμεῖς πρόθυμοι ἀναδεχθῆτε νὰ ὁμολογήσητε τὸ σφάλμά σας, καὶ νὰ ἐπιστρέψετε εἰς τὴν πρέπουσαν υἱικὴν ὑποταγὴν».

Ἐποπράβνας δὲ τὴν φωνὴν καὶ ὑπομειδιάσας: «Ἡ παρανομία σας, φίλτατοι, προσέθηκεν, ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἀπειθειαν τοῦ Ἀσώτου υἱοῦ, τοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Θαρρεῖτε, ὅμως ὅτι εἰς τὰς καρδίας τῶν Συγκλητικῶν, ὡς εἰς τὴν τοῦ γονέως τῆς Παραβολῆς, ἀνεξάντλητος πατρικῆς στοργῆς θησαυρὸς ἀποταμιεύεται! Ἀλλὰ πάλιν διὰ τοῦτο μὴ τὰ σήμερον κατεπειγόντα ἀναβάλητε εἰς αὔριον! Μὴ πρὸς Θεοῦ, μὴ ἀναβάλητε εἰς ὥραν παράκαιρον τὴν μεταμέλειαν! Διότι, μὰ τὸν οὐρανόν, φοβερὰ τότε θελεῖ βροντήσῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν, καὶ, φοβερὰ, ἀδυσώπητος, καὶ ἀπαράπειστος ἡ ὀργὴ τῆς Δημοκρατίας».

Οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ Κονταρηνοῦ παρῶξινον ἔτι μᾶλλον τοῦ ἀκρατηρίου τὴν ἀγανάκτησιν. Δύο τῶν εὐπατριδῶν, ὁ Λεονάρδος Γραδίνικος καὶ ὁ Ζανάκης ἢ Ἰαννάκης Ρίτσος, ἀποκαρτεσαντες ἀπέτεινον πρὸς τὸν προαγορεύσαντα φράσεις ἀποτόμους καὶ παρατυπωτικὰς. Ἐμόχθησε δ' οὐκ ὀλίγον ὁ Δουξ μεχρισοῦ ἐπαναγάγῃ τὴν σιγὴν. Τῆς εὐταξίας ἐπὶ τέλους ἐπανορθωθείσης, διὰ λόγου ἐντόνου ἀμα καὶ μετριοπαθοῦς (οὐ δὲν σώζεται ἡ ἠπερίληψις), ἀπήντησε πρὸς τοὺς πρέσβεις ἐν ὀνόματι τοῦ Συλλόγου τῶν εὐγενῶν, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ Κρήτης, ὡς ἑξῆς:

Α'. Ὅτι σκοπὸν ἀμετάθετον καὶ εὐχὴν ἐνθερμοτάτην εἶχον οἱ κατόικοι νὰ ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν αὐτόνομον πολιτείαν, ἣν ἐγκαθίδρυσαν.

Β'. Ὅτι ἀπέκρουον ὁμοθυμαδὸν πᾶσαν αἰανδήποτε ξένην καὶ ἐτεροδόξον ἡγεμονίαν.

Γ'. δὲ ὅτι ἔτοιμοι ἦσαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν πατρίδα των ἀπὸ πάσης ἐνδεχομένης εἰσβολῆς ἢ ἐπιθέσεως ἀλλοτρίας, ἀντιτάσσοντες μὲν τὴν βίαν εἰς τὴν βίαν κατὰ τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, προτιμῶντες δ' ἀπειράκις τὸν θάνατον τῆς δουλείας.

Τούτων ἐκατέρωθεν ἀπαγγελθέντων, οἱ πρέσβεις διετάχθησαν ν' ἀπέλθωσι τῆς νήσου ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν. Ἐν τοσοῦτῳ πᾶσα σχέσις

αὐτῶν καὶ συγκοινωνία πρὸς τοὺς ἐγκατοίκους ἀπηγορεύθη. Οὐδ' ἐπιτρέπη πρὸς τὸν Δάνδολον, ἓνα τῶν πέντε Πατρικίων, νὰ ἐπισκεφθῆ εἰς τὸ δεσμοτήριον τὸν πρῶν Ἀρμοστήν καὶ στενὸν συγγενῆ του. Οὕτως οὖν ἀπεχώρησαν ἀπρακτοὶ εἰς Κύθηρα, ὅθεν ἔπειτα ἀπέπλευσαν οἰκαδε.

Ἡ διήγησις τῶν ἐν Κρήτῃ ὀφθέντων καὶ ἀκουσθέντων κατέπληξε τὴν Σύγκλητον. Ἄλλ' οἱ Σύγκλητικοὶ ἐξερράγησαν πλέον εἰς ὄργην ἀκατάσχετον, προσμαθόντες ἕτερόν τι συμβᾶν, τὰς ἐχθρικὰς τῶν Κρητῶν διαθέσεις διατρανώσαν. Μεθερμηγνόμεν τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Φραγκίσκου Πετράρχου, ὅστις ἀναφέρει τὸ συμβᾶν αὐτὸ λατινιστί (1).

« Διπλῆ τις μοῖρα Ἐνετικῆ, διηγεῖται οὗτος, πλέουσα κατὰ τὸ ἐνιαύσιον ἔθος εἰς Κύπρον καὶ Ἀλεξάνδρειαν, ὠρμίσθη ἐκ τύχης εἰς τὰ παράλια τῆς ἄλλοτε μὲν πιστῆς καὶ ὑποτεταγμένης, νῦν δ' ἐχθρικῆς Κρήτης, παρὰ τὴν πόλιν Σιτείαν, ἔνθα καὶ ἠγκυροβόλησεν. Οἱ νεώτεροι τοῦ πληρώματος ἐφρούαττον, καὶ δικαίως, κατὰ τῶν ἀποτροπαίων ἀνταρτῶν· διὸ οὐδεμίαν ἤθελον νὰ λάβωσι κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἐνοπίους. Ἄλλ' εἴτε τρόντι στερηθέντες ὕδατος εἴτε κατόπιν ὕδρουσιν προφασισθέντες, ἀπεβιάσθησαν εἰς τὴν ξηρὰν. Φεῦ ! οἱ κάτοικοι ἠρνήθησαν ὕδωρ πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Διὸ, δυσανασχετήσαντες οὗτοι, διετίλον τὴν ἴλην αὐτῶν εἰς δύο πτέρυγας· εἰς Κυπριακὴν καὶ Ἀλεξανδρινήν. Καὶ οἱ μὲν Ἀλεξανδρεῖς ἐφώρμησαν οὕτω θρασείως πρὸς τὰ τείχη, ὥστε παρ' ὀλίγον ἐκυρίευσον αὐτὰ ἐξ ἐπιδρομῆς. Εἰς μόνην τὴν παράδασιν τοῦ φρουρίου ἀνέθηκαν οἱ κάτοικοι Σιτείας τὴν σωτηρίαν των. Ἦν δὲ βεβαίως ἡ ἐπανακτῆσις τετελεσμένη, χωρὶς τῆς ἀνανδρίας τῶν Κυπρίων, οἵτινες ἀνεδείχθησαν Κύπρου γέννημα μᾶλλον, ἢ φρουροί. Ὀλίγοι τινὲς ἔνοπλοι Γραικύλοι (Graeculi), ἔκ τινος πλησιοχώρου λόφου ἀντεφορμήσαντες, ἔτρεψαν τὴν δειλὴν ταύτην πτέρυγα εἰς φυγὴν. Ὅθεν οἱ πολιορκούμενοι ἀναθάρρησαντες, ἔξοδον ἐποίησαν, καὶ τούτους μὲν τῶν ναυτῶν κατέσφαξαν, ἐκείνους δ' ἐπνίξαν εἰς τὰ κύματα.

(1) *Rerum Senilium*, l. 3 *Epist.* VIII.

τῆς παραλίας· ἐκ δὲ τῶν πλοίων ἄλλα μὲν κατηφανίσθησαν, ἄλλα δὲ ἀπῆλθον κακῶς.

Ἐκ τούτων ἀπάντων ἡ φιλοτιμία τῆς Ἐνετίας ἀπέβαινεν οὕτως ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης προσβεβλημένη, ὥστε ἀναβάλλουσα τὸν πόλεμον, αὐτὴ οἰκοθεν ὠμολόγει τὴν ταπεινωσιν καὶ ἐκπτώσιν τῆς. Ὁφείλε λοιπὸν νὰ ἐνεργήσῃ ἐν τάχει πᾶν τὸ δυνατόν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ κράτους τῆς ἐν τῇ μεσογειῷ, μαλιστα καθόσον τὴν τόλμην ἐκείνην τῶν Κρητῶν καὶ ἕτεραι πιθανῶς ἀποικίσει ἡδύνατο νὰ μιμηθῶσιν, ὥστε βαθμυκῶν ἡ δεσποτεία τῆς ν' ἀποσκορακισθῇ καὶ ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐκ τῆς λοιπῆς Ἀνατολῆς.

Πρὸς κατόρθωσιν ταιούτου σκοποῦ δύο τινὰ ἦσαν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα· ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ χερσαῖος καὶ θαλάσσιος πόλεμος, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ συγχρόνως ἡ ἀπομόνωσις τῶν Κρητῶν. Ἐγγυζον ὁσάτερα θυσιῶν ἀδρῶν. Ἐπειδὴ ὁ μὲν πόλεμος αὐτὸς καὶ πεισματώδης καὶ μακρὸς προεμνήετο, ἄρα καὶ διαφερόντως πολυδάπανος, ἡ δὲ μόνωσις τῆς ἐπαναστησάσης νήσου ἀπῆτει ὑποχωρήσεις παρὰ τῆς Δημοκρατίας πρὸς τοὺς πολιτικούς ἀντιπάλους τῆς, ἅς μόνος ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος ἡδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ ἤρξατο ἡ Σύγκλητος τῆς παρασκευάσεως ἐκ τοῦ δευτέρου καὶ χαλεπωτέρου μέσου.

Ἐγκύκλιος πικρά, φαρμακερά, στήλητευτικὴ ἀπεστάλη πρὸς πάντας τοὺς πολιτάρχας τῆς Εὐρώπης. Ἐν αὐτῇ παριστάνετο ὁ λαὸς τῆς Κρήτης ὡς ἀπιστος καὶ ἀχάριστος, ἐστιγματίζετο ὡς χίρρετικός καὶ εἰς τὴν εἰρήνην τῆς οἰκουμένης ἐπικίνδυνος διὰ τὰς στασιαστικὰς ῥοπὰς του, ὅθεν ἄξιος ν' ἀποκηρυχθῇ ἐκ τῆς χριστιανωσύνης, ἡ τοῦλάχιστον νὰ σωφρονισθῇ διὰ τίνος τιμωρίας μεγάλης καὶ παραδειγματικῆς. Τὴν ἐντολὴν δὲ ταύτην ἀναλαμβάνουσα εὐσεβῆς καὶ φιλόχριστος μητρόπολις, προσεκάλει πάντα χριστιανὸν ἡγεμόνα νὰ ὁμολογήσῃ κατὰ τὸν προκείμενον πόλεμον ἀκριβεστάτην οὐδετερότητα. Διεβιβάσθη ἡ πρόσκλησις καὶ πρὸς φίλους ἅμα καὶ πρὸς ἐχθρούς, πλὴν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὅστις ἐκληφθεὶς ὡς ὑποπτος, ἐξηρέθη. Ἐλάβον αὐτὴν ὁ Πάπας Οὐρβανὸς Ε', ὁ Δουξ τῆς Γενούης, ὁ Λουδοβίκος Οὐγγρῆας, ὁ Πέτρος Κύπρου, ὁ Κάρολος Ε' Γαλλίας, ὁ αὐτοκράτωρ Γερμανίας, ἡ

Ἰωάννα βασίλισσα Νεαπόλεως, καὶ οἱ ἐπίλοιποι ἄνακτες Ἰταλίας, μηδενὸς ἐξηρημένου, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ἐθρονισθέντος Ῥοβέρτου, ἀπογόνου τῶν Βαλδουίνων, ὅστις διετέλει εἰσέτι γελοίως ἐπιγραφῶν ἑαυτὸν, Ἰμπεράτορα Κωνσταντινουπόλεως, Λεσπότην Ῥωμίας, κτλ.

Ἐντεῦθεν οἱ ἡγεμόνες ὀρμηθέντες, ἴσως δὲ καὶ ὑπὸ δελεασμάτων στερεωτέρων παρακινήθεντες, ἐξέδωσαν διπλώματα, δι' ὧν πᾶς ἕκαστος ἐξ ἰδίων οὐ μόνον ἀπεκήρυξε τὴν Κρητικὴν αὐτονομίαν, ἣν ἐκάλεσεν ἀνταρσίαν ἐπικατάρατον, οὐ μόνον ὑπεσχέθη τὴν αἰτηθείσαν οὐδετερότητα, ἀλλὰ προέτεινεν ἐκ περισσοῦ καὶ ἄμεσον ἐν ἀνάγκῃ συνδρομήν. Ὁ δὲ Πάπας, τῶν αἰρετικῶν καὶ σχισματικῶν ἐναντίος κυριώτατος, ὁ Πάπας δυσχεράνας διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν ἱπποτῶν ἀποστασίαν, προέβη καὶ εἰς σύμπραξιν ἐντονωτέραν. Ἐγράψε πρὸς τὸν Πέτρον Θωμάν, ἀρχιεπίσκοπον Κρήτης, προτρέπον αὐτὸν εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἱζαριῶν, ἅπερ ταραττοῦσι τὴν ἀληθινὴν καὶ στερεὰν ὁμόνοιαν τῶν ψυχῶν. (1)

Ἐνθ' δὲ οἱ ἡγεμόνες ἐπισήμως διὰ τοιαύτης ἀποκηρύξεως ἐγκατέλειπον τὴν Κρήτην εἰς τὸ ἀβέβαιον τῆς τύχης, ἢ Δημοκρατία, φυγομαχοῦσα μὲν, ἀλλὰ τὰ μέλλοντα προθυμουμένη, ἐπολέμει πλαγίως τὴν ἐπαναστάσιν. Ἐντεῦθεν μὲν προκατεγίνωσκεν ὡς προδότας τὸν Δούκα Γραδινικόν, τοὺς δέκα συμβούλους του, καὶ τοὺς εἰκοσιπέντε ἐκλογεῖς τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐκείθεν δὲ διὰ ψηφίσματος ἀπηγόρευε τοῖς ἀπανταχοῦ ὑπηκόοις παντοῖον ἐπισιτισμὸν καὶ ἐφοδίαςιν πρὸς τοὺς ἀντάρτας. Οἱ δὲ Προβλεπταὶ τῶν Ἐνετικῶν χωρῶν ἔλαβον αὐστηρὰν διαταγὴν νὰ ἐξωθήσῃσι τῆς δικαιοδοσίας τῶν οἰονδήποτε πλοίων, ἔστω ὑπὸ σημαίαν φιλικήν, προσορμισθῆν εἰς Κρητικὸν λιμένα.

Τί εἰργάζοντο, οἱ Κρητῆς ἐν τῷ μεταξύ; Πῶς ἠτοιμάζοντο ν' ἀντικρούσωσι τοὺς κεραυνούς, αἵτινες ἔβρεμον ἤδη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των;

1) Δέκα ἡγεμόνων ἐπιστολῆς καὶ διπλώματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀποδοκίμασίαν τῆς Κρητικῆς ταύτης ἐπαναστάσεως, παρένειρεν εἰς τὴν χρονογραφίαν του ὁ συγγραφεὺς τῆς «Ἱερᾶς Κρήτης». Ὅρα Τ. Β'. σελ. 321 καὶ ἐξῆς.

Τὰ προοίμια τῆς αὐτονομίας των ὑπῆρξαν ἀξία παντὸς ἐπαίνου. Ἄφευκτον ἐξ ἀρχῆς προιδόντες τὸν πόλεμον ὁ Γραδίνικος καὶ οἱ συναδελφοὶ του ἐπέστησαν τὴν πᾶσαν σπουδὴν εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῆς νήσου κατὰ τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Ὁμολογητέον δὲ ὅτι κατὰ τὸ πατριωτικὸν τοῦτο πρόνημα συνεβοηθήθησαν προθύμως ὑπὸ πάσης τάξεως πολιτῶν. Ἐπειδὴ πλοῦσιοι προσήνεγκον γενναίως μερίδα τῆς περιουσίας των. Ἐπισκοπικὴ δὲ συνεισέφερον τὸ πεμπτημόριον τοῦ ἐτήσιου εἰσοδήματός των. χωρικοὶ δὲ ἀφιέρωσαν τὸ περίσσευμα τῆς οἰκονομίας των. Ἔως καὶ γυναῖκες γενναρχῶν ἐφιλοτιμήθησαν νὰ συνεργήσωσι. δωρησάμεναι τῇ πολιτείᾳ μαργαρίτας, σακφείρους, καὶ ἕτερα κοσμήματα. Ὡς ἐκ τοῦ ζήλου τούτου, τὸ ταμεῖον δὲν ἐστενοχωρήθη. Διὸ καὶ στρατὸς ἐσχηματίσθη πεζικὸς ἐκ δέκα περίπου χιλιάδων ὀπλιτῶν, καὶ ἱππικὸν συνετάχθη ἑκανόν, καὶ τὰ φρούρια ἐπεσκευάσθησαν, καὶ πύργοι τινὲς εἰς θέσεις ὀχρὰς ἐκτίσθησαν, καὶ ναυτικὸν περιπλέον ἐξηρτήθη, συγκείμενον ἐκ τεσσάρων μεγάλων τριήρων, δύο μικροτέρων, καὶ ὀκτὼ δρομάδων.

Ταῦτα, καὶ ἕτερα ἴσως οὐχ ἦττον ἀξιόλογα, παρὰ τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἑνετίας παρασιωπηθέντα, προήγγειλον ἀκαμπτον εἰς τὸ ἔξῃς καὶ ἀδιάτρεπτον τὴν ἀπόφασιν τῶν Κρητῶν περὶ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς κτηθείσης ἐλευθερίας. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, τίς ἐν τῇ ἐπόψει τοσαύτης ὁμονοίας καὶ αὐταπαρρησίας δὲν ἤθελεν ἐκφέρει αἰσιωτάτους οἰωνοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς: Τίνα δύναμιν ὑπερτέραν δὲν καταβάλλει, τίνα φοβερὰ προσκόμματα δὲν υπερβαίνει ὁ σύμφυχος τῆς φιλοπατρίας ἐνθουσιασμός:

Καὶ ὅμως, ἡ ὁμόνοια, ἥς ἔδοσαν λαμπρὰ ἐκ προοιμίων δειγματα οἱ προὔχοντες τῆς πολιτείας, φεῦ! δὲν διήρκεσε χρόνον μακρὸν.

«*Δεινὴ Ἔρις πεπότητο καρδίαςουσα κλόρον ἀνδρῶν.*»

Εἰς τὴν καρδίαν τῆς ἐξαγορασθείσης Κρητικῆς κοινωνίας ἐνεφώλευε τερηδὼν φθοροποιός. Δέον νὰ προδιασαφήσωμεν ἐν παρόδῳ πῶς εἰσέφερσε καὶ ἀνεπτύχθη ὁ καρδιοβόρος αὐτὸς σῆς.

Περὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἔξεων τῶν Ἰταλῶν ἀποίκων ἀποχρώντως ἐν τοῖς ὀπισθεν ἐξηγήθημεν. Καλεῖ ἡ χρεῖα νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι,

πλὴν τινῶν ἐξαιρέτως εὐφυῖα καὶ ἀρετῇ κεκοσμημένων, ἦσαν οὗτοι τὸ πλεῖστον μέρος ἀπλοῖ τυχοδιώκται, μηδεμίαν πρεσβεύσαντες σταθερὰν ἀρχὴν πολιτικὴν ἢ θρησκευτικὴν. ἄρα μῆτε πατρίδας παρὰδόσεις φιλοτίμως διαφυλάξαντες, μῆτε σέβασμα διακεκριμένον καὶ ἀγαπητὸν μεταδόντες πρὸς τὰ τέκνα. Ὁ βίος τοῦ τιμαριώτου κατὰ τὴν Π' καὶ ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα, μάλιστα δὲ ὁ τοῦ Κρητός, ἀρμόδιος δὲν ἦτο νὰ ἐξελείψῃ τὸ ἐλάχιστον αὐτό. Χάριν τῆς τιμαριωτικῆς αὐτῶν καταστάσεως συνοικειωθέντες πρὸς ἐλευθέρους καὶ δουλοπαροίκους ἰθαγενεῖς, οἱ ἄποικοι προσέλαβον μὲν βαθμηδὸν τὴν πονηρίαν τούτων, δὲν συμμετέσχον ὅμως καὶ τοῦ κοινῆς, τοῦ θαυμαστοῦ πρὸς ὅλους τοὺς Ἕλληνας προτερήματος, τῆς ἐνέργου φιλογενείας.

Οὕτω, πρὸς τὰς ἐξ ἀρχῆς ἰδιωματικὰς αὐτῶν κηλίδας προσετέθη μικρὸν κατὰ μικρὸν ὁ ῥύπος τῆς δουλικῆς τῶν αὐτοχθόνων διαφορᾶς, ἀποτελέσματος ἐπαλλήλων κατακτήσεων. Ἐν τῷ ἱπποτικῷ τούτῳ καθίδρυμα εἶχεν ἐκ καταβολῆς ἐγκατασταθῆ εἰς στερεάν, τίς οἶδεν, ἕως ἢ συνεχῆς μετ' ἄλλογενῶν ἐπιμιξία, ἢ ἀσκησις, ἢ πείρα, ἢ ἐπενέργεια τοῦ πολιτισμοῦ ἠθέλον προβάδην καθαρῆσαι τὰς προπατορικὰς ἀμαρτίας του, καὶ ποιήσῃ αὐτὸ παράλληλον τῶν ἐτέρων ἱπποτικῶν ταγμάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου. Ἄλλ' εἰς νῆσον, καὶ νῆσον ἀπέχουσαν τῆς ἐστίας τοῦ τότε πολιτισμοῦ, περιορισθὲν, τὸ σωματεῖον ἔτυχε μεμονωμένον, πάντως ἀσυγκοινωνητόν, διὸ μετ' ὀλίγον ἐξέστη τοῦ τε σκοποῦ, πρὸς ὃν ἀνέκαθεν ἐπενοήθη, καὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς ἀξίας του. Ἡ εἰσβολὴ τῆς Βυζαντινῆς μερίδος τῶν εὐγενῶν, ἀκολούθως δὲ ἡ εἰσαγωγὴ χυδαίων εἰς τὸ Ἀνώτερον Συμβούλιον, μετεποίησαν τὴν κατάστασιν τοῦ τάγματος ἐπὶ τὸ χεῖρον.

Ἄλλόκοτος τότε κράσις ἦθῶν, ἐθίμων, φρονημάτων συνέβη. Ὁ μὲν παρείσακτος Ἰταλισμός, νόθος ὡς εἶδομεν ἐκ καταγωγῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς ἀπομιμήσεως Σταυροφορικῶν τινῶν ἐθίμων μᾶλλον ἔτι νενοθευμένος, ἐπῆρέασεν ἐπαισθητῶς τὰς ἕξεις τοῦ εἰσβαλόντος εἰς τὸ Συμβούλιον Ἑλληνισμοῦ, οὗτος δ' ἀμοιβαθὸν ἐκόντα ἄκοντα συνεπέσυρε τὸν Ἰταλισμὸν, ἀχαρρακτῆριστον διατηρηθέντα καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεπισφράγιστον, ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν ἰδίων αὐτοῦ πα-

τριωτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐποσκοπῶν. Διατί δὲ λέγομεν ὅτι ἐκὼν ἄκων ὁ Ἰταλισμὸς τῆς ἀποικίας παρεσύρθη εἰς τὴν τροχίαν τοῦ ἰθαγενοῦς Ἑλληνισμοῦ. Διότι ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἐκκλησιαστικῇ μεταβολῇ, ἧς σχεδιογραφοῦμεν ἐνταῦθα τὰς περιπετείας, ἐξαιρέτως εἰς τὰς κυρίας ἀφορμὰς, αἵτινες τὴν μεταβολὴν αὐτὴν παρεσκεύασαν, δὲν ἔχομεν κατὰ δυστυχίαν εἰς ἔπαινον τῶν προσηλύτων Φραγγαρχόντων νὰ παραδειγματίζωμεν οὔτε ὄρμας γενναίας καὶ αὐτομάτους, οὔτε πεποιθήσεις ἀκλονήτους, οὔτε φιλογενεῖας πατροπαράδοτου ρωμαλεότητος. Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου, ἄς ἐξετάσωμεν ἐν συντόμῳ τοὺς κινητικούς λόγους τῆς ἀποστασίας των.

Τί παρεκίνησεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόριψιν τοῦ Ἑνετικοῦ ζυγοῦ; Μήγαρ αἰσθημα θρησκείας καταπιεζομένης; Ἄλλ' αὐτοὶ ἢ ἦσαν Λατῖνοι, ἢ Ἕλληνες γενόμενοι, ἀπήλασαν, ὡς εἶδομεν, ἀνεξίθρησκείας ἐκτενοῦς παρὰ τῶν Ἑνετῶν. Μήγαρ παρώτρυνον αὐτοὺς ἱστορικαὶ παραδόσεις, ἀναμνήσεις ἐθνικῆς αὐτονομίης; Οὔτε. Ἦσαν Ἰταλοὶ καὶ τὴν καταγωγὴν, καὶ τὴν εὐγενικὴν κατάστασιν, καὶ τὴν ἐπωνυμίαν, καὶ τὰ ἦθη κατὰ μέρος. Δὲν ὠρμήθησαν αὐτοί, ὡς οἱ πλείστοι τῶν προηγουμένων ἐπανεστηκότων, ὑπὸ εὐλαθείας πρὸς τὸν ἱερόν τῆς Βυζαντινῆς μοναρχίας θρόνον, ἀλλ' ὑπὸ αἰτιῶν μερικωτέρων, ἐγγωρίων, προσωπικῶν. Ἡρνήθη ἢ μητρόπολις νὰ κατατάξῃ αὐτοὺς εἰς τὸν σύλλογον τῶν Πατρικίων Ἑνετῶν, παρέβη ὁ Κρήτης Ἀρμοστής τὰς ἐν ἰσχύϊ συνηθείας, αὐτεπαγγέλτως διατάξας τοῦ λιμένος τὸν καθαρισμόν. Ἴδου ἢ ἀφετηρία τοῦ κινήματός των. Ἐνήργησε λοιπὸν φιλαυτία, ἐνήργησεν ἀγανάκτησις, δὲν ἐξερράγη ὡς ἐπὶ Χορτατσῶν, ἐπὶ Σμουριλίου, ἐπὶ Ψαρρομηλιγγῶν μίσος κατὰ τῆς ξενοκρατίας ἀδυσώπητον, ἐνθουσιασμὸς πατροπαράδοτος. Ἦθελον ἄρα γε ἀναπετάσει οἱ ἰππῶται τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Τίτου, ἂν ἢ μητρόπολις ὑπενεδίδεν εἰς τὰς αἰτήσεις των;

Εἰς τὸν οὐσιώδη λόγον, ὅθεν ὀρμάται τὸ κίνημα, προστίθενται καὶ ἕτερα ἐλαττώματα τυχερά, βαρύνοντα μὲν τοὺς ἀποίκους, ὅμως ἀποδοτέα εἰς περιστάσεις ἐντοπίας, εἰς ἐμποδίσματα δυσυπέβλητα. Ἄληθές μὲν, ὅτι οἱ Λατῖνοι εὐγενεῖς ἠσπάσαντο τὴν θρησκείαν τῶν αὐτοχθόνων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν τοῖς φρουρίοις ἰδιωτῶν Ἰταλῶν οὐκ ὀλίγοι ἐνεκαρτέρησαν εἰς τὸ θρήσκευμα τῶν πατέρων των. Οὐδέ τοῦ

Παπισμοῦ ἐπισήμως ἀποκηρυχθέντος, ἀπῆλθον τῆς Κρήτης οἱ Λατῖνοι κληρικοί, μάλιστα οἱ Ἐπίσκοποι Σιτειάς, Ρεθύμνης, Κυδωνίας, καὶ ἕτεροι ἐπαρχιώται, ὧν τὴν παρουσίαν ἐξακριβοῦμεν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά χρονικά τῆς ἐποχῆς. Στοιχεῖα τοιαῦτα τί ἀγαθὸν ἠδύνατο νὰ παράξωσιν; Ἦσαν σκάνδαλα ὑποκεκρυμένα, καὶ διὰ τοῦτο κινδυνωδέστερα, ἅπερ θέλουσιν οὐκ ὀλίγον χρησιμεύσει εἰς τὴν μηχανορραφικὴν ἐπιδειξιότητα τοῦ ἐχθροῦ. Πρόσθετε τούτοις καὶ τοὺς Ἑβραίους τοῦ Χάνδακος, κοινωνίαν πολυάριθμον τότε, προσκεκολλημένην δὲ ψυχῇ τε καὶ σώματι πρὸς τοὺς Ἑνετούς, ὡς πρὸς εὐεργέτας μοναδικούς ἐν μέσῳ τῆς ἐπικρατούσης Ἰουδαϊκῆς διώξεως (κοινωνίαν ἐπομένως δυσμενῆ) καὶ θέλεις συμπεράνει ὑπὸ τίνων καὶ ὅπως οὖν φαρμακερῶν ζιζανίων περιεκυκλώθη ἀπ' ἀρχῆς ἢ ρίζα τοῦ ἐμφυτευθέντος δένδρου τῆς ἐλευθερίας, θέλεις εἰκάσει πόθεν εἰσέφρησεν εἰς τὴν καρδίαν τῆς Κρητικῆς πολιτείας ἡ τερηδὼν αὐτῆς ἢ τὴν ὑπαρξίν ἐπειράθημεν νὰ ὑποδείξωμεν.

Τούτων προλεχθέντων, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν διήγησιν.

Ἡ ἀγγελία τῆς ἐγκυκλίου, δι' ἧς ἡ Ἑνετία προσεπάθει ν' ἀπομονώσῃ τοὺς ἐπαναστάτας, κατέπληξε τὴν κυβέρνησιν τοῦ Χάνδακος. Ἐξελήφθη, καὶ δικαίως, ὡς πρόδρομος πολέμου πεισματώδους. Διό, συμβουλίου κροτηθέντος γενικοῦ, ἐν ᾧ πάντες οἱ εὐγενεῖς συμπαρευρέθησαν, διεζητήθη τὸ πρακτέον ἐπ' ἀκμῇ τοιαύτῃ. Ἐκεῖ ἡ Ἐγκύκλιος ἐκρίθη ὀλεθρία ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Δὲν ἤρκει, ὅτι ἡ Κρήτη ἀπεικνήτυτετο καὶ παρὰ φίλων ἅμα καὶ παρὰ ἐχθρῶν τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας· οἱ ἡγεμόνες ἔδιδον ἐξ ἐπιδόματος ὑπόσχεσιν νὰ συνδράμωσι καὶ ἐνόπλιως τὴν μητρόπολιν κατὰ τῆς ἀποσκιρτησάσης ἀποικίας, κν ἡ χρεῖα τὸ ἐκάλει. Τὸ δὲ χεῖρον, ὁ Δουξ Ἀδούρνος τῶν Γενουητῶν, πρὸς ὃν οἱ ἐπαναστάται ἀνετίθεντο τὰς ἐλπίδας τῶν ὡς πρὸς πολέμιον ἀδυσώπητον τῆς Ἑνετίας, οὗτος, οὐχ ἥττον τῶν ἄλλων πολιταρχῶν, συνωμολόγει τὴν ἀποκήρυξιν.

Ἡ ἀποψὶς τῶν πραγμάτων, ἡ ἀνάλυσις τῆς παρούσης καταστάσεως, διήγειρον εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Συμβουλίου δεινοὺς ἐνδοιασμούς. Πῶς τοιουτοτρόπως μεμονωμένη, καὶ εἰς τὰς εὐτελεῖς αὐτῆς προσπαθείας ἐγκαταλελειμένη, πῶς ἠδύνατο ἡ Κρήτη ν' ἀντιπαλαίσῃ καὶ νὰ εὐδοκιμήσῃ ἀπέναντι τοιοῦτου κολοσσοῦ; Τὴν ἀμφι-

βολίαν ταύτην πάντες συμφώνως οἱ εὐγενεῖς ἐξέφρασαν ἀπὸ τοῦ βήματος. Ἄλλ' ὅμως, ἐνῶ οἱ γενναιότεροι, τὴν ἀντίληψιν τῆς Θεότητος ἐπικαλεσθέντες, εἶπον ὅτι, ριφθέντος ἤδη τοῦ κύβου, οὐδὲν ἄλλο ἐντιμον ἀπέμενε, πλὴν τῆς ἀντιστάσεως ἕως θανάτου, ὅθεν ἀναγκαιὰ ὑπὲρ ποτε καθίστατο ἡ συνδρομὴ πάσης τάξεως πολιτῶν, ἕτεροι αὐτῶν δειλοί, καὶ προφυλακτικοὶ ὑπὲρ τὸ δέον, ἤρξαντο μεμφιμοιρεῖν καὶ στεναῖζειν ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκῆτῳ τροπῇ τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων· ἐθάρρησαν δὲ τοσοῦτον ὥστε καὶ νὰ κατηγοροῦν ἐπὶ ἀφροσύνῃ τοὺς πρωταίτιους τῆς ὑποκινηθείσης ἐπαναστάσεως.

Ἡ συνεδρίασις δὲν ἔληξεν ἀσκανδάλιστος. Προσβληθέντες ἐκ τοιαύτης ἀποστραφῆς οἱ πρωτουργοί, ὑπεσῆμανον ἐξ ἀμοιβῆς τοὺς κατηγορούς τῶν ὡς κρυφίους ἐνετόφρονας, ἢ τοῦλάχιστον ὡς ἀνάνδρους, θέλοντας νὰ χαννώσωσι παρὰ τοῖς πολίταις τὸν χρήσιμον ὑπὲρ πατρίδος ἐνθουσιασμόν. Ἐντεῦθεν δὲ ρῆξις συνέθη μετὰξὺ Ἀνωτέρου Συμβουλίου καὶ Ἐκτελεστικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ ὑπόψια καὶ ἡ δυσπιστία, συνήθη τῆς πολιτικῆς διχονοίας ἀποτελέσματα, διέταμον τὴν συνέλευσιν εἰς κόμματα, εἰς κατ' ἰδίαν συνομιλίας, εἰς κύκλους χωριστοὺς. Οἱ μὲν ἐντεῦθεν, πεποιθότες εἰς τὴν ἰκανότητα τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στολίσκου τῆς νήσου, εὐελπιστήσαντες εἰς τὴν ἀνδρωδῆ τῶν πολιτῶν ἐπιμονήν, καὶ τὰ τυχηρὰ ὑπολογίσαντες, ἠγόρευσαν ὑπὲρ τοῦ πολέμου, ἐφ' ᾧ καὶ προέτεινον φόρους ἀδρότερους· οἱ δ' ἐκεῖθεν, ἐν οἷς πρῶτος καὶ θρασύτερος ὁ Ἰωάννης Καλλέργης, ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτευτικῆς μερίδος, δραστηριότατος, ἐμέμφθησαν τοῦ Δουκὸς καὶ τῶν συμβούλων του ἐπὶ ἀδρανεία, ὅτι ὀλιγόρησαν περὶ τὴν ἐπηγγελμένην σύνταξιν τοῦ Ὁργανισμοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον τοῦ καταστατικοῦ ψηφίσματος, ὅτι δῆθεν κατηνάλωσαν καὶ πολύτιμον καιρὸν καὶ χρήματα εἰς ματαιίας ἐπιδείξεις· ἄλλοι δ' ἄλλοθεν προέβαλον ὁ μὲν τοῦτο, ὁ δ' ἐκεῖνο, ὥστε ἀταξία προέκυψεν ἐν τῷ συνεδρίῳ.

Ὁ Καλλέργης, ἤδη διαθέτης τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, καθὼ στρατηγὸς τῆς Δημοκρατίας, ἄλλως τε δὲ κορυφαῖος κόμματος ἰσχυροῦ καὶ ἀρχιδημαγωγός, δὲν ἠρέθιζε τὴν συνέλευσιν ἀσκόπως. Παρεμβάλλων σκάνδαλον ἐπὶ σκανδάλου, παροξύνων τὰ πάθη καὶ ὑπεγείρων ὑπονοίας, παραλύων τὴν σπουδὴν τῶν ἐναρετωτέρων εἰς

τὴν κοινὴν σύμβασιν καὶ συμφρόνησιν. ἐσκόπευε νὰ διαλύσῃ τὴν κρισιμωτάτην συνεδρίασιν ὅπως ἄπρακτον εἶ δυνατόν. Διὰ τεχνάσματος τοιοῦτου ἤθελε καταδείξει πρὸς τὸ πλῆθος, ὅπερ παρέσυρεν εἰς τὰς προθέσεις του, ἔνθεν μὲν τὴν ἀνικανότητα, εἰ μὴ τὴν προδοσίαν τῶν ἀρχόντων καὶ τῆς κατασταθείσης κυβερνήσεως, ἐκεῖθεν δὲ τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην δικτατορίας, ἣν κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἱστορικῶν Ἐνετίας ἐπέδιωσε.

Ὁ ἐπίβουλος σκοπὸς του δὲν ἐξέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν εὐφρονούντων, οἵτινες καὶ προλαβόντως ἤδη εἶχον παρακολουθήσει τὰ μηχανεύματα τῆς φιλοδόξου δημοκοπίας του παρὰ τε τοῖς ταγματάρχαις τοῦ στρατοῦ, καὶ τοῖς γενάρχαις τῶν χωρίων. Ἄν λοιπὸν ἡ ἐπιθυμία του καταρωθῆτο, βέβαια τὴν ἰδρυθεῖσαν εὐνομίαν ὀχλαγωγία ἤθελε διαδεχθῆ τὴν ἐπαύριον. Ἐν τοσοῦτῳ προέβαιναν ἀναποτέλεστος ἡ ὥρα. Εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην στιγμὴν ὁ γέρον Δουξ ἀνακαλέσας τὴν σιγὴν, ἔλαβε τὸν λόγον, ὡς ἀκολουθῶς·

«Συνάδελφοι, εἶπε, καὶ συμπολιταὶ! Καθ' ἣν ἡμέραν συνήθημεν εἰς συμβούλιον πρὸς ἀποβολὴν τοῦ ζυγοῦ, πλήρης ὁμόνοια ἐπεκράτησεν εἰς τὰς διασκέψεις μας. Ὁμόσαμεν πάντες οἱ ἐνταῦθα παρόντες, ὠμόσαμεν ἐκ κοινοῦ συνθήματος τὴν διατήρησιν τῆς ἀδελφοσύνης, ἧς ἀνευ οὔτε καθιδρύεται, οὔτε κἂν εὐδοκιμεῖ ἐλευθέρα πολιτεία. Πολλοὶ μάλιστα ἐξ ἡμῶν, ἐν οἷς καὶ γὰρ αὐτός, ἀσύμφορον κρίναντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἑτερότητα πρὸς τὴν ποθητὴν συγκρότησιν τῆς συμφωνίας, ἀσμένως ἀπετάχθημεν ταῖς παραδόσεσι τῶν προπατόρων μας, καὶ παρεδέχθημεν ὡς κοινὴν τοῖς πᾶσι τὴν θρησκείαν τῶν πολλῶν. Ὑπερέβη ἡ σύμπνοια αὐτὴ ἀναρίθμητα προσκόμματα. Ὁ Παντοδύναμος ἠύλόγησεν ἕως τοῦδε τὰς συντόνους μας διατάξεις, ὥστε καὶ τὴν πολιτείαν εὐ τε καὶ χειρὸν διηυθετήσαμεν ἐπὶ τὸ στερρότερον, καὶ δύναμιν παρεσκευάσαμεν ἱκανὴν εἰς ὑπεράσπισιν αὐτῆς. Δὲν εἶπον μέχρι τοῦ νῦν οἱ κακόβουλοι ἐχθροὶ μας, ὄχι, δὲν εἶπον, ὡς συνεθίζουσι νὰ διαθρυλλῶσιν, ὅτι μετὰ Γραικῶν ἀναμιχθέντες, ὡς Γραικοί, τουτέστιν ὡς ἀνάγωγοι καὶ δόλιοι, ἐπολιτεύθημεν! Ἡ πεντάμηνος διαγωγὴ μας ἔφραξε πολλὰ βόσκικα στόματα. . . .

«Ἄλλ' οἶμοι! τί ἔντρομος βλέπω σήμερον; Τί τοῦτο; Ἐκπλη-

Κρης όρεινός

Της Σοφ. Γεωργίου Πυρροπούλου

κτος, έπτοημένος ακολουθῶ τὰς περιπετείας τῆς παρούσης συνεδριάσεως. Διχονοίας δηλητήριον διέρπει εἰς ταύτην μας τὴν σοβαρὰν συνδιάσκεψιν· φλόξ κομματικῆς φιλονεικίας ἤβη εν τῷ μέσῳ ἡμῶν, φλόξ ἀπειλοῦσα πᾶν ἡμέτερον κατόρθωμα νὰ καταναλώσῃ. Πρόδηλον ἐντεῦθεν, ὅτι οἱ ἐνθάδε σήμερον βουλευόμενοι δὲν εἶναι οἱ αὐτοί, οἴοι ἐξ ἀρχῆς. Πρόδηλον, ὅτι φθοροποιά τις ἐπέστη πρὸ ὀλίγου μεταβολὴ εἰς τὰς διαθέσεις μας, ὅτι σκάνδαλον ἐνεισήχθη, καὶ παρίσταται, καὶ ἐνεργεῖ θανασίμως εἰς τοὺς κύλπους μας· σκάνδαλον, ὅπερ ἐπάναγκες καὶ νὰ ἐξιχνιάσωμεν καὶ νὰ ἐκβάλωμεν. Ἐὰν δὲν θέλωμεν καὶ ἡμεῖς συγχρόνως νὰ συναπολεσθῶμεν, καὶ τὴν πολιτείαν αὐτανδρον νὰ συνεπισύρωμεν εἰς τὸν ὄλεθρον. Ποῖον λοιπόν, καὶ ποῦ φωλεύει τὸ σκάνδαλον αὐτό; Ἴδου τὸ ζήτημα, ἐν ᾧ πάντα τ' ἄλλα συγκεφαλαιοῦνται. Ἐνταῦθα ἐξαιτοῦμαι τὴν παρρησίαν καὶ εἰλικρινειάν σας· ἐπικαλῶ ὑμᾶς, ἀδιστακτως, ἀναφανδόν, γενναίως νὰ ἐκφράσητε τὴν γνώμην σας, καὶ νὰ ἐπιφέρητε ψῆφον ἐπὶ τούτου. Φρονεῖτε ἴσως, ὅτι τὸ σκάνδαλον προέρχεται ἐξ ἐμοῦ καὶ ἐκ τῶν συμβούλων μου; Ἔτοιμοι ἐσμὲν καὶ οἱ ἔνδεκα ἡμεῖς ὁμοῦ, αὐθιμερόν, χωρὶς τῆς παραμικρᾶς ἀναβολῆς νὰ παραδώσωμεν τὴν ἐξουσίαν πρὸς οὓς διορίσετε διαδόχους μας, ἐντὸς δὲ τριημερίας νὰ ἐγκαταλείψωμεν καὶ τὴν νῆσον πανοικεῖ, μεχρισοῦ εὐλογον νομίσητε νὰ μᾶς ἀνακαλέσητε ὡς ἀπλοῦς ἰδιώτας. Ἐὰν ὅμως ἡ ψῆφος σας ἀπαλλάξῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ὑποψίας, καὶ δηλώσει ὅτι δὲν ἐγκρίνεται τὸ σκάνδαλον εἰς τὴν ἐνδεκαμελῆ κυβέρνησιν, ἀλλ' ἐκτὸς αὐτῆς, καὶ κατ' αὐτῆς, τότε ἀπαραίτητον κρίνω τὴν ἕως ἀπὸ τοῦδε ἐγκρισιν ἀπάντων ὑμῶν εἰς ἓν προνόημα τοσοῦτον ἀναγκαῖον, ὅσῳ προσέτι καὶ ἀναπόφευκτον. Θέλετε δηλαδὴ προεπιτρέψαι, ὥστε ἡμεῖς, οἱ ἀναλαβόντες τὰς ἡνίας τῆς πολιτείας, ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ καταδείξωμεν, στηλιτεύσωμεν, καὶ παραδώσωμεν τὸν ἐπίβουλον εἰς τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ ὑπηκόου!»

Ὁ Μάρκος Γραδίνικος, ἕτερος τῶν ἀντιπολιτευομένων δεινός, καὶ ὁ Καλλέργης ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας καθ' ὄλην τὴν ἀγόρευσιν. Ἀλλὰ τὸ σεμνὸν σχῆμα, αἱ λευκαὶ τρίχες, ἡ παρρησιώδης τοῦ Δουκῆς ἐμφανσις ἔσεισαν τὴν συνείδησιν καὶ αὐτῶν τῶν ἐναντίων του. Καὶ τῷ ὄντι· οἷας ἀναμνήσεις εὐκρέστους ἤθελεν ἀφήσει ἡ δημοκρατικὴ

τῆς Κρήτης περιόδου, ἂν πάντες, ἢ τοῦλάχιστον οἱ πλείστοι τῶν ἰδρυτῶν τῆς, διετύπων τὴν διαγωγὴν αὐτῶν πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις τοῦ Μαρίνου Γραδινίου! — Ψῆφου προταθείσης, τὸ Συμβούλιον ἐπεδοκίμασε τὴν ἀξιοπραγίαν τῆς Κυβερνήσεως. Ἐπὶ προτάσει δὲ τοῦ Τίτου Βενιέρου ἀφέθη πλήρης ἐξουσία τῷ Δουκὶ καὶ τοῖς συμβούλοις αὐτοῦ εἰς πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο ἐφεξῆς νὰ ἐνισχύσῃ καὶ προφυλάξῃ τὴν πολιτείαν.

Τὴν ἐπιούσαν, ἔλαβεν ὁ Ἰωάννης Καλλιέργης διαταγὴν ν' ἀποχωρήσῃ τῆς πρωτεύουσας μετὰ τεσσάρων μόνον λόγων, καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τινὰ ἀπωτάτην ἐπαρχίαν τῆς νήσου, ὅπου χωρικῶν ἀκαταστασίαι, καὶ εὐγενῶν ραδιουργαὶ ἀναγκασίαν ἐποιοῦν τὴν παρουσίαν του. Ὑπετάγη ἐκὼν ἄκων, εἰ καὶ ἐπεφυλάχθη κατ' ἄλλον τρόπον νὰ περιπλέξῃ εἰς ἀμηχανίαν καὶ κίνδυνον τοῦ Γραδινίου τὴν διοίκησιν. Ἀπὸ τοῦδε ἀποκαλύπτεται ἡ μελανία τῆς ψυχῆς του.

Ἀναφέρουσιν οἱ χρονογράφοι, ὅτι ὁ θηριώδης οὗτος δημαγωγός, χείρων καὶ αὐτοῦ τοῦ Marat τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ἐπωφελμίᾳ τὴν ἡγεμονίαν Κρήτης, εἰς τοῦτο παρακινήθεις ὑπὸ τινῶν ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἐπαρχίας. Ἀπίθανος ἡ μαρτυρία δὲν εἶναι. Ἀναντίρρητον, ὅπωςδῆποτε, καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν προσθεβασιούμενον, ὅτι τὴν καθεστῶσαν πολιτείαν ἐπιβουλεύσας, ἐμηχανεύθη καὶ διενήργησεν ὅσα, οὔτε ὁ δυσμενέστερος τῶν ἐχθρῶν ἤθελεν ἐνεργῆσαι. Αἱ μανιώδεις ὑπόνοιαι τῶν συνεταίρων του, χυδαίων καὶ μοχθηρῶν τὸ πλείστον μέρος, ἐπιπαρώξουν τὴν ἔμφυτον ὀμότητά του. Ὑψηγήσεις οἰστρηλατουμένων πατριωτῶν, ἰδόντων ἀπανταχοῦ τὴν προδοσίαν, παρώθησαν αὐτὸν εἰς φρικώδεις ἐκτροπὰς. Οὐδεὶς ἀντιλέγει, ὅτι πραξικοπίαι καὶ μυστικαὶ συνεννοήσεις εἶχον πρό τινος συσταθῆ μετὰ τῶν ἐπιδήμιον Λατίνων καὶ τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου, ὅτι ἐνετίζοντες, λατινίζοντες, φραγγίζοντες οὐκ εὐάριθμοι διέτριβον εἰς τὰς πόλεις ὑπὸ πρόσχημα δημοκρατῶν ὅτι ἐκ τῶν ἐλληνοσθέντων εὐγενῶν ὅλοι δὲν ἦσαν ἀπεφθασ χυρσός.

Περὶ τῶν ἠθῶν καὶ διαθέσεων τῆς τάξεως ταύτης ἀρκούντως ἐξεφράσθημεν· τὰ δὲ μετέπειτα θέλουσιν ἐπικυρώσει τὰς σκέψεις μας. Ἀλλὰ, καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, εἰς τινὰς συγχερὰς κατα-

χρήσεις δὲν ἐξοκέλλει ἡ στρατιωτικὴ αὐθαιρεσία, τί δὲν ἐπίνοεῖ καὶ δὲν ἀπεργάζεται ἀφηνιαστὴς στρατηγός, ὅταν μάλιστα ἐπίσπῃ τὸ ἔθνος αὐτοῦ λυσσώδης δεισιδαιμονία. ἡ πόθος ἀκράτητος σφετερισμοῦ!

Ὡς ἐξῆλθεν εἰς περιοδίαν μετὰ τῶν τεσσαρῶν λόχων, ἐσπείρε τὸν τρόπον ὅπου διενυκτέρευσε. Εἶτε ὑπὸ ζηλοτυπίας κινηθεὶς, εἶτε νομίσας τὴν μάχαιραν ὄργανον δραστήριον εἰς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του, εἶτε εἰς ἄλλον κακεντρεχείας χαρισθεὶς, ἔδωσε πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς του τὸ σύνθημα τῆς ἀφηνιάσεως. Εἰς ἕκαστον πρόσωπον εὐγενούς, μὴ συντιθεμένου παρρησία τῷ ἄφρονι φρονήματι του, εἶδεν ὑποτετυπωμένην τὴν ἐπιβουλήν. Οὐαὶ δὲ πρὸς ὄντινα κατέκρινε τὴν παραφορὰν του! Ὁ αὐθάδης οὗτος, εἰς τὴν βίβλον σημειωθείς τῆς προγραφῆς, παρεδίδοτο εἰς χεῖρας δολοφόνων, ἀπολυθέντων πρὸ ὀλίγου τῶν κατέργων καὶ τοῦ δεσμοτηρίου, τὰ δὲ κτήματά του καὶ ὁ οἶκός του ὑπεδεικνύοντο εἰς συμμορίας πλανωμένων ἐμπρηστών. Ὀνόματα ὑπόπτων ἐνετοφρόνων, λατινισκώπων, ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαλλήλων τῆς πρῶν κυβερνήσεως, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τινῶν ζηλωτῶν τῆς παρούσης πολιτείας, ἀνετέθησαν εἰς τὴν ἐκδίκεσιν δουλοπαροίκων, εἰς τὴν ἐχθροπάθειαν χωρικῶν, εἰς τὴν φιλόρπαγον ὑποτεθειμένων θιασωτῶν δημοκρατίας, ἰσονομίας, κοινοκτημοσύνης. Κατ' αὐτόν, διὰ δύο μέσων ἔδει ἡ ἐλευθερία νὰ παγιωθῇ (ἡ τυραννία, δηλαδή, ἦν προσποιούμενος ὠνόμαζεν ἐλευθερίαν): διὰ τῆς βιαστικῆς πειθοῦς καὶ τῆς τοῦ πλοῦτου καταργήσεως.

Δύο λοιπὸν θηρία ὤφειλεν ἡ κοινωνία νὰ ἄρῃ ἐκ μέσου, τοὺς ἰταλιζοντας καὶ τοὺς πλουσίους: τοὺς μὲν, ὡς ἐχθροὺς τῶν ἰθαγενῶν ἐκ κοιλίας μητρός, τοὺς δέ, καθὼ δυναμένους νὰ μεταχειρισθῶσι τὸν πλοῦτον ὡς ὄργανον ἐπιρροῆς καὶ ἀντιδράσεως. Ἐκ τοιούτων ἀρχῶν ὁ Καλλέργης ὀρμηθεὶς, ἠρμήνευσε τὴν ἐντολήν καὶ τὰς ληφθεῖσας ὀδηγίας του μᾶλλον ὡς τύραννος, τὸν ἀπολωλότα θρόνον διὰ τῆς λόγῃς ἐπανακτῆσας, ἢ ὡς ἐλευθέρου πολιτείας στρατηγός καὶ λειτουργός. Ἐκαστος αὐτοῦ σταθμὸς ἐγένετο θέατρον σφαγῆς, βίας, ἀρπαγῆς. Τοῦ ἱεροῦ προστάτου ἡ εἰκὼν, σύμβολον ἕως τότε Ἑλληνικῆς αὐτονομίας, ἐνεποίησεν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τάγματός του τὸν τρόπον αὐτόν, ὃν ἐμπνέει λοιμὸς ἐπιπροβαίνων.

Ἐμβάς εἰς τὴν κώμην Μωφιλᾶ, κατέσφαξε τὸν Ἀνδρέαν Κορνάρον, τὸ δὲ ἐνδιαίτημα τοῦ ἄρχοντος παρέδωκε λάφυρον εἰς τοὺς στρατιώτας. Ἐντεῦθεν δὲ μεταβάς εἰς Πουλείαν, νηχένισε τὸν Γαβριήλ Βενιέρον καὶ τινας συνεταίρους του.

Ὁ Σανουῦτος, παρ' οὗ ἀρῦόμεθα τὴν ἐκθεσιν τῆς μιᾶς πολυκτονίας, προσαναφέρει, ὅτι ὁ Καλλέργης ὤμοσε τὴν ἐξολόθρευσιν πάντων ἀδιακρίτως τῶν ἐπὶ ἐνετισμῶ ὑπόπτων εὐγενῶν. Ἡ παραβολὴ τῶν μαρτυριῶν ἐπαληθεύει τὴν καταμίνυσιν. Ὅπου ἔδειξε δάκτυλος κατασκόπου, ὅπου ἔνευσεν ὀφθαλμὸς ἄρπαγος ταγματάρχου, ἢ μνησικακοῦ χωρικοῦ, ἐκεῖ πῦρ καὶ μάχιρα κατέπεσεν. Ὁ νομὸς τοῦ Κισσάμου, ἔδρα πολλῶν πλουσιῶν καὶ εὐγενῶν, ἐκακοποιήθη διαφερόντως. Νύκτωρ βιάσας ὁ Καλλέργης τὴν κώμην Ἀερινόν, ἀπέκτεινε σύσσωμον τὴν οἰκογένειαν τοῦ Ἱερωνύμου Γριμάνου, ἔπειτα δ' ἔλθων εἰς τὸ Σφινάριον, παρέδωκεν εἰς τὰς φλόγας οἶκον καὶ ἐλεῶνας τῶν Φαλέτρων. Καὶ εἰς μὲν τὸν Μελισσᾶν ἐφόνευσε τοὺς ἀδελφοὺς Μαρίνον καὶ Λαυρέντιον Πασκουαλίγους, εἰς δὲ τὴν Πίστριαν τὸν Γρίττην, ἀλλαχοῦ δὲ τὸν Ἰαννάκην Ἰουστινιάνην, τὸν Λεονάρδον Ἀθράμον, τὸν Ἀνδρέαν Βαλλέρον, καὶ ἄλλους πολλοὺς. Μάτην ἢ κυβέρνησις, μαθοῦσα τὰς τοιαύτας παρανομίας, ἀπέτεινε πρὸς τὸν μαινόμενον νουθεσίας ἐπὶ νουθειῶν, ἀπειλὰς ἐπὶ ἀπειλῶν.

Ὁ αἰμοβόρος οὗτος, πεποηθὼς εἰς τὰς προσωπικὰς δυνάμεις του, καὶ στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς ἀπεχθείας τοῦ ὄχλου κατὰ τῶν ἐκ καταγωγῆς Ἰταλῶν, ἀπεχθείας Ἰσως ἐξαφθείσης καὶ παρατρεφομένης ὑπ' αὐτοῦ, τὸν μὲν φόνον καὶ τὴν λεηλασίαν ἐδικαιολόγησεν ἀκροθιγῶς καὶ ὡς ἠθέλησεν, τὴν δὲ γνώμην ἀκαμπτον ἐτήρησε κατὰ τὴν ἐξωλεστάτην του περιοδίαν ἐκείνην.

Οὐδ' ἐφείσθη ὁ κατάρατος ὁμογενῶν καὶ ὁμοθρήσκων συννησιωτῶν. Μεταξὺ τῶν πολλῶν θυμάτων ἔτυχε καὶ τις ἱερεὺς ὀρθόδοξος ἐκ τῆς ἐπαρχίας τῶν Χανίων, ὅστις ἐκρίθη πταιστής κατὰ δύο λόγους· ὡς οἰκογενειάρχης εὐκατάστατος, καὶ ὡς πατὴρ θυγατρὸς ὄραιοτάτης. Ἡ παρθένος αὕτη, δεκαπενταετῆς τὴν ἡλικίαν, ἀγλαΐσμα δὲ τῶν γονέων καθὸ μονογενῆς, εἶχε πρό τινων μηνῶν ἄρραβωνισθῆ τὸν πρωτότοκον υἱὸν εὐγενοῦς τινος τῶν Χανίων, Ἑλλήνος

μὲν τὸ δόγμα, Ἰταλοῦ ὅμως, τὴν καταγωγὴν. Ἀντιζηλός τις συγχωρίτης, ἐποφθαλμιάσας περὶ τὴν κληρονομίαν τοῦ πρεσβυτέρου, κατεμήνυσε τὴν συγγένειαν ὡς προῖον μηχανορραφίας Λατινικῆς.

— Ἰερεύς ὀρθόδοξος νὰ εὐλογῇ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ γαμβρόν, οὗ ὁ πάππος ἀπέθανε Λατῖνος! Φεῦ τῆς ἐπιβουλῆς καὶ τῆς προδοσίας!

Ὁ Καλλέργης, ἀνὴρ τοσοῦτον ἀκατάσχετος, ὅσον καὶ ἀκόλαστος, εὐλάβειαν εἰς τὰ πάτρια ἔθιμα προφασισθεῖς, ὑπόσχεται τῷ καταμηνυτῇ νὰ θραύσῃ τὴν ἀνόσιον μνηστείαν, καὶ αὐτῷ τούτῳ νὰ συζεύξῃ εἰς γάμον τὸ κοράσιον. Τὴν ἐπομένην Κυριακὴν, ἐνῶ ἡ Ἀιδονίτσα ἐξήρχετο τῆς ἱερᾶς λειτουργίας μετὰ τῆς μητρὸς, δύο μισθοφόροι ὀρμῶντες ἀφ᾽ ἑκείνης ἐκ τοῦ φράκτου, ἀρπάζουσιν αὐτὴν ἐνάεριον, καὶ πεφιμωμένην ἄγουσι παρὰ τῷ Καλλέργη, ἐσκηνωμένῳ ἐν τῇ προκειμένῃ κώμῃ. Αἱ κραυγαὶ τῆς μητρὸς ἔντρομον σύρουσιν ἐκ τῆς ἐκκλησίας τὸν πατέρα, ὅστις εἶχε μόλις τελέσει τὴν ἀπόλυσιν. Ἐνδεδυμένος εἰσέτι τὴν ἱερὰν στολὴν, σπεύδει ἔνεκα φιλοστόργου προθυμίας ὁ ταλαίπωρος ἱερεύς, σπεύδει ἀσθμαίνων καὶ ὀδυρόμενος ἐκεῖ, ὅπου ὁ Καλλέργης ἐστάθμευε· διότι ἀμέσως ὑπεννόησε πόθεν εὐλογοφανῶς προήρχετο ἡ ἀρπαγὴ. Ἄλλ' ὁ στρατηγὸς ἀποποιεῖται νὰ τὸν δεχθῇ, καὶ διατάσσει νὰ διώξωσιν αὐτὸν ὡς ἀνευλαβῆ καὶ παράνομον. Οὐδεὶς τῶν στρατιωτῶν ἐτόλμησε νὰ θέσῃ χεῖρα ἐπὶ τοῦ ἱεροενδεδυμένου.

«Αὐθέντα, ὁ ἄθλιος γονεὺς ἀνέκραξε, πλησιάζας εἰς τὴν εἴσοδον τῆς σκηνῆς, καὶ κλίνας τὸ γόνυ, αὐθέντα, πρὸς Θεοῦ οἰκτεῖρον τὸν θρηῖνόν μου, εὐσπλαγχνίσθητι τοὺς στεναγμούς, τὰ δάκρυά μου! Ἐλεος εἰς ἐμέ, ἔλεος εἰς τὴν ταλαίπωρον γυναῖκά μου! Ἴδου, σταυρῶ τὰς χεῖράς μου ἐνώπιόν σου! Ἄν ἔπταισα, αὐθέντα συγχώρησόν με ὡς χριστιανός, ἀλλ' ἀπόδος μοι τὸ θυγάτριον!»

«Τὰ μηχανήματά σου, εἶπεν ὁ ἄσπλαγχτος Καλλέργης, ἐφανερώθησαν, ἱερεῦ ἀνιέρε! Φύγε ἐν τῷ ἅμα, καὶ σίγα, ἵνα μὴ καὶ διὰ τῆς κεφαλῆς πληρώσῃς τὰς ἁμαρτίας σου. Κρέμαται ἡ ζωὴ σου ἐκ νήματος ἀράχνης».

«Τὴν κεφαλὴν μου θέλεις; ὑπέλαβε τότε μυκώμενος μᾶλλον, ἢ στενάζων ὁ οἰκέτης. Ἀσμένως σοὶ τὴν δίδω· λάβε την, ἐξοχώτατε!

Λάβε ιδιοχειρώς. λάβε σύ αὐτός τὴν ζωὴν πατρός καὶ ἱερέως, ὃν καταδικάζεις εἰς κατασχύνην ἀδιόρθωτον καὶ ἀνεξαγόραστον! Ἄλλ' ἂν ἔνοχος εἰμι ἐγώ, ὡς ἀξιῖς, ποῖον ἄρα τὸ πταίσμα τῆς θυγατρὸς μου;»

Αἱ παρακλήσεις τοῦ πατρός, ὁ κοπετός τῆς μητρός, ἥτις πνευστιώσα καὶ αὐτὴ ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον, αἱ ἱκετευτικαὶ τῶν συγγενῶν ἐνστάσεις δὲν ἀπέτρεψαν τὸν σκληρὸν καὶ ἀμάλακτον ἀπὸ τῆς βδελυρᾶς αὐτοῦ προθέσεως. Προσέταξε καὶ δεῦτερον νὰ ἐκβάλωσι τῆς παρουσίας του τοὺς ὄγληρούς. Ἄλλ' ἰδὼν διατάξαντας τοὺς σωματοφύλακας, καὶ μὴ τολμήσας διὰ τοῦτο αὐτός ιδιοχειρώς νὰ τοὺς ἀποδιώξῃ καὶ κακοποιήσῃ, ἐπήδησεν ἐπὶ τοῦ ἐπιστρωμένου ἵππου του, ἀνυπόμονος νὰ καταλείψῃ τὴν φορτικὴν σκηνήν.

— «Στῆθι, θηρίον ἀνθρωπόμορφον!» ἐφώναξε τότε ὁ πρεσβύτερος ὀρμήσας, καὶ τὸν ἵππον καταλαβὼν ἀπὸ τοῦ χαλινοῦ.

Ὁ τύραννος πτοηθεὶς, προσέθηκε τὴν δεξιὰν τῇ λαβῇ τοῦ ξίφους.

— «Στῆθι! ἐπανεβόησεν ἄφοβος ὁ ἱερεύς, ὀρθότριχα τὴν γενειάδα, καὶ ἀστραποβόλους τοὺς ὀφθαλμοὺς στηλώσας πρὸς τὸν ἄρπαγα. «Ἄφου, τέρας ὠμότητος, οὔτε φόβος Θεοῦ, οὔτε ἀνθρώπων νόμοι, οὔτε γονέων θρηνοὶ ἰσχύουσιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς σου· ἀφού καὶ τοῦ οἴκου μου τὴν ἀτίμωσιν διώκεις, καὶ τὴν ζωὴν μου ταύτην ἀρνείσαι νὰ δεχθῆς, λάβε λοιπὸν ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος, πατρός, ἱερέως, πολίτου καθυβριζομένου, λάβε τὸν μισθὸν τῆς ἀνομίας σου!» Καὶ ἐκ τῶν ἱερῶν ἀμφίων ἐκτείνας τὰς χεῖρας, δι' ὃν πρότινος ἀνύψωσε τὴν ἄχραντον Κοινωνίαν.

«Τὸ κρῖμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου, ἀνέκραξε, καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς γενεᾶς σου, παράνομε! Ἀνάθεμα τὸν Δοῦκα Γραδίνικον, ὅστις σὲ ἀπέστειλεν ἐνταῦθα! Ἀνάθεμα τὴν Κρητικὴν Δημοκρατίαν, ἥτις διώρισε Δοῦκα τὸν Γραδίνικον! Ἀνάθεμα δέ, ἀνάθεμα καὶ τρισανάθεμα εἰς οἰονδήποτε Ρωμαίων (Ἑλληνα) ἐπινοήσῃ ἐφεξῆς, ἢ καθιδρύσῃ Ρωμαϊκὴν (Ἑλληνικὴν) Δημοκρατίαν!».

Ὁ ἵππος, βιαίως κεντρωθεὶς, καὶ καλπᾶσας, ἀνεπήδησεν ἐπὶ τῆς κατακειμένης χαμαὶ μητρός. Καὶ ὁ μὲν Καλλέργης ἄφαντος ἐγένετο.

ἡ δὲ Ἀηδονίτσα δὲν παρεδόθη σύζυγος θρηνοῦσα πρὸς τὸν καταμη-
νυτὴν, εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν δύο ἐβδομάδων.

Τὸ αἰσχρὸν τοῦτο τῆς περιόδου τοῦ ἐπεισόδιον διαθρυλληθὲν ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν, κατετάραξε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐν Χάν-
δακι φίλους του. Ἠρώτησαν τότε πολλοί. « Ἐὰν ὁ στρατηγὸς τῆς
Δημοκρατίας, μόνον, ὡς λέγει, προτίθεται σκοπὸν νὰ καθαρῆσθαι τὴν
νῆσον ἀπὸ τῶν ἐγκυρπτομένων ἐχθρῶν στοιχείων· ἐὰν δὲ ἐντολὴν
ἔχη νὰ σωφρονίσῃ τοὺς Λατίνους, πρὸς τί κακοὶ καὶ καταδιώκει
Γραικοὺς ; »

Καὶ ἂν περιορίζοντο αἱ κακώσεις εἰς μόνην τὴν παρέχασιν τῆς
προσωπικῆς αὐτοῦ ἐκδικαίτησεως, ὑπόμονή. Ἀλλὰ τὸ ἀποτρόπαιον
παράδειγμα ἐνεθάρρυνε πάντα πονηρὸν εἰς τὴν παραβίασιν τῆς εὐ-
νομίας, τῆς εὐσεβείας, τῆς χρηστοθηΐας. *Δημοκρατία, ἐλευθερία,
δικαιοσύνη, ἰσονομία, λέξεις ἱερὰ ἐν στόματι φιλοσόφων καὶ ἐν τῇ
καρδίᾳ ἐναρέτων πολιτῶν, ἐγένοντο τάχιστα ἀφορμαὶ αὐθαιρεσίας,
ἀφετηρία λεηλασίας, τρόμου, παραλυσίας κοινωνικῆς. Συνετάχθη-
σαν συμμορίαι δημοκρατῶν, αἰτινες ἀγέλινοι περιεληθῶσαι τὴν γῶ-
ραν ὑπὸ πρόφασιν στρατολογίας καὶ διαδόσεως φρονημάτων ἐλευ-
θεροπρεπῶν, οὐ μόνον ἀπεγύμνωσαν πλουσιῶν οἴκους, καὶ πτωχῶν
καλύβας ἐλωποδύτησαν, ἀλλὰ μεταδοῦσαι τῆς ἀρηστοποιίας τὸ μό-
λυσμα, ὑπήγειρον τὴν ἀπληστίαν τῆς κατωτέρας τάξεως κατὰ τῆς
ἀνωτέρας, καὶ προὐκάλεσαν τῆς ἀναρχίας τὸν ἀφηνιασμόν.*

Ἐπειδὴ δὲ δυσκόλως ἡ ἀναρχία περιστέλλεται, ὅταν ἅπαξ ἐ-
κραγῆ, ἀπὸ τὰ κοσμικὰ εἰσέβαλλεν ὀρμηδὸν ἢ βία καὶ εἰς αὐτὰ
τὰ ἱερὰ. Ἄνθρωποι μετ' εὐλαβείας αὐστηροτάτης τηρήσαντες νη-
στείας καὶ τεσσαρακοστάς, εὐσεβείας ἱεραστὰς, ἀκριβέστατα ἀκο-
λουθήσαντες ἐσπερινούς καὶ ὄρθρους τῆς Ἐκκλησίας, ἐπεπῆδησαν
τείχη μοναστηρίων, εἰσέδυσαν νύκτωρ ἐν θυσιαστηρίοις, καὶ ἀπή-
γαγον τ' ἀργυρὰ σκεύη τῶν ναῶν. Τί τὰ πολλὰ ; Εἰς τὸ ὄνομα
τῆς αὐτονομίας πολιτεία τε καὶ κοινωνία ἀπέβησαν ἀνάστατοι.
Διὸ πολῖται Κρήτες ἐνέκρυψαν σύζυγος, θυγατέρας καὶ τὸ ἀργύριον
εἰς ἄντρα δύσβατα. ἄρχοντες δὲ Λατίνοι κατέφυγον, συγγενῶν ἔρη-
μοι, εἰς τὰς παρακειμένας νήσους.

Εἰς ἐπιμέτρησιν συμφορᾶς προῆλθεν ἐκ τοιαύτης ἀκαταστασίας

ἕτερον δεινόν, ἢ σχεδὸν παντελῆς ἔκλειψις τῶν νομισμάτων. Ἀπό-
του οἱ ἔμποροι καὶ οἱ εὐπορώτεροι τῶν κατοίκων ἀπέσυρον δυσπι-
στίας ἔνεκα τὸ χρηματικὸν αὐτῶν κεφάλαιον, ἢ κυκλοφορία τοῦ
νομίσματος διεκόπη, καὶ πλήρης ἀταξία εἰσέφρησεν εἰς τὰς ἰδιω-
τικὰς συναλλαγὰς. Μόνον νόμισμα εἰς χρῆσιν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀπέμεινε
τὸ ἀποικιακὸν χαλκίον τῆς Ἑνετίας, τὸ σολδίων, δηλαδή. Τὰ δὲ
γρόσια καὶ φλωρία τῆς πρώην μητροπόλεως, τ' ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ
νομίσματα τοῦ Βυζαντίου, τῆς Κύπρου, τῆς Γενούης, ταῦτα, ὡς ἐκ
τῆς σπάνεως, ἀπέλαβον τιμῆς διπλασίας τῆς ὕλικῆς ἀξίας των,
ὅθεν προέκυψεν ὑποτίμησις καὶ ἐξευτελισμὸς μεγάλος εἰς τὴν πρᾶσιν
τῶν ἐμποτίων προϊόντων.

Δύναται δὲ πᾶς ἕκαστος νὰ ὑπολάβῃ τίνες ἐπήνεγκε καταχρή-
σεις ἢ τοιαύτη περιπλοκή, ὅταν ἀναλογισθῇ ὅτι ἀγνωστα ἦσαν τότε
καὶ τὰ συναλλάγματα, καὶ τὰ χαρτονομίσματα, καὶ τὰ ἕτερα μέσα.
δι' ὧν σήμερον διευκολύνεται παρ' ἡμῖν ἡ κυκλοφορία τοῦ χρημα-
τικῆς, καὶ ἐπεκτείνεται ἡ πίστωσις περὶ τὰς ἐμπορικὰς ἐργασίας.
Ἴσως εἰς τὴν ἔκλειψιν ταύτην τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου ἦτις
ἐκώλυσε τὴν προθυμίαν τῆς κυβερνήσεως, ἀποδοτέα καὶ ἡ παρατή-
ρησις, ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ νομισματολογία οὐδὲν εὔρε μέχρι τοῦδε νό-
μισμα τῆς Κρητικῆς πολιτείας αὐτόνομον, κεχαραγμένον τῷ 1363,
ἢ 1364. Ἐκοψαν ἄρᾳ γε ἴδια νομίσματα οἱ ἀπελεύθεροι, (ὡς ἄλλως
τε, οὔτε ἀδύνατον, οὔτε ἀπίθανον εἶναι), ἢ, στερηθέντες καὶ νομι-
σματοκοπέιου καὶ μετάλλου, ἠναγκάσθησαν νὰ τηρήσωσι τοῦ Ἁγίου
Μάρκου τὸ σύμβολον εἰς τὰς καθημερινὰς συναλλαγὰς των ; Ἄν δὲ
κατὰ τύχην, ἀντὶ ἀργυρίου, νενομισμένου, ἐχάραξαν τοῦλάχιστον
εἰς ἀνάμνησιν τῆς κτηθείσης αὐτονομίας των χαλκᾶ νομισματοῦσημα
(médaillons), τίνα γλῶσσαν μετεχειρίσθησαν ἐν αὐτοῖς τὴν Ἑλ-
ληνικὴν, ἢ τὴν Ἰταλικὴν ; Προβλήματα περίεργα, τὰ ὅποια συνι-
στῶμεν εἰς τὸν φιλέρευον ζῆλον τῶν ἡμετέρων νομισματολόγων.

Ἐν τοσοῦτῳ, μόνοι οἵτινες ὠφελήθησαν ἀπὸ τοιαύτης πραγμάτων
καταστάσεως ὑπῆρξαν οἱ Ἑβραῖοι, γένος ἐπὶ φιλοκερδεῖα γνωστόν.
Οἱ Ἑβραῖοι τοῦ Χάνδακος, ἐπιτηδείως γεωργήσαντες καὶ καρπωθέντες
τὴν κοινὴν συμφορὰν, συνεσώρευσαν ἕκτοτε πλοῦτον, δι' οὗ καὶ τὴν

ιδίαν κοινότητα ἤγειρον εἰς τινὰ περιωπὴν, καὶ τὰς ἐφεξῆς τύχας τῆς νήσου ἐπέτυχον νὰ ἐπιηρέασωσιν.

Ὡς εἶπομεν, ἀδιάγγελτος πρὸς τὴν κυβέρνησιν δὲν ἔμεινεν ἕως ἀπ' ἀρχῆς ἢ παράτροπος διαγωγὴ τοῦ Καλλέργου. Φοβηθεὶς περὶ τῆς ὀλεθρίας τῶν πραγμάτων τροπῆς, δις ὑπὸ πρόσχημα κατεπειγούσης ὑπηρεσίας ἀνεκάλεσεν αὐτὸν εἰς Χάνδακα ὁ Δουξ Γραδίνικος ἀπέναντι δύο προκειμένων κακῶν προτιμήσας τὸ ἥττον φοβερόν. Ἄλλ' ἐκεῖνος, παικίλαις προφάσεσι τὴν ἀνάγκην τῆς παρουσίας του ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ δικαιολογήσας, οὔτε ὑπετάγη τῇ ἀνακλήσει, οὔτε προθυμίαν ἔδειξε, τοῦλάχιστον, εἰς τὴν ἐπιστροφὴν. Προκληθεὶς καὶ τρίτον, ἀπροκαλύπτως πλέον ἐδήλωσε τὴν παρακοήν. Ἀπεκρίθη, ὅτι τότε μόνον θέλει ἐπανέλθει εἰς Χάνδακα, ὅταν οἴκοθεν αὐτὸς ἐκεῖνος κρίνη χρήσιμον τὴν εἰς τὰ ἐκεῖ μετὰβασίν του· οὐδεὶς γὰρ ἐγίνωσκε κάλλιον αὐτοῦ πόσον λυσιτελῆς εἰς τὴν χώραν καθίστατο ἢ αὐτοπροσώπως ἐνέργειά του. Πρὸς ἔνδειξιν δὲ τραγωτέραν τῶν ἑαυτοῦ προθέσεων καὶ διαθέσεων, ἅμα τῇ ἐπιστολῇ συναπέστειλε πρὸς τὸν Δουκᾶ Γραδίνικον καὶ ὑποκόλπιον ξίφος καθημαγμένον, φέρον ἐπὶ τῆς λεπίδος τὴν ἰδίαν του ἐπωνυμίαν.

Ἐντεῦθεν ἡ ἀγανάκτησις τοῦ Δουκὸς ἐκορυφώθη. Ἡ ἀπίθεια κατεψηφίσθη ἐν τῷ Συμβουλίῳ ὡς ἐναργῆς ἀποστασία, ἐπαπειλούσα τῶν ὄλων τὴν καταστροφὴν. Διό, λόγος ἀπὸ τοῦ νῦν ἐγένετο εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ Παλατιοῦ περὶ τοῦ πῶς ἀκινδύνως ἀπαλλάξει τὴν πολιτείαν ἀπὸ τοιοῦτου λυμεῶνος.

Τὸ ἐπιχείρημα ἦτο δυσκατόρθωτον. Πανουῖργος ὁ Καλλέργης ὢν καὶ ἤδη προκατειλημμένος διατελῶν περὶ τῆς δυσμενείας τοῦ Δουκὸς ἤθελε τάχα παραδώσει ἑαυτὸν ἀνεπιφυλάκτως εἰς παρακλεύσεις, ὑποκρυπτούσας ἴσως τὸν δόλον καὶ τὴν ἐπιβουλήν; Εἰ δὲ μάταιαι ἀπέβησαν αἱ ἐπίσημοι τρεῖς προκλησεις τοῦ Δουκὸς, ποῖον ἄλλο μέσον ἀπέμεινε πρόσφορον καὶ ἀποτελεσματικώτερον εἰς τὴν προσωπικὴν κατάσχεσίν του;

Τοῦ Καλλέργου ἤδη ἐν τῇ σιγῇ τοῦ Συμβουλίου ἀποκηρυχθέντος ὡς προδότου, γνώμη πάμφηφος ἀπεφάνετο, ὅτι τὴν προδοσίαν ἔπρεπε προδοσία ν' ἀντιμετρήσῃ. Τεθείσης ταύτης τῆς ἀρχῆς, τὴν

πλοκὴν τῆς συλλήψεως ἐπεννόησεν ὁ Ἀνδρέας Παντελέος. Καὶ ἰδοὺ ὁ τρόπος.

Διέτριβεν εἰς τινὰ κωμόπολιν παρὰ τὴν Ρεθύμνην γυνὴ τις οὐ δοκίμου διαγωγῆς, ἣν ὁ Καλλέργης ἠγάπα διαφερόντως, καὶ συχνάκις ἐπισκέπτετο. Ταύτης ὁ ἀδελφός, ὑπαξιωματικὸς ἐνὸς τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ σταθμευόντων ταγματῶν, πεισθεὶς ὑπὸ χρηματικῆς δωρεᾶς, εἰσήγαγε κρυφίως εἰς τὰ κατώγεια τοῦ οἴκου τοῦ δώδεκα στρατιώτας, καθ' ἣν ἔμελλεν ἐσπέραν νὰ συντύχη μετρηφισμένοι ὁ στρατηγὸς τῇ εὐνοουμένῃ του.—Πάσης προφυλάξεως ληφθείσης, τὸ ἐφεύρημα ἐπέτυχεν. Ὁ δυσάλωτος συλληφθεὶς νύκτωρ καὶ ἐπ' αὐτοφόρῳ μετὰ δύο τοῦ δορυφόρων, ἤχθη σιδηροδέσμιος εἰς Χάνδακα.

Εἰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Συμβουλίῳ διηρημένη, ἡ Κυβέρνησις προὔτιθετο νὰ ἐξαικονομήσῃ φρονίμως τὴν δεινὴν ταύτην τῆς πολιτείας περιπέτειαν. Προὔπολογίσασα τὰς ἐνδεχομένας συνεπειάς, γνώμην δὲν εἶχε νὰ καθυποβάλλῃ τὸν ἀποστάτην εἰς διαδικασίαν. Ἦθελε μόνον, ἀσφαλείας χάριν, νὰ κατακρατήσῃ αὐτὸν ὑπὸ φυλακῆν. Ἄλλ' ἡ μανιώδης προπέτεια τοῦ συλληφθέντος ἔτρεψε τὴν ἀγαθὴν διάθεσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον. Ὁ Καλλέργης ἐθάρρει εἰς τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ στρατοῦ, καὶ τὴν δειλίαν τοῦ Δουκὸς. Προσαχθεὶς ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Συμβουλίου, ἠρνήθη νὰ προσκυνήσῃ, καὶ τοὶ ἐπανειλημμένως προσκλήθει. Ἄμα δὲ ὡς τὸ φίμωτρον ἐξεβλήθη τοῦ στόματός του, ἐξερράγη εἰς ὕβρεις ἀπρεπεῖς κατὰ τοῦ Δουκὸς καὶ τὸν συναδέλφου του.

— «Γινώσκεις τὸ μαχαιρίδιον ἐκεῖνο; ἠρώτησεν αὐτῷ ὁ σύμβουλος Λεονάρδος.

— «Ναί, ἀπήντησεν ὁ δέσμιος. Εἶναι πατρικὴ κληρονομία μου. Ἀπνηυθῆναι ἐξαίρετως πρὸς σέ, καὶ πρὸς τινὰς τῶν ἀρχιπροδοτῶν συναδέλφου σου.

— «Ἄ, ὑπέλαβε σεσηρὸς ὁ ἀνακριτὴς— ἐξαίρετὸς τῶρα τὸν Δοῦκα, πρὸς ὃν τὸ μαχαιρίδιον ἐστάλη, ὅπως τύχῃς τῆς ἐπιεικειᾶς του.

— «Ἀπατάσαι! Ὡς πρὸς τὴν Γαληνότητά του εἶχον καὶ ἔχω εἰσέτι κατὰ νοῦν νὰ τὴν κρημνίσω εἰς πρώτην εὐκαιρίαν ἀπ' ἐκείνου τοῦ παραθύρου.

— « Ἐντελής *Δευοκρατία* ! » ἐφώνησεν ὁ Δούξ, πικρὸν ἀφείσ στεναγμῶν καὶ δονήσας τὴν κεφαλὴν. « Δημοκρατία τετελεσμένη καὶ ἀπηρτισμένη ! ».

Καταστρωθείσης τῆς ἐρωταπόκρίσεως, ὁ ὑπόδικος ἐκρίθη διὰ πλειοψηφίας ἄξιος θανάτου. Ἡ δὲ καταδίκη ἐξετελέσθη παραχρῆμα. Περὶ τῶν ὄρθρων, κάθετος ἀπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ παραθύρου κατεκρημνίσθη ἐπὶ τῶν ὄρθριων λογχῶν τῆς σωματοφυλακῆς (1).

Τίνα ψῆφον ἔδωκεν ὁ Δούξ, λευκὴν, ἢ μέλαιναν ; Ἐδῆλον. Ἄλλ' ὁ ἀναστεναγμὸς ἐκείνος ἄρα δὲν ὑπενέφαινε μεταμελήσεις ἀναπεπισμένους εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας του ; — Ἴσως. Ὀκτάμηνος ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων πείρα πολλὰς ἤδη καὶ φιλότατας ἐματαιώσε τοῦ γέροντος προσδοκίας, πολλὰς διέλυσεν εὐχάς. Εἰς ἄλλα ὁ Φρόνιμος ἤλπισεν, ἄλλα δ' ἐμπράκτως εἶδεν. Ἐφαντάσθη κατορθωτὴν τὴν πατριωτικὴν ὁμόνοιαν, ἀλλ' αὕτη φεῦ ! διήρκεσεν ὅσον ἀστραπὴ. Ἐφαντάσθη τὴν εὐνομίαν, εἶδε δ' ἐριννωδὴ ἀναρχίαν ὅσημέραι καταφθείρουσαν τὸ περιπόθητον πλάσμα τῆς φαντασίας του. Ποῦ ἢ αὐταπαρηρσία, ἢ σύνεσις καὶ ἢ ἀνδρεία. Ποῦ οἱ στύλοι τῆς πολιτείας, οἱ ἄνδρες πρὸς οὓς ἀνέθηκε θαρραλέως τῆς πατρίδος τὸ κειμήλιον, αὐτοὶ τοὺς ὁποίους ἠσπάσατο ἀδελφικῶς καὶ μετὰ πάσης ἐμπιστοσύνης ; Ποῦ οἱ ὄρκοι, καὶ αἱ ὑποσχέσεις, καὶ αἱ ἐνθουσιώδεις δημηγορίαι, καὶ τὰ ἐναγκαλίσματα τῶν προοιμίων τῆς ἀνεξαρτησίας ; Οἴμοι ! ληξάσης τῆς ἐορτῆς, ἐσβέσθησαν τὰ φῶτα, ὁ δὲ ναὸς ἀπέμεινεν ἐν τῷ σκότει, ἐγκαταλελειμένος, ἢ βεβηλωμένος, ναὸς ἀφοιτητος καὶ ἀλειτούργητος, εἰς διάθεσιν τῆς τύχης παραδεδωμένος.

Ἡ διάψευσις τῶν ὀνείρων του ἐνεποίησε βαθμηδὸν τὴν ἀθυμίαν εἰς τὴν ψυχὴν του, ἐκλόνησε τὰς πεποιθήσεις του, διεσπάραξε τῆς νεότητος, τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας, τοῦ γῆρατός του τὰς ὑγιεστέραις ἀρχάς. Τοσοῦτον δὲ τὸ θέαμα τῆς ἐπαυξανόμενης φθορᾶς ἐπηρέασε μικρὸν κατὰ μικρὸν τὰς φρένας του, ὥστε ἀπὸ τῆς ἀθυμίας περιέπεσεν εἰς ἀπαραμύθητον ἀγανάκτησιν, ὥστε ἀναπολήσας τὴν συ-

(1) « Solum lo fece prendere, e buttarlo giù dal palazzo sicchè egli morì ». Sanuto Hist. — Τὸ περιστατικὸν τῶν λογχῶν ἀναφέρεται ὑπὸ ἐτέρων χρονογράφων.

νεργίαν του εἰς τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν μεταβολήν, αὐτὸς ἐκεῖνος ἠρῳ-
θρίασεν ἐνίοτε, συναίσθανθεις ἐνδομύχως τὰς τύψεις τοῦ συνειδότος.

Ἡ φήμη τῆς συλλήψεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Καλλέργου διε-
δόθη τὴν ἐπομένην πρωίαν ὡς βροντή, ἅμα ὡς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας
ἐπεφώτισε τὴν στηλογραφηθεῖσαν καταδίκην. Συνεκεφαλαίου ἡ ἀπό-
φασις ἐν συντόμῳ τὰ κακουργήματα τοῦ στρατηγοῦ, καὶ ἐπὶ τῆς
ἀπειθείας στηριζομένη κυρίως, διεκήρυττεν αὐτὸν προδότην. Ἐκ-
πληξίς, κατέλαβε τὸ κοινὸν κατ' ἀρχάς. Μετ' ὀλίγαν ὑπόκωφα μεμ-
ψμοιορήματα καὶ τονθορυμὸς προσήμανον τοῦ πλήθους τὴν δυσα-
ρέστησιν. Ἦσαν αὐτὰ προανακρούσματα θορύβου. Καὶ τῷ ὄντι μετὰ
μεσημβρίαν ὄχλος παμμιγῆς συνηθροίσθη περὶ τὸ Παλάτιον, κατέ-
φραξε τὴν Πλατεῖαν, τὰς διόδους, τὴν προκουμαίαν.

Ἀστραπηδὸν τῆς φοβερᾶς ἀγγελίας διαδοθείσης, ὄμιλος χωρικῶν
εἰσέφρουσεν ἐκ τῶν προαστείων, ἐκ τῶν πέριξ κωμῶν, ἕως ἀπὸ τῶν
ριζῶν, τοῦ Ἰκαρίου ὄρους, χωρικῶν, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἔσπευσαν χαρι-
σθέντες πρὸς τοὺς Καλλέργας ἢ πρὸς ἄλλους τῆς ἀντιπολιτεύσεως,
οἱ δὲ ἐπὶ προσδοκίᾳ ἐνδεχομένου νεωτερισμοῦ, οἱ δὲ καὶ πρόθυμοι
χρείας τυχύσης, εἰς τὴν πόρθησιν τῆς πόλεως. Ἐβλεπέ τις μεταξὺ
αὐτῶν ἄνδρας στυγερωπούς, φέροντας εἰς τὴν ζώνην πυρετον καὶ
πέλεκυν, γυναῖκας δὲ κρατούσας πήρας καὶ τριχίνους σάκκους, καὶ
ἀλευροθύλακας, καὶ κιβίσεις δερματίνας. Τὸ δὲ παράδοξον καὶ ὄν-
τως καταπληκτικόν, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χυδαίου συναγελασμοῦ ἔβλεπέ
τις καὶ πρόσωπα ἀρχόντων, συναγωγὰς νεοφύτων ὀρθοδόξων, οἰκειό-
τατα καὶ συγγενικῶ τῷ τρόπῳ συμπατριαζόντων μετὰ τοῦ συρφε-
τοῦ. Τὸ Συμβούλιον συνεδρίαζεν ἐν τῷ Παλατίῳ. Κατὰ διαταγὴν
αὐτοῦ, αἱ κινκλίδες ἐκλείσθησαν! ἡ δὲ φρουρά, ἔξωθεν παρατεταγ-
μένη, διέμεινεν ἀπρακτος ὑπὸ τὰ ὄπλα. Διό, φρικώδεις ὕβρεις, κα-
ταγγελίαι, συριγμοί, λοιδορίαι παχυλόταται κατὰ τοῦ Δουκὸς καὶ
τῶν συμβούλων αὐτοῦ, δὲν ἠρέθισαν τοὺς στρατιώτας ἐπὶ τὸν λαόν.
Συνεταῖροι καὶ συνένοχοι, καὶ συγγενεῖς τοῦ θανατωθέντος, πάμπολλοι
τὸν ἀριθμὸν, ἀπήτησαν τὴν ἄμεσον ἀντιπεπόνθησιν. Ἄλλοι ἐ-
πεκαλέσθησαν ὡς μόνον μέσον εἰς ἀπόλαυσιν ἀληθινῆς ἐλευθερίας,
τὴν ἀγόρευσιν ὀχλοκρατικῆς κυβερνήσεως, συγκροτηθησομένης ὑπὸ
καθαρῶν καὶ ἀπλῶν γεναρχῶν τῆς ἐξοχῆς, ὧν προέβαλον ἑκατόν,

δικάσια ἀντιφιλονεικούμενα ὀνόματα. Τῇ δὲ κἀκεῖσε, δοῦλοι καὶ γεωργοί, καὶ ἀπόβλητοι στρατιῶται τοῦ τάγματος τῶν Καλλεργῶν, ἐξεθείασαν ἐν φωναῖς ἀγοαῖς τὰς ἀμιμήτους ἀρετὰς τοῦ κυρίου τῶν, ἢ γυναῖκες, καὶ θεράπαιναι, τὴν ἑξαψιν ἐπετράχουν διὰ θρήνων καὶ στερνοκοπημάτων. Οἱ κοσμιώτεροι τῶν στασιαστῶν (ἦσαν δὲ οὗτοι εὐγενεῖς καὶ πολῖται τοῦ Χάνδακος, ὑποκεκρυμμένοι φίλοι τῆς τυραννίδος, ἢ σπουδάρχαι κατὰ μέρος) ἀπεκάλεσαν μιᾷ φωνῇ τὸν Γραδίνικον αἰμοβόρον τύραννον, ὀλετήρα τῆς πατρίδος, προδότην, τέρας ἀνομίας καὶ φιλοδοξίας. Οὐδὲ ἤσχύνθησαν νὰ πανηγυρίσωσιν ὡς Πατέρα καὶ Σωτῆρα τῆς πολιτείας τὸν Καλλέργην αὐτόν, ᾧ προσῆπτον ἕως τῆς χθὲς τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Ἐπαράτου.

Τοιούτους τινὰς ἐξήμεσαν βδελυγμούς. Καὶ μεχρισοῦ μὲν ὁ θόρυβος ἐξεθύμανεν εἰς κέλαδον συγκεχυμένον, οἱ ἐγκλειστοὶ Σύμβουλοι ἠδιαφόρησαν. Ἄλλ' οἱ δημαγωγοί, τὴν φρόνησιν τούτων ἐκλαβόντες ὡς δειλίαν, καὶ εἰς πραγματικώτερα ἐπιτολήσαντες, προέτρεψαν τὸν ὄχλον ἐπ' ἔφοδον κατὰ τῆς φρουρᾶς. Συνέκειτο αὕτη ἐκ Τσακῶνων, Βασμούλων καὶ Ἡπειρωτῶν, ἕως ἑξακοσίων, ὧν οἱ ταγματάρχαι καὶ ὁ χιλιάρχος, ἀδρῶς παρὰ τῆς κυβερνήσεως μεμισθωμένοι καὶ περιπεποιημένοι, ὠμολόγουν εἰς τὰ καθεστῶτα τυφλὴν ἀφοσίωσιν. Κατὰ τὴν πρώτην τοῦ λαοῦ ἐπιδρομὴν ἐφονεύθησαν καὶ ἐτραυματίστησαν ὀλίγοι· ἀλλ' ἡ δευτέρα ἀπέβη φοικιωτάτη πρὸς τοὺς στασιαστὰς, συσσώμου τοῦ τάγματος ἀντεφορμήσαντος. Κύριος δὲ οἶδε πόσον κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν αἶμα ἤθελε χυθῆ, ἂν ἀγαθὴ τύχη δὲν διέκοπτε τὴν τραγωδίαν ἀντισπασμὸς τις ἀπροσδόκητος, καὶ ὀπωσοῦν ἀστεῖος.

Ἐξῆ τότε γέρων τις ἡμιπαράφρων, ἀλλὰ πανούργος καὶ πονηρός, γνωστὸς τοῖς πᾶσι διὰ τοὺς ἀναιδεῖς καταπαίγμους καὶ τὰς βωμολοχίας του. Ὁ Θεοσίτης οὗτος τῆς Κρητικῆς Δημοκρατίας, θωρακιζόμενος τῇ νομιζομένῃ φρενοβλαθείᾳ του, περιύβριζε δωρεὰν καὶ ἀτιμωρητὴ πᾶν ὃ,τι παρεῖχεν ἀφορμὴν κατακρίσεως εἰς τὴν φιλοσκαωμοσύνην του, ἐχλεύαζε λαϊκοὺς τε καὶ κληρικοὺς, μεγάλους τε καὶ μικροὺς. Ἐκαλεῖτο Θεόδωρος τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἔνεκα τῆς αἰσχρολογίας του, ἄλλως δὲν ἐγινώσκετο, ἢ ὑπὸ τὸ παρωνύμιον Ἄ-

τουποδόωμος, ὅ ἐστι Θεόδωρος ὁ Ἀναιδής. (1) Ἐφερε δὲ ἐξαιρέτων

1) Ἡ νεοελληνικὴ λέξις Τ σ ύ π α παράγεται προφανῶς ἐκ τοῦ Σ ὤ π α ρ, ἢ Σ ὤ φ α ρ, ἀμφοτέρω προερχόμενα ἐκ τοῦ Σ υ π ρ ό ς, ἢ Σ υ φ ρ ό ς, Διολ. ἀντι Σ α π ρ ό ς, παμπάλαιος, ὑπὸ γήρατος τετριμμένος, ἀποβάς ἀχρηστος. Σ ὤ π α ρ, ἢ Σ ὤ φ α ρ δηλοῖ κυριολεκτικῶς μὲν δέρμα πεπαλαιωμένον καὶ τετριμμένον, ἰδίως τὸ λεπτόν αὐτό, ὅπερ οἱ ἄφροι ἀποβάλλουσι, τὸ καὶ γῆρας λεγόμενον* μεταφορικῶς δὲ σημαίνει τὴν ἐπὶ τοῦ γάλακτος σχηματιζομένην λεπτήν καὶ ρυτιδωδὴν ἐπιδερμίδα, ἢ τὸ ἐρρυτιδωμένον σῆκον, ἢ τὸ ρικνὸν πρόσωπον τοῦ γέροντος, καὶ ἐν γένει πᾶν τὸ ἐκ φύσεως ἢ ἐκ τέχνης ρυσόν. Ἐντεῦθεν ἡ κοινὴ συνήθεια Τ σ ύ π α ν ἐκάλεσαν οὐ μόνον τὸν ἐπίπαγον τοῦ γάλακτος, ἀλλὰ, καθ' ὁμοίωσιν καὶ πᾶν ὕφασμα λεπτόν, ἐξαιρέτως τὸ ρυσόν ἔκεῖνο, δι' οὗ αἱ γυναῖκες ἐκάλυψαν τὸ πρόσωπον. Τὴν αὐτὴν ἐφαρμογὴν καὶ παραγωγὴν ἔχει, νομίζομεν, ἡ Λατινικὴ λέξις Siparium, ὕφασμα στολιδωτόν, δι' οὗ ἐκαλύπτετο πρὸς τοὺς θεατὰς ἡ σκηνή· οὐδὲ διάφορον ἔχει τὴν παραγωγὴν καὶ ἡ Γαλλικὴ Chiffon. Διό, Τ σ υ π ό ν ω, δηλοῖ καθ' ἡμᾶς καλύπτω τὸ πρόσωπον, καὶ Ξ ε τ σ υ π ό ν ω ἀποκαλύπτω γυναῖκας τὴν ὄψιν· ὅθεν καὶ Ἄ τ σ υ π η ἢ Ἄ τ σ ύ π ω τ η ἢ Ξ ε τ σ υ π ω μ έ ν η ἡ ἀσκεπής, καὶ κατὰ μεταφοράν, ἡ ἀναιδής, ἡ ἀναίσχυντος γυνή.

«Δὲν ἔχει Τ σ ύ π α κ' ἐντροπήν, οὔτε ταπεινώσῃνην».

*Ἐχομεν ἐν τῇ Νεοελληνικῇ καὶ ἑτέραν λέξιν ἐκ τοῦ Σ ὤ φ α ρ ἀναντιρρήτως παραγομένην. Εἶναι δὲ ἡ Σ ο ὤ φ ρ α (plissure, fronceis, ridre), ὅθεν τὰ παράγωγα Σ ο ο φ ρ ό ν ω, Π ε ρ ι σ ο ο φ ρ ό ν ω, Σ ο ο φ ρ ω τ ό ς, κτλ. Τὸ ρῆμα Π ε ρ ι σ ο ο φ ρ ό ν ω, ἐντυχάνεται καὶ εἰς τὸ Σατυρικὸν ποίημα τοῦ Πτωχοπροδρόμου, (στ. 156. Β'. Α'.) ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ Ἐ μ β α λ ό ν ω (rapetasser).

«Καὶ ὡς ἦσαν τὰ καλίσια μου πλήρως ξεσχισμένα,

*Ἐπιοσα τάχα τε μικρὸν νὰ τὰ περισοφρώσω».

Ὁ Κωραῖς, πολυμαθέστατος μὲν σχολιαστής, οὐχὶ δὲ πάντοτε καὶ εὐστοχος, ἐτυμολόγος, παράγει τὸ Σ ο ο φ ρ ό ν ω ἐκ τοῦ Σ υ ν ο φ ρ υ ό ω, συστέλλω τὰς ὄφρας (Προδρ. Ἑλλ. Βιβλιοθ. σελ. 346, καὶ Σημ. εἰς τὸν Πτωχοπροδρόμον σελ. 169). Ἀλλὰ παραβλέπει ὅτι τὸ ρῆμα αὐτὸ εἶναι παράγωγον, ἀπλοῦν δὲ καὶ πρωτότυπον πέφυκε μόνον τὸ ὄνομα Σ ο ὤ φ ρ α, ὅπερ βεβαίως οὔτε ἐκ τῆς λέξεως ὀ φ ρ ό ς παράγεται, οὔτε ἐκ τοῦ ὑποκοριστικοῦ ὀ φ ρ ύ - δ ι ο ν. Ἄρα γε εἰς τὴν χυδαίαν σημασίαν τῆς Σ ο ὤ φ ρ α ς δὲν ἔδωκεν ἀφορμὴν κύριον τι χαρακτῆρισμα τοῦ πράγματος, ὅπερ σημαίνει τὸ Σ ὤ φ α ρ, δηλαδή αἱ ρυτίδες αὐταί, τὰς ὁποίας βλέπομεν εἴτε ἐπὶ τῆς τοῦ πεπηγμένου

εὐλάβειαν πρὸς τὴν Ἑνετικὴν Δημοκρατίαν. Ἐλθὼν εἰς τὴν μητρό-
πολιν ταύτην κατὰ τὴν νεότητά του ὡς ἔμποροπλοίαρχος, συνέλα-
βεν ὑπὲρ τῶν Ἑνετῶν σέβας προσεγγίζον τῇ λατρείᾳ, ἢ μᾶλλον τῇ
μανίᾳ. Διό, δυσχεράνας ἐγκαρδίως διὰ τὴν τούτων ἀποδιώξιν, ἀπέ-
πνεε τὴν ὀργὴν αὐτοῦ, σκώπτων καὶ ἀδιακόπως περιπαίζων τοὺς
λεγομένους φιλελευθέρους συμπολίτας του.

— « Ἄθλιοι ! πολλαίκις ἔλεγε πρὸς τὸ καγχάζον καὶ ἐπικροτοῦν
ἀκροατήριον, ἄθλιοι, κακόμενοι, κακοκέφαλοι, ἂν δὲν ἦμην πεπει-
σμένος, ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπανερχονται οἱ Ἑνετοὶ πρὸς σωφρονισμόν
σας, ἤθελον ἐγὼ αὐτὸς ἀναδεχθῆ τὴν Δουκικὴν ἐξουσίαν εἰς σωτη-

γάλακτος ἐπίδερμίδος, εἴτε εἰς τὴν λεθρίδα, τὴν κοινῶς λεγομένην ὕπο-
κ ά μ ι σ ο ν τοῦ ὄφρεως ; Δὲν ἐκάλεσαν δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι διὰ τὴν αὐ-
τὴν ἀναλογίαν Σ ὖ φ ρ καὶ Γ ρ α ὕ ν τὸν ἐπίπαγον τοῦ γάλακτος ἐνταυτῷ
καὶ τὸ σ ο υ φ ρ ω μ ἔ ν ο ἢ ἔρρυτιδωμένον πρόσωπον τοῦ γέροντος ; Πρό-
δηλον ἐκ τούτων, ὅτι ἡ λέξις Σ ο ὕ φ ρ α, συγγενῆς τῇ Τ σ ὕ π η κατὰ πα-
ραγωγὴν, ἄλλο τι δὲν εἶναι ἢ τὸ Σ ὖ φ α ρ, ἀίολιστί μὲν προφερόμενον Σ ο ὕ-
φ α ρ, κατὰ δὲ μετὰθεσιν Σ ο ὕ φ ρ α σημαίνει δὲ κοινολέκτως τὴν ρυτίδα,
τὸ σφῆκωμα, ἀκριβέστερον, τὴν πύ, α. Διό, ἐν τῇ ἀγοραίᾳ φράσει Σ ο υ-
φ ρ ὀ ν ω τ ᾶ ὀ φ ρ ὕ δ ι α ἢ συγγενεῦει κατὰτε ἐτυμολογίαν καὶ σημασίαν
τὸ Ἰταλικὸν *Cipiglio*, δὲν ἐπικρατεῖ ἢ κυρία τῆς λέξεως σημασία, (ὡς τινες
τῶν ἡμετέρων γνωματεύουσιν, ἀναφέροντες τὴν ἐκ τοῦ Σ ο υ ο φ ρ ὀ ν ω ἐτυ-
μολογίαν τοῦ Κοραῆ), ἀλλ' ἐσχωρῆ μεταφορᾷ Ὁ Γαζῆς εἰς τὸ Λεξικόν του
ἀνεδείχη τῶν ἄλλων λεξικογράφων ἐπιτυχέστερος. Ἄλλως τε, ἡ λέξις τῆς χυ-
δαίας συνηθείας Σ ο ὕ φ ρ α φαίνεται ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῆς μᾶλλον ἀρ-
χαιότοπος τῆς Τ σ ὕ π η εἶναι βεβαίως τοσοῦτον ἀρχαία τὸν σχηματισμόν,
ὅσον ἡ Σ ὖ φ α ρ αὐτῆς. Συμπεραίνομεν δὲ τοῦτο ἐκ δύο τεκμηρίων ἀναντιρ-
ρήτων, διασωθέντων εἰς τὴν κοινὴν λέξιν αὐτήν, πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ληκτι-
κοῦ στοιχείου ρ, ὅπερ διατηρήθη καὶ εἰς τὴν περιπέτειαν τῆς μεταθέσεως, ἐνῶ
οὐδαμοῦ τῆς Νεοελληνικῆς ἐσώθη ὡς τοιοῦτον, οὐδὲ εἰς τὴν Τ σ ὕ π α ν αὐ-
τὴν δεύτερον δὲ ἐκ τῆς πρώτης συλλαβῆς, ἐνθα τὸ υ προφέρεται ὡς δίφθογ-
γος ου. Ἐάν, λιπὸν, ὡς εὐλόγως ἐντεῦθεν ἐξειναίζομεν, ἐάν ἡ Σ ο ὕ φ ρ α
ἔχη τὴν αὐτὴν παλαιότητα καὶ πρεσβυγένειαν τῆς Σ ὖ φ α ρ τινος ἕνεκεν, ἐν
ἔλλειψε τῆς δευτέρας ταύτης, δὲν θέλομεν ἀποθησαυρίσει καὶ μεταχειρισθῆ
τὴν πρώτην, ἥδη καθιερωμένην ἐν τῇ παγκοίνῳ τοῦ γένους συνηθείᾳ, οὐ μόνον
εἰς σχῆμα πρῶ-ότυπον, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ ἔτι παράγωγα, ἀπαραιμίλλῃτως
ἐμφαντικά ;

ρίαν σας, ναί, ἐγὼ ὁ φρονιμώτερος, ὁ σοφώτερος ὑμῶν ἀπάντων. Ἐρωτᾶτε δὲ τίνας ποτὲ Συμβούλους ἤθελον προσλάβει μετ' ἐμοῦ; Ἡ ἀπάντησις πρόχειρος. Δέκα Συμβούλους σοφούς, ἐναρέτους, δεινούς, δεινοτάτους. . . δέκα μάλιστα ραβδωτάς. Θέλετε, τέκνα μου, ἐλευθερίαν; Μάλιστα, φάγετε! Θέλετε Δημοκρατίαν; Καταδέχθητε, ὄρεξις καλή! Ἐχορτάσατε τέλος πάντων τὰ βλαστάρια; Θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες, φάγετε καὶ τὰ παραβλάσταρα!»

Ἐνταῦθα δὲ διὰ τῆς πατερίτσας του, ἤρθημι τὸν μουσικὸν ρυθμὸν τοῦ ραβδισμού. «Πενήντα, ἐξήντα, ἐβδομηντα . . . ἑκατόν. Ἰδοῦ, ἀγαπητά μου τέκνα, ἡ καθημερινὴ τροφή σας! Τώρα δὲ εἶπέτε, ὅτι δὲν σας ἀγαπῶ πατρικῶς!»

Τοιοῦτου εἶδους μωρολογήματα ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τέλος. Ὁ Ἀτσωποθόδωρος, ἐκληφθεὶς ὄργανον ἐνεργὸν φατρίας ἐπιβούλου, περιορίσθη εἰς τινα μονήν, ἀπέχουσαν δύο ὠρῶν τῆς πρωτευούσης. Ἄλλ' ἡ ἀγγελία τῶν ἐν Χάνδακι ταραχῶν δὲν ἐβράδυνε νὰ θορυβήσῃ καὶ τὸ μοναστήριον. Τοῦ δὲ γέροντος ἐρωτήσαντος, τί συμβαίνει; Προσωρμίσθησαν οἱ Ἐνετοί, ἀπεκρίνατο ἀστεϊσθεὶς δόκιμός τις τοῦ μοναστηρίου. Ὁ Ἀτσωποθόδωρος ἐκπλαγείς, προσεποικίθη ἀδιαφορίαν ἐπὶ τῇ εὐαρέστῳ ἀγγελίᾳ. Ἄλλ' ἐντὸς ὀλίγου παραβιάσας τὸν περιορισμὸν, ἔδραπέτευσεν εἰς Χάνδακα, ἀνεπίμονος νὰ προὔπαντήσῃ τοὺς ἐπανερχομένους φίλους του. Φθάσας δὲ εἰς τὴν Πλατεῖαν, καθ' ἣν στιγμὴν ἤκμαζεν ἡ συμπλοκή, καὶ τὸν θόρυβον νομίσας ἀποτέλεσμα τοῦ συμβάντος, ὅπερ εἶχε προκαταλάβει τὰς φρένας του. Καλῶς ἤλθετε, Ἐνετοί! ἐπεφώνησε στεντοροφώνως. Καλῶς μᾶς ἤλθετε! Καὶ ἐξηκολούθησεν εὐφημῶν, ἐπευχόμενος, χαιρετιζὼν τοὺς Ἐνετούς, ὡς ἂν εἶχεν αὐτοὺς πρὸ ὀφθαλμῶν.

Οὐδὲν τοῦ παραδόξου διαδοτικώτερον. Οἱ πλησιέστεροι, μηδὲ ὡς τὴν φήμην βασανίσαντες, ἐφώναξαν. Ἐφθασαν οἱ Ἐνετοί! οἱ δὲ πορρωτέρω ἐπανελάβον ἐντονώτερον τὴν ἀγγελίαν. Καὶ περαιτέρω μὲν διεφημίσθη, ὅτι τριακόντα τριήρεις ἐνελημένισαν ἤδη εἰς τὴν νῆσον Δίαν, μακροτέρω δὲ ὅτι καὶ τῆς Φακῆς τὸ φρούριον ἐκυριεύθη παρὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ οὕτως ἐπὶ τὸ δεινότερον. Ἡ κακὴ φήμη, μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ἐξογκωθεῖσα, μετεδόθη καὶ πρὸς τοὺς

στοίχους τῶν μαχομένων, οἵτινες καταπλαγέντες, μετεπίσθησαν, καὶ ἀπέστησαν ἐν τῷ ἅμα τῆς ἀδελφομαχίας. Ἄλλ' ἤδη καὶ ἡ στάσις πολλαχοῦ τῆς Πλατείας διελύετο διὰ τὴν ἔτοιμον ἀπόδρασιν τῶν περιέργων, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἔδραμον εἰς τὸν Λάκκον, οἱ δὲ ὤρμησαν πρὸς τὸ ἀκρωτήριο, οἱ δὲ πρὸς τοὺς προκειμένους λοφίσκους, ὅπως τὴν ἀπροσδόκητον ἐξακριβώσωσι συμφορὰν. Μετ' ὀλίγον ὁ τόπος τῆς ταραχῆς ἐξεκένωθη παντελῶς. Ἐκ δὲ τῆς στάσεως οὐδὲν ἀπέμεινεν ἄλλο ἐπὶ τῆς Πλατείας, ἢ τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων, καὶ τῶν ἡμιθανῶν οἱ στεναγμοί.

Θέαμα καρδιοβόλον πρὸς πάντα φίλον εἰλικρινῆ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐξευγενείας, τῆς προόδου τῶν λαῶν ! Ἐποψίς σπαρακτικὴ μὲν ἀλλὰ διδακτικὴ καὶ πρὸς νέους ἀπερισκέπτους, καὶ πρὸς περιεσκειμένους γέροντας !

Ὡς ὁ Δοῦξ Γραδίνικος προέβη εἰς τὴν ἐξώστην αὐτόν, ὅθεν πρὸ τινῶν μηνῶν ὁ προκάτοχός του Δάνδολος ἐπέλλισεν ἀπολογήματα πρὸς τοὺς στασιάζοντας Κρητας, ὡς προέταξε τὸν πόδα καὶ εἶδε τῆς σφαγῆς τὸ θέατρον, ἰλιγίασεν. Εἶτα δὲ τοὺς δακρύοντας ὀφθαλμοὺς ὑψώσας πρὸς οὐρανόν, «Θεὲ μου ἀνέκραξε γοερῶς, τί μοὶ ἐπέφύλαττες ! Ἐπέπρωτο, λοιπόν, νὰ σώσῃ σήμερον καὶ πολιτείαν καὶ κυβέρνησιν τῶν Κρητῶν, τίς ; Εἰς παράφρων !»

Ἰστατο ὀπισθεν τοῦ Δουκὸς ὁ Μάρκος Φραδέλος, ὁ Σύμβουλος τοῦ αὐτοῦ, ὃν τὰ ψηφίσματα τῆς Ἐνετίας ἀποκαλοῦσι *tamquam pessimun et iniquissimun proditorem*, κάκιστόν τε καὶ παρανομώτατον προδότην.

— «Εἰπέ κάλλιον ὅτι εἰς παράφρων ἔσωσεν ἕνα *Φρονίμον* ! ἐφώνησεν οὗτος προβάς, καὶ ἀντονομάσας τὸν πολιτάρχην. Τίς αἶδεν, ὅμως, μὴ ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὁ ἐνετομαχῆς Ἀτσιποθοδώρος ἀναδειχθῆ καὶ αὐτῶν τῶν φρονίμων φρονιμώτερος ; Κοθὼς τὰ πράγματα κατήτησαν, φοβοῦμαι ὅτι θὰ μιμηθῶμεν πάντες τὴν μάστιγαν του.»

— «Μετεπίσθης καὶ σύ, Μάρκε ! ἀνέβησεν ὁ Δοῦξ εἰς τόνον ἀμφίβολον μεταξὺ σπουδαίου καὶ γελοίου, ὅστις ἐμετρίασε τοῦ προσώπου του τὴν κατῆφειαν. «Ὡ τοῦ θαύματος ! καὶ σύ, Μάρκε, μετὰ τῶν *Μαρκολίτων* ! Δὲν ἤθελον τὸ πιστεύσει ποτέ.»

— «Meglio tardi che mai, (1) ἀπήντησε διαρρήδην ὁ Συμβουλος. Τὰ παθήματα, μαθήματα. Ἄλλ' ἄς ἀφήσωμεν τὰς ρητορικὰς παρασιωπήσεις. Αἰσθημα δυσάρεστον βαρύνει σήμερον τὴν ψυχὴν μου. Θέλεις νὰ παραλάβῃς τοῦ αἰσθήματος αὐτοῦ τὴν ὁμολογίαν καὶ ὡς πολιτάρχης ἅμα καὶ ὡς πνευματικός ;

Ὁ Γραδίνικος ἐπένευσε μετὰ προθυμίας.

— «Γαβριήλ ! ἔκραξε τότε ὁ Φραδέλος στραφεὶς πρὸς τὸν φίλον του Λαβουῶδος, ὅστις συνδιελέγετο μετὰ τοῦ Μάρκου Γραδινίκου ὀλίγα βήματα μακρὰν, Γαβριήλ, ἔλθε ταχέως ! — Δέχθητι δύο συγχρόνως ὁμολογήσεις, Γαληνότατε, προσέθηκν εἶτα, τὸν λόγον ἀποτείνας πρὸς τὸν Δοῦκα. Ὁ Λαβουῶδος καὶ ἐγὼ συμμετέχομεν καθόλου τῶν αὐτῶν φρονημάτων».

— «Μία μόνη ψυχὴ εἰς δύο σώματα», προσέθηκν οὗτος προσελθὼν.

— «Ἐπειδὴ δὲ ὅσον ταχύτερον ἢ ἁμαρτία ἐξομολογεῖται τόσο καλλήτερα καὶ διὰ τὸν πνευματικὸν καὶ διὰ τὸν ἁμαρτωλὸν παραλείπων τὰ προσιμα συμπύσσω τὴν γνώμην ἐμοῦ καὶ τοῦ Γραβιήλ εἰς ὀλίγας λέξεις. — Πεῖρα δεκάμηνος ἀπέδειξεν, ὅτι λαός, ὑπὸ χρονίας δουλείας ἐκβαρβαρωθεὶς, ἀπραιοτοιμάστως καὶ διὰ μίζης δὲν ἀνεγείρεται εἰς περιωπὴν ἐλευθερίας. Ἐπενόησαμεν μίαν Κρήτην αὐτόνομον, ἀλλ' ὡς βλέπεις, δὲν ἐδημιουργήσαμεν, ἢ Ἄδου καὶ Κολάσεως αὐτονομίαν. Κατεβάλομεν τὸν τύραννον. Ἄξιόλογα ! Ἄλλὰ τί ἐντεῦθεν ; Ἄντ' αὐτοῦ κατεστήσαμεν τοσοῦτους τυράννους ὅσοι μεταξὺ ἡμῶν φιλοχρήματοι, φιλόδοξοι, πλεονέκται, λαοπλάνοι. Ἡ ἀναρχία πασιφανῶς ἐκορυφώθη. Διατί δὲ τῶν πραγμάτων μεταβληθέντων, δὲν θὰ μεταβληθῶσι καὶ αἱ γνώμαι ; Ὑπὸ τῆς σημερινῆς μάλιστα καταπτοηθέντες σκηνῆς, προδρόμους καταστροφῶν τραγικωτέρων, ἐγὼ καὶ ὁ Λαβουῶδος συναμολογήσαμεν τὴν ἀνάγκην θεραπείας τινὸς ἀμέσου καὶ ριζικῆς . . . Ἴδού τὸ μυστικόν μας ἐν ὀλίγοις ».

— «Τίνα θεραπείαν ἐπενόησατε ; » ἠρώτησεν ὁ Γραδίνικος ἀνήσυχος.

(1) Καλλίον ἄργα παρά ποτε.

— «Τὴν ἐπανάλευσιν τῶν Ἑνετῶν ! » ἐξεφώνησαν ταύτοχρόνως καὶ μετὰ ζωηρότητος οἱ δύο φίλοι.

Ὁ Δουξ ἐσπαράχθη, ὡς ὑπὸ ἠλεκτρικῆς ὠθήσεως. Μετὰ τινα παῦσιν, καθ' ἣν ἐφάνη τὴν ἀπόκρισιν ἀναλογισθεῖς.

— «Τέκνα μου ! » εἶπεν, ἐλπίζω ὅτι ἀστείζεσθε.

— « Ὅτι σπουδαιολογούμεν μετὰ πάσης φρονῆς καὶ καρδίας, ὑπέλαθεν ὁ Φραδέλος, καὶ δὲν ἀσεβοῦμεν, ἀστεϊζόμενοι περὶ πραγμάτων οὕτως ἀξιολόγων, τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς δε τῆς ἐπιστολῆς.

Ἐπὶ προσκλήσει τοῦ γέροντος, ἀσθενοῦς ὄντος τὴν ἄρασιν ἔλαθε καὶ ἀνέγνω τὸ γραμματίον ὁ Λαβοῦδας. Δι' οὗ ὁ πρῶην Δουξ, νῦν δὲ δεσμώτης, Λεονάρδος Δάνδολος, προέτρεπεν ἐκ τῆς φυλακῆς τὴν φίλτατόν του Γραδνίκον ν' ἀπονείμῃ εἰς τ' ἀπόρρητα τοῦ κοινοῦ πλατυτάτην εὐλάβειαν καὶ ἐμπιστοσύνην.

— « Ὡς βλέπω, προειβιάσατε τοὺς σκοποὺς σας ἀρκετὰ εἶπε θαρραλεώτερον ὁ Δουξ. Ἔχετε λοιπὸν καὶ ἑτέρους πνευματικούς, πλὴν ἐμοῦ καὶ τοῦ Δανδόλου ! »

— « Ὅχι, ἀλλ' ἀμφιβάλλεις, ὅτι θέλουσιν ἀκολουθήσει τὴν γνώμην μας οἱ περισσότεροι ; »

— Ἀφοῦ λοιπὸν, ἀνεκράξε τότε ὁ Γραδνίκος, τοὺς δύο φίλους ἀναλαβὼν ἑκατέρωθεν ἐκ τοῦ βραχίονος, καὶ χαμηλώσας τὴν φωνήν, ἀφοῦ λοιπὸν οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα, διατί δὲν συγκαλούμεν τοὺς ὁμάφρονας εἰς βουλήν, ὅπως συνδιασκεφθῶμεν περὶ τοῦ πρακτείου ; »

— « Τοῦτ' αὐτὸ καὶ ἡμεῖς θέλομεν, τοῦτο καὶ ἡμεῖς ποθαῦμεν, ὁμοθυμαδὸν ἀπεκρίθησαν οἱ δύο. Ἀλλὰ φοβούμεθα τὸ μέγα τῆς πρωτολογίας πρόσκομμα. Τίς ἐξ ἡμῶν ἀπάντων θέλει θαρρήσει νὰ λάβῃ τὴν πρωτολογίαν ; »

— « Ὁ γεραίτερος· ἐγὼ αὐτός, ὑπέλαθεν ὁ Δουξ. Δὲν ἐξέλπει καθόλου τὸ θάρρος μου εἰς ὑπηρεσίαν καὶ σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Δεκτῆς δὲ γενομένης τῆς προτάσεως, ἐγὼ αὐτός θέλω μεταβῆ εἰς Ἑνετίαν. »

— Προδότα ! ἀνεκράυασεν ὁ Φραδέλος μεγαλοφώνως. Σοὶ ἀπέσπασα τὸ προσωπεῖον ! Ἀλλὰ δὲν θέλεις, ὅχι, δὲν θέλεις ἐξαν-

δραποδήσει καὶ ἡμᾶς καὶ τὰ τέκνα μας! Λάβε ἀπὸ τοῦδε τὴν πρωτολογίαν, ἣν ἔλαβες καὶ ἄτε συνέταξας τῆς Δημοκρατίας τὸ Καταστατικόν!»

Ἄμα δὲ τῇ προσφωνήσει ταύτῃ ὁ ἑβδομηκοντούτης Γραδίνικος ἐτύφθη παρὰ τὴν καρδίαν θανατηφόρῳ μαχαιριδίου πληγῇ. Εἶ καὶ τρωθεὶς καιρίως, ἐπειράθη νὰ συλλάβῃ τοῦ δολοφόνου τὴν δεξιάν. Ἡ παραξιφίς ὅμως τοῦ Λαβούδου, πατάξασα δεύτερον καὶ τρίτον, κατέβαλεν ἄφρων αὐτὸν χαμαί. Ἐμεινεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ θύματος διὰ τοῦ ξιφιδίου προσηλωμένον τὸ γραμματίον τοῦ πρῶν Ἄρμωστοῦ.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν, οἵτινες ἐπῆλθον εἰς τὴν τραγικὴν σκηνήν, ἔτυχε καὶ ὁ Λεονάρδος Γραδίνικος Καλλέργης, εἰς τῶν 25 τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἀνεσιῶς δὲ τοῦ δολοφονηθέντος. Ἴδὼν οὗτος τὸν θετὸν κείμενον κατὰ γῆς, καὶ πνέοντα τὰ λοισθήια εἰς αἵματος ρύακα, ἔσπασε τὴν μάχαιραν, καὶ ὤρμησε κατὰ τῶν φονέων. Ἄλλὰ, κωλυθεὶς παρὰ τοῦ Ἰαννάκου Ρίτσου, καὶ τὸ ἐμπηχθὲν γραμματίον ἀναγνούς, ἔθηκε πάλιν τὴν μάχαιραν εἰς τὸν κολεόν, — «Ἄλλο λοιπὸν δὲν μὲ λυπεῖ, ἀνεκράυγασε, τὸ πρόσωπον ἀπὸ τοῦ σφαγέντος ἀποστρέψας, ἢ ὅτι ὁ προδότης ὀνομάζετο Γραδίνικος!»

Προδότην ὡσαύτως, πρὸ πενήκοντα ἐτῶν περίπου (1310), προδότην καὶ οἱ συνομόσαντες Κουϊρίνοι, Θεϊόπουλοι, Βαδουέροι ἐκάλεσαν τὸν Δοῦκα Ἐνετίας Πέτρον Γραδίνικον, καθ' οὗ καὶ διήγειρον στάσιν φοβεράν ἐν τῇ μητροπόλει. Ἄλλ' ὁ Δοῦξ οὗτος, μᾶλλον φιλύποπτος τοῦ ὁμοτίμου καὶ ὁμειωνύμου του Μαρίνου, τὴν σκευωρίαν προανακαλύψας τῶν ἀρχόντων, ἀντέταξεν ὅσας εἶχε δυνάμεις εἰς τὴν ἐκραγεῖσαν στάσιν, ὥστε ἐκ τῶν ἐναντίων αὐτοῦ ἄλλους μὲν κατετρόπωσεν, ἄλλους δ' ἐξώρισεν, ἄλλους δὲ παρέπεμψεν εἰς τὸ ξίφος τοῦ δημίου. Τότε δὲ καθιδρῦθη καὶ ἡ περιβόητος ἐκείνη Ἀνακριτικὴ Ἐπιτροπὴ, ἣτις ἔκτοτε ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν *Δεκαμελὲς Συμβούλιον* (Consejo de' X) ἐπλήρωσε τρόμου τὴν πολιτείαν· ἀρχὴ μυστηριώδης καὶ ἡγεμονικὴ, κατὰ μίμησιν τῆς ὁποίας οἱ ἀριστοδημοκράται τοῦ Χάνδακος συνέστησαν τὸ *Δεκαμελὲς συμβούλιον* τοῦ Μαρίνου Γραδίνικου (1).

(1) Daru, Hist. de Venise, L. VIII.

Τῆ ἐπαύριον, 15 Ὀκτωβρίου 1363, ὁ κώδων τοῦ Ἁγίου Τίτου, σύμβολον εὐαρέστων ἀναμνήσεων, ἐσήμανεν εἰς ρυθμὸν πένθιμον δύο κηδεῖας ταύτοχρόνους, τὴν τοῦ Καλλέργου, καὶ τὴν τοῦ Γραδινίκου. Τὰ ἐντάφια τοῦ πρώτου ἔτυχον τιμῆς μεγάλης, πανδήμου συντριβῆς. Ἐξεφωνήθη καὶ λόγος πανηγυρικώτατος ἐπὶ τοῦ τάφου του. Δὲν ἠκολούθησαν τὸ λείψανον τοῦ δευτέρου, ἢ τὰ μελανειμονοῦντα τέκνα καὶ οἱ συγγενεῖς. Εἰς δὲ μόνος ἱερεὺς ἀνέγνω τὴν Νεκρώσιμον Ἀκολουθίαν, καὶ ἔχρισεν ἐλαίῳ τὰ βλέφαρα τοῦ Δουκός, αὐτὸς ὅστις πρὸ τινων ἐβδομάδων, εἰς τὴν κατάραν κατὰ τοῦ φθορέως τῆς ἰδίας θυγατρὸς συμπεριέλαβε καὶ Δοῦκα καὶ Δημοκρατίαν.

Ἐντὶ δὲ τοῦ Μαρίνου πολιτάρχης αὐθημερὸν ἀνηγορεύθη ὁ Μάρκος Γραδινίκος, ὁ καὶ Spiritolo (Πνευματώδης) παρονομασθεῖς, ἀνὴρ θρασύς, εἰς τὴν ὀχλοκοπίαν ἔκδοτος. ἑταῖρος δὲ τοῦ Φραδέλου καὶ τοῦ Λαβούδου (1).

1 Συνηριθμήθη οὗτος εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον μετὰ τῶν 24 μελῶν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ὁ νέος Δουξ.—Οἱ Κρήτες ζητοῦσι σύμμαχον.—Προτάσεις Τούρκων.—Προδοσίαι Ἐνεσφορώνων καὶ Ἑβραίων.—Πολεμικαὶ ἐτοιμασίαι τῆς Ἑνετίας.—Ὁ Λουκῖνος Δελβέρμης.—Προσφώνησις τοῦ ποιητοῦ Πιερράρχου.—Αἰφνιδία ἐπίθεσις τῶν Κρητῶν κατὰ τῶν ἀποβιβαζομένων Ἑνετῶν.—Μάχη πείσματώδης καὶ σίματηρᾶ κατατρόπωσις τοῦ στρατοῦ τῆς Κορητικῆς δημοκρατίας.—Ταραγῆ, σύγχυσις καὶ ἀθυρία ἐν Χάνδακι.—Συνθηκολόγησις καὶ παράδοσις τῆς πόλεως.—Ληλασίαι, σφαγαὶ καὶ ἄλλαι βιαιοπραγίαι παρὰ τοῦ στρατοῦ.—Ἀποκεφαλίσαις εὐγενῶν ἀπαγχονισμοὶ χωρικῶν· κατὰδικαὶ γυναικῶν καὶ παιδίων· ἀποδράσεις καὶ ἐξορίαι.—Ἐνοταὶ καὶ πανηγύρεις ἐν Κρήτῃ καὶ Ἑνετία.

Οἰωνοὶ ἀπαισίαι ἐπεστάτησαν εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς νέας κυβερνήσεως. Πένθος, κατῆφεια, δυσελπιστία ἦσαν ἐντετυπωμένοι εἰς ὅλων τὰ πρόσωπα. Ἡ τελετὴ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ δευτέρου Δουκὸς Κρήτης, ἦν ἤθελέ τις νομίσει μᾶλλον ἐπιτάφιον πομπὴν ἢ χαρμόσυνον ὀμηγυριν, διῆλθε δύο φέρετρα, ἀναμνήσαντα τῆς αὐτονομίας τὴν ἐνίδρουσιν, διέβη μεταξύ δύο ἐξοδίων. Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν σεισμὸς ἐκλόνησε τὸν Χάνδακα καὶ τὴν Ρεθύμνην. Τὸ Δουκικὸν Συμβούλιον, εἰς τὸ Παλάτιον τυχόν, ἀνεπήδησεν ἔντρομον ἐκ τῆς ἕδρας του. Ἡ ἀτμοσφαῖρα διὰ μιᾶς κατεβολώθη. Ὑπὸ λαίλαπος αἰφνιδίως διωθηθεῖσαι, φαῖαι νεφέλαι ἐκάλυψαν τὸν οὐρανόν. Περὶ δὲ τὴν ἑσπέραν ἐξερράγη ραγδαῖος ὑετός, ὅστις ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας διαρκέσας, κατεπλημμύρισεν ἀθεραπεύτῃ ζημίᾳ τῶν ἐγκατοίκων καὶ πόλεις, καὶ κώμας, καὶ ἀγρούς.

Ἄλλ' ὑπάρχουσι θυελλώδεις ψυχαί, εἰς μόνον τὸν κίνδυνον ἀρροσόμεναι καὶ ἀναρρωνύουσαι. Ὁ διάδοχος τοῦ Μαρίνου Γραδινίκου ἀνέβη τῆς κινδυνευούσης πολιτείας τὸν θρόνον, μεθ' ἧς ἄλλοτε τόλ-

μης ὁ ἀνδρεῖος Μούρτσουφλος, τὴν καθέδραν ἀναπληρώσας τῶν Κομνηνῶν, ἤλπισε νὰ σώσῃ τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τῆς προκειμένης ἀλώσεως. Πασίγνωστον ἦτο τὸ ἀδυσώπητον μίσος τοῦ καθ' Ἑνετῶν. Ἀλλὰ φρένες ὑπὲρ τὸ δέον σφοδραί, πάθη βίαια, ὀργὴ ἀμείλικτος, ἐπηρέαζον τοὺς λογισμοὺς του. Ἄν ὁ φρόνιμος προκατόχος του ἐσκέφθη καὶ προεννόησε παραπολύ, οὗτος ἐξ ἐναντίας, νεώτερος ὢν τὴν ἡλικίαν, καὶ θερμώτατος τὸ αἰσθημα, ὠρμήθη συχνότερον ὑπὸ ζήλου πατριωτικοῦ, ἢ ὑπὸ πολιτικῆς συνέσεως.

Τί πρὸ πάντων ἀνύψωσεν αὐτὸν εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀξίαν; Τὸ χάρισμα τῆς εὐφλωττίας, χάρισμα θαυμαστὸν μὲν καὶ λυσιτελεῖς ἐν καιρῷ διασκεδάσεως εἰρηνικῆς, λίαν ὅμως ἐπικίνδυνον ἐν ὄρα στάσεως ἢ ἐμφυλίου ταραχῆς. ὅτε συνήθως ἀρετὴ καὶ ἀγυρτεία, ὅτε φρόνησις καὶ δημοκρατία δυσδιακρίτως ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βήματος ἀντιπιοῦνται τοῦ ὄχλου τὴν εὐνοίαν. Ἀκρατῆς ὢν ἐπιθυμίας καὶ ἐστερημένος πείρας ὁ Μάρκος Γραδίνικος, ἐνόμιζεν εὐκατόρθωτα τὰ δυσκολώτερα· ἀλλὰ πρόχειρον ἔχων τὴν πειθῶ, μετέδιδε καὶ πρὸς τοὺς ἀπαθεστέρους τῶν ἀκρατῶν τὴν χειμαρρῶδη φορὰν τῶν διαλογισμῶν του. Καὶ εἶχε μὲν ἀρετὰς ἰδιωτικὰς, τὴν γενναϊότητα, τὴν αὐταπαρνησίαν, ἐξόχως δὲ τὴν φιλόπατριάν. Ἀλλὰ, χωρὶς νομνεχίας καὶ σωφροσύνης, τί ὠφελοῦσι τὰ προτερήματα ταῦτα, μάλιστα εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς ἀρχῆς; εἰς τί, ἢ εὐφράδεια τοῦ πλοιαρχοῦ χρησιμεύει ἐν καιρῷ τρικυμίας; Πολιτεία κλυδωνιζομένη δύναται ἐνίοτε νὰ σωθῇ ὑπὸ ἀνδρὸς μετριοπαθοῦς καὶ περιεσκεμμένου, εἰ καὶ ἀμβλυτέρου τὴν διάνοιαν· ἀλλ' εὐτολμία ἀσυλλόγιστος, καὶ τοι ἐπ' ἀρετῆς βεβασισμένη, ἄλλην ἐλπίδα εὐδοκιμήσεως δὲν ἔχει, παρὰ τὴν σφαλερὰν καὶ παράφορον ἐλπίδα τῆς τύχης.

Ἡ Ἐγκύκλιος τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου, καὶ, ὡς εἶδομεν ἐν τοῖς πρόσθεν, ἡ συγκαταβατικὴ τῶν ἡγεμόνων ἀπάντησις, ἀπεκρήρυττον τὴν αὐτονομίαν τῶν Κρητῶν ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης ὅλης. Ἐντεῦθεν δύο μόνον ἀπέμενον πρὸς τούτους τρόποι καταφυγῆς· ἡ βοήθεια τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ἡ ἐπέμβασις τῶν Τούρκων. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου, οὐδεμία ἐλπίς· διότι ὁ αὐτοκράτωρ, ἐκ μὲν τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῆς Περαιᾶς ὑπὸ χριστιανῶν στενοχωρούμενος, ἐκ δὲ τῆς ἀπέναντι Ἀσίας καταπιεζόμενος μᾶλλον

ἐπὶ μᾶλλον ὑπὸ Μωαμεθανῶν, οὔτε μέσα ἐπιτήδεια, οὔτε καιρόν, οὔτε διαθέσιν εἶχε νὰ ὑποβάλῃ τοιοῦτον κατὰ τῆς Ἑνετίας ἀντιπερισπασμόν. Περὶ δὲ τῶν Τούρκων, κρείττων ἢ πιθανότης ἤθελον οὗτοι προθυμότερον συνδράμει τοὺς κινδυνεύοντας. Οἱ Τούρκοι ἀνεδέχθησαν ἐφ' ἑαυτοὺς τὴν ἐκστρατείαν καὶ τ' ἀναλώματα τοῦ ἀγῶνος, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι οἱ Κρήτες ἤθελον μετὰ ταῦτα παραχωρήσει αὐτοῖς τὸ φρούριον καὶ τὰ περιβόλια τῶν Χανίων.

Ἄλλὰ τίς ἐνεπιστεύετο εἰς ἀπίστους; ἢ τίς ἤθελεν ἀποτολήμῃσι νὰ προτείνῃ ὡς ὠφέλιμον καὶ δεκτὴν τὴν ἐπιμαχίαν Μωαμεθανῶν, καὶ τοιαύτην ἰδίως ἐπιμαχίαν; Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τῆς δὲ χρείας κατεπειγούσης ὁσημέραι, οἱ προὔχοντες τοῦ Χάνδακος, τὴν ἐσωτερικὴν ἀταξίαν καὶ τὸν ἔξωθεν κίνδυνον ἐπισταθίσαντες, ἐβιάσθησαν νὰ ζητήσωσι σύμμαχόν τινα μετὰ τῶν χριστιανῶν, ἥττον προσκεκολλημένον εἰς τὴν φιλίαν τῶν Ἑνετῶν, βοηθὸν ὅσον οἶόν τε τούτοις ἀντιπαθῆ. Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τοιαύτης συμμαχίας, ἐξ ἧς ἴσως τὰ πάντα ἐξηρτῶντο, πρόθυμοι συμφάνως ἀνεδείχθησαν νὰ προβῶσι καὶ εἰς λυπηρὰς ὑποχωρήσεις, ἂν κατὰ τύχην οὕτως ἤθελον ἀπαιτήσῃ οἱ ὅροι τῆς εὐκταίας διαπραγματεύσεως.

Τὰ βλέμματα τοῦ Δουκικοῦ Συμβουλίου ἐστράφησαν ἀμέσως πρὸς τοὺς Γενοῦτας. Φήμη διέτρεχε τότε τὴν νῆσον ὅτι ὁ Δουξ Γαβριήλ Ἀδόρνος, εἰ καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον συντεθεὶς κατὰ Κρητῶν τοῖς Ἑνετοῖς, ὅμως εὐδιάθετος ἐνδομύχως ἦτο νὰ συνδράμῃ τοὺς νησιώτας εἰς τὸν ὑπὲρ αὐτονομίας ἀγῶνα, ἂν ἔστεργον οὗτο νὰ συνάψωσι στενὰς σχέσεις πιστότητος καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν Γενοῦην, ἂν συγκατένευον ν' ἀφομοιώσωσι τῆς Κρήτης τὴν πολιτείαν πρὸς τὸν τύπον τῆς Χιακῆς πολιτείας τῶν Ἰουστινιανῶν. Ἐνίσχυον δὲ τὴν φήμην ταύτην μυστικαὶ πραξικοπίαι συσταθεῖσαι μετὰ τῶν ἐν Χίῳ Γενοητῶν.

Τρεῖς κορυφαῖοι τῆς Μαόρας (1) ἀποσταλέντες πρὸ τεσσάρων

(1) Ἡ λέξις **Maona** παράγεται κατὰ μαρτυρίαν τῶν Γενοητῶν αὐτῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως **Μονάς**, ἧτις ἐσημαίνει τὴν εἰς ἓν καὶ μόνον ἡγεμονικὸν ὄμματιον ἔνωσιν πάντων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τῶν Ἰουστινιανῶν.

μηνῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατώρθωσαν νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου Χρυσόβουλον, δι' οὗ ἡ Βυζαντινὴ μοναρχία ἀνεγνώριζε καὶ ὁμολόγει τὴν ἐπὶ τῆς Χίου ἡγεμονίαν τῶν Ἰουστινιανῶν, μὴ ἐπιφυλαττομένη εἰς ἑαυτήν, ἢ τὸν εὐτελέστατον φόρον πεντήκοντα ὑπερπύρων (7 Ἰουνίου 1363)⁽²⁾. Ἄν λοιπὸν καὶ οἱ Κρήτες, ὡς οἱ ἄρχοντες τῆς Μαονας, ἐπετύγχανον νὰ σχηματίσωσι πολιτείαν ἀνεξάρτητον, τεθειμένην ἔνθεν μὲν ὑπὸ τὴν ἐπίσημον τοῦ αὐτοκράτορος ὁμολόγησιν, ἐκεῖθεν δὲ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Γενοουητῶν, δὲν ἤθελον ἄρα γε ἀπαλλαγθῆ ἅπαξ καὶ διὰ πάντοτε ἀπὸ πάσης ἀπειλῆς, ἢ προσβολῆς ὑπὸ τῆς πρώην μητροπόλεως; Καὶ ἂν ἐξ ἐπιμέτρου οὕτως ἤδη τὴν ἰδίαν πολιτείαν διοργανώσαντες, συνέδεον φιλίαν καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς ἐν Χίῳ Μαονεῖς, δὲν ἤθελον τάχα καταστήσει τῶν δύο συναφομοιωμένων Ἑλληνικῶν νήσων τὴν δύναμιν ἐπιφοβὸν πρὸς τὸ ἐν Ἀνατολῇ ἐμπόριον τῶν Ἑνετῶν;

Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς πολιτείας τῆς Μαόνας καὶ τῆς ἐνεστῶσης Κρητικῆς πολιτείας ἐλογίσθη ἀσήμαντος καὶ ἀνεπαίσθητος. Ποῦ ἐναπετίθετο εἰς Χίον ἡ ἡγεμονικὴ ἀρχή; Ἐν τῷ συλλόγῳ τῶν εὐγενῶν Ὠσαύτως καὶ εἰς Κρήτην. Ἀντὶ τοῦ Δουκὸς καὶ τῶν δέκα συμβούλων του, ἐκράτει εἰς Χίον τῆς ὑπερτάτης ἐξουσίας, εἰς Πρίγκηψ μετὰ δώδεκα συμβούλων. Ἀνὰ πᾶσαν δὲ κρίσιμον περίστασιν συνήθριζετο συμβούλιον εὐγενικόν, συγκαίμενον ἐκ τεσσαράκοντα μελῶν, καὶ προκειμένης συζητήσεως ἔτι κρισιμωτέρας, εἶχε ψήφου δικαίωμα πᾶς ἕκαστος Ἰουστινιανός, συμπληρώσας τὴν ἡλικίαν εἴκοσιν ἐτῶν. Μία καὶ μόνη δυσκολία ἐπέτεχεν ὡπωσοῦν τὰς εὐχὰς τῶν Κρητῶν ἐν τῇ ἐπόψει τοσοῦτον κολαυκευτικοῦ σχεδίου· ἡ ἑτερότης τοῦ δόγματος. Ἐπειδὴ, οὗτοι μὲν εἶχον ἤδη ἀσπασθῆ ὀριστικῶς τὰ δόγματα τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας, οἱ δὲ Γενοουῆται τῆς Γενουῆς, ὡς οἱ Ἰουστινιανοὶ τῆς Χίου, ἐπρέσθευον τὰ τῆς Λατινικῆς. Ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τῆς ἑτεροδοξίας ἐπτόησε τοὺς Κρήτας ὁ Παπικὸς ζήλος, ἢ πρὸς τὴν Ἐνωσιν μανία τῶν ἐν Περαίᾳ καὶ Χίῳ καὶ Γενουῇ Ἰ-

(1) Ὅσα τὰ σχετικὰ Χιουτῶν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ Καρόλου Παγά-
νου «Delle Imprese e del Dominio de Genovesi nel la Grecia,» σελ. 127.

ταλῶν. Δὲν ἠγνόουν οἱ προὔχοντες τοῦ Χάνδακος, ὅτι ἐνῶ αὐτοί, ἀποτασσόμενοι τῷ λατινισμῷ τῶν προγόνων, ἐνηγκαλίζοντο τὰς παραδόσεις τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Φραγκίσκος Γαττιλούσιος, τυχωδιώκτης Γενοούτης, καὶ ὄργανον ἐφεξῆς τοῦ Δουκὸς Ἀδόρνου δραστήριον, προέτρεπεν ἀόκνως τὸν αὐτοκράτορα Παλαιολόγον νὰ ὁμολογήσῃ διὰ τινος Οἰκουμενικῆς Συνόδου τὸ σύμβολον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ πάντεξούσιον τοῦ Πάπα. Οὐδὲ ἠγνόουν τὴν ταπεινώσιν καὶ τὰς ἐλεεινὰς περιπετείας τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου εἰς Χίον, τὰς ἐν πρώτῃ ἀρχῆς παρὰ τῶν Μαυρῶν ἐνεργηθείσας.

Οἱ ἰθαγενεῖς Γραικοί, ὑπὸ τῆς συνεχοῦς καταδιώξεως δυσανασητήσαντες, καὶ ματαιωθείσας ἰδόντες τὰς συνθήκας αὐτῶν μετὰ τῶν ἐπιλύδων Ἰουστινιανῶν, οἵτινες καὶ Λατινεπίσκοπον παρὰ πᾶσαν συμφωνίαν εἰσήγαγον εἰς τὴν νῆσον, καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τούτου καθυπέβαλον τὸν Ὀρθόδοξον Ἀρχιεπίσκοπον, τοσοῦτον ἰλιγγίησαν, ὥστε συναπεφάσισαν ἐν μυστικῇ συνωμοσίᾳ ν' ἀποσφάξωσι τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ 1347, πάντας ἐν γένει τοὺς Γενοούτας, συναθροισθέντας εἰς τοὺς ναοὺς τῆς πόλεως πρὸς ἀκρόασιν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας. Τὸ σύνθημα ἀπεκαλύφθη προλαβόντως, καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἐσώθησαν. Ἄλλ' οἱ συνωμόται, αὐτόφωροι συλληφθέντες εἰς συμβούλιον ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, παρεδόθησαν εἰς τὸν βρόχον τοῦ δημίου, πᾶμπολλοὶ τὸν ἀριθμὸν. Ἀπρηγγονίσθησαν δὲ μετ' αὐτῶν καὶ τινες κληρικοί, ἐν οἷς καὶ ὁ ἰθαγενὴς Μητροπολίτης, ἔσχατος τὴν ἀρχιερατικὴν ἀξίαν ἐν ἐκείνῃ τῇ νήσῳ κατὰ τὴν ἐξῆς κυριαρχίαν τῶν Γενοουητῶν (1).

Καὶ ὅμως, αἱ ἀνωμαλίας αὐταὶ δὲν ἐνέβαλον τοὺς Κρήτας εἰς ἐσχάτην ἀθυμίαν. Ἦλπισαν νὰ συμβιβάσωσιν ἐπὶ τὸ αἰσιώτερον τὰ τε πολιτικὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Διό, γενικοῦ συμβουλίου κροτηθέντος, ἐβδομήκοντα τέσσαρες ψῆφοι κατὰ μόνον δεκαεννέα ἐκήρυξαν δεκτὴν τὴν πρότασιν τοῦ Δουκὸς Μάρκου περὶ διαπρεσβεύσεως πρὸς τὸν Δοῦκα Γαβριὴλ Ἀδόρνου τῆς Γενοῦης. Συνεπεῖα δὲ τῆς ψήφου ταύτης, τρεῖς εὐγενεῖς ἐξελέχθησαν διὰ τὴν ἀποστολήν, ὁ Λεονάρδος Γραδίνικος Καλλέργης, ὁ Λεονάρδος Γρα-

1) Pagane, Domin. de' Genov. in Grecia. σελ. 129, 130.

δίνικος Βαράλδος, καὶ ὁ ναύαρχος τῆς Δημοκρατίας Ἰαννάκης Ριτσος. (1). Ἐλάβον οὗτοι ἔγγραφον ἐντολὴν νὰ περιορισθῶσι κατ' ἀρχὰς μόνην καὶ ἀπλὴν ζητοῦντες τὴν συμμαχίαν. Εἰ δὲ ἡ αἴτησις αὕτη ἀπετύγχανεν, τότε ἤθελον ἐξικετεύσει καὶ τὴν προστασίαν τῶν Γενουητῶν ἐπὶ τῆς αὐτοκράτου Κρήτης, παραχωροῦντες ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει τοῖς προστάταις καὶ δικαίωμα γαυστάθμου εἰς ἓνα τῶν λιμένων τῆς νήσου, ἔτι δὲ φόρον ἐτήσιον εὐκαίρως προσδιορισθησόμενον. Ρητῶς, ἄλλως τε, παρηγγέλλοντο οἱ πρέσβεις νὰ μὴ συνομολογήσωσι τὴν ἐλαχίστην ὑποχώρησιν δυναμένην ἐφεξῆς νὰ πεισβάλλῃ μᾶλλον ἢ ἥττον, ἀμέσως ἢ πλαγίως τὴν ἀκεραιότητα καὶ ἀνεξάρτητον ἐνέργειαν τῆς ἰθαγενοῦς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν τούτοις, ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἑνετίας ἐδιδάσκετο παρὰ κατασκόπων περὶ παντὸς κινήματος. Εἰς ἡμερολόγιον, διαπρέπον ἐπὶ μισσηλληνικῇ λεπτολογίᾳ, κατεμήνυεν ὁ Λατινεπίσκοπος ἢ καὶ Λατινοκατάσκοπος Κορώνης Γεώργιος Μολίνος, Κρῆς τὴν πατρίδα, καὶ συγγενῆς τοῦ Συμβούλου Γεωργίου, μίαν κατὰ μίαν τὰς ἀλλεπαλλήλους φάσεις τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐγραφεν οὗτος πρὸς τὴν Σύγκλητον, ὅτι καθιδρυσαν οἱ ἀποστάται Δεκαμελεῖς Συμβούλιον ἐπικρατείας, ὠρισμένον εἰς τὴν προάσπισιν τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας (φράσις ἀξιοσημείωτος), ὅτι δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐξέδωκε ψήφισμα, ἐπιβάλλον τὸν θάνατον καθ' οἰουδήποτε ἐτόλμα νὰ προτείνη εἰρήνην μετὰ τῆς Ἑνετίας, ἢ καὶ συνδιαλλαγὴν. Ἐγραφεν, ὅτι ὁ Μαρτίνος ὁ Γραδίνικος ὁ καὶ Φρόνιμος παρονομασθεῖς, ἀνεδείχθη ὁ πάντων μωρότερος ἐξομώσας, δημοκοπίας χάριν, τὴν λατινικὴν πίστιν, καὶ συνεπιβουλεύσας μετὰ τοῦ Καλλέργου τὴν ζωὴν παντὸς εὐγενοῦς μὴ ἀκολουθήσαντος τὴν τιμωρίαν του. Ἐγραφεν, ὅτι πολλοὶ τῶν ἀνταρτῶν, ἀποσικιρτήσαντες ἤδη τῆς ἀρχοντικῆς προδοσίας, διὰ τὴν ἐκραγεῖσαν ἀναρχίαν, συνέλαβον σκοποὺς διαλλακτικωτέρους πρὸς τὴν μητρόπολιν, ὅθεν οἱ περὶ τὸν Γραδίνικον ἐρεθισθέντες, ἄλλους μὲν ἐξώρισαν, ἄλλους δ' ἔθαψαν εἰς σκοτεινὰς φυλακὰς. Ἐγραφεν, ὅτι ὁ Καλλέργης ἐκρημνίσθη παρὰ τοῦ Δουκὸς ἀπὸ τοῦ παραθύρου

1) Αἱ Ἑνετικαὶ ἱστορίαι διδάουσι πρὸς τὸν Ριτσὸν τὸ ἀξιωμα τοῦ Σοπρακομίτου (Sopracomito). Ὁρα Tentori St. Veneta. T. VI p. 172.

τοῦ Παλατιοῦ, ὡς συλλαβῶν τὴν ιδεάν νὰ ἰδιοποιηθῆ τῆς νήσου τὴν ἡγεμονίαν, τοῦθ' ὅπερ συνεπέφερε ταχέως καὶ τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ τοῦ Δουκὸς· τέλος πάντων ἔγραψεν, ὅτι, μετὰ τὸν θάνατον τούτου καὶ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ διαδόχου του, τρεῖς ἀπόστολοι ἀπέπλευσαν ἐσπευσμένως εἰς Γένουαν ἐπὶ σκοπῶ τοῦ ἐπικαλεσθῆναι οὐκέτι τὴν συμμαχίαν, ἀλλὰ τὴν προστασίαν τοῦ Δουκὸς Ἀδόρνου, ἢ ἄλλως ἐπὶ σκοπῶ τοῦ ὑπεκκαῦσαι τὴν ἀπληστίαν τῶν Γενουητῶν, οὕτω δὲ κινήσαι μετὰ τῶν δύο ἀντιζήλων Δημοκρατιῶν πόλεμον νέον καὶ πεισματωδέστερον (1).

Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Μολίνου συμφώνει ἀκριβέστατα καὶ πρὸς ὅσα ἄλλα κατεμῆνουον κρυφίως οἱ Ἑβραῖοι τοῦ Χάνδακος, ἀντεπιστέλλοντες πρὸς τοὺς ἐν Ἑνετίᾳ ὁμογενεῖς των. Μάλιστα ἐκ τοῦ ὑπομνήματος Ἰουδαίου τινός, Σαμουὴλ Μαυρογονάτου καλουμένου ἀναφαίνεται σαφέστερον τοῦ Καλλέργου τὸ μνημόνημα. Κατ' αὐτόν, εἶχεν ὁ στρατηγὸς οὗτος σκοπὸν νὰ σφετερισθῆ διὰ τολμήματος αἰφνιδίου τὴν ἀπόλυτον κυβέρνησιν, ὡς ἔπραξε καὶ πρό τινων μηνῶν, ἐν τῷ καταργῆσαι τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν. Κύριος δὲ τῆς Κρήτης γενόμενος, προὔτιθετο παρεξῆς νὰ ὁμώσῃ πίστιν καὶ ὑποταγὴν πρὸς οἰονδήποτε πολιτάρχην Ἀνατολῆς ἢ Δύσεως, χριστιανὸν ἀδιαφόρως ἢ μωαμεθανόν, ἤθελε συγκαταβῆ νὰ ὁμολογήσῃ τὴν *Δεσποσύνην* του, καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν κυβερνητικὴν ἰδιονομίαν τῆς νήσου, μεταστάσης εἰς *Δεσποτάτορ* (Despotato). Ἐθάρρυνε δὲ τὰς προσδοκίας του πρόσφατόν τι συμβάν, θορυβοῦν τότε τὴν Ἑλλάδα· ἢ εἰς παρόμοιον σχῆμα Πριγκηπάτου ἀπονομῆ (1357) τῶν Ἑλληνίδων νήσων Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, ἣν ἐποίησεν ἡ βασίλισσα Νεαπόλεως Ἰωάννα πρὸς τὸν μέγαν ἄρχοντα καὶ στρατηγὸν αὐτῆς Λεονάρδον τὸν Τόκκον. Ὁ δι' ἐπιστολῆς ἀποδηλῶν τὰ Κρητικὰ, ἐπέρανε τὴν ἐκθεσίαν του κατονομάζων ἕνα καθ' ἕνα τοὺς κυριωτέρους ἐνόχους, ἐπιβαρύνων δὲ κατ' ἐξοχὴν τὴν οἰκογένειαν τῶν Γραδινίκων, οὓς ἀπεκάλει *φοινίκας μάστιγας τοῦ βασιλείου*.

(1) Cappelletti, St. Venez I. XV. C. XV. p. 376.

Οὐχ ἦττον ἀξιομνημόνευτον καὶ τὸ τελευταῖον σχόλιον τῆς καταμηνύσεώς του. Εἰ καὶ δυσάρεστον πρὸς δημόσιον Ἑλληνικόν, ἀλλ' ἱστορικῆ θωρακίζόμενοι ἀπαθεία, ἀναφέρομεν αὐτὸ κατὰ λέξιν. Νοεὶ πᾶς ἕκαστος ὅτι γράφει κκκόβουλος Ἑβραῖος. « Ὑπεσχέθησαν, λέγει, ἐνόρκως καὶ διὰ πάσης ἐπισημότητος τὴν ἀσφάλειαν προσώπων καὶ κτημάτων. Ἄληθές ὅμως πρὸς τί; Μόνον καὶ μόνον ὄπως, οἱ ἀπάνθρωποι, ἀσφαλέτερον εἶτα μᾶς στραγγαλίσωσι, καὶ ἀπογυμνώσωσιν. Οὕτως ὁ δόκιμος κλέπτης ἀποκοιμίζει τοὺς οἰκοδεσπότας διὰ ναρκωτικοῦ ποτοῦ καθ' ἣν νύκτα μελετᾷ νὰ συλήσῃ τὸν οἶκον μετὰ τῆς συμμορίας του. Ἐγχειρόμενοι καθ' ἑκάστην πρωΐαν, ἐρωτῶμεν ἀλλήλους ἂν ἐτοιχοκολλήθῃ νέος τις φόρος, νέος τις δασμός, νέος τις ἔρανος βιαστικός; τίς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐλωποδυτήθῃ, ἢ ἐρραπίσθῃ, ἢ ἐσφάγῃ; ποῦ κατὰ τὴν παρελθούσαν νύκτα κατέπεσε τοῦ ὀργιζομένου Σαβαῶθ ὁ κεραυνός; Ζῶντας δ' εἰσέτι βλέποντες ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰ τέκνα μας καὶ τὰς γυναῖκας μας, δοξάζομεν ἔντρομοι τὸ θαῦμα τοῦ οἰκτίρμονος Κυρίου, καὶ περιμένομεν τὴν τύχην τῆς αὔριον, ἀριθμοῦντες τὰς ὥρας τῆς ὑπάρξεώς μας οὐκ ἄλλως, ἢ ὡς καταδεδδικασμένοι εἰς σφαγὴν. Πίστευσον, λοιπόν, εἰς ὄρκους Γραικῶν, ἀναπαύθητι εἰς Κρητῶν ὁμολογίας! Προτιμητέοι χιλιᾶκις Τοῦρκοι, Τσακόνες, Σαρακηνοί! Οὗτοι, τοῦλάχιστον, τὴν πειρατεῖαν μετερχόμενοι, δὲν προσποιοῦνται ἱερὰν ἐντολὴν εὐνομίας καὶ δικαιοσύνης· διὸ εὐκόλως δύνασαι νὰ προλάβῃς τὰς κακώσεις των διὰ τῆς φυγῆς. Ἄλλ' οἱ Γραικοί, γένος ἀπίστον, παράνομον, ἐπικατάρατον, nation perfida, scelerata, maledetta, ὁ Γραικὸς ἔχει μὲν εἰς τὸ στόμα τὴν ὑπόσχεσιν τῆς σωτηρίας σου, κρύπτει δὲ πονηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ τὴν πρόθεσιν τῆς ἐκδερματίσεώς σου. El Grego simula la prava voja de spolparve».

Πλουσιώτατον ἔλεγεν ἡ κοινὴ γνώμη τὸν Μαυρογόνατον. Ἐνεκα τῆς φήμης ταύτης, ὁ χρυσολάτρης Ἑβραῖος ἐβιάσθη ἐπανειλημμένως νὰ καταβάλλῃ ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας ἔρανον χρηματικὸν ἄδρόν. Ἄλλὰ, πλὴν τῶν ὀδυνηρῶν ἀφαιμάξεων τοιούτου εἶδους, ἔπαθε συγχρόνως καὶ τι ὀδυνηρότερον ὁ δειλαῖος. Μία τῶν ἀνεψιῶν του ὑπὸ τινος Κρητὸς χυδαίου ἀρπαγεῖσα, ἐξώμωσε τὸν ἰουδαϊσμόν, καὶ

αὐτοπροαιρέτως ἐβαπτίσθη. Νύμφη δὲ τοῦ ἑραστοῦ γενομένη ἐνήγαγε τὸν θεῖον εἰς τὰ δικαστήρια, ὡς καταχρασθέντα δῆθεν τῆς πατρικῆς αὐτῆς περιουσίας. Διὰ τοιούτου μέσου ὠκειοποιήθη, ἀδελον εἰ δικαίως, ἢ ἀδίκως, τὸ τριτημῆριον τῶν γνωστῶν ὑπαρχόντων του.

Ταῦτα πάντα προέτρεπον τὴν Ἑνετιαν εἰς τὴν ἐπίστευσιν τῶν ἐπανακτητῶν παρασκευῶν. Ἦτο λοιπὸν καιρὸς νὰ δοκιμάσῃ καὶ διὰ πολέμου ἂν ἠδύνατο νὰ χειρώσῃ πάλιν τὴν ἀποξενωθείσαν ἀποικίαν.

Διέτριβε τότε εἰς Μεδιόλανα, ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ ἐκεῖ Δουκὸς Βισκόντου, περίφημὸς τις στρατηγός, Λουκίνος Δελθέρμες ὀνομαζόμενος, ἐξ ἐκείνων, οἵτινες πατροπαραδότως μετῆλθον κατὰ τὴν ἰταλικὴν γερσόνησον τὸ ἐπάγγελμα τῶν Κορδοτιέρων (Gondottieri), εἶδος Ἀρματωλῶν, πωλούντων ἐπ' ἀμοιβῇ τὸ ξίφος καὶ τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν τιμὴν πρὸς τὸν μὲν καὶ πρὸς τὸν θεόν. Ὁ ἐκ Βερώνης Λουκίνος Δελθέρμες, πρόγονος στρατηγῶν, διαπρεψάντων ἀκολούθως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ΙΔ' καὶ ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος, ἤξιοτο καὶ αὐτὸς ὑπολήψεως προσωπικῆς οὐ τῆς τυχούσης ὡς ἐμπειροπόλεμος ἄμα καὶ ὡς συνετός περὶ τὰ πολιτικά. Πρὸς τὸν Κορδοτιέρον τοῦτον ἐναπέβλεψεν ἐξ ἀρχῆς ἡ Σύγκλητος. Ὁ Λουκίνος, ἐπίσημος προσκληθεὶς, καὶ ἄδειαν λαβὼν ἀπουσίας παρὰ τοῦ κυρίου του, ἀφίκετο μετὰ τινων ὀπαδῶν εἰς Ἑνετιαν, ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1364. Ἦσαν ἤδη ἐκεῖ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐξ ὅλης σχεδὸν τῆς Ἰταλίας συνηθροισμένοι πολλοὶ ὑπαρχηγοί, ἐπὶ τούτου κομίσαντες μεθ' ἑαυτῶν στρατὸν ἐπίλεκτον. Τῇ ἐπαύριον τῆς ἐλευσεως τοῦ ἐτελέσθη ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ Ἁγίου Μάρκου λειτουργία πολυτελής, παρισταμένων τῶν ἀρχηγῶν τῆς Τεσσαρακοντανδρίας (Capi della Puarantia) καὶ τῶν λοιπῶν Πατρικίων.

Ὡς δὲ εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Βαλδουίνου, ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς κατὰ Κρητῶν ἐτοιμαζομένης Σταυροφορίας ὤμοσε γονυπετῆς πίστιν τῷ Δουκί· οὗτος δ' ἐναλλάξ, τὴν χρυσούφαντον τῆς ἀξίας του στολὴν περιβεβλημένος, καὶ φορῶν τὰ κόκκινα τῶν αὐτοκρατόρων μας ὑποδήματα, παρέδωκε τῷ ἀρχιστρατήγῳ τὴν σημαίαν τῆς Δημοκρατίας. Ὁ Δούξ Ἑνετίας Λαυρέντιος Κέλσης ἐγίνωσκε καὶ Κρή-

Τὰ φοβερά βασανιστήρια
Τὸ γογγύρι

την καὶ Κρήτας ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Διέτριβεν εἰς Χάνδακα, καθὼ ναύαρχος, ὅτε ἀπροσδοκίτως ἀνηγορεύθη πολιτάρχης ὑπὸ δώδεκα πρέσβειων, ἐκεῖ ἀποσταλέντων ὑπὸ τῆς Συγκλήτου. Αὐτόν, οἰκადε ἐπανακάμψαντα, προσεκύνησαν ὡς Δούκα πάντες οἱ πολῖται, πλὴν ἑνός, τοῦ ἰδίου του πατρός, ὅστις ἠπειθήσασε, παραστήσας τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν ἀνωτέραν οἰασδῆποτε ἐπιγείου. Ὁ Λαυρέντιος, θεὸς Σταυρὸν ἐπὶ τοῦ κερατοειδοῦς Δουκικοῦ πύλου, ἠνάγκασε τὸν πατέρα νὰ κλίγῃ τὴν λευκὸτριχα κεφαλὴν.

Μεταξὺ τῶν διασῆμων προσώπων, ἅπερ ἐκόσμησαν τὴν πομπὴν αὐτὴν διὰ τῆς παρουσίας των, ἐν μέσῳ τῆς τύρβης τῶν ἀρχόντων, μεγιστάνων, συμβούλων, πρέσβειων Ἰταλῶν, Γάλλων, Ἰσπανῶν, Γερμανῶν, συνέτυχε καὶ τις γέρων, κόσμιος τὸ σχῆμα, καὶ εὐπρεπῆς τὴν στάσιν τοῦ σώματος, τὴν δὲ ἡλικίαν ὡς ἐξηκονταετής, οὐ ὁ μὲν ἱματισμὸς ὑπέβαινε τὸν κληρικόν, ἡ δὲ κεφαλὴ ἔφερε παραδόξως δάφνινον στέφανον. Τὸ πρόσωπον τοῦτο τῆς τελετῆς ἐφείλκε τὸ βλέμμα καὶ τὴν περιέργειαν ἀπάντων. Καίτοι προσκληθεὶς ὁ ξένος παρὰ τοῦ τελετάρχου νὰ λάβῃ θέσιν παρὰ τὸν θρόνον τοῦ Δουκός, ἀπεποιήθη τὴν μοναδικὴν τιμὴν, καὶ ἔστη ἀπλῶς εἰς τὸν πρῶτον στοῖχον τῶν ἀξιωματικῶν, συνδιαλεγόμενος ἐκ διαλειμμάτων πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Πάπα. Πόθεν ἢ μετριοφροσύνη τοῦ γέροντος; Εἶχεν ἄρα τὴν συνείδησιν ἐν ἑαυτῷ, ὅτι ὁ ἰδιός του θρόνος ἦτο λίαν ὑπέρτερος τοῦ Δουκικοῦ ἐκείνου, ὅτι τὸ στέμμα, ὅπερ ἐκαλλώπιζε τοὺς πολιοῦς του κροτάφους, στέμμα ὄντως ἡγεμονικόν, πεπρωμένον ἦτο νὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὸ μεγαλεῖον ὄλων τῶν βασιλέων τοῦ αἰῶνός του;

Ἡ τότε Ἰταλία, ἐστία δημοκρατικῆς κινήσεως, κέντρον ἐπιστήμης, ποιήσεως, ὄργανον διανοητικῆς, ἢ ἑνδοξοῦ πατρὸς τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Ριέντσου εἶχεν εὐφημήσει τὸν ξένον εἰς τὸ Καπιτωλεῖον πρῶτον πολίτην Ἰταλόν· αἱ δὲ διάφοροι πολιτεῖαι τῆς χερσονήσου ἐφιλοτιμήθησαν νὰ κυρώσωσι τῆς Ρώμης τὴν ὁμολόγησιν. Ἐκτοτε πύλαι πόλεων, καὶ θύραι ἡγεμόνων ἠνεώχθησαν προθύμως πρὸς τὸν ἔξοχον ποιητὴν, καὶ ἱστορικόν, καὶ θεολόγον, καὶ πολιτικόν, τὸν εἰς τὸ λατινικόν του ὕφος μεταδόντα τὴν ψυχὴν, τὴν γλαφυρότητα, τὴν εὐκαμψίαν τῆς ζωῆς ἰταλικῆς, πρὸς αὐτόν, ὅστις

εἰς τὰς ἀναπτέρωσεις τῆς φαντασίας του πρώτος καὶ μόνος τοῦ νεωτέρου κόσμου συνεπανώρθωσεν ἐν ἁρμονικῇ συγκράσει τρεῖς ἑτερογενεῖς ἰδανικότητες· τὴν ἑλληνικὴν τοῦ Πλάτωνος, τὴν ρωμαϊκὴν τοῦ Σηηπίωνος, καὶ τὴν ἱπποτικὴν τοῦ χριστιανικοῦ μεσαιῶνος· καὶ, τὴν νεαρὰν αὐτὴν Ἑλλάδα τοῦ Πλάτωνος.

Ἀνέτελλεν εἰς Ἰταλίαν κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας μία τις ἰδέα, προωρισμένη βαθμηδὸν ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην νὰ διαδοθῆ, πεπωμένη νὰ ριζοβολήσῃ βαθέως εἰς τὴν γῆν τοῦ πολιτισμοῦ, βαθύτερον τῆς κραταιοτέρας μοναρχίας, ἡ ἰδέα αὐτή, τὴν ὁποῖαν εἶδομεν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἐθνότητος ἀγῶνά μας θαυμασίως μεταβεβλημένην εἰς αἰσίημα φιλελληνικόν. Ὁ Φραγγίσκος Πετράρχης, λάτρης τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀναδείκνυται πρῶτος τῶν Εὐρωπαίων φιλελλήνων· εἶναι τοῦλάχιστον ὁ ἰδρυτὴς τοῦ φιλολογικοῦ τῶν ἑσπερίων ἑλληνισμοῦ· διότι, κατὰ πᾶσαν ἀλήθειαν, ὁ πολιτικὸς φιλελληνισμὸς εἶναι προῖον μεταγενέστερον, καρπὸς τῆς ἐποχῆς μας. Τί, λοιπόν, ἐπέσυρεν εἰς τὴν εὐκτῆριον ἐκείνην τελετὴν καθ' Ἑλλήνων τὸν μαθητὴν τοῦ Λεοντίου, τὸν πλατωνικὸν τῆς Λαύρας ἐραστήν; Ὁ Πετράρχης, καὶ τοι ἑλληνιστὴς, καὶ τοι ποιητὴς ἦτο ὅμως πολίτης πάσης Ἰταλικῆς πολιτείας, ἦτο Ἰταλὸς πρὸ πάντων. Ἦτο ἐν ἄλλαις λέξεσι ζηλωτὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοσμοκρατορίας τοῦ Πάπα, καὶ τῆς κοσμικῆς τῶν Ἑνετῶν. Οὕτω πῶς ἀγαπῶσι καὶ οἱ σημερινοὶ Ἀγγλοὶ τὴν πατρίδα των. Ἐπεταί, ὅτι ὁ Πετράρχης φιλῶν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἰταλίας, κατεδίκαζε τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Κρητῶν.

Ἴδου πῶς ἐρμηνεύεται ἡ ἐν τῷ Ἁγίῳ Μάρκῳ παρουσία του. Ἴδου τί προῦκάλεσε καὶ τὴν παραινετικὴν ἐκείνην ρητορείαν, ἣν εἰς τὸ τέλος τῆς τελετῆς ἀπέτεινε πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον τῆς Δημοκρατίας Δελθέρμεν (1). Ἡ προσφώνησις, μνημεῖον περίεργον τῆς ἐποχῆς, συνδέεται τοσοῦτον πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τῆς Κρητικῆς ἀυτονομίας, ὥστε κρίνομεν καλὸν νὰ μὴ ἀποσιωπήσωμεν αὐτήν. Καταχωρίζομεν λοιπόν σύντομον ἀπόσπασμα. Ἐξ αὐτοῦ θέλει συμπε-

(1) Ἡ προσφώνησις αὕτη συνεχωνεύθη ἰκολούθως παρὰ τοῦ Πετράρχου ἐν τινι συγγραφῇ ἐπιγραφείσῃ· «De officio et virtutibus Imperatoris».

ράνει ὁ ἀναγνώστης οἷος ὑπῆρξεν ἐν τῇ τάξει τῶν λογίων ὁ ἀφηρημένος τῶν βιβλίων Ἑλληνισμός, πρὶν ἢ χεῖμαρρος ἀίματος Ἑλληνικοῦ σαρχοποίησι καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὰς ἀτμώδεις ἀναμνήσεις τῆς πατρίου ἱστορίας μας.

« Ἀγῶνα ἀμφίβολον, (εἶπεν ὁ Πετράρχης πρὸς τὸν Λουκῖνον) δεινὸν ἀγῶνα ὑποδύη, πορευόμενος εἰς Κρήτην, τὴν νῆσον δευτέραν τὸ μέγεθος μετὰ τὴν Τρινακρίαν, νῆσον τοῦ ἡμετέρου πελάγους περιρριφθὸν τε καὶ ἰσχυράν, νῆσον ἑκατόμπολιν τὸ πάλαι, ἔνθα τὰ βασίλεια καὶ ὁ τάφος τοῦ Διὸς, ἔνθα ὁ τρομερὸς Μινώταυρος καὶ ὁ ἀδιέξοδος Λαβύρινθος ἐμυθολογήθησαν. Ἐκ τῶν ἡμετέρων νήσων, νομίζω, οὐδεμίαν ἀπέχει τοσοῦτον τῆς ἡπείρου. Πέλαγος ἀπέραντον πανταχόθεν, καὶ ἀλίμενοι αἰγιαλοί. Οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς δόλιοι, πανούργοι, ψεύσται, κατὰ μαρτυρίαν οὐ μόνον τῶν Ῥωμαίων καὶ Ἑλλήνων ποιητῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἐξελέγγοντος αὐτοὺς ἐν τῷ ρητῷ. « *Αἰεὶ ψεύσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαῖαι* » (1). Ἄνθρωποι κατὰ πάντα κωφοί, πρόθυμοι δὲ μόνον καὶ ἐγγρήγοροι εἰς τὴν ἀπάτην· ἔμπειροι εἰς πᾶν εἶδος μηχανορραφίας, συνειθισμένοι εἰς τὴν μοχθηρίαν καὶ τὸ κακούργημα· ἐκ μακρᾶς μὲν ἕξεως ἐπιρρεπεῖς εἰς οἰκονδηῶτε παρανομίαν, νῦν δὲ ἀποτεθριωμένοι ὑπὸ τῆς ἀφηνιάσεως τοῦ συνειδότος, καὶ ὑπὸ ἀπέλπισίας. Οἱοὶ δὲ οἱ κάτοικοι, τοιοῦτος καὶ ὁ τόπος· ὄρεινός, δύσβατος ἀλωῶδης, ἀνυδρος. Οἱ μὲν ἀγροὶ αὐτῆς αὐχμηροί, τραχεῖς, ἀνώμαλοι, αἱ δὲ ὁδοὶ σκολιαί, περίπλοκοι, καὶ εἰς ἐνέδρας ἐπιτήδειαι. — Ἐάν, ὃ μὴ γένοιτο, τύχη σοι δυσπραγία τις εἴτε περὶ τὴν ὑποχώρησιν, εἴτε περὶ τὴν πρόβασιν τοῦ στρατοῦ· ἐὰν προσκόψῃ ἡ πορεία σου εἰς φραγμαῖς πετρώδεις, ἢ ἐμπόδια λιμνῶν, ἢ νῶτα θαλάσσης (Carcer œquoreus!), μὴ φοβοῦ· ἀλλ' ἀνάστηθι μεγαλοφύχως, καὶ βῆθι ὀρίμω τῇ σκέψει! Πράξον, κατὰ τὸ ἔθος σου, νίκησον, μιμούμενος αὐτὸς σεαυτὸν! μνήσθητι δὲ συγχρόνως καὶ τῶν προγονικῶν καταρθωμάτων, ὧν τὴν γνώσιν θέλεις πορισθῆ ἔξ ἀναγνώσεως, ἢ ἔξ ἀκροάσεως! Μὴ λησμονήσης, ὅτι ἡ νῆσος αὐτή, πρὸς χεῖρωσιν τῆς ὁποίας σπεύδεις, εἰ καὶ πλουσιωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα τὸ

1) Ἐπιστ. πρὸς Τίτ. Α'. 13.

πάλαι παρὰ τὸ νῦν, ὅμως ἐξ ἐπιδρομῆς προχείρου κατενικήθη ὑπὸ τοῦ Μετέλλου, ὅστις ἔκτοτε προσωνομάσθη *Κρητικός*. Ἔβθε, καὶ σύ, νικητὴς τοῦ προκειμένου ἀγῶνος ἐξελθὼν, εἴθε κληρονομήσης τὴν ἔνδοξον αὐτὴν ἐπωνυμίαν!

Πέντε σχεδὸν αἰῶνες χωρίζουσι τὸν ποιητὴν Πετράρχην ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ Βύρωνος. Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδος, ἔκδοτος μόνον εἰς ὄνειροπολήματα κλασικά, παραδίδει εἰς τὴν μάχιραν ἀμαθοῦς καὶ μισθοφόρου στρατηγοῦ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λαοῦ, Ἑλληνικὸν ὄνομα φέροντος. Χριστιανικώτερος τὸ αἶσθημα, καὶ συνεπέστερος τὴν γνώμην ὁ ρομαντικὸς τῶν ἡμερῶν μας Ἑλληνισμὸς, σπεύδει πλήρης ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὴν γῆν τῶν μαρτύρων, ὅπως αὐτοπροσώπως συναγωνισθῆ καὶ συναποθάνῃ μεθ' ἡμῶν ὑπὲρ Ἑλληνικῆς ἐξαγοράσεως.

Συμπληρωθέντων ἐν Ἑνετίᾳ τῶν πολεμικῶν παρασκευασμάτων, ὁ Δελθέρμες εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐφρόντισεν ἢ εἰς τὸν ἀπόπλου τῆς ἐκστρατείας. Τὴν Τρίτην τῆς Διακαινησίμου παρέταξε καὶ ἐπεσκέψατο ἐξακισχιλίους ἐπιλέκτους, οὓς ἔθηκεν ἡ Δημοκρατία ὑπὸ τὰς διαταγὰς του· μιτέπειτα δ' ἐξήτασε τὰς τριῆρεις, τὰς ναυτικὰς ἐτοιμασίας, τὰ πληρώματα ἐν τῇ συνοδίᾳ τοῦ Δουκὸς αὐτοῦ καὶ τῶν δύο συμβοηθῶν του, Λαυρεντίου τοῦ Δανδόλου, καὶ Πέτρου τοῦ Μωροζίνου. Τὸ ἐρετικὸν τοῦ στόλου συνετίθετο ὑπὸ μισθωτῶν Ἴταλῶν, Δαλματῶν, Ἰλλυριῶν· οἱ Ἕλληνες ἀπεκλείσθησαν ὡς ὑποπτοί. Καὶ ὁ μὲν Δομήνικος Μικέλης διορίσθη ναύαρχος τοῦ στόλου· πέντε δ' ἐπίτροποι πληρεξούσιοι, ὁ Τρηβιζάνος, ὁ Μοσσηνῆγος, οἱ δύο Κουπρίνος καὶ ὁ Ἰουστινιάνης διετάχθησαν κατὰ τὸ σύνθηδες νάντιπροσωπεύσωσιν εἰς τὸν πόλεμον καὶ μετὰ ταῦτα τὴν Ἑνετικὴν Κυβέρνησιν. Ἡ μεγάλη ἐκστρατεία ἀπέπλευσεν ἐν μέσῳ ἐπευφημιῶν ζωηροτάτων τῇ 10 Ἀπριλίου· διέκρινε τῆς Ἰδῆς τὴν κορυφὴν μετὰ παρέλευσιν εἰκοσιπέντε ἡμερῶν, τὴν δ' ἐπιούσαν ἐγκαλωρμίσθη παρὰ τὸ ἀκρωτήριον *Φρασκιαν*. κείμενον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Ριζοκάστρου.

Ὡς ἔμαθον οἱ τοῦ Χάνδακος τὴν ἀφίξιν τῶν τριῆρων, ἔασαντες χαίρειν ἔριδας καὶ συζητήσεις, παρεσκευάσθησαν μετὰ σπουδῆς πολλῆς εἰς τὴν ἄμυναν. Τὸ πολεμικὸν σχέδιον τοῦ Λουκίνου ἦτον ἐπεξεργασμένον, καὶ ἐπικεκυρωμένον ὑπὸ τῶν ἐμπειροτέρων τῆς Ἴτα-

λίας ὀπλαρχηγῶν. Κατ' αὐτό, ὁ μὲν ἀρχιστράτηγος ὤφειλε νὰ στενοχωρήσῃ τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ ξηρᾶς, ἐρχόμενος ἀπὸ τοῦ Στρομβόλου ὄρους, ὁ δὲ ναύαρχος, εἰσορμιζόμενος εἰς τὴν Δίαν, ἔδει συγχρόνως νὰ πολιορκήσῃ αὐτὴν καὶ τὰ παράλια ἀπὸ θαλάσσης. Περὶ τὴν προσιμῶδη λοιπὸν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου κατεγίνετο τῇ 7 Μαΐου ὁ Δελθέρμες, αὐτοπροσώπως ἐπιστατῶν τῇ ἀποβίβάσει τῆς στρατιᾶς, ὅτε οἱ κάτοικοι καιροφυλακτήσαντες, ἔσπευσαν νὰ δώσωσιν ἑναρξιν εἰς τὰς ἐχθροπραξίας. Ἄμα τῇ ἀφίξει τοῦ στόλου, συχρημένου ἐκ τριάκοντα, ἢ κατ' ἄλλους ἐκ τεσσαράκοντα νηδῶν, ὁ σύμβουλος τῆς ἐπικρατείας καὶ ἀρχιστράτηγος Φραγκῆσκος Μουδάτσος, λαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ πεντακισχιλίους στρατιώτας, ἐκίνησεν αὐθημερόν εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἐχθροῦ. Συνεξήρχοντο δ' αὐτῶ δύο ἐπίτροποι, οἱ ἀδελφοὶ Τίτος καὶ Γεράρδος Βενιέροι. Οἱ κρήτες, νυκτοπορήσαντες, ἔφθασαν εἰς Φρασκίαν τὴν ἐπομένην πρωΐαν. Ἀπὸ δὲ τῆς σκοπιᾶς τοῦ Ἁγίου Παύλου ἰδόντες τοὺς Ἐνετοὺς ποιούντας ἀπροφυλάκτως τὴν ἀπόβασιν, καὶ μηδεμίαν ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ὑποπτέοντας ἐπίθεσιν, ἐπέπεσαν ἐξ ἀπροόπτου ἐφ' ὅσων εἶχον ἤδη σκηνώσει παρὰ τὸν αἰγιαλόν. Ἡ αἰφνίδιος ἐπιβολὴ ἐπήνεγκε ζημίαν ἐπαισθητὴν πρὸς τὸν Δελθέρμεν, ὅστις παρ' ὀλίγον ἠχημαλωτίζετο. Κατέσφαξαν οἱ Κρήτες εἰς τὰ περὶχωρα τοῦ Ἄρμυροῦ ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους Ἰταλοὺς, ἐξ ὧν ἀξιωματικοὺς οὐκ ὀλίγους, τοὺς ὁποίους ἀνηλεῶς ἠκρωτηρίασαν· πλὴν δὲ τούτου, συνέλαβον λάφυρα καὶ πολεμεφόδια, καὶ πλείονας ἔτι τὸν ἀριθμὸν ἀπήγαγον εἰς τὰ ἐνδότερα δεσμῶς.

Ἄτυχές τοῦ πολέμου τὸ προσιμῖον· ὁ κακὸς ὅμως τῶν ἀποβατηρίων οἰωνὸς δὲν ἠλάττωσε τὸ θάρρος τοῦ Λουκίνου. Πέρανας εἶτα προσεκτικώτερον τὴν ἀποβίβασιν, καὶ τὸν ζῆλον τῶν ὀπαδῶν Romano more ἀναθερμάνας, δι' ὑποσχέσεων ἀποζημιώσεως ὑπερβαλλούσης, ὤδυσεν εἰς Χάνδακα πανστρατιᾶ, ὅπου ἤδη κατηυθύνετο μετὰ τῶν τριήρων καὶ ὁ Μικέλης. Τὸ πλεῖστον τοῦ Κρητικοῦ στρατοῦ ὀπισθοπορήσαν, ἐστάθμευσε παρὰ τὴν φαραγγώδη διόδον, ἣτις χωρίζει τοὺς δύο νομοὺς τοῦ Ριζοκάστρου καὶ τοῦ Χάνδακος. Ἐκεῖ ἡ κρίσιμος καὶ ἀποφασιστικὴ μάχη περιεμένετο, παρὰ τὰς ὄχθας ποταμοῦ τινος, ἴσως τοῦ σήμερον καλουμένου Γαζῆ, ἢ Ζεσέρ. εἰς

τόπον δύσβατον καὶ πετρώδη. Διὸ ὁ Μουδάτσος, τὸ σπουδαιότατον ὑπερτιμήσας τῆς θέσεως, τοὺς μὲν περίξ βράχους κατέλαβε, τὰς δὲ ὄχυροτέρας κορυφὰς ἐξησφάλισε, πρὸς ἀποκώλυσιν, τῆς ἐχθρικής διαβάσεως.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Λουκῖνος, ἐτέρωθεν, πεποιθὸς ὅτι ἂν ἐπετύγχανε νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸν φραγμὸν αὐτὸν, κύριος ἐγένετο ἐντὸς ὀλίγου τῆς πρωτευούσης, ἀπεφάσισε *Ρωμαϊκῇ τῇ μεγαλοφυχίᾳ ἢ τὰ ρικῆσῃ, ἢ ῥ' ἀποθάνῃ κατὰ τὴν συμπλοκὴν, paratus in suo militari imperio aut vincere, aut mori* (φράσις τοῦ πανηγυριστοῦ Πετράρχου). Πρὶν ἢ, ὅμως, προκαλέσῃ τὴν κρίσιμον σύγκρουσιν, εὐλογον ἔκρινε, παρακινήθεις μάλιστα ὑπὸ τῶν δύο Ἐνετῶν συμβοηθῶν του, νὰ δοκιμάσῃ τὴν τελευταίαν πρότασιν διαπραγματεύσεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξαπέστειλεν εἰς τὸ Κρητικὸν στρατόπεδον δύο του ὑπασπιστάς, δι' ὧν, ἐν ὀνόματι τῆς Συγκλήτου, ὑπεσχέθη τὴν ἀμνηστίαν πρὸς πάντα ἀποστάτην, ὅστις ἤθελεν αὐθωρεὶ ἀποθέσῃ τὰ ὄπλα, καὶ ἀποστῆ, τοῦλάχιστον κατὰ τριημερίαν, οἰασθήποτε ἀντιστάσεως. Ἄλλ' οἱ Κρήτες ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν μετὰ καταφρονήσεως καὶ περιούρησιων. Ὁ Μουδάτσος, οἱ ἀδελφοὶ Βενιέροι, ὁ Βαρβολομαῖος Γριμάνης καὶ ὁ Τῆτος Γραδίνικος, στρατηγοί, καὶ ἐπίτροποι τῆς ἐγγωρίου κυβερνήσεως, ἀπέπεμψαν τοὺς πρέσβεις τοῦ Λουκῖου ἐν χαριεντισμοῖς. «Ἐπατήσαμεν, σὺν Θεῷ εἶπεν αὐτοῖς, καὶ συνετρίψαμεν τοῦ δράκοντος τὴν κεφαλὴν. Θὰ φοβηθῶμεν δὲ τώρα τὰ σπειράματα τοῦ ἔρπετοῦ, ὅπερ σπύδει εἰς τὰ ἐνταῦθα ζήτοῦν τὴν πτέρναν μας ;» — Ἡνίττετο τὸ λογοπαίγνιον τὴν ἐπώνυμian τοῦ ἀρχιστρατήγου· διότι *Del Verme* μεθερμηνεύεται ἑλληνιστὶ τοῦ *Σκόλυκος*.

Ἡ μάχη τῆς 9 Μαΐου, μάχη στυγερά καὶ πολυδάκρυτος, ἴσως ἢ φονικωτέρα τῶν ὅσων ἀνέκαθεν εἰς Κρήτην συνεκροτήθησαν, διήρκεσεν ἀπὸ μεσημβρίας ἕως ἑσπέρας. Τεράστιον ἀνδρείαν, ἀπεγνωσμένην καρτερίαν καὶ ἐπιμονὴν, ἀντέταξαν κατὰ τῆς δοκίμου στρατηγικῆς ἐπιδειξιότητος τοῦ Λουκῖνου οἱ πρό τινας διχοστατήσαντες ἀρχηγοὶ καὶ προῦχοντες τῆς αὐτονομίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπλοὶ πεζομάχοι. Ἐμφυχούμενοι ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ κελεύσματος τῶν στρατηγῶν, καὶ τῆς παραμυθίας ἱερέων, περιαρχομένων τοὺς βρά-

χους μετὰ Σταυρῶν καὶ εἰκόνων τοῦ Ἁγίου Τίτου, τετράκις ἀντέκρουσαν ἐπιτυχῶς τὴν ἔφοδον τοῦ ἔχθρου.

Ἡ νίκη ἔρρεπεν ἐκ μέρους των. Ὁ ἥλιος ἔκλινεν ἤδη πρὸς τὴν δύσιν, καὶ τὸ ἔδαφος ἦτο κατεσκευασμένον ὑπὸ νεκρῶν καὶ τετραυματισμένων Ἰταλῶν. Ἦδη τὰ πάντα προεμήνουον αἰσίαν πρὸς τοὺς Κρητας τὴν ἔκβασιν τῆς ἡμέρας· διὸ καὶ εἰς ἔνδειξιν ὑπεροχῆς, κραυγαὶ ἀγαλλιᾶσεως ἀνεπέμποντο πανταχόθεν τοῦ φάραγγος, τοῦ ποταμοῦ, τῶν πέριξ κρημνῶν. Ἄλλ' ὁ Λουκῖνος, τὰς ἀποπείρας ἐκείνας διατάξας οὐδένα ἄλλον ἔσχε σκοπόν, ἢ νὰ δοκιμάσῃ τὴν διάθεσιν, καὶ νὰ ἐξαντλήσῃ ὅσον οἶόν τε τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἐπεφυλάχθη δὲ τὴν μεγάλην καὶ ἀληθινὴν ἔφοδον νὰ ἐνεργήσῃ, ὅταν ὁ κόπος ἦθελε χανῶσει, καὶ ἐπαισθητῶς ἐλαττώσῃ τοῦ ἐναντίου τὸν ἐνθουσιασμόν. Τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐξετελέσθη κατὰ προσδοκίαν.

Ἡ πέμπτη ἔφοδος, σύσσωμος καὶ ἀσυγκρίτως τῶν προηγουμένων ὀρμητικωτέρα ποιηθεῖσα, διέσπασε τὰς τάξεις τῶν Κρητῶν, ἔθραυσε τὴν προφυλακὴν, καὶ προβάσα ἕως τῆς στρατοπεδείας, ἔνθα διέμεγεν ἡ ἐφεδρία, ταύτην μὲν ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ διεσκόρπισε, τοὺς δὲ ὄπισθεν προμαχῶνας ἐκυρίευσε δι' ἐπιδρομῆς. Ἐντεῦθεν ἀταξία εἰσεχώρησεν εἰς τὰ σώματα τῶν ἰθαγενῶν. Ἡ μάχη παρετάθη μὲν ἕως ὀψίας, ἀλλ' ἀσυγκροτήτως ἔκτοτε, ἀλλ' ἀστόχως, ἀνεπιτυχῶς. Ἐντοσοῦτω ὁ Λουκῖνος, καθάρισας τὴν δίοδον ἀπὸ τῶν ἐπιλοίπων πεζικῶν φυλακῶν, ὄρμησε μετὰ τοῦ πλείστου ἰππικοῦ εἰς τὴν στενωπὸν. Ἀφείδ δὲ ὀκτακοσίους τῶν στρατιωτῶν του νεκροῦς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἔσπευσε περὶ τὴν πρωτεύουσαν, μὴ ἀπέχουσαν ἐκεῖθεν, ἢ ἑπτακισχιλίων βημάτων.

Οἱμοί, ἀπώλοντο τὰ πάντα! Μικρὸν μετὰ λύχνων ἀφᾶς, ἡ πεζικὴ καὶ ἡ ναυτικὴ ἐστρατεία τῆς Ἐνετίας συνεντύγχανον πάλιν ὑπὸ τὰ τεῖχη τοῦ Χανδακός.

Νῦν ἀποφᾶς πρὸς τοὺς παλιοκραυμένους! Ἡ ἀθεράπευτος ἦττα, ἡ ἐμφάνισις τοσαύτης ἐχθρικής δυνάμεως, ὁ ἀδιάκοπος κτύπος τῶν Ἐνετικῶν τυμπάνων, ἀφηνιασμός πολλῶν καὶ ἐναντίων παθῶν, ἐξέλυσαν ἐντὸς τῆς πόλεως κλυδῶνα διχονοίας καὶ θρήνων. Εἰς τί πλέον ἐχρησίμευον τὰ συνέδρια; Συνεκροτήθησαν συμβούλια ἐπὶ συμβουλίων, ἀλλ' ὄψις τῆς ὥρας. Οἱ ἄρχοντες ἐμέμφθησαν ἀμοιβαίως

τὴν ἀναπόφευκτον συμφορὰν· αἱ γυναῖκες περιεκύκλωσαν τὴν αἰθουσαν, λελυμέναι τὴν κόμην, αἰτιώμεναι τοὺς συμβίους, τοὺς ἀδελφούς, τοὺς υἱούς, ἐνῶ τρικυμιώδης στάσις χυδαίων καὶ χωρικῶν ἀνεπάφλασεν ἕξωθεν τοῦ παλατίου ὑπὸ τῆς κωδωνοκροσίας παρορμουμένη. Ἡὔξησε προβάδην ὁ θόρυβος, ἡ σύγχυσις ἐκορυφώθη. Πολίται, ἕως τότε προσποιηθέντες φιλελεύθερα φρονήματα, ἀπέθηκαν τὸ προσωπεῖον, καὶ ἀνευφήμησαν τὴν ἐπανάλευσιν τῶν Ἑνετῶν. Ἱερεῖς λατίνοι, θρασύστομοι ἀναπηδήσαντες, παρῶζονον τοῦ πλήθους τὴν ἀδημονίαν.

Καὶ οἱ μὲν ἐνεῦθεν ἐξητήσαντο νὰ παραδοθῆ ὁ Χάνδαξ εἰς τὸ ἔλεος τοῦ ἀρχιστρατήγου· οἱ δ' ἐκεῖθεν ἀπεποιήθησαν ν' ἀπίσωσι τὰς οἰκογενεῖας τῶν εἰς τὴν λύσσαν μισθοφόρων, διψῶντων ἐκδίκησιν καὶ αἶμα. Οὐδ' ἔλειψαν ἄνθρωποι, προτείναντες, εἰς ἐξιλέωσιν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, τὴν σφαγὴν τοῦ Δεκαμελοῦς Συμβουλίου, παροτρύνοντες τὸν ὄχλον ν' ἀποτεφρώσῃ αὐτάνδρον τὸ Παλάτιον. Ἐν τούτοις, οἱ δειλότεροι, ἐμάνδαλοῦντο σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις εἰς τοὺς πύργους τοῦ φρουρίου, ἢ ἐγκατέβαπτον τὰ πολυτιμότερα τῆς περιουσίας τῶν εἰς κρύπτας καὶ ὁπᾶς οἰκιακᾶς. Ὡς δ' ἂν μὴ ἤρουν τσαῦτα καὶ τοιαῦτα σπάσματα, τὴν νυκτερινὴν ἐκείνην εἰκόνα τῆς κολάσεως συνεπλήρου ὁ λοιμός, ὅστις πρό τιμῶν ἑβδομάδων ἐθέριζε καθ' ἑκάστην ὄλομελεῖς οἰκογενεῖας.

Καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν! ποῖα τις ἀπέμενεν ἐλπίς σωτηρίας μετὰ τοιαύτην καταστροφὴν! Εὐσυνειδήτως κρίνοντες τὴν περιπέτειαν, δεόν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι καὶ κρείττονας ἀρετᾶς ἂν περιεῖχεν ἡ Κρητικὴ πολιτεία, δυσκόλως ἀπὸ τοιαύτης ἀκμῆς ἤθελε σωθῆ. Διότι τί δύναται κατ' ἐχθροῦ μεγάλου καὶ κραταιοῦ, νῆσος ἀσύντακτος, ἀδιοργάνωτος, στερουμένη συνάμα καὶ φίλων, καὶ χρημάτων ἰκανῶν, καὶ ναυτικοῦ, νῆσος, ἐνὶ λόγῳ, ἐκ δουλείας μακρᾶς ἐξερχομένη, καὶ περισπασμούς ἐμφυλίους κληρονομήσασα ἐκ τῆς δουλείας αὐτῆς; Οἱ δύο Λεονάρδοι Γραδίνικοι, καὶ ὁ Ἰαννάκης Ρίτσος, τρεῖς ὅλους μῆνας ματαίως εἰς Γενοῦνην καταναλώσαντες, ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως οὐδεμία ἐλπίς ἐπικουρίας πραγματικῆς, ἀλλὰ σχολικαὶ καὶ ἐπικεκαλυμμένα ὑποσχέσεις· διότι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ὑποχείριος τοῖς Ἴταλοῖς, ἡ δὲ Ἱερὰ

Σύνοδος, ἀπρόθυμος ἢ ἀδύνατος. Ὡσαύτως ἐξ Οὐγγαρίας, ἧς ὁ βασιλεὺς, καὶ τοι τὴν οὐδετερότητα συνομολογήσας, παρέσχεν ὅμως ἐκ πλαγίου πρὸς τοὺς Κρήτας ἀβέβαιά τινα σημεῖα συγκαταβάσεως (1). Καὶ οἱ μὲν Μαρονεῖς τῆς Χίου, ἀπαθείς τῆς ἀγωνίας θεαταί, οἱ δὲ Ρόδιοι ἀσυγκατάθετοι. ὁ δὲ Πάπας, ἀδιαλείπτως ἐπισαλπίζων ἐξ Αὐενιδῶνος τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀποστασίαν τῶν ἱπποτῶν, καὶ κατὰ τῆς ἀσεβοῦς αὐτονομίας τῶν ἐπικαλούμενος τὰς κατάρας τῆς Θεότητος.

Οἱ Κρήτες λοιπὸν, (τοῦλάχιστον οἱ πλείστοι τῶν ἐν Χάνδακι διατριβόντων), ἀπολέσαντες πᾶσαν ἐλπίδα βοήθειας, καταβεβλημένοι ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀποκηρύξεως, στενωθέντες ἐκ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ὑπὸ δυνάμει, ἤδη ἀκαταπαλαίστου γενομένης, τὸ δὴ βαρύτερον, μὴ πεποιθότες, ὡς οἱ ἀρχηγοὶ τῶν προηγουμένων ἀνταρσιῶν, εἰς τὴν συμπάθειαν καὶ αὐτόματον συνεργίαν τῶν χυδαίων, οἵτινες, παρὰ τὸ σύμβολον τοῦ Τίτου, ὠνειροπόλησαν πάντοτε προτιμότερον τὸν βυζαντινὸν ἀετόν, οἱ πλείστοι, λέγομεν, τῶν προύχοντων, συμφωνήσαντες πρὸς ἀλλήλους εἰς ἰδιαιτέραν γνώμην, ἀπεφάσισαν νὰ ζητήσωσι τὸν ἀρμοδιώτερον τρόπον τῆς ὑποχωρήσεως. Σημειωτέον, ὅτι οἱ θερμουργότεροι τῶν δημοκρατῶν ἦσαν πρὸ πέντε ἡμερῶν ἀπόντες, συνεκστρατεύσαντες μετὰ τοῦ Μουδάτσου.

Μεταξὺ τῶν μετριοφρονεστέρων εὐγενῶν, ἵνα μὴ εἴπωμεν τῶν ὑποκεκρυμμένων ἐνετοφρόνων ὅσοι ἐνδιέμεινον εἰς Χάνδακα, διέπρεψαν ἀπ' ἀρχῆς δύο ἀρχοντες, πολλοὶ μὲν τὴν φρόνησιν, σοβαροὶ δὲ τὸ ἦθος, καὶ ἐπὶ βραχυλογίᾳ γνωστοί, ἀλλ' ἐξ ἀμοιβῆς πολλάκις ἐπιβαρύναντες διὰ τοῦ λόγου τὴν ψῆφον τῶν συμβουλιῶν, ὁ Ἀνδρέας Κορνάρος, καὶ ὁ Μιχαὴλ Φαλιέρος. Οὐδεὶς ἐγίνωσκεν ἀκριβῶς τὰς πεποιθήσεις τῶν. Οἱ μὲν ἔλεγον αὐτοὺς γνησίους δημοκράτας, οἱ δὲ πανούργους καὶ ὑποκριτάς. Ἀποδείξεις ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς δια-

(1) Ἡ πρὸς τὴν Σύγκλητον ἀπάντησίς του λήγει εἰς τρόπον ὅπως οὐν ἐλαστικόν. «Et si quæ singulares personæ dictis Cretensibus forte causa proximitatis, vel alia quacumque ratione subsidium præstitissent, vel præstarent, hoc pro certo non processit, nec proeedit voluntate. Gr. Lacr. T, 2. 345.

γωγῆς των ἠριθμοῦντο πολλαί, ἀλλ' οὐδὲν βέβαιον τεκμήριον εἶχεν ἡ κοινὴ γνώμη συναῖξει ἕως τότε περὶ τοῦ φρονήματός των. Ὡς δ' ἐσκέπτοντο καὶ εἰργάζοντο ἐκ προμελέτης οἱ δύο μυστηριώδεις εὐγενεῖς, εἰ καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀσυκοινωνῆτοι τὸ φαινόμενον, ὁμως ἠκολούθησαν σταθερῶς τὴν αὐτὴν πορείαν. Ἦν δ' αὕτη μέσος τις ὅρος πολιτικῆς, σύστημα τι μετριότητος, ἀναχαιτίσαν, λόγῳ συνέσεως, τὰς ἀπερινοήτους ὁρμὰς τῶν σφόδρα Κρητιζόντων, περιστείλαν τῶν δημοκρατῶν τὴν παραφορὰν.

Ἐπρόκειτο λ. χ. περὶ τινος βιαίου ψηφίσματος, περὶ νέας ἀργυρολογίας, περὶ θανάτου, περὶ διαπρεσβεύσεως; Ἦσαν βέβαιοι οἱ εἰσηγηταὶ ὅτι οἱ δύο ρήτορες ἤθελον ἀπαραιτήτως λάθει τὸν λόγον, καὶ ἀφαρπάσει τὰς ψήφους. Τοιοῦτόν τι συνέθη κατὰ τινα κρίσιμον συζήτησιν, (ἀκροθιγῶς μνημονευθεῖσαν ὑπὸ χειρογράφων), καθ' ἣν ἡ ζωὴ τοῦ ἀποβλήτου Δουκὸς Δανδόλου καὶ τῶν συμβούλων του ἐγένετο θέμα ζωνθῆς ἀντιλογίας ἐν τῷ Παλατίῳ. Ὁ Κορνάρος καὶ ὁ Φαλιέρος, παραστήσαντες τὴν ἀνάκρισιν αὐτὴν ὡς βδελυκτὴν καὶ κατὰπτυστον, ἔσυρον εἰς τὴν γνώμην των τοὺς μετριοτέρους. Ὑποστηρικθῆντες δὲ παρὰ τῆς πειστικῆς εὐφραδείας τοῦ Μαρίνου Γραδινίκου καὶ τοῦ συγγενοῦς του Τίτου, ἐπέτυχον νὰ σώσωσιν ἀπὸ θανάτου τοὺς Ἐνετούς.

Ἐὰν χαρακτηῖρες τοιαύτης κράσεως ἰσχύωσιν εἰς εὐτάκτους διασκέψεις, πῶσφ μᾶλλον εὐδοκιμοῦσιν ὅταν κινδυνεύει τὸ σκάφος τῆς πόλεως! Εἶπομεν ὅτι, τῶν πνευμάτων ἤδη διατεθειμένων ὄντων εἰς υποχώρησιν, μόνος ὁ τρόπος τῆς παραδόσεως ἀπελείπετο ἀνεξέταστος. Οἱ δύο οὗτοι εὐγενεῖς προτείνουσι δύο τινὰ μέσα σωτηρίας· τὴν ἄμεσον ἀπελευθέρωσιν τοῦ Δανδόλου μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς πρώην ἀρμοστείας ἀξιωματικῶν, καὶ τὴν ἀποστολὴν πρὸς τὸν ναύαρχον Μικέλην πρεσβείας ἱκετευτικῆς. Ὁ Δανδόλος, *partim amore*, *partim timore*, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Καρεζίνου, ἐκλύεται παραχρῆμα τῶν δεσμῶν, καὶ ἄγεται ἐπωμαδὸν εἰς τὰ μέγαρα τῶν Δουκῶν, προηγούμενος ὑπὸ φανῶν καὶ λαμπάδων. Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ ταύτῃ, τινὲς τῶν ἀνωτέρων τῆς αὐτονόμου Δημοκρατίας ἀξιωματικῶν, καταπτοηθέντες, δραπετεύουσιν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου. Οἱ ἐπιλοιοποι, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁ Δουξ Γραδινικός, πειρῶνται ματαίως

νά μεταπέισωσιν τοὺς πρωτοεργούς τῆς μεταβολῆς, ἀπαυδῶσιν ἀ-
λυσιτελῶς δημηγοροῦντες καὶ ἐπικελεύοντες τὸ ἀπεγνωσμένον πλῆθος.

Ὡς δ' ἔφεξεν ἡ ἐπιούσα, δύο πρέσβεις, τὴν ναυαρχίδα προσπελά-
σαντες, ἐζήτησαν νὰ παρουσιασθῶσι πρὸς τὸν Μικέλην. Ἦσαν οὐ-
τοι ὁ Κορνάρος καὶ ὁ Φαλιέρος, λείψανα τελευταῖα καὶ ἀμφίβολα
τῆς ἐπιθανάτου Κρητικῆς πολιτείας. Ὁ ναύαρχος, ἰδὼν αὐτούς,
ἐξερράγη εἰς παχυλὰς λαιδωρίας· ἀλλ' ἀκούσας ἔφεξῆς τὴν ἀπελευ-
θέρωσιν τοῦ Δανδόλου, καὶ τὴν διάθεσιν τῶν πολιτῶν εἰς τὴν ὑπο-
ταγήν, ἐμετρίασεν ὅπως οὖν τὸ ὕψος εἰς τὸ ἥπιωτερον, καὶ συγκα-
ένευσε ν' ἀκροασθῆ τὰς ἐκείσας τῶν ἀπεσταλμένων. Κατὰ τὴν συν-
έντευξιν ταύτην οἱ πρέσβεις παρέστησαν τὴν ἀποστασίαν ὡς ἔργον,
οὐχὶ ἀθρόων τῶν κατοίκων, ἀλλὰ μόνον φατρίας τινός, ἐξ αὐτοσχε-
δίου καὶ ἀπροσδοκῆτως καταλαβούσης τὴν πρωτεύουσάν καὶ τὰ
φρούρια. Εἶπον, ὅτι καὶ σύλλογος εὐπατριδῶν, καὶ κλήρος, καὶ λαὸς
ἐπεπόθησαν αὐτῆς καὶ πρὸ πολλοῦ τὴν μητρικὴν ἀγάπην καὶ προ-
στασίαν τῆς Κραταιοτάτης καὶ Γαληνοτάτης Δημοκρατίας. Διὸ
πρόθυμοι ἦσαν νὰ παραδώσωσιν ἀμέσως τὸν Χάνδακα ἐν ἡδύνατό
νὰ εὐελπιστήσωσιν εἰς τὴν πεφημισμένην ἐπιείκειαν καὶ φιλοκτιρ-
μονα συγκατάβασιν τῶν αὐτῆς Ἐπιτρόπων.

«Πολὺς καὶ μέγας ὁ οἶκτος τῆς Συγκλήτου, ἀπήντησεν ὁ Μικέ-
λης· ἀλλ' ἔστι καὶ τρόπος ἐν τοῖς πράγμασιν, est modus in re-
bus. Μέχρι τίνος ἐλπίζουσιν οἱ πολιτοκούμενοι νὰ ἴδωσιν ἐφηρμο-
σμένον τῆς ἐπιείκειας τὸν νόμον; »

«Μόνον ἕως τῆς ἀσφαλείας ζωῆς καὶ κτημάτων», ὑπέλαβον οἱ
πρέσβεις. Ἐνταῦθα φιλονεικία διηγέθη· ὁ μὲν ναύαρχος ἐπέμεινεν
ἀπαιτῶν τὴν τιμωρίαν τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀποστασίας, οἱ δὲ ἀπε-
σταλμένοι ἐνεκαρτέρησαν ἐπιθυμοῦντες· ἢ μάλλον ἐκετεύοντες ἀπε-
ριόριστον καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεως τὴν ἀμνησίαν. Ἐτέλος, μετὰ συνδιά-
λεξιν μακρὰν συνεφωνήθη ἀμφοτέρωθεν, ὅτι οἱ μὲν πολῖται ἤθελον
αὐθημερόν καὶ χωρὶς τῆς ἐλαχίστης ἀντιστάσεως ἀνοίξει τὰς πύλας
τῆς πόλεως πρὸς τὸν Δελθέρμεν· εἰς ἀμοιβὴν δὲ τῆς ἐκουσίας αὐ-
τῶν ὑποταγῆς, οἱ Ἐπιτρόποι τῆς Ἑνετικῆς Κυβερνήσεως ἠγγυῶντο
σώας, οὐ μόνον τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀπάντων ἀδιακρίτως
τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ προσέτι καὶ τὰς οἰκίας καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν.

Εἰς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς ὑποσχέσεως, ὁ Μικέλῆς παρέδωκε τοῖς ἀπεσταλμένοις, ἔγγραφον καὶ ἐνυπόγραφον τὸ κεφάλαιον τῆς ἀμοιβαίας συμφωνίας.

Ἄλλ' ἡ ἐπίσημος ὑπόσχεσις τοῦ ναυάρχου δὲν κατεκοίμισε τὰς φροντίδας τῶν ἐγκατοίκων. Πλὴν τῆς εἰκοσαμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἥτις διωρίσθη νὰ παραδώσῃ ἐπὶ δίσκου πρὸς τοὺς Πληρεξουσίους τὰς ἀργυρᾶς κλεῖδας τοῦ Χάνδακος, καὶ τινων εὐαριθμῶν, προπεμφθέντων εἰς ὑποδοχὴν τοῦ Λουκίνου, πάντες τῶν πολιτῶν ἔσπευσαν ν' ἀποχωρήσωσιν εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ νὰ ἐξασφαλίσθωσι σύραντες ὄσους εἶχον αἱ θύραι μοχλοῦς. Οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν προκυμαίαν, ἢ περὶ τὴν Πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἢ ὅπου ἔμελλον νὰ διαβῶσιν οἱ νικηταί. Αὐτοὶ οἱ ἀναφανδὸν Ἐνετόφρονες, ἀπιστήσαντες εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν ἐβελοντῶν τοῦ Λουκίνου, φρόνιμον ἔκρινον ν' ἀποφύγωσι τὴν πρώτην ὁρμὴν τοῦ στρατεύματος εἰς τὴν πόλιν. ἄτακτον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποβαίνουσιν.

Εἰς μόνος θαρραλέος, εἰς μόνος ἀφοβος ἐνέμεινεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς κατηρημωμένης Πλατείας, ὄρθιος, ὡς φάσμα Ἐρινύος ἐπὶ τῶν κλάδων ἀπέξηραμμένου δένδρου, ὁ παράφρων Ἀτσοποθόδωρος, ἔσχατος ἀντιπρόσωπος καὶ παραστάτης τῆς δεκαπενταμήνου Κρητικῆς αὐτονομίας, ἧς ὁ κορυφαῖος προσηγορεύθη *Φρόνιμος*. Ἀπέναντι αὐτοῦ, εἰς τὸν ἐξώστην τοῦ Δουκικοῦ Παλατιοῦ ἐκάθητο ἐπὶ κλινητῆρος κατακεκλιμένος, ὠχρὸς τὴν ὄψιν καὶ ἀσθενῶν, ὁ πρὸ ὀλίγου ἀπελευθερωθεὶς Λεονάρδος· περὶ δὲ αὐτὸν συνδιελέγαντο φαιδρῶς οἱ πρῶν ὑπάλληλοι τῆς Ἐνετίας καὶ συνδεσμῶταί του, ἔχοντες τὸ βλέμμα ἐπιστημένον πρὸς τὸ μέρος, ὅθεν ἔμελλε νὰ εἰσέλθῃ ὁ στρατός. Ἄκρα σιγῇ, ἀφωνία τάφου ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν· μόνος ὁ τιτυβισμὸς τῶν χελιδόνων ἐνεψύχου τὴν νεκρικὴν σκηνὴν. Περὶ τὴν ἑνδεκάτην τῆς πρωίας, σαλπισμοὶ καὶ θόρυβος καὶ καλπασμὸς προεμήνυσαν τὴν προσέλευσιν τῶν Ἐνετῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὁ Ἀτσοποθόδωρος διέλυσε τὴν σιωπὴν διὰ προσπειποιημένων ὀλολυγμῶν καὶ στεναγμῶν καὶ θρήνων. Ἡ ἀριστερὰ του περιεπλέκετο εἰς τὸν ξηρὸν κλάδον τοῦ δένδρου, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ ἐκράτει κωδῶνιον προβάτου.

— «Ποῦ εἴσθε, ἄνδρεῖοι δημοκράται! ἐφώναζε πολλακίς, τοὺς

θρήνους ἐναλλάζας τοῖς καγχασμοῖς. Αἱ ! τί ἐγείνετε σήμερον, σεις, εὐγλωττοὶ ῥήτορες, ἀπαράμιλλοι κήρυκες τῆς ἐλευθερίας ; Πῶς ! κωφεύετε τώρα, οἱ λεοντόψυχοι σεις, κωφεύετε εἰς τῆς πατρίδος σας τὴν φωνήν ! » (Καὶ δὲν ἔπαυσε δονίζων τὸ προσκλητικὸν κωδώνιον) . . . Ποῦ οἱ ὄρκοι σας, ἀυθένται, καὶ ἡ τόλμη σας ; ποῦ τὰ φιλόσοφα σχέδιά σας ; Ἐμέ, λοιπόν, ἀφίστετε ἰδῶ μόνον κληρονόμον τοσαύτης δόξης, ἐμὲ λεγατάριον τοῦ μεγαλείου σας ; Ἔστω ! Αἰωνία λοιπόν ἡ μνήμη τῆς μακαριτιδος Δημοκρατίας σας ! Πνεῦμα γὰρ ἐξέλιπεν ἀπὸ σκηνώματος, ὃ πηλὸς μεμελάνωται, τὸ σκεῦος ἐρράγη. Ἄς μεσιτεύσῃ ὁ Ἅγιος Τίτος πρὸς Θεὸν ὅπως ἡ ψυχὴ τῆς μακαριτιδος ἀναπαυθῆ εἰς τόπον χλοερὸν, ὅπως συγχωρηθῶσιν αἱ ἀμαρτίαι τῆς ! Δεῦτε τελευταῖον ἀσπασμὸν δῶμεν, ἀδελφοί, τῷ θανάτῳ ! » Ἐνταῦθα δὲ τὸ κωδώνιον ἐδονίσθη ἰσοτόνως, εἰς πένθιμον ρυθμὸν.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ στράτευμα εἰσῆλθεν εὐτάκτως εἰς τὴν πόλιν· ἀλλ' ἄμα ὡς διετάχθη εἰς φρουράς, οἱ στρατιῶται, διασκορπισθέντες, ἤρξαντο τῆς διαρπαγῆς. Πρῶτοι ἔδωκαν τὸ κακὸν παράδειγμα οἱ ἀξιωματικοί, νομίσαντες ὀφειλομένην καὶ νόμιμον τὴν συλλαγωγῆσιν. Αἱ θύραι τῶν οἰκῶν κατεθραύσθησαν, κτηνώδης ὄχλος στρατιωτικὸς εἰσέδυσε ξιφῆρης εἰς αἴσυλα οἰκογενείας, παρθένοι ἐθιάσθησαν, καὶ πολῖται ἐθανατώθησαν οὐκ ὀλίγοι, τὴν τιμὴν τῶν θυγατέρων ὑπερασπίσαντες. Ἡ πόλις ἐλεηλατήθη ἀπὸ μεσημβρίας ἄχρι ὀψίας, καὶ αἷμα ἀρχοντικὸν ἐπέστιξε τὰ εἰσόδια τοῦ Ἐνετοῦ.

Εἰς μάτην τύμπανά τε καὶ σάλπιγγες ἤχησαν τὴν ἀποχώρησιν. Ὁ φόνος, οἱ βιασμοί, καὶ ἡ ἀρπαγὴ, ἐπίμετρον λοιμοῦ καὶ πολέμου, δὲν ἔληξαν, ἢ ἐπελθούσης τῆς νυκτός. Δύο μόνοι τῶν ὑπαρχηγῶν ἐπέμεινον ἀπειθήσαντες μετὰ τῆς μοίρας των, νέοι ὡσαύτως ἀνδρεῖοι καὶ κατὰ τὴν μάχην μάλιστα διαπρέψαντες. Ὁ μὲν ὠνομάζετο Martino de Rimini, ὁ δὲ Giovanni Visconti. Ὁ δεύτερος οὗτος ἀνήκεν εἰς τὴν ἡγεμονικὴν οἰκογένειαν τῶν Μεδιολάνων, εἶχε δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐνετίας βαθμὸν χιλιάρχου. Ἡ διάσπημος τοῦ ἀξιωματικοῦ καταγωγὴ δὲν ὑπέστειλε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Λουκίνου καὶ τοῦ Μικέλου. Προσκληθέντες οἱ ἀνάγωγοι εἰς

τὴν ἀποχώρησιν δευτέραν πάλιν καὶ τρίτην φοράν, ἀλλ' ἐπίσης ἀπειθήσαντες, περιεκυκλώθησαν πανταχόθεν ὑπὸ στρατιωτῶν πιστοτέρων, ὑπὸ τῶν ναυτικῶν πληρωμάτων. καὶ ὑπὸ πολιτῶν ὁμοῦ. Ἐφόδου δὲ γενομένης κατ' αὐτῶν, ἡ στάσις διελύθη, ὅμως ἐν ἀλληλοσφαγίᾳ φρικτῇ. Οὐδείς ἐσώθη τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν. Ὁ μὲν Μαρτίνος de Rimini ἔπεσε τρωθεὶς εἰς τὴν κεφαλὴν, ὁ δὲ Βισκόντης, ζωγρηθείς, ἀπεκεφαλίσθη ἐν τῷ ἄμα, εἰς παραδειγματισμὸν τοῦ λοιποῦ στρατοῦ.

Τῇ ἐπαύριον, 12 Μαΐου, εἰσήλασαν εἰς Χάνδακα οἱ Πληρεξούσιοι Ducatis Domini (τῆς Δουκικῆς κυριαρχίας) sub Beatissimi Marci Evangelistæ glorioso et triumphali vexillo (ὑπὸ τὴν ἐνδοξον καὶ τροπαιουῶχον σημαίαν τοῦ Μακκαριωτάτου Μάρκου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ). Σωρὸς πτωμάτων ἐνέφραξε τὴν θριαμβικὴν πορείαν αὐτῶν εἰς τὰς ἀμφόδους τοῦ Παλατίου, ἀνάμικτοι νεκροὶ χυδαίων, εὐγενῶν, στρατιωτῶν, χωρικῶν θανατωθέντων ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ. Κατόπιν ἱερεῖς λατῖνοι ἐτέλεσαν τὰ εὐχαριστήρια. Περὶ δὲ τὴν ἐσπέραν ἐν ἐλλείψει φωταψίας, νῆυται μεμεθυμένοι παρέδωκαν εἰς τὰς φλόγας ὀλόκληρον προάστειον.

Ταῦτα μόνον διέσωσεν ἡ ἱστορία περὶ τῆς καταστροφῆς. Ἄλλ' ἀρα δὲν συνέβησαν καὶ περισσότερα ἅπερ ὁ Ἐνετικὸς κάλαμος παρεσιώπησεν;

Ἐλείπετο πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ δράματος ἡ πένθιμος ἐπιπόδη. Ἐλίπετο ἡ τραγωδία τῆς ἐκδικήσεως.

Κατὰ τὴν ὑπὸ χρονολογίαν 14 Ἰανουαρίου 1364 μυστικὴν πρὸς τοὺς πέντε Πληρεξουσίους διαταγὴν τῆς Ἐνετικῆς Συγκλήτου(1), δέκα ὀνόματα προδοτῶν ἐξόχως τε καὶ ἀπραιότητως προκατεδικάζοντο εἰς θάνατον. Πᾶσα περαιτέρω τιμωρία ἀφίετο εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Πληρεξουσίων αὐτῶν.

Οἱ προεστώτες τῆς ἤδη καταβληθείσης Δημοκρατίας, ἀξιωματικοὶ πολιτικοὶ τε καὶ στρατιωτικοί, καὶ νευτικοί, πιστεύσαντες εἰς τὴν φερέγγυον ὑπόσχεσιν τοῦ ναυάρχου, περὶ ἀμνηστίας πλήρους, καὶ ἀπε-

(1) Ὅρα τὸ λατινικὸν κείμενον αὐτῆς καὶ τὰ ὀνόματα εἰς τὴν Ἰ ε ρ ἄ ν Κ ρ ἡ τ η ν, Τ. 2. σελ. 331.

ριορίστου, ἔσπευσαν ἐκ πειθωνάγκης νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Χάνδακα, οἱ μὲν ἀπὸ τῆς ἀποτυχούσης ἐστρατείας, οἱ δὲ ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν, ἄλλοι δὲ καὶ ἀπὸ τόπων καταφυγῆς, ὅπως μὴ ἔνεκεν ἀποουσίας δικασθῶσι κατ' ἐρήμην, καὶ οὕτω συνεπισύρωσι τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων τὴν ἀπώλειαν. Ὀλίγοι τινές, ἀλλ' ἴσως οἱ μᾶλλον ἐκτεθειμένοι, ἢ οἱ προφυλακτικώτεροι, ἐχρονотρίθησαν ἀνυπήκοοι. Μεσοῦντος τοῦ Μαΐου, προκηρύξεις τῶν Πληρεξουσίων προσεκάλεσαν ἐντὸς δύο ἐβδομάδων εἰς Χάνδακα πάντα φυγάδα, προσεπιβαλοῦσα ποινὴν ἐξορίας ἰσοβίου, καὶ δημεύσεως κτημάτων ἐν περιπτώσει ἀπειθήσεως. Ἡ πρόσκλησις ἀντεποιεῖτο τὴν ἀνακαίνισιν τῆς ὁμοδοσίας παρὰ τῶν ἀπόντων εὐγενῶν, ὅσοι παρεβίασαν τὴν πίστιν πρὸς τὴν μητρόπολιν, καὶ προεπήγγελλε πάλιν τὴν εὐσπλαγχίαν τῆς Συγκλήτου. Πολλοὶ τῶν λοιπῶν φυγάδων, καταπεισθέντες, ἦλθον εἰς Χάνδακα, καὶ προσεκύνησαν. Ἄλλ' ὡς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ *Μελάλιη Βιβλῶ* σημειωθέντων συνεπληρώθη ἐν τῇ πρωτευούσῃ (ἔτυχε δὲ τοῦτο μετ' ὀλίγον), αἴφνης ἀπεκαλύφθη τῆς προκηρύξεως ὁ σκοπός. Μῆ τῶν νυκτῶν, ἐνῶ πάντες ἀνυπονόητοι ἐκάθευδον, λόχοι στρατιωτῶν περικυκλοῦσι τὰς οἰκίας τῶν κυριωτέρων ἀποστατῶν, συντρίβουσι τὰς θύρας, καὶ εἰσβάλλοντες εἰς τοὺς κοιτῶνας σύρουσιν ὀλοκλήρους οἰκογενείας μετὰ γυναικῶν καὶ τέκνων εἰς τὸ δεσμωτήριον. Τὴν ἐπομένην πρωίαν ἐγκατεγράφησαν εἰς τὸν πίννα τῆς φυλακῆς ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν πενήκοντα ψυχάς.

Πρώτιστα θύματα τῆς Ἐνετικῆς ὀργῆς ἐξελέχθησαν ὁ ἐκπεπτωκὸς Δουξ τῆς αὐτονομίας Μάρκος Γραδίνικος, καὶ οἱ δύο σφαγεῖς τοῦ Μαρίνου Γραδινίκου, Μάρκος Φραδέλλος, καὶ Γαβριὴλ Δελαβοῦδος. Ἀχθέντες εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης, ἐζήτησαν οὗτοι πρὶν ἢ παραδώσωσι τῷ δημίῳ τὴν κεφαλὴν, νὰ προσφωνήσωσι τὸν λαὸν ἐν ὀλίγαῖς λέξεσιν. Ἐπεθύμησαν ἴσως ν' ἀποσκήψωσι κατὰ τῆς Ἐνετίας τὴν τελευταίαν ἀράν. Ἄλλ' ἀντὶ τοῦτου, φημωθέντες, ἀσώωνοι ἀπεκεφαλίσθησαν. Ἴδου ἡ σύντομος ἀπόφασις τῶν Πληρεξουσίων.

* Ἀπεφάσιον οἱ Ἐπιτροποὶ τῆς Δημοκρατίας (ἔπονται τὰ γνωστά, πέντε ὀνόματα), ὅτι ὁ Μάρκος Γραδίνικος προσθύτερος, ὁ Μάρκος Φραδέλλος, καὶ Γαβριὴλ Δελαβοῦδος (Delabado), κάκιστοί τε

καὶ παρανομώτατοι προδότες τῆς Ἑνετικῆς Κοινοῦτητος, νὰ ἀχθῶ-
σιν ὁμοῦ καὶ συγχρόνως εἰς τὴν Δουκικὴν Πλατεῖαν, ἐκεῖ δὲ ν' ἀ-
ποκεφαλίσθωσιν ἄχρι θανάτου (*taliter quod moriantur*). Ὁ μὲν
Μάρκος Γραδίνικος θέλει σταθῆ ἐν τῷ μέσῳ, οἱ δὲ ἕτεροι δύο εἰς
τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. Τὰ ὑπάρχοντα τῶν τριῶν τούτων, κινήτὰ τε
καὶ ἀκίνητα, μεταβαίνουν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς κυβερνήσεως.»

Ἄπεφάσισαν προσέτι ὅτι, ἐκτελεσθεῖσης τῆς παρούσης κατα-
δίκης, οὐδεὶς τῶν ὑπηκόων, εἰς οἰανδήποτε τάξιν ἂν ἀνήκῃ, θέλει
τολμήσει νὰ μετακινήσῃ ἀπὸ τῆς Πλατείας τὰ πτώματα, ἢ τὰς κε-
φαλὰς ἐνὸς ἢ πάντων τῶν εἰρημένων προδοτῶν, χωρὶς ἀδείας τῶν
Ἐπιτρόπων. Ὁ παραβάτης θέλει τιμωρηθῆ διὰ τῆς ἀποκοπῆς μιᾶς
τῶν χειρῶν (*sub pena perdendi manum*).»

Τὴν καταδίκην ταύτην διεδέχθησαν ἀδιαλείπτως ἕτεροι πολλοί,
μάλιστα μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ρεθύμνης καὶ τῶν Χανίων, ἥτις συ-
νέβη μετ' οὐ πολὺ. Ὁ Παῦλος Κουϊρίνος, συλληφθεὶς εἰς Ρεθύ-
μνην, ἤχθη εἰς Χάνδακα καὶ ἐκαρατομήθη. Τὴν ἐπιούσαν ἐκαρατο-
μήθησαν τρεῖς ἕτεροι, Λεονάρδος ὁ Γραδίνικος Βαράλδος, ὁ Ἰαννά-
κης Ρίτσος, καὶ ὁ Γεώργιος Μολῖνος. Δύο δὲ περιπλέον μετὰ τινὰς
ἡμέρας, ὁ Ἀνδρέας Παντολέος καὶ ὁ Μάρκος Κορνέρος. Ἀκολουθῶς
τέσσαρες ἕτεροι, ὁ Ἀντώνιος Βάρβος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωρ-
γίου, ὁ Πιολάτος Μουδάτσος καὶ τινες, οὕτινος τὸ ὄνομα δὲν ἀναφέ-
ρεται. Τὰ κτήματα τούτων ἀπάντων ἐδημεύθησαν.

Τὸ δ' ἔργον τοῦ πελέκεος ἤθελε βεβαίως, χάριτι καὶ ἐλέῳ τῶν
Πληρεξουσίων, παραταθῆ καὶ περαιτέρω, χωρὶς τῆς ἀνελπίστου σω-
τηρίας τινῶν ἐκ τῶν κορυφαίων διὰ παραδόξου ἀποδράσεως. Οἱ δύο
ἀδελφοὶ Τίτος καὶ Γεράρδος Βενιέροι, ὁ Φραγκίσκος Μουδάτσος, ὁ
Βαρθολομαῖος Γριμάνης μετὰ τῶν δύο του υἱῶν, ὁ Πέτρος Γαλλίνος,
ὁ Τίτος Γραδίνικος, καὶ πλείστοι ἄλλοι ἐπέτυχον νὰ ὑπεκφυγῶσι τὸν
θάνατον, ἀποδράσαντες καὶ τῆς φυλακῆς καὶ τῆς νήσου διὰ νυκτός.
Οὗτοι, καταφυγόντες, οἱ μὲν εἰς Χίον παρὰ τοῖς Μαονεῦσιν, οἱ δὲ
εἰς Ρόδον παρὰ τοῖς Ἰππόταις τῶν Ἱεροσολύμων, ἄλλοι δὲ εἰς Τέ-
νεδον καὶ Κωνσταντινούπολιν, ἔτυχον φιλανδρώπου συνδρομῆς. (1)

1) Ἐνα τῶν φυγάδων τούτων, τὴν Ἰαννάκην Μουδάτσον, εὕρισκόμεν τῷ
1831 Διοικητῇ τῆς Τενέδου, εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Ἑνετίας. Ἀπειθήσας οὗτος

Ἄλλ' ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις, μὴ ἐξαρχεσθεῖσα εἰς τὴν παντελεῖ δήμευσιν τῆς περιουσίας των, τὴν μὲν κεφαλὴν ἐκάστου αὐτῶν ἐκήρυξε ἀργυρώνητον ἀντὶ τριακοσίων ὑπερπύρων. αὐτοὺς δὲ ζῶντας κατεδίκασεν εἰς ἰσόβιον ἐξορίαν οὐ μόνον ἐκ τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὅλης τῆς Ἐνετικῆς ἐπικρατείας.

Εἶπομεν, ὅτι τὸ ἔργον τῆς μαχαίρας διέκοφεν ἡ φυγή. Μήπως ἐντεῦθεν ἐσυμπεράνευ ὁ ἀναγνώστης τὴν ὕφεσιν τῆς ὀργῆς; Ἡπατήθη. Ὁ λόγος ἦτο μόνον περὶ κορυφαίων. Δεκατισθείσης ἀπαξ τῆς τάξεως τῶν εὐπατριδῶν, ἐπῆλθε καὶ ἡ φορὰ τῶν χυδαίων. Ἀπὸ τοῦ νῦν ἕκαστος μὴν κατὰ συνέχειαν ἔχει ἴδιον μαρτυρολόγιον. Δρέπανομένων ὀνομασί. Μετὰ τὸν ἔντιμον θάνατον τῆς μαχαίρας, ἡ ἀγενὴς ἀγχόνη.

• Γαληνότατε κύριε, (γράφουσι οἱ Πληρεξούσιοι πρὸς τὸν Δούκα Ἐνετίας), γνωστά σοι παρ' ἡμῶν ἐγένοντο τὰ ἐν Κρήτῃ διαπραχθέντα μέχρι τοῦ νῦν. Πρέπον ἐπὶ τοῦ παρόντος κρίνομεν νὰ παρασυνάψωμεν καὶ ὅσα ἔτερα διεπράχθησαν ἄχρι τῆς 15 τοῦ παρελθόντος Ἰουλίου, καθ' ἣν ἐνέα προδόται ἀπεκεφαλίσθησαν. Τῇ ἐπιούσῃ, 16 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἀπεκεφαλίσθησαν ἡμετέρα διαταγῆ τρεῖς, δύο δὲ ἀπηγχονίσθησαν. Καὶ τὸν μὲν Ἀντώνιον Μοντέλλον ἐξωρίσαμεν ἐπὶ ἓν ἔτος, τὸν δὲ χρυσοχόον Μοσχολέον Σολόπουλον ἐπὶ δύο ἔτη. Εἰς ἄλλας ἐπισυνημμένας ἐπιστολάς περιέχοντα, τὰ ὀνόματα καὶ αἱ καταδίκαι ἀπάντων τῶν μελῶν τοῦ γένους τῶν Γραδινίκων, καὶ τοῦ γένους τῶν Βανιέρων, ἔτι δὲ αἱ δικογραφίαι τῶν τέκνων ἐνέα προϋχόντων καὶ κυριωτέρων προδοτῶν, ἔτι δὲ αἱ καταδίκαι τῶν υἱῶν ἐτέρων τινῶν φυγοδίκων, εἰς τὸ κεφαλικὸν τμήμα ὑποβληθέντων. Ὡσαύτως, ἐν ἐπιστολῇ προηγουμένη, ἐσημειώσαμεν σοι τὸν κατάλογον τῶν τιμαρίων, ὅσα μέχρι τοῦδε ἔδη-

τῇ Συγκλήτῳ, ἥτις διέταξε τὴν μετάδοσιν τῆς νήσου πρὸς τοὺς Γενουήτας, ἐπέτυχεν ν' ἀναγορευθῆ παρὰ τῶν ἐγκατοίκων ἡγεμῶν. Ἄλλ' ἐφεξῆς ἀναγκασθεὶς νὰ ὑποταχθῆ καὶ συνθηκολογήσας μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ἔλαβε μεθ' ἐπιτοῦ μέγα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τενέδου, καὶ μετανήστη εἰς Κρήτην. Οἱ λοιποὶ τῶν νησιωτῶν μετακίσθησαν εἰς Εὐβοίαν.

μεύσαμεν εἰς ὄφελος τῆς Γαληνότητός σου. Νῦν δ' ἐπισυνάπτομεν τὰ ὀνόματα ἐτέρων δημευθέντων κτημάτων καὶ καθάλλαριῶν.—
Ἐκ Χάνδακος, 2 Αὐγούστου».

Δῆλον ἐντεῦθεν, ὅτι τὸ πλείστον βᾶρος τῆς εὐθύνης καὶ τῆς Ἑνετικῆς ἐκδικήσεως ἔπεσεν ἐπὶ δύο οἴκους, τὸν τῶν Γραδινίκων καὶ τῶν Βενιέρων, οἵτινες κατ' ἀλήθειαν ἀπέβησαν οἱ πολυαριθμώτεροι ἀμα καὶ ἰσχυρότεροι τῆς νήσου, μάλιστα ἀπὸ τῆς περιφήμου Συνθήκης τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργου καὶ ἐφεξῆς. Ἡ Σύγκλητος, ἀποτυχοῦσα περὶ τὴν ἐκατόμβην, ἦν ἐπεφύλακτε κατὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν οἴκων τούτων, δραπετευσάντων, ὡς εἴρηται, εἰς Χίον καὶ Ρόδον, διέταξεν εἰς ἀμοιβὴν τὸν ἐξοικισμὸν ἀθρώων τῶν δύο οἰκογενειῶν. Ἐξάγεται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς ἐξῆς τῶν Πληρεξουσίων ἐπιστολῆς.

«Γαληνότατε ! γνωστοποιοῦμεν τῇ Δουκικῇ Ὑψηλότητί σου, ὅτι, πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ κατὰ τοῦ γένους τῶν Γραδινίκων καὶ Βενιέρων ἐντάλματός σου, αὐτῶν, δηλαδή, οἵτινες κατὰ τὴν ἀνταρσίας τὴν πόλιν τοῦ Χάνδακος, ἰδοὺ ἀποστέλλομεν δεσμίους εἰς Ἑνετιανὰ πάντας ὅσων τὰ ὀνόματα ἐν τῷδε τῷ γράμματι ὑποσημειοῦνται. Ὡς δὲ πρὸς τινὰ μέλη τῶν οἴκων αὐτῶν, οἷον νήπια ἄρρωστα, ἢ καχεκτικά, ἢ ἐγκύους γυναῖκας, ἐπειδὴ ἀνίκανα τυγχάνουσι ταῦτα κατὰ τὸ παρὸν εἰς θαλασσοπορίαν, διωρίσαμεν ν' ἀφίσωσι τὴν Κρήτην μετὰ ἐπτάμηνον προθεσμίαν. Ἀποστέλλομεν συγχρόνως τὰ τέκνα τῶν Δέκα ἀρχιπροδοτῶν, οἵτινες ὄφειλον ἡμῖν τὴν ἐπιτραπεῖσαν ἱκανοποιήσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα ἐτέρων τινῶν, μέρος τῶν ὁποίων ἔπαθον ἤδη τὸ ἀντιποινοῦν τῆς προδοσίας. Σημειοῦμεν ἐνθάδε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν φυγοδικῶν, καθ' ὧν ἐξεδώκαμεν ἤδη τιμημα κεφαλικόν. Οἱ ἐπίλοιποι θέλουσι παρουσιασθῆν ἐντὸς τῆς τεθειμένης προθεσμίας πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς τιμωρίας των. Τὰ δὲ περὶ τῆς ἐκτελέσεως ταύτης, εἰς ἐπομένας ἐπιστολάς. Ἐκ Χάνδακος, 2 Αὐγούστου».

Ἐνῷ ὁ πυρετώδης οὗτος διωγμὸς ἐπεκράτει, πανηγύρεις καὶ τελεταὶ ἐψήφίζοντο παρὰ τῶν καθιδρυθειῶν ἀρχῶν. Ὁ Πέτρος Μωροζήνης (ΟΖ.) ἐξέδωσε θέσπισμα, φέρον ὡς ἔγγιστα τὰς ἐφεξῆς διατάξεις.

«Βουλόμενοι ἡ Αὐτοῦ Ἐντιμότης ὁ δούξ καὶ οἱ σύμβουλοι τοῦ Λουδοβίκου Μολίνου καὶ Νικόλαος Κιβρανός ν' ἀποδώσωσι χάριτας τῷ κυρίῳ καὶ Σωτῆρι Ἰησοῦ Χριστῷ, τῇ μακαρίᾳ Παρθένῳ Μαρίᾳ, καὶ τῷ Εὐαγγελιστῇ καὶ προστάτῃ Μάρκῳ. ὅτι ἀπήλλαξαν τὴν νῆσον ἀπὸ τῆς ἀποστασίας καὶ τοῦ λοιμοῦ, θεσπίζουσιν ὡς ἑξῆς. Α'. Εἰς μνήμην αἰωνίαν, θέλει τελεῖσθαι καθ' ἑκάστην 10 Μαίον ἐνιαύσιος λιτανεία, ἐν ἣ παρευρεθῆσεται σύμπας ὁ κλήρος τοῦ Χάνδακος μετὰ τῶν Γραικῶν Παπάδων. Β'. Εἰς χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν τῶν πιστῶν ὑπηκόων τῆς Αὐθεντείας, τελεσθήσονται κατὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀγῶνες ἵππικοί, κανονισθησόμενοι ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς Δουκῶν. Γ'. Ἡ δεκάτη Μαίου κηρύττεται ἐπίσημος καὶ ἑορτάσιμος, ὡς τοιαύτην δὲ θέλουσιν ἅπαντες, ὑπὸ ποινὴν αὐστηράν, πανηγυρίζει αὐτήν».

Κατὰ δυστυχίαν, οὔτε ὁ λοιμός, οὔτε ἡ ἀποστασία εἶχον ὀλοτελῶς ἐκλείψει. Καὶ μετ' ὀλίγον, ὁ μὲν Λουκῖνος Δελβέρμις ἀπέπλευσε, λαβὼν ὡς βραβεῖον διὰ χειρὸς τοῦ Μωροζίνου δωδεκάπηγυ ὕψοςμα κοκκινοβαφές. Ὁ δὲ πολυπαθὴς Λεονάρδος Δάνδολος, ἀνακληθεὶς εἰς Ἐνετιάν, ἐτιμήθη παρὰ τῆς Συγκλήτου διὰ περιφανῶν καὶ ἐπιζήλων ἀξιωματῶν.

Τοιοῦτον τέλος, νομιζόμενον τούλάχιστον, ἔλαβεν ἡ ἐξιστορουμένη ἐπανάστασις.

Ἡ δὲ ἐπανάκτησις τῆς Κρήτης ἐπανηγυρίσθη εἰς Ἐνετιάν ἱεροπρεπῶς ἐνταυτῷ καὶ κοσμικῶς. Καὶ πρῶτον μὲν ἐψάλη ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ Ἁγίου Μάρκου τριήμερος Εὐχαριστία, παρόντων τοῦ Δουκῆ, τοῦ Πέτρου, βασιλέως Κύπρου, καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Λουκῖνου. Εἶτα δέ, ἐπὶ τρεῖς ἀκολούθους ἡμέρας, ἐτελέσθησαν ἀγῶνες δημόσιοι, χάριες ἀπενεμήθησαν καταδικαίσι, καὶ ἐλεημοσύναι τοῖς ἀπόροις διενεμήθησαν. Οὐδὲ παρέλιπε καὶ κατὰ ταύτην τὴν πανηγυριν ὁ Ἀρετίνος ποιητὴς νὰ ἐξυμνήσῃ εἰς καθαρῆουσαν λατινικὴν τὴν νίκην τοῦ φίλου τοῦ Λουκῖνου κατὰ τῶν Γραικῶν, ὡς περιφρονητικῶς ἐκάλει τοὺς ὁμοεθνεῖς Λεοντίου Πιλᾶτου τοῦ διδασκάλου του. Καὶ ὅμως (φαίνεται σχεδὸν ἀπίστευτον), ὁ Πετράρχης διέμενε τότε εἰς Ἐνετιάν ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ συμμελετῆσαι μετὰ τοῦ

διαπρεπούς τούτου ἑλληνιστοῦ τοὺς φιλελευθέρους ὄμνους τοῦ Πινδάρου, καὶ τοῦ Αἰσχύλου τοὺς Πέρσας!

Ἐσπευδε δ' ἐντοσοῦτῳ ἡ Κυβέρνησις νὰ διαβιβάσῃ καὶ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς χριστιανωσύνης ἐπίσημον τὴν χαρμύσινον ἀγγελίαν τῆς νίκης, καὶ τὴν διὰ θανάτου, ἢ δι' ἐξορίας καταστροφὴν τῶν ἀνταρτῶν. Συνεχάρησαν αὐτῇ ἅπαντες οἱ πολιτάρχαι καὶ βασιλεῖς, ἀντεπιπέμψαντες φράσεις τιμητηρίους, καὶ, κατὰ τὸ τότε ἔθος, ὑπερόγκους ἐπαίνους. Ὁ Κάρολος Δ' αὐτοκράτωρ καὶ Βοημίας Ρήξ, ὁ Λουδοβίκος Οὐγγρίας, ἡ Ἰωάννα, βασίλισσα Ἱεροσολύμων καὶ Σικελίας, ὁ ψωμοζήτης ἐκεῖνος Ροβέρτος, Ἰμπεράτωρ Κωνσταντινουπόλεως, Ἀχαΐας δὲ καὶ Ταράντου Πρίγκηψ, ὁ Οὐρβανὸς Ἐπίσκοπος, Δούλος τῶν Δούλων τοῦ Θεοῦ, συνερίσθησαν ἀλλήλοις τίς πλείονας ν' ἀποπέμψῃ πρὸς τὸν Ὑψιστον δοξολογίας διὰ τὸν θρίαμβον τῶν Ἑνετῶν καὶ τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν ἀποστατῶν.

Τάχα ὁ λεγόμενος γραμματεὺς καὶ διερμηνεὺς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὁ ἀλάτῃστος καὶ ἀναμάρτητος Πάπας, τάχα πέποιθεν, ὅτι καταβληθεῖσθαι τοιοῦτοτρόπως τῆς ἀποστασίας, στερεωθείσθαι οὕτω τῆς τυραννίδος ἐν Κρήτῃ, (*validum fundamentam positum*, ὡς ἐκφράζεται, μακαρίζων τὰ τρόπαια τῶν Ἑνετῶν), οὐδέποτε πλέον ἡ δεσποτεία τῆς Δημοκρατίας ἤθελεν ἐν ἐκείνῃ τῇ νήσῳ διαταραχθῆ;

Τὴν πεποιθήσιν του ταύτην, (ἂν συνέλαβεν εἰλικρινῶς τοιαύτην πεποιθήσιν), θέλουσι βασανίσει τὰ ἐκτεθησόμενα εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον (1).

(1) Ἐνταῦθα λήγουν τὰ ἱστορικὰ Σκη ογραφήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ἐπαναστασις τῶν ἀδελφῶν Καλλέργῳ. — Ὑψωσις τῶν Βυζαντινῶν σημάτων ἐν Λασιθίῳ. — Αἱ πρῶται ἐχθροπραξίαι. — Ἀπόκρουσις καὶ καταδίωξις τῶν Ἐνετῶν. — Ἐν Ἐνετίᾳ. — (1) πάπας προκαλῶν στρυφοφορίαν κατὰ τῶν Κρητῶν δι' ἀφέσεως. — Διάδοσις τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰ δυτικά μέρη. — Ἐπικουσίαι ἐξ Ἐνετίας. — Πολλοὶ Ἐνετοὶ ἀποικοὶ τάσσονται μετὰ τῶν Κρητῶν. — Δηλώσεις καὶ καταστροφαί. — Σιτοδεία. — Ὁ λιμὸς ἐγείρει μεμφιμοιρίας καὶ διχονοίας μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν. — Σύλληψις τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη καὶ ἄλλων καὶ θανάτωσις αὐτῶν. — Μάχαι εἰς τὰ δυτικά μέρη. — Καταστολή τῆς ἐπαναστάσεως. — Σύλληψις Γεωργίου Καλλέργη καὶ πολλῶν ἄλλων θανάτωσις αὐτῶν καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν. — Ἀνήκουστοι σκληρότητες. — Ἐκθεσις Λορεδάνου. — Τὸ Λασιθὶ καὶ ἡ Ἀνώπολις. Ὅριστικὴ καθυπόταξις τῆς Κρήτης.

Ὁ Λουκῖνος εἶχεν ἀπέλθει μετὰ τοῦ στόλου του, ἀφοῦ ἐπανάγαγε, καθ' ὃν τρόπον εἶδομεν, τὴν τάξιν καὶ ἀνεστύλωσεν ἐπὶ τῆς νήσου τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν. Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἀποικοὶ Ἐνετοὶ εἶχον ἡσυχάσῃ, καταπτοηθέντες ὑπὸ τῶν σκληρῶν ἐκδικήσεων τῆς μητροπόλεως, οἱ ἰθαγενεῖς, ἀκαταπόνητοι ὑπὸ τῶν ἀποτυχιῶν, ἦσαν ἔτοιμοι εἰς νέαν ἀπόπειραν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ Ἐνετικοῦ ζυγοῦ. Διὸ μικρὸν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἀγίου Τίτου, τὸ 1367, ἐπὶ τοῦ Δόγη Μάρκου Κορνάρου, ὁ Ἰωάννης Καλλέργης, συναρχηγὸς ἔχων τοὺς ἀδελφούς του Ἀλέξιον καὶ Γεώργιον, ὕψωσεν ἐπὶ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Λασιθίου τὸ Βυζαντινὸν λάβαρον καὶ ἐκάλει ὑπ' αὐτὸ πάντα ἐπιθυμοῦντα ἐλευθερίαν (che desiderasse la libertà). Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι οἱ Κρητῆς οὐδέποτε ἐλησμόνησαν τοὺς δεσμούς, οἵτινες τοὺς συνέδεον πρὸς τοὺς ἐν Βυζαντίῳ. ἡ δὲ δημοκρατία τοῦ 1362 ἦτο ἐπινόημα τῶν Ἐ-

νεποκρητικῶν, μὴ ἐπιδοκιμαζόμενον εἰλικρινῶς ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. Εἰς τὴν μονὴν τῆς Κρουσταλένιας ἐγένοντο καὶ πάλιν αἱ πρῶται συναθροίσεις, εἰς ἃς συνῆλθον οἱ ὄπλαρχηγοὶ τῶν ἀνατολικῶν τῆς νήσου διαμερισμάτων, ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου. Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης μεταβὰς εἰς Μυλοπόταμον ἐξήγειρε τοὺς κατοίκους τῶν μερῶν ἐκείνων, ὃ δὲ Γεώργιος Καλλέργης ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν Λευκωρεϊτῶν. Ἄλλ' ἢ ἐπαναστάσεις, ἀρξαμένη, ὡς πάντοτε, ἐκ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τῆς νήσου, μετεδόθη βραδύτερον εἰς τὰ δυτικά. Οἱ ἐπαναστάται κατ' ἀρχὰς καταδιώξαντες τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Ἑνετοὺς τιμαριούχους κατέλαβον καὶ διήρπασαν τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν καὶ ὠχυρώθησαν εἰς τοὺς πύργους καὶ τὰ φρούρια τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς νήσου.

Οἱ τότε προβλεπταὶ Νικόλαος Ἰουστινιᾶνος καὶ Δομένικος Μολίνος ἐστρατεύσαντες ἐκ Χάνδακος ἀνέκτησαν καὶ ἐπυρπόλησαν τινὰ τῶν φρουρίων, ἀλλὰ καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν συσσωματωθεισῶν δυνάμεων τοῦ Ἰωάννου Καλλέργη, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες ἐλεηλάτησαν τὰς περὶ τὸ Καστέλ Νόβο (Καινούριο) καὶ πρὸ τοῦ Χάνδακος ἐπαύλεις τῶν Ἑνετῶν ἀρχόντων. Ὁ Χάνδαξ ὁμοῦς ὑπερασπιζόμενος ὑπὸ τοῦ Πέτρου Τρεβιζάνου, ἀντέστη εἰς τὰς ἀποπεύρας αὐτῶν. (1)

Μετὰ ταῦτα οἱ ἐν Μυλοποτάμῳ ἐπαναστάται, γενομένοι καὶ αὐτοὶ κύριοι τῶν ἐπαρχιῶν, προσέβαλον καὶ τὸ Ρέθυμνον. Μετὰ τινὰς δὲ ἐφόδους, οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Ἑνετοί, καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ, ἐπέβησαν εἰς τὰς γαλέρας καὶ, ἐγκαταλιπόντες τὸ φρούριον, κατέφυγον εἰς Χάνδακα. Οὕτω ἐντὸς ὀλίγου χρόνου, ἀπασα ἡ νῆσος, ἐκτὸς τῆς πρωτεύουσας καὶ μικρῶν τινῶν φρουρίων, περιῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ ἄγγελμα τῆς νέας ἐπαναστάσεως ἐνεποίησεν ἐν Ἑνετίᾳ ἐν-

1) Κατὰ τὸν Daru ὁμοῦς οἱ ἐπαναστάται δὲν προσέβαλον τὸν Χάνδακα, ἀλλ' ἐφηρμσιν ἐξ ἀρχῆς ἀμυντικὴν τακτικὴν, ὀχυρωθέντες εἰς τὰ φρούρια καὶ τοὺς πύργους τῶν ἐπαρχιῶν.

τύπωσιν τοσούτον μάλλον ἀνιαρὰν καθ' ὅσον ἦτο ἀπρόοπτον. Ἡ Σύγκλητος διεμήνυσε πρὸς τοὺς ἐν τῇ νήσῳ Ἐνετοὺς νὰ σχηματίσωσιν ὅπως ἠδύναντο στρατὸν καὶ ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, νὰ προμηθευθῶσι δὲ ἵππους, ἀν τοιοῦτοι δὲν ὑπῆρχαν ἐν τῇ νήσῳ, ἐκ Μικρασίας, ἰδίαις δαπάναις, ὡς ὑπεχρεοῦντο ὑπὸ τοῦ ὅρκου καὶ τῶν δουρικῶν δωρητηρίων. Ἐπεκαλέσθησαν ὡσαύτως καὶ τὴν ἀρρωγὴν τοῦ Πάππα, ὅστις προθύμως ὑπεσχέθη ἀφαιρῆσαι ἀμαρτιῶν εἰς πάντα ὅστις ἠθελὲν ἐκστρατεύσει κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν.

Ἐν τούτοις οἱ ἐπαναστάται συνήπτον καθημερινῶς σχεδὸν μάχας πρὸς τὰ στρατεύματα τοῦ Ἰουστινιάνου, καθ' ἃς πολλὰ ἦσαν ἐκατέρωθεν αἱ ἀπώλειαι εἰς ἀνδράς, ἤχμαλωτίσθησαν δὲ καὶ τινες τῶν ἐπαναστατῶν, σημαίνοντες, κατὰ τὰς Ρίζας τοῦ Λασιθίου. Ἀλλὰ τότε ἤρχισαν νὰ ἐξεγείρωνται καὶ οἱ Λευκωρίται, ἰδίως δὲ οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνωπόλεως, (1) ἣτις ἀνέκαθεν ἦτο τὸ κέντρον τῶν ἐπαναστάσεων εἰς τὰ δυτικὰ μέρη, ὡς ἦτο τὸ Λασιθιον εἰς τὰ ἀνατολικά. Πλεῖστα ἦσαν τὰ κινήματα τῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον, τὰ ὅποια ἠδυνάτουσαν νὰ καταστειλῶσιν αἱ ἐν τῇ νήσῳ Ἐνετικαὶ δυνάμεις. Πολυάριθμοι ἐπαναστάται προσέβαλον τὸ Μαλθιτισίνο, ἐπιδραμόντες δὲ εἰς τὰ μέρη τῆς Κυδωνίας ἐλεηλάτησαν καὶ ἐπυρπόλησαν τὰ κτήματα τῶν Ἐνετῶν κατοίκων. Ἄλλοι ἐπαναστάται συνηθοίσησαν εἰς τὰ μεσημβρινὰ μέρη τῆς νήσου εἰς τὴν Ἀκατσίαν (Acatia) ὡς ἂν Ἀρκαδίαν) καὶ τὴν Μελίσσαν (Melissia).

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὅμως κατέφθασαν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς ἰσχυραὶ ἐπικουρίαι· διωρίσθησαν δὲ νέοι προβλεπταὶ οἱ Ἰάκωβος

(1) Τὸ ὄρεινόν διαμέρισμα εἰς ὃ περιλαμβάνεται ἡ Ἀνωπόλις δὲν εἶχεν προφανῶς ἀκόμη ὀνομασθῆ Σφακιά, ἀφ' οὗ ἄλλως τε πολλῶ ὕστερον τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ Bel lon ἀπέδιδε τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς ἓν χωρίον (village), τὸ ὅποσον ἀναντιρρήτως εἶνε ἡ σημερινὴ Χώρα ἢ Μπρόσγαλος. Ἡ Ἀνωπόλις, φαίνεται, κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα, διατηροῦσα σχετικὴν τινὰ ἀκμὴν, εἶχε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ διαμερίσματος καὶ ἐπρωτοστάει εἰς τοὺς κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνας.

Βραγαδίνος, Παῦλος Λωρεδάνος, Πέτρος Μοκενίγος, Λωρέντζος Δάνδολος καὶ Ἀνδρέας Ζένος· καὶ ὁ Ἰάκωβος Βραγαδίνος, παραλαβὼν 100 ἵππεῖς καὶ 1500 πεζοὺς ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν εἰς Ἀκατᾶν καὶ Μέλισσαν ἐπαναστατῶν, οὓς προσέβαλε μετ' ἀκατασχέτου ὀρμῆς. Οἱ ἐπαναστάται, μετὰ πεισματώδη μάχην, μὴ δυναθέντες νάντιστώσιν ἕως τέλους εἰς τὰς ἐφόδους τῶν τακτικῶν στρατευμάτων τοῦ Βραγαδίνου, δισκορπίσθησαν. Πολλοὶ ἐκατέρωθεν ἔπεσαν ἐν τῇ μάχῃ, πλείστοι δὲ τῶν ἐπαναστατῶν ζωγρηθέντες ἀπηγχονίσθησαν ἐπὶ τόπου καὶ ἄλλοι κατέφυγον εἰς τὸ ὄρη. Οἱ Ἐνετοὶ ἐπυροπόλησαν τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία καὶ κατέστρεψαν τὰ σπαρτὰ ἐν τοῖς ἀγροῖς, διασπείροντες τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν ἐρήμωσιν κατὰ τὴν διάβασιν των.

Ὅτι συνέβη κατὰ τὴν προηγουμένην ἐπανάστασιν, τοῦτο ἤρξατο γινόμενον καὶ κατὰ τὴν παρούσαν. Οἱ Ἐνετοὶ ἄποικοι, οἵτινες πολλὰς συνδεόμενοι μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, συνεμερίζοντο τὸ κατὰ τῆς Ἐνετικῆς δεσποτείας μῖσος αὐτῶν, ἰδίως ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἐπαναστάσεως, ἤρχισαν τασσόμενοι μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Πολλοὶ τούτων, ἄλλως πρὸ πολλοῦ ἐξομώσαντες τὸ λατινικὸν δόγμα καὶ προσελθόντες εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, συνδεόμενοι δὲ πρὸς τοὺς Ἕλληνας διὰ κηδεστειῶν, ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῆς ἐξουσίας ὑποπτοὶ ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ὑποθάψει τῆς ἐπανάστασεως, διὸ ὑπεβλέποντο, ἐπιέζοντο δὲ καὶ ὑπὸ τῶν μισθοφόρων τοῦ Βραγαδίνου καὶ τοῦ Ἰουστινιάνου. Τούτων ἕνεκα κατ' ἀρχὰς ὀλίγοι, ἔπειτα δὲ πανδημεὶ ἤρχισαν ναύτομολῶσι πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας. Δώδεκα μεγάλων ἐνετικῶν κωμῶν οἱ κάτοικοι μετὰ γυναικῶν καὶ παιδῶν κατέφυγον εἰς Λασιθί, ὅπου οἱ ἐπαναστάται τοὺς ἐδέχθησαν καὶ παρέσχον αὐτοῖς πᾶσαν περιποίησιν καὶ ἀρωγὴν. Τούτους ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι· ἐνισχυθέντες δὲ οἱ ἐπαναστάται διὰ τῶν ἐπικούρων τούτων, νέας ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς καὶ δηρώσεις, ἀντεκδικούμενοι καὶ ἀποκλείοντες τὰ ἐνετικὰ στρατεύματα εἰς τὸν Χάνδακα καὶ τὰ ὀλίγα ἄλλα φρούρια τὰ κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν.

Τότε ὁ ἐκ τῶν προβλεπτῶν Πέτρος Μοκενίγος, βλέπων ὅτι ἡ ἐπανάστασις προώδευεν, ἀντὶ νὰ περισταλῇ καὶ ὅτι ἐλάχιστα μόνον μέρη τῆς νήσου, πρὸς τὴν Κίσαμον, ἔμενον ἡσυχᾶ, ἀλλὰ καὶ

ταῦτα ἔτοιμα νὰ ἐξεγερθῶσι, καὶ μὴ δυνάμενος νάντεπεξέλθῃ τελελεσφόρως κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις κατεῖχε τὰ ὄρεινὰ μέρη, ἐφορμῶν ἐκείθεν κατὰ τῶν περιχώρων τῶν πόλεων, ἀπεσύρθη μετὰ τοῦ στρατοῦ του εἰς Χάνδακα. Ἐγράψε δὲ πρὸς τὴν Σύγκλητον, ἐκθέτων τὴν κατάστασιν καὶ παριστῶν αὐτῇ ὅτι ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη ἐπικουριῶν, διότι μὲ τὸν ὑπάρχοντα στρατὸν ἦτο ἀδύνατος ἡ καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως. Συγχρόνως δὲ ἀνέφερε πρὸς τὴν Σύγκλητον ὅτι δὲν ἠδύνατο μόνη ἡ ἀποικία νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς δαπάνας τοῦ πολέμου, καὶ ὅτι μετὰ μεγίστης δυσκολίας εἶχεν ἀγοράσει πεντακοσίους ἵππους ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μοκενίγου δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη εἰς Ἐνετιάν, ὅτε κατέπλευσαν εἰς Χάνδακα πλοῖα Ἐνετικὰ μετ' ἑκατοντάδων τινῶν πεζῶν. Συγχρόνως ἀνηγορεύθη δούξ Κρήτης ὁ Πέτρος Μοκενίγος. Τότε ὁ Ἀνδρέας Ζένος καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν προβλεπτῶν, ἐπιβιβάσαντες στρατὸν ἐπὶ τριῶν γαλερῶν καὶ δύο κατέργων ἔπλευσαν εἰς Μυλοπόταμον, ὁπότεν διηυθύνθησαν κατὰ τῶν ἐν τοῖς ὄρεσι ὠχυρωμένων ἐπαναστατῶν. Ὁ Ἀνδρέας Ζένος, ὀρμητικὸς ὢν καὶ θερμὸς, ἔσπευσε νὰ συγκρουσθῇ μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἄλλ' οὔτοι ἀποκρούσαντες τὴν ἐπίθεσιν, ἐφόνευσαν καὶ αὐτὸν τὸν Ζένον. Ἡ ἤττα αὕτη ἠνάγκασε τοὺς Ἐνετοὺς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Μυλοπόταμον.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἔφθασαν νέαι πολυάριθμοι ἐπικουρίαι ἐξ Ἰταλίας καὶ αἱ δυνάμεις τῶν Ἐνετῶν ἠῤῥηξαν μεγάλως. Οἱ δὲ Κρήτες, βλέποντες τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ πληθυνομένης ἀπαύστως, ἐνῶ αὐτοὶ οὐδ' αὐμοίθην ἠλπίζον βοήθειαν, μετέβαλον τακτικὴν καὶ παύσαντες τὸν ἐπιθετικὸν πόλεμον, περιωρίθησαν νὰποκρούσωσι τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ Ἐνετοὶ προβλέπταί, ἀγοντες στίφη ἐξωλεστάτων μισθοφόρων, ἕκαιον καὶ κατέστρεφον ὁπότεν διήρχοντο, συμπληροῦντες τὰς καταστροφάς, ἃς ἤδη εἶχον κάμει καὶ παρασκευάζοντες τὸν λιμὸν, δι' οὗ καὶ μόνον ἠλπίζον νὰ πολεμήσωσιν ἀποτελεσματικῶς τὴν ἐπανάστασιν. Οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐφοβοῦντο τὴν σιτοδείαν, διότι καθ' ἑκάστην κατέφθανον πλοῖα Ἐνετικὰ κομίζοντα τροφίμα.

Τῶντι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δεινὴ σιτοδεία ἤρχιζε νὰ στε-

ναχωρή τοὺς ἐπαναστάτας, ἡ δὲ ἔνδεια ἐγέννησε τὰς μεμφιμοιρίας, τὰς ἀντεγκλήσεις καὶ τὴν διχόνοιαν. Καταβολὴ ἠγέρθη κατὰ τῶν Καλλεργῶν, ὑποθαλαπομένη δὲ ἡ δυσαρέσκεια ὑπὸ τινῶν Ἐνετοφρόνων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν δεινῶν καὶ τῆς ἐνδείας καὶ τῶν στερήσεων, ἀπέβαιναν ἀπειλητικῆ. Μάτην ὁ Καλλέργης ἀπηυθύνθη πρὸς τοὺς ἐν Βυζαντίῳ, ζητῶν βοήθειαν· ἀπελπισμὸς περιέβαλε πανταχόθεν τὴν ἀγωνιζομένην νῆσον. Ἀλλὰ καὶ ἐν μέσῳ τῆς ἀπογνώσεως ταύτης ὁ Καλλέργης ἐπέμενεν, ἕως οὐ προδοθεὶς ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Λατερνῶν, συνελήφθη, ὑπὸ τοῦ Κρεσίου Μολινοῦ, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξίου, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ τινῶν ἄλλων ἀρχηγῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ συγγενὴς τῶν Καλλεργῶν Ἐνετόκης Γιαννάκης Μολίνης, καὶ πάντες ἀνεξαίρετως ἐκατατομήθησαν ἢ ἀπηγχονίσθησαν.

Τοῦτο ἐπέφερε σχεδὸν τὴν πλήρη καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰ ἀνατολικά μέρη τῆς νήσου. Ἀλλὰ τὰ δυτικὰ μέρη, ἀπὸ τοῦ ὄρους Στρούμβουλα μέχρι Κισάμου, ἀντείχον ἀκόμη, διὸ οἱ Ἐνετοὶ ἔστρεψαν ὅλας τὰς δυνάμεις κατὰ τῶν μερῶν τούτων. Ὁ Ἰουστινιάνος ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν ἐν Συβρίτῃ ἐπαναστατῶν καὶ κυριεύσας, μετὰ αἰματηρᾶς μάχης, τὰ ὄχυράματα καὶ τὰ καταφύγια αὐτῶν, τοὺς διεσκόρπισε, συλλαβὼν καὶ τοὺς ἐπιφανεστέρους. Ἐπειτα ὁ Ἰουστινιάνος καὶ ὁ Τρεβιζάνος διηυθύνθησαν κατὰ τῆς Ἀνωπόλεως, ὅπου εἶχε συγκεντρώσει τὰ τελευτάτα λείψανα τῶν ἐπαναστατῶν ὁ Γεώργιος Καλλέργης καὶ ὅπου εἶχον καταφύγει πολλοὶ τῶν Ἐνετοκρητῶν, οἵτινες εἶχον λάβει μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Πολλαὶ μάχαι συνέβησαν εἰς τὴν φάραγγα τῆς Ἀράδαινας, ἀλλ' ἐπὶ τέλος οἱ προβλεπταὶ διαβάντες τὸ στενόν, κατέλαβον τὴν Ἀνώπολιν, καὶ συνέλαβον τοὺς πλείστους τῶν ἀρχηγῶν. Ὁ Γεώργιος Καλλέργης, καταφυγὼν εἰς τι σπήλαιον, (κατ' ἄλλους μὲν μόνος, κατ' ἄλλους δὲ μετὰ τοῦ προσθυτέρου ἀδελφοῦ του Ἰωάννου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην, δὲν εἶχε συλληφθεὶ ἔτι) ἀπεπειράθη νὰ τοξέυσῃ κατὰ τῶν ἐφορμησάντων Ἐνετῶν, ἀλλὰ τὸ τόξον του ἐθραύσθη. Ἄλλος δὲ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐπανάστασεως, ἐνῶ ἀπήγετο δέσμιος, παρεκάλεσε νὰ τοῦ ἐπιδέσῃ τραῦμα τὸ ὅποσον εἶχε λάβει κατὰ τὴν μάχην. «Μὴ σέ μέλει καὶ

αύριον δὲν θὰ ἔχῃς ἀνάγκην ἀπὸ φάρμακα καὶ ἰατρούς», ἀπάντησεν εἰς τῶν στρατιωτῶν, ὑπαινιπτόμενος τὸν θάνατον ὅστις τὸν ἀνέμενε.

Τρομερὰ τῶντι καὶ ὅσον οὐδέποτε ἀπηνῆς ὑπῆρξεν ἡ ἐκδίκησις τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Γεώργιος Καλλέργης, ἀχθεῖς εἰς Χάνδακα, ἐκαρτομήθη μετὰ τῆς συζύγου, τῶν τέκνων καὶ πολλῶν συγγενῶν του. Τὴν αὐτὴν τύχην ὑπέστησαν καὶ πλείστοι ἄλλοι ἀρχηγοί, ὑπαρχηγοὶ καὶ πρόκριτοι. Οἱ προβλεπτοὶ λαβόντες πληρεξουσιότητα νὰ πράξωσι πᾶν ὅ,τι θεωροῦσι συντελεστικὸν πρὸς πλήρη ἐκρίζωσιν τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἐπὶ 160 ἔτη συνετάρακτον τὴν νῆσον, καὶ ταπεινῶσι τοῦ «ἀπίστου καὶ ἀτιθάσου τῶν Κρητῶν γένους», ἔπραξαν πᾶσαν ὠμότητα ἣν δύναται νὰ συλλάβῃ νοῦς ἀνθρώπου. Ἐπὶ μῆνας ἐνηργεῖτο ἀληθὲς ἀνθρωποκυνήγιον εἰς σπῆλαια, φάραγγας, δάση καὶ ἀκρωρείας καὶ τὸ ἔργον τῆς ἀγχόνης καὶ τῆς λαιμητόμου δὲν ἔπαυεν. Τὰ βασανιστήρια, τὰ φρικτὰ τοῦ Χάνδακος βασανιστήρια, ἐδημιούργουν ἢ ἀπεκάλυπτον ἀπαύστως νέους ἐνόχους καὶ αἱ ὄρδαι τῶν μισθοφόρων συνελάμβανον καὶ ἀκρίτους ἀπηγχόνιζον τοὺς χωρικοὺς. Τὰ δένδρα, ἀντὶ καρπῶν, ἔφερον ἐπανάστατας ἀπηγχονισμένους, τὸ αἷμα ἔρρεε παντοῦ καὶ θρῆνος μέγας διέτρεχε τὴν Κρήτην ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον. Ἡ εἰρήνευσις συνεπλήρωσε τὸν ὄλεθρον ὃν εἶχεν ἐπιφέρει ἡ ἐπανάστασις. Φρούρια καὶ χωρία κατεδαφίσθησαν καὶ κατεσκάφησαν καὶ ὀλοκλήρων διαμερισμάτων οἱ κάτοικοι ἀποκίσθησαν εἰς ἄλλα τῆς νήσου μέρη. Τὴν εἰκόνα δὲ τῶν φρικτῶν τούτων παθημάτων συνεπλήρου ἀπελπιστικῆ ἔνδεια.

Μετὰ τὰ γενόμενα, οἱ Ἐνετοὶ εὐλόγως ἐπίστευσαν ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐκείνη ἦτο ὁ τελευταῖος σπασμὸς τῆς Κρήτης ἀσπαιρούσης ὑπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ Ἐνετικοῦ λέοντος. Ἴδου ἡ ἐλθεσις ἣν ἔστειλε πρὸς τὴν Σύγκλητον ὁ ἐκ τῶν προβλεπτῶν Π. Λορεδζνος περὶ τῶν ληφθέντων μέτρων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑποταγῆς τῆς νήσου :

- Γαληνότετε πρίγκηψ, ἐνδοξότατοι καὶ ἐσοχώτατοι ἀρχοντες.
- Ἡ θεία χάρις ἠδούκησε νὰ θέσῃ πέρας εἰς σκληρὸν πόλεμον. Ἡ
- περίφημος ἐκείνη νῆσος ἡ ὁποία ἔχει ὑποβάλει τὴν γαληνοτάτην

« δημοκρατίαν εἰς τόσας θυσίας αἵματος καὶ τόσῳ μακροῦς ἀγῶνας
 « σὰς ἀναγγέλλομεν μετ' εὐχαριστήσεως ὅτι εἶνε εἰς τὴν ὑποταγὴν
 « σας διὰ παντός· τὰ ὄπλα σας τὴν ὑπέταξαν καὶ κατέστησε ἀ-
 « δύνατον πᾶσαν νέαν ἀποστασίαν. Διεψεύσατε τὴν φθονεράν ἐλπίδα
 « τῶν ἐχθρῶν τῆς Βενετίας, οἵτινες ἠλπίζον νὰ σας ἴδωσιν ἐστερη-
 « μένους τῶν εἰς τὰς ἀνατολικὰς θαλάσσας κτήσεών σας. Ἐπιφορ-
 « πισθέντες παρ' ὑμῶν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν κατάστασιν τῆς νήσου
 « καὶ νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἡσυχίαν αὐτῆς, ἐκθέ-
 « στομεν ὑμῖν τὰ μέτρα τὰ ὅποια ἐφάνησαν ἡμῖν πρὸς τοῦτο ἀπα-
 « ραίτητα. Οἱ ἐπαναστάται δὲν ἔχουν πλέον ἀρχηγούς· τόσῳ φοβε-
 « ραὶ τιμωρίαι ἐγένοντο, ὥστε καὶ οὐδεὶς ἄλλος θὰ τολμήσῃ εἰς τὸ
 « μέλλον νὰ γείνη ἀρχηγὸς ἐπαναστάσεως. Οἱ πύργοι οἱ ὅποιοι τοῖς
 « ἐχρησίμευον ὡς καταφύγια, αἱ πόλεις τοῦ Λασιθίου καὶ τῆς
 « Ἀνωπόλεως, ὅλα τὰ φρούρια τέλος τὰ ὅποια δὲν ἐκρίναμεν ἀ-
 « ναγκασιὸν νὰ κατέχωμεν κατηδαφίσθησαν καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῶν
 « μετωκίσθησαν ἀλλαχοῦ, ὃ δὲ περὶ αὐτὰ τόπος θὰ μείνῃ ἀγεώρ-
 « γητος. Τοῦτο ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ
 « πλησιάσῃ τις εἰς αὐτὰ τὰ μέρη. Ὅλοι οἱ θεσμοὶ οἱ ὅποιοι ἠδύ-
 « ναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν ὑπερηφάνειαν ἢ τὸ ἐπαναστατικὸν
 « πνεῦμα τῶν ἀποίκων κατηργήθησαν. Οἱ δὲ ἰθαγενεῖς δὲν θὰ λαμβά-
 « νωσι πλέον παντελῶς μέρος εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὰ δικαστήρια,
 « καὶ ἡ ὑποταγὴ τῶν θὰ εἶνε ἐξασφαλισμένη ὑπὸ τῆς ἐπαγρυπνή-
 « σεως, ἣν θὰ ἐξασκῶσιν ἐπ' αὐτῶν οἱ πιστοὶ σας ἀντιπρόσωποι ».

Συγχρόνως ἀπεστάλησαν ἐξ Ἐνετίας πολυάριθμοι ἀποικοί. Τότε
 δὲ ἐγένετο καὶ ἡ εἰς διαμερίσματα διαίρεσις τῆς νήσου καὶ καθω-
 ρίσθησαν αἱ ἐπαρχίαι. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν τῇ ὀνοματολογίᾳ τῶν
 ἐπαρχιῶν δὲν ἀναφέρεται τὸ Λασιθί, ἀντὶ δὲ τῆς Ἀνωπόλεως ἀνα-
 φέρονται τὰ Σφακία (castel della Sfachia). (1) Τὸ τέλος τῆς
 ἐπαναστάσεως ταύτης συμπίπτει σχεδὸν μετὰ τοῦ θανάτου τοῦ
 Δόγη τῆς Ἐνετίας Μάρκου Κορνάρου, συμβάντος τὴν 13 Ἰουνίου
 1367.

(1) Ἴδε • Στατιστικὴν τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης κτλ. • Ν. Σταυράκη.
 σελ. 134. Ἡ Κρήτη εἶχε τότε 1066 χωρία.

Διὰ τῆς τρομερᾶς ταύτης εἰρηνεύσεως καὶ τῆς ἐξακολουθησάσης τρομοκρατίας ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους ἡ Ἑνετία νὰ παγιώσῃ τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν της. Ἡ πείσμων ἀντίστασις τῶν Κρητῶν ἐκάμφθη. Ἄλλ' εἰς τοῦτο ἴσως δὲν συνετέλεσε τόσον ἡ σκληρότης τῶν Ἑνετῶν ὅσον ἡ ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου πνέουσα ἀπελπισία, ἡ ὁποία ἐμάραινε πᾶσαν ἐλπίδα καὶ πᾶσαν εὐτολμον ροπὴν τοῦ Γένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Μέτρα πρὸς συγχράτησιν καὶ ὑποταγὴν τῶν Κρητῶν.—Εἰρήνη ἀπὸ τοῦ 1367 μέχρι τοῦ 1453.—Οἱ λόγοι τῆς διακοπῆς τῆς ἀντιδράσεως.—"Ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.—Κρητες ἐπικουροί.—Βυζαντινοὶ πρόσφυγες εἰς Κρήτην.—Συνωμοσία Βλαστοῦ καὶ Γαβαλά.—Προδοσία αὐτῆς.—Θανάτωσις τῶν ἀρχηγῶν.—Ἐξετετεῖς ταραχαί.—Καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ Καλλέργη.—Ἀμοιβαὶ πρὸς τὸν Ἑβραῖον προδότην.—Ἀρματωλικά σώματα.—Καλλιέργεια τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐν Κρήτῃ.—Αἱ πρῶται βίβαι τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας.—Κρητες λόγοι καὶ ἐπιστήμονες ἐν Εὐρώπῃ.—Ἀναγέννησις.

Οἱ Ἑνετοὶ γνωρίσαντες ἤδη ἱκανῶς τὸ ἀδάμαστον τοῦ Κρητικοῦ χαρακτήρος, ὅτι «Ὁ Ἕλληνα, καὶ μάλιστα ὁ Κρήσις, πέφυκε θηρίον ἀκαταδάμαστον, περιμένον εὐκαιρίαν νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν ὀδόντας καὶ ὄνυχας», ὡς βραδύτερον ἔλεγεν ἐνώπιον τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου ὁ Σάρπησις, δὲν ἐπίστευσαν εἰς τὴν τελείαν ὑποταγὴν τῶν νησιωτῶν, μεθ' ὅλας τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Λορεδάνου. Διὸ μὴ ἀρκεσθέντες εἰς τὰ ἐκ τοῦ προχείρου ληφθέντα ἀπηνέστατα μέτρα, ἐσυστηματοποίησαν τὴν τρομοκρατίαν καὶ κατέστησαν αὐτὴν χρονίαν ὑπὸ μορφὴν μακιαβελικὴν καὶ ὑποουλόν. Ὁ ζυγὸς, καταστάς ἐπαχθέστερος, δὲν ἀφῆκε τὸν τράχηλον τῶν Κρητῶν νὰ ὑψωθῇ πε-

ρισσότερον τοῦ σημείου. εἰς τὸ ὅποιον τὸν ἀφῆκαν οἱ εἰρηνευταὶ τῆς νήσου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἵπποτων, τῶν ἀπλήστων τούτων βδελ-
λῶν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. ηὔξησεν· ἐξ ἄλλου δὲ πλεῖστοι τῶν ἀρ-
χοντορρωμαίων, οἵτινες ἐνεθάρρουν καὶ διηύθυνον τοὺς ὑπὲρ ἀνε-
ξαρτησίας ἀγῶνας τῶν νησιωτῶν. εἶχον ἔξοντωθῆ ἢ ἐκπατρισθῆ.
Ἐπίβλεψις ἀγρυπνος καὶ κατασκοπεία καταχθονία ὄργανώθη καὶ
τὰ βασανιστήρια, τὰ ὅποια εἶχον εἰσαχθῆ εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὰς
πρώτας ἐπαναστάσεις, συνεπληρώθησαν δὲ τὸ 1260 καὶ μετὰ τὴν
τελευταίαν ἐπανάστασιν διὰ τῶν σατανικωτέρων καὶ φρικτωτέρων
ἐπινοημάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἐν τῇ Δύσει μισαλλοδοξίας, ἀνέμε-
νον εἰς τὰ στυγρὰ ὑπόγεια τοῦ δουκικοῦ παλατίου πάντα καθ' οὗ
ἠγείρετο ἡ ἐλάχιστη ὑπόψια ἀπειθείας καὶ ἀπαρσκειας πρὸς τὰ
καθεστῶτα. Ἀγγαρεῖται καὶ ἐπχρεῖς φορολογίαι ἔτεινον νὰ ἐξευ-
τελίωσι καὶ ταπεινώσωσι τὸν ἀγρότην, ὅστις εἰς ἐπίμετρον ἀφή-
νετο ἔρμαιον εἰς τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν κακοήθειαν τῶν μισθοφό-
ρων οὓς ἐκ πάσης γῆς συνῆγεν ἡ Ἐνετία ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ
Ἁγίου Μάρκου. Ἄλλ' οὐχ ἦτον ὑπεβλέποντο οἱ ἄρχοντες ἄποι-
κοι καὶ ἰθαγενεῖς. Ἡ Ἐνετία, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1362
καὶ τὴν τελευταίαν, ἐδυσπίσται καὶ πρὸς τούτους, ἕνα δὲ μὴ τῆς
παρασκευάσωσι πάλιν καμμίαν δυσάρεστον ἐκπληξιν, ἀδελφοποιού-
μενοι μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, ἐφρόντισε νὰ σπεύρῃ τὴν διαίρεσιν με-
ταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν, ἐπίσης δὲ καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ
τῶν ἀρχοντορρωμαίων.

Τῆς πολιτικῆς ταύτης ἀράγῃ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀκολουθήσασα
εἰς τὴν νῆσον ἐπὶ ἕνα περίπου αἰῶνα ἡσυχία; Ἄναμφιβόλως εἶχε
κατακρησθῆ ἡ Κρήτη καὶ ἐν ἀθυμίᾳ ἔκλινε τὴν μαρτυρικὴν κεφαλὴν
τῆς ὑπὸ τὴν μάστιγα τοῦ δεσπότη. Ἐνὸς καὶ ἡμίσεως αἰῶνος πείρα
τὴν εἶχε πείσει ὅτι ἄνισον καὶ ἀτελεσφόρητον ἠγωνίζετο ἀγῶνα.
Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν βουλήν τῆς μοίρας τῆς, ἐπιφυ-
λάττουσα τὰς ὑπολειπομένας αὐτῇ δυνάμεις δι' εὐθεωτέραν ἐπο-
χὴν, ἀντὶ νὰ τὰς ἐξάντλῃ εἰς μάτην, παλαίουσα κατὰ κραταιοτά-
της δυνάμεως, μὲ τὸν βέβαιον κίνδυνον νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς πάλης
ἐντελῶς συντετριμμένη καὶ δεδουλωμένη ἑσαεῖ.

Ἄλλὰ καὶ αἱ κρίσιμώταται, αἱ ἀπελπιστικαὶ περιστάσεις ἄς διέ-

Γεώργιος Βασιτανόπουλος.

τρέχε τὸ γένος, συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὴν ἀποθάρρυνσιν τῶν Κρητῶν. Ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, διασειομένη ὑπὸ τοῦ ἀκρατήτως προελαύνοντος χειμάρρου τῶν Τούρκων, κατέρρεεν ἡμέρα τῆ ἡμέρα. Ἡ δὲ διαγωγὴ τῶν τότε αὐτοκρατόρων, ἀδρανούντων ἢ εἰς μικρολογίας καὶ ἐσωτερικὰς ἐριδας διατριβόντων, δὲν ἦτο παντάπασιν κατάλληλος διὰ τὴν ἐνθαρρύνῃ καὶ ἐμψυχώσῃ τοὺς ἐγκαρτεροῦντας εἰς τὸν κατὰ τῆς ξένης δεσποτείας ἀγῶνα. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἔκαμνε τὴν ἐξευτελιστικὴν του εἰς τὰς αὐλὰς τῆς Εὐρώπης περιοδεῖαν καὶ ἐξώμνυε τὸ ἀνατολικὸν δόγμα ἐνώπιον τοῦ πάπα, ἀντάξιος δ' αὐτοῦ ἀνεδεικνύετο βραδύτερον ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος.

Ἀφήνοντες τὸν ἀναγνώστην νὰ κάμῃ συγκρίσεις μεταξὺ τῶν σχέσεων αἵτινες ὑπῆρχον κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα μεταξὺ Κρήτης καὶ Βυζαντίου καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν σημερινῶν Ἑλληνικῶν κυβερνήσεων πρὸς τὴν αὐτὴν νῆσον, φθάνομεν εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ κώδων τοῦ ἐσχάτου ἐθνικοῦ κινδύνου ἤχησε ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἐνετοί, ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας προνοοῦντες, ἐπεμψαν ἐπικουρίας εἰς τὴν πολιορκουμένην πόλιν. Μεταξὺ δὲ τῶν πλοίων αὐτῶν ἦσαν καὶ τρία ἐκ Κρήτης, φέροντα Κρητὰς μαχητὰς, προθύμως σπεύσαντας νὰγωνισθῶσιν ὑπὸ τὸ λάβαρον τοῦ τελευταίου τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων. Κατὰ τὴν φοβερὰν δὲ ἡμέραν τῆς ἀλώσεως ἐπολέμησαν μετ' ἀπαραμίλλου ἡρωϊσμοῦ. Εἶχε φονευθῆ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ συντριβῆ πᾶσα ἀντίστασις τῶν περὶ αὐτόν, ἡ δὲ πόλις ἐλεηλατεῖτο, ὅτε ὁ Μωάμεθ παρετήρησεν ὅτι οἱ κατέχοντες τοὺς πύργους τοῦ Λέοντος, τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Ἀλεξίου ἐμάχοντο ἀκόμη πεισμόνως μὴ ἐννοοῦντες νὰ παραδοθῶσιν. Ἐρωτήσας δὲ ἔμαθεν ὅτι ἦσαν Κρητῆς καὶ θαυμάσας τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν, διέταξε νὰ φεθῶσιν ἐλεύθεροι νὰπέλθωσι μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰ πλοῖα των. Οἱ Κρητῆς ἤκουσαν τὴν παραχώρησιν τοῦ Σουλτάνου σχεδὸν μετὰ δυσαρεσκείας, κατὰ τὸν Φρατζῆν, καὶ ἀπελθόντες ἐκόμισαν εἰς τὸ Αἶγατον τὴν θλιβερωτάτην εἰδησιν τῆς ἀλώσεως τῆς Πόλεως καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ γένους.

Τότε κατέφυγον εἰς Κρήτην πολλαὶ Βυζαντιναὶ οἰκογένειαι, ἐξ

ὄν ἄλλαι μὲν παρέμειναν ἐν τῇ νήσῳ, ἄλλαι δὲ μετώκησαν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους.

Ἡ Κρήτη, μετὰ ἐνὸς αἰῶνος ἀνάπαυλαν, ἤρχιζε πάλιν νάνα-
ταράσσεται. Κατὰ τὸ ἔτος ἀκριβῶς ἐκεῖνο (1453) ἐν Ρεθύμνῳ,
ἐπὶ Βινεδίκτου Βικτουρίου, δουκὸς Κρήτης, ὁ Σήφης Βλαστός
μετὰ τῶν Ἰωάννου καὶ Γεωργίου Γαββαλᾶ, Ἰωάννου Μελισσινοῦ
καὶ Γεωργίου Ἀργυροπούλου συνώμασαν νὰ φονεύσωσι δι' αἰφνη-
δίας ἐξεγέρσεως ἀπαντὰς τοὺς Ἐνετοὺς ὑπαλλήλους, νὰ φυλακίσωσι
τοὺς ἐν τῇ νήσῳ ἄλλους ξένους καὶ νάνακηρύξωσι τὴν Κρήτην ἐλευ-
θέραν. Ἀλλὰ προδοθείσης τῆς συνομοσίας ὑπὸ τοῦ ἐκ Ρεθύμνης
Ἑβραίου ἐμπόρου Δαυὶδ Μαυρογονάτου καὶ τοῦ ἐπίσης ἐκ Ρεθύμνης
ιερέως Λίμα, συνελήφθη ὁ Βλαστός, μετὰ τῆς σύζυγου καὶ τῶν
τέκνων του, καὶ ἐθανατώθη. Ἡ δὲ σύζυγος καὶ ἐνδεκαπενταετῆς
θυγάτηρ του ὑποβλήθησα εἰς τὰ βασανιστήρια. ἵνα μαρτυρήσωσι
τοὺς εἰς τὴν οἰκίαν των συνερχομένους συνωμότες, ἀπέθανον μαρ-
τυρικὸν θάνατον. Συλληφθέντες ἐπίσης ὁ Ἰωάννης Γαβαλλᾶς καὶ
πολλοὶ ἄλλοι ἐκ τῶν συνωμοστῶν ἐθανατώθησαν.

Ἄλλ' ὡς συμβαίνει πάντοτε αἱ σκληρότητες, ἀντὶ νὰ ἐκπτοή-
σωσιν, ἐξηγρίωσαν τοὺς Κρήτας. Καὶ ἐπηκολούθησαν ἀνωμαλίας καὶ
ταραχαὶ παραταθείσαι ἐπὶ ἕξ ἔτη. Μόνον δὲ ὁ Ἀνδρέας Γεωρ-
γίου Καλλέργης, ἀξίος ἀπόγονος τοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ Βάρδα
Καλλέργη, κατώρθωσε νὰ καταστείλῃ τὴν ἐπανάστασιν, καὶ παρα-
δωσῇ τὴν νήσον ὑποτεταγμένην τοῖς Ἐνετοῖς, λαθῶν τὸν μισθὸν
τῆς προδοσίας του εἰς τιμὰς καὶ ὕλιωτέρας ἀμοιβάς. Ἀλλὰ καὶ
ὁ Ἰουδαῖος προδότης δὲν ἐλησμονήθη. Ὁ Μαυρογονάτος ἔλαβε δι'
ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀπογόνους του προνόμια ἀσυδοσίας, ἀπαλλαγείας ἐκ
τῶν ἀγγαρειῶν, ἐξαίρεσιν ἐκ τῆς ἀτιμωτικῆς ὑποχρέωσεως ἣτις ἐπε-
βάλετο εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς του νὰ ἐπιγράφωσιν ἐπὶ τῶν θυρῶν αὐ-
τῶν τὸ σημεῖον Θ, καὶ σύνταξιν 1500 φλωριῶν. Ὁ προδότης μὴ
ἀρχεσθεὶς εἰς τὰς ἀτομικὰς ταύτας ἀμοιβάς ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχε νὰ
βελτιωσῇ καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἐν Κρήτῃ ὁμοεθνῶν του, οἵτινες
ἐδέροντο καὶ ἐκακοποιούντο ὑπὸ τοῦ τυχόντος, δὲν ἦσαν δεκτοὶ νὰ
κατοικῶσιν εἰς τὰ φρούρια, παρηνοχλοῦντο ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν
θηρσκευτικῶν κῦτῶν καθηκόντων καὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ ἐκτελῶσι

χρέη δημίου ἐν ἡμέρᾳ σαββάτῳ. Διατάγματα ἐπαναλειμμένα τοῦ τότε Δόγη τῆς Ἑνετίας παραγγέλλουσιν εἰς τὸν δούκα τῆς Κρήτης νὰ προστατεύῃ τοὺς Ἑβραίους κατὰ τῶν κακοποιούντων αὐτοὺς φανατικῶν, νὰ ἐπιτραπῇ αὐτοῖς νὰ κατοικήσωσιν εἰς τὰ φρούρια τοῦ Βονιφατίου (1) καὶ τοῦ Καινούργιου καὶ νὰ μὴ ἐκτελώσι θανατικὰς ποινὰς τὸ Σάββατον καὶ ἄλλας ἑορτασίμους ἡμέρας. Ἄλλ' ὡς ἐξάγεται ἐξ ἄλλων διαταγμάτων ὁ Μαυρογόνατος κατήνητος μισητός οὐ μόνον εἰς τοὺς Κρήτας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ αὐτοὺς τοὺς ὁμοεθνεῖς του καὶ δι' ἀναφοράς του ἐζήτησεν ἄδειαν ὀπλοφορίας, διότι οἱ Κρήτες ἐπεβουλεύοντο τὴν ζωὴν του. Διάταγμα δὲ τοῦ Δόγη Μαύρου πρὸς τὸν δούκα Κρήτης Βερνάρδον Δονάτον (1464) ἐπιτάσσει ἵνα πληρώνεται τακτικῶς πρὸς τὸν Μαυρογόνατον ἡ σύνταξις καὶ «μὴ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὸν Ἑβραῖον, ἀλλὰ τὴν πρὸς τὴν πολιτείαν πίστιν τοῦ Ἑβραίου».

Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις δὲν ἐξέπνευσεν ἐντελῶς. Εἰς τῶν Σκορδυλῶν διαφυγῶν τοὺς ὄνυχας, τῶν Ἑνετῶν, κατὰ τὴν προδοσίαν τοῦ Μαυρογονάτου, κατέφυγεν εἰς τὰ Λευκὰ Ὀρη, ὅπου ἐπὶ ἑνδεκά ἔτη διετήρησε τὴν κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀντίστασιν, ἕως οὐ συλληφθεὶς ἀπηγχονίσθη. Καὶ ἄλλοι δ' ἐν Σφακίσις, ἐπὶ τῆς Ἰδης καὶ εἰς τὰ ὄρη τοῦ Λασιθίου ἐνεκαρτέρησαν εἰς μακρὸν ἀρματωλικὸν ἀγῶνα, ἕως οὐ ἐφονεύθησαν ἢ συλληφθέντες ἐθανατώθησαν.

Κατὰ τὴν μικρὰν ἡσυχίαν τῆς νήσου ἀνεπτύχθησαν παρὰ τοῖς ἰθαγενέσι τάσεις πρὸς εἰρηνικὰ ἔργα ἰδίως δὲ πρὸς καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων. Τὴν πρὸς τὰ γράμματα τάσιν τῶν Κρητῶν ὑπέθαλψεν ἡ Ἑνετία ἐκ πολιτικῆς προνοίας, ἀφῆσασα μὲν ἐν Κρήτῃ ἀκώλυτον τὴν ἴδρυσιν σχολῶν Ἑλληνικῶν, διευκολύνουσα δὲ τὴν μετὰ τῶν βουλομένων εἰς τὰ ἐν Ἰταλίᾳ γυμνάσια καὶ Πανεπιστήμια πρὸς εὐρυτέρας σπουδὰς. Καὶ ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται ἐν Ἰταλίᾳ μὲν καὶ τῇ ἄλλῃ Εὐρώπῃ πολυπληθεῖς λόγιοι καὶ ἐπιστήμονες Κρήτες, διακριθέντες εἰς πάντας τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ

(1) Ἐπωφελοῦμενοι τὴν ἄδειαν ταύτην, φαίνεται, κατώκησαν πολλοὶ Ἰουδαῖοι εἰς Μονιφάτιον, ἐντεῦθεν δ' ἔλαβε βραδύτερον τὸ ὄνομα τὸ Τροζούτ-Καστέλι.

ἀπὸ καθηγητικῶν ἰδρῶν διδάξαντες, ὡς ὁ πολὺς Μάρκος Μουσοῦρος, ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ὁ μηχανικὸς Σόρβολος, ὁ Φραγκίσκος Πόρτος, ὁ Δημήτριος Δούκας, ὁ Νικόλαος Βεργίλιος, ὁ Φραγκίσκος Σκοῦφος, Γεράσιμος Βλάχος ὁ λεξικογράφος, Παλαιόκαπας καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Ἴτεροι δ' ἐν Κρήτῃ ἔθετον τὰς πρώτας βάσεις τῆς νεοελληνικῆς ἡμῶν φιλολογίας, ὡς ὁ Βικέντιος Κορνάρος, ὁ Γεώργιος Χορτάτσης, ὁ Μάρκος Φώσκολος, ὁ Δρυμιτικὸς καὶ ἄλλοι ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι, γράψαντες εἰς τὴν δημῶδη γλῶσσαν. Ἰδίως ἡ δραματικὴ ποίησις ἐκαλλιεργήθη πρωιμώτατα ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ δυστυχῶς πολλοὶ τῶν λογίων Κρητῶν, ὡς εἰς τοὺς λοιποὺς κλάδους τῆς φιλολογίας, ἐπροτίμησαν τῆς πατρίου γλώσσης τὴν Ἰταλικὴν, γράψαντες διὰ τὰ θεάτρα τῆς Ἰταλίας, ὅπου διέμινον, ἢ ὄντες καταγωγῆς Ἰταλικῆς καὶ εὐχερεστέρον χρώμενοι τῇ Ἰταλικῇ γλώσσῃ. Ἐν τῶν σωζομένων Κρητικῶν δραμάτων, τὸ παλαιότερον ἐκ τῶν γνωστῶν, ὑπόθεσιν ἔχον τὸν Μαρτίνον Φαλιέρον, ἔγραψεν κατὰ τὴν ἸΔ' ἑκατονταετηρίδα, δηλαδὴ καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἠγνῶει τὸ κυρίως λεγόμενον δράμα. (1) Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ὅτι ἡ Κρήτη διετήρησεν ἀδιακόπως τὰς ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τῇ φιλολογίᾳ Βυζαντινὰς παραδόσεις, μορφώσασα σὺν τῷ χρόνῳ καὶ διὰ τῶν διαφόρων ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἰδιαίτεραν φιλολογίαν.

Ἐν Κρήτῃ συνῆθη ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης ὅ,τι καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, καίτοι τὸ κύρος τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Βοκκακίου δὲν δύναται νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸ τοῦ Κορνάρου καὶ τοῦ Χορτάτσης. Μία μερὶς ποιητῶν καὶ πεζογράφων, μάταιον καὶ παράλογον θεωρήσαντες νὰ γράψωσιν εἰς γλῶσσαν μὴ ἰννοουμένην ὑπὸ τοῦ λαοῦ, εἰς γλῶσσαν πρὸ πολλοῦ ἀποψυχανθεῖσαν ὑπὸ τοῦ θανάτου, ἤρχισαν νὰ κηλιεργῶσι τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ. Οἱ ἀρχαῖσταί ἐν τούτοις δὲν ἐξέλιπον· κατ' αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίας ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς ἢ Πικρὸς, ἰατρός μὲ βαθεῖαν κλασσικὴν μάθησιν, ἔγραψε μακρὸν ποίημα εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν περὶ τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἀλώσεως οὗτινος ὑπῆρξεν αὐτόπτης. Τὸ βέβαιον

1) Κ. Σάβα, Κρητικὸν Θέατρον, Προλεγόμενα ἶ.

ὅμως εἶνε ὅτι κατὰ τὴν ΙΖ'. ἑκατονταετηρίδα οἱ ὀπαδοὶ τῆς δη-
 μῶδους γλώσσης εἶχον πλέον ἐπικρατήσει, ἐπέδρασαν δὲ αἱ ιδέαι
 τῶν καὶ πέραν τῆς Κρήτης. Ὁ Ἐρωτόκριτος, μεταδοθεὶς ἐξ Ἐπτα-
 νήσου, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης, εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, κα-
 τέστη, πάγκοινον καὶ προσφιλέστατον τῶν Ἑλλήνων ἀνάγνωσμα,
 ἢ Ἐρωφίλη ἐδιδάσκετο εἰς τὰ θέατρα τῆς Ἐπτανήσου καὶ εἰς ἄλ-
 λας τῆς Ἑλλάδος πόλεις, δίστιχα δὲ αὐτῆς, τοῦ Ἐρωτοκρίτου, καὶ
 τῆς Βισκοπούλας τοῦ Δρυμιτικοῦ ἤδοντο ὑπὸ τῶν παρθένων τοῦ
 Αἰγαίου εἰς τοὺς κλήδωνας καὶ τοὺς χοροὺς καὶ ἄδονται ἔτι καὶ
 νῦν. (1) Καὶ ἂν δὲν ἐπύρχειτο ἢ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησις τῆς
 νήσου, ζήτημα γλωσσικόν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, δὲν θὰ ὑπῆρχε
 σήμερον ἐν Ἑλλάδι. Ἡ γλώσσα τοῦ Κορνάρου, βαθμηδὸν ὀμαλυ-
 νομένη καὶ συμβιβαζομένη πρὸς τὰς διαλέκτους τῆς ἄλλης Ἑλλά-
 δος θὰ ἐμορφοῦτο εἰς γλώσσαν γενικὴν τοῦ ἔθνους ἀποκαθιστώσαν
 πλήρη τὴν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ λογίων καὶ λαοῦ.

Ἐν Κρήτῃ ἐνωρίτερον ἢ εἰς πᾶν ἄλλο μέρος τῆς Ἑλληνικῆς γῆς
 εἶχεν ἀφυπνισθεὶ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ ἡ ιδέα τῆς πατρίδος, αἰ-
 σθήματα τὰ ὅποια εἶχε συγχύσει καὶ ἀποπνίξει παρὰ τοῖς Ἕλλη-
 σιν ἢ μετὰ τῶν Ῥωμαίων ἀνάμιξις καὶ ὁ Βυζαντινὸς χριστιανισμὸς,
 καὶ τὰ ὅποια ἀφύπνισαν τὰ ἐνσκήψαντα, μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἐπὶ τοῦ
 γένους δεινά. Ἡ δουλεία τῶν Ἑνετῶν εἶχεν ἤδη διεγείρει διάθερ-
 μον τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτα, ἡ δὲ ἀπὸ τῆς δεκάτης τετάρ-
 της ἑκατονταετηρίδος ἀρξαμένη καλλιέργεια τῶν Ἑλληνικῶν γραμ-
 μάτων προσοικεῖων βαθμηδὸν τὴν νεολαίαν τῆς Κρήτης πρὸς τὰς
 ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ διεμόρφωνεν εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τὸ
 ἰδεῶδες τῆς Πατρίδος. Ἐνεκα τῆς μετὰ τῆς Ἰταλίας ἐπικοινωνίας
 ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πετράρχου καὶ τοῦ Βοκκαίου ἀρξαμένη ἐκεῖ
 ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἔρριπεν ἐπὶ τῆς
 Κρήτης τὴν ἀνταύγειαν αὐτῆς βραδύτερον δέ, ὅταν οἱ ἐκ Βυζαντίου
 φυγάδες μετεπύρσευσαν καὶ διέδωκαν δαψιλέστερον τὰ ἑλληνικὰ φῶτα
 εἰς τὴν Ἑσπερίαν, ἢ Κρήτην, ἐτοίμη ἤδη, ἀπεδέχθη καὶ ἐκαλλιέρ-

(1) Ἴδε καὶ Guys, Voyage litteraire de la Grece, 1783, τόμ. 1, σελ.
 222.

γῆσε τὰς ἐν Ἰταλίᾳ ἀναπτυχθείσας ἰδίαις ὑπὸ τῆς ἀναγεννήσεως περὶ ἐλευθερίας καὶ ἰθνησμοῦ. Ἐκ τῶν πρώτων δὲ συνετελεσαν εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τοῦ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἠνδιαφέροντος ἐν Εὐρώπῃ οἱ ἐν Ἰταλίᾳ διατρίβοντες Κρήτες λόγιοι, οἱ τρόφιμοι καὶ καθηγηταὶ τῶν ὑπὸ τῶν Μεδίκων καὶ τῶν παπῶν Νικολάου καὶ Λέοντος ἰδρυθέντων ἑλληνικῶν φροντιστηρίων. Ἐνῶ δὲ ὁ σοφώτατος Μάρκος Μουσοῦρος συνέγιζε τὸ ἔργον τοῦ Λάσκαρη ἐν Ἰταλίᾳ, ἐξεγείρων τὰς ἐλπίδας τῶν ὁμογενῶν διὰ τῆς φλογερῆς του φιλοπατρίας, καὶ θέτων τὰς βάσεις τῆς ἰθνηκῆς ἀναγεννήσεως διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ διαδόσεως τῶν Ἑλληνικῶν συγγραμμάτων, ἐνῶ ὁ Νικόλαος Βλαστός καὶ ὁ Ζαχαρίας Καλλέργης διὰ τῆς ἰδρύσεως ἑλληνικοῦ τυπογραφείου ἐν Βενετίᾳ ὑπεβόηθον τὸ ἔργον τοῦ Μουσοῦρου, ἕτεροι ἐν Κρήτῃ διὰ δραμάτων καὶ ποιημάτων ἐξοκείουν τοὺς Κρήτας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν καὶ ἱστορίαν καὶ ἐκράτυνον τὸ ἔθνηκόν αἶσθημα. Ὁ ποιητὴς τῆς Ἐρωφίλης μετὰ μελαγχολίας ἀνεφώνει :

*Ποῦ τῶν Ἑλλήνων ἡ βασιλείαις ; ποῦ τῶν Ῥωμηῶν ἡ τόσαι
πλούσιαι καὶ μορειάμεναι χῶραι ; ποῦ τόσαι γνῶσες
καὶ τέχναι ; . . .*

Ὁ δὲ συμπαθὴς καὶ νεκρωτὰς Ἀνώγιος Πάνδημος ὕρηνῶν εἰς στίχους, ἀποστάζοντας δάκρυ καὶ αἷμα, τὴν δούλωσιν τῆς πατρίδος του, διέβλεπεν εἰς τὸ μέλλον τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους, διὸ καὶ ὡς σύμβολον ἔφερε τὸν ἐκ τῆς τέφρας του ἀναγεννώμενον φοῖνικα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Σεισμοί, λοιμοί καὶ ἐπιδρομαὶ Τούρκων.—Καταπίψεις καὶ ἀπογυμνώσεις ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἀρχόντων καὶ ὑπελλήλων.—Ἐκθεσις Γαρζώνη.—Ἡ κατάστασις τῆς νήσου.—Ἠθικὴ διεφθερά.—Σμῆνη γυναικῶν ἀποπλανημένων καὶ νόθων.—Ὀρνιθοπόλεμος.—Παπαδοκύνηγον.—Κυπριακὸς πόλεμος.—Στρατολογία, φορολογία καὶ ἀγγασεῖαι.—Τρόμος καὶ φυγὴ τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰ ὄρη.—Ἐπανάστασις τοῦ 1570.—Γεώργιος Κανδανώλης κυβερνήτης.—Μάχαι καὶ ἐκδικήσεις.—Ἡ Κρήτη ἐλευθερά, πλὴν τεσσάρων φρουρῶν.—Ἐπανάστασις Καντανιέου.—Πολιορκία τῶν Χανίων.—Σχέδια τῆς Κρητικῆς κυβερνήσεως.—Προτάσεις τοῦ Φραγκίσκου Μολίνου.—Καταχθόνια βυλεύματα.—Ὁ γάμος.—Ἡ προδοσία.—Ἀπαγχονιστοί.—Καταδιωγμοὶ καὶ ἀνήκουστοὶ ὠμότητες.

Ὁ ΙΣΤ΄ αἰὼν ὑπῆρξε διὰ τὴν Κρήτην γονιμώτατος εἰς συμφορὰς καὶ καταστροφὰς τόσον ἐκ θεομηνιῶν καὶ ἐπιδρομῶν ὅσον καὶ ἐξ ἐσωτερικῶν καταθλίψεων καὶ ἀντιδραστικῶν ταραχῶν. Εὐθύς ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος (29 Μαΐου 1508) σεισμὸς φοβερώτατος, συνδεδυμένος ὑπὸ ἡφαιστειῶδῶν φαινομένων, κατηρέϊψε πολλὰ μέρη τῆς νήσου, ἰδίως δὲ τὴν Ἱεράπετρον καὶ τὴν Σητεῖαν καὶ αὐτὸν τὸν Χάνδακα, καὶ ἐφόνευσε περὶ τὰς 30,000 ἀνθρώπων. Δὲν εἶχον δὲ παρέλθει ἀκόμη αἱ φοβεραὶ συνέπειαι τοῦ σεισμοῦ, ὅτε τὸ 1523 ἐνέσκηψε δεινοτάτη ἐπιδημία πανώλους καὶ λιμός, ἐξ ὧν, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς Ἐνετικῆς Διοικήσεως, ἀπέθανον 26,000 ἀνθρώπων. Τὰ δεινὰ ταῦτα ἐπήνεγchon ἀναρχίαν, καὶ ἐν Ἀλικάμπω τοῦ Ἀποκορώνου, τὸ αὐτὸ ἔτος ἐσχηματίσθη ληστανταρτικὸν κέντρον ἐπιδεινῶσαν τὴν κατάστασιν τῶν περιχώρων. Ἐδέησε δὲ νὰ σταλῇ ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ δύναμις ἵνα ἐξοντωθῶσι καὶ διασκορπισθῶσιν οἱ λησταντάρται.

Κατὰ τὸ 1530 ἰξερράγη πόλεμος μεταξὺ Ἑνετίας καὶ Τούρκων. Οἱ Τούρκοι ἰξαρτύσαντες μέγαν στόλον ἠπειλήσαν τὴν Κέρκυραν καὶ διαφόρους ἄλλας κτήσεις τῆς Δημοκρατίας. Τὸ δὲ 1533, τὴν ἰσπέραν τῶν Ἁγίων Πάντων, ὁ τουρκικὸς στόλος ἰνεφανίσθη πρὸ τοῦ Χάνδακος ἀπειλητικὸς. Ἄλλ' ὁ Ἑνετικὸς στόλαρχος Κανάλε ἰπιτιθεὶς μετὰ φοβεροῦ πυρός κατέστρεψεν αὐτόν. Μετὰ τέσσαρα ἰτη ὁ Χαίρρεδὶν Βροβαρώσας, ἄγων 22 πλοῖα, ἀπεβίβασε μέγα πλῆθος Ἁλγερίνων καὶ ἄλλων Μωαμεθανῶν πειρατῶν εἰς Μυλοπόταμον. Διοῦντες δὲ, φονεῦντες καὶ αἰχμαλωτίζοντες οἱ λησταὶ οὔτοι, ἰφθασαν εἰς Χανία. ἠρήμωσαν τὴν πεδιάδα τῆς Κυδωνίας, ἰπυρπόλησαν τὰ Κεραμεῖα καὶ τὰ Ἄπτερα, καὶ ἀπήγαγον πολλοὺς αἰχμαλώτους, ἀφοῦ καὶ ἡ πόλις διέτρεξε μέγαν κίνδυνον. Ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ τῶν ἰπιτυχιῶν τούτων οἱ λησταὶ, ἰπέστρεψαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἰπολιόρησαν τὸν Χάνδακα. Ἄλλὰ ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως ἰξορμήσασα κατεδίωξεν αὐτοὺς καὶ πολλοὺς κατέσφαξε καὶ ἰζώγησε. Οἱ πειραταὶ τραπέντες πρὸς τἀνατολικώτερον τῆς νήσου ἠρήμωσαν ὄλας τὰς παραλίους κώμας ὄσας συνήνητησαν, ἰδήωσαν καὶ ἰπυρπόλησαν τὸ Μεραμβέλλον. Τελευταῖον ἰφθασαν εἰς Σητεῖαν. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως καὶ τῶν παρακειμένων πλουσίων κωμῶν Πισκοκιφάλου, Μικρωνίξ, Ζοῦ, Κάτω Πισκοπῆς καὶ Τραπεζοῦντος ὑπὸ τοιαύτου κατελήφθησαν τρόμου, ὄστε ἰγκαταλείψαντες τὰς κατοικίας τῶν ἰφυγων πρὸς τὰ ὄρη τοῦ Χανδρᾶ καὶ τῆς Ζύρου. Πολλοὶ ἄνθρωποι ἰζωγήθησαν ἡ φρονεῦθησαν, πλεῖστα δὲ κτήνη ἀπήχθησαν εἰς τὰ πλοῖα τῶν πειρατῶν. Αἱ ἰρημενικαὶ κώμαι ἰεληλατήθησαν καὶ ἰπυρπολήθησαν, τοιαύτην δὲ καταστροφὴν ὑπέστη ὁ πόλις τῆς Σητείας, ἡτις καὶ ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1508 εἰχε κατέρειπῶθεῖ, ὄστε ἰκτοτε ἠρημῶθη καὶ σήμερον μόλις φαίνονται τὰ ἄμορφα τῆς ἰρείπια ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τοῦ ὄμωνύμου κόλπου, φέροντα τὸ ὄνομα Παληόχωρα (1).

(1) Οὐ πρὸ πολλῶν ἰτῶν ἰδρῶθη συνοικισμὸς τις παρὰ τὰ ἰρείπια τῆς Σητείας, ἰν μέσῳ τῶν ὄποιων σώζονται οἱ τοῖχοι ναοῦ οὐτικοῦ, οὐτινος διατηρεῖται εἰςτὶ τὸ ὄνομα «Σάντα Μαρία». Ὁ νέος συνοικισμὸς ὄνωμάσθη «Λιμίνι».

Ἄλλ' αὐτὰ ἦσαν τὰ ἐλαφρότερα τῶν δεινοπαθημάτων τῆς Κρήτης. Οἱ σεισμοὶ ὅσον φοβεροὶ καὶ ἂν ἦσαν παρήρχοντο τάποτε-
 λίσματα τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῶν Τουρκικῶν ἀποβάσεων
 ἐλησμονοῦντο. Ἄλλ' ἡ Κρήτη εἶχεν ἄλλην πληγὴν ἢ ἡ ὅποια δὲν ἐπου-
 λούτο, ἡ ὅποια δὲν ἐλησμονεῖτο, διότι ἦτο ἀθεράπευτος, ἀληθῆς
 σάραξ κατατρώγων τὰ σπλάγχνα αὐτῆς· καὶ ἡ φαγέδαινα αὕτη ἦτο
 τὸ Ἐνετικὸν ἀρχοντολόγιον, οἱ μισθοφόροι τῆς Ἐνετίας καὶ ὁ δυ-
 τικὸς κληρὸς. Ἐξίπομεν ὅτι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου τὸ ἔ-
 δαφος αὐτῆς διηρέθη εἰς τρία ἴσα μέρη, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐδόθη πρὸς
 τὴν Σάκραν Μήσαν, ἦτοι τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν, ἣτις ἀνηγο-
 ρεῦθη ἐπίσημος τοῦ τόπου ἐκκλησία, τὸ δὲ ἐκράτησε δι' ἑαυτὴν ἡ
 Ἐνετικὴ κυβέρνησις καὶ τὸ ἕτερον διαιρεθὲν εἰς 394 ἵπποτείας
 (cavallerie) διενεμήθη εἰς τοὺς ἀποίκους ἵππότας. Κατόπιν ὅμως
 διενεμήθησαν ἕτεροι 84 κληροὶ γαιωδαίσις, ἐξ ὧν 35 μὲν ἐδόθη-
 σαν εἰς τοὺς ἀρχοντορρωμαίους Σκορδύλας, Καλλέργας, Μελισση-
 νοὺς καὶ ἄλλους, 49 δ' ἐδόθησαν ἐπὶ πλέον εἰς τὴν Λατινικὴν ἐκ-
 κλησίαν.

Ἡ κάρπωσις τῶν τιμαριῶν καὶ τῶν προσηρημένων αὐτοῖς δου-
 λοπαροίκων ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἵππότας τὴν πληρωμὴν πρὸς τὴν
 δημοκρατίαν ὀρισμένου φόρου, 120 ἵππων, καὶ πρωτίστως τὴν
 ὑποχρέωσιν νὰ κρατῶσι τοὺς ἰθαγενεῖς εἰς ὑποταγὴν κατὰγγέλλον-
 τες τὰ ἐπαναστατικὰ αὐτῶν κινήματα καὶ κρατύνοντες τὴν Ἐνε-
 τικὴν κυριαρχίαν. Ἄλλ' ἐξεπλήρωσε τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ τὸ
 τάγμα τῶν ἵπποτῶν τῆς Κρήτης; Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους
 τῆς Ἐνετοκρατίας, ὅτε τὴν κατοχὴν τῆς νήσου διημφισβήτησαν
 πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς οἱ Γενουήνσιοι, ὁ δούξ τῆς Ναξου καὶ ὁ Βα-
 τάτσης, ^{οἱ ἴπποι ἢ μετὰ} ^{κτώρθωνον ὅπωςδήποτε νὰ συκρατῶσι τὴν}
 νήσον ὑπὸ τὸν ζυγόν. Ἄλλὰ τότε οἱ ἵπποταὶ ἠσκούντο
 εἰς τὰ ὅπλα καὶ ἵππασίαν καὶ ἔζων ἐν στρατιωτικῇ λιτότητι
 καὶ σκληραγωγίᾳ. Ἄλλ' ὅταν ἡ Κρήτη, ἀφθεῖσα ὑπὸ τῶν Βυζαν-
 τινῶν αὐτοκρατόρων εἰς τὴν τύχην τῆς καὶ κατασυντριβεῖσα ὑπὸ
 τῶν ἐπαλλήλων ἀποτυχιῶν καὶ τῶν σκληροτάτων ἐκδικήσεων, τοὺς
 ἀφῆκε νὰπολεύσασαι τάχαθὰ τῆς εἰρήνης, οἱ ἵπποταὶ τῆς Κρήτης
 βαθυμηδὸν ἀπεχάυνθησαν, ἀποβαλόντες τὴν στρατιωτικὴν δίκαι-

ταν και εξολισθήσαντες εις πᾶσαν διαφθοράν και ἀκολατίαν. Ἄλλοτε, ὡς ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ κλίματος ἐν ᾧ ἔζων, λησμονήσαντες τὴν καταγωγὴν αὐτῶν και τὸν ὄρκον πίστεως ὃν εἶχον ὁμῶσει πρὸς τὴν μητρόπολιν, συνετάχθησαν τοῖς ἐχθροῖς αὐτῆς· τῶρα εἶχον λησμονήσει τὸ ὕλικόν μέρος τῶν υποχρεώσεων αὐτῶν, τὴν καταβολὴν τοῦ δασίματος ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἐκαρποῦντο τὰ τιμάρια. Καὶ ἐν ᾧ εἰσέπραττον μετ' ἀμιείκτου αὐστηρότητος τὴν τιμὴν τῶν προϊόντων ἀπὸ τῶν χωρικοῦς, φυλακίζοντες και ποικιλοτρόπως καταθλιβόντες αὐτούς, αὐτοὶ καθυστέρουν ἑτῶν ὀλοκλήρων φόρους, τοὺς ὁποίους και αὐτὴ ἡ Δημοκρατία ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ λησμονήσει (1).

Ἐνίστος τις ἱστορικός ὀνομάζει τοὺς ἱππῶτας τῆς Κρήτης «νέφος ἀκρίδων καταπίσιν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Κρήτης». Ἄλλος δὲ Ἐνίστος και οὗτος, λέγει: «Οἱ μὲν ἱππῶται ἀπογυμνοῦσι τὸν λαόν· οἱ δὲ Καμερλίγγοι (ἀρχιεπισκόποι) καταπίνουσι τοῦλάχιστον τὸ τρίτημόριον τῶν προσόδων τοῦ βασιλείου». Τῶντι ἡ μεγαλειτέρα πληγὴ τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας και ἐν τῶν κυριωτέρων ἐλατηρίων τῶν ἐκναστάσεων δὲν ἦτο ἡ ἐπαχθὴ φορολογία, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὁ τρόπος τῆς εἰσπραξείως τῶν φόρων. Ἡ διὰ μισθώσεως εἰσπραξείως τῶν τελῶν ἴδιδη λαθὴν εἰς μυρίας καταχρήσεις και τοκογλυφίας, αἱ ὁποῖαι ἐξέσπων ἐπὶ τῆς ῥάχεως τοῦ φορολογουμένου· ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις σμῆνῃ ὑπαλλήλων ἡμιλλῶντο τίς περισσότερον νὰ γδάρῃ τὸν ἀθλιον χωρικόν. Φρικτὴν εἰκόνα τῶν καταχρήσεων ἐκείνων τῆς ὑπαλληλίας και τῶν ἱπποτῶν εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τὴν ὁποίαν συνέταξεν ὁ κόμης Ἰούλιος Γαρζωνης, ἀποσταλεῖς ὑπὸ τῆς Συγκλήτου μετ' ἄλλων ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τῆς Ἐνετίας, ἵνα μελετήσῃ και ἐξελέγξῃ τὴν οικονομικὴν φά τῆς κατὰστασιν. Τὸ ὑπόμνημα εἶναι συντεταγμένον μετὰ θαυ φέρωντα κλίτρινας και ἀκριβείας, ἡ ὁποία δὲν εἶνε σπανία εἰς τὰς ἐκθέσεις τῶν ὑπαλλ-

1 Ὁ Ζαμπέλιος εἰς τοὺς Κρητικούς Γάμους*, ὁπόθεν και ἡμεῖς ἐρα-
νίζομεθα τὰς πληροφορίες ταύτας, παρέχει ζωηρὰν εἰκόνα τοῦ φραγκάρχου
τοῖ και τῆς ἐν γένει καταστάσεως τότε τῆς νήσου.

λήλων, οὐς κατὰ καιροὺς ἔπεμπεν εἰς Κρήτην πρὸς ἐξέλεξιν καὶ μελέτην τῆς καταστάσεως ἢ Ἐνετικῆ κυβέρνησις.

«Εἰς ὅσας οἰκίας εἰσῆλθον, γράφει ὁ Γαρζώνης, πανταχοῦ εὗρον ἐμφωλεύουσιν τὴν ἐσχάτην ἀπορίαν τῶν χειρωδῶν. Οὔτε τροφίμων ἀποθήκας εἶδον, οὔτε ἐπιπλά ἀναγκαῖα εἰς ἀνάπαυσιν, οὔτε ἐνδύματα, οὔτε ἄλλο τι χρήσιμον εἰς τὸ ζῆν, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἐξαιρουμένων. Αἱ γυναῖκες περιέρχονται ἡμίγυμνοι, ὀλόγυμνα φέρουσαι καὶ τὰ βρέφη εἰς τὰς ἀγκάλας, ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν ὀλίγοι οἱ ἐνδεδυμένοι, καὶ οὗτοι δὲ ρακενδύται. "Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς καλύβας τῶν ἀλλοίμονον! αὐταὶ οὐδόλως ὁμοιάζουσι πρὸς κατοικίαν ἀνθρώπων· με τοιαύτην ἔνδειαν καὶ ταλαιπωρίαν ζῶσιν οἱ δυστυχεῖς. Καὶ μῶλα ταῦτα ὁ κακοδαίμων αὐτὸς λαὸς ὑποχρεοῦται ὑπὸ τινος ἀρχαίου νόμου νὰ εἰσφέρει κατ' ἔτας εἰς τὸ δημόσιον δύο ἐπαλλήλους ἀγγαρίας, συνισταμένας ἐκ δωδεκαήμερου ἐργασίας, πλὴν τῶν ἄλλων ἀγγαριῶν ἃς ὀφείλει πρὸς τὸν ἐπιχώριον τοποτηρητήν, ἐπὶ μόνῃ τῇ ἀμοιβῇ μιᾶς περιπού γαζέτας τὴν ἡμέραν. Ὡσεὶ δὲ τὰ βάρη ταῦτα μὴ ἤρκουν, ἔτεροι δεινότατοι ὑποχρεώσεις καταθλίβουσι τὸν βίον του. Ἡ καλύβη τοῦ χωρικοῦ δὲν εἶναι κτῆμά του· ἀνήκει εἰς τὸν αὐθέντην. Ἀντὶ δὲ τοῦ δικιῶματος τοῦ ἐγκατοικεῖν, ὀφείλει νὰ τρέφῃ ὄρνιθας καὶ ὄρνιθια, νὰ εὐνουχίξῃ ἀλέκτορας, καὶ νὰ φυλάττῃ δωδεκάδας ὠπῶν δι' ὧν συχνάκις νὰ ἐξευμενίξῃ ἀγρονόμον καὶ οἰκοκύρην. Ἐξηγούμεθα. Ἄν καὶ ἰδιοχειρῶς, ἂν καὶ μετὰ μόχθου πολλοῦ, ἂν καὶ ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐκτίσῃ τὸν οἰκίσκον του ὁ χωρικός, ὅμως, κατὰ παλαιότατον κανόνα, οὐδὲν ἄλλο ἐκ τοῦ ἔργου τῶν χειρῶν καὶ τῆς βιομηχανίας του ἐξουσιάζει παρὰ μόνον τὰ θυρόφυλλα· ὥστε, ἐὰν τυχὸν ἐκδιωχθῇ ἢ μετοικήσῃ ἔχει δικαίωμα νὰ πάρῃ μόνον τὰ θυρόφυλλα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ αἰσχροκερδεῖς εἰσπράκτορες, καταγράφοντες ὅλας τὰς θύρας τοῦ οἰκίσκου ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ἐξογκοῦσι τοὺς φόρους, πλουτιζόντες μὲ τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν χωρικῶν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ὑπαλλήλους των.

«Καὶ ἂν ἦσαν αὐτὰ μόνα τὰ βάρη τῶν χωρικῶν, ὑπομονή. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα καὶ χεῖρονα ἔτι δεινὰ κατατρώγουσιν αὐτοὺς, εἰς ἐπίμετρον. Ἐκαστος βοῦς ἀρωτῆρ ὑποχρεοῦται νὰ ἀροτριώσῃ ὑπὲρ τοῦ

δημοσίου ὠρισμένην τινὰ ἔκτασιν γῆς. Ἐὰν ἡ σπορὰ ἐπιτύχη ἀδιάφορον. Οὕτως ἢ ἄλλως ὁ χωρικός θάποτιση πρὸς τὸν εἰσπράκτορα τὸ τριτημόριον τῆς σπορᾶς (la tezziarìa). Καὶ οἱ μὲν βόες χρεωστοῦσι πρὸς τὸ δημόσιον δύο ἀγγαρείας κατ' ἔτος, τὰ δὲ φορτηγά, ἵπποι, ἡμίονοι καὶ ὄιοι ὀφείλουσι καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν αὐθέντην τοῦ αὐθέντου των δύο, κατ' ἀρέσκειαν τούτου, ταξείδια κατ' ἔτος· τὰ δὲ ποιμνία τέλος, πλὴν τῆς βασιλικῆς δεκατολογίας εἰς ἣν ὑπάγονται, ἐπιπίπτουσιν εἰς παντοίας παγίδας τὰς ὁποίας ἐπεννόησαν οἱ ἐντόπιοι τελῶναι διὰ νάπορροφῶσι τὴν προσόδον αὐτῶν.

* Ἄλλ' ἔχομεν καὶ ἕτερα ἑτέρου εἴδους παρανομήματα νὰ καταυνησωμεν. Ἐὰν ὁ χωρικός κληρονομήσῃ ἄμπελόν τινα (δηλαδὴ κούτσουρα καὶ φύλλα, ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος ἀνήκει πανταχοῦ καὶ πάντοτε τῷ δημοσίῳ) εἰς κληρονομήσῃ λοιπὸν ἄμπελον, εἰς τόπον χέρσον φυτευθεῖσαν παρὰ τοῦ πατρός του, πρῶτον μὲν θὰ πληρώσῃ πρὸς τὸν γεωκτῆτην πέντε κάδους, ἢ, καθὼς λέγουσιν οἱ ἐντόπιοι, πέντε μύστατα οἴνου δι' ἑκάστην ἄμπελον· ἔπειτα δὲ θὰ δώσῃ εἰς τὸν εἰσπράκτορα τὸ τριτημόριον τῆς ὅλης προσόδου. Τί ὑπολείπεται; Ὀλίγον ἢ μηδέν. Καὶ ὅμως ἡ ἐκρυθμὸς αὕτη κυβέρνησις (il disordinato governo) ἐπὶ τῇ ὑποθέσει μὴ ἢ πείνα τῶν πατητῶν ἡλάττωσι κατὰ τι ἐντὸς τῶν λινῶν τὰς σταφυλάς, ἐπιβάλλει ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἀνεξελέγκτως ἐπὶ τοῦ τρυγητοῦ φόρον τινὰ ἐπιπρόσθετον, προκφαίρουσα διὰ τὴν ὑποτιθεμένην ἔκπτωσιν δέκα τοῖς ἑκατόν . . . Ἄλλὰ δὲν θὰ μᾶς ἀρκέσῃ ὁ χρόνος εἰς ἀνελθῶμεν νὰ ναφέρωμεν ὅλην τὴν σειρὰν τῶν αἰσχίστων μηχανημάτων, ὑφ' ὧν τὰ κυριώτερα προϊόντα τοῦ βασιλείου καταπολεμοῦνται. Τί, παραδείγματος χάριν, ἐπινοοῦσιν οἱ ὑποτελῶναι ἵνα εἰσπράξωσι τὰ τέλη παχύτερα τοῦ δέοντος; Διαίρουσιν αὐθαίρετως καὶ ὑποδιαίρουσι τὰμπέλικα εἰς τόσα τμήματα. Ἐπειδὴ δὲ ὀλίγα τούτων παράγουσι ὑπὲρ τὰ δεκαπέντε μύστατα κατ' ἰσοδίαν, οἱ ὑπάλληλοι τὸν δόλον συνδυάζοντες εἰς τὴν βίαν, αὐτοὶ μὲν ἰδιοποιοῦνται τὰ δύο τρίτα τῆς προσόδου, πρὸς δὲ τὸν πτωχὸν οἰκογενειάρχην τὸ ἕτερον τρίτον μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο καταρροκανισμένον ὑπὸ διαφόρων ἄλλων πλεονεξιδῶν. Ὡστε δύναμαι νὰ βεβαιώσω ἐν συνειδήσει, ὡς τῶντι διαβεβαίω μὲ τὴν προσήκουσαν τῇ Ὑ. Γαληνότητι εὐλά-

βειαν, ὅτι κυριολεκτικῶς εἰς οὐδένα γεωργοῦ οἶκον εἶδον ἀποθή-
 κας ἢ σκεύη πρὸς διατήρησιν τοῦ οἴνου· δεῖγμα προφανές τοῦτο,
 ὅτι ἡ οἴνοποια, ἐξάιρετος πόρος τῆς νήσου, προβαίνει ὡσημέραι
 ἐκλείπουσα. (1) Πῶς δὲ οἱ εὐπορώτεροι ἀναπληροῦσι τὴν ἔλλειψιν
 σκευῶν καὶ ἐργαλείων; Δανειζόμενοι αὐτὰ παρ' ἄλλων. Μὴ νομί-
 σετε παρ' ἄλλων γεωργῶν. Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Τὰ δανειζονται παρ'
 αὐτῶν τῶν ὑποτελωνῶν, πρὸς οὓς χάριν ἀποζημιώσεως, ὑπόσχεται
 ὁ γεωργὸς νὰ παραδώσῃ ἔλαιον ἢ μετὰξιον ἢ οἶνον τῆς προσεχοῦς
 ἐσοδείας τοσοῦτον, ὅσον ἀπαιτήσῃ ἡ συνείδησις τοῦ δανειστοῦ, τοῦ
 δανειστοῦ ἐκείνου, ὅστις ὑπὸ πρόσχημα δημοσίου λειτουργοῦ ἐκ-
 τραχλιζεῖ τὸν ἐργάτην ἅμα καὶ τὴν κυβέρνησιν, καταβροχθίζει δι-
 κην λύκου τὰ ποιμνία τοῦ γεωργοῦ, τὸ δὲ ἔλαιον, τὸν οἶνον, τὸν
 σίτον καὶ τοὺς λοιποὺς καρποὺς σφετερίζεται, χωρὶς νὰ δώσῃ λό-
 γον τῆς φιλαρπαγίας του, παρὰ μόνον πρὸς τὸν Θεόν.

Αἱ αὐταὶ καταχρήσεις διαπράττονται καὶ ἐπὶ προσώπων. Ἐκτι-
 μηταὶ τῶν κτημάτων καὶ τῶν εἰσοδημάτων ἀποστέλλονται ὑπάλλ-
 ηλοὶ τινες (ἀπλοὶ γραφεῖς ἐκτελοῦντες καθήκοντα *Armatolār* κατὰ
κλεπτῶν, *capitani contra fures*) τοῦτο μόνον ἐπαγγελλόμενοι
 πῶς καὶ πόσον βαθύτερα νὰ ἐκδάρωσι τὸν λαόν (2). Αἱ ψυχάρπα-
 γες αὐταὶ ἄρπυιαι συσσωρεύουσιν ὡς ἐνέχυρον εἰς τοὺς ὁδοιπορικοὺς
 τῶν σάκκους πᾶν ὅ,τι ἐκφύγῃ τοὺς ὄνυχας τῶν εἰσπρακτόρων. Ἴνα
 δὲ συντομώτερον καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἀπολεπίσωσι καὶ τὸν οἶκον
 ἀπογυμνώσωσι, τί εἰς ἀμοιβὴν τῆς φιλοξενίας ἐφευρίσκουσιν οἱ μοχ-
 θηροὶ; Μυρία ὅσα σατανικὰ αἰτιήματα καὶ συκοφαντίας τὰς ὁποίας
 βασιζοῦσιν ἐπὶ μαρτύρων καὶ ἐγγράφων πλαστῶν. Ἐντολὴ τῶν ἀν-
 θρώπων τούτων, ὡς προείπομεν, εἶνε ἡ καταδίωξις τῶν κλεπτῶν,
 οἱ δὲ κλέπται ὁμολογουμένως, ἕνεκα τῆς πενίας καὶ τοῦ ἀπελπισμοῦ
 τῶν κατοίκων, πλεονάζουσιν εἰς τοῦτον τὸν τόπον.

1) Ἀπὸ τότε ἴσως χρονολογεῖται τὸ λεγόμενον ἐν Κρήτῃ: «Μηδ' ἀμπέλια
 θέλω νάχω, μήδε λόγια μὲ τὸν ἄρχο».

2) Τοὺς μισθοφόρους τούτους, τὴν ἐνδημικὴν πανώλην τῆς νήσου, ὁ ἡ-
 ριστὰ ἐπὶ φιλανθρωπία καὶ φιλελληνισμῶ διακριθεὶς Μαρῖνος δὲ Καβῆλλης ἀ-
 ποκαλεῖ ἀστεῖως *capitanos pro furibus*, ἀρματωλοὺς ὑπὲρ κλεπτῶν.

Ἄλλὰ δυστυχῶς, ἀντὶ τῆς καταδιώξεως ληστῶν καὶ κλέπτων, αὐτοὶ πρῶτοι παρέχουσι τῆς κλοπῆς τὸ παράδειγμα, τρεφόμενοι, κραυγαλοῦντες, πλουτίζοντες ἀπὸ κλοπιματικῆ ἢ ἀπὸ κλεπταποδοχῆς, πρὸς συγκομιδὴν τῶν ὁμοίων, καὶ δὴ καὶ πρὸς ἰδίαν ἐπιδικαιολογίαν. νῦν μὲν ὑποκινουσι τὴν συγκρότησιν ληστρικῶν συμμοριῶν, νῦν δὲ διαβάλλουσι τὸν τίμιον, πνηγυρίζοντες τὸν κακοῦργον, ἄλλοτε ἀποσαρώνουσι κώμην ὀλόκληρον . . . Ἄλλὰ πρὸς τί ἡ πολυλογία; Οἱ ἀρχατοῦλοι διψῶσι τὸ αἷμα τῆς πτωχολογίης. Αὐτοσχεδιάζουσιν ὅμως, καὶ προχειρὰ ἔχουσι πάντοτε εἰς τὰς παρανομίας των τοσαῦτα μέσα δικαιολογήσεως, ὥστε μὲ ὅλην τὴν ἀγρυπνον καὶ αὐστηρὰν ἀνάκρισιν τοῦ συναδέλφου μου, εἰς καὶ μόνος αὐτῶν ἀπεδείχθη ἔνοχος βιασιοπραγίας, καθ' ἣ ἐξάγεται ἀπὸ τὴν δικογραφίαν ἢ ὁμοῦ μὲ ἄλλα ἔγγραφα διαβιβάζω πρὸς τὴν Ὑ. Παληνότησα. ἵνα ἡ τιμωρία τοιοῦτων κακοποιῶν χρησιμεύσῃ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὡς σφραγισμοὺς καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς ὑπαλλήλους τοῦ δημοσίου.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἀρχατοῦλων. Τί δὲ νὰ ἀναφέρωμεν περὶ τῶν ἐν ταῖς κώμας τοποτηρητῶν (castellani); Ἄλοίμονον!

Κατὰ νόμον, ὁ Καστελλάνος τοῦ χωρίου δὲν δύναται νὰ δικασθῇ κρισολογίαν, τὸ αἰτούμενον τῆς ὁποίας ὑπερβαίνει τὰ δύο φλωρία. (1) Δυνάμει, ὅμως μεταγενεστέρως τινὸς διατάξεως, ὁ τοποτηρητὴς ἐπέξεστιν τὴν δικαιοδοσίαν ἕως τῆς ἀξίας διακοσίων ὑπερπύρων. Τί προσήλθεν ἐντεῦθεν; Ἐπειδὴ ἐπὶ πάσης φιλονεικουμένης χρηματικῆς ποσότητος ὁ δικαστὴς ὑπεξαιρεῖ δικαιοματικῶς ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὀκτὼ τοῖς ἑκατόν, διὰ τοῦτο, τὰς μὲν εὐτελεστάτας τῶν κρισολογιῶν ἐξογκῶναι οὗτος εἰς ἀξίαν διακοσίων ὑπερπύρων, ἀπολαμβάνων οὕτω πρὸς ἴδιον ὄφελος δεκάτῃ τοῖς ἑκατόν, τοὺς δὲ ἀντιδίκους αὐθαίρετως καὶ παραλόγως καὶ αἰονεῖ διὰ ψύλλου πῆδημα ὑποβάλλει οὐ μόνον εἰς πρόστιμα, τὰ ὅποια ὡσαύτως σφετερίζεται, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ἄλλης τάξεως ἐκθιάσεις, ἐξ ὧν ὁ καλότυχος πορίζεται

(1) Τὸ μὲν φλωρίον ἐπιματεῖ τότε ἀπὸ 24 1/2 ὑπερπύρων τοῦ δὲ ὑπερπύρου ἡ ἀξία, εἰς δὲ ἵσθοναλεῖ κατὰ προσέγγισιν πρὸς τὴν σημερινὴν δραχμὴν.

ἐν τῷ συνόλω ἐπὶ τοῦ αἰτουμένου τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα τοῖς ἑκατόν.

* Ἀντιποιοῦνται δὲ Καστελλάνοι καὶ Ἀρματωλοὶ τὴν κτῆσιν ἐνός τινος δικαιώματος, τοσοῦτον παραλόγου, ὅσον καὶ ἀποτροπαίου. Περιοδεύοντες πεζοί, καταβιβάζουσι τὸν χωρικὸν ἀπὸ τοῦ ἵππου, ἢ τῆς ἡμίονου του, καὶ ἐπιβαίνοντες αὐτοί, ἀναγκάζουσι τὸν ζωκτῆτην νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ πεζὸς εἰς ὁδὸν ἀντίθετον, καὶ ἐνίοτε εἰς περιοδείας μακράς. Τὰ διατάγματα τοῦ Φοσκαρίνη κατήγγησαν τὴν κατάχρησιν οὐχ ἦττον ὅμως τὸ κακὸν ἐπανῆλθεν ἐν χρήσει, καὶ φοβοῦμαι μὴ ἀθεραπεύτως ἐπικρατήσῃ.

Ἐν παρόδῳ μόνον ἀνέφερα τὰς ἀγγαρείας, ὅσαι ταλαιπωροῦσι τοὺς νησιώτας, ἐξακολουθεῖ γράφων ὁ ἀνακριτὴς. Τὸ καθῆκον θὰ μ' ἐκάλει νὰ διηγηθῶ καὶ περισσότερα· ἀλλὰ μὴ εὐκαιρῶν νὰ ἐκθέσω περὶ τῆς μάστιγος αὐτῆς ὅσα ὄφειλον, περιορίζομαι εἰς ὀλίγα τινά.

• Τὸ χρέος τῶν κατοίκων νὰ ἐργάζονται δι' ἀγγαρείας εἰσῆχθη εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου χάριν τῆς ἐγέρσεως φρουριῶν. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ἢ χρήσις τῶν ἀγγαρειῶν ἐγενικεύθη καὶ ἐπολλαπλασιάσθη εἰς τρόπον ὥστε ἤδη ἀπέβη συνήθεια δυσκόπευκτος. Πᾶς κάτοικος τοῦ Μεγαλοκάστρου (1), ἀπὸ 15 ἕως 60 ἐτῶν, χρεωστῆ, αὐτὸς ὁμοῦ μὲ ὅλα τὰ φορτηγά του, ὑπηρεσίαν ἐξ ἡμερῶν κατ' ἔτος. Καὶ οἱ μὲν κάτοικοι τῆς Ρεθύμνης ὀφείλουσιν εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἐπάλλξεων ἐργασίαν δωδεκαήμερον, οἱ δὲ τῶν Χανίων ἡμέρας ἐργατικὰς δεκαοκτώ. Ὁ θέλων ν' ἀπαλλαγθῇ τῆς καταναγκάσεως ἀνταναγκάζεται νὰναπληρωθῇ δι' ἐμίσθου τινὸς ὑπηρέτου· ἄλλως ἀποτίνει εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ μὲν δεκατρία, τοῦ δὲ καὶ πλείονα ὑπέρπυρα, καὶ τοιοῦτοτρόπως σώζεται ἀπὸ τὴν βίαν τῶν ἀγγαρευτῶν. Ἡ Ὑ. Γ. ἀς φαντασθῇ οἴας καὶ ὅσας ἄλλας διόδους εἰς καταχρήσεις ἀνοίγει πρὸς τὴν ἀχρυσταγίαν τῶν ἀγγαρευτῶν ἢ ἐπίφοβος αὐτῇ συνήθεια.

* Ἐὰν δὲ ἐπίφοβος πρὸς τὸν ὑπήκοον ὑπάρχη ἢ ἀγγαρεία τῆς

(1) Μεγαλόκαστρο ἢ ἀπλῶς Κάστρο ἐκαλεῖτο καὶ καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐγγωρίων ὁ Χίνδαξ Ἡράκλειον.

Τὸ κακὸν ὁμοίως δὲν περιορίζετο ἕως ἐδῶ. Ἡ Ἐνετικὴ λύμη εἰσεχώρησε καὶ μέχρι τοῦ ἀσύλου τῆς οἰκογενείας, εἰσοχτετεύσασα τὴν ἀκολασίαν τῶν τότε Ἰταλικῶν ἠθῶν. Οἱ μισθοφόροι τῶν Ἐνετῶν, ὧν ὁ ἀριθμὸς συνεποσοῦτο εἰς 20,000 περίπου, ἐποφελούμενοι τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῷ τόπῳ πενίαν, πρὸς δὲ καὶ τὴν ἀπλοικὴν εὐπιστίαν τῶν Κρησῶν, ἀπεπλάνησαν μέγαν ἀριθμὸν γυναικῶν, ἀπροστατευτῶν, πιεζομένων ὑπὸ τῶν στερήσεων, παρθένων ἀπορφανισμένων, ἐγγάμων, ὧν οἱ σύζυγοι ὑπηρετοῦν μακρὰν τῆς πατρίδος, εἰς τὰ Ἐνετικὰ κότεργα, ἢ εἶχον φανευθῆ ἢ εἶχον πωληθῆ δοῦλοι ὑπὸ πειρατῶν Ἀλγερίνων. Οἱ στρατῶνες τῶν πόλεων εἶχον μεταβληθῆ εἰς χαρέμια. Ἐπειδὴ δὲ οἱ στρατιῶται, ἀφοῦ ἐκορένουν τὰς ὀρέξεις των, ἀπέπεμπον τὰς ἀθλίαις ταύτας γυναῖκας, τὰς ἀπέπεμπον δὲ μετὰ βδελυγμίας καὶ οἱ συγχωρῖται των, ἵνα μὴ μεταδώσῃ τὸ μόλυσμα καὶ εἰς ἄλλας, τὰ δυστυχῆ πλάσματα ἐν τῇ ἀπογνώσει των ἀπῆρχοντο εἰς Αἴγυπτον ὅπου ἀπηνόουντο πατρίδα καὶ πίστιν ἢ ἴδιδον πέρασ εἰς τὰ δεινὰ των ριπτόμεναι εἰς τὴν θάλασσαν. Ἄλλ' αἱ πλεῖστοι παρέμενον εἰς τὰς πόλεις τῆς νήσου, περιφέρουσαι εἰς τὰς ἀγυιάς τὴν αἰσχύνην καὶ τὴν ἀθλιότητά των, ἄστεγοι, διανυκτερεύουσαι ἐν καιρῷ χειμῶνος ὑπὸ τὰς στοάς, γεννῶσαι ὑπὸ τοὺς πυλῶνας τῶν ἀρχοντικῶν μεγάρων καὶ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ νεκροταφείῳ. Ἡ δὲ Ἐνετικὴ κυβέρνησις, διαβλέπουσα ἐν τῇ στρατιωτικῇ ταύτῃ ἀκολασίᾳ κατάστασιν τεινοῦσαν εἰς τὴν ἐπαύξεισιν τοῦ Ἐνετικοῦ τῆς νήσου πληθυσμοῦ καὶ ἱπομένως εἰς τὴν παγίωσιν τῆς κυριαρχίας της ἐπὶ τῆς νήσου, ἀντιπᾶ τὴν περιστείλη, τὴν ἀφῆκεν ἐλευθέραν. Ἄλλ' ἐνθ' τοιαῦτα ἤλπιζεν ὠφελήματα ἐκ τῆς διαφθορᾶς ἐκείνης ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις, δὲν ἔλαβε καὶ καμμίαν πρόνοιαν πρὸς περίθαλψιν τῶν δυστυχῶν ὄντων, τὰ ὅποια ἐγεννῶντο ὑπὸ τῶν ἀποπλανωμένων γυναικῶν. Ὁ Φωσκαρίνης, ὁ ἐπισκεφθεὶς τὴν νήσον τὸ 1874, ἀναφέρει ὅτι 4,000 τοιούτων νόθων περιεπλάνωντο εἰς τὰ προάστεια, ἐγκαταλειμμένα παρὰ πάντων, ἄστεγα, ψωραλέα, ἡμίγυμνα, διαιτώμενα ὡς ἀδέσποτα ζῶα, τρεφόμενα μὲ κύνας, γαλάς καὶ ποντικούς, τοὺς ὁποίους ἔτρωγον ἐνίοτε καὶ ὄμοις. Μετὰ δωδεκά ἔτη ὁ

Ἰούλιος Γαρζώνης ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς 8.000. ὅπερ δεικνύει τὸν βαθμὸν τῆς προόδου τῆς διασφορᾶς.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἱππότητας, τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τοὺς στρατιώτας τῆς Ἐνετίας ἐπίεζον τοὺς Κρήτας καὶ οἱ λατῖνοι κληρικοί, οἵτινες νεμόμενοι καὶ αὐτοὶ τὸ τρίτον τῶν γαιῶν τῆς νήσου, ἀπεγύμνου καὶ κατέθλιβον παντοιοτρόπως τοὺς καλλιεργητάς. Ἐκτὸς τῶν ποικίλων καὶ πολλῶν δοσιμάτων, ἄτινα ἐτέλουσαν πρὸς τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς λατινεπισκόπους οἱ ἀγρόται, ὑπεχρεοῦντο ὑπὸ παλαιοῦ ἐθίμου νὰ κομίζωσιν αὐτοῖς ἐκάστην πρωτομηνιᾶν μίαν ὄρνιθα. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν, τὴν ὁποίαν σκιαγραφοῦμεν, οἱ ἀγρόται ἀπαυδῆσαντες ἐκ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν τιμαριούχων καὶ τῶν λατινεπισκόπων, τὰς ὁποίας καθίστα μᾶλλον ἀνυποφόρους ἢ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ τόπῳ ἔνδεια, ἔπαυσαν ἐκ συμφώνου τὸ μνησιατὸν δόσιμον τῶν ὄρνιθων. Ἡ ἀπόφασις αὕτη τῶν ἄρχικῶν, θεωρηθεῖσα ὡς ἀνταρτικὴ αὐθάδεια, ἀπέληξεν εἰς μακρὰς ταραχάς, ἀναλώματα, ὡς λέγουσιν ἐν Κρήτῃ, καθ' ἃς ἐχύθη ἰκανὸν αἷμα καὶ ὅποια ἀπεκλήθησαν ἀστεῖως Ὀρνιθοπόλεμος.

Ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ διωγμοὶ δὲν ἔλειψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις ἠνέχθη πάντοτε τὸ θρησκευμα τῶν ὑπηκόων, ἐφ' ὅσον δὲν τὸ ἐθεώρει ἐπιζήμιον εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν κατεδίωξε μὲν τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ἐκ φανατισμοῦ, τὴν ἐπίεσεν ὅμως καὶ τὴν ἐστενοχώρησεν ἐκ πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ καὶ αἱ ἀρχιεπισκοπαὶ ἀφῆρέθησαν ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνας καὶ ἐδόθησαν εἰς λατίνους. Εἰς δὲ τοὺς Ἑλλήνας ὡς ἀνώτατον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα ἀφέθη τὸ τοῦ πρωτόπαπα. Ἐνεκα τούτου οἱ θέλοντες ἐκ τῶν Ἑλλήνων νὰ χειροτονηθῶσιν ἱερεῖς ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ μεταβῶσιν εἰς Ζάκυνθον, ὅπου ὑπῆρχεν ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος, ἢ εἰς Ἅγιον Ὅρος. Ἀλλ' ὅσῳ ἤξανε καὶ πρὸς χειροτονίαν δυσκολαί, τόσῳ ἤξανε καὶ ἡ πρὸς τὴν ἱερωσύνην κλίσις τῶν Κρητῶν, τὸ μὲν ἐκ θρησκευτικοῦ ζήλου, τὸ δὲ διότι τὸ ἱερατικὸν σχῆμα ἀπῆλλαττεν ἀπὸ τὰς ἀγχαρείας, τὰς στρατιωτικὰς ὑποχρεώσεις, τὴν ὑπηρεσίαν τῶν κατέργων καὶ ἄλλας πολλὰς δυσχερεῖς ὑποχρε-

ρᾶς ὅπόσον φοβερωτέρα διατελεῖ ἢ τῆς θαλάσσης! Ὁ ἐλεεινὸς ἀγρότης δὲν κοιμάται ἤσυχος. Νύκτα καὶ ἡμέραν τρέμει μὴ, συλληφθεὶς ἀπροσδοκῆτως εἰς τὸ χωράφιον, συρθῆ ἀλυσίδετος εἰς τὴν δουλείαν τοῦ κατέργου, μακρὰν τῆς λιμοκτονούσης οἰκογενείας του, ἐν ὑπηρεσίᾳ ξένη, ἧς ἐν ἐπιμέτρῳ ἀγνοεῖ τὴν διάρκειαν, ἐκεῖθεν δὲ θὰ μετακομισθῆ εἰς τόπους, ἢ εἰς μάχας, ὅθεν εὐάριθμοι συνήθως εἰσὶν οἱ ἐπανερχόμενοι. Διό, ἀντὶ τοιαύτης συμφορᾶς, ἐὰν μὲν πένης, πωλεῖ τὸ ἔσχατον αἰγιδοπρόβατον εἰς μηδαμινὴν τιμὴν, ἢ ἀπαλλοτριεῖ τὸ χωράφιόν του, ὅπως ἀποτίσῃ τὸ νενομισμένον λύτρον, ἧτοι εἴκοσι χρυσᾶ φλωρία. Ἐὰν δὲ οὔτε πρόβατον κερκτῆται πλέον, οὔτε χωράφιον, οὔτε ἀμπέλιον, οὔτε ἄλλο τι εἰς τὸν κόσμον, τότε ἀποδιδράσκει εἰς τόπους ἀπροσίτους, ὅθεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν δὲν ἐξέρχεται, ἢ ὑπὸ τὸν ὄρον, παρὰ τῶν καστελλάνων ἐπιβαλλόμενον, ὅτι θέλει καταμηνύσει τὰ κρυπτήρια ἄλλων συμφυγᾶδων, καὶ ἐξαίρετως τὰ τῶν συγγενῶν.

Συγκεφαλαιῶν ἐν βραχυλογίᾳ, τὰ παθήματα τοῦ ὑπηκόου σου, ἐπιλέγω πρὸς τὴν Ἰ. Γαληνότητα, ὅτι ἡ ἐξοχὴ ἐπιβαρύνεται αὐτοχρόνως καὶ ἀπὸ ἀγγαρείας τῆς ξηρᾶς, καὶ ἀπὸ ἀγγαρείας τῆς θαλάσσης· ὅτι μαστιζέται ἀπὸ φόρους ἀνυποφόρους· ὅτι ἐκγυμνοῦται καὶ ἀπὸ λυμεῶνας τοποτηρητᾶς, καὶ ἀπὸ χωροφύλακας (costanbili) συγγενεῖς, ἢ ὑποχειρίους τοῖς τοποτηρηταῖς, καὶ ἀπὸ δορυφόρους ἔτι τῶν χωροφυλάκων τούτων· ὅτι καταθλίβεται ἀπὸ ἀπανθρωπίαν τελωνῶν καὶ ὑποτελωνῶν, ἀπὸ ἐκθιασμοὺς καὶ κακώσεις ἀκαταλόγιστους, ἀπὸ δικαστᾶς καπηλεύοντας τὴν δικαιοσύνην, ἀπὸ παρανόμους καταδιώξεις, εἴτε ἔνεκα ὑπιτιθεμένων χρεῶν πρὸς τὸ δημόσιον, εἴτε ἔνεκα σατανικῶν διαβολῶν, ἀπὸ ἐπισχέψεις ληστρικᾶς πολιτικῶν, στρατιωτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑπαλλήλων, πρὸς οὓς οἱ χωρικοὶ ἀναγκάζονται νὰ χορηγῶσι τὸ μὲν κατάλυμα καὶ τὰ φορτηγὰ δωρεάν, τὴν δὲ τροφὴν εἰς τιμὴν γελοίαν· ὅτι συνελόντι εἶπειν, ἡ ἐξοχὴ διατελεῖ ὑπερβαραυμένη ἀπὸ φορτία τσαῦτα, καὶ οὕτως ἐπαχθῆ, ὅσον καὶ παράνομα. Καὶ ἐὰν μὲν οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν πλούσιοι, ἴσως ἦττον λυπηρὰς θὰ συνεπέφερε τὰς συνεπείας ἢ κακοπραγμοσύνη. Ἄλλ' οἱ Κρήτες οἰκοῦσι χώραν πάσχουσαν ἀπὸ λειψανδρίαν καὶ ἐπαι-

πληθῶς φθίνουσιν τὸν πληθυσμὸν· χώραν ὀρεινὴν, ἐπομένως καὶ ὀλιγόκαρπον τὸ πλεῖστον· χώραν τὴν ὁποῖαν, εἰς ἐπίμετρον κακοδαιμονίας, συχνάκις οἱ βάρβαροι ληΐζουσιν, ἀνθρωποσφαγοῦντες, παρθενοφθοροῦντες, ἐρημοποιοῦντες διὰ πολυπληθοῦς αἰχμαλωτεύσεως. — Ὅποια τις πραγμάτων κατάστασις. Πρίγκηψ Γαληνότητε, ὅταν τοὺς ὀλίγους τῆς γεωπονίας καρποὺς δοκιμάζωσιν ἐν ὄνοματι Ὑμῶν νῦν μὲν ἡ βία τοῦ τελῶνου, νῦν δὲ ἡ ἀπληστεία τοῦ τοπάρχου, νῦν δὲ ἡ φιλοχρηματία τοῦ καγκελαρίου, ἄλλοτε δὲ ἡ διαφθορὰ τοῦ δικαστοῦ, τοῦ λειτουργοῦ τούτου τῆς δικαιοσύνης, ὅστις ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ ἐμπορεύεται καὶ νόμους καὶ θρησκείαν καὶ ἠθικὴν, καὶ συνείδησιν καὶ ὅ,τι σεπτότερον εἰς εὐνομουμένην πολιτείαν.

Τούτων οὕτως ἔχοντων, τίς ὁ εὐσυνείδητος ὁ καταδικάζων τὸν λαὸν τῆς νήσου, ὅτι ἀποστρέφεται τὸ ὄνομα τὸ βενετικόν, ὅτι ἀπεχθαίρει τὴν κυβέρνησίν μας, ὅτι βδελύσσεται τοὺς ἱππύτας μας, πρὸς οὓς πρωτίστως ἀποδίδει τὰ αἷτια τῶν συμφορῶν του, ὅτι ἐκ βάθους ψυχῆς μισεῖ καὶ ὑπαλλήλους, καὶ ἀξιωματικούς, καὶ τιμητάς, ὅσους ἐκπέμπει ἐνταῦθα ἡ Ὑ. Γαληνότης;

Ὡς ἐκ πάντων τούτων συνάγεται, ἡ νήσος πᾶσα καὶ πρὸ πάντων ἡ ἔξοχὴ περιίσταται εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν. Ὡστε προβλέπω ἐν τῷ μέλλοντι μέγιστα κακά. Πλὴν τῶν τιμαριούχων, οἵτινες ἐξ ἰδιοτελείας μόνον ὀρμώμενοι ἐμμένουσιν εἰς ἡμᾶς πιστοί, οἱ ἐπίλοιποι τῶν κατοίκων εὐχονται δι' ἑαυτοὺς καὶ τὰ τέκνα των μεταβολὴν δεσπότου. Καὶ καλῶς μὲν γνωρίζουσιν, ὅτι, ἀποβαλόντες τὴν ἡμετέραν κυριαρχίαν, θὰ περιπέσωσιν ἀναποδράστως εἰς τοῦ Τούρκου τοὺς ὄνυχας· ἔχουσιν ὅμως πεποιθήσιν ὅτι χεῖρων τῆς ἐνεστώσης οὐδέποτε ὑπὸ τὴν τυραννίαν Ὀθωμανῶν ἀποθήσεται ἡ δυσπραγία των, ὥστε λέγεται ὅτι εἶναι πρόθυμοι, ἀντὶ τῶν παρόντων δεινῶν, νὰ συμμερισθῶσι καὶ αὐτοὶ τὴν δουλείαν τῶν λοιπῶν ὁμογενῶν, παραδιδόμενοι τυφλοῖς ὄμμασι πρὸς τὸν Σουλτάνον.» (1)

1) Ὡς ἀντίθετα πρὸς τὸν εὐθὺν Γαρζῶνην ἐφρονεῖ ὁ ἀπάνθρωπος Μαρτίνου· δὲ Κανάλλης, ὅστις ὀλίγον βραδύτερον ἔγραψε πρὸς τὴν Σύγκλητον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ εὐπερώσιν οἱ Κρηῖτες, διότι ἀποβαίνουν δυστήνιοι.

ώσεις. Ἐνεκα τούτου ἐπληθύνθη μεγάλως ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερωμένων. Ἡ δὲ Ἑνετικὴ κυβέρνησις, διαθλέπουσα ἐν τούτῳ κίνδυνον, διότι οἱ ρασσοφόροι πάντοτε ἦσαν ἐκ τῶν προεξάρχοντων ἐν ταῖς κατὰ τῆς κυριαρχίας αὐτῆς ἀντιδράσεις, ἐκτός δὲ τούτου ἐνοούσα τὸν πρακτικὸν σκοπὸν τῆς τόσης πρὸς τὴν ἱερωσύνην κλίσεως, διέταξε νὰ περιορισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν ταῖς κώμαις ἱερέων, εἰς τὰς μικροτέρας δὲ καὶ νὰ καταργηθῇ παντελῶς ἡ ἐνορία. Τότε ἐπῆλθεν ἀλλήθης διωγμὸς τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων, οἵτινες συλλαμβανόμενοι ἐκείροντο καὶ ἐρρίπτοντο εἰς τὰ κάτεργα, καταδικαζόμενοι εἰς ἰσόβιον κωπηλασίαν ἢ ἐξωρίζοντο. Ἐκ τούτου δὲ νεαὶ ἀνωμαλίαι ἐπὶ μακρὸν διακρέσασαι.

Τὰ δεινοπαθήματα ταῦτα ἐξώθουν τοὺς Κρήτας εἰς τὴν ἀπογνώσιν. Ὡς νὰ μὴ ἤρχουν δὲ ταῦτα, νεὰ καὶ δεινότερα προσετίθησαν ὅταν κατὰ τὸ 1570 Σελῆμ ὁ Β' ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἑνετίας καὶ τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα ἀπέβησαν εἰς Κύπρον. Ἡ Δημοκρατία εἰς οὐχὶ εὐάρεστον οἰκονομικὴν κατὰστασιν εὐρισκομένη, ἀφοῦ ἐξέθηκεν εἰς δημοπρασίαν τοὺς τίτλους τῆς Ἑνετικῆς εὐγενείας, κατέφυγε καὶ εἰς ἀλυπτήτους ἀρραμάξεις τῶν ὑπηκόων τῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐστάλησαν εἰς Κρήτην δύο ἀνώτεροι στρατιωτικοί, ὁ μὲν Λαυρέντιος Δαμουλάς εἰς Χάνδακα, ὁ δὲ Λουκῆς Μιχέλης εἰς Χανία, ἐντολὴν ἔχοντες νὰ ἐξακριβώσωσι πόσους ναύτας καὶ στρατιώτας ἠδύνατο ἡ Κρήτη νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ νὰ φροντίσωσι περὶ ἐπιδιορθώσεως καὶ ἐνισχύσεως τῶν φρουρῶν Χάνδακος καὶ Χανίων. Ἦδη εἶχεν ὀρισθεῖ ἵνα οἱ ναύσταθμοὶ Κρήτης καὶ Κερκύρας μόνον ἐξοπλίσωσι καὶ ἐφοδιάσωσιν ἑκατὸν τεσσαράκοντα γαλέρας ἐκ παντὸς τρόπου. Καὶ ὁ Δαμουλάς ἴθυσσε τὴν ἀναγκαστικὴν στρατολογίαν 9.000 Κρητῶν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας προκήρυξις τοῦ ἐκτάκτου ἀπισταλμένου ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς εὐπόρους τῆς νήσου εἰσφορὰν πρὸς ναυπήγησιν, ἐντὸς ὀρισμένης προθεσμίας, εἴκοσι παραπληρωματικῶν κατέργων. Δι' ἑτέρου δὲ διατάγματος οἱ καταλόγοι τῶν ἀγγαρειῶν παρετίνοντο ἐπ' ἀόριστον, χάριν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ναυστάθμου, νεαὶ δὲ ἀγγαρεῖαι ἐπέβαλλοντο πρὸς ἐπισκευὴν τῶν παλαιῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Χάνδακος καὶ ἀνεγέρσιν νέων. Ἀλλὰ δὲν

περιωρίσθησαν εἰς αὐτὰ μόνον οἱ ἔκτακτοι ἀπεσταλμένοι καὶ ὁ δούξ Κρήτης Ἀλούσιος Μοκενῆγος. Εἰς τὰ πληρώματα τοῦ Ἐνετικοῦ στόλου εἶχεν ἐνσκήψει στομακάκη, ἡ ὁποία, μετὰ τῶν ἄλλων κακουχιῶν, εἶχε καταστήσει μέγαν ἀριθμὸν ἀνδρῶν ἀνίκανον πρὸς πόλεμον. Πρὸς πλήρωσιν τῶν κενῶν τούτων καὶ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου ἔπροεπε νὰ συνεισφέρῃ ἡ Κρήτη καὶ αἱ Ἴονιοι νῆσοι. Διὰ τοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν 9,000 ναυτῶν καὶ στρατιωτῶν ἀνεβιβιάσθη εἰς 14,000. Μετ' οὐ πολὺ δὲ νέον διάταγμα διέτασσε τὴν ναυπήγησιν τεσσαράκοντα ἑτι γαλερῶν καὶ τὴν στρατολογίαν 1000 ἑρετῶν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν πλοίων τούτων.

Εἰς ἐπίμετρον δὲ πάντων τούτων, ὁ Δαμουλάς καθήργησε τὴν ἐξ 25 φλωριῶν ἀμοιβὴν ἣτις μέχρι τοῦδε ἐδίδετο εἰς ἕκαστον ναύτην.

Κατάπληξις καὶ τρόμος κατέλαβε τὸν λαὸν τῆς Κρήτης ἐκ τῶν προκηρύξεων τούτων. Ἴσως θὰ εἶχον τὴν καρτερίαν νὰ ὑποφέρωσι τὰς ἐπιβληθείσας ἀγγαρείας· ἀλλ' ἡ ἰδέα τῆς στρατολογίας, ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτῶν ἀπὸ τῆς πενομένης οἰκογενείας, ἡ μετὰ τὰς αὐτῶν εἰς τόπους μεμακρυσμένους ὀπόθεν ὀλίγιστοι τῶν προαποπλευσάντων εἶχον ἐπανέλθει καὶ ταῦτα πάντα διὰ νὰ μάχωνται ὑπὲρ τῶν τυράννων καὶ βασανιστῶν αὐτῶν, ἀνώρθου τὰς τοίχας τῆς κεφαλῆς των. Καὶ προτιμῶντες τὸν ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν κακουχιῶν θάνατον, ἔφευγον ἀγεληδὸν εἰς τὰ ὄρη ζητοῦντες καταφύγιον εἰς τὰ σπήλαια καὶ τὰς χαράδρας καὶ ἀφήνοντες τὰς κώμας ἐρήμους ἀνδρῶν. Οἱ δὲ ἐξελθόντες πρὸς σύλληψιν τῶν φυγάδων στρατιῶται καὶ χωροφύλακες εὗρον πάλιν εὐκαιρίαν νὰ θύσωσι καὶ ἀπολέσωσι, διχοπάζοντες, πυρπολοῦντες, καὶ διαπράττοντες αἰσχρὰ ἀκατονόμαστα. Πρὸς ἀναπλήρωσιν δὲ τῶν ἤδη δραπετευσάντων καὶ μὴ συλληφθέντων, οἱ στρατιῶται καὶ χωροφύλακες διατάχθησαν νὰ συλλαμβάνωσι τὸν πρῶτον τυχόντα, ἔστω καὶ ἐὰν οὗτος εἶχεν ἤδη ἐκπληρώσει τὴν θητείαν αὐτοῦ.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέτρον ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν φυγάδων. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς ἀπογνώσεως ταύτης πολλοὶ τῶν ἀρχοντορρωμαίων, οἱ Σκορδύλιδες, οἱ Βλαστοί, οἱ Πάτεροι, οἱ Μουσοῦροι, οἱ Παπαδόπουλοι, οἱ Ζάπαι, οἱ Φωτεινοί, οἱ Ψαρομήλιγγοι καὶ ἄλλοι ἤρχισαν συσκεπτόμενοι περὶ ἐπαναστάσεως. Ἀπέναντι τοῦ κοι-

νοῦ κινδύνου οἱ ἀρχαντορρομαῖοι ἰλησμόνησαν τὰς ἔριδας, αἵτινες ἰχώριζον τινὰς ἐξ αὐτῶν. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ριζῶν, δηλαδὴ τῶν ὀρεινῶν φυλῶν συνήλθον εἰς τὸ ἐν Ἀκροτηρίῳ μοναστήριον τοῦ Καθολικοῦ. Καὶ ἐκλέξαντες τετραμελῆ κυβέρνησιν ἰπαναστατικὴν, ἔταξαν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς τὸν ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Σκορδυλῶν, ἐν Κουστογεράκῳ διὰ τοῦ Σελίνου κατοικοῦντα καὶ κοινῆς ἀπολαύοντα ὑπολήψεως διὰ τὸ συνετὸν τοῦ γῆρας, Γεώργιον Καντανολέον ἢ Κανθανώλην, μὲ τὸν τίτλον τοῦ Ραιτούρη (κυβερνήτου). Τὸ κίνημα παρεσκευάσθη μεθ' ἱκανῆς μυστικότητος· καὶ ἐξεργάγη αἴφνης κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1570, ἐξεγερθείσης βαθμηδὸν τῆς νήσου ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον. Οἱ φυγάδες, οἵτινες διητῶντο εἰς τὰ ὄρη, ὀπλισθέντες ἐπέδραμον εἰς ὄρισμαμένην ἡμέραν εἰς τὰ πεδινὰ μέρη, φονεύοντες τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Ἐνετοὺς ὑπαλλήλους καὶ στρατιώτας, διαρπάζοντες καὶ πυρπολοῦντες τὰ Ἐνετικὰ κτήματα. Οἱ ἰπαναστάται συνεκρούσθησαν μετὰ τῶν Ἐνετικῶν στρατευμάτων εἰς διάφορα μέρη τῶν Σφακιῶν, εἰς Ἀποκώρωνα, ἐν Λασιθίῳ, ἐν Μονοφατσίῳ. Οἱ χωροφύλακες κατεδιώχθησαν καὶ κατεκόπησαν εἰς τὰ περὶχωρα τῶν Χανίων καὶ Ρεθύμνης. Οἱ ἰπαναστάται μένειν πνέοντες κατὰ τῶν Ἐνετῶν, ἰδίως τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ὑπαλλήλων, ἐξεδικήθησαν ἀπηνῶς κατὰ τῶν συλληφθέντων. Μετὰ πολλῆς δὲ δυσκολίας κατώρθωσε νὰ σώσῃ τινὰς ἐξ αὐτῶν ὁ Καντανολέος, ὡς τὸν Λορέντζον Μολίνον, ἀδελφόν τοῦ ἐκ Χανίων εὐπατρίδου Φραγκίσκου Μολίνου, ὃν οἱ ἐκ Λάκκων Δαρμάσου ἀδελφοὶ Νικολουδάκηδες εἶχον κλείσει εἰς ἔρημό-πυργόν τινα ἐπὶ τῶν Λευκῶν Ὀρέων. Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐκυμειύθησαν τὰ φρούρια τῆς Καντανίου, τῆς Κισσάμου, τὸ Φραγκοκάστελλον τῶν Σφακιῶν, τὸ φρούριον τοῦ Κεράτου καὶ τοῦ Λασιθίου, ἐν οἷς οἱ ἰπαναστάται εὗρον κανόνια τινὰ καὶ ἱκανὴν ποσότητα τουφεκίων καὶ πολεμοφοδίων. Τὴν μεγαλειτέραν ἀντίστασιν ἀντίταξε τὸ φρούριον τοῦ Τιμένους, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἐπὶ τέλους παρεδόθη. Οὕτω δὲ κατελύθη πανταχοῦ τῆς νήσου ἡ Ἐνετικὴ ἐξουσία, περιορισθεῖσα εἰς μόνα τὰ τρία μεγάλα φρούρια καὶ εἰς τι μικρὸν ἐν Σητείᾳ.

Ὡς ἔδραν αὐτῆς ἡ ἰπαναστατικὴ κυβέρνησις ἐξέλεξε τὸ χωρίον Μισκλά, διώρησι τοποτηρητὰς καὶ κατωτέρους ὑπαλλήλους εἰς τὰς

ἐπαρχίας καὶ τὰ χωρία, ἐπρονόησε περὶ τῆς τάξεως καὶ εἰσέπραττε μικροὺς τινὰς φόρους πρὸς εὐδωσίην τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν δὲ τῶν πρώτων μελημάτων τῆς πενταμελοῦς Κυβερνήσεως ἦτο καὶ ἡ ἀνακέρυξις τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος ἐπισήμου θρησκείας τοῦ τόπου, ἐφ' ᾧ καὶ ἐκλήθη ὡς ἔξαρχος ὁ πρῶν Τριμυθοῦντος Εὐγένιος· εἰς δὲ τὰ ἔγγραφα τῆς ἡ κυβερνήσεως μετεχειρίζετο τὴν δημώδη ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Μετὰ τοῦτο δ' ἐγένετο σκέψις περὶ ἐκπορθήσεως τῶν φρουρίων τῶν Χανίων, τῆς Ρεθύμνου καὶ τοῦ Μεγαλοκάστρου (Χάνδακος). ἤρχισαν δὲ ἀπὸ τὰ Χανία, καταστήσαντες πολιορκίαν καὶ καταστρέψαντες τὸ ὕδραγωγεῖον δι' οὗ διωχετεύετο τὸ ὕδωρ εἰς τὴν πόλιν. Ἐκ τούτου ἐπῆλθε μεγάλη στενοχωρία ἐν Χανίοις, ἐπιτεινομένη ὑπὸ τοῦ ἐπικρατοῦντος λοιμοῦ καὶ τῆς σιτοδείας. Ἐξοδοὶ τινὲς τῆς ὀλιγαριθμοῦ φρουρᾶς τῆς πόλεως ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν μετὰ μεγάλης φθορᾶς τῶν Ἐνετῶν. Ἐνεκα τούτου ὁ λαὸς τῆς πολιορκουμένης πόλεως ἐδυσφόρει μεγάλως καὶ ἐγόγγυζε κατὰ τοῦ προβλεπτοῦ Κανάλη, ὡς παρατείνοντος τὴν κατάστασιν ἐκείνην. ἐγένοντο δὲ ὀχλαγωγίαι τινὲς κατὰ τινὰ τῶν ὁποίων μία συνοικία τῆς πόλεως ἐπυρπολήθη.

Ἄλλὰ τὸ σχέδιον τοῦ Καντανολέου καὶ τῶν ὑπουργῶν του δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης ἀλλ' ἦτο μεγαλεπιβουλότερον καὶ εὐρύτερον, ἀποβλέπον εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Πρὸς τοῦτο δὲ θελήσαντες νὰ ἐπωφεληθῶσι τὸν ἀκμάζοντα τότε πόλεμον μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν, ἀπέστειλαν πρὸς τὸν ἐν Μήλῳ σταθμύοντα τούρκον ναύαρχον τὸν Νικόλαον Σπανιάκον, ὄπλαρχηγόν, συγγενῆ τοῦ Καντανολέου, καὶ τὸν Νικόλαον Λουτριώτην, Σφακιανόν, μετὰ τὴν ἐντολήν νὰ παραστήσωσι πρὸς αὐτὸν τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν ὡς ἐπικουρικὴν κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀντιπερισπασμὸν καὶ ἐπιτύχωσι συνδρομὴν τινὰ, ἀνευ ἄλλου ἀνταλλάγματος, πρὸς πλήρη ἀπελευθέρωσιν τῆς νήσου. Συγχρόνως ἐξέπεμψαν πρὸς μὲν τὸν πατριάρχην, Μακκάριον τινὰ πρῶν ἡγούμενον τοῦ ἐν Ἄθωνι Βατωπεδίου καὶ ἄλλῳ ἑτέρου εἰς Ἡπειρον, Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον, ἵνα συνονηθῶσι μετὰ τοὺς ἐκεῖ ἀρματωλοὺς

πρὸς κοινὴν καὶ σύγχρονον ἐξέγερσιν ἅπαντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡτοιμάζοντο διὰ νὰ στείλωσι καὶ πρὸς τὸν Τσαρὸν καὶ Μέγαν Δούκα Μοσχοβίας τὸν Κερκίληνα Μεταξῆν ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οἱ Ἑνετοὶ, βλέποντες ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ καταβάλωσι τὴν ἱπανάστασιν διὰ τῶν ὅπλων, ἐμνηχανεύθησαν σατανικὴν καὶ ἀπιστεύτου ἀνανδρίας καὶ δολιότητος μέσον. Ὁ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Κανθανολίου Πέτρος, νέος ἄνδρεϊος καὶ ὠραῖος, ἠγάπα τὴν Σοφίαν Μολίνου, θυγατέρα τοῦ ἐν Χανίοις Ἑνετοῦ ἀρχοντος Φραγκίσκου Μολίνου, εἰς ὃν ἀνῆκε τὸ δῶρον περίπου ἀπέχον τῶν Χανίων χωρίων Ἀλικιανοῦ, καὶ ἀντηγαπᾶτο, φαίνεται, ὑπ' αὐτῆς. Τὸ αἰσθημα τοῦτο ἔγνωσαν νὰ ἐκμεταλλευθῶσιν οἱ Ἑνετοὶ, εὐρόντες ὄργανον πρόθυμον εἰς τὸν ἄτιμον δόλον αὐτὸν τὴν πατέρα τῆς κόρης. Οὗτος κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου ἔγραψε πρὸς τὸν Καντανολίον ὅτι ἐπιθύμει, οὐ μόνον νὰ ἐνωθῶσι διὰ τοῦ γάμου ἡ κόρη του καὶ ὁ Πέτρος Καντανολίος, ἀλλὰ καὶ νὰ συμμερισθῇ ὁ ἴδιος τὸν κατὰ τῆς τυραννίας ἀγῶνα τῆς Κρήτης, ὡς οἱ Ἑνετοκράτες τοῦ 1362, διαβεβαίων ὅτι καὶ ἄλλους ἐκ τῶν φραγκοκρχόντων θὰ παρίστυριν.

Ὁ Καντανολίος ἦτο συνειτός καὶ μεγαλεπίβουλος ἀνὴρ, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐντελῶς ἀπηλλαγμένος τῆς εὐπιστίας, ἥτις πολλάκις καὶ εἰς πάσας τὰς ἐποχὰς ἀπέβη εἰς τοὺς Κρήτας ὀλεθρία. Ἀλλὰ συνέτρεξαν τόσα περιστατικὰ πρὸς ἰπιτυχίαν τῆς ἀπάτης, ὥστε ἡ εὐπιστία τοῦ Καντανολίου δικαιολογεῖται, ἂν οὐχὶ ἐντελῶς, τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος.

Ὁ Μολίνος ἐξελθὼν ἐκ Χανίων εἰς Ἀλικιανοῦ συνεννοήθη μετὰ τοῦ Καντανολίου. Τὸν διεβεβαίωσε δ' ἐκ νέου ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ μετασχη εἰς τὴν ἱπανάστασιν καὶ ὅτι οὐδεμίαν εἶχεν ἀντίρρησην ἂν ὁ Καντανολίος ἐπιθύμει νὰ γείνη ὀρθόδοξος ἡ θυγάτηρ του. Συγχρόνως ὁ Καντανολίος, ἔλαθε, φαίνεται, ἐπιστολὰς παρὰ διαφόρων φραγκοκρχόντων ἐκ Χανίων καὶ Ρεθύμνου, μεμυημένων εἰς τὴν τεκταινομένην προδοσίαν, οἱ ὅποιοι ἐπεβεβαίουν τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Μολίνου περὶ συμμετοχῆς καὶ αὐτῶν εἰς τὴν ἐπανάστασιν δι' αἰφνηδίου πραξικοπήματος ἐν Χανίοις καὶ Ρεθύμνῳ. Ὁ Καντανολίος εἰδέχθη τὰς προτάσεις τοῦ Μολίνου, ὑποσχεθεὶς μάλιστα, κατὰ τι-

νας Ένετοὺς χρονογράφους, νὰ παραιτηθῆ τῆς ἀρχῆς, μετὰ τὸν γάμον, ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πέτρου.

Δῶρα ἀντηλλάγησαν, τὴν δὲ 13 Ὀκτωβρίου ἐτελέσθη ἐν Ἀλικιανοῦ ὁ ἀρραβῶν, καὶ ὁ Πέτρος Καντανολέος, θέσας τὸν ἀρραβῶνα εἰς τὸν δάκτυλον τῆς μνηστῆς του, ἠσπάσθη αὐτήν. Ἐπειτα ὤρισθη νὰ τελεσθῆ ὁ γάμος μετὰ ἓνα μῆνα, τὴν 14 Νοεμβρίου. (1) Συνεφωνήθη δὲ ἵνα ὁ μὲν Μολίνος καλέσῃ τρεῖς ἢ τέσσαρας εὐγενεῖς, ὁ δὲ Καντανολέος μεταβῆ εἰς Ἀλικιανοῦ συνοδευόμενος ὑπὸ 500 ἐνόπλων.

Μετὰ τινὰς ἡμέρας οἱ ἐπαναστάται τῆς Ρεθύμνης, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ἀρχοντορωμαίων, ἐκυρίευσαν τὸ φρούριον τοῦ Ρεθύμνου.

Τὴν ὀρισθεῖσαν ἡμέραν τοῦ γάμου ὁ Καντανολέος μετέβη μετὰ τοῦ υἱοῦ του καὶ πολυαριθμοῦ συνοδείας ἐνόπλων, ἐν οἷς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ριζῶν καὶ τῶν Σφακίων, καὶ πολλαὶ γυναῖκες ἐκ Κουστογεράκου καὶ Μεσκλῶν. Ὁ Μολίνος εἶχε κάμει μεγαλοπρεπεῖς ἐτοιμασίας καὶ οἱ περὶ τὸν Καντανολέον κατενθουσιάσθησαν.

Ἐν ταῦτοις οἱ Ένετοὶ εἶχον συναθροίσει ἐν σπουδῇ εἰς Χανία στρατὸν συμποσούμενον εἰς τρισχιλίους περίπου ἄνδρας, ἐξ ὧν 250 ἵππεῖς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ καὶ τοῦ Βασιλείου Γαβουτίου δὲ Κολλάλτου. Εἶχον δὲ τὸ ἐξῆς σχέδιον. Μετὰ τὸν γάμον, ὁ Φραγκίσκος Μολίνος θὰ παρέθετε πλουσίας τραπέζας καὶ ἀφθονον οἶνον· ὅταν δὲ θὰ κατελαμβάνοντο ὑπὸ τῆς μέθης καὶ τοῦ ὕπνου οἱ ἐπαναστάται, θὰ ἐδίδετο ἐκ τῶν παρὰ τὴν κώμην ὑψωμάτων σύνθημα διὰ πυραύλου (ροκέτας) καὶ ὁ στρατὸς θὰ διηυθύνετο πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Μολίνου.

Τῶντι μετὰ τὴν τέλει τοῦ γάμου, οἱ Κρήτες παρεδόθησαν εἰς εὐωχίαν, χοροὺς καὶ ἄσματα. Ἐνταῦθα δὲ κυρίως κεῖται τὸ σφάλμα τοῦ Καντανολέοντος, ὅστις, λησμονῶν ὅτι τὰ Χανία ἀπείχον δίωρον μόλις, καὶ ὅτι ἦτο ἐνδεχομένη αἰφνιδικὰ ἐπιθεσις τοῦ ἐχθροῦ, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ ὀπλίτας νὰ παραδοθῶσιν εἰς πότον. Ἄλλ' ἡ χαρὰ καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς εἶχον ἐξαλείψει πᾶν ἔχνος δυσπι-

(1) Κατ' ἄλλους μετὰ μίαν ἐβδομάδα.

ετίας, αὐτὸ δ' ἐπανελημμένοι νίκαι εἶχον ἐμπνεύσει εἰς τοὺς Κρή-
τας τοιαύτην πρὸς τὸν ἐχθρὸν περιφρόνησιν, ὥστε νὰ μὴ τὸν λογα-
ριαζώσιν ἐν ταῖς στιγμαῖς μάλιστα ἐκείναις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ
τῆς ἀγαλιάσεως. Οἱ Ἑνετοὶ χρονολογοῦντες διατείνονται ὅτι οἱ ἐπα-
ναστάται, παρακινούμενοι καὶ ὑπὸ τῶν προσκεκλημένων τοῦ Μολί-
νου Φράγκων, οἱ ὅποιοι ὑπεκρίνοντο τοὺς μεθυσμένους, ἔπιον κατὰ
κόρον καὶ καταληφθέντες ὑπὸ μέθης ἀπεκοιμήθησαν τῆδε κάκεισε.
Ὁ Ζαμπέλιος ὁμῶς εἰκάζει, — καὶ ἡ εἰκασία αὐτοῦ συμφωνεῖ πρὸς
τὴν λογικὴν καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων, — ὅτι ὁ προ-
δότης Μολίνος ἐπέχευεν εἰς τοὺς οἴκους τοῦ ναρκωτικόν.

Περὶ τὴν ἰσπέραν τῶντοι οἱ ἐπαναστάται, ἐκτὸς ὀλίγων, κατέ-
κειντο ὡς νεκροί. Τότε ἐρρίφθη ὁ συμπεφωνημένος πύργος καὶ ὁ
στρατὸς ἐξεκίνησε κομιζων ἀλύσεις καὶ σχοινία. Μετὰ τῶν Ἑνετῶν
συνεξιστράτευσον καὶ τινες ἀρχοντορρωμαῖαι τῶν Χανίων καὶ τῆς
Ρεθύμου, ὄντα χαμερπῆ περισαίνοντα τοὺς Ἑνετοὺς, ἐν οἷς καὶ ὁ
Ματθαῖος Καλλέργης ἄγων χωρικούς τινας ἐξ Ἀκρωτηρίου, ἐκ Μουρ-
νιδῶν καὶ Κισσαμίου, στρατολογηθέντες διὰ τῆς βίας μάλλον. Οἱ
Ἑνετοὶ, φθάσαντες εἰς Ἀλικιανοῦ, κατέλαβον τοὺς περίξ κήπους καὶ
ἤρχισαν νὰ δεσμεύωσι χειροπόδαρα τοὺς κοιμωμένους, χωρὶς νὰ
τῶν ἐξεπνήσωσιν, ἐνῶ ἐκκωφωτικὸς θόρυβος αὐλῶν, κατὰ προδια-
γεγραμμένον σχέδιον, ἐμπόδιζε τοὺς ἐντὸς τοῦ πύργου νὰκούσωσι
τὰ ἔξωθεν γινόμενα. Ἐπὶ τέλους ὁ Καντανολέος ἐννοήσας τὴν ἐπι-
βουλὴν, συνέλεξεν ὅσους ἠδυνήθη περὶ ἑαυτὸν καὶ ἀντέστη, ἐπὶ ὥ-
ρας μαχόμενος ἐν ἀπογνώσει. Ἀλλὰ τὸ ἐνετικὸν πυροβολικὸν κα-
τέρριψε τὸν περίβολον τοῦ πύργου καὶ ὁ στρατὸς εἰσώρμησε διὰ
τῶν ἀνοιχθέντων ρηγμάτων. Ἐν τῇ ἐσχάτῃ δ' ἐκείνῃ συμπλοκῇ,
ἰτίθη πῦρ εἰς τὴν πυριτίδα καὶ ὁ πύργος ἀνετινάχθη (!), πολλῶν
φονευθέντων ἑκατέρωθεν, ἐν οἷς καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Μολίνου. ἄλλοι
δ' ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν ἐζωγρήθησαν, ἐν οἷς ὁ Καντανολέος καὶ
οἱ δύο τοῦ υἱοῦ.

(1) Ἐμμερτινὰ ἐρείπια τοῦ πύργου τοῦ Μολίνου σώζονται ἀκόμη ἐν
Ἀλικιανοῦ μὲν τὸ ὄνομα ἡ Ἀρχοντικῆ. Ὁ δὲ λαὸς τῶν περιχωρῶν διετήρησε
τὴν ἀνήμνην τοῦ φρικτοῦ δράματος καὶ ἡ λαϊκὴ παράδοσις συμπληροῖ τα κε-
νὰ τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἐκδίκησις τῶν Ἐνετῶν ὑπῆρξεν ὅσον οὐδέποτε ἀπάνθρωπος. Τὴν ἐπιούσαν συμβούλιον συγκροτηθὲν ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ, ἀπήγγειλε κατὰ τοῦ Καντανολαίου κατηγορίαν ἐσχάτης προδοσίας, ὡς ἐπιχειρήσαντος νάποσπάσῃ τὴν νῆσον ἀπὸ τοῦς Ἐνετοῦς διὰ νὰ παραδώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν Σουλτάνον, καὶ κατεδίκασεν αὐτὸν καὶ τοὺς συνεόχους του εἰς θάνατον. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Καντανολέος, ὁ Πέτρος καὶ ἕτερος νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς ἀπηγχονίσθησαν ἐπὶ τόπου Ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Μουσούρων ἐτουφεκίσθησαν τρεῖς, οἱ δὲ ἄλλοι ἀπηγχονίσθησαν. Ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Κοντῶν παρευρίσκοντο δεκαεῖξ, ἐξ ὧν ὀκτὼ ἀπηγχονίσθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐστάλησαν δέσμοι εἰς τὰς φυλακὰς Χανίων. Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν αἰχμαλώτων διηρέθησαν εἰς τέσσαρα τμήματα, ἐξ εἰκοσιτεσσάρων ἀνδρῶν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τμήμα ἀπηγχονίσθη πρὸ τῆς πόλεως τῶν Χανίων, τὸ δὲ δευτέρων τμήμα, ὅπερ ἀποτελεῖτο ἐκ Καντανολέων, ἐν οἷς καὶ παιδιὰ ἄνηθα, ἀπηγχονίσθη περίξ τῆς κώμης Κουστογεράκου, ἡ ὁποία ἐλεηλατήθη καὶ κατεκάη· τὸ τρίτον παρὰ τὸ φρούριον τοῦ Ἀποκωρώνου, ἐν τῇ λεωφόρῳ τῇ ἀγούσῃ ἀπὸ Χανίων εἰς Χάνδακα· οἱ δὲ ἀποτελοῦντες τὸ τέταρτον τμήμα ἐκρεμάσθησαν ἄνωθι τῶν Μεσκλῶν, μεταξύ Λάκων καὶ Θερίσου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τουφεκισθέντων καὶ στραγγαλισθέντων ἀνῆλθεν εἰς διακοσίους. Ἀλλὰ δὲν περιωρίσθησαν εἰς αὐτὰ καὶ μόνον οἱ Ἐνετοί. Διαδραμόντες τὰς ἐπαρχίας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὠμοτάτου Μαρίνου δὲ Κανάλη, οἱ μισθοφόροι τῆς Ἐνετίας Κορσικανοί, Δαλμάται καὶ Ἰταλοὶ διέσπειραν πανταχοῦ τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν σφαγὴν, μὴ φεισάμενοι γυναικῶν καὶ παιδῶν, σχίζοντες τὰς γαστέρας τῶν ἐγκύων καὶ ἐκρίπτοντες τὰ ἔμβρυα. Ἴδου πρὸς πίστωσιν μία περικοπὴ ἐκ τῆς ἐκθέσεως αὐτοῦ τοῦ Μαρίνου Καβάλη πρὸς τὴν Σύγκλητον: «Πρὸς μεγαλείτερον ἐκφοβισμόν, εὐρέθησαν τέσσαρες ἔγκυοι γυναῖκες, σύζυγοι ἀρχηγῶν καὶ ἀνοικθισῶν διὰ μαχαिरῶν τῶν γαστέρων αὐτῶν, ἐξήχθησαν τὰ ἔμβρυα. Ἡ πράξις δὲ αὕτη ἀληθῶς ἐνεποίησε μέγαν τρόμον εἰς ὅλον τὸ διαμέρισμα» (1).

1) «Per magior spavento fece ritrovar quatro donne granide, moglie de' Capurioni, le quale con cortellazzi fece aprire in loro»

Τοσοῦτος τρόμος ἀληθῶς καὶ ἀπόγνωσις κατέλαβε τοὺς χωρικούς. Ὡστε τὰ χωρία ἠρημώθησαν, οἱ κάτοικοι κατέφυγον εἰς τὰ ἀκρότατα τῶν ὄρειων, ὡς θηρία πανταχόθεν διωκόμενα, καὶ ἐπέηλθε φοβερὰ ἀναρχία καὶ ληστεία, οἱ δὲ Ἐνετοὶ τιμαριούχοι δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἐν τῇ ἐξοχῇ κτήματά των. Καὶ ἐδέησε νάποσύρη ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις τὰ στρατεύματά της ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, ἐπὶ μῆνας, ἵνα ἀναβαρρήσωσιν οἱ χωρικοὶ καὶ ἀποκατασταθῇ ἡ τάξις. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε παραδοθεῖ τὸ φρούριον τοῦ Ρεθύμνου διὰ συνθήκης πρὸς τὸν Ματθαῖον Καλλέργην, καὶ βαθυμυδὸν ἐπανήλθεν εἰρήνευσις τις, ἂν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ εἰρήνη μετεξὺ τοιοῦτων κυρίων καὶ ὑπηκόων τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα παθόντων.

ventre, e cavatoli fuori i bambini. Questo atto veramente fece grandissimo terrore à tutto in contado.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Ἐπανάστασις Σφακιανῶν. — Βλέψεις τῶν Τούρκων ἐπὶ τὴν Κρήτην. — Ἐκστρατεία κατὰ τῆς Κρήτης. — Τὰ Θεωροῦ. — Πολιορκία καὶ παράδοσις Χανίων. — Πανώλης. — Πολιορκία Σούδας. — Πολιορκία τοῦ Ρεθύμνου. — Ἀλωσις τῆς πόλεως ἐξ ἐφόδου. — Παράδοσις Φορτέτσας. — Οἱ Τούρκοι ἀποκρούοντα: ἐκ τῶν προθύρων τοῦ Χάνδακος. — Συμπλοκαὶ ἐν Μυλοποτάμῳ. — Ὁ Γιλδίασις. — Μάχη ἐν Μονιφαττίῳ. — Κατάληψις Ἱεραπέτρου. — Οἱ πρῶτοι ἐξισλαμισμοί. — Ὁ Ἠγούμενος Ἀγκαράθου. — Ἀγῶνες κατὰ θάλασσαν. — Ἐναρξίς τῆς πολιορκίας τοῦ Χάνδακος. — Αἱ πρῶται ἐφοδοὶ καὶ ἐξοδοὶ. — Γυναῖκες μαχόμεναι. — Διακοπὴ τῆς πολιορκίας. — Λύσις τῆς πολιορκίας τῆς Σούδας. — Ἦττα Ἐνετῶν καὶ Ἑλλήνων ἐν Ἱεραπέτρῳ. — Ἐγκατάλειψις τοῦ φρουρίου τῆς Σητείας. — Οἱ Σφακιανοὶ κατὰ τῶν Τούρκων. Τούρκοι εἰς Σφακία. — Ἐπανάληψις τῆς πολιορκίας τοῦ Χάνδακος. — Ναυμαχίαι. — Θανάτωσις τοῦ στρατάρχου Κουσεῖν. — Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν πολιορκίαν. — Γάλλοι ἐπίκουροι. — Ἐπανάστασις Ἀποκωρωνιωτῶν. — Ἀτυχὴς ἀπόπειρα κατὰ τῶν Χανίων. — Ὀλοκαύτωσις ἐπαναστατῶν. — Οἱ Γάλλοι ἐν Χάνδακι. — Πρότασις διανομῆς τῆς νήσου. — Ὁ μαρκήσιος δὲ Βίλλα. — Ὁ μέγας Βεζύρης ἐν Κρήτῃ. — Γιγαντομαχία. — Ὁ ἱερομόναχος Εὐγενικός. — Γάλλοι ἐπίκουροι. — Ἀπελπισία. — Συνθηκολόγησις. — Ἀναχώρησις τῶν κατοίκων Χάνδακος.

Μετὰ τὰ δεινοπαθήματα τοῦ 1570 καὶ τὰς προηγουμένας συμφοράς, ἄλλαι οὐχ ἦττον δειναὶ ἐπηκολούθησαν κατὰ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλὰ καὶ τοὶ ἀλλεπάλληλοι ἐπιδημιαὶ τῆς πανώλους (1590 καὶ 1596) ἠρήμουν τὴν νήσον, καὶ τοὶ οἱ σεισμοὶ καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Τούρκων ἐπέτεινον τὴν κακοδαιμονίαν τῶν κατοίκων, ἢ Ἐνετικὴ διοίκησις δὲν ἔβελτιώθη, αἱ δὲ Φραγκάρχοντες ἐξηκολούθουν πιέζοντες μετὰ τῆς αὐτῆς σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας τοὺς χωρικοὺς. Ἔνεκα τούτων τὸ 1602 ἰσχηματίσθη ἐν Καινουρίῳ καὶ Πυργιωτίσση ληστανταρτικὸν κέν-

τραν, τὸ ὅποτον οἱ Ἑνετοὶ μετὰ δυσκολίας καὶ μετὰ πολλὰς σφαγὰς καὶ ἀπαγχονισμοὺς κατώρθωσαν νὰ ἐξοντώσωσι.

Τὸ δὲ 1608 οἱ Σφακιανοὶ ἐπαναστατήσαντες ἀντίστησαν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς Ἑνετικὰς ἐκστρατείας, ἕως οὗ οἱ στρατηγοὶ τῆς Δημοκρατίας ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσωσι μετ' αὐτῶν. Οἱ Σφακιανοὶ, κατοικοῦντες χώραν τραχεῖαν καὶ φύσει ὄχυράν, οὐδέποτε σχεδὸν ὑπετάγησαν ἐντελῶς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς (1). Κατὰ τοὺς πρώτους μακροὺς καὶ πείσμανας ἀγῶνας τῶν Κρητῶν κατὰ τῶν Ἑνετῶν, τὰ Σφακιά καὶ τὸ Λασιθί ἦσαν αἱ ἀκροπόλεις τῆς Κρητικῆς ἰλευθερίας. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1365 οἱ Σφακιανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν, ἧτις ἐγκαθιδρόθη εἰς τὴν χώραν αὐτῶν διὰ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ φρουρίου τοῦ Φραγκοκαστέλλου, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ δυσήνιοι ὄρεινοὶ ἐξέφευγον ἐκ τοῦ Ἑνετικοῦ ζυγοῦ, οἱ δὲ Ἑνετοὶ, μὴ δίδοντες μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν κατοχὴν χώρας οὕτως ἀγόνου, κατοχὴν ἀπαιτοῦσαν ἄλλως μεγάλας θυσίας αἵματος καὶ χρήματος, ἤρκεσθησαν ἐπὶ τέλους εἰς ψιλὴν ἐπικυριαρχίαν. Καὶ κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα βλέπομεν τοὺς Ἑνετοὺς διακειμένους φιλίως πρὸς τοὺς Σφακιανούς, τούτους δ' ὑπηρετοῦντας εἰς τὸν στρατὸν καὶ προθύμους νὰ συμμαχήσωσι κατὰ ἐνδεχομένης τῶν Τούρκων ἐπιθέσεως.

Ἀπὸ πολλοῦ πρῶτοντι χρόνου, οἱ Τούρκοι ἐπωφθαλμίῳν τὴν Κρήτην καὶ πολλάκις τὰ στρατεύματα αὐτῶν ἀποβάντα εἰς τὴν νῆσον ἐπὴνεγκον μεγάλας φθοράς. Πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ὁ Τουρκικὸς στόλος καταπλεύσας εἰς Σούδαν ἀπεβίβασε πολυάριθμον στρατὸν ὃ ὅποιος ἐλεηλάτησε τὰ περίξ τῶν Χανίων καὶ τοῦ Ρε-

(1) Τὰ Σφακιά ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων ἦταν τιμίριον τῶν Σκορδύλων, ὧν εἰς μέγας κλάδας κατέκειε ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Βραδύτερον δὲ οἱ Σκορδύλοι οὗτοι μετωνομάσθησαν Πάτεροι. Τούτου δ' ἔνεκα καὶ ὅλοι οἱ Σφακιανοὶ ἐπωνομάζοντο, ὑπὸ τῶν περιοίκων Πάτεροι, ὡς ἀκόμη καὶ νῦν οἱ Λακιώται ὀνομάζονται Μουσοῦροι. Ὁ Δάπυρ, ἀναφέρων τὴν προσωνομίαν ταύτην, ἐξηγεῖ ὅτι οἱ ἄλλοι Κρητῆες τοὺς ὀνομάζον π α τ ε ρ α ς. Τὴν ἐξήγησιν δὲ ταύτην παρίληθε καὶ ὁ Γρ. Παπαδοπετρίδης ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῶν Σφακίων» καὶ ἐπίσειν ἐπ' αὐτῆς διαφόρους σκέψεις.

Ἡ Ἐγουρομάλλιν σύζυγος Δασκαλογιάννη

θύμνον και ἐπυρπόλησε και αὐτὸ τὸ Ρέθυμνον. Τώρα δὲ ὅτε, διὰ τῆς κατακτῆσεως τῆς Κύπρου, μόνη ἡ Κρήτη ὑπελείπετο διὰ νὰ ὑπαχθῆ ὅλον τὸ βυζαντινὸν κράτος εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ὁ κίνδυνος καθίστατο βεβαίωτερος, διὸ οἱ Ἑνετοὶ ἀπήρτισαν στόλον πρὸς προφύλαξιν τῆς Κρήτης, ἀνετείχισαν τὸν Χάνδακα, ὠχύρωσαν τὴν Σούδαν, τὴν Γραμβοῦσαν και τὴν Σπίνα-Λόγγαν, διένειμον δὲ και ὄπλα εἰς τοὺς Κρήτας ὅσους ἐθεώρουν πιστούς. Εἶνε ἄγνωστον ποίους τῶν Κρητῶν ἐθεώρουν πιστούς· τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι οἱ Ἑνετοὶ, ἰδίως μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Κανταναλέου, ὑπέπτευον τοὺς Κρήτας ὡς προτιμῶντας τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἀπὸ τὴν ἐνετικὴν τυραννίαν. Κατὰ τὰς προηγουμένας ἐπαναστάσεις, εἶχον ἀποδώσει εἰς διαφόρους ἀρχηγούς, και εἰς αὐτὸν τὸν Λέοντα Καλλέργην, πρόθεσιν παραδόσεως τῆς Κρήτης εἰς τοὺς Τούρκους· ἀλλὰ τὸ ἔπραξαν πρὸς πολιτικὸν σκοπὸν μᾶλλον, χωρὶς νὰ τὸ πιστεύωσι, διὰ νὰ δυσφημῆσωσι πρὸς τοὺς Κρήτας τοὺς ἀρχηγούς αὐτῶν, Ἄλλὰ μετὰ τὰς συνεννοήσεις τοῦ Κανταναλέου μετὰ τοῦ Τούρκου ναυάρχου, ἤρχισαν νὰ πιστεύωσιν ὡς πιθανὴν τὴν πρόσκλησιν τῶν τούρκων ὑπὸ τῶν Κρητῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ και ρητῶς ἀπέδωκαν εἰς τοὺς Κρήτας, ὅτι δι' ἀναφορᾶς των πρὸς τὸν εἰς Σούδαν καταπλεύσαντα στόλαρχον ἐκάλεσαν τοὺς τούρκους νὰ καταλάβωσι τὴν νῆσον. Ἄλλ' εἶναι ἀληθὲς τοῦτο; Ἐκτὸς τοῦ ὅτι οὐδεμία αὐθεντικὴ τοῦ πράγματος βεβαίωσις ὑπάρχει, αὐτὰ τὰ πράγματα τὸ διαψεύδουσι, διότι οἱ Κρήτες ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Τούρκων, μεγάλως συντελέσαντες εἰς τὴν μακροχρόνιον παράτασιν τῆς Ἑνετικῆς ἀντιστάσεως. Βεβαίως ἦλθον στιγμαί, καθ' ἃς οἱ Κρήτες ἀπαυδῶντες ἐκ τῶν πιέσεων και τῶν ὁμοτήτων τῶν Ἑνετῶν, ἀνεφώνουν ὡς ὁ Μέγας Δουξ Νοταρᾶς : Κριτότερον νὰ ἴδωμεν ἐν τῇ πατριδι ἡμῶν φακίολιον τουρκικόν, παρὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ φραγκικὴ δουλεία! Ἄλλὰ τὰ δεινοπαθήματα τῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ὁμοεθνῶν αὐτῶν, κατέστειλον ἀμέσως τὴν παραφορὰν και τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν. Ἐπάσχον οἱ Κρήτες ὑπὸ τῶν Ἑνετικῶν ζυγὸν ἀνάλογα ἕως πρὸς τὰ παθήματα τῶν ὑπὸ τοὺς Τούρκους Ἑλλήνων, ἀλλ' οἱ Ἑνετοὶ τοῦλάχιστον δὲν κατεδίωκον τοὺς ὀρθοδόξους ἐκ μισαλλοδοξίας, δὲν τοὺς ἠνάγκαζον νὰ ἐξομνύωσι, δὲν

ἠμπόδιζον τὴν σύστασιν σχολείων. Ἐκτός δὲ τούτου, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μόνον τὸ ὄνομα τῶν ἀπίστων ἐνίπνεν ἀκατανίκητον φρίκην εἰς τοὺς Ἕλληνας ὀρθοδόξους.

Ἀλλ' ὡς εἶπομεν, ἡ Τουρκία πρὸ πολλοῦ ἰπωφθαλμία τὴν Κρήτην. Ὅταν δὲ θὰ ἰθεώρει τὴν εὐκαιρίαν κατάλληλον διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς, δὲν θὰ ἐζήτει τὴν συγκατάθεσιν τῶν Κρητῶν, ὡς δὲν εἶχε ζητήσει τὴν συγκατάθεσιν τῶν Εὐβοέων καὶ τῶν Κυπρίων, οὔτε αἱ δι' ἀναφορῶν ὑπαδείξεις τῶν Κρητῶν ἠδύνατο νὰ κανονίσωσι τὰς βλέψεις καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς. Ἥλπιζον ὅμως οἱ Τοῦρκοι, ὅτι οἱ Κρητες ἕνεκα τοῦ μίσους αὐτῶν κατὰ τῶν Ἐνετῶν θὰ τοὺς ὑπεδέχοντο εὐμενῶς.

Ὁ Κρητικὸς πόλεμος ἤρξατο ἀκήρυκτος. Κατὰ τὸ 1644 αἱ γαλιέροι τῆς Μελίτης συνέλαβον πλοῖον, τὸ ὅποτον ὁ Σουλτάνος Ἰβραήμ ἐπεμπεν εἰς Μέκκαν μετὰ πολλῶν δώρων, καὶ διάφορα τουρκικὰ πλοῖα μεταβαίνοντα εἰς Κάϊρον. Τὸ ἄγγελμα τοῦτο ἐξώργισε τὸν Σουλτάνον τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον εἰς τὸ συλληφθὲν πλοῖον ἐπέβαινε μία σουλτάνα μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς, ὃν εἶχεν ἀποκτήσει ἐκ τοῦ Ἰβραήμ, τοὺς ὁποίους οἱ ἰππῶται μετήνεγκον εἰς Μελίτην, ὅπου ἡ μὲν μήτηρ ἀπέβιασεν ἐκ θλίψεως, ὁ δὲ βασιλόπαις εἰσήχθη εἰς μονὴν τινὰ δομινικανῶν καὶ ἐκάρη μοναχός. Ὁ Ἰβραήμ κατ' ἀρχὰς ἐσκέφθη νὰ πέμψῃ στόλον κατὰ τῆς Μελίτης, ἀλλ' ὁ βεζύρης ἰπωφελήθει τὴν ὀργὴν του, τὸν συνεβούλευσε νὰ κατακτήσῃ τὴν πλουσίαν καὶ πολυάνθρωπον Κρήτην, ἡ ὁποία ἦτο ἀπαράιτητον συμπλήρωμα τῶν ἐν τῇ Μεσογείῳ τουρκικῶν κτήσεων, ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἄλωσιν ἐνὸς ἀγόνου βράχου, καθ' οὗ τὰ τουρκικὰ ὅπλα εἶχον ἀποτύχει πρὸ ἐνὸς περίπου αἰῶνος. Ὁ Σουλτάνος ἀπεδέχθη τὴν συμβουλήν. Καὶ ἐν τῷ ναυστάθμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν μεγάλαι καὶ πυρετώδεις ἐτοιμασίαι πρὸς καταρτισμὸν μεγάλου στόλου. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἐνετίας ἐζήτησεν ἐξηγήσεις, ἀλλ' ὁ βεζύρης τὸν διεβεβαίωσεν ἐπισήμως ὅτι ἡ ἐκστρατεία ἠτοιμάζετο κατὰ τῆς Μελίτης.

Ἐν τούτοις ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις μὴ δώσασα πλήρη πίστιν εἰς τὰς τουρκικὰς διαβεβαιώσεις, ὥπλισεν 23 γαλιέρας ἐν Κρήτῃ καὶ ἀνήθροισεν εἰς τὰ παράλια φρούρια τὰ ἐν τῇ νήσῳ στρατεύματα.

Ἄλλ' ἐπίσημον κήρυγμα τοῦ πολέμου δημοσιεῦθ' ἐν τὸν Μάρτιον τοῦ 1645 ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος θὰ διηυθύνετο κατὰ τῆς Μελίτης.

Ὁ στόλος οὗτος, ἀποτελούμενος ἐκ 348 γαλερῶν καὶ νηῶν καὶ πολυαριθμῶν μεταγωγικῶν πλοίων, ἐφ' ὧν ἐπέβαινον 50,000 στρατοῦ, ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου, στολαρχοῦντος τοῦ Γιουσούφ πασᾶ, εἰς ὃν ὁ Σουλτάνος, εἰς ἐνδειξιν ἐξαιρετικῆς εὐνοίας, ἔδωκε τὴν θυγατέρα του εἰς γάμον. Ὅταν δὲ ὁ βεζύρης ἔκρινεν ὅτι ὁ στόλος εἶχε φθάσει εἰς Κρήτην, συνέλαθε καὶ ἐφυλάκισε τὸν βάλλον τῆς Ἑνετίας, προφασιζόμενος παντοίας ἀφορμὰς κατὰ τῆς Δημοκρατίας. Πρὶν δὲ γνωσθῆ ἔν Βενετία ἡ σύλληψις αὕτη, ἀνηγγέλθη ὅτι ὁ ἐκ 50,000 ἀνδρῶν τουρκικὸς στρατὸς ἀπεβιβάσθη τὴν 24 Ἰουνίου εἰς Κίσσαμον, οὐ μακρὰν τῶν Χανίων.

Ὁ στρατὸς, ἀφοῦ ἐληλάτησε χωρία τινά, ἐπεβιβάσθη ἐκ νέου εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν ὄρμον Κολυμπάρι, ὁπόθεν διὰ ξηρᾶς διηυθύνθη πρὸς τὰ Χανία, ὅπου ἐνεφανίσθη σχεδὸν αἰφνιδίως καὶ κατεσκήνωσεν ἐπὶ τῶν πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως λόφων καὶ εἰς τὸ χωρίον Γαλατᾶ. Ἡ πρώτη ἐπιθεσις ἐγένετο κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς νησίδος Θεωδροῦ δύο φρουριδίων. Βλέπων δὲ ὁ φρούραρχος Θεωδροῦ Βλάσιος Ἰουλιάνης ὅτι δὲν ἠδύνατο νάντιστῆ ἀπεσύρθη εἰς τὸ ὀχυρότερον ἐκ τῶν φρουριῶν, μετὰ τινα δὲ ἀντίστασιν, ἔθηκε πῦρ εἰς τὴν πυρίτιδα καὶ ἡ φρουρὰ ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα μετὰ τῶν ἐφορμώντων Τούρκων.

Μετὰ τοῦτο πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῶν Τούρκων ἐστράφησαν κατὰ τῶν Χανίων, τὰ ὅποια ὑπερήσπιζε φρουρὰ ἐκ 3,000 μόλις ἀνδρῶν ἀποτελουμένη. Καίτοι ὁμῶς καὶ τὸ φρούριον δὲν ἦτο εἰς καλὴν κατάστασιν, οἱ πολιορκούμενοι ἀντέστησαν εἰς ἑπτὰ γενικὰ ἐφόδους, καθ' ἃς πάντες οἱ κάτοικοι καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αἱ γυναῖκες ἐβοήθουν. Εἰς μίαν τοιαύτην ἐφοδὸν, τὴν 27 Ἰουλίου, οἱ Τούρκοι, ἀφοῦ δι' ὑπόνομου κατεδάφισαν μέρος τοῦ τείχους τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, εἰσώρμησαν εἰς τὴν πόλιν σφάζοντες καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου. Ἄλλ' ἐκεῖ τοὺς ἀναίχέτισε τὸ τόλμημα Ἕλληνος τινος, ἀπλοῦ τεχνίτου, ὅστις ἐφόνευσε τὸν ἡγέτην τὸν ἐφορμώντων. Ἐκ

τούτου ἀπεδειλίασαν οἱ ὀθωμανοί, ἐνθαρρυνθέντες δὲ οἱ χριστιανοὶ τοὺς κατεδίωξαν καὶ τοὺς ἐκρήμνισαν ἐκ τῶν τειχῶν. πολλοὺς κατασφάζαντες καὶ ζωγρήσαντες.

Ἄλλ' αἱ ἀδιδάλευτοι καὶ φοινικώταται μάχαι ἠλάττουσαν καθημερινῶς τὴν ὀλιγαριθμὸν φρουρὰν τῆς πόλεως, ἣν εἰς ἐπίμετρον ἐμάστιζε καὶ λοιμός, μεταδοθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μάτην διὰ πυρσῶν, ἀναπτομένων ἐπὶ τῶν κωδωνοστασίων, καὶ δι' ἄλλων μνημάτων ἐζήτουσαν βαθέειαν παρὰ τοῦ ἐν Σούδα ἐνετικῷ στόλου. Ὁ Στόλαρχος Ἀντώνιος Καπέλλος, μὴ τολμῶν νάντεπεξέειθῃ κατὰ τῶν ἀσυγκρίτως ὑπερέρων ναυτικῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, ἔμενον ἀπρατῶν εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας, ἐνῶ ὁ Τουρκικὸς στόλος, ὑποβοηθῶν τὰς ἐφόδους τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, ἐβομβάρδιζε τὴν πόλιν, ἥς πᾶσαι αἱ οἰκίαι εἶχον διαρραγεῖ καὶ διατρυπηθεῖ ὑπὸ τῶν βροχηθῶν πιπτόντων βλημάτων. Ἐτέρα φοινικώτατη ἔφοδος ἐγένετο τὴν 6 Αὐγούστου, ἡ δὲ τελευταία ἐγένετο τὴν 17 Αὐγούστου, ὅτε ἐπὶ ἑπτὰ ὥρας ἐμάχοντο λυσσῶδῶς ἐπὶ τῶν τειχῶν, τῶν Ἑλλήνων γενναίως, ὡς πάντοτε, ἀγωνισθέντων μετὰ τῆς φρουρᾶς. Ἡ τελευταία αὕτη ἔφοδος ἐξήντησεν τὴν φρουρὰν καὶ ἠνάγκασε τὸν Κορνάρου νὰ συνθηκολογήσῃ. Καὶ τὴν 22 Αὐγούστου ἐξῆλθε τῆς πόλεως, μετὰ τῆς φρουρᾶς, μὴ τὰς τιμὰς τοῦ πολέμου, καὶ διὰ τῆς Σούδας διηυθύνθη εἰς Ρέθυμνον, παρακολουθησάντων καὶ τῶν βουλομένων ἐκ τῶν Ἑνετῶν κατοίκων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ οἱ Τούρκοι εἶχον σχεδὸν ἀπελπισθεῖ καὶ ἂν ὁ Ἑνετικὸς στόλος κατάρθωνε νὰ εἰσαγάγῃ ἐπικουρίαν εἰς τὴν πόλιν, ἴσως θὰ ἠναγκάζοντο νὰ ἀρῶσι τὴν πολιορκίαν. Κατὰ τὰς 57 ἡμέρας, καθ' ἃς διήρκεσεν ἡ πολιορκία, αἱ ἀπώλειαι αὐτῶν ἀνήλθον εἰς εἴκοσι περὶ τοῦ χιλιάδας ἀνδρῶν (1).

Οἱ Τούρκοι, καίτοι διὰ τῆς συνθήκης εἶχον ὑποσχεθεῖ νὰ σεβασθῶσι τὰ δικαιώματα τῶν κατοίκων, καίτοι τὴν προτεραιάν τῆς παραδόσεως εἶχον παρατρύνει τοὺς Ἑλληνας νὰ παραμείνωσιν ἐν τῇ πόλει, δὲν ἐτήρησαν, φαίνεται, ἐντελῶς τὰ συνομολογηθέντα. Οἱ ναοὶ μετετρέπησαν εἰς τζαμίκ, τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἁγίων λειψά-

(1) Daru, Histoire de Venise XXX III.

νων ριφθέντων εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων ποικιλοτρόπως ἐκακοποιήθησαν, ἐστάλησαν δὲ καὶ γυναῖκες εἰς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει χαρέμα, ἐν αἷς καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Πατελάρου, ὃν ἐγνώρισεν ὁ Τουρνεφόρ πρόξενον τῆς Γαλλίας ἐν Ρεθύμνῳ.

Τὸ μῆνυμα τῆς ἐν Κρήτῃ ἀποβάσεως τῶν Τούρκων κατετάραξε τοὺς ἐν Βενετίᾳ. Τινὲς ἐκ τῶν Συγκλήτων ἐπρότειναν νὰ παραδοθῆ ἡ νῆσος εἰς τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' ὑπερίσχυσεν ἡ Ἑνετικὴ φιλοτιμία, ἐγένοντο εἰσφοραὶ καὶ στρατολογία καὶ ὀπλίσθησαν τὰ ὑπάρχοντα πλοῖα, εἰς ἃ προσετέθησαν καὶ περὶ τὰς 20 ἐπικουρικοὶ γαλέραι, σταλεῖσαι ὑπὸ διαφόρων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ὧν τὴν συνδρομὴν ἐζήτησεν ἡ Σύγκλητος.

Ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι, ἐνῶ ὁ Καπέλλος ἀπεσύρετο εἰς Σητεῖαν, ἐπολιόρκουν στενωπῶς τὸ φρούριον τῆς Σούδας. Ἐχοντες ἤδη ὀρμητήριον ἀσφαλὲς ἐπὶ τῆς νήσου, τὰ Χανία, ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσι τὰ πολεμικὰ τῶν ἔργα καὶ τὰ στρατεύματά των προελαύνοντα ἐδῆουν τὰ χωρία τῆς Ρεθύμνης, αἰχμαλοτίζοντα καὶ καταστρέφοντα, καὶ ἀπειλοῦντα τὴν πόλιν. Ὁ Ἑνετὸς στόλαρχος ἐπεχείρησε νὰ διακόψῃ τὴν συγκοινωνίαν τῶν Χανίων μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Μωρέως, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσεν. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἤρχισεν ἡ πολιορκία τοῦ Ρεθύμνου, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1646.

Ἐπιστολή, ἐλληνιστὶ γεγραμμένη, ριφθεῖσα ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου προσδεδεμένη εἰς βέλος, ἐκάλει ἐκ μέρους τοῦ πασᾶ τοὺς ἐν Ρεθύμνῃ νὰ παραδοθῶσι, ἄλλως ἠπεῖλει ἀπηνῆ ἐκδίκησιν· συνεβούλευε δὲ καὶ τοὺς Ἕλληνας νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα, λέγουσα ὅτι πρὸς ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν ἤρχοντο οἱ Τούρκοι. Ἄλλ' ὅμως Ἕλληνες καὶ Ἑνετοὶ ἀντέστησαν ἐρρωμένως, καίτοι ἡ πανώλης ἐδεκάτιζεν αὐτούς. Πολλὰ ἔφοδοι καὶ ἔξοδοι ἐγένοντο, ἐπὶ τέλους δὲ τὴν δεκάτην Ὀκτωβρίου οἱ Τούρκοι εἰσώρμησαν εἰς τὴν πόλιν. Φοβερὰ σφαγὴ καὶ αἰχμαλωσία ἐπηκολούθησε, τότε δ' ἤχμαλωτίσθησαν καὶ αἱ περικαλλεῖς θυγατέρας τοῦ πατᾶ Βορρά, τῶν ὁποίων τὴν τύχην θρηνεῖ περιωθὲν δημῶδες ἄσμα. Οἱ κάτοικοι ἔφευγον περίτρομοι πρὸς τὴν ἀκρόπολιν, τὴν Φαρτέτσαν, σηκώνοντες τοὺς νοσοῦντας συγγενεῖς, ἐνῶ ὁ Ἄνδρέας Κορνάρος ὁ στρατη-

γός, ἡρωϊκώτατα ἀπεμάχετο, προασπίζων τοὺς εἰς τὴν ἀκρόπολιν συρρέοντας, ἕως οὗ ἔπεσε, τρωθεὶς εἰς τὴν καρδίαν.

Ἡ Φορτέτζα ἀντέστη μέχρι τῆς 3 Νοεμβρίου ὑπὸ τὸν ἀδιάλειπτον βομβαρδισμόν τῶν Τούρκων. Κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο ἀπέθανον πλείστοι ἐκ πανώλους, καὶ τὰ πτώματα τῶν ἐρίπτοντο κάτω ἐκ τοῦ τείχους. Οἱ Τούρκοι ὑπενόμευσαν ἐπανειλημμένως τὸ τείχος, ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἀντείχον, ἕως οὗ τῇ συμβουλῇ τοῦ λατινιεπισκόπου Ρεθύμνης, ὁ διοικητὴς παρέδωκε τὸ φρούριον διὰ συνθήκης. Πλείονες τῶν δισχιλίων κατοίκων Ρεθύμνης ἀπῆλθον εἰς Μεγαλόκαστρον διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, παρὰ τὰς προτροπὰς τοῦ πασᾶ, ἐγκαταλείψαντες τὰς οἰκίας των ὡς ἦσαν καὶ εὐρίσσαντο. Ἡ ἄλωσις τῶν Χανίων τοὺς εἶχεν ἤδη διδάξει ποῖαν ἀξίαν εἶχον αἱ Τουρκικαὶ ὑποσχέσεις.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ρεθύμνου, οἱ Τούρκοι διηυθύνθησαν, πρὸς τὸν Χάνδακα, δροῦντες, διαρπαζόντες, αἰχμαλωτίζοντες καὶ φανύοντες. Οἱ κάτοικοι ἔφευγον ἔντρομοι ἀποκομίζοντες τοὺς νοσοῦντας ἐκ πανώλους καὶ ἐγκαταλίποντες τὰ χωρία των. Δωδεκισχιλίοι αἰχμαλῶται, κατὰ τὸν Μπουνιαλῆν, ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῶν Χανίων καὶ τοῦ Ρεθύμνου, ἀπεστάλησαν εἰς τὸ φρούριον τοῦ Ρεθύμνου καὶ τῶν Χανίων καὶ ἐπωλήθησαν εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀρκαδίου ἐσολήθη καὶ δύο βαθύγηροι καλόγηροι παραμείναντες ἐν αὐτῷ ἐσφάγησαν. Εἰς δὲ τὰ Σαββατιανὰ ἀνεσκωλώπισαν ὅλους τοὺς καλογήρους. Οὕτω δὲ περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου ἔφθασαν εἰς τὸ χωρίον Καμαριώτη καὶ ὄρμησαντες εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Χάνδακος, ἐλεηλάτησαν αὐτὰ καὶ ἠχμαλώτισαν πολλοὺς. Ἀλλ' ὁ ἐν Χάνδακι στρατὸς ἐξορμήσας τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Μυλοπόταμον. Ὁ δὲ Βέλγος Γιλδᾶσης (gil d' Has), ἀρχηγὸς τοῦ πεζικοῦ τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Κρητῶν μαχητῶν, ἐκστρατεύσας καὶ εἰς Μυλοπόταμον τοὺς ἐνίκησεν εἰς διαφόρους συμπλοκάς καὶ πολλοὺς ἤγαγεν εἰς Χάνδακα αἰχμαλώτους, ριφθέντας εἰς τὰ κάτεργα. Τὰ κατορθώματα ταῦτα κατέστησαν δημοτικώτατον τὸν Γιλδᾶσῆν. Ἀλλ' ἡ δύναμις τῶν Ἑνετῶν δὲν ἦτον ἱκανὴ νὰ ἀναχαιτήσῃ τὸν Τουρκικὸν χεῖμαρρον, ὅστις ἐπροχείτο ἤδη πρὸς τὰνατολικώτερα τῆς νήσου. Ἰκαναὶ μάχαι

ἐγένοντο πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, εἰς τὸ Τέμενος, ἐν Μυλοποτάμῳ καὶ Μεσαρά, μεθ' ἐκάστην δὲ νίκην, ὁ λαὸς τοῦ Χάνδακος ὑπεδέχετο τὸν Γιλδάσην ἐν ἐνθουσιασμῷ, ριπτομένων ἀφθόνων σακχαρωτῶν καὶ ἀνθέων ἀπὸ τῶν ἐξωστῶν καὶ τῶν παραθύρων. Τοῦτο ἐκίνησε τὸν φθόνον τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἰππικοῦ Δέλ' Ἀμάρρα, ὅστις ἐγένετο παραίτιος ἥττης φοβερᾶς εἰς Χάρακκα Μονοφατσίου, καθ' ἣν ἐφονεύθησαν πλείστοι τῶν Ἑλλήνων, ἠχμαλωτίσθη δὲ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ στρατάρχου τῆς Κρήτης Νικολάου Δουλφῆ, πρόσηβος μόλις νεανίσκος.

Μετὰ τὴν νίκην ταύτην οἱ Τούρκοι, πυρπολοῦντες πάντοτε, ἔφθασαν εἰς Ἱεράπετρον, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς ὁποίας εἰσήλασαν εἰς Σιτεϊάν, ἥς τὸ φρούριον ἀντέστη εἰς τὰς ἐπιθέσεις των. Ἐνῶ δὲ οἱ Τούρκοι κατελάμβανον τὴν ὑπαίθρον χώραν, οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Ἐνετοὶ ἀρχόντες συνέρρεον εἰς τὸν Χάνδακον, συγκομίζοντες τροφίμα καὶ σκεύη. Ἄλλοι ὅμως Ἐνετοὶ καταληφθέντες ἐν ταῖς χωρίαις ἐβασανίσθησαν δεινῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, πολλοὶ δὲ αὐτῶν ἐξώμωσαν τὸ μὲν ἵνα σωθῶσιν ἐκ τῶν διωγμῶν, τὸ δὲ ἵνα σώσωσι τὰς περιουσίας των ἐκ τοῦ σφετερισμοῦ. Ἐκ τῶν χωρικῶν μόνοι οἱ Ἕλληνες ἀντεπάλαιον κατὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐδῆουν καὶ ἠχμαλωτίζον ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Καίτοι ἄοπλοι οἱ χωρικοὶ, ἐπιπίπτοντες νύκτωρ, συνελάμβανον τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἀπῆγον δεσμίους εἰς Χάνδακον. Ὁ δὲ ἠγούμενος Ἀγκαρᾶθου Ἀθανάσιος Χριστόφορος σχηματίσας σῶμα ἐκ χωρικῶν ἐμάχετο κατὰ τῶν Τούρκων· τόσῃν δὲ θραύσειν ἔκαμεν εἰς τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα, ὥστε μετὰ μίαν συμπλοκὴν, ἔκτισε πρὸ τοῦ Χάνδακος, μὲ κεφαλὰς ἐχθρῶν θριαμβευτικὴν ἀψίδα, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διῆλθον ὁ στρατάρχης Δουλφῆς καὶ οἱ ἀρχόντες, χαιρετῶντες τὸν ἀνδρεῖον καλόγηρον, ὅστις παρίστατο κρατῶν τὸ ξίφος γυμνόν.

Ἡ πολιορκία τῆς πρωτεύουσας ἤρχισε τὴν 1 Μαΐου τοῦ 1648. Πᾶσα ἡ Κρήτη εἶχεν ἤδη καταληφθεῖ, ἐκτὸς ὀρειῶν τινῶν μερῶν, ὡς τὰ Σφακία καὶ τινῶν μικρῶν φρουρίων οἷον τοῦ Σελίνου, τῆς Γραμβούσης, τῆς Σπίνα Λόγγας καὶ τῆς Σοῦδας, πρὸ τῆς ὁποίας οἱ Τούρκοι εἶχον ἐγείρει τρόπαια ἐκ πεντακισχιλίων κεφαλῶν Χριστιαν-

νών (1). Μὴ δυνάμενοι ἐν ἔργῳ γενικώτερον σκοπὸν ἔχοντι, νὰ ἐκταθῶμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν τῆς μακροχρονίου πολιορκίας τῆς πρωτεύουσας τῆς Κρήτης, διὰ τὰς λεπτομερείας τῆς ὁποίας δὲν ἀρκουσι τόμοι ὀλόκληροι, περιοριζόμεθα εἰς βραχέα τινὰ μόνον.

Μέχρι τῆς ἀλώσεως τοῦ Ρεθύμνου ὁ Ἐνετικὸς στόλος οὐδὲν ἄξιον λόγου ἔπραξεν. Ἀλλὰ μετὰ τοῦτο διορισθέντος στολαρχοῦ τοῦ Γριμάνη, τὸ ἑνετικὸν ναυτικὸν ἀνέκτησε τὴν παλαιὰν του δύναμιν καὶ ἐκράτησε ἰντελῶς τῆς θαλάσσης. Ἐπανειλημμένως ὁ Γριμάνης ἐνίκησε καὶ συνέτριψε τὸν ἀριθμητικῶς ὑπέροτερον τουρκικὸν στόλον· εἰς μίαν δὲ περίστασιν (τὸ 1648) τέσσαρα πλοῖα Ἐνετικά, ἐν οἷς καὶ ἡ ναυαρχίς κατεναυμάχησαν ὀλόκληρον τουρκικὸν στόλον. Ἀλλὰ μόλις τὰς νίκας ταύτας μῶλις τὰς προσπαθείας των πρὸς ἀποκλεισμὸν τοῦ Ἑλλησπόντου, δὲν κατῴρθουν νὰ διακόψωσι τὴν μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως συγκοινωνίαν τῶν Χανίων. Ἐν τῷ μεταξῷ ὁ Γριμάνης περιπολῶν εἰς τὸ Αἰγαῖον ἐφορολόγει καὶ ἐλεηλάτει τὰς Κυκλάδας, τῶν κατεργαρέων του καταπιεζόντων τοὺς κατοίκους, ἀπογυμνούων τοὺς ναοὺς, προσβαλόντων τὴν τιμὴν τῶν γυναικῶν. Κατόπιν δ' ἐπῆρχοντο οἱ Τούρκοι καὶ ἐζήτουν νέους φόρους καὶ ἐνῆργουν νέας καταθλίψεις.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1648 φοβερὰ τρικυμία ἐβύθισε μέγα μέρος τοῦ νικηφόρου στόλου τοῦ Γριμάνη καὶ αὐτὴν τὴν ναυαρχίδα μετὰ τοῦ ναυαρχοῦ. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν οἱ Ἐνετοὶ, καὶ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην, νὰ θαλασσοκρατῶσιν, ὑπὸ τὸν νέον στολαρχον Λουδοβίκον Μοττεινῶν, ἀλλὰ δὲν κατῴρθουν νὰ ἐμποδίσωσι ὅτι κυρίως ἐπεδίωκον, νὰ μὴ λαμβάνωσιν ἐπικουρίας οἱ ἔχθροί. Οὕτω δὲ ἠδυνήθησαν ἐν ἀνέσει οἱ Τούρκοι νὰρχίσωσι τὴν πολιορκίαν τοῦ Χάνδακος.

Δεκακισχίλιοι Κρήτες χωρικοὶ, ἠγγαρεύθησαν πρὸς μετακόμισιν τῶν πυροβόλων ἐκ Ρεθύμνης καὶ Χανίων, διὰ τραχυτάτων καὶ δυσβάτων ὁδῶν, δερόμντοι καὶ βασιανιζόμενοι τόσον σκληρῶς, ὥστε πολλοὶ ἀπέθανον καθ' ὁδόν. Ὁ Τούρκος στρατάρχης, ὁ ὁποῖος κα-

(1) Daru, Histoire. Οἱ Τούρκοι ἐπλήρουν ἀμοιβὴν δ' ἐκάστην κεφαλήν Χριστιανοῦ. Κατὰ τὸν πόλεμον ἐκείνον τοὺς ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Ἐνετοί.

τεσκήνωσε εἰς Γιόφυραν, εἶχε συναθροίσει πρὸ τῆς πόλεως περὶ τὰς 30,000 στρατοῦ· ἀφοῦ δὲ ἴδρυσε περίξ τοῦ Χάνδακος πυροβολεῖα καὶ ὀχυρώματα ἤρχισε μετὰ πολλῆς ζωηρότητος τὰς ἐπιθέσεις. Ἄμα τὸ πυροβολικόν του ἤνοιγε ρῆγμα εἰς τὰ ὀχυρώματα τῆς πόλεως διέτασεν ἐφοδόν, ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι οὐ μόνον ἀπέκρουον τὰς ἐφόδους, ἀλλὰ καὶ ἐφόρων, καταδιώκοντες τοὺς Τούρκους μέχρι τῶν σκηνῶν των. Ἄλλ' ἡ φρουρὰ δὲν ἐπήρκει εἰς ὅλα τὰ ἔργα τῆς ἀμύνης, διὸ ὁ ναύαρχος ἠναγκάσθη νὰ μεταχειρισθῆ μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ στόλου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πολιορκουμένων. Ἐκτὸς δὲ τούτων, ὅλοι οἱ πολῖται προσέτρεχον εἰς τὰ τείχη κατὰ τὰς ἐφόδους, ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν κωδῶνων, καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἐβοήθουν εἰς τὴν ἔμφραξιν τῶν ρηγμάτων, καὶ ἐπετροβόλουν τοὺς ἐφορμῶντας καὶ ἀναριχωμένους εἰς τὰ τείχη Τούρκους. Πολλὰ δὲ γυναῖκες καὶ νεάνιδες ἐφονεύθησαν ἢ ἐπηρώθησαν κατὰ τὰς φοβερὰς ἐκείνας ἡμέρας, καθ' ἃς αἱ βόμβαι ἐπιπτον βροχηδὸν ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ οἱ Τούρκοι ἐν φοβερῷ ἀλλολαγμῷ ἐπανελάμβανον πολλάκις τῆς ἡμέρας τὰς ἐφόδους, μὴ ἀφήνοντες εἰς τὴν φρουρὰν στιγμῆς ἀνάπαυσιν. Εἰς μίαν τοιαύτην ἐφοδὸν ἦν διηύθυνεν αὐτοπροσώπως ὁ καπετὰν πασᾶς, οἱ Τούρκοι ἀναρριχηθέντες εἰς τρία διάφορα μέρη τῶν τειχῶν ἐνέπηξαν τὴν τουρκικὴν σημαίαν. Ὁ κίνδυνος ἦτο μέγας. Ἡ ἔκρηξις δὲ βαρελίων τινῶν πυρίτιδος ἐνέσπειρε τὴν σύγχυσιν μεταξὺ τῶν ἀμυνομένων. Ἄλλ' ἡ ἀνδρεία τοῦ Μωροζίνη, ὅστις ἔδραμε ξιφῆρης εἰς τὰ τείχη ἔσωσε τὰ πάντα. Πάντες οἱ πολῖται ἔσπευσαν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ στρατεύματος, ὅμιλοι γυναικῶν ἐμάχοντο, μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν, καὶ μετὰ τινος ὥρας οἱ πολιορκούμενοι κατεκρήμνισαν τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν τειχῶν καὶ τοὺς κατέκοψαν ἐντὸς τῶν τάφρων. Μετὰ τινος δὲ ἔτι αἱματηροτάτας ἐφόδους καὶ ἐξόδους, καθ' ἃς οἱ Κρήτες πρωτηγωνίστουσιν ὑπὸ τὸν Γιλδᾶσην, ὁ καπετὰν πασᾶς, ἀπολέσας περὶ τοὺς εἰκοσάκις χιλίους ἄνδρας, ἠναγκάσθη νὰ ἄρῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ κτίσῃ φρούριον εἰς θέσιν Μαραθίτην οὐ μακρὰν τοῦ Χάνδακος, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη Νέος Χάνδαξ (Nova Candia) καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεσύρθη περιμένων ἐπικουρίας.

Τὴν εὐκαιρίαν ταύτην ἐπωφεληθεὶς ὁ Μωροζίνης ἐπεδιώρθωσε τὰ

τείχη καὶ τὰ ὄχυράματα τοῦ Χάνδακος καὶ πλεύσας εἰς Σούδαν ἔλυσε τὴν πολιορκίαν. Συγχρόνως ἐστάλησαν εἰς Σιτείαν ὁ Βάρβαρος καὶ ὁ Βαδουέρης μετὰ στρατοῦ καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν ἐγγωρίων ὧν ἠγοῦντο ὁ Κορνίλιος, ὁ Ρῶσος, ὁ Λεύκαρος καὶ ἄλλοι, ἐπιτέθησαν κατὰ τῶν ἐν Ἱεραπέτρῳ καὶ Σιτεία Τούρκων. Ἄλλ' ὑπέστησαν δεινὴν ἤτταν, καθ' ἣν οἱ πλείστοι κατεκόπησαν ἢ συνελήφθησαν. Βλέποντες δὲ οἱ Ἐνετοὶ ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὸ φρούριον τῆς Σιτείας, ἐγκατέλιπον αὐτό, ἀφοῦ κατέστρεψαν τὰ ὄχυράματά του.

Ἐνῶ δὲ ταῦτα ἐγίναντο εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς νήσου μέρη, ὁ ἀρχοντορρωμαῖος Ματθαῖος Καλλέργης ἐστάλη εἰς Ἀποκόρωναν, μετὰ τῶν Ἑλλήνων Ὀπλαρχηγῶν Μαχαριώτου καὶ Πασκῆ καὶ ἄλλων Κρητῶν. Ὁ Καλλέργης μεταβὰς εἰς Σφακία, κατέπεισε τοὺς Σφακιανοὺς νὰ κατέλθουν εἰς Ἀρμυρὸν καὶ πολεμήσουν κατὰ τῶν Τούρκων. Τῶντι δὲ οἱ Σφακιανοὶ ἐκυρίευσαν τὸ φρούριον τοῦ Ἀρμυροῦ· ἀλλὰ μετὰ τινος ἡμέρας κατέφθασαν ἐκ Χανίων καὶ Ρεθύμνου πολυάριθμοι Τούρκοι, οἵτινες νικήσαντες τοὺς Σφακιανοὺς τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τῶν χωρίων αὐτῶν, ὅπου διέπραξαν πολλὰς ὀμότητας καὶ ἀτιμώσεις, πολλὰς δὲ γυναῖκας ὠδήγησαν αἰχμαλώτους εἰς Χανία. Ὁ δὲ Καλλέργης, μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην, ἐγκαταλείψας τοὺς Σφακιανοὺς, οἱ ὅποιοι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν, κατὰ τὸν Μπουνακλῆν, «λιγάκι ἀναπαυμένοι», εἰσῆλθεν εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Χάνδακα.

Ἐπαναληφθείσης μετ' οὐ πολὺ τῆς πολιορκίας, τὰ πολεμικὰ ἔργα ἐξηκολούθησαν μετὰ πολλῆς σφοδρότητος καὶ πείσματος ἐν Χάνδακι. Εἰς προμαχῶν ἐκυριεύθη καὶ ἀνεκτήθη τετράκις. Οἱ Τούρκοι ἀνασκάπτοντες προσιτήρια ὀρύγματα ἔφθανον μέχρι τῶν προμαχῶνων καὶ κυριεύοντες αὐτοὺς ὑπενόμεον τὰ τεῖχη. Ἄλλὰ καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἔσκαπτον ἀνθυπονόμους καὶ τὸ περὶ τὴν πόλιν ἔδαφος ἦτο πλήρως δαιδαλωδῶν ὑπογείων ὀρυγματῶν. Πολλάκις δ' ἐν μέσῳ τῆς μάχης ἐπήρχετο ἔκρηξις ὑπονόμου ἢ ὁποῖα ἀνετίνασεν εἰς τὸν ἀέρα τὸ διαφειλονεικούμενον ὄχυρωμα καὶ ἔθαπτεν ὑπὸ τὰ εῤεῖπια τοὺς μαχομένους. Ἡ δὲ πόλις ἐκαλύπτετο ὑπὸ πυρός. Ἰδίως κατὰ

τὸ ἔτος ἐκεῖνο (1649) ἐρρίφθη κατὰ τοῦ Χάνδακος καταπληκτικὸν πλῆθος μύδρων.

Ἐνῶ δὲ μετὰ τοιοῦτου πείσματος ἐξηκολούθει ὁ πόλεμος ἐν Χάνδακι, οἱ Ἐνετοὶ κατὰ θάλασσαν κατήγον μεγάλους θριάμβους. Τὸ 1651 ὁ Μοκενίγος κατενυμάχησε τὸν τουρκικὸν στόλον ἐν Πάρῳ καὶ συλλαβὼν πολλὰ ἐχθρικὰ πλοῖα διήλθεν ἐν θριάμβῳ πρὸ τοῦ Χάνδακος ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς πολιορκουμένους. Ἄλλὰ μεθ' ὅλας τὰς καταστροφὰς ταύτας, ὁ τουρκικὸς στόλος κατώρθωνε νὰ μεταφέρει ἐπικουρίας εἰς Χανιά. Μόλις ἀνελαβε τὴν ἀρχιστρατηγίαν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μοκενίγον Λεονάρδος Φώσκολος, οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς τὴν φρουρὰν τοῦ Χάνδακος Ἀλβανοὶ ἐστασίασαν, ἀπειλοῦντες νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς Τούρκους τοὺς δύο προμαχῶνας οὓς ἐφρουροῦν, ἂν δὲν τοῖς ἐδίδοτο αὐξήσεις μισθοδοσίας. Ἄλλ' ἡ στάσις κατεστάλη ἀμέσως συλληφθέντων καὶ ἀπαγχονισθέντων τῶν ἀρχηγῶν τῶν στασιαστῶν. Ὅμοιαι στασιαστικαὶ ἀπόπειραι δι' ὁμοίους λόγους συνέβαινον καὶ μεταξὺ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων.

Ὁ Φώσκολος μικρὰ διέπραξε κατὰ θάλασσαν, ἐκτὸς τῆς ἀλώσεως νήσων τινῶν κατεχομένων ὑπὸ τῶν Τούρκων. Κατὰ τινα δὲ ἀπόβασιν εἰς Κῶν ἐφονεύθη ὁ Ματθαῖος Καλλέργης. Οἱ δὲ διαδεχθέντες τὸν Φώσκολον τοσοῦτον ἐκ τῶν ἐπανειλημένων κατὰ θάλασσαν νικῶν ἐνεθαρρύνθησαν, ὥστε τὸν Ἰούλιον τοῦ 1657 ὁ Λάζαρος Μοκενίγος ἐπεχείρησε νὰ εἰσπλεύσῃ μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ θὰ τὸ κατώρθωνεν ἴσως, ἂν ἐν μέσῳ τῆς συναφθείσης ἐν ταῖς στενοῖς ναυμαχίας, δὲν ἀνεφλέγετο ἡ ναυαρχίς του, ὅτε ἐφονεύθη ὑπὸ καταπεσόντος ἰστοῦ. Τὸ δυστύχημα τοῦτο ἀνέκοψε τὰς κατὰ θάλασσαν προόδους τῶν Ἐνετῶν, οἱ δὲ Τρῦρκοι οὐ μόνον ἀνέκτησαν τὰ μέρη τὰ ὅποια εἶχον ἀπωλέσει ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ἀλλὰ καὶ μεγάλας ἐπικουρίας ἀπεβίβασαν εἰς τὴν νῆσον.

Ἡ ἀνύψωσις τοῦ Μεχμέτ Κυπριλῆ, ἀνδρὸς ἱκανοτάτου καὶ δραστηρίου, εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Μεγάλου Βεζύρου ἔδωκε νέαν ὄψιν καὶ ζωὴν εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα τῶν τούρκων. Ἐν δ' ἐκ τῶν πρώτων ἔργων τοῦ νέου Βεζύρου ἦτο καὶ ἡ ἀνάκλησις καὶ θανάτωσις τοῦ ἐν Κρήτῃ στρατάρχου Χουσεῖν πασᾶ, ἀντικατασταθέντος διὰ τοῦ Κατριζόλη πασᾶ, ἀνδρὸς εὐτόλμου καὶ θραυστάτου.

Ἄλλ' ἡ φρουρά τοῦ Χάνδακος ἀντείχε με τὰς μικρὰς ἐπικουρίας ἃς ἐλάμβανεν ἐκ Βενετίας καὶ τὴν συνδρομὴν τῶν ἐντοπιῶν, οἵτινες δὲν ἔπαυον βοηθοῦντες τοὺς Ἐνετούς. Πανταχόθεν τῆς νήσου προσήρχοντο τουφεκοφόροι καὶ τοξόται, διότι ἀκόμη δὲν εἶχεν ἐγκαταλειφθεὶ ἐντελῶς ἡ χρῆσις τοῦ τόξου μάλιστα παρὰ ταῖς Κρησίαι. Ὁ δὲ καταφυγὼν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς Χάνδακα ἑκπτώτος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωαννίκιος Β', ὃν οἱ Ἐνετοὶ ὑπεδέχθησαν μετὰ μεγάλων τιμῶν διὰ νὰ κολακεύσωσι τοὺς Ἕλληνας, ἐθέριμανε περισσότερον διὰ τῶν παροτρύνσεών του τὸν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης ζῆλον τῶν Κρητῶν. Καὶ εἰς τὰ τεχνικὰ δὲ ἔργα τῆς ἀμύνης εἰργάζοντο καὶ διακρίνοντο πολλοὶ Ἕλληνες, οἷος δ' ἐκ Ρεθύμνης πυροτέχνης Μαρούδιος· εἰς δὲ τὸ νοσοκομεῖον, τὸ ὁποῖον ὁ λαὸς ἐκάλει «παντοδοχεῖον» Ἕλληνες τὸ πλεῖστον χειρουργοὶ καὶ ἰατροὶ ἐθεράπευον τοὺς τραυματίας καὶ ἀσθενεῖς. Ἄλλὰ καὶ ἐκ τῶν νήσων ἐστρατολογοῦντο πολλοὶ Ἕλληνες, ἐπλίται καὶ τεχνίται.

Κατὰ τὸ 1660 ἡ Γαλλία ἔστειλε 4,000 ἄνδρας εἰς ἐπικουρίαν τῶν Ἐνετῶν. Οἱ Γάλλοι ἀποβάντες εἰς Σούδαν ἐξῆλθον εἰς Ἀποκώρωνα καὶ ἐκυρίευσαν τὸ ἐκεῖ φρούριον· ἐκεῖθεν δὲ μεταβάντες εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Κυδωνίας καὶ ὀχυρωθέντες εἰς Τσικαλαριά ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσωσι τὰ Χανία. Ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τούτου οἱ περσικοὶ Ἕλληνες χωρικοί, οἱ ὅποιοι βαρέως ἔφερον τὰς τουρκικὰς καταπιέσεις, κατέβησαν ἐκ τῶν χωρίων καὶ ἐβοήθουν τοὺς Γάλλους καὶ τοὺς Ἐνετούς, πολεμοῦντες κατὰ τῶν Τούρκων καὶ καταστρέφοντες τοὺς τουρκικοὺς πύργους. Ἄλλὰ μετὰ τινὰς αἱματηρὰς ἀποπείρας, ἀπὸ τῆς 25 Αὐγούστου μέχρι τῆς 15 Σεπτεμβρίου, οἱ Γάλλοι καὶ ὁ Μωροζίνης, ἀφήσαντες τοὺς χωρικοὺς εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων, ἀπῆλθον εἰς Χάνδακα. Πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπικναστατῶν παρηκολούθησαν τοὺς Γάλλους εἰς Χάνδακα· ἀλλ' οἱ μείναντες ὑπέστησαν φοβερὰν τιμωρίαν. Οἱ Τούρκοι μεταβάντες εἰς Ἀποκώρωνα συνέλαβον πολλοὺς καὶ τοὺς ἔκαυσαν ζωντανούς, πολλὰς δὲ γυναῖκας καὶ παιδιά ἐξηνδραπόδισαν.

Δὲν ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι οἱ Γάλλοι εἰς τὸν Χάνδακα. Εἰς μίαν ἔξοδον κατέλαβον μὲν τὸ ἑθρικὸν στρατόπεδον, ἀλλ' ἐκεῖ παρεδό-

θησαν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπελθόντες τοὺς ἔτρεψαν εἰς ἄτακτον φυγὴν, φονεύσαντες χιλίους πεντακοσίους. Ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον τοὺς κατέλαβε καὶ πανώλης, οἱ Ἐνετοὶ ἐφρόντισαν νὰ παλλαγῶσιν ἀπὸ τοὺς συμμάχους τούτους.

Κατὰ τὸ 1664 ὁ νέος βεζύρης Ἀχμέτ Κυπριλῆς ἐπρότεινεν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς νὰ μοιράσωσι τὴν νῆσον, ἀφίνων αὐτοῖς τὸ ἀνατολικὸν μέρος· ἀλλ' οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐδέχθησαν.

Μετὰ τοὺς Γάλλους, ὁ δούξ τῆς Σαβοΐας ἔστειλεν ἐπικουρίαν ἐκ δύο συνταγμάτων ὑπὸ τὸν μαρκήσιον δὲ Βίλλα. Τὸ στράτευμα τοῦτο ἐνωθὲν μετ' ἄλλων ἐπικουριῶν ἐπεχείρησε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1666 τὴν ἀνάκτησιν τῶν Χανίων. Ἀλλ' ἕνεκα ἀντιζῶων περιστάσεων καὶ ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν ὡς ἡ πρώτη, μὲ μείζονα φθορὰν τῶν ἐπικουρικῶν στρατευμάτων, καὶ ὁ μαρκήσιος δὲ Βίλλα ἠναγκάσθη νὰ μεταβῇ εἰς Χάνδακα.

Ἐν τούτοις ὁ βεζύρης βλέπων τὴν μακροχρόνιον παράτασιν τῆς πολιορκίας, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς Χάνδακα καὶ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν ἔργων. Καὶ τὴν 3 Νοεμβρίου 1666 ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν νῆσον μετὰ νέων στρατευμάτων, συνωδεύετο δὲ ὑπὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως Παναγιώτη Νικουσίη, ὅστις ὅσον ἠδύνατο ἐφάνη ὠφέλιμος εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου κατὰ τὰς παρουσιασθείσας εὐκαιρίας. Ἀλλ' ἀφοῦ ἐξ ἰδίας πείρας ὁ Κυπριλῆς ἐνόησεν ὅτι ἡ πολιορκία θὰ παρετείνετο ἐπὶ ἔτη ἀκόμη, ἐπρότεινεν εἰς τὸν Φραγκῆσκον Μωροζίνην τὸ 1667 συνθηκολογήσιν· ἀλλὰ τώρα αἱ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς παραχωρήσεις του περιορίζοντο εἰς μόνην τὴν πόλιν τοῦ Χάνδακος μὲ περιοχὴν ἀκτίνος τριῶν λευγῶν. Οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἀπεδέχθησαν καὶ τὴν νέαν ταύτην πρότασιν καὶ ἡ πολιορκία ἐξηκολούθησε μετὰ νέας σφοδρότητος. Δι' ἐπανειλημμένων ἐπικουριῶν ὁ ἀριθμὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατεύματος ἀνῆλθεν εἰς 70,000, ἐνῶ ἡ φρουρὰ τοῦ Χάνδακος ἀνῆρχετο μόλις εἰς 9,000. Ὁ Μωροζίνης ἠναγκάσθη νὰ φαίρῃ 2,000 ἀνδρας ἐκ τῶν πληρωμάτων τοῦ στόλου διὰ νὰ ἐνισχύσῃ καὶ ἀνακουφίσῃ τὴν φρουρὰν. Οἱ δὲ Ἕλληνες τῆς νήσου ὅσφ' ἔβλεπον τὸν κίνδυνον αὐξάνοντα, τὸσφ' ἐρρωμενέστερον καὶ θερμότερον ἐβόηθουν τὸ Ἐνετικὸν στράτευμα. Μεταξὺ τῶν τότε Κρητῶν μαχητῶν ἐφημί-

ζοντο τρεις Σφακιανοί αξιωματικοί, ὁ Ζύμπης, ὁ Κάλαιμος καὶ ὁ Βάρσαμος, οὗς σύγχρονός τις διδάσκαλος ἐν Ἀθήναις ἀνέφερε διὰ νάποδειξῃ ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν εἶχε παύσει νὰ παράγῃ ἀνδρείους ἐφαμίλλους τῶν ἀρχαίων. (1) Ἄλλ' ὁ περιφημότερος ἐξ ὄλων τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν ἦτο ὁ Σιναιδῆς, μοναχὸς Εὐγενικός, ὅστις ἐπανειλημμένως ἔκαμιν ἐξορμήσεις μετὰ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς πολιορκίας.

Ἀπερίγραπτον καταντῆ τὸ ἐπικὸν μεγαλεῖον καὶ ἡ ἀκατάβλητος λύσσα ἢ ὅποια ἀνεπτήχθη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς πολιορκίας. Ὁ Μαρκήσιος τοῦ Μομπρέν ὁ ὁποῖος εἶχε διαδεχθεὶ τὸν μαρκήσιον δὲ Βίλλα, καὶ ὁ ὁποῖος εἶχε παρευρεθεὶ εἰς ὅλας τὰς περιφήμους πολιορκίας τῆς ἐποχῆς του, ἀπεκάλεσε τὸν πόλεμον ἐκείνον γιγαντομαχίαν. Ὁλος ὁ κόσμος ἦτο ἐστραμμένος μετὰ συγκινήσεως καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὸν Χάνδακα, ὅπου μία δρᾶξ μαχητῶν ἐπάλασε μετ' ἀκατάβλητου σθένους κατὰ τεραστίου στρατιάς. Ὁ Σουλτάνος, ἀνυπομονῶν, εἶχε κατέλθει εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα εἰρίσκῃται ἐγγύτερον τοῦ πολέμου. Ὁ δὲ βεζύρης, γνωρίζων πόσον ἐπικίνδυνος ἦτο διὰ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἡ ἀνυπομονησία τοῦ κυρίου του, πᾶσαν κατέβαλε προσπάθειαν καὶ δὲν ἐφείδετο αἵματος διὰ νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ἀντοχὴν τῶν πολιορκουμένων. Πέντε πυροβολεῖα κανονίων καὶ τρία βομβῶν ἐμυδροβόλουν τὸ φρούριον. Τινὰ τῶν βλημάτων δὲν εἶχον βάρος μέχρις ὀκτακοσίων λιτρῶν. Ἀπὸ τῆς 10 δὲ Ἰουνίου δὲν παρήλθην ἡμέρα ἀνευ πολεμικοῦ τινος ἐπιχειρήματος τῶν πολιορκούντων ἢ τῶν ἀμυνομένων. Ἀπὸ τῆς 22 Μαΐου μέχρι τῆς 18 Νοεμβρίου ἐγένοντο τριάκοντα δύο ἐφοδοὶ καὶ δεκαεπτὰ ἐξοδοὶ καὶ ἀνεφλέχθησαν 618 ὑπόνομοι. Ἐντὸς ἕξ μηνῶν δὲ ἐκ μὲν τῶν πολιορκουμένων ἐφρονεύθησαν 400 ἀξιωματικοὶ καὶ 3,200 στρατιῶται, ἐκ δὲ τῶν Τούρκων ἐφρονεύθησαν πλείονες τῶν 20,000. Ἐνῷ δὲ ταῦτα ἐτελοῦντο κατὰ ξηράν, δὲν ἔπαυον καὶ οἱ κατὰ θάλασσαν ἀγῶνες, καθ' οὓς πάντοτε ἐνίκων οἱ Ἐνετοί. Ἄλλ' ὁ χεῖμαρρος τῶν τουρκικῶν ἐπικουριῶν ἦτο ἀνεπίσχετος πλέον, ἐνῷ οἱ Ἐνετοὶ ἐλαχίστας ἐλάμβανον ἐπικουρίας. Ὁ σημαντικώτερος τῶν

1) De La Guilletierre, Athenes κτλ.

συμμάχων αὐτῶν ἦτο ἡ πανώλης. ἤτις ἐθέριζε τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, ἀλλ' ἡ ὁποῖα ἠπεῖλει νὰ μεταδοθῆ καὶ εἰς τὴν πόλιν. Ἡ Ἑνετικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυε ζητοῦσα βοήθειαν παρὰ διαφόρων Εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν, μόλις δὲ τὸ 1669 ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' ἔστειλε 6,000 ἄνδρας ὑπὸ τοὺς Δούκας τοῦ Μποφόρ καὶ τοῦ Ναβάλλ. Ἀλλ' εἰς τὴν πρώτην ἔξοδον τὴν ὁποῖαν ἐπεχείρησαν παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Μωροζίνη, ἐκλαβόντες τὴν ἀνάφλεξιν βαρελιῶν τινῶν πυρίτιδος ὡς ὑπόνομον, ὑπὸ τοιαύτης κατελήφθησαν συγχύσεως, ὥστε ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ἄτακτον καὶ 500 ἐφρονεύθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὸ ἀτύχημα τοῦτο ἀπεγοήτευσεν τὸσον τοὺς Γάλλους ἐπικούρους, ὥστε τὴν 21 Αὐγούστου ἀπῆλθον ἐκ Χάνδακος. Τὴν αὐτὴν διαγωγὴν εἶχον δεῖξει καὶ 500 ἔβελονταὶ Γάλλοι, οἵτινες εἶχον ἔλθει τὸ 1668 ὑπὸ τὸν δούκα Δὲ λὰ Φελλιὰδ.

Ἡ ἀναχώρησις τῶν Γάλλων ἀπήλπισε τὸν Μωροζίνην, ὅστις ἐβλέπων τὸ ἀδύνατον τῆς παρατάσεως τῆς ἀμύνης, ἀπεφάσισε νὰ συνθηκολογήσῃ χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν τῆς Δημοκρατίας. Αἱ διαπραγματεύσεις διεξαχθεῖσαι μεταξὺ τριῶν Ἑλλήνων, τοῦ Ἀνάντη καὶ τοῦ Σκορδύλη, ἀντιπροσώπων τοῦ Μωροζίνη, καὶ τοῦ Π. Νικούση, ἀντιπροσώπου τοῦ Κυπριλῆ, διήρκεσαν ἀπὸ τῆς 28 Αὐγούστου μέχρι τῆς 6 Σεπτεμβρίου 1669. Ὁ Μωροζίνης ἐπέτυχεν ὄρους ἐντίμους οὐ μόνον διὰ τὴν φρουράν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δημοκρατίαν. Ἡ συνθήκη ἀπεκαθίστα εἰρήνην μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἑνετίας. Οἱ Ἑνετοὶ θὰ ἐγκατέλειπον τὸν Χάνδακα ἐντὸς 12 ἡμερῶν εὐδίου καιροῦ, ἀφήνοντες ἐπὶ τῶν τειχῶν μόνον τὰ πυροβόλα τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον πρὸ τῆς πολιορκίας. Ἐπίσημοι κάτοικοι τῆς πόλεως ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ ἀναχωρήσωσι μετὰ τῆς φρουρᾶς. Ἡ Ἑνετία θὰ διετήρει εἰς τὴν κατοχὴν τῆς τὰ τρία φρούρια καὶ τοὺς λιμένας τῆς Γραβούσης, τῆς Σούδας καὶ τῆς Σπιναλόγγας, ἐπίσης, δὲ καὶ ὅσα μέρη εἶχεν ἀφαιρέσει ἐν Δαλματία καὶ Βοσνία ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Ὁ Μωροζίνης ἐπρότεινεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως νὰ μεριμνήσῃ ἐν τῇ συνθήκῃ πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν περιουσιῶν καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, ἂν ἤθελον νὰ μείνωσιν. Ἀλλ' αὐτοὶ ἐπρότιμησαν νὰ ἐκπατρισθῶσι πάντες παρὰ νὰ συζήσωσι μετὰ

τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν μακροχρονίων ταλαιπωριῶν ὁ ὄλος πληθυσμὸς τῆς πόλεως εἶχεν ἐλαττωθεῖ εἰς 4,000· τόση δὲ περίου εἶχε κατκνήσει καὶ φρουρά. Εἰς ἐπίμετρον, μόλις ἀπεμακρύνθησαν ἐκ τῆς νήσου, τρικυμία ἐπελθοῦσα, πολλοὺς μὲν ἐπιείξεν, ἄλλους δὲ ἔριψεν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀφρικῆς, ὅπου ἐνέπεσαν εἰς τὰς ἀλύσεις τῶν Βαρβαρέζων. Οἱ δὲ λοιποὶ ἐν ἀξιοθρηνήτῳ καταστάσει ἔφθασαν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ εἰς Βενετιάν.

Ἡ πολιορκία τοῦ Χάνδακος διήρκεσεν εἴκοσι καὶ ἓν ἔτη. Ἐφονεύθησαν δὲ κατ' αὐτὴν 30,000 χριστιανῶν καὶ 110,000 Τούρκων. Οἱ Τούρκοι εἰσῆλθον εἰς τὸν Χάνδακα τὴν 4 Ὀκτωβρίου 1669, εὐρόντες αὐτὸν ἡμιρρειπωμένον καὶ ἔρημον. Καὶ ὁ Κρητικὸς λαὸς, προβλέπων τὰ φοβερὰ παθήματα ἅπερ τὸν ἀνέμεινον ὑπὸ τὸν νέον ζυγόν, ἐθρήνησε τὴν πτώσιν τοῦ Χάνδακος ἐν ἄσματι ἀδομένῳ ἔτι καὶ νῦν παρὰ τῶν ὄρεινῶν τῆς Κυδωνίας :

Κάστρο, καὶ ποῦν' οἱ πύργοι σου καὶ τὰ καμπαναριά σου.

Καὶ ποῦν' οἱ γὰ ἀνδρειωμένοι σου

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

Ἐπίθانون ἱστορία.— Διοικητικὴ διαίρεσις, Ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι, ἀναδασμός τοῦ ἐδάφους, φορολογία.— Προνόμια Σφακιανῶν.— Πίεσις καὶ ἐξωμοσίαι.— Οἱ Χαϊνίδες.— Ὁ Μοκενῆγος πολιορκεῖ τὰ Χανία.— Ἐπανάστασις Κρητῶν, ἄλλωσις Καστελλίου τῆς Κισάμου.— Παράδοσις Γραμβούσης, Σούδας καὶ Σπιναλόγγας εἰς τοὺς Τούρκους.— Οἱ Ἑλληνες καὶ ἡ Ρωσία.— Ἐπανάστασις Δασκαλογιάννη. Μαρτυρικὸν τέλος αὐτοῦ.— Ὁ Ἄλγηδάκης.— Σφακιανῶν πλοῖα.— Ὁ Γιανιτσαρισμός.— Οἱ Εὐκουλῶται.— Τὰ βάσανα τῶν ραγιάδων.— Ἀρματωλοὶ. Δημήτριος Λόγιος.— Χατζῆ Ὁσμάν πασῆς.— Τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Ὁ ἡγούμενος Παπαδοπετράκης, ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν Σφακιῶν (1), ἀναφέρει μετὰ πολλῆς ἀπλότητος, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν πλήρη κατάρκτησιν τῆς Κρήτης ὁ Σουλτάνος ἐπρότεινε πρὸς τοὺς Κρητας νὰ τοὺς ἀφήσῃ αὐτονόμους, πληρώνοντας φόρον ὑποτελείας, καὶ νὰ ποσύρῃ πάντας τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς νήσου, ἀλλ' ὅτι ἀντιπρόσωποι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, συνελθόντες εἰς Κράσι τῆς Πεδιάδος, δὲν ἀπεδέχθησαν τὴν πρότασιν τοῦ Σουλτάνου, φόβῳ μὴ πέσῃ ἐκ νέου εἰς χεῖρας τῶν Ἑνετῶν ἢ νήσος. Ἄλλ' ὁ περιέργος ἐκεῖνος ἱστορικός δὲν ἀναφέρει τὴν πηγὴν ἐξ ἧς ἤρυσθη τὴν

(1) Σελὶς 410.

ἄγνωστον ταύτην εἶδησιν, ὡσεὶ πρόκειται περὶ πασιγνώστου καὶ ἀναμφισβητήτου γεγονότος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ εἰς ἄλλα φωρᾶται ἀρνούμενος ἐκ πηγῶν μυστηριωδῶν, αὐτῷ καὶ μόνον γνωστών, ἐπιτρέπεται νὰ διατάσωμεν πρὸ τῆς εἰδήσεως ταύτης, ἢ ὅποια ἄλλως, καθ' ἑαυτήν, ἔχει ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀπιθάνου. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι, μεθ' ἄλην τὴν κατὰ τῶν Ἑνετῶν ὑπάρχουσαν δυσαρέσκειαν, ἅμα ἐπελθόντων τῶν Τούρκων, οἱ Κρήτες προθύμως ἔσπευσαν νὰ συναγωνισθῶσι μετὰ τῶν Ἑνετῶν καὶ ἐν Χανίοις, καθ' ἣν ἐποχὴν δὲν εἶχον λάθει ἀκόμη πείραν τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς σκληρότητος τῶν Τούρκων, καὶ ἐν Ρεθύμῳ, καὶ ἐν Μυλοποτάμῳ, καὶ ἐν Μεσαρᾷ καὶ ἐν Σιτείᾳ, καὶ ἐπὶ τῶν Λευκῶν Ὀρέων καὶ τέλος ἐν Χάνδακι, οὗτινος ἢ μακροχρόνιος ἀντοχὴ ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων. Ἀφοῦ δὲ κατ' αὐτοὺς τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ πολέμου, οἱ Κρήτες ἐκλιναν ὀριστικῶς ὑπὲρ τῶν Ἑνετῶν. πῶς δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι μετὰ εἰκοσιπενταετῆ συμβίωσιν μετὰ τῶν Τούρκων, καθ' ἣν τὰ πάνδεινα ἔπαθον παρὰ τούτων, ὡς βλέπομεν εἰς τὰς ἀφηγήσεις τοῦ πολέμου ἐκείνου καὶ ἰδίως εἰς τὰ στιχοιργήματα τῶν συγχρόνων Κρητῶν Μπουνιαλῆ καὶ Σκληροῦ, πῶς δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι οἱ Κρήτες διέκειντο τόσον φιλιῶς πρὸς τοὺς Τούρκους, ὥστε νὰ μὴ δεχθῶσι τὴν προτεινομένην αὐτονομίαν καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς νήσου τῶν καταπιεστῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐχθρῶν τῆς θρησκείας των, διὰ μόνον τὸν φόβον ὅτι, ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἐπανέλθωσιν οἱ Ἑνετοί, οἱ τῆς χθῆς σύμμαχοι καὶ συναγωνισταί ; Ἀλλὰ καὶ οἱ Τούρκοι πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγκαταλίπωσιν εἰς τοὺς Κρήτας χώραν, τὴν ἀπόκτησιν τῆς ὁποίας ἀπὸ αἰῶνων ἐπόθουν καὶ τὴν ὅποιαν ἐπὶ τέλους κατέκτησαν διὰ μεγίστων θυσιῶν καὶ μακρονίων ἀγώνων ; Ὅτι δὲ δὲν εἶχον σκοπὸν νὰ τὴν ἀφήσωσιν εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἀντι-ἀπλοῦ φόρου ὑποτελείας προσαποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ κατακτητὴς ἐπεφύλαττεν ὡς ἀμειβὴν εἰς τοὺς μαχητάς του τὰς γαίας τῆς νήσου.

Μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, οἱ Τούρκοι, κύριοι ἤδη τῆς ὅλης νήσου, ἐκτὸς τῶν εἰρημένων τριῶν φρουριδίων, διήρε-

σαν αὐτὴν εἰς τρεῖς διοικήσεις, τὴν τοῦ Μεγαλοκαστροῦ (Ἡρακλείου), τὴν τῆς Ρεθύμνης καὶ τὴν τῶν Χανίων, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τριῶν πασάδων, ἐξ ὧν ὁ τοῦ Χάνδακος ἦτο ὁ ἀνώτερος, ὁ γενικὸς τῆς νήσου διοικητής. Ἐπετράπη δὲ καὶ ὁ διορισμὸς ὀρθοδόξων ἀρχιεπισκόπου καὶ ἐπισκόπων, ἀντὶ τῶν ἀπελθόντων λατινεπισκόπων, καὶ πρῶτος μητροπολίτης, μετὰ τὴν ἄλωσιν, διωρίσθη ὁ Κρής Νεόφυτος Πατελάρος. (1) Ἄλλ' ἐκ τῶν ἐκατὼν καὶ πλέον ναῶν τοῦ Μεγαλοκαστροῦ, εἰς μόνον ἀφέθη διὰ τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τῶν Χριστιανῶν, οἱ δὲ λοιποὶ μετετράπησαν εἰς τζαμιά ἢ βαλανεῖα καὶ ἀποθήκας ἢ ἐρημώθησαν. Τὸ αὐτὸ εἶχε γέινει καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις καὶ τὰ χωρία, τῶν κατοίκων ὑποχρεωθέντων νὰ καταβιβάσωσι τοὺς κώδωνας τῶν ναῶν καὶ κάμνωσι χρῆσιν σημάτων. (2)

Τὸ δὲ ἔδαφος τῆς Κρήτης διαίρεθὲν διενεμήθη εἰς τοὺς διαπρέψκτας κατὰ τὸν πόλεμον ἀγάδες καὶ βέηδες, εἰς κατωτέρους στρατιωτικούς καὶ ἰδιώτας καὶ εἰς τὴν τουρκικὴν ἐκκλησίαν· μέρος δ' ἐκράτησε τὸ δημόσιον. Ὁμολογουμένως ὁ Σουλτάνος ἐφάνη κατ' ἀρχὰς εὐμενὴς πρὸς τὴν Κρήτην· διότι ἐπέβαλε μὲν εἰς τοὺς Κρητὰς κεφαλικὸν φόρον καὶ φόρον ἰδιοκτησίας, κατὰ τὸ ἱερονομικὸν δίκαιον τῶν Ὀθωμανῶν (σεριάτ), ὅπερ ἐφηρμύσθη ἐπὶ πάσης οἰασθήποτε διαφορᾶς ἢ δικαιώματος, ἀλλὰ μετὰ τρία ἔτη ἐμετρίασεν τὸν φόρον τοῦ εἰσοδήματος ἀπὸ τοῦ πέμπτου εἰς τὸ ἕβδομον, ἀπαρχῆς δὲ ἀπῆλλαξε διὰ παντός τὴν Κρήτην ἀπὸ ποικίλους ἄλλους φόρους, εἰσπραττομένους ἐν τῇ λοιπῇ αὐτοκρατορίᾳ (3).

Μόνη ἡ ὀρεινὴ ἐπαρχία τῶν Σφακίων ἔμεινεν αὐτόνομος καὶ

1) Ἐκ τῆς μεγάλης ταύτης οἰχογενείας, ἣτις τόσους παρήγαγε λογίους, εὗρονται καὶ σήμερον τινὲς ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνης, ἰδίως δ' ἐν Ἀξῶ τοῦ Μυλοποτάμου, καὶ τοι, ὡς συμβαίνει ἐν Κρήτῃ, πολλοὶ μετέβαλον τὸ ὄνομα.

2) Οἱ χωρικοὶ ἔκρυψαν τοὺς κώδωνας εἰς τὴν γῆν· βαθητῆδον δ' ἐν τῇ διανοίᾳ των ἢ καμπάνα προσέλαβε σημασίαν ἀγίου ἀντικειμένου, ὡς αἱ εἰκόνες καὶ τὰ ἱερὰ βιβλία. Καὶ οὕτω ὡσάκις ἐνέσκηπτε λοιμός, ἐξῆγον τοὺς κώδωνας καὶ τῶν κρυπτῶν καὶ τοὺς περιῆγον ἐν λιτανείᾳ περὶ τὰ χωρία.

3) Ἴδε Α. Κοπάση «Περὶ τοῦ φορολογικοῦ συστήματος τῶν Τούρκων» παρὰ Ν. Σταυράκη «Στατιστικοὶ Πίνακες κτλ.»

σχεδόν ἀφορολόγητος, διατηρήσασα τὰ ἐπὶ Ἐνετῶν προνόμια τῆς Δοθείσα εἰς ζώνην (apanage) πρὸς τὴν βασιλομήτορα (βαλιδέ), ἐπλήρωσε κατ' ἀρχὰς μικρὸν ποσὸν χρημάτων ἑτησίως, τὸ ὁποῖον ὁμως βραδύτερον ἔπαυσαν νὰ καταβάλλωσιν οἱ Σφακιανοί, τοῦ φόρου ἀντικατασταθέντος δι' ὀλίγων σάκκων χιόνος, τὴν ὁποίαν ἔπιμπον εἰς τὸ μέγαρον τοῦ πασᾶ κατὰ τοὺς θερμούς μῆνας, πρὸς παρασκευὴν ἀναψυκτικῶν. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι τὰ τῆς παραχωρήσεως τῶν προνομίων εἰς τοὺς Σφακιανούς εἶνε ὀλίγον σκοτεινὰ καὶ συγκεχυμένα. Ἀναμφισβήτητον μὲν εἶνε ὅτι οἱ Τούρκοι ἀφῆκαν αὐτοὺς νὰ κυβερνῶνται κατὰ τὰ πάτρια καὶ τοὺς ἐξήρσαν τῶν φόρων εἰς οὓς ὑπεβλήθησαν οἱ λοιποὶ Κρήτες, ἀλλὰ δὲν εἶνε ἐντελῶς ἐξηκριθωμένον πῶς καὶ ὑπὸ τίνος περιστάσεως παρεχωρήθησαν αὐτοῖς τὰ προνόμια ταῦτα. Ἐλαβε περὶ αὐτῶν πρόνοιαν ὁ Μωροζίνης ἐν ταῖς μετὰ τοῦ Κυπριλῆ συμφωνίαις του; Ἄδηλον. Μὴ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς πολιορκίας, οἱ Σφακιανοί, προβλέποντες τὴν πτώσιν τοῦ Χάνδακος, ὡμολόγησαν πρὸς τὸν βεζύρη ὑποταγὴν, καὶ ἔλαβον εἰς ἀντάλλαγμα ἀσυδοσίαν καὶ αὐτονομίαν, τοῦ πασᾶ μὴ θέλοντος νὰ ἐκτεθῆ εἰς ματαίους ἀγῶνας πρὸς ὑπόταξιν χώρας ἀγόνου καὶ πολλὰς παρασχούσης ἐνοχλήσεις εἰς τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν, ἐπειγομένου δὲ ἀναγγεῖλῃ πρὸς τὸν κύριόν του τὴν πλήρη ὑποταγὴν τῆς νήσου; Καὶ τοῦτο ἄδηλον. Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ Κυπριλῆς, λαβὼν ἤδη πείραν τοῦ μαχίμου καὶ ἀτιθάσου τῶν Σφακιανῶν χαρακτήρος, προθύμως ἀντήμοιψε τὴν ὑποταγὴν αὐτῶν διὰ προνομίων, πρὸς ἀποφυγὴν ματαίων περιπλοκῶν.

Ὡς εἶπομεν, οἱ ἐπιβληθέντες εἰς τοὺς ἄλλους Κρήτας φόροι δὲν ἦσαν σχετικῶς πολὺ βαρεῖς, καίτοι ἐκ τῶν μεγάλων κακοπαθειῶν τοῦ μακροῦ πολέμου, ὁ λαὸς εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν. Ἄλλὰ μόλον ὅτι τὰ πρῶτα σουλτανικὰ διατάγματα, ἀπήγγειλον ἀρὰς καὶ ἀναθέματα κατ' ἐκείνου ὅστις ἤθελεν ἐπιβαρῦνει τὴν ἀρχικὴν ταύτην φορολογίαν, οἱ ὑπάλληλοι καὶ οἱ ἀγαθὲς ἤρχισαν νὰ ἐκμυζῶσι τόσον ἀπλήστως τὸν ἰδρωτὰ τῶν ραγιαδῶν, ὥστε ὁ βίος τούτων κατέστη ἀβίωτος. Συγχρόνως οἱ ἐν τῇ νήσῳ παραμείναντες καὶ οἱ ἐκ τῆς ἄλλης Τουρκίας ἐρχόμενοι τυχοδιώκται ἤρπαζον τὰς γυ-

ναϊκάς καὶ τὰς θυγατέρας τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ἐπιέζον νὰ δίδωσι χρήματα, τοὺς ἐκακοποιῶν καὶ τοὺς ἐφόνευον καὶ ποσειλοτρόπως ἐξύβριζον τὴν θρησκείαν αὐτῶν καὶ ἐμποδίζον τὴν τέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων. Ἐνεκα τῶν βασιάνων τούτων πλείστοι τῶν Χριστιανῶν ἠναγκάσθησαν ν' ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμὸν ἵνα σωθῶσιν ἐκ τῶν φοβερῶν καταδιωγμῶν καὶ πιέσεων, καὶ ἵνα σώσωσι τὴν περιουσίαν καὶ τὴν οἰκογενειακὴν αὐτῶν τιμὴν. Οὕτω δ' ἀπετέλεσθη ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου. Ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1700, ἦτοι τριάκοντα καὶ ἔν ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἐπισκεφθεὶς τὴν νῆσον Τουρνεφόρ λέγει ὅτι «ὄλοι οἱ μουσουλμᾶνοι κάτοικοι τῆς Κρήτης εἶνε ἐξωμόται (μπουρμᾶ) (1) ἢ τέκνα ἐξωμοτῶν». Ὁ δὲ ἐν ἔτος πρὸ τοῦ Τουρνεφόρ μεταβὰς εἰς Κρήτην Σεβαλιὲ ἀναφέρει ὅτι τόσον ἐπιέζοντο καὶ ἐβασανίζοντο οἱ ραγιαῖδες, ὥστε καθ' ἃ τοῦ εἶπεν ὁ μητροπολίτης τῆς νήσου, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο μουσουλμᾶνοι, διὰ νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τὰς καταδυναστεύσεις καὶ τοὺς φόρους. Ὁ δὲ Πουκβιλ ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν τῶν κατὰ τὰς πρώτας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως δεκαετηρίδος μεταβαλόντων θρήσκευμα εἰς ἐξήκοντα χιλιάδας. Πάντες οὗτοι ἐξισλαμιζόμενοι μετέβαλον μόνον τὸ ὄνομα, τινὲς μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα διετήρουν, ὡς δεικνύουν τὰ σωζόμενα τουρκικὰ κτηματολόγια. Κατὰ τὴν πολιορκίαν δὲ τοῦ Χάνδακος οἱ πρῶτοι ἐξωμόται παρεῖχον ἐκδουλεύσεις εἰς τοὺς πολιορκουμένους. Ἀλλὰ βαθμηδὸν οἱ ἀπαρνηταὶ οὗτοι τοῦ γένους καὶ τοῦ θρησκευματος αὐτῶν κατέστησαν σκληρότεροι καὶ αὐτῶν τῶν γησιῶν Τούρκων, ἐπιδεινῶσαντες τὴν δυσπραγίαν τῶν ὁμαιμόνων αὐτῶν.

Ἰκανοὶ ὅμως ἐκ τούτων μετέβαλον μόνον πρὸς τὸ θεαθῆναι θρήσκευμα, ὡς οἱ *λινοβάμβακοι* ἐν Κύπρῳ. Οἱ πλείστοι τούτων ἐγνωρίζοντο μεταξύ των, συνεννοοῦντο, τηραῦντες ἄκραν μυστικότητα, ἐθάπτιζον τὰ τέκνα των καὶ συνῆπτον γάμους μεταξύ των, φανερά

(1) Ἡ τουρκικὴ λέξις *μπουρμᾶ* σημαίνει τὸν αὐθάδη καὶ θρασύν· οὕτω δὲ ἀπεχάλεσαν οἱ γηῆσιοι τουῦρκοι τοὺς ἐξωμότας, οἵτινες ἐκ ζήλου νεοφωτιστῶν ἢ καὶ ἐκ πονηρᾶς φύσεως εἰδείκνουν ὑπέρμετρον φανατισμὸν καὶ περιφρόνησιν κατὰ τῶν Χριστιανῶν.

μὲν ἀκολουθοῦντες τοὺς μουσουλμανικοὺς τύπους, ἐν κρυπτῷ δ' ἐκτελοῦντες τὰ παραγγελλόμενα, ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Πολλοὶ τούτων, ἐθισθέντες βαθμῆδὸν εἰς τὸν κατὰ Τούρκους βίον ἢ βαρυνθέντες νὰ ὑποκρίνωνται, ἐξισλαμίσθησαν ἐντελῶς σὺν τῷ χρόνῳ. Ἄλλοι ὁμῶς διετήρησαν πιστῶς τὸ θρησκευμα τῶν πατέρων αὐτῶν, ὡς ἡ μεγάλη οἰκογένεια τῶν Κουρμούλιδων, ἧτις τσαυτάς παρέσχεν ὑπηρεσίας εἰς τὸν ἱερόν ἀγῶνα, ὅτε ἐκδηλώσασα τὸ ἀληθές αὐτῆς θρησκευμα συνετάχθη τοῖς ἀγωνιζομένοις ἀδελφοῖς, ὡς θέλομεν ἴδει.

Ὑπὸ τοιαῦτα φοικτὰ βάσανα, ἦτο μέγας ἠρωϊσμός καὶ μόνη ἡ ἐγκαρτερίαις τῶν Κρητῶν οἵτινες διετήρουν τὴν θρησκείαν καὶ τὰς παραδόσεις τῶν πατέρων αὐτῶν. Ἄλλ' οἱ Κρήτες δὲν ἠρκαῦντο μόνον εἰς τὴν παθητικὴν ταύτην ἀντίστασιν κατὰ τῆς τυραννίας. Πολλοὶ υπερήφανοι καὶ γενναιοῦψυχοι ἄνδρες, μὴ ἀνεχόμενοι τοὺς ἐξευτελισμοὺς καὶ τὰς βιαιοπραγίας τὰς ὁποίας ὑφίσταντο οἱ χριστιανοί, κατέφυγον εἰς τὰ κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν φρούρια τῆς Γραμβούσης, τῆς Σούδας καὶ τῆς Σπιναλόγκας, ἐκεῖθεν δ' ἐξορμῶντες ἐπυρπόλουν τὰς ἐν ταῖς χωρίοις οἰκίας τῶν Τούρκων, φονεύοντες ἢ αἰχμαλωτίζοντες τοὺς ἀγάδες. Οἱ ἀρματωλοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Τούρκων Χαλνίδες (1), τουτέστιν ἀποσπᾶται. Ὅσακις δὲ συνελαμβάνετό τις ἐξ αὐτῶν, ἀπέθνησκεν ἐπὶ τοῦ **Τσιγκελιοῦ**, (2) φρικτοῦ ὄργανου θανατώσεως, τὸ ὅποιον εἶχον ἰδρύσει πρὸ τῶν πυλῶν τῶν πόλεων, ἢ ἀνεσκολοπιζέτο.

Ἐν τούτοις οἱ Ἐνετοὶ δὲν εἶχον χάσει τὴν ἐλπίδα περὶ ἀνακτήσεως τῆς Κρήτης. Ἄλλὰ καὶ οἱ Κρήτες ἤκουσαν μετ' ἐλπίδων τὴν ἔκρηξιν τοῦ πολέμου, τὸ 1684, μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων καὶ βραδύτερον τὴν ἀνάκτησιν ὑπὸ τῶν πρώτων τοῦ Μωρέως. Ὅταν δὲ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1692 ὁ Μακενῆγος, ἀποβιβάσας στρατὸν καὶ πυροβολικόν, ἐπολιόρησε τὰ Χανία, πολλοὶ Κρήτες, ὧν οἱ πλείονες Σφακιανοί, ἔσπευσαν προθύμως ὑπὸ τὸν ὄπλαρχηγόν Ἰωάννην Μαχαιριώτην, εἰς συνδρομὴν τῶν Ἐνετῶν· πολιορκησάντες δὲ τὸ Κα-

(1) Pitton de Tournefort, Voyage du Levant.

(2) Ἴδε εἰκόνα σελ. 193.

στέλλει τῆς Κισσάμου τὸ ἐκυρίευσαν (1). Ἄλλ' ὁ Μοκενῆγος δὲν ἐπέμεινε εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Χανίων. Εἶχον ἤδη γίνῃ δύο ἔφοδοι καὶ ἀπεκρουσθεῖ δύο ἔξοδοι καὶ τὸ ἐνετικὸν πυροβολικὸν εἶχε κάμει χαλάστραν εἰς τὰ τεῖχη τῆς πόλεως, ὅτε ὁ Μοκενῆγος λύσας τὴν πολιορκίαν ἐπανῆλθεν εἰς Μωρέαν, καθ' οὗ οἱ Τούρκοι ἠτοίμαζον ἐκστρατείαν. Ἀναχωρῶν δὲ παρέλαθεν ἐκ Κρήτης καὶ 2.000 ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ζημιῶν ἃς εἶχεν ὑποστειτὸ στράτευμά του πρὸ τῶν Χανίων.

Ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῶν Ἐνετῶν διήρκεσεν ἓνα μῆνα περίπου, εἰς μάτην ἀναστατώσασα τὸν δυστυχῆ τῆς Κρήτης λαὸν καὶ προκαλέσασα φοβερὰς κατ' αὐτοῦ ἐκδικήσεις παρὰ τῶν Τούρκων. Οἱ Κρήτες εἶχον ὑποσχεθεῖ νὰ ἐξεγερθῶσιν ὅλοι κατὰ τῶν Τούρκων· μόλις δὲ ἡ ἐξέγερσις ἤρχιζε καὶ εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας, οἱ Ἐνετοὶ, ὡς ἐπραξάν πολλάκις καὶ ἐν Κρήτῃ καὶ εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, τοὺς ἐγκατέλιπον εἰς τὴν τύχην των καὶ ἀπῆλθον. Ἐκ τῶν λαβόντων δὲ τὰ ὄπλα ἄλλοι μὲν συνελήφθησαν καὶ ἐθανατώθησαν, ἄλλοι δὲ ἐτρέπησαν εἰς ἀρματωλικὸν πόλεμον.

Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ Ἴταλὸς φρούραρχος τῆς Γραμβούσης παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τοὺς Τούρκους. Κατὰ δὲ τὸ 1715 οἱ φρούραρχοι τῆς Σούδας καὶ Σπιναλόγκας, Λουδοβίκος Μάγνος καὶ Φραγκίσκος Ἰουστινιάνης, παρέδωκαν καὶ τὰ φρούρια ταῦτα εἰς τοὺς Τούρκους, τῇ σιωπηλῇ συγκαταθέσει τῆς Δημοκρατίας, ἡ ὁποία, ἀπολέσασα πᾶσαν ἐλπίδα περὶ ἀνακτήσεως τῆς Κρήτης, ἤθελε νὰ παλλαγῇ ἀπὸ τὰς δαπάνας τῆς συντηρήσεως τῶν φρουριῶν τούτων. Εἶνε δὲ γνωστὸν ἐκ παραδόσεως ὅτι οἱ μὲν κάτοικοι τῆς Σούδας μετώκησαν εἰς τὸ χωρίον Θέρισον τῆς Κυδωνίας, οἱ δὲ τῆς Σπιναλόγκας ἐξιλαμίσθησαν.

Μετὰ τοὺς Ἐνετοὺς, ὧν τὸ ἄστρον ἐτρέμύσθουε πλέον, ἄλλοι παρουσιάσθησαν προστάται τῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν χριστιανῶν, οἱ Ρῶσσοι. ἔχοντες ἐπὶ πλέον αὗτοι τὴν δελεαστικὴν σαγήνην τῆς ὀρθοδοξίας. Ἦδη ἀπὸ τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθεν εἰς τοὺς ρώσσους αὐτοκράτορας ἡ ἰδέα τῆς κατακτήσεως τῆς

(1) Χρονικὸν Μάτση.

Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἔγνωσαν νὰ ἐκμεταλλευθῶσιν, ὡς οἱ Ἑνετοὶ, τὸν πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν πόθον τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν νὰποστέλλωνται ἐκ τῆς Ἀγίας Ρωσσίας ἀπόστολοι, ἵνα διακηρύττωσι τὰς διαθέσεις τοῦ Τσαρίου πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους τῶν Γραικῶν, συγχρόνως δὲ ἤρχισαν νὰ κυκλοφορῶσι καὶ παντοῖοι χρησμοὶ πλαστουργούμενοι ἐν Ρωσσίᾳ καὶ σκοπὸν ἔχοντες νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς ὑποδούλους Ἑλληνας τὴν ιδέαν ὅτι μόνον παρὰ τῆς Ρωσσίας ἔπρεπε νὰ ἐλπίζωσι σωτηρίαν. Ὁμοίως δὲ φύσεως ἦτο καὶ ὁ βραδύτερον συντεθείς «Ἀγαθάγγελος», ὅστις, καίτοι ἄλλους ἔχων σκοπούς, ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας τῶν πατέρων ἡμῶν καὶ ἐβοήθησεν αὐτοὺς νὰ ὑπομείνωσιν ἀκαμπτοὶ τὸν ἐπαχθῆ ζυγόν, ἀναμένοντες τὴν πολυπόθητον ἡμέραν τῆς ἀπελευθέρωσως.

Ἡ φήμη τῆς Ρωσσίας εἶχε φθάσει ἐνωρὶς καὶ εἰς Κρήτην, ἀλλ' αἱ ἐπ' αὐτὴν ἐλπίδες ἤρχισαν νὰ γεννῶνται κυρίως ὅταν τὸ 1768 Αἰκατερίνη ἡ Β' ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων, ἀπόστολοι δὲ αὐτῆς διέτρεχον τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, καλοῦντες τοὺς Ἑλληνας εἰς ἐπανάστασιν καὶ ὑποσχόμενοι μεγάλας βοηθείας ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας. Ἐκ τῶν Κρητῶν ἐμυήθη εἰς τὴν μελετωμένην πανελληνίον ἐπανάστασιν ὁ ἐξ Ἀνωπόλεως τῶν Σφακιῶν Δασκαλογιάννης, ἐκ τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν Βλάχων, ἀνὴρ πλούσιος καὶ κάτοχος τριῶν μεγάλων πλοίων δι' ὧν ἐταξείδευεν ἐμπορευόμενος. Συνενοηθεὶς μετὰ τοῦ βέη τῆς Μάνης Μαυρομιχάλη καὶ μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ προεστοῦ Καλαμῶν Παναγιώτου Μπενάκη, ὁ Δασκαλογιάννης ἐπρομηθεύθη ἱκανὸν ποσὸν πολεμοφοδίων ἰδίᾳ δαπάνῃ καὶ ἐνθουσιασθεὶς ἐκ τῶν ὑποσχέσεων τοῦ ἐκ Ρωσσίας ἐλθόντος ἀποστόλου Παπαζογλου καὶ τοῦ Θεοδώρου Ὁρλώφ, ἐκήρυττεν ἐν Σφακίαις τὴν προσεχῆ ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους καὶ ἐκάλει τὸν λαὸν εἰς ἐπανάστασιν. Ὅπως ἐν Πελοποννήσῳ αἱ Ρωσσικαὶ ὑποσχέσεις ἀπήντησαν παρὰ πολλὰς δυσπιστίας, οὕτω καὶ ἐν Σφακίαις αἱ ἐνθουσιώδεις ἐπαγγελίαι τοῦ Δασκαλογιάννη εἶδον τοὺς ἀντιρρονοῦντας, ὧν προεξῆρχεν ὁ πρωτόπαπας Σφακιῶν, ὅστις ὑπὸ παρελθόντων παθημάτων διδασκόμενος καὶ ἐν ψυχραιμίᾳ ἀποβλέπων εἰς τὰ πράγματα, προέβλεπε δυστυχήματα διὰ τὰ Σφακία καὶ τὴν

ἄλλην Κρήτην. Ἄλλ' ἡ γνώμη τοῦ Δασκαλογιάννη, μᾶλλον συμφωνοῦσα πρὸς τοὺς πόθους τῶν Σφακιανῶν, ὑπερίσχυσεν ἐν τῷ συγκροτηθέντι συμβουλίῳ τῶν προκρίτων. Καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν παρασκευαζόμενοι πυρετωδῶς πρὸς ἐπανάστασιν.

Ὁ Δασκαλογιάννης ἀπετάθη μυστικῶς καὶ πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ λάβωσι μέρος. Ἔνεκα τῆς ἐπικρατοῦσης ἐν τῇ λοιπῇ νήσῳ τρομοκρατίας, πρὸ πάντων δ' ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως ὀπλων. Ὑπεσχέθησαν ὅμως νὰ λάβωσι καὶ αὐτοὶ μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐὰν κατέπλεε Ρωσικὸς στόλος εἰς τὴν νήσον καὶ ἐκόμιζεν ὄπλα, καὶ πολεμοφόδια, ὡς εἶχον ὑποσχεθεῖ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Αἰκατερίνης. Ἄλλ' αἱ ἀναμενόμεναι συνδρομαὶ δὲν ἤρχοντο καὶ ὁ Δασκαλογιάννης ἠναγκάσθη νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἐπανάστασεως μόνον μετὰ τῶν Σφακιανῶν τὴν 25 Μαρτίου 1770, καὶ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως κατῆλθον εἰς Κράπτην, ὁπόθεν ἐξορμῶντες ἐφόρευον τοὺς ἐν Ἀποκωρῶνῳ, Κυδωνία καὶ Ἀγίῳ Βασιλείῳ Τούρκους καὶ διήρπαζον τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν. Ἄλλ' ὁ ρωσικὸς στόλος ὃν ἀνέμενε ὁ Δασκαλογιάννης ἵνα ἀποκλείσῃ τὰ Χανία δὲν ἤρχετο· καὶ τοῦτο τοὺς μὲν ἐπαναστάτας ἀνησύχει, τοὺς δὲ Τούρκους ἀνεθάρρυνε. Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας πολυάριθμοι Τούρκοι, ἄγοντες καὶ πολλοὺς χριστιανούς ἐκ τῆς ἄλλης Κρήτης οὗς ἠγγάρευσαν ὡς σκευαγωγούς, διηυθύνθησαν κατὰ τῶν Σφακιῶν. Μάχαι τινὲς πεισματώδεις συνέβησαν εἰς Κράπτην, ἐπὶ δὲ τέλους ἡ ἐπέλευσις καὶ ἄλλων Τούρκων ἐκ τοῦ μέρους τοῦ Καλλικράτους ἠνάγκασε τοὺς Σφακιανούς εἰς ὑποχώρησιν, οἱ δὲ Τούρκοι εἰσελάσαντες εἰς Σφακίαν προὔχουρον μαχόμενοι, διασπείροντες τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν φρίκην, αἰχμαλωτίζοντες γυναικόπαιδα. Εἰς μίαν δὲ τῶν μαχῶν τούτων, ἠχμαλωτίσθη καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δασκαλογιάννη Νικόλαος.

Ἀπερίγραπτα εἶναι τὰ παθήματα τῶν ἀνδρείων, ἀλλ' ἀτυχῶν Σφακιανῶν. Πανταχόθεν ὑπερφαλαγγιζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων, οὔτινες ἦσαν σχεδὸν δεκαπλάσιοι αὐτῶν τὸν ἀριθμὸν, ἐμάχοντο ἀπειγνωσμένως, ὅτε μὲν ἀναχαιτίζοντες τὸ κύριον σῶμα τοῦ στρατοῦ, ὅτε δὲ ἀμυνόμενοι ὑπὲρ τῶν ἀπειλουμένων γυναικῶν καὶ τέκνων αὐτῶν, ἵνα σώσωσιν αὐτὰ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας. Οἱ Τούρκοι

προχωρήσαντες κατέλαβον τὴν Ἀνώπολιν, ὃ δὲ Δασκαλογιάννης ἠναγκάσθη νὰ ποσυρῆθῃ εἰς τὴν θέσιν Κρούσια, ὑπεράνω τῆς Ἀνωπόλειως. Θρήνος καὶ κοπετός ἐπλήρου τὰς χαράδρας καὶ τὰ ὄρη, τὰ δὲ χωρία εἶχον πάντα πυρποληθῆ καὶ καταστραφῆ. Ἄραϊ δὲ ἀνεπέμποντο κατὰ τοῦ Δασκαλογιάννη ὑπὸ τῶν ἀπεγνωσμένων γυναικῶν, ὧν αἱ θυγατέρες εἶχαν αἰχμαλωτισθῆ καὶ οἱ ἄνδρες φονευθῆ. Ἄλλὰ καὶ τοῦ δυστυχῆς Δασκαλογιάννη αἱ δύο θυγατέρες Μαρία καὶ Ἀνθοῦσα εἶχον αἰχμαλωτισθῆ· ἡ δὲ σύζυγός του Σγουρομάλλινη εἶχε πληγωθῆ.

Ἐν τούτοις ὁ παστὴς ἐμίνα πρὸς τὸν Δασκαλογιάννη νὰ παραδοθῆ, ἵνα μὴ τέλειον ἐξολοθρευθῶσι τὰ Σφακιά. Ἠνάγκασε δὲ καὶ τὸν αἰχμάλωτον ἀδελφόν του νὰ τοῦ γράψῃ συμβουλευῶν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ ἀφόβως εἰς τὸν παστῆν· ἀλλ' ὁ αἰχμάλωτος ἐσημείωσε κάτωθι τῆς ἐπιστολῆς τρία **ΜΒ**, δι' ὧν ἀνῆρει τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς του.

Ἄλλ' ὁ Δασκαλογιάννης, βασανιζόμενος ὑπὸ ἐλέγχων, καὶ ἀποδίδων εἰς τὴν ἀπερισκεψίαν του τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν, ἐνφ' αὐτὸς ἦτο θυμᾶ, ὁ δῦσμοιρος, τῶν ρωσικῶν ὑποκινήσεων καὶ φροῦδων ἐλπίδων, εἰς ἃς ἔδωκε πίστιν ἐξ ὑπερβέρμου πατριωτισμοῦ. ἔλαβε τὴν μαρτυρικὴν, τὴν ὑψηλὴν ἀπόφασιν νὰ παραδοθῆ, διὰ νὰ σώσῃ τὰ Σφακιά. Καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ πολλῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Πρωτόπαπας, — ὅστις, καίτοι ἀντιφρονῶν, ἔλαβε μέρος ἐνεργὸν εἰς τὸν ἀγῶνα — μετέβη πρὸς τὸν παστῆν. Ἄλλ' οὗτος συμπαρέλαβε, μετὰ τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ τοὺς ὀπλαρχηγούς εἰς Μεγαλόκαστρον, καὶ οἱ μὲν ὀπλαρχηγοὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὰς φυλακάς, ὃ δὲ Δασκαλογιάννης ὑπέστη μαρτυρικώτατον θάνατον, ἐκδარεῖς ζῶν καὶ ἀποθανὼν ἐν μέσῳ τοῦ μαρτυρίου τὴν 17 Ἰουνίου 1771.

Ἐκ δὲ τῶν φυλακισθέντων ἄλλοι μὲν ἀπηγγονίσθησαν, ἄλλοι δὲ ἀπέθανον ἐν τῇ εἰρατῇ, οἱ δὲ ἐπιζήσαντες κατώρθωσαν μετὰ τρία ἔτη νὰ δραπετεύσωσι.

Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ ἐπανάστασις τοῦ Δασκαλογιάννη. Τὰ Σφακιά σχεδὸν ἠρημώθησαν. Ἐκ τῶν κατοίκων αὐτῶν, πλείστοι μὲν ἐφονεύθησαν καὶ ἠχμαλωτίσθησαν, πολλοὶ δὲ ἐξεπατρίσθησαν.

εἰς δὲ τοὺς ἑναπολειφθέντας ἢ Τουρκικὴ κυβέρνησις ἐπέβαλε φόρους, κατ' ἄλλους μὲν κεφαλικὸν φόρον, κατ' ἄλλους δὲ μόνον ποσὸν ὠρισμένον χρημάτων ἑτησίως ἐφ' ὅλης τῆς ἐπαρχίας.

Ἐκ δὲ τῶν καταδρομῶν καὶ τῆς ἐνδείας οἱ μείναντες ἐν Σφακίοις εἶχον μεταβληθῆ σχεδὸν εἰς ἀγρίμια, ζῶντες εἰς ἀπροσβάτους τόπους καὶ σπήλαια καὶ προμηθεύμενοι τὰ πρὸς τὸ ζῆν δι' ἐπιδρομῶν εἰς τὰς γειτονικὰς ἐπαρχίας, καθ' ἃς οὐδ' αὐτῆς τῆς περιουσίας τῶν ραγιάδων ἐφείδοντο. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἐκ τῶν βέηδων Ἰβραήμ Ἀληδάκης, ὅστις εἶχε μεγάλων ἐκτάσεων γαίας ἐν Ἀποκορώνῳ καὶ πύργον ἐν Προσνέρω, ἠνώχλει τοὺς ποιμένας τῶν Σφακίων ποικιλοτρόπως, κατελθόντες οἱ Σφακιανοὶ ἐπολιόρκησαν αὐτὸν ἐν τῷ πύργῳ του καὶ τὸν ἔκαυσαν μετὰ τῶν ἀνθρώπων του. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἀφηγεῖται μετὰ πολλῆς χάριτος σύγχρονον στιχοῦργημα, ἐν τῶν ὠραιότερων προίοντων τῆς δημόδου μούσης.⁽¹⁾

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τινὲς τῶν Σφακιανῶν ἐξαρτύσαντες καταδρομικὰ κατεδίωκον τὰ διαπλέοντα τὸ Αἰγαῖον Τουρκικὰ πλοῖα καὶ ἐλεηλάτουσιν αὐτά. Ἐκ τῶν πλοίων δὲ τῶν Σφακιανῶν, οἵτινες ἀπόκησαν εἰς Μῆλον, τρία ἀπετέλουν μέρος τοῦ στολίσκου τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ ἔλαβον μέρος εἰς ὅλα τὰ κατὰ θάλασσαν κατορθώματα τοῦ μεγαλοπράγματος ἐκείνου ἀνδρός.

Ἄλλὰ βαθμηδὸν τὰ Σφακία ἀνέλαβον ἐκ τῶν καταστροφῶν, τὰ χωρία ἀνεκτίσθησαν καὶ νέα πλοῖα ἐναυπηγήθησαν. Ἐὰν ὅμως τὰ Σφακία ἀνέκτησαν ἐν μέρει τὴν παλαιὰν αὐτῶν ἀκμὴν, ἢ κατὰστασις τῆς λοιπῆς Κρήτης ἔφθασεν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς κακοδαιμονίας. Μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Σφακιανῶν, οἱ Τούρκοι ἐντελῶς ἀποθρασυνθέντες καὶ ἀποθηριωθέντες κατέστησαν τὸν βίον τῶν ραγιάδων ἀδιάκοπον μαρτύριον. Τότε ἀνεπτύχθη ὁ λεγόμενος Γιανιτσαρισμός, ὅστις ἀποτελεῖ μίαν τῶν φρικτοτέρων περιόδων τῆς Κρητικῆς ἱστορίας. Πάντες οἱ ἄρρενες μουσουλμᾶνοι τῆς νήσου ἦσαν ἐγγεγραμμένοι εἰς τὰ γιανιτσαρικὰ τάγματα (ὄρτζ). Ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ δὲ τούτου συνδέσμου τосαύτην ἠρύοντο δύναμιν καὶ ἔπαρσιν, ὥστε πολλάκις ἐπανα-

1) Ε. Βαρδίδου, Κρητικαὶ Ρίμαι.

στατοῦντες ἐπέβαλον τὰς θελήσεις των εἰς τοὺς πασάδες ἢ ἀπέπεμπον αὐτοὺς ἐκ τῆς νήσου. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἀπετελέσθη εἰδος τρομερῆς ἡμιαναρχίας ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ ζωὴ τοῦ ραγιᾶ ἀφέθη ὄλως ἀπροστάτευτος εἰς τὴν διακρισίαν τῆς θηριωδίας καὶ τῶν κτηνωδῶν ὀρέξεων τῶν γιανιτσάρων, οἱ ὅποιοι καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς πλουσίους καὶ φιλησυχούς ὁμοθρήσκους των κατήντησαν ἐπιφοβοὶ. Οἱ Γιαννίτσαροι ἢ Ξεκουκούλωτοι, ὡς ὠνομάσθησαν εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας οἱ ἐξωλιέστεροι ἐξ αὐτῶν, μὴ ἀκούμενοι νὰ γυμνῶνσι τοὺς ραγιαδες, ἀφήνοντες αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν, τοὺς ἐφόνευσαν ἀνευ λόγου, μόνον διότι ἦσαν χριστιανοί, διὰ νὰ τοὺς ἴδωσι σπαίροντας εἰς τὸ αἷμα των καὶ τέρψωσι τὰς θηριώδεις ὀρέξεις των, ἢ ἀπλῶς διὰ νὰ δοκιμάσωσι τὴν εὐθυβολίαν τῶν ὄπλων των· ἐκτός δὲ τούτου ἤρπαζον τὰς παρθένας καὶ τὰς γυναῖκας, διὰ νὰ καθιστῶσι δὲ δραματικωτέρας τὰς ἀρπαγὰς ταύτας, ἐφόνευσαν τοὺς γαμβροὺς καὶ ἤρπαζον τὰς νεονύμφους μικρὸν μετὰ τὴν τέλεισιν τοῦ γάμου. (1) Ὁ γιανίτσαρος ἐθεώρει ὡς ἀσύγγνωστον αὐθάδειαν ἐκ μέρους τοῦ Χριστιανοῦ τὴν κάπως ἐπιμελημένην ἀμφίεσιν καὶ τὸ ἀρρενωπὸν τοῦ ἠθους καὶ ἡ αὐθάδεια ἐτιμωρεῖτο δι' ἐνὸς πιστολισμοῦ ἐν μέσῃ ὁδῷ, χωρὶς δικαιολογίας, χωρὶς συνεπειᾶς. Ἀλλὰ καὶ ὅταν οἱ ραγιαδες δὲν τοῖς παρεῖχον ἀφορμὰς, ἐδημιούργουν τοιαύτας αὐτοί. Συνήντα τὸν χριστιανὸν ἔφιππον. Ἐγκλημα καθοσιώσεως. Ὁ ραγιας ἔσπευδε νὰ πεζεύτῃ μετὰ πάσης ταπεινώσεως, ἀλλ' ὁ ἀγᾶς ἐλκύων τὴν πιστόταν ἀνεφώνει : — Γράϊντα 'πέζεψες, μωρὲ γκιαούρη ; Γιὰ νὰ καθαλιέψῃς ἐμένα ; — Καὶ ὁ ραγιας ἔπιπτε πυροβολούμενος ἢ πληττόμενος διὰ μαχαίρας. Οἱ δ' ἐν Βοίλᾳ τῆς Σιταίας κατοικοῦντες γιανίτσαροι ὑπερέχουν πάντας τοὺς διερχομένους, ἐντὸς διαστήματος βολῆς, πρὸ τῆς κώμης των, οὐ μόνον χριστιανούς ἀλλὰ καὶ τούρκους νάφιππέωσιν εἰς ἔνδειξιν ὑποταγῆς.

ὑπὸ τὴν τρομοκρατίαν ταύτην οἱ χριστιανοὶ ἐταπεινώθησαν ἰντελῶς. Ἐφόρουν μαῦρα φέσια καὶ πενιχρὰ ἐνδύματα καὶ προσε-

(1) Πολλοὶ ἐπέτρεπον εἰς τὰς Ἑλληνίδας συζύγους των νὰ διετηρῶσι τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα.

πάθουν νὰ φαίνωνται ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον εὐπειθεῖς καὶ ταπεινοὶ ἐνώπιον τῶν ἀγάδων, οἱ ὅποιοι ἦσαν κύριοι τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου αὐτῶν. Ὅσακις δὲ σπανίως, κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς, ἀπεφάσιζον νὰ διασκεδάσωσι, ἐκρύπτοντο εἰς τὰ ἐνδότεα τοῦ οἴκου αὐτῶν καὶ εἰς τὰ ἄσματά των εἶχον ὡς ἐπώδον : « Σιγά, σιγά. — σιγανὰ ἵνα μὴ, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ οἴνου λησμονήσωσι καὶ ὑψώσωσι πολὺ τὴν φωνήν. Ἐὰν δὲ ἡ εὐθυμία των ἔφθανε μέχρι χοροῦ, πρὸς ταῖς ἄλλαις προφυλάξεσιν, ἐπλαγιάζετο ὁ καθαλάρης τῆς λύρας ἵνα μετριάζεται ὁ ἦχος αὐτῆς. Εἰς ἧὲ τοὺς ναοὺς τὰ σιδηρὰ σήμαντρα ἀντικατεστήθησαν διὰ ξυλίνων, ἵνα μὴ ταράττωσι τὰ εὐερέθιστα νεῦρα τῶν ἀγάδων. Ἀλλὰ καίτοι οὕτως ἀθορόβως ἐτέλουν τὰ θρησκευτικὰ των καθήκοντα, πολλάκις οἱ γιανίτσαροι μεταβαίνοντες καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τοὺς παρηνώχλου, ἀποστέλλοντες αὐτοὺς εἰς ἀγγαρείας ἢ παντοίας ὕβρεις ἀπευθύνοντες αὐτοῖς ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Αἱ ἀγγαρεῖαι πολλάκις ὡς μόνον σκοπὸν εἶχον νὰ βασανίσωσι τοὺς ραγιάδες. Εἰς μίαν, ἄλλοτε τουρκικὴν, οἰκίαν τοῦ Γερανίου τῆς Κυδωνίας σώζεται βαρύτατος κορμὸς κυπαρίσσου τὸν ὅποτον ὑπεχρεώθησαν οἱ ραγιάδες τοῦ χωρίου νὰ μετακομίσωσιν ἐκ τῶν Λευκῶν Ὀρέων, σηκώνοντες αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὤμων, χωρὶς νὰ τοῦ ἀφαιρέσωσι τοὺς ὄζους καὶ τὸν φλοιόν.

Πολλοί, ἔχοντες ὠραίας θυγατέρας, ἠναγκάζοντο νὰ τὰς διατηρῶσι κατακλειστούς ἵνα τὰς σώσωσιν ἀπὸ τὴν ἀσέλγειαν τῶν γιανιτσάρων, αἱ πλεῖστοι δὲ τῶν Ἑλληνίδων ἐν ταῖς πόλεσιν ὁσακίς ἐξήρχοντο ἐφόρου καλύπτρας, ὡς αἱ ὀθωμανίδες.

Αἱ φοβεραὶ αὗται καταπίσεις ἐπηύξησαν τὰς ἐξομώσεις. Χωρίων ὀλοκλήρων τοῦ Σελίνου καὶ τοῦ Μονοφατότου οἱ κάτοικοι μετὰ τῶν ἱερέων, κλείσαντες τοὺς ναοὺς των καὶ περιζώσαντες αὐτοὺς διὰ νήματος, (1) μετέβησαν εἰς Χανία καὶ Ἡράκλειον καὶ ἐδήλωσαν ὅτι ἀσπάζονται τὴν πίστιν τοῦ Μωάμεθ. Τόσον δὲ πολλοὶ συνέρρεον ἰδίως ἐκ Μονοφατίου, ὥστε οἱ ἱμάμιδες, μὴ προφθάνοντες, κατὰ

1) Δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν τί ἐσήμαινε τὸ περίζωμα τοῦτο τῶν ἐκκλησιῶν.

τὴν παράδοσιν, νὰ ἐκτελῶσι τὰς δεύσας διατυπώσεις τοῦ ἐξισλαμισμού. ἤρχοντο νὰ τοῖς λέγωσι μόνον τὴν φράσιν : « Ἄιντε, Τούρκος ».

Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἐποχὴν δὲν ἔλειψαν αἱ κατὰ τῆς τυραννίας ἀντιδράσεις. Οἱ γιαντίσαροι, ἵνα ἀδεῶς ἱκανοποιῶσι τὰς θηριώδεις αὐτῶν ὀρέξεις ἐπὶ τῶν χριστιανῶν, ἵνα ἀσφαλῶς ἀρπάξωσι τὴν παρουσίαν αὐτῶν καὶ προσβάλωσι τὴν οἰκογενειακὴν τιμὴν, εἶχον ἀφαίρεισι πᾶν εἶδος ὄπλου ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ραγιαδῶν, ὁ φόνος δὲ Τούρκου ἐτιμωρεῖτο σκληρότατα, ἐπιφέρων πολλάκις τὴν ἐξόντωσιν ὀλοκλήρων οἰκογενειῶν τοῦ χωρίου ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ ὁποίου διεπράττετο. Διὰ τὸν φόνον ἐνὸς ἰσχυροῦ Τούρκου τοῦ Σελίνου, ἐφονεύθησαν 40 φέροντες τὸ ὄνομα Γιάννης. Ἐκτός δὲ τούτου ἐπιβάλλοντο εἰς τοὺς κατοίκους βαρύνταται χρηματικαὶ ἀποζημιώσεις καὶ πολλοὶ ὅπως ἀθῶοι ἐρίπτοντο εἰς τὰς φυλακάς. Ἄλλ' ὅμως, μετὰ τῶν ταπεινῶν καὶ περιδεῶν ραγιαδῶν, εὐρέθησαν ἄνδρες εὐτολμοὶ, οἵτινες ἀντιπέδησαν κατὰ τῶν αἰμοδιψῶν ἐκείνων τεράτων. Ἰκανοὶ τοιοῦτοι ἀρματωλοὶ, μεμονωμένως ἐνεργοῦντες καὶ ἐκδικούμενοι κατὰ τῶν θηριωδιστέρων γιαντισάρων, ἀνεφάνησαν καὶ εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς· ἀλλ' ἡ παράδοσις δὲν διέσωσε τῶν πλείστων τὰ ὀνόματα. Ἐκτός τινων Σφρακιανῶν, οἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Δασκλογιάννη, δὲν ἔπαυσαν κακοποιοῦντες διὰ νυκτερινῶν ἐπιθέσεων καὶ ἀρπαγῶν τοὺς Τούρκους τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν, ἀνεφάνησαν καὶ μετὰ τῶν κατομεριτῶν πολλοὶ, ὡς ὁ Γιῶργιακὰς ἐν Σελίνῳ, ὁ Βέργας ἐν Πεδιάδι, ὁ Χατζ'αναγνώστης ἢ Συμιανὸς ἐν Ριζοκάστρῳ καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλας ἐπαρχίας, ὧν οἱ πλείστοι ἐφονεύθησαν. Πᾶς ὁ ἀναγκαζόμενος νὰ φονεύσῃ Τούρκον, εἴαν διέφευγε, περιεφέρετο εἰς τὰ ὄρη, φέρον τὰ ὄπλα τοῦ φονευθέντος καὶ φονεύων τοὺς ὠμοτέρους τῶν γιαντισάρων, ἕως οὐ ἐφονεύετο καὶ αὐτός. Οἱ γιαντίσαροι μεταβαίνοντες εἰς τὰ χωρία, συνεκάλουν τὰς νεάνιδας καὶ τὰς γυναῖκας τῶν ραγιαδῶν καὶ τὰς ἠνάγκαζον νὰ χορεύωσιν, αὐτῶν κλαίπαλόντων καὶ εἰς παντοίας ὕβρεις ἐκτρεπομένων. Τοῦτο πολλάκις ἠνάγκασε τοὺς νεαροὺς ραγιαδες νὰ μὴ συλλογισθῶσι τὰς φοβερὰς συνεπειὰς ἃς ἐπήγετο ὁ φόνος Τούρκου. Διὰ τοιοῦτον λό-

Ὁ πύργος τοῦ Ἀλλειδάκη

γον νέος τις ἐκ Σελίνου ἐφόνευσε διαβόητόν τινα ξεκουκούλωτον ἐξ ἐνέδρας, καὶ κατέφυγεν εἰς Σφακία, τὰ ὅποια παρεῖχον ἄσυλον εἰς τοὺς καταδιωκομένους χριστιανούς. Ἄλλ' ἐπειδὴ συνελήφθησαν πάντες οἱ συγγενεῖς του καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ἄλλων χριστιανῶν τοῦ χωρίου του, ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῆ καὶ ἀφοῦ ὑπέστη ἀνεκδιήγητα μαρτύρια ἐθανατώθη· οἱ δὲ Ἑβραῖοι τῶν Χανίων ἔσυρον τὸ πτώμα του εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως.

Ἄλλ' ὁ γνωστότερος καὶ περιφημότερος τῶν ἀρματωλῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶνε ὁ ἐξ Ἁγίου Θωμᾶ τοῦ Μονοφατισίου Δημήτριος Λόγιος, ἀνὴρ κάτοχος μαθήσεώς τινος καὶ ἰατρὸς ἐμπειρικός, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1809 μέχρι τοῦ 1811 κατέστη ὁ τρόμος τῶν γιανιτσάρων τῆς Μεσαρᾶς, πολλοὺς φονεύσας, κατ' ἀρχὰς μὲν κρυφίως, ἔπειτα δὲ φανερά. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους, ἐξαπατηθεὶς ὑπὸ τινος αἰθίοπος, ἐφανεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀγριολίδου, ἐνὸς τῶν ἀπανθρωποτέρων Τούρκων τῆς Μεσαρᾶς, κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1811 (1).

Ἄλλὰ καὶ ἐκ τῶν κρυφίων χριστιανῶν τινές, ἰδίως δὲ ὁ Μιχαὴλ (Χουρσεῖν) Κουρμούλης, ἐφόνευον κρυφίως κατὰ καιροὺς τοὺς μᾶλλον πιέζοντας τοὺς Χριστιανούς Τούρκους. Οἱ Κουρμούλιδες δ' ἐπὶ πλεόν ἀπέκρυπτον πολλοὺς τῶν καταδιωκομένων Χριστιανῶν ἐν τῷ χωρίῳ των Κουσεῖ. Ἐκτὸς τούτου ἡ μετὰ Τούρκων συγγένεια παρεῖχεν εἰς τοὺς Χριστιανούς προστασίαν τινά, οἱ δὲ εὐπορώτεροι ἐξηγόραζον διὰ δώρων καὶ ἐκδουλεύσεων τὴν προστασίαν ἰσχυρῶν Γιανιτσάρων, ὀλίγοι δὲ τινες μάλιστα, διὰ τῆς προστασίας ταύτης, κατῴρωσαν νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς τὰ γιανιτσαρικά τάγματα.

Οἱ δὲ πασάδες βλέποντες ὅτι ὡς ἐκ τῶν γινομένων φόνων ἐκινδύνευε νὰ ἐξολοθρευθῆ ὁ παραγωγικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου, ἐπεχείρησαν πολλάκις νὰ περιστείλωσι τὸ θράσος τῶν Γιανιτσάρων, ἀλλ' οὗτοι στασιαζόντες τοὺς ἀπέπεμπον ἢ τοὺς ἠνάγκαζον νὰ προσ-

(1) Ὁ Λόγιος ἐγεννήθη τὸ 1771, ἦτο δὲ ἔγγαμος μὲ τέκνα. Ὁ πατὴρ του Παπᾶ Ἰωάννης ἦτο ἐκ τῆς οἰκογενείας Βαρούχα, τὸ ἐπίθετον δὲ Λόγιος ἀπέδότη εἰς τὸν Δημήτριον, φαίνεται, ἕνεκα τῆς μαθήσεώς του. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Λογίου ἐσυγγένευε μὲ τὴν γνωστὴν οἰκογένειαν Λυμπίτου, ἡ ὅποια κατὰ-γεται ἐπίσης ἐξ Ἁγίου Θωμᾶ.

ποιώνται, ὅτι δὲν ἐβλεπον καὶ νὰ παρηγορῶνται διὰ τὴν ἀδυναμίαν των, πλουτίζοντες ἐκ τῆς ἐνδείας τῶν ραγιαδῶν. (1) Ἄλλ' αἱ δημόσιοι πρόσοδοι ἠλαττοῦντο μεγάλως, οἱ δὲ πασσάδες, ἐν ταῖς ἐκθέσεσιν αὐτῶν πρὸς τὴν Πύλιν, ἀπέδιδον τοῦτο εἰς τὰς πιέσεις καὶ τὰς ὀμότητες, ἃς ὑφίσταντο οἱ γεωργοὶ καὶ ποιμένες παρὰ τῶν Γιανιτσάρων. Κρῆτες δὲ τινες Χριστιανοί, ἐν οἷς εἰς ἱερεὺς ἐκ Κισσάμου καὶ μίᾳ χήρᾳ ἐκ Σιτσίας, ὧν τὰς θυγατέρας εἶχον ἀτιμάσει οἱ Γιανιτσοῦροι, κατώρθωσαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπιδώσωσιν ἀναφοράς πρὸς τὸν Σουλτάνον, καθ' ἣν ὥραν μετέβαινεν εἰς τὸ προσκύνημα. Ὁ δὲ Σουλτάνος, ὁ ὅποιος πρὸ πολλοῦ ἠγανάκτει κατὰ τῶν Τουρκοκρητικῶν διὰ τὰ στασιαστικὰ των κινήματα, ἀπέστειλε τὸ 1812 τὸν Χατζῆ Ὁσμὰν πασά, ἀνδρα εὐθὺν καὶ αὐστηρότατον, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ καθάρῃ τὴν νῆσον ἀπὸ τοὺς ἐπιφοβωτέρους τῶν Γιανιτσαρῶν. Ὁ Ὁσμὰν ἔφθασεν εἰς Χανία τὴν 12 Σεπτεμβρίου, συνοδευόμενος ὑπὸ ὀλίγων Ἀλβανῶν καθάσιδων. Ὁπλίσας δὲ κρύφα καὶ τινὰς τῶν Χριστιανῶν (2), συνεκάλεσεν ἔπειτα τοὺς ἀγάδες, ἵνα ταῖς ἀνακοινώσῃ δῆθεν σουλτανικὸν φερμάνιον, συνέλαβε πολλοὺς καὶ τοὺς ἀπεκεφάλισε. Διαρκουσῶν δὲ τῶν θανατώσεων, διέταξεν ἵνα πάντες οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως δικασκεδάζωσι καὶ ἀγάλλωνται «διὰ τὸν θάνατον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Σουλτάνου», ἀπειλήσας ὅτι θὰ συνελαμβάνετο καὶ θὰ πεκεφαλίζετο πᾶς ὅστις θὰ ἐφάνιντο κατηφῆς καὶ τεβλιμμένος.

1) Ὁ Σαβαρῦ, ἐπισκερθεὶς τὴν νῆσον κατὰ τὸ 1800, περιγράφει μίαν στάσιν τῶν Γιανιτσαρῶν τῶν Χανίων, καθ' ἣν διήρπασαν τὴν οἰκίαν ἀνωτέρου τινὸς ὑπαλλήλου. Ὁ αὐτὸς περιηγητὴς ἀναφέρει ὅτι, ἐπειδὴ ἐσπέραν τιὰ ὁ ἐπίσκοπος Χανίων ἐτόλμησε νὰ εἰσελθῇ ἔπιπτος εἰς τὴν πόλιν, ὅπερ μόνον εἰς τὸν μητροπολίτην τῆς νήσου ἐπετρέπετο, οἱ Γιανιτσοῦροι, περικυκλώσαντες τὴν ἐπισκοπὴν, ἠπειλοῦν νὰ τὴν πυρπολήσωσι καὶ φονεῦσωσι τὸν ἐπίσκοπον. Μετὰ δυσκολίας δὲ κατώρθωσε νὰ τοὺς ἀποτρέψῃ τοῦ σκοποῦ των ὁ πασᾶς, ὅστις διὰ νὰ τοὺς ἱκανοποιήσῃ, διέταξεν ἵνα τοῦ λοιποῦ οἱ ἄρρηνες Χριστιανοὶ μὴ δικυκτερεύωσιν ἐν τῇ πόλει. Ἡ ἀπόφασις τοῦ πασᾶ ἐξετελεῖτο ἐπὶ τινα καιρὸν, ἕως οὗ οἱ Χριστιανοὶ διὰ πολλῶν χρημάτων, κατώρθωσαν νὰ ἐξυμνεύωσι τὸν πασᾶ καὶ τοὺς ἀρχηγούς τῶν Γιανιτσαρῶν.

2) Τοῦς Χριστιανούς πάντας ἀπεκάλεε δι' ἐνὸς ὀνόματος : Μάρκο.

Ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ πόλει, συνέλαβε καὶ ἀπηγχόνισε καὶ πολλοὺς τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, μεθ' ὃ μεταβὰς εἰς τὴν διοίκησιν Ρεθύμνης ἐπραξε καὶ ἐκεῖ τὸ αὐτό. Οὕτω δέντος τῆς διειτίας, καθ' ἣν διήρκεσεν ἡ διοίκησις τοῦ Ὀσμάν, ἀπήλαυσαν οἱ Χριστιανοὶ τῶν δύο δυτικῶν διαμερισμάτων ἡσυχίαν τινά, τὴν ὁποίαν ὅμως ἐπλήρωσαν ἀκριβῶς, διότι ὁ Ὀσμάν, φιλοχρήματος ὢν, ὡς πάντες οἱ πασάδες, δὲν ὑστέρησε τῶν προκατόχων του ὡς πρὸς τὰς χρηματικὰς ἀφαιμαξίαις. Οἱ δὲ Τούρκοι, μένεα πνέοντες κατ' αὐτοῦ, τὸν ἀπεκάλουον μεταξὺ τῶν ὑβριστικῶς Παπαγιάννην, ὡς ἀπεκάλεσαν βραδύτερον καὶ τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν.

Ἐκ Χανίων καὶ Ρεθύμνης ὁ Ὀσμάν μετέβη καὶ εἰς Ἡράκλειον, ὅπου ἦσαν οἱ πολυπληθέστεροι καὶ ἀγριότεροι τῶν Τούρκων. Ἄλλ' οὗτοι στασιάζοντες δὲν τὸν ἐδέχθησαν, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπεστάλη εἰς Καρυστίαν τῆς Εὐβοίας, ὅπου οἱ Γιανίτσαροι εἶχον, ὡς οἱ ἐν Κρήτῃ, ἀφηνίασει. Ἄλλὰ διαβληθεὶς, ἀπηγχόνισθη βραδύτερον ἐν Προύση. Εἰς Ἡράκλειον δὲ ἀπεστάλη ὁ τοσοῦτον γνωσθεὶς κατόπιν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν Κιουταχῆς, ὅστις ἱκανοὺς τῶν γιανιτσαρῶν ἐστραγγάλισε.

Ἄλλὰ τὰ παροδικὰ ταῦτα μέτρα, ὅσον δρακόντια καὶ ἂν ἦσαν, μόνον προσωρινὴν τινὰ ἀνακούφισιν ἐπήνεγκον, κατόπιν δ' ἐξηκολούθησαν αἱ αὐταὶ καὶ μείζονες ἀγριότητες. Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁ ἐν Χανίοις Γάλλος πρόξενος ἔγραφε πρὸς τὴν κυβέρνησιν του, σὺν ἄλλοις κακουργήμασιν, ὅτι οἱ γιανίτσαροι τῶν Χανίων καθήμενοι ἐπὶ τῶν τειχῶν, ἐπυροβόλουν κατὰ τῶν εἰσερχομένων εἰς τὴν πόλιν χριστιανῶν χωρικῶν, χάριν ἀσκήσεως καὶ διασκεδάσεως (1). Πιθανότατον δὲ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπανάστασεως ταύτης, ἐὰν παρετείνετο ἐπὶ τινὰς ἔτι δεκάδας ἐτῶν, θὰ ἦτο ἡ ἐξαφάνισις τοῦ μεγίστου μέρους τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου διὰ τῶν φόνων καὶ τοῦ ἐξισλαμισμού.

Ἄλλ' ὡς ἐξ ἀνωτέρας προνοίας, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τρεῖς ἀείμνηστοι ἄνδρες ἔθετον ἐν Ρωσσίᾳ τὰς βάσεις ἐνεργείας πρὸς γενικὴν τοῦ ἔθνους ἐξέγερσιν κατὰ τῆς τυραννίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ

(1) Pashley Travels in Crète.

ἀπόστολοι τῆς Ἑταιρίας τῶν Φιλικῶν διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατηχοῦντες τοὺς προκρίτους τῶν Ἑλλήνων καὶ κηρύττοντες τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως. Ἄλλ' ὀλίγοιτοι ἐκ τῶν ἀποστόλων τούτων ἀπετόλμησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Κρήτην, ἐν μέσῳ τοῦ λυσσῶντος γιαντισαρισμοῦ. Διάφοροι ὅμως Κρήτες, εὐρισκόμενοι ἔξω τῆς Κρήτης διεμήνυσαν πρὸς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους τὰ μελετώμενα. Τὰ μυνήματα ταῦτα ἔρριψαν μὲν ἀκτῖνα ἐλπίδος εἰς τὴν ἀπόγνωσιν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἐπέπλησαν φόβου τοὺς δυστυχεῖς τῆς Κρήτης ραγιαδες ἀναλογιζομένους ὅποιον κίνδυνον διέτρεχον, ἄοπλοι ὅπως ἦσαν. Καὶ τφόντι μόλις ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Στερεῶ, οἱ Τούρκοι τῆς Κρήτης ἐξηγριώθησαν περισσότερο καὶ ἐμελέτησαν καθολικὴν τῶν χριστιανῶν σφαγὴν. Οἱ Κρήτες ὅμως καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει διατελοῦντες, δὲν ἐδίστασαν νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὸν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα, ἀπαράσκευοι καὶ ὡς μόνα ἐφόδια ἔχοντες τὴν πίστιν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπην, ἣν δὲν ἴσχυσαν νὰ πομπνίξωσι μακροχρόνια καὶ ἀνήκουστα δεινοπαθήματα. Καὶ οὐ μόνον μετ' ὑπερανθρώπου θάρρους ἀπεδύθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη παρέτειναν αὐτόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'. (1)

Θάνατος τοῦ ἐπισκόπου Κισάμου καὶ ἀλληλοδιδασκάλου. — Ὀχλαγωγία μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ Κιμώλου τοῦ Χασάν Ρεΐζη. — Ἀποστολὴ τοῦ γέροντος Βαλέστρα εἰς Κύθηρα, καὶ ὀχλαγωγία εἰς Χανία μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του. — Ἀρχὴ σφαγῶν. — Πρώτη συμπλοκὴ εἰς Δοῦλον. — Γενικὴ σφαγὴ εἰς Χανία. — Ἐπίσκοπος Κυδωνίας. — Γενικὴ σφαγὴ εἰς Ρεθύμνην. — Ἐπίσκοπος Ρεθύμνης. — Συνέλευσις Ἑλλήνων εἰς Σφακία. — Σύστασις προσωρινῆς ἐπιτροπῆς. — Ἀποστολὴ Κρητῶν εἰς Ὑδραν. — Διορισμὸς ὀπλαρχηγῶν. — Φρόνημα Σφακιανῶν καὶ λοιπῶν Κρητῶν. — Ὅποια τὰ ἐφόδια τοῦ πολέμου εἰς Κρήτην. — Πρώτη μάχη εἰς Καλύδας. — Φρουρίον Ἀρμουροῦ. — Μάχη εἰς Διγενῆ. — Ἐξοδος τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων. — Μάχη εἰς Καῦμένον. — Μάχη εἰς Γερολάκκον. — Καταστροφὴ Ἀκρωτηρίου. — Μάχη εἰς Ἀμπαδιάν. — Ἐτέρα εἰς Καλλικράτην. — Μάχη εἰς Καμπιὰ τοῦ Θερίσου. — Κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. — Ἀφορισμοὶ Ἀρχιερέων. — Χασάν Ἐφέντης τοῦ Χασεκῆ. — Γενικὴ σφαγὴ εἰς Ἡράκλειον. — Μάχη εἰς Κράπην. — Καταστροφὴ τῶν Τούρκων εἰς Ἀμπελον. — Κάσια πλοῖα. — Κατάστασις τῶν φρουρίων Σούδας, Ρεθύμνης, καὶ Κυδωνίας. — Ἀποστολὴ Κρητῶν πρὸς τὸν Δ. Ὑψηλάντην. — Αἴτησις περὶ τοῦ Καντακουζινοῦ. — Αἴτησις περὶ Ναυτικῆς Μοίρας. — Ἐκστρατεία τοῦ Σερρηφ πασᾶ. — Μάχαι εἰς Κουρνοπατήματα. — Εἰσβολὴ τῶν Τούρκων εἰς Ἀποκόρωναν. — Μάχαι εἰς Θέρισον. — Γενικὴ ἐκστρατεία κατὰ Σφακιῶν. — Σπηλιὰ τοῦ Γρηγορίου Δαμηνοῦ.

Παρωργισμένοι οἱ Τούρκοι τῆς Κυδωνίας ἐναντίον τοῦ ἐπισκόπου τῆς Κισάμου Μελχισεδέκ, Κρητός, διὰ τὸν γενναῖον καὶ εὐτολμον τρόπον, δι' οὐ μετὰ πολλῆς παρρησίας ἀντέκρουε πολλοὺς τῶν ὄσοι κατὰ καιρὸν ἠθέλησαν ὀπωσδήποτε νὰ ἐνοχλήσωσιν αὐτόν· μισοῦν-

1) Ἐντεῦθεν ἀρχίζουσι τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Κ. Κριτοβουλίδου.

τες δὲ καὶ τὸν ἐν τῷ φρουρίῳ ἀλληλοδιδάσκαλον Καλλίνικον Βερροιαῖον, διὰ τὸν νέον τῆς διδασκαλίας τρόπον, καὶ ἀποστρεφόμενοι αὐτόν, ὃν καὶ Νιζαμζετιτλήν ἀπεκάλου, ἀπεφάσισαν νάρχισωσιν ἀπ' αὐτῶν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μελετηθέντων σχεδίων τῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ὁρμησαν λοιπὸν κατὰ μεσοῦντα τὸν Μάϊον, καὶ τὸν μὲν ἀρχιερέα ἐκ τῆς Κισάμου ἀπήγαγον βιαίως, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸν Βερροιαῖον ἀφήρασαν ταύτοχρόνως ἐκ τῆς οἰκίας τῆς κατὰ τὸ χωρίον Περιβόλια ἐξοχῆς τοῦ Κωνσταντίνου Γερακάκη καὶ ἀμφοτέρους ὀχλαγωγικῶς ἔρριψαν εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ φρουρίου καὶ τοὶ ἐναντιούμενου τοῦ Λατίφη, πασᾶ τότε ὄντος τῆς διοικήσεως Κυδωνίας.

Συνάμα δὲ περιεκύκλωσαν καὶ τὸ ἑλληνικὸν τῆς Κυδωνίας σχολεῖον, ἀπὸ τὸ αὐτὸ τῆς ἐκδικήσεως πάθος ἐλαυνόμενοι, ὅπως συλλάβωσι τὸν τότε διδάσκαλον Νικόλαον Φουράκη· ἀλλ' οὗτος προφθὰς ἐκρύβη ἐν τινι πενιχρῷ οἰκίσκῳ γυναικίος τινος, ἔνθα ὑπὸ τοῦ τρόμου μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσεν.

Ἐκ συνθήματος δὲ αὐθημερὸν σχεδὸν ἀπήγαγον καὶ οἱ ἐν Ρεθύμνῃ Τοῦρκοι ἐκ τῶν χωρίων τὸν ἀλληλοδιδάσκαλον Γεώργιον Βάου Σίφιον, ὅστις ὁμοίως ἐδίδασκεν ἐν τῷ κατὰ τὴν πόλιν τῆς Ρεθύμνης ταύτοχρόνως συστηθέντι σχολεῖῳ τὴν αὐτὴν νέαν μέθοδον· ἀπήγαγον δὲ καὶ τοῦτον εἰς τὰς εἰρκτάς τῆς Ρεθύμνης διὰ τῆς αὐτῆς ὀχλαγωγίας. Ἀλλὰ τὸν μὲν Βάον ἠδυνήθησαν οἱ Ρεθύμνιοι Ἕλληνες νὰ λυτρώσωσιν ἀντὶ πολλῶν χρημάτων· ὁ δὲ Γερακάκης ἀπέτυχε νὰ κατορθώσῃ τὸ αὐτὸ διὰ τὸν Βερροιαῖον, καὶ τοὶ προσενηγῶν προθύμως ὑπὲρ αὐτοῦ μεγάλην χρηματικὴν ποσότητα.

Μετὰ τὴν μικρὰν μὲν, ἀλλ' ἀναγκαίαν ταύτην ἱστορικὴν διήγησιν, ἐπανερχόμεθα πάλιν εἰς τὰ Κυδωνικά. Ὀχλαγωγικῶς λοιπὸν μετ' οὐ πολὺ οἱ Τοῦρκοι διαρρήξαντες τὴν εἰρκτὴν, ἀπήγαγον εἰς τὴν ἀγγύονην, τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος, τὸν ἀρχιερέα καὶ ἑλληνοδιδάσκαλον· ἡμιθανῆς ἔφθασεν εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης ὁ Καλλίνικος· ὁ δὲ Μελχισεδὲκ συρόμενος γυμνός, καὶ μαστιζόμενος ἐκράυαζε μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς πρὸς τοὺς ἀπαγωγεῖς αὐτοῦ. «Φάγετε, ὡ θηρία, τὰς σάρκας μου τὸ πνεῦμά

μου, τὸ ὅποτον σήμερον παραδίδω εἰς χεῖρας τοῦ πλάστου μου, ἂν δὲν ἔχετε ἐξουσίαν νὰ βλάψητε. Ἐχω σταθερὰν τὴν ἐλπίδα, ὅτι ὁ δίκαιος Θεὸς θέλει τιμωρήσει τὴν κακίαν σας· διότι χύνετε ἀδίκως αἷματα χριστιανῶν!

Ἀπαγχονίσαντες δὲ τούτους, ἐτρέπησαν παραχρῆμα εἰς βιαιοπραγίας κατὰ χριστιανῶν, μὴ ὑπέκοντες τοῦ λοιποῦ οὐδὲ εἰς διαταγὰς Ἀρχῶν.

Ὁ Μελχισεδὲκ ὑπῆρχε γέννημα ἐκ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Κρήτης ἐπαρχιῶν· ἀποδημήσας ἀπλοῦς κληρικός, νέος ἔτι ὢν, διήνυσε τὸ πλεῖστον τοῦ βίου εἰς Βουλγαρικὰς ἐπαρχίας, προχειρισθεὶς καὶ πρωτοσύγγελλος. Ἐκεῖθεν ἔπειτα τῷ 1818 προήχθη ἀρχιερεὺς τῆς κατὰ τὴν Κρήτην χηρευσάσης ἐπισκοπῆς Κισάμου. Γενναίου καὶ ἀτρομῆτου χαρακτήρος ἀνὴρ, ἀπέκρουεν ἀπτοήτως πολλὰς παραλόγους ὁρμὰς καὶ ἀδίκους ἀπαιτήσεις καὶ αὐτῶν τῶν λίαν ἐπιφόβων Τούρκων· καὶ ἐφρόντιζε διὰ τῆς δυνάμεως τῶν Σουλτανικῶν διαταγμάτων, μεθ' ἧς περιεβάλλετο ὡς θρησκευτικὸς Ποιμειάρχης, νὰ καταστήσῃ τὴν ταπεινὴν τοῦ λογικοῦ ποιμνίου θέσιν ἀνωτέραν τῆς ἀγρίας καὶ θηριώδους τυραννίας, τῆς δυστυχῶς ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἑλληνικὸν λαὸν ἐπιβαρυνούσης τοὺς Ἕλληνας τῆς Κρήτης. Εἰς προφανῆ δὲ κίνδυνον εὕρισκόμενος διὰ τὴν πρὸς τοὺς Τούρκους παρησίαν του, ἡ ἔτρεχε τὸν ἀφευκτὸν κίνδυνον νὰ δολοφονηθῇ καὶ οὗτος πρότερον, ἢ ἀφοῦ ἀπαξ ἐγνώσθη ὅτι ἐξεργάγη ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ὤφειλε νὰ προλάβῃ νὰ διασωθῇ εἰς ἀσφαλὲς μέρος, ὅπουθεν ἠδύνατο νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸν ἀγῶνα.

Πρῶτοι μαθηταί, αἱ ἐκ τῆς ἐν Ἰασίῳ σχολῆς τοῦ Κλεοβούλου ἐξεληθόντες, τοῦ πρώτου ἐκ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης μετενεγκόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον ὑπῆρξαν οἱ διαληφθέντες. Μιμνημένοι τὰ τῆς ἐθνεγερσίας, μετέδωκαν καὶ εἰς τινὰς ἐπισήμους τῶν Κρητῶν τοιαύτας ἰδέας. Ὁ ἱεροδιάκονος Καλλίνικος κατήγετο ἀπὸ Βέρροισιν τῆς Μακεδονίας, καὶ ἦγε τὸ τριακοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας. Νέος δὲ αὐστηρῶς ἠθικῆς καὶ ἀξιαγάπῃτος συμπεριφορᾶς, εἴλκυσε πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀγάπην πάντων. Ἐπέπρωτο δὲ ὀρκωθείς ὑπὲρ τῆς πατρίδος, νὰ προσενεχθῇ εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας μετὰ τῶν πρώτων θυμάτων.

Ἐκρημασμένους πατριωτισμοῦ ἐγένετο θῦμα καὶ ὁ Νικόλαος Φουράκης. Μαθητεύσας εἰς τὸ ἐν Σμύρνῃ περίφημον ἑλληνικὸν γυμνάσιον τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα, κατήλθεν εἰς Κρήτην τὸ 1818, ὅτε ἡ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἰδέα ὑπῆρχε γνωστὴ μάλιστα εἰς τοὺς σπουδαστάς. Τὸ χωρίον Ἀλικιανὸς τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας ἦν ὁ τόπος τῆς γεννήσεώς του.

Μετὰ τὰ πραχθέντα ὡς ἀνωτέρω ὀχλαγωγικὰ κινήματα, τολμηρὸς τις Σουδιανός, Χασάν Ρεζής καλούμενος κατέπλευσε μὲ τὸ πλοτὸν του ἐκ τοῦ λιμένος Κυδωνίας εἰς τὴν νῆσον Κίμωλον· πληροφορηθεὶς δὲ παρὰ τινων τῶν κατοίκων ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἐκτραγεῖ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Στερεᾷ ἀνεχώρησε τὴν ἐπιούσαν λίαν πρῶτ, διαφυγὼν τὴν μελετηθεῖσαν κατ' αὐτοῦ ἀπόφασιν τοῦ λαοῦ τῆς νήσου καὶ ἐπανελθὼν ταχέως εἰς Χανία διηγήθη μετὰ πολλῆς ὀργῆς ὅσα ἤκουσε, δι' ὃ παρωξύνθη ἔτι μᾶλλον ὁ ὄχλος, καὶ ἐπέμμενεν, ἀνθαδέστερος καταστάς, νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν ἀόπλων χριστιανῶν.

Φρίκη κατεκυρίευσεν τοὺς ἀθλίους τούτους ἀνθρώπους εἰς πᾶν ὀχλαγωγικὸν κίνημα· καὶ ἐπρόσμεναν ἀπὸ ὄραν εἰς ὄραν νὰ ἐπιπέσῃ ὁ σκληρὸς πέλεκυς τῶν τυράννων εἰς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, μετεχειρίζοντο δὲ πάντα τρόπον, καὶ ἀπειμακρύνοντο τῶν φρουρίων καὶ τῶν περίξ αὐτῶν χωρίων, εἰς ὅσους ὑπῆρχε δυνατόν, καταλιμπάνοντες τὰ ἐμπορεῖα, τὰ τεχνουργεῖα, καὶ τὰς οἰκίας των μεστὰς ἀγαθῶν. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι καὶ οἱ στενώτεροι τῶν Τούρκων ἀδιάφοροι ἐν τῇ τοιαύτῃ περιπτώσει ἐδεικνύοντο, καὶ πολλοὺς μάλιστα τῶν φίλων των προέτρεπον νὰ δραπέτεύσωσιν.

Οἱ ἀγάδες μάλιστα, καὶ αὐτὸς ὁ πασᾶς, ἐπιθυμοῦντες, ὡς φαίνεται, νὰ περιστέλλεται ὁ ἀτίθαστος ὄχλος, ἐπενόησαν ἄλλον ἀναβολῆς τρόπον τῆς ὀχλαγωγίας, ὥστε νὰ μὴν ἐπιτρέψωσι νὰ διαπραχθῆ ἀτόπημά τι τολμηρὸν, χωρὶς νὰ γνωρίζωσιν ἀκριβῶς τί γίνεται ἀλλαχοῦ· διότι ἐπίσης ἐφοβοῦντο μὴ ἐκτραχηλισθεὶς ἀπ᾽ ὃ ἀκράτητος ὄχλος, ἐπιτεθῆ ὕστερον καὶ κατ' αὐτῶν. Συνέτεινε δὲ ἡ νησιζούσα τῆς Κρήτης θέσις, κειμένης ἀπέναντι τῶν ἐπαναστησάντων ναυτικῶν Ἑλλήνων νὰ διακοπῆ ἐπὶ χρόνον τινὰ εἰς τοὺς λιμένας τῆς πᾶσα μετὰ τῶν ἄλλων τουρκικῶν λιμένων συγκοινωνία, ἕνεκα

τῶν ἀναφανέντων ἐλληνικῶν πλοίων ἐξ ὄλων σχεδὸν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἅτινα καθ' ἑκάστην μὲ ἀκάθεκτον ὄρμην διέσχίζον κατ' ἀρχὰς τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας. Ὑπεχρέωσαν λοιπὸν ἐπὶ ἀμοιβῇ τὸν ἐν Κυδωνίᾳ παροικοῦντα πρὸ ἐτῶν γέροντα Γάλλον Βαλέστραν, ὅπως μεταβῆς εἰς Κύθηρα, ἣ ἀλλαχόσε, πληροφορηθῆ μετ' ἀκριβείας περὶ τῶν γενομένων.

Ἐπανελθὼν ὁ Βαλέστρας τὴν 9 Ἰουνίου ἐκ Κυθέρων, ἐβεβαίωσε τὸν περικυκλώσαντα αὐτὸν ὄχλον κατὰ τὴν πρώτην ἀπόβασιν του, τὴν γενικὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς δυναστείας, καὶ τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν προόδους αὐτῶν· καὶ ἐπέδειξε σημαίαν τινὰ τῶν ἐπαναστατῶν, τὴν ὁποίαν ρίψαντες κατὰ γῆς κατεπάτου περιϋβρίζοντες. Παραχορῆμα δὲ ἐτρόπησαν εἰς ἀδυσωπήτους σφαγὰς, ἀχαλίνωτοι καταστάντες τοῦ λοιποῦ· ἔσφαξαν κατὰ πρῶτον ἐπίσημον ἀρχηγὸν συντεχνίας τινός, τὸν πατέρα τοῦ Μισαήλ, τοῦ κατόπιν ἀρχιεπισκόπου Ἀχαΐας καὶ Ἡλιδοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἀπαντωμένους εἰς τὰς ἀγυῖας· ἐξελθόντες δὲ τοῦ φρουρίου τὴν 11 τοῦ μηνὸς μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας, ἐφάνεον τοὺς περιοικοῦντας, τοὺς ὑπ' ἀγνοίας εἰσερχομένους ἐν τῇ πόλει, καὶ ἀπαντας τοὺς προστυγχάνοντας ἀδικρίτως.

Τὴν 14 Τοῦρκος ὠμὸς καὶ θηριώδης, ὀνόματι Ταμπουρατζῆς, παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἐξήκοντα ἄνδρας ὡς πρωτοπαλλήκαρα, ἐξῆλθε τοῦ φρουρίου, καὶ προέβη εἰς Κεραμειὰ τῆς Κυδωνίας διὰ νὰ πράξῃ παρομοίας θηριωδίας· εὐρεθέντες ὁμῶς ἐκεῖ ὁ Ἰωάννης Χάλης, ὁ Παπανδρέας, καὶ ὁ Μουτσογιάννης μὲ σαράντα περίπου ὀπλοφόρους ἐκ τῶν Ριζητῶν τῆς Κυδωνίας καὶ Σφακιανῶν, προσέβαλον κατὰ πρώτην φορὰν τοὺς θρασεῖς ἐκείνους κατὰ τὴν θέσιν Δουλον. Οἱ Τοῦρκοι, μὴ ἐλπίζοντες νὰ παντήσωσιν ἀντίστασιν, ἐχαρᾶκώθησαν τὸ πρῶτον ἀπειλοῦντες καὶ γενναίως ἐναντιούμενοι· ἀλλ' εἰς οὐδὲν ὠφέλησεν ἡ ἀπειλὴ καὶ ἀντίστασις εἰς ἐκείνους· πρὸ αὐτῶν ἔμελλον νὰ εὕρωσι τολμηροὺς πολεμιστὰς, πνέοντας δικαίαν ἐκδίκησιν διὰ τὰς πρὸς τοὺς ἀδελφούς των ἀδυνάτους Ἑλληνας βιαιοπραγίας καὶ ἀδίκους φόνους. Θαρραλέως ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν οἱ Ἕλληνες. Στενοχωρηθέντες δὲ οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τῆς ἰσχυρο-

τέρας βίας, ἐτράπησαν εἰς ἐπονείδιστον φυγὴν· τοσοῦτον δὲ κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ φόβου, ὥστε φεύγοντες ἔρριπτον τὰ ὄπλα τῶν· οἱ δ' Ἕλληνες ἐνθαυρονθέντες ἐδίωκον αὐτοὺς μέχρι τῆς πεδιάδος, κάτωθεν τῶν Νεροκούρων, χωρίου ὀλιγώτερον τῆς ὄρας ἀπέχοντος τοῦ φρουρίου· ἔπασαν δὲ τότε ἄνω Τούρκοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ θρασυὸς ἀρχηγὸς Ταμπουραζῆς· οὐδεὶς δ' ἐκ τῶν Ἑλλήνων, οὔτινες πρῶτην φορὰν ἐλαφυραγώγησαν μετὰ εὐχαριστήσεως ὄπλα ἐχθρικά πολύτιμα.

Ἡ μικρὰ δὲ αὐτὴ νίκη, ἢ ἐκ τοιαύτης ἀψιμαχίας προελθοῦσα, ἐνεποίησεν εἰς τοὺς Ἕλληνας θάρος πολὺ, καὶ ἐγένετο πρόξενος διὰ τὸ μέλλον λαμπροτέρων νικῶν· διότι εἰς μὲν τοὺς μέχρι τοῦδε ἀόπλους καὶ κατεπτοημένους ὑπὸ τοῦ βάρους τῶν κινδύνων ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ συλλογίζονται, ὅτι δύνανται σὺν Θεῷ νὰ καταβάλλωσι γίγαντα ἐχθρόν, εἰς δὲ τοὺς ἐναντίους ἐπέφερε δειλίαν καὶ ἀθυμίαν· καὶ ἤρχισαν ἤδη νὰ κείθωνται, ὅτι ἐὰν οἱ ὑπήκοοι τῶν ὀπλισθῶσιν ἀπαῖ, ἀδύνατον νὰ ὑποφέρωσιν ὡς οἱ ἀοπλοὶ τὸν θάνατον ἀτιμωρητί· διό, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἰδεῖ, καθ' ἑκάστην ἔσπευδον δραστηρίως νὰ προλάβωσι τὸ ἐπικείμενον κακόν, τὸ ὅποσον καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ δὲ περισωθέντες ἐκ τῶν Τούρκων εἰς τὸ φρούριον διεκήρυξαν, διὰ νὰ καλύψωσι τὴν αἰσχύνην τῆς ἡττης, ὅτι εἶδον τὰ ὄρη κεκαλυμμένα ἀπὸ Μοσχόβους φραγκοφορεμένους, καὶ ἀπὸ Μανιάτας φουστανελλοφορεμένους.

Πρὸς ἐκδίκησιν δὲ τούτων, τὴν 15 τοῦ Ἰουνίου κατεπράχθη ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας φρικτὴ τραγικὴ σκηνή. Κλείσαντες θορυβωδῶς τὴν πύλην ἀπὸ πρῶας, ἐθανάτωναν εἰς τὰς ἀγυῖας τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀδιακρίτως ὡς κτήνη· μετ' ἑμὴν θηριώδη ὄρμησιν εἰς τὰς χριστιανικὰς οἰκίας, καὶ τὰ ἐγκαταλειφθέντα μαγαζεῖα, καὶ ἐφόνευσαν καὶ ἤχμαλώτισαν ἀνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία, λεηλατοῦντες τυγχρόνως. Ἄθροοι μὲ κρυγὰς μετέβησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐπισήμου Ὀθωμανοῦ Κασιμαγὰ, ὅπουθεν ἀπέσπασαν περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα, ἐν αὐτῇ καταφυγόντας διὰ νὰ διασωθῶσι, καὶ ἀπαντας τοὺς ἐφόνευσαν ἔμπροσθεν τῶν θυρῶν, χωρὶς νὰ δυνηθῇ ὁ κάλλος καὶ ἀγαθὸς ἐκεῖνος ὀθωμανὸς νὰ διασώσῃ οὐδ' ἓνα ἐξ αὐτῶν. Αὐθαδέστεροι δ' ἔπειτα ἐπετέθησαν καὶ κατ' ἐκεῖνον, ἀπαιτοῦντες

μεθ' ὕβρεων νὰ τοὺς παραδώσῃ τὸν Γεώργιον Παπαδάκην, Εὐθύμιον Ψαρουδάκην, καὶ Ἰωάννην Κουβαρίτην, ἄνδρας εὐνοουμένους του, καὶ ἔχοντας ὅλα τὰ πιστά, τοὺς ὁποίους πρὸ ἡμερῶν τινῶν παρήνεσε καὶ ἐδραπέτευσαν. Ἐφόνευσαν δύο υἱοὺς περισφιγγομένους εἰς τὰς ἀγκάλας ταλαίνης μητρὸς ἐπισήμου οἰκογενείας τῶν Λευθεραίων· ἔσφαξαν ἀνιλεῶς τὸν διερμηνέα τοῦ ἡγεμόνος Ἀποστολάκην καὶ τὸν Σταυράκην Σομαροῦπαν, ἄνδρας ἐγκρίτους τῶν ὁποίων τοὺς νεκροὺς ἔσυρον πρὸς ἐμπαιγμὸν μᾶλλον εἰς τὰς ἀγυῖας καὶ ἀπήγαγον εἰς τὴν εἰρκτὴν γυμνοὺς καὶ ἀνυποδῆτους τὸν ἐπίσκοπον τῆς Κυθωνίας Καλλίνικον Σαρπάκην, τοὺς ἡγουμένους τῶν μοναστηρίων Γωνιᾶς καὶ Γουβερνέτου μετὰ πολλῶν ἄλλων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, διαρπάσαντες καὶ βεβηλώσαντες θεῖα καὶ ἀνθρώπινα. Τριακόσιοι περίπου ἔπεσαν θύματα ἐκείνην τὴν τρομερὰν ἡμέραν ἔνδον τοῦ φρουρίου, ἐκτὸς τοσοῦτων ἄλλων ἐκ τῶν περιοίκων καὶ παρατυχόντων, τοὺς ὁποίους ἐφόνευσαν τὰς προτεραίας. Εἰς τὴν περίστασιν δ' ἐκείνην καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῶν κατοικούντων εἰς χωρία, οἱ μὲν Θερισσιανοὶ ἐφόνευσαν τὸν ἐπιστάτην τοῦ χωρίου των (σούμπασην), οἱ δὲ Πρασιανοὶ τὸν ἰδικόν των, ὡς καὶ οἱ Βαμιανοὶ τοῦ Ἀποκορώνου ἕτερον, καὶ ἄλλοι ἄλλους ἀλλαχοῦ· τότε δὲ ἤρχισαν καὶ οἱ Τοῦρκοι ν' ἀποσύρωνται εἰς τὰ φρούρια Κυθωνίας καὶ Σούδας καταλιμπάνοντες καὶ ἐκεῖνοι εἰς τὰς ἐπαρχίας τὰ κτήματα καὶ τὰς οἰκίας των μεστὰς ἀγαθῶν.

Τοιαῦτα προσδοκώμενα καὶ ἀναπόφευκτα κακὰ εἶχον παρακινήσει τοὺς Ἑλληνας Κρήτας νὰ συνέλθωσι προηγουμένως εἰς Σφακίαν· εἰς τὴν συνάθροισιν δ' ἐκείνην εἶχον παρευρεθῆ ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων, ὡς καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν τινες, εἰς ὅσους ἦτον εὐκολον, διὰ ν' ἀποφασίσωσιν ἤδη ὀριστικώτερον περὶ τοῦ πρακτέου, ὥστε νὰ γίνωνται ἔτοιμοι, διὰ ν' ἀποσοβῆσασιν ἐκ τῶν ἐνόντων, μέγα ἐπελευσόμενον δεινόν· διότι ὁ κίνδυνος προέβαιεν ἤδη φανερός ἐφ' ὅλων γενικῶς τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπαπεῖλει γενικὸν τὸν ἐξολοθρευμὸν αὐτῶν.

Ὁ Χατζῆ Ἰωάννης Παλουδάκης, Ἀνδρέας Κριαρᾶς, οἱ ἀδελφοὶ Παναγιώτου Ἀναγνώστης καὶ Ἀνδρέας, ὁ Ἀναγνώστης καὶ Ψαρουδάκης, ὁ Νικόλαος Ἀνδρουλακάκης, ὁ Μανοῦσος Παπαδάκης, ὁ

Ἄνδριᾶς Φασοῦλης, ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης, ὁ καὶ Τσελεπῆς ἐπονομαζόμενος, ὁ Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος, ὁ Ἰωσήφ Κουκαλάκης, ὁ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς, ὁ Ἀναγνώστης Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Γεώργιος Πωλογιαννάκης, ὁ Στρατῆς Πελιθιάνης, ὁ Ἀναγνώστης καὶ Μανώλης Μανουσογιαννάκει, ὁ Χατση Χιονιζις, ὁ Πέτρος Μανουσίλης, ὁ Σήφης Δασκαλάκης καὶ οἱ ἀδελφοὶ Δεληγιαννάκηδες Γεώργιος, Ἰωσήφ καὶ Στρατῆς, παρευρέθησαν εἰς τὴν συνάθροισιν ἐκείνην ὡς ἐκ μέρους ἐκάστου χωρίου τῆς ἐπαρχίας, ὄντες καὶ οἱ διασημότεροι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῶν ὄρειων Σφακίων.

Ἀπὸ δὲ τῆς Κυθωνίας παρευρέθησαν οἱ ἀδελφοὶ Χάλοι Βασίλειος καὶ Ἰωάννης ἐκ τοῦ Θερίσου, οἱ Πρωίμηδες, οἱ Παρρασκευαῖοι καὶ Πλάζιοι ἐκ τοῦ κεφαλοχωρίου τοῦ ὀνομαζομένου Λάκκοι, ὁ Παπανδρέας ἐκ τῶν Κεραμείων, ὁ Ἀνθιμος τῆς Χρυσοπηγῆς ἡγούμενος, ὁ Νεόφυτος Οἰκονόμος, ὁ Κωνσταντῖνος Γερακάκης (1), ὁ Εὐθύμιος Ψαρουδάκης καὶ Ἰωάννης Κουβαρίτης. Ἐκ δὲ τοῦ Ἀποκορώνου ὁ Σήφης Κωνσταντουδάκης, ὁ Ἰωάννης Σακίρης ἐκ τῶν Κεφαλάδιων, ὁ Γεώργιος Παπαδάκης, ὁ ἐξ Ἀλικάμπων Γεώργιος Βελεζίνης, καὶ ὁ γέρον Γιάνναρης ἐκ τοῦ Προστέρου. Ἀπὸ δὲ τὴν Λάμπην, ὁ Μελχισιδὲκ ἡγούμενος τοῦ Πρέβελη, οἱ ἀδελφοὶ Τσουδερῶι Γεώργιος καὶ Ἰωάννης, καὶ ὁ Γεώργιος Σακκόροφος. Καὶ ἀπὸ τὴν Ρεθύμνην ὁ Ἰωάννης Δρουλίσκος, ὁ Γεώργιος Καλλέργης, ὁ Χ. Ἰωάννης Δαμβέργης, οἱ ἀδελφοὶ Σαουνάτσοι Ζώρζης καὶ Γρηγόριος, καὶ οἱ ἀδελφοὶ Χιονάκει Στυλιανός καὶ Μιχαήλ, πρῶτον καὶ τῶν δύο διασῆμων ἀδελφῶν Κουρμούληδων (1) Μιχαήλ καὶ

(1) Οὗτος διέμενεν ἐτι ἀπόγονος μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ἀδελφοῦ του Εὐθυμίου, ὡς καὶ δύο θῆλει, ἡ Ἀναστασία καὶ Ἐλισάβετ, ἐκ τῆς ἐπισήμου οἰκογενείας τῶν Χατζῆ Νικολιανῶν, ὡς ἤκουεν ἐν Κυθωνίᾳ, υἱὸς τοῦ δολοφονηθέντος Μανωλάκη Χατζῆ Νικολάου, ὁ μᾶλλον εὐπορος τῶν Κρητῶν εἰς χρήματα καὶ κτήματα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ληξιάσης ἑκατονταετηρίδος, εὐηργέτησε πολυτρόπως τὴν πατρίδα· πρῶτος αὐτὸς συνέστησε τὸ ἐν Κυθωνίᾳ ἑλληνικὸν σχολεῖον, ἐν καιρῷ τῶν φρικτῶν σπαραγμῶν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῆς ἀγρίας τυραννίας, ἀπειδήθεα παντὸς κινδύνου· ἀνήγειρε νοσοκομεῖον, καὶ περιέβαλεν ἐνδοσεῖς.

Γεωργίου, οίτινες είχαν δραπετεύσει ἐκ τῆς Γορτύνης, ὡς καὶ ἄλλων ἐξ ἄλλων τῆς Κρήτης μερῶν. Οὗτοι ἐπικαλεσθέντες τὴν παν-

πρὸς εὐγνωμοσύνην δὲ οἱ Ἕλληνες συμπολιταὶ του ἀνῆρτησαν ἐν τῇ σχολῇ τὴν εἰκόνα του μετὰ θάνατον ὡς πρώτου ἰδρυτοῦ.

Ὁ υἱὸς του Μανωλάκης, ἀνὴρ μεγαλοπρεπῆς, ἀνεδέχθη εὐγενῶς τὴν προστασίαν τῶν εὐεργετικῶν ἐκείνων καταστημάτων· καὶ ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ ἕσον τὸ δυνατόν τὸ σχολεῖον βελτιώτερον πρὸς πλείονα ὠφέλειαν μὲ διδασκάλους τοὺς σοφωτέρους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Χεῖρ ὅμως βέβηλος ποταποῦ τινος Τούρκου ὑποκινηθέντος ὑπὸ παρομοίου ἐπισήμου τοῦ Γραγγῆ Ἀφεντάκη ὀνομαζομένου, φθονήσαντος τὴν ἐμπορικὴν τύχην καὶ πρόδόν του, ἀφῆρσεν ἀπὸ τὴν ζωὴν τὸν Μανωλάκην, πυροβολήσας ἐκεῖνον τὴν 5. Αὐγούστου 1804 ἔνδον τῆς πόλεως ἐν πληθούσῃ ἀγορᾷ καὶ ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ.

Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, περὶ οὗ ὁ λόγος, παρευρεθείς εἰς τὴν ἐπανάστασιν, συνέδραμε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος του ἀγῶνα, ἀπωλέσας πᾶσαν σχεδὸν τὴν πατρικὴν σημαντικὴν περιουσίαν του. Καὶ ἐν τούτοις, αὐτὸς οὗτος ἀπεβίωσεν ἐκ τῆς δυστυχίας πενήστατος τῷ 1855 εἰς μέσας τὰς ἐλευθέρως Ἀθήνας. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν Κουρμούλιδων ὁ μὲν πρεσβύτερος ἔφερον εἰς τὸ φανερὸν Τουρκικὸν ὄνομα Χουσεῖν, καὶ χριστιανικὸν Μιχαήλ, ὁ δ' ἕτερος ἐκαλεῖτο Τουρκιστὶ Γρυσούφης, χριστιανικῶς δὲ Γεώργιος· ἦσαν δὲ οἱ εὐπορώτεροι τῆς Γορτυνίας εἰς κτήματα καὶ εἰς κτήνη, ἔχοντες μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὸ μέρος των. Ὁ Μιχαήλ, νοσημονέστερος καὶ δραστηριώτερος ὧν διέφευγε πολλὰς κατηγορίας τῶν ἔχθρῶν του περὶ ἑτεροδοξίας δῆθεν καὶ περὶ ἄλλων, διὰ πολλῶν μέσων, καὶ διὰ τῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας κατεγίνετο ἐκ προνοίας νὰ διατηρῇ μὲ τὰς Ἀρχάς, καὶ μὲ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας. Ἦτον ἀπτόητος διώκτης τῶν τυραννούντων, καὶ θερμὸς προστάτης τῶν τυραννομένων χριστιανῶν διὰ τοῦτο, καὶ ὅτε κατεμνήθη περὶ τὸ 1814 εἰς τὸν Χατζῆ Ὀσμάν πασᾶν ἐπὶ φόνῳ Τούρκων καὶ ἑτεροδοξῶν, ἀπηλλάχθη, εὐφυῶς ἀπολογηθείς ὅτι· «ἐνήργησα νὰ φονεῦθῃσι τοιοῦτοι Τούρκοι, οἵτινες εἰς οὐδὲν ἐλογίζοντο τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, καὶ περιουσίαν τῶν ὑπηκόων τῆς κραταιᾶς Βασιλείας μας, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλε καὶ ὑμᾶς αὐτὴ ἡ βασιλεία σήμερον νὰ ὑπερασπισθῆτε». Ἀντὶ δὲ νὰ τιμωρηθῇ τότε, ἐβραβεύθη παρ' ἐκείνου μὲ διαταγὴν, ἥτις ἐχορήγει αὐτῷ περισσοτέραν δύναμιν ἐξουσίας κατὰ τὴν Γορτύνην, καὶ μὲ τὸ σύνθημα Τουρκικὸν ἔθρον, τὸ ἐπανωφόριον (μπινισί) λεγόμενον.

Ὁ Μιχαήλ Κουρμούλης εἶχε μυηθῆ τὰ τῆς ἐπαναστάσεως πρό τινων μνηνῶν, πρὶν ἢ ἐκραγῇ αὕτη, ὑπὸ τοῦ ἱεροδιακόνου Γρηγορίου Καλλονᾶ, καὶ ἠσπᾶσθη τὴν ἰδέαν εὐχαρίστως. Ἐπεριφρόνησε δόξαν καὶ ἐπιρροὴν, ἣν ἔχαιρε,

ταδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, συναπεράσισαν νὰ ἐπαναστατήσωσι, διὰ νὰ ὑπεραπίσωσι τὴν ἐπαπειλουμένην ἐξόντωνσιν ἑαυτῶν, τῶν ἀδελφῶν τῶν χριστιανῶν, καὶ τῶν τέκνων τῶν !

Ἐγένετο δὲ τότε ἡ πρότασις ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονόμου νὰ συστήσῃται καὶ κοινὸν ταμεῖον· καὶ συνεισέφερε καθ' ἑκάστου, διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὰς πρώτας τῆς πατρίδος ἀνάγκας. Ἐξελέχθη δὲ αὐτοχρόνως ἐξ ἀπάντων καὶ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἀπὸ τῶν Γ. Παπαδάκην, Α. Παναγιώτου, καὶ Στρ. Πελιθανάκην, ἥτις παραλαβοῦσα μέρος τῶν συναχθέντων χρημάτων, ἀπέπληθε παραχρῆμα εἰς Ὑδραν, διὰ νὰ προμηθευθῇ πολεμοφόδια καὶ ὅπλα. Ἄλλ' ἦσαν καὶ ἐνταῦθα τοιαῦτα ; Ὀλίγα τινὰ μόνον ἠδυνήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἐπιτύχῃ, τὰ ὅποια καὶ ἐξαπέστειλε παρευθὺς εἰς Κρήτην.

Ἀπαιτεῖτο βεβαίως νὰ γνωρισθῶσιν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀρχηγοὶ τῶν ὁπλῶν καὶ νὰ τάττωνται οἱ στρατιῶται ὑπὸ γνωστὴν σημαίαν ἑκάστου· καὶ ὡς τοιοῦτοι διωρίσθησαν οἱ ἐφεξῆς· ὁ μὲν Α. Παναγιώτου, Γ. Δασκαλάκης, καὶ Α. Φασούλης ἔχοντες ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τῶν τοῦς Ἀνωπολίτας (1) ἀπαντας, ὄφειλον νὰ ἐνωθῶσι μὲ τοὺς Χάληδες εἰς τὸ Θέρσιον, καὶ μὲ τὴν Σήφακον εἰς Μελιδόνιν, καὶ ν' ἀντιπαρατάττωνται ἐναντίον τῶν Τούρκων τῆς Κυδωνίας· ὁ δὲ Α. Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς Ἀσκυφιώτας, καὶ Α. Μανουσο-

πύργου μεγαλοπρεπῆ εἰς τὸ χωρίον του, καὶ περιουσίαν λαμπράν, κηρυχθεὶς θερμῆς προστάτης τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος, καὶ ὑπομείνας τὰ μεγαλειότερα δυστυχήματα τῆς ἐπαναστάσεως ἀγογγύστως· ἐξηπάτησαν ἐπιδειξίως εἰς Τομπάκιον καὶ Πομπήριαν, χωρὶα τῆς Γορτύνης, πολλοὺς Τούρκους εἰς τὴν ἀρχὴν, οἵτινες ἀπῆλθον τὴν συνδρομὴν του ὡς πιστοῦ δημοθρήσκου διὰ νὰ ἐπιφέρωσι τὸν ἄλθρον εἰς τοὺς χριστιανοὺς· καὶ οὕτω δέσσωσεν ἀπὸ τὸν θάνατον περὶ τοὺς χιλίους διακοσίους χριστιανοὺς, τοὺς ὁποίους διὰ τῆς ἐνεργείας του μετεκρίμασεν δύο πλοῖα Σφακιανῶν περὶ τὰ μέσα Μαΐου εἰς Σφακίαι, ὅποτε τέλος ἀνεχώρησε καὶ ἐκτίσας ἀπὸ τὸν ὄρμον Ζωνάρι καλούμενον τῆς Γορτυνίας. Ἐφεξῆς δὲ θέλομεν εὐρίσκει τὸν Κουρμούλην ἄριστον μαχητὴν.

(1) Ἡ ἐπαρχία τῶν Σφακιῶν διηρεῖτο εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ ἐν ἦτο τὸ τῆς Ἀνωπόλει, περιέχον ἅπαντα τὰ περὶ τὴν Ἀνώπολιν χωρὶα, κείμενα πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς ἐπαρχίας κατὰ τὴν πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος παραλίαν.

γιαννάκης με τοὺς Ἰμβριώτας, νὰ προσβάλλωσι τὸν Ἀλιδάκην εἰς τὸ Πρόσνερον καὶ τοὺς λοιποὺς Τούρκους τοὺς εὐρισκομένους εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποκορώνου, ἔχαντες συνεργοὺς τὸν Ἰωάννην Σκαίρην ἐκ τῶν Κεφαλάδων, τὸν Γεώργιον Βελεζίνην ἐκ τῶν Ἀλικάμπων, καὶ τὸν Γιάνναρην ἐκ τοῦ Προσνέρου. Ὁ Γεώργιος Δελιγιαννάκης, καὶ ὁ Πέτρος Μανουσέλης με τοὺς συγχωρίους των, καθὼς καὶ ὁ Γεώργιος Τσουδερός με τοὺς Λαμπαίους νὰ κινηθῶσι ταῦτοχρόνως ἐναντίον τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων, καὶ νὰ προσλάβωσι βοηθὸν τὸν Ἰωάννην Δρουλίσκον με ὅσους τῶν Ρεθυμνίων Ἑλλήνων διετήρησαν ὅπλα ὁ δὲ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς καὶ Γεώργιος Πωλογιαννάκης, ὁ ὕστερον ἐπικληθεὶς Παλογεωργάκης, με τοὺς Προσγιαλίτας, τοὺς Κωμηθιανούς καὶ Μουρνιώτας, ὡς καὶ ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης με τοὺς ὑπ' αὐτόν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατατάχθη καὶ ὁ Ἀντώνιος Μελιδόνης, ἀνεδέχθησαν νὰ ἐπιτηρῶσι τὰ κινήματα τῶν κατὰ τὴν Γορτύνην Τούρκων, καὶ τῶν ἐξορμώντων ἐκ τοῦ Ἡρακλείου. Διωρίσθησαν ὅμως καὶ οὗτοι νὰ συνεχιστρατεύωσι τὸ πρῶτον μετὰ τῶν λοιπῶν, ὅταν ἡ ἀνάγκη ἐπέλθῃ, κατὰ τῶν Ρεθυμνίων. Οὕτω διετάχθησαν τὸ πρῶτον μεταξὺ των οἱ ὄπλαρχηγοί.

Πρὶν δ' ἔμβωμεν εἰς τὴν διήγησιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προείπωμεν ὅποια ἦσαν τὰ ἐφόδια τῆς προπαρασκευῆς, δι' ὧν οἱ Κρήτες Ἕλληνες ἀπεράσισαν νὰ ἐπαναστατήσωσι κατὰ Τούρκων πολυπληθῶν, ἰσχυροτάτων καὶ καλῶς προπαρασκευασμένων, οἵτινες ἐπαπέλουν τὸν ἐξολοθρευμὸν γενικῶς ἀπάντων τῶν ὑπογεοργίων χριστιανῶν.

Διὰ νὰ ἔμβωσιν οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης εἰς τοσοῦτον ἄνισον ἀγῶνα, ἐχρειάζοντο νὰ ἔχωσιν ὅπως οὖν τὰ πρὸς πόλεμον ἀναποφεύκτως ἀναγκαῖα. Ἀλλὰ ποῦ ἦσαν τοιαῦτα; Οἱ Τούρκοι προλαβόντες ἀφῆρσαν ἀπὸ τοὺς κατὰ τὰς ἐπαρχίας Ἕλληνας με φρικτὰς βιαιοπραγίας ὅσα ὅπλα τυχόν εἶχον, εἴτε ὡς ποιμένες πρὸς ἰδίαν αὐτῶν χρῆσιν, εἴτε διὰ κυνηγέσιον, ἢ ἄλλην χρεῖαν. Ἐσπευδὸν δὲ ν' ἀφαιρέσωσι ταῦτα καὶ ἀπὸ τοὺς ὄρεινους Σρακιανούς, τοὺς ὁποίους ὑπῶπτεον μᾶλλον, ἀλλ' αὐτοὶ ἐπὶ διαφόροις δεικασιολογημέναις προφάσεσιν ἀπέφευγον νὰ τὰ παραδώσωσιν.

Οἱ Κρήτες εἰς δεινὴν θέσιν εὐρεθέντες ἐσυμβουλευθήσαν καὶ πρό-

τερον πολλάκις τὰς ναυτικὰς νήσους Ὑδραν καὶ Σπέτσας, αἰτήσαντες τὴν συνδρομὴν των προσωρινῶς εἰς τὰ ἀναγκαιοῦντα καὶ ναυτικὴν τινα δύναμιν ἔθεν καὶ σφάλλει ὁ Σπ. Τρικούπης, λέγων, ὅτι οἱ Κρήτες ἔμειναν ἀδιάφοροι. Ἀλλὰ μὴ καὶ ἐκεῖ ἦσαν ἀφθονὰ τὰ ἐφόδια; Τὰ ἄσματα τοῦ Φερραίου περὶ ἐλευθερίας ἦσαν καθ' ἑπάσαν τὴν Ἑλλάδα τὰ πρῶτα ἐφόδια τῆς ἐγέρσεώς της· μὲ ταῦτα ἐνθουσιάζει καὶ ἀνερρίπτει τὸ φιλοπόλεμον τῶν Κρητῶν καὶ ὁ εὐφρονος Στέφανος Χάλης, κρούων ἐν Θερίσῳ τὴν φόρμιγγά του. Οἱ δὲ σκιπτικοὶ προὔχοντες τῆς Ὑδρας, ἀναλογιζόμενοι τὸν γενικὸν ὄλεθρον, ἐκινδύνουσιν ὁ χριστιανικὸς τῆς Κρήτης λαὸς, προέτρεπον αὐτὸν νὰ πολιτευῆται φρονίμως τοὺς Τούρκους, ἕως οὗ ἐπέλθῃ εὐνοϊκωτέρα περίστασις.

Ἦλθε τέλος πάντων ἡ κρίσιμος ὥρα, καθ' ἣν οἱ ὀχλαγωγικοὶ Τούρκοι, μὴ ὑπακούοντες οὔτε εἰς διαταγὰς Ἀρχῶν, οὔτε εἰς προτροπὰς τῶν συνετωτέρων ἐξ αὐτῶν, ἐβουλεύθησαν εἰς βουλὴν πανήρῃν κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τοιαύτην δὲ περίστασιν, ἣ ἔπρεπεν αἱ χριστιανοὶ νὰ ὑποστῶσι τὴν ἀγρίαν μανίαν τῶν κρατούντων Τούρκων, σφαζόμενοι ἀδυσωπῆτως ὡς κτήνη καὶ αἰχμαλωτιζόμενοι δεδεμέναις χερσίν, ἣ ὄφειλον νὰ ὑπερασπίσωσι φυσικῶς ἑαυτούς, τὰς γυναῖκας, καὶ τὰ τέκνα των, καταφυγόντες καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μικρὰς καὶ εὐτελεῖς δυνάμεις των. Ἀπροετοίμαστοι λοιπὸν οὕτω, καὶ ἐγκαταλειμμένοι εἰς μόνους ἑαυτούς, εἰσῆλθον εἰς τὸν ἀγῶνα· καὶ ὁ κραταῖος Θεὸς ἐδυνάμωσε τοὺς ἀδυνάτους κατὰ τῶν δυνατῶν.

Τὰ πολεμεφόδια των ἦσαν κατ' ἀρχὰς μόνον τεσσαράκοντα βαρελάκια πυρίτιδος, ἧτοι ὀκτὰδες 360, ἣ ὅποια εὗρεθῆ ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἀνδρέου Φασούλη, ἀπερχομένου πρὸς ἐμπορείαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, καὶ ὅση ποσότης μικρὰ αὐτῆς εὗρεθῆ εἰς δέκα πλοῖα Σφακιανῶν προσφωμισμένα τότε εἰς Λουτράν δι' ἐφόδια τοῦ διάπλου των, ἔτι δὲ τὰ ὅσα εἶχον οἱ Σφακιανοὶ φυσέκια πρὸς χρῆσιν τῶν ἰδίων ὄπλων, καὶ ἄλλοι τῶν Κρητῶν, ὅσοι ἠδυνήθησαν νὰ κρύψωσιν ὄπλα κατὰ τὰς σκληρὰς ἀπαιτήσεις τῶν συνακτῶν Τούρκων, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἠδυνήθη ὁ Κουρμούλης νὰ ἐξαγάγῃ τοῦ Ἡρακλείου, ἣ εἶχε πρὸς ἰδίαν χρῆσιν ἕνεκα τῆς προτέρας του διαγωγῆς, καὶ τέλος ὀλίγα

τινά, ὅσα ἐπρομηθεύθη ὁ προνοητικὸς Β. Χάλης εἰς Θέρισον, ἅμα ἐγνώσθησαν τὰ ἐπαναστατικὰ τῶν Ἑλλήνων κινήματα. Ποῦ δὲ ὁ μύλυθος καὶ ὁ χάρτης; Τὰ βιβλία τῶν ἐκκλησιῶν, τὰ βαρύδια τῶν σταθῆρων, καὶ ὅ,τι ἕτερον τοῦ εἴδους τούτου εὐρίσκετο πρόχειρον, ἐχρησίμευσαν τὸ πρῶτον διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν χαρτουσιῶν ἢ φυσιγιῶν. Ὁ δὲ Κρῆς ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἠγόραζε δι' ἰδίας δαπάνης ἀντὶ τριῶν, τεσσαρῶν, ἢ καὶ πέντε Ἰσπανικῶν ταλλήρων ἐκάστην ὀκτὼ πυρίτιδος.

Μετρητὰ πρὸς τούτους ἦσαν τὰ ὄπλα εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, δι' ὧν ἐπέδειξαν τὴν πρώτην ἀντίστασίν των, οὐχὶ βεβαίως πλείονα τῶν 1200, ἐξ ὧν τῶν μὲν Σρακιανῶν ἦσαν περὶ τὰ ὀκτακόσια, οἱ δὲ ὀρεινότεροι τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κυθωνίας, Λάμπης, Ἀποκωρῶνου καὶ Ρεθύμνης ἔφερον τὰ λοιπὰ, ὅσοι, ὡς εἴπομεν, τὰ εἶχον κρύψει ἀπὸ τοῦς Τούρκους. Τοιαύτη λοιπὸν ὑπῆρχεν ἡ ὅλη ὀπλιτικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν.

Ἡ κατάσταση τῶν ἐκτεθέντων πραγμάτων δικαιολογεῖ ἀρκούντως τὸ ὅτι δὲν ἐπέβητο εὐλόγως αἱ πρόκριτοι τῶν Σρακιῶν κατ' ἀρχὰς νὰ ἐγείρῳσιν εἰς τὰ ὄπλα τὸν λαόν των, διανοούμενοι περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων. Οἱ δὲ λοιποὶ Κρητῆς ἀπέβλεπον πρὸς ἐκείνους, τῶν ὁποίων ἡ θέσις ὑπῆρχεν ὅπως διαφορητικὴ καὶ κατὰ τὸν ὀπλισμὸν καὶ κατὰ τὴν ὀχυρότητα· δὲν ἦσαν ὅμως ἀχώριστοι καὶ ἀπὸ τὸ γενικὸν τότε πνεῦμα τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων· καὶ εἶχον ἀσπασθῆ προθύμως τὴν ἐπαναστατικὴν ιδέαν, περὶ ἧς εἶχον μάθει καὶ παρ' ἄλλων καὶ παρὰ τινος Κρητῆς Νικολάου Βαρελτζόγλου, ἢ Καραντζᾶ ἐπονομασθέντος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ των. Τὸ φρόνημά των ἀποδεικνύει ἡ ἐπίμονος ἄρνησις νὰ μὴ παραδώσωσιν ὄπλα εἰς τὰς συνεχεῖς ἀπειλητικὰς τῶν Τούρκων ἀπαιτήσεις ὡς ἐγγύμα τῆς πρὸς ἐκείνους πίστεώς των, καὶ τὸ ὅτι εὐχαρίστως ἐδέχοντο ἐν τῇ ὀρεινῇ ἐπαρχίᾳ των πολλοὺς ὀπλοφόρους, κατελθόντας πρότερον ἀπὸ ἐπαναστατημένην χώραν, τὴν Πελοπόννησον.

Εἰς τί δ' ἀποβλέπει κυρίως ἡ διήγησις τούτων; Διὰ νὰ ἀποκρούσωμεν ὡς ἄδικον τὴν μομφὴν κατὰ τοῦ Σ. Τρικούπη, τὴν ὁποίαν ἀπῆντήσαμεν εἰς τὸ Α'. βιβλίον τῆς ἱστορίας του (Κεφ. 42 σελ. 226), ἔχουσιν οὕτως· «Ἄν καὶ ἐξηκολούθει ἡ ἐπανάστασις

καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καὶ διεδόθη εἰς τὸ Αἰγαῖον, καὶ πλοῖα ἐνεφανίζοντο μὲ ἑλληνικὴν σημασίαν εἰς τὰ παράλια τῆς Κρήτης, καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς καὶ οἱ ἐπὶ τῶν πεδινῶν, καὶ οἱ ἐπὶ τῶν ὀρεινῶν, δὲν ἐσείσθησαν παντάπασι. » Οἱ Κρήτες ἐσείσθησαν καὶ ἐκινήθησαν καθ' ὀλοκληρίαν, καὶ ἠτοιμάσθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἅμα ἤκουσαν κλαγγὴν ἑλληνικῶν ὄπλων. Ἄλλ' ἐγνώριζεν ἄρα γε ὁ Σ. Τρικούνης ὅτι ἡ Κρήτη περιεῖχεν ἀνδρειοτάτους Τούρκους, τοὺς ὠμωτέρους τυρράνους τῆς ὅλης Ἑλλάδος, καὶ ἀρετιόλους πολεμιστάς; Οἱ Κρήτες, φιλελεύθεροι ὄντες, συνεκινουῦντο ὁσάκις καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ἔδρακτον ὄπλα ὑπὲρ ἐλευθερίας· μαρτυροῦσι δὲ περὶ τούτου καὶ τὰ παθήματά των ἐκεῖνα τὰ ὅποια ὑπέστησαν τῷ 1770, ὅτε ἐπανεστῆ ἡ Πελοπόννησος καὶ ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἐπὶ τοῦ Ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου.

Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Μαΐου ἐνεφανίζοντο πολλοὶ τοιοῦτοι ἐνοπλιοὶ εἰς Σφακίαν, ἐν οἷς ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης, ὁ Νικόλαος καὶ Βασίλειος Λακκιώταϊ, ὁ Σταῦρος Ἀνδρακός, ὁ Ἰωάννης Μουτσάκης, ὁ Ἀντώνιος Μελιδώνης, ὁ Νικόλαος Σαβόλος, ὁ Παναγῆς Σουλιώτης, καὶ Νικόλαος Ζερβός, ἄνδρες φιλοπόλεμοι καὶ κεκηρυγμένοι πολέμιοι τῆς τυραννίας κατὰ τὴν Ἀσίαν οἱ πλειότεροι, οἵτινες ἐνθουσιάζοντες τοὺς Κρήτας μὲ τὰς διηγήσεις των, περὶ θριάμβων καὶ προόδων τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν Ἑλλήνων, διηρέθιζον τὸ φιλοπόλεμον τῶν Κρητῶν, καὶ τοὺς προητοίμαζον εἰς τὰς νίκας. Ἐκ τῶν τελευταίων οἱ δύο ἦσαν μόνον μὴ Κρήτες, ὁ μὲν Ζερβός ἐκ τῆς Ἐλευσίως τῆς Μεγαρίδος, ὁ δὲ Σουλιώτης Κωνσταντινουπολίτης, καὶ οἱ λοιποὶ Κρήτες ἐξησχημένοι εἰς τὸ πολεμεῖν, οἵτινες ἔλαβον μέρος εἰς μάχης καὶ κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀριστεύσαντες ἐνθα συνώδευσαν τὸν ἐταῖρον Νικόλαον Κριζώτην Εὐβοεῖα, ὅπουθεν κατήλθον εἰς Κρήτην ἐν καιρῷ διὰ τὰ ὑπερασπίσασθαι καὶ τὴν τυραννουμένην μητρίδα των.

Ἀποῦ τέλος ἔλαβε χώραν ἡ κατὰ τὸν Λούλον πρώτη ἐκείνη εὐτυχὴς ἀψιμαχία, καὶ κατόπιν ἡ τρομερὰ σφαγὴ τῶν ἐν Χανίοις χριστιανῶν, οἱ Τούρκοι ἐξήλθον τὴν 17 τοῦ μηνός· καὶ μέρος μὲν ἱπορεύθησαν εἰς τὸ χωρίον Μουρνιατῆς τῆς Κυδωνίας, ὁ δὲ Ἄλῃ Σοφτῆς καὶ ὁ Τουρούνης μὲ ἑπτακοσίους περὶπου κτέλαβον τὸ ἀπέ-

ναντι τῆς Σούδας χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου Καλύβες ὀνομαζόμενον. Ἀπέστειλαν δὲ οὗτοι ἐξ αὐτῶν καὶ περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἐπικουρίαν εἰς τὸν Ἀλιδάκην, διὰ νὰ κατέχωσιν ὡς ἰσχυρὸν προπύργιον τὸν ὀχυρώτατον πύργον τοῦ Προσένου ἐναντίον τῶν Σφακιανῶν, τοὺς ὁποίους ἐφοβοῦντο μᾶλλον εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν διὰ τὴν ἐπικαιρον θέσιν των, καὶ τὴν ὑποπτον διαγωγὴν, ἣν παρεῖχον εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἀπέφευγον, ὡς προείπομεν, νὰ παραδώσωσι τὰ ὄπλα. Ἦτο λοιπὸν ἀναγκαιότατον διὰ τοῦτο νὰ προσβάλωσι τάχιον τοὺς ἐν Καλύβαις Τούρκους.

Ἄρα δ' ἔμαθον εἰς Σφακία τὴν ἔξοδον τῶν Τούρκων, ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης μὲ μέρος Ἀνωπολιτῶν ἀνεπέτασε πρῶτος σημαίαν ἀπέναντι τῶν Τούρκων, ἐνωθεὶς μὲ τὸν Σήφακα εἰς Μελιδόνιον, χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου. ὀρμήσαντες δ' ἐντεῦθεν ἐξεδίωξαν ἀπὸ Πεμόνια, Νεοχωρι, Φρέ καὶ τὰ λοιπὰ γειτονικὰ χωρία τοὺς ἐνοικοῦντας Τούρκους, φρονύσαντες καὶ ἐξ αὐτῶν τινας, καὶ κούσαντες τὰ ὀχυρὰ οἰκήματά των.

Αὐθημερὸν ἐπαρουσιάσθη μὲ σημαίαν ἀνεπεπταμένην καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης εἰς Πρόσενον· προσέβαλεν οὗτος τοὺς περὶ τὸν Ἀλιδάκην, ἀντισταθέντας τὸ πρῶτον καρτερικῶς, καὶ τοὺς ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους νὰ κλεισθῶσιν εἰς τὸν πύργον. Ἀφοῦ δὲ ἔστησε πολιορκητὰς κατ' αὐτῶν, παραλαβὼν τοὺς ὀπλοφόρους Ἀλικαμπίτας, τοὺς ἤδη ὀπλιζομένους Ἀποκορωνίτας, τὸν Σακίρην μὲ τοὺς παρευρενέντας Κεφαλιανούς, καὶ ὅσους ἐκ τῶν Σφακιανῶν εἶχε περὶ ἑαυτὸν, καὶ ἐλθὼν συνῆψε μάχην πλησίον τοῦ χωρίου Τσιβαρά, ὅπου πρόεβησαν ἐκ τῶν Καλυβῶν οἱ Τούρκοι νὰ τὸν ἀπαντήσωσιν. Ἰσχυρὰ καὶ πεισματώδης κατέστη ἡ ἀμοιβαία ἀμυνα· καὶ νῦν δὲ οὗτοι κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐπιμένοντες καρτερικῶς νὰ καταστρέψωσιν αὐτούς, ἀνθρώπους πρὸ μικροῦ ὄντας τεταπεινωμένους, ἐλάμβανον δὲ μετὰ πολὺωρον ἀντίστασιν οἱ Τούρκοι τὴν ὑπεροχὴν· καὶ ἐγγὺς ἤδη ἦτον ὁ Πρωτοπαπαδάκης νὰ τραπῆ εἰς ὀπισθοπόρῃσιν, ὅτε ὁ Δασκαλάκης καὶ ὁ Σήφακας ἐπελθόντες δρομαῖοι ἐκ Μαχαιρῶν, ἔνθα ἦσαν προχωρημένοι, καὶ ἐπιτεθέντες ὀπισθεν εἰς Καλύβας ἀπροσδοκῆτως, ἐπροξένησαν θόρυβον εἰς τοὺς πολεμίους. Προσβληθέντες δ' ἀμφοτέρωθεν καὶ καταστενεχωρηθέντες, οἱ μὲν ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασ-

σαν, εἰσπληθήσαντες εἰς τὰς προσωρμισμένας παρὰ τῷ αἰγιαλῷ λέμβους, διὰ νὰ εὐρωσι σωτηρίαν εἰς τὴν Σοῦδαν, οἱ δ' ἔφρευον πρὸς τὰ Χανία καὶ οὕτως ἔληξεν ἡ δευτέρα σκηνὴ τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Τριακόντα καὶ ἕξ Τούρκοι ἔπεσαν εἰς ἐκείνην τὴν συμπλοκὴν, ἐκτὸς τῶν πνιγέντων εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ Ἕλληνες μόνον δύο ἀφῆκαν δι' οἱ πρότοι πολεμφοδία καὶ ἄπλα (1) εἰς τοὺς νικητάς· μικρὰ ἐγένετο πραγματικῶς ἡ φθορά, ἀλλ' ἠθικῶς ἐπῆρξεν ἡ μικρὰ ἐκείνη νίκη εἰς ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη.

Εὐθύς δὲ μετὰ ταῦτα κατέλαβεν ὁ Δασκαλάκης, ἔχων συναρωγὸν τὸν Σήφακκν, τὴν Μαλλάξαν, χωρίον λίαν ὀχυρὸν, κείμενον ἐπὶ ὄροπεδίου ἐπέκεινα τῆς μιᾶς ὥρας ἀπέχοντος μισημβρινοανατολικῶς τοῦ φρουρίου Κυδωνίας· ὁ δὲ Πρωτοπαπαδάκης στραφεὶς ἐκεῖθεν παραυτίκα εἰς τὸ μικρὸν φρούριον τοῦ Ἄλμουροῦ, κείμενον ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου, ἀπέναντι εἰς δυσμὰς τοῦ φρουρίου Ρεθύμνης, τινὰς μὲν ἐκ τῆς φρουρᾶς ἐφόνησε, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐξεδίωξε· κατεκρήμνισε δὲ τὰ δυνατότερα μέρη τοῦ φρουρίου, καὶ μετεικόμισεν ἐκεῖθεν δύο μεγάλῃς ὄλκῃς κανόνια εἰς Πρόσνερον, διὰ νὰ πυροβολῇ τὸν πολιορκηθέντα πύργον.

Συγχρόνως ὁ Βασιλεὺς Χάλης καὶ Α. Φασούλης κατέλαβον τὴν Ἁγίαν Κυριακὴν, κειμένην μισημβρινοδυτικῶς τοῦ εἰρημένου φρουρίου, ἐπὶ ἑρείπιων παλαιοῦς πόλεως κατ' ἀπόστασιν σχεδὸν ἴσην μετὰ τὴν Μαλλάξαν· ὁ δὲ Κ. Παναγιώτου μὲ μέρος Ριζητῶν καὶ Ἀνωπολιτῶν κατέλαβε τὴν στρατιωτικὴν θέσιν τὴν καλουμένην Ἀποπηγάδα, κειμένην ἀπέναντι τῶν ἐπαρχιῶν Σελίνου καὶ Κισάμου ἀνατολικῶς, ὅθεν ἦτον εὐκόλον νὰ ἐπιτηρῇ καὶ ἀποκρούῃ τὰ κινήματα τῶν ἐν αὐταῖς ἰσχυρῶν Τούρκων.

Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν, καθ' ἣν ἐγένετο ἡ σύγκρουσις εἰς Καλύβας, ἐκινήθησαν καὶ τῶν Μουρνιῶν οἱ Τούρκοι σπύσαντες ν' ἀναβῶσι διὰ τῆς θέσεως Διγενῆ εἰς Κεραμεῖα· ἐπετέθησαν ὁμῶς κατ'

(1) Εἰς τὰς πρώτας μάχας παρηκολούθουν οἱ Κρήτες ἄοπλοι, φέροντες ἐπ' ὤμων ρόπαλα ἀντὶ ὀπλων, διὰ νὰ φοβίζωσι μακρόθεν τοὺς πολεμίους τῶν ἡγούραζον δὲ ἀντὶ πολλῶν χρημάτων τὰ λευραγούμενα ὄπλα.

ἐκείνων οἱ περὶ τὸν Β. Χάλην καὶ Λ. Φασούλην ἐκ τῆς θέσεώς των, καὶ οἱ Κεραμιανοί, τῶν ὁποίων ἔλαβε τὴν ἀρχηγίαν ὁ Ἰωάννης Χάλης καὶ ὁ Παπαθανδρέας καὶ προσέβαλον ἐκείνους τοσοῦτον ἐπιμόμως, ὥστε κατηναγκάσθησαν νὰ τραπῶσι τάχιστα ἡττημένοι καταλιπόντες νεκροὺς καὶ ὄπλα.

Τὴν 20. τοῦ μηνὸς ἐξῆλθον πάλιν ἀθρόοι, πορευθέντες ἐναντίον τῆς Μαλάξης, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐκτοπίσωσιν ἐκεῖθεν τὸν Δασκαλάκη· ἀλλ' εὐρόντες ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, ἀντετάχθησαν μὲν γενναίως, ἐτραπήσαν ὅμως αὖθις μετὰ τρίωρον πεισματώδη μάχην, καταδιωχθέντες ἐπὶ πολὺ διάστημα τοῦ πεδίου, ἔνθα ἀφῆκαν περὶ τοὺς 15 νεκροὺς.

Καθ' ἐκάστην σχεδὸν ἐπεχείρουν τοιαύτας ἐξόδους, ἄλλοτε μὲν εἰς Βαρούπετρον ἐναντίον τῶν Λακκιωτῶν καὶ ἄλλων Ριζητῶν, τῶν ὁποίων ἠγεῖτο ὁ Α. Παναγιώτου, ἄλλοτε δὲ εἰς Μπουτσουναρία ἐναντίον τοῦ Χάλη, νῦν μὲν εἰς Ἀγίαν Μαρίναν, νῦν δὲ εἰς Κεραρατίδι ἀνωθεν τῶν Μουρνιῶν· καὶ ἔσπευδον νὰ καταλάβωσι ταύτας τὰς θέσεις, δι' ὧν ἠδύναντο νὰ βλάψωσι τοὺς ἀντιπάλους των· συνάπτοντες δὲ ἀψιμαχίας πεισματώδεις εἰς ταῦτα τὰ μέρη οἱ Τούρκοι, ἐπέστρεφον ἡττημένοι μὲ ζημίαν, καὶ ἠγανάκτουν καθ' ὑπερβολὴν ἐπὶ τῆς γινομένης. Οἱ δ' Ἕλληνες ἀπεναντίας νικῶντες, ἐδιδάσκοντο νὰ περιφρονῶσιν ἐκείνους· ὠπλίζοντο ὁσημέραι μὲ αὐτὰ τὰ ὄπλα τῶν πολεμιῶν των· καὶ ἤρχισαν νὰ ὑπερτερῶσι μὲ τὰς συνεχεῖς νίκας των· διὰ τοῦτο δὲν ἐφείδοντο κινδύνων καὶ κόπων, διὰ νὰ διεκδικήσωσιν ἕκαστος τὰς προηγουμένας πολυειδεῖς ὕβρεις, ἀτιμώσεις καὶ θανάτους, τὰ ὁποῖα ἔπραττον ἀκολάστως καὶ ἀτιμωρήτως οἱ Τούρκοι πρὸς αὐτούς, πρὸς τοὺς οἰκειούς, καὶ πρὸς τοὺς φίλους των.

Τί δ' ἐγένετο εἰς τοιαύτην φονικὴν περίστασιν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τῆς Κρήτης μέρη; Ἄς ἔλθωμεν πρῶτον εἰς τὰ περὶ τὴν Ρεθύμνην.

Καὶ οἱ Τούρκοι τῶν μερῶν τούτων, ἅμα ἔμαθον τὰς σφαγὰς καὶ λεηλασίας τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν γενομένας τὴν 15 τοῦ μηνός, ἐπίσης ἀκράτητοι ἔπραξαν καὶ ἐνταῦθα παραπλήσιατραχηιά. Ἀφοῦ ἔνδον τῆς πόλεως ἐπέκεινα τῶν ἑκατὸν ἀόπλων καὶ φιλησύχων Ἑλλήνων, ἐφόνευσαν ἐν οἷς καὶ τὸν Χ. Καλλέργη καὶ Ἰωάννην Δεληγεώργην,

ἀφοῦ ἐπέδραμον μανιώδεις εἰς τὰς οἰκίας τῶν παρευρεθέντων καὶ ἀποδράντων, (1) ὡσαύτως καὶ εἰς τὰ τεχνουργεῖα καὶ ἐμπορεῖα τῶν, καὶ ἐλεηλάτησαν ἅπαντα, τὰς μὲν γυναῖκας καὶ παιδία αἰχμαλωτίσαντες, τοὺς δὲ ἄνδρας φονεύσαντες· καὶ ἀφοῦ ἔσυραν σκληρῶς εἰς τὴν εἰρκτὴν τὸν ἐπίσκοπον Ρεθύμνης Γεράσιμον Περδικάρην, τοὺς Ἡγουμένους τινῶν μοναστηρίων, καὶ ἄλλους κληρικούς καὶ λαϊκούς, ὡσαύτως καὶ τὸν ἑλληνοδιδάσκαλον Ἰωάννην, (2) ἔτρεχον ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἔπειτα μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας εἰς τὰ περίεχωρῖα λεηλατοῦντες, αἰχμαλωτίζοντες, καὶ φονεύοντες τοὺς προστυχχάνοντας, ὅσοι δὲν ἐπρόφθαναν νὰ κρύπτανται. ἢ νὰ διασώζωνται εἰς ὀρεινὰ μέρη.

Ἔως ἐξήκοντα ἀπέκτεινον εἰς Περιβόλια, χωρίον ἀπέχον μικρὸν τι τοῦ φρουρίου, καὶ πλείστους ἄλλους εἰς τὰ χωρῖα Μαγουλᾶ καὶ Μαρουλᾶ, ἐν οἷς καὶ τὸν σεβάσιμον Γεώργιον, ἱερέα τοῦ χωρίου. Ἀπέκτειναν ὡσαύτως εἰς ταῦτα τρεῖς νεανίδας ἐξαισίου καλλονῆς, διὰ τὰς ὁποίας ἐφονεύθησαν πρότερον δύο ἐκ τῶν Τούρκων, σφοδρᾶς διεγερθείσης μεταξύ τῶν ἑριδος περὶ τοῦ τίς νὰ λάβῃ αὐτάς. Καὶ εἰς ἄλλα χωρῖα τῶν περὶ τὴν Ρεθύμνην ἐπαρχιῶν κατεπράχθησαν παραπλήσια τούτοις, ὥστε ἐλογίσθησαν τὰ πεσόντα θύματα καὶ ἐνταῦθα περὶ τὰ πεντακόσια κατ' ἐκείνας τὰς θλιβερὰς ἡμέρας, ἐκτὸς τῶν αἰχμαλωτισθέντων. Μόνος δὲ ὁ Χατζζαλάκης, Τούρκος ὤμος καὶ θηριώδης, ἐφόνευσε πλείστους ἐκ τούτων, ἐπιπίπτων ὡς ἡ τίγρις ἐναντίον παντὸς ἀπαντωμένου ἐκ τῶν χριστιανῶν. Διεχωρίσθησαν λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα ἀπ' ἀλλήλων καὶ τινες μὲν τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν διεσώζοντο εἰς Σφακία καὶ τὰ ἀπέ-

1) Πολλοὶ τῶν ἐπίσημοτέρων πολιτῶν ἀπεχώρουν τῆς πόλεως κατὰ καιροὺς προηγουμένως, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῶν ἁγίων Παθῶν, προφασιζόμενοι τὰς προσεγγιζούσας ἐορτὰς τῆς Ἀναστασεως, καὶ ἀπηλλάχθησαν τοῦ κινδύνου.

2) Καὶ οἱ Ρεθύμνιοι Ἑλληνας διετήρουν φιλοτίμως ἐν τῇ πόλει τῶν σχολεῖον Ἑλληνικόν, ὡς καὶ ἀλληλοδιδασκτικόν, ὡς εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, μετεκαλεσάμενοι πρὸς πλείωτέραν βελτίωσιν ἐκ τοῦ περιφήμου τότε Γυμνασίου τῶν Κυθωνιῶν διδάσκαλον τὸν Ἰωάννην, ἀνεψιὸν ὄντα τοῦ ἀρχιερέως τοῦ Ἀυλοποτάμου, ὅστις τὸ 1827 ἐγένετο καὶ ἐπίσκοπος Ρεθύμνης.

ναντι ὄρη, οἱ δὲ Τούρκοι κατέφυγον εἰς τὸ φρούριον τῆς Ρεθύμνης.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας οἱ Τούρκοι τὴν 17 τοῦ μηνός, καὶ οἱ τῆς Ρεθύμνης ὡσαύτως συνήχθησαν πολλοὶ εἰς ἅγιον Κωνσταντῖνον καὶ Ρούστικα, χωρὶα περὶ τὴν μίαν ὥραν ἀπέχοντα μεσημβρινοδυτικῶς τῆς πόλεως, ἐπὶ σκοπῶ νὰ προσβάλωσιν ἐκεῖθεν καὶ διασκορπίσωσι τοὺς εἰς τὰς ὑπαιρέϊας συναθροιζομένους ὀπλοφόρους Ἑλληνας. Ὁμοφώνως δὲ μὲ τοὺς Κυδωνιάτας Τούρκους, οὗτοι μὲν ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου, ἐκεῖνοι δὲ ἐκ τῆς Ρεθύμνης, προσεχεδίασαν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ διευκολύνωσι τὴν εἰς Σφακία ἀνάβασιν των. Ἀλλ' ὑπῆρχον ἀντίπαλοι ἰσχυροί, οἵτινες ἐματαιώσαν προθύμως καὶ ἐνταῦθα τὸν γενικὸν σκοπὸν ὡς ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Σήφακας καὶ ὁ Δασκαλάκης κατεπολέμησαν τοὺς ἐξεληθόντας εἰς Καλύβας, οὕτω καὶ ὁ Πέτρος Μανουσέλης μὲ τοὺς Καλλικρατιανούς, ὁ Γεώργ. Δελιγιαννάκης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτόν, ὁ Ἰωάννης Δρουλιῆσος καὶ ὁ Μανώλης Ρουστικιανὸς μὲ τοὺς ὀπλοφοροῦντας Ρεθυμνίους προλαβόντες ἐπετέθησαν κατὰ τῶν συναθροισθέντων εἰς τὰ εἰρημένα χωρὶα Τούρκων· τοὺς διεσκορπίσαν κακῶς, καὶ τοὺς ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ φρούριον· ἐπτα Τούρκοι ἔπεσαν τότε, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων οὐδεὶς.

Συγχρόνως δὲ ὁ Ἰσμαήλ Κουντούρης καὶ Γλυμιδης, Ὁθωμανοὶ περίπυστοι ἐπ' ἀνδρία καὶ τόλμη, μὲ διακοσίους περίπου προσέβαινον δι' ἄλλης ὁδοῦ δι' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, πεποιθότες ὅτι δύνανται καὶ μόνοι νὰ ἐπιφέρουν τὸν θόρυβον εἰς τοὺς Σφακτιανούς καὶ τὸν ὄλεθρον εἰς τοὺς ἤδη ὀπλιζομένους Λαμπαίους (Ἁγιο-Βασιλίτας), καὶ Ρεθυμνίους. Ὁ Ρούσος Βουρδουμπῆς, ὁ Μ. Κουρμούλης, ὁ Γ. Σουδερός, ὁ Πωλογεωργάκης καὶ Μελιδόνης ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἀπαντήσωσιν αὐτοὺς καὶ τοὺς προσέβαλον ἰσχυρῶς εἰς ἅγιον Ἰωάννην, χωρὶον τῆς ἐπαρχίας Λάμπης Καυμένον ὀνομαζόμενον. Πεισματώδης ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας μὲ τὴν πρώτην ἐκείνην σύγκρουσιν ἡ ἀμίλλα ἀνδρῶν γενναίως ἐναντιουμένων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, καὶ ἐριζόντων φιλοτίμως, τίνες νὰ ὑπερτερήσωσιν· ὡσπερ λέοντες ὄρησαν οἱ Τούρκοι πολλάκις κατὰ τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους ἐστοχάσθησαν τὸ πρῶτον νὰ περιφρονήσωσι, καὶ θὰ ἐλάμβανον τὴν ὑπεροχὴν, ἀν ὁ ἀγέωχος Κουντού-

ρης δὲν ἐφρονέετο, ἀπροφύλακτος ἐπιτεθείς κατὰ ἀντιπάλων περι-
 χαρκακωμένων, οἵτινες ταύτοχρόνως ἀντιξώρμησαν κατ' ἐκείνου·
 ἔπεσον δὲ μετ' αὐτοῦ εἴκοσι δύο Τούρκοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Γλυμίδης·
 καὶ ἀπώλειαν δύο σημαίας, τῶν ὁποίων ἐγένοντο κύριοι οἱ στρα-
 τιῶται τοῦ Βουρδουμπᾶ καὶ Μελιδόνη. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων
 ἔπεσαν τρεῖς, καὶ ἐπληρώθησαν ἑπτὰ. Ὁ θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ
 διέδωκε τὴν ἀθυμίαν, καὶ ἐπήνεγκε παραυτίκα τὴν ὀπισθοδρόμησιν
 εἰς τοὺς λοιπούς, τοὺς ὁποίους ἀδιαφόρησαν οἱ νικηταὶ νὰ κατα-
 διώξωσι περαιτέρω, ἀρκεσθέντες εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ περιβοήτου
 Κουντούρη.

Ἐματαιώθη λοιπὸν καὶ ἐντεῦθεν ἡ πρώτη ἐπιφοβὸς κίνησις
 τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐπιστραφέντες εἰς τὸ φρουρίον, ἐθρήνουν μᾶλ-
 λον διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀρχηγοῦ· ἠσθάνθησαν δὲ ταύτοχρόνως
 καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Ρεθύμνης, ὡς καὶ οἱ τῆς Κυδωνίας, ὅτι δὲν
 εἶναι κτήνη οἱ ἄνθρωποι νὰ τοὺς σφάζωσιν, ὅταν θέλωσιν, ὡς ἐφόν-
 νευσαν πρὸ ὀλίγου τοὺς ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους· ἀλλ' ἤδη ἔχον-
 τες καὶ αὐτοὶ ὅπλα εἰς χεῖρας, μέλλουσι νὰ διεκδικῶσιν ὡς ἄν-
 δρες τὰς προτέρας κατ' ἐκείνων ὕβρεις, καὶ νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν
 ἰδίαν ζωὴν. Μὲ συνεχεῖς δὲ μετὰ ταῦτα ἀκροβολισμοὺς πανταχοῦ
 οἱ Ἕλληνες καὶ ἐνέδρας, περιώρισαν καὶ τοὺς Ρεθυμνίους Τούρκους
 ἔνδον τοῦ φρουρίου των, οἵτινες δὲν ἔπαυον νὰ ἐξέρχονται συνε-
 χῶς πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀπροσδοκῆτων αὐτῶν πολεμίων.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω διήγησιν τῶν κατὰ τὴν Ρεθύμνην, συμβάν-
 των, ἐπανερχόμεθα εἰς Κυδωνίαν.

Ἀφοῦ οἱ Τούρκοι τοῦ μέρους τούτου ἠττήθησαν, ὡς εἴπομεν εἰς
 Διγενῆ, ἐπυρπόλησαν δι' ἐκδίκησιν τὰ κατὰ τὸ πεδίων κείμενα μο-
 ναστήρια τῆς Χρυσοπηγῆς, τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου, ἁγίας Μονῆς
 καὶ ἄλλα, λεηλατήσαντες αὐτά, πυρπολήσαντες συγχρόνως καὶ
 λεηλατήσαντες καὶ ἀπάσας τὰς χριστιανικὰς οἰκίας. Αφοῦ δὲ τὸ
 δεῦτερον ἠττήθησαν εἰς Μαλάξαν, εἰς Κουσουνάρια, καὶ ἁγίαν Μα-
 ρίναν, ὁ Νικόλαος Λακκιώτης, ὁ Ἄνδρέας Φασούλης καὶ Σταμά-
 τιος Σινιτάκης ὁ ἐκ Κεφαλάδων, καταβάντες μετὰ πολλῶν ἄλλων
 εἰς τὸ πεδίων ἐν νυκτὶ ἐπυρπόλησαν καὶ ἀπετέφρωσαν πολλὰ μεγα-
 λοπρεπῆ οἰκήματα τῶν Τούρκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ διὰ

μεγάλης δαπάνης, ἢ μᾶλλον διὰ πολλῶν καὶ σκληρῶν ἀγγαραειῶν τῶν Ἑλλήνων ἀνεγερθὲν λαμπρὸν αἰκημα, Σερσεμπίλια ὀνομαζόμενον, ἀνήκον εἰς τὸν ἐπίσημον Τοῦρκον Χουσεῖν Σοφτᾶν. Ἐκτοτε δὲ οἱ Τοῦρκοι περιωρίσθησαν νὰ κατέχωσιν ὡς προμαχῶνας τοῦ φρουρίου τὸ Κόκκινον λεγόμενον μετόχιον τοῦ Ἰμβραῖτι Σοφτᾶ, τὸ τοῦ Μπάρμπου, ἀνήκον εἰς τὸν Ἄλῆν Σοφτᾶν, καὶ τὸν ἰσχυρὸν πύργον τοῦ Ταράτσου· συνεχεῖς ὅμως ἐνέδραϊ τῶν Ἑλλήνων περὶ ταῦτα ἔβλαπτον τοὺς κατέχοντας Τοῦρκους.

Ἐν τῷ μεταξῦ δὲ σῶμα τουρκικὸν ἐξ ἑκατὸν πενήτηντα περίπου ἀνδρῶν συνιστάμενον, ἐξεληθὸν μὲ πολλὴν προφύλαξιν τῆς Σούδας εἰς Καλύβας, ἤρχετο νὰ δώσῃ συνδρομὴν εἰς τοὺς πολιορκουμένους καὶ κινδυνεύοντας περὶ τοὺς ἑκατὸν εἰς τὸν πύργον τοῦ Ἀλιδάκη· ἀπαντηθέντες, ὅμως ἀνωθεν τοῦ χωρίου Ἀρμένιον ἀπὸ σῶμα Σκυφιωτῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν, ἐδιᾶσθησαν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν νὰ τραπῶσιν, ὅθεν ἐξῆλθον καταλιπόντες εἰς τὴν καταδίωξιν πέντε νεκροὺς καὶ ὄπλα, ὅτε ἔπασαν καὶ τρεῖς Ἕλληνες, οἱ δὲ Τοῦρκοι τοῦ Προσνέρου ἐγκατελείφθησαν αὐθις εἰς τὴν τύχην των. Ἄμα δὲ ἤκουσαν οἱ εἰς Μαλάξαν τοποθετημένοι τοὺς πυροβολισμοὺς κατὰ τοὺς Ἀρμένους, μετὰ προθυμίας ἔτρεξεν ὁ Ἰωάννης Σακίρης μὲ πενήντα περίπου στρατιώτας τῆς Μαλάξας, διὰ νὰ δώσῃ βοήθειαν· ἂν προεκατελάμβανε τὰς Καλύβας, δυσκόλως ἠδύναντο νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ τῶν λέμβων οἱ ὀπισθοδρομήσαντες. Ὁ Κρῆς στρατιώτης δὲν ἐπρόσμενε κατ' ἀρχὰς διαταγὴν διὰ νὰ κινηθῇ· τὸ ὄπλον ἔθετεν ἐπ' ὤμων, καὶ ἄρτον ἐν τῇ πήρᾳ, καὶ ἔτρεχε προθύμως, ὅπου ἐκάλει αὐτὸν ἡ τῆς πατρίδος του ἀνάγκη, μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἔμελλε νὰ συλλήσῃ καὶ ὄπλα ἐχθρικά.

Τὴν 23 Ἰουνίου λίαν πρῶτῃ παρετήρησαν οἱ σκοποὶ τοῦ Δασκαλάκη καὶ Χάλη ἐξεληθόντας τοῦ φρουρίου Τοῦρκους πολλοὺς· καὶ συγχρόνως εἶδον ἐξ αὐτῶν περὶ πεντακοσίους μὲν διενθυθέντας ἐναντίον τῆς Μαλάξας, τοὺς δὲ λοιποὺς δισχιλίους περίπου ἀνερχομένους διὰ νὰ προσβάλωσι τοὺς περὶ τὸν Φασούλην καὶ Χάλην ὄρεινους. Οἱ Τοῦρκοι οὗτοι ἐσκέφθησαν ὅτι ἐὰν μὲ μέρος τῆς δυνάμεως των ἀφ' ἐνὸς δυνηθῶσι νὰ φέρωσι ἀντιπερισπασμὸν καὶ κωλύσωσι τὸν Δασκαλάκην νὰ μὴ παράσχη ἔγκαιρον συνδρομὴν, οἱ πλείο-

νες καταθροῦθήσαντες τοὺς τοποθετημένους εἰς Ἀγίαν Κυριακὴν καὶ λοιπὰς ἐπικαίρους θέσεις, ἠδύναντο εὐκόλως νὰ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ σχέδιόν των· ὁ δὲ σκοπὸς των πάντοτε ἦτο νὰ καταστρέψωσι τὸ Θέρισον πρὸ πάντων καὶ Λάκκους.

Ἄλλως ὅμως ἀπέβη τοῦτο· οἱ Ἕλληνες, καὶ τοὶ γνωρίζοντες ὅτι εἶχον ἀντιπάλους γενναίους καὶ ἰσχυροὺς, ἔμαθον ἤδη ἀρχοῦντως νὰ νικῶσιν. Ἄμα προέβησαν εἰς τὴν θέσιν Γερολάκκον κατὰ τὰ Κεραμεῖα, πρῶτος ὁ ὀρμητικὸς Α. Φασούλης μὲ τοὺς στρατιώτας του προσέβλαζεν ἐπιτυχῶς τοὺς πολεμίους· καὶ ἐκόλυσεν ἐπὶ πολλὴν ὥραν τὴν προόδόν των, ἕωσού παραυτίκα φθάσαντες οἱ περὶ τὸν Ι. Χάλην Κεραμειανοί, οἱ περὶ τὸν Β. Χάλην Θερισιανοί, οἱ Λακκιῶται ὠσαύτως καὶ λοιποὶ Ριζῆται, οἱ ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Α. Παναγιώτου, ἐπετέθησαν μὲ πολλὴν ὀρμὴν πανταχόθεν κατ' ἐκείνων ἀνωσιῶς ἐπέμειναν οὗτοι νὰ ἀντιπαραταχθῶσι μὴ δυνηθέντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν νὰ κρατηθῶσιν εἰς τὰς θέσεις των, καθ' ὧν ἀρόθως ἐφορμοῦντες οἱ Ἕλληνες ἐπέφερον πλείονα φθοράν, ἐτράπησαν οἱ Τούρκοι εἰς ὀπισθοπόρησιν ἀπὸ μέρος κατωφερές, ὅθεν καταδιώκοντο εἰς εὐθέτων θέσεων ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἐπὶ πολὺ.

Ἐκατὸν περίπου ἐκ τῶν Τούρκων ἔπεσαν εἰς τὴν μάχην ἐκείνην, τὰ δὲ ὄπλα των πολλοὶ ἔρριπτον διὰ νὰ διασωθῶσιν. Εἰς τὴν καταδιώξιν ἐκείνην ἐφρονεύθη καὶ ὁ Χασὰν Βέης Τουκμεζῆς, Τούρκος διαβόητος ἐπὶ φόνοις (1) καὶ πάσῃ κακίᾳ, τὸν ὁποῖον κατέλαβον ὑπὸ θάμνον κριφθέντα οἱ καταδιώκοντες· οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπαισε τότε, ἐπληγῶθησαν δὲ μόνον ἑπτὰ, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰωάννης Στρογγυλὸς ἐκ Θερίσου.

Παραλαβὼν ὁ Δασκαλάκης ἐκ τῆς Μαλαζῆς ὀγδοήκοντα ἐκ τῶν μάλλον διακεκριμένων ἀνδρῶν, ἔτρεξε νὰ βοηθήσῃ εἰς Γερολάκκον.

1) Ὁ Τούρκος οὗτος εἶχε φονεύσει πολλοὺς καὶ ἄλλους χριστιανοὺς Ἕλληνας πρότερον, καθὼς καὶ πέντε ἡμερῶν μίαν φορὰν εἰς Ἀσβεστοποισεῖον κατὰ τὸ Ἀκρωτήριον πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 1812, ὅτε ἡ ζωὴ τῶν δυσμοίρων Ἑλλήνων ἐκρέματο ἀπὸ τὴν θέλησιν καὶ τοῦ ποταπωτέρου τῶν Τούρκων· ἐκ τῶν ἀναιρεθέντων πέντε, εἷς ἦτο ὁ Ἀδύμης Ἀνδρεαδάκης, παρευρεθεὶς κατὰ τὴν ἐκεῖ, κτηματίας ἐκ τοῦ χωρίου, τοῦ καλουμένου Χορδάκι.

Εύρεν ὁμως καταπολεμημένους τοὺς Τούρκους, χωρὶς νὰ μεθέξη τῆς μάχης. Ἡ περίστασις τοῦ Γερολάκκου κατέστησεν ἔτι μᾶλλον ἐπιφύβους τοὺς Ριζήτας εἰς τοὺς πολεμίους των· διαμείνας δὲ ὁ Σήφακας εἰς Μαλάξαν μὲ πολλοὺς ἐκ τῶν Σφακιανῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν, ἐκινεῖτο παραυτίκα νὰ ἐπιτεθῆ εἰς Νεροκούρου κατὰ τῶν πεντακοσίων· ἀλλ' οὗτοι, ὡς φαίνεται, εἶχον μάθει τὴν ἥτταν τῶν λοιπῶν εἰς Γερολάκκον, καὶ διὰ τοῦτο ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος ἐστράφησαν προλαθόντες εἰς τὰ ὀπίσω.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω παυχθέντα ἐπεριφρόνησαν μᾶλλον τοὺς πολεμίους των οἱ Ἕλληνας· ὅθεν τριακόσιοι περίπου ἄνδρες ἐκ τῆς Μαλάξας, διαλαθόντες ἐν νυκτὶ τὰς εἰρημένα μετόχια (1) τουρκικῆς φυλακῆς, προσῆλθον ὑπὸ τὸ τεῖχος τοῦ φρουρίου Κυθωνίης, καὶ κατέκαυσαν τὰ πρὸ τῆς πύλης παρκειμένα ταπεινὰ οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον ὡς παντοπωλεῖα· θόρυβον μέγαν διήγειρεν εἰς τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ τὸ αἰφνίδιον τοῦτο περιστατικόν, αἰτινες ἐνόμισαν, ὅτι ὑπῆρχε προπαρασκευασμένη ἔφοδος· ἀλλαγμοὶ δὲ καὶ θρήνοι γυναικῶν καὶ παιδῶν ἐγένοντο γοεροί, καὶ συγχυσις ἀκατάπαυστος καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐπεκράτησε μεταξύ πάντων ἀπελπισθέντων, ὅτι ἤδη ἀπώλοντο! Μέχρι πρωίας περιτρέχοντες τὰς ἐπάλλξεις ἀθροοὶ οἱ ἄνδρες, ἐκκονιοβόλουν ἀδιαλείπτως ἐν τῷ σκότει, ἀλλ' ὅμως ἀσκόπως καὶ τυχαίως, διὰ νὰ ἀποσοβῆσσι δῆθεν τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον. Οἱ δ' Ἕλληνες μετὰ τὴν ρηθεύσαν πρᾶξιν ἀπεμακρύνοντο ὀπισθοποροῦντες ἐν μέσῳ τοῦ σφοδροῦ πυροβολισμοῦ. Εἰς δὲ μόνον ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει στρατιώτης Ἕλληνας ἐκ τοῦ Μουρίου, χωρίου τῶν Σφακιῶν, καταγόμενος κατεθροῦσθη ὑπὸ τυχαίας σφαίρας, οὕτως τὸν νεκρὸν μετακομίσαντες οἱ λοιποὶ ἔθαψαν εἰς Μαλάξαν.

Ἀφοῦ εἰς πολλὰ μέρη, ὡς εἴρηται, ἠττήθησαν οἱ Τούκοι, ὁ δὲ ὀπλιζόμενος Ἕλληνας, ἀπαλλαττόμενος ἀπεχθεστάτης δουλείας, παρίστατο ἤδη βαρὺς πρὸς τοὺς πρότερον ὕβριστάς του, μένεα πνέοντες οἱ πρῶτοι ἐστράφησαν καὶ πάλιν εἰς σφαγὰς ἀόπλων καὶ ἀ-

1) Μετόχια καλοῦσιν οἱ Κρήτες τὰ ἀγροτικὰ των ὑποστατικὰ, καὶ μετοχικούς, τοὺς καλλιεργοῦντας ταῦτα, τοὺς ὁποίους ἀλλαγῆς καλοῦσιν.

δυνάτων. Ἐφώρμησαν λοιπὸν κατὰ σωματὰ αἰφνιδίως, λήγοντος τοῦ Ἰουνίου, εἰς ὄλον τὸ Ἀκρωτήριον καὶ πανταχοῦ, ἔνθα εὕρισκον γέροντας, παιδία καὶ γυναῖκας, ἠχμαλώτιζον καὶ ἐφόνεον· πλήθος τοιούτων περιπλανώμενον εἰς ὄρη καὶ χαράδρας δίκην λαγῶν, ἔμελλε νὰ ὑποστῇ τὸν ἀδικὸν θάνατον, εἰ μὴ ἐτύγχανον περιπλέοντα ἐκεῖ ἑπτὰ πλοῖα Κασσίων, τὰ ὅποια προφθάσαντα διέσωσαν πολλοὺς ἐξ ἐκείνων ὄδυρομένους παρὰ τοὺς αἰγιαλοὺς καὶ μετεκόμισαν εἰς τὸν ἐλεύθερον ἤδη Ἀποκόρωνα καὶ εἰς Κόσσον.

Δώδεκα δ' ἔνοπλοι εὐρεθέντες κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην εἰς Ἀκρωτήριον, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ ὁ Γρ. Δαμινός, ὁ Στέφανος Λερᾶς, καὶ ὁ Κ. Ταυπαρῆς, διέσωσαν ἀπὸ τὸν κίνδυνον πολλοὺς ἄλλους τοιούτους, διαλαθόντες τοὺς ἀδυσωπήτους φονεῖς, καὶ ὀδηγήσαντες αὐτοὺς δι' ἀβάτων καὶ ἀποκρήμων ὑπὸ ἀσελήνου νύκτας εἰς Μαλάξαν. Ἐλεηλάτησαν δὲ τότε οἱ Τούρκοι καὶ κατέκαυσαν ἅπαντα τὰ χωρία, καὶ τὰ πλούσια μοναστήρια τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ Γουβερνέτου.

Ἄς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ τὴν Ρεθύμνην γεγόμενα.

Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Καύμένου, ὁ μὲν Γ. Δεληγιαννάκης, ὁ Π. Μανουσελής, ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Ι. Δρουλίσκος καὶ Ρουστικιανός περιωρίζον, ὡς προείπομεν, τοὺς Τούρκους τῆς Ρεθύμνης εἰς τὸ φρούριον, ἀποκρούοντες γενναίως τὰς συχνὰς ἐξόδους των· ὁ δὲ Ρούσος, ὁ Τσουδερός, ὁ Κουρμούλης, ὁ Πωλογεωργάκης καὶ Μελιδόνης προέβησαν τὴν 20 Ἰουνίου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πάνακρον ἢ Ἀμαρίον, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι ἔλαβον παρακρήμα μέρος εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα, καὶ ἠγόραζον ἐπὶ μεγάλῃ τιμῇ τὰ προσφερόμενα ὄπλα· ἅπαντες οἱ Κρητῆς Ἕλληνες ἐπιθύμουν ἂν ἀποχωρίζοντα τῶν πρότερον συμβιούντων Τούρκων, καθ' ὅσαν ἔβλεπον τὴν ἐπανάστασιν προσδεύουσαν, καὶ ἐπὶ ἠνύξανεν ὁ κίνδυνος ἐκ τούτου πλειότερος, πολὺ δὲ περισσότερο εἰς τοὺς Ἀμαριώτας διότι ἐπαπειλοῦντο καὶ κατεπιέζοντο μᾶλλον οὗτοι ὑπὸ τῶν Ἀμπαδιωτῶν Τούρκων, οἵτινες κατεκράτουν μέγα μέρος τῆς ἐπαρχίας.

Οἱ Ἀμπαδιῶται ἦσαν Τούρκοι ἄνδρες καὶ γενναῖοι, ὡς καὶ οἱ Σελινιώται· ἦσαν ὅμως μᾶλλον ἀγριωτέρων ἡθῶν, καὶ ὅλος ἀπο-

λίτευτοι, διὰ τοῦτο καὶ ἐπαχθέστεροι εἰς τοὺς τυραννουμένους (1).

Τούτους λοιπὸν ἦλθον νὰ καταπολεμήσωσιν οἱ εἰρημέοι ὄπλαρχηγοί. Οἱ δὲ Ἀμπαδιῶται ἅμα ἔμαθον ὅτι ἐξεργάγη ἡ ἐπανάστασις, καὶ ἐπροχώρει πρὸς τὸ μέρος των, μετεκόμισαν τάχιστα τὰς οἰκογενεάς καὶ τὰ εὐκόμιστα τῶν οἰκιακῶν εἰς Ἡράκλειον καὶ διέμειναν συσσωματωθέντες εἰς Βαθιακόν, πρωτεύουσαν τοῦ συνοικισμού των, ἔτοιμοι ὄντες νὰ ὑπερασπίωσι διὰ τῶν ὄπλων ἑαυτούς, τὴν περιουσίαν, καὶ τιμὴν των· ὁ δ' ἀρχηγὸς των Δελημουσταφᾶς, περιβλεπτοὺς ἐπ' ἀνδρία, ὠχυρωμένος μ' ἑκατὸν περίπου τοιούτους, ἐπρόσμενον ἄγρυπτος τὴν προσβολὴν τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἐπετέθησαν τέλος κατ' ἐκείνων οἱ Ἕλληγες, καὶ πυροβολισμὸς διηνεκῆς νυχθημερὸν πεισματώδης κατ' ἀλλήλων διήρκεσεν ἐπὶ δύο σχεδὸν ἡμέρας· τὴν δ' ἐπιούσαν ἐξορμήσαντες τῶν ὠχυρωμάτων οἱ Τούρκοι, ἐπέπεσον νὰ καταδιώξωσι τοὺς πολεμίους των, οἵτινες ἀποσυρθέντες κατέλαβον ὠχυρωτέρας θέσεις, ἔνθα πεισματώδης διήρκεσεν ἐπὶ τέσσαρας σχεδὸν ὥρας ἡ ἀμοιβαία ἀμυνα· θλασθέντος ὁμοῦ τοῦ ὄπλου ἐπὶ τέλους τοῦ Δελημουσταφᾶ, καὶ πληγωθέντος τὴν χεῖρα ἐξώρμησαν οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν Ἕλληγες καὶ περιεκύκλωσαν ταχέως πολλοὺς Τούρκους εἰς τὴν θέσιν των, τοὺς ὁποίους ἐφόνευσαν ἅπαντας ὁμοῦ καὶ τὸν ἀρχηγὸν Δηλημουσταφᾶν· καὶ δὲν ἠδύναντο βεβαίως ν' ἀντέχωσιν οἱ λοιποὶ Τούρκοι τοῦ λοιποῦ, διότι συγχρόνως καὶ ἄλλα σώματα Ἑλλήνων, καὶ ἐξαιρέτως τὸ ταῦ Μελιδόνη, ἐξώρμησαν κατὰ τῶν λοιπῶν τουρκικῶν θέσεων· ἔπειτα δὲ καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ ἐπήνεγκε τὴν ἀθυμίαν εἰς πάντας.

Ἐστρεψαν λοιπὸν τὰ νῶτα καὶ οἱ ἀνδρεῖοι Ἀμπαδιῶται εἰς τοὺς ἀντιπάλους των· ἄλλοι δὲ καταδιωθέντες εἰς ὄρη ὑπὸ τῶν συνεπαρχιωτῶν αὐτῶν μάλιστα, κατεστράφησαν οἱ πλεῖστοι· ἑπτὰ δὲ

1) Περὶ τῶν Ἀμπαδιωτῶν ἐπεκράτησε παρὰ τισιν ἡ ἰδέα ὅτι εἶνε ἀπόγονοι τῶν Σαρακηνῶν, οἵτινες κατέλαβον τὴν νῆσον κατὰ τὸν 9'. αἰῶνα. Ταῦτα εἶνε ἱστορικῶς ἀνυπόστατα. Οἱ Ἀμπαδιῶται ἦσαν Ἕλληγες καὶ Ἐνετοὶ ἐξισλαμισθέντες. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ διαμέρισμα ὅπερ κατοικοῦσιν ἀνήκεν εἰς λατινικὸν τι μοναστήριον, ἐξ οὗ ἀπεκλήθη Ἀθαβία, καὶ οὐχὶ ἔνεκα Ἀραβος φυλάρχου, ὡς εἰκάζει ὁ Πουκβίλ.

Ἕλληνες ἐφρονέθησαν περὶ τὸ Βαθυκίον καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐν-
νέα· λαφυραγωγῆσαντες δὲ καὶ κατακκύσαντες τὰ χωρία τῶν, ἐφι-
λονείκουν ἐπὶ ἡμέρας τινάς, ἂν ἔπρεπε νὰ προχωρήσωσι πρῶτον εἰς
Δύλοπόταμον, ἢ εἰς Γορτύνην, τῆς ὁποίας οἱ Τούρκοι, ἀφοῦ ἀπω-
λέσθη ἤδη τὸ προπύργιον τῶν ἡ Ἀμπαδία, ἐπρόσμεναν τὴν ἐκείσε
εἰσβολὴν τοῦ Κουρμούλη μετὰ τῶν λοιπῶν.

Ἐν τούτοις χίλιοι πεντακόσιοι περίπου Τούρκοι ἐξῆλθον τῆς
Ρεθύμνης περὶ τὰς ἀρχάς τοῦ Ἰουλίου, καὶ ἀθρόοι ᾤδυσαν ἐναν-
τίον τῶν Καλλικρατιανῶν. Εἶχον δὲ κἄμει ἀπόφραξι, ὡς λέγεται
ἀφοῦ καταστρέψωσι τούτους, νὰ τραπῶσι περὶ τὰ κἄμει καὶ εἰς τὴν
καταστροφὴν τῶν Λαμπκιῶν. Διότι οἰκοῦντες καὶ οὗτοι ὄρεινὴν
μᾶλλον ἰσχυρίαν, ἐπροζένοον τὸν αὐτὸν φόβον εἰς τοὺς Ρεθυμνίους
ὡς καὶ οἱ Σφακιανοί, καὶ οἱ ὄρεινοὶ τῆς Κυδωνίας εἰς τοὺς ἐν Χι-
νίοις· ὁ Π. Μανουσεῖλης ὁμοίως μὲ τοὺς Καλλικρατιανούς, ὁ Τσου-
δερῆς μὲ τοὺς Λαμπκιῶν, ὁ Σηφοδασκακλάκης μὲ τοὺς Ἀσφειδιω-
τῆς, ὁ Γ. Δεληγιαννάκης, καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς Σκυ-
φιώτας, καὶ μέρος Ἀποκορωνιτῶν, ὁμοίως καὶ ὁ Δρουλιῆσκος μὲ
τοὺς ὀπλοφορήσαντας Ρεθυμνίους καὶ ὁ Φραγγούλης Καριανὸς πα-
ρεστάθησαν τὸ πρῶτον ἰσχυροὶ ἀντίπλοιοι τῶν Τούρκων, μὲ τοὺς
ὁποίους ἔλαβεν μέρος καὶ οἱ ἐκ τῆς Ἀμπαδίας ἐπιστραφέντες ἐκ
τῶν ὀπλαρχηγῶν τινες, οἷον ὁ Πωλογιωργάκης καὶ Μελιδανής.

Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐπολέμουν πεισιμότως, τὴν δὲ ἐπομένην ὄρ-
θρου βαθύς γενομένου, ἐπροχώρησε λεληθῶτως μέρος τοῦ τουρκικοῦ
στρατοῦ, καὶ ἐνέδρακε πῦρ εἰς τινὰς συνοικίας τοῦ χωρίου Καλλι-
κράτη, τὰς ὁποίας κατέκαυσε χωρὶς νὰ εὐρωσιν ἀνθρώπον διὰ νὰ
κακοποιήσωσι· δρομαῖοι ὁμοίως μετὰ τοῦτο ἐπανεῆλθον παρευθὺς εἰς
τὰς προτέρας θέσεις τῶν, καταδιωθέντες ἄνευ βλάβης, ἐνθα διέ-
μειναν ἐφῆξθε τρεῖς ἡμέρας. Ἰσχυρὰ ἀμοιβαία ἀντίστασις, ἀκροβο-
λισμοὶ συνεχεῖς, καὶ ἀδιάλειπτοι ἐνεδραὶ ἐματῶσαν πάλιν τὸ σχέ-
διον τῶν Τούρκων· καὶ ἐπὶ τέλους ἠναγκασθησαν νὰ ἐπανεέλθωσι
εἰς τὸ φρούριον, ἀφοῦ ἀπώλεσαν περὶ τοὺς τριάκοντα, κατακκύσαν-
τες μοναστήρια καὶ χριστιανικὰς οἰκίας, καὶ κατερημῶσαντες ὀλό-
κληρα χωρία. Ἐπίσαν δὲ εἰς ὅλας ἐκεῖνας τὰς συγκρούσεις καὶ ἐν-
νέα Ἕλληνες, ἐξ ὧν τρεῖς ἦσαν Λαμπκιῶν, δύο Ρεθύμνιοι, οἱ δὲ

Ὁσέρως Κοιτς

Κρητὸ μαχητὴς τοῦ 1821.

λοιποὶ ἐκ διαφόρων σωμάτων, καὶ ἐτραυματίσθησαν δεκατρεῖς· κατέκαυσαν δὲ ὡσαύτως καὶ οἱ Ἕλληνες τουρκικὰς οἰκίας πολλὰς καὶ κατεκρήμνισαν τὸ τζαμίον τῶν Ρουστίνων εἰς ἀντεκδίκησιν, τοῦ ὁποίου τὸν μόλυβδον μετεποίησεν εἰς σφαίρας τουφεκίων. Ὡς οἱ τῆς Κυδωνίας Τούρκοι εἶχον ἀντικείμενον τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀντιπαθείας των τοὺς θαυμαστοὺς πρὸ πάντων Λακκιώτας καὶ Θερισσανούς, οὕτω καὶ οἱ τῆς Ρεθύμνης τοὺς ἀπέναντι Καλλικρατιανούς καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὰς ὑπερείας Λάμπης καὶ Ρεθύμνης· καὶ ἐπεθύμουν σπεύδοντες παντὶ σθένει νὰ τοὺς ἐξαφανίσωσιν.

Συγχρόνως δὲ μὲ τὰ εἰρημένα κινήματα τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων προητοιμάζοντο καὶ οἱ τῆς Κυδωνίας νὰ συνεστρατεύωσι. Τὴν πρώτην Ἰουλίου διέφυγον τὴν αἰχμαλωσίαν τρεῖς γυναῖκες ἐκ τοῦ φρουρίου, αἵτινες διαλαθοῦσαι τὰς ἐν τῷ πεδίῳ τουρκικὰς φυλακάς, προσῆλθον εἰς Μαλάξαν, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Δασκαλάκην ὅτι οἱ Τούρκοι ἠτοιμάζοντο ἕως πέντε χιλιάδες μετὰ πολλῆς δραστηριότητος νὰ ἐστρατεύωσι κατὰ τῶν χριστιανῶν, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν κανόνια, βόμβας, σχοινία καὶ ἀλύσεις, καὶ ὅτι εἶχον σκοπὸν νὰ ἐπιδράμωσι πρῶτον εἰς τὰς Ρίζας, κακεῖθεν εἰς Σφακία· νὰ θύσωσι δὲ καὶ ἀπολέσωσι πᾶν τὸ προστυχόν, καὶ μεταφέρωσι δεσμίους εἰς τὸ φρούριον τοὺς αἰχμαλώτους.

Τὴν εἰδήσιν ἐκείνην ἐθεώρησε λίαν σπουδαίαν ὁ Δασκαλάκης· παρήγγειλε δὲ παραχρῆμα πρὸς τὸν Χάλην καὶ Φασούλην εἰς Ἀγίαν Κυριακὴν, καὶ πρὸς τὸν Α. Παναγιώτου εἰς Ἀποπηγάδι νὰ συναθροίσωσι τάχιστα περὶ ἑαυτοὺς τοὺς στρατιώτας των, προσέχοντες ποῦ μέλλει νὰ διευθυνθῇ ὁ ἐχθρὸς, καὶ νὰ προφθάσωσιν ἐκεῖ, καταλιπόντες μόνον τὰς ἀναγκαίας φυλακάς· αὐτὸς δὲ διέθεσε παρευθὺς τὰ τῆς Μαλάξας, διορίσας φρουρὰν τὸν Ἰωσήφ Καυκαλάκην καὶ Ἰω. Σακίρην μὲ τοὺς ἀναγκαίους Ἀποκορωνίτας καὶ Σφακιανούς· τὸν δὲ Σήφακκαν, τὸν Ν. Ζερβόν, τὸν Π. Σουλιώτην, τὸν Γ. Δαμιανόν, τὸν Μουστογιάννην, τὸν Λεράν καὶ ἄλλους ἐπ' ἀνδρεία διακεκριμένους, καθὼς καὶ ἐπιλέκτους τινὰς Ἀνωπολίτας, διέταξε νὰ ἦναι ἔτοιμοι νὰ τὸν ἀκολουθήσωσιν, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἀπαιτήσῃ.

Ἐξῆλθον λοιπὸν τὴν 4 τοῦ μηνὸς μετὰ μεσημβρίαν οἱ Τούρκοι πεντακισχίλιοι περίπου φέροντες ἅπαντα τὰ προεξηρημένα· καὶ ἐσκή-

νοσαν κατὰ τὴν θέσιν Ἀγίαν τῆς Κυδωνίας· τὴν δ' ἐπιούσαν, ἀνατελειαντος τοῦ ἡλίου, μετὰ τὸν συνήθη κανονοβολισμὸν ᾤδευσεν ἀθρόως ὁ στρατός, παρακολουθοῦντος καὶ τοῦ Λατίφ Πασᾶ, ἔνδον τῆς φάραγγος κατὰ τὴν θέσιν Καμπιά, διευθυνόμενος ἐναντίον τοῦ Θερίσου· ὁ Β. Χάλης καὶ ὁ Α. Φασούλης παρουσιασθέντες πρῶτοι εἰς Καμπιά μὲ τριακοσίους περίπου, ἀντετάχθησαν ἡρωϊκῶς· ἔφθασε παρευθὺς ὁ Γ. Χάλης μὲ τοὺς Κεραμιανούς· καὶ συνέτρεχον προθύμως ὀπλοφόροι πολλοὶ, κωλύοντες ἐπὶ τρεῖς ὥρας ἐν τῇ φάραγγι ἀσυγκρίτως πολλαπλάσιον ἐχθρὸν νὰ προβῆ ἐπὶ τὰ πρόσω.

Δρομαῖος κατέφθασεν εἰς Καμπιά μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Δασκαλάκης μὲ ἑκατὸν πενήντα περίπου στρατιώτας, συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ρηθέντων γενναίων ἀνδρῶν· περιελθὼν δὲ μὲ πολλὴν ταχύτητα τὰς ἀμυντικὰς τῶν Ἑλλήνων θέσεις, ἐνεθάρρυνεν ἐνθουσιωδῶς τοὺς γενναίως ἀνθισταμένους· « Ἄς γενναιοψυχῆσωμεν, ἀνέκραξεν, φίλοι συστρατιῶται, διὰ νὰ νικήσωμεν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ ταύτην τὴν φορὰν τὸν ἐχθρὸν, καὶ καταβάλωμεν ὀλοτελῶς τὸ θράσος του, ὅστις ἐκινήθη σήμερον τέσος πολὺς μὲ σκοπὸν νὰ μᾶς ἐξαφανίσῃ ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Ἐὰν νικήσωμεν καὶ τώρα φίλοι μου, δὲν θὰ φοβηθῶμεν ὅτι μέλλει εἰς τὸ ἐξῆς νὰ μᾶς ἐνοχλήσῃ· ἄς καρτερήσωμεν μὲ ἀνδρίαν, καὶ ἴδου οἱ γενναῖοι ἀδελφοί μᾶς Λακκιῶται φθάνουσι διὰ νὰ μᾶς βοηθήσωσιν. »

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Δασκαλάκη ἐπροξένησαν, ὡς ἦτον ἐπόμενον, θάρρος πολὺ εἰς τοὺς μαχητάς· καὶ ἡ παρουσία τῆς νέας ἐπικουρίας κατέστησεν ἐκείνους τοιοῦτους, ὥστε νὰ ἀντιπαρατάττωνται μὲ πλειοτέραν καρτερίαν κατὰ τῶν θρασέως ἐφορμῶντων ἐχθρῶν· οἱ πολέμιοι ὅμως, ἀσυγκρίτως πολυπληθέστεροι, κατελάμβανον προόδους τῆς ἡμέρας θέσεις λίαν ἐπικαιριωτέρας· καὶ ἡ νίκη ἤρξατο νὰ ὑπομειδιᾷ εἰς ἐκείνους.

Εἰς τοιαύτην κρίσιμον ὥραν, ἡλίου ἤδη μεσουρανοῦντος, ἀνεφάνησαν πλησιάζοντες μὲ πυροβολισμοὺς ὀδοθήκοντα τέσσαρες Λακκιῶται, ὀδηγούμενοι ὑπὸ τῶν Πρωτμηδῶν καὶ Παρασκευιάων· μάλιστα δ' ἔστησαν ἐκείνοι τοὺς ὡκεῖς αὐτῶν πόδας εἰς τὸ ἐρημεκλήσιον τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, κείμενον ἀπέναντι πρὸς δυσμὰς τῶν μαχομένων πολεμίων, καὶ ἐσκέφθησαν παρατηρήσαντες τὸν κίνδυνον, πῶθεν

εἶναι μᾶλλον κατάλληλον νὰ προσβάλλωσιν ἐπικαιρίως τὸν προχωροῦντα ἐχθρὸν. Εἰς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ γενναϊόκαρδος Σαρηδαντώνης, μὲ πολλὴν συγκίνησιν ἀνέκραξεν. « Ἄς ὀρμήσωμεν, καὶ ἄς πέσωμεν ἐπάνω των παρευθὺς ὅσοι ἔχομεν βάπτισμα ἐπάνω μας, καὶ ἢ νὰ χαθῶμεν μὲ τοὺς κινδυνεύοντας τῶρα ἀδελφούς μας ὅλοι μαζῆ, ἢ νὰ νικήσωμεν. Διότι, ἂν χαθῶσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες τῶρα πολεμοῦσι μὲ τόσον κίνδυνον, καὶ τὰ παιδιὰ μας, καὶ αἱ γυναϊκίές μας, καὶ ἡμεῖς ὅλοι εἴμεθα χαμμένοι: » ταχέως δ' ἅπαντες ἀφελόντες τὰ τῆς κεφαλῆς των καλύμματα, καὶ κρατοῦντες αὐτὰ εἰς τοὺς ὀδόντας των, ὡς συνειθίζουσι τοῦτο οἱ Κρήτες εἰς παρομοίας ὀρμητικὰς ἐπιθέσεις, ὄρμησαν ἀτρόμητοι, τρέχοντες μὲ σφοδροὺς πυροβολισμοὺς πλαγιόθεν κατεπάνω τῶν πολεμίων. οἱ ὅποιοι εἶχον προχωρήσει ἤδη καὶ ἀνθίσταντο γενναίως. Δυσπίστευτον εἶναι τὸ μέγα ἐκεῖνο τόλμημα τῶν Λακκιωτῶν: ὑπάρχει ὅμως πραγματικώτατον, καὶ τοῦτο διέσωσε τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν μικρά τις ὤθησις ἐπὶ τὰ πρόσω ὑπελείπετο ἔτι εἰς τοὺς Τούρκους, διὰ νὰ καταφθέρωσι, καὶ διασκορπίσωσι τοὺς ἀνθισταμένους, καὶ οὕτω νὰ γείνωσι κύριοι τοῦ θανάτου καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἠττηθέντων. Οἱ Κρήτες, Ἕλληνές τε καὶ Τούρκοι, ἔχουσι ὁμοίαν φυσικὴν ἀνδρίαν, ὡς γεννημένοι καὶ ἀναθρεμμένοι ἐπὶ τῆς αὐτῆς γῆς: ἔχουσι δὲ τὸ αὐτὸ ὄπλον, καὶ τὸν ἴδιον τοῦ πολεμεῖν τρόπον, μακρόθεν ἰστάμενοι εἰς τὰς μάχας μὲ τὰ κατ' ἐξάίρεσιν τηλεβόλα ὄπλα των ὀπισθεν πετρῶν: δὲν εἶχον ὅμως συνειθίσει ἐκάτεροι καὶ τὸν κατὰ τὰς μάχας περιφραγμὸν μὲ τὰ λεγόμενα ταμπούρια τῶν μᾶλλον ἐμπειροπολέμων Ρουμελιωτῶν: διὰ τοῦτο καὶ ὑπόκεινται εἰς τὴν ὀρμὴν τοῦ τολμηροτέρου.

Ἄμα εἶδον οἱ ἀπέναντι Τούρκοι τὴν ἀκάθεκτον τῶν Λακκιωτῶν ὀρμὴν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ στηριχθῶσι τοῦ λοιποῦ εἰς τὰς θέσεις των: ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ὀπισθοπορήσωσιν ἡσυχῶς, νομίσαντες ὅτι ἦτο εὐκολον νὰ διασωθῶσιν οὕτως εἰς τοσοῦτον δυσβάτους τόπους, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ὀρεινοὶ εἶναι συνειθισμένοι εὐκολώτατα νὰ ὀδεύωσι.

Τὸ ἀνωτέρω κίνημα ἐπηρέασεν ἀμφοτέρους τοὺς στρατούς: διότι ἤρχισαν παρευθὺς οἱ ἀντηχητικοὶ ἀλαλαγμοί, καὶ αἱ θορυβῶδεις

κραυγὰ ἐκ μέρους καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, ἐξορμώντων ἐπίσης ἀπὸ τὰς θέσεις των, καὶ ἐμποιοῦντων οὕτω τὴν ἀταξίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους, οἵτινες ἀπεσύρθησαν κατ' ὀλίγον ὀπισθοχωρικῶς, μιμηθέντες τοὺς πρώτους.

Ἄφου δὲ ἀπαξ οἱ Τούρκοι ἔστρεψαν τὰ νῶτα, ὑπῆρξε τῶντι παρὰδοξον νὰ βλέπῃ τις, ὅτι ὀκτακίσιοι περίπου Ἕλληνες κατεδιώκον πεντακισχιλίους σχεδὸν Τούρκους πρὸς κατοφερῆ ὀπισθοδρόμησιν μέχρι τῆς κατὰ πεδιάδα θέσεως, τῆς Συκολιᾶς καλουμένης. Ἄνωφελῶς ἐπέδειξαν εἰς πολλὰ μέρη οἱ Τούρκοι ἐπιμονὴν γενναίαν νὰ ὑποστηρίχθωσιν· ἢ ἐπιμονὴ τῶν ἐπηύξανε τὰς ἀπώλειάς των. Ἄφου ἀπαξ ἀπώλεσαν τὸ θάρρος, ὑπεχώρουν ἅπαντες πρὸ τῶν νικητῶν· καὶ μέρος μὲν τῶν ὄπλων των ἔριπτον εἰς τοὺς καταδιώκοντας, διὰ νὰ εὐρίσκωσι καιρὸν ν' ἀπομακρύνωνται, μέρος δὲ οἱ νικηταὶ ἐφορμώντες ἀφήρπαζον ταῦτα ἐκ τῶν ὤμων τῶν ἠττημένων, μὴ τὰ ὅποια ἐφόνευσον αὐτούς· κατεκυρίευσαν πολλὰς σημαίας, ζῶα, ἀφθονα πολεμεφύδια, τὰς ἀποσκευὰς ἀπάσας, σὺν ἅπασιν δὲ τούτοις τὰ σχοινία καὶ τὰς ἀλύσεις, δι' ὧν διενεοῦντο ν' ἀπαγάγωσιν εἰς τὸ φρούριον δεσμίους τοὺς Ριζήτας καὶ Σφακιανούς· ὁ δὲ πᾶσας μακρόθεν ἰστάμενος ἔριππος, διεσώθη προφθάσας εἰς τὸ φρούριον· κατεδιώκοντο δὲ ἀβροδίκατοι Τούρκοι ἀπνευστί εἰς ὄραν ὑπερβολικοῦ καύσωνος ὑπὸ ὄρειων ὠκυπέδων, σύντροπον ἔχόντων πᾶσαν σκληραγωγίαν, καὶ πρὸς τούτοις τὴν περὶ ζωῆς ἀπελπίσιν.

Ἐπέκεινα τῶν πεντακισίων Τούρκων ἔπισαν τότε, ἐκτὸς ἐκείνων οἵτινες, ἀποκαρμόντες ἔνεκα τοῦ κατεσκευασμένου δρόμου, ὄρων πρὸς τοὺς παραρρέοντας ρύακας κεληνότες, καὶ πίνοντες ὕδωρ διὰ νὰ δροσίωσι τὰ κατακαύόμενα ἔγκατὰ των ἀπὸ τὰς φλόγας τοῦ καύσωνος, ἔσκαζαν· ἔπισαν ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ μὲν τοὺς περὶ τὸν Β. Χάλην καὶ Φασούλην δεκατρεῖς, ἀπὸ δὲ τοὺς περὶ τὸν Δασκαλάκην ἑπτὰ, καὶ ὁπῶ ἐκ τῶν Κεραμιανῶν καὶ ἄλλων λόχων· ἐτραυματίσθησαν δὲ καὶ τεσσαράκοντα τὸν ἀριθμὸν. Ἄπὸ δὲ τοὺς εὐτόλμους Λακκιώτας ἐτραυματίσθη τὴν πτέρναν ἐλαφρῶς μόνος ὁ Σαρμηδαντώνης Ὁ ἀρείοτολμος οὗτος ἀνὴρ λέγεται ὅτι ἐφόνευσεν εἰς τὴν μάχην ἐκείνην περὶ τοὺς δεκατέσ-

σφαρας ἐκ τῶν πολεμίων ἐξακολουθῶν μέχρι τέλους τὴν καταδίωξιν. ὁ δ' ἐφάμιλλος ἐκείνῳ κατὰ τε τὴν τόλμην καὶ τὴν τῶν ποδῶν ὠκύτητα ἕτερος Λακκιώτης, ὁ Γεώργιος Νικολουδάκης, ἠρίστευσεν ἐξαισιῶς προμαχόμενος καὶ οὗτος τῶν λοιπῶν, ἀπέκτεινέ τινας τῶν καταδιωκομένων, καὶ ἀφῆρσεν ἐκ τῶν ὤμων κύτων πολλὰ ὄπλα.

Καὶ τίς τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο εὐκολον νὰ φονεύσῃ πολέμιον εἰς τοιαύτην περίστασιν; Ἄν ἀπαξάπαντες ἐξηκολούθουν προθύμως τὴν καταδίωξιν, ἀναμφισβόλως πολλῶ πλείονες τῶν ὀπισθοδρομησάντων ἤθελον πέσει νεκροί. ἐτρέπησαν ὅμως (1) πολλοὶ τῶν νικητῶν κατὰ κοκίστην συνήθειαν οὐ μόνον τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, εἰς τὴν λαφυραγώγησιν τῶν νεκρῶν καὶ οὕτως εὖρον καιρὸν νὰ διασωθῶσιν οἱ ἐχθροί.

Ἡ νίκη ἐκείνη ἀνεπλήρωσε τὴν ἔλλειψιν πολεμεφοδίων εἰς τοὺς Ἑλληνας. ὦπλισε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, καὶ κατέστησε τοὺς μὲν Τούρκους ἀτολμοτέρους, τοὺς δὲ Ἑλληνας θαρραλεωτέρους μαχητάς· ὀφείλεται δὲ ἡ νίκη πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ φιλοτιμίαν τοῦ Χάλη καὶ Φασούλη, εἰς τὴν γενναίαν ἐνθάρρυνσιν τοῦ Δασκαλάκη, καὶ εἰς τὴν παράδοξον τόλμην τῶν Λακκιωτῶν.

Τὴν αὐτὴν δ' ἐκείνην ἡμέραν συνητήθη καὶ ὁ Καούρης μετὰ τοὺς Κισαμίτας καὶ Σελινιώτας Τούρκους, ὅσοι ἔμεινον εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας· διότι τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Τούρκων ἐκ τῶν μερῶν τούτων εἶχε μεταβῆ, καὶ συνεξεστράτευον εἰς Καμπιὰ μετὰ τῶν λοιπῶν. Ὁ Σελινιώτης Καούρης ἦτον ἐκ τῶν διακεκριμένων ὀπλαρχηγῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ ἤρχεν ἐπὶ τῶν ἀνδρείων Τούρ-

(1) Τὴν μάχην ταύτην θέτει ὁ Κ. Τρικούπης ἐσφαλιμένως εἰς Σφακία (Τόμ. Α'. σελ. 235). Ἀλλαχοῦ λέγει περὶ Κρητῶν οὕτως, ὅτε ἡ εἰσβολὴ τῶν Τούρκων ἐγένετο τὴν 29 Αὐγούστου εἰς Σφακία « τότε ἐπανῆλθον καὶ οἱ φυγόμαχοι, καὶ διεσπάρησαν τῆδε κάκεισε, γυμνόνοντες ἀναιδῶς καὶ ἀσυνειδήτως τοὺς ὁμογενεῖς των καὶ ὁμοπίστους Χίους, τοὺς κατοικοῦντας τὰ πλησιόχωρα μέρη». Ἄλλ' ὑπῆρχον Χίοι κάτοικοι εἰς Κρήτην; Οὐδεὶς ὑπῆρξαν ἀταξίαι, ὡς καὶ εἰς ἅσπασαν τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, τοιαῦτα δυστυχῶς καὶ εἰς Κρήτην μεταξὺ τῶν Κρητῶν, ὅτε μετέβαινον τὴν 29. Αὐγούστου ἀπὸ Σφακία εἰς Γαῦδον.

κων τοῦ Σελίνου ἔτρεξε δι' αὐτοὺς ὑπολοίπους διὰ τὴν δῶσθαι τὴν συνδρομὴν του εἰς τὴν γενικὴν ἐκστρατείαν, καὶ φέρῃ εἰς τοὺς ἀντιπάλους ἀντιπερισπασμὸν. Ὁ Α. Παναγιώτου ὅμως μὲ μέρος τῶν ὑπ' αὐτὸν ἐκ τῶν Κυθωνιατῶν καὶ Ἀνωπολιτῶν, καὶ ὁ Ἀνδρέας Παπαπωλάκης ἔχων τοὺς Λιβανιανοὺς καὶ Ἀγιουρουμελίτας, ὡς καὶ ὁ Σταμάτιος Ἀνωγειανὸς μὲ τινὰς μὴ Κρήτας τοποθετημένους κατὰ τὴν Τρουπητὴν, θέσιν ὄχυράν, κειμένην ἐπὶ τοῦ Σελίνου πρὸς δυσμὰς τῆς Φάραγγος ἀγίας Ρουμέλης, ἀπέκρουον καρτερικῶς ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐκεῖνον, κωλύοντες τὴν προῆλθῆναι ἐπὶ τὰ πρόσω ἢ νῦξ ἐπιελθοῦσα, διέλυσεν τὴν ἀμοιβαίαν γενναίαν ἀντίστασιν ἀμφοτέρων, καθ' ἣν ἐφρονεῦθον δώδεκα στρατιῶται τοῦ Καούρη· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν ἐκ τοῦ λόχου τοῦ Παπαπωλάκη τρεῖς, καὶ εἰς εἰς τὸ Ἀποπηγαδί, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἰασιμῶς ἑννέα περίπου.

Ἐς ἔλθωμεν ἤδη πρώτῃν φοράν εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης μέρη, διὰ τὴν ἐκθέσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην τραγικώτερας καὶ λυπηροτέρας σκηνάς, αἵτινες ἐπράχθησαν κατὰ δυστυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἐντὸς τοῦ Ἡρακλείου, καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτὸ ἐπαρχίας.

Οἱ κάτοικοι Ἑλληνες τῶν μερῶν τούτων δὲν ἐπανάστησαν συγχρόνως μὲ τοὺς τῆς Ρεθύμνης καὶ Κυθωνίας· διότι οὐ μόνον πολυεμεφώδια καὶ ὄπλα, ὡς προείπομεν, δὲν ἦσαν ἀρκούντα εἰς Κρήτην· ἀλλ' οὗτοι ἀπομεμακρυσμένοι τῶν Σφακίων, τὰ ὁποῖα ἦσαν τὸ κέντρον τῆς ἐπαναστάσεως, δὲν εὐκόλυνον τὴν λαμβάνωσιν εἰς τὰς πρώτας χρείας καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ὀλίγων οὐδὲ εἶχον ὄχυρὰς θέσεις ἢ ἀποφεύγωσιν εἰς καιρὸν κινδύνων τὸν ἀπειλούμενον ὄλεθρον, ἂν καὶ τὸ ἐπιχειρήμα τῆς ἐπαναστάσεως ἀπῆται ταῦτοχρόνως τὴν συνδρομὴν ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων, πολλῶ δὲ μᾶλλον τοσούτων κοινοτήτων πολυπληθῶν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ πλεῖστον καὶ εὐφορώτερον τῆς Κρήτης μέρος· ὑπέστησαν λοιπὸν οἱ ἄθλοιοι λαοὶ ἐκεῖνοι τραγικώτερα δεινὰ μᾶλλον τῶν λοιπῶν, καὶ ἐπέμενον καταδοκούντες τὴν περίστασιν, διότι καὶ σύμφωνοι ἦσαν μὲ τοὺς ἐπαναστατήσαντας ἀδελφούς των, συνεννοούμενοι πάντοτε μὲ αὐτούς, καὶ ἀπῆτουν ὄπλα καὶ τὰ τούτοις ἀναγκαῖα, ἕτοιμοι τὴν συντρίψωσιν τὰς ἀλύσεις των.

Ἄπαρ ἡ λαὸς τῆς Κρήτης διατηρεῖ πάντοτε ἐνδομύχως τὸ αἰ-

σθημα τῆς ἐλευθερίας· καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται κάλλιστα ἀπὸ τὰ σωζόμενα εἰς τὰ ἤθη καὶ τὴν ἀγωγὴν του πολλὰ ἀκόμη ἐκ τῶν φιλελευθέρων θεσμοθεσιῶν τοῦ μεγάλου νομοθέτου Μίνως· καὶ δὲν ἔσχυσαν νὰ ἐξάλειψωσι τὰῦτα οὐδ' αὐταὶ αἱ κατὰ καιρὸν μεταλασσόμεναι σκληραὶ καταδυναστεῖαι, αἵτινες ἐπροσπάθησαν ν' ἀφαιρέσωσι πᾶν εἶδος παιδείας καὶ ἐλευθέρως ἀγωγῆς ἀπ' αὐτόν, διὰ νὰ τὸν ἀποκτηνώσωσι καὶ τὸν καταστήσωσι ἴσασι ὑποχείριον. Μαρτυροῦσιν περὶ τούτου οἱ πολλοὶ καὶ μικροὶ κατὰ τῆς τυραννίας ἀγῶνες του. Διὰ νὰ εὐδοκιμήσῃ δὲ ἡ τελευταία του ἐπανάστασις, ἦτον ἀναγκαῖον νὰ συναποστατήσῃ ἅπας ὁ λαός· καὶ νὰ ἔχη τὰ ἀναγκαϊότερα εἰς ἐπανάστασιν διὰ νὰ προληφθῶσιν οὕτω πολλὰ δυστυχήματα, ἂν καὶ μετ' ὀλίγον ἐπρόλαβέ τινα ἐκ τούτων καὶ ἔστησε πανταχοῦ πολλὰ ἐνδοξα τῆς ἀνδρίας του τρόπαια.

Ὑπόνοιαι μόνον ἤρκουσαν πρότερον εἰς τοὺς Τούρκους, ὅτι ἐνεργεῖται νὰ διακηρυχθῇ Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος· καὶ ἐν τῷ ἄμα ἐλάβαν οὗτοι λίαν ἀπειλητικὴν θέσιν ἐναντίον τῶν ὑποχειρίων Ἑλλήνων· διότι ἐφρόνουσαν κακῶς, ὅτι οἱ Ρῶσσοι, ὁμόθηρσκοι ὄντες μετὰ τοὺς Ἕλληνας, εἰργάζοντο ὑπὲρ ὁμοθηρσκειῶν τυραννουμένων· εἰς τὴν παροῦσαν ὅμως περίστασιν τὸ δεινὸν ἦτον ὅλως διαφορετικόν, καὶ αἱ ὑπόνοιαι τῶν κρατούντων περιεστρέφοντο ἐναντίον τῶν ὑποχειρίων αὐτοῖς Ἑλλήνων.

Φόνοι σκληροὶ ἔνεκα τούτων διεπράχθησαν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἀνήκουστοι κακοπραγαίαι καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην ἀτιμωρῆτως, καὶ τοὶ μὴ γνωστῶν, ὡς προείπομεν, ἐπ' ἀκριβῶς ἔτι τῶν γενομένων εἰς τὴν λοιπὴν Ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν· καὶ εἰς Ἡράκλειον ὡσαύτως ὁ Χασάν Τσελεπῆς τοῦ Χασεκῆ, Τούρκος ὤμος, τεθείς ἐπὶ κεφαλῆς ἀτάκτων πολλῶν ὁμοφύλων του, ἔπραττε μυρία ὅσα κακουργήματα ἐν τῇ πόλει· αὐτὸς δὲ οὗτος ἐξελθὼν ἔπειτα εἰς τὰς ἐπαρχίας διὰ νὰ συναῖξη τὰ ὅπλα ἀπὸ τοὺς χριστιανούς, ἔθυσεν καὶ ἀπώλεσεν πολλούς.

Εὐθὺς δ' ἄμα ἐγένιναν γνωστὰ καὶ ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν καὶ Ρεθύμνην γεγονότα, ὁ Σερῖφ Πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου, καὶ τοὶ ἐναντιούμενος, ὡς λέγεται, πρότερον, ἐπέδωκεν εἰς τὴν ἐπίμονον αἵτησιν τοῦ νὰ ὀπλοφορήσωσιν ἅπαντες οἱ Τούρκοι· καὶ παρευ-

ὅς δὲν ἠκούετο ἄλλο, ἢ κρότος τρομακτικῶς δινηκῶν πυροβολισμῶν νυχθημερῶν ὡς εἰς πολυστένακτον μάχην· θλιβερὰς ἡμέρας διήγαγον τότε οἱ ἄθλιοι Ἕλληνες· διότι ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀσφάλεια ἐκείνου εἰς οὐδὲν ἐλογίζετο.

Συνεχῶς ἐπρόσταζεν ἡ ἐξουσία τὸν Μητροπολίτην καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπίσκοπους, καὶ ἐξέδιδον προκηρύξεις καὶ φρικτοὺς ἀφορισμοὺς συνάμα (1), καὶ ἰδίᾳ ἕκαστος πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν του λαόν, διὰ νὰ ἦναι πιστοὶ εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν βασιλείαν· καὶ τέλος ἐπέβαλεν εἰς τὸν πρῶτον, ὥστε ὅσον τάχος νὰ μετακαλεσθῶσιν οἱ ἐπίσκοποι ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας, οἱ ἠγούμενοι τῶν μοναστηρίων, οἱ πρότερον ἀποδράντες τοῦ φρουρίου διάσημοι πολῖται, καὶ διάφοροι βιομήχανοι, οἴτινες, ὡς προείπομεν καὶ διὰ τὰ λοιπὰ φρούρια, ἀπεσύροντο καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι, καὶ νὰ ἐπιστρέψωσι τάχιστα εἰς τὸ φρούριον ἐπὶ ἀπειλῇ ὅτι, ἐὰν ἀπειθήσωσι, θέλουσι δημευθῆαι περιουσίαι των, καὶ θέλουσι λογισθῆαι ἔνοχοι ἀποστασίας· μετέφερε δὲ καὶ ἕως τρεῖς χιλιάδας ἐκ τοῦ λαοῦ, καὶ ὅλοι ὁμοῦ καὶ πρῶτοι καὶ ὕστεροι εἰργάζοντο καθημερινῶς εἰς ἐπισκευὴν τῶν ἐπάλλξεων τοῦ φρουρίου.

Ἐν μέσῳ τοσούτου θορύβου καὶ καταπληκτικοῦ τρόμου κατέπλευσεν ἐξ Ἀλικαρνακσοῦ τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 Ἰουνίου

(1) Ταῦτα ψέγει ὁ Κ. Τρικούπης λέγων· «Οἱ δὲ ἰρχιερεῖς αὐτῶν κατέβαλον πᾶσαν φροντίδα εἰς διατήρησιν τῆς ἡσυχίας, ἐκδώσαντες καὶ ἔγκυκλίους, δι' ὧν ἐξύμουν τὰς ἀπείρους ἀγκυβοεργίας τῆς Υ. Πύλης, καὶ τοὺς ἐσυμβούλευον νὰ προσέχωσι μὴν ἀποπλανηθῶσι δι' ἀπατηλῶν εἰρηγήσεων, ὡς οἱ ἀχάριστοι Πελοποννήσιοι ἀπὸ τῆς σωτηρίου ὑποταγῆς των πρὸς τὴν Υ. Πύλην, καὶ ἐνήργουν ἐν εἰλικρινείᾳ.» (Τόμ. Α'. Κεφ. 12. σελ. 225). Δὲν ἐνθυμήθη ὅμως ὁ Κ. Τρικούπης ὅτι καὶ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος εἰς τοιαύτην περίστασιν ἔγραψε φρικτοὺς ἀφορισμοὺς κατὰ τῶν ἐπαναστάντων, ἐπιλέγων ταῦτα· «ἐπὶ τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου γράφω· Καὶ τί ἠδύνατο νὰ κάμωσιν ἄνθρωποι, ἰς τὸν τράχηλον τῶν ὁποίων ἐκρέματο ὁ πέλεκυς τῶν τυράννων; δὲν ἐνήργουν καὶ δὲν ἐσυμβούλευον ταῦτα εἰλικρινῶς, ἀλλ' ἐδιάζοντο ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητον ἀνάγκην· ἅπαντες ἐγένοντο ἔλασινὰ θύματα ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου των, καὶ τοὶ δυνάμενοι νὰ διαφύγωσιν· ἔπειτα δὲν ἔπρεπε νὰ ἐνθυμηθῆι τὴν κοινὴν κᾶν παροιμίαν· «Ἐπίσκοπος κρεμάμενος, ἔγραψε κ' ὑπέγραψε»;

μέ τὸ πλοῖόν του Ὁθωμανός τις Κρής, Μπιλάλ Πουλιάκας ὀνομαζόμενος, εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ἡρακλείου, διαφυγὼν τὴν προσοχὴν τῶν περιπλεόντων ἑλληνικῶν πλοίων· οὗτος μετεκόμισε καὶ Τάταριν ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἀποστελλόμενον με Σουλτανικὰ προστάγματα καὶ ἓνα Δερβίσην· μόλις δὲ ἐξῆλθεν ὁ λόγος ἀπὸ τὸν πλοίαρχον καὶ Δερβίσην, ὅτι ἀσφαγαὶ γενικαὶ ἐξετελέσθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Συμόρη καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Τουρκίας, διότι πανταχοῦ οἱ ἄπιστοι ἐπιβουλεύονται τὸ βασιλεῖον», παρευθὺς ἔγεινεν ἀπαξ ὁ ὄχλος ἀκράτητος. Περιτρέχοντες λοιπὸν λυσσῶδῶς εἰς τὰς ἀγυῖας καὶ ρύμας τῆς πόλεως, ἐθανάτωναν ἀνηλεῶς ἄνευ διακρίσεως προσώπων τοὺς ἀπαντωμένους ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους Ἕλληνας· ἐληλάτουν ἀπάσας τὰς χριστιανικὰς οἰκίας· ἐφόνεον καὶ ἡχμαλώτιζον γυναῖκας, ἀθώας παρθέτους, καὶ ἀκακα παιδίᾳ· ἀθροοὶ ἐπέπεσαν εἰς τὸν οἶκον τῆς μητροπόλεως, ὅπου ἀπέκτειναν ἕως ἑκατὸν χριστιανούς συνηγμένους μετὰ τὴν θείαν μυσταγωγίαν, διὰ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν ἐπάλλξεων, ὅπως δυσωπῶσι με τὴν φαινομένην προθυμίαν των τοὺς ἀδυσωπήτους τυράννους· ἐβεβήλωσαν ἱεροὺς ναοὺς, καὶ κατέπραξαν ἐκείνην τὴν ἡμέραν πᾶν ἀνόσιον καὶ θηριῶδες διὰ τῆς μεγαλειτέρας σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας.

Ἐπεσαν δὲ τότε ἐλευινὰ θύματα ὁ μητροπολίτης Γεράσιμος Παρδάλης, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κνωσοῦ Νεόφυτος Φιντικᾶκης, ὁ Χερρονήσου Ἰωακείμ, ὁ Λάμπης Ἱερόθεος, ὁ Σιτείας Ζαχαρίας, ὁ Διοσπόλεως Καλλίνικος, πολλοὶ ἡγούμενοι μοναστηρίων, ὁ πολλοῦ λόγου ἀξίος Ἰωάννης Λευθερατός Ἰατρός, καὶ πλείστοι ἄλλοι ἀξιόλογοι ἄνδρες εἰς τὰς ἀγυῖας καὶ περὶ τὴν ἐκκλησίαν.

Ποῦ δὲ νὰ εὐρωσιν ἄσυλον οἱ ἄθλιοι, καταδιωκόμενοι καὶ ἀπαγόμενοι εἰς σφαγὴν ὡς κτήνη; Μάτην ἀπηύθυνον παρατηρήσεις σοβαρὰς πρὸς τὸν πασᾶν οἱ τότε ἐν Ἡρακλείῳ εὐρεθέντες ὑποπρόξενοι Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας Δομένικος καὶ Βάτζ, ὅπως καταπαύσῃ ἡ αἰματηρὰ ἐκείνη τῆς πόλεως κητάστασις. Ἄλλ', ἀντὶ αἱ ἀπάνθρωποι καὶ ἀνήκουστοι ἐκεῖναι κακοπραγίαι νὰ διακοπῶσιν, ὁ ὄχλος ἀπαξ ἀφηνιάσας, ἐπετέθη συγχρόνως καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ πασᾶ, ἀπαιτῶν νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὸν τὸν διερμηνέα Λαζαράκη Ἰορδάνου, ὃν

προλαβόντως παρήνεσε νὰ δραπετεύσῃ, καταφυγόντα τότε εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Κουρμούλη.

Ἄμα δ' ἔμαθον οἱ εἰρημένοι ἀντιπρόσωποι τὸν φόνον δύο Μελιταίων, ὑπηκόων Ἀγγλων, διαμαρτυρηθέντες ἠπέιλησαν ἐντονώτατα τὸν πασάν· ἕνεκα δὲ τούτου ἐμετριάσθη μετὰ μεσημβρίαν ἡ σφαγή· ἄλλως ἐμελλον νὰ γίνωσι χιλιάδες χριστιανῶν θυματα τοιαύτης θηριωδίας· ἐφονεύθησαν ὅμως κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐντὸς τοῦ φρουρίου ὀκτακόσιοι περίπου χριστιανοί.

Ὅποια δὲ φρικώδη ἔργα ἐξετέλεσαν ἐξελθόντες τὴν ἐπιούσαν οἱ Τούρκοι εἰς τὰς ἐπαρχίας, φρίττει τις καὶ νὰ τὰ διηγηθῇ λεπτομερῶς. Ὁ ἀπαντῶμενος Ἕλληνας ἦτο ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τὸν θάνατον. Εἰκοσιακτῶ ἐφόνευσαν εἰς Βενεράτον, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Κνωσσῶν, καὶ πλείστους εἰς ἄλλα χωρία· ἐθανάτωσαν τὸν ἐπίσκοπον Πέτρας Ἰωακείμ, ὡσαύτως καὶ τὸν Ἀρχαδίας εἰς τὰς ἐπαρχίας των· ὁ δὲ διαβόητος Ἀρεντάκης ὀνομαζόμενος, Τούρκος ἐπίσημος τῆς ἐπαρχίας Σιταίας, συναθροίσας εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ πύργου του ἕως τριακοσίους ἀόπλους Ἕλληνας ἐπὶ ἄλλαις προφάσεσι, καὶ ἔχων περὶ ἑαυτὸν συνηγμένους καὶ ἄλλους Τούρκους, ἀπέκτεινε δίκην κτηνῶν ἅπαντας. Τοιαύτη ὑπῆρξε τότε ἡ θηριώδης ὀργὴ τῶν Τούρκων· καὶ ὅμως αἱ φιλόθρωποι χριστιανικαὶ Δυνάμεις ἐδικαίωσαν τούτους μετὰ τινὰ ἔτη, ἀφοῦ μάλιστα οἱ Ἕλληνες, ὀπλισθέντες ἔπειτα, ἐνίκησαν εἰς πολλὰ μέρη τοὺς σφαγεῖς των, καὶ κατέβαλον τὸ θράσος των.

Μέχρι τοῦδε οἱ Τούρκοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἐφόνευσαν ἀτιμωρῆτως ἀόπλους· ἐνόμισαν δὲ πρόσφορον τὸν καιρὸν, ὅτι δύνανται εὐκόλως νὰ κατατροπώσωσι καὶ τοὺς ἤδη ἐπαναστάντας ἐκ τῶν Ἑλλήνων· διὰ τοῦτο συναθροίσας περὶ τοὺς τρισχιλίους ὁ Καούνης, Τούρκος μὲ πολλὴν ἐπιρροὴν διὰ τὴν ἀνδρίαν του, ἐκινήθη ταχέως ἐκ τοῦ Ἡρακλείου· παραλαβὼν δὲ κατὰ τὴν διάβασίν του καὶ ἐκ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων περὶ τοὺς πεντακοσίους, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδυνήθησαν εἰς ταύτην τὴν περίστασιν νὰ ἐμποδίσωσιν, εἰσέβαλεν ἰσπευσμένως τὴν 16 Ἰουλίου ἀπὸ τὰς ὑπορριῶς τῶν Λευκῶν ὀρέων Δαφνομαδάρας καλουμένας, ἀνωθεν τοῦ Κουρναῖ χωρίου τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου· καὶ ἐσκήνωσαν εἰς Σκύ-

φους, ὅπερ εἶναι τὸ ὀρεινότερον καὶ πολυπληθέστερον τῶν Σφακιῶν χωρίον. Μὴ δυνηθέντες δὲ οὗτοι τὸ πρῶτον διὰ τὸ αἰφνίδιον τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἐχθρῶν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ περίξ βουνά, ἔνθα διέσωζον καὶ τὰς οἰκογενείας των· συνέτρεξαν δὲ παρευθὺς πολλαχόθεν εἰς ταῦτα τὰ μέρη ἕως πεντακόσιοι Σφακιανοί, τῶν ὁποίων ἠγεῖτο ὁ Α. Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Ρ. Βουρδουμπᾶς καὶ ὁ Πωλογορωγάκης· ἐπὶ δύο δὲ ἡμέρας ἠσύχαζον ἐν Σκύφοις οἱ Τούρκοι, καὶ ἐσυλλογίζοντο, ὡς φαίνεται, εἰς ποῖον κινδυνῶδες μέρος λεληθότες περιῆλθον, ἅμα εἶδον ἀνθισταμένους Ἕλληνας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἴσως δὲν ἐπίστευον· ἢ ἐπερίμενον, ὡς ἐρέθη, νὰ προφθάσῃ καὶ ἡ ἐπομένη ἐπικουρία ἐξ Ἡρακλείου, διὰ τὰ προβῶσιν ἰσχυρότεροι ἐπὶ τὰ πρόσω.

Τὴν 18 Ἕλληνές τινες ἕως τριάκοντα ἐπλησίασαν εἰς Ἀηγιάν. ἔνθα ἦσαν τοποθετημένοι Τούρκοι, προκαλοῦντες εἰς μάχην τοὺς πολεμίους· ἐπὶ δύο σχεδὸν ὥρας διήρκεσεν ἐνταῦθα ὁ ἀμυιβαζίας, ἀλλ' ἀβλαβῆς πυροβολισμός· ἀλλ' ἄλλως, φαίνεται, ἔδοξον ἐκείνοις. Μέγας πυροβολισμός μετ' οὐ πολὺ ἐγένετο γενικὸς ἐξ ὅλων τῶν θέσεων τῶν Τούρκων, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνταπεκρίθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ περίξ τοποθετημένοι Ἕλληνες· καὶ ἐνῶ οὗτοι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ δεχθῶσι τὴν προσβολήν, αἰφνης εἶδον τοὺς Τούρκους, ὅτι παρεσκευάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς φυγὴν.

Ἐκινήθησαν λοιπὸν στραφέντες ἀνευ ἀντιστάσεως εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ διώδευον διὰ βαθείας τινὸς φάραγγος τοῦ Κατρείως ὀνομαζομένης· οἱ δὲ Σφακιανοὶ συνεκινήθησαν ταύτοχρόνως ἀπὸ τὰς περίξ θέσεις των· καὶ ἐπετίθεντο κατὰ τῶν πολεμίων οὐχί τοσοῦτον ἐπιτυχῶς εἰς τὸν στενὸν Κατρέα.

Ἐνῶ δὲ χρόνῳ διεξήρχοντο τὸ κινδυνωδέστερον μέρος τῆς φάραγγος, καὶ ἐπέβαινον ἤδη εἰς τὴν εὐρεῖαν Κράπην, ἔφθασε δρομακτῆς ὁ Δασκαλάκης ἐνταῦθα μετ' ἑκατὸν εἴκοσι περίπου στρατιώτας τῆς Μαλάξης· καὶ ἔμπροσθεν μὲν οὗτοι ἐπιτεθέντες τότε, ὅπισθεν δὲ οἱ καταδιώκοντες, ἐφόνευσαν ἐν βραχεῖ χρόνῳ περὶ τοὺς τριακοσίους· οἱ δὲ λοιποὶ ἠδυνήθησαν νὰ διασωθῶσι φεύγοντες. Κατηναγκάσθησαν λοιπὸν ν' ἀφήσωσι τότε τὰς σημαίας των, ζῶα πάμπολλα, ὅπλα, καὶ ἀπάσας τὰς ἀποσκευάς, διαδραμόντες μετ' ἄλλαν

ταχύτητα τὴν Κράτην, ἕως οὗ διεσώθησαν εἰς Πρόσρενον, ὅπουθεν παραλαβόντες τοὺς περὶ τὸν Ἀλιθάκην πολιορκουμένους καὶ κινδυνεύοντας ἐν τῷ πύργῳ ἀνεχώρησαν αὐθημερὸν εἰς Ρεθύμνην.

Θύματα ἐκούσια προσεφέρθησαν τότε οἱ ἄθλιοι Τοῦρκοι εἰς τοὺς ἀντιπάλους των· δὲν ἐγνώριζον ὅμως οὗτοι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς τοιαύτης περιστάσεως, καθ' ἣν ἡ ἀπερισκεψία, ἢ μᾶλλον τὸ κατὰ τῶν ὄρειων Σφακιανῶν ἄγριον πάθος τῶν Τοῦρκων, τοὺς ὤθησε νὰ περιέλθωσιν εἰς τόσων δυσβάτους καὶ κινδυνώδεις στενωπούς, διὰ ν' ἀπολεσθῶσιν ἅπαντες μακρὰν φρουρίων, χωρὶς νὰ ἦναι εὐκολον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν νὰ ἐλπίσωσιν ἀπὸ κανὲν μέρος βοήθειαν· συνησθάνθησαν βραδέως τοῦτο, καὶ ἔσπευσαν ν' ἀπαλλαχθῶσι ταχέως τοῦ κινδύνου.

Ἄν καὶ ὁ Κατρέας ἦτο διὰ τοὺς Ἑλληνας εὐνοικωτέρα θέσις πρὸς πόλεμον, ἢ ἡ θέσις τῶν Καμπιῶν· διότι ἡ μὲν πρώτη ὑπέρχει ὅλως κρημνώδης, στενωπὸς ἐπικίνδυνος ἐπ' ὄρειων ὕψηλῶν, καὶ μακρὰν ἀπέχουσα πεδιάδος καὶ φρουρίων, ἡ δὲ τῶν Καμπιῶν ὀμαλωτέρα, καὶ πλησίον πεδιάδος καὶ φρουρίου· ἀλλ' ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐστάθησαν εὐτυχέστεροι ἐνταῦθα· ἂν τῶντι ἐφαίνοντο οἱ Ἕλληνες δραστηριώτεροι εἰς Κατρέα, ἠδύνατο διὰ τῆς βοηθητικῆς αὐτῆς θέσεως νὰ κατεξολοθρεύσωσιν ἕως ἐνὸς τοὺς ἐπελθόντας πολεμίους εἰς Σφακία, οἱ ὅποιοι ἤλθον μακρόθεν ἐκ τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ κατερμηλώσωσι τὸν τόπον τοῦτον, νὰ ἐξοντώσωσιν ὀλοτελῶς τοὺς ἐπιφόβους Σφακιώτας, καὶ ν' ἀπαγάγωσιν αἰχμαλώτους τὰ τέκνα καὶ τὰς συζύγους των.

Εἰς μόνον ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐφρονεῦθη τότε, ὁ Γεώργιος Τατινάτης, ἐκ τῆς Σαλιέας, χωρίου τῆς Κυδωνίας· ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦνονεν εἰς ἑαυτὸν ἀνδρίαν, φρόνησιν καὶ συμπεριφορὰν ἀξιάγαστον, καὶ ἦτο ἐξησχημένος πρὸς τούτοις εἰς τὸ ὄπλοφορεῖν.

Οἱ νικηταὶ τῆς Κράτης, οἱ μὲν περὶ τὸν ἔνδοξον Δασκαλάκην ἐπανήλθον παραχρῆμα εἰς Μαλάξαν, οἱ δ' ἄλλοι ἀλλαχοῦ, τερπόμενοι ἐπὶ τῇ νικῇ καὶ τοῖς λαφύροις. Ἄλλ' αἰφνης μετὰ δύο ἡμέρας ὁ Ὁμιέρ Ἐφέντης, ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος τῶν Γερλίδων τοῦ Ἡρακλείου, ἀναφαίνεται εἰς Ἄμπελον, συνοικίαν ἀπόκεντρον τῶν Σκύφων, ὁδηγῶν τετρακοσίους περίπου ἐπικούρους, οἵτινες ἀγνοοῦν-

τες τὰ παθήματα τῶν πρὸ αὐτῶν ἔσπευσαν ἀνελθόντες δι' ἄλλης ὁδοῦ νὰ προσβάσωσι βοηθοὶ εἰς τὸν Καούνην.

Παρατυχῶν δὲ ὁ Πωλογεωργάκης μὲ τοὺς στρατιώτας του Ἰμβρον, χωρίον ἀπέχον ὀλίγον μεσημβρινῶς τῶν Σκύφων, ἔτρεξε παρευθὺς νὰ προσβάλη τοὺς Τούρκους ἐκείνους, οἵτινες τὸ πρῶτον ὑπέθεσαν ὡς ἀπόσπασμα τουργικὸν τοὺς περὶ τὸν Πωλογεωργάκην· διότι ἐπίστευον ὅτι ὁ Καούνης εἶχε κατασταθῆ ἤδη κύριος τῶν μερῶν ἐκείνων. Ἐφάνευσαν λοιπὸν τοὺς πρῶτους εἰσβαλόντας Τούρκους πενήτηντα περίπου εἰς Ἄμπελον, οἱ δὲ λοιποὶ ἐτράπησαν πρὸς τὰ ὀπίσω ἅμα ἔμαθον τὰ ἐν Κράπη γεγενημένα· διασπαρέντες δὲ τῆδε κάκεισε, κατεδιώκοντο εἰς ἄγνωστα αὐτοῖς βουνά, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκρύβησαν μὲν καὶ τινες, ἀπωλέσθησαν δὲ καὶ πολλοί, ὀλίγων διασωθέντων εἰς τὰ φρούρια.

Ἔθυον δὲ καὶ ἀπόλυον πᾶν τὸ προστυχὸν οἱ περὶ τὸν Καούνην ἐπανερχόμενοι εἰς Ἡρακλειὸν ἠττημένοι· μὴ τολμήσαντες ν' ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς ἐνόπλους, ἐξεμάνησαν κατὰ ἀόπλων, κατὰ ναῶν, καὶ παντὸς χριστιανικοῦ κτήματος, ἀπειλοῦντες νὰ σφάξωσι τοὺς ἐπιζῶντας χριστιανοὺς.

Κατὰ τὴν περίστασιν δέκεινθη, αὐταὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες τῶν ἀναιρεθέντων Τούρκων ἐπὶ τῇ στερήσει τῶν συζύγων, ἀδελφῶν καὶ τέκνων αὐτῶν ἐλοιδοροῦν, ὡς λέγεται, τοὺς ἐπιστραφέντας Τούρκους διὰ τὰς νέας κακοπραγίας των· «Ἐὰν ἦσθε ἄνδρες ἔλεγον, ἔπρεπε νὰ δείξετε τὴν ἀνδρίαν σας κατὰ τῶν Σφακιανῶν, καὶ νὰ σκοτώσετε ἐκείνους, οἱ ὅποιοι σᾶς κατεπολέμησαν, καὶ οὐχὶ τώρα νὰ φονεύετε ὡς πρόβατα δεμένα τοὺς ἀόπλους ραγιαδάς. Ποῦ εἶναι, ἐβόα ἡ μία, ὁ υἱός μου; ἡ ἄλλη, ποῦ ὁ σύζυγός μου καὶ ὁ ἀδελφός μου;» Ἐπαθον λοιπὸν καὶ οἱ Τούρκοι τοῦ Ἡρακλείου ὅ,τι πρότερον οἱ τῆς Κυδωνίας καὶ οἱ τῆς Ρεθύμνης.

Ἐπαρθέντες οἱ Ἕλληνες διὰ τὰς ἄλλεπαλλήλους νίκας, ἐπετίθεντο βαρύτεροι κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ διὰ συνεχῶν ἀκροβολισμῶν καὶ ἐπιτυχῶν πολλὰκις ἐνεδρῶν, περιόριζον μᾶλλον ἐκείνους· εἰς τὰ φρούρια τῆς Ρεθύμνης, τῆς Σούδας, τῆς Κυδωνίας, καὶ ὅπου ἀλλαχόθι διέμενον Τούρκοι.

Πολλοὶ Τούρκοι ἀπεπειράθησαν ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου τῆς Κυ-

δωνίας τὴν 25 Ἰουλίου νὰ προσβάλωσι τὸν Β. Χάλην καὶ Α. Φασούλην εἰς Γαρίπαν, χωρίον οὐ μακρὰν ἀπέχον μεσημβρινοδυτικῶς τοῦ φρουρίου, ἀλλ' ἰδραμον ἐπίκουροι ἐκ τῆς Μκλάξης ὁ Δασκαλάκης, ὁ Σήρακας, ὁ Ἰωάννης Χάλης ἐκ τῶν Κεραμείων, καὶ ὁ Α. Παναγιώτου μὲ Λακκιώτας, καὶ τοὺς κατηνάγκασαν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν νὰ στραφῶσιν ὀπίθεν ἐξήλθον.

Κύριοι ἐξ ἀρχῆς καταστάντες οἱ Ἕλληνες τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἀποκορώνου, τῆς Κυδωνίας, τῆς Λάμπης, τῆς Ρεθύμνης καὶ Ἀμαρίου, ὤφειλον βεβαίως νὰ προνοήσωσιν, ὅπως συναξῶσι τοὺς ἀπείρους καρποὺς τῶν καταπολεμηθέντων Τούρκων, καὶ ἐναποταμιεύσωσιν εἰς ἀσφαλῆ μέρη διὰ τὸ μέλλον. Δέον νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτος προνοητικὸς νοῦς· οἱ δὲ πολέμιοι ὠφελήθησαν ἱπομένως, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐκ ταύτης τῆς περιστάσεως.

Ὅτε τὸ πρῶτον ἐξεργάγη ἐν Κρήτῃ ἡ ἐπανάστασις τὰ εἰρημμένα φρούρια ἐστεροῦντο σχεδὸν τῶν ἀπολύτως ἀναγκαιούντων τροφῶν, καὶ αἱ ὀλίγαι ἐν ταῖς δημοσίαις ἀποθήκαις εὐρεθεῖσαι, κατηναλώθησαν τάχιστα ὑπὸ τοῦ συρρέσαντος πλήθους· διότι οὐδὲ τὰς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐτοιμοὺς τροφὰς τῶν, ὡς προείπομεν, ἠδυνήθησαν νὰ συμπεριλάβωσιν ἢ δ' ἐπερχομένη συγκομιδῇ ἔμεινεν ἅπασα εἰς τὴν κατοχὴν τῶν ἐπαναστατῶν.

Τί δὲ δὲν ἦτο δυνατόν κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην νὰ κατορθοῦθῃ; Εἰς παρομοίαν δεινὴν θέσιν εὐρέθησαν κατ' ἀρχὰς καὶ τῆς Πελοποννήσου τὰ φρούρια· οἱ ναυτικοὶ ὅμως Ἰδρας καὶ Σπετσῶν ἰδραμον παρευθὺς ἐκ τῶν παρακειμένων αὐτῶν νήσων, καὶ προσέφερον προθύμως συνδρομὴν διὰ τῶν θαλασσίων ἀποκλεισμῶν· καὶ οὕτω παρεδόθησαν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα τὸ τῆς Μομεμβασίας, τὸ τοῦ Νεοκάστρου, καὶ κατόπιν τὰ ὑπερήφανα τοῦ Ναυπλίου φρούρια, ὑποταχθέντα εἰς τὴν ἀκαταδάμαστον τῆς πείνης ἀνάγκην.

Τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἀναγκαιῶς ἤθελον φέρεי τάχιστα καὶ ἐν Κρήτῃ, ἂν ἐξαρχῆς ἐνεφανίζοντο πλοῖα. Οἱ δὲ Κρήτες ἐσπευσαν, ὡς προείπομεν (βρα σελ. 14) νὰ ζητήσωσι τῶν ναυτικῶν νήσων τὴν συνδρομὴν, καὶ ἦτο τότε καταλληλότερος καιρὸς· διότι καὶ οἱ τουρκοὶ στόλοι ἦσαν πεφοβισμένοι διὰ τὰ συμβάντα περὶ τὴν Μιτυ-

λήνην και τὴν Σάμον, δυσκόλως ἐπαρουσιάζοντο εἰς τὸ Αἰγαῖον Τουρκικὰ, ἐπικρατούντων ἤδη τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων.

Οὐδὲ ἦτο δυνατόν πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ γίνῃ τοσαύτη ὑπερβολικὴ φθορὰ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Κρήτης· διότι, ἂν Κάσσιά τινα πλοῖα μόλις ἀναρπένετα κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ παράλια, ἠδυνήθησαν νὰ διακόψωσι πρὸς μικρόν, ἐνόσω περιέπλεον, τὴν συγκοινωνίαν τῶν φρουρίων καὶ ἐβύθισαν αὐτανδρα ἀκτοπλοικὰ ἐχθρικά, δὲν ἦτον εὐκόλον νὰ συνεννοηθῶσιν οἱ Τούρκοι, καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἐκ συμφώνου ἔπειτα τὴν καταστρεπτικὴν γενικὴν αὐτῶν ἐξοδον κατὰ τὸν ἐπόμενον Αὐγούστον, ἂν ἦσαν πολιορκητικὰ πλοῖα· οὐδεμίς λοιπὸν φροντίς ἐγένετο ἐξ ἀρχῆς διὰ τὴν Κρήτην, ἥτις ὑπάρχει τὸ ἰσχυρότερον προσύργιον τῆς Ἑλλάδος· καὶ ὁ ἐπ' αὐτῆς πόλεμος οὐ μόνον ἀπήλλαξε σκληροτάτων κινδύνων τὴν Πελοπόννησον, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἄλλα ἑλληνικὰ παράλια, ἀλλὰ καὶ τὸν γενικὸν ἀγῶνα κατὰ μέγα μέρος ἐξησφάλισε.

Κατὰ τὴν γενομένην ἐκ τινῶν ἐπαρχιῶν ἐν Σφακίαις συνάθροισιν εἶχεν ἀποδειχθῆ καὶ ἐπιτροπὴ πολιτικὴ, ἥτις ἔλαβε τὸν τότε συνήθη τίτλον «Καγκελαρία Σφακίων» ἔχουσα καὶ φραγιτῖδα φέρουσαν ὡς τύπον τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας με περιγραφὴν «Παναγία Λουτροῦ», ἐκ τῆς οὕτω τιμωμένης ἐκκλησίας κατὰ τὸν λιμένα Λουτροῦ· ἀφῆκαν δηλονότι νὰ ἐνεργῶνται τὰ πράγματα καὶ εἰς τὴν νέαν τάξιν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς τύπους, ὅπως καὶ πρότερον.

Ἐπρεπεν ὅμως μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ν' ἀποδειχθῶσιν ἐξ ὅλης τῆς Κρήτης δικαιοματικῶς οἱ κρείττονες τῶν τότε παρατυχόντων, συμπεριλαμβανομένων καὶ αὐτῶν τῶν Σφακιανῶν, καὶ νὰ λάβῃ αὕτη εὐλογώτερον τοῦλάχιστον τίτλον «Κρητικὴ Διοίκησις»· διότι ἡ Κρήτη ἤδη ἀπεσταταί· καὶ καθὼς ὁ κίνδυνος ἐπήρχετο γενικὸς ἐφ' ὅλων τῶν Κρητῶν, οὕτω καὶ ἡ σύσκεψις περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων ἔπρεπε νὰ ἦναι γενικὴ· οὕτως ἀπῆται τὸ δίκαιον, τὸ ὀρθόν, καὶ τὸ κοινὸν συμφέρον, καὶ οὐχὶ ἐκ μιᾶς μόνης ἐπαρχίας, τῆς τῶν Σφακιῶν μονομερῶς. Μέλη δὲ τῆς Καγκελαρίας τῶν Σφακιῶν ἦσαν ὁ Χ. Ι. Πωλουδάκης, ὁ Α. Κριαρᾶς, ὁ Π. Πωλίδης, ὁ Α. Φαρουδάκης, ὁ Στ. Βουρδουμπάκης, καὶ Γ. Πρωτοπαπᾶς Σφα-

κίων· είχαν προσλάβει δι' και γραμματέα τὸν παρατυχόντα τότε Δημήτριον Φλαμπουριάην ἐξ Ἡρακλείου· καὶ ἐνήργει ἡ ἐπιτροπὴ ἰκεῖνη ἐν ἀρχῇ, ὅπως αἱ περιστάσεις τῆ ἰσχυώρουν.

Εἶναι ἀληθὴς ὅτι τὰ Σφακία ἐξ ἀρχῆς ἰθιευρήθησαν τὸ κέντρον τῆς ἰπαναστάσεως καὶ διὰ τὴν ὄχυρὰν θέσιν, καὶ διὰ τὸν λιμένα των Λουτρῶν, δι' οὗ ἐνήργειτο τὰ πρῶτα ἔτη ὅλον τὸ ἐμπόριον τῆς ἰπαναστατημένης Κρήτης· οἱ δὲ λοιποὶ Κρήτες ὑπεχώρουν ἔνεκα τῶν φυσικῶν τούτων πλεονεκτημάτων εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῶν. Ἄλλ' ὅμως ἤθελον ἐπιδείξει μεγάλης φρονήσεως ἔργον καὶ καθαρὸν πατριωτισμοῦ αἰσθημα οἱ πρόκριτοι τῶν Σφακίων, ἂν ἀνταπέδιδον καὶ αὐτοὶ γενικὸν σέβας εἰς τὰ δικαιώματα ἀπάντων τῶν συναδελφῶν καὶ συμπολεμούντων Κρητῶν. Τοιαῦται μεγάλαι ἐπιχειρήσεις ἀνευ δικαιοσύνης, εἶναι ἀδύνατον νὰ τελεσφορήσωσιν.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἰκεῖνη εἶχε στείλει πρεσβεῖαν, συνισταμένην ἐκ τοῦ Ν. Οἰκονόμου καὶ Α. Παναγιώτου, πρὸς τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην, ὅστις καταβάς πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν Παραδοσιασίων Ἡγεμονειῶν, ἔνθα τὸ πρῶτον ἐξεργάγη ἡ Ἑλληνικὴ ἰπαναστάσις, ἔφερε τίτλον «Πληρεξούσιος τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς», διὰ νὰ ζητήσῃσι παρ' ἐκείνου τὴν ἰθνικὴν συνδρομὴν εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν, καὶ ἀνθρωπὸν ἐκ μέρους του ἰκανόν, διὰ νὰ διευθύνῃ τὰ Κρητικὰ πράγματα· ἀλλ' εἶχε καὶ ὁ Ὑψηλάντης βοηθήματα νὰ δώσῃ; Μὲ μόνον τὸν τίτλον «Πληρεξούσιος τοῦ Γ. Ἐπιτρόπου» κατῆλθε καὶ ἐκεῖνος εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ μὲ τὴν μεγάλην προθυμίαν νὰ φανῇ ὅσον δύναται χρήσιμος εἰς τὸ κινδυνεῦον Ἑλληνικὸν ἔθνος.

Ὅτε δ' ἔφθασαν οἱ ἀπεισταλμένοι τῶν Κρητῶν εἰς Πελοπόννησον, ἦτον ἔτοιμον σχεδὸν τὸ τῆς Μονεμβασίας φρουρίον, καταστενοχωρημένον διὰ ξηρᾶς καὶ θαλλάσσης, νὰ πέσῃ εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων· καὶ οἱ ἐν αὐτῷ Τούρκοι ἰσυνθηκολόγουν μὲ τὸν Ἀλέξανδρον Καντακουζινὸν διὰ νὰ παραδοθῶσιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο τὴν 23. Ἰουλίου 1821. Πρὸς ἰκεῖνον ἀπέστειλεν ὁ Ὑψηλάντης τὴν ρηθεισαν πρεσβεῖαν μὲ διαταγὴν νὰ παραλάβῃ ὅπλα καὶ πολεμφοδια ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ φρουρίου· ἀλλ' ὅποια ἦσαν τὰ παραδοθέντα; Ὀλίγα τινὰ πεπαλαιωμένα ὅπλα,

καὶ μικρὰ ποσότης πυρίτιδος ὁμοίως ἐφθαρμένης. Ἡ δὲ πρεσβεία παραλαβοῦσα ταῦτα, τὰ ἀπέστειλε παρευθὺς εἰς Κρήτην, ὅπως προλάβῃ τὴν ἔλλειψιν· οὐδόλως ὅμως ἐχρησίμευσαν ὡς παντάπασιν ἄχρηστα.

Ἦπεσχέθη συγχρόνως εἰς τοὺς Κρήτας ὁ Ὑψηλάντης, ὅτι ἤθελε τοῖς ἀποστείλει τὸν ζητούμενον καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἰδίων Κρητῶν Καντακουζηνόν, ἀμα διέθετεν οὗτος τὰ πράγματα τοῦ παραδοθέντος φρουρίου· δὲν ἦλθεν ὅμως ἐκεῖνος, καὶ τοὶ παρακληθεῖς ὑπὸ τῶν Κρητῶν, καὶ προτραπείς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων, κωλυόμενος, ὡς ἔλεγεν, ὑπὸ ἰδίων ὑποθέσεων, ἐνῶ ἡδύνατο νὰ φανῇ χρήσιμος ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει. Ὁφεληθεῖς δ' ἐκ τούτων ὁ συνακόλουθος ἐκείνου Μιχαὴλ Ἀφεντούλης, ἀγνωστος τότε εἰς τοὺς Κρήτας καὶ εἰς τὸ κοινόν, κατώρθωσεν ἔπειτα διὰ συστάσεων νὰ λάβῃ τὴν θέσιν, εἰς ἣν ἐπροσκαλεῖτο κοινῇ γνώμῃ ὁ Καντακουζηνός, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἐδυσκολεύοντο οἱ Κρήτες νὰ τὸν παραδεχθῶσι· διὸ καὶ διέμεινεν ἐν τῇ νήσῳ τῶν Σπετσῶν μέχρι τοῦ ἐπομένου μηνὸς Νοεμβρίου, ἕως οὗ ἐξωμάλυνεν ἀρκούντως τὰ πράγματα.

Οἱ εἰρημένοι δύο ἀπεσταλμένοι, σὺν αὐτοῖς δὲ ὁ Γ. Παπαδάκης καὶ ἄλλοι Κρήτες, διαμένοντες ἕνεκα τῶν περιστάσεων τότε ἐν τῇ ρηθείσῃ νήσῳ, ἐπρότειναν, παρακαλέσαντες τοὺς προκρίτους τῶν ναυτικῶν νήσων Ὑδρας καὶ Σπετσῶν, νὰ διορίσωσι μοῖραν ναυτικῆς τινος δυνάμεως ἐξ ἀναλογίας διὰ τὸν ἀποκλεισμόν καὶ τῶν φρουρίων τῆς Κρήτης· καὶ ἀπέδειξαν τὸ μέγα κοινόν συμφέρον ἂν βοηθήσωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν Κρήτην, ὅτε ἡλιπίζετο ἀφευκτος ἐπιτυχία τοῦ ἐπιχειρήματος, ὡς ἐπραξαν τοῦτο οἴκοθεν καὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον οἱ κάτοικοι τῶν εἰρημένων νήσων, συναποστείλαντες πολιορκητικὰ πλοῖα παντοῦ, καὶ συνεργήσαντες εἰς τὴν ἐκπόρθειν τῶν Φρουρίων τῆς ἐσχέπτοντο δ' ὀρθῶς οἱ Κρήτες ὅτι, μετὰ τὴν ἐμφάνεισιν πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ εἰς τὴν μαχομένην πατρίδα των, ἦτο λίαν ἀναγκαῖον νὰ ἐπιχειρησθῇ τακτικώτερος ὁ ἀγὼν καὶ διὰ θαλασσοῦ ἀναποφεύκτου δυνάμεως, ἥτις, ἂν ὑπῆρχεν, ἤθελον πέσει εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τινα τῆς Κρήτης φρούρια.

Ἀπέτυχον ὅμως οἱ Κρήτες εἰς τὴν παράκλησίν των, ἀπαντήσαντες μεγάλας δυσκολίας, καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους, ἀλλὰ καὶ διὰ

τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην τῶν πλοίων Ἐστρεψαν δὲ τὴν προσοχὴν τοῦ πρὸς τὸν Νικόλαον Ὀρλόφον τὸν ἐκ Σπετσῶν, ὅστις ἐδείκνυε προθυμίαν, ὅτι δῆθεν ἐπέθυμει νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς Κρήτην. Κατῆλθε λοιπὸν οὗτος πεισθεὶς μετὰ δύο ἑτέρων πλοιαρχῶν κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους εἰς Λουτρόν, ὅτε ὑπῆρχεν ἤδη ἐκεῖ καὶ ὁ Ἀφεντούλης· ὑπεσχέθησαν δὲ μὲ τὰ πλοῖα τῶν καλῶς ὀπλισμένα νὰ ἔχωσιν εἰς στενὸν ἀποκλεισμόν τὴν Κρήτην, εἰς τὰ ὅποια νὰ προστίθενται καὶ ἕτερα πλοῖα ἐν ἀνάγκῃ ἐκ τῶν γειτόνων Κασίων ἢ τῶν Σφακιανῶν (1), ἐπὶ συμφωνίᾳ, μέρος μὲν τῶν συμπεφωνημένων διὰ τὰ ἔξοδα τῶν πλοίων καὶ μισθοῦ τῶν ναυτῶν νὰ πληρόνωνται· εἰς αὐτοὺς ἀπὸ προϊόντα τῆς νήσου Κρήτης, μέρος δὲ νὰ λαμβάνωσιν εἰς κτήματα τουρκικὰ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ τόπου, ὧν τὰ ὀνόματα καὶ ἡ θέσις ἔπρεπε νὰ προσδιορισθῶσιν.

Οἱ Κρήτες παρεδέχθησαν τὰς προτάσεις τῶν εἰς Λουτρόν, καὶ ἐπράσμεναν μετ' ὀλίγον νὰ ἐμφανισθῶσι τὰ συμπεφωνημένα πλοῖα. Ἡ συμφωνία ὅμως αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη, καὶ οὕτως ἡ Κρήτη ἔμεινεν ἀπολιόρητος κατὰ θάλασσαν· καὶ μετέπειτα δὲ δὲν ἐφρόντισαν οἱ διοικοῦντες τὰ τῆς Κρήτης περὶ ἀντικειμένου τοσοῦτον σοβαροῦ καὶ ἐπωφελοῦς.

Ἐπίστησαν, ὡς προείπομεν, ἦταν καὶ οἱ τοῦ Ἡρακλείου Τούρκοι εἰς τε τὴν Κράπην καὶ τὴν Ἀμπελον, ὡς ἠττήθησαν πολλάκις καὶ οἱ Ρεθύμνης καὶ Κυδωνίας· οὐδὲν δ' ἕτερον ὑπελείπετο τούτοις, ἢ νὰ συνεκστρατεύσωσιν ἀπαξάπαντες, καὶ ἐξολοθρεύσωσι τοὺς πρώτους ἐπαναστάτας, ἦτοι τοὺς Σφακιανοὺς καὶ τοὺς περὶ τὰ φρούρια τῆς Κυδωνίας καὶ Ρεθύμνης. Εἰργάζοντο δ' ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ σπουδαίως, συνεννοούμενοι πρὸς ἀλλήλους διὰ θαλάσσης, καὶ μεταφέροντες ἀκινδύνως διὰ πλοιαρίων στρατόν, ἅπου ἡ ἀνάγκη ἀπῆτει.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ Ἰουλίου ἐξεστράτευσεν ὁ Σερῖφ Πασσᾶς τοῦ Ἡρακλείου, συναγαγὼν περὶ ἑαυτὸν πάντας τοὺς μαχίμους ἄνδρας· συμπαραλαβὼν δὲ κατὰ τὴν διαβάσιν τοῦ καὶ τὸν Ὀσμὰν

1) Ἔως εἴκοσι πλοῖα εἶχον τότε οἱ Σφακιανοί, εἰς βρῖκια καὶ γολέτας ἐξ ὧν τινα ἦσαν ἱκανὰ νὰ χρησιμεύσωσι καὶ εἰς ἀποκλεισμόν· οἱ ναῦται ὅμως Σφακιανοὶ ἐπρωτίμων νὰ μάχωνται εἰς τὴν ξηρὰν παρὰ εἰς τὴν θάλασσαν.

Πασάν τῆς Ρεθύμνης μετὰ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων. ἤλθε καὶ ἐσκήνωσε, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ κανόνια, ὄλμους καὶ ἰππικόν, περὶ τὸ χωρίον αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας Ἐπισκοπὴν, καὶ ἠπέλει νὰ εἰσβάλη εἰς τὸν Ἀποκόρωναν.

Δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες τοποθετημένοι περὶ τὰ χωρία Κουρνᾶ, Κάστελον καὶ Πάτημα, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ προσβάλωσι τοὺς πολεμίους· ὠδηγοῦντο δὲ οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Α. Πρωτοπαπαδάκη, τοῦ Ρ. Βουρδουμπᾶ, τοῦ Γ. Τσουδεροῦ, τοῦ Π. Μανουσέλη, τοῦ Γ. Δεληγιαννάκη, τοῦ Σήφακα, τοῦ Α. Μελιδόνη, τοῦ Καυκαλοσήφη, τοῦ Ι. Χάλη, τοῦ Ρουστικιανοῦ, τοῦ Πωλογεωργάκη καὶ ἄλλων, καὶ συνεχῶς ἐπὶ ἔξεναν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, περὶ τοὺς τρισχιλίους καταστάτων.

Ἐπὶ δύο ἡμέρας ἠρέμου ἀμφοτέροι οἱ στρατοὶ ἀντιπαρατασσόμενοι, καθ' ἃς οἱ Τούρκοι ἐπρόσμενον τοὺς Χανιώτας καὶ Σουδιανούς, διὰ νὰ εἰσβάλωσιν ἐκ δυσμῶν πρῶτοι εἰς Ἀποκόρωναν, φοβούμενοι μὴ ἀποτύχωσιν εἰς τὸν στενωπὸν Ἀλμυρόν, ἔνθα ὑπῆρχε συγκεντρωμένη ἅπασα ἡ τῶν ἀντιπάλων δύναμις· ἀλλὰ τοὺς μὲν Χανιώτας ὁ Δασκαλάκης καὶ Β. Χάλης, δυνατοὶ ὄντες εἰς Γαρίπαν καὶ καὶ Μαλάξαν, ἀπέκρουον, κωλύοντες τὰς ἐξόδους αὐτῶν, ὃ δὲ Σακίρης μὲ Ἀποκορωνίτας καὶ Σφακιανούς ἐκώλυε ν' ἀποβῶσιν οἱ Σουδιανοί.

Πρῶτος ὁ Παπᾶ Ἰωάννης ἐκ τοῦ Μουρίου, χωρίου τῶν Σφακίων, ἀνὴρ γενναῖος, διαβὰς τὸν μεταξὺ ρέοντα ποταμόν, Μέλινα καλούμενον, προσέβαλε τὴν α' Αὐγούστου τοὺς πολεμίους εἰς τὰς θέσεις τῶν· χίλιοι δὲ περὶ ἐκεῖνον ἐνωθέντες, ἐμάχοντο καρτερικῶς μέχρι δειλῆς, μὴ δυνηθέντες νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς ἀπέναντι ἀνθισταμένους, οἵτινες καὶ κανόνια καὶ ὄλμους ἔριπτον διηνεκῶς κατ' ἐκείνων· πρὶν δ' ἐπέλθῃ τὸ τῆς ἡμέρας τέλος, περικυκλωθεὶς αἰφνης ὁ ἀρχηγὸς Παπᾶ Ἰωάννης ὑπὸ ἰππέων, ἐφονεύθη μετὰ ἑπτὰ ἐτέρων συγγχωρίων του, καὶ ἐκυρίευσαν οἱ ἐχθροὶ τὴν σημαίαν του· ἀπολέσαντες δὲ οἱ Ἕλληνες τὸν ἀρειότολμον τοῦτον μαχητὴν, ἐθρήνησαν μεγάλως τὴν στέρησιν αὐτοῦ· ἀλλὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔπεσαν καὶ Τούρκοι πολλοί.

Τὴν δ' ἐπιούσαν λίαν πρῶτὴ διαβάντες οἱ Τούρκοι, τρισχίλιοι

περίπου, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Ἑλλήνων περὶ τὸ Πάτημα καὶ Κάστελον, χωρὶα λίαν ὄχυρά. Πεισματώδης ἐξηκολούθει ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἡ μάχη, ἀλλ' ἐνεκαρτέρουν ἀμφοτέροι γενναιοφύχως εἰς τὰς θέσεις των· διὸ μόλις ἡ νύξ ἐπελθοῦσα διέλυσε τὴν ἰσχυρὰν ἰκείνην πάλην, καθ' ἣν Ἕλληνας μὲν ἔπεσαν ἐννέα καὶ ἰτραυματίσθησάν τινες, ἐκ δὲ τῶν πολεμίων περὶ τοὺς ἐξήκοντα καὶ ἐπληρωθήσαν πολλοί· τὴν δ' ἐπομένην νύκτα μετεσκήνωσαν οἱ πασάδες εἰς Δράμια, χωρὶαν ὀμαλὸν τοῦ Κουρναῖ ἔθνα μετεκομίζοντο διὰ πλοιαρίων ἐκ τῆς Σούδας καὶ τῶν Χανίων πολλοί, ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσι τὸν Δασκαλάκην εἰς Μαλαξάν, καὶ τὸν Σακίρην εἰς Καλύβας.

Ἀπὸ δὲ τὰ Δράμια ἐπέπεσαν τὴν 3. Αὐγούστου ἀθροῖοι Τοῦρκοι ὀκτακισχίλιοι περίπου, ὀρμήσαντες εἰς τὰς θέσεις τῶν Ἑλλήνων, καὶ ῥίπτοντες κανόνια. τὰ ὅποια ὁμως ἔμαθον ἤδη οἱ Ἕλληνας νὰ περιφρονῶσι, καὶ ἀντίκρουσαν γενναίως τὴν ἐχθρικὴν προσβολήν. Πεισματωδεστάτη διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἡ μάχη, ἀντιπαραταττομένων ἰσχυρῶς ἀμφοτέρωθεν· περὶ δὲ τὴν δειλὴν ἔπαυθησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς Δράμια, ἀφοῦ ἀπώλεσαν πολλοὺς· ἔπεσαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων κάμποσοι.

Τὰς δ' ἐφεξῆς δύο ἡμέρας διέμειναν ἡσυχοὶ ἀμφοτέροι οἱ στρατοὶ εἰς τὰς θέσεις των. Αὐτόμολος δὲ τις Ὁθωμανὸς ἐβεβαίωσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν τῶν πασάδων νὰ προχωρήσωσιν ἐπὶ τὰ πρόσω καταβάλλοντες πᾶσαν ἀντίστασιν· ἐγένετο δ' ἡ τοιαύτη καταγγελία ἴσως ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐμποιήσωσι φόβον εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἴσως ἦσαν καὶ εἰλικρινεῖς οἱ λόγοι τοῦ Ὁθωμανοῦ· διὸ οἱ Ἕλληνας ἤρξαντο ἤδη νὰ μετρώσι τὰς δυνάμεις των, συγκρινομένας πρὸς τὰς τῶν πολεμίων, πολυπληθεστέρας οὖσας καὶ καλῶς παρεσκευασμένας· ὅθεν καὶ ἔβλεπον λίαν τολμηρὰν καὶ κινδυνώδη τὴν περαιτέρω ἀντίστασιν· κατέθλιβε δὲ τούτους μάλλον καὶ ἡ ἐπικειμένη τῶν πολεμοφοδίων ἔλλειψις· διότι καὶ οἱ ἐκ Μονεμβασίας ἤδη φθάσασα πυρῆτις ἀχρηστος οὖσα, ἔβλαπτε μάλλον ἢ ὠφέλει (1).

1) Πολλὰ ὄπλα ἐκ ταύτης ἐθλάθησαν κατ' ἄρχας. Οἱ Κρήτες, Ἕλληνας τε

Τὴν ἕκτην δὲ Αὐγούστου, λίαν πρωί, τὸ μὲν ἱππικὸν δρακὸν κατέλαβε τὸ στενὸν τοῦ Ἄλμυροῦ, καταδιώξαν τὴν ἀνθισταμένην φρουράν, ἅπαν δὲ τὸ πεζικὸν ἐπροκάλεσεν εἰς τὰς θέσεις τῶν ἀντιπάλων πεισματωδεστάτην μάχην, διαρκέσασαν μέχρι μεσημβρίας μὲ ἀνάλογον φθορὰν ἀμφοτέρων. Μάτην ἐπροσπάθησαν οἱ Ἕλληνες νὰ ἐκδιώξωσι τὸ ἱππικὸν ἀπὸ τὴν ἐπικαιρον θέσιν τοῦ Ἄλμυροῦ· διότι δι' αὐτῆς ἐδέσποζον ἤδη τῶν λοιπῶν θέσεων. Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὰς ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνωτέρας δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἤρχισαν τότε ν' ἀποσύρονται εἰς ὀχυρωτέρας θέσεις. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ὠφεληθέντες ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, εἰσῆλθασαν εἰς Ἀποκόρωναν.

Θλιβερὰ εἶναι ἡ διήγησις τῶν δυστυχημάτων, ἅτινα διέπραξαν εἰσβαλόντες εἰς τὸ μέρος τοῦτο οἱ πολέμιοι. Διαδραμόντες μὲ ὄρμην, κατέκαυσαν πρώτην φορὰν τὰ τερπνὰ χωρία ὅλης τῆς ἐπαρχίας, φονεύσαντες καὶ αἰχμαλωτίσαντες πολλοὺς ἐκ τῶν γερόντων, τῶν ἀδυνάτων καὶ ἀόπλων, ἀπαγαγόντες πρὸς τοὺς πασαδάς εἰς Καλύβας περὶ τοὺς ἑβδομήκοντα, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφόνευσαν. Μάτην ἐπρότειναν εἰς τινὰς ν' ἀλλάξωσι θρήσκευμα· ἀπαξάπαντες προείλοντο καρτερικῶς τὸν θάνατον.

Ἀπέσπασαν αὐθημερὸν περὶ τοὺς 116 ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία ἀπὸ ὑπόγειον ὀπήν, κειμένην εἰς τὰ χωρία τὰ Κόκκινα καλούμενα, κείμενα παρὰ τὴν παραλίαν τῆς ἐπαρχίας, ἔνθα κατέφυγον διὰ νὰ σωθῶσι, τοὺς ὁποίους πάντας ἀπέκτειναν, τὸν δὲ ἱερέα τοῦ χωρίου παπᾶ Μανώλην ἐκρεοῦργησαν εἰς Καλύβας· τμήματα δὲ τοῦ κρέατος τούτου ἐκρέμασαν εἰς τὰς σημαίας των, διὰ νὰ νικῆκωσιν, ὡς ἔλεγον, τοὺς Σφακιανοὺς· ὡσαύτως ἀνετικολόπισαν καὶ τρεῖς νέους εὐρεθέντας ἐνόπλους μετὰ τῶν λοιπῶν.

Ἐξεπολιόρησαν τὴν ἐπιούσαν μετ' ἐπιμονῆς τριάκοντα καὶ ὀκτῶ ἐκ τῶν Κεφαλιανῶν εἰς Σπηλιάν, τὴν λεγομένην τοῦ Ὀρνέρου, ἐξ ὧν τοὺς τριάκοντα ἕξ ἐθανάτωσαν παρευθὺς, δύο δὲ ριφθέν-

καὶ Τοῦρκοι, μετεχειρίζοντο πάντοτε τὸ καλῆτερον εἶδος τῆς πυρίτιδος Ἀγγλικῆς καὶ Ὀλλανδικῆς.

τες εἰς τὴν παρακειμένην θάλασσαν, διεσώθησαν νηχόμενοι εἰς Ἄλμυρον. Περί τοὺς ἑκατὸν τριάκοντα ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδιά ἀπέπνιξαν εἰς σπήλαιον κείμενον ἄνωθεν τοῦ χωρίου Βαφέως μετὰ τριήμερον καρτερικὴν ἀντίστασιν, ρίψαντες ἔνδον δυσώδεις ἐμπροστικὰς ὕλας. Πατέρες, υἱοί, οἰκείοι, καὶ φίλοι ὄρων πολλὰκις μὲ κίνδυνον νὰ σώσωσιν ἐκείνους, ἀλλ' ἀπετύγχανον· πλείστοι δ' ἄλλοι, περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας, ἀπολέσθησαν οὕτω κατὰ τὸν Ἀποκόρωναν τότε, οἵτινες νομίσαντες διασβατικὴν τὴν ἐπιδρομὴν, ἐκρύπτοντο καὶ ἐξωλοθρεύοντο ἀθλίως!

Μόνον δὲ τὸ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν κρημνώδες σπήλαιον, Καταιβατὴ ὀνομαζόμενον, ὄπισθεν, πρὸς βορρᾶν τῶν χωρίων Κεφαλαίων, ἐπήνεγκε πολλὰ προσκόμματα εἰς τοὺς Τούρκους. Τὸ μέρος τοῦτο ἐξελέξατο ὡς καταφύγιον Γρηγόριος ὁ Δαμινός· ὀγδοήκοντα δὲ περίπου ἦσαν οἱ ἐνταῦθα προσφυγόντες γυναῖκες, παιδιά καὶ ἄνδρες, ἐξ ὧν ἦσαν ὀπλοφόροι μετὰ τοῦ Δαμινοῦ δώδεκα. Πολλὰκις ἀπειραθήσαν οἱ Τούρκοι, καὶ αὐτὸς ὁ Ὄσμὰν πασᾶς ἦλθεν ἀπειλῶν, ἄλλοτε διὰ κανονίων καὶ ἐφορηήσεων, ἄλλοτε δ' ὑποσχόμενος ἄδωρα δῶρα, διὰ νὰ τοὺς πείσῃ νὰ ἐξέλθωσιν. Οἱ ἑνοπλοὶ ἀπέκρουον ἐξ ἐπικαίρων θέσεων τοὺς πολεμίους· πρὸς δὲ τὸν Κασούρη τοῦ Σελίνου, ἀπειλήσαντα ὑπερηφάνως ὅτι ἀπόφασιν ἔχει νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσῃ, ἀπεκρίθη ὁ Δαμινός παρομοίως· «Καὶ ἐγὼ θὰ μένω εἶδω, καὶ ὁ βασιλεὺς σου ἂν πλησιάσῃ, θὰ τὸν σκοτώσω.»

Εἶχον προλάβει οἱ καταφυγόντες ἐκεῖ καὶ μετέφερον εἰς τὸ δύσβατον ὄντως ἐκεῖνο σπήλαιον ἀρκετὰς τροφάς, τὸ ὅποσον εἶχον ὡς ἀποθήκην πάντοτε οἱ πλησίον οἰκοῦντες Κεφαλαῖοι· καὶ ἥδιστον ὡσάυτως ὕδωρ κατέρρειεν ἐν αὐτῷ, ὥστε οὐδενὸς τῶν ἀναγκαιῶν ἕστερουντο· ἔμειναν δὲ πολιορκούμενοι εἰς ἐκεῖνο ἀπὸ τῆς Ἡ Αὐγούστου μέχρι τῆς 14. τοῦ ἐλευσαμένου Σεπτεμβρίου, ὅτε πάλιν ἐπέστη ὁ Ὄσμὰν, ἀφ' οὗ ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῶν Σφακίων, περὶ ἧς ἐφεξῆς θέλομεν διαλάβει, καὶ ἠπέλησε σκληρῶς τὸν Δαμινὸν (1), τοῦ ὁποίου ἡ γενναία ἐνθάρρυνσις καὶ καρτερία ἀπάλ-

(1) Πολλὰ καὶ ἕτερα παραπλήσια ἀνδραγαθήματα ἔπραξεν ἐν ὄλῳ τῷ διαστήματι τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Γρηγόριος Δαμινός, ἀπέθανεν ὁμως ἐλεεινῶς ἀπὸ

λαττε τῶν σοβαρῶν φόβων τοὺς συμπάσχοντας ἐν τοιαύτῃ περιστάσει.

Ἀφοῦ κατέπραξαν τσαῦτα κακὰ εἰς Ἀποκόρωναν, μετεσκήνωσαν οἱ πασάδες εἰς Ἀλυκάς πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ Ἀμφιμαλλικοῦ κόλπου (Σούδαν) κειμένας. ἔνθα ἔφθασε καὶ ὁ πασάς τῆς Κυδωνίας ἀκωλύτως· διότι κυριευθέντος τοῦ Ἀποκορώνου, οὔτε οἱ Χάλαι, οὔτε ὁ Δασκαλάκης καὶ Σήφακας ἠδύναντο ἐφεξῆς νὰ κατέχουσιν τὰς προτέρας τῶν θέσεις· καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Κυδωνίας ἀπηλλάχθησαν τότε τοῦ ἀπολλεισμοῦ.

Οἱ Τούρκοι τοῦ Ἡρακλείου ἤρχισαν τότε νὰ χλευάζωσι τοὺς τῆς Κυδωνίας, ὡς καταπολεμηθέντας δῆθεν καὶ ὑποστάντας ἀνάδρωος πολιορκίαν ὑπὸ ραγιαδῶν. Ἐπέτειναν δ' ἔτι πλέον τὴν πρὸς ἐκείνους χλεύην καὶ δι' ὑβριστικῶν τινῶν στίχων, ὥστε καὶ μεγάλη τις ἀνεφύη μεταξύ αὐτῶν ἕρις ἕνεκα τούτων· μικροῦ δ' ἐδέησε νὰ συμβῆ καὶ ἀλληλοκτονία. Οἱ συνετώτεροι ὁμῶς τῶν Κυδωνιατῶν Τούρκων ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει ἐδείκνυον πρὸς τοὺς χλευαστὰς τὸ Θέρισον ἐπιλέγοντες· «Ἴδου ἡ Ρόδος, ἰδοὺ καὶ τὸ πῆδημα· αὐτὸ εἶναι, ὦ φίλοι, τὸ Θέρισον καὶ οἱ ὄρεινοὶ Λακκιῶται. καὶ ἂν θέλετε, δοκιμάσατέ τους καὶ σεῖς.»

Εἶναι ἀναντίρητον, ὅτι πολλῶ χείρονα δεινὰ ὑπέμειναν οἱ τῆς Ρεθύμνης καὶ Κυδωνίας Τούρκοι εἰς τὴν ἀρχὴν ἢ οἱ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν· διότι ἐκεῖνοι ἦσαν μᾶλλον ὑπὸ τὴν ἄμεινον ἐπήρειαν τῶν οἰκούντων τὰ Λευκὰ ὄρη καὶ τὰς ὑπερείας αὐτῶν, τῶν ὀρεινοτέρων δηλονότι Κυδωνιατῶν, Ἀποκορωνιτῶν, Λαμπαίων, Ρεθυμίων καὶ λοιπῶν, οἵτινες ἦσαν καὶ οἱ μᾶλλον ἐξησηκημένοι εἰς τὸ πολεμεῖν· διὰ τοῦτο φρονίμως οἱ Χανιωταὶ Τούρκοι εἰς τὴν ἀπάντησίν των πρὸς τοὺς χλευάζοντας ἐδείχναν καταλλήλως τὸ Θέρισον καὶ τοὺς Λάκκους, ὅπου, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἔπαθον καὶ ἐκεῖνοι πειραθέντες.

Συνέβη δ' ἐν Ἀλυκάς τότε καὶ τὸ ἐξῆς, Ἐπιστολὴ τις ἀνώνυμος, εὐρεθεῖσα ἐν τῷ τυρκικῷ στρατοπέδῳ, ἀπέδιδεν εὐχαριστήσεις

δυστυχίαν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1856 ἐν τῷ τῶν Ἀθηνῶν δημοτικῷ νοσοκομείῳ καὶ ὁ ἄθλιος εὗτος Κρῆς !

ἐκ μέρους τῶν ἑπαναστατῶν πρὸς Τούρκους τινὰς ὀνομαστὶ τῆς Κυδωνίας δι' ὅσα διεκοῖνουν πρὸς αὐτούς. Ὅθεν εἶτε τοῦτο ὑπῆρξεν ἀληθές, εἶτε ὁ πασᾶς τῆς Κυδωνίας εἶχε καταγγεῖλει πολλοὺς τοιοούτους ὡς ἀπειθεῖς καὶ ὀλεθρίους ὀχλαγωγούς, ὁ τοῦ Ἡρακλείου λαβῶν ἀφορμὴν, ὡς ἀνώτερος διοικητὴς τῆς Κρήτης, ἀπηγγόνισεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοῦ τὸν ἰσχυρὸν Τσουρούνην καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλους δύο.

Ἐνταῦθα προσθέτομεν καὶ ὅσα ἠκούσαμεν ἔπειτα διαθρυλλούμενα κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν. Ὅτι δηλαδὴ πολλοὶ τῶν πρώην ἀτάκτων καὶ αἰμοβόρων Τούρκων εὐρόντες ἀρμόδιον τὸν καιρὸν, ἀρξαμένου τοῦ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πολέμου, κατεφέροντο ἀπηνῶς κατὰ πολλῶν φιλησύχων Ὀθωμανῶν, ὅτι δῆθεν ἠδιαφόρησαν αὐταί, ἢ καὶ ἐνήργησαν εἰς τὸ νὰ ἐξολοθρευθῶσι πολλοὶ τῶν ὁμοθρήσκων τῶν ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τοῦ Χατζῆ Ὁσμάν Πασᾶ, ὅτε ἐλθὼν ἐκεῖνος εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Κυδωνίας τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1812 ἐκόλυε διὰ τῆς δραστηριότητός του τὸν ἀπειλούμενον κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐν γένει ὀλεθρον καὶ κατὰ τῶν φρονίμων Τούρκων, ἕνεκα τῆς κορυφωθείσης φρικτῆς ἀναρχίας, ὅτε ἐθανάτωσεν ἀληθῶς πολλοὺς τούτων καὶ ἐφυγάδευσε, καταστήσας ὅπως οὖν εἰς ἐκείνους ἄνετον τὸν βίον, ὅστις εἶχε καταντήσει ἀβίωτος. Τοιαῦτα καὶ ἕτερα ἄλλα παρεκίνησαν τὸν πασᾶν τῆς Κυδωνίας νὰ καταγγεῖλῃ τοὺς ὀχλαγωγούς.

Ἐν τούτοις, μετὰ πολλοὺς μεταξὺ τῶν δύο μερῶν ἐρεθισμούς, ὡς εἶπομεν, εἰς Ἀλυκᾶς, διεκρίθησαν τέλος τρισχίλιοι περίπου ἐκ μόνων Ἡρακλειωτῶν, οἵτινες καὶ ἐμεγαλαύχησαν ὅτι δύνανται αὐτοὶ μόνοι νὰ καταστρέψωσι τὸ τρομακτικὸν εἰς τοὺς Κυδωνιάτας Θέρισον, καὶ τοὺς Λάκκους, καὶ νὰ κατατροπώσωσιν ὅλους τοὺς ἐπιφίλους ὀρεινοὺς. Ἐτέθη λοιπὸν ἐπ' αὐτῶν πάλιν ὁ Καούνης, ὁ ἐπ' ἀνδρείᾳ κλειζόμενος, ὁ καὶ πρότερον ἐν Κράπη καταπολεμηθείς· ὀδεύοντες δὲ τὴν 19 Αὐγούστου διὰ τῆς Ἀγίας Κυριακῆς, προέβησαν ἄνευ ἀντιστάσεως μέχρι Θερίσου, ὅπερ καὶ κατέκαυσαν πρώτην φοράν, ὡς καὶ τὸ παρακείμενον χωρίον Λάκκους, εὐρόντες σχεδὸν ταῦτα ἀπροστάτευτα, προχωρήσαντες καὶ μέχρις Ἀλιακῶν· διότι εἰς παρομοίας ἐπιδρομὰς οἱ Ἕλληνες κατεγίνοντο ἐν πρώτοις νὰ

διασώζωσι τὰς οικογενείας καὶ τὰ οἰκιακὰ των· οἱ Θερισσιανοὶ ὁμως μετὰ τινων ἄλλων παρευρεθέντες ἀντέκρουον ὀλίγοι ἐπὶ πολλὴν ὄραν τοὺς πολλοὺς. (1)

Φθάσαντες δὲ καὶ ἐνταῦθα οἱ εὐτολμοὶ Λακκιῶται μὲ τὸν Α. Παναγιώτου, συγχρόνως δὲ μὲ Ἀνωπολίτας καὶ ὁ Δασκαλάκης καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ριζήται, ἐπετέθησαν γενναιοψύχως ἅπαντες κατὰ τῶν οὕτω προχωρημένων πολεμίων, τοὺς ὁποίους καὶ ἠνάγκασαν μετὰ πολλὴν καὶ ἰσχυρὰν ἀντίστασιν νὰ τραπῶσιν εἰς τὰ ὀπίσω ἀπὸ Ἀλιάκας. Κατεδιώχθησαν λοιπὸν σπουδαίως καὶ οὗτοι ὀπόθεν ἀνήλθον εἰς δυσβάτους τόπους, καὶ κατέλιπον εἰς τὰ βουνὰ ἐκεῖνα πλεόν τῶν διακοσίων νεκρῶν, καὶ τὰ ἑαυτῶν ὄπλα εἰς τοὺς νικητάς. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἔπεσε καὶ ὁ ἀρχηγὸς Καούνης· οἱ δὲ χλευαζόμενοι Κυδωνιῶται μακρόθεν ἱστάμενοι θεωροί, ὑπερήδοντο, ὡς ἔρρηθη ἐπὶ τῇ ἡττῇ τῶν ὀμοθρήσκων ὕβριστῶν.

Εἴκοσι περίπου Ἕλληνες ἔπεσαν ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ, ἐν οἷς καὶ ὁ νεώτερος Χάλης Στέφανος, πληρωθεὶς ἐν Ἀλιάκαις κατὰ τὸ μέτωπον, οὗτινος ὁ θάνατος ἐπροξένησε λύπην ἀπαραμύθητον οὐ μόνον εἰς τοὺς λοιποὺς ἀδελφοὺς καὶ συνεπαρχιώτας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς Κρήτας. Νέος εὐειδῆς καὶ χαρῖεις, μόλις τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας, ἄγων, καὶ μὲ τέρπουσαν φωνὴν προικισμένος, εἴλκυε πρὸς ἑαυτὸν τὰς συμπαθείας τῶν ἄλλων· τὸ δὲ φιλόπατρι, τὸ ἀρρενωπὸν του ἦθος, καὶ ἡ νεανικὴ σύνεσις του προσιώνιζον λαμπρότερον τὸ μέλλον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Ὅτε δὲ οἱ Τοῦρκοι εἶχον γείνει πρὸς καιρὸν μετὰ τὴν εἰσβολὴν κύριοι τοῦ Ἀποκορώνου, ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶχον καταφύγει εἰς τὰ τῆς Κυδωνίας καὶ τῆς Σούδας φρούρια ὡς καὶ οἱ προσπεφευγάντες εἰς τὰ τῆς Ρεθύμνης, ἐξεληθόντες μετέφερον μὲ πολλὴν ταχύτητα

(1) Γυνὴ τις ἐκ τοῦ Θερίσου ἐκράτει τῇ μιᾷ μὲν χεὶρὶ καλάθον σταφυλῶν, ἐπ' ὧμων δὲ ἐβάσταζε στάμναν ὕδατος, φέρουσα ταῦτα πρὸς τοὺς μαχομένους σύζυγον καὶ ἀδελφὸν τῆς, ὅπως ἀναψυχθῶσι μὲ ταῦτα ἐκ τοῦ υπερβάλλοντος καύσωνος· σφαῖρα ὁμως ἰχθρική ἐλθοῦσα συνέτριψε τὴν στάμναν· ἐκείνη δ' ἀπτοήτως προβάσα, παρέδωκεν εἰς τοὺς εἰρημένους τὰς σταφυλὰς, καταρρωμένη τοὺς συνερίψαντας τὴν στάμναν, τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ κατέβρεξεν αὐτήν.

πᾶν εἶδος τροφῶν. ὧν εἶχον πρότερον ἐπαισθητὴν ἔλλειψιν· εἶχον δὲ παραδώσει τῷ πυρὶ καὶ ὅσας δὲν ἐπρόφθασαν νὰ παραλάβωσι· καὶ διὰ τοῦτο τότε κἀτερημώθη ὁ πρότερον εὐφορος καὶ πολύκαρπος Ἐποκόρωνας· οἱ δὲ κάτοικοι τῶν μερῶν τούτων, καὶ οἱ ἐνταῦθα ἔπειτα προσπεφυγότες πρὸς σωτηρίαν, ἐτρέφοντο ἐπὶ πολὺν χρόνον μὴ μόνον τὰ ἄγρια χόρτα, τὰς βαλάνους καὶ τὰ κεράτια.

Οἱ Τούρκοι, μετὰ τὴν ρηθεῖσαν μάχην ἐν Θερύσει, ἠτοιμάζοντο νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Σφακίαν. Πρὶν ὅμως διαλαβῶμεν περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, θέλομεν προτάξει συνοπτικὴν τινὰ περιγραφὴν τῆς ἐπαρχίας Σφακίων.

Ἐπιμηκίς σχῆμα ἔχουσα αὕτη, κεῖται μεσημβρινῶς τῆς Κρήτης πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος· πρὸς ἄρκτον δὲ ἔχει ὄρια τὰ Λευκὰ ὄρη μὴ τὰς παρακειμένας ἐπαρχίας τῆς Κυθωνίας, Ἐποκορώνου καὶ Ρεθύμνης, ὅλα σχεδὸν ἀβᾶτα καὶ ὑψηρῆ, ἅτινα ἀρχόμενα ἀπὸ τὸ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς Σελίνον, ἀπολήγουσιν εἰς τὴν κατ' ἀνατολὰς Ρεθύμνην.

Ἡ μᾶλλον βατὴ ὁδὸς εἶναι ἡ ἐκ τοῦ Προσνέρου ἀγούσα εἰς Κράπην, μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁποίας ἀρχεται ὁ Κατρέυς, καὶ μετὰ τὸ Σκύφος, ἡ λεγομένη φάραγξ τῆς Ἰμβρου. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης εἰσβάλλον οἱ Τούρκοι καὶ τῷ 1770 εἰς Σφακίαν, μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου, ὅτε καὶ κατέστρεψαν τὸν τόπον ὀλοτελῶς, στρατοπεδεύσαντες εἰς τὰ κατὰ τὸ τρίμημα τῆς Ἀνωπόλειος χωρία Ἁγίον Ἰωάννην καὶ Ἀράδεναν.

Ἀπέναντι πρὸς δυσμὰς τῆς περιγραφείσης ὁδοῦ ὑπάρχει ἡ κατ' εὐφημισμὸν λεγομένη Ἀγγελόστρατα, κειμένη ἐντὸς δυσχερεστάτης φάραγος, ἀπὸ δὲ τὸ Θέρισον στενωπὸς τις τὰ νῦν λεγομένη Μονοπάτι, καὶ ἀμφότερα ταῦτα διεξέρχονται εἰς Ἀνώπολιν· ἡ δὲ ἄνωθεν τοῦ Κουρῆ στενωπὸς, τοῦ Ἐποκορώνου, ἡ Δαφνομαδᾶρα καλουμένη, ἀνέρχεται εἰς Σκύφος.

Πρὸς δυσμὰς δὲ τῶν Σφακίων κεῖται ἡ ἐπίσης ὀρεινὴ ἐπαρχία τοῦ Σελίνου· μετὰ δὲ τῶν δύο τούτων ὑπάρχει ἡ ὄχυροτάτη φάραγξ τῆς ἁγίας Ρούμλης, ὀνομασθεῖσα οὕτως ἀπὸ τινος ἐκκλησίας ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς τιμωμένης, ἐνθα διεσώζοντο κατὰ τὴν ἐπανάστασιν χιλιάδες ἀνθρώπων· Ἡ φάραγξ αὕτη ἔχει τρεῖς στε-

νωπούς, μίαν πρὸς τὰ Σφακία, ὀνομαζομένην Ἁγίον Παῦλον, ἐτέραν πρὸς ἄρκτον, τὴν Κακὴν σκάλαν, κατὰ τὸ ὄροπέδιον, ὅπερ Ὀμαλὸς καλεῖται, καὶ ἄλλην πρὸς δυσμάς, ἀνερχομένην ἐκ τῆς φαραγγος εἰς Τρυπητὴν πρὸς τὴν θέσιν Κουστογέρακον τοῦ Σελίνου. Ἄπασαι αἱ εἰρημέναι δίοδοι εἰσὶ τόσον δύσβατοι, ὥστε μόλις εἰς ἄνθρωπος εἰς πολλὰ μέρη δύναται εὐκόλως νὰ ἄδευῃ.

Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῶν Σφακίων κεῖται ἡ ἐπαρχία Λάμπης (Ἁγίος Βασίλης), ἣτις ἐπίσης ἔχει στενωπούς πρὸς εἴσοδον εἰς Σφακία τὴν Σκαλωτὴν, τὸ Ροδάκινον, καὶ τὸ Κακοσκάλι, ἢ τὰ Χάλαρα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ἐνθα ἐκινδύνευσεν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εἰς τὴν κατὰ τοῦ Φραγκοκαστέλου ἐστρατείαν.

Ὁ λαὸς τῆς ὀρεινοτάτης καὶ τραχείας ταύτης ἐπαρχίας, ἔφερε πάντοτε τὰ ὄπλα· ἐξησκημένος δὲ ὢν εἰς τὰ τοῦ πολέμου, καθίστατο ἀείποτε ἐπίφοβος εἰς τοὺς κατὰ καιρὸν κρατοῦντας τῆς Κρήτης, διατηρῶν καὶ ἴδιον εἶδος ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος· διότι οἱ κατὰ καιροὺς ἀναφανέντες ἄριστοι, καὶ οὐχὶ ἐκ γενεολογίας, ἐδιοίκουν τὸν τόπον, καλούμενοι Πρόκριται ἢ Καπεταναῖοι.

Τὰ Σφακία διετέλουν ὑπὸ τὴν ἄμεσον προστασίαν τῆς Σουλτάνας τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἐπλήρωναν οὐχὶ τὸν κεφαλικὸν φόρον (χαράτσι), ὡς οἱ λοιποὶ τῆς Κρήτης κάτοικοι, ἀλλὰ μικρὸν τι ποσὸν χρηματικόν, λαμβάνοντες ἀπόδειξιν τῆς πληρωμῆς τὸν λεγόμενον τεσκερέν, ἀντὶ τοῦ χαρατσοχαρτίου· τὸ ποσὸν τοῦτο ἐστέλλετο πάντοτε ἐξ Ἡρακλείου Ὀθωμανός τις καὶ εἰσέπραττεν· ἔφερε δὲ διοικητικοῦ ὑπαλλήλου ὀρισμὸν, ἀλλ' ὄφειλε νὰ συμμορφοῦται μὲ τ' αὐστηρὰ ἦθη τῶν κατοίκων, ἂν ἤθελε νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ του.

Εἰς τοσοῦτον δυσχερέστατον τόπον, ὡς ἐξεθέσαμεν, ἐτόλμησαν οἱ Τοῦρκοι νὰ διακινδυνεύσωσιν, ἀφοῦ μάλιστα ἀπέτυχον εἰς τὴν μάχην τοῦ Θερίσου καὶ πρότερον εἶχον πάθει πολλὰ ἐν τῇ Κράτῃ. Ἀθρόος λοιπὸν ἄπας ὁ στρατὸς μετέβη ἐξ Ἀλυκῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ὄσμᾶν πασᾶ τῆς Ρεθύμνης, μετασκηνώσας εἰς Πρόσνερον, κάκειθεν τὴν 29. Αὐγούστου ἀνῆλθεν εἰς Σφακία. Ἐκπληκτοὶ διήνυσαν τὴν Κράτῃν οἱ Τοῦρκοι, βλέποντες διεσπαρμένα εἶναι τὰ ὄσπᾶ, ἅτινα εἶχον ἀφήσει οἱ κατὰ τὸν παρελθόντα μῆνα Ἰουλίον εἰς Κράτῃν καταπολεμηθέντες Τοῦρκοι· καὶ καταρωδηκότες

διήλθον τὸν Κατρία, καὶ τὴν ἐπομένην κινδυνώδεστέραν τῆς Ἰμβρου φάραγγα, ἐπισκοποῦντες μακρόθεν, μὴ ἀναφανῶσι πού πολέμιοι.

Δὲν εὖρον δὲ οὐδεμίαν ἀντίστασιν εἰς τοιαῦτα ὀχυρώτατα μέρη, ὅπου ὑπῆρχεν εὐκολώτατον ν' ἀποκρούσῃσι πεφοβισμένον ἐχθρόν, κατὰ τὸ Σκύφος μάλιστα, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ συστάδην νὰ πολεμῶσιν αὐτὸν ἕπερ ἦτο δυσχερέστατον, ἀλλὰ διαιρεθέντες τὸ πρῶτον εἰς σωματῖα καὶ ἐπιπίπτοντες πολλαχῶθεν δι' ἀκροβολισμῶν καὶ συνιγῶν ἐπιδρομῶν, νὰ ἐπιφέρωσιν εἰς τὸν τεθρουημένον πολέμιον τὴν ἀθυμίαν καὶ δειλίαν, καὶ ἐπομένως τὸν παντελῆ ὀλεθρόν του, ἢ τέλος τὴν ἀπειλπισίαν, ὥστε νὰ μὴ τολμήσῃ νὰ προβῆ περαιτέρω, ἀφοῦ πρόσφατος ἔτι ἦτο καὶ ὁ κίνδυνος τὸν ὅποιον πρὸ ἡμερῶν εἶχον διατρέξει οἱ Τοῦρκοι εἰς τε τὴν Κράπην καὶ τὴν Ἀμπελον, καὶ ἐπηρέαζε σφόδρα τὰς καρδίας των. Ἀφοῦ λοιπὸν κατέστρεψαν διὰ τοῦ πυρός τὸ Σκύφος, Ἰμβρον, Προσγιαλόν, Κομητᾶδας καὶ ἅπαντα τὰ παρατυχόντα, ἐλθόντες ἐσκήνωσαν περὶ τὴν Ἀνώπολιν ὅπου τὰ πάντα κατηρήμωσαν καὶ κατέστρεψαν, καὶ τὴν Ἀνώπολιν αὐτὴν καὶ τὰ παρακείμενα χωρία.

Τί δὲ συνέβη τότε; Ἐκ τῶν κατοίκων ὄλων τῶν χωρίων τινὲς μὲν μετὰ σπουδῆς ἀνήρχοντο εἰς τὰ παρακείμενα ἀπρόσιτα ὄντως ὄρη, οἱ δὲ λοιποὶ τεθρουημένοι ἐπιβαίνοντες εἰς τὰ ἐν τῷ Λουτρῷ πλοῖα μετεκομίζοντο εἰς τὴν ἀπέναντι νῆσον Κλαύδην ἢ Γαῦδον, καὶ διεσῶζοντο ἀφίνοντες εἰς τὴν ἀδυσώπητον ὄργην αἰμοδόρου πολεμίου χιλιάδας συναδέλφων χριστιανῶν, ἀδυνάτων, νὰ καταστραφῶσιν, ἐνῶ κατεστρέφοντο τὰ Σφακία, τὸ μόνον ἄσυλον παρὰ πάντων θεωρούμενα.

Περὶ τὰ εἰκοσὶν ἄτομα, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ Σφακιανοί, προκατέλαβον οἱ ἐφορμῶντες Τοῦρκοι περὶ τὸ χωρίον Μουρίον καὶ ἀπέκτειναν. Νεᾶνις δὲ τις, θυγάτηρ τοῦ Χ. Θεοδώρου Μουριώτου, λίαν εὐειδῆς, ζωγρηθεῖσα καὶ ἀπαγαγμένη εἰς αἰχμαλωσίαν, ὠδήγησεν, ὡς λέγεται, τὸν ἀπαγωγέα κατ' αἰτησίαν του εἰς φρέαρ διὰ νὰ πῆ ὕδωρ αὐτῇ δέ, ἐνῶ ἤντλει, ἐπιτηδεύως πως εἰσπηδήσασα εἰς τὸ φρέαρ ἀπεπνίγη, προελομένη τὸν θάνατον, ἢ τὴν μετὰ τυράννου συμβίωσιν.

Οὐδεὶς ν' ἀρνηθῆ δύναται, ὅτι ὁ λαὸς τῶν Σφακίων εἶναι φύσει

άνδρετος, τολμηρὸς καὶ φιλοπόλεμος, καταδείξας μυρία ὅσα ἀνδραγαθήματα καὶ ἡρωϊκὰς πράξεις, ὅπου τῆς Κρήτης ἐτύγχανε παρευρεθεῖς, καὶ ὅπου μετὰ τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν του συνεπολέμησεν. Ὀφείλομεν δὲ μάλιστα νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι εἰς πολλὰ τῶν τροπαίων, ἅτινα πολλαχοῦ ἔστησαν οἱ Κρήτες ἀθάνατα αἰωνίου μνήμης καὶ σεβασμοῦ, ἦσαν κατὰ μέγα μέρος πρωταγωνισταὶ οἱ Σφακιανοί.

Ἄξιον δὲ μόνον ἀπορίας καθίσταται, ὅπερ καὶ ἀνεξήγητον εἰς ἡμᾶς, πῶς ὁσάκις εἰσῆρχετο ὁ ἐχθρὸς, οὐ μόνον ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ ὅτε ὁ Ἄλθανὸς Χουσεῖν περιῆλθεν ὄλως ἀπρόσβλητος τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1824 τὴν τραχεῖαν καὶ ἀκαταμάχητον τῶντι θέσιν τῶν Σφακίων, τὴν δυνατωτέραν καὶ αὐτῆς τῆς Λάκωνίας, δὲν ἐπέδειξεν ὁ λαὸς οὗτος τὴν συνήθη αὐτοῦ γενναίω ψυχίαν καὶ τὰ τεκμήρια τῆς ὑπολήψεώς του, ἅτινα ἄπας ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἤλπιζε βεβαίως νὰ ἴδῃ εἰς αὐτόν. Οὐδ' ἐμιμήθησαν τοὺς ἐφαμίλλους των κατὰ τε τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν καὶ ἀνδρείαν Ριζήτας τῆς Κυδωνίας, ὅτινες, καὶ τοὶ εὐρεθέντες εἰς περιστάσιν χείρονα, εἶχον καταπολεμήσει ὁμοῦ μὲ αὐτοὺς πάλιν τοὺς Σφακιανούς, καὶ εἶχαν καταδιώξει αὐτοὺς σχεδὸν τοὺς ἰδίους Τούρκους τοὺς εἰσβαλόντας ἤδη καὶ εἰς Σφακία.

Ἄς συγχωρηθῇ δὲ εἰς ἡμᾶς νὰ παραλληλίσωμεν τοὺς Λάκωνας τῆς Πελοποννήσου μὲ τούτους. Οἱ Λάκωνες κατοικοῦσιν ἐπίσης ὀρεινὰ μέρη, καὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἀγωγὴν πάντοτε καὶ τὴν ὀπλιτικὴν μὲ τοὺς Σφακιανούς ἐξάσκησιν. Ἄλλὰ τούτους μὲν, τοὺς Σφακιανούς δηλονότι, εὐρίσκομεν ἀπτοήτους καὶ καθ' ὑπερβολὴν προθυμοποιουμένους μαχητὰς ἐκτὸς τῶν ὀρεινῶν αὐτῶν θέσεων· τοῦναντίον δὲ ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς Λάκωνας, ὅτινες σέβονται μᾶλλον τὸ ὀρεινὸν αὐτῶν ἔδαφος, ὅπερ διετήρησεν εἰς αὐτοὺς πάντοτε τὴν ἐλευθερίαν, ἢ καὶ προτιμῶσι νὰ γίνωσι θῦμα ὄλοι, ὡς τὸ ἀπέδειξαν καὶ ἐπὶ Ἰμβραίμῃ, παρὰ ν' ἀφήσωσι νὰ βεβηλωθῇ τὸ ἱερὸν ἔδαφος των ἀπὸ πολέμιους.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κρίνοντες δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν τὴν αἰτίαν οὐχὶ εἰς τὸν φιλοπόλεμον καὶ ὀρητικὸν τῶν Σφακίων λαόν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀπρονοησίαν βεβαίως καὶ ἀσυμφωνίαν τῶν πολλῶν ἀρχηγῶν.

ἐνῶ οἱ Λάκωνες ἔχουσιν ἕνα καὶ μόνον ἀρχηγόν, καὶ εἰς αὐτὸν πειθονται. Οἱ ὄπλαρχηγοὶ τῶν Σφακίων εἰς τοιαύτην περίστασιν ἠδύναντο νὰ προδιαθέσωσι τὸν λαὸν εἰς νίκην ἀθάνατον, καὶ εἶχαν καιρὸν, ἀφότου εἰσείβαλεν ὁ ἔχθρος τὴν β. Αὐγούστου εἰς Ἀποκάρωνον καὶ ἰγνώριζον καὶ τὰς εἰς Ἀλυκὰς προπαρασκευὰς του. ν' ἀσφαλίσωσιν εἴτε εἰς Γαῦδον, εἴτε εἰς τὴν ὄχυράν φάραγγα τῆς Ἀγίας Ρουμῆλης, ἢ καὶ ἀλλαγῶν, τὰ ἀδύνατα ἄτομα καὶ οἰκιακὰ των, καὶ οὕτω νὰ προτάξωσι τὰ γενναῖα στήθη των διὰ σφοδρῶν ἐπιθέσεων καὶ ἐνεδρῶν τὸ πρῶτον κατὰ σωματίαι, ὡς προείπομεν, κατ' ἔχθρου περιελλόντος ἀπρονοήτως εἰς τοῦτον τὸν κίνδυνον· καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἤθελον ἔχει βεβαίως συναρμωγὰς καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν πολλοὺς πολεμιστάς· καὶ τότε ἀναμφιβόλως ἐνίκητο ὁ ἔχθρος· ἴσως δὲ κατωρθοῦτο καὶ ὁ παντελής ὄλεθρός του.

Οὐδὲ ὑπῆρχε τοσοῦτον μεγάλη ἔλλειψις πολεμοφοδίων κατ' ἐκείνην ἔτι τὴν περίστασιν, ὥστε νὰ μὴν ἐπιχειρήσωσι τὰς πρώτας δοκιμάς. Μήπως δὲν ἀνέλαβον τὸν μέγαν τοῦτον ἀγῶνα ἐξ ἀρχῆς οὐ μόνον ἀπρογύμναστοι, ἀλλὰ καὶ ἐξ εὐτελεστέρων πρὸς τὸν πόλεμον ἐφοδίων; καὶ ὅμως οἱ πολέμοι τῶν πάντοτε ἐφοδιάζον τοὺς Ἕλληνας μὲ ὄπλα καὶ τὰ τούτοις ἀναγκαῖα κατὰ τὰς τότε μάχας ἠττώμενοι· οἱ δὲ Κρήτες ἔχοντες ἤδη ἀκμαῖον τὸν πόθον καὶ ἀναβράζουσαν εἰς τὰ στήθη των τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν, δὲν ἤθελον ἀμελήσει τοιαύτης εὐκαιρίας περιστάσεως εἰς τὸ νὰ καταπολεμήσωσι καὶ πάλιν τοὺς σφαγεῖς των. Δὲν ἀμφιβάλλομεν δὲ, ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι συναγωνισταὶ των ἤθελον τοὺς συνδράμει καὶ αὐτοί, καθὼς καὶ οἱ Σφακιανοὶ συνέδραμον πολλάκις ἐκείνους· διότι ὁ ἀγὼν ἦτο κοινός. Ἡ νίκη πάντοτε στεφανώνει τὸν προλαμβάνοντα εὐτόλμως νὰ κτυπῆ.

Φόβος πανικός κατέλαβε χιλιάδας πολλὰς ἐκ τῶν ἄδυνάτων κατοίκων τῶν ὁμόρων ἐπαρχιῶν, οἵτινες, ὡς προείπομεν, εἶχον καταφύγει, ὡς εἰς τελευταῖον ἄσυλον, εἰς τὰ Σφακία, διὰ νὰ διασωθῶσιν, ὅτε εἶδον ἀπροσδοκῆτως νὰ ἐμβῆ ἀμαχητὶ καὶ ἐνταῦθα ὁ ἔχθρος. Θρήνοι, κοπετοὶ καὶ οἰμωγαὶ ἐξήρχοντο γασροὶ πανταχόθεν· καθοραῶντες δὲ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, διηπόρουσαν ποῦ ἔπρεπε νὰ

Ἡ Μονὴ τοῦ Ἀγριοῦ

καταφύγῳσι· διότι καὶ τὰ ἐν Λουτρῷ πλοῖα δὲν ἠδύναντο νὰ μετακομίσωσι συνάμα ἅπαντας. Οἱ μὲν ρωμαλεώτεροι λοιπὸν καὶ οὐδεμίαν περὶ ἄλλων φροντίδα ἔχοντες ἀνήρχοντο σπουδαίως εἰς τὰ ὄρη, παραδοκοῦντες ἐκεῖθεν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ κίνδυνος· πλῆθος δὲ γυναικῶν, παίδων καὶ ἀνδρῶν κατέφυγον δρομαῖοι εἰς τὴν εἰρημένην φάραγγα τῆς Ἁγίας Ρουμέλης, ὅπου τολμήσαντές τινες ἐκ τῶν Τούρκων νὰ εἰσβάλωσι ἀπὸ τὴν στενωπὸν τοῦ Ἁγίου Παύλου ἐφορεύθησαν.

Οἱ δὲ εἰς Ἀνώπολιν ἐσκηνωμένοι Τούρκοι ἠπόρουσαν διὰ τὴν εἰρημίαν, ἣν εὗρον περιελθόντες ἀκωλύτως τὰ Σφακία· ἐπέτυχον δὲ ἐν τῷ μεταξῦ γρατῖαν τινὰ ἐγκαταλελειμμένην ἕνεκα τοῦ βαθέος γήρατός της, τὴν ὁποίαν ἔφερον ἐνώπιον τοῦ Πασᾶ· ἀφοῦ δὲ οὗτος διέταξε νὰ τῆς δώσωσι νὰ φάγῃ, τὴν ἐρώτησε τὰ ἐξῆς· « Διὰ τί » δὲν ἐστάθησαν οἱ Σφακιανοὶ νὰ πολεμήσωσι, καὶ τί συλλογίζονται νὰ κάμωσι;—Νὰ σὲ εἶπω, παιδί μου, ἀπεκρίθη ἡ γρατῖα. Τὰ βουνα, τὰ ὅποια βλέπεις, εἶναι γεμάτα ἀπὸ Σφακιανοὺς καὶ ἄλλους ὀπλισμένους· ἄλλοι δὲ μετέφερον τὰ παιδιὰ των εἰς Γαῦδον, ἀλλ' ἔχουσι ἀπόφασιν καὶ αὐτοὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν εὐθύς, καὶ συμφώνως ὅλοι νὰ σὲ πολεμήσωσι.»

Μεταξὺ τῶν λεγομένων ἀνεφάνησαν πλοῖα ἐκ τῆς Γαύδου διευθυνόμενα εἰς Ἁγίαν Ρουμέλην, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μετακομίσωσιν ἐκεῖθεν εἰς τὴν νῆσον ἄλλους ἐκ τῶν ἐκεῖ καταφυγόντων· ὁ δὲ Πασᾶς, ἐκλαβὼν τὰ τῆς γρατῖς ὡς ἀληθεύοντα, ἀνεχώρησε παρευθὺς διευθυνθεὶς διὰ τῆς παραλίας τοῦ Φραγκοκαστέλου εἰς Λάμπην καὶ Ρεθύμνην, καὶ ἐκεῖθεν ἐπανῆλθεν εἰς Βρύσας τοῦ Ἀποκορώνου, ἀφ' ὅπου διελύθησαν, γράψαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτι κατέπνιξαν τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῶν Κρητῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

Ἐπανάληψις τοῦ ἀγῶνος. — Ἐπικουρίαί Π. Ζερβουδάκη καὶ ἄλλων ἐκ Σίμου. — Ἀρεντούλης εἰς Κρήτην. — Βαθμολογίαι στρατιωτικῶν. — Μάχαι εἰς λάκκους καὶ Βαρούπετρον. — Ἐκστρατεία κατὰ Σελινιωτῶν καὶ θάνατος τοῦ Τσελεπή. — Ὁ Γετιμαλῆς εἰς Ἀρκάδι. — Μάχη εἰς Ρεθύμνην καὶ ὁ ζωηρηεὶς Μουζουραγᾶς. — Μάχη εἰς Περεντσεκουλᾶν. — Δολοφονία τοῦ Μ. Σεμερτσάκη. — Μάχη εἰς Φουρφουρᾶν. — Δολοφονία τοῦ Α. Μελιδόνη. — Ὁ νέος Βαλέστρας εἰς Κρήτην. — Σχέδιον Βαλέστρα κατὰ Ρεθύμνης. — Ἀποτυχία καὶ θάνατος Βαλέστρα. — Εἰσβολὴ τῶν Ἑλλήνων εἰς Ἀύλοπόταμον. — Καταστροφὴ τῶν Τούρκων εἰς ἐπισκοπὴν. — Κουρμούλης. — Δύο συνελεύσεις Κρητῶν ἐν Ἀρμένιοις ἐπὶ Ἀρεντούλῃ. — Πολίτευμα Κρητῶν.

Ἄν καὶ ὑπεχώρησαν οἱ Κρητῆς εἰς τὰς ἀνωτέρας δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ ἄλλοίφει τῶν ἀναγκαίων, ἀποσυρθέντες ἄλλοι μὲν εἰς ὄχυρά-
 τρας θέσεις ἄλλοι δὲ ὑποκριθέντες πρὸς ὦραν ὑποταγὴν, τὸ ὑπὲρ
 ἐλευθερίας ὅμως αἰσθημα αὐτῶν ἐτηρήθη ζωηρὸν καὶ κατ' οὐδὲν ἐ-
 σβέσθη. Ὅθεν, χωρὶς νὰ διακόψωσιν ὀλοτελῶς τὸν ἀγῶνά των, μὴ
 καταθορυβηθέντες ἀπὸ τὰ πρότερον γεγενημένα, ἐφρόντισαν ἀμέσως
 παντοίοις τρόποις νὰ προμηθευθῶσιν ἐξωθεν ἀρκούντως τὰ χρειώδη,
 διὰ νὰ ἐξακολουθήσωσι τακτικώτερα.

Μετὰ τῆς διάλυσιν λοιπῶν τῶν πολεμίων στρατῶν εἰς Ἀποκόρω-
 ναν, ὁπόθεν ἐπανήλθον ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῶν Σφακίων εἰς τὰ ἴ-
 δία. Ἕλληνες ἔνοπλοι ἐπαρουσιάσθησαν παρευθὺς εἰς τὰς περὶ τὴν
 Ρεθύμνην ἐπαρχίας, καθὼς καὶ εἰς τὰς περὶ τὴν Κυδωνίαν, καὶ ἀνε-
 ζωπύρησαν οὗτοι πάλιν τὸ θάρρος τῶν λοιπῶν συναδελφῶν των. Οἱ
 δὲ Τούρκοι, οἱ τολμήσαντες νὰ διαμείνωσι σποράδην εἰς ἐπαρχίας
 καὶ χωρία, ἐπὶ σκοπῇ νὰ καταπτοῶσι διὰ τῆς παρουσίας των τοὺς

καθ' ὑπόκρισιν ὑποταχθέντας, ἐνόησαν παραχρήμα τὴν ἀπάτην, εἰς ἣν περιέπεσαν, καὶ ὁλονὲν ἐπέσπευδον νὰ διασωζῶνται πάλιν εἰς τὰ φρούρια.

Εἶχον δὲ τότε ἀπαλλαχθῆ διαφυγόντες τὴν πολιορκίαν τῆς Καταβατῆς καὶ οἱ ἐγκατερέθησαν πολὺν χρόνον μετὰ τοῦ Γρηγορίου Δαμινοῦ εἰς τὸ πολύμοχθον ἐκεῖνο σπήλαιον. Οἱ δ' ἔνοπλοι ἐξ αὐτῶν, λάβρα τῶν ἐπιμενόντων ἔτι πολιορκητῶν, τῶν παρακαθημένων διὰ τοῦτο εἰς τὰ χωρία Κεφαλάδων, εἶχον μεταβῆ ἤδη εἰς τὰ ἀπέναντι χωρία, τὸν Ἀλίκαμπον καὶ Πρόσπερον, τὰ ὑπὸ τὰς ὑπορείας τῶν Λευκῶν ὄρεων κείμενα, ἔνθα εὗρον πολλοὺς ἐκ τῶν Σφακιανῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ ὁ Ἰ. Σακίρης, ὁ Μανουσὸς Πρωτοπαπαδάκης, καὶ ἕτερος Σφυκιώτης Φραγκῆς ὀνομαζόμενος, ὁ Σαῦρος Λυκάκης ὁ καὶ Λυκοσταυριανός, ὁ Ἀντώνιος Πενέσης ἐκ τοῦ Βαφές, ὁ Κωνσταντῖνος Πρινόλης καὶ Δημήτριος Βορινός ἐκ τῶν Κεφαλάδων, οἱ δύο Θεόδωροι Προσπερίται, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἄνδρες φιλοπόλεμοι, οἵτινες συνεννοήθησαν παρευθὺς μετὰ τὸν Ἰω. Μητσάκην καὶ τὸν Παναγιώτην Μίγαν ἐκ τοῦ χωρίου Κάμπων τῆς Κυδωνίας, μετὰ τὸν Παπαδανδρέαν καὶ Γεώργιον Πίπον ἐκ τῶν Κεραμείων, διὰ ν' ἀρχίσωσιν αὐθις ὡς καὶ πρότερον τὰς κατὰ τῶν Τούρκων προσβολάς.

Πρῶτον λοιπὸν οἱ περὶ τὸν Γρ. Δαμινὸν καὶ Μ. Πρωτοπαπαδάκην ἐφόνευσαν ἑπτὰ Τούρκους τὴν 6. Ὀκτωβρίου, ἐνεδρεύσαντες περὶ τὸ χωρίον τὸ Καρύδι ὀνομαζόμενον, ἀπερχομένους εἰς Κυδωνίαν· αὐτοὶ δὲ οὗτοι ἐπιτεθέντες ἔπειτα κατὰ τῶν διαμενόντων εἰς τοὺς Κεφαλάδες ἐφυγάδευσαν τοὺς πλειοτέρους, τινὰς δὲ καὶ ἐφόνευσαν· συγχρόνως καὶ ὁ Σήφακας μετὰ τοὺς περὶ αὐτὸν ἐπιπεσῶν ἀφνης ἐξεδίωξεν ἀπὸ τὰ χωρία Μαχαιρούς, Ἀρμένους καὶ Καλύθας, τοὺς διαμένοντας· καὶ οὕτως ἔμεινε πάλιν ἡ ἐπαρχία τοῦ Ἀποκορωνίου ἐλευθέρα, ὡς καὶ ἡ Μαλάξα εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων, ἥτις εἶναι ἡ πρώτη στρατιωτικὴ καὶ κυρία θέσις τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν.

Τὸ παράδειγμα τούτων ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Ρεθύμνης· διότι καὶ ὁ Ἀνδρέας Μανουσέλης μετ' ἄλλων Καλλικρατιανῶν, καὶ ὁ Φραγκούλης Καρζιώτης ὁ ἐκ Καρῶν, ὁ Ἰ. Δρουλίσκος ὁ

ἐκ τῶν Φραντσεκιανῶν, χωρίων τῆς Ρεθύμνης, καὶ ὁ Μ. Ρουστικιανός, καὶ οἱ Δεληγιαννάκηδες, κατεθοροῦσιν συγχρόνως καθ' ἑκάστην δι' ἐνεδρῶν καὶ ἄλλων ἐπιδείξεων τοὺς εἰς τὰς περὶ τὴν Ρεθύμνην ἐπαρχίας διασπαρέντας· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθησαν τοιοῦτοτρόπως νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰ χεῖστα καὶ οἱ Τούρκοι οὗτοι τὰ χωρία, καὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὰ πέριξ τοῦ ὁμώνυμου φρουρίου.

Ὁ δὲ Γεώργιος Νικολοῦδης μετ' ἄλλων Λακκιωτῶν, μεθ' ὧν παρευρίσκοντο καὶ Ἀνωπολίται, ὁ Ἰωάννης Χουδάλης, καὶ Ἰωάννης Μαλιχούτης ἐκ τῶν Περβολιῶν τῆς Κυδωνίας, ὁ Γεώργιος Πίπος μετ' ἄλλων Κεραμιανῶν, καὶ Ἀκρωτηριανοὶ ὄχι ὀλίγοι ὑπὸ τὸν Στέφανον Λεράν (1), ἔσπρωχον καὶ αὐτοὶ διὰ τῶν καθημερινῶν ἐνεδρῶν, καὶ φῶνον πρὸς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας τοὺς κατὰ τὴν πεδιάδα Τούρκους.

Μόλις εἶχον ἀποσυρθῆ τῶν Σφακιῶν οἱ Τούρκοι, καὶ πλοτον ἐξ Ὑδρας καταπλεύσαν εἰς Λουτρόν ἀπεβίβασε περὶ τοὺς ἐβδομήκοντα στρατιώτας· ἐκ τούτων δὲ ἦσαν καὶ μὴ Κρήτες πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ὁ Ἀλέξιος Μαυροθαλασσίτης, ὁ Λουκᾶς Λεμβαδεὺς καὶ ὁ Μ. Κώτης· ἐκ δὲ τῶν Κρητῶν, ὁ ἐκ τῆς Χερσονήσου Γεώργιος Καπασακάλης, ὁ Ἀνδρέας Παχυνάκης ἐκ τοῦ Ἡρακλείου, (2) ὁ Γορτύνιος Ἰωάννης Χούλης, ὁ καὶ Χουλογιάννης, ἐκ τοῦ χωρίου Πομπηίας, καὶ ὁ Κνώσιος Γεώργιος Σαρῆς ἐκ τοῦ χωρίου Σιβῶν.

Κατόπιν δὲ τούτων μετ' ὀλίγον κατέπλευσεν ἕτερον, κομίσαν ἐκ τῆς νήσου Σάμου περὶ τοὺς διακοσίους στρατιώτας, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησεν ὁ Παναγιώτης Ζερβουδάκης καὶ ὁ Θεοχάρης Ἀγαθάκης, Κρήτες ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης καταγόμενοι, μεθ' ὧν ἦσαν καὶ ὁ Κύπριος Ζωρζῆς μετὰ Κυπρίων ἄλλων, οἱ

1) Τοῦτον ἀπηγγένησεν ὁ Μουσταφᾶς εἰς τὸ χωρίον Μουραϊτὶς κατὰ τὸ 1833 ἔτος, ὁμοῦ μὲ ἄλλους 33, ὅτε ἐγένεον μεγάλη τῶν Κρητῶν συνάθροισις. Ὁ Λεράς ἐφάνη ἄξιος στρατιωτικὸς μέχρι τέλους τῆς ἐπαναστάσεως ἀριστεύσας εἰς πολλὰ μέρη.

2) Οὗτος κατήγετο πατρῶθεν ἐκ τῶν Σφακιῶν, γεννηθεὶς καὶ ἀποκατασταθεὶς εἰς Ἡράκλειον.

Μιτυληναῖοι Παναγῆς καὶ Μαγγλόρος, ὁ Κεφαλῆν Σπύρος Δρακᾶκης, ὁ ἐκ τοῦ Σελίνου Φραγκιᾶς Τσισκάκης καὶ ὁ κλειθεὶς ἐπὶ ἠρωϊσμῷ κατὰ τὴν νῆσον Σάμον Χατζῆ Γεώργιος ὁ ἐκ τοῦ Μουρίου τῶν Σφακίων, ὁ καὶ Μουριώτης ἐπικαλούμενος. Ἄπαντες οὗτοι, παρουσιασθέντες εἰς τὰς ἤδη ἐπαναστατημένας ἐπαρχίας, ἐπρόσθετον νέον θάρρος εἰς τοὺς μαχομένους Κρήτας, δὲν ἔλειπον δὲ ἐφεξῆς νὰ κατέρχωνται ἐκ διαλειμμάτων συχνοὶ τοιοῦτοι.

Προσθέτομεν δ' ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ Σάμος, ἡ ἐγγύτατα τῆς Ἀσίας κειμένη νῆσος, ὑπῆρξε τὸ πρῶτον καταφύγιον πολλοτάτων Ἑλλήνων εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως, διαμενόντων πρότερον εἰς πολλὰ τῆς Ἀσίας μέρη, ὅτε διέφευγον τὴν αἰμοχαρῆ μάχαιραν τῆς τυραννίας· κατὰ πολὺ δὲ πλειότεροι ἦσαν οἱ Κρήτες· διότι καὶ ἡ τυραννία εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν εἶχε κατασταθῆ μᾶλλον ἀφόρητος. Κατέφευγον δ' ἐνταῦθα καταλείποντες τὸ μητρίον ἔδαφος μετὰ στεναγμῶν, διὰ νὰ τρώγῃσιν ἄρτον τοῦλάχιστον μόνον εἰς ἄλλοτριαν χωρὶς κίνδυνον ζωῆς. Οἱ ἐν Ἀσίᾳ Κρήτες εἶχον προειδοποιηθῆ διὰ τὴν μέλλουσαν ἐθνεγερσίαν ὑπὸ τοῦ συντοπίτου των Α. Μελιδόνη, ὡς εἰδοποιήθησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἄλλοι Ἕλληνες διαφόρων τόπων (καὶ περὶ τούτου θέλομεν ὁμιλήσει εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον)· διὰ ταῦτα εὐρέθησαν καὶ ἐν Σάμῳ πολλοί, ὅτε ἀπειραῖθη προσορμισθεὶς κατὰ τὴν Μυκᾶλην ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς στόλος τὸν Ἰούνιον τοῦ 1821 νὰ κάμῃ ἀπόβασιν ἀσιατικῶν στρατῶν ἐπ' αὐτῆς· ὁ δὲ διαληφθεὶς Χ. Μουριώτης ἔδωκε τὴν πρώτην ὄθησιν εἰς τὸ νὰ κερδίωσι τὴν λαμπρὰν ἐκείνην νίκην· καὶ μετ' ἐκείνου ὅλοι οἱ Κρήτες καὶ λοιποὶ Ἕλληνες συνέδραμον γενναιοψύχως τοὺς Σαμίους καὶ ἀπέκρουσαν ὁμοθυμαδὸν τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην τὸλμην τοῦ ἐχθροῦ· καὶ αὐτοὶ σχεδὸν εἶναι οἱ Κρήτες καὶ ἄλλοι πολεμισταί, οἵτινες ἔφθαναν κατὰ καιροὺς ἐπομένους εἰς Κρήτην.

Τὸ τοιοῦτον ὅμως περιστατικὸν παρέλειψε ν' ἀναφέρῃ ὁ Σ. Τρικούπης εἰς τὸ μέρος τῆς ἱστορίας του, ἐνθα ἐκθέτει τὰ Σαμιακά (τόμ. Β'. κεφ. Α'. σελ. 21), ὅπερ εἶναι καὶ τὸ μᾶλλον σημαντικόν· διότι ἕνεκα τῆς περιστάσεως ἐκείνης τὸ ὄνομα τοῦ Χ. Γεωργίου Μουριώτου διεφημίσθη πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος προφερόμενον ὑπὸ πάντων μετὰ σεβασμοῦ. Ὁ Ἕλληνας, ὅπου κατὰ τύχην καὶ ἂν εὕρισκετο

τότε, εὐγενῶς καὶ προθύμως παρέσχε πάντοτε τὴν σύμπραξιν του διότι ἐνόμιζεν ὅτι εἶχε κοινὸν τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν. Κρήτες, Ἴωνες, Ἴόνιοι, Θράκες, Βούλγαροι, Στερεοελλαδίται, Αἰγαιοπελαγίται, πάσης φυλῆς ἑλληνικῆς ἄνθρωποι, καὶ φιλέλληνες ἐκ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, κατελθόντες ἐπολέμησαν γενναιοφύχως εἰς Πελοπόννησον· αὐτοὶ δ' οὗτοι πάλιν ἐστράτευον εἰς Στερεάν, εἰς Κρήτην καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ἐκάλει ἡ δεινὴ ἐκείνη περίστασις· ἡ δὲ νῦν ἐλευθερωθεῖσα Ἑλλάς εἶναι προτὶν ὄραϊον τῆς ὅλης ἑλληνικῆς φυλῆς, ἡ ὁποία κατηφανίσθη διὰ τοῦτο σκληρῶς πανταχοῦ.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου ἐπέστρεψε μετὰ πολλῶν ἄλλων Κρητῶν καὶ ὁ Νεόφυτος Οἰκονόμος ἐκ τῆς νήσου Σπετσῶν μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀποστολῆς (1)· διαβὰς δ' οὗτος καὶ ἐκ τῆς νήσου Αἰγιλίας (Τσηριγότον) παρέλαβε τοὺς προσφυγόντας ἐκεῖσε Κρήτας· μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τοὺς δύο ἀδελφοὺς Χάληδας, Βασίλειον καὶ Ἰωάννην, ἔνθα ἀπεθρήνουν τὸν θάνατον τοῦ Στεφάνου.

Ταῦτα πάντα καὶ ἡ ἀγγελία, τὴν ὁποίαν ἐκόμισεν ὁ Οἰκονόμος, ὅτι ὅσον οὐπω φθάσει διοικητής, διὰ τὴν διεύθυνσιν ἐπὶ τὸ τακτικώτερον τὰ πράγματα τῆς Κρήτης, ἔφερον εἰς περισσοτέραν ἀμύλλαν τοὺς ὀπλαρχηγοὺς Κρήτας· διὸ ἀμέσως κατέλαβον οὗτοι, ὁ μὲν Δασκαλάκης μετὰ τοῦ Σήφακα τὴν ὄχυράν Μαλαξζαν, ὁ δὲ Α. Παναγιώτου τὰς ἐπικείρους θέσεις, οἱ Χάλοι τὸν Γαρίπαν καὶ Βαθύπετρον· συγχρόνως δὲ καὶ οἱ Δεληγιαννάκηδες μετὰ τοῦ Δρουλίσκου καὶ Ρουστικίανου, καὶ οἱ Μανουσεῖληδες μετὰ Καλλικρατιανῶν, κατέλαβον κατὰ τὴν Ρεθύμνην θέσεις τινάς, ὅποθεν ἠδύνατο εὐκόλως τὴν βλάβπτωσι τοὺς πολεμίους των. Ὁ δὲ Βουρδουμπζ, ὁ Τσου-

1) Ὁ Ν. Οἰκονόμος καὶ Α. Παναγιώτου εἶχον σταλῆ πρὸς τὸν Δ. Ὑψηλάντην ἐπισήμως ἐκ τῆς Κρήτης, καὶ οὐχὶ ὁ Νικόλαος Ζερβὸς καὶ Ἀντώνιος Μελιδόνης, ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης. (Τόμ. Β'. Κεφ. Δ'. σελ. 105). Οἱ ἔνδρες οὗτοι ἦλθον εἰς Πελοπόννησον ἀπλοῖ πολῖται μετὰ τὰ συμβάντα εἰς Σφακία· ὁ δὲ Ζερβὸς μάλιστα ἔλαβε μέρος μετὰ πολλοὺς παρευρεθέντας Κρήτας εἰς τὴν τότε ἀποτυχούσαν ἔφοδον κατὰ τοῦ φρουρίου Ναυπλίας, ἣτις ἐγένεεν τὴν νύκτα τῆς 3. πρὸς τὴν 4. τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου 1821 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑψηλάντου

δερὸς καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης συνεξεστράτευσεν ὅπου ἡ ἀνάγκη τῶν περιστάσεων ἐπροσκάλει τὴν παρουσίαν των.

Περιορίσθησαν λοιπὸν πάλιν οὕτως οἱ Τοῦρκοι στενώτερα εἰς τὰ φρούρια τῆς Ρεθύμνης, τῆς Σούδας καὶ τῆς Κυδωνίας, οἱ ὅποιοι, καὶ τοὶ ἐξερχόμενοι συνεχῶς πρὸς καταδίωξιν τῶν ἐχθρῶν των, ἀντεκρούοντο ἰσχυρῶς ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἐπανήρχοντο πάντοτε μὲ ζήμιαν εἰς τὰ φρούρια.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου ἐφθάσε τέλος εἰς Λουτρόν καὶ ὁ Ἀφεντούλης ἐκ Σπετσῶν μὲ τὸ πλοῖον τοῦ Ἑπτανήσιου Ἰωάννου Βλάχου, φέρον καὶ περὶ τὰς δέκα χιλιάδας ὀκάδας σίτου πρὸς ἐμπορίαν εἰς τὴν πεινώσαν τότε Κρήτην ἕνεκα τῶν περιστάσεων· συνωδεύετο δὲ καὶ ὑπὸ Κρητῶν στρατιωτῶν, τῶν κατὰ τὰς νήσους Ἰδρακὸν καὶ Σπέτσας τότε παρευρεθέντων. Οἱ Κρητῆς ὑπεδέχθησαν αὐτὸν μετὰ ζήλου καὶ χαρᾶς, καὶ πανταχόθεν ἤρχοντο οἱ ὀπλαρχηγοὶ νὰ προσφέρωσι σέβας καὶ ὑπακοὴν εἰς τὸν πρῶτον παρουσιασθέντα πολιτικὸν ἀρχηγόν, ἂν καὶ αὐτοχειροτόνητον, μὲ στολὴν εὐρωπαϊκὴν, ρεῖ ἐπωμίδας καὶ παράσημα τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Μάλτας, τοῦ ὁποίου ἦτο καὶ μέλος. Ταῦτα δὲ πάντα ἔκαμνον ἀρκετὴν ἐντύπωσιν τότε εἰς τὸν λαὸν τῆς Κρήτης. Ἐπομένως δὲ συνεκάλεσεν εἰς συμβούλιον τοὺς ἐπισηματέρους ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν, διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τῶν μελλουσῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων.

Αἱ πρῶται προκηρύξεις τοῦ Ἀφεντούλη πρὸς τὸν λαὸν τῆς Κρήτης ἦσαν λίαν ἐνθαρρυντικαί· κατεγίνετο ν' ἀποδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν δόξαν τοῦ μεγάλου ἐπιχειρήματος, τὸ ὅποιον βεβαίως ἠδύνατο νὰ τελεσφορήσῃ ἐνεργούμενον διὰ τῆς κοινῆς καὶ ὁμοφώνου συμπράξεως ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν· ἐνεθάρρυνεν ἅπαντας, ἀναφέρων τὰ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν κατορθώματα τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· οἷον· τὴν πτώσιν τῶν φρουρίων τῆς Μογεμβασίας εἰς τὴν Πελοπόννησον, τοῦ Νεοκάστρου, τῆς Τριπόλεως, τὴν λαμπρὰν ναυμαχίαν τοῦ Μισαούλη εἰς Πάτρας καὶ τὴν ὅσον οὕτω προσδοκωμένην πτώσιν τῶν δυσπαρθήτων φρουρίων τῆς Ναυπλίας, καὶ τέλος τὴν ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν τοῦ Ἑλλήνος, ἥ ν' ἀποτινάξῃ τὸν ἐπονείδιστον ζυγὸν τῆς πολυχρονίου τυραννίας του· ἥ ν' ἀποθάνῃ μὲ τὰ

ὄπλα εἰς χεῖρας μαχόμενος ἐνδόξως ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του. Αἱ προκηρύξεις ἐκείναι εὔρισκον ἀρίστην ὑποδοχὴν εἰς τὰ πνεύματα τῶν Κρητῶν.

Συγχρόνως ἐξέδωκε διακήρυξιν πρὸς τοὺς ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ὅπου ἦτο δυνατὸν, διὰ τῆς ὁποίας ἐκήρυττε τὸ Λουτρόν ἐμπορικῶν λιμένα τῆς ἐπαναστατημένης Κρήτης, προσκαλὼν ἅπαντας νὰ ἐμπορεύωνται ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἐλληνικῶν ὄπλων· καὶ ἔκτοτε ἤνοιξεν ὁ λιμὴν ἐκεῖνος, ἔνθα ἔφερον πανταχόθεν τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, καὶ ἰεραπεύετο ἡ μεγάλη τῶν Κρητῶν ἔλλειψις.

Κατέγεινε δ' ἔπειτα νὰ δώσῃ περισσοτέραν ὄθησιν εἰς τοὺς πολεμικοὺς, ἀπονέμων διαφόρους βαθμοὺς, τῶν ὁποίων ἀνώτερος ἦτον ὁ τοῦ πεντακοσιάρχου, ἦτοι ταγματάρχου· ὡς τοιοῦτοι δ' ἀπεδείχθησαν τὸ πρῶτον ὁ Ρ. Βουρδουμπᾶς, ὁ Γ. Δασκαλάκης, ὁ Α. Παναγιώτου καὶ Α. Πρωτοπαπαδάκης. Συνεκρότησε δὲ καὶ περὶ ἐαυτὸν συμβούλιον ἐξ ἐκείνων τῶν ἰδίων ἀνδρῶν, οἵτινες ἀπετέλουσαν καὶ τὴν πρότερον ὀνομασθεῖσαν Καγκελαρίαν τῶν Σφακίων τοὺς ὁποίους καὶ συμβούλους ὠνόμασε. Μετ' ὀλίγον δὲ ἀπεδείχθησαν πεντακοσιάρχοι ὁ Γ. Τσουδερός ἐκ τῆς Λάμπης, ὁ Μ. Κουρμούλης ἐκ Γορτύνης, ὁ Γ. Δεληγαχνιάκης, ὁ Β. Χάλης ἐκ τῆς Κυδωνίας, καὶ ὁ Πέτρος Μανουσέλης ἐκ τοῦ Καλλικράτη.

Ἐπὶ τῇ συστάσει δὲ τῶν εἰρημένων ἀξιοματικῶν ἀπενεμήθησαν ἄπειροι βαθμοὶ μετὰ ταῦτα· ὁ τοῦ τετρακοσιάρχου, τριακοσιάρχου, διακοσιάρχου, ἑκατοντάρχου, πενηκοντάρχου, εἰκοσιπεντάρχου, μέχρι τοῦ δεκάρχου ἢ καὶ πεντάρχου· καὶ προεβιάζοντο ἐπομένως κατὰ τὰ ἀνδραγαθήματά του ἕκαστος. Ὡφέλου δὲ ταῦτα τότε διότι ὁ βαθμὸς ὑπῆρχεν ἀείποτε εἰς τὴν Κρήτην ὁ μόνος μισθὸς τοῦ Κρητῶς στρατιώτου, καὶ ἔθεωρεῖτο ὑπ' αὐτοῦ ὡς τιμὴ μεγάλη καὶ ἐφόδιον χαρακτηριστικὸν μελλουσῶν ἐλπίδων.

Ἐπεγράφετο δ' ἐκεῖνος εἰς τὰ δημόσια ἔγγραφα τὸ πρῶτον· «Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἄφεντουλιέρ, διοικητὴς τῆς Κρήτης», εἰς τὰ ὅποια προσέθηκε μετ' ὀλίγον καὶ τὸ Ἄρχιστράτηγος καὶ διοικητῆς τῆς Κρήτης», καὶ μετεχειρίζετο δύο σφραγίδας, τὴν μὲν φέρουσαν περιγραφὴν· «Καγκελαρία Σφακίων», τὴν δὲ τὰ ἴδια αὐτοῦ παράτημα, τιθεμένην πάντοτε ἐπὶ κηροῦ, προσλαβὼν γραμματέα καὶ

ἴδιον σύμβουλον τὸν Ν. Οἰκονόμον κατὰ σύστασιν πολλῶν Κρητῶν.

Πρῶται λοιπὸν ἀψιμαχίαι ὑπὸ τὴν εἰρημένην τάξιν ἔλαβον χώραν πολλὰ κατὰ τὴν Ρεθύμνην καὶ Κυδωνίαν· καὶ κατόπιν συνεχροτήθη μάχη κατὰ τὸν Δεκέμβριον περὶ τὴν θέσιν Βαρύπετρον, ὅπου εἶχον ἐξέλθει πολλοὶ Τοῦρκοι διευθυνόμενοι ἐναντίον τῶν Λακκιωτῶν. Τοὺς προσέβαλεν ἐνταῦθα ὁ ταγματάρχης Α. Παναγιώτου μὲ τοὺς ὀρεινοὺς τῆς Κυδωνίας, καὶ τοὺς ἐκράτησαν ἰσχυρῶς ἐναντιουμένους εἰς τὰς θέσεις των πολλὴν ὥραν. Εἰς τὴν μάχην αὐτὴν ἔλαβον μέρος καὶ οἱ νεωστὶ ἐλθόντες ἐπίκουροι ἦτοι ὁ Π. Ζερβουδάκης, ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς παρευρεθέντας τότε ἐκ τῶν κατοικῶν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, καὶ ὁ Ἀλέξιος Μαυροθαλασσίτης, ὅστις ὠδήγει τοὺς μὴ Κρήτας, ὄντας περὶ τοὺς ἑκατὸν εἰκοσι· καὶ ἠρίστευσαν θαυμασίως πολλοὶ ἐκ τούτων. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐνεκρητέρου γενναιοψύχως, καὶ ἐπέμενον ἀντικρούοντες τὴν βίαν καὶ ὀργὴν τῶν ἀντιπάλων, ἕως οὗ ὁ Α. Μαυροθαλασσίτης, ὁ Λακκιώτης Γεώργιος Νικολουδάκης, καὶ ὁ Κύπριος Ζώρζης, οἵτινες καὶ διέπρεψαν μάλιστα μεταξὺ πάντων, ἐπετέθησαν πρῶτοι ὀρηκτικώτεροι, καὶ κατηγάγκασαν οὕτω τότε τοὺς ἰσχυροὺς ἀντιπάλους τῶν νὰ τρέψωσι τὰ νῶτα, τοὺς ὁποίους καὶ κατεδίωξαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπὶ πολὺ διάστημα, φονεύσαντες πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ συλήσαντες οὐκ ὀλίγα ὄπλα ἐχθρικά· ἐφονεύθησαν δὲ τότε καὶ ἐτραυματίσθησαν καὶ περὶ τοὺς τριάκοντα ἐκ τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν μάχην ἐκείνην διηυθύνθησαν πλειότεροι εἰς τὸ χωρίον Τσουκαλαριά, διὰ τὴν ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν τὸν Δασκαλάκη εἰς Μαλάξαν· ἐπίπεσαν ὅμως καὶ ἐνταῦθα οἱ Ἕλληνες κατ' αὐτῶν, καὶ μετὰ ἱκανὴν ὥραν τοὺς ἠνάγκασαν νὰ στραφῶσιν ἄνευ οὐδενὸς ἀποτελέσματος εἰς τὸ φρούριον. Οἱ δ' Ἕλληνες ἐπέδραμον τότε σχεδὸν ὅλην τὴν πεδιάδα ζωγρήσαντες καὶ Ὀθωμανίδας ἐπισήμους ἔνδον τουρκικοῦ τινος ὑποστατικοῦ, τὰς ὁποίας ἀντήλλαξαν μὲ Ἑλληνίδας αἰχμαλώτους, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀπεκλείοντο στενώτερον εἰς τὸ φρούριον.

Μετὰ δὲ ταῦτα, ἀρξαμένου τοῦ ἐπομένου ἔτους καὶ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου, διέταξεν ὁ Ἀφεντούλης τὸν ταγματάρχην Γ. Δασκαλάκη καὶ τὸν Α. Παναγιώτου νὰ ἐκδιώξωσι τοῦ Σελίνου τοὺς ἐπι-

φόβους γείτονας τῆς ἐπαρχίας ταύτης στρατολογήσαντες δι' οὗτοι Σφακιανούς, Κυδωνιάτας καὶ τοὺς μέχρι ταύδε ἐπαναστατημένους Σελινιώτας, ἔχοντας ἀρχηγὸν τὸν Φραγκιᾶν Τσιοκάκην, εἰσέβαλον μὴ χιλίους πεντακοσίους περίπου διὰ τῆς φάραγγος τῆς Ἁγίας Ρουμέλης, καὶ ἐπιδραμόντες πολὺ μέρος τῆς ἐπαρχίας, ἐφόνευσαν σποράδην πολλοὺς Τούρκους, αἰφνης προκαταλαμβανομένους εἰς τὰ χωρία, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπρόφθασαν καὶ κατέφυγον εἰς τοὺς ὄχυροὺς πύργους τῆς Κανδάνου (!) ὀγδοήκοντα δ' ἕως ἑκατὸν ἐκλεκτότεροι ἄνδρες ἐξ αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Σελινιωτῶν Κασύρης, Τούρκος περίπυστος ἐπ' ἀνδρία καὶ στρατιωτικῇ ἀρετῇ, κατέλαβον οἰκίσκους τινὰς πρὸς τὸ χωρίον Σταυρὸν κειμένους, τοὺς ὁποίους εἶχον ὄχυρώσει πρότερον, διὰ νὰ τοὺς ἔχωσιν ὡς φυλακεία, ἢ μᾶλλον ὡς προμαχώνας κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν. Ὁ δὲ ταγματάρχης Β. Χάλης, διατεταγμένος ὄν, ἐτοποθετήθη μὲ πολλοὺς Κυδωνιάτας καὶ ἐπαναστατημένους ὁμοίως Κισαμίτας πρὸς τὸ χωρίον Ρούματα, διὰ νὰ κωλύωσιν ἐκεῖθεν τοὺς κατὰ τὴν Κίσαμον ἔτι διαμένοντας Τούρκους, ὥστε νὰ μὴ δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ δώσωσι βοήθειαν εἰς τοὺς Σελινιώτας, καὶ νὰ φέρωσιν ἐντεῦθεν ἀντιπερισπασμὸν.

Οἱ Σελινιωτοὶ οἱ μόλις πρὸ ἑκατῶν ἐτῶν ἐκτουρκισθέντες, ἦσαν, ὡς εἴπομεν, οἱ ἀνδριότεροι τῶν λοιπῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, προσέτι καὶ οἱ μᾶλλον εὖρωστοι, ὠκύποδες, καὶ ἐπιτηδεϊότεροι πολεμισταί· διότι οἰκοῦσι καὶ αὐτοὶ ἐπίσης ὄρεινους καὶ τραχεῖς τόπους, ὡς οἱ γείτονες αὐτῶν Σφακιανοὶ καὶ οἱ ὄρεινοὶ Κυδωνιάται, ἔχοντες θέσεις ἐπικαίρους παρομοίως καὶ ἰσχυράς. Ἐπεριδόμενοι λοιπὸν εἰς ταῦτα τὰ φυσικὰ πλεονεκτήματα, ὑπερήσπιζον φιλοτιμίως τὸν ὄχυρὸν τόπον τῶν.

1) Ἡ Κανδάνος εἶναι πρωτεύουσα κώμη τῆς ἐπαρχίας Σελίνου, διηρημένη εἰς συνοικίας πλησίον ἀλλήλων κειμένης· εἰς ἑκάστην δὲ ταύτων ἵσταται πύργος ὄχυρός. Κεῖται δὲ αὕτη ἐπὶ μικρᾷ πεδιάδος περικυκλωμένης ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἐκ μεσημβρίας ὑπὸ ὄρειν ὑψηλῶν, καὶ πρὸς δυσμὰς ὑπὸ λόφων καταφύτων μὲ ἐλαϊδένδρα καὶ καστανάς· εἰς Κανδάνον ἔχουσιν οἱ Τούρκοι καὶ ταμίον· ἦνθει δὲ καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ὡς πόλις, ἥτις εἶχε τότε καὶ χωριστὸν ἐπίσκοπον, Κανδάνου ὀνομαζόμενον.

Ὁρμήσας τότε ὁ Γ. Δασκαλάκης μὲ πολλοὺς, περιέκλεισε στενωτάτα τοὺς εἰς τὸν Σταυρὸν καταφυγόντας Τούρκους, τοὺς ὁποίους καὶ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ ἀναγκάσῃ νὰ παραδοθοῦν, ἂν εἶχε τὴν ὑπομονὴν νὰ τοὺς πολιορκῇ τέσσαρας ἢ καὶ πέντε ἡμέρας τὸ πολὺ· διότι οὔτε τροφὰς εἶχον, οὔτε ἄλλοι ἠδύναντο νὰ ἔλθωσι πρὸς βοήθειάν των· ἢ τέλος πάντων ἠδύναντο καὶ μὲ λίθους μόνον νὰ τοὺς καταπλακώσωσιν, ἂν ἤθελον νὰ κάμωσι τοῦτο, καὶ οὕτως ἤθελον ἐκπνεύσει ὅλοι τότε ὑπὸ τοὺς λίθους τῶν μικρῶν καὶ χαμηλῶν ἐκείνων οἰκίσκων, εἰς οὓς περιεκλείσθησαν· ἀλλ' ὀρμὴ ἀκάθεκτος, ἥτις εἶναι ὅλως ἀνάρμοστος εἰς νοήμονα ἀρχηγόν, ἔσπρωξε τὸν Δασκαλάκην νὰ τολμῆσῃ ἐπιχείρημα ἀσυγχώρητον εἰς ἀρχηγόν, ὁποῖος ἦτον οὗτος, ὅστις ὤφειλε νὰ διαττάσῃ, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ προκινδυνεύῃ ὁ ἴδιός, ἐνῶ ἀπ' αὐτὸν καὶ μόνον ἐξήρτητο τὸ καλὸν ἢ κακὸν τῆς ἐκστρατείας ἀποτελέσμα.

Πρῶτος λοιπὸν πάντων εἰσεπήδησεν οὗτος ἐν τῷ ἄμα ἐπὶ ἐνὸς τῶν οἰκίσκων, προθυμοποιηθέντων ὅλων νὰ καταπιξῶσι τοὺς Τούρκους, ἐπιχύσαντες δι' ὀπῆς ἔνδον ἔλαια καὶ ὕλας δυσώδεις καυστικὰς· οἱ Τούρκοι ὅμως προλαβόντες ἠνοιξαν ἔσωθεν ὀπήν τινα, δι' ἧς σφαῖρα ἐξεληθούσα ἔρριψε νεκρὸν τὸν Δασκαλάκην, κτυπήσασα κατὰ μέτωπον, τὸν δὲ νεκρὸν αὐτοῦ ἐνησχολήθησαν παρευθὺς νὰ πάρωσιν οἱ συναγωνισταί, ἵνα μὴ περιπέσῃ εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Ὁ θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ ἐπροξένησεν, ὡς ἦτον ἐπόμενον, εἰς ἀπαντας ἀθυμίαν καὶ κατῆφειαν ὅθεν καὶ παρευθὺς ἤρχισε νὰ ματαιοῦται ἡ ἐκστρατεία, ἥτις ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἐνέργειάν της, καὶ ἦτον εὐκόλον νὰ ἐπιφέρῃ τὸ ἀποτέλεσμα πρὸς κοινὸν ὄφελος καὶ πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ πεφλημένου Δασκαλάκη, ἂν ὁ Α. Παναγιώτου ἀνεδέχετο τὴν περαιτέρω διεύθυνσιν, τὸν ὁποῖον καὶ εἶχον παρακαλέσει, ὡς λέγεται, οἱ στρατιῶται νὰ δεχθῇ· διότι ἔβλεπον καταπολεμηθέντας ἤδη τοὺς Τούρκους, καὶ μικρὰ καρτερία ὑπελείπετο ἔτι νὰ τοὺς κατανικήσωσιν· ὁ Α. Παναγιώτου ὅμως, βαρυθυμήσας διὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγενοῦς του, συνώδευσε τὸν νεκρὸν του μὲ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ μέρος εἰς Λουτρόν, ἔνθα καὶ ἐνταφίασαν αὐτὸν μὲ τὰς ἀνηκούσας τιμὰς· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Β. Χάλης παρευθὺς ὠπισθοπόρησεν ἐκ τῶν Ρουμάτων· οἱ δὲ Τούρκοι τοῦ Σε-

λίνου ἀπηλλάγησαν τότε τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, νομίσαντες ἑαυτοὺς ἀκαταμαχίτους.

Ὁ Γ. Δασκαλάκης ἦτον ἐκ τῆς κώμης Ἀνωπόλεως τῶν Σφακίων ἀπόγονος τοῦ περιφήμου Δασκαλογιάννη, τοῦ ἀποστατήσαντος καὶ φονευθέντος τῷ 1770 ὑπὲρ πατρίδος, ἐφλέγετο δὲ καὶ ὁ ἔγγονος ἐκείνου Δασκαλάκης ἀπὸ ἀκραίφνη ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἀπὸ τὸ ὕψηλόν αἶσθημα ἀληθοῦς στρατιωτικῆς δόξης. Μόλις ἤκουσεν εἰς ἀλλοδαπὴν τὴν κλαγγὴν ἑλληνικῶν ὄπλων, καὶ ἔδραμε μετὰ προθυμίας νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν τυραννουμένην πατρίδα του· δραστήριος καὶ φιλότιμος ἀρχηγὸς ἀποδειχθεὶς ἐξ ἀρχῆς, κατέλιπεν ὡς ἀθάνατον μνήμην τὰς διαφόρους νίκας του· φύσει δὲ ὠκυποδέστατος, παρευρίσκετο προθύμως παντοῦ ὅπου συνεκροτεῖτο μάχη· ἡ δὲ εὐάρεστος συμπεριφορὰ του καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀνάστημά του ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς συγχωρίους του ν' ἀποδώσωσιν εἰς ἐκείνον τὸ ἐπίθετον «Τσελεπῆς» ἦτοι εὐγενής.

Ὁ θάνατος τοῦ Δασκαλάκη ἐπροξένησε ζημίαν ἐπαισθητὴν εἰς τὴν πατρίδα, ἀγοντος τότε τὸ τριακοστὸν ἔκτον ἔτος περίπου τῆς ἡλικίας, καὶ οἱ Κρήτες ἀπαντες ἐθρήνησαν διὰ τὴν στέρησίν του.

Μετὰ ταῦτα οἱ Σελινιώται Τούρκοι δὲν ἦσαν τόσον ἀνεκτικοὶ ὡς πρότερον εἰς τοὺς συμβιδοῦντας Ἕλληνας· ὅθεν καὶ οἱ τελευταῖοι ἠναγκάζοντο ἕνεκα τούτου ν' ἀποχωρίζωνται διασωζόμενοι ἕκαστος ὅπου ἦτο δυνατόν. Ἡ παρουσία τοῦ Φραγκιά Τσισκάκη ὅστις κατὰ πρῶτον εἶχεν ὑψώσει ἐπὶ λόφου πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τῆς ἐπαρχίας ἐπαναστατικὴν σημαίαν, εἴλκυσε πρὸς ἑαυτὸν πολλοὺς τῶν ὅσοι μάλιστα ἦσαν ἐλεύθεροι οἰκογενειακῶν φροντίδων· ὅθεν καὶ προσῆλθε πρὸς αὐτὸν παρευθὺς ὁ Σήφης Δρακάκης ἐκ τοῦ χωρίου Κακοδίκι, ὁ Ἰωάννης Πεντάρης, ὁ καὶ Πενταρογιάννης, ἐκ τοῦ χωρίου Ἀγίας Εἰρήνης, καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδάκης, ὁ καὶ Παπαδογιάννης, ἐκ τοῦ χωρίου Πελεκάνον, ἄνδρες γενναῖοι καὶ φιλοπόλεμοι. Τούτους παρηκολούθησαν ἔπειτα ἄλλοι πολλοί· διέφυγε δὲ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ Ἰάκωβος Κουλῆς ἐνωθεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν, ὅστις διεσώθη παραδόξως ἀπὸ τὸν κίνδυνον, εἰς ὃν εἶχε περιπέσει περὶ τὸ χωρίον Σταυρόν, ἐνθα οἱ παρατυχόντες Τούρκοι ἐφόνευσαν τὴν πενθεράν, τὴν γυναῖκα, καὶ νή-

πιον τέκνον, βασταζόμενον εἰς τὰς ἀγκάλας του. Ἀφοῦ δὲ οὕτως ἠῤῥξῃσεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τὸν Φραγκισῶν, αὐτοὶ οὗτοι οἱ κάτοικοι πάλιν Ἕλληνας τῆς τραχείας ἐκείνης ἐπαρχίας ἐστάθησαν ἱκανοὶ νὰ περιορίσωσι τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων τῆς ἐπαρχίας των.

Εἶχον δὲ φονεύσει πρότερον οἱ Τούρκοι περὶ τοὺς ἑβδομήκοντα ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδιὰ εἰς τὸ χωρίον Κακοδίκι, καὶ κατόπιν ἤρχοντο εἰς χωρίον Σκλαβοπούλαν τριακόςιοι περίπου διὰ νὰ πράξωσι παρομοίας ὁμότητας. Ἄλλ' ὁ Παπαδογιάννης μὲ ὀλίγους ἄνδρας παρατυχῶν ἀντέκρουσε τὴν βίαν ἐκείνων, καὶ ἐπὶ πολλὴν ὥραν διακαρτερήσας γενναίως, τοὺς κατηνάγκασε νὰ ἐπιστραφῶσι μὲ πολλὴν φθορὰν εἰς τοὺς πύργους των. Ἐκτοτε δὲ καὶ ὁ ἐπιτήδειος λοχίτης Κουμῆς μὲ πολλοὺς συνεταίρους κατεθορύβει ἐπὶ πολὺν καιρὸν τοὺς Τούρκους διὰ συχῶν καὶ ἐπιτυχῶν ἐνεδρῶν ἢ λόχων, ἀναφαινόμενος ἀπροσδοκῆτως ἐνεδρεύων συχνὰ περὶ τοὺς ὄχυροὺς πύργους των.

Ὡς οἱ Σελινιώται, οὕτω καὶ οἱ εἰς Κίσσαμον διαμέοντες πολέμιοι κατεθορυβοῦντο μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπὸ τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων Κισσαμιτῶν. Ὁ Γεώργιος Δρακονιανός, περὶ τὸν ὁποῖον ἦσαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπαναστατημένοι Κισσαμίται ὁμοῦ καὶ Ριζῆται τινές, ἦσαν τὸ καθημερινὸν φόβητρον εἰς τούτους· ὑπέμειναν ὅμως οἱ Τούρκοι τοῦ μέρους τούτου ἐπιεικίστερα φερόμενοι πρὸς τοὺς συνεπαρχιώτας των Ἕλληνας, διὰ νὰ μὴ σπρώχωσιν ἴσως εἰς ἀποστασίαν πολλοὺς, καὶ αὐξήσωσιν οὕτω τὰ δεινὰ των.

Ἄς ἐπανεέλθωμεν δὲ μετὰ τὰ ἤδη λεχθέντα εἰς τὰ τῆς Ρεθύμνης. Οἱ πολεμισταὶ τῆς Κυδωνίας, καθὼς καὶ οἱ τῆς Ρεθύμνης, συνεχῶς δι' ἀκροβολισμῶν καὶ ἐνεδρῶν κατεθορύβουν τοὺς πολεμίους των· οἱ Τούρκοι ὅμως τοῦ μέρους τούτου οὐδόλως ἐπτοοῦντο, ἀλλ' ἐξήρχοντο προθύμως ἅπαντες σχεδὸν διὰ ν' ἀντικρούωσι τοὺς ἀντιπάλους των. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ Τούρκοι τῆς Ρεθύμνης ἦσαν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τι ἡμερώτεροι τῶν λοιπῶν, καὶ οὔτε πρὸς τὸ ἀμάλακτον τῶν Ἡρακλειωτῶν τόσον πολὺ ἐκλινον, οὔτε πρὸς τὴν ἀπάνθρωπον θηριωδίαν τῶν Κυδωνιατῶν, διὰ τοῦτο καὶ μετῴκουν τότε πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων εἰς ταῦτα τὰ μέρη, ὅπου διῆγον βίον ἡσυχώτερον καὶ μᾶλλον ἀκίνδυνον· αἰτία δὲ τού-

του είναι ἢ πρὸς τὴν ἔμπορείαν καὶ τὰς λοιπὰς ἐργασίας των φροντίς ἔπραξαν ὁμοῦ καὶ οὗτοι δυστυχῶς ὁμότητος καὶ βιαιοπραγίας πολλὰς εἰς τὴν ἐπανάστασιν κατὰ τῶν χριστιανῶν.

Ὁ Μ. Κουρμούλης καὶ Α. Μελιδόνης ἔσπευδον νὰ εἰσβάλωσιν, ὁ μὲν εἰς Γορτύνην, διὰ ν' ἀπκλάβῃ τῆς δουλείας τοὺς συνεπαρχιώτας του, ὁ δὲ εἰς Αὐλοπόταμον, τὸ αὐτὸ φρονῶν καὶ οὗτος διὰ τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς του συνήθροίζε δι' ἄλλιστ' ὁ τελευταῖος τοὺς περὶ τὸν Α. Μαυροθαλασσίτην μὴ Κρήτας στρατιώτας, διὰ νὰ ἔχη τούτους πρὸς τὸν σκοπὸν του συναρκοῦς, οἵτινες καὶ τὸν ἠγάπων περισσότερο διὰ τὴν κατὰ τὴν Ἀσίαν πρὸς αὐτοὺς γνωριμίαν του, ὅποθεν διέσωσε πολλοὺς προσιδοποιήσας τὰ τῆς ἐπανάστασεως, ὡς προείπομεν. Ἡθροίζοντο λοιπὸν οὗτοι κατὰ τὴν Ρεθυμνίαν, ὡς καὶ οἱ εὐρεθέντες ἔνοπλοι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, προθυμοποιούμενοι ἕκαστος νὰ συνδράμῃ κατὰ τὸ δυνατόν τοὺς συνεπαρχιώτας του.

Ἐν τούτοις ὁ Τούρκος Γετιμακλής, περιβόητος διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τόλμην του, κατέλαβεν αἰφνης μὲ πενήντα πέντε Τούρκους ἔκλεκτοὺς τὸ μοναστήριον Ἀρχάδι ὀνομαζόμενον, πρὸς ἀνατολὰς κείμενον, καὶ ἐπέκαινα τῆς ὥρας ἀπέχον τῆς πόλεως Ρεθύμνης, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις ἐφόβιζε τοὺς μέλλοντας νὰ εἰσβάλωσιν εἴτε εἰς Αὐλοπόταμον, εἴτε εἰς Γορτύνην· οἱ δὲ Ἕλληνες ἦσαν τοποθετημένοι τότε εἰς τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, Μέρωνα καὶ Κλησιδί.

Παραλαβὼν δὲ ὁ Γεώργιος Δεληγηριαννάκης περὶ τοὺς ἐξήκοντα στρατιώτας, κατὰ συναίνεσιν καὶ τῶν λοιπῶν, εἰσέδυσεν ἐν ἀγνοίᾳ τῶν Τούρκων τὴν 17 Ἰανουαρίου 1822 εἰς τὸ μοναστήριον ἐν νυκτί, καταλαβὼν οἰκίαν τινὰ ὄχυρά· ὁ δὲ Πωλογεωργάκης, ὁ Α. Μελιδόνης καὶ Α. Μαυροθαλασσίτης περιεκύκλωσαν ἔξωθεν ταῦτο χρόνως τούτο, καὶ τὴν ἐπιούσαν λίαν πρῶν ἤρχισαν νὰ κτυπῶσιν ἔξωθεν τοὺς Τούρκους, οἵτινες εἶχον καταλάβει ἐπίσης ὄχυρὰν θέσιν. Ἀλλὰ συγχρόνως παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα των ἤρχισε καὶ ἔσωθεν ἄλλη προσβολή, ὅπερ κατέπληξε μὲν τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ἐνεκαρτέρουν ἀπελπιστικῶς, ἕωσὺ καταφάρησαν καὶ διὰ πυρὸς μετὰ πολλὴν ἰσχυρογνωμοσύνην ἐντὸς τοῦ δωματίου, τὸ ὅποσον κατεῖχον, πλὴν ἐνὸς καὶ μόνου διαφυγόντος εἰς Ρεθύμνην· ἐφονεύθησαν δὲ τότε

καὶ ἐπληρώθησαν ἕως 15 Ἕλληνες, ἐν οἷς συγκαταλέγεται καὶ εἰς ἀδελφὸς τοῦ Δεληγιαννάκη.

Τὴν δὲ 25, τοῦ αὐτοῦ μηνὸς συνῆλθον Ἕλληνες πολλοὶ περὶ τὴν Ρεθύμνην, διὰ νὰ ἐνεδρεύωσι. Τοῦρκοι ὁμῶς πολλοὶ ὡσαύτως ἐξεληθόντες συνῆψαν μάχην ἰσχυράν, καθ' ἣν ἀντεκρούοντο πεισματωδῶς μεταξύ των ἐπὶ πολλὰς ὥρας, ἕωσού ἐπιτεθέντες ὀρμητικώτεροι οἱ Ἕλληνες, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους· ἰφρονεύθησαν δὲ τότε πλέον τῶν ἑκατῶν Τούρκων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ εἰς ἓκ τῶν ἀδελφῶν Γλυμίδων, ἐξάκουστος διὰ τὴν ἀνδρίαν του, καὶ ἐζωργήθη μετὰ τῆς σημαίας του ὁ Μουζουραγᾶς τῆς Ρεθύμνης, Τοῦρκος διάσημος, μετὰ δύο ἄλλων, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλαν πρὸς τὸν Ἀφεντούλην εἰς Λουτρόν.

Κατόπιν τούτων ὁ Στρατῆς καὶ Σῆφης Δεληγιαννάκηδες, συνειρηθέντες μετὰ τῶν ἐνόπλων Ἀμαρωτῶν καὶ Αὐλοποταμιτῶν, ἐνήργησαν σημαντικὴν ἐνεδραν περὶ τὰ Ἀνώγια, χωρίον τῆς Ρεθύμνης· ὁ δὲ σκοπὸς τούτων ἀπέβλεπε νὰ προκαλέσωσιν εἰς μάχην τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν Πλατανεάν, θέσιν μᾶλλον εὐνοϊκωτέραν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅπερ καὶ κατωρθώθη. Ὁρμήσαντες τότε οἱ περὶ τὸν Στρατῆν Δεληγιαννάκην κατέλαβον τὰς θέσεις Περβόλια καὶ Περενζέκουλαν· συνῆψθη δὲ ἡ μάχη ἐνταῦθα, καὶ διήρκεσε μέχρι νυκτός, καθ' ἣν πεισματωδέστατα ἀντεκρούοντο μεταξύ των, καὶ εἰς χεῖρας πολλὰκις σχεδὸν ἦλθον οἱ διαμαχόμενοι· ἀλλ' ὑπερισχύσαντες τελευταῖον οἱ Ἕλληνες, μικροῦ ἐδέησε νὰ ρίψωσι τοὺς ἀντιπάλους εἰς τὴν θάλασσαν, καταδιωχθέντας εἰς τὸ φρούριον. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἔπεσαν πολλοὶ Τοῦρκοι· Ἕλληνες δὲ τριάκοντα μόνον, ἀλλ' ἐτραυματίσθησαν πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Νικόλαος Δαμβέργης καιρίως κατὰ τὸν ὀφθαλμόν, ἀλλ' ἀπροσδοκῆτως ἰαθείς.

Ἀπέδειξε δὲ τότε ὁ Ἀφεντούλης πεντακοσίαρχον τὸν Α. Μελιδόνην· διότι καὶ ἀνδραγαθήματα καθ' ἡμέραν ἔπραττε, καὶ ἡ δύναμις του ἠύξανε διὰ τῶν ὁσημέραι ἐπαναστατούντων Αὐλοποταμιτῶν, ὡς καὶ ἓκ τῶν μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν· καὶ προσέτι διότι ἀπέδιδετο εἰς ἐκεῖνον κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ νίκη τῆς συγκροτηθείσης μάχης κατὰ τὴν 23 Ἰανουαρίου περὶ τὴν Ρεθύμνην· ἀλλ' ὁ προβιβασμὸς του ἔδυσηρέστησε, φαίνεται, τὸν Βουρδουμπᾶν.

Συγχρόνως σχεδόν απέδειξεν ὡς τοιοῦτον καὶ τὸν Σήφακαν, ὅστις ἐπαξίως διεδέχθη εἰς Μαλάξαν τὸν ἀποθανόντα Δασκαλάκη, μετὰ τοῦ ὁποίου πρότερον συνέπραττε καὶ ἐκατώρθωσαν ὁμοῦ ἔργα ἥρωικά.

Ὁ Ἀφεντούλης μετὰ ταῦτα ἀπέστειλεν ἐκ τοῦ Λουτροῦ διακήρυξιν τοιάνδε πρὸς τοὺς Τούρκους, νομίσας ὅτι ἴσως τοὺς κἀμὴ φιλανθρωποτέρους μὲ τοῦτο.

«Ὁθωμανοὶ τῆς Κρήτης! Παντοῦ ἔλαβον οἱ Ἕλληνες τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας, ὄχι διὰ νὰ θανατόνωσιν ἀνθρώπους ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους, ἀλλὰ διὰ νὰ καταστήσωσι τὴν ἀνθρώπινον δικαιοσύνην, καὶ ν' ἀπυλλοχθῶσιν ἐφάπαξ ἀπὸ τὰς ἀπανθρώπους ἀδικίας καὶ λυπούμεθα διότι σεῖς πράττετε ὅλον τὸ ἐναντίον παραγνωρίζοντες δυστυχῶς τὸν νόμον τῆς φιλανθρωπίας, ἐκακοποιήσατε καὶ ἐθανατώσατε μὲ περισσοτέραν καταφρόνησιν, παρὰ ἐὰν ἦσαν κτήνη, ἀνθρώπους, ὄχι ὀπλοφοροῦντας, ἀλλὰ γέροντας, γυναῖκας καὶ παιδία, καὶ ἐπιμένετε πράττοντες τ' αὐτὰ ἀδικήματα, τὰ ὅποια ἠμποροῦσαν νὰ γίνωνται εἰς μόνους τοὺς βαρβάρους αἰῶνας, καὶ ὑπὸ βαρβάρων ἔθνων, ἐξυβρίζοντες μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ αὐτὸν τὸν δημιουργὸν Θεόν.

Ὁ πόλεμος δὲν εἶναι πρωτοφανὴς τώρα, φονεύονται οἱ ἀνθρώποι μεταξύ των ἐνόσῳ διαρκεῖ ὁ κρότος τῆς μάχης, καὶ μεταξύ των οἱ ὀπλισμένοι μόνον ἀφοῦ δὲ διακοπῇ, παύει ἡ ἀνθρώπινος ἀλληλοκτονία, ἐνίοτε δὲ συναναστρέφονται καὶ μεταξύ των οἱ πάλμιοι. Ποίους δὲ ἐξωλοθρεύσατε τόσον σκληρῶς, ὡς Ὁθωμανοὶ; ἐκείνους, μὲ τοὺς ὁποίους συνεγεννήθητε, συνεζήσατε, καὶ ἔχετε κοινὰ τὰ αὐτὰ συμφέροντα ἐπὶ τῆς αὐτῆς γῆς.

Ἀπροσκληθέντες νὰ διοικήσωμεν τὸν τόπον τοῦτον, διατάξαμεν τοὺς Ἕλληνας στρατιώτας ἡμεῖς, ν' ἀπέχωσι πάσης ἀδίκου αἱματοχυσίας νὰ σέβωνται τὸν ἀνθρώπον, ὅταν ἡ τύχη τοῦ πολέμου τὸν καταστήσῃ εἰς τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην καὶ πέρσῃ εἰς χεῖρας των, βαστώντα καὶ τὰ ὅπλα ἔτι εἰς χεῖρας καὶ τοιαύτην ἀπόφασιν ἔχομεν σκοπὸν ἀμετάθετον νὰ διατηρήσωμεν. Παράδειγμα τῆς ἀποφάσεώς μας δυνάμεθα νὰ σᾶς φέρωμεν τὸν Μουζουραγὰν τῆς Ρεθύμνης, ὅστις ἐξωγρήθη μαχόμενος μετὰ δύο ἄλλων προχθῆς,

τοὺς ὁποίους φυλάττομεν μὲ ὅλην τὴν ἀνθρώπινον περιποίησιν εἰς Λουτρόν· τὸ αὐτὸ φιλόφρονον ἔργον ἀπαιτοῦμεν ἐξ ἀμοιβαιότητος νὰ πράττετε καὶ ὑμεῖς εἰς παρομοίας περιστάσεις, καὶ νὰ παύσητε τοῦ λοιποῦ τοῦ νὰ θανατόνετε ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους· ἡ τύχη τοῦ πολέμου εἰς ἀμφοτέρα τὰ διαμαχόμενα μέρη εἶναι ἄδηλος.

» Ἐμάθετε βέβαια, ὅτι ἔπесαν ἕως τώρα εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Πελοπόννησον τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας, τοῦ Νεοκαστροῦ καὶ τῆς Τριπόλεως· ὅτι εἶναι ἔγγυς νὰ πέσωσι καὶ τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου· προσέτι δὲ καὶ ὅτι ὅλοι οἱ παραδοθέντες ὁμόθησκοὶ σας μετεφέρθησαν ἀκινδύνως μὲ τὰς εὐκολίας τῶν εἰς Ἀσίαν, καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ἐζήτησαν.

» Εἰμεθα δὲ αὐστηρῶς διατεταγμένοι καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τὴν ἀνωτέραν Διοίκησιν μας νὰ ὑπερασπιζόμεν ζωὴν, περιουσίαν καὶ τιμὴν ἐκείνων, ὅσοι ἤθελον προσέλθει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ὄπλων μας· Ὁ παρὼν πόλεμος δὲν εἶναι, ὡς κακῶς ὑμεῖς τὸν νομίζετε, πόλεμος κλεπτικὸς, ἀλλ' εἶναι ἔθνικὸς πόλεμος, ἀνεγνωρισμένος ἤδη ἀπ' ὅλον τὸν κόσμον· οἱ δ' Ἕλληνες ἔκαμαν σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ ζήσωσι τοῦ λοιποῦ ὡς ἄνθρωποι, ἀφοῦ αὐστήσωσι καὶ μὲ τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς τῶν νόμου, οἱ ὅποιοι αὐστηρῶς νὰ προστατεύωσι τὰ δίκαια παντὸς ἀνθρώπου.»

Τοιαῦτα ἔγραψεν ὁ Ἀφεντούλης πρὸς τοὺς Ὀθωμανούς, καὶ λυπούμεθα ὅτι δὲν ἔχομεν οὐτ' αὐτῆς, οὔτε τῶν προτέρων τοῦ διακηρύξεων νὰ κοινοποιήσωμεν αὐτὰ τὰ πρωτότυπα. Οἱ Τούρκοι ὅμως ἐλοιδύρησαν ἐκεῖνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὀνομάσαντές τὸν ἀπατεῶνα, ὅτι δῆθεν ἦλθε μὲ ἐπωμίδας, ἐπὶ σκοπῷ ν' ἀπατήσῃ τοὺς Κρήτας διὰ νὰ τοὺς πάρῃ τὰ λάδια· ἔθεν καὶ ἐφεξῆς δὲν ἔπαυσαν ἀπὸ τοῦ νὰ πράττωσι τὰς αὐτὰς ὁμότητες εἰς τε τοὺς ὑποκειμένους ἔτι εἰς αὐτούς, καὶ εἰς τοὺς τυχόν ζωγραφθέντας.

Δὲν εἶναι δὲ ἔξω τοῦ σκοποῦ ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὸ ἐξῆς, τὸ ὁποῖον τότε ἔπραξεν ὁ Ἀφεντούλης· καὶ τοῦτο ἔβλαψεν αὐτὸν οὐ μικρὸν εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχήν, ὅτε ἐχρεώσται νὰ συνιστᾷ ἑαυτὸν πρὸς τοὺς Κρήτας δι' ἔργων συνετῶν, καὶ ν' ἀποφεύγῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ αἴτια τῶν δυσαρεσκείων.

Εἶχον φθάσει εἰς Λουτρόν περὶ τὰ τέλη τοῦ Δεκεμβρίου ἑκατὸν

πενήντα περίπου στρατιῶται Κρήτες καὶ μὴ, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν ἐν Σάμῳ καὶ ἄλλαις νήσοις ὁ Δημήτριος Χρυσάκπουλος καὶ Μιχαὴλ Σεμερτσάκης. Κρήτες, καταγόμενοι ὁ μὲν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Κισάμου, ὁ δὲ δευτέρος ἐκ τῆς Κνωσοῦ· εἶτε δίκαια, εἶτε ἀδίκως ἦτο ἡ καταγγελία ἐναντίον τοῦ Μ. Σεμερτσάκη, ὅτι δῆθεν ἐφορολόγησε βιαίως εἰς πολλὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, δὲν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα, μὴ ἔχοντες βεβαίως ἀποδείξεις· ὁ Ἀφεντούλης ὅμως ἔλαβεν ἀφορμὴν, καὶ, χωρὶς πρότερον νὰ συλλογισθῇ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀπέστειλε τὸν Σεμερτσάκην πάλιν εἰς τὰς νήσους μετὰ διαταγὴν, ἐπὶ τῷ προσχήματι νὰ συναῖξη ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης συνεισφοράς ἀπὸ τοὺς Αἰγαίοπελαγίτας· συναπέστειλε δὲ μετὰ αὐστεινὴν διαταγὴν καὶ Κυπριακὸν τινα Κύπριον μετὰ δύο Κρητῶν, διὰ νὰ φονεύσωσιν εἰς τὴν πρώτην νήσον τὸν Σεμερτσάκην, ὅπερ καὶ ἐπράξαν, ἀμα ἀπέβησαν εἰς τὴν Θήραν.

Ποτὸν δὲ σκοπὸν εἶχε κατὰ νοῦν ὁ Ἀφεντούλης νὰ κατορθώσῃ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ἐξετάσαντες δὲν ἠδυνήθημεν νὰ μάθωμεν· λέγεται δὲ μόνον ὅτι ἐπτόησε τὸν Ἀφεντούλην ὁ ὀχλαγωγικὸς καὶ θρασύς τοῦ Σεμερτσάκη τρόπος· ἐκρίθη ὅμως κατακριτῆς ἡ πράξις τοῦ Ἀφεντούλη, διότι εὐθὺς ἐγέννησε, καὶ δίκαιως, ὑπονοίας κατ' αὐτοῦ, καὶ κατέκριναν ὅλοι ὡς ἀσύνετον τοιαύτην διαγωγὴν· διότι ὁ φονευθεὶς εἶχε φίλους ἅπαντας τοὺς εἰς Ἀλεξάνδρειαν ναυτιλλομένους Σφακιανούς, ὅπου οὗτος πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως διεμένειν ἐμπορευόμενος· καὶ πρὸς τούτοις, ὄχι μόνον αἱ συνεπαρχιωταὶ του, ἀλλὰ καὶ οἱ Κρήτες ὅλοι ἠγανάκτησαν διὰ τὸν θάνατον τούτου· ἡ εὐτολμία τοῦ δολοφονηθέντος Σεμερτσάκη ἠλπίζετο ὅτι ἤθελε χρησιμεύσει εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν ἔχθρῶν· καὶ ἤρχισαν ὅλοι νὰ καταδοῶσιν.

Οἱ Ἡρακλειώται ἐν τούτοις Τούρκοι, καὶ μετὰ τὰ συμβάντα εἶπε κατὰ τὸν Αὐγουστον εἰς τὴν γενικὴν ἐστρατείαν των, ἐτοποθετοῦντο ἀθρόως πολλοί, ἄλλοι μὲν κατὰ τὴν Γορτύνην περὶ τὸ χωρίον Τυμπάλιον, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Αὐλοπόταμον· διότι αἱ θέσεις αὗται, ἢ μὲν πρὸς βορρᾶν τῆς ὑψιτενοῦς Ἰδης, τὰ δὲ Τυμπάλιον πρὸς μεσημβρίαν, ἐθεωροῦντο καταλλήλοι εἰς τὸ νὰ κω-

λύσει τὴν ἐπανάστασιν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτείνεται ἐπὶ τὰ πρόσω, καθόσον μάλιστα ἐβλεπον αὐτὴν μάλλον θρασυνομένην εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης· ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπίσης ἐθεώρησαν ταύτας ἀναγκαιοτάτας, καὶ ἔσπευδον παντὶ σθένει νὰ τὰς καταλάβωσι.

Προχωρήσαντες λοιπὸν ἐκεῖθεν τετρακισχίλιοι περίπου Τούρκοι, ὀδηγούμενοι, ὡς ἔρρεθη, ὑπὸ τοῦ τότε ἐπισήμου Τσιλιθοτάμπαση, κατέλαβον περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰανουαρίου τὸν Φουρφουρᾶν καὶ τὸ Βυζάρι, χωρὶα τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου· ταυτοχρόνως δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν, οἱ περὶ τὸν Τσουδερόν, τὸν Πωλογεωργάκην, τὸν Πρωτοπαπαδάκην, τὸν Κουρμούλην, τὸν Δεληγιαννάκην, τὸν Μελιδόνην καὶ Ζερβουδάκην, δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες Σφακιανοί, Ρεθύμνιοι, Λαμπατοί, Ἀμαριῶται, τὸ ὑπὸ τὸν Μαυροθαλασσίτην ἐπικουρικόν, καὶ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν πολλοί, κατέλαβον τὰ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ χωρὶα Μέρωνα, Μοναστηράκι καὶ Ἀμάρι, ἀπέναντι τῶν πολεμίων ἰστάμενοι, καὶ ἀνταπειλοῦντες.

Πρῶτοι οἱ Τούρκοι ἐφόνευσαν τὴν 9. Φεβρουαρίου δύο Ἕλληνας· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐπροκάλεσαν καὶ τὴν ἐξῆς ὀλεθρίαν εἰς ἑαυτοὺς μάχην. Διαβάντες οἱ Τούρκοι λίαν πρῶτὸν τὸν μεταξὺ ρέοντα ποταμόν, ἤρχισαν νὰ προσβάλλωσι τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες μὴ δειλιασάντες τὴν ὑπερβάλλουσαν δύναμιν ἐκείνων, ἀντιπροσέβαλον καρτερικῶς ἀπὸ τὰς θέσεις των, καὶ ἐγίνοντο ἐξορμησεῖς κατ' ἀλλήλων συνεχῶς· ἡ δὲ μάχη προὔχρει οὕτω πεισματωδέστατα ἐφ' ἄλλην τὴν ἡμέραν καὶ νῦν μὲν ἠναγκάζοντο οἱ Ἕλληνες νὰ ὑποχωρῶσιν εἰς τοὺς ἀντιπάλους, οἵτινες κατεδιώχθησαν πολλὰκις καὶ πορρωτάτω, νῦν δὲ οὗτοι ἀντεπετίθεντο σφοδρότεροι ἐξ εὐθεωτέρων θέσεων ἐναντίον τῶν ἐπερχομένων Τούρκων εἰς τοὺς ὁποίους ἐπροξένουν φθορὰν περισσοτέραν, ὥστε ἐδιάσθησαν γὰ ριφθῶσι διωκόμενοι καὶ εἰς τὸν ποταμόν, διὰ νὰ διασωθῶσιν εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος, ἐνθα καὶ ἐπνίγησαν ἕως δεκαπέντε· ἐμάχοντο δὲ οὕτω πεισματωδῶς μέχρι σχεδὸν τῆς νυκτός.

Εἰς τὴν μάχην δὲ ταύτην ἔπεσαν ἐπέκεινα τῶν τριακοσίων Τούρκων, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί· ὁμοίως ἐφονεύθησαν καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἕως πενήτηντα, καὶ ἐτραυματίσθησαν εἰκοσιτρεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀριστεύσας πρότερον ἐν Σάμῳ Χ. Γεώργιος Μου-

ριώτης τὸν πόδα πληγωθείς. Οἱ Τούρκοι ἐπανήλθον μετὰ τοῦτο εἰς τὰς ἰδίας θέσεις των, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες εἰς τὰ χωρία, ἅπερ κατεῖχον καὶ πρότερον.

Μετὰ τέσσαρας δὲ ἢ πέντε ἡμέρας ἀπὸ τῆς μάχης, παραλαβὼν ὁ Μελιδόνης ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λοιπῶν ὀπλοχηγῶν ὀγδοήκοντα περίπου ἐκλεκτοὺς ἀνδράς, ἦλθεν ἐν νυκτὶ εἰς Βαθιακόν, χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ἐνθα ἦσαν τοποθετημέναι εἰς τὸ ἐν αὐτῷ τζαμίον αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμφοδία τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, διακείμεντος ὄχι μακρὰν κατὰ τὸν Φουρφουράν, τὰ ὅποια ἐφυλάττοντο τότε ὑπὸ δεκαοκτῶ Τούρκων. Ἄλλοι δὲ ὀλίγοι Τούρκοι ἀνεπαύοντο εἰς ἄλλας οἰκίας τοῦ Βαθιακοῦ ἀπροφύλακτοι, ἀνευ ὑπονοίας, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ εἰς αὐτοὺς κακὸν τι. τούτους ὅμως, τινὲς μὲν τῶν στρατιωτῶν τοῦ Μελιδόνῃ ἐπρόλαβον νὰ περιορίσωσι, περικυκλώσαντες τὰς οἰκίας, εἰς ἃς εὕρισκοντο, διὰ νὰ μὴ ἐξέλθωσιν, ὁ δὲ Μελιδόνης μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπεκρίθη ὅτι ἤρχετο ἐξ Ἡρακλείου ὡς Τουρκικὴ ἐπικουρία εἰς τὸν στρατὸν, ὅτε εὐθὺς προσῆλθεν εἰς τὸ τζαμίον μὲ πολλοὺς. Ἐκρούσε λοιπὸν ὡς τοιοῦτος τὴν θύραν τοῦ τζαμίου, ἀνταποκριθεὶς εἰς τὴν ἐρώτησιν Τουρκιστί, καὶ οὕτως ἐξηπάτησε τοὺς ἔνδον φρουροὺς, οἵτινες ἠνέφραξαν τὴν θύραν ἐν ἀγνοίᾳ ὡς εἰς Τούρκους· ἐπιπεσόντες δὲ τότε μὲ πολλὴν ὀρμὴν οἱ περὶ τὸν Μελιδόνην, ἐθανάτωσαν καὶ τοὺς δεκαοκτῶ ἀνευ βλάβης τῶν Ἑλλήνων, καὶ κατέστρεψαν μετὰ σπουδῆς τὰ ἐν τῷ τζαμίῳ, ὅσα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμπαραλάβωσιν· ἐπρόφθασαν δὲ τὴν ἐπιούσαν εἰς Βαθιακόν καὶ ἄλλοι βοηθοὶ εἰς τὸν Μελιδόνην· ὅτε ἄλλους μὲν ἐκ τῶν εἰς τὰς οἰκίας περιορισθέντων ἐφόνευσαν, ἄλλοι δ' ἐδραπέτευσαν διασωθέντες. Ἐπανήλθον λοιπὸν εἰς τὸ χωρίον Μαναστηράκι οἱ περὶ τὸν Μελιδόνην μεταφέροντες τὰ πολεμφοδία καὶ τὰ λάφυρα τῶν ἀναιρεθέντων.

Ἄπαντες δὲ οἱ στρατιῶται ἐμπλησθέντες χάρας, κηθύμουν εἰς τὸ ρηθὲν χωρίον διὰ τὸ κατόρθωμα τοῦ Μελιδόνῃ· ὁ δὲ Βουρδουμπας, ὁ Δ. Πρωτοπαπαδάκης, καὶ ὁ παρευρεθείς μετ' αὐτῶν Γ. Σακὸρραφος, μετακαλεσάμενοι τότε ἐκεῖνον, ἀνηρεύων περὶ τοῦ γεγονότος, καὶ τὸν ἐπέπληττε πως ὁ Βουρδουμπας διὰ τὸν κίνδυνον, εἰς ὃν ἔφερε τόσους στρατιώτας ὁ Μελιδόνης, ὅστις ἐχρεώσται νὰ

προειδοποίησιν καὶ τοὺς ἄλλους ὀπλαρχηγούς, διὰ νὰ ἐνεργηθῇ μᾶλλον ἀκινδύνως ἐκεῖνο τὸ τόλμημα· ὁ Μελιδόνης ὅμως ἐδιηγεῖτο ὑπερηδέως τὰ καθέκαστα, προσθέσας ἐπὶ τέλους, ὅτι αὐτὸς θὰ τὰ ἀναφέρει καὶ πρὸς τὸν Ἀφεντούλην· ἀλλ' ὁ Βουρδουμπᾶς τότε ἀντέλεξε μὲ ὀργήν, ὅτι εἶναι αὐτοῦ καθήκον νὰ κάμῃ τοῦτο ὡς ἀρχηγός, ὑπομνήσας πρὸς τούτους καὶ τὸ ἄτοπον, κατ' αὐτόν, ὅπερ ἔπραξεν ὁ Μελιδόνης, ὅτε ἀνέφερε προηγουμένως περὶ τῆς γενομένης μάχης κατὰ τὴν 23. Ἰανουαρίου περὶ τὴν Ρεθύμνην, καὶ περὶ τῆς ζωγράφου τοῦ Μουζουραγᾶ ὑπ' αὐτοῦ δῆθεν, ὥστε ἕνεκα τούτων ἠμείφθησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ λόγοι ἀπρεπεῖς. Μετὰ τοὺς λόγους δὲ τούτους ἀπεχώρει μὲν μὲ ἀγανάκτησιν ὁ Μελιδόνης, ὁ δὲ Σακὸρραφὸς παρακληθεὶς, ὡς λέγεται, ὑπὸ τοῦ Πρωτοπαπαδάκη ἔδραμε, καὶ τὸν ἐπειθανάγκασε νὰ ἐπιστρέψῃ, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συνδιαλλαχθῶσιν ἀμφότεροι, ἐπιβλαβοὺς κριθείσης τῆς πρὸς ἀλλήλους ἔχθρας, ἰσταμένους ἀπέναντι ἑχθροῦ· μόλις ὅμως εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, εἰ ἦν ἦσαν οἱ εἰρημένοι τρεῖς, καὶ ὁ Βουρδουμπᾶς, μετ' ἀμοιβαίους πάλιν λόγους, ἐκτύπησε μὲ ἐγχειρίδιον καιρίως τὸν Μελιδόνην, ὅστις καὶ ἔπεσε παρευθὺς νεκρός.

Ἐξέλιπε λοιπὸν καὶ ὁ Α. Μελιδόνης οὕτως ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, ἀνὴρ, ἀπὸ τὴν εὐτολμίαν τοῦ ὁποίου ἠλπίζοντο πολλά, καὶ ὁ ὅποιος εἶχε προκινδυνεύσει ὑπὲρ τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος· διότι καὶ ἡ τολμηρὰ περιοδεία του κατὰ τὴν Ἀσίαν πρὸ τῆς ρήξεως τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀπήλλαξε τῆς σφαγῆς πολλοτάτους Ἕλληνας εἰδοποιήσαντος τούτους, ὡς εἶπομεν, τὰ περὶ τῆς ἐθνεγεροσίας, καὶ ἐχρησίμειυσαν αὐτοὶ οὗτοι ἔπειτα εἰς τὰ στίφη τῶν προμάχων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας εἰς πολλὰ πολεμούμενα μέρη.

Ὁ Μελιδόνης ἦτο γέννημα τοῦ ὁμωνύμου χωρίου τῆς ἐπαρχίας Αὐλοποτάμου, καὶ εἶχε χαρακτῆρα γενναίου καὶ τολμηροῦ ἀνδρός· παρεκίνησε δὲ οὗτος καὶ ἔφερε τοὺς πλειοτέρους σχεδὸν ἐκ τῶν μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν εἰς Κρήτην, διὰ νὰ συναγωνισθῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ ἠγαπάτο ὑπ' αὐτῶν· διὰ τοῦτο μικροῦ ἐδέησε νὰ ἐγερθῇ εἰς Μοναστηράκι καὶ ὀλεθρία σπάσις εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν διὰ τὸν ἀδικον θάνατόν του, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπετράπησαν μὲν, ἀλλ' ἐπέμεινον ν' ἀπέλωσι τῆς Κρήτης, δυσαρεστηθέντες ἑκατὸν πενήντα

περίπου ἐκλεκτοὶ ἄνδρες. Τὸ μόνον δὲ ἐλάττωμα εἰς τὸν Μελιδόνην ἦτο ἡ θρασύτης, εἰς ἣν ἀπερισκέπτως περιέπιπεν. Ὁ θάνατος ἐν τούτοις τοῦ Μελιδόνη ἐλύπησε τοὺς Κρήτας ἅπαντας· ὁ δὲ Ἄρεν-τούλης δὲν ἠδύνατο ἄλλως εἰς τοιαύτην περίστασιν νὰ πράξῃ, ἢ νὰ ἀφαιρέσῃ τὸν βαθμὸν, δι' οὗ ἤρχε τότε ὁ Ρούσος ἐπὶ τοῦ στρατοῦ. Διέλυσε πρὸς τοὺτοις ἡ περίστασις ἐκείνη τὸν ἐλληνικὸν στρατὸν νικηφόρον ὄντα, καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ἐγκατεθήσων οἱ πολέ-μιοι, οἵτινες ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην, πυροβολήσαντες τρίς ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ Μελιδόνη, περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ ἁ-ποίου ἠσέθησαν ἐκθάψαντες αὐτόν, ὅτε ἦλθον ὕστερον εἰς Μονα-στηράκι.

Ὁ Ἄρεντούλης μετὰ ταῦτα μετέβη περὶ τὰ μέσα τοῦ Φεβρουα-ρίου ἐκ τοῦ Λουτροῦ εἰς Ἀργυρόπολιν (1), καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἅγιον Κωνσταντῖνον, χωρὶα τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονόμου, τοῦ Γ. Παπαδάκη, τοῦ Ἐμ. Ἀνωνιαδου, καὶ ἄλλων ἐπισήμων πολιτῶν, διὰ νὰ ἐνεργῶσι δραστηριώτερα ἐκ τοῦ πλησίου τὰ πρὸς πόλεμον. Ἐλαβον δὲ τότε χώραν περὶ τὴν Ρεθύμνην σφοδραὶ ἀψιμαχίαι καὶ ἐνεδραὶ, ἐνεργηθεῖσαι φιλοτίμως ὑπὸ τοῦ Γ. Δεληγιαννάκη, ὄπλαρχηγούντος ἐπὶ πολλῶν Ρεθυμνίων, καὶ συμπραττόντων τοῦ Ρουστικζανοῦ καὶ Δρουλίσκου, ὡσαύτως καὶ ὑπὸ τῶν Καλλικρατιζανῶν καὶ Σφειδιωτῶν, ἀρχηγουμένων ὑπὸ τοῦ Πέτρου Μανουσίη καὶ Ἀναγνώστου Σηραδάσκαλακή, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Τσουδεροῦ. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας ἐπεσκέφθησαν καὶ τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν στρατιωτικὰς θέσεις, ἐλθόντες πρῶτον εἰς Ἅγιον Γεώργιον, χωρίον τῆς Κυδωνίας, καὶ ἐντεῦθεν ἦλθον εἰς Ἀρμένους, ὅπου καὶ διέμειναν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐξησφαλισμένοι· διότι ὁ πεντακοσιάρχος Σήφακας εἶχε στήσει τὰς νικηφόρους ση-μαίας του οὐχὶ πλέον ἐπὶ τῆς ὀρεινῆς Μαλαξῆς, ἀλλὰ κάτωθεν αὐτῆς εἰς τὰ χωρὶα Τσουκαλαρῶ καὶ Νεροκούρου, ὅπασεν ἐδέσπα-ζεν ἐφ' ὅλης τῆς πεδιάδος τῆς Κυδωνίας, ἐπειδὴ εἶχον καταπολε-

1) Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο φαίνονται ἑρείπια ἀρχαίας πόλεως, ὅπου εὐρέθη-
ναν καὶ ἀρχαιότητες εἰς τάφους καὶ προσέτι ἴστανται ἔτι τοῦχοι ἀρχαίου ἴσως
σομισματοκοπείου.

μηθῆ εἰς πολλὰ μέρη οἱ Τούρκοι καὶ ὑπὸ τοῦ Α. Παναγιώτου καὶ τοῦ Χάλη.

Ἐνεκρίθη δὲ ταύτοχρόνως διὰ νὰ σκάψωσι χάνδακα πέραν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ στενωποῦ Ἀλμυροῦ, καὶ κατεσκευάσαν τοιοῦτον ὡς πρόχωμα, ἐφ' οὗ ἔστησαν καὶ κανόνια, ἀρχόμενον ἀπὸ τὸ χωρίον Κουρνᾶ μέχρι τῆς παραλίας, ἐπὶ σκοπῶ νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἐντεῦθεν τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν πολεμικὰ ἐπιχειρήματα, εἰς καιρὸν μεγάλης ἀνάγκης, ἀπὸ ἐνδεχομένων ἐπιδρομᾶς τῶν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τῆς Κρήτης ἐπερχομένων· ἐπὶ δὲ τοῦ ἔργου διωρίσθη ὁ δραστήριος Φασούλης, ὅπερ καὶ ἔφερε ταχέως εἰς πέρας. Ἄλλ' ἀντὶ τούτου, δὲν ἦτον ἀναγκαιότερον νὰ ἐπασχολῶσι μακρόθεν τὸν ἐχθρὸν·

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἦλθε καὶ ὁ Γάλλος Βαλέστρας, υἱὸς τοῦ πρὸ πολλῶν ἐτῶν παροικοῦντος ἐν Κρήτῃ, ὡς προείπομεν, γέροντος Βαλέστρα. Ὁ νέος οὗτος εἶχε διδαχθῆ ἐν Γαλλίᾳ τὴν τακτικὴν στρατιωτικὴν· εἶχε δὲ ὑπηρετήσῃ ὡς λοχαγὸς ὑπὸ Ναπολέοντα τὸν Α'· καὶ εἶχε παραιτηθῆ τῆς ὑπηρεσίας τὸ 1814, ὅτε καὶ ἐπέστρεψε πάλιν εἰς Κρήτην.

Ἄμα δ' ἐξεργάγη ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις, αὐθόρμητος ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἔνθα πάλιν διέμενε· καὶ πρῶτος οὗτος διωργάνισεν εἰς Καλάμας τῆς Πελοποννήσου τακτικὸν στρατόν, ἔλαβε διὰ τοῦτο καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ χιλιάρχου παρὰ τοῦ Δ. Ὑψηλάντου· αἱ ἰδιαιτέραι σχέσεις του μετὰ πολλῶν Κρητῶν, παρευρεθέντων τότε ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ κατ' ἐξαιρέσειν τοῦ Δ. Παπαδάκη, ἔπεισαν τὸν Βαλέστραν καὶ ἐπροτίμησε νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς Κρήτην μᾶλλον τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, καταλιπὼν τὴν θέσιν, ἣν κατεῖχεν ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ δὲ Κρήτες στρατιωτικοὶ μετὰ χαρᾶς ἐδέχοντο συναρῶν ἀξιωματικὸν ἔμπειρον εἰς πολεμικὰ ἐπιχειρήματα.

Ὁ Βαλέστρας φθάσας περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαρτίου εἰς Κρήτην, συνήνητσε κατὰ πρῶτον τὸν Ἀφεντούλην εἰς τὸ ρηθὲν χωρίον Ἀγίου Γεώργιον, καὶ ἀνεκοίνωσε πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν τῆς εἰς Κρήτην ἀφιξέως του, καὶ τὸν πόθον, ὃν εἶχε νὰ ὑπηρετήσῃ αὐτὴν· συνεχάρη δ' ἐκείνῳ διὰ τὰ μέχρι τοῦδε κατορθώματά του, προσειπὼν ὅτι θέλει τὸν συντρέξει στρατιωτικῶς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος,

καί πρὸς ἐπαύξεισιν τῆς ὑπολήψεως, ἦν δικαίως θηρεύει. Ἐπισκεφθεῖς δὲ τὰς κατὰ τὴν Κυθωνίαν στρατιωτικὰς θέσεις, καί ἐπαινέσας τὸν ζῆλον τῶν ὑπὲρ πατρίδος μαχομένων, μετέβη παρευθὺς καί εἰς Ρεθύμνην, ἔνθα προητοιμάζετο νὰ συγκροτηθῇ μάχη. Ὑπὸ τὴν ὄψιν λοιπὸν τοῦ Βαλέστρα οὐχὶ πλείονες τῶν ἑπτακοσίων Ἑλλήνων Κρητῶν ἐπιτεθέντες, φθίνοντες τοῦ Μαρτίου μηνός, ἔτρεψαν εἰς τὰ ὀπίσω μετὰ τρίωρον ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, πενταπλασίους περίπου πολεμίους, καί τοὺς κατεδίωξαν μέχρι σχεδὸν τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, φανεύσαντες πολλοὺς ἐξ αὐτῶν· ἔπεσαν δὲ τότε καί τρεῖς Ἑλληνας, καί ἐτραυματίσθησαν ἑπτὰ.

Ἐνθους καταστάς ἀφοῦ εἶδε ταῦτα ὁ Βαλέστρας, διανοήθη ὅτι διὰ τοιούτων ἀνδρείων στρατιωτῶν δύναται εὐκόλως νὰ γείνη κύριος καί τοῦ φρουρίου τῆς Ρεθύμνης, καί ὅτι διὰ τῆς κατακτήσεως τούτου εἶναι δυνατόν νὰ ἐξασφαλίσῃ κατὰ μέγα μέρος τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν· ἐπρονόησε δηλαδή εὐθὺς ὁ τακτικὸς Βαλέστρας, ὅτι ἀνευ φρουρίου, εἰς τὸ ὅποσον ν' ἀσφαλίσῃ πᾶν ὅ,τι θεωρεῖται ἀναγκαϊότατον πρὸς πόλεμον, οὐδὲως ἐπιτυγχάνει ἢ ἐπανάστασις· τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται καί ἀπὸ τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον συμβάντα· διότι οὔτε δυνατόν ἦτο νὰ στερεωθῇ καί ἐν Κρήτῃ Κυβέρνησις ἠναγκασμένη νὰ περιφερῆται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, καί χωρὶς μάλιστα ἐκτελεστικῆς δυνάμεως, ἀλλ' οὔτε εὐκολόν ἦτον ἀπὸ τὸ ἀπόκεντρον Λαυτρὸν νὰ διευθύνῃ τὰ τοῦ πολέμου εὐθέτως, οὐδὲ νὰ διανέμῃ ἐτοιμῶς εἰς ὅλην τὴν Κρήτην πολεμεφόδια καί ὅσα ἄλλα ἀπήτουν αἱ ἀκατάπαυστοι ἀνάγκαι τοῦ πολέμου ἐγκαίρως.

Διεγράφε· λοιπὸν αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ Βαλέστρας τὸ σχέδιον τῆς ἐπιχειρήσεως· τὸν δὲ σκοπὸν του ἐπέρρωσαν καί παρατηρήσεις πολλῶν, ὅτι οἱ Τούρκοι τῆς Ρεθύμνης καί εἰς μάχας καί εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀκροβολισμοὺς ἐξέρχονται σχεδὸν φιλοτίμως ἅπαντες, καταλείποντες τοὺς ἀδυνάτους μόνον ὡς φρουράν· καί ἐκοινοποίησε τὴν ἀπόφασίν του ταύτην πρὸς τὸν Ἀφεντούλην, παρακαλέσας νὰ διατάξῃ νὰ ἀθροισθῶσιν ὅσον τὸ δυνατόν πλείοτεροι στρατιῶται εἰς ὀρισμένον τόπον καί χρόνον· δὲν ἐγνώριζεν ὅμως ὁ τακτικὸς Βαλέστρας ὅτι ἐνεργεῖ καί ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀταξίας, καί ὅτι ὡς θαῦμα λογίζεται ὅταν κατορθωθῇ τι δι' αὐτῆς τῆς ἀταξίας.

Προθύμως συναθροισθέντες οἱ περὶ τὸν Τσουδερόν, τὸν Πωλογεωργάκη, τὸν Ἰωάννην Μοσχοβίτην, ὅστις ἠγεῖτο Ἀμαριωτῶν, τὸν Φραγκιὸν Καριώτην, καὶ οἱ περὶ τὸν Π. Ζερβουδάκη τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἑνοπλοὶ, Λαμπάιοι, Ἀμαριῶται, Ἀύλοποταμίται, μέρος Ρεθυμνίων καὶ λοιποὶ, κατέλαβον τὴν θέσιν Πέταλον πρὸς τὸν λόφον τοῦ χωρίου Βρυσίνου· ὁ δὲ Α. Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς Σκυφιώτας, καὶ μέρος τῶν Ἀποκορωνιτῶν, τοὺς ὁποίους ὠδήγει ὁ Π. Μανουσέλης μὲ τοὺς Καλλικρατιανοὺς, καὶ ὁ Σηφοδασκαλάκης μὲ τοὺς Σφεδιώτας, ὅπου ἦτο καὶ ὁ Μαυροθαλασσίτης μὲ τὸ ἐπικουρικόν, ἐτοποθετοῦντο περὶ τὸ χωρίον Κάστελλον· οἱ δὲ λοιποὶ Ρεθύμνιοι ὑπὸ τὸν Γ. Δεληγιαννάκη, μεθ' ὧν ὁ Ρουστιγιανὸς καὶ Δρουλίσκος, πολλοὶ Ἀποκορωνῖται καὶ Κυδωνῖται, ἔχοντες ἀρχηγοὺς τὸν Ι. Χάλην καὶ Νικ. Κωνσταντουδάκη, ἀδελφὸν τοῦ Σήφακα, ἦσαν περὶ τὸν Βαλέστραν εἰς τὰ χωρία ἐπάνω καὶ κάτω Βαρσαμόνερων· καὶ κατῆλθεν εἰς ταῦτα πρὸ τῆς μάχης ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἁγίου Κωνσταντίνου, ἀγαλλώμενος καὶ ᾄδων, ὡς λέγεται δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τῆς 13. πρὸς τὴν 14. Ἀπριλίου, διὰ τὴν πεποιθήσιν, ἣν εἶχεν ὅτι μὲ τοιοῦτον στρατὸν πλέον τῶν τριῶν χιλιάδων, τοὺς ὁποίους εἶχε συναθροίσει, ἐμελλε νὰ εἰσπληθῆσῃ ξιφῆρης εἰς τὴν Ρεθύμνην· διὰ τοῦτο οὐδὲ τὸν ἵππον του ἐπέισθη εἰς πολλῶν παρατηρήσεις διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς κράσεως του νὰ συμπαραλάβῃ, καταλιπὼν αὐτὸν εἰς Ἁγίου Κωνσταντίνου.

Ὁ μὲν Πρωτοπαπαδάκης, κατέχων τὸ κέντρον μὲ τὸν μαχιμώτερον στρατὸν, εἶχε διαταγὴν νὰ προκαλέσῃ εἰς μάχην τοὺς Τούρκους· ὀπισθοπορῶν δ' ἐπειτα ἐκουσίως, ν' ἀποσύρῃ πόρρω τοῦ φρουρίου τοὺς ἐξεληθόντας, ἕτε ἔπρεπε νὰ ἐπιτεθῶσι πλαγιόθεν οἱ περὶ τὸν Πωλογεωργάκη καὶ Τσουδερόν· ὁ δὲ Βαλέστρας νὰ ὀρμήσῃ τότε περὶ τὸ φρούριον μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἀντίθετον μέρος, οὕτω δὲ τιθέμενοι ἐν μέσῳ τῶν τριῶν πυρῶν οἱ πολέμιοι, ἐμελλόν βεβαίως νὰ κατανικηθῶσι, καὶ, καιροῦ δοθέντος, νὰ ἐπιχειρήσῃ ὁ Βαλέστρας τὴν ἐξ ἐφόδου ἄλωσιν τῆς πόλεως. Ἄν λοιπὸν τοιοῦτοτρόπως ἐνηργεῖτο εἰλικρινῶς τὸ σχέδιον, ἡδύνατο νὰ φθάσῃ βεβαίως εἰς τὸν σκοπὸν του. Ἀλλὰ τί ἔγεινεν ἐκ τούτων :

Τὴν προτεραιάν τῆς μάχης, προβάτων Τούρκων ἕως πεντήκοντα

πρὸς τὸν Κάστελλον, εἴτε διὰ κατασκόπευσιν, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν, ἐπιπεσόντες Σκυφίῳται τινὲς ἐρόνευσαν δεκατέσσαρας ἐξ αὐτῶν, συλήσαντες καὶ τὰ πολύτιμα ὄπλα των· ἐκ τῶν λαφύρων δὲ ἀπῆλθον, ὡς λέγεται, ἀνάλογον μέρος καὶ οἱ Καλλικρατιανοί, πρὸς οὓς δὲν ἐνέδιδον οἱ σκυλευταί, καὶ εἰς ἐξηγέρθη ἕνεκα τούτου οὐ μικρά.

Ἐκινήθησαν λοιπὸν τὴν ἐπισύσαν οἱ Ταυροὶ πανστρατιᾷ, καὶ προσέβαλον τὸ πρῶτον τοὺς περὶ τὸν Τσουδερόν καὶ Πωλογεωργάκην κατὰ τὰς θέσεις των· οὗτοι δὲ ἐνεκαρτίησαν ἀντιπαραταχθέντες γενναίως εἰς τὴν ἰσχυρὰν τῶν πολεμίων προσβολήν· διότι ἤλπιζον ὅτι ἤθελον δράμει ταχίως εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ οἱ περὶ τὸν Κάστελλον τοποθετημένοι· ἀλλ' ἐδιάσθησαν τέλος νὰ ὀπισθοπορήσωσιν ἀβοήθητοι, ἀποῦ ἀπώλειαν περὶ τοὺς τριάκοντα στρατιώτας καταδιωχθέντες μέχρι τῶν Κουμνιῶν.

Νομίσας δὲ τότε ὁ Βαλέστρας ὅτι τὸ σχέδιόν του ἤδη ἐνηργεῖτο, ἐξώρμησεν ἀπὸ τὰς θέσεις του Ξιφήρης, παροτρύνων τὸν στρατὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐπίθεσιν προπορευόμενος· ἐπῆλθεν ὅμως παρ' ἐλπίδα ἀθρόος ὁ Τουρκικὸς στρατός, καὶ κατέλαβεν ἐκτὸς ὀχυρωμάτων τοὺς Ἕλληνας· εἰς τοιαύτην δὲ κατάστασιν, συμπλοκῆς ἰσχυρᾶς γενομένης, ἢ ἤττα ἀπέβαιναν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων· ἐπὶ ματαίῳ ἐπρόσμεναν οὗτοι συνδρομήν· Ὁ μὲν Τσουδερός καὶ ὁ Πωλογεωργάκης καταπολεμημένοι πρότερον, εἶχον ἀποσυρθῆ πορρωτάτω, καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ συνδράμωσιν· ὁ δὲ Πρωτοπαπαδάκης ἔμενεν ἀπαθῆς θεατῆς περὶ τὸν Κάστελλον, ἀσχολουμένον εἰς ματαίαν ἔριδα τῶν συστρατιωτῶν του. Κατηναγκάσθησαν λοιπὸν καὶ οἱ περὶ τὸν Βαλέστραν νὰ ὀπισθοπορήσωσι, καταδιωκόμενοι μὲ πολλὴν φθοράν.

Περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἐκ τῶν Ἑλλήνων λέγεται ὅτι ἀπώλεσθησαν εἰς ἐκείνην τὴν ὀπισθοπόρησιν· ἐξωγρήθησαν δὲ καὶ πολλοί, μεταξὺ των ὁποίων καὶ ὁ λοχαγὸς Κόκκινος, Χίος, ὑπασπιστῆς τοῦ Βαλέστρα, καὶ αὐτὸς οὗτος προσέτι ὁ Βαλέστρας, ἀποκαμόντες ἐκ τοῦ δρόμου· ἐπροσπάθησε δὲ μάλιστα Σρακιανὸς τις ἐκ τῶν τοῦ Δεληγιαννάκη στρατιωτῶν ν' ἀπομακρύνῃ αὐτὸν τοῦ κινδύνου, σηκώσας ἐπ' ὤμων τὸν Βαλέστραν ἀσθμαίνοντα, καὶ ἐπρόλαβε νὰ κρούσῃ αὐτὸν εἰς πυκνὴν παρατυγοῦσαν βέτον, διὰ ν' ἀποφύγῃ καὶ ὁ βα-

στάζων τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον, ἀλλ' εὐρόντες οἱ νικηταὶ τότε Τοῦρκοι τὸν Βαλέστρακ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των, ἔκοψαν τὴν κεφαλὴν του. τὴν ὁποίαν εἰσήγαγον ἐν θοιάμβῳ εἰς Ρεθύμνην ἀπάγοντες ὁμοῦ καὶ τὸν Κόκκινον τὸν ὁποῖον καὶ ἐθανάτωσαν, ὡς καὶ τοὺς ζωγρηθέντας ἅπαντας.

Οὕτως ἀπολέσθη ὁ Βαλέστρακ, γινόμενος θῦμα ὡς λέγεται, ἀλόγου ραδιουργίας τοῦ Ἀφεντούλλη· ὑπέθεσεν οὕτως ὅτι ὁ Βαλέστρακ ἐλθὼν εἰς Κρήτην ἐνήργει νὰ καταλάβῃ τὴν πολιτικὴν θέσιν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδόλως ἐκείνος ἐφαντάσθη· καὶ ἔκτοτε ἐπεχείρησε νὰ συστήσῃ περὶ ἑαυτὸν κόμμα ἀνθρώπων ἐκ τῶν τότε ἰσχυρῶν ὑποβλέπων ἐξ ἄλλου ἀνθρώπου, τοὺς ὁποίους κακῶς ὑπέθετεν ὅτι τὸν ἀντεπολιτεύοντο.

Ἄν δὲ συμφώνως ὅλοι οἱ ὀπλαρχηγοὶ συνεπολέμουσι καὶ συνέδραμον ἀλλήλους εἰς τὴν μάχην, ἡ νίκη ἦτον ἀφευκτος εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι καὶ ἀρκετοὶ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ σχέδιον ἀνδρὸς ἐμπείρου περὶ τὰ στρατιωτικὰ, οἷος ὁ Βαλέστρακ, ἦτο ὑπὸ πάντων ἐγκακριμένον· ἡ διαγωγὴ ὅμως, τὴν ὁποίαν ἐτήρησε τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ὅστις χωρὶς νὰ ρίψῃ ὄπλον κατὰ τῶν ἐχθρῶν οὐτ' αὐτός, οὔτε κἀνεὶς τῶν στρατιωτῶν του, ἀνεχώρησε μεθ' ἀπάντων ἀπὸ τὰς θέσεις των ἀνάλητοι ἐπὶ τοῖς παθήμασι τῶν συναδέλφων καὶ συναγωνιστῶν των, ἡ διαγωγὴ, λέγομεν, αὕτη δὲν εἶναι ἴσως ἀθῶα· καὶ ἴσως ὑπηρετήσῃ τότε τὸν Ἀφεντούλλη μᾶλλον, ἢ ἑαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα του! Ἡμεῖς ἐκθέτοντες ἀπλῶς τὸ ἱστορικόν, ἀφίνομεν εἰς τὸν χρόνον ν' ἀνακαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν· τοῦτο δὲ μόνον προσθέτομεν ἐν πεποιθήσει, ὅτι ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης ἔχασε πολὺ εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ τακτικοῦ Βαλέστρα· διότι οἱ Κρήτες Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες δὲν ἠμποροῦν τις ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἔχουσι φυσικὴν καὶ ἥρωϊκὴν ἀνδρίαν, ἀλλ' ἡ τέχνη, ὡς λέγουσι πάλιν κοινῶς ἐν Κρήτη, νικᾷ καὶ τὴν ἀνδρίαν· οὗ ἤθελε φανῆ μᾶλλον χρήσιμος εἰς τοὺς Ἕλληνας ὁ Βαλέστρακ.

Ἐν τούτοις, τὰ κοινὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα προήγοντο κατ' εὐχὴν· διότι νίκαι ἐπίσημοι κατὰ γῆν καὶ ναυμαχίαι κατὰ θάλασσαν ἔτρεφον ὁσημέραν τὸ κοινὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ὅθεν ἦτο ἐπιαναγκαστὸν νὰ κανονίσωσιν οἱ Ἕλληνες τοῦ λοιποῦ καὶ τὸ πολιτικόν

μέρος τῶν πραγμάτων τῶν διὸ καὶ ἐνέκρινον συνεννοηθέντες διὰ τῶν ἰδιαιτέρων κατὰ τόπους διοικήσεων τῶν νὰ συνέλθωσιν εἰς γενικὴν συνέλευσιν ἐν Ἄργεϊ, διὰ νὰ καταστήσωσιν ὁμοφώνως ἐκεῖ ὄλου τοῦ ἔθνους μίαν καὶ μόνην κεντρικὴν Κυβέρνησιν· διότι ἕως τότε ἕκαστον μέρος τῆς Ἑλλάδος εἶχε χωριστὸν σύστημα καὶ χωριστὴν διοίκησιν· ὡς π. χ. ἡ μὲν Πελοπόννησος εἶχε συστήσει ἰδίαν Πελοποννησιακὴν Γερουσίαν, ἡ δὲ Δυτικὴ Ἑλλὰς ἄλλην ὁμοίαν εἰς Μεσολόγγιον, ἡ Ἀνατολικὴ ὡσαύτως εἶχεν ἑτέραν Διοίκησιν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασεν Ἄρειον Πάγον, αἱ ναυτικαὶ νῆσοι αὐτοδιοικοῦντο, καὶ ἡ Κρήτη αὐτὴ εἶχε τὴν τοῦ Λουτροῦ, περὶ ἧς προηγουμένως εἶπομεν, ὁποίαν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἐσύστησαν αὐτὴν καὶ οἱ Κρήτες.

Ἡ συνέλευσις δὲ αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων εἰς Ἄργος, εἶχε κάμει καὶ προκαταρκτικὰς συνεδριάσεις ἀπὸ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1821, εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβον μέρος καὶ Κρήτες· οἱ δὲ Πελοποννήσιοι ἐν τῷ μεταξὺ λαβόντες ὑπονοίας ἀπὸ μέρος τοῦ Ὑψηλάντου, ὅστις ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἦτον εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν συνάθροισιν ἐκείνην, ἀνεχώθησαν αἴφνης ἐκ τοῦ Ἄργους, καὶ ἦλθον εἰς Πιάδα ἢ Ἐπίδαυρον, ὅπου ἐτελείωσεν ἡ Συνέλευσις τὰς ἐργασίας τῆς, συντάξασα ἐκεῖνο τὸ τῆς Ἐπιδαύρου πρῶτον πολίτευμα. Οἱ Κρήτες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συνακαλουθῆσωσιν ἐνταῦθα τότε· διότι οἱ μὲν ἐκ τούτων ἠσθένουν βαρῶς, οἱ δὲ ἐνησχοῦντο εἰς ἄλλα πράγματα ἀναγκαῖα, τὰ ἀφορῶντα τὴν Κρήτην· καὶ προσέτι ἑστρατολόγουν Κρητὰς καὶ ἄλλους, οἵτινες ἐμελλον νὰ συναπέλθωσι μετὸν Βαλέστραν, ὅστις ἠτοιμάζετο ὅλον ἐν ἡ ἀναχωρήσει εἰς Κρήτην. Σύμφωνοι ὅμως πάντοτε οἱ Κρήτες μετὰ τοὺς λοιποὺς συναγωνιστὰς τῶν Ἑλλήνων, παρέδχθησαν καὶ αὐτοί, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐπομένως, τὸ κοινὸν πολιτικὸν συναλλαγμὰ τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ συνυπέγραψαν εἰς αὐτό· μόνος δὲ ὁ μὴ Κρῆς Ἀφεντούλης ἠθέλησε ν' ἀντιπράξῃ εἰς τοῦτο, ὑποκινῶν ἀπροβουλεύτως ἀπλοῦς τινὰς, ὅτι δὴθεν εἶναι ἀνοίκειον νὰ ὑποταχθῶσιν οἱ Κρήτες δι' ἐπίσημου δεσμοῦ εἰς ἄλλους, καὶ ὅτι ἡ Κρήτη διὰ τῶν ἀγῶνων τῶν τέκνων τῆς καὶ τῆς μεγάλης τῆς θέσεώς τῆς σημασίας εἶναι πρέπον νὰ ἀνεγείρῃ ἴδιον κράτος. Καὶ οὐ μόνον ἔλεγε ταῦτα, ἀλλὰ καὶ εἰς δημοσίας πράξεις ἐξέθετε τοι-

αὐτὴν ἰδέαν, ἂν καὶ οἱ εὖ φρονοῦντες τῶν Κρητῶν ἀπέκρουσαν ταῦτα.

Μετὰ δὲ τὰ συμβάντα εἰς τὴν κατὰ τὴν Ρεθύμνην μάχην, περὶ ἧς ἀνωτέρω διελάβομεν, Αὐλοποταμίται ἔνοπλοι, ὡς οἱ ἀδελφοὶ τοῦ φονευθέντος Μελιδόνη, οἱ ἀδελφοὶ Χαμαλάκαι Ἰωάννης καὶ Σταυρούλης, ὁ Κυριακὸς Σγουρὸς, ὁ Ἄντ. Καλλέργης, ὁ Μιχ. Μελίτακας, ὁ Βασίλ. Ἀγιομαμίτης, ὁ Γ. Παλμέτης ὡς καὶ οἱ περὶ τὸν Ζερβουδάκη καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι συνεννοήθησαν μὲ τὸν Θεόδ. Χουρδον, τὸ ὑπὸ τῶν Α. Μαυροθαλασσίτην ἐπικουρικὸν καὶ ἄλλους, ὥστε πεντακόσιοι περίπου τοιοῦτοι εἰσέβαλον περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Αὐλοποτάμου· οἱ δὲ Τούρκοι διεσπαρμένοι τὰ πρῶτον κατὰ τὰ χωρία, ὑπεχώρησαν διὰ τὸ αἰφνίδιον ἄνευ ἀντιστάσεως πρὸς τὸ Ἡράκλειον· ἐνέμοντο λοιπὸν οἱ Ἕλληνες ἐπαρχίαν μέχρι τοῦδε ἀνενόχλητον, καὶ μετέφερον ἐντεῦθεν πολλοὶ ἄρτον καὶ τροφὴν εἰς τὰ πεινῶντα τέκνα των, τὰ διαμείνοντα εἰς τὰς πρότερον ἐπαναστατημένας καὶ ὄλως ἐρημωμένας ἐπαρχίας· οἱ δὲ Αὐλοποταμίται ὀπλίζοντο μετὰ σπουδῆς ἐκ τῶν ἐνότων, διὰ νὰ ὑπερασπίσωσιν ἑαυτοὺς καὶ τὸν τόπον των.

Πόθεν δὲ ἔμαθεν ὁ Ἀχμέτ Κιρίμης ὅτι οἱ εἰσβαλόντες Ἕλληνες διαρπάσαντες ὠπισθοδρόμησαν, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς· τοῦτο δὲ μόνον ἐκθέτομεν ὡς βέβαιον, ὅτι παραλαβὼν ὁ ρηθεὶς Κιρίμης ἐξ Ἡρακλείου μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν τριακοσίους τεσσαράκοντα ἑπτὰ ἐκλεκτοὺς Τούρκους συνεπαρχιώτας των, καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν, κατέλαβε λεληθῶτως ἐν νυκτὶ τὸν ὄχυρὸν πύργον του, κείμενον εἰς τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν, κατὰ τὴν ὑπώρειαν τῆς Ἰδης· ἐτοποθετήθησαν δὲ οὗτοι εἰς ἐπικαίρους θέσεις, διὰ ν' ἀντικρούσωσιν ἐπελευσομένην προσβολὴν· καθ' ὁδὸν ὅμως ἀποσπασθέντες τινὲς ἐν ἀγνοίᾳ καὶ τῶν Κιριμῶν, ἐφόνευσαν κατὰ τὸ χωρίον Χῶνες περὶ τοὺς δέκα ἀόπλους Ἕλληνας, τῶν ὁποίων τὰς κεφαλὰς ἐπαρουσίασαν εἰς Ἐπισκοπὴν, ὡς δεῖγμα τάχα ἀνδραγαθίας πρὸς τοὺς Κιρίμας, οἱ ὁποιοὶ, ὡς λέγεται, τοὺς ἐπέπληξαν εἰπόντες. « Ἡμεῖς ἤλθομεν ἐδῶ ἵσχι νὰ ἐρεθίζωμεν εἰς ἀποστασίαν τὸν λαόν, ἀλλ' ἂν δυνηθῶμεν νὰ προφυλαξώμεν ἀπὸ ἐνδεχομένην ἐρήμωσιν τὴν ἐπαρχίαν καὶ τὰ κτήματά μας.»

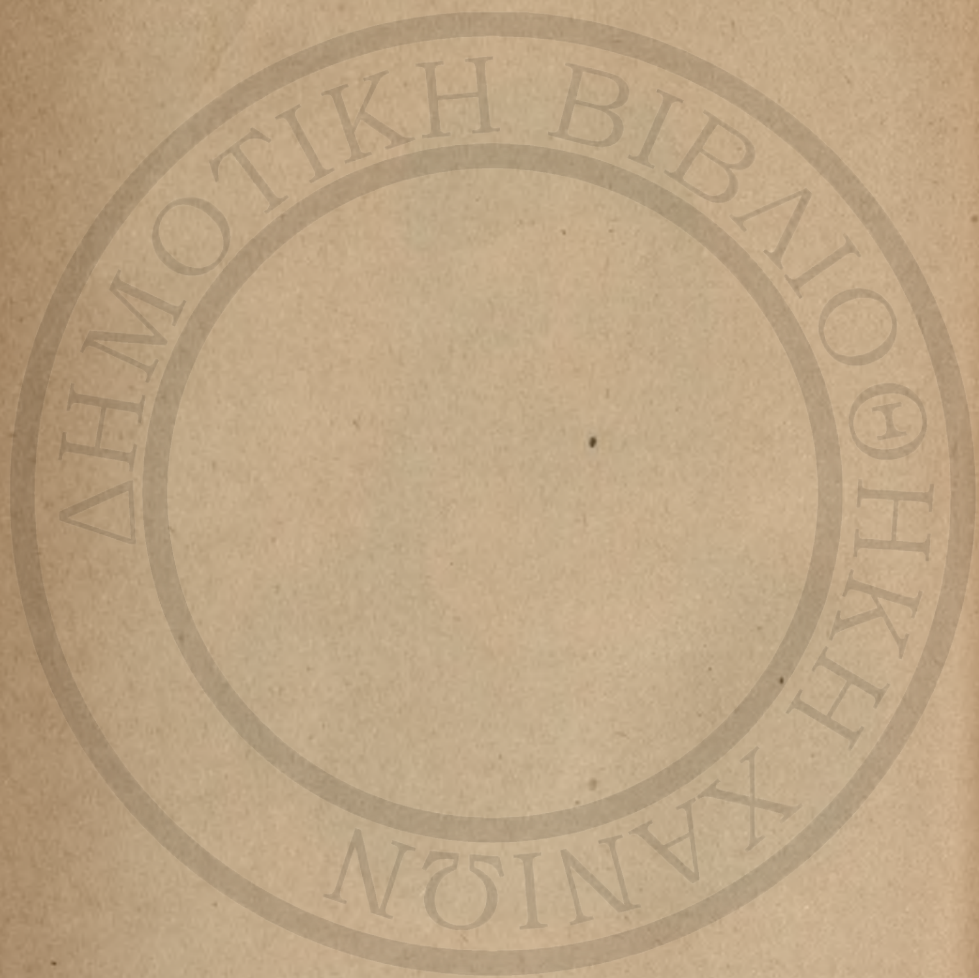
Ἄμα δ' ἔμαθον ἀπροσδοκῆτως οἱ Ἕλληνες τὴν ἀνωτέρω εἰσβολὴν, ὃ Ἀλιξίος καὶ ὁ Ἄνδρακὸς μὲ τοὺς ὑπ' αὐτούς, ὡς καὶ οἱ παρατυχόντες ἑνοπλοὶ Αὐλοποταμίται μετὰ πολλῶν ἄλλων ἔδραμον εἰς Ἐπισκοπὴν, καὶ κατεγίνοντο δραστηρίως νὰ περικλείωσι τοὺς Τούρκους εἰς τὸν Πύργον. Ἠπατήθησαν δὲ οἱ Τούρκοι, ὅτε εἶδον αἰφνης μετ' ὀλίγον μακρόθεν ἰπερχόμενον μὲ πολλοὺς τὸν Θ. Χοῦρδον, νομίσαντες ἐκείνους Ρεθυρνίους Τούρκους ἐρχομένους πρὸς βοήθειάν των, διὸ καὶ ἐφώρμησαν νὰ καταδιώξωσι τοὺς πολιορκουῦντας, οἱ ὅποιοι εἴτε ἄκοντες, εἴτε ἐκόντες ἀπεσύρθησαν εἰς τοὺς παρακειμένους λόφους κατὰ τὸ χωρίον Ἅγιον Μάμαντα· ἐντεῦθεν ὁμως, φθάσαντες καὶ τοῦ Χοῦρδου, ἰπετίθησαν κατ' ἐκείνων μὲ πολλὴν ἄρμην, καὶ ἄλλο ἄλλο ἐβίασαν τοὺς ἀντισταμένους πολεμίους νὰ τραπῶσιν. Ἄφηκαν δὲ τότε οἱ Τούρκοι δεκαπέντε νεκροὺς, φέροντες ἐπ' ὤμων καὶ τραυματισμένους, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν εἰς μόνον ἐκ τῶν νεωστὶ ὀπλισθέντων Αὐλοποταμιτῶν.

Ἐπολιόρκηθησαν λοιπὸν τότε οἱ Τούρκοι εἰς τὸν πύργον τόσον δεινῶς, ὥστ' ἐστερήθησαν καὶ τοῦ ὕδατος· ὃ δὲ ἀμοιβαίως πυροβολισμὸς ἐξηκολούθει νυθημερῶν ἀδιάλειπτος καὶ σφοδρὸς· διότι καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπιθύμουν τάχιστα νὰ λάβῃ τέλος τοιαύτη σκηνή, ὑποπιεῦοντες πάντοτε μὴ φθάσωσιν εἰτ' ἐκ τῆς Γορτύνης, εἴτ' ἐκ τοῦ Ἡρακλείου ἐπικουρίαι εἰς τοὺς πολιορκηθέντας· τὴν δὲ τετάρτην ἡμέραν μετὰ τὸν ἀποκλεισμόν ἐζήτησαν οἱ Τούρκοι συνδιάλεξιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ μὲν πολιορκηταὶ λοιπὸν συγκατετέθησαν τότε, ἐπειδὴ τοὺς παρεκάλεσαν καὶ οἱ Κισιμαί, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχαν ὑπόληψιν, ὥστε ν' ἀπέλθωσιν οἱ Τούρκοι ἀνευ ἀναβολῆς εἰς Ἡρακλίον, ἀφοῦ παραδώσωσι τὰ ὅπλα, πλὴν πενήτηντα, διὰ νὰ τὰ ἔχωσι ὡς φρουρὰν καθ' ὁδὸν· ἐκ δὲ τῶν πολιορκουμένων, οἱ μὲν δισχυρίζοντο ὅτι ἔπρεπε νὰ διακκοτετηθῶσι, διότι ἐξ ἑνὸς μὲν ἤλπιζον, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ τοῖς προσθάσῃ βοήθεια, ἐξ ἄλλου δὲ ἐφοβοῦντο μὴ τοὺς θανατώσωσιν, ὅταν ἀπαξ ἐκτεθῶσιν ἀνευ ὀπλων· οἱ δὲ ἐπροτίμησαν τὴν διὰ φυγῆς σωτηρίαν των, ἂν τοῖς ἦτο δυνατή.

Οἱ Κισιμαί ὁμως ἰσημφῶνουν μὲ τὴν γνώμην τῶν πρώτων· διότι,

Ἄναγνώστης Μανουσογιαννάκης.

ὡς φαίνεται, ἤλπιζον καὶ εἰς τὴν πρὸς ἑαυτοὺς εὐνοϊκὴν διάθεσιν τῶν χριστιανῶν (1).

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ Τούρκος ἰσχυρὸς τοῦ Ἡρακλείου ἐκ τῶν ἀδελφῶν Λαδαογλοῦδων, παραλαβὼν περὶ τοὺς τριακοσίους Τούρκους, ἔσπευδε νὰ προφθάσῃ βοηθὸς τῶν πολιορκηθέντων ἀπαντηθεὶς ὁμως κατὰ τὴν θέσιν Σκλαβόκαμπον ὑπὸ Ἑλλήνων, τῶν πλείστων Ἀνωγειανῶν, κατεπολεμήθη ἐκεῖ, καὶ διεσκορπίσθη κακῶς.

Ἐφόνευσαν δὲ τότε οἱ Ἕλληνες πολλοὺς Τούρκους γενόμενοι κύριοι τῶν ὄπλων των. Οἱ ὠκύποδες Ἀνωγειανοὶ κάτοικοι τῆς Ἰδῆς ἀπέδειξαν καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις ὡς καὶ τότε, ὅτι εἶναι κατὰ τὴν ἀνδρίαν ἐφάμιλλοι πρὸς τοὺς Λακκιώτας τῆς Κυθωνίας· μεταξὺ δὲ πάντων διεκρίνετο ὁ σοβαρὸς Βασίλειος Σμπόκος, ὁ Ἰωάννης Παλμέτης, ὁ Σταυρούλης Νιζώτης, ὁ Σταῦρος Ξετρύπτης καὶ ἄλλοι. Ἄοπλοι κινηθέντες καὶ οἱ Ἀνωγειανοὶ κατ' ἀρχάς, καὶ φέροντες ἐπ' ὤμων ρόπαλα ἀντὶ ὄπλων, ὄρμων παραδόξως εἰς τὰς μάχας· καὶ ἢ ἐφόνευσαν μὲ τὸ ρόπαλον τὸν καταδιωκόμενον, ἢ ἀφῆρπαζον ἐκ τῶν ὄμων του τὰ ὄπλα, μὲ τὰ ὅποια ὠπλίζοντο ἐκεῖνοι· ὠκυποδέστατος δὲ τις νεανίας ἐκ τούτων, καταδιώκων ποτὲ εἰς πολὺ διάστημα τὸν πολέμιόν του, ἐφώνει συνεχῶς τὸ ἐξῆς ἀστεῖον· «Ἐγὼ θὰ σὲ καταδιώκω, ἀγᾶ, ἕως νὰ μοῦ ρίψῃς τὰ ὄπλα σου.» Καὶ τῶντι, ὅτε ὁ Τούρκος κατὰ πρῶτον τοῦ ἔρριψεν, ὡς λέγεται, τὴν πιστόλαν, «ρίψε, ἐπρόσθεσε, καὶ τὸ τουφέκι.» Ὅτε δὲ ἐκεῖνος ἀναγκασθεὶς ἔρριψε καὶ τοῦτο· «Ρίψε, ἐπανελάβε γεγωνυῖα τῆ φωνῆ, καὶ τὸ μαχαίριον.» Ὅπλισθεις λοιπὸν ὁ νεανίας μὲ ταῦτα, ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ καταδιώκῃ ἐκεῖνον, προσειπὼν· «Πήγαινε τώρα, ἀγᾶ, εἰς τὸ καλόν.» καὶ οὕτω διεσώθη ἄοπλος εἰς Ἡρακλίον ὁ διωκόμενος.

(1) Οἱ Κερίμαὶ ἦσαν πραγματικῶς Τούρκοι ἀγαθοὶ, εὐποροὶ καὶ πολυκτημονες ἐν Αὐλοποτάμῳ, παρέχοντες πᾶσαν δυνατὴν ὑπεράσπισιν πάντοτε πρὸς τοὺς καταπιεζομένους πρότερον Ἕλληνας· διὰ ταῦτα ἀνταπέδωκαν δικαιοσύνην εἰς τοὺς ἐπιζήσαντας ἐκ τῆς πολιορκίας καὶ οἱ ἰσχύσαντες τότε Ἕλληνες. Οὐκ ὀρθῶς ὁμως ὑπέθετον τούτους, ἃ κατὰ πάντα ὁμόφρονος θρησκευτικῶς μὲ τοὺς Κουρμούλας τῆς Γερτύνης.

Ἀφοῦ κατενικήθησαν οἱ Τούρκοι εἰς τὸν Σκλαβοκάμπον, συνήχθησαν πλείοτεροι Ἕλληνες εἰς Ἐπισκοπὴν ἐπιτιθέμενοι δὲ θρασύτεροι ἐπὶ τοὺς πολιορκηθέντας, τοὺς ἐβίαζον νὰ παραδοθῶσιν, ἐπιλέγοντες τὰ ἐξῆς πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας. «Δὲν εἶναι οἱ ἄνθρωποι κτήνη νὰ τοὺς σφάζετε, καθὼς ἐκάμαντε ἕως τῶρα· ἐμάθατε βέβηκια ἤδη καὶ τὴν μάχην τοῦ Σκλαβοκάμπου· ἔδω εἶναι τουφέκι σας καὶ τουφέκι μας». Ἦναγκάσθησαν λοιπὸν νὰ παραδοθῶσι. Καὶ πρῶτον ἐπρότειναν οἱ Τούρκοι νὰ μείνωσιν εἰς τὰ χωρία τῶν ἀνενόχλητοι καὶ μὲ τὰ ὄπλα τῶν, μὲ σκοπὸν βεβαίως νὰ κερδίῳσι καιρὸν διότι πάντοτε ἐφρόνουν, ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ τοῖς ἔλθῃ βοήθεια· οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀπέκρουον τὴν πρότασίν των, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συζῇ Ἕλληνας μετὰ Ὀθωμανοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ἐπειδὴ οἱ θάνατοι τῶν οἰκείων καὶ φίλων ἦσαν ἀκόμη πρόσφατοι, διὰ τοῦτο καὶ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως εὐρίσκατο ἔτι σφοδρόν. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν ἐπὶ τέλους νὰ παραδώσωσι τὰ ὄπλα, ἀλλ' ἐξεληθόντες τοῦ πύργου ὅχι μόνον ἔδυστρόπησαν εἰς τὴν παραδοσιν, ἀλλὰ πολλοὶ πάλιν ἠθέλησαν νὰ ὑπερασπισθῶσι διὰ τῶν ὄπλων, ὅτε ἐφόνευσαν καὶ ἐκ τῶν πολιορκούντων τρεῖς ἐπιτεθέντες λοιπὸν τότε οἱ Ἕλληνες σφοδρότεροι, τοὺς ἐφόνευσαν, πλὴν δέκα, οἵτινες ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ταραχῆς ἀνῆλθον δραματοὶ εἰς τὰ ὄρη, καὶ διεσώθησαν εἰς Ἡράκλειον· ἔπεισε δὲ τότε καὶ ὁ πρεσβύτερος τῶν Κιριμῶν, ὁ Μουλῆς λεγόμενος, οἱ δ' ἕτεροι τρεῖς ἀδελφοὶ ἔμειναν ἀνενόχλητοι, διαφυγόντες καὶ αὐτοὶ μετ' οὐ πολὺ. Οἱ Ἕλληνες τότε κατεκρήμνισαν τὸν πύργον, διὰ νὰ μὴ γείνη τοῦ λοιποῦ τοιοῦτον κατοφύγιον.

Ὀπλισθέντες δὲ τότε καὶ οἱ Αὐλοποταμίται, ἐπροχώρουν πρὸς τὴν Κνωσσόν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐνθαρρυνθέντες ὠπλίζοντο ἡμέραι, τασσόμενοι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὸν Π. Ζερβουδάκη· περιωρίζοντο λοιπὸν τότε καὶ οἱ Τούρκοι περὶ τὸ Ἡράκλειον δι' ἀψιμαχιῶν καὶ συχνῶν ἐπιτυχιῶν ἐνεδρῶν.

Ὁ δὲ Ἀφεντούλης διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς νέας γενομένης κατακτήσεως, ἀπέδειξε ταγματάρχην ἢ ὀπλαρχηγὸν τῆς ἐπαρχίας Αὐλοποτάμου τὸν Θεόδωρον Χοῦρδον· ἀπέδωκε δὲ τὸν αὐτὸν βαθμὸν ταῦτοχρόνως καὶ εἰς τὸν Ἀλέξιον Μαυροθαλασσίτην, διότι ἀμφό-

τεροι συνέπραξαν γενναίως· πολλοὺς δὲ κατωτέρους στρατιώτας ἐπροβίβασεν εἰς ἀνωτέρους βαθμούς· χεῖρ ὁμῶς δολοφόνου στρατιώτου ἐκ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπικουριῶν ἀφῆρεσε πρόωρα τὸν Μαυροθαλασσίτην ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, διὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἐλυπήθησαν ἅπαντες οἱ Κρήτες.

Ὁ Ἀλέξιος κατήγετο ἀπὸ παραλίαν πόλιν τῆς Μαύρης θαλάσσης, διὸ καὶ Μαυροθαλασσίτης ἐκαλεῖτο· οἰκειωθεὶς δὲ μετὰ Κρητῶν ἐν Σάμῳ, ἐπροτίμησε νὰ συναγωνισθῇ ἐν Κρήτῃ ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ἀλέξιος ἦτο μεγαλοπρεπῆς διὰ τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα του· δυσειδῆς μὲν τὴν ὄψιν, ἀλλ' ἀγαθὸς τὴν καρδίαν· γενναῖος, τολμηρὸς καὶ δραστήριος, νύδοκῆμει πάντοτε εἰς τὰς μάχας, καὶ ἐλάμβανε τὴν ἀνήκουσαν ἐπιρροὴν ὡς καλὸς στρατιωτικὸς· διὰ τοῦτο καὶ ὅσαι μὴ Κρήτες στρατιῶται ἐκ διαφόρων τῆς Ἑλλάδος μερῶν εἶχον ἔλθει εἰς Κρήτην, εὐχαρίστως ἐτάσσοντο ὑπ' ἐκεῖνον, ὄντες περὶ τοὺς ἑκατὸν πενήντα. Ἐδιοίκησε δὲ μὲ φρόνησιν τὸν ἐπικουρικὸν τοῦτον λόχον, προσφερόμενος πρὸς τοὺς κατοικοὺς τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἦλθε νὰ συναγωνισθῇ, ὡς εἰλικρινῆς ἀδελφός. Τὸν θάνατόν του, ὡς λέγεται, ἐπέφερον αὐστηρὰ ἐπίπληξις καὶ ἀπειλή κατὰ τοῦ δολοφόνου ἐκ μέρους αὐτοῦ, θελήσαντος ν' ἀποτρέψῃ τὸν φονέα ἀδίκου καταπίεσεως, τὴν ὁποίαν ἔπραξε κατὰ χριστιανῶν τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου. Τὸν Ἀλέξιον διεδέχθη εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐπικουρικοῦ ὁ Νικόλαος Ζερβός.

Ἄξιον δὲ κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἐξῆς περιστατικόν, τὸ ὁποῖον συνέβη μετὰ τὰ εἰρημένα.

Ἐνῶ διέμενον ὁ Μ. Κουρμούλης κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Ἀμαρί, ἐνεργῶν ἐντεῦθεν νὰ εἰσβάλῃ εἰς Γορτύνην κατὰ τῶν εἰς Τυμπάκιον Τούρκων, ἔλαβεν ἐπιστολὴν ἐκ μέρους τοῦ Σερίφ πασᾶ τοῦ Ἡρακλείου λέγουσαν τὰ ἐξῆς, περὶ ἧς πολλάκις ἠκούσαμεν διηγούμενον τὸν Λαζαράκη, γραμματεῦντα τότε εἰς τὸν Κουρμούλην. «Δὲν ἠμπόρεσα, ἔλεγε, νὰ μάθω ἀκόμη πῶς κατώρθωσαν οἱ ἄπιστοι καὶ σὲ ἔσυραν μαζῇ των, ὥστε νὰ στρέψῃς ἀσεβῶς μετ' αὐτῶν καὶ ὄπλα ἐναντίον τῆς ἀγίας θρησκείας μας· ἡ μεγάλη Αὐτοκρατορία μας δὲν βλέπεται παντάπασιν ἀπὸ τὰ κινήματα ὀλίγων ἀνοήτων ραγιάδων· καὶ αὐτοὶ ἐντὸς ὀλίγου θὰ λάβωσι μὲ τὴν βοή-

θειαν τοῦ Θεοῦ τὰ ἐπιχειρα τῆς μοῦρας καὶ ἀπιστίας των. Λυποῦμαι μόνον πῶς παρασυρθεὶς καὶ σύ, κατήσχυνας τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας σου τὸ ὅποτον ἀείποτε ἐστάθη ἐντιμον μεταξὺ τῶν πιστῶν Ὀσμανλίδων.

«Ἄν εἶχες παράπονα ἐναντίον τῶν συμπατριωτῶν σου Τούρκων ἐκείνων, ὅσοι συνεχῶς, ὡς μαυθάνω, σὲ ἐνοχλοῦσαν (1), καὶ σὲ ἐσπρωξάν εἰς αὐτὸ τὸ ἀμάρτημα, ἔπρεπε νὰ μᾶς τὸ φανερώσῃς προτοῦ, διὰ νὰ τιμωρήσωμεν ἡμεῖς ἐκείνους. Ἀκόμη ὅμως ἔχεις καιρὸν νὰ ἐπιστρέψῃς ἀπὸ τὴν πλάνην σου, καὶ σὲ ὑπόσχομαι νὰ ζητήσω ἀπὸ τὸ ἔλεος τοῦ μακροθύμου Σουλτάνου καὶ Σ. Κυρίου μας τὴν ἀφεσίν του εἰς ὅσα ἔπραξας· ἐλπίζω μάλιστα ὅτι θὰ βραβεύθῃς, καθὼς θὰ παραστήσω τὰ δίκαιά σου ὅπου πρέπει, καὶ μὲ ἀξιώματα τῆς κραταιᾶς βασιλείας μας, ἀφοῦ μὲ τὰ ἀήτητα ὄπλα μας καταστρέψωμεν τοὺς ἀχαρίστους ραγιάδας ἐκείνους, ὅσοι ἐτόλμησαν νὰ λάθωσιν ὄπλα ἐναντίον τῆς βασιλείας μας».

Τοιαῦτα ἔγραφεν ὁ Σερίφης, σπεύδων νὰ προλάβῃ εἰς Γορτύνην τὰ περιστατικά, τὰ ὅποια συνέβησαν καὶ εἰς Αὐλοπόταμον· ὁ Κουρμούλης ὅμως ἐγνώριζεν ἐκ τῆς κοινωνικῆς θέσεώς του τὴν τουρκικὴν παροικίαν, τὴν λέγουσαν «ὅτι μὲ τὸν ἀραμπᾶν πιάνει ὁ Τούρκος τὸν λαγόν»· ἦθεν καὶ ἦτο ἀδύνατον ν' ἀπατηθῇ· ἀλλ' οὐδὲ συνελθέ ποτε ἰδεῖν νὰ ἐπανεῖλθῃ εἰς θρήσκευμα, τὸ ὅποτον ἀναγκαστικῶς μέχρι τοῦδε ὑπεκρίνετο ἐναντίον τῆς συνειδήσεώς του, ἀπέφυγεν ὅμως νὰ ἔχῃ ἀλληλογραφίαν μὲ Τούρκους, διότι δὲν ἤγάπα νὰ δώσῃ ὑπονοίας εἰς τοὺς συναγωνιστάς του, ὥστε νὰ ὑπαθέσῃ τὸ ἐναντίον ἀφ' ὅ,τι αὐτὸς σταθερῶς ἐφρόνει. Ἄλλ' ὅτε τὸ δεῦτερον τοῦ ἐζητήθη μετ' ὀλίγον ἀπάντησις, ἐπέισθη εἰς τὸν φίλον του Λαζαράκην, καὶ ἀπεκρίθη οὕτως.

«Ἐνδοξότατε! Ἐλάβον τὴν γραφὴν σας, καὶ εὐχαριστῶ εἰς τὴν καλοσύνην σας δι' ὅσα μὲ λέγετε· μακρὰν ὅμως τοῦ ν' ἀπατηθῶ,

(1) Συνεχῶς τῶνόντι κατηγγέλλετο ὁ Κουρμούλης ὡς ἑτεροδοξῶν, καὶ ἐκινδύνευσε πολλάκις, ὡς εἶπομεν καὶ προηγουμένως, ἰπυλαττόμενος εἶτε δι' ἰδίῳν δαπανῶν ἐπιτηδείως, εἶτε διὰ τῶν κοινωνικῶν σχέσεών του, καὶ μάλιστα ἕνεκα τοῦ ἰσχυροῦ κόμματος, ἀπὸ τὸ ὅποτον περιστοιχίζετο.

ὡς γράφετε ὅτι ἔστρεψα τὰ ὄπλα μου ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν, σὰς πληροφοροῦ ὅτι ἡ συνείδησίς μου πάντοτε ἦτον ἐσωτερικῶς ὁ μεγαλύτερός μου ἔλεγχος, ὅστις καί με ἠνώχλει ἀκατάπαυστα· διότι ἔβλεπον ὅποια φρικτὰ κακὰ ὑπέφερον ἀδίκως οἱ χριστιανοί, τοὺς ὁποίους εἶχον καί ἔχω ἀδελφούς, καί δὲν ἤμπορούσα νὰ τοὺς βοηθῶ καθ' ὅσον ἔπρεπε. Σὰς βεβαιῶ πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ σημερινὴ κατάστασίς μου μ' εὐχαριστεῖ κάλλιον παρὰ τὰ Σουλτανικὰ ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα ἡ πολλή σας καλωσύνη μὲ ὑπόσχεται. Οὐδεμίαν δὲ ἄλλη ἀλληλογραφίαν τοῦ λοιποῦ ἔλαβε χώραν. Ἐπανερχόμεθα καί πάλιν εἰς τὰ Κυδωνιακά.

Μετὰ τὴν ἐπιτυχημένην εἰσβολὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς Αὐλοπόταμον, ὁ Β. Χάλης, ὁ Α. Παναγιώτου καὶ ὁ Σήφακας ἐνόμισαν ἀρμόδιον τὸν καιρὸν νὰ προσβάλωσι καὶ αὐτοὶ τοὺς Τούρκους τοῦ Σελίνου καὶ τῆς Κισάμου, διὰ ν' ἀπαλαχθῶσιν οὕτω γειτόνων ἐστοχάσθησαν δὲ ὅτι ὠφελοῦντο κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ ἀπὸ τὰ τυχόν πάλιν περιπλέοντα πέντε πλοῖα, ὀδηγούμενα ἀπὸ τὸν Θεόδωρον Κανταρτζῆν, τὰ ὁποῖα εἶχον διακόψει τότε καὶ τὴν συγκοινωνίαν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ μετὰ τῶν διαμενόντων εἰς τὰς εἰρημμένας ἐπαρχίας Τούρκων· ἐνήργησε λοιπὸν ὁ Ἀφεντούλης, κατ' αἰτήσιν τῶν εἰρημένων ὀπλαρχηγῶν, καὶ συνήχθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου εἰς Γαλατῶν, Πλατανιῶν καὶ τὰ περὶ αὐτὰ χωρία τῆς Κυδωνίας, οἱ Ἀποκορωνῖται ὅλοι καὶ Σφακιῶται, οἱ ὑπὸ τὸν Πρωτοπαπαδάκην καὶ Σήφακον, οἱ ὑπὸ τὸν Τσουδερόν Λαμπατοῦ, καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Α. Παναγιώτου καὶ Χάλην Κυδωνιάται· αὐτὸς δὲ ὁ Ἀφεντούλης ἐπιβιβάσθεις ἐφ' ἐνὸς τῶν εἰρημένων πλοίων ἀπὸ Ἀρμένους μετέβη εἰς Πλατανεῖαν, χωρίον παρέχον πᾶσαν ἀσφάλειαν διὰ τὴν ὄχυράν θέσιν του, ὁπότεν ἐνήργουν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ τῆς ἐκστρατείας δραστηριώτερον.

Ὁ Χάλης ὁμῶς, καὶ ὁ Σήφακας συμφωνήσας μετ' αὐτοῦ, μετέπεισαν τοὺς λοιποὺς νὰ προσβάλωσι πρῶτον τοὺς Κυδωνιάτας Τούρκους, οἵτινες, νομίσαντες ὅτι ἡ προετοιμασία τῆς ἐκστρατείας ἐγένετο κατ' αὐτῶν, κατελάμβανον θέσεις καταλλήλους εἰς τὸ προἄστειον μέχρι τοῦ χωρίου Μακρυτοίχου, μικρὸν ἀπέχοντος τοῦ φρουρίου πρὸς δυσμὰς· οἱ δ' Ἕλληνες ὡσαύτως κατέλαβον τὰς ἀ-

πέναντι τοῦ ποταμοῦ Κλαδισσοῦ καλουμένου θέσεις· ὅθεν καὶ ἤρ-
χισε τότε διατεθειμένων οὕτως ἀμφοτέρων, ὁ ἀμοιβαίως πυροβολισ-
μός. Ἰσχυρὰ καὶ πεισματώδης μάχη ἐξηκολούθει νυχθημερόν ἐπὶ
τρὶς σχεδὸν ἡμέρας· ἔπιπτον δὲ καὶ ἐτραυματίζοντο συχοὶ ἀμφο-
τέρωθεν.

Κανονοβολισμοὶ ὡσαύτως ἐρρίπτοντο ἀδιάλειπτοι, ἀλλ' ἀβλα-
βεῖς, καὶ ἐκ τῶν ἐπαλξεῶν τοῦ φρουρίου ἐν τῷ μέσω τῶν Ἑλλήνων,
καὶ ἐκ τῶν περιπλεόντων ὁμοίως Κασίων πλοίων, ἐναγτίον τῶν ἀν-
τιπάλων· ἡ δὲ ἐπιμονὴ τῶν Ἑλλήνων κατεθαυρήσῃς τόσον τοὺς ἐν
φρουρίῳ, ὥστε αἱ γυναῖκες σχεδὸν ἀπάσαι, καὶ οἱ ἀπόλεμοι θεωροῖ
ἐπὶ τῶν ἐπαλξεῶν ἰστάμενοι, ἐβρήνουν διὰ τοὺς οἰκείους, καὶ προ-
έβλεπον δεινότερα εἰς αὐτοὺς ἀπελπίζομενοι.

Ἐν τοιαύτῃ δὲ πεισμονῇ ἀμφοτέρων, διαλαθὼν τοὺς Ἑλληνας
περὶ τὴν δεῖλην τῆς τρίτης ἡμέρας ὁ ἐπ' ἀνδρείᾳ περιβλεπτός Ὀ-
θωμανὸς Καραγκιουλὲς καλούμενος, κατέλαβε θέσιν ἐπικαιριωτέραν,
ὅθεν ἐλυμαίνοντο μᾶλλον οἱ Ἕλληνες· ἤθελε δ' ἐνθαρρύνει ἡ τόλμη
αὐτῆ τοῦ Ὀθωμανοῦ καὶ τοὺς λοιποὺς Τούρκους νὰ ἐπιπέσωσιν
ἐπιβλαβέστεροι κατὰ τῶν πολεμίων, ἂν ὁ διάκονος Δωρόθεος Πε-
ράκης μετ' ἄλλων δὲν ἐπρολάμβαναν νὰ ἐξαρμήσωσιν ἀπ' ἄλλην εὐ-
θετον θέσιν, ὁπόθεν ἐφόνευσαν τότε τὸν Καραγκιουλέν. Δὲν ἠδυνή-
θησαν λοιπὸν οἱ Τούρκοι καὶ τότε νὰ ὑπερισχίσωσιν· ὅθεν καὶ μετὰ
τὸν θάνατον μάλιστα τοῦ προμάχου των, τοῦ ὁποίου τὸν νεκρὸν
μόλις ἠδυνήθησαν νὰ ἄρωσιν, ἤρχισαν ν' ἀποσύρωνται λεληθότως
τὴν ἀκόλουθον νύκτα ἔνδον τοῦ φρουρίου, λαιδορούμενοι τὴν ἐπι-
οῦσαν ὑπὸ τῶν ὑπεναντιῶν· ἔπεσαν δὲ καὶ ἐτραυματίσθησαν εἰς τὸ
διάστημα τῆς προσβολῆς ἐκείνης Τούρκοι ἐπέκεινα τῶν ἑκατὸν· ἐκ
δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν καὶ ἐπληγώθησαν ἕως τεσσαράκοντα.

Κανονοβολούντων δὲ τὴν ἐπιούσαν τῶν Κασίων διὰ τὴν νίκην
ἀπέναντι νησιδίου τινὸς Θεοδώρου καλουμένου, ὅτε ἐβύθισαν καὶ
πλοίαριον αὐτανδρῶν, καταγόμενον εἰς τὸ φρούριον ἐκ τῆς Κισάμου,
συνέβη τὸ ἐξῆς. Συντριβέντος ἀτυχῶς εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Θ. Καν-
ταρτζῆ ἐνὸς τῶν σιδηρῶν κανονίων, θλάσμα τούτου ἀφῆρσεν ἀπὸ
τὴν ζωὴν τὸν μεγάλθυμον ἐκεῖνον ἄνδρα, διὰ τὸν ἀπροσδόκητον θά-
νατον τοῦ ὁποίου οὐ μόνον οἱ σύντροφοὶ του Κάσιοι, ἀλλὰ καὶ ὅλοι

οί Κρήτες κατελυπήθησαν, διότι οί τελευταίοι μάλιστα έστερούντο ήδη γενναίου και ειλικρινούς συναγωνιστοῦ, οίος ό Θ. Κανταρτζής· εκήδευσαν δέ τόν νεκρόν του εἰς Πλατανεάν, αποδώσαντες αὐτῷ περιλύπως τὰς ἀνηκούσας τιμάς.

Ό Θεόδωρος Κανταρτζής ὑπῆρξεν εἰς τῶν ἐπισημοτέρων πλοιάρχων τῆς νήσου Κάσου· ἦτον ὁ νοημανέστερος, γενναϊότερος και δραστηριώτερος τῶν Κασίων ναυτικός· φιλόανθρωπος δέ ὢν, οὐ μόνον ἐχορήγει πᾶσαν δυνατήν περιθαλψιν εἰς τοὺς ἐν Κασῷ προσφυγόντας ἐν τῇ ἐπαναστάσει, τῶν καταδιωγμῶν ἕνεκα, ἀλλ' ἐξέτεινε τὴν βοηθητικὴν του χεῖρα και μακρὰν ἔτι. Ἀπέστειλεν εἰς Λουτρόν πρὸς τὸν Ἀφεντούλην ρύζια, ἄλλας διαφόρους τροφὰς και ὑφάσματα ἐκ τῶν λειῶν του, διὰ νὰ διανεμηθῶσι και εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ πάσχοντας. Ό Θ. Κανταρτζής εἶχε καταπλήξει καταδρομικῶς και τοὺς Τουρκικοὺς λιμένας τῆς Συρίας, Ἀλεξανδρείας και ἄλλους τῆς Ἀσίας ἐξ ἀρχῆς· περιέπλεε δὲ συχνάκις τὴν Κρήτην και μὲ ἄλλα Κάσια, παρέχων συνδρομὴν μὲν εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους ἀδελφούς του Ἑλληνας, βλάβην δὲ και φόβον ἀπ' ἐναντίας εἰς τοὺς πολεμίους. Φρονίμως καθωδῆγει οὗτος, και κατεγίνετο νὰ φέρῃ εἰς ἀμιλλαν τοὺς συντοπίτας του, διὰ νὰ συνδράμωσι προθύμως τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, διανοούμενος νὰ ἐνώσῃ οὕτω τὰ συμφέροντά των μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προεδόκα ὅτι θὰ εἶχον, ἐὰν ἀπελευθεροῦτο ἡ μεγαλόνησος Κρήτη. Ἀλλ' ὁ θάνατός του ἐπέφερε παρευθὺς τὴν ἀποχώρησιν τῶν πλοίων ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Κρήτης, ἐνῶ ἂν ἔζη ἤθελεν ὠφελῆσαι πολὺ τὸν τόπον διὰ θαλασσίων ἀποκλεισμῶν.

Ἐματαιώθη λοιπὸν ὁ πρῶτος σκοπὸς τῆς ἀνωτέρω ἐκστρατείας· ὁ δὲ Ἀφεντούλης ἐπανελθὼν εἰς Ἀποκόρωναν προσεκάλει εἰς Ἀρμένιους ἀπὸ τὰς ἐλευθέρως ἐπαρχίας ἀνθρώπους, διὰ νὰ τοῖς καθυποβάλλῃ εἰς ὑπογραφὴν ἐκτεταμένον φυλλάδιον, συντεθειμένον ὑπ' αὐτοῦ και μόνου, τὸ ὁποῖον και ὄργανισμὸν τῆς Κρήτης ὠνόμασεν. Ἀλλ' εἶχεν ὁ Ἀφεντούλης γνώσεις, ὁποίας ἀπῆται τοιαύτη ἐπίσημος πράξις πρὸς ὄφελος τῆς Κρήτης ; Ό σκοπὸς ἐκεῖνου ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὸ ν' ἀντιπράξῃ εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς κατὰ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ συστημένης Κεντρικῆς Διοικήσεως Πέτρον Σ.

Ὀμηρίδην Σκυλίτην, ὅστις καὶ εἶχε φθάσει εἰς Λουτρόν, διὰ τὴν ὀργανίση καὶ τὴν Κρήτην σύμφωνα μὲ τὸ ἔθνικόν πολιτεύμα.

Περιεστρέφετο δὲ ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Ἀρεντούλη εἰς τὰ ἐξῆς. Νὰ καταστήσῃ ὅλους τοὺς στρατιωτικοὺς ὑφ' αὐτόν, οἵτινες καὶ ἦσαν καὶ ὑπετάσσοντο προθύμως εἰς τὸν κατὰ πρῶτον παρουσιασθέντα ὡς πολιτικὸν ἀρχηγόν, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὅμως ἔλειπε δυστυχῶς ἡ ἱκανότης νὰ ὀδηγήσῃ τὴν τότε μεγάλην προθυμίαν τῶν Κρητῶν εἰς μεγαλύτερα κατορθώματα. Ν' ἀποδείξῃ ὑπασιστάς του ὑπευθύνου, ὡς ἔλεγε, τῆς μελλούσης βασιλείας τῆς Κρήτης. Νὰ συστήσῃ κόμμα ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων τότε πρὸς ὑπεράσπισίν του. Καὶ τέλος νὰ ὀργανίση τὸ ταμεῖον τῆς Κρήτης κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ καὶ ταμίαις νὰ ἦναι αὐτὸς ὁ ἴδιος, κτλ. Ἄλλ' ὅλα ταῦτα ἦσαν μάταια· διότι τὰ μὲν χρήματα, ὅσα τυχὸν ἐσυνάχοντο τότε ἀπὸ τὰ πωλούμενα μάλιστα ἔλαια ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς Κρήτης, ἦσαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Συμβουλίου, τὸ ὁποῖον ἐξ ἀρχῆς ἐσύστησε, καὶ οὐδὲν ἠδύνατο ὁ Ἀρεντούλης νὰ διαθέσῃ ταῦτα· τὰ δὲ λοιπὰ τοῦ ὀργανισμοῦ του ἀπέκρουσαν οἱ Κρητῆς, καὶ παρεδέχθησαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὁμοφώνως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐσύστησεν ἡ Κεντρικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Διοίκησις, διὰ τοῦ ρηθέντος ἀπεσταλμένου τῆς. Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ στρατιωτικά.

Με συστολὴν ἐξήρχοντο οἱ Τοῦρκοι τοῦ λοιποῦ εἰς γενικὰς μάχας ἀπὸ τὰ φρούρια των· δὲν ἀπηλλάσσοντο ὅμως ἐνοχλήσεων συνεχῶν καὶ ἐνταῦθα διὰ συχνῶν ἐνεδρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰς περιεργοτάτας.

Νομίζαντες οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐμελλον νὰ τραπῶσιν εἰς εὐθυμίας καὶ τὰ νενομισμένα θρησκευτικὰ ἔθιμα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως, ἐξῆλθον πολλοὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀνυπόπτως· καὶ ἄλλοι μὲν ἐξ ἐκείνων ἤρχοντο λίαν πρῶτ, διὰ νὰ ἐπισκεφθῶσι τοὺς εἰς τὸ Κόκκινον μετόχιον ὁμοθησκούς των φρουροὺς, ἄλλοι δὲ τοὺς διαμένοντας εἰς Πελεκαιπίναν, καὶ εἰς τὰς ὄχρας θέσεις τοῦ Ταράτσου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσωσι καὶ αὐτοὶ ἐνέδρας μετ' ἐκείνων κατὰ χριστιανῶν ἀπὸ τὰ εἰρημένα διάφορα μέρη. Ἐτυχον ὅμως οἱ Ἕλληνες νὰ εὐρεθῶσι προπαρεσκευασμένους εἰς τοῦτο· διότι εἶχον προλάβει ἐνεδρεύοντες καταλλήλως ὁ μὲν I.

Χάλης με ὀγδοήκοντα περίπου στρατιώτας περί τὸν Ταράτσον καὶ Πελεκαιπίναν, ὁ δὲ Ι. Χουδάλης μετ' ἄλλων πενήτηκοντα, οἵτινες κατεῖχαν θέσεις μεταξύ τοῦ εἰρημένου μετοχίου καὶ τοῦ φρουρίου· διὸ καὶ περιέπεσον αἰφνης οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰς ἐνέδρας τῶν πολεμίων των, ἔνθα καὶ ἐφονεύθησαν πολλοί, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐτραυματίσθη μόνον ὁ Χουδάλης καιρῶς, ὁρμήσας νὰ λάβῃ τὰ ὄπλα πεσόντος Τοῦρκου.

Ὁ Σήφακας δ' ἐπομένως ἀνησυχῶν διὰ τὴν καθημερινὴν βλάβην, ἣν ἐπέφερον οἱ Τοῦρκοι δενδροτομοῦντες πρὸς ἑὺλευσιν τὰ περὶ τὸ φρούριον ἐλαιόδενδρα, συνεννοήθη μετὰ τοῦ Β. Χάλη, καὶ ἔστησε τὴν 25 Ἀπριλίου τὴν ἐξῆς ἐκτεταμένην ἐνεδραν. Κατέλαβεν οὗτος μὲν τὸ μοναστήριον Χρυσοπηγῆς, καὶ ἄλλας ἐπικαίρους περὶ τὸ Κόκκινον μετόχιον θέσεις, ὁ δὲ Β. Χάλης ὑπεσχέθη νὰ καταλάβῃ τὰς πρὸς τὸν Ταράτσον κατὰ τὴν θέσιν Παρηγοριάν καὶ ὁ Μανουῆσος Ἰωσήφ, ὁ καὶ Μανουσοσήφης ὀνομαζόμενος. (1) ἔτοποθετήθη μετὰ πενήτηκοντα περίπου πρὸς τὸν Κουμπέν. κείμενον ὑπὸ τὸ μετόχιον τοῦ Μπάρμπου, ἔνθα διέμενον ὡς εἰς ἀσφαλῆς μέρος Τοῦρκοι πολλοί, ἔχοντες ἐν αὐτῷ καὶ ποιμνία πολλά, ἀπὸ τὰ ὅποια εἶχεν ἐντολὴν ν' ἀποσπάσῃ ὅσον τὸ δυνατόν πλείοτερα, ἅμα τὰ ἀπολύσῃ πρὸς βοσκὴν, ὡς συνήθως ἔπραττον καθ' ἑκάστην πρωΐαν, καὶ νὰ τὰ ἐλαύνῃ πρὸς τὸν Σήφακαν ἐπὶ σκοπῷ νὰ προκαλέσῃ οὕτω τὴν ἐξοδὸν τῶν Τοῦρκων ἀπὸ τὰς θέσεις των· ὁ δὲ Γρ. Δαμινὸς μὲ διακοσίους περίπου κατεῖχε τὴν Σκοπιάν (μόρτε βάρδιαν καλουμένην), κειμένην ἐπὶ τοῦ Μελέχα Ἀκρωτηρίου, διὰ νὰ ἐπιτεθῇ οὗτος ὀπισθεν, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἐξέλθωσιν ἀπὸ τὸ μετόχιον Μπάρμπου. Οὕτω δὲ τιθέμενοι οἱ Τοῦρκοι ἐν μέσῳ δύο πυρῶν, τῶν τοῦ Σήφακα καὶ Δαμινοῦ, ἤθελον ἀναγκασθῆ ἔπειτα νὰ προσφύγῃσιν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ εἰς τὰς τοῦ Χάλη ἐνέδρας κατὰ τὴν Παρηγοριάν.

1) Οὗτος ἐφονεύθη εἰς Σφακτηρίαν τῆς Πελοποννήσου μετ' ἄλλων Κρητῶν περὶ τοὺς τεσσαράκοντα, ὅταν ὁ Ἰβραήμης κατὰ τὸ 1825 ἐκυρίευσεν τὸ Νεοκισσιον. Ὁ Μανουσοσήφης ἦτο γενναῖος ἀνὴρ, ἀρχηγὸς προσηλυτῶν μετὰ τῶν συγχωρῶν του Μελιδωνίων, καὶ εἶχεν ἀριστεύσει εἰς πολλὰς μάχας.

Ἐπέτυχε πληρέστατα ὁ Μανουσοσήφης, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐπετέθησαν οἱ ἐκ τοῦ Μπάρμπου Τούρκοι ὀπισθοπορήσαντος πρὸς τὸν Σήφακαν, ὅτε ἰδραμον παραχρήμα πρὸς βοήθειάν των ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ ἄλλοι πολλοὶ Τούρκοι· ὁ δὲ Σήφακας ἀναφανείς μὲ ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου στρατιώτας ἔμπροσθεν, ἠμπόδισε πρὸς τὸν Κουμπὲν τὴν τῶν Τούρκων ὁρμὴν, ὅπου αἰφνης παρουσιασθεὶς καὶ ὁ Δαμινὸς ὀπισθεν, διέκοψε τοὺς ἐξελλθόντας Τούρκους νὰ ἐπιστρέψωσιν ἀκινδύνως εἴτε εἰς τὸ τοῦ Μπάρμπου μετόχιον, εἴτε εἰς τὸ φρούριον.

Ἦναγκασθησαν λοιπὸν οὕτως οἱ Τούρκοι νὰ διακαρτερήσωσι μαχόμενοι γενναίως ἐν τῷ πεδίῳ· καθ' ὅλην δὲ σχεδὸν τὴν ἡμέραν ἰγίνοντο ἔφοδοι συχναὶ καὶ πεισματώδεις ὑπ' ἀμφοτέρων, καθ' ἃς ἔπασαν ἕως ἑβδομήκοντα ἐκ τῶν Τούρκων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀνδρείος Τούρκος Νουρῆς Ἀβδουραμάνης καλούμενος, κατὰ τὴν θέσιν Ευλοκαμάραν, ἔνθα προύχώρησε μετὰ πολλῶν, διὰ νὰ προσβάλλῃ ὀπισθεν τὸν Σήφακαν· συνέβη ὅμως ἐξ ἀπροόπτου νὰ κατακαῶσι τὰ πολεμεφῶδια τῶν Τούρκων, καὶ οὕτω καταστενοχωρηθέντες, ἐστράφησαν διὰ νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν Ταράτσον.

Βραδυποροῦντες παρηκολούθουν τούτους οἱ Ἕλληνες, νομίσαντες ὅτι ἐμελλον μὲν νὰ περιπέσωσιν οἱ πολέμιοι εἰς τὰς ἐνέδρας τοῦ Χάλη, ὁ δὲ Σήφακας καὶ ὁ Δαμινὸς νὰ ἐπιτεθῶσι τότε κατ' αὐτῶν ὀπισθεν· ἀπέτυχον ὅμως κατὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες, οἱ δὲ Τούρκοι παρ' ἑλπίδα διεσώθησαν εἰς Ταράτσον, διότι ὁ Β. Χάλης εἶχεν ἀμελήσει νὰ προκαταλάβῃ κατὰ τὴν συμφωνίαν τὰς ὀρισμένας θέσεις, ἔνθα ἦτο δυνατόν νὰ πάθωσιν οἱ Τούρκοι μείζονα φθοράν. Ἐπῆσαν δὲ τότε καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ μὲν τοὺς περὶ τὸν Δαμινὸν τέσσαρες, ἀπὸ δὲ τοὺς περὶ τὸν Σήφακαν δύο, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐξ ὧν εἴκοσι. Τοσοῦτον δὲ κατεφόβισε τοῦτο τοὺς εὐρεθέντας τότε ἐν τῷ φρουρίῳ Τούρκους, ὥστε καὶ ἔρριψαν κατὰ τοῦ Δαμινοῦ ἐκ τῶν ἐπάλλξεων πλῆθος κανονίων, ὅτε διέβαιναν ἀπέναντι αὐτῶν ἐκ τοῦ πλησίον μὲ ἀναπεπταμένως σημαίας· τὴν δὲ πύλην τοῦ φρουρίου εἶχον κλεισμένην δι' ὅλης τῆς ἡμέρας, φοβηθέντες μὴν ὁρμήσωσιν ἐντός οἱ διαβαίνοντες πολέμιοι· διότι εὕρισκοντο καὶ Τούρκοι ἕνεκα τῆς ἀνωτέρω περιστάσεως ἔξω τοῦ φρουρίου πολλοί.

Μετὰ δὲ τὰ ἀνωτέρω πεπραγμένα, καὶ μετ' ἄλλα ἀκόμη τοιαῦτα συνεχῆ, ὁ Β. Χάλης ἐχάλασε μακρόθεν τοὺς ὑδραγωγούς, δι' ὧν εἰσέρχεται τὸ ὕδωρ εἰς τὸ φρουρίον, καὶ ἀπεστέρησεν οὕτω τοὺς ἐν αὐτῷ ποσίμου ὕδατος, οἵτινες ἐπάθαιναν μεταχειριζόμενοι τὰ τῶν φρεάτων τοῦ φρουρίου ἀλμυρὰ ὕδατα, καθ' ὅσον καὶ ὁ παρακείμενος ποταμὸς τοῦ Κλαδισσοῦ δὲν ἦτον ὅλως διόλου εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν διότι καὶ ἄλλοι πολλοί, καὶ μάλιστα ὁ ἔμπειρος λοχίτης Ἰωάννης Μαλιχούτης συχνότατα ἐνεδρεύων περὶ αὐτόν, κατεξωλόθρευον καὶ κατεθούβουν τοὺς ὑδρευομένους. Τὸ αὐτὸ τοῦτο ὁ τελευταῖος οὗτος ἔπραττεν καθ' ἑκάστην σχεδὸν καὶ εἰς ἄλλα πλησίον τοῦ φρουρίου μέρη, συνοδευόμενος μὲ δέκα ἢ δώδεκα τὸ πολὺ συνεταίρους, τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ εἶχε τῶντι κατασταθῆ φόβητρον εἰς τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ.

Πολὺ δὲ δεινότερα τούτων κατώρθωσε κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ Γρηγόριος ὁ Δαμινὸς εἰς Ἀκρωτήριον. Συνοδευόμενος καὶ οὗτος πάντοτε ὑπὸ πολλῶν Ἀκρωτηριανῶν κατετρόμαξε τοὺς διακατερροῦντας εἰς πολλὰ ὄχυρὰ μέρη Τούρκους, οἵτινες ἐπέμενον νὰ κατέχωσιν, εἰ δυνατόν, τὸ Ἀκρωτήριον ὡς προμαχῶνα· εἶχον δὲ στενωπὸς περικλείσει ὁ Σακίρης, ὁ Στ. Λεράς καὶ ὁ Δαμινὸς περὶ τοὺς ἐξήκοντα Τούρκους εἰς τὸν ὄχυρὸν πύργον τοῦ χωρίου Κουνουπιδιανῶν, καὶ περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἄλλους τοιοῦτους εἰς παρόμοιον πύργον, κείμενον εἰς τὸ χωρίου Στέρνας.

Ἐν τῷ μεταξύ μετὰ πενήκοντα σχεδὸν ἐκλεκτῶν Σουδιανῶν διεβαινε τὸ Ἀκρωτήριον τὴν α' Μαΐου διαλαθὼν τὰς ἐλληνικὰς φυλακὰς Τάταρος τις Ὀθωμανὸς ἐκ τοῦ Βυζαντίου, ἀπεσταλμένος μὲ Σουλτανικὰ προστάγματα πρὸς τὸν Πασᾶν τῆς Κυδωνίας. Μόλις ὅμως ἐνόησαν τοῦτον οἱ περὶ τὸν Δαμινόν, τὸν Τζαμπάρην καὶ Σακίρην, καὶ δραματοὶ φθάσαντες, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ εἰς τὴν θέσιν Ἀγρουλιδέν καὶ Πλακούραν καὶ ἐφόνευσαν δεκαοκτὼ ἐκ τῶν Τούρκων, ὁμοῦ καὶ τὸν Τάταρον, ἀνευ ἐλάβης τινὸς τῶν Ἑλλήνων· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν Τούρκων ρίψαντες τὰ ὅπλα οἱ πλείότεροι καὶ ὅ,τι ἔτερον ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν, ἐσώθησαν εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρουρίον Ἐὰν δὲ οἱ Ἕλληνες δὲν ἐτρέποντο, κατὰ κακίστην συνή-

θειαν, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν περὶ τούτου, εἰς τὴν λαφυραγωγῆσιν ἠδύναντο νὰ τοὺς καταστρέψωσιν ὅλους.

Τὴν δὲ 12 Μαΐου ἐνησχολήθησαν μετ' ἐπιμονῆς ὁ Λερᾶς καὶ ὁ Δαμινὸς νὰ καταστρέψωσι διὰ τοῦ πυρὸς τοὺς περικλεισθέντας εἰς τὸν πύργον τῶν Κουνουπιδιανῶν ἠμύνοντο ὁμῶς οὗτοι μὲ καρτερίαν, ἐλπίζοντες βεβαίως εἰς ἐπικουρίαν, ἣτις ἔμελλε νὰ ἔλθῃ ἐκ Χανίων· μόλις δ' ἐπρόφθασεν αὕτη περὶ μεσημβρίαν, καὶ ἔδωκε θάρρος εἰς τοὺς πολιορκηθέντας· ἦθεν ἐπιπεσόντες τότε οἱ Τούρκοι ἔστρεψαν τοὺς ἐναντίους, οἵτινες καὶ εἶχον καταντήσει εἰς προφανῆ κίνδυνον, ἀλλ' ὁ Σήφακας προφθάσας μὲ τριακοσίουσ περίπου στρατιώτας ἐκ τῶν Νεροκούρων τοὺς ἀπήλλαξε.

Μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ὁμῶς εἶχον πέσει δεκαοκτῶ Ἕλληνες καὶ εἶχον τραυματισθῆ ἕως εἴκοσι, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Στέφ. Λερᾶς, τὸν ὅποιον μόλις ἠδυνήθησαν ν' ἀπομακρύνωσι τοῦ κινδύνου· ἀλλ' ὅτε ὁ Σήφακας ἀνεφάνη μὲ πυροβολισμοὺς μακρόθεν ἐρχόμενος, οἱ Τούρκοι ὅλοι ἀμέσως ἀνεχώρησεν πρὸς τὸ φρούριον, ἐγκαταλείψαντες τὸν πύργον.

Ὁμοθυμαδὸν ὀρμήσαντες τότε οἱ Ἕλληνες κατεδίωκον τοὺς ὀπισθοδρομοῦντας μέχρι τῆς θέσεως Φρουδιῶν, ἄνωθεν τῆς Χαλέπας· ἔπεσαν δὲ ἕως εἴκοσιν ἐκ τῶν Τούρκων εἰς τὴν καταδίωξιν, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί. Εἰς μάτην ὁ Σήφακας μὲ τὴν βροντώδη φωνὴν τοῦ τοὺς ἐπροσκάλει νὰ σταθῶσι, διὰ νὰ πολεμήσωσιν αὐτοὶ φοβισμένοι ἄλλοι μὲν ἐκλείσθησαν εἰς Χαλέπαν, ἄλλοι δ' ἔτρεξαν εἰς τὸ φρούριον· ἐπιστραφέντες δὲ τότε οἱ Ἕλληνες ἐκρήμνισαν τὸν πύργον τῶν Κουνουπιδιανῶν· ὁ δὲ Γ. Δαμινὸς καὶ ὁ Ἰ. Σακίρης μὲ τοὺς περὶ αὐτοὺς ἔστρεψαν παρευθὺς τὴν προσοχὴν τῶν κατὰ τῶν Τούρκων τῶν διαμενοντῶν εἰς Στέρνας.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ πλείστα ἀψιμαχίαι καὶ ἐνεδραὶ ἐνηργήθησαν καὶ κατὰ τὴν Ρεθύμνην, τῶν ὁποίων τὰ καθέκαστα θεωροῦμεν περιττὸν νὰ ἐκθέσωμεν, ἀναφέρομεν δὲ μόνον ἐνταῦθα τὰ ἐξῆς.

Ἐπίσης καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Ρεθύμνης, ὡς καὶ οἱ τῆς Κυδωνίας, ἐξερχόμενοι συνεχῶς διὰ ν' ἀποκρούωσι τοὺς ὀχλητικούς ἀντιπάλους των, ἐπανήρχοντο πάντοτε σχεδὸν ἠττημένοι. Ἐβραῖοι δὲ τινες, ὡς λέγεται, ἐσυμβούλευσαν τοὺς Τούρκους, ὅτι, ἐὰν χρίσωσι

μέ τὸ αἷμα τοῦ Ἀρχιερέως τὰς σημαίας των, θέλουσι νικήσει· διαρρήξαντες λοιπὸν οὗτοι ὀχλαγωγικῶς τὴν θύραν τῆς εἰρῆτης, εἰς ἣν ἐστέναζεν ἔρριμένος ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ρεθύμνης, ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὴν ἀγγλόνην, καὶ ἀποσπάσαντες θηριωδῶς τὴν καρδίαν του, ἐπραξαν ὡς ὠδηγήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑβραίων. Συνέβη δὲ μετ' ὀλίγων, ὥστε ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ νυκτὶ νὰ συναντηθῶσι πολλοὶ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν εἰς ἐνεδρὰν τινα. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Τούρκοι εἶχον τοποθετηθῆ πρότερον ἐκεῖ, ἔνθα τυχαίως ἤρχοντο καὶ οἱ Ἕλληνες, περιπεσόντες οἱ τελευταῖοι ἐν ἀγνοίᾳ ἐν μέσῳ τῶν Τούρκων, ἐφανεύθησαν πλέον τῶν τεσσαράκοντα. Διὰ δὲ τὴν νίκην ταύτην ἐδόξαζον οἱ Τούρκοι τοὺς Ἑβραίους ὡς ἀληθεῖς χρησμολόγους.

Ἦλθε τέλος πάντων περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου εἰς Ἀρμένους καὶ ὁ προρρηθεὶς Πέτρος Σ. Ὀμηρίδης, ἔνθα διέμενον ὁ Ἀφεντούλης, καὶ ἐπέδειξεν εἰς τοῦτον διαταγὴν, τὴν ὁποίαν καταχωρίζομεν ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ καταφαίνεται ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις ἀπέστειλε τὸν Ὀμηρίδην εἰς Κρήτην.

Μυνηστέριον τῶν Ἑσωτερικῶν.

Ἀριθ. 329 τοῦ Πρωτοκόλλου.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΜΥΝΙΣΤΡΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Πρὸς τὸν Κύριον Πέτρον Σκυλίτσην Ὀμηρίδην.

Ἡ νῆσος Κρήτη, ἥτις διὰ τὴν θέσιν αὐτῆς, διὰ τὰς πολλὰς τῆς καὶ μεγάλας προσόδους, διὰ τὴν πρὸς τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν κλίσιν καὶ ἀγάπην τῶν κατοίκων, ἀποτελεῖ ἐν μέρος οὐσιωδῶς ἀναγκαῖον τῇ Ἑλλάδι, ἀπεφάσισε πρὸς ὑπεράσπισιν ἑαυτῆς νὰ κινήσῃ τὰ ὄπλα κατὰ τοῦ τυράννου, περιφρονήσασα ὅλας τὰς δυσκολίας καὶ ἐναντιότητάς, τὰς ὁποίας ἤθελεν ἀπαντήσῃ φυσικῶς εἰς ἓν τοιοῦτο δύσκολον καὶ τολμηρὸν ἐπιχείρημα.

Βεβαιωθεῖσα ἡ Σ. Διοίκησις περὶ τῆς ὠφελίμου θέσεως τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης, τὴν ὁποίαν πολεμοῦντες ἔλαβον ἐναντίον τοῦ

ἀδιαλλάκτου ἐχθροῦ, ἐχάρη τὴν ψυχὴν, καὶ πολὺ περισσώτερον, διότι ὁ τύραννος καταπολεμημένος ἀπὸ τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν αὐτῶν, πιφορῆσιμος διὰ τὴν ἀκράτητόν του τόλμην, καὶ φεύγων τὴν ὁρμὴν αὐτῶν, ἐκλείσθη εἰς τὰ φρούρια καὶ εἰς ἄλλα στενὰ μέρη τῆς ἰδίας νήσου, ἀφήσας ἐλεύθερον τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῶν κατοίκων εἰς τὸ ν' ἀπολαμβάνη πληρέστατα τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθερίας. Κατὰ τὰς ἀγαθὰς ταύτας ἀγγελίας ἡ Σ. Διοίκησις στοχάζεται, ἐκτὸς τῶν προκαταρκτικῶν τούτων καλῶν, πολὺ ἀναγκαῖον εἰς τὴν ρηθεῖσαν νῆσον ἓνα σοφὸν καὶ φιλόνηρον διοργανισμόν, ὁ ὅποιος σύμφωνος μὲ τὰς παραδεχθεῖσας ἀπὸ τὸ ἔθνος ἀρχάς, θέλει συντελέσει εἰς τὸν καλὸν πολιτισμὸν τῶν κατοίκων τῆς.

Ἡ Σ. Διοικήσις ἐπιθυμοῦσα τὸ νὰ ἄρθῃ ἐκ μέσου τῆς νήσου ταύτης πᾶσα ἐσωτερικὴ διχόνοια καὶ ἀσυμφωνία, ἀπεφάσισε δι' ἐπιτάγματος τῆς τῶν Μαρτίου ν' ἀποστείλῃ ἓνα διοργανιστὴν καὶ μὲ χαρὰν μας σὲ εἰδοποιοῦμεν, ὅτι εἶσαι σύ, Κύριε. Διὰ τὸ τοιοῦτον ἐπίμοχθον ἔργον, τὴν τόσον δύσκολον ἀσχολίαν, δὲν εἴμπορεῖ βέβαια νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς ἄλλον ἢ Σ. Διοικήσις, παρὰ εἰς τὸν πατριωτισμὸν ἑνὸς ὑποκειμένου, τὸ ὅποιον νομίζεται βέβαια ὡς μέλος τοῦ ἐθνικοῦ πολιτικοῦ συστήματος, καὶ ὡς συντελέσαν τὰ μέγιστα εἰς τὸν πολιτικὸν αὐτῆς προσωρινὸν διοργανισμόν. Ἐπὶ τούτοις σοὶ ἐγκλείεται ἐνταῦθα τύπος τοῦ προσωρινοῦ διοργανισμοῦ, καταλλήλου εἰς τὴν ρηθεῖσαν νῆσον, ὅστις θέλει σὲ χρησιμεύει ὡς πηδάλιον εἰς τόσον δύσκολον ναυπλίαν. Μένει λοιπὸν τοῦτο εἰς τὴν ἐμπειρίαν σου, εἰς τὰς ἀρκετὰς κατὰ τοῦτο γνώσεις σου, καὶ εἰς τὴν ἀσφαλτόν σου κρίσιν τὸ νὰ λάβῃς τ' ἀναγκαῖα μέτρα, ὥστε νὰ εἴπορῃς νὰ ὀδηγήσῃς ἀσφαλῶς εἰς λιμένα σωτήριον τὸ τοιοῦτου μεγέθους πλοῖον. Θέλεις ἀκολουθεῖ πάντοτε τὰς βεβίμους ἀρχάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιούται ἡ ἐθνικὴ νομοθεσία; θέλεις εἰσαγάγει μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης, τὴν καλὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν; θέλεις ἐμπνεύσει εἰς αὐτοὺς μεγαλητέραν κλίσιν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, σέβας περισσώτερον πρὸς τὴν διοίκησιν, καὶ θέλεις ἐξάψει τὸ μῖσος καὶ τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐναντίον τοῦ δυνάστου; θέλεις προσέξει ὥστε ἡ ἐκλογή τῶν εἰς τὸ βουλευτικὸν σῶμα παραστατῶν τῆς νήσου νὰ γίνῃ δι' ἐλευθέρας ψηφοφορίας τῶν ἐκλο-

γεων, καὶ ὁ ψῆφος νὰ πέσῃ εἰς τὰ πλέον εὐπόληπτα, ἠθικώτερα, καὶ πεπαιδευμένα ὑποκείμενα τῆς νήσου· θέλεις ἀναφέρει συνεχῶς διὰ γραμμάτων σου περὶ τῆς πολιτικῆς, πολεμικῆς, οικονομικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῆς νήσου, πειθόμενος εἰς τὰς τῆς Σ. Διοικήσεως Υ. διαταγὰς, γνωρίζων ὅτι θέλομεν ὑποβάλλει πάντοτε τὰ ζητήματά σου ὑπ' ὄψιν τῆς Διοικήσεως, ἥτις διὰ τῶν τοιούτων μέσων ἐλπίζει νὰ στερεωθῇ ἡ ἐντελής ἐλευθερία τῆς νήσου· θέλεις προθυμοποιῆσαι τέλος πάντων εἰς τὸ νὰ φαίνεσαι ἄξιος τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ σέ ἡ Σ. Διοίκησις, προσδεχόμενος μετὰ βεβαιότητος τὴν ἀντάξιον ἀμοιβὴν τῶν κόπων σου.

Ἐν Κορίνθῳ, τῇ 7 Ἀπριλίου 1822.

**Ὁ Μινίστρος τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ
προσωρινὸς Μινίστρος τοῦ πολέμου.**

Ἐπρότεινεν ἐπομένως εἰς τὸν Ἀφεντούλην, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προσκληθῶσι τῶν ἐπαρχιῶν πληρεξούσιοι διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ ἔργον. Ὁ Ἀφεντούλης ὅμως ἔδειξε περὶ ἐλπίδα, παρευθὺς δυστροφίαν εἰς τοῦτο, καὶ οὐ μόνον δὲν ἐξέδωκε τοιαύτας προσκλήσεις εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ διέδιδεν εἰς τοὺς ἀπλουστέρους τὴν ἰδέαν, περὶ ἧς καὶ προηγουμένως εἶπομεν, ὅτι οἱ Κρήτες δὲν πρέπει νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἄλλους, ἀλλὰ νὰ ἐνεργηθῇ νὰ ἐγείρῃ ἡ Κρήτη ἴδιον βασιλεῖον. Εἰς μάτην δὲ ὁ ἀπεσταλμένος τότε καὶ οἱ φρόνιμοι τῶν Κρητῶν ἐπροσπάθησαν νὰ ἐξαγάγῃσι τὸν Ἀφεντούλην ἀπὸ τὴν πλάνην ταύτην· διότι οὔτε ὅλως διόλου ἦτο τοῦτο κατορθωτόν, οὔτε συμφέρον εἰς τὴν Κρήτην νὰ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἠνωμένη μετὰ τοῦ λοιποῦ ἔθνους. Ἐπιμένων ὅμως εἰς τὴν ἀλλόκοτον ἰδέαν τοῦ ὁ Ἀφεντούλης προητομάσθη ἀφῆνης, καὶ μετέβη διὰ Κασίου πλοίου εἰς Πλατανιάν, ἐλπίζων ὅτι ἡ ἀπὸ τοὺς Ἀρμένους ἀπουσία του ἠδύνατο νὰ ματαιώσῃ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν τοῦ ἀπεσταλμένου, ἢ ὅτι ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ συμβοηθοὺς εἰς τὸ φρόνημά του τοὺς ὄπλαρχηγούς τῶν μερῶν ἐκείνων. Τοιαύτη δὲ φαντασία τοῦ Ἀφεντούλη δὲν ἦτον ἄλλα, ὡς νομίζομεν, εἰμὴ ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης του φιλαρχίας, ἥτις καὶ τὸν ἐξώκειλεν εἰς τὸ ἄστοπον.

Ὁ Ὀμηρίδης μολοντοῦτο, ἀφοῦ ἐπρόλαβε τότε νὰ τῷ προσθέσῃ ἐπὶ τέλους ὅτι «χρεωστῆί νὰ συνεργῆ εἰς ὅσα στοχάζεται ἡ ἔθνικὴ Διοίκησις νὰ κάμῃ καὶ ἐν Κρήτῃ, διότι ἄλλως δὲν θὰ εἶναι ἰσως οὐδὲ Γενικὸς Ἐπαρχος αὐτῆς» (τὸν τίτλον δὲ τοῦτον ἀπέδιδεν ὁ νέος ὀργανισμός). ἐπροσκάλεσεν ὁ ἴδιος ἔπειτα, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του τοὺς πληρεξουσίους· ἔθεν καὶ συνηθροίσθησαν ὡς τοιοῦτοι εἰς Ἀρμένιους ὅσαι ἦτο δυνατόν, πρὸς τοὺς ὁποίους ὑπέβαλε τὸ ἐπόμενον ἔγγραφο, καὶ τοὺς ἐξήγησε τὸν σκοπὸν, τὸν ὅποιον ἐστάλη νὰ ἐνεργήσῃ σύμφωνα μὲ τὸ συστηθὲν ἔθνικὸν πολίτευμα, φέρων πρὸς τούτοις καὶ τὸ κατωτέρω καταχωριζόμενον σχέδιον ὀργανισμοῦ.

Μινιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ἀριθ. 328 τοῦ Πρωτοκόλλου.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΜΙΝΙΣΤΡΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Πρὸς τοὺς φιλογενεστάτους Προκρίτους τῆς νήσου Κρήτης.

Ἡ Ὑπερτάτη Διοίκησις ἀκόπως ἐπαγρυπνοῦσα εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο στάδιον διὰ τὴν εὐδαιμονίαν ὅλων τῶν κλάδων τῆς Ἑλλάδος, ἐθέσπισε κατ' αὐτὰς τὸν διοργανισμὸν τῶν διαφόρων νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ὡς προηγούμενον καὶ ἀλάνθαστον μέσον τῆς εὐτυχοῦς ἀποκαταστάσεώς της, καὶ ἐψηφίσατο ἐπ' αὐτῷ τούτῳ διοργανιστὴν καὶ τῆς νήσου σας τὸν Κύριον Πέτρον Σκυλίτην Ὀμηρίδην, ὅστις ἔχων εὐδιάθετον ἔφεισι τοῦ νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς τοῦτον τὸν σημαντικὸν τῆς Ἑλλάδος κλάδον, θέλει βέβαια ἐκπληρώσει μὲ ἀκρίθειαν τὰς διαταγὰς τῆς Διοικήσεως καὶ τὰς ἐλπίδας τῶν κατοίκων, συμμορφούμενος μὲ τὸ παρ' ἡμῶν δοθὲν αὐτῷ σχέδιον τοῦ διοργανισμοῦ, ἀνάλογον μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως.

Μιτὰ δὲ τὸν αὐτὸν διοργανισμὸν εἶναι ἐπάναρχες νὰ ἐκλεχθῶσι Παραστάται τῆς νήσου σας κατὰ τὴν προωρισμένην ἀναλογίαν Βου-

ληφόροι, διὰ νὰ σταλῶσιν ὅσον τάχος πρὸς τὴν ἐνταῦθα Διοίκησιν, ἵνα μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν φροντίζωσι τὰ πρόσφορα καὶ ἀναγκαῖα μέσα διὰ τὴν παντελεῖ ἀπολύτρωσιν τῆς φιλιτάτης πατρίδος μας ἀπὸ τῶν βδελυρῶν τυράννων.

Γερραῖοι Κρήτες! ἡ φήμη διασαλπίζει πανταχόθεν τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἠρωϊκὰ σας κατορθώματα, καὶ ἡ πατρίς εὐφραينوμένη εἶναι εὐελπίς λαμπροτέρων ἐκβάσεων, ὅταν ὑπάρχη ἡ αὐτὴ ὁμόνοια εἰς τοὺς Προκρίτους, καὶ ἡ ἀπαιτούμενη παρὰ τῶν λοιπῶν εὐπειθεῖα· ἡ δὲ Διοίκησις γνωρίζουσα τὰς κατεπειγουσας χρείας σας, θέλει λάβει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα μετὰ τὴν ἀφίξιν τῶν Βουλευθῶν σας διὰ τὴν δυνατὴν προμήθειαν τῶν πολεμικῶν προπαρασκευῶν πρὸς κατατρόπωσιν τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων· εἴη τε ὑγιαίνοντες μαχόμενοι ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Ἐν Κορίνθῳ τῇ 7 Ἀπριλίου 1822.

**« Δ » Μινίστρος τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ
προσωρινὸς Μινίστρος τοῦ πολέμου.**

Συνήλθον λοιπὸν οἱ πληρεξούσιοι ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως εἰς πολλὰς συνεδριάσεις. Πατηρήρησαν δὲ τότε τὰ εἰρημένα ἔγγραφα, καὶ ταυτοχρόνως ἐσκέφθησαν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Κρήτης. Ὅθεν καὶ συνέταξαν τὸ ἀπαιτούμενον πολίτευμα, τὸ ὁποῖον καὶ προσωρινὸν ὄργανισμὸν τῆς Κρήτης ὠνόμασαν, μηδὲν ἀπομακρυνθέντες ἀπὸ τὰς γενικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας, εἶχε θέσει καὶ τὸ ἔθνος εἰς τὸ προσωρινὸν ἐν Ἐπιδαύρῳ συνταχθὲν πολίτευμα, καὶ ἐκανόνισαν οὕτω τὴν προσωρινὴν διοίκησιν τοῦ τόπου τῶν.

Δὲν ἤμποροῦσαν ὅμως νὰ μὴν ἐπανορθώσωσι τότε οἱ πληρεξούσιοι τῆς Κρήτης καὶ τινὰ σφάλματα τοῦ πρώτου σχεδίου, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον ὑποπέσει ἄδαεῖς τῶν Κρητικῶν πραγμάτων ἀνθρωποιδίῳ καὶ ἡ μεγαλόνησος Κρήτη περιεῖχεν εἰκοσιτέσσαρας ἐπαρχίας, ἥτοι, εἰκοσιτέσσαρα καδιλίχια, ὡς τὰ ὠνόμαζον Τουρκιστί, ὅσα περιεῖχε τότε καὶ ἡ Πελοπόννησος, ἐκτὸς τῆς Μάνης· τότε δὲ μόνον ἤμποροῦσε νὰ διακριθῇ καὶ ἡ Κρήτη εἰς τέσσαρας νομοὺς ἢ ἐπαρ-

χίας, ὅτε καὶ ἡ Πελοπόννησος ἤθελεν εἶσθε εἰς πέντε νομούς· διότι καὶ ἡ Κρήτη τότε εἶχε τὸν αὐτὸν πληθυσμὸν σχεδόν, ὅσον καὶ ἡ Πελοπόννησος.

Ἄφου δ' οὕτως ἐτελείωσεν ἡ συνέλευσις εἰς Ἀρμένους τὰς ἐργασίας της, καὶ ὑπεγράφη τὸ νέον πολίτευμα, πληρεξούσιοι τινες, μεθ' ὧν καὶ ὁ πρόεδρος Ὀμηρίδης, παρακολουθούτων καὶ τινῶν μελῶν τῆς νεοσυσταθείσης τοπικῆς διοικήσεως, ἐλθόντες εἰς Πλατανιάν, ἐνθα διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους διέμενον ὁ Ἀφεντούλης, ἔκαμαν γνῶστὸν καὶ εἰς ἐκεῖνον τὸ ἀποτέλεσμα· μετέπεισαν δὲ αὐτοὶ εἰς τὸ ὀρθόν καὶ τοὺς ὅσοι εἶχον ἀποπλανηθῆ εἰς ἀγνοίας ὑπὸ τοῦ Ἀφεντούλη ἀπλαρχηγός. Ἐγένετο λοιπὸν παραδεκτὴ καθ' ὀλοκληρίαν ἡ νέα τῶν πραγμάτων τάξις ὑπὸ πάντων τότε, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀντιτείνοντος μέχρι ταῦδε Ἀφεντούλη, τὸν ὁποῖον καὶ Γενικὸν Ἐπαρχὸν τῆς Κρήτης ἡ συνέλευσις πάλιν ὠνόμασε διὰ τὰς προτίρας του ὑπηρεσίας, ἐλπίσασα ὅτι θέλει συμμορφουταὶ τοῦ λοιποῦ μὲ τὸ γενικὸν συμφέρον. Ὡς τοιοῦτος λοιπὸν τότε ὁ Ἀφεντούλης ἐκοινοποίησεν εἰς ὅλην τὴν Κρήτην τὸν νέον ὀργανισμόν, τοῦ ὁποίου τὴν περὶ τούτου προκήρυξιν βλέπουσιν οἱ ἀναγνώσται καταχωρισμένην μετὰ τὸν ὀργανισμόν.

Ἐλαβε λοιπὸν ὅλων τῶν ἐνεργηθέντων ἐν Κρήτῃ γνῶσιν ἀπὸ τὸν ἀπεσταλμένον της καὶ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις, καὶ πρὸς τούτοις ἐπληροφορήθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου περὶ τῶν προόδων τότε τῶν Κρητικῶν ὀπλων, ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ ὁποίου εἶχον κατορθωθῆ τὰ κατὰ τὸν Αὐλοπόταμον, τὰ κατὰ τὰς Ἀλυκὰς καὶ τόσα ἄλλα λαμπρὰ κατορθώματα. Οἱ Κρήτες δὲν ἐζήτησαν τότε ἀπὸ τὸ ἔθνος των ἄλλο, διότι ἔβλεπον καὶ τὰς γενικὰς περιστάσεις, εἰμὴ τὴν θαλασσίαν συνδρομὴν του· τὰ ὄπλα των τότε ἦσαν ἱκανά, διὸ καὶ κατεδάμασαν ἀκολούθως εἰς πολλὰ μέρη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ τὸν νέον ἐχθρόν· ἀλλὰ ἡ Κεντρικὴ τοῦ ἔθνους Διοίκησις παρέβλεψεν, ὡς μὴ ὤφειλεν, ἐν καιρῷ τῷ δέοντι νὰ δώσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ζητηθεῖσαν συνδρομὴν τῆς θαλασσίου δυνάμεως εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν.

Ἴδου τὸ περὶ οὗ ἀνωτέρω ὁ λόγος σχεδίων·

**Σχέδιον Προσωρινῆς Διοικήσεως
τῆς νήσου Κρήτης.**

Α'.) Ἡ νῆσος διαιρεῖται εἰς τέσσαρας ἐπαρχίας ἡμποροῦν νὰ διορισθῶσι καὶ ὀλιγώτεροι ἢ περισσότεροι κατὰ τὴν χρεῖαν.

Ἡ καθέδρα τῆς πρώτης ὀνομάζεται Ν.

• τῆς δευτέρας • Σ.

• τῆς τρίτης • Τ.

• τῆς τετάρτης • Δ.

Β'.) Κάθε ἐπαρχία μερίζεται εἰς τρία τμήματα, καὶ τὰ τμήματα ἡμποροῦν νὰ ἦναι ἢ περισσότερα ἢ ὀλιγώτερα. Ἐκάστης δὲ ἐπαρχίας ψηφίζεται ἡ πρωτεύουσα πόλις.

Γ'.) Τὰ τμήματα ὑποδιαιροῦνται εἰς κοινότητες.

Δ'.) Ἡ Διοίκησις τῆς νήσου δίδεται εἰς ἓνα Γενικὸν Ἐπαρχον, ὅστις ψηφίζεται παρὰ τῆς ὑπεράτης Διοικήσεως.

Ε'.) Ὁ διαληφθεὶς Ἐπαρχος θέλει ἔχει μίαν γενικὴν Καγκελαρίαν, ἥτις διαιρεῖται εἰς ἕξ κλάδους·

α.) τοῦ γενικοῦ Γραμματέως.

β.) τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Οἰκονομίας.

γ.) τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Ἀστυνομίας.

δ.) τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τοῦ Πολέμου.

ε.) τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Θαλάσσης.

ς.) τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Δικαιοσύνης.

ζ.) Εἰς ἐκάστην πρωτεύουσαν πόλιν ἐκάστης ἐπαρχίας θέλει προσδιορίζεσθαι·

ἓνας Ἐπαρχος·

ἓνας Φροντιστὴς τῆς Ἀστυνομίας·

ἓνας πρῶτος Γραμματεὺς·

ἓνας Φροντιστὴς τῶν Ἀρμάτων·

ἓνας Φροντιστὴς τῆς Οἰκονομίας·

ἓνας Λιμενάρχης, ἂν ἡ πόλις ἦναι παραλία.

Ζ'.) Ὁ Ἐπαρχος θέλει ἐννοεῖται εἶναι ὁ Παραστάτης τῆς Διοικήσεως εἰς τὴν ἐπαρχίαν, καὶ οἱ λοιποὶ ὑπουργοὶ θέλει ὑπόκεινται εἰς τὰς ἐπιταγὰς του· εἰς δὲ τὰς συμπιπτούσας ὑποθέσεις τῶν ὑπουργημάτων.

των θέλει ανταποκρίνονται με τους σχετικούς υπουργούς της Γενικής Καγκελαρίας.

Η'). Είς κάθε πρωτεύουσαν πόλιν ἐκάστου τμήματος.

ἕνας Ὑποέπαρχος·

ἕνας Γραμματεὺς·

ἕνας Ὑποφροντιστὴς τῆς Οἰκονομίας·

ἕνας Ὑποφροντιστὴς τῆς Ἀστυνομίας·

ἕνας Ὑποφροντιστὴς τῶν Ἀρμάτων·

ἕνας Ὑπολιμενάρχης, ἂν ἡ πόλις ἦναι παραθαλάσσιος.

Θ'). Εἰς τὰς τῆς Πρωτεύουσας πόλεις τῶν ἐπαρχιῶν θέλει συστηθῶσι πολιτικὰ Κριτήρια, τῶν ὁποίων ὁ πρόεδρος θέλει συναγροικεῖται μόνον με τὸν ἐπιστάτην τοῦ Δικαίου.

Γ'). Εἰς τὰς Κοινότητας θέλει συστηθοῦν Ἐφορεῖαι συνθεμέναι ἀπὸ πέντε μέλη.

ἕνα πρόεδρον, ὅστις παριστάνει τὴν Διοίκησιν εἰς τὴν Κοινότητα.

ἕνα ἐπιστάτην τῆς Οἰκονομίας·

ἕνα ἐπιστάτην τῆς Ἀστυνομίας·

ἕνα ἐπιστάτην τῶν Ἀρμάτων·

ἕνα Λιμενάρχην, ἂν τὸ χωρίον ἦναι παράλιον.

Τμήμα Β'.

Γενικὴ τάξις τῆς ἀλληλογραφίας.

ΙΑ'). Ὁ γενικός Ἐπαρχος τῆς νήσου θέλει ανταποκρίνεται με τοὺς μινίστρον τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως καὶ θέλει διανέμει εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Καγκελαρίας του τὴν εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀναγομένην ὑπόθεσιν.

Οἱ Ἐπαρχοὶ ανταποκρίνονται με τὸν γενικὸν Ἐπαρχον· οἱ Ὑποέπαρχοι με τοὺς Ἐπάρχους, οἱ Πρόεδροι τῶν Ἐφοριῶν με τοὺς Ὑποεπάρχους.

ΙΒ'). Οἱ Φροντισταὶ τῶν ἐπαρχιῶν θέλει ανταποκρίνονται με τοὺς γενικοὺς Φροντιστάς.

Οἱ Ὑποφροντισταὶ τῶν τμημάτων μὲ τοὺς Φροντιστὰς τῆς ἐπαρχίας.

Οἱ Ἐπιστάται τῶν κοινοτήτων μὲ τοὺς Ὑποφροντιστὰς τοῦ τμήματος.

ΙΓ') Ἡ Ἀστυνομία θέλει ἔχει ἰδιαιτέραν τινὰ δύναμιν, ἣτις ἀναγκαιῶς πρέπει νὰ ὑπόκειται εἰς μόνους τοὺς ὑπουργοὺς τῆς Ἀστυνομίας.

ΙΔ') Οἱ Φροντισταὶ καὶ Ὑποφροντισταὶ τῆς Οἰκονομίας θέλουν ἔχει ἓνα Κουτῆμπιλε, ἥτοι Εἰσπράκτορα, καὶ ἓνα Ταμίαν.

ΙΕ') Ἡ Ἐθνικὴ σημαία θέλει εἶσθαι δίχρως, ἥτοι κυανῇ καὶ λευκῇ κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Διοικήσεως.

ΙϚ') Ἡ σφραγὶς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τῆς νήσου θέλει φέρει τὴν Ἀθηνᾶν μετὰ αὐτῆς παράσημα, καὶ ἐπιγραφὴν Διοικήσεις τῆς νήσου Κρήτης.

ΙΖ') Ὅλαι καὶ σφραγιδες τῶν ὑπαλλήλων, γενικῶν Ὑπουργῶν, θέλουν φέρει τὸ αὐτὸ σύμβολον, καὶ διακρίνονται ἀπὸ μόνην τὴν ἐπιγραφὴν.

ΙΗ') Οἱ Παραστάται τῆς νήσου εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βουλὴν θέλουν ἐκλεχθῆ κατ' ἀναλογίαν τῶν κατοίκων ἀνά εἰς ἓκ τριάκοντα χιλιάδων Παραστάτης.

ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ ΤΩΝ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Ἐν ὀνόματι τῆς τρισυποστάτου Θεότητος.

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Κρήτης, πλήρεις ἀπὸ ὑψηλῶν καὶ εὐγενῶν τῆς ἐλευθερίας αἰσθημάτων, ἔλαβον κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς τυραννίας τὰ ὄπλα περὶ τὴν 14 τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ἐν ἔτει 1821: Πειθόμενοι εἰς τὴν ἱερὰν φωνὴν τῆς πατρίδος, καὶ ἀποσεύσαντες ἐν μέρει τὸν φρικωδὴ τοῦτο ζυγόν, συνῆλθον οἱ νόμιμοι Παραστάται τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν κατὰ τὴν σεβαστὴν τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως πρόσκλησιν, καὶ καλῶς σκεφθέντες ἐπεξεργάσθησαν τὸν ἐπόμενον ὀργανισμόν, σύμφωνον μὲ τὸ πνεῦμα καὶ πᾶς παραδεχθεῖσας ἀρχὰς

τοῦ Γενικοῦ συστήματος τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου κηρύττουσι ση-
μερον τὴν ἀθικτον καὶ ἀκριβῆ διατήρησιν.

Ἐν Ἀρμένιοις, τῇ 20 Μαΐου 1822. Β'. ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ Α.

Τμῆμα α'.

Περὶ θρησκείας.

Ἄρθρον α'.) Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία τῆς νήσου θέλει εἶναι ἡ
Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος, θέλει ἀνέχεται ὅμως ἡ Διοίκησις καὶ πᾶ-
σαν ἄλλην θρησκείαν.

Τμῆμα β'.

Περὶ τῶν γειρικῶν δικαιωμάτων τῶν κατοίκων τῆς νήσου.

β'.) Ὅσοι αὐτόχθονες τῆς νήσου κάτοικοι πιστεύουσιν εἰς Χρι-
στόν, εἶναι πολῖται καὶ ἀπολαμβάνουσιν ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν δι-
καιωμάτων.

γ'.) Ὅλοι οἱ συμπολίται εἰσὶν ὅμοιοι ἔμπροσθεν τῶν νόμων ἄ-
νευ τινὸς ἐξαιρέσεως, ἢ βαθμοῦ, ἢ κλάσεως, ἢ ἀξιώματος.

δ'.) Ὅσοι ἔξωθεν ἐλθόντες κατοικήσωσιν εἰς τὴν νήσον, εἶναι
ὅμοιοι μὲ τοὺς αὐτόχθονας κατοίκους ἔμπροσθεν τῶν νόμων.

ε'.) Ὅσοι ξένοι ἔχουν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μένουν πολῖται, θέλει
παραδέχονται κατὰ τὸν περὶ πολιτογραφίας ἐκδοθησόμενον νόμον
τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

ς'.) Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔχουσι τὸ αὐτὸ δικαίωμα εἰς ὅλα τὰ ἀ-
ξιώματα καὶ τιμὰς· δοτῆρ δὲ τούτων εἶναι ἡ ἀξιότης ἐκάστου.

ζ'.) Ἡ ἰδιοκτησία, τιμὴ καὶ ἀσφάλεια ἐκάστου τῶν συμπολιτῶν
μένει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν νόμων.

η'.) Ὅλοι αἱ εἰσπράξεις πρέπει νὰ διανέμονται δικαίως εἰς ὅλας
τὰς τάξεις καὶ κλάσεις τῶν κατοίκων τῆς νήσου· κάμμία δὲ εἰσ-
πράξις δὲν θέλει γίνεσθαι ἄνευ προσδιορισθέντος νόμου.

θ'.) Ὁ ἱερός τῆς πατρίδος ἔρωσ θέλει εἶναι τὸ πρῶτιστον ἔργον καθὲ πολίτου, καθὼς ἢ δικαιοσύνη, ἀγαθοεργία κτλ.

ι'.) Ἐκαστος συμπολίτης θέλει διατηρεῖ εὐλαβῶς τὸ προσωρινὸν τοῦτο πολίτευμα, θέλει πείθεται εἰς τοὺς νόμους, καὶ θέλει σέβεται τοὺς διοικοῦντας.

ια'.) Ἐκαστος πολίτης εἶναι ὡσαύτως ὑπόχρεως νὰ λαμβάνῃ ἀνὰ χεῖρας τὰ ὄπλα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος, ὡσάκις προσκαλεῖται παρὰ τῶν νόμων, καὶ ἐξ ἑναντίας εἶναι ὑπεύθυνος τῇ πατρίδι, ὡσάκις ἐγκαταλείψῃ αὐτὰ ἀνευ τῆς ἐγγράφου συγκατανεύσεως τῶν ἀνωτέρων του.

Τυπὸν Γ'.

Περὶ περιοχῆς τῆς νήσου.

ιβ'.) Ἡ περιοχὴ τῆς νήσου διαίρεται εἰς 24 ἐπαρχίας μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν νήσων.

Τῆς Ἡρακλείας — Ἡράκλεια, Κνωσσός, Τέμενος, Χερσόνησος, Πέτρα, Λασιθίον, Γορτύνη, Ἀρκαδία, Σιτεία, Ἱεράπετρος, Πυργιώτισσα, Μονοπρόσωπον, Καινούριον.

Τῆς Ρεθύμνης — Ἡ Ρεθύμνη, τὰ περὶ αὐτὴν. Μυλοπόταμον, Ἀμάρι, Ἅγιος Βασίλειος, Σφακία.

Τῆς Κυδωνίας — Ἡ Κυδωνία μετὰ τὰ περὶ αὐτὴν, Ἀποκόρωνας, Ἀκρωτήρι, Κίσαμος, Σελινον.

Ἔπονται αἱ περὶ αὐτὴν νῆσοι· Δία, Σοῦδα, Ἅγιος Θεόδωρος, Κράμβουσα, Ποντικός, Ἐλαφονήσια, Γαῦδος, Γαυδοπούλα, Παξιμάδια, Γαδαρόνησος, Πρασόνησος, Ἐλαφονῆσι, Ψεῖρα, Τριάδες, Ἅγιος Νικόλαος, Σπιναλόγκα κτλ.

ιγ') Αὐταὶ δὲ αἱ ἐπαρχίαι ὑποδιαίρουνται εἰς διαφόρους κοινότητας

ιδ'.) Ὅταν αἱ πολιτικαὶ περιστάσεις τοῦ ἔθνους συγχωρήσουν, τότε ἡ Διοίκησις θέλει φροντίσει τὴν ταχτικωτέραν διάταξιν περὶ μερισμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης.

Τυπὸν Δ'.

Περὶ Διοικήσεως.

ιε'.) Ὁ βᾶσιμος σκοπὸς τῆς Διοικήσεως εἶναι ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἔθνους. τὴν ὅποιαν μέλλει νὰ ἀπολαύσῃ διὰ τῆς ἰσονομίας.

ιζ') Ἡ Διοίκησις τῆς νήσου δίδεται εἰς ἓνα Γενικὸν Ἐπαρχον, ὅστις ψηφίζεται παρὰ τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

ιζ'). Ὁ ρηθεὶς Ἐπαρχος θέλει ἔχει μίαν Γενικὴν Καγκελαρίαν, διαιρουμένην εἰς ἕξ κλάδους· α.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως· β.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Οἰκονομίας· γ.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Ἀστυνομίας· δ.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τοῦ Πολέμου· ε.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Θαλάσσης· ς.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Δικαιοσύνης.

ιη.) Εἰς πᾶσαν πρωτεύουσαν πόλιν ἐκάστης ἐπαρχίας θέλει προσδιορίζεται· α.) εἰς Ἐπαρχος, εἰς Φροντιστὴς τῆς Οἰκονομίας, εἰς Φροντιστὴς τῶν Ἀρμάτων, εἰς Λιμενάρχης, ἂν ἡ πόλις ἦναι παραθαλάσσιος.

ιθ.) Εἰς πᾶσαν κοινότητα θέλουσιν συστηθῆ Ἐφορεῖαι συνθεσθῆναι ἀπὸ πέντε μέλη· ἦται, ἓνα Ὑποεπαρχον, παριστάνοντα τὴν Διοίκησιν εἰς τὴν κοινότητα, ἓνα Ὑποφροντιστὴν τῆς Οἰκονομίας, ἓνα Ὑποφροντιστὴν τῆς Ἀστυνομίας, ἓνα Ὑποφροντιστὴν τῶν Ἀρμάτων, ἓνα Ὑπολιμενάρχην, ἂν ἡ πόλις ἢ τὸ χωρίον ἦναι παραθαλάσσιος.

κ.) Εἰς πᾶσαν πρωτεύουσαν πόλιν τῶν ἐπαρχιῶν θέλει συστηθῶσι πολιτικὰ Κριτήρια, τῶν ὁποίων ὁ Πρόεδρος μέλλει νὰ συναγροικᾶται μὲ μόνον τὸν Γενικὸν Φροντιστὴν τῆς Δικαιοσύνης· εἰς δὲ τὰς Κοινότητας θέλει προσδιορίζεται εἰς ἓκ τῶν πέντε Ὑποφροντιστῶν Κριτὴς εἰρηνοποιὸς τῆς Κοινότητος, ὅστις νὰ κρίνῃ ὑποθέσεις ἄχρις 100 γροσιῶν, καὶ ἐν γένει νὰ φροντίζῃ περὶ ἐξετάσεως πάσης ἐμπιπτούσης διαφορᾶς, τὴν ὁποίαν, ὅταν δὲν δύναται νὰ ἐπανορθώῃ, νὰ τὴν μεταπέμπῃ εἰς ἀνωτερον Κριτήριον.

Τμῆμα Ε'.

Ὅρισμός τῆς ἐκλογῆς τῶν μελῶν τῆς Διοικήσεως.

κα.) Εἰς πᾶσαν κοινότητα οἱ Γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι, συνεργόμενοι νὰ ἐκλέγωσιν ἀφιλοπροσώπως τοὺς Ὑποφροντιστὰς τῶν Κοινοτήτων. Ἐκάστη δὲ κοινότης δὲν θέλει περισσώτερον ἀπὸ 500 οἰκογενεῖας, καὶ ὀλιγώτερον ἀπὸ 300.

κβ'.) Οἱ Ὑποφρονισταὶ τῶν κοινοτήτων νὰ συνάξωνται εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς ἐπαρχίας των, ἥτις θέλει δίδει καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν σεβασμιωτέρων συμπολιτῶν τῆς τοῦς ἐκλέκτορας ἀναλόγως τῶν κατοίκων τῆς. Ἄπαντες λοιπὸν συνελθόντες, ἀφοῦ κάμωσιν ὄρκον ὅτι θέλει ἐκλέξουν τοὺς ἐναρετωτέρους καὶ εὐ φρονούντας, νὰ ἐκλέγωσιν ἄνευ προσωποληψίας τοὺς πέντε Φροντιστὰς ἀπὸ ὅλην τὴν ἐπαρχίαν των, οἵτινες πρέπει νὰ ἔχωσι παιδείαν, φρόνησιν, χρηστοθήθειαν καὶ δικαιοσύνην· μετὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν νὰ λαμβάνωσιν οἱ Φροντισταὶ παρὰ τῶν ἐκλεκτόρων ἐνυπόγραφον γράμμα τοῦ ἐπαγγέλματός των, δυνάμει τοῦ ὁποίου νὰ ἐνεργῶσι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ ὑπόρρημα ἐκάστου, τὸ ὁποῖον θέλει προσδιορίζεται, παρὰ τῶν ἰδίων ἐκλεκτόρων· οἱ δὲ Φροντισταὶ θέλουν δίδει ἐγγράφον καὶ ἔνορκον ὑπόσχεσιν, ἡ ὁποία νὰ φυλάττηται εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας, ὅτι δηλαδὴ θέλουν ἐκπληροῦν τὰ ἔχρη των μὲ πίστιν καὶ προθυμίαν, ἀπαθῶς φερόμενοι πρὸς τοὺς συμπολίτας των. Ἀφοῦ δὲ ἐκλεχθῶσιν οἱ διαληφθέντες Ἐπαρχοὶ καὶ Φροντισταὶ ἐκάστης ἐπαρχίας, οἱ ἐκλέκτορες πασῶν τῶν ἐπαρχιῶν συνεργόμενοι νὰ ἐκλέγωσι μὲ γενικὴν σύμπνοιαν τοὺς ἀξιωτέρους ἀπὸ τοὺς αὐτῶν συμπολίτας διὰ παραστατικὰ μέλη τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας των, δίδοντες εἰς αὐτοὺς ἐνυπόγραφον γράμμα τῆς ἰδίας των πληρεξουσιότητος.

κγ'.) Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκλέγονται καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι Παραστάται πρὸς τὴν Πανελλήνιον Βουλὴν· πάντων δὲ τῶν ἐκλεγμένων ἡ διάρκεια θέλει εἶσθαι ἐνιαύσιος.

Τυπῆμα στ'.

Γενικὰ χρέη καὶ δικαιώματα τῶν διοικούντων.

κδ'.) Ὁ Γενικός Ἐπαρχος εἶναι ἔφορος τῶν Φροντιστῶν ἀπάντων καὶ τῆς τοπικῆς Διοικήσεως. Πληροφορεῖ τακτικῶς τὴν Ὑπερτάτην Διοίκησιν, εἰς ὅσα ἀποβλέπουσι τὴν πολιτικὴν βελτίωσιν τῆς νήσου, καὶ δι' ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ ἴδιόν των ἐπάγγελμα.

κε'.) Αἱ γενικαὶ πράξεις καὶ θεσπίσματα τῆς Διοικήσεως ὑπογράφονται παρὰ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως, καὶ ὑποσημειοῦνται

παρὰ τοῦ Φροντιστοῦ ἐκείνου τοῦ ὑπουργήματος, πρὸς ὃν ἀνάγε-
ται ἡ ὑπόθεσις.

κς.) Εἶναι αὐστηρῶς ἀπηγορευμένον εἰς τὸν Γενικὸν Ἐπαρχον
νὰ συγκατατιθῆ εἰς ὁποιαδήποτε συνθήκην σκοπὸν ἔχουσιν τὴν
κατάργησιν τῆς πολιτικῆς τῶν κατοίκων ὑπάρξεως· καὶ ἐὰν φωραθῆ
τοιούτων παρανόμων συνθηκῶν ἔνοχος, νὰ γίνεται πρὸς καιρὸν ἔκ-
πτωτος τοῦ ἰπαγγέλματός του, ἕως οὐ νὰ λαμβάνῃ ἡ Ὑπερτάτη
Διοίκησις τὰ ἀναγκαῖα περὶ τούτου μέτρα.

κζ.) Ἐχει χρέος ὁ ἴδιος νὰ περιθάλη τὰς χήρας καὶ ὄρφανὰ
τῶν φονευμένων εἰς τὸν ὑπὲρ πατρίδος πόλεμον, καὶ ν' ἀναφέρῃ τὰς
θυσίας καὶ δουλεύσεις τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνιζομένων, διὰ νὰ ἀν-
τιθραβεύωνται ἐν καιρῷ ἀξιοχρεῶς παρὰ τῆς Ὑπερτάτης Διοική-
σεως.

κη.) Οὐδεὶς ἐκ τῶν Γενικῶν Φροντιστῶν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ
ἐπεκτείνεται εἰς τὰ τοῦ ἄλλου καθήκοντα. Ὅποιος δὲ ἐξ αὐτῶν
ἤθελε φωραθῆ παραβάτης τῶν ἰδίων του καθηκόντων, νὰ κρίνεται
καὶ νὰ παιδεύηται ἀναλόγως τοῦ ἐγκλήματός του.

κθ.) Ἔως ὅτου νὰ ἐκδοθῶσι νόμοι εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ ἐγκλη-
ματικὰ Κριτήρια, θέλουσι εἶναι εἰς χρῆσιν οἱ νόμοι τῶν ἀειμνήστων
ἡμῶν Αὐτοκρατόρων.

λ.) Οἱ Παραστάται τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας, καθὼς καὶ οἱ
ἀπεσταλμένοι πρὸς τὴν Πανελλήνιον Βουλὴν, νὰ ἔχουν ἡλικίαν
πλέον τῶν τριάκοντα ἐτῶν.

λα.) Εἰς ἀπροσδόκητον ἀποβίωσιν τινος τῶν Γενικῶν Φροντι-
στῶν, οἱ λοιποὶ τῆς Καγκελαρίας νὰ ἐκλέγῃσι μετὰ τοῦ Ἐπαρχου
νίου διάδοχον.

Τμῆμα ζ'.

Γενικὴ τάξις τῆς ἀλληλογραφίας.

λβ.) Ὁ Γενικὸς Ἐπαρχος τῆς νήσου θέλει ἀνταποκρίνεται με-
τὰ τοὺς Μινιστροὺς τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως, καὶ θέλει διανέμει
εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Καγκελαρίας του τὴν εἰς ἕκαστον

αναγομένην ὑπόθεσιν. Οἱ Ἐπαρχοὶ ἀνταποκρίνονται μὲ τὸν γενικὸν Ἐπαρχον· οἱ δὲ Ὑποέπαρχοι μὲ τοὺς Ἐπάρχους.

λγ') Οἱ Φροντισταὶ τῶν ἐπαρχιῶν θέλει ἀνταποκρίνονται μὲ τοὺς Γενικοὺς Φροντιστάς. οἱ δὲ Ὑποφροντισταὶ τῶν Κοινοτήτων μὲ τοὺς Φροντιστάς τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ τὰνάπαλιν.

λδ') Ἡ Ἀστυνομία θέλει ἔχει ἰδιαιτέραν τινὰ δύναμιν. ἥτις ἀναγκαιῶς πρέπει νὰ ὑπόκειται εἰς μόνους τοὺς Φροντιστάς τῆς Ἀστυνομίας.

λε') Οἱ Γενικοὶ Φροντισταὶ καὶ Ὑποφροντισταὶ τῆς Οἰκονομίας θέλουσιν ἔχει ἓνα Εἰσπράκτορα καὶ ἓνα Ταμῖαν.

λς') Ἡ Ἐθνικὴ Σημαία θέλει εἶσθαι δίχρους, ἥτοι κυανῇ καὶ λευκῇ, κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

λζ') Ἡ σφραγὶς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τῆς νήσου θέλει φέρει τὴν Ἀθηνᾶν μὲ τὰ αὐτῆς παράσημα, καὶ ἐπιγραφὴν Διοίκησις τῆς νήσου Κρήτης.

λη') Ὅλαι αἱ σφραγίδες τῶν ὑπαλλήλων, ὑπουργῶν, θέλουσιν φέρει τὸ αὐτὸ σύμβολον, καὶ διακρίνονται ἀπὸ μόνῃ τὴν ἐπιγραφὴν.

λθ') Οἱ Παραστάται τῆς νήσου εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βουλὴν θέλουσιν ἐκλέγονται κατ'ἀναλογίαν τῶν κατοίκων, δηλαδὴ εἰς εἰς τὰς 30 χιλιάδας.

μ') Ὁ παρὼν ὀργανικὸς νόμος θέλει κοινοποιηθῆ εἰς ὅλην τὴν νήσον· τὸ δὲ πρωτότυπον θέλει διατηρηθῆ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας.

Ἐν Ἀρμένιαις, τῇ 20 Μαΐου 1822, καὶ β' ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας

Ψηφίσματα τῆς Γ' Συνελεύσεως

Ἡ Γενικὴ συνέλευσις, συμμορφουμένη μὲ τὸ τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως θέσπισμα, ἀναδέχεται διὰ Γενικὸν Ἐπαρχον τῆς νήσου τὸν κύριον Μιχαὴλ Κουμνηνὸν Ἀφεντούλην.

Ἐπιψηφίζει ἡ Συνέλευσις τὸν κύριον Νεόφυτον Οἰκονόμον Γενικὸν Γραμματέα τῆς Καγκελαρίας.

Τὸν κύριον Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην Πρωτογραμματέα τοῦ Κλάδου.

Τὸν Γεώργιον Πρωτόπαπαν, τὸν Γεώργιον Παππαδάκην καὶ τὸν Χ. Ἰωάννην Πωλάκην Φροντιστὰς τῆς Οἰκονομίας· θέλει εἶναι ἰσοτίμοι καὶ ἰσοδύναμοι, καὶ θέλει υπογράφονται ἐξ ἴσου.

Τὸν κύριον Ἀνδρέαν Κριαράκην καὶ Γεώργιον Σακκόρραφον Φροντιστὰς τῆς Ἀστυνομίας· ἀμφότεροι εἶναι ἰσοτίμοι καὶ ἰσοδύναμοι.

Τὸν κύριον Ἀναγνώστην Φαρουδάκην, τὸν Ἀνδρέαν Παππαδάκην καὶ τὸν Θεοχάρην Κουγιουμτσόγλου Φροντιστὰς τοῦ Πολέμου· θέλουν ἔχει ἴσην δύναμιν, θέλουν υπογράφει ἐξ ἴσου εἰς τὰς διδομένας διαταγὰς ἢ ἔγγραφα, ὥστε ἀνευ τῆς υπογραφῆς ἀμφοτέρων τῶν Παραστατῶν τὸ ἔγγραφον μένει ἄκυρον.

Τὸν κύριον Νικόλαον Ἀνδρουλάκην Φροντιστὴν τῆς Θαλάσσης.

Τὸν κύριον Μανασσὴν Προηγούμενον Πρόεδρον.

Τὸν κύριον Ζαχαρίαν Διδάσκαλον, τὸν Στυλιανὸν Χιονάκην καὶ τὸν Ἐμμανουὴλ Βουτσάκην, Φροντιστὰς τοῦ Δικαίου ἰσοτίμους καὶ ἰσοδύναμους.

Ἐν Ἀρμένιοις τῇ 21 Μαΐου 1822, Β' ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας.

(Αἱ ὑπογραφαὶ τῶν Πληρεξουσίων)

Πέτρος Σ. Σκυλίτσης Ὀμηρίδης, ὀργανιστὴς καὶ πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως.

Ἀναγνώστης Φαρουδάκης, Ἀθανάσιος Ἀρχιμανδρίτης, Ἀνδρέας Κριαράκης, Ἀνδρέας Μάρκου, Ἀνδρέας Φασούλης, Γεώργιος Πρωτοπαπᾶς Σφακίων, Γεώργιος Κουλετάκης, Γεώργιος Μελιδόνης, Γεώργιος Σακκόρραφος, Γεώργιος Παππαδάκης, Γρηγόριος Καλλογᾶς, Γεώργιος Πουμνάκης, Γρηγόριος Σαουνάτσος, Δημήτριος Σαριδάκης, Δ. Ἀποστολίδης, Δ. Χουσαφόπουλος, Εὐθύμιος Φαρουδάκης, Ἐμ. Στεφανάκης, Ἐμ. Ἀντωνιάδης, Ἐμμανουὴλ Λουτσάκης, Ζαχαρίας Τσηρηγιότης Δ. Δ. (1), Θεοχάρ. Κουγιουμτσόγλου (2), Ἰω. Ἀνδρουλοπωλάκης προσκυνητῆς, Ἰω. Στεφανάκης, Ἰω. Βογιατσόγλου,

1) Οὗτος ἔλαβεν ὕστερον τὸ ἐπίθετον «Πρακτικίδης.»

2) Καὶ ὁ Θεοχάρης ἔλαβεν ὡσαύτως τὸ ἐπίθετον «Ἀγαθάκης.»

Ίω. Παπαδάκης, Ίωάννης Στρατουδάκης, Νικόλ. Κυρτομαδιανός, Νικόλαος Βερυκάκης, Νικόλ. Καφάτος, Κ. Δ. Κριτοβουλίδης, Κων. Γερακάκης, Λούης Στάης, Λαζαράκης Ίορδάνου, Μιχαήλ Παντουβάς, Πανασσής Προηγούμενος, Μελχισεδέκ Ήγούμενος Πρέβελη, Μιχαήλ Χιονάκης, Νεόφ. Οικονόμος, Νικόλ. Άνδρέου, Στυλιανός Χιονάκης

Προκήρυξις τοῦ Γενικοῦ Ἐπαρχοῦ.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΠΑΡΧΟΣ

Πρὸς τοὺς κατοικοὺς τῆς νήσου.

Ἡ Ὑπερτάτη Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ἐνεπιστεύθη εἰς ἐμὲ τὴν φροντίδα τῆς Τοπικῆς ταύτης Διοικήσεως μετὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γενικοῦ Ἐπαρχοῦ. Τὸ βᾶρος εἶναι ἀνώτερον τῶν δυνάμεών μου, πλὴν ὑπακούοντας εἰς τὰς προσταγὰς τῆς ἱεράς μας πατρίδος, θέλει συναγωνισθῶ ὅσον δύναμαι διὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν ἰδίων μου καθηκόντων. Χρέος δὲ καὶ πρώτη φροντίς ἡμῶν εἶναι ἡ πολιτικὴ βελτίωσις τῆς νήσου, καὶ ἡ ἀκριβὴς ἐκτέλεσις τῶν νόμων, οἵτινες ἐγγυῶνται δι' ἡμῶν τὴν τιμὴν, ζωὴν καὶ ἰδιοκτησίαν ὄλων τῶν κατοίκων. Ὑποτασσόμενοι εἰς τοὺς αὐτοὺς νόμους θέλετε δεῖξει καὶ σεῖς ἑαυτοὺς ἀξίους τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας σας.

Χρέος τῆς Διοικήσεως θέλει εἶσθαι νὰ ἀγαπᾷ καὶ νὰ ὑπερασπίζεται τὰ τέκνα τῆς. Χρέος δὲ ἰδικόν σας τὸ νὰ ὑποτάσσεσθε εἰς τοὺς νόμους τοῦ Ἔθνους· νὰ σεβῆσθε τὴν Διοίκησιν, καὶ νὰ ὑποτάσσεσθε εἰς τοὺς καθεστῶτας ὑπουργοὺς αὐτῆς.

Ἐξ ὑπουργήματα ἐσυστήθησαν· α.) Τὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως· β.) Τὸ τῆς Οἰκονομίας· γ.) Τὸ τῆς Ἀστυνομίας· δ.) Τὸ τοῦ Πολέμου· ε.) Τὸ τῆς Θαλάσσης· ς.) Τὸ τοῦ Δικαίου. Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ ἕξ ἔχει ὁ καθεὶς νὰ διευθύνηται διὰ τὰς καταλλήλους εἰς τὸν κλάδον ὑποθέσεις καὶ νὰ γράφῃ· καὶ ἀπὸ αὐτὰ νὰ λαμβάνῃ ἀποκρίσεις εἰς τὰ γράμματα του, καθὼς καὶ αἱ προσταγαί

τῆς Διοικήσεως δι' αὐτῶν τῶν ὑπουργημάτων θέλει ἐκδίδονται· τούτων δὲ οἱ Φροντισταὶ τὸν ἀριθμὸν ἕξ καὶδεκα ὑπόσχονται μετ' ἐμοῦ διὰ τοῦ ἐπομένου Ὁρκου τὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν τῶν ὀφελίμων σκοπῶν τῆς Διοικήσεως καὶ τὴν εὐπίθειαν πρὸς τὰς νομίμους Ἀρχὰς τῆς Ἑλλάδος.

Ο Ρ Κ Ο Σ.

• Ὁρκιζόμεθα ἐνωπίον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων πίστιν πρὸς τὴν πατριδα, ὑποταγὴν πρὸς τὸν Ὁργανικὸν νόμον, οἷον ἔδωκεν ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικὴ Συνέλευσις, καὶ εὐπίθειαν πρὸς τὰς νομίμους Ἀρχὰς τῆς Ἑλλάδος. Παραβάται δ' ἐνὸς τούτων γενόμενοι, καὶ τῶν νόμων ἐὰν διαφύγωμεν τὴν αὐστηρότητα, νὰ ἔχωμεν τὴν Θεοδότητα ἐκδικητρίαν.

Ἐν Ἀρμένιοις, τῇ 21 Ματοῦ 1822, καὶ Β' ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας.

Μιχαὴλ Κουμνηνὸς Ἀφεντούλιερ.

Ν. Οἰκονόμος, Χ. Ἰωάννης Ἀνδρουλιδάκης ὁ καὶ Παλάκης, Ἀνδρέας Κριαράκης, Γεώργιος Παπαδάκης, Μανασσῆς Προηγούμενος, Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος, Νικόλαος Ἀνδρέου, Μελχισεδέκ Ἡγούμενος Πρέβελι, Ἀναγνώστης Ψαρουδάκης, Στυλιανὸς Χιονάκης, Ζαχαρίας Τσηριγότης, Δ. Δ., Θεοχάρης Κουγιουμτσόγλου, Γεώργιος Σακόραφος, Ἐμμανουὴλ Βουτσάκης.

Πανταχοῦ τῆς Κρήτης αἱ ἑνεδραὶ, αἱ ἀψιμαχίαι καὶ οἱ ἀκροβαλισμοὶ ἐνηργοῦντο κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ δραστηριώτεροι καὶ μᾶλλον ἐπιβλαβεῖς εἰς τοὺς Τούρκους τοιαῦται καθ' ἡμέραν σχεδὸν ἐπράττοντο περὶ τὸ Ἡράκλειον ἀπὸ τοῦ Ἀνωγειανοῦ καὶ τοὺς καταλαβόντας ἤδη τὸν Αὐλοπόταμον, ὡσαύτως ἐγένοντο τοιαῦται καὶ περὶ τὴν Ρεθύμνην καὶ τὴν Κυδωνίαν, καὶ ἦσαν περιωρισμένοι ἕνεκα τούτων εἰς τὰ φρούρια οἱ Τούρκοι· ἅς ἴδωμεν ὅμως ἐνταῦθα, εἰδικώτερον, τί ἐγένετο καὶ εἰς τὸ χωρίον Στέρνας τοῦ Ἀκρωτηρίου.

Ὁγδοήκοντα περίπου Τούρκοι, ὡς προείπομεν, ἦσαν περικλεισμένοι καὶ εἰς τὸν πύργον τοῦ εἰρημένου χωρίου, τοὺς ὁποίους ὁ Ι. Σακί-

Ἡ φάραγξ τῆς Ἁγίας Πούλινης.

ρης, ὁ Γ. Δαμινὸς καὶ Κ. Πρινόλης εἶχον καταπολεμήσει μετὰ τὰ συμβάντα περὶ τὸ χωρίον Κουνουπιδιανά, καὶ ἦσαν ἐγγυὲς ἤδη νὰ κατεξολοθρευθῶσι· διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λάθωσιν ἔκτοτε καὶ ἀπὸ κἀνὲν μέρος βοήθειαν, καθόσον καὶ περαιτέρω τῆς Χαλέπας ἐκ μέρους τῶν Χανίων δὲν ἠδύναντο τοῦ λοιποῦ οἱ Τούρκοι νὰ προχωρήσωσι, κωλυόμενοι ἀπὸ τοὺς περὶ τὸν Νικόλαον Ταμπάρην καὶ Νικόλαον Καλαθάκη, ἐτοιμαζομένους τότε νὰ καταλάβουν καὶ αὐτὴν τὴν Χαλέπαν, καὶ νὰ ἐκδιώξωσιν ἐκεῖθεν τοὺς Τούρκους εἰς τὸ φρούριον. Καὶ οἱ Σουδανοὶ Τούρκοι ὁμοίως ἐκωλύοντο δραστηρίως ἀπὸ τοὺς πολιορκητὰς ν' ἀποβῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν· πῶς ὅμως παρ' ἐλπίδα διεσώθησαν οὗτοι; Τὴν 25 ἢ 26 τοῦ Μαΐου παρήγγειλεν εἰς τὸν Γ. Δαμινὸν εἰς ἓκ τῶν πολιορκουμένων Τούρκων, ὁ Τουσούνης Τσοῦνος καλούμενος ἐνὰ φύγῃσι τάχιστα ἀπὸ τὸ Ἄκρωτήριον, διότι φθάνουσι στόλοι, καὶ στρατεύματα ἀρκετά, καὶ θὰ κλεισθῇ ὁ δρόμος των. Ὁ Ὄθωμανὸς βέβαιος ὦν περὶ τούτου, εἶπε τότε ταῦτα ἐπὶ σκοπῷ νὰ καταπτοῆσῃ μᾶλλον τοὺς ἀντιπάλους του· τοιαῦτα ὅμως πολλάκις πρότερον ρηθέντα οἱ Ἕλληνες τὰ ἐθεώρουν ἤδη ὡς ἀνεμῶλια· κατέβαλον μολλαταῦτα τότε περισσοτέραν δραστηριότητα οἱ πολιορκηταί, καὶ ἠτοιμαζόντο νὰ ἐπιτεθῶσι βαρύτεροι ὅπωςδήποτε διὰ νὰ καταστρέψωσιν ἕθεν καὶ ἤθελον ἀπωλεσθῆ βεβαίως ὅλοι τότε οἱ Τούρκοι, ἂν τὴν 28 τοῦ μηνὸς ἀπὸ πρωΐας δὲν ἔβλεπον σημαντικὸν στόλον κανονοβολοῦντα καὶ κατευθυνόμενον εἰς τὸν Ἀμφιμαλλικὸν κόλπον· ἐπέμειναν ὅμως καὶ ταύτην τὴν ἡμέραν εἰς τὴν πολιορκίαν βαρυθυμοῦντες οἱ Ἕλληνες· ἀλλ' οἱ Τούρκοι ἐνθαρρυνθέντες ἤδη, τοὺς περιεφρόνησαν ἐξεληθόντες κατ' αὐτῶν· πῶς δὲ διεσώθησαν τόσοι Ἕλληνες, εὐρεθέντες εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατὰ τὸ Ἄκρωτήριον, θέλομεν διαλάβει εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὗρον οἱ Αἰγύπτιοι τὴν Κρήτην, ὅτε ἔκαμαν τὴν πρώτην ἀπόβασιν των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ΄.

*Αποδίδασσι τῶν Αἰγυπτίων.—Μάχη τοῦ Σήφακα καὶ Ι. Χάλη.—Ἔτερα μάχη εἰς Μαλάξαν.—Ὁ Χασάν Πασᾶς εἰς Κλαδισόν.—Στολισκός Σπετσαῖν.—Ὁ Σερήφ Πασᾶς εἰς Ἄγ. Μύρωναν.—Κουρμούλης.—Μάχη εἰς Τυμπάκιον.—Καταστροφή τῶν Ἀνωγείων.—Μάχη εἰς Κρουσᾶναν.—Βαρβάκης.—Ἐπανάστ. τῶν Ἀνατολικῶν Ἐπαρχιῶν.—Βουλευταὶ Κρητῶν.—Ἐπίσκοπος Κυθωρίας.—Ἀλληλογραφία Χασάν μετὰ Ἑλλήνων.—Δευτέρα μάχη εἰς Μαλάξαν, καὶ θάνατος τοῦ Α. Πρωτοπαπαδάκη.—Ἐκστρατεία τοῦ Χασάν κατὰ τῶν Ριζητῶν.—Πορεία τοῦ Χασάν εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης.—Μάχη εἰς Σκλαδόκκιον.—Ὁ Χασάν Πασᾶς εἰς Κνωσσόν.—Μάχη εἰς Ἄγ. Μύρωναν.—Ὁ Βυζαντινὸς Στόλος εἰς Σουῖδαν.—Νίκαι Ἑλλήνων εἰς Ἀποκέρωσαν.—Τὰ κατὰ τὸν Ἀφεντουλην, καὶ καθαιρέσεις αὐτοῦ.—Συχναὶ ἐκδρομαὶ τῶν Τούρκων εἰς τὰ Ἀνατολικά.—Μάχη εἰς Μάλια.—Δευτέρα ἀποδίδασσι Αἰγυπτίων.

Πρὸ πολλῶν ἡμερῶν ἠπειλοῦν συχναίς οἱ Τούρκοι τοὺς Ἕλληνας, λέγοντες «Οἱ στόλοι μας ἔρχονται, στρατεύματα πολλὰ μᾶς ἔρχονται, καὶ τί θὰ γίνηται σεῖς τότε ;», οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀκούσαντες πολλαίς ταῦτα, καὶ ἔτος ὀλόκληρον σχεδὸν οὕτως ἀπειλούμενοι, δὲν ἐπίστευον, ἀλλὰ τὴν 28 τοῦ Μαΐου ἔγεινε τοῦτο καὶ πιστευτόν, καὶ ὄρατόν.

Ἀπὸ τὸ πρῶν τῆς ἡμέρας ἐκείνης καταγόμενα τὰ πλοῖα εἰς τὸν Ἀμφιμαλλικὸν κάλπον (τὴν Σουῖδαν), ἐξερεύοντο μακρόθεν ἀπειρούς κανονοβολισμούς· ὁ δὲ σκοπὸς τῶν βέβαια ἦτο νὰ καταπλήξωσι τοὺς πολεμίους, εἰς τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον ἐμελλον ν' ἀντιπαραταχθῶσι. Διέπλευσε δὲ ὁ στόλος ἐκεῖνος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν μέχρι τῆς Κρήτης, καὶ προσέτι διέτριψε περὶ τὴν νῆσον Κασσῶν, καὶ ἀπέναντι τοῦ Ἡρακλείου ἰκανὸς ἡμέρας ἔξ αἰτίας τῆς

γαλήνης, χωρίς ν' ἀπαντηθῆ ὑπὸ Ἑλληνικῶν πλοίων καθ' ὄλον αὐτὸν τὸν μακρὸν διάπλουον.

Τὴν 28 λοιπὸν τοῦ Μαΐου ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐνελημενίσθησαν ἑκατὸν δεκατέσσαρα πλοῖα εἰς τὸν εἰρημένον κόλπον. Ἐκ τούτων δέ, τὰ μὲν τριάκοντα περίπου ἦσαν πολεμικὰ τῆς Αἰγύπτου, φέροντα τὴν τουρκικὴν σημαίαν, τὰ δὲ λοιπὰ ἦσαν φορητὰ, εἰς τὰ ὅποια ὅλα ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία πολλῶν δυνάμεων τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης· καὶ μετεκόμιζον ταῦτα, ἐπιδεικνύοντα τὸν τύπον τοῦ Σταυροῦ εἰς τὰς σημαίας των, τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα καὶ τοὺς στρατοὺς τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἐβοήθουν οὕτω τὸν τύραννον διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς μαχομένους καὶ ἐξολοθρευομένους Ἑλληνας ὑπὲρ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ τούτου τοῦ Σταυροῦ.

Δέκα χιλιάδες ἦσαν περίπου, τὸ πλεῖστον μάλιστα μέρος αὐτῶν ἐκ τῶν μισθοφόρων μαχιμωτάτων Ἀλβανῶν, οἱ μεταφερθέντες στρατοί, ἐν οἷς ἦσαν πεντακόσιοι περίπου τῆς Αἰγύπτου ἰππεῖς, καὶ αὐτῶν ὅλων ἀρχηγὸς ὑπῆρχεν ὁ Χασὰν πασᾶς, ὁ Ἀλβανὸς ἐκεῖνος, ὅστις εἶχε σταλῆ καὶ προηγουμένως ὑπὸ τῆς Πόρτας μετὰ τοῦ Μεχμεταλῆ, διὰ ν' ἀποκαταστήσῃ τὰ πράγματα τῆς Αἰγύπτου.

Ἡ παρουσία τοιαύτης δυνάμεως ἐνεθάρρυνεν, ὡς ἦτον ἐπόμενον, τοὺς Τούρκους· διότι ἅμα ἐνελημενίζοντο πλοῖα, εὐθὺς ἐπεχείρουν καὶ τὴν ἀπόβασιν ἕκαστον μὲ κανονοβολίας, διὰ νὰ φοβίσῃσι μᾶλλον μὲ τοῦτο. Ταῦτοχρόνως δὲ ἐξῆλθον λίαν πρῶτ' καὶ ἐκ τοῦ φρουρίου πολλοὶ Τούρκοι, διὰ νὰ δώσῃσι ταχέως τὴν συνδρομὴν των εἰς τοὺς ἀποβιβαζομένους κατὰ τὰς Ἀλυκὰς στρατοὺς. Τοιαῦτα ὅμως νέα φαινόμενα ἀπεθάρρυνον πρὸς ὄραν τοὺς Ἑλληνας, καθόσον περιεκλείοντο εἰς ἐκείνην τὴν περίστασιν καὶ πολλοὶ εἰς τὸ Ἀκρωτήριον τοῦ Μελέχα, ὅπου καὶ ἐκινδύνουν. Ἄλλ' οἱ εὐρεθέντες τότε ὄπλαρχηγοὶ Σήφρακας καὶ Ἰ Χάλης εἰς Νεροκοῦρον ἐνεψύχωσαν ἐκ νέου τόσον τοὺς στρατιώτας των, ὥστε τοὺς ἐφιλοτίμησαν καὶ νὰ προκινδυνεύσῃσι, διὰ νὰ σώσῃσι τοὺς ὡς ἀνωτέρω κενδυνεύοντας.

Κατὰ τὸ Ἀκρωτήριον, ὡς εἶπομεν, ὑπέκειντο εἰς κίνδυνον ἐπέκεινα τῶν τριακοσίων Ἑλλήνων πολεμικῶν, δηλονότι ἀνδρῶν, γυ-

ναικῶν καὶ γερόντων, ἐξ ὧν πολλοὶ τοιοῦτοι εἶχον μεταβῆ ἑκεῖσε, ἐπιχειροῦμενοι εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ὀπλων τῶν, διὰ τὰ συνάζωσιν ἰλαίας, καὶ ἄλλα τρόφιμα τὰ πρὸς τὸ ζῆν· τὸ δὲ Ἀκρωτήριον ἐνόησε ἰσθμὸς τις μετὰ τὸ ἄλον τῆς Κρήτης, τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον καθίσταντο ἄλλως διόλου κύριοι οἱ Τούρκοι, καὶ τότε ἀπέβηκεν δασχερεστάτη ἡ διάβασις τῶν περιχλειομένων ἐκεῖ εἰς τόπον ἐπικίνδυνον.

Ταῦτα πάντα καθαρῶντες ὁ Σήρακας καὶ Χάλης, ἐκινήθησαν ἀμύσως, ἀπειρήσαντες παντὸς κινδύνου, κατὰ τῶν πολυμῶν μὲ μόλις τριακασίους ἐκ τῶν παρευρεθέντων τότε ἀνδρῶν εἰς τοιαύτην ὁμωσ ἔβραν, οἱ μὲν ἐξεληθόντες τῶν Χανίων περίπου χίλιοι Τούρκοι εἶχον προχωρήσει μέχρι τῆς θέσεως Βλυτιά, οἱ δὲ ἀπεβιβάζοντο ἡρέμα εἰς Ἀλυκάς, καὶ οἱ ἐν τῷ Ἀκρωτηρίῳ μένοντες ἔβλεπον ἐκ τῶν ὄρεων μὲ ἀπελπισίαν τὸν κίνδυνον. Δηρῆθησαν δὲ τότε καὶ οἱ ὡς ἀνωτέρω τυχόντες Ἕλληνας· καὶ ὁ μὲν Χάλης μὲ τινὰς ἐξ αὐτῶν ἐπιπυσῶν εἰς Ἀλυκάς, κατεθορύβει καὶ εἰς τὸ πεδῖον ἀκόμη τοὺς ἀποβιβαζομένους πεζοὺς καὶ ἵππετας· ὁ δὲ Σήρακας μὲ τοὺς λοιποὺς ἐπιδραμῶν εἰς Βλυτίαν, κατεπολέμησε καὶ κατεδίωξεν εἰς τὸ φρουρίον τοὺς Χανιώτας. Ἐβρον λοιπὸν ἀρμόδιον τὸν καιρὸν οἱ κινδυνεύοντες εἰς Ἀκρωτήριον, καὶ καθ' ἣν στιγμήν ἐγένοντο αἱ δύο ταύτοχρόνως συμπλοκαί, ὀρησαντες οἱ ἀπόλεμοι καὶ πολεμικοί, διέβησαν πολλοὶ μάλιστα καὶ διὰ τοῦ αἰγιαλοῦ, ἀβλαβεῖς ὡς οἱ Ἑβραῖοι τὸ πάλαι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, καὶ ἠσφαλίσθησαν εἰς τὸ χωρίον Τσουκαλαριά· τὸ δὲ παράδοξον, ὅτι εἰς καὶ μόνος ἐξ ἄλων ἐκείνων ἐφρονεῖθη, καὶ τοι προσβαλλομένων σφοδρῶς ὑπὸ τῶν ἐναντίων.

Ἠνώθησαν λοιπὸν μετὰ ταῦτα οἱ ὀπισθεμένοι Ἕλληνας ὅλοι, τῶσαν οἱ περὶ τὸν Σήρακας, ὅσαν καὶ οἱ διασωθέντες ἐκ τοῦ Ἀκρωτηρίου πολεμισταὶ εἰς Ἀλυκάς μετὰ τοῦ Χάλης· ὅθεν καὶ δι' ὅλης ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐμάχοντο καρτερικῶς καὶ ἐναντίον τῶν Κυδωνιατῶν Τούρκων, οἵτινες εἶχον ἐπανάλθει εἰς τὸν τόπον τῆς μάχης ἐκ τοῦ φρουρίου πλειότεροι, καὶ ἐναντίον ταύτοχρόνως τῶν ἀποβιβαζομένων, καὶ ἐθανάτωναν ἐκ τούτων πολλοὺς. Τινὰ δὲ καὶ τῶν προσορμισθέντων πολεμικῶν πλοίων εἶχον πλησιάζει παρὰ τῷ αἰ-

γιαλῷ τότε, καὶ ἔριπτον κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὡς χάλαζαν τὰς σφαίρας των. ἀλλ' οὗτοι ἔμαθον νὰ τὰς περιφρονῶσιν, ὅθεν καὶ οὐδεμίαν ζημίαν ὑπέφερον ἐκ τούτων· ἔπεσον δὲ τότε ἐκ τῶν νέων Αἰγυπτίων στρατιωτῶν χῆμοσοι, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ὀλίγοι μόνον τινές.

Ἡ νύξ ἐπῆλθεν οὕτω· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες καταλιπόντες ἐν αὐτῇ τὰς πεδινωτέρας θέσεις των, ὡς μὴ δυνάμενοι τοῦ λοιποῦ ἀνευ κινδύνου νὰ τὰς κατέχωσιν, ὠχυρώθησαν πάλιν εἰς Μαλάξαν· ὁ δὲ Χασάν πασᾶς ἀπεβίβασε τὴν ἐπιούσαν ὄλον του τὸν στρατὸν, σκηνώσας πλησίον εἰς τὰς Ἀλυκᾶς· πάντοτε ὅμως κατεθορυβεῖτο ἀπὸ τὰς ἐνέδρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες καὶ ἀμέσως ἤρχισαν νὰ τὸν ἐνοχλῶσιν ἀπὸ τὰς θέσεις των.

Ἡ πρώτη ἐκείνη τόλμη τῶν εἰρημένων ὀπλαρχηγῶν καὶ ἡ νίκη ἔδωκαν θάρρος εἰς τοὺς Ἕλληνας· περιῆλθε δὲ μετὰ τοῦτο ὁ Σήφρακας καὶ ὁ Ι. Κάλης τὰς ὑπηρεσίας, ἔνθα διέσωζον τὰς οἰκογενείας των πεφοβισμένοι οἱ συναγωνισταὶ καὶ συστρατιῶταί των, τοὺς ὁποίους ἐνεθάρρουν εἰς τὸ νὰ μὴ πτοηθῶσιν ὀλοτελῶς τὸν νέον ἐχθρὸν, καὶ τοὺς προητοίμαζαν οὕτως εἰς νέας νίκας.

Κατ' αὐτὰς ὅμως τὰς ἡμέρας ἄλλη καταπληκτικὴ εἰδησις κατετρόμαξε τοὺς Κρήτας Ἕλληνας· διότι εἶχεν ἤδη κοινολογηθῆ ὅτι ὁ Δράμαλης μὲ τὰ πολυπληθῆ στίφη τῶν βαρβάρων του ἐμβῆκεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ κατερήμονε πᾶν τὸ προστυχόν. Κίνδυνος μέγας ἐπαρουσιάζετο τότε εἰς Πελοπόννησον, ὁ αὐτὸς δὲ κίνδυνος παρομοίως καὶ εἰς Κρήτην· ὅθεν καὶ ἐσυμπέρανον τότε πολλοί, κρίναντες ἀπὸ τὰ δύο ἐκεῖνα μεγάλα κινήματα, τὰ ὅποια ὁ ἐχθρὸς ταῦτοχρόνως ἐνήργησεν, ὅτι ἠνέφξεν ὁ Ἄδης τὸ στόμα του, διὰ νὰ καταπῆ ὅλους τοὺς Ἕλληνας! Τεθολωμένοι ἐφαίνετο τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας ὁ ὀρίζων τῆς Ἑλλάδος· οἱ δὲ φίλοι τῆς ἀνθρωπότητος σκυθρωποὶ ἐσυλλογίζοντο, μήπως ἐκ τῆς ἀδυναμίας των οἱ Ἕλληνες ἀπολεσθῶσιν! Ὁ Θεὸς ὅμως ἐνίσχυσε τοὺς ἀδυνάτους· ὅθεν καὶ μετ' ὀλίγον ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες εἰς Πελοπόννησον τὸν Δράμαλην, καὶ τὸν κατεστενοχώρησαν νὰ εὕρῃ μὲ ὀλίγους διασωθέντας τὴν σωτηρίαν του εἰς τὴν ἰπουνεῖδιστον ἐκείνην φυγὴν του· οἱ δὲ Κρήτες ἐνίκων καὶ αὐτοὶ εἰς πολλὰ μέρη ἐκ διαλειμμάτων τὸν Χασάν, ἐγ-

καταλειμμένοι πάλιν εἰς μόνους ἑαυτοὺς ἀδοθήθησαν καὶ ἤθελον κατεξολοθρεύσει καὶ οἱ Κρήτες τὸν ἐπελθόντα τοῦτον ἐχθρόν, ἂν εἶχον τοῦλάχιστον τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα ἀρκούντα.

Σκηνώσας εἰς τὸ εἰρημένον μέρος ὁ νεωστὶ ἔλθων ἐξ Αἰγύπτου Χασάν πασᾶς μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ του, προητοιμαζέτο, καὶ ἐσκέπτετο συμβουλευόμενος μὲ τούτους ἐντοπίους Τούρκους, πόθεν νὰ κινήσῃ, διὰ νὰ προσβάλλῃ τοὺς Ἕλληνας· οἱ δὲ Ἕλληνες ἰστάμενοι ἀνωθεν ἐπὶ τῆς Μαλακῆς, παρετήρουν τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις, μετὰ τῶν ὁποίων ἔμελλον νὰ ἔλθουν εἰς σύγκρουσιν, καὶ ἐπερίμεναν νὰ ἴδουσι ποῦ ἔμελλε νὰ κινήσῃ, διὰ νὰ τὸν ἐπάρουν κατὰπιν. Τὴν δευτέραν δὲ ἡμέραν ἔτυχον περιπατοῦντες ἐκεῖ ὁ Ἐμ. Ἀντωνιάδης μετὰ τοῦ Πέτρου Τσουκαλαριανοῦ, γνωρίζοντας λεπτομερῶς τὸ μέρος, ὅπου εἶχε σκηνώσει μετὰ τῶν στρατευμάτων του ὁ Χασάν πασᾶς· ἐξήταξε δὲ ὁ ρηθεὶς τὸν στρατιωτικόν τοῦτον περὶ τῶν διαφόρων ἐκεῖ θέσεων, καὶ πόθεν ἠμπόρουν νὰ κτυπήσουν τὸν πολέμιον, ἂν ἐπιτίθεντο κατ' αὐτοῦ· ὁ δὲ Πέτρος περιέγραφε τόσον ἀκριβῶς τὰς θέσεις, ὥστε ἔβλεπέ τις, ὅτι δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐπιπέσουν ἐξαφνα ἐκεῖ οἱ Ἕλληνες, καὶ νὰ φέρουν μεγάλην πρὸς τὸν πολέμιόν των βλάβην. Μετὰ τὴν συνέντευξιν δὲ ταύτην προσεκλήθη ἐκεῖ καὶ ὁ ὄπλαρχηγὸς τῆς θέσεως τῆς Μαλακῆς Σήφκας, πρὸς τὸν ὅποιον ἔγινεν ἀκριβὴς ἐκθεσις τοῦ πράγματος· ἀφοῦ δὲ καὶ αὐτὸς ἐξέτασε τὸν Πέτρον, καὶ ἔλαβε τὰς ἀναγκαῖας περὶ τῶν διαφόρων ἐκεῖ θέσεων πληροφορίας, ἀνέκραξε μετ' ἐνθουσιασμοῦ, ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ ἐπιπέσῃ ἐν καιρῷ νυκτὸς κατὰ τῶν σκηνῶν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ νὰ φέρῃ εἰς αὐτὸν μεγίστην βλάβην, ἤρκει μόνον νὰ συγκατετίθετο εἰς τοῦτο καὶ ὁ Γενικὸς Ἐπαρχος, διὰ νὰ ἐνεργήσῃ τὰ χρειώδη πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ.

Λαθὼν δὲ περὶ πάντων τούτων γινώσιν καὶ ὁ Γενικὸς Ἐπαρχος, καὶ πεισθεὶς περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ καὶ ἐκ τῶν ἰδίων του παρατηρήσεων καὶ τῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἔλαβε, διέταξε καὶ ἰγράφησαν ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Ἀναγνώστην Παναγιώτου καὶ τὸν Χάλην, διὰ τῶν ὁποίων τοὺς ἐπροσκαλοῦσε νὰ παρευρεθοῦν εἰς Μαλακᾶν τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν μὲ ὅσους ἠδύναντο νὰ παραλάβουν μαζῇ τῶν πλειοτέρους στρατιώτας. Καὶ πραγματικῶς τὴν ἀκόλου-

θον ἡμέραν ἔφθασεν ὁ Χάλης μὲ διακοσίους περίπου στρατιώτας, καὶ ἐκοινοποιήθη καὶ πρὸς αὐτὸν τὸ σχέδιον· μὲ τοιοῦτον δὲ ἐνθουσιασμὸν τὸ παρεδέχθη, ἀφῶ μάλιστα κατώπτευσε καὶ οὗτος ὅλας τὰς θέσεις, ὥστε ἐσυμφώνουν μετὰ τοῦ Σήφακα νὰ τὸ ἐνεργήσουν τὴν ἰδίαν νύκτα, ἐλπίζοντες πάντοτε ὅτι καὶ οἱ Λακκιῶται ἤθελον τοὺς προφθάσει εἰς τὴν μάχην Ἐνώπιον λοιπὸν τοῦ Γενικοῦ Ἐπαρχοῦ ἔγινε τὸ σχέδιον τῆς μάχης, κατὰ τὸ ὅποσον ὁ μὲν Σήφακας μὲ τοὺς στρατιώτας του ἤθελον ὀρμήσει κατὰ τῶν σκηνῶν τοῦ Πασᾶ, ὁ δὲ Χάλης ἤθελε προσβάλλει μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν του τὸ κέντρον τοῦ στρατοῦ, καὶ ὁ Μανδᾶς μὲ ἀριθμὸν τινα στρατιωτῶν ἤθελε καταλάβει τὸ χωρίον Τσουκαλαριά, ὅπου εἶχον οἱ Τούρκοι τὰς φυλακὰς τῶν ἐσυμφωνήθη προσέτι νὰ ἐτοιμασθῶν, καὶ νὰ κινήσουν ἀπὸ τὴν Μαλάξαν περὶ τὸ μεσονύκτιον.

Ἀνεχώρησαν λοιπὸν οἱ ὀπλαρχηγοί, καὶ καθεὶς ὑπήγεν εἰς τὸ στρατόπεδόν του, καὶ ἐκοινοποίησεν εἰς τοὺς στρατιώτας τὸ σχέδιον, διατάξας αὐτούς, νὰ κοιμηθῶν ὀλίγον, καὶ νὰ ἐξυπνήσουν περὶ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν διὰ νὰ κινήσουν τὴν δωδεκάτην. Ἄλλ' ὁ κυριεύσας αὐτοὺς γλυκὺς ὕπνος τοῦ Ἰουνίου μόλις τοὺς ἐσυγχώρησε νὰ κινήσουν τὴν δευτέραν ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Εἰς στρατόπεδον, ὅπου δὲν ὑπάρχει τάξις καὶ αὐστηρὰ πειθαρχία, τίποτε βεβαίως ὑγιὲς δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ· διὸ καὶ ὅτε κατέβησαν εἰς τὴν ὑπῶρεικον, τὸ λυκαυγὲς εἶχε προχωρήσει, καὶ ἡ ἡμέρα κατελάμβανεν αὐτούς. Ἄλλ' εἶχε προχωρήσει ὁ Σήφακας καὶ ὁ Χάλης χωρὶς νὰ δευλιᾶσουν παντάπασι, προτιθέμενοι νὰ φθάσουν εἰς τὰς ὀρισμένας θέσεις τῶν. Ἐνῶ δὲ αὐτοὶ ἐπροχώρουν οὕτως, εἶχε φθάσει καὶ ὁ Μανδᾶς εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ χωρίου τῶν Τσουκαλαριῶν, ὅποθεν ἔμελλε νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὸ χωρίον· διὰ νὰ προφθάσῃ δὲ καὶ αὐτὸς ταχύτερον εἰς τὸ μέρος, τὸ ὅποσον ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ ἀνέβῃ ἓνα τοῖχον κτισμένον ἀπὸ ξηρὰς πέτρας, ὅστις κρημνισθεὶς ἐπροξένησε κρότον μέγαν, ὥστε ὁ κρότος οὗτος ἐξύπνησε τοὺς ἐκεῖ φύλακας. Ἰδόντες δὲ οὗτοι τοὺς Ἕλληνας ἐφορμῶντας, ἤρχισαν νὰ πυροβολοῦν, καὶ πρὶν φθάσῃ ὁ Σήφακας καὶ ὁ Χάλης εἰς τὰς ὀρισμένας θέσεις, οἱ ἐχθροὶ εἶχον ἐξυπνήσει, καὶ ἐξεληθόντες ἐκ τῶν σκηνῶν τῶν, ἠτοιμάζοντο εἰς μάχην. Πλησιάζων δὲ ὁ Σήφακας εἰς

τὰς σκηνὰς καὶ ἀκούων, ἀφ' ἑνὸς μὲν μέρους τοὺς πυροβολισμοὺς, βλέπων δ' ἀφ' ἑτέρου καὶ ὅτι οἱ Τούρκοι ἦσαν εἰς κίνησιν, ἐσταμάτησε μετὰ τῶν στρατιωτῶν του, καὶ ἀφού ἐπυροβόλησεν ἀπαξ καὶ δις κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐπὶ τῶν σκηνῶν των ἀπεσύρετο, ἀποκρούων τοὺς ἐπάνω του ἐρχομένους ἐχθρούς, ἕωσού ἔφθασεν εἰς τὴν ὑπώρειαν τῆς Μαλαξᾶς, ὅπου ἠμπόρει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτά του· ἐκεῖ ἔφθασαν καὶ οἱ ἄλλοι καὶ ἐτοποθετήθησαν, καὶ ἐκείθεν ἤρχισαν πλεόν νὰ μάχωνται καὶ τὰ δύο μέρη πεισματωδῶς· καὶ τότε μὲν οἱ Τούρκοι καὶ μάλιστα ἀφού ἔφθασαν καὶ οἱ ἐν Κυδωνίᾳ πρὸς βοήθειάν των, ὤρμουσαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων, πότε δὲ πάλιν οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλ' οὔτε τὸ ἓν, οὔτε τὸ ἄλλο μέρος ἠδυνήθη νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν πολέμιόν του. Εἰς αὐτὴν τὴν ἀμφιρριπῆ κατάστασιν εὐρίσκοντο καὶ τὰ δύο στρατόπεδα, καὶ ἠδύνατο μάλιστα νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ νίκη μᾶλλον ὑπεμεδίει εἰς τοὺς Τούρκους, ὅτε ἕξαφρα ἔφθασεν ὁ Ἀναγνώστης Παναγιώτου με τοὺς Λακκιώτας καὶ ἄλλους, οἵτινες βλέποντες τὴν κατάστασιν τῆς μάχης, χωρὶς ποσῶς ν' ἀναπαυθοῦν ὤρμησαν κατὰ τῶν Τούρκων με τὴν ἀκατατρόμητον ἀνδρίαν των· ἐκ δὲ τῆς ὀρμῆς ταύτης τῶν Λακκιωτῶν ἐμψυχωθέντες καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, ὤρμησαν καὶ αὐτοὶ συγχρόνως, καὶ ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοὺς ἔτρεψαν εἰς φυγὴν, καὶ τοὺς κατεδίωκον φονεύοντες ἕως εἰς τὰς σκηνὰς των, ὅπου πλεόν ἡ πεδιάς δὲν τοῖς ἰσυχῶρει νὰ προχωρήσουν περαιτέρω.

Ἄλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις! Ἄν μέρος τῶν στρατιωτῶν δὲν ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν φονευομένων ἐχθρῶν, καὶ ἐξηκολούθουν τὴν καταδίωξιν, βεβαίως οἱ φονευόμενοι ἐκ τῶν Τούρκων ἤθειλαν φθάσει εἰς μέγιστον ἀριθμόν. Κατὰ τὰς ὁποίας ὅμως οἱ Ἕλληνες ἔπειτα ἔλαβον εἰδήσεις, Τούρκοι ὑπὲρ τοὺς τριακασίους ἐφονεύθησαν εἰς τὴν μάχην ταύτην καὶ πλείοτεροι τῶν δεκαπέντε ἐπληγῶθησαν, ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων δὲ ἐφονεύθησαν δεκαπέντε, καὶ ἐπληγῶθησαν ἄρκετοί. Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις στενοχωρούμενοι ὑπὸ τῆς πείνης καὶ δίψης, ἀπεφάσισαν νὰ ἀναβοῦν εἰς τὴν Μαλαξάν, ὅπου, ἀφού πανδήμως ἐδοξολόγησαν τὸν Θεὸν διὰ τὴν νίκην των, προῖσταμένου τοῦ Γεν. Ἐπαρχοῦ, ἰκοιμήθησαν καὶ ἀνεπαύθησαν.

Ἄλλ' ἂν οἱ Ἕλληνες ἐξεκίνων τὸ μισονύκτιον ἀπὸ τὴν Μα-

λάξαν, καὶ κατελάμβανον τὰς ὁποίας εἶχον σχεδιάσει θέσεις ἐν καιρῷ τῆς νυκτός, καὶ τὸ σχεδίον των ἤθελεν ἐκτελεσθῆ ἀκριβῶς, καὶ τὸ Αἰγυπτιακὸν στρατεύμα τότε κατὰ μέγα μέρος ἤθελεν ἐξολοθρευθῆ, καὶ ἡ Κρήτη ἔκτοτε ἤθελεν ἀπαλλαγθῆ ἀπὸ πολλὰ δεινά, τὰ ὅποια ἀκολούθως ὑπέφερον ἐκ τοῦ στρατεύματος τούτου καὶ ἄλλων, ἅτινα κατόπιν ἐφθασαν εἰς Κρήτην. Ἄλλ' ἀπὸ στρατῶν, εἰς τὸν ὅποιον δὲν ὑπάρχει ἀκριβῆς τάξις καὶ αὐστηρὰ πειθαρχία, ἢ μᾶλλον ἀπὸ ἀτακτῶν στρατῶν, τίποτε βεβαίως ὑγιᾶς δὲν ἤμπορεῖ τις νὰ περιμένῃ, καὶ ἂν ἀπὸ λέοντος ἤθελε σύγκεισθαι οὗτος.

Ἡ ρηθεῖσα μολοντοῦτο νίκη ἔκαμε τοὺς Ἕλληνας νὰ περιφρονήσωσιν ἕλως διόλου τοὺς νέους ἐχθρούς, τοὺς ὁποίους καὶ ἠνώχλουν πάλιν ἀδιακόπως δι' ἐνεδρῶν συχνῶν καὶ ἀκροβολισμῶν· ὁ δὲ Ἄλβανὸς ἐσκηνωμένος εἰς τὸ εἰρημένον μέρος ἐπέμενε, ἀπορῶν τί νὰ πράξῃ ἐρεξῆς. Ὅτι δὲ ὁ μακαρίτης Βότσαρης ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ κατὰ τοῦ Πασᾶ τῆς Σκόδρας εἰς τὴν Ροῦμέλην, τοῦτ' αὐτὸ εἶχεν ἐπιχειρήσει πρὸ ἐνὸς ἔτους νὰ κατορθώσῃ εἰς Κρήτην καὶ ὁ Σήφακας μετὰ τοῦ Ἰ. Χάλη ἐναντίον τοῦ Ἄλβανοῦ Χασάν Πασᾶ, καὶ μᾶλλον ἐντελέστερα. Διότι οὗτοι τοῦλάχιστον ἐσώθησαν τότε τοῦ κινδύνου· καὶ ἂν βεβαίως ἡ Κρήτη δὲν ἦτο νῆσος, δὲν ἦτο παράδοξον καὶ ὁ Χασάν Πασᾶς νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ὡς καὶ ὁ Σκόδρας· οἱ δύο ὅμως οὗτοι ὀπληρχηγοὶ δὲν ἔτυχον ὑμνωδῶν, ὡς δὲν ἐξυμνήθησαν οὐδὲ τόσαι ἄλλαι ἥρωικαὶ τῶν Κρητῶν πράξεις· διότι οὗτοι ἐφρόντιζον πῶς νὰ πράξωσιν ἔργα, προσπαθοῦντες τοιοιτοτρόπως νὰ ἐλευθερώσωσι τὴν πατρίδα των, ἂν καὶ δυστυχῶς ἀπέτυχον κατ' ἀπόφασιν τῶν ἰσχυρῶν.

Ἐν τούτοις δέ, ἀφοῦ κατεπληκῶθη ὅλη σχεδὸν ἡ πεδιάς τῆς Κυδωνίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ Δαμινός, ὁ Ταμπάρης καὶ ὁ Πρινόλης μετὰ τριάκοντα ἄλλων Ἀκρωτηριανῶν περίπου, ἀφειδήσαντες παντὸς κινδύνου, διέβησαν ἐν νυκτὶ λεληθότως ἐκ τῆς Μαλάξης εἰς τὸ Ἀκρωτήριο, καὶ κατέκασαν τὰ εἰς αὐτὸ διάφορα ὄχυρά οἰκήματα, καὶ τὸν πύργον εἰς τὰς Στέρνας, τὰ ὅποια εὖρον σχεδὸν ἀφύλακτα, διὰ νὰ μὴν ἔχωσιν ἐπομένως καταφύγια οἱ ἐχθροὶ ἐνταῦθα· ἐφόνευσαν οὗτοι τότε σποράδην καὶ δέκα ἕως δώδεκα Τούρκους οἱ ὅποιοι δὲν ἐπίστευον εἰς τοιαύτην περίστασιν, ὅτι ἦτον

εύκολον νὰ ἔλθωσι κατ' αὐτῶν πολέμιοι· ἀλλὰ πῶς διεσώθησαν οὗτοι ἔπειτα;

Οἱ Τούρκοι κατέβαλον βεβαίως τότε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν, καὶ διαφόρους ἔστηναν ἐνέδρας εἰς διάφορα μέρη ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, διὰ νὰ μὴ τοὺς ἀφήσωσι ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τοῦ Ἀκρωτηρίου ἀβλαβεῖς· διὸ καὶ οἱ λοιποὶ συναγωνισταὶ τῶν ἐντεῦθεν ἤρχισαν ν' ἀπελπίζωνται διὰ τὴν σωτηρίαν τῶσιν ἀνδρείων πολεμιστῶν.

Καταστενοχωρημένοι λοιπὸν οὕτως, ἐτόλμησαν νὰ διαβῶσιν ἀπὸ τὸ μέσον σχεδὸν τῶν ἐχθρῶν φανερά· ὅθεν καὶ πρώτῃν τινὰ ὑποκριθέντες ὅτι ἦσαν Τουρκικὸν ἀπόσπασμα, ὠδεύον πλησίον τοῦ φρουρίου ὑπὸ τὴν βολὴν τῶν κανονίων τὴν εἰς Ἅγιον Λουκᾶν ἀγούσαν ὁδόν, ὅποθεν ἐπίστευον οἱ Τούρκοι ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ διαβῶσι, καὶ ἐκεῖθεν διελθόντες δρομαῖοι τὴν εὐρείαν πεδιάδα, ἔφθασαν εἰς Κεραμεῖα, ἐξαπατήσαντες οὕτω τοὺς ἐχθρούς.

Ἀφοῦ ὅμως οἱ Ἕλληνες μὲ τὴσιν μόνον δύναμιν κατώρθωσαν νὰ νικήσωσιν, ὡς εἶπομεν, κατὰ πρῶτον τὸν Αἰγύπτιον στρατὸν, καὶ μάλιστα τοὺς ἐμπειροπολέμους Ἀλθανούς, ἐνόμισαν κατ' ἀλληλοὺς νὰ κάμωσι καὶ ἄλλην μάχην συστηματικὴν κατ' αὐτῶν· ὅθεν καὶ προσεκάλεσεν ὁ Γ. Ἐπαρχος παρευθὺς τὸν Α. Πρωτοπαπαδάκην μὲ ὄλους τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἀποκορωνίτας καὶ Σφακιανούς, καὶ τὸν Α. Παναγιώτου καὶ Β. Χάλην μὲ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς Κυδωνιάτας. Συνηθροίσθησαν λοιπὸν οὗτοι εἰς Μαλαῆξαν, ὁμοῦ καὶ οἱ στρατιῶται τοῦ Σήφακα, εἰς τὸν ὅποιον ὑπέκειντο καὶ οἱ Ἀκρωτηριανοί· τούτων δὲ ὄλων ὁ ἀριθμὸς ἔφθανεν εἰς δύο χιλιάδας περίπου.

Ταύτοχρόνως ὅμως προπαρασκευάζετο καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Αἰγυπτίων Χασάν πασᾶς μὲ ὄλον τοῦ τῶν στρατῶν διὰ μάχην ἀποφασιστικὴν· καὶ δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἐπροσκάλει οὗτος καὶ τοὺς Χανιώτας Τούρκους νὰ ἐξελθῶσι· μετέφερε δὲ συγχρόνως καὶ ἐκ τοῦ Σελίνου καὶ Κισάμου τὸν Κκούρη μὲ πολλοὺς μαχίμους ἄνδρας τῶν μερῶν ἐκείνων· καὶ μὲ τῶσιν στρατὸν ἐκ δώδεκα χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν εἶχε κάμει ἀπόφασιν νὰ προσβάλῃ τοὺς Ἕλληνας, καὶ νὰ ἐπιμεινῇ ἕως ὅτου γείνη κύριος τῆς Μαλαῆξης, τὴν ὁποίαν

έθεώρει λίαν ἀναγκαῖον νὰ καταλάβῃ ὡς ὄχυράν διὰ τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματά του.

Οὕτω λοιπὸν διατεθειμένων ἀμφοτέρων, ἡ μάχη προεκλήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπὸ τὸ πρῶτὸ τῆς 12 ἢ 13 τοῦ μηνὸς ἔλθόντες τινὲς ἐπυροβόλησαν τοὺς Τούρκους, τοὺς κατέχοντας ὄχυράματά τινα περὶ τὰ Τσυκαλαριά· ἐξελθόντες δὲ καὶ οἱ Τούρκοι τότε, ἀντέκρουον ἰσχυρῶς τοὺς ἐπιτεθέντας, ἢ δ' ἄμυνα προεχώρει τότε πεισματωδεστάτη ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Οἱ Ἕλληνες ὁμῶς, καίτοι ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς, ἀντεῖχον μὲ καρτερίαν, ὡς κατέχοντες καὶ τὰ καταλληλότερα πρὸς πόλεμον μέρη· πολλάκις δὲ μάλιστα ἐπεχείρησαν οὗτοι καὶ εὐτυχεῖς ἐφόδους, εἰς τὰς ὁποίας ἐπροξένουν φθορὰν εἰς τοὺς ἰσχυρῶς ἀνθισταμένους Τούρκους, μολοντί καὶ ἀξίωματικοὶ Τούρκοι ἰστάμενοι ὅπισθεν ξιφῆρεις ἐτιμῶρουν τοὺς ὀπισθοποροῦντας στρατιώτας των. ἐξετοπίσθησαν ὁμῶς ὑπὸ τῆς βίας καὶ τῆς ὀρμῆς τῶν Ἑλλήνων οἱ Τούρκοι, καταλιπόντες τὰς θέσεις των, καὶ ὄχυρωθέντες πάλιν περὶ τὰ Τσυκαλαριά. Τὰ δὲ εὐρισκόμενα εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας πολεμικὰ πλοῖα τῆς Αἰγύπτου, πλησιάσαντα εἰς τὴν ἀκτὴν, ἐσφενδόνιζον ἀκαταπαύστως τὰς σφαῖρας των, διὰ νὰ φοβίζωσιν οὕτω τοὺς ἐφορμῶντας Ἕλληνας.

Εἰς τοιαύτην ὁμῶς κατάστασιν περὶ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐπρόφθασεν ἐκ Χανίων ἄλλη ἐπικουρία ἐκ 500—600 περίπου ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ὠδήγει ὁ ἐμπειροπόλεμος Καούρης, καὶ ἐπρόσθεσε νέον θάρρος εἰς τοὺς Τούρκους· ἐξορμήσαντες δὲ ἀπαξάπαντες ἀκούραστοι τότε κατὰ κεκμηκότων, ἔτρεψαν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὀπίσω.

Ἐπεριωρίσθησαν λοιπὸν μετὰ πολλὰς ἀντικρούσεις τότε οἱ Ἕλληνες εἰς μόνας τὰς θέσεις τῆς κάτω Μαλαξίας, ὅπουθεν ἐμάχοντο πάλιν καρτερικῶς μὲ φθορὰν των. Ἐπεσαν δὲ τότε μεταξύ 40 περίπου ἄλλων καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Πατεράκης καὶ Μανώλης Ἀλιβάνιστος· ὁ μὲν πρῶτος ἀρχηγὸς τῶν Μαλαξιανῶν, ὁ δὲ τῶν Πεμονιανῶν, γενναῖοι ἄνδρες, καρτερικοὶ καὶ φιλοπόλεμοι· σὺν τούτοις δ' ἔπεσε καὶ ὁ Γεώργιος Κωνσταντουδάκης, ἀδελφὸς τοῦ Σήφακα, ἄγων τὸ τριακοστὸν τῆς ἡλικίας του ἔτος, ρωμαλέος ὡς ὁ

Σήφακας, μαχητὴς ἀριστος καὶ ἀνὴρ ἀγαθός· ἐκ δὲ τῶν Τούρκων ἔπεσον ὑπὲρ τοὺς 200, διότι οὗτοι κατεῖχον καὶ τὰς ἐπισφαλεστέρας θέσεις.

Εἰς τὴν μάχην ταύτην οἱ Ἕλληνες, ἂν καὶ ὀλίγοι, κατέχοντες ὁμῶς ἐπικαίρους θέσεις, δὲν ἤθελον ὑποχωρῆσαι, ἂν κατὰ δυστυχίαν δὲν ἤρχιζον ἐκ τῆς πρωίας νὰ λειποτακτῶσιν οἱ στρατιῶται τοῦ Πρωτοπαπαδάκη· ἡ δὲ λειποταξία, εἰς ἄτακτον μάλιστα στρατόν, εἶναι τὸ ἐπικινδυνωδέστερον· διότι ἅμα ἴδωσί τινες λειποτακτας, ὡς ἐκ συνήματος, ὁ εἰς παρακολουθεῖ τὸν ἄλλον καὶ φεύγουσι, καὶ οὕτως ἐξασθενεῖ καὶ ὁ ἰσχυρότερος ἐνίοτε στρατός· ἐπέμενον μολοντοῦτο ἐγκαρτεροῦντες οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, οἵτινες καὶ ἐφόνευσαν Τούρκους πολλούς.

Ὁ δὲ Σήφακας, περιορισμένος καὶ αὐτὸς τότε μὲ πολλοὺς κατὰ τὴν θέσιν Πούνταν, ἀντεπαλαίε κωλύων μὲ καρτερίαν τὴν πρόοδον τῶν ἔχθρῶν, ἔνθα καὶ ἐκινδύνευσε πολλάκις· ὅτε δὲ εἶδε πίπτοντα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὸν προσφιλῆ ἀδελφὸν Γεώργιον, ἀρπάσας λίθους χειροπληθεῖς, ἔρριπτε κατὰ τῶν ἔχθρῶν, παροτρύνων συνάμα διὰ τῆς βροντώδους φωνῆς του καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μαχητὰς νὰ ὀρμῶσι κατ' αὐτῶν. Καὶ οὕτως, αὐτὸς μὲν ἠδυνήθη ν' ἀρπάσῃ τότε τὸν νεκρὸν τοῦ ἀδελφοῦ του, οἱ δὲ λοιποὶ δύο ἢ τρεῖς πεσόντας νεκρούς.

Διήρκεισε δὲ τοιαύτη πεισματώδης πάλη μέχρι σχεδὸν βαθείας νυκτός, ὅποτε ἀπεσύρθησαν οἱ Ἕλληνες εἰς Μαλαῆξαν, ἀφήσαντες τὰς θέσεις των· ἐνταῦθα δὲ συνελθόντες εἰς συμβούλιον οἱ ὀπλαρχηγοί, ἐσκέπτοντο περὶ τοῦ πρακτέου. Καὶ ὁ μὲν Πρωτοπαπαδάκης ἐπρότεινε ν' ἀναχωρήσωσι, διὰ τὸν λόγον ὅτι αὐτε τροφὰς εἶχον, οὔτε πολυμεφόδια· ὁ Χάλης ὁμῶς μετὰ τοῦ Σήφακα ἐπέμενον νὰ διακαρτερήσωσιν εἰς Μαλαῆξαν, ὑποσχόμενοι ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ὥρῶν ἠδύναντο νὰ φέρουν ἀπὸ τὰ Κεραμεῖα πολυμεφόδια, μὲ τὰ ὅποια καθὼς καὶ μὲ τὰ ὑπάρχοντα νὰ διατηρηθῶσιν, ἐκεῖ, ζωὴς νὰ οἰκονομήσωσι περισσότερα. Εἰς ταῦτα δ' ἐσυμφώνει καὶ ὁ Ἀφεντούλης· δυστυχῶς ὁμῶς ὑπερίσχυεν ἡ γνώμη τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, διότι εἶχον λειποτακτῆσαι καὶ οἱ πλείότεροι αὐτοῦ στρατιῶται, ὡς προτεινόντος τὴν ἔλλειψιν τροφῶν, καὶ οὕτως ἀπεσύρ-

θησαν περί τὸ μεσονύκτιον εἰς τὸ χωρίον Κάμπους· οἱ δὲ Τοῦρκοι διανυκτερεύοντες εἰς τὰς θέσεις των, ἐπερίμενον νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ἐπιούσαν τὸν πόλεμον. ἐπιμένοντες διὰ πάσης θυσίας νὰ γίνωσι κύριοι τῆς ὀχυρᾶς Μαλάξης· τὴν πρῶταν ὅμως μὴ ἰδόντες Ἕλληνας ἔμπροσθέν των, κατέλαβον αὐτὴν ἀμαχητί, καὶ ἐγκατέστησαν φρουρὰν δυνατὴν, καὶ φρούραρχον τὸν χιλιάρχον τότε Μουσταφᾶν· ἀσφαλισθεὶς δὲ οὕτως ἐντεύθεν ὁ Χασὰν πασᾶς, μετέφερε τοὺς λοιποὺς στρατιώτας εἰς Κλαδισσόν, ἔνθα ἐσκήνωσε καὶ αὐτός.

Μετὰ δέκα ἢ δωδεκα ἡμέρας, ἀφοῦ κατέπλευσεν ὁ στόλος, ἀνεφάνησαν ἕως δεκαπέντε πλοῖα τῶν Σπετσῶν ἔμπροσθεν τῆς Σούδας· προσέβαλον δὲ ταῦτα μάλιστα καὶ δύο πλοῖα τοῦ στόλου, εὔρεθέντα ἐκτὸς τοῦ λιμένος, καὶ ἐπέφερον ζημίαν εἰς τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν. Μετὰ ἑπτὰ ὅμως ἢ ὀκτὼ ἡμέρας ἔγειναν πάλιν ἄφαντα ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Κρήτης τὰ Σπετσωτικὰ πλοῖα· διότι δὲν εἶχον φανῆ Ὑδραϊκά, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐλέγετο, ἐπερίμεναν.

Ἄν ὅμως ὄχι μόνον τόσα πλοῖα, ἀλλ' ἀξιόμαχος τις μοῖρα Ἑλληνικὴ ἤθελε προλάβει μακρὰν τῶν λιμένων τῆς Κρήτης τὸν Αἰγυπτίον ἐκεῖνον στόλον. ἦτο δυνατόν ὄχι μόνον νὰ ἐμποδίσῃ τὰ πλεῖστα μεταγωγὰ ἐκ τῶν ξένων πλοίων, νὰ κατεξολοθρεύσῃ δὲ καὶ τοὺς δι' αὐτῶν μετακομιζομένους Αἰγυπτίους καὶ Ἄλθανούς, καὶ νὰ κυριεύσῃ σημαντικὰς πολεμικὰς ἀποσκευὰς, τὰς ὁποίας μετέφερον, ἀλλ' ἦτο πιθανόν νὰ καύσωσι καὶ τινὰ τῶν πολεμικῶν τοῦ Σατραπικοῦ πλοίων, ὡς ἔπραξαν πολλάκις καὶ εἰς ἄλλα μέρη παρόμοια ἀνδραγαθήματα οἱ θαυμάσιοι Ἕλληνες ναυτικοί, καὶ τότε ἐσώζετο ὄχι μόνον ἡ Κρήτη, ἀλλὰ καὶ ἅπασα ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων, εἰς ὃν ὑπέπεσεν ἔπειτα· διότι δυσκόλως ἤθελεν ἀποφασίσει ὁ Μεχμεταλῆς νὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦ λοιποῦ ἄλλην ἐκστρατείαν, ἀποτυγχάνοντας τοῦ πρώτου ἐπιχειρήματος. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως, ἐπιχειρήσας καὶ ἄλλας δύο ἐφεξῆς ἀποβάσεις ἀνενόχλητος ὅλως διόλου εἰς τὴν Κρήτην, κατώρθωσε μὲ τὰς ὑπερτερούσας του δυνάμεις ν' ἀποκάμωσι κατ' ὀλίγον οἱ ἐπαναστάται Κρήτες, καὶ ἐπομένως κατέστησε τότε ἀσφαλὲς ὀρμητήριον τὴν Κρήτην, ὁπόθεν εὐκόλως ἐβλαπτεν ἐφεξῆς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἠπέιλησε τὴν γενικὴν καταστροφὴν τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν καὶ ἤθελε

κατορθώσει τὸν σκοπὸν του, ἂν αἱ κραταιαὶ τρεῖς Δυνάμεις δὲν ἐπρόφθανον νὰ τὴν σώσωσιν.

Ἀφίροντες ἤδη πρὸς καιρὸν τὸν Χασάν πασῶν περὶ τὸν Κλαδιστὸν, μεταβαίνομεν εἰς τὰ κατὰ τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης μέρη γινόμενα.

Διαβαίνοντας τοῦ εἰρημένου στόλου ἀπέναντι τοῦ Ἡρακλείου, συνητήθησαν ἐν αὐτῷ οἱ δύο πασάδες ὁ Σερίφης καὶ ὁ Χασάν, οἵτινες καὶ ἐσυμφώνησαν, ὡς ἐλέγετο, νὰ κινήθωσιν ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἑτέρου μέρους ταύτοχρόνως ἀμφότεροι, διὰ νὰ καταβάλωσι βικιότερον τοὺς ἑπαναστατήσαντας· ὅθεν καὶ ἀπεβιδάσθησαν ὑπὸ τὸν Σερίφην ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ὡς δυνάμεις ἐκτελεστικῆ καὶ πεντακῆσιοι περίπου ἐκλεκτοὶ Ἄλβανοί. Ἄλλως ὅμως ἀπέβη τὸ πρᾶγμα· διότι ὁ μὲν Αἰγύπτιος πασᾶς εὗρεν ἀντιπάλους ἰσχυροὺς εἰς τὰ δυτικὰ μέρη, ἔνθα ἀπεβιδάσθη, ὁ δὲ τοῦ Ἡρακλείου Σερίφης στρατοπεδεύσας παρευθὺς εἰς Ἅγιον Μύρωνα, χωρίον τῆς Κνωσσοῦ, ἐτάχυνε μὲ τὸ κίνημά του νὰ ἐγερθῶσιν εἰς τὰ ὄπλα τῶν μερῶν ἐκείνων οἱ λαοί.

Τότε δὲ ὁ Μ. Κουρμούλης καὶ ἡ Διοίκησις τῆς Κρήτης ἐνόμισαν κατάλληλον τὴν περίστασιν· διὸ καὶ ἐπευσαν νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς περὶ τὸ Τυμπάκιον ἐστρατοπεδευμένους δισχιλίους περίπου Τούρκους, τῶν ὁποίων ἦσαν ἀρχηγοὶ ὁ Ἀρριολίδης καὶ ὁ Μουσταφᾶς Καψάλης· προετοιμασθέντες λοιπὸν περὶ τὸν Πλάτανον, χωρίον τοῦ Ἀμαρίου, οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν Σφρακιανοί, οἱ περὶ τὸν Τσουδερόν Λαμπατοί, οἱ μετὰ τοῦ Γ. Δεληγιαννάκη Ρεθύμνιοι, οἱ Ἀμαριῶται καὶ ὅσοι ἠκολούθουν τότε ἔνοπλοι τὸν Κουρμούλην καὶ Ζερβουδάκην ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ἐπετέθησαν κατὰ τὸν Ἰούνιον ἐναντίον τῶν εἰρημένων Τούρκων. Ἄν καὶ ἡ πεδινὴ θέσις τοῦ Τυμπακίου ἦτο βοήθητικὴ μᾶλλον πρὸς τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους συνώδεε τότε καὶ μικρὸν ἱππικόν, οἱ Ἕλληνες μολοντούτο ἐνεκαρτέρησαν διαφιλονεικῆσαντες εὐστόχως περὶ τῆς νίκης, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των μετὰ πολλὴν ἀντίστασιν νὰ ὀπισθοπορήσωσι, καὶ κατέλαβον τότε τὸ ὄρεινόν χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας Κλήμα λεγόμενον· ἔπεσαν δὲ εἰς

τὴν μάχην ἐκείνην ἐκ μὲν τῶν Τούρκων ὑπὲρ τοὺς τριάκοντα, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἕως δεκαπέντε.

Ἐπανελάθον δ' ὅμως οἱ Ἕλληνες μετὰ 5 ἢ 6 ἡμέρας εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τὴν κατὰ τῶν πολεμίων προσβολήν, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν καὶ τότε ἄλλο, ἢ νὰ ζωγήσωσι μόνον δύο ἐκ τῶν Τούρκων, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπέλυσαν τὴν ἐπιούσαν. Βλέποντες ὅμως οἱ Τούρκοι, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐχθρῶν των ὀλονεν ἤϋξανεν, ἐζήτησαν διὰ τῶν ἀρχηγῶν των ὀλιγοήμερον ἀνακωχὴν, τὴν ὁποίαν ὁ Κουρμούλης ἔπεισε τοὺς συναρχηγούς του Ἕλληνας νὰ δεχθῶσιν· ἤλπίζον δὲ οἱ ἐναντίοι ἐκ ταύτης, ὅτι ἕως ἐν τῷ μεταξῦ τούτῳ ἐπρόφθανεν εἰς αὐτοὺς καὶ ἄλλη τις βοήθεια, καὶ προσέτι ὅτι ἤθελον δυνηθῆ νὰ μεταφέρωσιν ἡσύχως εἰς Ἡράκλειον τὰς οἰκογενείας καὶ τὰ οἰκιακά των.

Ἐν τούτοις ὅμως ὠφεληθεὶς ἐκ ταύτης ὁ Κουρμούλης ἤρχισε παρευθὺς νὰ καταλαμβάνῃ τὰ ὑπὸ τὴν ὑπώρειαν τῆς Ἰδης ὄρεινὰ χωρία, οἷον τὰ Βόρριζα, τὸν Ζερόν, τὴν Γρηγοριάν καὶ Γέργερην μέχρι τῆς θέσεως Κουδοῦνι ἀπέναντι τῶν Ἀσιτῶν, χωρίου τῆς Κνωσσῶ, καὶ ὤπλιζε ταχέως ὅλους τοὺς κατοίκους· ἐξαπέστειλε δὲ ταυτοχρόνως καὶ τὸν Ἀποστόλην Καρατάρην, τὸν Δημήτριον Κουτρικῆν, τὸν Ἰωάννην Κοῦλον, καὶ ἄλλους τοιοῦτους, οἵτινες ὤπλιζον καὶ αὐτοί, καὶ ἐξήγειρον κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς Καπετανιανούς, καὶ ἄλλους κατοίκους τῶν πρὸς τὴν παραλίαν κειμένων ὄρεινῶν χωρίων.

Εὐρέθησαν λοιπὸν οἱ Τούρκοι τότε αἰφνης κατὰ τὸ πεδίον ἐν τῷ μέσῳ περικυκλούντων πολεμίων· ὅθεν καὶ ἠναγκάζοντο κατ' ὀλίγον ν' ἀναχωρῶσι κατ' ἀποσπάσματα· ἐπιθόντες ὅμως τότε ἰσχυρότεροι οἱ Ἕλληνες τοὺς προσέβαλον ἀναχωροῦντας ἐκ τοῦ Τυρπακίου, καὶ νικήσαντες αὐτοὺς, τοὺς καταδίωξαν μέχρι τοῦ χωρίου Ἀγίας Βαρβάρας, ὅπου ἠδυνήθησαν νὰ σταθῶσιν ὀχυρωθέντες· ἐφανεύθησαν δὲ εἰς ταύτην τὴν μάχην ἐκ τῶν Τούρκων ὑπὲρ τοὺς ἑκατόν, ὅτε ἠρίστευσεν ὁ Κουτρικῆς, φονεύσας, ὡς ἐλέγετο, ἑννέα ἐκ τῶν πολεμίων. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν μόνον τρεῖς, καὶ ἐτραυματίσθησαν εἴκοσι· ἔγειναν ὅμως οὗτοι κύριοι πολλῶν πολυτίμων

ὄπλων, ζώων καὶ ὄλων τῶν ἐχθρικών πολεμεφοδίων. τὰ ὅποια οἱ Τούρκοι ἀφῆκαν εἰς τὴν καταδίωξιν.

Ἐμεινε λοιπὸν ἤδη καὶ ἡ εὐρεία ἑπαρχία τῆς Γορτύνης εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων· ἐξεκινώθη ὁμως σύμπασα ἡ ὀργή τῶν Ἑρακλειωτῶν Τούρκων κατ' αὐτῆς· διότι καὶ τὸ πεδινὸν τῆς χώρας ἴδιδεν εἰς αὐτοὺς πλειοτέραν εὐκολίαν, ὥστε διὰ τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν κατερήμενον τὸν τόπον, καὶ κατεξολόθρευον τοὺς κατοίκους· ὁ δὲ Κουρμούλης ἔσπευδε ν' ἀπομακρύνῃ ἕσον τὸ δυνατόν τὰ δεινὰ ἀπὸ τὸν τόπον ἐκεῖνον, καταστήσας παρευθὺς οὗτος διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν τοὺς ἀξιοτέρους εἰς κατάλληλα χωρία καὶ εἰς τὰ περὶ αὐτὰ· οἷον τὸν Ἀποστόλην Καρατάρην εἰς Καπετανιανὰ, τὸν Ι. Χούλον εἰν Πομπηίαν, τὸν Δ. Κουτρικῆν εἰς Κουσέν, τὸν Ἀποστόλην Ψωμαδάκην εἰς Τυμπάκιον, τὸν Στυλιανὸν Χατζηδάκην εἰς Βορρίζια, τὸν Ἰωάννην Χελιδόνην εἰς Γρηγοριάν, τὸν Γεώργιον Χαλιχίην ἀλλοῦ, καὶ ἄλλους τοιούτους ἄνδρας φιλοπολέμους καὶ ἐπιρροὴν ἔχοντας, οἵτινες προθύμως συνείραμον πάντα τὸν Κουρμούλην, ὅστις καὶ συνέλαβε παρευθὺς τὴν ἰδέαν νὰ συστήσῃ μικρὸν ἵππικόν, τὸ ὅποιον κατ' ὀλίγον καὶ κατέστησε κατὰ τι ἀξιόμαχον· ὅθεν καὶ δι' ὄλων τούτων ὑπερασπίζων κατὰ τὸ δυνατόν τὸν τόπον του, καθίστατο ἡσμέραι ἐπίφοβος εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Καὶ ὁ Σερὶφ πασῶς δ' αὐτὸς κατέγεινε πῶς νὰ ἐξασθενίσῃ τὰ ὄπλα ἐν Γορτύνη· διὸ ὄχι μόνον μὲ καθημερινὰς ἐπιδρομὰς, ὡς εἴδομεν, κατεθούρει τοὺς ἐκεῖ ἐνόπλους, ἀλλ' ἠτοιμάζετο νὰ ἐπιπέσῃ καὶ βαρύτερος· ἐστοχάσθη δὲ πρὸ παντὸς νὰ καταστρέψῃ τοὺς εὐτόλμους Ἀνωγειανούς, οἵτινες καθίσταντο ὄχληροὶ μετὰ τῶν Αὐλοποταμιτῶν καὶ Κνωσσίων διὰ τὰς συνεχεῖς ἐνέδρας τῶν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Κνωσσοῦ.

Περὶ ἀρχῆς λοιπὸν τοῦ μηνὸς Ἰουλίου δισχιλίοι περίπου Τούρκοι, ἀνελθόντες ἐπὶ τῆς Ἰδης, κατερήμεσαν διὰ τοῦ πυρὸς ὄλον τὸ χωρίον τῶν Ἀνωγιατῶν· ἐλεηλάτησαν δὲ καὶ ὅ,τι ἡδυνήθησαν αἰφνης νὰ προκαταλάβωσιν ἐκεῖ, ὅτε ἀπέκτειναν καὶ ἕως δέκα ἐκ τῶν ἀπολέμων Ἀνωγιατῶν· καὶ οἱ λοιποὶ φθάσαντες διεσώθησαν εἰς τὰς μᾶλλον δυσβάτους τῆς Ἰδης θέσεις. Ἀφοῦ ὁμως διέμειναν

έκει οἱ Τούρκοι ἕξ ἢ ἑπτὰ ἡμέρας, καθ' ἃς ἐπροσκάλου δι' ἀπειλῶν ἐν ταύτῳ καὶ ὑποσχέσεων τοὺς Ἀνωγιανοὺς νὰ ὑποταχθῶσι, καὶ οὐδεὶς ἔπαρουσιάζετο, κατέβησαν ἐντεῦθεν εἰς Ἀγίαν Βαρβάραν κατὰ τὴν Γορτύνην, ὁπότεν μάχαι σφοδραὶ καὶ ἀκροβολισμοὶ ἐλάμβανον χώραν συνεχῶς, μὲ τοὺς περὶ τὸν Ρούσον καὶ Τσουδερὸν, καὶ τὸν Κουρμούλην.

Στενοχωρημένοι δ' ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν βαρείαν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων εἰς τὰ εἰρημένα μέρη, ἐνόμισαν ἀρμόδιον τὸν καιρὸν νὰ κάμωσιν ἀντιπερισπασμὸν ἀπὸ τὴν Κνωσσὸν εἰς αὐτοὺς, ἢ μᾶλλον ἐστοχάσθησαν ὡς πολὺ σπουδαῖον νὰ προσβάλωσι τοὺς εἰς Ἀνώγια ἀνεληθόντας Τούρκους, καὶ οὕτω νὰ ἀπαλλάξωσι τοῦ κινδύνου οὐ μόνον τοὺς μαχίμους Ἀνωγιανοὺς, ἀλλὰ καὶ νὰ διασκορπίσωσι τοὺς Τούρκους ἀπὸ θέσιν, ἧτις κατεχομένη ὑπ' ἐχθρῶν ἐπηρέαζε καὶ τοὺς κατὰ τὸν Αὐλοπόταμον καὶ τοὺς κατὰ τὴν Γορτύνην πολεμιστάς· ὅθεν καὶ συνηθροίσθησαν ταχέως εἰς Γωνιάς, χωρίον τοῦ Αὐλοποτάμου, οἱ περὶ τὸν Πωλογεωργάκη Σφακιανοὶ ἐκ τῶν Κομητιανῶν μάλιστα καὶ Μουριωτῶν, μέρος Ρεθυμνίων καὶ Ἀμαριωτῶν μετὰ τοῦ Στρατῆ Δεληγιαννάκη, οἱ Αὐλοποταμίται καὶ Κνωσσιοὶ ὅλοι, καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Νικόλαον Ζερβὸν ἐπικουρικόν. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Τούρκοι εἶχον καταβῆ ἀπὸ Ἀνώγια, ἐκίνησαν οἱ Ἕλληνες πρὸς τὸν ὄρεινόν Κρουσσῶνα, χωρίον τῆς Κνωσοῦ, διὰ νὰ προσβάλωσι τὸν εἰς Ἅγιον Μύρωνα εὐρισκόμενον Σερῖφ Πασᾶν.

Τὴν 18 λοιπὸν τοῦ μηνὸς καταβάντες λίαν πρῶι εἰς τὸ πεδίον τῆς Κνωσοῦ ὀγδοήκοντα περίπου, ἕξ ὧν ἦσαν οἱ πλείότεροι Ἀνωγιανοὶ, συνήθροισαν ὑπ' αὐτὰς σχεδὸν τὰς ὄψεις τοῦ πασᾶ πολλύτατα ζῶα, τὰ ὁποῖα ἤλαυνον μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν Κρουσσῶνα. Ἄμα δ' εἶδε τούτους ὁ Σερῖφης διέταξε τοὺς περὶ αὐτὸν Ἀλβανοὺς νὰ ἐπιτεθῶσιν· ὅθεν καὶ τριακόςιοι ἐβδομήκοντα τοιοῦτοι, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦσαν δεκαπέντε μόνον Κρήτες, ἕξ ὧν ἦτο καὶ ὁ Κνωσσιος Ἕλλην Μακρυμπογιατσῆς, ἐπελθόντες κατεδίωξαν μὲ πολλὴν ὄρμην τοὺς ἐλευνόντας τὰ ζῶα, μέχρι τοῦ Κρουσσῶνος, φονεύσαντες καὶ δύο ἐξ αὐτῶν.

Τοιαύτη ὅμως ἄλογος τόλμη ἔφερε τοὺς Τούρκους εἰς δεινὴν πα-

γίδα· διότι οἱ Ἕλληνες κατέχοντες ἐν ἀγνοίᾳ τῶν Τούρκων ὀχυράς θέσεις περὶ τὸν Κρουσσῶνα, τάχιστα περιεκύκλωσαν τοὺς καταδιώκοντας καὶ τοὺς ἐκτύπων ἀέφνης πολλαχόθεν· ὅθεν μάχη πεισματώδης συνήθη τότε ἐνταῦθα· οἱ δὲ Τούρκοι ἀντεπάλαιον μετ' ἐπιμονῆς, ὡς βλέποντες ἐπικείμενον τὸν κίνδυνον, καὶ ὅτι ἀπεκλείοντο ἤδη πανταχόθεν· διὸ καὶ ἐξώρμων μᾶλλον καρτερικῶς φειρόμενοι οἱ πλείοτεροι. Μετὰ πολλὰ δὲ τοιαῦτα εἶχον τέλος προσφύγει, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, εἰς τὴν ἐν τῷ χωρίῳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Καραλάμπους, ἔνθα τελευταίον ἀπεμάχοντο, καὶ τὴν ὁποίαν περιεκύκλωσαν ἀμέσως οἱ Ἕλληνες.

Πολλοὶ δὲ ἐκ τούτων, ἐξ αὐτῶν μάλιστα τῶν Κρουσσωνιτῶν, ἀναβάντες ἐπ' αὐτῆς ἠνοίξαν ἐπὶ τοῦ θόλου ὀπάς, διὰ τῶν ὁποίων οὐφάντες διάφορα ρουχικὰ βουτηγμένα ἐν ἐλαίῳ, καὶ ἄλλας καυστικὰς ὕλας, ἰστένοχώρησαν δεινῶς τοὺς ἐκεῖσε καταφυγόντας· ὅθεν ἄλλοι μὲν τούτων ἐξορμῶντες ὑπὸ τῆς βίας τοῦ πυρός, ἐφρονεῦντο ὑπὸ τῶν πέριξ ἰσταμένων, ἄλλοι δ' ἀπεπνίγοντο ἔνδον ἐλσεινῶς· δύο δὲ τέλος ἐξ ὅλων τούτων διασώθησαν, ὧν ὁ μὲν ἦτον ἐκ τῶν Κρητῶν Τούρκων, ὁ δέ, ὁ προρρηθεὶς Μακρυμπογιατζῆς (1), ἀνακατωθέντες μεταξὺ τῶν πτωμάτων, αὐτοὶ δ' αὐτοὶ διαφυγόντες ἐν νυκτί, ἀνήγγειλαν τὰ γινόμενα εἰς τὸν Σεριφην, ὅστις δρομαίως διεσώθη εἰς Ἡράκλειον. Ἐὰν δὲ οἱ Ἕλληνες ἐπέπιπτον τότε εἰς Ἅγιον Μυρωνά κατὰ τῶν ἰχθρῶν, ἤθελον ζωγρήσει βεβαίως καὶ αὐτὸν τὸν Σεριφην, ἀλλὰ παραμελήσαντες τοῦτο, ἐτράπησαν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν πτωμάτων, γινόμενοι κύριοι τότε πλείστου χρυσοῦ, τὸν ὅποτον εὕρισκον εἰς τὰς ζώνας τῶν Ἀλβανῶν, καὶ πολυτίμων ὀπλῶν· ἔπασαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων περίπου εἰκοσιπέντε.

Ἀπὸ τέλους ἐξωλαθρεύθησαν οὕτως οἱ Τούρκοι εἰς Κρουσσῶνα, καὶ ὁ πασᾶς ὠπισθοπόρησεν, ὡς εἶπομεν, ἀπὸ τῶν Ἁγίων Μυρωνά, δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ πράξωσι παρά νὰ στραφῶσιν ἀπὸ Γορτύνην καὶ οἱ πολεμοῦντες τοὺς Ἕλληνας ἐκεῖ, διότι ἐφασκοῦντο μὴ τοὺς κτυπήσωσιν ὀπισθεν καὶ τοῦ Κρουσσῶνος οἱ νικηταί. Ἀπαλλάχθέν-

(1) Τοῦτον ἐβολοφόρησαν μετ' ὀλίγων οἱ Τούρκοι τοὺς ὅποιους μέχρι τοῦδε ὑπῆρξεν.

τες λοιπὸν οὕτως οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν, τὸν Τσουδερόν καὶ Κουρμούλην, ἐπροχώρησαν ἀπὸ τὰς προτέρας θέσεις των· ὅθεν ἐν τεύθειν μὲν τῆς Ἰδῆς οὗτοι, ἐκεῖθεν δὲ οἱ περὶ τὸν Θ. Χοῦρδον Αὐλοποταμίται, καὶ οἱ ὀπλισθέντες ὑπὸ τὸν Ζερβουδάκην Κνώσσιοι ἐκακοποιοῦν καθ' ἑκάστην διὰ συνεχῶν μαχῶν καὶ ἐνεδρῶν τοὺς περὶ τὸ Ἡράκλειον κατασταθέντας Τούρκους, ὥστε κατ' ὀλίγον κατώρθωσαν νὰ χαλάσωσι καὶ τὰ ὑδραγωγεία, δι' ὧν ἤρχετο τὸ ὕδωρ εἰς τὸ φρούριον· καὶ εἰς τοῦτο συνέπραξαν καὶ οἱ περὶ τὸν Πωλογεωργάκην ἐπιτυχῶς.

Ταῦτα δὲ πάντα κατέστησαν θαρραλειότερους τοὺς Ἕλληνας· ὅθεν καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν νίκην τοῦ Κρουσῶνος προχώρησαντες μετὰ πολλῶν εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας ὁ Ἀναγνώστης Κουσκουμπές, ὁ Νικόλαος Ζερβός, ὁ Παναγῆς Σουλιώτης, ὁ Βουζομάρκος, ὁ Μανιᾶς Βαλάσης, καὶ Σπύρος τις Μανιάτης καλούμενος, ἐξήγειρον εἰς τὰ ὄπλα τοὺς λαοὺς. Ἐπίσθησαν δ' οὗτοι μᾶλλον εἰς τὰς παρακλήσεις πολλῶν, ὅσοι ἐξ ἐκείνων τῶν μερῶν ἢ ἔτυχον ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως νὰ εὐρεθῶσιν ἔνοπλοι, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Κρήτης κάτοικοι, εἴτ' ἐκτὸς αὐτῆς, εἴτε καὶ ἐντὸς συμπολεμοῦντες πολλαχοῦ μετ' ἐκείνων, ἢ ἀπεστάτουν κατ' ὀλίγον ἐν τῷ μεταξὺ ὀπλιζόμενοι· ἐλάμβανον λοιπὸν προθύμως καὶ τῶν μερῶν τούτων οἱ κάτοικοι μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν· διότι καὶ τὰ δεινὰ τῶν ἐνεκα τῆς τυραννίας εἶχον κορυφωθῆ, καὶ διότι καὶ ἐκεῖνοι ἦσαν πάντοτε σύμφωνοι, καὶ συνεννοοῦντο συνεχῶς (1), ὡς εἴπομεν, μετὰ τῶν λοιπῶν.

Ἀπητοῦντο ὅμως καὶ ἐνταῦθα ὄπλα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἐχρειάζοντο πολλά, ἀλλ' ἦσαν τότε τόσα εἰς τὴν Κρήτην, διὰ νὰ ὀπλισθῆ ὡς ἦτον ἀναγκαῖον ὁ λαός· ἢ τέλος συνέδραμον ἐν μέρει τὴν μαχο-

(1) Ὁ ἐκ τοῦ Λασιθίου Μανώλης Κιζάνης ὠκύπους ἀνὴρ καὶ γενναῖος, πολ-
λάκις ἤρχετο ἐν νυκτὶ ὅτε μὲν εἰς Σφακίᾳ, ὅτε δὲ εἰς τὰ περὶ τὴν Ρεθύμνην,
ἐνθα εὐρίσκοντο οἱ ἐπαναστατήσαντες, καὶ συνεννοούμενος μετ' αὐτῶν, ἐπέ-
στρεφεν ἐν νυκτὶ πάλιν εἰς Λασιθίον, ἀναφέρων τὰ γενόμενα εἰς τοὺς συνεπαρ-
χιώτας του. Πολλὰ ἥρωικά ἔργα ἔπραξεν οὗτος κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπανα-
στάσεως.

μένην Κρήτην καὶ ἀπὸ τὰ ὀλίγα τοῦλάχιστον βοηθήματα, τὰ ὅποια ὁμογενεῖς τινες καὶ φιλογενεῖς ἔστειλλον κατὰ καιροῦς εἰς Πελοπόννησον; Ὁ ἀγὼν ἦτο κοινός, ἐπομένως καὶ ὁ κοινὸς κίνδυνος ἦτον ἔργον φρονήσεως νὰ προλαμβάνεται. Οἱ νεωστὶ ἐπαναστάντες ἔσπευδον νὰ ὀπλιζόνται ἀγοράζοντες ὄπλα καὶ διὰ μεγάλης τιμῆς ἐκ τῶν πρότερον ὀπλισθέντων, τὰ ὅποια εἶχον οὗτοι λάφυρα ἀπὸ τοῦς πολεμίους διπλᾶ· ἀλλ' οἱ πλείότεροι πάλιν ἔμενον ἀοπλοὶ.

Ὅθεν καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἔπαθον ταχύτερα οἱ λαοὶ οὗτοι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀπὸ συχνᾶς ἐξολοθρευτικᾶς τῶν Τούρκων ἐπιδρομᾶς, δι' ὧν ἔσπευδον οὗτοι νὰ μὴ ἀφήσωσι νὰ παγιωθῇ ἡ ἐπαναστασις εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα· καὶ προσέτι διὰ τὴν ἔλλειψιν μέρους, εἰς τὸ ὅποτον ἦτον ἀναγκαιότατον νὰ ἀσφαλίσωσι πρὸ πάντων τὰς ἀδυνάτους οἰκογενεῖας των καὶ τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα, ἢ κυρίως ἀπὸ τὴν ἀξιόμειπτον τῶν Ἑλλήνων ἀπρονοησίαν, τὴν ἐξ ἀπειρίας βεβαίως προελθοῦσαν, εἰς τὸ νὰ μὴ σπεύσουν ν' ἀσφαλίσωσι τὸ ὀρεινότατον καὶ ὄχυρόν Λασιτί, τὸ ὅποτον δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ σχεδὸν εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἄλλην τῶν Σφακιῶν ἐπαρχίαν, διὰ τὸ δύσβατον τῶν πέριξ ὀρέων, καὶ νὰ ὄχυρόνωνται ἐν καιρῷ ἀνάγκης εἰς αὐτό.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης δὲν ἐβοηθήθη ὑπ' οὐδενός, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι δίκαιον ἐνταῦθα νὰ παρασιωπήσωμεν περιστατικόν τι πρὸς τιμὴν τοῦ μακαρίτου Βαρβάκη, ἀπὸ μόνον τὸν ὅποτον ἔτυχε νὰ λάβῃ καὶ ἡ Κρήτη ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἀγῶνός της συνδρομὴν τινα.

Εἶχε διαφημισθῆ πρὸ πολλοῦ, ὅτι ὁ φιλόπατρις ἐκεῖνος ἀνὴρ, βαθύπλουτος ἐν Ρωσσίᾳ καταστάς, συνέδραμεν εἰς ἐπιωφελῆ ἔργα ὄχι μόνον τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα, τὰ Ψαρά, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοῦς λοιποὺς ὁμογενεῖς του. Ἐλθὼν λοιπὸν ἐντεῦθεν ἀφορμὴν καὶ πρόκριτοὶ τινες τῶν Κυθωνιατῶν τῆς Κρήτης νὰ ζητήσωσι βοήθειάν τινα παρ' ἐκείνου, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ ὑποστηρίξωσι δι' αὐτῆς καὶ ἐκεῖνοι τὸ ἐν τῇ πόλει των Ἑλληνικὸν σχολεῖον, τὸ ὑπὸ τοῦ Χ. Νικολοῦ συστηθέν, ὡς εἴπομεν, καὶ κλονούμενον τότε νὰ διαλυθῇ διὰ τὴν ἀπορίαν τῶν κατοίκων, εἰς ἣν εἶχον κατανηθῆσι αὐτοὺς τ' ἀφόρητα τῆς τυραννίας βάρη· διὸ καὶ συντάξαντες ἔγγραφα παρα-

κλητικά περί τὰ τέλη σχεδόν τοῦ ἔτους 1820. ὑπογεγραμμένα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Κυδωνίας Καλλινίκου, τοῦ Νικολάου Κυδῶνη, Νικολάου Ρενιέρη, Κωνσταντίνου Γερακίκη, Σταυράκη Σουμακρίπα, Γεωργ. Παπαδάκη, Μανῶλη Ἡλιάκη, Στεφάνου Βασιλοπούλου καὶ ἄλλων τοιούτων, τὸν παρεκάλουν νὰ τοὺς συνδράμη πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως τοῦ σχολείου των· ἀνέλαβε δὲ τὴν φροντίδα ὁ Βασιλόπουλος νὰ φέρῃ ταῦτα πρὸς ἐκεῖνον εἰς Ταϊγάνιον, ἔνθα τότε διέμενον.

Ἄλλὰ περιπλανώμενος οὗτος τῆδε κάκεισε, εἶχε φθάσει εἰς τὸ ρηθὲν μέρος, ὅτε εἶχεν ἐκραγῆ ἤδη ἐν Δακίᾳ, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, καὶ εἶχε κοινολογηθῆ κατόπιν καὶ ἡ γενικὴ τῆς Ἑλλάδος ὄλης. Ἀφοῦ ἔδωκεν ὁ Βασιλόπουλος τὰ ἔγγραφα εἰς τὸν Βαρβάκη, προφορικῶς ἐξήγησεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του δὲν ἦτο διὰ τὸ σχολεῖον, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπανάστασιν· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐξήγησίν του ταύτην ἀπήντησε δυσκολίας τινὰς ἀπὸ μέρος τοῦ Βαρβάκη, εἰπόντος «Ἐχετε ἀρκετὰ πλοῦσιον συντοπίτην ἐν Πετρούπλει τὸν Καλλέργην, καὶ ὅτι αὐτὸς ὀφείλει νὰ συνδράμη τὸν ἀγῶνα τῆς πατριδος του»· ἐπὶ τέλους ὅμως συγκατετέθη οὗτος, ὅστις καὶ ἔδωκε τότε εἰς τὸν Βασιλόπουλον 25 χιλιάδας Ρωσικῶν ρουβλίων, μετὰ τὰ ὅποια ἔλθων εἰς Μασσαλίαν ἐπρομηθεύθη ἐκεῖ ἑνεακόσια τουφέκια, ἅτινα καὶ ἔφερον εἰς Κρήτην κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καθ' ὃν χρόνον δηλονότι ἐχρησίμευσαν εἰς πολλὰ τῆς Κρήτης μέρη.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω μικρὰν μὲν, ἀλλ' ἀναγκαίαν παρέκβασιν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν σειρὰν τῆς διηγήσεως, ὅπως ἴδωμεν τί ἐπραττόντο οἱ νεωστὶ ἐπαναστατήσαντες. Ἀγύμναστοι οὗτοι ἀκόμη δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ πράξωσιν, εἰμὴ νὰ καθιστῶσιν ὀδηγούς των ὡς ὀπλαρχηγούς τοὺς ἰκανωτέρους, καὶ εἰς τὰ τοῦ πολέμου ἐξησκημένους. Τοιούτους λ. χ. ἀπέδειξαν οἱ μὲν Χερσονησίται ἡ Πεδιαιδοῦται τὸν Γεώργιον Καμπασακάλην καὶ Ζαχαρίαν Ἀποστολάκην· οἱ δὲ Μεραμπελιῶται τὸν Μανῶλην Λουτσάκην, Μιχάλην Μαγουλάκην, καὶ Κωνσταντίνον Στακᾶκην· οἱ Λασιτιῶται τὸν Μανῶλην Καζάνην καὶ Βασίλειον, πατέρα τοῦ ὕστερον ἀποδειχθέντος Βασιλογεωργη, οἱ Ἀρχαδες τὸν Ἀναγνώστην Συμιανόν, καὶ οἱ Ἱερα-

πύτναι τὸν Φραγγιὸν Τσαντηράκην, οἱ δὲ δύο Σιτιακοί, Ἰωάννης Κοντῆς καὶ Ἰωάννης Μακρῆς ὡς καὶ ὁ Σήφης Τεμιρτσάκης καὶ Θεόδωρος Σπανός, ἠγοῦντο τῶν ὀπλιζομένων Σιτιακῶν, διότι μόνη ἡ ἐπαρχία τῆς Σιτσίας δὲν εἶχε τότε ἐπαναστατήσει διὰ τὸ ἀπόκεντρον τῆς θέσεώς της.

Ὅλοι λοιπὸν οὗτοι, ὡς καὶ ἄλλοι πολλοὶ ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Κουσκουμπέ, τοῦ Ζερβοῦ, τοῦ Σουλιάτου καὶ Βουζουμάκου, περιέκλεισαν παρευθὺς εἰς τὸ φρούριον Λακῶ ἢ Σπινάλόγκαν πολλοὺς Τούρκους, καθὼς καὶ ἄλλους εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπέτρας, καὶ κατεθρόνουν δι' ἀκαταπαύστων μαχῶν καὶ ἐνεδρῶν ἐκεῖθεν ἀπ' ἀνατολᾶς μὲν οὗτοι, ἀπὸ δυσμᾶς δὲ οἱ Γορτύνιοι, Κνώσσιοι καὶ Αἰλοποταμίται τοὺς περὶ τὸ Ἡράκλειον καταστάντας Τούρκους. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ὅτε ὁ Αἰγύπτιας μετέβη εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα μὲ τὰς ὀρδὰς του ἀπὸ τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης.

Ἄς ἴδωμεν δὲ καὶ τί πολιτικὸν ἐπράττετο ἐν τῷ μεταξύ. Ὁ κλονισμὸς, τὸν ὅποιον ἐπροξένησεν ἡ μὲν ἀπόβασις τοῦ Χασάν πασᾶ εἰς Κρήτην μὲ τόσα στρατεύματα τοῦ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου, ἡ δὲ εἰσβολὴ ταύτοχρόνως τοῦ Δράμακῆ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον μὲ τὰς τρομακτικὰς ἐκεῖνας ὀρδὰς ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε καταστήσει τότε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς ἀμηχανίαν. Ὅθεν παραιτηθέντες ὅλοι παντὸς ἄλλου ἔργου, καὶ καταγινόμενοι εἰς μόνα τὰ στρατιωτικά, ἐνήργουν δραστηρίως καὶ ὁμοφώνως, σκεπτόμενοι πῶς νὰ κατορθώσωσιν, εἰ δυνατόν, νὰ σωθῶσιν ἐκ τοῦ ἐπικειμένου μεγάλου κινδύνου. Διὰ τοῦτο, οὔτε εἰς Κρήτην τότε ἡ Διοίκησις της εἶχε δύναμιν νὰ ἐνεργήσῃ τακτικόν τι, οὔτε ἐν Πελοποννήσῳ ὑπῆρχε σχεδὸν Ἐθνικὴ Βουλὴ, πλὴν τινῶν ἀτόμων, μεθ' ὧν εἶχε καταφύγει εἰς Ἐρμιόνην ὁ μακαρίτης Ἀθανάσιος Κανακάρης, ἀντιπρόεδρος τότε τῆς Νομοτελεστικῆς Ἐξουσίας, ὅπως τηρήσῃ ἐκεῖ σκιάν τινα ἑθνικῆς Διοικήσεως.

Προσκεικλημένοι ἦσαν, ὡς εἶδομεν, ν' ἀποστείλωσι καὶ οἱ Κρητῆς τοὺς βουλευτάς των εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ ἔθνους. Καὶ καθὼς ἀπὸ καθῆ ἐπαρχίαν (ἢ καδιλίκι) ἔστειλαν οἱ Πελοποννήσιοι ἓνα, ἢ καὶ δύο βουλευτάς, οὕτως ἤθελον νὰ ἐκλεξῶσι καὶ ἀποστείλωσι

κατ' ἐπαρχίαν καὶ οἱ Κρήτες, συμφώνως μὲ τὸ ἰδιαιτέρον καταστα-
τικὸν ἢ τὸν νέον θεσμόν των, ἂν δὲν ἀπησχόλοι τούτους ὁ ἐπικεί-
μενος κίνδυνος ἐφρόντισεν ὅμως ἐκ τοῦ προχείρου ἢ Διοικήσεως των
τότε, καὶ ἀπέστειλεν, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰ ἐπόμενα ἔγγραφα,
τρεις· ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων ἦλθεν εἰς τὴν Βουλὴν μόνον ὁ Ὀμηρί-
δης, ἀφοῦ διεσκεδάσθη ἡ κοινὸς κίνδυνος μετὰ τὴν κατατρόπωσιν
τοῦ Δράμαλλη.

Ἡ δὲ διοίκησις τῆς Κρήτης ἔδωκεν ἐντολὴν πρὸς τοὺς ἄλλοις εἰς
τούτον, παρευρεθέντα, καὶ εἰς τὴν ἀπάβασιν τῶν ξένων στρατῶν εἰς
Κρήτην, καὶ μέλλοντα νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Πελοπόννησον, τοῦ νὰ πα-
ραστήσῃ εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τὴν ἐνεστῶσαν δεινὴν θέσιν
τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καὶ ζητήσῃ ἀνάλογόν τινα θεραπείαν
αὐτῶν. Ἐξέθηκε λοιπὸν ἐκεῖνος τότε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εἰς Κρή-
την προτέρας ἀποστολῆς του, καὶ παρέστησε πρεπόντως τὰς προ-
όδους τῶν ὄπλων τῆς, καὶ τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν, ἣν ἔχουσι οἱ
κἀποικοὶ διὰ νὰ ἐξακολουθήσωσι προθύμως τὸν κατὰ τῆς τυραννίας
πόλεμον. Ἄλλ' ἐπρόσθεσεν ἐν ταύτῳ καὶ τὴν ἀνακόφειτον ἀνάγκην
τοῦ νὰ προλάβῃ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις νὰ βοηθήσῃ ὅσον τάχιστα
τοὺς ἀγωνιζομένους Κρήτας διὰ θαλασσοῦ τινὸς ναυτικῆς δυνά-
μεως, καὶ ἀποστείλῃ πρὸς αὐτοὺς πέντε ἢ ἕξ χιλιάδας ὄπλων, ἀπ'
ὅσα εὐρίσκοντο εἰς τὰς ἑδημοσίους ἀποθήκας τοῦ Ναυπλίου· διότι
ὄπλων κυρίως εἶχον οἱ Κρήτες μεγίστην ἀνάγκην. Ἄλλ' εἰς οὐδὲν
τούτων ἐβοηθήθη ἡ Κρήτη.

Ἄριθ 9.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Πρὸς τὴν ἐξοχότητά του τὸν Κ. Κ. Ἰ. Κωλέττην.

Μινίστρον τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινὸν Μινίστρον τοῦ Πολέμου.

Ἐξοχώτατε Κύριε!

Ἐπὶ κοινῇ συνελεύσει ἐνεκρίθησαν καὶ ἀπεφασίσθησαν παραστα-
τικὰ μέλη πρὸς τὴν Σεβαστὴν Πανελληνίον Βουλὴν οἱ τε κύριοι

Ἰωάννης Μικέλης, Πέτρος Σ. Ὀμηρίδης καὶ Ἀθανάσιος Ἀρχιμανδρίτης, τοὺς ὁποίους ἐξαποστέλλοντες, συσταίνομεν πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας, παρακαλοῦντές σας νὰ τοὺς παραστήσετε, καὶ γνωστοποιήσετε ὅπου ἀπαιτοῦν αἱ σχέσεις των, οἵτινες ἔχοντες τὴν ἀπαιτουμένην πληρεξουσιότητα ἐμποροῦν νὰ ἐνόωνται μὲ τοὺς λοιποὺς Παραστάτας τοῦ ἔθνους διὰ κάθε γενικὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον, καὶ τέλος διὰ μέσον των νὰ ἐνεργῶνται καὶ αἱ κατὰ καιρὸν συμβαίνουσαι ὑποθέσεις τῆς πατρίδος μας, καὶ ὑποσημειούμεθα.

Ὁ Γενικὸς ἑπαρχος.

(Τὰ λοιπὰ μέλη ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα ἔγγραφα).

Ἀριθ. 10.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Κύριε Πέτρε Σκυλίτση Ὀμηρίδη!

Πεπεισμένη ἡ πατρίς Κρήτη εἰς τὴν ἣν ἔχεις ἐμπειρίαν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ εὐγνωμονοῦσα διὰ τὰς ὁποίας ἔκαμες πρὸς αὐτὴν ἐκδουλεύσεις εἰς τὸν ἱερόν τούτον ἀγῶνα, σὲ ψηφίζει διὰ τοῦ Γενικοῦ ἑπαρχοῦ καὶ δι' ἡμῶν τῶν Γενικῶν Φροντιστῶν τῆς νόμιμον αὐτῆς Παραστάτην εἰς τὴν Σ. Πανελλήνιον Βουλὴν, δίδοντας σοι ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην πληρεξουσιότητα, ἵνα φροντίζης συναγωνιζόμενος μὲ τοὺς λοιποὺς τοῦ ἔθνους Παραστάτας διὰ κάθε γενικὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον, καὶ ἰδιαιτέρως διὰ πᾶσαν τῆς πατρίδος μας ὠφέλειαν. Ἐν τοσοῦτῳ εἴης ὑγιαίνων. Ἐν Προσνέρω, τὴν 14 Ἰουλίου 1822.

(Αἱ ὑπογραφαὶ τοῦ Γ. ἑπαρχοῦ καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα ἔγγραφα).

Ταύτοχρόνως δέ, ἀφοῦ ἐνίκησαν, ὡς εἶδομεν, εἰς πολλὰ μέρη καὶ τὸν νέον ἔθρονον ἐν Κρήτῃ, ἡ δὲ τοπικὴ Διοίκησις ἐπανελάθε κατὰ τι δύνανται νὰ ἐνεργῇ. ἀπήτησαν οἱ ὄπλαρχηγοὶ τῶν Κρητῶν νὰ βραβευθῶσιν οἱ ἀριστεύσαντες στρατιῶταί των διὰ βαθμῶν καὶ προ-

βιβασμῶν, διότι οὔτε μισθόν, οὔτε ἄλλο τι σιτηρέσιον καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως ἐλάμβανεν ἀπὸ τὸ κοινόν (ἐπειδὴ τοιοῦτο δὲν ὑπῆρχεν) ὁ Κρῆς στρατιώτης, ἀλλ' ὡς ἀμοιβὴν εἶχε μόνον αὐτὸν τὸν προβιβασμὸν, τὸν ὅποιον ἐθεώρει ὡς προεῖπομεν, τιμὴν καὶ δεῖγμα τῆς ἀνδραγαθίας του, τοὺς προητοίμαζαν δὲ τοιοῦτοτρόπως εἰς νέας νίκας κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ὁ δὲ Γενικός Ἐπαρχος, διὰ τὴν ἐνθαρρύνει μᾶλλον ὅλους ἐν γένει τοὺς στρατιώτας, ἐξέδωκε καὶ τὸ ἐξῆς ἔγγραφον·

Ἄριθ. 7.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Προκήρυξις.

Πρόσθερον, τῇ 27 Ἰουλίου 1822.

Κάμνομεν γνωστὸν εἰς ὅλους, ὅτι πολεμικοὶ ἀξιωματικοί, ὅπταν ἐμβαίνουν εἰς πολιτικὰ ἢ οἰκονομικὰ ἐπαγγέλματα τοῦ ἔθνους, χάνουν ἀμέσως τὰ πολεμικὰ τῶν ἀξιώματα· τὸ δὲ δίπλωμα τοῦ διορισμοῦ των (πατέντα) ἢμποροῦν νὰ ἔχουν διὰ μίαν μόνην ἀποδειξίν, ὅτι ἐδούλευσαν καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ τοῦ ἔθνους των, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ γράμματα ὅπου θέλουσιν ὑπογράφει κατὰ τὸ πολιτικὸν ἐπάγγελμά των δὲν ἢμποροῦν νὰ γράφουν τὸν τίτλον των.

Πρὸς τούτοις οἱ νόμοι ἐμποδίζουσι εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀξιωματικούς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμβαίνουν εἰς τὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα ἐν ὅσῳ θέλει βαστάξει οὗτος ὁ ὑπὲρ θρησκείας καὶ ἐλευθερίας ἱερός πόλεμος· μετὰ τὸ τέλος ὅμως τούτου καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ τὴν σεβαστὴν Βουλὴν εἰς τὸ νὰ παραιτήσῃ τὸ ἐπάγγελμά του, καὶ τότε εἰμπορεῖ νὰ ζητήσῃ νὰ ἔμβῃ εἰς ὅποιανδήποτε ἄλλην δούλευσιν ἢ ἐπάγγελμα. Οὕτω προσταξοῦσι οἱ ἱεροὶ νόμοι τοῦ ἔθνους, καὶ οὕτω νὰ γείνη γνωστὸν ταῖς πᾶσιν ἐξ ἀποφάσεως.

Ὁ Γ. Ἐπαρχος

Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντούλης.

Ἐν τούτοις ἄς μεταβῶμεν αὖθις εἰς τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν. Ἡ σὺγχαιεν ἐπὶ τινὰ χρόνον ὁ Ἄλθανός Χασάν πασᾶς περὶ τὸν Κλαδισσόν, ἀφοῦ ἐξησφαλίσθη πρῶτον ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ὀχυρᾶς Μαλάξης· τοῦτο δὲ γίνετο, ἢ διότι εἶχον ἐκπλήξει αὐτὸν τὰ κατὰ τὰς Ἄλυκας καὶ τὰ Τσουκαλαρᾶ συμβεβηκότα, κατόπιν δὲ τούτων καὶ τὰ κατὰ τὴν Γορτύνην, καὶ ἡ ἐξολόθρευσις ταύτοχρόνως τῶσαν Ἄλθανῶν κατὰ τὸν Κρουσσῶνα, καθ' ὅσον ἔβλεπε ματαιούμενον ἕνεκα τούτων καὶ τὸ σχέδιον, ὅπερ εἶχε συμφωνήσει πρότερον μετὰ τοῦ Σερῖφ πασᾶ τοῦ Ἡρακλείου· ἢ διότι κατέβληθεν ἐκεῖνον καὶ ἡ εἰδησις, τὴν ὁποίαν, ὡς λέγεται, καθ' ἡμέραν ἐλάμβανεν, ὅτι κατετροπώνετο ἤδη μὲ τὰς ἰσχυρὰς δυνάμεις του εἰς Πελοπόννησον καὶ ὁ Δράμαλης διανοούμενος καὶ περὶ τῆς ἑαυτοῦ θέσεως, ἂν στραφῶσιν ἔπειτα Ἕλληνες πολλοὶ καὶ ἔξωθεν κατ' αὐτοῦ, περιωρισμένου εἰς νῆσον. Ἐστοχάσθη λοιπὸν ἄλλως νὰ προλάβῃ τὸ κακόν, ἐνδυσθεὶς πρὸς καιρὸν καὶ τὴν ἀλωπεκὴν. Ἀμέσως ἀπεφυλάκισεν αὐτός τότε τοὺς ἐπιζῶντας ἔτι εἰς τὰς εἰρητὰς τοῦ φρουρίου χριστιανούς, καὶ τὸν στενάζοντα ἐν αὐταῖς ἐπὶ ὀλόκληρον σχεδὸν ἔτος ἐρρυπωμένον ἤδη καὶ φθειριῶντα ἐκ τῆς πολυκαιρίας ἐπίσκοπον τῆς Κυδωνίας, τὸν ὁποῖον καὶ μετέφερεν εἰς τὴν σκηνὴν του κατὰ τι περιποιηθείς.

Εἶχε δὲ διατάξει συνάμα, ὡς φαίνεται, τοὺς στρατοὺς του, ὥστε οὔτε ἐκ τῆς Μαλάξης, οὔτε ἐκ τοῦ Κλαδισσοῦ νὰ διαπραχθῇ ἐχθρὶκὸν τι ἐπιχείρημα, ἂν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ μεταξύ, πρὸ πάντων δὲ οἱ ὀρεινοὶ τῆς Κυδωνίας, καταφρονήσαντες τὴν ἀδιαφορίαν ταύτην τοῦ πασᾶ, ἔπραττον φόνους πολλοὺς εἰς τοὺς στρατοὺς του διὰ καθημερινῶν ἐνεδρῶν. Παρουσιασθεὶς λοιπὸν αὐτῷ κατ' ἀρχὰς ὁ Χασάν πασᾶς, ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ ἔπειτα καὶ ὄργανον πρὸς τὸν σκοπὸν του τὸν ἐπίσκοπον. Διὸ καὶ διέταξεν αὐτὸν νὰ γράψῃ πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας τὰ ἑξῆς·

«Χριστιανοί, τέκνα ἐν Κυρίῳ! Γνωστὸν ἔστω ὑμῖν, ὅτι ὁ ἐνδοξότερος ἀρχιστράτηγος Χασάν πασᾶς, ἀπὸ φιλανθρωπίαν κινήθει, ἀπεφυλάκισε πολλοὺς ἄλλους ἀδελφοὺς ἡμῶν, καὶ ἐμὲ αὐτόν. Εὐρισκόμενος δὲ ἐγὼ τῶρα ὑπὸ τὴν εὐνοϊκὴν προστασίαν του, δὲν δύ-

ναμαι ἀπὸ εὐγνωμοσύνην νὰ κρύψω τὴν προαίρεσιν καὶ δικαιοσύνην του.

Ἐρχομαι ὅμως νὰ παρακαλέσω καὶ ὑμᾶς, χριστιανοὶ μου, νὰ ἐλθετε πλέον εἰς συναίσθησιν, καὶ νὰ γνωρίσητε μὲ ποίαν ἰσχυρὰν δύναμιν τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου ἔχετε νὰ κάμετε· ἦθεν καὶ σὰς συμβουλεύω νὰ ρίψητε τὰ ὄπλα. νὰ προσφέρηται ὑποταγὴν εἰς τοιοῦτον φιλόανθρωπον ἀρχιστράτηγον, τὸν ὁποῖον ἐπίτηδες ὁ ἐνδοξότατος Μεχμέτ Ἀλῆς ἐστειλε τοιοῦτον, διὰ νὰ εἰρηνεύσῃ τὸν τόπον μας· νὰ τιμωρῇ μὲν τοῦ λοιποῦ ἀδυσωπήτως τοὺς ἀτάκτους Τούρκους καὶ χριστιανούς, νὰ προστατεύῃ δὲ μὲ ἴσῃν δικαιοσύνην καὶ ὅλους τοὺς καλοὺς καὶ φιλησύχους. Ὑπόσχεται δὲ νὰ συγχωρήσῃ καὶ ὅσα ἐπράξατε μέχρι τοῦδε, εἰς τὰ ὅποια πιστεύει ἡ ἑνδοξότης του ὅτι σὰς ὤθησαν τὰ θλιβερὰ δεινὰ, τὰ ὅποια ὑπεφέρατε πρότερον ἀπὸ τοὺς ἀτάκτους τῆς Κρήτης Τούρκους. Οὕτω πράξατε, χριστιανοὶ μου, προτιμώντες τὸν εἰρηνικὸν βίον παρὰ τὴν ζήμιαν, τὰς ὁποίας καθ' ἑκάστην λαμβάνετε ὑμεῖς αὐτοί. τὰ τέκνα σας καὶ τὰ κτήματά σας».

Ἄλλ' ἔγραφε ταῦτα ὁ ἐπίσκοπος ἐν συνειδήσει; Πολλοὺ γε καὶ δεῖ· ἀλλ' εὐρισκόμενος εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν τυράννων, πῶς ἦτο δυνατόν ν' ἀρνηθῇ τὴν διαταγὴν τοῦ πασᾶ, καταπεφοβισμένος μάλιστα καὶ ὑπὸ τῶν προηγουμένων ἀνηκούστων δεινῶν του; Ἦρσαν μολοντοῦτο εἰς τὸν πασᾶν αἱ ἐκφράσεις τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ἀμέσως ἔδωκεν εἰς τὸν διάκονον, προστάξας αὐτὸν νὰ περιέλθῃ καὶ ἀναγνώσῃ ταύτην πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας. Τοῦ πράγματος δὲ τούτου ἅμα λαβὼν γινῶσιν ὁ Ι. Χάλης εἰς Κεραμεῖα, ἠμπόδισε μὲν τὸν κομιστήν, εἰδοποίησε δ' ἀμέσως τὸν ἀδελφόν του Βασιλείον· οὗτος δὲ παραλαβὼν ἐκεῖνον ἦλθεν εἰς Πράσνερον, ἔνθα διέμενον ἡ Διοίκησις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπήτησε τὴν ἄδειαν ν' ἀποκριθῶσι ὡς εἰκός, διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τοιαῦτα ἄτοπα. Διότι ὁ ἀπεισταλμένος ἐπρόσθετεν ὅτι ὁ πασᾶς σκοπὸν εἶχε νὰ μεταχειρισθῇ πολλὰ τοιαῦτα, καὶ ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς εὐρίσκετο εἰς μεγίστην κατὰ θλίψιν καὶ ἀγωνίαν τῆς ψυχῆς του γράφων ἅκων τὰῦτα· ἦθεν καὶ ἀπήνητησαν οὕτως.

«Σεβάσμιε ἐπίσκοπε! Δὲν ἠλπίζομέν ποτε, ὅτι μέχρι τοῦδε θὰ

ὑπῆρχετε εἰς τὴν ζωὴν, ἀποῦ τόσαι χιλιάδες χριστιανῶν, ἱερεῖς καὶ ὄλοι οἱ ἀρχιερεῖς τῆς πατρίδος μας ἔγιναν θύματα ἐλεεινᾶ τῆς ὁμότητος.

Ἐπαινοῦμεν καὶ ἡμεῖς τὸ φιλόθροπον ἔργον τοῦ στρατηγοῦ Χασάν πασᾶ, ὅστις ἀπελύτρωσεν ὑμᾶς ἀπὸ τὰς παλυωδύνους φυλακάς, καὶ λέγομεν ὅτι τοιοῦτος πρέπει νὰ ἦναι φρόνιμος καὶ δίκαιος ἀρχηγός. Ἐπορήσαμεν δὲ μόνον, ὅταν ἴδωμεν νὰ μᾶς προτρέπητε νὰ ὑποταχθῶμεν καὶ δευτέραν φοράν. Τὸ αὐτὸ δὲ νομίζομεν, ὡς νὰ μᾶς λέγετε νὰ δέσωμεν τὰς χεῖράς μας, διὰ νὰ μᾶς σφάξωσι πάλιν· οὐδεὶς δ' ἐξ ἡμῶν θὰ ὑπῆρχε σήμερον ἕνεκα τῆς σκληρότητος τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, ἐὰν δὲν ἐπρολαμβάνομεν νὰ ὑπερασπίσωμεν ἑαυτοὺς διὰ τῶν ὄπλων· ἡμεῖς ἐκάμαμεν σταθερὰν ἀπόφασιν, ἣ μὲ αὐτὰ ν' ἀποθάνωμεν ὅλοι ὁμοῦ, ἢ ν' ἀπαλλαγθῶμεν τοιαύτης φρικτῆς τυραννίας. Ὅθεν καὶ σᾶς παρακαλοῦμεν τοῦ λοιποῦ νὰ μὴ μᾶς γράψετε περὶ τούτου· οὔτε τὴν εὐχὴν σας ζητοῦμεν εἰς τοῦτο, οὔτε τὴν κατάραν σας φοβοῦμεθα· ἐλπίζομεν ὅμως εἰς τὴν φρόνησιν τοῦ Χασάν πασᾶ νὰ μὴ σας παραδώσῃ εἰς τὸ ἐξῆς εἰς τὴν ἀγριότητα τῶν Κρητῶν Τούρκων. Καὶ ὁ ἰδικός μας ἀρχηγός ἔχει αἰχμαλώτους Τούρκους, τὸν Μουζουραγᾶν τῆς Ρεθύμνης καὶ ἄλλους, καὶ τοὺς περιποιεῖται ἀνθρωπίνως, ἂν καὶ ἐζωγράφθησαν μαχόμενοι.»

Ταῦτοχρόνως σχεδὸν καὶ ἐπίσημός τις Ἀλβανός ἀπὸ Μαλάξης διευθύνθη μετὰ δύο ἄλλων εἰς τὸ χωρίον Κάμπους, ὅπου ἠντάμωσε τὸν Σήφακαν, πρὸς τὸν ὅποιον εἶπεν. «Ἦλθα, ἐμπιστευθεὶς εἰς τὴν «στρατιωτικὴν σου τιμὴν, νὰ ἴδω καὶ χαιρετήσω τὰ παλληκάρια, «μὲ τὰ ὅποια πολεμοῦμεν· ἤλθομεν δὲ μὲ ἄδειαν τοῦ χιλιάρχου «μας, ἂν καὶ μᾶς ἐφόβιζεν, ὅτι θέλετε μᾶς φονεῖσαι. Ὁ Χασάν «πασᾶς, ἐπρόσθεσεν ὁ Ἀλβανός, μᾶς ἔλεγεν εἰς Αἴγυπτον, ὅτι πη- «γαίνομεν εἰς Μωρέαν· καὶ ὅτι θὰ περάσωμεν πρῶτον ἀπὸ Κρήτην «διὰ νὰ πιάσωμεν ὀλίγους ἀποστάτας ἐκεῖ, καὶ νὰ βάλωμεν εἰς τά- «ξιν τὸν τόπον. Ἀλλ' ἡμεῖς ἰδῶ εὐρήκαμεν τουφέκι πολὺ καὶ «γερόν. — «Καὶ ποῖαν τάξιν,» ἠρώτησεν ὁ Σήφακας. «σκοπεύει «ὁ πασᾶς νὰ βάλῃ; Γνωρίζει ἀρὰ γε πόσα καὶ ποῖα φρικτὰ δυ- «στυχήματα ὑπέφεραν εἰς τὸν τόπον τοῦτον οἱ χριστιανοί;» —

« Ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἔχει τὴν ἀπόφασίν του, » ἐπανελάθεν ὁ Ἄλθωνός, « ἄλλους μὲν ἐκ τῶν ἀνταρτῶν νὰ συλλάβῃ, καὶ νὰ κόψῃ τὰς κεφαλὰς των, ἄλλους δὲ νὰ πάρῃ βιαίως εἰς τὸν Μωρείαν στρατιώτας, καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν κατοίκων τοὺς μᾶλλον νοήμονας νὰ στείλῃ εἰς Αἴγυπτον, ἐκεῖθεν δὲ νὰ μεταφέρῃ Αἰγυπτίους, διὰ νὰ ἐργάζωνται τὴν γῆν μετὰ τῶν λοιπῶν. Ἐχει ὅμως σκοπὸν νὰ κατοικήσῃ καὶ πολλοὺς Τούρκους. Ταῦτα σὰς λέγω ὡς βέβαια, καὶ πρὸς τούτους, ὅτι ὁ Μεχμεταλῆς καὶ ὁ Σουλτάνος ὑπεσχέθησαν ν' ἀφήσωσι τὸν Χασὰν πασᾶν εἰς Κρήτην ἐνόσω ζῆ (1), ἀφοῦ καταστρέψῃ τὴν ἐπανάστασίν σας, καὶ δώσῃ ἔπειτα βοήθειαν νὰ ἐξολοθρευθῶσι καὶ οἱ εἰς τὸν Μωρείαν ἀποστάται. »

Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παραπλήσια συνδιαλεχθέντες οἱ εἰρημένοι, ἀπεχωρίσθησαν περὶ δειλῆν μετ' ἀμοιβαίας εὐχαριστήσεως, δεξιωσάμενοι ἀλλήλους, ἀφοῦ συνέφαγον καὶ συνέπιον. Ὁ δὲ Σήφακας ἐκοινοποίησε τὰ λεχθέντα εἰς ἅπαντας· αὐτὸς ὅμως ἐπροσκάλεσε τὸν Ἄλθωνόν νὰ ὑπάγῃ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖ, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡδύνατο νὰ μάθῃ καὶ ἄλλα παρ' αὐτοῦ, τὸν ὅποιον ὑπέθετε χριστιανὸν συστρατευόμενον, ὡς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἄλθωνοῖς.

Ἐπανελθόντος δὲ εἰς Μαλαζάν τοῦ Ἄλθωνοῦ, ἐπυθάνετο περ πάντων ὁ Μουσταφᾶς, πρὸς ὃν εἶπεν ἐκεῖνος σὺν τοῖς ἄλλοις· « Εἶδα

(1) Ταῦτά σχεδὸν μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἄλθωνοῦ λεχθέντα ἀνέφερε καὶ ἐπιστολή τις ἀνώνυμος ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Κρήτην σταλεῖσα, ὅτε ἦλθεν ὁ Χουσεῖν Βένης, διάδοχος τοῦ Χασὰν πασᾶ, δι' ἧς ἐσυμβούλευον τοὺς μαχομένους Κρήτας νὰ προσέχωσιν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά των ἀπὸ τὸν Χουσεῖν Βένην, λέγοντες ὅτι εἶναι ἀνὴρ ἐπιχειρηματίας, δραστήριος καὶ πονηρὸς, καὶ οὐδὲ φείδεται χρημάτων πολλῶν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του. Περὶ δὲ τῶν μελετηθέντων σχεδίων τοῦ Μεχμεταλῆ κατὰ τῆς μαχομένης Ἑλλάδος οὐδὲ ἔγνος ἀμφιβολίας ἀφίνει εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ὁ λόγος τοῦ λόρδου Παλμερστῶνος, τὸν ὅποιον ἐξεφώνησεν εἰς τὸ Ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον τὸ 1850, ὅτε ἐπρόκειτο ἡ λύσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος ἐπὶ τῶν Παρκερικῶν, προσειπὼν ὅτι ὁ Αἰγύπτιος σατράπης εἶχε σκοπὸν, ἀφοῦ καθυποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα, νὰ μεταφέρῃ Ἀραβίαις νὰ κατοικήσουσιν, τοὺς δὲ ἐπιζήσαντας Ἕλληνας νὰ μετοικήσῃ εἰς Ἀραβίαν, καὶ ἡ Μεγάλη Βρετανία εἰργάσθῃ διὰ νὰ ἀπλλάξῃ τῆς δουλωσύνης τὴν Ἀνατολήν.

«παλληκάρια εὐρωστά, καλκρωματωμένα, ζωηρά, καὶ ὄχι καχεκτικά· ὡς μὲς ἔλεγον, ἀπὸ τὴν πείναν· μὲς ἐπεριποιήθησαν καλῶς, καὶ ὁ μὲς εἶπον ὅταν θέλωμεν νὰ πηγαινόμεν ἀφόβως», καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἦλθεν ὁ Ἀλβανὸς πάλιν πρὸς τὸν Σήρακων καὶ Ι. Χάλην εἰς Κεραμεῖα, διηγήθει τὰ αὐτὰ σχεδόν.

Ὁ Αἰγύπτιος λοιπὸν ἀρχηγὸς παρατηρήσας εἰς τὴν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον ἐπιστολήν, καὶ εἰς τὴν συνδιάλεξιν τῶν εἰρημένων ὀπλαρχηγῶν μετὰ τοῦ Ἀλβανῶ, ὅτι τὸ πάθος τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἐξηγριωμένον σφοδρῶς κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, ἠθέλησεν ἐκ τούτου νὰ ὠφεληθῆ. Διὸ νομίσας καταλλήλῳ τὴν περίστασιν, ἐξέδωκεν ἐκτεταμένην τινὰ διακήρυξιν, ἐν ἣ ἐξῆμνει εἰς συνηθὴν δῆθεν τὴν κυβέρνησιν τοῦ σατράπου τῆς Αἰγύπτου Μεχμεταλῆ· ἐδιηγείτα ἱστορικῶς τὰ καθέκαστα τῶν κατορθωμάτων του, τὴν φιλάνθρωπον διοίκησιν του, τὴν εὐδαιμονίαν καὶ εὐχαρίστησιν τῶν ὑπ' ἐκείνου κυβερνωμένων λαῶν, καὶ πρὸς τούτοις τὴν λαμπρὰν τύχην, ἣν κέκτηται εἰς τὸ νὰ φέρῃ ἀητητῆτος πάντοτε εἰς τὸ ποθοῦμενον τέλος ἅπαντα τὰ ἐπιχειρήματά του· ἐμυκτήριζε δ' ἀπεναντίας μὲ πολλὴν πικρίαν τὴν ἀβελτηρίαν καὶ κακοήθειαν τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, καὶ ὑπεδείκνυεν ὑπόμῳως σὺν τοῖς ἄλλοις ὁποῖους σκοποῦς ἔχει δι' αὐτούς, καὶ ὁποῖαν εὐνοϊκὴν διάθεσιν τρέφει διὰ τὸν τόπον· ἐπέλεγε δὲ μὲ μακρὰς παρατηρήσεις προτρέπων νὰ καταβίσωσιν οἱ Ἕλληνες τὰ ὅπλα, καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν ὀριστικῶς εἰς τὸν φιλάνθρωπον Μεχμεταλῆν, ἐγγυούμενος μεθ' ὄρκου ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς καὶ ἰδιοκτησίας· τοιαῦτα δὲ καὶ ἄλλα πλεῖστα ὑπέσχετο, ὡς νὰ μὴ ἠγνώριζον καλῶς οἱ Κρήτες τὴν ἐλεινὴν τῶν ἀθλίων Αἰγυπτίων κατάστασιν, ἥτις ἦτο χείριον καὶ κούτῃς τῆς τῶν Εἰλωτῶν, ἢ ὡς νὰ ἠγνόουν ὅτι τὸ πονηρὸν σχέδιον τῆς τουρκικῆς δυναστείας εἰς τὸ νὰ ἐκτοπίσωσιν ἄλλους μὲν εἰς Ἀραβίαν, ἄλλους δ' ἄλλαχού, ἀφοῦ ἤθελον δυνηθῆ νὰ ὑποτάξωσιν αὐτῆς τὴν Κρήτην, τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα.

Ταῦτα δ' ἀπίστευτε πάλιν ὁ Χασὰν πασᾶς εἰς Κυθωνίαν καὶ Ἀποκόρωναν· εἰς δὲ τὴν λοιπὴν Κρήτην διηθῆνεν ἀντίγραφον διὰ τοῦ πασᾶ τοῦ Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνης, οἵτινες ὅμως δὲν ἐκοινοποίησαν ταῦτα διὰ τὴν αἰτίαν, ὡς λέγεται, ὅτι ὁ Χασὰν πασᾶς ὁ-

Νικόλαος Μαλικούτης

ριστικῶς ἔλεγε νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν Μεχμεταλῆν καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Σουλτάνον, εἰς ὃν ὑπέκειτο ἔτι ἀπ' εὐθείας ἡ διοίκησις τοῦ τόπου.

Ἄμα δὲ μαθόντες περὶ τούτων οἱ ὀπλαρχηγοὶ Α. Παναγιώτου, Β. Κάλης καὶ Σήφακας, ἤλθον πάλιν εἰς Πρόσνερον πρὸς τὴν διοίκησιν διὰ νὰ σκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Καὶ τὸν μὲν λαόν, κεκμηκότα ἀπὸ τὰς ταλαιπωρίας, ἐνόμιζεν ὁ Ἄλβανός, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξαπατήσῃ οὕτω πως· τινὰς δὲ καὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν νὰ δελεάσῃ ἄλλως. Διηρέθησαν ὅμως καὶ εἰς Πρόσνερον περὶ τῆς ἀπάντησεως· διότι ὁ μὲν Γ. ἑπαρχος Ἀφεντούλης οὐδόλως ἐνέκρινε νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὰς προκηρύξεις τοῦ Ἄλβανοῦ, ὁ δὲ Γ. γραμματεὺς Οἰκονόμος ἐπέμενεν εἰς τὸ ἐναντίον· μὲ τοῦτον ὅμως ἐσυμφώνουν καὶ οἱ εἰρημένοι ὀπλαρχηγοί, διὸ καὶ ὑπερίσχυσεν.

Ἐν εἶδει λοιπὸν ὑπομνήματος ἐξιστόρησαν καὶ οὗτοι τὰ καθέκαστα τῶν πολυχρονίων παθημάτων, ἅτινα πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπέστη αἰῶνας ἤδη ὁ χριστιανικὸς τῆς Κρήτης λαὸς ὑπὸ τοὺς ἀπηνεστάτους τυράννους του, προσθέσαντες καὶ πρόσφατα γεγονότα ὀνομασί, οἷον τὰς αἰσχυρότητας τινων, τὴν προσβληματικὴν ὑπαρξίν εἰς πᾶσαν ἡμέραν τοῦ Ἑλληνος μεταξὺ τῶν Τούρκων, καθ' ἣν ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας του ὁ πρῶτος, δὲν ἠλπίζεν ὅτι ἠθελεν ἀσπασθῆ ζῶν τὰ τέκνα του, τὰς τραγικὰς σφαγὰς τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Σιτείας καὶ ἄλλων πόλεων, καὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν Τούρκων νὰ ἐξολοθρεύσωσι μέχρις ἑνὸς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, τοὺς ὁποίους ἐθεώρουν κατέχοντας καὶ αὐτῶν τῶν κτηνῶν κατωτέραν τάξιν· καὶ ὅτι τοιοῦτος βίος εἶχε κατασταθῆ εἰς τοὺς χριστιανούς πρὸ καιροῦ ἀβίωτος· ἐπρόσθετον δ' ἐπὶ τέλους, ὅτι ἀπαντες οἱ Ἑλληνας ἠμόσαντες εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἱερὰν κόνιν τῶν πατέρων των, ἔδραξαν τὰ ὅπλα, ἀποφασίσαντες σταθερῶς ν' ἀποθάνωσι μὲ ταῦτα εἰς χεῖρας, καὶ οὐχὶ νὰ ὑποταχθῶσι τοῦ λοιποῦ εἰς οἰονδήποτε τυραννικὸν ζυγόν, γνωρίζοντες καλῶς ὅποιοι εἶναι οἱ Τούρκοι παντοῦ, καὶ ὅποια εἶναι ἡ κατάστασις τῶν ὑπ' αὐτοὺς ὑποχειρίων λαῶν· καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἀποβλέποντες εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Σουλτάνου καὶ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου διαίρεσιν.

Τὸ ἔγγραφον δὲ τοῦτο ὑπεγράφη ὑπὸ τινων ὀπλαρχηγῶν ἐναν-

τίον τῆς γνώμης τοῦ Γεν. Ἐπαρχοῦ καὶ ἄλλων Κρητῶν, οἵτινες ἀπεδοκίμαζον τινὰς φράσεις του, καὶ ἐπεδόθη εἰς τὸν διάκονον, τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Πασᾶ, νὰ τοῦ τὸ ἐγχειρίσῃ. Ἀπέστειλεν ὁμῶς ἐκεῖνος τελευταῖον ἄλλο μὲ τὸν ἴδιον, δι' οὗ ἠπειλεῖ ὅτι ἐμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐχθρικῶς, καὶ ὅ,τι, ἔλεγε, πάθῃ ὁ λαός, αὐτοὶ ἄς ὄψωνται· ὁ δὲ διάκονος δὲν ἐπανήλθε πλέον εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ταύτῳ εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῇ σκηνῇ πλησίον τοῦ Πασᾶ καὶ ὁ πάντοτε ἐναρέτως βιώσας Ἀρχιερεὺς τῆς Κυδωνίας Καλλίνικος Σαρπάκης, ὅστις εἶχεν ἤδη ἀποκάμει ἀπὸ τὰ φορικτὰ δεινὰ τῶν φυλακίσεων, καὶ τελευταῖον ἀπὸ τὸ πάθος τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον τὸν ἐκλόνιζεν, ὅτε ὑπεχρεούτο ὑπὸ τοῦ τυράννου νὰ γράφῃ ἀκουσίως πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τὰ εἰρημμένα. Τὸν ἐνταφίσαε δὲ ὁ πιστὸς διάκονος, ὑποστὰς καὶ αὐτὸς ἐκουσίως ἀδιήγητα δεινὰ χάριν τοῦ γέροντός του.

Κατεχομένης δὲ ὑπὸ τῶν Τούρκων τότε τῆς Μαλαξῆς, ὁ Σήφακας καὶ Χάλης ἦσαν πάντοτε ἀνήσυχοι, διότι αὐτοὺς ἐπηρεάζε μάλλον ἢ στρατιωτικὴ θέσις τῆς, ὡς μὴ δυναμένους οὔτε τοῦ Ἀποκροῶνου, οὔτε τῶν Κεραιμίων καὶ πλείστου ἄλλου μέρους τῆς Κυδωνίας νὰ ἦναι ὀλοτελῶς κύριοι. Ὅθεν, λοβόντες ἀφορμὴν καὶ ἀπὸ τὸ μνηστὴν ἐγγραφοῦ τοῦ Πασᾶ, δι' οὗ προσηγγέλλε τὴν μέλλουσαν ἐκστρατείαν του, κατεγίνοντο διὰ τοῦ Γεν. Ἐπαρχοῦ νὰ τὴν καταλάβωσι πάλιν.

Προσεκλήθησαν λοιπὸν οἱ ἀριῶδοι ὀπλαρχηγοὶ Α. Πρωτοπαπαδάκης, Β. Χάλης, Α. Παναγιώτου καὶ Σήφακας, καὶ συνελθόντες εἰς συμβούλιον περὶ τὴν 20 τοῦ Ἰουλίου εἰς χωρίον Φρέ, ὤρισαν αὐτῷ τὸν τρόπον τῆς ἐπιθέσεως· ἦτοι, ὁ μὲν Πρωτοπαπαδάκης νὰ καταλάβῃ ἐν νυκτί, τῶν ἐχθρῶν κοιμημένων, τὸ ὑψηλὸν μέρος τοῦ ἐπὶ τῆς Μαλαξῆς πρὸς ἀνατολὰς λόφου Πούπας ὀνομαζομένου, ὁ δὲ Σήφακας ὁμοίως τὸ μεσημβρινὸν μέρος, ἢ τὸν ἐλαιῶνα πρὸς τὴν Μαλαξὴν· ἀμφότεροι δ' οὗτοι ταυτοχρόνως νὰ ἐπιπέσωσιν εἰς ὠρισμένην ὥραν κατὰ τῶν φρουρούντων αὐτὴν, οἵτινες ἦσαν ἕως ὀκτακόσιοι. Ὁ Χάλης καὶ Ἀν. Παναγιώτου μὲ τοὺς Λακκιώτας καὶ λοιποὺς ὀρεινοὺς, κατέχοντες τὰς πρὸς δυσμὰς θέσεις πρὸς τὸν Διγενῆν, νὰ ἦναι ἕτοιμοι, διὰ νὰ ἐπιτεθῶσι πλαγίῳθεν, ὅτε οἱ Τούρ-

κοι ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ τραπῶσι πρὸς τὰ κάτω εἰς φυγὴν· διότι εἶχον πεποιθήσιν, ὅτι δὲν ἠδύναντο οἱ Τούρκοι ἐπὶ πολὺ νὰ στηριχθῶσιν εἰς τὰς θέσεις των, ἂν τὸ συμφωνηθὲν σχέδιον ἐξετελεῖτο πιστῶς.

Οὕτω λοιπὸν διατεθειμένου τοῦ πράγματος, ἐπέπεσεν ὁ Πρωτοπαπαδάκης μετ' ὀρμὴν ἀπὸ τὸ μέρος του, ἔχων τῶντι σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ ἐκδιώξῃ τότε αὐτὸς πάλιν μόνος τὸν Μουσταφὰν ἐκ τῆς Μαλαῆξης, ὅπου ὑπεχώρησεν ὡς ἐκ τῆς λειποταξίας τῶν στρατιωτῶν του, καὶ ἔδωκε καιρὸν πρότερον εἰς τὸν Πασᾶν ν' ἀναβῆ. Ἡ παρὰ τὴν ὄρισημένη ὅμως ὄραν ἐπίθεσίς του καὶ ἡ ἀξιοκατάκριτος ἔλλειψις τότε τοῦ Σήφακα ἀπὸ τὸ νὰ δράμῃ ἀμέσως εἰς βοήθειαν, δὲν ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα· διότι οἱ Τούρκοι, καίτοι ἐξεγερθέντες τοῦ ὕπνου μετ' ἀταραχὴν διὰ τὴν αἰφνιδίαν προσβολήν, ὀρμήσαντες ὅμως ταχέως ἀντέκρουον μετ' ἀκατακτάς τὴν πρώτην ἐπίθεσιν, γενομένην ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου μέρους, καὶ ἠσφαλιζοντο ταυτοχρόνως· διὸ καὶ ὅτε ἐπλησίασεν ὁ Σήφακας διὰ νὰ τοὺς προσβάλῃ, οἱ Τούρκοι ἦσαν καλῶς ὠχυρωμένοι.

Πεισματωδῶς τότε προσεβάλλοντο ὑπὸ τε τοῦ Σήφακα καὶ Πρωτοπαπαδάκη οἱ πολέμιοι, ὁ δὲ κίνδυνος ἐφαίνετο ἐπερχόμενος βέβαιος κατὰ τῶν δευτέρων· ὅθεν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ διασωθῶσιν εἰς τὸ πεδῖον. Ἐνῶ λοιπὸν ἤρχισαν νὰ ὑποχωρῶσιν οἱ Τούρκοι ὀλίγοι κατ' ὀλίγους πρὸς τὰ κάτω, εἶδον αἰφνης τὸν Χάλην ἔμπροσθέν των, ὅστις ἀσκέπτως εἶχε καταλάβει θέσιν, καὶ ἐναντίον τοῦ σχεδίου καὶ παρακαίρως ἐπυροβόλησεν. Τότε δ' ἐκπληκτοὶ οἱ πολέμιοι ἐπανελθόντες ταχέως εἰς τὰ πρότερον ὠχυρώματά των, ἀπεμάχοντο μέχρι μεσημβρίας καρτερικώτατα.

Πολλοὶ ἐκ τῶν Τούρκων τότε ἔπεσαν καὶ ἐτραυματίσθησαν, πληρωθέντος τὴν πτέρναν, ὡς λέγεται, καὶ τοῦ Μουσταφᾶ, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ μὲν τοὺς περὶ τὸν Πρωτοπαπαδάκην ἐφονεύθησαν ἕως τριακόντα, ἐξ ὧν οἱ πλείότεροι Σφακιανοί, ἐφονεύθη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ἀπὸ δὲ τοὺς περὶ τὸν Σήφακαν, ἐπτὰ, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐξ ὅλων ἕως εἰκοσι. Ἔνεκα λοιπὸν τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Πρωτοπαπαδάκη καὶ τῆς ἐλλείψεως, ὡς εἶπομεν, τοῦ Σήφακα καὶ Χάλη, ἔμεινε πάλιν ἡ περιμάχητος Μαλαῆξα

ὕπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Τούρκων, ἐνθα ὠχυρώθησαν στερεώτερον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀφῆκαν αὐτὴν ἀμαχητί. Ἐν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων δὲν ὑπῆρχε τοιαύτη ἀταξία, ἥτις καὶ τὰ καλῶς προβεβουλευμένα τότε ἀπέτρεψεν, ἢ νίκη ἤθελε στέφει τὰς κεφαλὰς αὐτῶν· διότι, ἀφοῦ ἀπαξ ἤθελον ἀπομακρυνθῆ τῆς Μαλαξίας οἱ πολέμοι, ἦσαν ἔτοιμοι Λακκιῶται καὶ λοιποὶ ὄρεινοὶ νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, νὰ ἐπιδειξῶσι δὲ καὶ αὐθις τὴν θαυμασίαν των ἀνδρίαν καὶ ὀρμὴν, ἐξολοθρεύοντες εἰς τὴν καταδίωξιν πολλούς, ὅτε ἤθελον ἐπιπέσει ἀκἀθεκτοὶ ἐκ τῆς Μαλαξίας καὶ οἱ λοιποὶ, εἰς δὲ τὸν Ἄλβανὸν Χασὰν Πασὰν ἤθελε γείνει ἐπαισθητὴ τότε ἡ ταπεινώσις. Ἀλλὰ μῆπως αὐτὸ μόνον τὸ κακὸν ἐπέφερεν εἰς τὴν Κρήτην ἢ συνήθης ἀταξία καὶ ἀπειθεια;

Ὁ Ἀναγνώστης Πρωτοπαπαδάκης ὑπῆρχε γέννημα τῶν ὀρεινῶν Ἀσχύρων τῶν Σφακίων, εἰς ὧν τῶν πρωταγωνιστῶν. Πρῶτικισμένος μὲ φυσικὴν ἀγχινοίαν, ἦτον ὁ ἐπιτηδειότερος τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Κρήτης καὶ εἰς τὸ νὰ ἐπινοήσῃ πολεμικὰ σχέδια, καὶ νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὰ δραστηρίως καὶ εὐστόχως· ἦτο μικρὸς μὲν τὸ σῶμα, ἀλλ' ἄριστος μαχητὴς. Εἰς τὴν στρατιωτικὴν του ὁμῶς ἀρετὴν ὑπεκρύπτοντο πολλὰὶ πονηραὶ καὶ κακαὶ ἔξεις, αἵτινες οὐδετέροναν τὰ ἄλλως ἀνεκτίμητα πλεονεκτήματά του. Διοικητὴς κατ' ὀλίγον νὰ μεταβάλλῃ, καὶ νὰ τὸν καταστήσῃ ἐπωφελέστερον τῇ πατρίδι, καὶ ὄργανον ἐπιτηδεῖαν διὰ τοὺς σκοπούς, ὧν ἐφίετο ὑπὲρ αὐτῆς. Ἡ εὐτολμία του δυστυχῶς ἐπέφερε τελευταῖον καὶ τὸν θάνατόν του, διὰ τὸν ὅποιον κατελυπήθησαν οἱ Κρήτες καὶ ἡ Διοίκησίς των, ἕνεκα τῶν στρατιωτικῶν του ἐκείνων ἀρετῶν. Ὅθεν καὶ χάριν τούτων ἀπέδειξεν εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν μὲ τὸν αὐτὸν βαθμόν, τὸν ὅποιον εἶχε καὶ ἐκεῖνος, τὸν μόλις εἰκοσιπενταετῆ υἱόν του Μανώλην Πρωτοπαπαδάκην, ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἐκ πατρὸς θεοῦ του Πολιοῦ, ἐπίσης μαχίμου καὶ γενναίου ἀνδρός. Ἦγε δὲ τότε ὁ φονευθεὶς τὸ πεντηκστόν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἐπλησίαζε τέλος πάντων ὁ Ἰούλιος πρὸς τὸ τέλος του, καὶ ἀπροσδοκῆτως κατέλιπον τότε τὴν 29 ἢ 30 τοῦ μηνὸς οἱ Τούρκοι ἀμαχητί τὴν Μαλαξίαν, μεταβάντες εἰς Κλαδισόν, τὴν ὅποιαν ἀμείσως κατέλαβεν ὁ Σήφακας· ἀλλ' ἤδη προετοιμαζέτο νὰ ἐπιχει-

ρήση και τὸ μεγάλον κίνημα του ὁ ἀρχηγὸς Σαχὰν Πασῆς, ὅτε ἦτον ἐπόμενον ὅτι ἔπρεπε νὰ προπαρασκευασθῶσι καὶ οἱ Ἕλληνες. Προσεκλήθη λοιπὸν ὁ νέος ὀπλαρχηγὸς Μανώλης Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτόν, ὁ Τσουδερός καὶ μέρος Ρεθυμνίων καὶ Ἀμαριωτῶν, ὡς καὶ οἱ Σφακιανοὶ σχεδὸν ὅλοι, οἵτινες καὶ ἐτοποθετοῦντο μετὰ τῶν Κυθωνιατῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν· ὁ ὀλιγὸς δὲ τούτων ἀριθμὸς συνέκειτο ἐκ τεσσάρων χιλιάδων, ἐτοιμῶν ὄντων ἢ ἀντικρούσασσι τὸν ἐχθρὸν ὅπου ἤθελε κινήθῃ. Τὴν πρώτην Αὐγούστου μηνὸς μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ὁ Τουρκικὸς στρατὸς κινήεις ἀπὸ τὸν ποταμὸν Πλατανίαν, ὅπου εἶχε μετασκηνώσει μὲ πεζικόν, ἱππικόν, καὶ πυροβολικόν, ὤδευεν ἀθρόος καὶ πολὺς ἐναντίον τῶν Λακκιωτῶν, Θερισιανῶν καὶ λοιπῶν ὄρεινῶν· διότι πάντοτε τούτους, ὡσάκις ἐπεχείρουν γενικὸν κίνημα οἱ Τούρκοι, ἐλάμβανον πρὸ ὀφθαλμῶν, ὡς ἀναπόφευκτον ἀνάγκην, νὰ καταδαμάσωσι πρώτους· δὲν παρημέλουν ἔμως κάμειαν κατάλληλον θέσει οἱ Ἕλληνες, ἀφ' ὅπου γενναιοψύχως ἀντέκρουον τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν. Τὰ ἀθάνατα τρόπαιά των, τὰ ὅποια εἶχον στήσει τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ μέρος, τοὺς ἐνέπνεον σφοδρότερον θάρρος νὰ μάχωνται καρτερικῶς, διαφειλονικοῦντες ἰσχυρῶς διὰ πᾶσαν σπιθαμὴν τῆς ἐνδόξου ἐκείνης ὄρεινῆς γῆς.

Ἄλλ' ὀλίγοι Ἕλληνες, μὴ ἔχοντες πολλὰκις μὴδὲ τὴν ἀναγκαίαν τροφήν, ἐναντίον πολεμίων ἐφωδιασμένων ἀρκούντως μὲ ὅλα τ' ἀναγκαῖα, δὲν ἠδύναντο ἄλλως παρὰ πολλὰκις νὰ ὑποχωρῶσιν. Ἐπροχώρει λοιπὸν ὁλονὲν πρὸς τὰ ὄρεινότερα ὁ Χασὰν Πασῆς πολεμῶν ἡμέραν καὶ νύκτα ἀδιακόπως μὲ πολλὴν φθορὰν τῶν δυνάμεών του· ὅθεν καὶ μετὰ πολλὴν ἀντίστασιν ἔφθασε τέλος τὴν τρίτην ἢ τετάρτην ἡμέραν νὰ καταστρέψῃ ἐξ ὀλοκλήρου μετ' ὀργῆς διὰ πυρὸς τὰ χωρία Λάκκου, Θερίσον καὶ τὰ περι αὐτά· οἱ δ' Ἕλληνες καταλιμπάνοντες τὰ χωρία των ταῦτα ὑπεχώρουν, ἀποσυρόμενοι εἰς μᾶλλον κρημνώδεις καὶ ἀθάτους θέσεις, ὁπόθεν ἐπιπίπτοντες, ἐπροξένουν πάντοτε ἀνάλογον ζημίαν εἰς τὸν ἐχθρὸν, ὅστις ἐπίσης πεισματωδῶς ἐπέμενε ἀνερχόμενος καὶ ἀνωτέρω τῶν εἰρημίων χωρίων, ἀφειδῶν ὅπως τῶν ἐαυτοῦ στρατιωτῶν.

Τοιαύτη πεισματωδεστάτη πάλη ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἐξη-

κολούθει νυχθημερόν ακαταπαύστως ἀπὸ τῆς 1—6 Αὐγούστου, ἀπόφασιν ἔχοντας τοῦ Ἄλθανου νὰ καταπλήξῃ διὰ τῆς καρτερικῆς ταύτης ἐπιμονῆς τοὺς ὑπὲρ ζωῆς καὶ ἐλευθερίας μαχαμένους Ἕλληνας, οἵτινες πεινῶντες καὶ κακουχούμενοι ἀντιπαρετάσσοντο εἰς τὰς ὀρμὰς τῶν ἐχθρῶν. Ὁ ἀντηχητικός καὶ ἀδιάκοπος τῶν ὀπλων κρότος εἰς τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα ὄρη ἐδόμβει καὶ μακρὰν τρομακτικὰ εἰς τὰ ὦτα τῶν ἀνθρώπων· οἱ Ἕλληνες ὅμως, καταλαμβάνοντες πάντοτε τὰς βοηθητικώτερας θέσεις, ἐβλαπτον μᾶλλον τοὺς ἐχθρούς των, τῶν ὁποίων οὔτε τὸ ἵππικὸν ἐπτόει ἐκείνους εἰς ταιαῦτα μέρη, οὔτε αἱ σιχναὶ σφαῖραι τῶν πυροβόλων ἐξέπληττον. Οἱ δὲ πολέμιοι κατὰ πᾶσαν νύκτα ἔφερον εἰς τὸ φρούριον τοὺς τραυματίας καὶ τοὺς νεκρούς των, διὰ νὰ μὴ τοὺς ἀφίνωσι χλεύην εἰς τοὺς ἀντιπάλους, εἰς μέρη, ὅπου ἐκείντο διεσπαρμένα ἔτι πλείεστα ὄσπᾶ τῶν προηγουμένως πεσόντων ὁμοθρήσκων των.

Ἄσπελθεις ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἀπὸ τινος ἀπροσεξίαν τοῦ Σήφακα, ὤρμησε κατὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ, καὶ τοὺς διεσκόρπισε· τότε δὲ ἀπεφάσισεν ὁ Χατὰν Πασᾶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς δυσβάτους ἐκεῖνας θέσεις καὶ ν' ἀναχωρήσῃ τὴν νύκτα τῆς 6 πρὸς τὴν 7 τοῦ μηνός, καὶ νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸ πεδίον τῆς Κυδωνίας, καὶ σιηνώσῃ περὶ τὰ χωρία Περιβόλια καὶ Μουρνιαῖς, μὴ θελήσας νὰ ὀπισθοπορῆσῃ τὴν ἡμέραν, διὰ μὴν ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ εἰς δυσχερεῖς τόπους οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν ὀπισθοδρόμησίν του. Λέγεται δ' ὅτι ἀπώλεσε περὶ τοὺς 500 στρατιώτας καθ' ὅλας ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν πλέον τῶν 60 καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί.

Ἐματαιώθη λοιπὸν οὕτω καὶ ἡ ἀπειλητικὴ ἐκείνη ἐκστρατεία τοῦ Ἄλθανου, ἀποβάσα μᾶλλον πρὸς ζημίαν αὐτοῦ, μὴ δυναθέντος νὰ βλάψῃ ἄλλως πῶς τοὺς ἐχθρούς, τοὺς ὁποίους εὔρεν εἰς τὰς περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχίας, εἰμὴ νὰ καταστρέψῃ διὰ πυρὸς μετ' ἀγανακτικῆσεως καὶ τὰς μικροτάτας καὶ εὐτελεστάτας καλύβας των, τὰς ὁποίας εἶχον ἀνεγείρει οἱ ὄρεινοὶ μετὰ τὰς προτέρας καταστροφάς, διὰ ν' ἀσφαλίσωσιν ἐκ τοῦ ψύχους τὰ ἑαυτῶν τέκνα· διότι οὔτε τὸ ἵππικὸν ἴσχυε κατ' αὐτῶν διὰ τὰς ὄρεινὰς θέσεις, οὔτε πολέμιστάς εὕρισκεν ἐταίμους νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἐκείνον μὲ ὅσα καὶ

αν μετεχειρίσθη στρατηγήματα. Ὅθεν καὶ ἔκρινε συμφέρον νὰ ζητήσῃ ἄλλο μέρος μᾶλλον τριτόν. κατ' αὐτόν, ὅπως ἐπιτύχῃ ἐκεῖ κάλλιον τοῦ σκοποῦ του.

Χωρὶς λοιπὸν ν' ἀφήσῃ νὰ παρέλθωσι πολλαὶ ἡμέραι, καθ' ἃς ν' ἀναπαυθῶσιν οἱ πολέμιοί του μετὰ τὴν πολυήμερον προτέραν μάχην, καὶ δυνηθῶσι τότε νὰ προκαταλάβωσι τὰς περὶ τὴν Μαλάξαν στενωποὺς καὶ ἐπικαίρους θέσεις, ὅθεν καθίστατο ἐπομένως ἐπιμοχθον νὰ διαβῇ, ἐσηκώθη τὴν 11 ἢ 12 τοῦ ἰδίου μηνός, καὶ μέρος μὲν τοῦ πεζικοῦ μὲ ὄλον τὸ ἰππικὸν ἀπῆλθεν εἰς Κεραμεῖα. αὐτὸς δὲ μὲ τὸ λοιπὸν πεζικὸν διαδραμὼν τὰ στενὰ Γυρίσματα, τὰ μεταξὺ τοῦ Ἀποκορώνου καὶ τῆς Κυθωνίας κείμενα, εἰσέδυσεν εἰς Ἀποκώρωναν ἀνενόχλητος, διότι καὶ οἱ ἐν τῇ Μαλάξῃ τότε ὀλίγοι φρουροὶ δὲν ἠδύναντο ἄλλως παρὰ νὰ τὴν ἐγκαταλείψωσι. Μὲ τὴν αὐτὴν δ' ὀργὴν καὶ ἀγανάκτησιν κατέστρεψε καὶ τὸν Ἀποκώρωναν εἰς τὰς πέντε ἢ ἕξ ἡμέρας, καθ' ἃς διέμεινεν εἰς αὐτόν.

Δὲν ἔβλαψεν ὅμως οὐδένα τῶν κατοίκων, οἵτινες μετὰ σπουδῆς ἐσώζοντο εἰς Βοθονάκια (1) καὶ εἰς ἄλλας ὄχυράς θέσεις καὶ εἰς Σφακία (2). Μετὰ δὲ ταῦτα μετεσκήνωσεν ἔξωθεν τοῦ φρουρίου Ρεθύμνης, μολονότι δὲν διέβη τὸν στενὸν Ἀλμυρὸν πάλιν ἄνευ βλάβης· διότι Κεφαλιανοὶ τινες, Προσνερίται καὶ Ἀλικαμπῖται, μετὰ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ ἔμπειρος λοχίτης Μανουσιὸς Πρωτοπαπαδάκης μετ' ἄλλων Σκυφιωτῶν, ἐπιπεσόντες αἰφνης, ἐφάνευσαν περὶ τοὺς εἰκοσιν ἐκ τῶν ὀπισθοπορούντων. Ἦθελον δ' οὗτοι κάμνει με-

(1) Τὰ Βοθονάκια, κείμενα εἰς τὰς ὑπώρειας τῶν Λευκῶν ὄρεων ἄνωθεν τῶν χωρίων τοῦ Ἀποκωρώνου Ζιζιφέ, Φρέ καὶ Μελιδονίου, δύνανται νὰ διασώζωσιν εἰς τοιαύτας περιστάσεις μὲγα μέρος οἰκογενειῶν Ἀποκωρωνιτῶν, ὅτε ἤθελαν φροντίσει προηγουμένως νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν εἰσόδον διὰ καταλλήλων προμαχώνων. Εἰς τὰ μέσα λεγόμενα Βοθονάκια ῥεεῖ ἐκ τῶν βουνῶν καὶ κάλλιστον ὕδωρ.

(2) Οἱ Ἀσκαριῶται καὶ Ἰμβριῶται εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἄφιναν ἐλευθέρας τὰς ἀμπέλους των εἰς τοὺς προσφυγόντας ἐκ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν. Οἱ Μανουσογιαννάκαι δὲ τῆς Ἰμβροῦ διένειμαν πρὸς τοῦτοις πολλοὺς ἄρτους καὶ κρέατα εἰς τοὺς πάσχοντας ἀπὸ ἔλλειψιν τροφῶν.

γαλειτέραν θραῦσιν εἰς ἐκείνους, ἂν μέρος ἵππικῆς ἐπιστραφέν δὲν ἐπρολάμβανε νὰ τοὺς διασκορπίσῃ ἐκεῖθεν.

Ἐκ δὲ τῆς Ρεθύμνης ἔλθων ὁ Χασάν Πασῆς ἐσκήνωσε τὴν 30 Αὐγούστου περὶ τὸ μοναστήριον τοῦ Αὐλοποτάμου, τῆς Χαλέπας ὀνομαζόμενον. Ἐνταῦθα ὅμως εὐρήκε μᾶλλον ἀγρόπνους ἐχθρούς· διότι οἱ περὶ τὸν Θ. Χοῦρδον Ἀνωγειανοὶ καὶ ὄρεινοὶ τινες τοῦ Αὐλοποτάμου προσέβαλον ἀπὸ πρῶτας τοὺς Αἰγυπτίους περὶ τὰς σκηπὰς των. Οὗτοι δὲ ἤμύνοντο, στήσαντες καὶ κανόνια ἐπὶ τοῦ λόφου Φλαμούρας καλουμένου. Ἄλλ' ἀντὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τούτων, ἐβλάβησαν μᾶλλον· διότι οἱ κρότοι τῶν κανονίων εἰδοποιοῦν καὶ τοὺς μακρὰν ὄντας ἐνόπλους, οἱ ὁποῖοι εὐσπεσμένως ἔδραμον πολλαχόθεν εἰς βοήθειαν τῶν κατὰ τῶν Αἰγυπτίων ἀνθισταμένων. Διὸ καὶ μετὰ μεσημβρίαν ἐπιτεθέντες πλείοτεροι αἰφνιδίως ἀπὸ μέρη ἀγνωστα κατὰ τῶν πολεμίων ἐφονεύθησαν ἕως 25 ἐξ αὐτῶν, ἐτραυματίστη δὲ καὶ εἰς ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἑλαφρῶς.

Τὴν δ' ἐπιούσαν μεταβὰς λίαν πρῶτὴ εἰς δυσχερέστερον τόπον, τὸν Σκλαθόκαμπον, ἀπήντησεν ἐκεῖ ἰσχυροτέραν ἀντίστασιν· διότι οὐ μόνον οἱ ρηθέντες στρατιῶται, ἀλλὰ καὶ οἱ περὶ τὸν Ζερβουδάκη Κνώσσιοι, καὶ ὁ Β. Σμπόκος μὲ ὅλους τοὺς Ἀνωγειανούς ἐπροκάλεσαν μάχην, ἥτις ἐγένετο πεισματωδῶς μεταξὺ τῶν θέσεων Καμαρακίου καὶ Γωνιῶν μέχρι σχεδὸν τῆς νυκτός, ὁπόθεν οἱ μὲν ἐβιάζον τὴν εἰς Ἡράκλειον διάβασιν των, οἱ δὲ ἀνθίσταντο καρτερικῶς, ἐπί σκοπῇ νὰ κρατῶσιν εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν τοὺς πολεμίους, ἔνθα εἶχον πεποιθήσιν, ὅτι ἠδύναντο νὰ τοὺς βλάβωσι πλείοτερον, ἂν ἤθελε προφθάσει καὶ ἡ προσδοκωμένη ἐπικουρία τοῦ Σήφακα, ὅστις ἠγγέλλετο ὅτι ἔρχεται κατόπιν τῶν πολεμίων μὲ πολλοὺς ἐμπειρολέμους στρατιώτας. Καὶ τῶντι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀλβανοῦ ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου ὁ Σήφακας καὶ ὁ Γ. Χάλης, παραλαβόντες ἀμέσως Κυδωνιάτας καὶ Ἀποκορωνίτας πλεόν των 500 ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους προσετίθεντο κατὰ τὴν διάβασιν καὶ Ρεθύμιοι καὶ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν τινες, παρηκολούθουν ὅπισθεν τὸν ἐχθρόν· ἡ νύξ δ' ἐπελθοῦσα εἰς ἐκείνην τὴν κατάστασιν τῶν μαχομένων εἰς τὸν Σκλαθόκαμπον, διέλυσε τὴν πάλιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπιεσαν ἕως 60 ἐκ τῶν Τούρκων, ἐφονεύθησαν δὲ καὶ 10—12 Ἴππο.

έκλεκτοί, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν τότε ἑννέα, καὶ ἐτραυματίσθησάν τινες.

Ὁ Χασάν πασῆς ὁμῶς, θεωρήσας τὸ ἀκροσφαλὲς τοῦ Σκλαβοκράμ-
που διὰ τὸ δύσκολον τῆς θέσεώς του εἰς τὸ νὰ γίνεται ὠφέλιμος
καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἰππικοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐξέλθῃ ἐκεῖθεν εὐθύς, ἀμα
μαθὼν μάλιστα ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ὡς λέγεται, ἀπὸ καταπλεῦσαν
ἐκ Ρεθύμνης πλοιάριον εἰς τὸν ὄρμον τοῦ Βαλῆ καὶ τὴν προσέλευ-
σιν τοῦ Σήφακα. Ὅθεν καταλιπὼν τότε ἐκεῖ πολλὰ εἶδη ἐκ τῶν
ἀποσκευῶν, διέβη ἐν νυκτὶ ταχέως εἰς τὴν πεδινωτέραν ἐπαρχίαν
τῆς Κνωσσοῦ, ἔνθα περιστράφετο εὐκόλως τὸ ἰππικόν.

Ἀπέφευγον δὲ οἱ Κρήτες Ἕλληνες νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἰς
μέρη πεδινὰ ἐναντίον τόσο στρατοῦ, διότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τοὺς
ἐπτόει καθ' ὑπερβολὴν καὶ ἡ θέα τοῦ ἰππικοῦ, μὲ ὄσσην καὶ ἂν εἶ-
χον πεποίθησιν εἰς τὴν ταχύτητα τῶν ποδῶν των. Εἰς τοῦτο δὲ εἶ-
χον κατὰ τι δίκαιον· διότι τοὺς ἔλειπον πάντοτε σχεδὸν καὶ τ' ἄ-
ναπόφευκτα μέσα νὰ συγκεντρῶνται ὅπου ἡ χρεία ἐκάλεε αὐτούς·
ὑπῆρξαν ὁμῶς καὶ περιστάσεις ὑπὲρ αὐτῶν εὐνοϊκαί. κατὰ τὰς ὀ-
ποίας περιῆλθε πολλάκις ἀπερισκέπτως ὁ πολέμιος εἰς δύσβατα καὶ
στενωπὰ μέρη, καὶ τοιαῦτα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Κρήτῃ πολλά. Στρα-
τηγικὴ πείρα καὶ εὐπίθεια στρατιωτικὴ ἠδύνατο ν' ἀποφέρωσιν
ἔνδοξα ἀποτελέσματα· ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν τοιαῦτα ἔλειπον ἀπὸ
τοὺς Κρήτας· διότι πρῶτον ἡ στρατιωτικὴ εὐπίθεια δὲν ὑπῆρχε,
καὶ τοῦτο ἦτο ἡ κυρία αἰτία, ἣτις ἔκαμνε συνεχῶς τὸν ἀγῶνα
τῆς Κρήτης ν' ἀποτυγχάνῃ· καὶ δεύτερον οἱ ὀπλαρχηγοί. ἂν καὶ
γενναῖοι ἄνδρες καὶ εὐτολμοὶ πολεμισταί, δὲν εἶχον τὴν ἀπαιτου-
μένην ἐπιρροὴν καὶ τὴν ἐμπειρίαν εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ στρατη-
γεῖν. Προσέτι εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν συνέτεινε καὶ ἡ ἀκη-
δία τῶν εἰρημένων ὀπλαρχηγῶν εἰς τὸ νὰ μὴ προσθάσωσιν εἰς τὸν
Σκλαβοκράμπον ἐν καιρῷ.

Ἀφοῦ δ' ἀπέτυχον νὰ προσβάλωσιν εἰς τὸ ρηθὲν μέρος τοὺς πο-
λεμίους, κατέβησαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὸν Στρούμπουλαν, ὅστις σχη-
ματίζει ὄροπέδιον, διαχωρίζον τὴν Κνωσσὸν ἀπὸ τὸν Αὐλοπότα-
μον, ἐπέκεινα τῶν χιλίων τὴν 8 ἢ τὴν 9 Σεπτεμβρίου, διὰ νὰ προ-
καλέσωσιν ἐκείνους εἰς μάχην κάτωθι τοῦ χωρίου Ἀγίου Μύρωνος.

Ἄλλ' ὁ Χασάν πασας ἀνεπαύετο τότε ἐσκηνομένος περὶ τὸ φρούριον. Οἱ ἐντόπιοι ὅμως Τούρκοι καὶ μέρος τοῦ ἰππικοῦ τῶν Αἰγυπτίων ἐπιβήσαντες, δυσχίλιοι οἱ πάντες σχεδόν, ἀντίκρουον ἰσχυρῶς τοὺς ἀντιπάλους· ἡ δὲ μάχη διήρκεσε πεισματῶδης μέχρι μεσημβρίας σχεδόν εἰς τὴν ὅποισιν ἔπεσαν ἕως δεκατρεῖς ἐκ τῶν πολεμίων, καὶ ἀτραυματίσθησαν πολλοί, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπληρώθησαν μόνον τέσσαρες. Ἐντεῦθεν δὲ μετὰ τοῦτο ὁ Σήφακας καὶ ὁ Ι. Χαλῆς μετέβησαν εἰς Γορτύνην πρὸς τὸν Κορμούλην. Ὁ δ' Ἀλθανός ἀρχηγός τῶν Αἰγυπτίων στρατῶν, ἀφού εὔρεν ἰσχυρὰ προσκόμματα εἰς τὸ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τοὺς σκοπούς του κατὰ τὰ δυτικά τῆς Κρήτης, ἔσπευσε νὰ μεταβῇ πρὸς τ' ἀνατολικά αὐτῆς, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴν ἀφήσῃ νὰ παγιωθῇ ἡ ἤδη ἀρξάμενη ἐπαναστάσις τῶν μερῶν τούτων. Ὅθεν καὶ ἤρχισε παρευθὺς τὰς ἀπειλητικὰς του, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐπιδρομὰς. Ἐς διηγηθῶμεν ὅμως προηγουμένως τί συνέβησαν ταυτόχρονως εἰς Ἀποκόρωναν, ἔπου κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἶχε προσορμισθῇ εἰς τὸν Ἀμφικαλλικὸν κόλπον ὁ στόλος ὁ Τουρκικός, ἐπανελθὼν ἐκ τῶν Μεσσηνιακῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου, ὅποθεν εἶχε διαβῆ ἀμαχητὶ, ἐροδιάσας τὰ φρούρια τῆς Μεθωνῆς, Κορώνης καὶ Πατρῶν, κρατούμενα ἔτι ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Τὴν 23 ἢ 24 τοῦ Σεπτεμβρίου κατέπλευσαν εἰς τὸν ρηθέντα κόλπον ἑπτὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐκ τοῦ ρηθέντος στόλου, τὴν δ' ἐπιούσαν ἐξῆλθον ἀπ' αὐτὰ ὅλα σχεδόν τὰ πληρώματα συνοδευόμενα καὶ ὑπὸ πολλῶν διαμενοντῶν εἰς τὴν Σοῦδαν, ἔπαντες ἕως 800, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ὑδρεύωσιν εἴτε ἀπὸ τῶν ποταμῶν Κοιλιάρην εἰς τ' ἀπέναντι τοῦ πρὸς δυσμὰς χωρίου τῶν Καλυθῶν, εἴτ' ἀπὸ τοῦ ὕδαρ, ὑπερ ῥεεῖ εἰς τὴν θέσιν Καλάμι, κατῶθεν τῶν μέχρι σήμερον ὑπαρχόντων ἐρείπιων ἀρχαίου φρουρίου, Οἰκονομικὰ ταῦν ἡ Παλαιόκαστρον ὀνομαζομένου· ἀλλὰ συνέλαβον ταυτόχρονως καὶ τὴν ἰδέαν νὰ ἐπιτεθῶσιν εἰς τὰ πλησίον χωρία καὶ κακοποιήσωσι τοὺς κατοίκους αὐτῶν.

Ἐδρεθεῖς δὲ τυχαίως ὁ Ἀνδρέας Φασούλης τότε εἰς τὸ χωρίον Καλύβας καὶ ὁ Γεώργιος Μαυράκης, ὄπλαρχηγός τῶν Ἀρμενιανῶν, μὲ 30 ἢ καὶ 40 περίπου Καλυβιανούς, Ἀρμενιανούς καὶ Τσιβαριανούς, ἀντίκρουον ἐπὶ πολλὴν ὥραν, κωλυόντες ὅσαν τὸ δυνα-

τὸν τοὺς Τούρκους νὰ προχωρῶσιν, εἰδοποιήσαντες ταύτοχρόνως καὶ τοὺς λοιποὺς Ἀποκορωνίτας νὰ προσθάσωσιν εἰς βοήθειαν.

Οἱ Τούρκοι λοιπὸν ἦσαν τότε ἔγγυς νὰ ἐπιπέσωσιν εἰς τὰ ρηθέντα χωρία, τὰ ὅποια καταλιπόντες οἱ κάτοικοι ἔρημα εἰς τοιαύτην περίστασιν ἔτρεχον ἀλλαγῶν νὰ διασωθῶσιν, ὅτε προσθάσας ὁ Γεώργιος Παπαδάκης μὲ 80 περίπου Ζιζιφιανούς, Νιπιανούς, Φρεδιανούς καὶ Βαφιανούς, συγχρόνως δὲ καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν χωρίων Κεφαλάδων, Βάμου καὶ Γαθάλωχωρίου ἐπέπεσαν πανταχόθεν μὲ ὄρμην κατὰ τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι εἶχον προχωρήσει, τοὺς ἔτρεψαν παρευθὺς εἰς φυγὴν, καὶ καταδιώκοντες αὐτοὺς τοὺς ἐπρόρθησαν ὑποκάτω τοῦ εἰρημένου Παλαιοκάστρου, σπεύδοντας νὰ ἐπιβιθασθῶσι μὲ ἀκάθεκτον ὄρμην εἰς τὰς περὶ τὰς ἀκτὰς λέμβους. Τὰ εἰρημένα δὲ τότε πλοῖα, πλησιάζοντα εἰς τὴν γῆν, ἔρριπτον ἀπέεργος κανονοβολισμοὺς μὲ σφαιρίδια (σιδράλια), διὰ νὰ ὑπερασπίσωσι τοὺς στρατιώτας των, ἀλλ' οἱ ἄθλιοι οὗτοι ἐνεύθεν μὲν ἐφανεύοντο εἰς ἐκείνην τὴν ταχεῖαν ἐπιβίθασιν, ὑπὸ τῶν καταδιώκόντων Ἑλλήνων, ἰσταμένων εἰς τὸν κίβητὸν ἀκινδύνως ὑπὸ τὸ Παλαιοκάστρον, ἐκείθεν δὲ ὑπὸ τῶν σφαιριδίων, τὰ ὅποια χαλαζῆδων ἔρριπτον οἱ ὀμόθησκοὶ των ἐκ τῶν πλοίων, ὥστε καὶ λέμβοι ὀλόκληραι ἐβυθίσθησαν αὐτανδροὶ ὑπ' ἐκείνων. Ἀπωλέσθησαν λοιπὸν οὕτως ἐκ τῶν Τούρκων ὑπὲρ τοὺς 150, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν εἰς καὶ μόνος Ἀλέξανδρος Μιτυληναῖος καλούμενος, πληγωθεὶς εἰς τὸ μέτωπον ὑπὸ τῶν ὡς ἀνωτέρω ριπτομένων σφαιριδίων, ὅτε ὑπ' ἀλόγου ὄρμης ἔτρεξε ν' ἀφοπλίση ἐπιβιθαζόμενον Τούρκον.

Ὁ ρηθεὶς Ἀλέξανδρος ἦτο ἐκ τῆς νήσου Μιτυλήνης, διὸ καὶ Μιτυληναῖος ἐκαλεῖτο, ἐλθὼν εἰς Κρήτην νὰ συναγωνισθῆ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς αὐτονομίας. Νέος μόλις τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων μὲ ἀνάλογον τοῦ καιροῦ ἐκείνου παιδείαν, ἐδείκνυε διακαῆ ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους του. Ὁ θάνατος τούτου ἐπροξένησε λύπην πολλὴν εἰς τοὺς Κρήτας.

Περιχαρῆς δὲ ὁ Β. Παπαδάκης ἐπὶ τῇ νικῇ ἐκείνῃ, περιήρητο νυχθημερόν, ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς ἀνδρειοτέρους τοῦ Ἀποκορωνίου. Καὶ νῦν μὲν ἐνεδρεῦον πρὸς τὸν ποταμὸν Κοιλιάρην καὶ πρὸς τὸ Καλάμι, νῦν δὲ προχωρῶν εἰς Ἀλυκὰς καὶ προσλαμβάνων τοὺς ἐπι-

τηθείους και ἀγγύπνους λοχίτας, τὸν Πέτρον Τσουκαλαριανὸν καὶ Ἰωάννην Πετροπάκη, ἐπροσπάθει νὰ μὴ ἀφήσῃσι πουθενὰ ἄνευ τιμωρίας νὰ ὑδρεύονται οἱ πολέμιοι. Ἐπέτυχον δὲ φονεύσαντες καὶ ἑπτὰ ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐν μέσῃ νυκτὶ ὑδρεύοντο ἀπὸ τοῦ ρέοντος ἐκ τῆς θέσεως Ἁγίας Παρασκευῆς ὕδατος, πυρπολήσαντες καὶ μίαν τῶν ἐξεληθουσῶν λέμβων. Ἐσπευσεν ὅμως ὁ Παπαδάκης νὰ μετακαλέσῃ ταύτοχρόνως καὶ τὸν Σήφακαν, εὐρισκόμενον τότε ἐν Γορτύνῃ· διότι ἐφοβείτο μὴ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του ἐπιχειρήσωσιν οἱ πολέμιοι σοβαρωτέρον τι εἰς Ἀποκόρωναν.

Τὴν 30 δὲ τοῦ μηνὸς κατέπλευσεν εἰς τὸν ρηθέντα λιμένα καὶ ὄλος ὁ λοιπὸς στόλος, συγκείμενος ἐκ τεσσαράκοντα ὀκτὼ πλοίων τῆς γραμμῆς καὶ ἄλλων μεγάλων πολεμικῶν· ἀπεφάσισαν δὲ καὶ αὐτοὶ νὰ ἐκδικηθῶσι διὰ τὴν προτέραν κατ' αὐτῶν ὕβριν. Ὅθεν καὶ συννενοηθέντες μετὰ τῶν Τούρκων τῶν Χανίων καὶ τῆς Σούδας συνήλθον μετὰ τῶν ἀποβιθασθέντων ἐκ τῶν πλοίων πληρωμάτων· ἐν βαθείᾳ νυκτὶ τῆς 30 τοῦ λήγοντος καὶ τῆς πρώτης τοῦ ἐπερχομένου Ὀκτωβρίου κατὰ τὰς Ἀλυκὰς, ὅλοι ὁμοῦ ὑπὲρ τὰς τρεῖς χιλιάδας. Διελθόντες δὲ κατὰ τὴν Μαλαζῆαν Τσουκαλαριὰ Ἑλληνικὰς φυλακὰς ἀνέβησαν ὄρθρου βαθύς τὰ στενὰ τῶν Γυρισμάτων, ἐκεῖθεν δὲ μέρος μὲν ἐξ αὐτῶν ὄρμησαντες ἔσφαζαν ἕως δώδεκα ἐκ τῶν Ἑλλήνων, τῶν φυλασσόντων κατὰ τὸ Παλιόκαστρον, οἱ δὲ λοιποὶ κατέβησαν κατὰ τὸ λυκαυγές, διὰ νὰ ἐπιπέσωσιν αἰφνιδίως εἰς Ἀποκόρωναν.

Εἶχον ὅμως ἐξεγερθῆ τότε τῶν πλησίον χωρίων οἱ κάτοικοι, λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῶν γενομένων πυροβολισμῶν κατὰ τε τὸ Παλιόκαστρον καὶ τὰ Γυρίσματα. Ὅθεν καὶ ἄλλοι μὲν τούτων ἔσπευδον νὰ διωσῶσι τὰς οἰκογενείας των, οἱ δ' ἐν τῷ Νερχωρίῳ διαμένοντες Γεώργιος Παπαδάκης, Νικόλαος Κωνσταντουδάκης, ἀδελφὸς τοῦ Σήφακα, καὶ ὁ Ἀλεβίζος Σφακιανὸς μετὰ τριάκοντα περίπου ἄλλων στρατιωτῶν, ὡς καὶ ἄλλοι τινὲς τοιοῦτοι, διευσθυθέντες εἰς τὸ χωρίον Μαχαιρούς, ἐκώλυον κατὰ τι δι' ἀκαταπαύστων πυροβολισμῶν τὴν ὄρμην τῶν Τούρκων μέχρι τινός, ἕως οὗ εἰδοποιηθῆ περὶ τῆς ἐχθρικής εἰσβολῆς ὁ λαός. Μὴ δυνηθέντων ὅμως τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ πολὺν ἀντιταχθῶσιν ἐκεῖ, οἱ πολέμιοι μετὰ δύο ἢ τριῶν ὥρων ἀν-

τίσασιν υπερβάντες τὰ εἰρημένα χωρία, ἐπροχώρουν ἀκόλυτοι ἀλαλάζοντες μακρόθεν «ὅτι ἔχουν σκοπὸν νὰ κοιμηθῶσι τὴν ἐπομένην νύκτα εἰς Σφακιά», ὥστε ἢ μὲν πρὸς ἀνατολὰς αὐτῶν πτέρυξ ἠγγιζεν ἤδη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ χωρίον Νίπος, ἢ δὲ πρὸς δυσμὰς ἐπάτει τότε εἰς τὸ χωρίον Μελιδόνι, διότι οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων ἐσπευδον νὰ διασώζωσι τὰς οἰκογενείας των, τὸ δὲ μεταξύ αὐτῶν διάστημα εἶνε ἀρκετόν.

Τυχαίως δὲ εἶχε φθάσει τὴν προτεραίαν καὶ ὁ Σήφακας εἰς Μελιδόνι, τὸ χωρίον του, ἐπανελθὼν ἐκ Γορτύνης· ἀλλὰ δυστυχῶς εἶχεν ἐξηθρωμένον τὸν ἓνα τῶν ποδῶν του, καὶ δὲν ἠδύνατο ἔνεκα τούτου νὰ βαδίξῃ ὀλοτελῶς. Ὅθεν ἔφιππος μετὰ τῶν ἐγγχωρίων του, τριακόντα περίπου ὄντων, μακρὰν ἰστάμενος, ἐν ᾧ χρόνῳ ἔβλεπεν εἰσερχομένους τοὺς πολεμίους εἰς Μελιδόνι, κρατοῦντας δάδας διὰ νὰ πυρπολήσωσι τὴν μόνην ἐν αὐτῷ ἔτι ἰσταμένην οἰκίαν του, ἀφῆκε τὴν ἐξῆς βροντώδη φωνήν· «Τί τοὺς ἀφίνετα, εἶπεν, ὦ παλλικάρια, καὶ προχωροῦν; πέσατε ἐπάνω των, καὶ μὴ φοβεῖσθε· βαστάτε, καὶ τώρα μᾶς ἔρχονται πρὸς βοήθειαν πεντακόσιοι Σφακίανοί, καὶ φθάνουσι τὴν στιγμήν ταύτην καὶ οἱ Λακκιῶται». Μόλις δ' ἐτελείωσεν ἡ συγκινητικὴ πρόσκλησις τοῦ Σήφακα, καὶ τὴν στιγμήν ἐκείνην ἠκούσθησαν πλησιάζοντες ὀγδοήκοντα περίπου τουφεκισμοὶ τῶν πλησιοχώρων Καμπιανῶν καὶ λοιπῶν, τοὺς ὁποίους ὠδήγει εἰς τὸν τόπον τῆς προσβολῆς ὁ Μουτσογιάννης καὶ ὁ Παναγιώτης Μυῖγας. Ἐκπλαγέντες δὲ οἱ Τούρκοι τότε, ἀμέσως ὠπισθοδρόμησαν οἱ δ' Ἕλληνες ἐπιπεσόντες μὲ ὄρμην τοὺς ἐφόνεον καταδιώκοντές τους μέχρι τῶν πρὸς δυσμὰς ὑψωμάτων τοῦ χωρίου Μαχαιρῶν.

Ταυτόχρονως ὅμως μὲ τὴν εἰρημένην ἐπίθεσιν ἐπλησιάζον καὶ εἰς τὸ χωρίον Νίπος ἑκατὸν περίπου Πρόσπερῆται, Ἀλικαμπῆται, καὶ Βαφιανοί, ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Βελετσίνη, τοῦ Μαρτινιανοῦ Περάκη, τοῦ Ἰωάννου Γιάνναρη καὶ Ἀντωνίου Πενέση. Ἐπέπεσον λοιπὸν καὶ οὗτοι ἅμα ἰδόντες τὴν ὀπισθοπόρησιν τῶν εἰς τὸ Μελιδόνιον ἐχθρῶν κατ' αὐτῶν, καὶ ταυτόχρονως ἄλλοι ἐκ τῶν χωρίων Φρέ, Ζιζιφὲ καὶ Πεμονίων, ὥστε μόλις τριακόσιοι ὅλοι Ἕλληνες κατεδίωξαν τὴν πληθὺν ἐκείνην τῶν Τούρκων, τῶν πλείστον

Ἀσιανῶν, οἵτινες ἐξῆλθον ἐκ τῶν πλοίων, διὰ νὰ καταστρέψωσι τὸν Ἀποκόρωναν διὰ τὴν ὕβριν, τὴν ὁποίαν εἶχον κάμει οἱ Ἕλληνες κατ' αὐτῶν πρὸ ὀλίγου, καὶ διὰ νὰ ζωγήσωσιν, ὡς ἔλεγον, αἰχμαλωτίδας Κρήσας.

Ἐπέκεινα λοιπὴν τῶν 250 λέγεται ὅτι ἀπολεσθήσαν κατὰ τὴν ὀπισθοδρόμησιν ἐκείνην. Τὸ δὲ παραδοξὸν ὅτι οὐδεὶς τῶν πολεμιστῶν Ἑλλήνων ἔπαθε τότε τὴν ἐλαχίστην βλάβην, ὅλην ὁμῶς τὴν φθορὰν ἐκείνην ὑπέφερον οἱ ξένοι Τοῦρκοι, διότι αἱ μὲν ἐντόπιοι, γνωρίζοντες τὰς θέσεις προλαβόντως ὠχυρώθησαν εἰς τὰ Γυρίσματα, ἐκεῖνοι δὲ περιπεσόντες ὑπ' ἀγνοίας εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν Ἀρμένων καὶ Νεοχωρίου Ἕλληνας, ἐφρονέοντο ἀνευ τινός ἀντιστάσεως· πολλοὶ δ' ἔρριπτον καὶ τὰ ὄπλα τῶν ἀπελπιζόμενοι. Ὅθεν καὶ ἂν εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἐξηκολούθουν οἱ Ἕλληνες τὴν καταδίωξιν, οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ξένοι ἤθελον ἀπολεσθῆ μέχρῃς ἑνός, ὁ δὲ στόλος τότε ἤθελε στερηθῆ τῶν ἀπαιτουμένων χειρῶν νὰ τὸν μεταφέρωσιν εἰς Βυζάντιον. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, πάντοτε εἰς τὴν ἀταξίαν συνήθεις, ἐτρέπησαν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν πτωμάτων· ἔλειπεν ὁμῶς ἀπὸ τὴν μάχην ἐκείνην ὁ Σήφακας, διὰ τὸ πάθημα τοῦ ποδὸς του, ὡς εἶπομεν, ὅστις ἠδύνατο νὰ προτρέπη τοὺς στρατιώτας ἐπὶ τὰ πρόσω, πρὸς τὸν ὅποιον καὶ ἐπίειθον καλῆτερα· διότι, ἂν καὶ ὁ Ν. Κωνστανταυδάκης, ἀδελφὸς τοῦ Σήφακα, ὁ διευθύνων τότε τὴν καταδίωξιν, ἦτον ἐπίσης γενναῖος ἀνὴρ καὶ ἀριστος πολεμιστὴς, δὲν ἀπῆλαυνε ὁμῶς τοσοῦτον ὡς ἐκεῖνος τὴν ἀγάπην τῶν στρατιωτῶν διὰ τινὰς κακίας του ἕξεις, καὶ μάλιστα διὰ διὰ τὴν πλεονεξίαν του. Ὁ δὲ Σήφακας οὐ μόνον ἀπεῖχεν ἀπὸ πάντα σφετερισμὸν λαφύρων τῶν στρατιωτῶν, ἀλλὰ καὶ ὄρωμα εἰς τοιαύτας περιστάσεις προπορευόμενος πάντων· διὸ καὶ ἠγαπάτο ἐξαιρετικῶς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν του, καὶ ἐνίκα σχεδὸν πάντοτε μετ' αὐτῶν ἕνεκα τοιοῦτων ἀρετῶν.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐσχηματίσθη γραμμὴ στρατιωτικὴ ἀπὸ τὰ Γυρίσματα μέχρι τοῦ Ἀλμυροῦ ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν Ἀποκορωνιτῶν καὶ Κεραμειανῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ κίνδυνος ἔκειτο ἐγγύτερος· ὁ δὲ Σήφακας καὶ Ι. Κάλης περιτρέχοντες νυχθημέρον ἐπρόσεχον μὴ ὁ ἕχθρὸς ὑπ' ὀργῆς κινηθεὶς ἐπιχειρήσῃ πῶς ἀπόβασιν τινα. Ἡ παῖνα

ὅμως, ὡς καὶ εἰς παραιοὺς ἄλλας περιστάσεις, κατεδάμαξε καὶ τότε τοὺς Ἑλληνας. Καὶ καθὼς πολλάκις ἔνεκα τῶν συνεχῶν καταστροφῶν δὲν εἶχον ἄλλην τροφήν, εἰμὴ τ' ἄγρια χόρτα τῆς γῆς, καὶ ταῦτα ἄνευ ἄρτου, ἄνευ δ' ἐνίοτε καὶ ἄλατος, καὶ ἐνίοτε τὰς βαλάνους καὶ ξηρὰ κεράτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προήρχετο εἰς πολλοὺς ἀσθενικοὺς καὶ ὁ θάνατος αὐτός, οὕτω καὶ ἐπὶ δεκαεπτὰ ὄλας ἡμέρας, καθ' ἃς ἀδιακόπως ἐπροφύλαττον ἐπὶ τῆς εἰρημένῃς παραλίας τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ στόλου, δὲν εἶχον ἄλλην τροφήν, εἰ μὴ τοὺς κοχλίας καὶ πάλιν τὰ χόρτα, τὰ ὁποῖα ἔβραζον εἰς πάτους πίθων ἄνευ ἄλατος, μεταχειριζόμενοι ἀντὶ ἄρτου πορτοκάλια καὶ λεμονία· διότι τόσον αἱ τελευταῖαι ἐχθρικοὶ ἐπιδρομαί, ὅσον καὶ ἡ πρό μικροῦ προτέρα εἰσβολὴ τοῦ Ἀλβανοῦ Χασάν πασσά εἶχον καταστρέψει καὶ αὐθις ἐξ ὀλοκλήρου τὰ γεννήματα, τὰ ἔλαια καὶ πᾶν τὸ προστυχὸν εἰς Ἀποκόρωναν καὶ τὰς γειτονικὰς ἐπαρχίας. Ἐπτά δὲ μόνον ἄρτους εἶχε φέρει εἰς τὸν στρατὸν ὁ Σήφακας κατὰ τὴν 13ην ἡμέραν ἐν τῷ μεταξῷ, οἵτινες διενέμοντο ὡς ἀντίδωρον εἰς ἕκαστον, καὶ τούτους κριθίνους καὶ μέλανας, ὡς συγχειμένους ἐκ παντοίας ὕλης, τοὺς ὁποίους καὶ ἔτρωγον ἡδύτερον τοῦ μέλιτος. Μὲν τσαυτὰ δυστυχήματα καὶ ἀπερίγραπτα ἔτι ἄλλα ἐνεκαρτέρου μαχόμενοι οἱ Κρήτες Ἑλληνες, διὰ ν' ἀποτινάξωσι ζυγὸν ἀπάνθρωπον καὶ σκληρὸν, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἀλλόκοτος πολιτικὴ πάλιν τοὺς ὑπέβαλεν.

Ἐν τσοούτῳ τὴν 18ην ἡμέραν μετὰ τὴν προσόρμισιν ἐφαίνετο ὁ στόλος ἐκ τῆς πρωίας, ὅτι ἔκαμνεν ἐν τῷ λιμένι κινήσεις τινάς. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἔστειλε πολλὰς λέμβους εἰς Ἀλυκάς, θέλων οὕτω ν' ἀπατᾷ ἴσως ἢ καὶ νὰ ὑδρεύσῃ πραγματικῶς· ἄλλοτε δὲ πρὸς τὸν ποταμὸν Κοιλιάρην ἀμειβαδόν· ἀλλ' οἱ Χριστιανοὶ ἐπρόφθανον εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα παρκευθός, διὰ ν' ἀντικρούσωσι τοὺς προσπελάζοντας ἐχθρούς. Τέλος δὲ μετὰ πολλὰ τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια ἀπῆρε μετὰ μεσημβρίαν τοῦ λιμένος μετὰ πολλῶν τουρκικῶν δεήσεων, ἐπανερχόμενος εἰς Βυζάντιον, ἀφοῦ ἀπώλεσεν εἰς Κρήτην περὶ τοὺς 400 ἐκ τῶν ναυτῶν, φέρων ὡς θρίαμβον αἰχμαλώτους τῆς Κρήτης μίαν ἐξηκοντούτιδα γραίαν, ζωγρηθεῖσαν εἰς τὸ χωρίον Πρόβαρμα, καὶ δύο ἀνήλικα παιδιὰ εἰς Ἀρμένους ζωγρηθέντα.

Ἐκτός δὲ τῶν ἄλλων δεινῶν, ἅπερ ἐγεννήθησαν εἰς τὴν Κρήτην ἕνεκα τῆς ἐπαναστάσεως, μετέφεραν οἱ νέοι στρατοὶ ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν πανώλην ἔπασχον δ' ὑπὸ ταύτης οἱ Τούρκοι μᾶλλον, διότι ἀπέχουσι πάσης προφυλάξεως εἰς τοιαῦτα ἐπιδημικὰ λοιμικὰ νοσήματα, δοξάζοντες θρησκευτικῶς τὸν ἐκ τούτων θάνατον ὡς πεπωμένον, καὶ ἦσαν προσέτι ὑπὸ τὴν ἄμεσον σχέσιν μετ' αὐτῶν τούτων τῶν Αἰγυπτίων· ὁ δὲ περιορισμὸς τοσούτου πλήθους λαοῦ εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐντὸς φρουρίων ἐπηύξανε τὸ κακόν, ὡς μολυνομένου καὶ τοῦ ἀέρος ἐκ τῆς μεγάλης ἐκείνης συρροῆς· ὅθεν καὶ ἐξωλοθρεύοντο ἕνεκα τούτου ἀσυγκρίτως πλειότεροι.

Ἐνέσκηψε δὲ μετὰ πολλῆς ἐντάσεως τὸ λοιμικὸν τοῦτο νόσημα εἰς τοὺς περιορισμένους ἐν τῇ πόλει τῆς Ρεθύμνης, ὅπου καὶ ἐπροξένησεν ἀναλόγως μεγαλειτέραν φθοράν.

Ἐπὶ πλέον δὲ κατηνοχλοῦντο οὗτοι ἀκαταπαύτως ἐξωτερικῶς καὶ ὑπὸ τῶν πολεμίων των· διότι ἄλλοτε μὲν οἱ Ἕλληνες ἐπιδεικνυόμενοι ἐκ τοῦ πλησίον ἐπροκάλουν εἰς μάχην ἐκείνους, ἄλλοτε δὲ τοὺς διηρέθιζον διὰ τῶν συχῶν ἐνεδρῶν· ὅθεν καὶ ἐξερχόμενοι φιλοτίμως ἐνίοτε εἰς καταδίωξιν, ἐπανήρχοντο πάντοτε μὲ ζημίαν· ἐδιδάχθησαν ὅμως καὶ οἱ Τούρκοι καλῶς ἀπὸ ταῦτα, διὸ καὶ ἔβλαπτον διὰ παρομοίων ἐνεδρῶν καὶ ἐκεῖνοι τοὺς ἀντιπάλους των. Προέβησαν δὲ οἱ ἐν Ρεθύμνῃ Τούρκοι ἕως 80 καὶ μέχρι τοῦ χωρίου Καστέλλου, ἀφ' ὅπου ὅμως τοὺς ἀντέκρουσαν ἰσάριθμοι σχεδὸν Ἕλληνες συναθροισθέντες παρευθὺς ἐκ τῶν γειτονικῶν χωρίων· ἐφόνευσαν δὲ τότε καὶ 17 ἐκ τῶν Τούρκων, τοὺς δὲ λοιποὺς κατεδίωξαν μέχρι σχεδὸν τοῦ φρουρίου.

Περὶ δὲ τὰ εἰρημένα χωρία ἐπετίθεντο βιαιότεροι οἱ Ἕλληνες κατ' ἐκείνων· διὸ ἀψιμαχίαι καὶ ἐπιβλαβεῖς ἐνεδραὶ κατ' ἀλλήλων ἐλάμβανον χώραν καθ' ἡμέραν, ὥστε εἰς συμπλοκὴν τινὰ τοιαύτην ἐφονεύθησαν καὶ ἕως εἰκοσίν Ἕλληνες κατὰ τὸν Ὀκτώβριον, ἐμπεσόντες ὑπ' ἀγνοίας εἰς ἐχθρικὴν ἐνεδραν περὶ τὸ χωρίον Ἀρμένους, μεταξύ τῶν ὁποίων ἔπεσε καὶ ὁ Δεληγιαννάκης. Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια πολλὰ συνέβαινον καὶ περὶ τὴν Ρεθύμνην.

Ὁ ὄπλαρχηγὸς Γεώργιος Δεληγιαννάκης ἦτο καὶ αὐτὸς γέννημα τῶν ὀρειῶν Σφακίων ἐκ τοῦ χωρίου Ἀσφένδων, εἰς ὧν τῶν προαχ-

θέντων ἐξ ἀρχῆς σχεδὸν τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τὴν ἰκανότητα, ἀνδρίαν καὶ στρατιωτικὴν του ἀρετὴν, εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πεντακοσιάρχου, τὸν ὁποῖον ἀπέδιδε τότε εἰς τοὺς ἀξιοτέρους ἢ διοικήσεις τῆς Κρήτης. Ἄνῆρ φιλότιμος μὲ συμπεριφορὰν καλὴν, ἐπροσπάθει νὰ συμμορφόνεται μὲ τὰ ἤθη τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, μεθ' ὧν ἐνόμιζε συμφέρον νὰ σχετισθῆ, προσεπάθει νὰ συνοικειοῦται περιποιητικῶς μὲ τοὺς στρατιώτας, τοὺς ὁποίους ᾤδήγει, διὸ καὶ ἠγαπάτο ὑπ' ἐκείνων καὶ συνηδραγάθει πολλὰκις. Ὁ Γ. Δεληγιαννάκης ἤγε τότε τὸ τριακοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἄλλο δυστύχημα τῆς Κρήτης ἦτο ὅτι ἐκ διαλειμμάτων ἐχάνοντο οἱ ἐμπειρότεροι ὄπλαρχηγοί, διότι πρῶτοι αὐτοὶ ἐξετίθεντο εἰς τοὺς κινδύνους εἰς περιστάσεις, καθ' ἃς ὤφειλον αὐτοὶ νὰ διατάττωσι μόνον καὶ νὰ διευθύνωσιν εὐστόχως στρατιωτικὰς κινήσεις. Οἱ δὲ στρατιῶται φιλοτίμως συνηκολούθουν μετ' ἐκείνων, τοιοῦτων ὄντων καίτοι μὴ ἐχόντων ἄλλα μέσα πρὸς σύστασιν, εἰμὴ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνδρίας καὶ εὐτολμίας των· διότι αὐτὲ χρηματικὰς καταστάσεις εἶχον, ἀλλ' οὔτε ἡ διοίκησις τοῦ τόπου εἶχε τοιαῦτα ἀναγκαῖα μέσα. ὥστε νὰ ὑποχρεώσῃ διὰ τούτων ἄλλως πὼς τοὺς στρατιώτας ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς, νὰ διατηρῆται δὲ οὕτω τάξις τις καὶ εὐπειθεια, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν νὰ κατορθωθῆ δύναται· ἐζημιόνητο λοιπὸν ἡ Κρήτη ἐπαισθητῶς καὶ ἀπὸ τὴν ἐκ διαλειμμάτων στέρξιν τῶν ἀξιοτέρων τῆς ὄπλαρχηγῶν, οἱ δὲ στρατιῶται αὐτοὶ δὲν εἶχον καλῶς ἐννοήσει, ὅτι ἡ σωτηρία, ἡ πρόοδος καὶ ἡ δόξα των εἶναι πάντοτε ὁ ἐμπειρὸς στρατηγός, τὸν ὁποῖον ἐχρεώσταν νὰ προφυλάττωσιν ὡς κέρην ὀφθαλμοῦ ἀποτρέποντές τον ἐκ τῶν κινδύνων. Τοιαῦτα ὅμως σχεδὸν ἦσαν καὶ τὰ ἤθη τῶν Κρητικῶν Τούρκων ὡς πρὸς τὸ πολεμεῖν, διότι καὶ αὐτῶν οἱ ἀνδρειότεροι προμαχόμενοι πάντοτε κατ' ὀλίγον ἐξαλωθεύοντο.

Φθάσαντες ὅμως ἐνταῦθα νομίζομεν κατάλληλον νὰ διηγηθῶμεν καὶ τὰ περὶ τῆς τελευταίας διαγωγῆς τοῦ Ἄφεντούλη, τὴν ὁποίαν ἔδειξεν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Κρήτης. προτάττοντες ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ προτέρου βίου αὐτοῦ.

Ὁ Μιχαὴλ Ἄφεντούλης ἦτο γεννημένος ἐξ Ἀνατολίτου Γραικοῦ εἰς Νίσσαν, πόλιν Ρωσικὴν· ἀνδρωθεὶς δὲ εἶχεν ὑπηρετήσῃ ἐπὶ

πολλά ἔτη, ὡς λέγεται. ὡς οἰκονομικός ἐπιστάτης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐν Ἰσπανίᾳ Ρώσσου πρέσβευς Τατίχεφ· μετατεθέντος δὲ τοῦ πρέσβευς τούτου εἰς Βιέννην, τὸν ἠκολούθησεν ἐκεῖ ὅτε δ' ἔγεινεν εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἡ σύνοδος διαφόρων ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, ὁ Ἀφεντούλης ἐστάθη κομιστὴς γραμμάτων ἐκεῖθεν τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας εἰς Πετρούπολιν· καὶ αὕτη ἦτο ἡ δημοσία ὑπερησία του. Ἐπραγείσθη δὲ τῷ 1824 τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, συνηκολούθησε τὸν Ἀλέξανδρον Καντακουζηνὸν εἰς Ἑλλάδα. Παρευρεθεῖς λοιπὸν καὶ ὁ Ἀφεντούλης μετ' ἐκείνου εἰς τὴν παραδοσιν τοῦ φρουρίου τῆς Μονεμβασίας, ἐγνώριζε τὰ πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν προσκλητήρια τῶν Κρητῶν εἰς τὴν διοίκησιν τότε τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των, ἐξ ὧν ὠφεληθεῖς, ἀφοῦ ἠρήθη ἐκεῖνος εἰς τὴν πρόσκλησιν, κατώρθωσεν, ὡς προείπομεν καὶ ἦλθεν εἰς Λουτροὺς τῶν Σφακιῶν, τὸν ὁποῖον καὶ ὑπεδέχθησαν οἱ Κρητές· ἐπαρουσιάσθη δὲ εἰς τὴν Κρήτην τότε αὐτοχειροτόνητος ἀρχιστράτηγος καὶ Διοικητής.

Ὁ Ἀφεντούλης εὐρήκε τότε τοὺς Κρητάς ἐνθουσιασμένους εἰς τὸν κατὰ τῶν τυράννων πόλεμον, κατορθώσαντας μέχρις ἐκείνου πολλὰ κατ' αὐτῶν· ἦτο δὲ τότε ἀρμοδία ἡ περίστασις νὰ κατορθώσωσι καὶ μεγαλείτερα, ἂν εἶχεν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τῷ ἀπέδωκαν ἐπιρροῆς τὴν ἱκανότητα καὶ εὐκρίνειαν εἰς τὸ νὰ τοὺς διευθύνῃ κατὰ τι προσηκόντως καὶ φρονίμως. Ἄλλ' ἐκεῖνος ὡς εἶδομεν ἐν ταῖς ἐμπροσθεν, παρεξेत्रάπη εὐθὺς εἰς ἄτοπα καὶ ἐγκληματικά, οἷον τὴν δολοφονίαν τοῦ Σαμερτσάκη, τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Βαλέστρα καὶ ἄλλα παραπλήσια, ὑποπτεύσας, ὅτι πάντες οὗτοι ἐπεβουλευόντο τὴν θέσιν του.

Δὲν τὸν εὐχαρίστει πρὸς ταῦτοις οὐδὲ ἡ τάξις τῶν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν ἡ ἐν Ἀρμένιοις συνέλευσις εἶχε θέσει σύμφωνα μὲ τὸ ἔθνικόν πολιτεύμα· διότι κατὰ τὸν νέον θεσμόν τῶν Κρητῶν συνεμερίζοντο καὶ ἄλλοι τὴν ἀρχὴν· ἐνεκα δὲ τούτου συνέθησαν καὶ ἀντιπράξεις τινές εἰς Πρόσπερον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Γεν. Γραμματέως, τὸν ὁποῖον παραλόγως περιεφρόνει ὁ πρῶτος, ἐνῶ ἀμφότεροι ὑπόχρεοι ἦσαν κατὰ τὸν ὄργανισμόν νὰ συνεργάζωνται. Ἐξέδωκε λοιπὸν τότε τὴν ἐπομένην προκήρυξιν του τὴν 9 Ἰουλίου, εἰς ἐποχὴν, καθ'

ἦν ἡτο δεινοτάτη ἡ περίστασις εἰς τὴν Κρήτην ὡς ἐκ τοῦ ἐπιχει-
 μένου κινδύνου ἀπὸ μέρος τῶν νέων στρατῶν τῆς Αἰγύπτου· ὁ δὲ
 σκοπὸς αὐτοῦ ἀπέβλεπε νὰ ἐρεθίσῃ κατὰ τιμῶν τοὺς ἐρωτῶντας ἐ-
 κείνον περὶ τῆς αἰτίας τῆς ἀναχωρήσεώς του εἰς Πελοπόννησον, ὅ-
 που, ὡς ἔλεγεν, ἦσαν κορυφωμένα τὰ δεινὰ ὡς ἐκ τῆς εἰσβολῆς τοῦ
 Δράμαλη, καὶ σκιά τις μόνον διοικήσεως, ὡς εἶπομεν, ὑπῆρχε τότε
 καὶ ἐκεῖ διὰ τοῦτο οὔτε τὰ ἀρμάδια πρόσωπα ἦτο δυνατόν νὰ εὔρῃ
 ἐκεῖ ἡσυχία διὰ νὰ συμβουλευθῇ, οὔτε βοηθήματα εἶχον τότε νὰ
 τὸν δώσωσι, τὰ ὅποια ἔλεγεν εἰς τοὺς Κρήτας ὅτι θέλει φέρεи. Ἴδου
 ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος προκήρυξις.

*«Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, παρευγενέστατοι πεντακοσίαρχοι, Κύριοι
 Καπεταναῖοι μετὰ τῶν πολεμικῶν ἀξιωματικῶν καὶ λοιπῶν στρα-
 τιωτικῶν, εὐγενέστατοι φροτισταὶ καὶ λοιποὶ ἀδελφοὶ χριστια-
 νοὶ τῆς Κρήτης σὰς χαιρετοῦμεν.*

» Ἡ μεγαλωτάτη ἀνάγκη τῶν κοινῶν ὑποθέσεων εἰς τὰς παρού-
 σασ περιστάσεις μᾶς βιάζει νὰ παραιτήσωμεν πρὸς καιρὸν τὸ ἱερόν
 μας χρέος, καὶ νὰ τρέξωμεν δι' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὸν Μωρέαν καὶ
 μολονότι αὐτὸ τὸ μικρὸν ταξιδίδιον εἶναι κοπιαστικόν δι' ἡμᾶς, μύ-
 λον τοῦτο εἶναι ἀναγκαιότατον διὰ τὸ συμφέρον μας.

» Καὶ ἐπειδὴ αἱ πλέον μεγαλήτεροι αἰτίαι διὰ τὴν εὐτοχίαν σας
 καὶ ἰδίαν ἡσυχίαν μᾶς ὑποχρεοῦν νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸ Ἀνάπλι (1)
 διὰ νὰ συνομιλήσωμεν καὶ συμβουλευθῶμεν μετὰ τοὺς ἄρχοντας, ὅπου
 παρασταίνουν τὴν Σ. ἐθνικὴν Βουλὴν, καὶ νὰ πάρωμεν συμφώνως
 τὰ ἀναγκαῖα μέτρα περὶ διαφόρων ὑποθέσεων τῆς Κρήτης, διὰ τοῦτο
 θέλομεν τρέξει εἰς αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν Βουλὴν, καὶ λάβει τὴν ἀ-
 ναγκαίαν θεραπείαν, καὶ ἐλπίζομεν νὰ εὐχαριστηθῆτε ὅλοι, μικροὶ
 τε καὶ μεγάλοι.

» Μὴ στοχασθῆτε πῶς ἡμεῖς ἀναχωροῦμεν ἀπ' ἐδῶ διὰ φόβον ἢ

1) Τὸ Ναύπλιον ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὴν 30 Νοεμβρίου 1827.
 ὅτε δὲ ἔγραψεν ὁ Ἀφεντούλης, ἐκρατεῖτο ἔτι ὑπὸ τῶν Τούρκων.

δειλίαν (ὃ μὴ γένοιτο Θεέ μου!), ἐπειδὴ ἤλαμεν ἀνάμεσόν σας, ὄχι νὰ σᾶς παραιτήσωμεν εἰς αὐτὰς τὰς δυσκολίας καὶ σκληρὰς περιστάσεις, ὡς ὁ μισθωτὸς βοσκὸς παραιτεῖ τὸ παίμνιόν του, καὶ οἱ λύκοι ἔρχονται, τὸ κατασφάζουν καὶ τὸ διασκορπίζουν ὄχι ἀδελφοί, δὲν πρέπει νὰ φοβούμεθα, διότι φόβος κανέναν δὲν εἶναι κατὰ τὸ παρόν.

• Ἄλλ' ἐπειδὴ καθήμενοι ἐδῶ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ σᾶς προβλέψωμεν τ' ἀναγκαῖα μέσα ὅπου σᾶς λείπουν, καὶ διὰ νὰ τὰ λάβωμεν με βεβαιότητα καὶ καθε ὄρηγοράδαν κρίνομεν ἀφευκτον νὰ ὑπάγωμεν μόνοι μας με μερικὸς ἄλλους, διὰ νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀνάγκην καὶ νὰ ἐνεργήσωμεν αὐτὸ τὸ ἱερὸν χρέος, καὶ πάλιν με καθε ὄρηγοράδαν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ χρέος μας, καὶ μείνατε ἡσυχος περὶ τῆς ἐπιστροφῆς μας.

• Προστάζομεν καὶ παρακαλοῦμεν ὅλους κοινῶς, καὶ ἐξορκίζομεν εἰς τὸν Ὑψιστον, νὰ μὴν ἀμελήσουν, ἀλλὰ νὰ κάμῃ ὁ καθένας εἰς τὴν ἀναχώρησίν μας τὸ χρέος του πρὸς τὴν πατρίδα παρ' ὅταν ἤμεθα ἡμεῖς παρῶν, καὶ τότε θέλουσιν μᾶς ἀποδείξει τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἱεράν των πατρίδα, καὶ θέλει μᾶς εὐχαριστήσουν μεγάλως.

• Ὅθεν καὶ ἡμεῖς ἐκ καιρῶ θέλει παραστήσωμεν καὶ κάμομεν γνωστὰς τὰς ἐκδουλεύσεις τοῦ καθενὸς πρὸς τὴν ὑπερτάτην τοῦ ἔθνους βουλήν, ἣ ὁποία ἀναμφιβόλως θέλει δεῖξει τὴν εὐχαριστησίν της εἰς ὅλους (1).

• *Πρόσθετον, τὴν 9 Ἰουλίου 1822.*

• Ὁ Γενικὸς Ἐπαρχος

• **Μιχ. Κουνινὸς Ἀφεντούλιεφ.**

Κινηθέντος δὲ μετ' ὀλίγον πανστρατιᾶ τοῦ Χασάν πασᾶ, ἀπειλήσαντος τὴν γενικὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου, ἠναγκάσθη ἡ Διοίκησις ἕνεκα τούτου ν' ἀναβῆ ἕκ τοῦ Προσνέρου εἰς Σφακία. Ἄλλ' ὁ μὲν Ἀφεντούλιεφ κτέφυγεν εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Χίου Σκαλιστήρη,

(1) Ἀναγέν τῆς Ἑλλάδος, Τόμ. Α', φύλ. 131.

τὸ ὅποιον εἶχε πάντοτε ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του προσωρισμένον ἐκεῖ, τὰ δὲ λοιπὰ μέλη τῆς Διοικήσεως διέμειναν εἰς Προσγιαλόν, ὅστις καὶ Χώρα τῶν Σφακιῶν καλεῖται, ὅθεν ἐφαίνετο καὶ εἰς Κρήτην σιὰ τις μόνον Διοικήσεως ὅτι διεύθυνε κατὰ τι τὰ πράγματά τοῦ τόπου ἐν τῇ δεινῇ ἐκείνῃ ἐποχῇ.

Ἄφου, ὡς εἴπομεν ἄνωτέρω, ὁ Ἄλβανὸς μετέβη δυνατὸς εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης, ἤλθε τότε καὶ ἡ Διοίκησις μετὰ τὸ πλοῖον τοῦ Βαλασμάκη εἰς Καλοὺς λιμένας τῆς Γορτύνης, οὕτως ὀνομαζομένους, ἐπὶ σκοπῷ νὰ βάλῃ τάξιν τινὰ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ κατὰ τι τοὺς ἐκεῖ λαούς. Ἄλλὰ καὶ τότε ὁ Γενικὸς ἑπαρχὸς Ἀφεντούλης, ἀφου διέμεινε ὀλίγας ἡμέρας εἰς Πομπηίαν, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ εἰρημένον πλοῖον· τὰ δὲ λοιπὰ μέλη τῆς Διοικήσεως ἐπροχώρησαν ἐκεῖθεν καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Κρήτης, διαμείναντες ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὸ χωρίον Γρηγοριάν, ὅθεν καὶ ἐνήργουν τὰ χρεῖωδη, καὶ ἀνταπεκρίνοντο μετὰ τὸν Γ. ἑπαρχον, ὄντα εἰς τοὺς Καλοὺς λιμένας.

Δὲν ἔμεινε ὅμως καὶ εἰς ταῦτα τὰ μέρη ἡσυχος ὁ Ἀφεντούλης, ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν ἐξηκολούθει καὶ ἐνταῦθα τὴν τακτικὴν πορείαν τῆς πολιτικῆς του, τὴν ὁποίαν ἐξ ἀρχῆς ἠθέλησε νὰ λάβῃ εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου καὶ περιέπιπτε καθ' ἐκάστην εἰς ἄτοπα· διότι ἄλλοτε μὲν ἐνήργει ὑπούλως ἐναντίον τοῦ κοινου τῆς Κρήτης καὶ τινων μελῶν τῆς Διοικήσεως, ἄλλοτε δὲ ὑπερήθιζε τόσον δεινὸν σκάνδαλον μετὰ τῶν Ἀνωπολιτῶν καὶ λοιπῶν Σφακιανῶν, ὥστε ὀλίγον ἔλειψε νὰ κινηθῶσι καὶ εἰς ὀλεθρίαν σύγκρουσιν. ἂν δὲν ἐπρολάβανον νὰ συνεννοηθῶσι, καὶ οὕτω νὰ συνδιαλλαγῶσιν ἀμφοτέρω τὰ μέρη, ἀφου ἐνόησαν τὸν δόλιον τοῦ Ἀφεντούλη σκοπὸν.

Ἐπραττε δὲ ταῦτα ὁ Ἀφεντούλης ὑπὸ κούφότητος, ἢ μάλλον ὑπὸ τῆς φιλαρχίας κινούμενος, ἡμεῖς ὅμως ἐκθέτομεν ταῦτα, διότι νομίζομεν, ὅτι εἶναι πολὺ διδακτικὸν εἰς ἐκείνους. οἵτινες ἀπερισκέπτως ἀφιερώνουσι τὴν ὑπαρξίν των εἰς τοὺς τυχόντας, ἢ, διὰ νὰ εἴπωμεν καλῆτερα, δὲν φροντίζουν αὐτοὶ οὗτοι, οἱ ὅποιοι ἔχουσι τὸ μέγα συμφέρον ἐπὶ τοῦ τόπου των, νὰ ἐκλέγῳσι τοὺς μετὰ τῶν αὐτῶν κρείττους, οἵτινες, ἀγαπῶντες πραγματικῶς τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των, ἐπὶ τῆς ὁποίας μέλλουν καὶ ν' ἀποθάνωσι, δύναν-

ται νὰ συσκέπτονται ὑπὲρ αὐτῆς μᾶλλον ὠφελίμως καὶ ἐπιτυχῶς παρὰ τοὺς ἄλλοδαπούς. Ἄλλ' ὠφελήθησαν ἄρα γε ἔξ ὧν ἔπαθον οἱ Κρήτες μετὰ ταῦτα ; "Οχι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τοῖς ἐφεξῆς.

Τοιούτων δ' ὄντων τότε τῶν πραγμάτων, ἐπανῆλθε περὶ τὰ μέσα τοῦ Ὀκτωβρίου ἡ Διοίκησις εἰς Σφακίαν διότι καὶ ὁ Χασάν πασᾶς εἶχεν ἐπιχειρήσει τὰς ὀλεθρίας ἐπιδρομὰς του εἰς τ' ἀνατολικά τῆς Κρήτης μέρη, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἐναντίον τῆς Γορτύνης, διὰ νὰ ἐξασθενήσῃ ὅλως διόλου τὴν ἑνοπλὸν δύναμιν τοῦ Κουρμούλη, ἣτις ἐπαρουσιάζετο εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη ἢ μᾶλλον ἰσχύουσα κατ' αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν Ἄφεντούλης ἀπεβιβάσθη τότε εἰς Λουτρόν, ἀπόθεν διηύθυνε καὶ εἰς ἄλλους ὄπλαρχηγούς τῶν ἐπαρχιῶν ἐγγραφα διερρηστικά, τὰ δὲ λοιπὰ μέλη διέμειναν πάλιν εἰς Προσγιαλὸν ἐχρῶσθαι λοιπὸν ταῦτα νὰ ἐκθέσωσι τότε τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν· ὅθεν καὶ ἀπέστειλαν πληρεξουσίους μὲ τὴν παρὰ πόδας καταχωριζομένην ἀναφοράν, διὰ νὰ ζητήσωσι τὴν διόρθωσιν τῆς διαγωγῆς τοῦ Γ. ἐπαρχοῦ καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἔθνους διὰ τὸν ἀπειλούμενον κίνδυνον ἐκ μέρους τῶν ἐχθρικῶν κινήματων.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

**Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Μινίστρον τῶν ἐσωτερικῶν
καὶ προσωριὸν Μινίστρον τοῦ πολέμου
Κύριον Ἰωάννην Κωλέτην.**

Ἦθελεν εἶσθαι περιττὸν ἂν, ἀφοῦ μὲ τὰ ἀπὸ 4 Ἰουλίου καὶ 14 τοῦ ἰδίου, καὶ τὰ ἀπὸ 15 Αὐγούστου διαφορὰ πρὸς τὴν ἐξοχώτητά σας γράμματά μας σας περιεγράψαμεν λεπτομερῶς τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος μας, προσθέτοντές σας εἰς αὐτὰ καὶ τὰ ἵποστα μέσα ἠμποροῦσαν νὰ τὴν ἀπαλλάξουν ἀπὸ τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτὴν κινδύνους, νὰ ἐπαναλάβωμεν πάλιν καὶ μὲ τὴν παροῦσάν μας τὰ ἴδια· ὅθεν ἐπιθεσθαιούντές σας καθ' ὅλα ἐκεῖνα, σας προσθέτομεν μὲ ὀλίγα λόγια διὰ τῆς παρουσίας μας, ὅτι, ἐπειδὴ καὶ ὁ Κύριος Γενικός Ἐπαρχός μας ζητεῖ ἀφεύκτως τὴν παραίτησίν του, διὰ

τούτο ἀποστέλλομεν ἐπίτηδες τοὺς Κ. Κ. Ἀναγνώστην Παναγιώτου, Γεώργιον Παπαδάκην, Νικόλαον Ἀνδρέου. Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην, καὶ Ἀναγνώστην Ἰερωνυμάκην, παραστάτας πληρεξουσίου τῆς πατρίδος, διὰ νὰ ζητήσωσιν ἕτερον, καὶ ἐνταυτῷ νὰ σᾶς προτείνουν τὸ νὰ εὐρεθῇ κάποιος τρόπος βοηθείας· διότι ἀλλῶς τρέχει εἰς μέγαν κίνδυνον ἡ Κρήτη.

«Κρίνομεν περιττὸν νὰ σᾶς ἐκθέσωμεν μὲ λεπτομέρειαν πράγματα, διὰ τὰ ὅποια στέλλομεν ἐπίτηδες τοὺς ἀνωτέρω νὰ σᾶς εἴπουν καὶ προφορικῶς· καὶ ἐπειδὴ εἰς τούτους ἐμπιστεύεται ἡ πατρίς τὴν ἐνέργειαν τῆς διορθώσεως τῶν σημερινῶν κρίσιμων περιστάσεων τῆς, δίδουσα εἰς αὐτοὺς τελείαν πληρεξουσιότητα νὰ προτείνουν, ζητήσωσιν, ἐνεργήσωσιν καὶ πράξωσιν τὰ χρειώδη, ὡς ὄντας μάλιστα εἰς τὰ πράγματα καὶ γνωρίζοντας καλῶς τὰ καθ' ἡμᾶς, διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν τὴν ἐξοχότητά σας νὰ τοὺς ἀκούσετε καὶ γνωρίσετε τοιοῦτους, καὶ νὰ τοὺς παραστήσετε πρὸς ἅπαντας τοὺς παραστάνοντας τὴν Σ. ὑπερτάτην Διοίκησιν, νὰ τοὺς συνδράμετε εἰς τὰς δικαίας προτάσεις καὶ αἰτήσεις των· καὶ τέλος, ἀφοῦ πληροφορηθῆτε ἐντελῶς τὰς ἀνάγκας μας παρ' αὐτῶν, νὰ πράξετε καὶ διὰ τὴν Κρήτην τὰ χρειώδη, ἂν ἐνδιαφέρεσθε δι' αὐτήν, καὶ ἂν ἐπιθυμῆτε νὰ τὴν ἔχετε σύναθλον εἰς τὴν κατὰ τοῦ τυράννου τῆς κοινῆς πατρίδος πάλην.

«Ταῦτα ἐξακολουθεῖτε παρὰ τῆς ἐξοχότητός σας, ὑποσημειούμενοι μὲ βαθύτατον σεβασμόν.

• *Ἐν Σφακίοις, τὴν 29 Ὀκτωβρίου 1822.*

• Ὁ Γ. Γραμματεὺς **Ν. Οἰκονόμος.**

• Ὁ Πρωτογραμματεὺς **Ἐμ. Ἀντωνιάδης.**

• Οἱ γενικοὶ φροντισταὶ

• Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος, Γεώργιος Παπαδάκης, Χ. Ἰωάννης Ἀνδρουληδάκης, Χ. Στρατῆς Μπουρδουμπάκης, Σήφης Κουκουτσάκης, Παππᾶ Ἀνδρέας Σκορδίλης, Χ. Στρατῆς Δεληθανάκης, Ἀναγνώστης Παναγιώτου, Μανασσῆς Προηγούμενος, Ἀναγνώστης

Γεωργίου Σακκάρρατος, Ἀνδρέας Κριαράκης, Νικόλαος Ἀνδρέου »

Ἀπέπλευσαν λοιπὸν τάχιστα οἱ ἀπεσταλμένοι ἐκεῖνοι, ἐνάντιοι ὅμως ἄνεμοι τοὺς ἐπανάφερον εἰς Λουτρόν, ἔνθα εἶχε φθάσει τότε ἐξ Ὑδρας μετ' ἄλλων καὶ ὁ Γεώργιος Καλαμαράς, Κρής. (1) Γνω-

1) Ὁ Γεώργιος Καλαμαράς ἦτο γέννημα τῆς ἐπαρχίας Γορτύνης ἐκ τῆς κομποπόλεως Ἀγίου Θωμᾶ ὀνομαζομένης. Ἐραστὴς παιδιόθεν τῆς μαθησεως, ἀπεδήμησε νέος ἔτι ὄν εἰς Σμύρνην, ὅπου καὶ ἐδιδάχθη προκαταρκτικὰ τινὰ μαθήματα τῆς τότε διδασκομένης Ἑλληνικῆς παιδείας· ἐντεῦθεν δὲ περιστάσεως εὐκαίρου δοθείτης μετέβη εἰς Ρωσσίαν, ὅπου καὶ κατάρθωσε διὰ τῆς εὐφυίας του νὰ καταταχθῆ εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Πετρούπολεως, ἔνθα ἐξεπαιδεύθη τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ κυρίως τὴν ναυτικὴν· ἐγνώριζε πρὸς τούτους τὴν Ρωσικὴν καὶ Γαλλικὴν διάλεκτον, καὶ πρὸ πάντων τὴν Ἰταλικὴν, τὴν ὁποίαν καὶ ἔγραφε καλῶς.

Διὰ δὲ τὰς ναυτικὰς του γνώσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀποκτήσει, κατετάχθη ἐπομένως εἰς τὸ Ρωσικὸν ναυτικόν, ὅπου εὐδοκίμησας καὶ ἀριστεύσας εἰς ναυμαχίας τινὰς λαβὼν καὶ τὸ παράσημον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, προήχθη κατ' ὀλίγον καὶ μέχρι τοῦ βαθμοῦ πλοιάρχου δικαίου, διὰ τοῦ ὁποίου ἰδικοιοῦτο νὰ κυβερνᾷ φορεγὰτα εἰς τὸν στόλον.

Ἐν τούτοις ἄς διηγηθῶμεν καὶ ἀξιά τινὰ λόγου περιστατικὰ τοῦ ἀνδρός. Ὅτε ἀπεστάλη Ρωσικὴ μοῖρα περὶ τὴν Ἐπτάνησον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λέλλη ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸ 1805 ἢ 1806 Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, τῆς ὁποίας ἀπετέλει μέρος καὶ ὁ Καλαμαράς, συνέλαβον τὰ Ρωσικὰ πλοῖον ἐχθρικόν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων εὐρέθη καὶ πᾶσότης σαλίων Ἰνδικῶν, ἅτινα ἀποδεδειγμένως ἀνήκον εἰς Ἑλληνὰ τινὰ ἔμπορον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὡς δικαστὴς λοιπὸν καὶ ὁ Καλαμαράς τῆς λείας ἐκείνης, ἐπέμενε ν' ἀφεθῶσιν ἐλεύθερα τὰ σάλια, καὶ τοὶ διαταχθεῖς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ νὰ θεωρηθῶσι καὶ ταῦτα ὡς νόμιμος λεία, τὰ ὁποία καὶ κατεδικάσθησαν.

Ὅτε δὲ ἐπανῆλθον εἰς Πετρούπολιν, ἐνήγαγεν ὁ Λέλλης εἰς τὸ δικαστήριον ἐπὶ ἀπειθείᾳ τὸν Καλαμαράν, εἰς τὸν ὁποῖον παρουσιασθέντα δὲν ἔδωκαν οἱ δικασταὶ κᾶθισμα, τὸ ὁποῖον τοῦ ἀνῆκε δικαιοματικῶς διὰ τὸ παράσημον ὅπερ ἔφερον, ἀλλ' ἀνέκριναν αὐτὸν

ρίζων δ' οὗτος τὰ προηγούμενα τοῦ Ἀφεντούλη. ἀφοῦ ἔμαθε καὶ τὰς κατὰ τὴν Κρήτην πράξεις του. ἔδωκε γνώμην καὶ αὐτὸς ὅτι ὁ

ιστάμενον· ὅτε δ' ἐπερωτήθη «διατί δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ· διότι, εἶπε μὲ τόνον φωνῆς, ὅταν δικάζῃ τις, δὲν ἔχει νὰ συμβουλευθῇ παρὰ τὸν Θεὸν μόνον καὶ τὴν συνείδησίν του»· παραλείψας τότε ν' ἀναφέρῃ καὶ τ' ὄνομα τοῦ Αὐτοκράτορος, κατὰ τὴν Ρωσικὴν συνήθειαν ἐπέπληξε δὲ μάλιστα καὶ τοὺς δικαστὰς, ὅτι δὲν τοῦ ἔδωκαν κάθισμα διὰ τὸ ὅποσον ἔφερε παράσημον, καὶ, ὀξύχολος καθ' ὑπερβολήν, ἐκτύπησε τότε μὲ τὴν χεῖρά του ἀτόπως τὴν τράπεζαν.

Ταῦτα δὲ ἤκουον νὰ καταδικάσωσιν ἐκεῖνον εἰς θάνατον· ἔθλασαν λοιπὸν παρευθὺς τότε καὶ τὴν σπᾶθην του ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του, καὶ ἔμελλε νὰ σταλῇ εἰς Σιβηρίαν· ὁ τότε ὅμως ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν, εὐνοῶν τὸν Καλαμαράν διὰ τὰ μεγάλα πλεονεκτήματά του, ἀνέβαλε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἀπόφασιν, καὶ αὐτὸς, ἀφοῦ κατόπιν ἔφθασαν καὶ τὰ μεγάλα περιστατικά τῆς ἐστρατείας τοῦ Ναπολέοντος, ἐπροσπάθησε νὰ εὔρῃ κατάλληλον τρόπον, διὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ τῆς καταδίκης. Διεμμενε λοιπὸν πάντοτε ὁ Καλαμαράς οὕτως εἰς Πετρούπολιν. Καὶ ὅτε μετὰ τὰς Ρωσικὰς ἀλλεπαλλήλους νίκας μετέβη ὁ Αὐτοκράτωρ εἰς Βιέννην καὶ Παρισίους, παρηκολούθει καὶ ἐκεῖνος, ὅπου εἶδε καὶ ἔμαθεν ἐκ τοῦ πλησίον ἀπὸ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα συμβεβηκότα καὶ τὰς περιπλοκάς τῶν τότε πραγμάτων πολλὰ πράγματα τοῦ κόσμου, καὶ ἠύξησε διὰ τῆς πείρας τούτων τὰς γνώσεις του· διὸ καὶ εἰς Παρισίους ἐνήργησαν φίλοι του ὥστε ν' ἀπαλλαγθῇ μὲν τῆς προτέρας καταδίκης, οὐχὶ ὅμως ὡποτε καὶ νὰ λάβῃ βαθμὸν τινα, ἢ ὑπηρεσίαν ρωσικὴν. Ἐνδεὲς οἰκογενειάρχης ὁ Καλαμαράς μετέβη εἰς Ἰάσιον πρὸς πορισμὸν βίου· ὅθεν καὶ διεκήρυξε διὰ τοῦ Λογίου Ἐρμού, ὅτι θέλει διδάσκει μαθήματα ναυτικῆς. Ἐκραγείσης ὅμως μετ' ὀλίγον τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔδραμε καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὅστις καὶ τὸν προσέλαβε πρῶτον σύμβουλον διὰ τὴν μεγάλην του πείραν καὶ τὰς πρακτικὰς του γνώσεις. Ἐκεῖθεν ἔγραψε πρὸς τὴν σύζυγόν του Ἄνναν, Κερκυραίαν οὖσαν, ἀποδίδων εἰς αὐτὴν ὡς καὶ πρότερον, διὰ τὴν ἐνεστώσαν θέσιν του, τὸν τίτλον ἐξ ἡωτάτη, ἥτις στερουμένη τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων τὸν ἀπεκρίθη μὲ πολλὴν ἀστεϊότητα· «Ἀνέγνωσα, εἶπε, τὴν ἐπιστολήν σου, καὶ ἐκατάλαβα ὅτι εἶμαι καὶ τώρα πάλιν ἐξοχωτάτη, ἀλλ' ἐντοσοῦτό δὲν ἔχω τὸν ἐπιούσιον ἄρτον».

καταλληλότερος τρόπος εἰς τοιαύτην περίστασιν ἦτο ν' ἀφαιρέσω-
σιν ἀπὸ τὸν Ἀφεντούλην τὴν ἀρχήν, καὶ νὰ γνωστοποιήσωσι τοῦτο

Διαλυθέντων δ' ὡς γνωστὸν τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατικῶν κινήματων, ἦλθε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Καλαμαράς μετὰ τὴν εἰς Κόριθον σύ-
στασιν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, τὸν ὁποῖον συνάνεστρέφετο
σπουδαίως ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἐκτιμῆσας τὰς θεωρητι-
κὰς καὶ πρακτικὰς τοῦ ἀνδρὸς γνώσεις. Ἀνεπλήρωσε δ' ἐκεῖ ἐπιτυ-
χῶς εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Ἀστυνομίας ἐπὶ τινα χρόνον καὶ τὸν
τότε ὑπουργὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν, ἔγραψε καὶ δευτέραν φοράν καὶ
ἐντεῦθεν πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἀποδίδων καὶ πάλιν εἰς αὐτὴν διὰ
τὴν νεὰν ὑπηρεσίαν του τὸν αὐτὸν τίτλον ἐξοχωτάτη, ἣτις ἀπε-
κρίθη καὶ τότε μὲ πολλὴν ἀστεϊότητα. «Βλέπω, εἶπεν, ὅτι εἶμαι
πάντοτε ἐξοχωτάτη, πάντοτε ὅμως καὶ χωρὶς ψωμί.»

Ἦλθε τέλος πάντων καὶ εἰς Κρήτην ὁ Καλαμαράς, ὅστις γνωρίζων τὰ προηγουμένα τοῦ Ἀφεντούλη, καὶ τὴν ἐν Κρήτῃ διαγωγὴν
του μαθὼν, συνήργησεν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας πτώσιν του, συν-
αποσταλείς μετὰ τῶν λοιπῶν πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν διὰ τὴν
διόρθωσιν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος του· ἐπανελθὼν δὲ εἰς Κί-
σαμον ὠδήγησε τὸν Τομαζῆν εἰς τακτικὴν ἄλωσιν τοῦ φρουρίου
τῆς Κισάμου, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἤθελε δὲ μεγαλειότερα κατορθώσαι
ἔργα ὁ Τομαζῆς, ἂν ἐξηκολούθει νὰ ὠφεληται ἀπὸ τὰς γνώσεις
καὶ τὴν πείραν τοῦ ἀνδρὸς.

Γενομένου δὲ λόγου τῷ 1823 καὶ περὶ προσκλήσεως βασι-
σεώς τινὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὸ ὁποῖον ὠφείλε νὰ ζητήσῃ ἡ
Κεντρικὴ Διοίκησις καὶ τῶν Κρητῶν τὴν συγκατάθεσιν, ὡς μέλους
καὶ τῆς Κρήτης ἀδιασπάστου τῆς Ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ἔργον
τοῦ Καλαμαρά ἦτο καὶ ἡ ἐπίσημος ἀπάντησις των περὶ τούτου, ἡ
ὁποία ὡς περιέχουσα ἐμβριθεῖς σκέψεις ἀξίας λόγου κατ' ἐκείνην τὴν
ἐποχὴν, ἐξετιμῆθη ἀρκούντως ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν κοινόν, ληφθεῖσα
ὑπὸ σπουδαίαν σκέψιν. «Ποιοὶ ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς Εὐρώπης (ἡρώ-
των οἱ Κρητες εἰς τὴν ἀπόκρισιν των) γνωρίζουν περὶ τούτου, καὶ
εἶναι σύμφωνοι νὰ τὸν ὑποστηρίξουν; Εἶναι δὲ σύμφωνοι εἰς τὴν
πρότασιν ταύτην αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις, καὶ πρὸ πάντων ἡ Ἀγ-
γλία; διότι εἰς ἐναντίαν περίστασιν οἱ κατοικοῦντες τὴν νῆσον
Κρητες κάμνουν τὴν παρατήρησιν πρὸς τὴν ὑπερτάτην Διοίκησιν,
ὅτι ἂν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία δὲν ἔχωσι τὴν συγκατάθεσιν των
εἰς τοῦτο, εἶναι βιασμένοι νὰ μὴ δώσωσι τὴν ψῆφόν των. ἀλλὰ νὰ

παρευθὺς εἰς τὴν Διοίκησιν τοῦ ἔθνους ὅθεν καὶ καθήρεσαν ἐκεῖνον διὰ τοῦ ἐπομένου ἐγγράφου. Οἱ δ' ἀπεσταλμένοι ἀνεχώρησαν συνακολουθούντος τότε καὶ τοῦ Καλαμαρά. ἔχοντας τὴν αὐτὴν πληρεξουσιότητα ὡς καὶ οἱ λοιποὶ. Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ Διοίκησις τοῦ Ἀφενταύλη ἐν τῇ Κρήτῃ, τὸ ὁποῖον προῦκάλεσεν ἀπερισκέπτως ἡ διαγωγὴ, τῆς ὁποίας τὸ ἱστορικὸν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω. Ἴδου τὸ ἔγγραφον.

« ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων ἤχησεν εὐχαρίστως εἰς τὰς ἀνάμας· τὸ ὑψηλὸν τοῦτο αἶσθημα ἐνεφυτεύθη βαθύως εἰς τὴν ψυχὴν μας· ὁ ἔνθερος πρὸς τὴν πατρίδα ἔρωσ ἦναψεν εἰς τὴν καρδίαν μας· ἡ ἀπάνθρωπος δουλεία μας καὶ ὁ ἀπαραδειγματιστος ἐνθουσιασμός μας ὤθησαν εἰς τὸ νὰ ὀρμήσωμεν μὲ τὰ ὄπλα κατὰ τοῦ τυράννου, προκρίνοντες τὸν τίμιον θάνατον ἀπὸ τὴν ἐπονεϊδίστον δουρικὴν ζωὴν.

Εἰς τοιοῦτον μέγιστον ἀγῶνα κινηθέντες, ἐγνωρίσαμεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, ὅτι χρεῖαν μεγάλην ἔχομεν ἐμπείρου ἀρχηγοῦ. Εἰλικρι-

προτιμήσωσι ν' ἀφεθῶσι εἰς τὴν τύχην των ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ. »

Τοιοῦτος ἦτον ὁ Γεώργιος Καλαμαράς, μαθηματικὸς, ναυτικὸς καλός, λίαν φιλελεύθερος καὶ γενναῖος, ἐν συντόμῳ πολῦτιμος διὰ τὰς γνώσεις του εἰς τὸ νὰ διδῆ μόνον συμβουλὰς, διότι δυστυχῶς ἦτο καὶ λίαν ὀργίλος καὶ ὀρμητικῶς χαρακτῆρος ἀνὴρ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξετίθετο πολλάκις εἰς κίνδυνον. Ὁ Κανέλλος Βυζάντιος καὶ ὁ Παναγιώτης Νικολαΐδης Σμυρναῖος, ἀνδρες λόγιοι, ἔλεγον περὶ αὐτοῦ συχνά· « ὁ Καλαμαράς εἶναι ἠσασυρὸς ἀνεκτίμητος καὶ σπάνιος ἀνὴρ διὰ τὰς πολυειδεῖς γνώσεις του· πρέπει ὅμως διὰ τὴν παράλογον ὀρμὴν του νὰ ἦναι περιορισμένος εἰς δωμάτιον μὲ ὄλα τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀρκούντα, ὁπόθεν νὰ ἀρῶνται συμβουλὰς καὶ ὀδηγίας, ὅσοι θέλουσι νὰ ἀφελῶνται ἀπὸ τὴν μεγάλην πειρὰν του. Ἀπεβίωσε τέλος πάντων εἰς Ὑδραν κατὰ τὸ 1823 περὶ τὸ ἔτηκτον περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του, προσβληθεὶς ὑπὸ πλευρίτιδος, καὶ μὴ ἔχων τὰ χρηματικὰ μέσα διὰ νὰ προλάβῃ τὸν κίνδυνον.

νοῦ, ἐπέμψαμεν τινὰς τῶν ἡμετέρων εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἤκούσαμεν πολλοὺς τῶν ἀξίων ὁμογενῶν ἐξ Εὐρώπης φθάσαντας. Πλάνοι τινὲς μᾶς ἠπάτησαν, ὥστε νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς ὀνόματα κοῦφα καὶ παράσημα ψευδῆ, καὶ ἐπομένως νὰ δεχθῶμεν διὰ στρατηγὸν τῆς φιλατίας μας πατρίδος Κρήτης τὸν πρῶτον ἀπαντήσαντα ἡμᾶς ἄνθρωπον κύριον Μιχαὴλ Ἀρεντούλιεφ, ὅστις Κομνηνὸς ψευδῶς ἐπωνομάσθη.

• Πρὸς αὐτὸν ἐνεπιστεύθημεν μὲ εἰλικρινεῖαν τὴν ἀπολύτρωσιν μας ἀπὸ τὴν φρικτὴν τυραννίαν τῶν αἰμοβόρων Ὀθωμανῶν· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐκ τῆς πείρας ἀπεδείχθη, ὄχι μόνον τῶσον μικρὸς καὶ ἀνάξιος, ὅσον εἶναι μέγας ὁ ἄγων, διὰ τὸν ὅποιον τὸν ἐδέχθημεν, ἀλλ' ἔτι περιπλέον μισέλλην καὶ φιλοτάρχος, μὲ φρονήματα πάντῃ ἐναντία καὶ ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν ἀπολύτρωσιν, τιμιότητα καὶ εὐταξίαν μας, ὡς ἀπὸ τ' ἀκόλουθα φαίνεται.

• Παρατρέχομεν τὴν ἐκθεσιν τῶν δεσποτικῶν καὶ αἰσχροκερδῶν στοχασμῶν του καὶ κινήματων, τῶν ὅσα φρικτὰ μέσα μετεχειρίσθη, διὰ νὰ ἀποσπάσῃ τὴν Κρήτην ἀπὸ τὸ λοιπὸν ἔθνος, καὶ τέλος, ἀφοῦ ὑπεχρεώθη, ὥστε μεθ' ὄρκου νὰ παραδεχθῆ τὴν ἐνωσιν τῆς κατὰ τὸ σχέδιον καὶ θέσπισμα τῆς πανελληνίου Βουλῆς, ὅπως φρικτὰς ἐπαναστάσεις ὄργάνισεν ἐναντίον τῶν συνεργησάντων εἰς τοῦτο καὶ ἐναντίον τῶν μελῶν τῆς Διοικήσεως· ποσάκις παρεξήγησε τὸ σύστημά μας εἰς τοὺς πολεμικοὺς ποσάκις τὸ ἐκλόνισε· ποσάκις ἠναγκάσθησαν νὰ τὸ στερεώσωσιν οἱ φιλοπατρίδες καὶ φρόνιμοι, καὶ προσθέτομεν μόνον ἓν μικρὸν μέρος τῶν προφανῶν καὶ αἰσchrῶν ἀνομιῶν καὶ παραβιάσεων του.

• Α'. Βλέπομεν παρ' ἐλπίδα νὰ παρουσιαζῆται εἰς ταύτην μας τὴν νῆσον παρὰ τῆς ἐξοχότητός του μία σφραγιστὴν ἀγνωστος καὶ ξένη τῆς Διοικήσεως ὀνομαζομένη *Βασιλική*.

• Β'. Μὲ τὴν ὑπογραφήν του μόνον νὰ ἐκδίδωνται γράμματα καὶ διαταγαὶ εἰς τὴν πατρίδα μας, ἐνῶ τοῦτο ἀπὸ τὸν συνταγματικὸν μας χάρτην εἶναι ἀπηγορευμένον.

• Γ'. Νὰ δίδωνται πράγματα τοῦ κοινοῦ τῆς Κρήτης, χωρὶα τῆς εἰδήσεως τῶν ἐντοπιῶν, εἰς διαφόρους ξένους ἐμπόρους δι' ἰδιὰ του τέλη, καθὼς εἰς τὸν Ἰωάννην Βλάχον ἀσῆμι, καὶ εἰς ἄλλους ἄλλα.

Ὁ Δυμὸς τῆς Σούδας

Φθάσαντες δ' οἱ εἰρημένοι ἀπεσταλμένοι τὴν 18 τοῦ Νοεμβρίου εἰς Ἑρμιόνην, ὅπου τότε διέμενον ἡ Κεντροικὴ Διοίκησις ἕνεκα τῶν συμβάντων ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Δράμαλη, ἐπαρουσίασαν πρὸς τὸν ἀρμόδιον Ὑπουργὸν τὰ ὅποια ἔφερον ἔγγραφα, ἐκθέσαντες λεπτομερῶς καὶ τὴν τότε κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης· ἐπανελάβον δὲ οὗτοι καὶ τὴν 28 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς αἰτούμενοι τὴν ἀντίληψιν τῆς Διοικήσεως ὡς πρὸς τὰ κοινὰ πράγματα καὶ τὴν ταχεῖαν ἀντικατάστασιν τοῦ Ἀφεντούλη εἰς τὴν Διοίκησιν ὑπὸ συνετοῦ καὶ ικανοῦ ἀνθρώπου, ἀπολαύοντος καὶ τὴν κοινὴν ὑπόληψιν ὡς τοιοῦτον δ' ἐπρότειναν τότε οἱ Κρήτες τὸν Ὑδραῖον Ἐμμανουὴλ Τομπάζην, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν νὰ τὸν διορίσῃ ἡ Διοίκησις, ἐὰν ἐγκρίνη. Καὶ διὰ τί τοῦτο; Διότι ὅλοι ἦσαν σύμφωνοι εἰς τὸ νὰ δυνηθῶσι νὰ προσλάβωσιν οὕτω σύμμαχον οἱ Κρήτες εἰς τὸν ἀγῶνά των μίαν ἀπὸ τὰς ναυτικὰς τῆς Ἑλλάδος νήσους, καὶ τοιαύτην ἐπροτίμησαν τὴν Ὑδραν διὰ τὴν μεγίστην σημασίαν καὶ ἐπιρροήν, τὴν ὅποιαν εἶχε τότε εἰς τὰ κοινὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος, προερχομένην ἀπὸ τὰ πλούτη καὶ τὰς ἐπικρατεστέρας ναυτικὰς δυνάμεις τῆς.

Ἄς ἔλθωμεν δὲ πρὸς μικρὸν καὶ εἰς τ' ἀνατολικά τῆς Κρήτης μέρη. Ἔθυσεν ἐνταῦθα καὶ ἀπόλυε δραστηρίως ὁ Χασάν πασᾶς, ἀφοῦ μετέβη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου εἰς τὴν Κνωσσόν. Στρατοπεδευμένος οὗτος ἐπὶ δέκα πέντε σχεδὸν ἡμέρας περὶ τὸ Ἡράκλειον καὶ τὸ χωρίον Τήλλισον, ἀπέστελλεν ἐκδρομὰς καθ' ἑκάστην, νῦν μὲν εἰς Γορτύνην, νῦν δ' εἰς ἄλλα μέρη ἀπὸ ἰσχυρὰ ἀποσπάσματα ἰππικοῦ καὶ πεζικοῦ, αἰχμαλωτίζων καὶ ἐξολοθρεύων ἀπηνῶς πολλοὺς τῶν ἀδυνάτων καὶ ἀόπλων οἱ δὲ λοιποὶ τῶν μερῶν τούτων, ἄοπλοι σχεδὸν οἱ πλείότεροι διὰ τὴν ἐπαισθητὴν ἔτι τῶν ὅπλων ἔλλειψιν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ὡς νεωστὶ ἐπαναστάντες, κατεθροβήθησαν διὰ τὴν ἀπειρίαν των· καὶ δικαίως, διότι δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ πράξωσιν εἰμὴ νὰ ὑποχωρῶσιν εἰς τὰς ὑπερτερούσας ἐχθρικὰς δυνάμεις· ἔπειτα δὲν ἐφρόντισαν κακῶς ποιήσαντες νὰ ὀχυρώσωσι ταχέως καὶ τὸ δυσκολοπολέμητον Λασιτί, διὰ νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἐνταῦθα τ' ἀδύνατα μέλη τῶν οἰκογενειῶν των. Τοιαύτη ὅμως κακίστη ἀπρονοησία δὲν ὑπῆρχεν εἰς τούτους μόνον τοὺς Κρήτας,

ἀλλ' ἦτο σχεδὸν γενική, διότι καὶ παντοῦ σχεδὸν τῆς Κρήτης ὑπῆρχον τοιαῦτα ἄστυα, ἅτινα παρέβλεψαν ἀσυλλογίστως· διὸ καὶ ἠγμάλωτισθησαν καὶ ἀπωλέσθησαν πολλαὶ μυριάδες.

Ἡ εἰρημένη θέσις εἶναι καιρῶς εὑρέτα, εὐφορος καὶ δενδροσκεπτὴς μὲ πολλὰ νερά. Σίτι ἢ Λασιτί ὀνομαζομένη, ἣτις περικυκλοῦται ὑπὸ ὑψηλοτάτων καὶ δυσβάτων βουνῶν, ἐκ τοῦ βορειοδυτικοῦ μέρους πρὸς τὴν Γορτύνην, Κνωσσὸν καὶ Χερρόνησον, ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ πρὸς τὴν Μινωαν, Σιτεῖαν καὶ Ἱεράπυτνον, τὰ ὅποια δὲν ἔχουσιν ἄλλα βατὰ μέρη, εἰμὴ μόνον δύο ἢ καὶ τρεῖς στενωπάτας καὶ δυσκόλους διόδους. Ταύτας ἂν ἐπρολάβανον νὰ ὀχυρώσῃ με ἀναγκαῖα τινὰ προχώματα, ὀλίγοι τινὲς στρατιῶται ἠδύνατο ἐκείθεν ν' ἀποκρούσιν εὐκόλως καὶ τὸν πολυπληθέστερον ἐπερχόμενον ἔχθρικὸν στρατὸν.

Ἄν λοιπὸν καὶ οἱ κάτοικοι τῶν μερῶν τούτων ἦσαν γεγυμνασμένοι τότε εἰς τὰ ὄπλα καὶ εἶχον τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν νὰ κάμωσιν ὠφέλιμον χρῆσιν τῆς εἰρημένης θέσεως, ἢ ἂν ἄλλοι κατὰ χρέος ἔτρεχαν εἰς βοήθειάν των, ἠδύνατο νὰ γίνωσιν ἀκαταμάχητοι· ἔδε Χασὰν πασᾶς τότε δὲν ἤθελε θρασυθεῖ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ τοσαῦτα ἀκαταλόγιστα δεινά, ἀλλ' ἤθελε μᾶλλον ἀποτύχει καὶ ἐνταῦθα, ὅπως ἀπέτυχε καὶ εἰς τὰ δυτικὰ μέρη.

Ἐκ τῆς Κνωσοῦ μετὰ ταῦτα εἰσβαλὼν μεθ' ὄλου τοῦ στρατοῦ τοῦ ὁ Χασὰν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Χερρόνησον ἢ Πεδιάδα, ἐσκήνωσε περὶ τὰ χωρία Μάλια καὶ Καστέλι. Ἄλλ' ἐνταῦθα δισχιλίσι περίπου Ἕλληνας, ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀναγνώστου Κουσκουμπέ, Νικολάου Ζερβού, Ἐμμανουὴλ Λουτσάκη, Κωνσταντίνου Στακάκη, Ρουσάκη Χούρδου, Βουζομάρκου καὶ ἄλλων, ἦσαν τοποθετημένοι περὶ τὰ χωρία, Κράσι, Αὔδου, Μοχοῦ καὶ μέχρι τῆς Κασταμονίσσης, καὶ ἠμπόδιζον ἐντεῦθεν τὸν πολέμιον νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν εἰρημένην θέσιν τῆς Σίτις ἢ Λασιτίου, τὴν ὁποίαν κατεγίνετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ μετὰ τὴν αὐτὴν σπουδὴν νὰ καταλάβῃ, ὡς ἀναγκαίαν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά του, ὡς καὶ τὴν ὀχυρὰν Μαλάξαν εἰς τὰ δυτικά. Ἐγένετο λοιπὸν μάχη ἐνταῦθα ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν λίαν πεισματώδης· ἀλλ' οἱ Ἕλληνας, βοηθούμενοι ἀπὸ τὰς ἀσφαλεστέρας θέσεις των, ἐπέπεσον μετὰ πολῦν χρόνον ἀντίστασιν

καὶ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἀντιπάλους των ἐφόνευσαν δὲ τότε ἴππους, ἐκυρίευσαν σημαίας, καὶ ἐθανάτωσαν ὑπὲρ τοὺς 100 ἐκ τῶν πολεμίων, ζωγρήσαντες καὶ τινὰς· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν ἕως δεκαπέντε καὶ ἐτραυματίσθησαν ἱκανοί, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Βουζομάρκος ἐλαφρῶς καὶ ὁ Γεώργιος Κριτοβουλίδης τὴν χεῖρα.

Ἀποτυχῶν δὲ ὁ Χασάν καὶ ἐνταῦθα, ἐστοχάσθη νὰ καταθορυβήσῃ ἄλλοθεν τοὺς πολεμίους του. Κατεσκήνωσε λοιπὸν αἰφνης μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐκεῖθεν τῆς ἐπαρχίας Ἀρκαδίας κατὰ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Βιέννην, τανῦν κωμόπολιν Βιάννον καλουμένην, διαμείνας ἐκεῖ περὶ τὸν μῆνα, ἀφ' ὅπου μὲ συνεχεῖς ἐκδρομὰς ἱππέων καὶ πεζῶν εἰς τὰ παρακείμενα βουνὰ ἔθυσεν, ἀπόλυεν, ἠχμαλώτιζε καὶ ἐρήμονε θηριωδῶς καὶ ἀπανθρώπως ὅλον τὸν τόπον, ἕως οὗ ἐνόησαν οἱ λοιποὶ τὴν ἀνάγκην νὰ καταφύγωσιν εἰς τ' ἀπρόσβλητα τοῦ Λασιτιῖου βουνά, ὅπου καὶ ἐσώζοντο. Δὲν διετηρήθη ὁμῶς ἀβλαβῆς καὶ ὁ Χασάν πασᾶς εἰς τὸ διάστημα τῆς διαμονῆς του ἐκεῖ· διότι κατ' ἀποσπάσματα ἐπιπίπτοντες αἰφνης οἱ Ἕλληνες ἐξ εὐθέτων καὶ ἀγνώστων μερῶν, πολλάκις ἐπροξένουν μέγαν ὄλεθρον εἰς τοὺς στρατοὺς του· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη ἕνεκα τούτου νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Χερρόνησον, καὶ νὰ σκηνώσῃ πάλιν εἰς τὰ αὐτὰ σχεδὸν χωρία, ὡς καὶ πρότερον, ὅπου καὶ διέμεινεν ἱκανὰς ἡμέρας.

Ἐνταῦθα δὲ πάλιν ὁ Ἀλβανὸς ἐστοχάσθη νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀλωπεκίην καὶ ὅ,τι δὲν κατώρθωσε διὰ ταύτης εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, ἔσπευσε διὰ τῆς ἀπειλῆς καὶ κολακείας νὰ ἐπιτύχῃ ἔδω· διότι ἀνεπίστως οἱ ὄρεινοὶ Λασιτιῶται, εἴτε καταπτοηθέντες ἐκ τοῦ βάρους τῶν κινδύνων, εἴτε καὶ ἀπατηθέντες, προσῆλθον οἱ πλείοτεροι ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸν Ὀκτώβριον εἰς τὸν Χασάν, διὰ νὰ ἐκφράσωσι μεταμέλειαν διὰ τὰ ἐπαναστατικὰ των κινήματα, τοὺς ὁποίους, ὑποκριθεὶς πονήρως, ἔδεδεχθη τότε εὐμενῶς καὶ ἐκολάκεισε, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δι' αὐτῶν ἐντελῶς τοῦ σκοποῦ του. Δὲν ἔκαμεν ὁμῶς καλὴν ἐντύπωσιν τὸ κίνημα τῶν ὀρεινῶν τούτων εἰς τοὺς λοιποὺς Κρήτας· διότι, ὡς τὰ λοιπὰ μέρη ἐθεώρου ὄχυρόν καταφύγιον τὰ Σφακία καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἰσχυροὺς προμάχους, παρομοίως ἐθεώρου ὡς τοιοῦτους καὶ κατὰ τ' ἀνατολικά τῆς Κρήτης τοὺς Λασιτιῶτας, ἐλπίζοντες πολὺ εἰς τὴν ὄχυρωτάτην θέσιν των

ἐν καιρῷ τῶν κινδύνων, εἰς τὴν φυσικὴν τῶν κατοίκων ἀνδρίαν καὶ εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν τῶν ποδῶν τὴν ταχύτητα· δὲν ἐπηρέασεν ὁμως πολὺ καὶ τὸ κίνημα τῶν τοῦτο, διότι παρευθὺς πάλιν συνηθροίσθησαν οἱ διεσπαρμένοι ἕνεκα τοῦ τρόμου τῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ἑκάστην δὲ μάλιστα ἤρχοντο εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἑμπειροπόλεμοι Σφακιῶται καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν καὶ τὴν Ρεθύμνην, καθὼς καὶ ὅλον σχεδὸν τὸ ἐπικουρικόν. οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριζον καὶ τούτους, καὶ ἕκαμνον ν' ἀναλάβωσι πάλιν καὶ οἱ Λασιτιῶται τὸ πρότερον θάρρος τῶν· διὸ καὶ ἐπεχείρησαν παντοιοτρόπως νὰ καταπολεμῶσιν εἰς διάφορα μέρη εἴτε σποράδην, εἴτε καὶ συσσωματωμένοι τὸν πολέμιόν των. Περί τὰ τέλη ὁμως τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἔφθασαν πάλιν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἕως δεκαπέντε πολεμικὰ πλοῖα τοῦ Σατραπῆ, τὰ ὁποῖα ἀπεβίβασαν εἰς τὰ φρούρια Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου τροφὰς καὶ τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα ἐκτὸς δὲ τούτων μετέφερον καὶ ἐπικουρίαν εἰς τὸν Χασὰν πασὰν περὶ τοὺς 1500 νέους στρατιώτας. Τὰ πλοῖα δὲ ταῦτα, καθὼς διήλθον τὸν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας πλοῦν τῶν ἀνενόχλητα, χωρὶς δηλ. ν' ἀπαντηθῶσιν ὑπὸ Ἑλληνικῶν, οὕτω καὶ ἐκ τῆς Κρήτης ἐπανῆλθον εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ἀβλαβῆ. Τοῦτο δὲ μᾶλλον κατεθούρει τοὺς μαχομένους Κρήτας, διότι ἔβλεπον τοῦ λοιποῦ τὸν ἐχθρόν των, ἢ μᾶλλον τὸν ἰσχυρόν τῆς Ἑλλάδος πολέμιον, νὰ μετακομίζῃ ἐλευθέρως, ὅταν θέλῃ, νέους στρατοὺς, καὶ νὰ προετοιμάζῃ ταιουτοτρόπως τὴν ἐξόντωσιν τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ἢ καλλίον εἰπεῖν νὰ χαλκεύῃ τὰς σιδηρὰς ἀλύσεις, ὡς εἶπε καὶ ὁ Λόρδος Πάλμερστον, διὰ νὰ ἐξανδραποδίσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Τοποτηρητής Γ. Ἐπάρχου ὁ Οἰκονόμος. — Πρότασις Β. Χάλη δι' ἔφοδον τῶν Χανίων — Ἐκστρατεία κατὰ Κισάμου καὶ Σελίνου. — Πολιορκία τῶν φρουρῶν Κισάμου καὶ Γραμβούτης ὑπὸ Ἑλλήνων. — Ὅπισθοδρόμησις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ ἀνατολικά. — Θάνατος τοῦ Σήρακα. — Ἐπίθεσις κατὰ Ρεθυμνίων Τούρκων. — Ἐφοδος εἰς Ἱεράπυτναν. — Θάνατος τοῦ Ζερβονικίλα. — Μάχη εἰς Κριτσάν. — Καταστροφὴ Λασιτίου. — Εἰσβολὴ τοῦ Χασάν εἰς Μινώαν. — Καταστροφὴ τῶν χριστιανῶν εἰς Σηλιάν τῆς Μινώας. — Θάνατος τοῦ Χασάν Πασᾶ. — Μάχη εἰς Γεφυράκια. — Θάνατος Θ. Χούρδου. — Μάχη εἰς Γάζην. — Ἀποκλεισμός καὶ διὰ θαλάσσης τοῦ φρουρίου Κισάμου.

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Ν. Οἰκονόμος διορίσθη τὴν α'. Δεκεμβρίου ὑπὸ τῆς κεντρικῆς Διοικήσεως ἐκ τῆς Ἑρμιόνης, διὰ νὰ διευθύνῃ προσωρινῶς τὰ πράγματα τῆς Κρήτης ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ ἑπάρχου, μὴ διορισθέντος ἔτι τοῦ διαδόχου του. Ἀμέσως λοιπὸν μετέβη οὗτος ἐκ τῶν Σφακιῶν εἰς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου, διὰ νὰ ἐνεργῇ ἐκεῖθεν μᾶλλον ἀνεπηρέαστα καὶ δραστηριώτερα· διεκοίνωσε πρὸς τὸν λαὸν τὸν διορισμὸν του, καὶ τὴν ἀγγελίαν ἣν εἶχε λάβει παρὰ τῶν ἀπεσταλμένων, ὅτι ὁ μέλλων νὰ διοικήσῃ τὴν Κρήτην εἶναι ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπάζης, διὰ τὸ ὅποσον καὶ ἐχάρησαν οἱ Κρήτες ὅτι ἡ Ναυτικὴ Ἐδρα θέλει συνεννοηθῆ δι' ἐκείνου καὶ διὰ θαλάσσης ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνά των. Ὁ ρηθεὶς Οἰκονόμος ἀπῆλαυε τὴν καινὴν ἐπόληψιν χρησίμου πολίτου, διὸ καὶ ἐπέιθοντο προθύμως οἱ πάντες εἰς ἐκεῖνον.

Ταῦτοχρόνως σχεδὸν μὲ τὰ εἰρημένα ἔφθασεν εἰς Κρήτην καὶ ἡ εἰδησις, ὅτι ἔπεσον ὅλως διόλου εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλληνι-

κῶν ὄπλων τὴν 30 Νοεμβρίου τὰ δύο ἀπόρθητα τοῦ Ναυπλίου φρουρία· τὴν δὲ ἀγγελίαν ταύτην ἔσπευσεν ἀμέσως ὁ Οἰκονόμος νὰ διακηρύξῃ καὶ εἰς τοὺς συντοπίτας του, ἡ ὁποία τοὺς ἐκίνησεν εἰς ἐνθουσιώδη ἔμφιλαν· διότι πραγματικῶς καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ στρατιωτικὰ ἦσαν ἐφάμιλλοι οἱ Κρήτες πρὸς τοὺς λοιποὺς συναγωνιστάς των Ἑλλήνας· ἂν καὶ μόνοι εἶχον ἀναδεχθῆ νὰ ἐνεργῶσιν ἀβοήθητοι εἰς τοιοῦτον ἀνίσον ἀγῶνα, καὶ νικάει ἐνδοῦροι τοὺς εἶχον πολλάκις στεφανώσει, εἰς παρόμοια ὅμως ἐπιχειρήματα ὑπελείποντο πολὺ. Ὑπέδειξε λοιπὸν παρευθὺς ὁ Β. Χάλης σχεδίων συνηνοθηεὶς καὶ μὲ τὸν Σήφακαν, τὸ ὁποῖον καὶ ἦτο δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆ ἐναντίον τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας διὰ τὴν τότε κατάστασίν του, καὶ διὰ τὴν χειμερινὴν τότε ὥραν νὰ λάβῃ αἰσιον πέρασ, ἂν ἔλειπεν ὁ φόβος μὴν ἀποτύχῃ ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης ἀταξίας, καὶ ἐκ ταύτης συμβῆ ἀθεράπευτος ζήμια· δὲν ὑπῆρχε πρὸς τοῦτοις τότε ἐπιτήδειος ἀνὴρ διὰ νὰ διευθύνῃ κατὰ τι ἐμπείρως· διότι καὶ ὁ μακαρίτης Βαλέστρας, ἀπὸ μόνον τὸν ὁποῖον ἠλπίζον οἱ Κρήτες ἐπιτυχίαν εἰς τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρήματα, ὡς τακτικὸν καὶ ἐμπειρον, εἶχε δυστυχῶς γείνει πρότερον θῦμα, ὡς προείπομεν, τῆς ραδιουργίας τοῦ Ἀφεντούλη. Ἐμποδίσθη λοιπὸν τότε ὁ Χάλης διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν, καὶ προσέτι διὰ τὴν ἔλλειψιν θαλασσίου δυνάμεως εἰς τὸ νὰ συνεργήσῃ εἰς τὸν σκοπὸν τούτου. Ἄλλοι ὅμως ταύτοχρόνως ἐπέχειρησαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, κατὰ τῆς Ἱεραπύτνου, καὶ ἦσαν ἐγγὺς νὰ ἐπιτύχωσιν, ἂν καὶ ἐκεῖ ἡ ἀταξία, σύντροφος καὶ ἀχώριστος πάντοτε ἀπὸ τοὺς ἀτάκτους, δὲν ἐμεταίωνα τὸ ἐπιχείρημα.

Οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δὲν ἐξήρχοντο παντελῶς οὐδ' ἐκ τοῦ φρουρίου τούτου, οὐδ' ἐκ τῆς Σούδας· διότι καὶ ὁ Χατὰν πασᾶς εἶχε συμπαραλάβει μεθ' ἑαυτοῦ ἐντεύθειν κατὰ τὴν μετάβασίν του εἰς τ' ἀνατολικά πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, καὶ ἄλλοι ἐξήρχοντο διὰ θαλάσσης εἰς Κίσαμον, διὰ ν' ἀποφύγωσι τὸν ἐκ τοῦ λοιμοῦ κίνδυνον, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀπέθνησκον πολλοί· ἦτο λοιπὸν τὸ φρούριον εἰς κακίστην κατάστασιν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀνδρῶν. Ἄλλ' ὁ Οἰκονόμος ἔστρεψε τότε τὴν προσοχὴν τῶν εἰρημένων ὀπλαρχηγῶν ἄλλου, παραστήσας τὸ ὠφέλιμον καὶ ἀναγκαῖον νὰ κα-

θαρίσωσιν ὅσον τάχιον ἀπὸ Τούρκους τὴν Κίσαμον καὶ Σέλινον, διὰ νὰ κάμῃ ἐνταῦθα τὴν ἀπόβασιν τοῦ ὀ περιμενόμενος νέος διοικητῆς, τοὺς ὁποίους ὑπεχρέωσε νὰ συνεννοηθῶσι περὶ τούτου καὶ μετὸν Α. Παναγιώτου, ὅστις παρομοίως καὶ αὐτὸς συνεφώνει εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, καὶ ἔκτοτε ἐνηργεῖτο ἡ κατὰ τῶν ἐπαρχιῶν Σελίνου καὶ Κισάμου ἐκστρατεία. Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν ἐφρόνει καλῶς ὁ Οἰκονόμος, διότι ἔσπευδε ν' ἀπαλλάξῃ ὅλους σχεδὸν τοὺς Κρήτας ἀπὸ τὰ ἀνεκδιήγητα δυστυχήματα, τὰ ὁποῖα ὑπέφερον ἐπέκεινα τῶν τριῶν ἐτῶν, μὴ ἔχοντες τόπον ἄλλου, διὰ νὰ ἀγοράσωσι τὰ πρὸς τροφήν καὶ πωλήσωσι τὰ προϊόντα των, εἰμὴ τὸν Λουτρὸν τῶν Σφακίων.

Συνεκάλεσε λοιπὸν τοὺς εἰρημένους ὀπλαρχηγούς ὡς καὶ τὸν Ροῦσον, Μ. Πρωτοπαπαδάκη, τὸν Τσουδερόν καὶ Πωλογεωργάκη εἰς διάσκεψιν. οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν, διὰ νὰ ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ καταλλήλου τρόπου αὐτῆς· διότι ἐμμελλόν ἤδη νὰ ὑπάγωσι κατὰ πολεμίων, οἱ ὁποῖοι καὶ φυσικὴν ἀνδρείαν εἶχον, καὶ στρατιωτικὴν ἀρετὴν, καὶ ὀχυρὰς θέσεις κατεῖχον, ὀπόθεν πολλάκις πρότερον εἶχον ἀποκρούσει τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπελθόντας, καὶ ἐνταυτῷ νὰ μὴ περιφρονηθῇ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ὁ νέος διοικητῆς, ἂν ἔκαμνε τὴν ἀπόβασιν μετὰ τὰς δυνάμεις τοῦ εἰς τὰ ὀρεινὰ πάλιν Σφακία, τὰ ὁποῖα δὲν ἐχρησίμευον παρὰ μόνον διὰ τὰς πρῶτας ἐπιδρομάς· ἂν ὅμως εἶχεν ὁ Οἰκονόμος τὸ φρόνημα γενναίου, ἐπιχειρηματίου καὶ τολμηροῦ ἀνδρός, ἤθελε στέφει τόσον συναχθέντα στρατόν, διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ Χάλη, εἰς τὴν ὀποίαν ὀλονὲν οὔτος ἐπέμενεν.

Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ συνεχεστρατεύωσιν, καὶ συνηθροίσθη τότε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1823 εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κυδωνίας στρατὸς ἀξιόμαχος ἐκ 5 χιλιάδων περιπου ἀνδρῶν, ὀπόθεν εἰσέβαλον ἀθρόοι τὴν 5 Φεβρουαρίου, διαβάντες τὸν χεῖμαρρον Ταυρονίτην· ἀντίστασις ἰσχυρά, ἀλλ' ἀνωφελῆς εἰς τοὺς Τούρκους, ἔγεινεν ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς κατεχόντας τὰ χωρία Πολεμάρχη καὶ Βουκολιάς· διότι εἰς μικρὸν χρόνον διάστημα ἠναγκάσθησαν νὰ κατακλεισθῶσι καὶ αὐτοὶ καὶ νὰ πολιορκηθῶσιν εἰς τὰ εἰρημένα μέρη ἀπὸ Ἑλληνῶν τινας· οἱ δὲ λοιποὶ ἀκράτητοι ἐπέδραμον ὀλην τὴν ἐπαρχίαν· διὸ καὶ μέρος μὲν

τῶν διεσπαρμένων Τούρκων μόλις ἐπρόφθασαν νὰ διαφύγωσι τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, περικλεισθέντες τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς τοὺς παρακειμένους πύργους, μέρος δὲ κατέφυγον μετὰ σπουδῆς εἰς τὰ φρούρια τῆς Κισάμου καὶ τῆς Γραμβούσης, καὶ τινες δὲ προκαταληφθέντες σποράδην ἐφανεύθησαν· ἔγειναν λοιπὸν ἐντὸς τῆς ἡμέρας κύριοι ὅλης τῆς ἐπαρχίας οἱ Ἕλληνες, τὴν δ' ἐπιούσαν κατέγειναν δραστηρίως, εἰς τὴν ἐκπόρθησιν τῶν διαφόρων πύργων, τῶν κρατουμένων εἰσέτι ὑπὸ Τούρκων, ἐξ ὧν ἄλλους μὲν κατέκαυσαν δι' ὑπανάμων, ἄλλους δὲ, περὶ τοὺς 300, γυναῖκας, παῖδας καὶ ἄνδρας, ἀντιταχθέντας εἰς διαφόρους πύργους, ἐφόνευσαν. Περὶ τοὺς 500 δὲ ἐνόπλους ὁμοίως καὶ ἀπολέμους ἐχθροὺς ἐπολιόρκουν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας εἰς Βουκολιᾶς καὶ Πολεμάρχι. Ἦθελον δ' ἀπωλεσθῆ καὶ ὅλοι οὗτοι, ἂν οἱ πολιορκοῦντες Ἕλληνες εἶχον τάξιν εἰς τὸ ἔργον τῶν, ἢ ἂν δὲν ἐτρέποντο εἰς τὴν λαφυραγωγίαν, ὅτε εὐρόντες εὐκαιρίαν οἱ πολέμιοι ἀπέδρασαν ἐν νυκτί. τινὲς μὲν εἰς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας, τινὲς δὲ εἰς τὸ τῆς Κισάμου.

Συνηθροίσθησαν λοιπὸν μετὰ τέσσαρας ἢ πέντε ἡμέρας ἐκ τῶν εἰρημένων ὀπλαρχηγῶν τινες εἰς τὸ χωρίον Τριαλῶνια λεγόμενον, διὰ νὰ σκεφθῶσι πῶς καὶ πότεν νὰ ἐπιπέσωσι καὶ ἐπὶ τῆς ὀρεινοτέρης ἐπαρχίας τοῦ Σελίνου, ὅπου ἦσαν οἱ μᾶλλον δυσμάχητοι Τούρκοι καὶ διὰ τὴν φυσικὴν ἀνδρίαν τῶν, καὶ διὰ τὰς ὀχυρωτάτας θέσεις τῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλα ταῦτα ἤθελε κατορθώσῃ τοιοῦτος στρατὸς νὰ ἐξαφανίσῃ τότε καὶ τοὺς πολεμίους τούτους, ἂν οἱ πλείότεροι τῶν Ἑλλήνων δὲν ἤθελον ἀναχωρήσει ἐκ τῆς Κισάμου, μεταφέροντες παρευθὺς ἀπὸ τὸν νεοκατακτηθέντα τόπον τὰ λάφυρά τῶν, καὶ τροφίμα μάλιστα εἰς τὰ πεινῶντα τέκνα τῶν, τὰ ὅποια ἦσαν εἰς ἄλλας κατερημωμένας πρότερον ἐπαρχίας· διὰ καὶ περιορίσθησαν μόνον νὰ κατέχωσι τότε τὴν Κισάμην. Τοιοῦτος εἶναι ὁ στρατὸς, ὅταν δὲν ἔχῃ πειθαρχίαν, ἥτις ἄλλως δὲν ἀποκτάται, εἰμὴ ὅταν καὶ Διοικήσεις φρόνιμος λάβῃ ἐν καιρῷ πρόνοιαν νὰ τοῦ ἐξοικονομῇ τ' ἀναγκαιότερα, καθόσον τοῦλάχιστον συγχωροῦν αἱ περιστάσεις.

Παρακολουθῶν δὲ τὸν στρατὸν καὶ ὁ Οἰκονόμος ἔστησε τότε τὴν ἔδραν τῆς Διοικήσεως εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Γωνιάς, καὶ ἐ-

φρόντιζεν ἐκεῖθεν νὰ ἔχη ἐξησφαλισμένην τὴν πολιορκίαν, καὶ πολιορκητὴν ἔταξε τὸν ὄπλαρχηγὸν Μανώλην Πρωτοπαπαδάκην, μετὰ τοὺς ὁποίους ἐδιόικει Σκυφιώτας καὶ Ἀποκωρονίτας. ὅστις ὠδηγεῖτο τότε εἰς τὰς πράξεις του καὶ ἐκηδεμονεῖτο, διὰ τὴν νεότητά του, ὡς προεῖπομεν, ὑπὸ τοῦ θείου του Παυλοῦ Πρωτοπαπαδάκη· κατέστησεν ὡσαύτως τὴν νῆσον τῆς Γραμβούσης εἰς περιορισμὸν διὰ τοῦ Μιχαὴλ Μαυράκη μετὰ τοὺς ὑπ' αὐτὸν Μεσογειανοὺς, καὶ ἀπέδειξεν ὄπλαρχηγούς εἰς τὴν Κίσαμον τὸν Μαρτινιανὸν Ηεράκη καὶ Γεωργίου Δρακονιανόν, οἵτινες ἀκαταπαύστως διέμενον μετὰ τοὺς νεωστὶ ὀπλισθέντας Κισαμίτας βοηθοὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω πολιορκίας. Προσετέθη λοιπὸν καὶ ἡ Κίσαμος εἰς τὰς ἐλευθερωθείσας ἤδη ἐπαρχίας, ὁ δὲ Οἰκονόμος ἀνεφέρεν εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκστρατείας ταύτης.

Δὲν ἔδειξε δὲ μόνον τὴν ἐνέργειάν του τότε ὁ Οἰκονόμος εἰς τὴν ξηράν, ἀλλ' ἐσκέφθη ταυτοχρόνως, ὅτι, διὰ νὰ φέρῃ τάχιον πέρας ἐπιτυχημένον εἰς τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἐδίωκεν, ἐνόμισεν ἀναγκαϊότατον νὰ βιασθῶσιν οἱ Τούρκοι τῶν εἰρημένων φρουρίων καὶ διὰ θαλασσίου ἀποκλεισμοῦ· ἔλαβε λοιπὸν πρόνοιαν παρευθύς, ὥστε, ἡ διὰ τῆς συνεργείας καὶ τῶν ἀπεσταλυμένων, ἢ καὶ ἄλλως πως, ἐμισθώθησαν δύο πλοῖα, τὸ βρίκιον τοῦ Ἰωάννου Μακρομούρα Ἰδραίου καὶ ὁ Ζαμπέκος τοῦ Τομπάζη, ὁ διοικούμενος ὑπὸ τοῦ Παρρασκευᾶ Σαμίου· ἀνέλαβον δ' οὗτοι ἐξ ἀρχῆς τὴν ὑποχρέωσιν, νὰ διατηρήσωσι καὶ ἐκ μέρους τῆς θαλάσσης τόσον ἀποκλεισμόν, ὥστε διεκόπη ἀμέσως ὄχι μόνον ἡ συγκοινωνία μεταξὺ τῶν δύο πολιορκουμένων φρουρίων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ τῆς Κυδωνίας· ὅλα δὲ τὰ ἔξοδα τῶν πλοίων ἐπληρόνοντο ἀπὸ τὰ εὐρεθέντα ἔλαια τῶν Τούρκων εἰς τὴν Κίσαμον· τοιοῦτους δὲ πόρους εἶχε βεβαίως ἡ Κρήτη, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἔχῃσι καὶ ἐμπειρίαν τοιοῦτων πραγμάτων οἱ διέποντες, ἢ κάποιαν ἰσχύν, διὰ νὰ τοὺς διατηρῶσιν ἀπὸ τὴν ἀρπαγῆν, καὶ τότε ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ὅ,τι ἔγεινε διὰ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου καὶ δι' ἄλλα φρούρια.

Ἐπροσπάθησαν ἐν τούτοις νὰ δώσωσι βοήθειαν διὰ θαλάσσης εἰς τὰ εἰρημένον φρούριον οἱ ἐν Κυδωνίᾳ οἰκοῦντες, ἀλλ' ὄχι μόνον ἀπέτυχον, ἀλλὰ καὶ ἔπαθον· διότι τὰ δύο πολιορκητικὰ ἐβύθησαν κῦ-

τανδρα και τὰ μετακομίζοντα τροφάς και ἄλλα βοηθήματα πλοιαρία, και μίαν Γολέταν ὁ Μακρομούρας ἐν νυκτί κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Κισαμικοῦ κόλπου, ἥτις ἐκόμιζεν εἰς Κίσαμον περὶ τοὺς 80 ἄνδρας, και μέγα πῶδον πολεμεφοδίων· τὸ δὲ φρούριον τῆς Κισάμου παλλάκις ἐκανονοβόλουν και κατεστενοχώρουν· μάχαι δὲ ταῦτοχρόνως ἐκ μέρους τῆς ξηρᾶς και συνεχεῖς ἐπιτυχημένοι ἐνεδρα, ἐνεργούμεναι και ὑπ' αὐτὰ τὰ τεῖχη τοῦ φρουρίου, ἐγίνοντο καθημερινῶς και κατεβίαζον τοὺς πολιορκουμένους, ὡς τ' ἐξ ἐνός μὲν ὁ βροτολοιογὸς Ἄρης, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ φονικὴ πανώλης κατέφθειραν ἐν βραχεῖ διαστήματι ἐπίκεινα τῶν δύο τρίτων ἐκ τῶν ὅσοι περιεκλείσθησαν εἰς τὸ φρούριον ἐξ ἀρχῆς, οἵτινες ἦσαν ἕως 1800 ψυχαί. Τοὺς ἠμποδίσθη δὲ και ἀπὸ μέρος τοῦ Σελίνου πᾶσα προσδοκωμένη βοήθεια· διότι ὁ μὲν Μιχαὴλ Καθεκλᾶς κατέλαβε παρευθὺς θέσιν καταλληλὸν μὲ ὅλους τοὺς Ἰναχωρίους (1), ἡ Ἐννιχωριανούς, ὁ δὲ Μάρκος Ρενιέρης μὲ τοὺς Ρουμαθιανούς και ἄλλους πλησιοχώρους, ὡς και ἡ Μανώλης Κοκκολάκης μὲ Πρασιανούς και λοιποὺς ἀπὸ διαφόρους ἄλλας θέσεις ἐφύλαττον τοὺς Σελινιώτας και ἐπροφύλαττον τὴν ἤδη ἐπαναστατημένην Κίσαμον.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἀπεπειράθησαν οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας νὰ φέρουσιν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τοὺς ἐκστρατεύσαντας κατὰ τῆς Κισάμου· ὅθεν και ἐξεληθόντες τοῦ φρουρίου πολλοί, ἐπέδραμον τινὲς μὲν εἰς τὰς θέσεις τοῦ Χάλη φθάσαντες περὶ τὰ Περβόλια και Γαλατᾶν, ἄλλοι δὲ εἰς τὰς θέσεις Σήφακα, διευθυνθέντες πρὸς τὰ χωρία Νεροκούρου και Τσουκαλαριά, και ταῦτοχρόνως ἐξῆλθον και ἐκ τῆς Σούδας, διὰ νὰ ἐπιδράμωσιν εἰς τὸν Ἀποκόρωναν· διότι ἐνόμισαν ὅτι ἠδύναντο τότε νὰ εὕρωσιν ἀπροφύλακτα τὰ μέρη ταῦτα ἀπὸ στρατιωτικῶς, ἀλλ' ἀπέτυχον πανταχοῦ· διότι οἱ μὲν πρῶτοι ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὸν Β. Χάλην και Πέτρον Τσουκαλαριανόν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μείνει ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν, διὰ νὰ προσέχωσι τοι-

1) Τὰ νῦν ὀνομαζόμενα Ἐννιάχωριά, εἶναι τμήμα τῆς Κισάμου κείμενον μεσημβρινῶς αὐτῆς, και συνορεύον μὲ τὸ Σέλινον· πιθανῶς δὲ ὅτι ἡ ὀνομασία αὐτὴ εἶναι ἐξ ἀρχαίας τινὸς πόλεως Ἰναχώριον καλουμένης· διότι και ὁ ἀριθμὸς τῶν χωρίων δὲν εἶναι ἐννέα, ἀλλ' εἴκοσι περίπου. Εἰς ταῦτα παράγονται και τὰ ὄραϊά τῆς Κρήτης κάστανά.

αύτας ἐνδεχομένας ἐκδρομάς· ἀπὸ δὲ τὸν Ἀποκόρωναν κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν παρατυχόντων ἐκεῖ μέχρι τῆς παραλίης μὲ φθορὰν. Αὐτὰ δὲ ταῦτα ἐπεχείρησαν καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Ρεθύμνης, ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου τὸν ἴδιον καιρὸν. Ἄλλ' ὁ Στρατῆς Δεληγιαννάκης καὶ Μανώλης Ρουσιτικιανὸς μὲ τοὺς Ρεθυμνίους τοὺς ἀπέκρουσαν κακῶς ὅσον ὅμως προώδευαν τὰ ὄπλα τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, τόσον τὸνναντίον ὠπισθοδρόμου εἰς τ' ἀνατολικά· διότι καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς εἶχεν ἀρχίσει τότε νὰ κἀμνη ἐκεῖ τὰς μεγάλαις του καὶ ὀλεθρίους ἐκδρομάς, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς περιστατικοῦ.

Εἶχε καταπλῆξει ἡ μεγάλη κίνησις τοῦ Ἀλβανοῦ Χασὰν τοὺς κατοίκους τῶν μερῶν ἐκείνων· διὸ καὶ ἔσπευδον νὰ προλάβωσι τὸν ἀπειλούμενον κίνδυνον· ἀπέστειλαν λοιπὸν τότε δύο πεζοδρόμους μὲ ἀναφορὰν καὶ πρὸς τὴν προσωρινὴν Διοίκησιν, εἰς ἣν παρίστανον τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν ἐκεῖ μερῶν, φθάσαντες εἰς Κίσαμον μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας τῆς εἰσβολῆς τῶν στρατευσίμων ἐκεῖ· αὐτοὶ δὲ οἱ ἴδιοι εἶχον καὶ ἰδιαίτεραν πρὸς τὸν Σήφακκα ἐπιστολὴν γραμμέμεν ἔν Μινῶα ἢ Μεραμπέλω μὲ πολλῶν ὑπογραφάς, τὴν ὁποίαν ἀφοῦ παρέλαθεν, ἐπροσκάλεσεν ἰδίως τὸν παρακαλουθῶντα αὐτῷ ὡς σύμβουλον κ. Κριτοβουλίδην, νὰ τῷ τὴν ἀναγνώσῃ μυστικῶς· διότι ἀπέφευγεν ὁ Σήφακας νὰ δώσῃ αἰτίαν φθόνου κατ' αὐτοῦ· ἔλεγε δὲ ἡ ἐπιστολὴ οὕτως.

Ἄδελφὲ καπετὰν Σήφη! ἀπὸ τὴν ἀναφορὰν μας πρὸς τὴν Διοίκησιν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπειτακλόμενους μας θὰ πληροπορηθῆς τὰ ἐδῶ τρέχοντα· ἡ κατάστασις μας εἶναι δεινοτάτη καὶ ἑλεεινὴ· διὸ καὶ σὰς λέγομεν, ὅτι ἐὰν παραμεληθῶμεν τῶρα, ἡμεῖς θὰ χαθῶμεν βεβαίως ἐδῶ· θὰ κινδυνεύσῃ ὅμως καὶ ἡ πατρις μας, καὶ θὰ χάσωμεν τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας μας. Ἐγράψαμεν καὶ εἰς ἄλλους νὰ μᾶς βοηθήσωσιν, ἀλλὰ πρὸς σὲ ἔχομεν περισσότερον τὰς ἐλπίδας μας· ὅθεν σὰς παρακαλοῦμεν νὰ πάρῃς ὅσους περισσοτέρους στρατιώτας ἠμπορέσῃς ἀπ' αὐτοῦ, καὶ νὰ προφθάσετε, διὰ ν' ἀπαντήσωμεν τὸν κίνδυνον. Σὰς δίδομεν δὲ πᾶσαν ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλομεν σὲ θεωρεῖ ὡς ἀρχηγὸν μας, καὶ ὅτι ὅσα παληκάρια καὶ ἄν φέρῃς μαζὶ σου, εἶναι τόπος ἐδῶ νὰ τραφῶσι καὶ νὰ ζήσωσι καλά. Τότε ἐλπί-

ζομεν ὅτι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ θέλομεν κατατροπώσαι τὸν ἐχθρόν, ὅστις θύει καὶ ἀπολύει ἐδῶ ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπιμένει εἰς τὸ νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ χιλιάδας ἀδελφῶν μας, τοὺς ὁποίους ἔχει κλεισμένους εἰς μίαν σπηλιάν. Εἶναι τὸ δυστύχημα ὅπου ἀπέθανε πρό τινων ἡμερῶν ὁ Ζερβονικόλας, ὁ δὲ Βουζζομάρκος, ὁ Σουλιώτης, ὁ Κουσκουμπῆς καὶ ἄλλοι τινὲς περιφερόμενοι ἐδῶ μᾶς ὑποστηρίζουν, ἀλλὰ τί νὰ κάμουν καὶ αὐτοί; Περιμένονται δὲ νὰ ἔλθουν καὶ ἄλλοι Σφακιανοὶ καὶ ἀπ' ἄλλα μέρη. Μὴ μᾶς ἀφήσετε νὰ καθώμεν ἐδῶ, διότι τὸ κακὸν τότε θὰ ἔλθῃ γρήγορα καὶ αὐτοῦ.»

Τοιαῦτα σχεδὸν ἀπαράλλακτα περιεῖχε καὶ ἡ πρὸς τὴν Διοίκησιν ἀναφορά, ἀλλὰ δὲν ἐλήφθη ταχέως κατὰ δυστυχίαν ἢ ἀπαιτουμένη φροντίς· δυσφορήσας δὲ ὁ ἀγαθὸς Σήφακας διὰ τὰ δεινοπαθήματα τῶν συνδελφῶν ἠρώτησε μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιστολῆς. «Καὶ τώρα, εἶπε, τί νὰ κάμωμεν;» «Ἔργον γενναῖον καὶ φιλόθρονον, τῷ ἀπεκρίθη ὁ Κριτοβουλίδης, θέλεις πράξει, ἐὰν δύνασαι νὰ τοὺς βοηθήσῃς ταχέως, καὶ σύμφωνα μάλιστα μὲ τὰ γενικὰ τῆς πατριδος συμφέροντα.» «Τὸ βλέπω καὶ ἐγώ, εἶπεν ὁ Σήφακας, ἀλλ' ἐπιθυμῶ νὰ καθαρίσωμεν πρῶτα τὸ Σελίνιον, μὴ κινδυνεύσῃ καὶ ταῦτα τὰ μέρη, καὶ τότε, ἔλθῃ καὶ ὁ Τομπάζης, νὰ κινήσωμεν μὲ περισσότερα μέσα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.» Μὲ τὴν ιδεάν δὲ ταύτην ἦτο σύμφωνος καὶ ὁ Οἰκονόμος, ἃν καὶ ἔγραψε παρευθὺς παρακινήσας καὶ Σφακιανοὺς καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν ἐνόπλους διὰ νὰ προσθάσωσιν εἰς βοήθειαν τῶν πασχόντων· δὲν ἐπρονόησαν ὅμως δυστυχῶς ὅτι πᾶσα ἀναβολὴ κατέστρεφεν ἐκεῖ τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις διὰ τοῦ ἐξολοθρευτικοῦ κινήματος τοῦ Αἰγυπτίου· διὸ καὶ ὤφειλον νὰ προσθάσωσιν ἀντιλήπτως διὰ πάσης δυνατῆς θυσίας· ἐφοβεῖτο δὲ ὁ Οἰκονόμος ν' ἀπομακρύνῃ καὶ τὸν Σήφακον, μὴ οἱ Σελινιώται Τοῦρκοι αἰφνης ἐπιτεθέντες, ἀνακτήσωσι τὴν Κίσαμον, διαλύσωσι δὲ μάλιστα καὶ τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου τῆς, τὸ ὅποτον διὰ νὰ κατακτήσωσι κατέβαλε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν διὰ τοὺς ρηθέντας ἀνωτέρω λόγους. Ἀπήντησε λοιπὸν τότε μόνον εἰς τὴν ἀναφορὰν ἐνθαρρύνων τοὺς καταπολεμουμένους, ὅτι μὲ τὴν ταχείαν ἀφίξιν τοῦ νέου διοικητοῦ μέλλει νὰ γείνη σημαντικὴ ἐστρατεία, διὰ νὰ καταβάλωσι τὸ θράσος τοῦ ἐχθροῦ· τοὺς παρεκίνηει δὲ ν' ἀν-

τέχων ὅσον δύνανται, εἰδοποιήσας αὐτοὺς ὅτι ἔγραψε καὶ εἰς ἄλλα μέρη νὰ τοὺς συνδράμωσι· τὸν δὲ Σήφακαν παρεκίνησε νὰ ἔλθῃ μετὰ τοὺς ὑπ' αὐτὸν εἰς Ἰναχώριον, διὰ νὰ προσέχωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ κινήματα τῶν Σελινιωτῶν Τούρκων.

Εὐπειθὴς δ' ὁ καλὸς στρατιωτικὸς Σήφακας, κατέλαθεν εὐθὺς τὸ εἰς τὸ Ἰναχώριον χωρίον Ρογδιᾶ, ὠνομαζόμενον, ὅπου ἦτον ἡ καταλληλοτέρα θέσις, διὰ νὰ ἐκτελεῖται ὁ σκοπὸς διὰ τὸν ὅποιον ἦλθεν· τὴν νύκτα ὅμως τῆς Κυριακῆς Κυριακῆς, ἐνῶ συνευθύμει μετὰ τῶν στρατιωτῶν, κατὰ χριστιανικὸν ἔθιμον, ὅτε μεταβαίνουν εἰς τὰς νησισίμους ἡμέρας τῆς τεσσαρακοστῆς, καταβάντες ἐν μέσῃ νυκτὶ Τούρκοι ἐκ τοῦ Σελίνου εἰς τὸ παρακείμενον χωρίον Περβολάκια ὠνομαζόμενον, κατέσφαξαν περὶ τοὺς πενήντα χριστιανούς· ἅμα δ' ἐγνώσθη εἰς Ρογδιὰν τοῦτο, ὁ Σήφακας παραλαβὼν ἀμέσως τοὺς παρατυχόντας ἐκ τῶν στρατιωτῶν, ἔδραμε κατὰ τῶν ἐφορησάντων Τούρκων, καταδιώξας δὲ τούτους δρομαίως μέχρι σχεδὸν τῆς Κανδάνου, ἐφόρευεν ἐξ αὐτῶν τινὰς, ἐπέπληξε δ' αὐστηρῶς καὶ τὸν Καθεκλᾶν διὰ τὴν παραμέλειαν τοῦ χρέους του· διότι εἰς τοῦτον ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ φυλακὴ τῶν θέσεων ἐκείνων. Ἄλλ' ἔμελλε νὰ ἦναι τὸ τελευταῖον ἄθλον τοῦ Σήφακα τοῦτο· διότι ἐπανεθῶν κάθυγρος ἐκ τοῦ ἰδρώτος, δὲν ἐπρόσεξε ποσῶς νὰ προφυλαχθῇ, ὅθεν καὶ προσεβλήθη τότε ὑπὸ περιπνευμονίας· ἐκ δὲ τῆς Ρογδιᾶς μετακομισθεὶς εἰς Τοπόλια, χωρίον τῆς Κισάμου, ἀπέβισε τὴν 13 ἡμέραν τῆς ἀσθενείας του ἀνευ τινὸς ἰατρικῆς ἐπισκέψεως· ἐστερήθη δὲ ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης τῆς ἰσχυρᾶς του ὑπερασπίσεως.

Ὁ Ἰωσήφ Κωνσταντουδάκης κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου, Μελιδόνι καλουμένου· ἦτον ἀπλοῦς τῶντι ἀνθρώπος, ἀλλ' ἀγαθὸς τὴν καρδίαν. Ἄμα μαθὼν τὴν μέλλουσαν ἐπαναστάσιν τῆς πατρίδος του, ὑπερηδέως ἀσπασθεὶς τὴν ἰδέαν αὐτήν, συνηνώθη μετὰ τῶν ἐνόπλων καὶ πρωταγωνιστῶν· ἐφάνη ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως γενναῖος, τολμηρὸς καὶ ἀτρόμητος πολεμιστὴς, καθὼς καὶ ἐκ φύσεως ἦτο τοιοῦτος· διὸ καὶ τὰ συχνὰ κατορθώματά του προήγαγον τάχιστα ἐκεῖνον εἰς τὸν ἀνώτερον βαθμὸν τοῦ Πεντακοσιάρχου, τὸν ὅποιον ἀπέδιδε τότε ἡ Κρήτη· ἂν καὶ δὲν εἶχε τοσοῦτον νοῦν, ὥστε νὰ ἐπινοῇ καὶ νὰ πράττῃ, εἶχεν

ὅμως ἔμφυτον τὴν ἀνδρίαν καὶ τὴν μεγάλην φιλοτιμίαν εἰς τὸ νὰ προκινδυνεύῃ εὐτόλμως καὶ νὰ ἐνεργῇ σπουδαίως ὅ,τι ἐσυμβουλευέτο καὶ παρ' ἄλλων ἐπ' ἀγαθῇ τῆς πατρίδος ἀφιλοκερδῆς καὶ τίμιος πατριώτης, ἀπέχετο πάντοτε ἀπὸ παντὸς εἶδους καταχρήσεως, οὐδὲ κατεδέχετο ποτὲ ν' ἀναμιγνύηται εἰς διανομὰς λαφύρων, ἂν καὶ τὸν ἐτίμων οἱ στρατιῶταί του προσφέροντες αὐτῷ πάντοτε τὸ ἐκλεκτότερον ἐξ αὐτῶν· οὐδ' ἐφάνη παρεκτραπείς ποτε εἰς ἄδικον καταπίεσιν ὁμογενῶν, διὸ καὶ ἠγαπάτο καὶ ἐτιμᾶτο ὑπὸ πάντων.

Κατὰ δὲ τὰ σωματικὰ πλεονεκτήματά του ἦτο ρωμαλέος. Ἡρακλείου ἔχων σῶμα, ὠκύπους καὶ βροντόφωνος· διὰ δὲ τὰς φυσικὰς ταύτας ἀρετάς του οἱ συντοπιῆταί του Κρήτες ἀπέδωκαν αὐτῷ τὸ ὑπερθετικὸν ὄνομα Σήρακας. Τοιοῦτος δ' ὢν κατέλιπεν ἔνδοξα μνημεία εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ἀνεξάλειπτα εἰς τὰς καρδίας τῶν ἐπιζώντων καὶ ἐπελευσομένων Κρητῶν, τὰς λαμπρὰς καὶ ἀθανάτους νίκας του καὶ τὸν ἐν κινδύνοις ἠρωϊσμόν του. Ἐτελεύτησε, δὲ περὶ τὸ 50 ἔτος τῆς ἡλικίας του· ὁ θάνατός του ἀφῆκε κενὸν ἀναπλήρωτον εἰς τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα του, ὃ δὲ νεκρὸς αὐτοῦ ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπῶς εἰς τὴν ἐν Κισάμῳ μονὴν τῆς Γωνιάς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχυσαν δάκρυα λύπης ἅπαντες οἱ συμπατριῶταί του Κρήτες. Δύο δ' ἐπικηδεῖοι λόγοι ἐξεφωνήθησαν τότε, ὃ μὲν ὑπὸ τοῦ κ. Κριτοβουλίδου ὃ δὲ ὑπὸ τοῦ Παναγιώτου Νικολαΐδου Σμυρναίου, ἐξημνησάντων ἀμφοτέρων τὰς ἀρετάς του.

Ἐν δὲ τῷ χρονικῷ τούτῳ διαστήματι συνέβαινε τοσαύτη ζημία ἐκ τῆς πανώλους εἰς τοὺς ἐν Ρεθύμνῃ περιορισθέντας, ὥστ' ἐκινδύνευον νὰ καταφθαρῶσιν ἅπαντες, πολλῶν καθ' ἑκάστην ἀποθνησκόντων. Τὴν δὲ φοβερὰν ταύτην μάστιγα μετέφερον εἰς Κρήτην, ὡς προείπομεν, οἱ Αἰγύπτιοι στρατοί· καὶ ἔπασχον μὲν δεινῶς εἰς ὅλα τὰ φρούρια, καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ εὐρίσκοντο Τούρκοι, ἀλλὰ σφοδρότερον εἶχεν ἐνσκήψει τὸ νόσημα εἰς Ρεθύμνην· διότι ἐξ ἐνὸς μὲν ἡ συσσώρευσις πολλῶν εἰς στενὰ μέρη, ὅθεν καὶ ἡ τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος διασθορά, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ τυφλὴ πρὸς τὴν εἰμαρμένην πίστις τῶν Τούρκων, διὰ τὴν ὁποίαν οὐδ' ἐκώλυον τὰς συνήθεις συγκοινωνίας των, ἐπῆύξανον τοσοῦτον τὸ δεινόν, ὥστε ἀνιλεῶς καὶ ἄνευ τινὸς θεραπείας ἐπιπτον πολλοὶ καθ' ἑκάστην θύ-

ματα τῆς λοιμώδους ταύτης νόσου· αὐτὴ δ' αὐτὴ ἐνσκήψασα καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας μικρὰν καὶ ὄλως ἀνεπαίσθητον ἐπέφερε ζημίαν διὰ τε τὸν καθαρὸν ἀέρα, καὶ τὴν ἀντίθετον ἰδέαν, ἣν περὶ τοῦ νοσήματος οὗτοι εἶχον· διὸ καὶ φρονίμως ποιοῦντες ἐπροφυλάσσοντο μὴ δόλως ἀναμιγνύμενοι μετὰ τῶν πασχόντων.

Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου καὶ ἀνικητοῦ ἐχθροῦ ἠναγκάσθησαν οἱ Τούρκοι Ρεθύμιοι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν ἔρημον σχεδὸν ἐσκήνωσαν δὲ μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των κατὰ σωματικά, τινὲς μὲν περὶ τὸ φρούριον καὶ τὰ παρακείμενα χωρία, οἱ δὲ πλείοτεροι κατὰ τὴν θέσιν Εὐλιγγιάν, μικρὸν ἀπέχοντας τοῦ φρουρίου· ἐνθ' ὅμως ἀπηλλάσσοντο κατὰ τι οἱ ἄθλιοι οὗτοι τοῦ ἐξολοθρευτικοῦ νοσήματος ὑπὸ καθαρώτερον ἀέρα διαιτώμενοι, δὲν ἀπὸ λήθησαν καὶ τῆς σκληρᾶς ἐπιθέσεως τῶν Ἑλλήνων· ἔπρεπε μὲν εἰς φυσικὰ κοινὰ δυστυχήματα νὰ κατευναζέται καὶ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως, καὶ νὰ ὑπερνικᾷ τὸ τῆς φιλανθρωπίας αἶσθημα, ἀλλ' οἱ ἀντιμαχόμενοι κατὰ δυστυχίαν διέκειντο ἀσπόνδως καὶ ἀδιαλλάκτως· διὸ καὶ εἰς τοιοῦτον καταστρεπτικὸν πόλεμον ἐφόνεον μὲν οἱ Τούρκοι ἀδυσωπήτως τοὺς προστυγχάνοντας, μὴ ὑπείκοιτες εἰς οὐδέν, ἐφόνεον δ' ἀμοιβαίως καὶ οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀντιπάλους των.

Βλέποντες λοιπὸν οἱ τελευταῖοι συναθροισζομένους ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὰς εἰρημένας θέσεις τοὺς πολεμίους των, καὶ νομίσαντες αὐτοὺς μᾶλλον ἐτοιμαζομένους εἰς τὸ νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, συνήχθησαν χίλιοι περίπου Ρεθύμιοι, Καλλικρατιανοί, Λαμπαῖοι καὶ Ἀσφενδιῶται· ὅθεν καὶ περὶ βαθεῖαν αὐγὴν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐπιτέθησεν κατ' αὐτῶν· κατέκαυσαν τότε ὅλας τὰς σκηνὰς καὶ τὰ ἐν αὐταῖς διάφορα πράγματα, ἐσκότωσαν πολλοὺς τῶν προκαταληφθέντων εἰς αὐτὰς Τούρκων, καὶ κατεδίωξαν τοὺς λοιπούς, ὑπὸ τὸ σκότος ἐτι τῆς νυκτὸς φονεύοντες μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου· παρ' ὀλίγον δὲ νὰ φονεύσωσιν ἢ καὶ νὰ ζωγήρωσι καὶ αὐτὸν τὸν στρατηγικώτερον Ὀσμὰν πασᾶν, τοῦ ὁποίου ἐπίσης κατέκαυσαν τὴν σκηνὴν μεθ' ὅλων τῶν ἐπίπλων, ἐκυρίευσαν ὁμῶς τοὺς ἵππους του, ὄπλα πολλὰ καὶ ὅλας τὰς ἀνεπιδέκτους μολυσμοῦ ἀποσκευάς.

Ἐτροχον τότε καὶ διώκοντες καὶ διωκόμενοι, πολλοὶ δὲ ἀπὸ τοὺς

εἰς τὸ φρούριον μείναντας, ἀμα ἀκούσαντες τὸν γενόμενον ἔξωθεν θόρυβον, ἔδραμον νὰ δώσωσι χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς ὁμοθρήσκους του, ἀλλ' ἐβλάπτοντο καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ ἀκαταπαύστου κανονοβολισμοῦ· διότι πολεμικοὶ τε καὶ ἀπόλεμοι τρέχοντες πανταχόθεν εἰς τὴν αἰφνιδίαν ἐκείνην ἐπίθεσιν, ἐφανεύοντο μᾶλλον ὑπὸ τῶν πυροβολιστῶν. Ἐστενοχωρήθησαν λοιπὸν τότε πάλιν συναθροισθέντες εἰς τὸ φρούριον, ὅπου καὶ ἐφθείροντο ὡς καὶ πρότερον πλειότεροι· ἔπεσαν δὲ τότε δύο μόνον ἐκ τῶν Ἑλλήνων προσβληθέντες εἰς τὴν καταδίωξιν.

Ἄς μεταβῶμεν δὲ ἤδη καὶ εἰς τ' ἀνατολικά τῆς Κρήτης. Μὲ πολλὰς δυνάμεις ἐξώρμα ὁ Αἰγύπτιος καὶ ἠπέλπει, ὡς εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν παντελεῖ καταστροφῇ· οἱ Ἕλληνες ὅμως κατέχοντες πολλὰς βουνώδεις καὶ ὄχυράς θέσεις παντοῦ, ἀντεῖχον κατὰ τι καὶ ἀπέκρουον ἐκεῖνον ἐπιφέροντες καὶ φθορὰν ὅπου ἦτο δυνατόν· ἐτόλμησαν δ' ἐν τῷ μεταξύ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατάκτησιν καὶ αὐτῆς τῆς περιφρουρουμένης πόλεως τῆς Ἱεραπύτνου, μὲ σκοπὸν νὰ ἐξασφαλισθῶσιν ἐκεῖ.

Ἡ πόλις αὕτη κεῖται πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν τῆς Κρήτης, μεσημβρινῶς ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ σχεδὸν τοῦ ἐνόνοντος τὴν Σιτεῖαν μὲ τὸ ὄλον τῆς Κρήτης, ἣτις ἐξαπλοῦται εἰς πεδινὸν μέρος περιεχομένης ἀπὸ σαθρὰ καὶ ἄθλια περιτειχίσματα· πρὸς δὲ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς, ἐπὶ τῆς ἀκτῆς σχεδόν, εἶναι εἰς μικρὸν ὕψωμα πύργος καλῶς ὠπλισμένος μὲ κανόνια, ὅπόθεν ὑπερασπίζεται ἡ πόλις περιέχουσα περὶ τὰς 700 ἢ 800 οἰκίας, ἐξ ὧν τὸ τέταρτον μόλις εἶναι Ἑλληνικόν.

Χίλιοι πεντακῆσιοι λοιπὸν ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῆς ἀρχηγοὶ δὲ τούτων ἦσαν ὁ Ἀναγνώστης Κουσκουμπές, ὁ Νικόλαος Ζερβός, ὅστις εἶχε καὶ τὸ ἐπικουρικόν, ὁ Βουζομάρκος, ὁ Παναγῆς Μιτυληναῖος, ὁ Κωσταντῆς Στακάκης, οἱ δύο Ἰωάνναι Στιακοὶ Μακρὺς καὶ Κοντὸς ἐπονομαζόμενοι, ὁ Ἀναγνώστης Συμζαΐκος, ὁ Νικόλαος Ἀνδρακός (1), καὶ ἄλλοι μι-

(1) Οὗτος εἶναι ὁ ἀνδρῆς Ἀνδρακός, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην μετὰ τοῦ Τσελεπῆ καὶ λοιπῶν ἐκ τῆς Ἀσίας· κατὰ λάθος δὲ ἀνεφέρμεν εἰς σελίδα τὴν

κροί ὀπλαρχηγοί. Συναθροισθέντες δὲ οἱ ρηθέντες στρατιῶται εἰς τὸ χωρίον Κριτσάν μετέβησαν ἐν νυκτὶ εἰς Πρίναν καὶ Καλαμαύκαν, χωρία τῆς ὁμωνύμου ἐπαρχίας Ἱεραπύτνου, περὶ τὰς δύο ὥρας ἀπέχοντα τῆς πόλεως, ὅπου συνεσκέπτοντο περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐπιθέσεως· ραγδαῖαι ὅμως βροχαὶ κατὰ τύχην ἐπὶ δύο σχεδὸν ἡμέρας ἐπιπεσοῦσαι ἠμπόδισαν τὰ περὶ τῆς ἐκτελέσεως· ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἐνεδρεύσαντες ὁ Α. Συμνακὸς καὶ Φραγκιὸς Παπαδάκης Ἱεραπετρίτης περὶ τὸ Κάτω χωρίον λεγόμενον καὶ περὶ τὸ Κεντρί, ἐζώγησαν πέντε ἐκ τῶν ἐκεῖ Τούρκων, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐγνώσθη εἰς τοὺς πολεμίους τὸ στρατιωτικὸν ἄθροισμα· ἐπέπληξε δὲ τότε δικαίως καὶ ἠπέιλησεν ὁ Ζερβὸς ὡς πρωταίτιον τὸν Φραγκιὸν, οἱ Τούρκοι ὅμως λαβόντες ἐκ τούτων ἀφορμὴν ἔδραμον καὶ ἀπὸ τὰ περίεξ χωρία καὶ ὠχυροῦντο εἰς τὴν πόλιν ὅλοι ἕως 500.

Καίτοι δὲ γνωστῆς τότε γενομένης εἰς τοὺς πολεμίους τῆς στρατιωτικῆς συναθροίσεως, δὲν ἐπίστευον ὅμως ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ ἐν τῇ πόλει κατ' αὐτῶν, διὸ καὶ δὲν ἐφρόντισαν νὰ φυλάττωσι ταύτην ἐπιμελῶς· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες καὶ ἐβουλεύθησαν καὶ ἐπεχείρησαν ἐκλαβόντες κατορθωτὴν τὴν κατάκτησιν τῆς πόλεως, ἥτις περιέκλειε τῶντι ἄφθονα πλοῦτη· διότι νεμόμενοι οἱ κάτοικοι εὐφορωτάτην ἐπαρχίαν ἐθισαύριζαν ἐκ τῶν πλουσιῶν προϊόντων αὐτῆς, μὴ ἔχοντες ἀφορμὰς νὰ δαπανῶσι καὶ πολλὰ διὰ τὴν ἀπόκεντρον θέσιν των, ὡς οἱ τῶν ἄλλων πόλεων εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς πολυτελείας. Διηρέθησαν λοιπὸν τότε οἱ Ἕλληνες εἰς τρία σώματα. Καὶ ὁ μὲν Ζερβὸς κατέλαβε μὲ 300 περίπου τὸ μέσον τεῖχος τῆς πόλεως, τὸ πρὸς τὸ χωρίον Κεντρί τείνον, ὁ δὲ Βουζομάρκος τὴν κατὰ μεσημβρίαν θέσιν Καλογέρου ὀνομαζομένην μὲ ἀναλόγους ἀνδρας, καὶ ὁ Κουσκουμπὲς τὴν κατ' ἄρκτον πύλιν τῆς Σιτείας, τοποθετηθεὶς εἰς παρακείμενόν τινα ἐρημόμυλον.

Ἐπέτυχε λοιπὸν ν' ἀναβῇ τὸ τεῖχος ὁ Ζερβὸς, ὅπου ἐφόνευσε

ἀδελφὸν του Σταῦρον Ἀνδρακόν. Ὁ Νικόλαος Ἀνδρακὸς ὑπῆρξε καλὸς πολεμιστῆς, ὅστις καὶ ἐφονεύθη τὸ 1825 εἰς Ναυαρίνου τῆς Πελοποννήσου μαχόμενος κατὰ τῶν Αἰγυπτίων· ὁ δὲ Σταῦρος ἐφονεύθη τὸ 1826 εἰς πύργον τινὰ ἐν Αὐλοποτάμῳ κατὰ τὸ χωρίον Ἀμνάδον.

καὶ πέντε Τούρκους· ἀλλ' οἱ πολεμιοὶ, προνίμως ποιήσαντες, κατέλιπον πᾶσαν ἄλλην ὑπεράσπισιν ἐν τῇ πόλει, ἅμα τοῖς ἔγεινε τοῦτο γνωστόν, καὶ ἔδραμον ἄθροοι εἰς τὸν εἰρημένον πύργον· ἐκανονοβόλουν δ' ἐντεῦθεν ἀκαταπαύστως καὶ ἐτουφεκίζον ἀδιαλείπτως πανταχοῦ· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθησαν ἐκ τούτων νὰ ὀπισθοχωρήσωσιν οἱ περὶ τὸν Ζερβὸν ἀναβάτες, ὅπου ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν 10—12 ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ξιφῆρης δ' ὁ Ζερβὸς τότε ὤθει τοὺς λοιποὺς τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδήγιαν καὶ τοῦ Α Συμιακοῦ, σπεύδων νὰ καταλάβῃ τὰ πλησίον ὄχυρά οἰκήματα, ὥστε ἐφόνευσεν ἐκ τῆς ἀναγκητέσεώς του καὶ ἓνα ἐκ τῶν ὀπισθοδρομούντων καὶ ἐπληγώσιν ἕτερον. Συγχρόνως δ' ἀπεκρούσθησαν ἐκ τῶν θέσεων τῶν διὰ τῶν κανονίων ὁ Γουζομάρκος καὶ ὁ Κουσκουμπές χωρὶς ν' ἀναβῶσιν εἰς τὰς ὀρισμένους θέσεις· ἐφονεύθησαν δ' ἐκτὸς τῶν τειχῶν διὰ τῶν κανονίων καὶ τινες ἄλλοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἐν οἷς καὶ ὁ ἱερεὺς τῆς Κριασῆς Μανώλης ἢ Γιάννης καλούμενος, γενναῖος ἀνὴρ καὶ χριστὸς πολεμιστῆς, εἰς δὲ τοὺς Τούρκους ἔγεινε μικρὰ ἡ φθορά.

Τίς δὲ τούτων ὄλων ἡ αἰτία; Ἡ ἀταξία βεβαίως καὶ ἡ ἀπειθεια· διότι ἂν ὁ Φραγκιὸς καὶ Συμιακὸς δὲν ἤθελον δώσει πρῶτοι ἀφορμὴν νὰ φανερωθῇ, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, ὅλος ὁ στρατός, ἀλλ' ἤθελον ἐπιχειρήσει ἐπιτηδέως τὴν ἐφοδον, οἱ πλείστοι τότε τῶν Τούρκων ἔμελλον νὰ εὐρεθῶσιν ἐκτὸς τῶν τειχῶν, πρὸς δὲ, ἂν ταυτοχρόνως μὲ τὸν Ζερβὸν ὤρμουσαν ὁ Κουσκουμπές καὶ ὁ Βουζομάρκος ν' ἀναβῶν, καθὼς καὶ εἶχον καιρὸν, δὲν ἠδύναντο ἄλλως παρὰ νὰ γείνωσι κύριοι πλουσίας καὶ ἀσφαλοῦς θέσεως, ὅπῃθεν ἦτο τότε εὐκολὸν νὰ ἐμποδίσωσι καὶ τὸν Χασὰν πασᾶν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιφέρῃ σχεδὸν ἀνεμποδίστως τόσην καταστροφὴν εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Διαλυθέντες λοιπὸν αὐτῷ τότε ἀπράκτως, καὶ αἰτιώμενοι ἀνωφελῶς ἀλλήλους, ἠθέλησαν μετὰ πέντε ἢ ἕξ ἡμέρας πάλιν ν' ἀποπειραθῶσιν, ἀλλὰ δὲν ἐσυμφωνήσαν, διότι ἤρχισεν ἔκτοτε καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους δυσπιστία, ἀποδιδόντων καὶ τὴν προτέραν ἀποτυχίαν εἰς ἐπιβουλήν.

Δὲν νομίζομεν δ' ἔξω τοῦ προκειμένου νὰ διηγηθῶμεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἐξῆς περιστατικόν. Ὁ Κουσκουμπές καὶ ὁ Ζερβός, ἅμα διαβάντες εἰς τ' ἀνατολικά μέρη, ἰγνωρίσθησαν μεταξύ των τότε κα-

λήτερα, καὶ ἦσαν πάντοτε φίλοι πιστοὶ καὶ εὐκρινεῖς· πρὸς βεβαίωσιν δὲ τῆς πρὸς ἀλλήλους φιλίας εἶχον συνδεθῆ μετ' ὄρκου καὶ διὰ τῆς συνήθους τότε εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀδελφοποιίας· συνέπρατον δὲ καὶ συνεσκέπτοντο συμφώνως εἰς τὰ πολεμικὰ τῶν ἐπιχειρήματα· διὸ καὶ ἠγαπῶντο καὶ ἐτιμῶντο ἐπίσης ὑφ' ὄλων τῶν ἐκεῖ κατοίκων γενικῶς· ἀμφότεροι δ' ἄριστοι πολεμισταί, εἶχον προτιθεασθῆ εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν τῶν πεντακοσιάρχου διὰ τὴν ἰκανότητα καὶ τὰς πολεμικὰς τῶν ἀρετὰς· ἡ ἀσύνητος ὁμως πολιτικῆ τοῦ Ἀφεντούλη ἠθέλησε νὰ διαίρεσθ καὶ τούτους τοὺς καλοὺς καὶ ἀναγκαίους φίλους, ὥστε εἰς μὲν τὸν Ζερβὸν εἶχεν ἀποδώσει κατὰ τὸν Σεπτέμβριον ἢ Ὀκτώβριον μῆνα, πρὸ τῆς ἐκ τῆς Ἀρχῆς καθιρέσεώς του, τὸν βαθμὸν τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, αὐτὸς δὲ ἀσκέπτως διὰ τὴν ἀπλότητά του τὸν ἐδέχθη, τὸν δὲ Κουσκουμπὲν ἀφήκεν ὡς καὶ πρότερον εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἔβην καὶ δὲν ὑπῆρχε τοῦ λοιποῦ ἢ πρὸς ἀλλήλους προτέρα σύμποινα.

Ὁ Κουσκουμπὲς (1) ἐχόλαινε μεμφιμοιρῶν διὰ τὴν προσβληθεῖσαν, ὡς ἔλεγε, φιλοτιμίαν του. Καὶ εἶχε μὲν κατὰ τοῦτο δίκαιον νὰ ὀργίζεται κατὰ τῆς μωρᾶς τοῦ Ἀφεντούλη πράξεως, οὐχὶ ὁμως καὶ νὰ συλλάβῃ ποτὲ κακὴν ἰδέαν, ὡς τίμιος καὶ φρόνιμος ἄνθρωπος, ἐναντίον παντὸς ἔργου συμφέροντος πρὸς τὴν πατρίδα, τὸ ὅποῖον ἦτο καὶ συμφέρον αὐτοῦ.

Μετὰ δὲ τὰ ὡς ἀνωτέρω πραχθέντα ἦλθον οἱ δύο εἰρημένοι ὑπάρχοντες κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1823 εἰς τὸν λιμένα τῆς Μιρῆς ἢ Μιραμπέλου Ἁγίου Νικόλαον ὀνομαζόμενον, ἐμβάντες ἀμφότεροι εἰς πλοῖον Εὐρωπαϊκόν, τὸ ὅποῖον παρελάμβανεν ἐκεῖθεν ἔλαια μεταφερόμενα ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκείνων τῶν μερῶν παραλαβόντες δ' οὗτοι ἐξ αὐτοῦ ὅπλα καὶ πολεμφοδία, τὰ ὅποια εἶ-

1) Ἐφρονεῦθη οὗτος τὸ 1824, ὅτε καθυπετασσετο ἡ Κρήτη ὑπὸ τὸν Κουσεῖν Βέην, περιφερόμενος ἔνοπλος μετ' ἄλλων εἰς τὰ βουνὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Μετέτερον δὲ τὸν νεκρὸν οἱ σύντροφοί του εἰς Κουφονήσια καὶ τὸν ἐνταφίασαν ἐκεῖ. Ὁ Ἀναγνώστης Κουσκουμπὲς ἦτον ἐκ τῶν Σχύφων τῶν Σφακιῶν μαχητῆς καλῶς εἶχε δ' ἀναδειχθῆ καὶ φρόνιμος ὑπάρχων, καὶ ἦγε τότε τὸ τεσσαρακοστὸν ἔχον ἔτος περίπου τῆς ἡλικίας του.

χον στείλει μὲ τὸν Ἀναγνώστην Ψαρουδάκην ἐκ τοῦ Λουτροῦ, ἀνεχώρησαν ἄλλ' ὁ μὲν Ζερβὸς ἀσθενήσας ἔμεινεν εἰς τὸ χωρίον Καινούριον ὀνομαζόμενον, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ὅτε ἀνεκινεῖτο καὶ ὁ Χασάν πασᾶς κατὰ τὴν Χερρόνησον, διὰ νὰ ἐπιφέρει τὰ μεγαλειτέρα δεινά.

Ὁ Νικόλαος Ζερβὸς ἦτον ἀπὸ τὰ Κούντουρα ἢ τὴν Ἐλευσίνα τῶν Μεγάρων, εἶχε δ' ἀσπασθῆ οὗτος ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας τὸν ἀρματολικὸν βίον, διαμένων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς Ἀσίαν, ὅπου καὶ συνεφιλιώθη μετὰ πολλῶν Κρητῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ἦλθε προθύμως καὶ εἰς Κρήτην διὰ νὰ συναγωνισθῆ. Ἦτον ὁ Ζερβὸς εὐρωστος ἀνὴρ, γενναῖος καὶ ἐξησκημένος διὰ τὸν πρότερόν του βίον εἰς τὸ πολεμεῖν· διὸ καὶ ἠδραγάθησε πολλάκις ἀριστεύσας περὶ τὴν Κυδωνίαν, περὶ τὴν Ρεθύμνην, καὶ περὶ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ἀγαπώμενος καὶ τιμώμενος ὑπὸ πάντων τῶν Κρητῶν· ἐφαίνετο ὅμως κατὰ δυστυχίαν τοιοῦτος ἔμπειρος πολεμιστῆς ὅτι ἔκλινε νὰ περιπέσῃ εἰς τὸ πάθος τῆς οἰνοποσίας, εἰς τὸ ὅποιον ἀποδίδουσι καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου του· ἤγε δὲ τότε τὸ τεσσαρακοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του. Οἱ Κρητῆς ἐθρήνησαν, συναισθανθέντες πολὺ τὴν στέρησιν τοῦ ἀνδρὸς τούτου· ἀπ' ἐναντίας δὲ ὁ θάνατός του προῤῥήνησεν εὐχαρίστησιν εἰς τὸν πολέμιον Χασάν, διότι τὸν εὗρισκε πάντοτε ἔμπροσθέν του ἀντιπολέμιον.

Ἀφοῦ δὲ, ὡς προείπομεν, ἐκάθησεν εἰς Πεδιάδα ἡμέρας τινας ὁ Ἄλθανός, ὅπου ἐδέχθη καὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου φθάσασαν νεάν ἐπικουρίαν παρασκευασθεῖς, καὶ ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθη τὸ πρῶτον νὰ εἰσβάλῃ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Κασταμονίσσης διὰ τῶν δυσκόλων καὶ στενωπῶν ὁδῶν Τσαλίου καὶ Κερᾶς ὀνομαζομένων εἰς Σίτην ἢ Λασιτίον, τοῦ ὁποίου τοὺς κατοίκους προσεπάθει παντοίοις τρόποις νὰ καταστρέψῃ ὡς ὀρεινοτέρους καὶ δεχομένους εἰς τὸ ἄσυλόν των τοὺς λοιποὺς ἀντιπάλους του, ἔκρινε τότε νὰ κινηθῆ δι' ἄλλης ὁδοῦ· διότι καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἱεράπυττον γεγονότα τὸν ἐβίαζον τότε, καὶ ἔπνεεν ὀργὴν διὰ νὰ ἐκδικηθῆ, προσέτι δὲ τὸν ἐβίαζε καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τῆς Ξηρᾶς πολιορκία ἐναντίον τοῦ ἐπὶ τῆς αὐτῆς παραλίας προσκειμένου νησιδίου Λατοῦς ἢ Σπιναλόγκας ὀνομαζομένου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἰδρυμένον φρούριον ἐνετικῆς κατασκευῆς,

ὅπου εἶχον καταφύγει πολλοὶ Τούρκοι τῶν πλησιοχώρων ἐπαρχιῶν· περιώριζον δὲ τούτους ἀπὸ μέρους τῆς ξηρᾶς ὁ Μιχαὴλ Μαυγουλᾶκης καὶ ὁ Σπύρος Μανιάτης, (1) τοὺς ὁποίους δὲν ἄφιναν οὐδόλως νὰ πατήσωσιν εἰς τὴν ξηράν· ἐκ δὲ τῆς θαλάσσης τοὺς ἐφόβιζον ἐνίοτε ἐμφανιζόμενα Κάσιά τινα πλοῖα, καὶ μάλιστα ὁ Μιχαὴλης Βογιατσῆς (2) μετὰ τὴν ταχύπλοον γαλιόταν του.

Μετὰ τὸσον λοιπὸν στρατὸν στραφεὶς ἐκεῖθεν, ἦλθε πάλιν εἰς Βιέννον τῆς Ἀρκαδίας, ὅπου ἐστρατοπέδευσε περὶ τὸν ἕνα μῆνα· ἐκεῖθεν δὲ ἐπανελάθε νὰ κινή νέας καταπληκτικᾶς ἐκδρομᾶς, ἄλλοτε μὲν ἐναντίον τῶν Γορτυνίων, καταστρέφων τὰ προστυχόντα καὶ φθάσας καὶ εἰς αὐτὸ τὸ σπήλαιον τοῦ Λαβυρίνθου, ὅπου καὶ ἐπολέμησε καὶ κατεπολεμήθη ὑπὸ τῶν ἐκεῖσε καταφυγόντων, ἄλλοτε δὲ κατερῆμονε τὸν τόπον· ἐπέδραμον δὲ οἱ πολέμιοι καὶ ἕως εἰς τὸ ὄχυρόν χωρίον Συκολόγας λεγόμενον, ὅπου κατέσφαξαν ἕως 60 ἐκ τῶν ἀδυνάτων Ἑλλήνων, καὶ ἠχμαλώτισαν ἄλλους τόσους· κατῴρθωσε δὲ τότε νὰ εἰσβάλῃ καὶ τὸ ἱππικὸν εἰς αὐτὸ τὸ Λασιτί ἀπὸ τὸ εὐρύτερον στένωμά του. Καθαρὸν λεγόμενον, τὸ ὁποῖον εὗρηκεν ὄχι καλῶς προφυλαγμένον, καὶ κατέκαυσε μερικὰ χωρία μόνον, διότι οἱ ἄνθρωποι ἐπρόλαβον διασωθέντες εἰς ὄχυρωτέρας θέσεις, ἀλλ' ἀπέδρασαν τάχιστα ἐκεῖθεν οἱ πυρπολισταί, φοβηθέντες μὴ ἤθελον περικλεισθῆ εἰς τοιοῦτον δυσμάχητον τόπον ὑπὸ τῶν πολεμίων των.

Ἀπὸ δὲ τὴν Βιέννον εἰσῆλασεν ὁ Χασὰν μετὰ ὄλον του τὸν στρα-

1) Οὗτος ἐγεννήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐλθὼν δὲ εἰς Κρήτην τυνηγωνίσθη πιστῶς καὶ προθύμως.

2) Οὗτος ἦτον ἀπὸ τὸ χωρίον Τουρλωτὴν ὀνομαζόμενον τῆς ἐπαρχίας Σιταίας, ἔχων ἀνδρείους πέντε υἱούς, ἔχοντας πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδιόκτητον πλοῖον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκακοποιοῦν εἰς τὰς θαλάσσας τοὺς ἐχθρούς· ὑστέρων κατεσκευάσθη γαλιόταν, μετὰ τὴν ὁποίαν περιέπλεον συχνὰ τὴν Κρήτην, ἐπιφέροντες πολλὴν βλάβην εἰς τοὺς Τούρκους· ἔκαυσαν τὸ 1822 αὐτανδρον Τουρκικὴν τράταν ἐξερχομένην τοῦ Ἡρακλείου, συνέλαβον καὶ ἄλλην τὸ 1823 ἐμπροσθεν τῆς Ἐπιναλὸγκας μετὰ 18 Τούρκους, τοὺς ὁποίους ἐθανάτωσαν. Εἰς ἐκ τῶν υἱῶν του, ὁ Παπαγεώργιος, ἦτο καὶ θαλασσομάχος καὶ πεζομάχος ἄριστος· τὸν ἐπνίξαν δὲ οἱ Τούρκοι δολίως τὸ 1840, ὅτε εἶχε καταπλεύσει εἰς Σπιναλόγκαν μετὰ τὸ πλοιάριόν του ἐρωδιασμένον μετὰ Ἑλληνικὴν σημαίαν.

τὸν ἀθρόως διὰ τοῦ πολυπληθεστέρου χωρίου Μάλης ὀνομαζομένου εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἱεραπύτνου, σκηνώσας ἐπὶ 12 σχεδὸν ἡμέρας περὶ τὸ ὁμώνυμον φρούριον αὐτῆς. Κατέκαυσε τὸ εἰρημένον χωρίον καὶ τὰ λοιπὰ ἅπαντα τῆς ἐπαρχίας ἠχμαλώτευσεν, ἔσφαξε μὲ τὴν αὐτὴν ἀπανθραπίαν καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἄλβανός, ἔθυσε καὶ ἀπώλεσεν ἐγκαταστήσας δ' εἰς τὸ ἐκεῖ φρούριον φρουρὰν ἐκ 500 Ἄλβανῶν καὶ φρουράρχον Χουσεῖν Βέην τινὰ καλούμενον, ὁμοίως Ἄλβανόν. ἐκινήθη νὰ φέρῃ ὄλεθρον καὶ εἰς ἄλλα μέρη· οἱ δ' Ἕλληνες τότε ἐπεριμαζεύοντο πολλοί, ἂν καὶ κεκμηκότες ἐκ τῆς μεγάλης καταστροφῆς, ἐπὶ σκοπῷ νὰ τὸν προεβάλωσιν ἀπὸ τὰς ὄχυρας θέσεις τῆς Κριτσᾶς, χωρίου τῆς Μινώας, ὅθεν ἐμελέτα νὰ διαβῆ καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτὴν· εἶχε δὲ ἤδη καταστήσει θαρραλειώτερον τὸν Ἄλβανόν καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ζερβοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου εἶχε μάθει εἰς Ἱεραπύτνον διαμείνων, ὅπου διέταξεν, ὡς λέγεται, ἀπὸ τὴν χαρὰν τὴν ὁποίαν ἔλαβε, καὶ ἐπυροβόλησεν ὅλος ὁ στρατός, ὡς ἀπαλασσύμενος δεινοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ Κριτσά εἶναι χωρίον μέγαλον, περιέχον 700 περίπου οἰκογενείας, κείμενον εἰς τὴν ὑπάρειαν τῶν Λασιθιανῶν ὄρειων, καὶ περὶ αὐτὸ ἐσυναθροίζοντο Ἕλληνες ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, διὰ νὰ ἀντικρούσωσι τὴν ἰξολοθρευτικὴν τοῦ Αἰγυπτίου ἀρχηγοῦ ὄρμην· ἐκτός δὲ τῶν ὀπλαρχηγῶν, τοὺς ὁποίους ἀνεφέρομεν ὅτι εὐρέθησαν κατὰ τὴν Ἱεραπύτνον, ἐλλείποντος μόνον ἤδη, κατ' ἀτυχίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, τοῦ Νικολάου Ζερβοῦ, εἶχον φθάσει ἐνταῦθα καὶ ὁ Ρουσάκης Χουρδος μὲ Ἀνωγιανούς, Αἰλοποταμίτας καὶ Κνωσσίους, ὁ Ἀστρινός Χατζηδάκης μὲ Γορτυνίους πολλούς, ὁ Μανιᾶς Μπαλάσης μὲ Σφακιανούς τινάς, ὁ Κωνσταντῖνος Σαμπαθιανός, ὁ Ζαχαρίας Ἀποστολάκης, ὁ Γεώργιος Καπασακᾶλης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς στρατιώτας καὶ ἄλλοι μικρότεροι ὀπλαρχηγοὶ ἐξ ἀπωτέρων ἐπαρχιῶν ἀπετέλουσαν δ' ὅλοι ἀξιόμαχον στρατὸν ἐπέκεινα τῶν τριῶν χιλιάδων ἀνδρῶν. Μετασκηνώσας λοιπὸν τότε ὁ πολέμιος εἰς τὸ Καλὸν χωρίον ὀνομαζόμενον, πλησίον τῆς Μινώας κείμενον, διανοεῖτο πόθεν εὐκολώτερον νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς συναθροισθέντας ἀντιπάλους του· διότι δὲν ἠλπίζον ὅτι μὲ τὴν καταστροφὴν ἤθελεν εὐρεῖ τοῦ λοιποῦ ἀντίστασιν τινὰ ἰσχυρὸς δὲ

μέ τόν στρατόν καί στρατηγικός ἐνταύτῳ ἀπεφάσισε νά ἐπιτεθῆ κατ' ἐκείνων, διαιρέσας εἰς δύο σώματα τόν στρατόν, καί τό μὲν διέταξεν, ἐκ πέντε χιλιάδων περίπου πεζῶν συνιστάμενον, νά διέλθῃ διὰ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Κριτσᾶς ἐπὶ λόφου ὕψηλου περὶ ἡμισίαν περίπου ὄραν κειμένου χωριδίου Κρούσα λεγομένου, ἐπὶ σκοπῶ νά καταλάβωσι τὰ ὀπισθεν σχεδόν τῶν Ἑλλήνων τῶν εἰς τὴν Κριτσάν, αὐτός δὲ μέ ὄλον τό ἱππικόν, ἐκ χιλίων περίπου ἀνδρῶν, καί τό λοιπὸν πεζικόν ὤρμησε ταυτόχροτως διὰ νά τοὺς προσβάλλῃ ἀπ' ἔμπροσθεν, διὸ καί ἤλπιζε τότε ὅτι ὄχι μόνον θέλει κερδίσει νίκην λαμπράν, ἀλλὰ θέλει ἐπιφέρει καί τόν γενικόν ὄλεθρον τῶν ἐναντίων του.

Συλλογισμένοι βεβαίως ἐπρόσμενον καί οἱ Ἕλληνες κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὴν προσβολήν, χωρὶς ὅμως ν' ἀπελπισθῶσιν, ἀλλ' ἐπιστηριζόμενοι μᾶλλον εἰς τὰς ὀχυρωτέρας θέσεις των, διηρέθησαν ταυτόχροτως καί αὐτοί. Ὅθεν μέρος μὲν ἀντεμάχοντο μὲ πολλὴν καρτερίαν καί γενναιότητα κατ' αὐτοῦ τοῦ Χασάν, ὅστις ἐπιπτε καί ἐφῶρμα μανιωδῶς μὲ τό ἱππικόν μάλιστα κατ' αὐτῶν, μέρος δ' ὡσαύτως ἐναντίον τῶν ἀπὸ Κρούσαν ἐπερχομένων, πεισματώδης διήρκεσεν ἐκ τῆς πρώτης σχεδόν μέχρι νυκτός ἡ μάχη, καί ἐξορμήσεις ἐνθουσιώδεις συχναί ἐγίνοντο μὲ βροντώδεις ἀλαλαγμοὺς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.

Ὀλίγοι δὲ κατὰ πολλῶν ἐπιτιθέμενοι ἐξ εὐθέτων θέσεων, τοὺς κατηνάγκαζον νά ὀπισθοδρομῶσι μὲ φθοράν, ἐφόνευσαν τότε ἵππους μάλιστα καί ἱππεῖς, καί μετ' αὐτῶν πέντε ἀνωτέρους ἀξιωματικούς ἐπιμόνως ἐφορμῶντας, ὡσαύτως καί πεζοὺς πολλοὺς καί ἀπὸ τοὺς ἐρχομένους ἐκ τῆς Κρούσας καί ἀπὸ τοὺς ἀναβαίνοντας μετὰ τοῦ Χασάν, βλέποντες δὲ, ὅτι δὲν ἠδύναντο νά προχωρήσωσιν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, εἰμὴ διὰ μεγάλης καί ἀκαταλόγιστου φθορᾶς, καί τότε πάλιν δυσκόλως, ἤρχισαν νά ἐπανακάμπτωσι, καθ' ὅσον ἐνούκτονε κατ' ὀλίγον, διότι ἐφοβοῦντο νά κάμωσιν ἐν ἡμέρᾳ τοιαύτην στροφὴν, διὰ νά μὴ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν σφοδρότεροι οἱ πολέμοί των. Ἀπέτυχε λοιπὸν τότε ὁ Ἄλβανός ἀπὸ τοῦ νά κατορθώσῃ ὅτι διενοεῖτο, διὸ καί στραφεὶς ἐσκήνωσε πάλιν εἰς τό Καλόν χωριόν, ὅπου ἦτο καί πρότερον, ἀφοῦ ἀπόλεσε τὴν ἡμέραν ἐκείνην

ὑπὲρ τοὺς 150, ἐφανεύθησαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τότε 9, καὶ ἐπληρώθησαν περίπου 20· οἱ Ἕλληνες ὁμῶς τότε καίτοι νικῶντες ἐγκατέλιπον ἐν νυκτὶ τὴν ὄχυράν θέσιν τῆς Κριτσᾶς, εἴτε διότι δὲν εἶχον τὰ πρὸς τροφὴν ἀναγκαῖα εἰς τὸ νὰ διακαρτηθῶσιν, εἴτε διότι ἐφοβήθησαν κατὰ τὴν ἐπιούσαν βαρυτέραν ἐπίθεσιν.

Ἀνέλπιστον ἐφάνη εἰς τὸν Χασὰν πασὰν ὅτε ἔμαθε τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, ἀφοῦ ἐξημέρωσεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀφῆκαν τὴν θέσιν τῆς Κριτσᾶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδέλως ἐπίστευεν, ὑποπεύων κατ' ἀρχὰς τοῦτο ὡς ἀπάτην· ἀφοῦ ὁμῶς ἐπίσθη περὶ τοῦτου, ἀπέστειλε περὶ μεσημβρίαν ὄλον τὸ ἵππικὸν καὶ κατέστρεψε μανιωδῶς τὸ χωρίον ἐξ ὀλοκλήρου διὰ πυρός, εὐκολύνας οὕτω τὴν διάβασιν τοῦ ἐπὶ τὰ πρόσω· καὶ ἔπειτα ἐπανέκαμψεν ἐντεύθεν, σκηνώσας πάλιν περὶ τὸ Κάτω χωρίον ἐπὶ δεκαπέντε σχεδὸν ἡμέρας. Ἄλλ' ὅ,τι δὲν κατώρθωσε πρότερον μὲ τὴν αἰματηρὰν ἐκείνην μάχην τῆς Κασταμονίτισης κατὰ τοῦ ὄρεινοτάτου Λασιτίου, ἔφερεν ἤδη εἰς πέρας διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς Κριτσᾶς· οὐδὲν λοιπὸν εἶναι ἀνεπίτευκτον εἰς τὸν ἐπιμελῶς καὶ διὰ πάσης θυσίας ζητοῦντα νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του· ἄξιοι δὲ ἐλευσιολογίας καὶ θρήνου εἶναι ὅσοι δυνάμενοι νὰ σωθῶσι δὲν ἔχουσι τὴν ἐμπειρίαν τοῦ νὰ προλάβωσι κακὸν γενικὸν εἰς τὸν τόπον των.

Ἐνῶ λοιπὸν ἐστρατοπέδευεν εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον ὁ Χασὰν, καιροφυλακτήσας ἐν τῷ μεταξύ ἀπέλυσεν ὄλον τὸ ἵππικὸν καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ πεζικοῦ· ἀνέβησαν δ' αἰφνιδίως οὗτοι ἀπὸ τὸ στένωμα πάλιν τοῦ Καθαροῦ, τὸ ὁποῖον ἂν οἱ Ἕλληνες προνοοῦντες ἔθεταν φρουρὰν εἰς κατάλληλα μέρη· καὶ ἀγρυπνοῦσαν ὡς εἰκὸς ἐπ' αὐτήν, ἦτο ἀδύνατον νὰ πατηθῇ· εἰσελάσαντες δ' ἐκείθεν οἱ ἐχθροὶ σχεδὸν ἀμαχητὶ εἰς Λασιθί, κατέκαυσαν καὶ κατερῆμωσαν ἅπαντα τὰ χωρία του, ἐθανάτωσαν τότε πολλοὺς καὶ ἠχμαλώτισαν γυναῖκας, παιδιὰ καὶ ἀπολέμους ἄνδρας πλέον τῶν 400. Κυριεύσαντες τότε πάντοτε πολλὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐπισωρευθῆ ἐκεῖ, καὶ λαφυραγωγῆσαντες ἅπειρα ἄλλα εἶδη, ἐπανῆλθον ἐν θριάμβῳ εἰς τὰς σκηνάς των.

Δὲν ἔμενε λοιπὸν ἄλλο τοῦ λοιποῦ ἐμπόδιον εἰς τὸν ἐμπειρὸν στρατάρχην Ἀλθανόν. Ὅθεν καὶ μὲ ἀθρόον τὸν στρατὸν του ἐκείθεν ἔπειτα εἰσεβάλεν ἀκωλύτως διὰ τῆς Κριτσᾶς καὶ εἰς τὴν ἐπαρ-

χίαν τῆς Μινώας ἢ Μιραμπέλου, κατέκαυσε τότε καὶ ταύτης τὰ χωρία, ἔθυσεν, ἀπόλεσεν, ἠχμαλώτισε καὶ ἐνταῦθα περὶ τὰς χιλίας χριστιανικὰς ψυχὰς, σκηνώσας περὶ τὴν κωμόπολιν τῆς Καινούριον ὀνομαζομένην, ἀνέσκαψε δὲ τότε καὶ τὸν ὀδωδότα νεκρὸν τοῦ Νικολάου Ζερβοῦ, καὶ διέταξε νὰ πυροβολήσωσιν ἀσεβῶς κατ' αὐτοῦ.

Τρόμος καὶ φόβος κατεκυρίευσε τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας ταύτης, καὶ δὲν ἤξευρον εἰς τοιαύτην εὐρισκόμενοι ἀμηχανίαν ποῦ νὰ καταφύγωσιν· ἐνόμισαν δὲ διαβατικὴν καὶ ἐντεῦθεν τὴν εἰσβολὴν τοῦ Αἰγυπτίου, ἣ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ δράμωσι πολλαχόθεν ἄλλοι συναγωνισταὶ πρὸς σωτηρίαν των· κατέφυγον ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας ψυχῶν γυναικῶν, παιδῶν καὶ ἀνδρῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ 500 ἔνοπλοι, εἰς σπήλαιόν τι, κείμενον πρὸς ἄρκτον ὑπὸ τοὺς πρόποδας λόφου ὑψουμένου πρὸς τὸ χωρίον τὸ νῦν καλούμενον Μίλατον, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως Μιλήτου κείμενον· εἶχον δὲ μεταφέρει εἰς αὐτὸ καὶ ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἐκ τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας, διὰ νὰ τὸ προφυλάξωσιν ἐκ τῆς ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς· τὸ βάθος τοῦ σπηλαίου εἶναι λίαν ἐκτεταμένον, τοῦ ὁποίου τὸ τέλος, ὡς λέγεται, ὑπάρχει ἔτι ἀγνωστον, τὸ δὲ πλάτος εἶναι ἀρκετόν. Τὸ σπήλαιον τοῦτο εἶναι ὅλως ἀνυδρον, ἐκτός τινῶν σταγόνων ὕδατος, αἰτίνες ὀλίγισται πίπτουσιν εἰς ἓν μέρος.

Εἰς τοῦτο κατέφυγον οἱ ἄθλιοι οὗτοι, νομίσαντες ὅτι ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν, ἀλλ' εὗρον σχεδὸν ἅπαντες δυστυχῶς ἐνταῦθα τὸν ὀλεθρὸν των· διότι ὁ ἐχθρὸς παρευθὺς ἐπολιόρησεν αὐτούς, στήσας ἄνωθεν καὶ περὶ τὴν ὀπὴν στρατούς, ἐπὶ δεκαπέντε δὲ νυχθήμερα τοὺς ἐπολέμει διὰ τῶν κανονίων διηνεκῶς. Πολλαχόθεν ἔδραμον τότε οἱ Ἕλληνες πρὸς σωτηρίαν τῶν πασχόντων ἀδελφῶν των· ἔφθασε μὲ 300 περίπου Σφακιανοὺς καὶ ὁ Ρούσος Βουρδουμπῆς, μὲ πολλοὺς δὲ Λαμπάιους ὁ Γεώργιος Γσουδερὸς, ἐπετέθησαν ἀπαξ καὶ δις ἀθροοὶ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἐπροξένησαν φθορὰν μεγάλην εἰς αὐτόν, προσπαθοῦντες παντὶ σθένει νὰ διασώσωσι τοὺς κινδυνεύοντας, ὅτε διέφυγον ἐν τῷ μεταξὺ καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τῷ σπηλαίῳ ἐνόπλων, ἀποχωρισθέντες περιπαθῶς τοὺς οἰκείους, γυναῖκας καὶ φίλτατα, καὶ ἂν ἐπέμενον οἱ Ἕλληνες προσκαρτεροῦντες ὀλίγας τινὰς ἡμέρας εἰς τὰς θέσεις των, ἤθελον βεβαίως σώσει καὶ

τοὺς λοιπούς· καὶ ἤθελον ἀπαλλάξει καὶ τὰ μέρη ταῦτα ἀπὸ τὰς ἐφορηήσεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἄλλὰ δυστυχῶς ἀρπάσαντες βόας, πρόβατα κτλ. ἀνεχώρησαν, ἀφήσαντες μόνους τοὺς Μιραμπελιώτας καὶ τοὺς περὶ αὐτοὺς νὰ πολεμῶσιν ἰσχυρὸν πολέμιον. Οἱ Κρητες ἦσαν ἀξιοὶ πολεμισταὶ, καὶ ἂν ἐπροθυμοποιούντο νὰ συμβοηθῶσιν ἀλλήλους σταθερῶς, ἤθελον εἶσθαι πάντοτε ἀκμαστοὶ εἰς τὸ πολεμεῖν, καὶ δὲν ἤθελον καταβληθῆ εὐκόλως οὐδ' ἀπὸ τὰς τοσαύτας καὶ τηλικαύτας τοῦ ἐχθροῦ ἀποβάσεις· ὁ πολέμιος ὅμως Χασὰν ἔμεινε καρτερικῶς εἰς τὰς θέσεις του· ἔστρεψε δ' ὄλην τότε τὴν προσοχὴν του εἰς τὸ νὰ κατεξολοθρεύσῃ ἀδύνατα ὄντα, ἀτινα εἶχον καταφύγει εἰς τὴν ρηθεῖσαν ὀπὴν τῆς γῆς, διὰ νὰ σωθῶσιν, ἂν καὶ ἀπέθνησκον οἱ ἀπόλεμοι δυστυχεῖς οὗτοι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ὀπῇ ἕνεκα τοῦ τρόμου, τῆς κακουχίας καὶ τῆς δίψης, ἐκαρτέρουν ὅμως εἰς πάντα ταῦτα τὰ δεινά, γνωρίζοντες καλῶς εἰς ποίας τίγρεις ἔμελλον νὰ παραδοθῶσιν. Ἀντέκρουον δὲ μάλιστα μὲ πολλὴν ἐπιμονὴν καὶ τὰς συχνὰς ἐφορηήσεις τῶν ἐχθρῶν οἱ τυχόντες· ἐκεῖ ἔνοπλα, ὥστε ἐπεινῶσαν καὶ τρόπον δι' οὗ κατέστησαν ἀχρήστους καὶ τὰς κατ' αὐτῶν σφαῖρας τῶν κανονίων, στήσαντες πρὸ τῆς ὀπῆς σάκκους γεμάτους ἀπὸ μαλλία καὶ ἄλλα τοιαῦτα εἶδη, ὃ δὲ πασῶς συνεχῶς ἤρχετο ἀπὸ τὸ χωρίον Καινούριον ἐπισπεύδων τὴν ἐκπόρθησιν.

Ἄλλ' ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ κατασχύσῃ ἡ σταθερότης τοῦ πολέμιου. Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου καταστενοχωρηθέντες ὑπὸ τῆς δίψης καὶ ἀπελπισθέντες ἀπὸ πᾶσαν ἀνθρωπίνην βοήθειαν οἱ ἐν τῷ σπηλαίῳ, παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν, ὅστις ἔσφαξε τότε ἀπανθρώπως τοὺς πλειοτέρους ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἐκεῖ ἀνδρῶν· τριάκοντα δὲ ἐξ αὐτῶν, τοὺς ἐλεκτοτέρους, ἀπήγαγε σιδηροδεσμίους εἰς τὰς σκοτεινὰς φυλακὰς τῆς Σπιναλόγκας, ὅπου καὶ ἐτελεύτησαν μετ' ὀλίγας ἡμέρας· ὅσους δὲ ἱερεῖς εὗρε μεταξὺ αὐτῶν συνδέσας πρὸς ἀλλήλους δίχην κτηνῶν, τοὺς ἔρριψε ζῶντας, ὡς λέγεται, εἰς μεγάλην πυρὰν, ὅτινες καὶ ὀλοκαυτώθησαν· ἐκ δὲ τῶν γυναικῶν, τὰς μὲν προβέβηκυιαις ἐθανάτωσαν, ἄλλας δὲ μὲ τοὺς ἵππους κατεπάτησαν, τὰς δὲ νεωτέρας καὶ τὰ παιδιά ἀπήγαγον εἰς τὴν πικρὰν αἰχμαλωσίαν ἀγγελιδῶν εἰς τὴν Ἀσίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀφρικῆς. Νεῶνις δὲ τις εὐειδῆς ἀπαγο-

μένη ὑπ' Ἄλβανου τότε εἰς Σπιναλόγκαν καὶ συλλογιζομένη τὴν σκληρὰν τύχην τῆς μελλούσης ζωῆς τῆς, διανοεῖτο καθ' ἑαυτὴν πῶς νὰ θανατωθῇ μᾶλλον, ἢ νὰ διαγῆ βίον ἀβίωτον καὶ ἐπονείδιστον αἰχμαλωσίαν· ἐνῶ λοιπὸν διέβαινον κατὰ τὸ χωρίον Φουρνί-περὶ τὸ ὅποιον ὑπῆρχον λάκκοι πλήρεις ὕδατος, ἀπεφάσισε νὰ πινηθῇ ἐκεῖ· ὅθεν καὶ ὀρμήσασα ἐπιτηδεύεις ἐρρίφθη εἰς ἓνα ἐξ αὐτῶν, καὶ οὕτως ἀπηλλάγη τῶν περαιτέρω δεινῶν· ἐκτὸς δὲ τῶν εἰρημένων ἐθανατώθησαν καὶ ἕως 60 ἄλλοι Ἕλληνες εἰς τὰς γενομένας διαφοροὺς μάχας, ἀφοῦ εἰσέλασεν ὁ πασῶς εἰς Μιραμπέλον. Ἐκ δὲ τῶν Τούρκων ἔπεσον ὑπὲρ τοὺς 300, ἐξ ὧν ἕως 150 λέγεται ὅτι ἐφονεύθησαν εἰς τὰς ἐφορμήσεις των κατὰ τῆς Σηληζῆς.

Μετὰ τὰς ὡς ἀνωτέρω φονικὰς προόδους του, ὁ Χασάν πασῶς καταλιπὼν καὶ τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, μετέβη πάλιν εἰς τὴν τῆς Πεδιάδος. Ἄλλ' ἡ θεία δίκη ἐπισκοποῦσα ἄνωθεν τιμωρεῖ ἀδυσωπήτως τὰς ἀδίκους πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Παραδοὺς ὁ Ἄλβανός, ὡς προαναφέρομεν, εἰς πῦρ καὶ εἰς μάχαιραν τοσοῦτους ἀπολέμους καὶ ἀθῶους ἀνθρώπους, καταναγκασθέντας νὰ παραδοθῶσιν εἰς αὐτόν, τοὺς ὁποίους καὶ αὐτοὶ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι τῶν πολιτισμένων ἔθνων ἐπιβάλλουσι τὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὸν νικῶντα νὰ σέβηται, ἔπεσε καὶ αὐτὸς πτώμα τῆς ἀνομίας καὶ θηριωδίας του, ἐκτραχηλισθεὶς κατὰ τὴν ρηθεῖσαν ἐπαρχίαν ἀπὸ τὸν ἀφηνιάσαντα ἵππον του. τὸν δὲ νεκρὸν του τὸν μετέφερον εἰς Ἡράκλειον κρυφίως, διὰ νὰ μὴν ἤθελον ἐπαναλάβει, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ τούτου, νέον θάρρος οἱ ἀντίπαλοι των. Ἐταπεινώθησαν λοιπὸν ἕνεκα τῶν δεινῶν ἐκείνων καὶ καταπληκτικῶν συμβάντων οἱ πλεῖστοι ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις τότε· μόνον δὲ σωματῖα τινα ἐνόπλων περιεφέροντο εἰς τὰ ὄρη, καρδοκοῦντα εὐνοϊκωτέραν περίστασιν τῆς κεντρικῆς Διοικήσεως, τὸν ὅποιον ἤλπιζον ὅτι μέλλει νὰ συνοδεύῃ ναυτικὴ καὶ πεζικὴ δύναμις.

Ἐν τούτοις ὅμως, ἐνῶ συνέβαινον τὰ τραγικὰ ταῦτα εἰς ὅλα τὰ εἰρημένα μέρη, συμπλοκαὶ τινες καὶ καθημεριναὶ σχεδὸν ἐνεδραὶ ἐνηργοῦντο καὶ κατὰ τὴν Κνωσσὸν· διότι οὔτε οἱ μείναντες πρὸς φύλαξιν τοῦ Ἡρακλείου Τούρκοι τότε ἐφυσύχαζον καὶ ἐνταῦθα, οὔτε καὶ οἱ πολιορκοῦντες Ἕλληνες τοὺς ἀφιναν ἀνενοχλήτους ἐπὶ

πολύ. Πολλάκις δὲ οἱ πρῶτοι εἶχον ἐξέλθει, καὶ εἶχον ἐπιδράμει μέχρι τῶν χωρίων Δαφναί, Σταυράκια, Βούτας καὶ λοιπά, δύο ὄρας ἀπέχοντα τοῦ φρουρίου. Ἄλλὰ καὶ ἐντεῦθεν ἐπιτιθέμενοι προθύμως Κνωσσοὶ καὶ Δύλοποταμίται ἀπέκρουον πάντοτε τοὺς πολεμίους τῶν μὲ φθοράν. Ἦγούντο δὲ τῶν μὲν πρῶτων ὁ Ἀντώνιος Περαιτσακῆς καὶ Παναγιώτης Ζερβουδάκης, τῶν δὲ δευτέρων ὁ Θεόδωρος Χοῦρδας, ἔχοντες καὶ καλοὺς συναρωγούς τὸν Ἀντώνιον Λαγκριανόν καὶ Βασιλείου Σμπόκου Δύλοποταμίτας, τὸν Κρουσανιώτην Γεώργιον Γραμαλῆν, τὸν Ἰωάννην Παλιμέτην, τὸν Γεώργιον Χαλιαν, καὶ ἄλλους ἐκ τῶν Κνωσσιῶν.

Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ὅτε ἐγένετο, ὡς εἴρηται, ἡ φθορὰ εἰς τὴν κατὰ τὴν Μίλητον Σπηλιάν, εἶχε καταβῆ μὲ 500 περίπου στρατιώτας καὶ ὁ Χοῦρδος ἕως εἰς τὰ Γεφυράκια, τὸν ὅποτον συνώδευον οἱ πλειότεροι τῶν εἰρημένων ὄπλαρχηγῶν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ Σαῦρος Μουριώτης, καὶ ὁ Νικόλαος Κολοβέρδης, ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἔμπειροι πολεμισταί· ἐπέπιπτον δ' ὅλοι οὗτοι κατὰ τῶν εὐρεθέντων ἐκεῖ Τούρκων καὶ τοὺς κατεδιώξαν μέχρι τῆς μεγάλης Γεφυρας πλησίον τοῦ φρουρίου, φονεύσαντες διὰ τῆς αἰφνιδίου ἐπιθέσεως καὶ ἕως εἴκοσιν ἐξ αὐτῶν. Ἐξελθόντες ὁμῶς τοῦ φρουρίου τριπλάσιοι σχεδὸν συνωδευμένοι καὶ μὲ ἵππικόν, ἠνάγκασαν ταχέως τοὺς Ἕλληνας νὰ ὀπισθοδρομήσωσι, καταδιώξαντες αὐτοὺς μέχρι τῆς θέσεως Γάζης. Μεταξὺ δὲ ταύτης καὶ τοῦ Καβροχωρίου κατῳθεν τοῦ Σέρβηλῆ ἀντεστάθησαν οἱ καταδιωκόμενοι γενναίως, ὅπου ἀναβὰς ὁ Χοῦρδος μὲ τινὰς ἐπὶ λόφου, ἐμάχετο καρτερικῶς· περικυκλωθεὶς ὁμῶς ἐπὶ τέλους ὑπὸ ἱππέων ἐφονεύθη ἀπομαχόμενος καὶ διὰ τῆς σπάθης του ἠρωικῶς, μετ' αὐτὸν δ' ἔπεσον ἄλλοι δεκαπέντε σχεδὸν· προσεπάθησαν τότε νὰ τοῖς δώσωσι βοήθειαν ὁ Μουριώτης, ὁ Γραμαλῆς καὶ ἄλλοι, ἢ νὰ ἀπάγωσιν ἐκεῖθεν τὸν νεκρὸν του, διὰ νὰ μὴ τὸν ἀφήσωσι χλεῦν εἰς τοὺς ἔχθρους, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν. Παρ' ὀλίγον δὲ τότε νὰ περικυκλωθῶσι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ, καταστάντες εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἂν δὲν ἐπρόφθαναν νὰ διασωθῶσι διὰ τῆς ὠκύτητος τῶν ποδῶν των· ἔπεσαν ὁμῶς καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἕως 30 Τούρκοι καὶ ἐφονεύθησαν καὶ ἵπποι τινές.

Ἀπωλέσθη λοιπὸν οὕτω καὶ ὁ Θεόδωρος Χουρδος, ὢν ἐκ τῶν Σκύφων τῶν Σφακιῶν, ὅστις ἤγε τότε τὸ τριακοστὸν ὄγδοον περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ὁ Θ. Χουρδος εἶχε κατασταθῆ ἀξιὸς ὀπλαρχηγός, ἡ δὲ συμπεριφορὰ του ἦτον ἀρεστὴ εἰς τοὺς Αὐλοποταμίτας, οἱ ὅποιοι καὶ τὸν ἠγάπων καὶ τὸν ἐτίμων διὰ τοῦτο πρὸς δὲ καὶ διότι εἶχε συμπράξει ἐπιμελῶς, ὡς εἶδομεν, διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐπαρχίας τῶν. Συνέβη ὅμως δυσάρεστόν τι εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἕνεκα τοῦ ἀδελφοῦ του Ρουσάκη ὀνομαζομένου, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ διέλθωμεν ἐν σιωπῇ, ἂν καὶ ὁ Σπ. Τρικουπῆς ἀναφέρῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ του περὶ αὐτοῦ μόνον τὰ ἐξῆς: «Κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸν, λέγει, παρ' ὀλίγον ν' ἀνάψῃ ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τῶν Κρητῶν, φονευθέντων ἐν Μυλοποτάμῳ δύο Σφακιανῶν ἀτακησάντων κλπ.»

Ὁ ρηθεὶς Ρουσάκης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του ἐπέμενε καὶ διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιβληθῇ ὀπλαρχηγός εἰς τοὺς Αὐλοποταμίτας. Ἄλλ' ὅσον οὗτοι ἠγάπων τὸν Θεόδωρον διὰ τὸν κατὰ τι πολιτισμένον τρόπον του, τοσοῦτον τούναντίον ἀπεστρέφοντο τὸν Ρουσάκην διὰ τ' ἀντίθετα ἤθη του, ἂν καὶ ὑπῆρχε καὶ αὐτὸς τῶνδε γενναῖος ἀνὴρ, ἐμίσουν δ' αὐτὸν καὶ διὰ τὰς ἐξῆς αἰτίας. Φονεύσας πρότερον ἀναίτιως Κνώσσιόν τινα, Βλαστὸν ὀνομαζόμενον, παροικοῦντα εἰς τὸ χωρίον τοῦ Αὐλοποτάμου Ἁγίον Ἰωάννην, εἶχεν ἐπισύρει κατ' αὐτοῦ τὴν ἀπέχθειαν ὄλων σχεδόν, εἶχε δὲ μάλιστα ἐνδιωχθῆ κακῶς ἐκεῖθεν· ἐπέμενε μολαταῦτα τότε ὁ Ρουσάκης εἰς τὸν σκοπὸν του, ἀλλ' ἐπέμεναν καὶ οἱ Αὐλοποταμίται διὰ τὰ εἰρημμένα αἰτία νὰ μὴ τὸν δεχθῶσιν, οἵτινες εἶχον ἀποδείξει κοινῇ ψήφῳ τότε ὀπλαρχηγὸν τὸν συνεπαρχιώτην τῶν Ἀντώνιον Λογκιανόν. Κακῶς ποιήσαντες πολλοὶ τῶν Σφακιανῶν ἔλαβον τότε μέρος ὑπὲρ τοῦ Ρουσάκη, ὅστις εἶχε τότε τὸ ἀδίκον ἀποδεδειγμένως, οὐδὲ εἶχον κἀνὲν δίκαιον νὰ περιφρονῶσιν ἀτόπως καὶ κακομεταχειρίζονται ἅπαντας ἀνεξαιρέτως τοὺς Αὐλοποταμίτας, οὐ μόνον ἐκτὸς τῆς ἑαυτῶν ἐπαρχίας ὅπου εὔρισκον αὐτούς, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῆς, ἐπιφέροντες βίαν καὶ κατάθλιψιν εἰς ἀνθρώπους πάσχοντας καὶ συναγωνιζομένους, καὶ οἵτινες ἐπίσης εἶδειξαν ἀνδρείαν καὶ ἱκανότητα

εἰς τὸ πολεμεῖν. Ἐπηρείδοντο ὁμῶς οἱ Σφακιανοὶ δυστυχῶς καὶ εἰς τὴν ἐξῆς ἐσφαλμένην ἰδέαν.

Ἐπειδὴ ἐχορήγει εἰς αὐτοὺς ὑπεροχὴν τινα ἢ ὀρεινὴ θέσις των, καὶ πρὸ πάντων ὁ λιμὴν, ὁ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Σφακίων εὐρεθεὶς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν, ἐνόμισαν ἴσως ἕνεκα τούτων ὅτι δύνανται νὰ ἐπιβάλλωνται πολιτικῶς τε καὶ στρατιωτικῶς ὀλιγιστοὶ εἰς ἅπαντα τὸν λαὸν τῆς Κρήτης· τοῦτο δὲ προήρχετο ἐκ τῆς ἀμαθείας αὐτῶν καὶ ἀπειρίας διότι οἱ Κρήτες ὤφειλον εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἐπιχειρήματα νὰ ἔχωσι βάσιν τὴν δικαιοσύνην, ἀνευ δ' αὐτῆς οὐδὲν ἀνθρώπινον ἔργον νὰ προαδέυση δύναται· τὴν μεταξύ των δικαιοσύνην τηροῦσι καὶ αὐταὶ αἰ ληστρικά συμμορίαι πρὸς ἀλλήλας, διότι ἀλλέως καταστρέφονται. Ἐπήγασαν λοιπὸν, ὡς ἐκ τῆς γενικῆς περιφρονήσεως ταύτης τῶν Σφακιανῶν, κοινοὶ γογγυσμοὶ καὶ ἀγανάκτησις παρὰ τὸν ἀρμόδιον βέβαια καιρὸν· ἀλλ' ἡ ἐποχὴ ἦτο τοιαύτη. Ἐλεγον δὲ ὅτι δὲν ἔλαβον τὰ ὄπλα διὰ νὰ ἀποτινάξωσι τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν ἔνοπλοι εἰς ἄλλον· εἶχον δ' ἀναδειχθῆ τότε καὶ μεταξύ τῶν Αὐλοποταμιτῶν καὶ τῶν ὄπλοφόρων ἄλλων ἐπαρχιῶν ἄξιοι στρατιωτικοὶ διὰ νὰ ὄπλαρχηγῶσιν· ἐντεῦθεν λοιπὸν ἀναγκασθέντες ἐπραξάν καὶ τὸν νόμον τῶν ρηθέντων Σφακιανῶν ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἐρεθισμοῦ· τὴν πράξιν ὁμῶς ταύτην πρέπει νὰ κατακρίνωμεν ὡς παράλογον καὶ ὀλεθρίαν· διότι ἕνεκα τούτου προέβη τὸ σκάνδαλον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ νὰ ἀρνηθῶσιν οἱ Σφακιανοὶ νὰ δίδωσι πολεμεφῶδια εἰς τοὺς πάσχοντας Αὐλοποταμίτας, καὶ νὰ ἀποφασίσωσιν ἔπειτα νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐχθρικῶς κατ' αὐτῶν πολλοί· ἐμεσολάβησεν ὁμῶς ὁ Τσουδερός καὶ ἄλλοι καὶ ἠμπόδισαν αὐτούς, καταδείξαντες τὸ ἄτοπον καὶ ἐπιβλαβές τοῦ ὀλεθρίου τούτου ἐπιχειρήματος. Ὁ δ' ἐρεθισμὸς κατ' ὀλιγον ἔπαυσε, διότι οἱ Κρήτες οὐδόπως διενασούντο ν' ἀνάψωσιν ἐμφύλιον πόλεμον.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου Χούρδου οἱ Τούρκοι τοῦ Ἡρακλείου ἐνθαρρυνθέντες ἐξήρχοντο συνεχέστερον προχωροῦντες πρὸς τὰ εἰρημένα χωρία· οἱ Ἕλληνες ὁμῶς ἀπεφάσισαν νὰ περιστείλωσι καὶ τότε τὴν τόλμην των· συνήχθησαν λοιπὸν πάλιν ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας σχεδόν, ἦτοι ἅπαντες οἱ Γορτύνιοι οἱ ὑπὸ τὸν Μιχαήλ

Κουρμούλην μὲ τὸ μικρὸν αὐτοῦ ἰππικόν, οἱ Ἀνωγιανοὶ μεθ' ὅλων τῶν Αὐλοποταμιτῶν καὶ οἱ Κνώσιοι, καὶ ὅλοι ὁμοθυμαδὸν προσέβαλον τοὺς Τούρκους τὴν ἡμέραν τῆς μεγάλης Παρασκευῆς, τῆς ἑβδομάδος τῶν ἁγίων παθῶν, κατὰ τὴν θέσιν Γάζαν. Ἄν καὶ ἀντέστησαν οἱ πολέμιοι γενναίως ἐκεῖ, τοὺς ἔτρεψαν ὅμως μετὰ μικρὸν οἱ Ἕλληνες, καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τῆς μεγάλης Γεφύρας, φονεύσαντες καὶ περὶ τοὺς 50, ὅτε ἤριστουμε καὶ ὁ ἰππεὺς Λαζαράκης Ἰορδάνου, φονεύσας, ὡς λέγεται, τρεῖς πολεμίους, ἐξεληθόντες ὅμως τοῦ φρουρίου πάλιν πολλοὶ Τούρκοι μὲ ἰππικόν, ἠνάγκασαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐπιστρέψωσι μέχρι τῆς Γαζῆς καὶ εἰς Καλέσια, ὅπου συνήθη μάχη σφοδρὰ διαρκέσασα μέχρι βαθείας νυκτὸς ἐφονεύθησαν δὲ καὶ τότε Τούρκοι ἱκανοί, ἀλλ' ἔπεσαν καὶ ἐτραυματίσθησαν καὶ ἕως 15 ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Ἄς ἐπανεέλθωμεν ἤδη ἐντεύθεν εἰς τὰ Κισαμιτικά.

Οἱ Τούρκοι κατεφθείροντο εἰς τὸ φρούριον τῆς Κισάμου, οὐ μόνον ἀπὸ τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ φθοροποιὸν νόσημα τῆς πανώλους, καταστενοχωρούμενοι διὰ θαλάσσης, ὡς προείπομεν, καὶ διὰ ξηρᾶς. Ἐπίσπευδε δὲ τὴν πτώσιν τοῦ φρουρίου τούτου ὁ Ν. Οἰκονόμος διὰ παντὸς τρόπου· πολλάκις ἤρχετο οὗτος καὶ ἐκ τῆς Γωνιάς, ὅπου εἶχε τὴν ἔδραν του, παρουσιαζόμενος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πολιορκουῦντος στρατοῦ καὶ ἐξώρμα τούτους καὶ τὰ πολιορκητικὰ πλοῖα, εἰς τὸ νὰ ἐπιτίθενται σφοδρότεροι κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ὥστε μὲ τοιοῦτον σκοπὸν συνεώρτασε καὶ τὴν νύκτα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος μεγαλοπρεπῶς μετὰ τῶν στρατιωτῶν περὶ τὸ φρούριον, διὰ νὰ προλάβῃ μὲ τοῦτο καὶ τὴν κακὴν συνήθειαν τοῦ νὰ καταλείπωσιν οἱ Ἕλληνες τὰς θέσεις των καὶ συνεορτάζωσιν εἰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις εἰς τὰ χωρία των.

Εἶχε συνέλθει λοιπὸν ἕνεκα τούτου καὶ πλείοτερον στρατιωτικόν· ἀφοῦ δὲ συνεωχήθησαν τὴν ἐπιούσαν καὶ οἱ τῆς ξηρᾶς καὶ οἱ τῆς θαλάσσης στρατιῶται εἰς κοινὸν γεῦμα, τὸ ὅποιον εἶχε προετοιμάσει δημοσίᾳ δαπάνῃ ὁ Οἰκονόμος, προσπελάσαντες φιλοτίμως κατὰ τῶν πολεμίων των, καὶ μετὰ πολύωρον πεισματώδη μάχην κανονοβολούντων ἀκαταπύστως κατ' αὐτῶν καὶ τῶν πλοίων, ἔπεσαν ἕως ἐξήκοντα ἐκ τῶν Τούρκων, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθη-

σαν δύο, και ἐτραυματίσθησαν ἐλαφρῶς ἐπτά· ἤριστευσαν δὲ τότε ὁ Πολιὸς Πρωτοπαπαδάκης πληγωθεὶς τὸν ὤμον ἰασίμως, ὁ Νικόλος Λούπης, ὁ Στέφανος Γλαμπές, ὁ Μανώλης Κοκολάκης, ὁ Ἀντώνιος Μαλιτσάβελος, ὁ Μανώλης Γλυμίλης, ὁ Μανουσάκης Πρωτοπαπαδάκης καὶ ἄλλοι πολλοί.

Πλείστοι δὲ τοιοῦτοι ἀκροβολισμοὶ ἐλάβανον καθ' ἡμέραν σχεδὸν χώραν, οἱ δὲ Τούρκοι, καίτοι βλέποντες φανερὰ τὸν ὄλεθρόν των παντοιοτρόπως, δὲν κατεδέχοντο ὅμως καὶ νὰ ταπεινωθῶσιν ἐνώπιον ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους πρότερον ἰθεώρουν δούλους· διὸ καὶ ἐπροτίμων νὰ ταφῶσιν ὑπερηφάνως μᾶλλον ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη. Πολλάκις οἱ πολιορκηταὶ ἐπρότειναν εἰς τοὺς Τούρκους, ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εὐριτικομένους, νὰ παραδοθῶσιν ὑπὸ ἀσφαλιστικούς τῆς ζωῆς των ὄρους· ἀλλ' αὐτοὶ ἀπέρριπτον μὲ περιφρόνησιν τὴν πρότασιν, ἀντιλέγοντες τὰς ἐξῆς ἀπειλάς.

«Μετ' ὀλίγον προφθάνει ὁ στόλος μας, καὶ τότε θὲ ν' ἀπολαύσῃτε ὅ,τι σὰς πρέπει.» εἰς τὰς ὁποίας ἀνεφθέγγοντο ἔξωθεν. «Μετ' ὀλίγον φθάνει ὁ Τομπάζης, ὁ καταναυμαχῆσας τοὺς στόλους σας, ὅστις μέλλει νὰ καταπολεμήσῃ καὶ σὰς», καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

Ἀπὸ τὸ πείσμα λοιπὸν τοιούτων πολλῶν ἐρεθιστικῶν ἀντιλογιῶν, ἐπετέθησαν ἀθρόοι πάλιν οἱ Ἕλληνες ἐναντίον τῶν ἐξεληθόντων περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου ἐχθρῶν. Συνήφθη τότε μάχη ἰσχυρὰ καὶ πεισματώδης πλησίον τοῦ φρουρίου, διαρκέσασα ἐπὶ πολλὰς ὥρας· ἔπεσον δὲ πάλιν Τούρκοι πολλοί, ἔπεσον ὅμως τότε καὶ ἕως εἰκοσιν Ἕλληνες καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί. μετὰξὺ τῶν ὁποίων ἐπληγώθη καιρίως καὶ ὁ νεοδιορισθεὶς πεντακοσίαρχος Μανώλης Πρωτοπαπαδάκης, ὅστις μετ' ὀλίγας ἡμέρας καὶ ἐτελεύτησε, κηδευθεὶς ὡσαύτως εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Γωνιάς μὲ τὰς ἀνηχούσας τιμὰς.

Λύπην μεγάλην ἐπροξένησεν εἰς τοὺς Κρήτας καὶ ὁ θάνατος τούτου· νέος μάλιστα τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος ἄγων τῆς ἡλικίας του, εἰδείκνυε σύνεσιν, στρατιωτικὴν ὁρμήν, καὶ ἡρωϊκὴν ἀνδρείαν. Πρὸς τιμὴν δὲ τούτου ἐξεφωνήθησαν εἰς τὴν κηδεῖαν του δύο ἐπιτάφιοι ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐξεφώνησαν τοιοῦτους καὶ εἰς τὴν πρό ὀλίγων ἡμερῶν γενομένην κηδεῖαν τοῦ ἥρωος Σήφακα.

Οὐδὲν δ' ἄξιον λόγου ἐπράχθη πλέον περὶ τὸ φρούριον τῆς Κισιά-

μου, πλὴν μικρῶν τινῶν ἀκροβολισμῶν καὶ ἐνεδρῶν ἐν τούτοις ὁ-
μως ἀνησυχούς ἐφάρτεϊ ὅλους σχεδὸν τοὺς Τούρκους ἢ εἰδησίς, ὅτι
Ἰδραῖος ἔρχεται ἤδη νὰ διοικήσῃ τὰ πολεμικὰ τῆς Κρήτης· διότι
ἐσυμπέραναν, ὅτι ἂν δύο πολεμικὰ πλοῖα τῆς Ἰδρας ἀπέκλεισαν
τώρα τόσον στενῶς τὰ φρούρια Κισάμου καὶ Γραμβούσης, τὰ ὅποια
ἦσαν ἐγγύς νὰ παραδοθῶσι, μέγας κίνδυνος ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ τά-
χιον καὶ εἰς ἄλλα φρούρια, ὅτε ἤθελον τ' ἀποκλείσει διὰ θαλάσ-
σης πολλά τῆς Ἰδρας πλοῖα· εἶναι δ' ἀληθές ὅτι τὸ ὄνομα τῆς
Ἰδρας κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἦτο τρομακτικόν εἰς τοὺς Τούρ-
κους. Ἐγνώριζον λοιπὸν καλῶς καὶ οἱ Τούρκοι τότε, ὡς καὶ οἱ
Ἕλληνες, τὰ περὶ τοῦ Τομπάζη, καὶ ὄχι, ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης
(Τόμ. Γ', σελ. 91), «ὅτι καὶ πολιορκηταὶ καὶ πολιορκούμενοι ἐξέ-
λαβον τὰ πλοῖα, μὲ τὰ ὅποια κατέβαιναν ὁ Τομπάζης, ὀθωμανικά,
κτλ.». —

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ

Ὁ Τομπάζης, Ἀρμοστής Κρήτης.—Κυριεύσεις τοῦ φρουρίου Κισάμου.—Ἐκστρατεία κατὰ Σελινιωτῶν.—Ὁ Ἄστυγξ.—Συνέλευσις εἰς Ἀρχαυδαίαν.—Ὁργανισμὸς Κρήτης ἐπὶ Τομπάζη.—Μάχαι περὶ τὸν Ταράτον.—Τρίτη ἀποβίβασις Λίγυπτιῶν μετὰ τοῦ Χουσεημέβη.—Γενικὴ κίνησις Ἑλλήνων.—Ὁ Ρ. Βουρδουμπᾶς Γ. Ἀρχηγός.—Ἀποτυχία Ἑλλήνων εἰς Ἀμουργέλας.—Ἀκώλυτος προόδος τοῦ Χουσεῆν.—Στρατοπέδευσις τοῦ Χουσεῆν εἰς Δύλοπόταμον.—Καταστροφὴ τῶν ἐν τῷ Σηηλαίῳ Μεληδονίου προσφυγόντων.—Ἐφοδος καὶ ἀποτυχία Ἑλλήνων εἰς Γραμβούσαν.—Ὁ Τομπάζης καὶ Α. Τσαμαδὸς σχεδιάζουσι εἰς Βαφέαν νὰ πυρπολήσουσι τὰ ἐν Σούδα Λίγυπτικά πλοῖα. Ὁ Χουσεῆν εἰς Ἀποκόρωναν σφάζει πολλοὺς.—Ὁ Τομπάζης καταφεύγει εἰς Λουτρόν.—Ὁ Χουσεῆν εἰς Σφακίαν, καὶ τὰ καταστρέφει.—Παθήματα Κρητοβουλίδου.—Ὁ Θ. Ξένος.—Μάχη εἰς Ἀρχαυδαίαν, καὶ θάνατος Χ. Γ. Μουργιώτου.—Ὁ Χουσεῆν πάλιν εἰς Ἀποκόρωναν.—Διακήρυξις τοῦ Αὐστριακοῦ Προξένου. Ὁ Χουσεῆν καὶ εἰς Κυδωνίαν κατὰ τῶν Ριζητῶν.—Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα εἰς Λουτρόν.—Οἱ Κρήτες ἐκχυμνόνονται εἰς Παλαιὰν Μονεμβασίαν. Οἱ Τούρκοι εἰς Κισάμου καὶ Σέλινον.—Σφαγαὶ εἰς Ἐλαφόνησα καὶ ἄλλαχού.—Ἀναχώρησις τοῦ Τομπάζη ἐκ Κρήτης

Τὴν τρίτην τοῦ μηνὸς Μαΐου διωρίσθη ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπάζης ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀρμοστής τῆς νήσου Κρήτης», ὃ δὲ προσωρινῶς διευθύνων τὰ τῆς Κρήτης τὸν εἰδοποίησεν ἀμέσως, ὅτι εἶναι ἀνάγκη καὶ συμφέρον πολὺ ν' ἀποβιβάσθῃ εἰς Κισάμου, ὅπου κεῖται τὸ πολιορκούμενον φρούριον. Κατέπλευσε λοιπὸν ὁ Ἀρμοστής τὴν 19 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς εἰς τὸν κόλπον τῆς Κισάμου μὲ 8 πλοῖα, ὧν τὰ μὲν 5 ἦσαν πολεμικὰ τῆς Ὑδρας, τὰ δὲ 3 φορτηγὰ· τὴν 8' ἀκόλουθον ἡμέραν ἀπεβιβάσθη ὑπὸ

τὸν κρότον τῶν κανονίων, καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἀπέναντι τοῦ φρουρίου μέχρι βολῆς μὲ τὸν ἐπικουρικὸν στρατόν, τὸν ὅποιον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ, συνιστάμενον ἀπὸ ἑξακοσίους περίπου ἄνδρας ἐκ διαφόρων μερῶν στρατολογηθέντας εἰς Ναύπλιον, Κρανίδι, Ὑδραν, καὶ Πόρον· διὰ δὲ τὴν στρατολογίαν ταύτην εἶχε δανείσει ὁ Ἄρμοστής τὴν Διοίκησιν ἕως τριάκοντα χιλιάδας Τουρκικῶν γροσιῶν. Περί τὸν Ἄρμοστήν ὡσαύτως συνηθροίσθησαν παρευθὺς καὶ οἱ τὸ φρούριον πολιορκοῦντες Κρήτες, ὅστις ἐν τῷ μέσῳ πάντων ἔστησε δύο ὄλμους καὶ δύο κανόνια μεγάλης ὀλκῆς (1), ἱκανὰ νὰ ἐπιφέρωσι βλάβην εἰς τὸ φρούριον· παρέδωκε δὲ εἰς αὐτὸν αὐθημερόν καὶ ὁ μέχρι τοῦδε διευθύνων Γενικὸς Γραμματεὺς Οἰκονόμος τὴν ἀρχὴν μὲ ἔκθεσιν γεγραμμένην τακτικῶς ὑπὸ τοῦ ἐμπείρου περὶ τὰ τοιαῦτα Γ. Καλαμαρά, ἥτις παρίστανε τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πολεμικὴν κατάστασιν τῆς Κρήτης.

Ὅχι δὲ μόνον οἱ Κρήτες, ἀλλὰ καὶ ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἐπευφάνησαν διὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Ὑδραίου Τομπάζη, θεωρήσαντές τον ὅλοι καλὸν αἰώνον διὰ τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην καὶ δι' ὄλον τὸ ἔθνος· διότι ἠλπιζον ὅτι, ἂν καὶ μέχρι τοῦδε δὲν συνέδραμον τὸν ἀγῶνά των· αἱ ναυτικαὶ τῆς Ἑλλάδος νῆσοι, καὶ παρέβλεψαν ὥστε νὰ μεταφέρῃ ἀκωλύτως τοὺς στρατοὺς του ἐκεῖ ὁ Αἰγύπτιος, ἢ συμμετοχὴ τῆς ἠρωϊκῆς Ὑδρας εἰς τὸν τόσον ἔνδοξον, ὅσον καὶ κοινωφελέστατον δι' ὄλον τὸ ἔθνος ἀγῶνα τῶν Κρητῶν διὰ τοῦ Τομπάζη αὐτοῦ ἔμελλε νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν καὶ ἐπιθυμητόν εἰς ἕκαστον. Συνηκολούθουν δὲ τὸν Τομπάζην ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλελληνικώτατος Ἄγγλος Ἀστυγῆ, ὁ πολυτρόπως καὶ ἐπωφελῶς εἰς πολλὰ μέρη ὑπηρετήσας τὴν Ἑλλάδα, ὁ Στέφανος Κανέλλος Βυζάντιος, ὁ Γεώργιος Σπανηλάκης καὶ Ἰωάννης Λάτρης Σμυρναῖοι,

(1) Δὲν ἔλαβεν ἀκριβῆ πληροφορίαν ὁ Σ. Τρικούπης, ὡς ἀναφέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (Τομ. Γ', σελ. 91), ὅτι ἐξήγαγε 15 κανόνια, ὅτι τούτων τὰ 8 ἦσαν σταλμένα ἀπὸ τὸν ἐν Πετροπολίει βαθύπλοτον Καλλέργην, ὅτι ἔμελέτα ὁ Τομπάζης νὰ πῆσῃ εὐθὺς κατὰ τῶν Χανίων, ὅτι ἔφερε 1200 ὄπλοφόρους Στερεοελλαδίτας, καὶ ὅτι μετέφερον δύο Ἴονικά πλοῖα εἰς Χανία τοὺς παραδοθέντας εἰς Κίσαμον Τούρκους 1500 ὄν ἀριθμὸν.

ὁ Νικόλαος καὶ Δημήτριος Καλλέργαι Κρήτες, ὁ Δ. Χρηστίδης, ὁ Κυριακὸς Σκούρτης, ὁ Σταῦρος Σαχίνης καὶ Δημήτριος Κιοσσές, Ὑδραῖοι καὶ ἄλλοι, διὰ τὰ συμπράξουσι μετ' αὐτοῦ. Μὲ πολὺν δ' ἐνθουσιασμὸν ἔτρεξαν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης τότε καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἕκαστος μὲ πολλοὺς στρατιώτας, διὰ τὰ τὸν ὑποδεχθῶσι καὶ περικυκλώσωσι· συγχρόνως δ' ἔφθασαν καὶ οἱ τῶν Σφακιῶν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν.

Ἄλλ' ἡ τέχνη τοῦ διοικεῖν δὲν εἶναι εὐκόλος εἰς ἕκαστον, ὡς τοῦτο εἶναι κοινῶς ἀποδεδειγμένον· ὑπῆρχε τότε δυσαρέσκειά τις μεταξύ Σφακιωτῶν καὶ λοιπῶν Κρητῶν διὰ τὴν ὑπεροχὴν, τὴν ὁποῖαν ἀπῆλθον μιᾶς ἐπαρχίας κάτοικοι ἐναντίον πολλῶν κατοίκων ἄλλων ἐπαρχιῶν, ὁ δὲ Τομπάζης εἶχε λάβει ἱκανὰς πληροφορίας περὶ τούτου καὶ εἰς Πελοπόννησον ἔτι ὄν. Ἡλιπίζον δὲ πραγματικῶς ὅλοι οἱ Κρήτες τὴν διόρθωσιν τῶν πραγμάτων τοῦ τόπου τῶν καὶ τὴν ὅλως δι' αὐτοῦ ἐξάλειψιν πάσης μεταξύ τῶν δυσαρεσκειᾶς· διότι μόνον Ὑδραῖος ἠδύνατο τὰ καθησυχᾶσαι ταῦτα καὶ ἐπαναφέρει τὴν διόρθωσιν, ἂν σοβαρῶς ἐξ ἀρχῆς παρουσιαζέτο ὁ αὐτὸς ἐπίσης εἰς πάντας, καθὼς εἶχε συμβουλευθῆ κατ' ἐπανάλειψιν πολλάκις εἰς Πελοπόννησον ὑπὸ τινῶν ἀπεσταλμένων τῶν Κρητῶν· διότι ὄχι μόνον ἡ δύναμις τῆς ἐθνικῆς διοικήσεως καθίστα αὐτὸν δυνατὸν, ἀλλὰ καὶ ἡ μεγάλη τῆς Ὑδρας σημασία, καὶ ἡ ἐπιρροή, ἣν ἐξήσκει τότε εἰς τὰ κοινὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, τὸν περιέβαλλον ἰσχὺν μεγάλην διὰ τὰ τιμωρῆ δικαίως, ἂν ἀπεφάσιζεν, ἀνεξαιρέτως πάντα, ὅστις ἤθελε παρουσιασθῆ πράττων ἢ ἔχων τφόντι ἄδικον. Ἀντὶ τούτων ὅμως τί ἔκαμεν ὁ Τομπάζης; Παραπεισθεὶς, ὡς λέγεται, ὑπὸ τοῦ Σκούρτη, ὑπέδεχθη εἰς τὴν σκηνὴν του τοὺς μὲν Σφακιανοὺς ὀπλαρχηγοὺς μὲ κανονοβολάς, τοὺς δὲ λοιποὺς τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν μὲ ψυχρὰν ἀδιαφορίαν· ἐπειδὴ δὲ τὸ κίνημα τοῦτο ἦτον ὅλως διόλου ἀσυμβίβαστον ὡς πρὸς τὰ διατρέχοντα ἐν Κρήτῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, διότι ἐπεκύρωσεν οὕτω καὶ διὰ τῆς πράξεώς του ταύτης τὴν καταθλιπτικὴν ἐκείνην ὑπεροχὴν, τὴν ὁποῖαν ἐμίσουν οἱ ἄλλοι, ἠβξῆσεν ἀντὶ τὰ ἐλαττώσῃ δυστυχῶς τὴν δυσαρέσκειαν, ἂν καὶ προσεπάθουν τὰ τὴν ὑποκρύπτουν οἱ νομίσαντες ὅτ' ἐπεφρονήθησαν.

Ἐν τούτοις δὲ τὴν ἐπομένην ἡμέραν τῆς ἀποθιβάσεώς του, ὁ Ἄρμωστής προσεκάλεσεν ἐγγράφως τὸν φρούραρχον διὰ νὰ παραδώσῃ τὸ πολιορκούμενον φρούριον. Οἱ δὲ πολιορκούμενοι ἀπέστειλαν τότε πρεσβευτὰς τὸν Ἐμιναγαδάκην, καὶ τὸν Χατζῆ Δερβίσην Γιανίτσαρην, Τούρκους ἐπισήμους. Οὗτοι διήλθον εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἄρμωστοῦ ἀπ' ἔμπροσθεν τῶν κανονίων καὶ ἀπὸ τὸ μέσον τῶν κατὰ σειρὰν ἰσταμένων στρατιωτῶν· οἱ Τούρκοι μέχρι τοῦδε ὑπερήφανοι, εἶδον τότε μὲ ἐκπληξὴν τὴν τάξιν, καὶ δι' αὐτῆς στρατιωτικὴν δύναμιν νὰ τοὺς ἀπειλῇ, αὕτη μὲν ἐκ μέρους τῆς ξηρᾶς, τὰ δὲ πλοῖα ἔτοιμα νὰ τοὺς προσβάλλωσι μὲ κανονοβολὰς.

Μετὰ τινὰς δὲ λόγους, ὁ Τομπάζης εἶπε πρὸς τοὺς Τούρκους σοβαρῶς· «Πρέπει νὰ παραδώσητε τὸ φρούριον, καὶ πρέπει νὰ ἔχετε σταθερὰν πεποιθήσιν, ὅτι θέλετε μετακομισθῆ ἀνεὺς τινὸς φόβου περὶ τῆς ζωῆς σας εἰς ὅποιονδήποτε μέρος ζητήσετε.» Ἄποχωρίζομενοι δὲ οἱ πρεσβευταὶ μὲ ταύτην τὴν ἀπόφασιν, ἔλαβον παρὰ τοῦ Ἄρμωστοῦ καὶ τὴν ἀκόλουθον παραγγελίαν· «Ἄδριον ἀνυπερθέτως, τοῖς εἶπε, περιμένομεν τὴν τελειωτικὴν ἀπόφασίν σας, ἂν ἔχετε σκοπὸν νὰ πολέμησετε, ἢ νὰ παραδοθῆτε· νὰ βεβαιώσετε δὲ καὶ τοὺς λοιποὺς Τούρκους, ὅτι οὔτε ἡ διοίκησις, ἢ ὅποια μὲ ἔστειλεν ἐδῶ, οὔτ' ἐγὼ ἐπιθυμοῦμεν ἀδίκους αἱματοχυσίας· θέλετε δὲ εἶδει, τοῖς ἐπρόσθεσεν ὁ Ἄρμωστής, ὅτι δὲν εἶμαι ἀνθρωπος διὰ νὰ σᾶς ἀπατήσω».

Παρήλθον ὅμως ἡ ὠρισμένη ἡμέρα χωρὶς νὰ δώσωσιν ἀπάντησιν· τὴν δ' ἀκόλουθον τοὺς εἰδοποίησεν ὁ Ἄρμωστής ἐγγράφως τὰ ἐξῆς· «Μετὰ τρεῖς ὥρας, τοῖς ἔλεγεν, ἔχω ἀπόφασιν νὰ διατάξω τὸν κανονοβολισμόν ἐναντίον τοῦ φρουρίου καὶ πρὸς γινῶσίν σας». Ἐπραττε δὲ ταῦτα ὁ Τομπάζης καὶ καθ' ὄδηγίαν τοῦ πολυπεύρου Καλαμαρά. Οἱ πρεσβευταὶ λοιπὸν ἦλθον τότε δρομαῖοι εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, παρακαλοῦντες νὰ τοῖς παραχωρηθῇ προθεσμίᾳ ἡμερῶν τινῶν ἐπὶ προφάσει ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν ἔτι νὰ πείσωσι τὸν λαόν. «Εἶμαι Ὑδραῖος, τοῖς ἀπεκρίθη μὲ πλειοτέραν ἔμφασιν τότε ὁ Ἄρμωστής, καὶ δὲν ὑποφέρω νὰ μὲ ἀπατάτε· μάθετε ἄδ' ὅτι δὲν εἶμαι τοιοῦτος, ὥστε νὰ λέγω σήμερον ἄλλα, καὶ ἄδριον ἕτερον· ἔχω λοιπὸν ἀπόφασιν νὰ μὴ δεχθῶ τοῦ λοιποῦ καὶ

«καὶ ἄλλην σας πρεσβείαν, ἀλλ' ἅμα παρέλθη ἡ ὠρισμένη ὥρα, θε-
 νὰ ὀμιλήτε πλέον μὲ τὰ κανόνια αὐτά, τὰ ὅποια βλέπετε». Ἐ-
 στέκετο δὲ τότε ὁ Ἄστυγξ πλησίον τῶν κανονίων μὲ τὰ φυτίλια
 εἰς χεῖρας, ἔτοιμος διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν τοῦ Ἄρμωστοῦ.

Φάσαντες δὲ εἰς τὸ φρούριον οἱ πρεσβευταὶ δραμαῖοι πάλιν ἐπα-
 νήλθον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἄρμωστοῦ, κρατοῦντες λευκὴν ση-
 μαίαν, εἰρηνικὴν δηλονότι. Τὸν παρεκάλεσαν δὲ τότε νὰ μὴ τοῖς
 γείνη ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐχθρική προσβολή, καὶ τρομάξωσιν αἱ γυ-
 ναῖκες καὶ τὰ τέκνα των· ὑπεσχέθησαν δὲ νὰ κενώσωσι τὴν ἐπιού-
 σαν ἀφεύκτως τὸ φρούριον, ἀφοῦ συνταχθῇ καὶ τὸ τῆς συνθηκολο-
 γίας ἔγγραφο, τοῦ ὁποίου τὰς βάσεις ἔθεσαν τότε συμφώνως· πρὸς
 βεβαίωσιν δὲ τῶν λόγων των ἐπρότειναν νὰ κρατήσῃ ἡ ὄλους αὐ-
 τοῦς, οἵτινες ἦσαν τότε πέντε τὸν ἀριθμὸν, ἡ ὅσους θέλει ἐξ αὐ-
 τῶν ὁ Ἄρμωστος ὅμως καὶ τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐκτελέσεως διὰ τὴν
 ἡμέραν ἐκείνην παρεδέχθη, καὶ τοὺς Τούρκους ἀπέλυσε ὄλους διὰ
 νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον, δούς πίστιν εἰς τὴν ὑπόσχεσίν των·
 ἀπέστειλε δὲ τότε μόνον φρουρὰν ἐκ 30 ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ
 καὶ ἐκ τῶν Κρητῶν, οἵτινες ὕψωσαν ἐπὶ τοῦ φρουρίου τὴν Ἑλληνι-
 κὴν σημαίαν ἀντὶ τῆς Ὀθωμανικῆς.

Ἀρχηγοὶ δὲ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος ἦσαν ὁ Δημήτριος Καπαν-
 τάρος Κυθωνιεύς, ὁ Παναγῆς Μιτυληναῖος, ὁ Κώστας Γκιώνης Κρα-
 νιδιώτης, ὁ Μιχαὴλ Δουζίνας Παριώτης, ὁ Παναγῆς Σουλιώτης ὁ
 Δημήτριος Δράμαλης Μανιάτης, ὁ Ἀναστάσιος Βούλγαρης, καὶ
 Σταῦρος Σαχίνης ὁ Ὑδραῖος. Διῶρισε δὲ παρευθὺς ὁ Ἄρμωστος
 δύο ἐπιτροπὰς· ἦτοι τὸν μὲν Δημήτριον Κρισσὲ Ὑδραῖον, τὸν Νι-
 κόλαον Ἀνδρουλακάκη Σφακιανόν, καὶ τὸν Εὐθύμιον Ψαρουδάκη
 Κισαμίτην ἐπὶ τῆς παραλαβῆς τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ εὐρεθέντων εἰδῶν·
 τὸν δὲ Μ. Δουζίναν καὶ Μαρτιμιανόν Περάκην Κρήτας μὲ ἱκανοὺς
 στρατιώτας διὰ νὰ τηρῶσι τὴν εὐταξίαν ἐπὶ τῆς ἐξόδου τῶν Τούρ-
 κων κατὰ τὴν ἐπιβίβασιν των. Ἡ δὲ τύχη τῆς Κρήτης ἐμειδίασε
 κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην διὰ τὴν πρόδοον τοῦ ἀγῶνός της.

Παρεδόθη λοιπὸν τὸ φρούριον τὴν 25 τοῦ Μαΐου ὑπὸ τοὺς
 ἐξῆς σχεδὸν ὅρους.

α.) «Νὰ παραδοθῇ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου εἰς τὸν Ἄρμωστὴν

τῆς Κρήτης, ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, μὲ ὅλον τὸν ὄπλισμόν του, ἡ ὀπλοθήκη μὲ τὰ ἐν αὐτῇ ὄπλα, ἡ πυριταποθήκη μὲ ὅλας τὰς ἀποσκευὰς καὶ λοιπὰ διάφορα εἶδη ἀνήκοντα εἰς τὸ φρούριον.

β'.) «Νὰ παραδώσωσιν ἅπαντες οἱ ἐν αὐτῷ Τουῦρκοι τὰ ὄπλα, καὶ νὰ ἐξέλθωσιν ἀοπλοὶ, ἐκτὸς δέκα ἀτόμων τῶν ἐπισημοτέρων, εἰς τοὺς ὁποίους χαρίζονται τὰ ἴδια αὐτῶν ὄπλα.

γ'.) «Δύναται ἕκαστος τῶν Τουῦρκων νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὅσα εὐκόμιστα οἰκιακὰ εἶδη θέλει, ἀφοῦ βεβαιώσῃ εἰς τὴν ἐπὶ τούτῳ διορισθεῖσαν ἐπιτροπὴν, ὅτι εἶναι ἴδια αὐτοῦ, καὶ ὄχι ἄλλων.

δ'.) «Ὁ Ἄρμοστής τῆς Κρήτης ὑποχρεοῦται νὰ προφυλάξῃ παντὶ σθένει τὴν ζωὴν καὶ τιμὴν τῶν παραδιδομένων Τουῦρκων δι' ὅσας ἡμέρας ἤθελον διαμείνει ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ἕως οὗ προετοιμασθῶσι καὶ ἐπιβιβάσθωσιν εἰς τὰ πλοῖα.

ε'.) «Ὁ Ἄρμοστής ὑποχρεοῦται προσέτι νὰ ἔχῃ πλοῖα, διὰ νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων οἱ παραδοθέντες Τουῦρκοι κατὰ τὴν αἴτησίν των· τὸν δὲ ναῦλον ἐπὶ ὠρισμένῳ ποσῷ δι' ἕκαστον πλοῖον νὰ πληρώσωσιν οὗτοι εὐθύς, ἀμ' ἀποβιβάσθωσιν εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον.

ς'.) «Πρὸς ἀσφάλειαν μήπως οἱ Τουῦρκοι βλάψωσιν ὅπωςδήποτε τοὺς μετακομιζοντας, εἴτ' ἐντὸς τῶν πλοίων, εἴτ' ἀφοῦ ἐξέλθωσιν εἰς Χανία, ἢ αὐτοὶ οὗτοι, ἢ οἱ κάτοικοι τοῦ εἰρημένου φρουρίου, καὶ ἂν δὲν ἤθελον οὗτοι νὰ πληρώσωσι τοὺς συμφωνημένους ναύλους, ὁ Ἄρμοστής θέλει κρατεῖ πέντε ἐκ τῶν Τουῦρκων ὁμήρους, ὁποίους ἤθελον ἐκλέξει μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς τῶν πλοίων εἰς τὸν λιμένα τῆς Κισάμου, καὶ ὁμολογήσωσι τὴν εὐχαρίστησίν των οἱ πλοίαρχοι, καὶ τότε νὰ ἀποστείλῃ τοὺς ὁμήρους τούτους ἀσφαλῶς εἰς τὸ ρηθὲν φρούριον τῶν Χανίων.

ζ'.) «Ἡ ἐπιβίβασις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπίπλων πρέπει ν' ἀρχίσῃ τὴν πρωτὰν τῆς 25 Μαΐου, καὶ νὰ κενωθῇ τὸ φρούριον ὀλοτελῶς μέχρι τῆς ἐσπέρας τῆς 26 ἰδίου.

η'.) «Ἡ παρούσα νὰ ὑπογραφῇ ὑπὸ τοῦ Ἄρμοστοῦ τῆς Κρήτης, τοῦ φρουράρχου καὶ δύο ἄλλων ἐπιστήμων Τουῦρκων· καὶ τὸ μὲν νὰ κρατῇ ὁ Ἄρμοστής, τὸ δὲ οἱ Τουῦρκοι».

Ἐζήτησε δὲ ὁ Ἀρμωστὴς τότε καὶ ἔλαβεν ὁμήρους τὸν φρούραρχον, τὸν Χ. Δερβίσην Γιανίτσαρον, τὸν Ἐμινκαγαδάκην καὶ ἄλλους δύο, ὧν οἱ τέσσαρες ἦλθον παρευθύς. ὁ δὲ φρούραρχος μετὰ τὸ τέλος τῆς παραδόσεως. Ἐπέμειναν ὅμως παρακαλοῦντες οἱ Τοῦρκοι νὰ ἐξέλθωσιν ἅπαντες ἑνοπλοί, ὁ δ' Ἀρμωστὴς ἐφάνη καὶ κατὰ τοῦτο συγκαταβατικός. Διακόσιοι λοιπὸν ἐξήντα περίπου Τοῦρκοι ἐξήλθον· ὁ ὀλίγος δὲ τούτων ἀριθμὸς μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ παιδῶν ἐφθανε μέχρις 600, οἵτινες μετακομίσθησαν ἀβλαβεῖς καὶ ἀλαφυραγώγητοι διὰ τριῶν πλοίων εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων. Ἀπὸ 1800 ψυχῶν, αἵτινες εἶχον κλεισθῆ, ἐξ ὧν ἄνδρες πολεμικοὶ ἦσαν περίπου 1000 κατὰ τὴν 3 Φεβρουαρίου εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον, ὅτε ἐπέδραμον οἱ Ἕλληες εἰς Κίσαμον ἕμειναν μόνον τόσοι· οἱ δὲ λοιποὶ ἔγειναν θύματα τῆς πανώλους καὶ τοῦ πολέμου.

Εἰς τὸν Οἰκονόμον λοιπὸν ὀφείλεται δίκαιος ἔπαινος· διότι ἐπιμελῶς καὶ δραστηρίως εἶχεν ἐνεργῆσαι εἰς τὴν μεγάλην τοῦ εἰρημένου φρουρίου ἐξασθένεισιν, καίτοι ἀπαντήσας πολλὰς δυσκολίας, τὸ ὅποτον ὅμως καὶ ἔταπεινώθη ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ Ἀρμωστοῦ. Τί δὲν κατορθώνει ἢ μετὰ πόθου ἐπιμονή; καὶ αὐτὸ τὸ τῆς Γραμβούσης φρούριον ἐξησθενημένον σχεδὸν τότε ἀπὸ τὴν πείναν διὰ τοῦ αὐτοῦ θαλασσίου ἀποκλεισμοῦ, ὡς καὶ τὸ τῆς Κισάμου, ἦτο δυνατόν νὰ πέσῃ μετ' αὐτὸν πολὺ, ἂν ἀνικανότης καὶ ἀβουλία δὲν ἐκυβέρνηα τὰ πράγματα τῆς Κρήτης! Ἐφώναζεν, ἔλεγε καὶ ἐπανάλεγεν ὁ δυστυχῆς Μαυράκης ὑπὲρ αὐτῆς, ἐκτιμῶν τὴν σημαντικότητά τῆς θέσεώς της, ἀλλὰ τίς τὸν ἤκουεν; ἀντὶ νὰ ἐνδυναμώσῃ τὸν θαλάσσιον αὐτῆς ἀποκλεισμόν, τὸν διέλυσαν μετ' ὀλίγον ἀτυχῶς. Ἀνεχώρησαν λοιπὸν τότε ἐκ Γραμβούσης οἱ περιττοὶ Τοῦρκοι εὐρόντες τὴν εὐκαιρίαν, καὶ ἐφωδιάζθησαν τ' ἀρκαῶντα οἱ λοιποὶ, οἵτινες καὶ παρέσχον ἐπομένως εἰς τοὺς πολεμοῦντας πράγματα πολλὰ. Ἀπορεῖται δὲ πῶς ὁ Τορπάζης θαλασσινὸς ὢν, καὶ γνωρίζων τ' ἀποτελέσματα τῆς πολιορκίας τῶν κατὰ τὴν Πελοπόννησον φρουρίων, δὲν ἠθέλησε νὰ ὠφελῆθῃ ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης.

Τὶ δ' ἔκαμιν ἐκεῖνος; ἀπέλυσε καὶ τὸν πολιορκητὴν Μακρυμούραν, ὅστις εἶχε δεῖξει πρότερον ἐνέργειαν πολλὴν καὶ δραστηριότητα εἰς τὸν ἀποκλεισμόν, καὶ ὅστις ἂν ἠθελεν ὑποχρεωθῆ νὰ φυλάττῃ τὴν

πολιορκίαν αὐτῆς, ἤθελε βεβαίως πέσει καὶ τὸ φρουρίον αὐτό, τὸ ὅποσον ἤθελε χρησιμεύσει εἰς τὸν Τομπάζην καὶ εἰς τὴν Κρήτην ὡς ἄσυλον καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων· ἡ δὲ Κρήτη τότε δὲν ἤθελε ταπεινωθῆ τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς τὸν ὀρμητικὸν καὶ δραστήριον Χουσεϊμβεην, ἂν δὲν εἶχε τὸ ἄσυλον αὐτό. Ἄλλ' ἴσως ὅλα ταῦτα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, ἢ ἁμαρτήματα τῆς ἀνοίας ἢ ἀπειρίας.

Ἀφοῦ δὲ διέθεσε τὰ τοῦ φρουρίου ὁ Ἄρμωστής, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ καὶ ἐναντίον τῶν Σελινιωτῶν. Ἡ ἐπαρχία τοῦ Σελίνου κειμένη, ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς πρὸς τὸ ΜΔ. τῆς Κρήτης, ὀρίζεται ἐντεῦθεν μὲν ἀπὸ τὸ Λιθικὸν πέλαγος, εἰς ἀνατολῶν δὲ ἀπὸ τὰ ἐλεύθερα Σφακία, καὶ κατ' ἄρκτον ἀπὸ τὰ ὀρεινότερα τῆς Κυδωνίας μέρη καὶ τὴν Κίσαμον, ἀπέχουσα τοῦ φρουρίου Κυδωνίας περὶ τὰς 11—12 ὥρας ἐπὶ ὀρεινῆς θέσεως ἐξαπλουμένη· οἱ κάτοικοι αὐτῆς μαχημώτεροι ὄντες τῶν λοιπῶν τῆς Κρήτης Τούρκων καὶ ἀνδρείοτεροι ἕνεκα τῆς ὀρεινῆς τῶν ἀγωγῆς, εἶχον ἀναφανῆ μέχρι τοῦδε νικηταὶ ἀποκρούσαντες πολλὰς τῶν ἐχθρῶν ἐφορμῆσεις. Ἐπεριδόμενοι λοιπὸν καὶ ἤδη εἰς τὰ φυσικὰ τῶν ταῦτα πλεονεκτήματα, ἀφοῦ ἔμαθον τὰ κατὰ τὴν Κίσαμον συμβάντα, εἶχον συναῖξει τὰς γυναῖκας τῶν, τὰ τέκνα, τὰ κτήνη καὶ ἄπασαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν εἰς τὴν κομόπολιν τῆς ἐπαρχίας τῶν Κανδάνων· αὕτη δὲ κειμένη ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν τῆς ἐπαρχίας ἐν πεδινῷ τόπῳ, διαιρεῖται εἰς τέσσαρας συνοικίας, οὐ μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων κειμένας, ἦτοι εἰς Νισαράκι, Κουφαλωτόν, Νυκτεριανόν καὶ Βαμβακάδα· καὶ εἶχαν ὀχυρωθῆ καὶ αὐτοὶ ἐντὸς τῶν δίκην φρουρίων περιτοιχισμένων ἐν ἐκάστη συνοικίᾳ ὀχυρῶν οἰκημάτων, πεποιθότες ὅτι δύνανται καὶ αὐτοὶ δι' αὐτῶν ν' ἀποκρούσωσι τὴν ἐπελευσομένην προσβολήν· εἶχε δ' ἐνσκήψει ἐν τούτοις καὶ ἡ πανώλης, ἥτις καὶ ἐφόνευεν αὐτοὺς ἀνηλεῶς· ὁ δὲ ὀλίκος ἀριθμὸς τῶν δυναμένων ν' ἀντιστῶσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῶν συνέκειτο ἐκ 1000 περίπου ἀνδρῶν.

Κατὰ τοιούτων λοιπὸν καὶ τοσούτων πολεμίων εἶχε κινηθῆ ἐκ Κισάμου ὁ Ἄρμωστής μὲ 5,000 ἐκλεκτοῦ στρατοῦ, ἀφοῦ πρῶτον συναπεφάσισε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὀπλαρχηγῶν ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον νὰ καταπολεμηθῶσιν οὗτοι εἰς τὸν τόπον τῶν· διότι γενναῖοι ὄντες

θέλουσιν ἀντιταχθῆ καὶ ἐπιφέρει πολλὰ προσκόμματα εἰς τὰ ἑλλη-
νικὰ ὄπλα. Τὸ γενικὸν ὅμως συμφέρον τοῦ τόπου ἄλλο ἀπῆται κατ'
ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, καὶ ἄλλο ἐνηργήθη ἐξ ἀπειρίας τοῦ τε Ἀρμο-
στοῦ καὶ τῶν λοιπῶν διὸ καὶ ἐπροξένησεν ὄχι μόνον ἄδικον μομ-
φήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ταχεῖαν ἐπομένως ταπεινώσιν τῶν Κρητῶν. Ὑ-
πῆρχε πραγματικῶς ἄριστος Ἕλλην ὁ Τομπάζης, ἀξιόλογος ναυ-
τικός, ἔμπειρος θαλασσομάχος καὶ ἐμποροναυτικὸς τίμιος, ἀπέιχεν
ὅμως τοῦ νὰ ἔχη καὶ προνοητικὸν νοῦν περὶ τὰ πολεμικὰ τῆς Ξη-
ρᾶς· τοῦτο δ' ἀπέδειξεν οὕτως ὀλιγορήσας ἐξ ἀρχῆς καὶ τοῦ περὶ
τὴν Γραμβούσαν θαλασσίου ἀποκλεισμοῦ, τοῦ ἄλλως σωτηρίου καὶ
δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὴν Κρήτην. Ἀπῆται λοιπὸν τὸ συμφέρον τότε
μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ φρουρίου τῆς Κισιάμου, νὰ παρουσιασθῆ
παρευθὺς καὶ ἔμπροσθεν τῶν Χανιωτῶν, καὶ νὰ λαλήσῃ μὲ τὰ ὑπε-
ρήφανα τότε ὄπλα του πρὸς πολεμίους διὰ θαλάσσης καὶ Ξηρᾶς ὡς
Ἵδραῖος σοβαρὸς. Μεγάλῃ ἦτο τότε ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν τῷ
ἐχορήγει ἡ πρόσφατος νίκη, καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἡρωϊκῆς Ἵδρας, διὸ
καὶ εὐκολὸν ἦτο νὰ καταπλήξῃ τοὺς ἀντιπάλους του, καὶ κυριεύσῃ
τὸ φρούριόν των· διότι καὶ οἱ στρατιῶται Ἕλληνες ἦσαν τότε ἀκ-
μαῖοι ἕνεκα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ των καὶ τῆς πρὸς τὸν Τομπάζην ὑ-
πολήψεώς των, καὶ οἱ Αἰγύπτιοι στρατοὶ ἀκέφαλοι τότε εἰς τ' ἀ-
νατολικὰ τῆς Κρήτης διὰ τὸν θάνατον τοῦ στρατάρχου των Χασάν
πασᾶ.

Δὲν ἔπραξαν λοιπὸν τοιοῦτοτρόπως οἱ Κρητες, οὐδ' ὁ Ἀρμοστής
ἕνεκα ἀπειρίας μᾶλλον, ἀλλ' οὐδ' ἠθέλησαν νὰ ἐρεθίσωσιν ἀσκόπως
τὴν μεμονωμένην ἤδη ταύτην ἐσχατιὰν τῆς Κρήτης σφηκιὰν τῶν
Σελινιωτῶν, ἐνῶ φρονήσεως μᾶλλον ἔργον ἦτο ἂν οὗτοι περιωρίζοντο
τότε ἐκεῖ, ὡς καὶ πρότερον, ὅπου, ὡς εἶπομεν, ἀπέκτεινεν αὐτοὺς ἡ
πανώλης, καὶ ἡ πρὸς τοὺς οἰκείους των φυσικὴ στοργὴ δὲν τοῖς
ἐσυγχώρει ν' ἀπομακρυνθῶσιν. Ἄς ἀκολουθήσωμεν λοιπὸν ἤδη τὰς
κατὰ τὸ μέρος τοῦτο πολεμικὰς ἐργασίας.

Περὶ τὴν πέμπτην ἢ ἕκτην τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ἐπαρουσιάσθησαν
τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα πρὸς τὴν Κάνδανον. ὄρμησαν δὲ παρευ-
θὺς, καὶ περιπλέον οἱ ἐπίκουροι, διὰ νὰ προσβάλωσιν ἀπὸ τὸ πρὸς
δυσμὰς μέρος τοὺς Κανδανιώτας, ἀλλ' ἀνθορμήσαντες καὶ αὐτοὶ

ἀπέκρουσαν τοὺς ἐπελθόντας, τοὺς κατεδίωξαν καὶ ἐφόνευσαν ἐξ αὐτῶν 30—40. Τοὺς προσέβαλον ταύτοχρόνως οἱ Ἕλληνες καὶ ἀπ' ἄλλα μέρη ἀντιπροσβληθέντες ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν ἐναντίων ἐφανεύθησαν δὲ ἕως 15 ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, καὶ ἐτραυματίσθησαν τότε 14· διακοπέντος δὲ περὶ δέιλῃν τοῦ τουφεκισμοῦ, οἱ μὲν Τούρκοι κατέφυγον εἰς τὰ ὀχυρώματά των, οἱ δ' Ἕλληνες περιεκύκλωσαν τὴν κωμόπολιν, καὶ ὁ Ἄρμωστής ἐτοποθετήθη πρὸς τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς ἀπέναντι τοῦ κατὰ τὸν Κουφαλωτὸν ὀχυρώματος τῶν ἐχθρῶν μετὰ τῶν πλειοτέρων ὀπλαρχηγῶν, ὅπου ἦσαν καὶ ὁ Ἄστυγξ, ὁ Σκούρτης, ὁ Οἰκονόμος, ὁ Παπαδάκης καὶ ἄλλοι τινές.

Τὴν δ' ἐπιούσαν, δοθείσης ἀφορμῆς ἤρχισεν ὁ ἀκροβολισμὸς εἰς πολλὰ μέρη, πολὺς μὲν, ἀλλ' ἀβλαβής· ταύτοχρόνως ὅμως ὁ Μουτσογιάννης, καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλοι δέκα, μὲ τοὺς ὁποίους συνηκολούθει καὶ ὁ Δημήτριος Καλλέργης, καταβάντες ἐκ τοῦ μέρους ὅπου διέτριβεν ὁ Ἄρμωστής, εἰς ρύακα τινὰ προσέβαλον ἐπιτηδείως τοὺς ἀπέναντι τοποθετημένους πολεμίους, φονεύσαντες καὶ δύο ἢ τρεῖς ἐξ αὐτῶν· μετὰ πολλοὺς δ' ἀμοιβαίους τουφεκισμοὺς ἐξεληθέντες οἱ Τούρκοι τοῦ ὀχυρώματός των ἐφώρμησαν κατὰ τῶν ἐν τῷ ρύακι Ἑλλήνων· διέτρεξαν δὲ τότε μέγιστον κίνδυνον, καὶ ἤθελον φονεῦσθαι, ἀν' ὃ Τομπάζης δὲν προεκινδύνευεν ὁμοίως ὀρμήσας ξιφῆρης κατὰ τῶν ἐχθρῶν· συνδραμόντες δὲ προθύμως καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἄπαντες, ἔτρεψαν μὲν πρὸς τὰ ὀπίσω τοὺς ἐφορμήσαντας πολεμίους, ἔσωσαν δὲ καὶ τοὺς κινδυνεύοντας. Κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἐσπέραν εἶχον μεταφέρει ἐκ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τὸ μεγάλον πυροβόλον τῆς Γολέτας Τερψιχόρης μεθ' ἐνὸς ὄλμου ἐξ αὐτῆς, τοποθετήσαντες ταῦτα περὶ τὴν θέσιν, ἣν κατεῖχεν ὁ Ἄρμωστής· ὁ δ' Ἄστυγξ μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν Κρανηδιώτας καὶ Ὑδραῖους προητοίμασε τὰ πρὸς κανονοβολισμὸν· εἶχε δὲ τότε ἀφάρμας πολλὰς ὁ Ἄρμωστής νὰ διατάξῃ κατὰ τῶν πολεμίων κανονοβολισμὸν, καὶ τοῦτο ἐπροσδόκουν παρ' αὐτοῦ ἄπαντες· οἱ δὲ πολέμιοι ἤθελον ὑποστῆ παντελῆ καταστροφήν (1), διότι καὶ οἱ στρατιῶται ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἐπιτεθῶ-

(1) Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ κ. Τρικούπης λέγει (Τόμ. Γ'. Σελ. 92.) ὅτι διετάχθησαν 1500 Ἕλληνες νὰ κάμωσιν ἐφοδόν, καὶ ἐστράφησαν, ὅτε ἐγένετο μάχη,

σιν, ἀλλ' ἀνελπίστως μετέβαλε σκοπὸν ὡς ἐκ τοῦ ἀκολούθου περιστατικού.

Ἐξεπλάγησαν βεβαίως οἱ Τούρκοι, ἰδόντες τὰ εἰρημένα πυροβόλα ἐστραμμένα κατ' αὐτῶν· ἠσθένει δὲ τότε βαρέως ὑπὸ πανώλους ὁ Σελινιώτης Καούρης, ὁ ἀξιολογώτερος τῶν Τούρκων στρατηγός, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐνήργουν ὡς ἀρχηγοὶ ὁ Ἀλητσαούσης, ὁ Βεδούρης καὶ Ἀλγερίνος, Τούρκοι γενναῖοι καὶ τολμηροί· αὐτοὶ λοιπὸν οὗτοι ἐζήτησαν ἀπὸ πρωίας τῆς ἀκολούθου ἡμέρας συνέντευξιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν. Καὶ πρῶτος ἐκ τῶν Ἑλλήνων συνδιελέχθη ὁ Ρούσος Βουρδουμπᾶς μεθ' ἑνὸς τῶν εἰρημένων, καὶ τὸ δεύτερον ὁ Πωλογεωργάκης μετὰ τοῦ ἰδίου ἀφου ἀμφότεροι οὗτοι δ' ἐξέθεσαν τὰ περὶ τῆς συνδιαλέξεως πρὸς τὸν Σκούρτην, μετέπειθεν οὗτος τὸν Τομπάζην ὡς ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ἦν παρ' αὐτῷ ἐξήσκει, ὥστε νὰ δεχθῆ ἀνακωχὴν διήμερον ἀρξαμένην αὐθωρεί, ν' ἀναχωρήσωσι δ' ἐκείθεν εἰ Τούρκοι διὰ συνθήκης ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ διὰ Χανία. Ἄλλ' ὁ Οἰκονόμος, ὁ Γ. Παπαδάκης καὶ λοιποὶ ὀπλαρχηγοὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν πράξιν ταύτην ἐξέφρασαν παράπονα πρὸς τὸν Τομπάζην διὰ τὴν παραδοχὴν ἐναντίον μάλιστα καὶ τῆς προτέρας ὁμοφώνου ἀποφάσεως.

Αὐτὸς ὅμως ἀπεκρίνετο τότε, νῦν μὲν ὅτι εἶχεν εἰδοποιηθῆ περὶ τοῦ ὅσον οὐπῶ κατὰ πλου τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, καὶ ἐνόμιζεν ἀναγκαῖον τὸ νὰ ἦναι τὸ Σέλινον ἐλεύθερον ἀπὸ Τούρκου, νῦν δ' ὅτι ἐσύμφερε νὰ προσθεθῶσι καὶ εἰς τοὺς Χανιώτας καὶ αὐταὶ αἱ 4000 περίπου ψυχαὶ ἐκ τοῦ Σελίνου ἀνευ τῶν ἀναγκαίων τροφῶν, καὶ μολυσμέναι ὑπὸ τῆς πανώλους, διὰ νὰ ἐπιφέρωσι τάχιον τὴν πτώσιν τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας. Μάτην παρῆλθεν ἡ ρητὴ τῆς ἀνακωχῆς ἡμέρα, καὶ ὁ Ἄρμωστής ἠπειλήσας τότε τοὺς Τούρκους ἤρχετο καὶ ἐπανήρχετο ὁ πρεσβευτὴς Τούρκος πρὸς τὸν Ἄρμωστὴν ἐξαιτούμενος νὰ παρατείνῃ τὴν ἀνακωχὴν, ὁ δὲ σκοπὸς αὐτῶν ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ὡς ἐρρέθη, ἀφου ἐκπνεύσῃ ὁ τὰ λοιπὰ πνέων Καούρης, διὰ νὰ μὴ τὸν ἀφήσωσι ζῶντα εἰς τοὺς

ἐν ἣ ὑπώλεσθησαν Ἕλληνες μὲν μέχρι 110 καὶ ἐτραυματίσθησαν ἰσάριθμοι, Τούρκοι δὲ ἕως 30 δὲ εἶναι ἀληθές.

ἐχθρούς, τὸν ὁποῖον ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο· διότι ἄλλως ἐσύμφερε πολὺ εἰς τοὺς Τούρκους ν' ἀπαλλαχθῶσι ταχύτερον κινδύνου, τὸν ὁποῖον ἐθεώρουν ἤδη ἀναπόδραστον.

Ἐν τούτοις ὅμως δὲν ἔπαυσαν οἱ προνοητικοὶ Σελινιώται νὰ φροντίζωσιν ὡπωσδήποτε καὶ περὶ τῆς ἀσφαλοῦς αὐτῶν φυγῆς· διὸ καὶ ἀπέστειλαν ἐν νυκτὶ ὠκύποδά τινα εἰς Χανία, ὅστις διαλαθὼν τὰς Ἑλληνικὰς φυλακὰς ἐγνωστοποίησε τὸν χρόνον τῆς ἐκ τοῦ Σελίνου ἀναχωρήσεώς των, καὶ ἐπεκαλέσθησαν δι' αὐτοῦ τὴν συνδρομὴν τῶν Χανιωτῶν· ἐπανελθὼν δ' ὡσαύτως ἐν νυκτὶ εἰς Κάνδανον, ἐγνωρίσθη ὑπὸ τῶν φυλακασόντων, πυροβολησάντων κατ' αὐτοῦ ἄνευ ἐπιτυχίας. Ὁ αἰφνίδιος ὅμως πυροκροτισμὸς ἔδωκεν ἀφορμὴν τότε γενικοῦ τουφεκισμοῦ παρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ὑπόπτεισαν ἐχθρικὴν νυκτερινὴν ἐπίθεσιν.

Ἀνατείλαντος δὲ τοῦ ἡλίου, ἐφαίνοντο μὲν οἱ Τούρκοι ὅτι συνεκινουῦντο, συναθροίζοντες τὰς γυναῖκας, τὰ τέκνα καὶ τὰ κτήνη των, ὑπεκρίνοντο δ' ἐνταυτῷ ὅτι ἐζήτουν συνθηκολόγησιν καὶ ὁμήρους, ἀποστέλλαντες αὖθις τὸν αὐτὸν πρεσβευτήν. Ἐκ τοιαύτης λοιπὸν καταστάσεως τῶν περὶ τὴν Κάνδανον πραγμάτων ἐγνωρίσαν οἱ Ἕλληνες καὶ ὁ Ἄρμωστής εἰς ἣν ὑπέπιπτον ἀπάτην καὶ ὅτι ἐνεπαίζοντο· διὸ καὶ προαπέστειλε τὸν μετ' αὐτοῦ ἐλθόντα Δημήτριον Καπανδάρου Κυδωνία (Ἀιθαλιώτην) μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐν Ναυπλίῳ στρατολογηθέντας, διὰ νὰ καταλάβῃ μετὰ τοῦ Β. Χάλη τὴν θέσιν Ἀγιάν, ὅθεν ἔμελλον νὰ διαβῶσιν οἱ Τούρκοι.

Τὴν ἕκτην λοιπὸν ἢ ἐβδόμην ἡμέραν, ἀφοῦ τὰ στρατεύματα ἐφθασαν εἰς Κάνδανον, ὀλίγον πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ἐκινήθησαν ἐκεῖθεν οἱ Τούρκοι ἄνευ συνθηκολογίας τινός καὶ ἄνευ ὁμήρων, συνεπάγοντες καὶ τὰ πολυπληθῆ κτήνη καὶ τὰ εὐκόμιστα κινητὰ κτήματά των διὰ Χανία φορτωμένα εἰς ἵππους, ἡμίονους καὶ ὄνους, πρὸς δὲ καὶ διάφορα εἶδη τροφίμων. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ πιστευθῇ ὅτι ἀνεχώρησαν οἱ Τούρκοι μὲ ἰδιαίτερον μόνον γράμμα τοῦ Τομπάζη, ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικύπης (Βιβλ. Γ'. σελ. 92), συνεπάγοντες καὶ τόσας τροφὰς εἰς τὸ κινδυνεῦον φρούριον, ἐνῶ ἤλπιζεν ὁ Ἄρμωστής ὅτι διὰ τῆς πείνης καὶ τοῦ λοιμοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ κυριεύσῃ ταχύτερον τὸ φρούριον τῶν Χανίων ; Καὶ ἂν ἐπραξε τοῦτο,

τὸ ὅποτον μόνος ὁ Σ. Τρικούπης ἀναφέρει, καὶ οὐδεὶς τῶν Κρητῶν γνωρίζει, δὲν ἦτον ἄλλο, εἰμὴ ἑτεροκίνητός τις κακοβουλία τοῦ Ἄρμωστοῦ, ὅστις ἀντὶ νὰ ἐξασθενῇ, ἰσχυροποιεῖ οὕτω τοὺς ἐχθρούς, θυσιάζων διὰ τῆς ἀσυγγνώστου φιλάνθρωπίας του τὸν αἰματόφυρτον τῶν Κρητῶν ἀγῶνα καὶ τοσαύτας μυριάδας χριστιανικῶν ψυχῶν· ἂν δὲν ἐδολιεύθη, ὡς πιστεύομεν ἀδιστακτως, τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν ὁ Ἄρμωστής, δολιεύεται ἴσως ὁ ἱστοριογράφος Σ. Τρικούπης τοὺς Κρητας, γράψας μετὰ πολλῆς πικρίας τοσαῦτα κατ' αὐτῶν. Δυσαρεστηθεὶς δὲ τότε διὰ τὴν ἀνέλπιστον ὄλως διόλου περὶ τὰ πολεμικὰ ἀπειρίαν τοῦ Ἄρμωστοῦ καὶ ὁ ἐμπειρότατος καὶ πολεμικὸς Ἄστυγξ, κατέλιπεν αὐθημερὸν ἐκεῖνον εἰς Σέλινον, ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ταῦτοχρόνως ὅμως μετὰ τοὺς Τούρκους συνεκινήθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες, νομίσαντες περιφρόνησιν τὸ κίνημα τῶν ἐχθρῶν· τοὺς ἐπρόφθασαν δὲ περὶ τὸ χωρίον τῆς Κυδωνίας Σέπρωνα καλούμενον, ἤρχισαν ἐκεῖ νὰ τοὺς προσβάλλωσι καὶ δεινῶς τοὺς ἐστενεχώρησαν μέχρι τῆς θέσεως Βαλσαμιῶτι, τοὺς περιέκλεισαν ἐκεῖ ἐπὶ λόφου καὶ ἐφόνευσαν περὶ τοὺς 500 ἐνόπλους μόνον ἐνταῦθα, ἐκτὸς τοσοῦτων γυναικῶν καὶ ἄλλων ἀπολέμων· ἔλαβον ὅλα τὰ ζῶα τῶν καὶ τὰ διάφορα τρόφιμά των, ἠχμαλώτισαν καὶ ἐφόνευσαν πλέον τῶν 1000 ψυχῶν· ἤθελον δὲ οἱ Τούρκοι ὑποστῆ μεγαλειτέραν φθορὰν ἐκεῖ, ἂν δὲν ἐπρόφθανεν ἐπικουρία ἐκ Χανίων, διὰ νὰ τοῖς δώσῃ ὑπεράσπισιν· ἐφονεύθησαν δὲ ἐν τῇ μάχῃ ἑκατὴν καὶ 30 — 40 Ἕλληνες, ὁ Καπαντάρως ὅμως καὶ ὁ Β. Χάλης, ἀποδειλιάσαντες εἶχον ἀποσυρθῆ τότε τῶν θέσεων τῶν μὴ ἐκτελέσαντες τὸ καθήκον των τὴν δ' ἐπιούσαν ἐπιστραφεὶς ὁ ὑποπλαρχηγὸς Σταμάτιος (1) Ἄνωγιανὸς εἰς Κάνδανον, ἐφόνευσε 30 — 40 Ὀθωμανοὺς κειμένους εἰς τὸ τσαμίον καὶ δεινῶς προσβεβλη-

(1) Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπέθανιν οὗτος εἰς τὸ χωρίον τῆς Κυδωνίας Σκηνέ, προσβληθεὶς ὑπὸ πανώλους κατὰ τὸν ποταμὸν Πλατανιάν, ὅτε ἤρχeto μετὰ τοῦ Γ. Παπαδάκη, Οἰκονόμου, Χρυσάφοπούλου, Κρι-οθουλίδου καὶ ἄλλων εἰς τὴν συνέλευσιν τῆς Ἀρχοῦδαινας. Ἦτον ἀνὴρ γενναῖος καὶ πάντοτε κατὰ τῶν Σελινιωτῶν, ὑπὸ τῶν ὁμοίων καὶ εἶχε πάθει πολλά.

Τὸ σπήλαιον τοῦ Μελνδονίου.

μένους ὑπὸ τῆς πανώλους· τὴν πράξιν ὅμως ταύτην οἱ πάντες κατέκριναν καὶ κατεδίκασαν ὡς στυγερὰν καὶ ἀπάνθρωπον

Παράδοξον ὅμως πῶθεν λαθὼν πληροφορίας ὁ Σ. Τρικούπης (1) περὶ τῶν κατὰ τὸ Σέλινον συμβάντων, ἔχχει τοσαύτην πικρὰν χολὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὅσην καὶ αὐτὸς ὁ τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν ἀσπονδότερος ἐχθρὸς δὲν ἤθελεν ἐκφέρει· ὁ διαληθθεὶς ἱστοριογράφος ὠρμηθὴ βεβαίως ἐξ ἀνυπάρκτου ὄλως διόλου συμβάντος. Ψευδестаτὴ καὶ προφανῶς ἀδικὸς κατηγορία εἶναι, ὅτι αἱ ἐντόπιοι Ἕλληνες, ὡς λέγει, ἠθέλησαν νὰ δολιευθῶσι τοὺς ἐχθροὺς των καὶ ἐπὶ τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου τῆς Κισιάμου, ἂν καὶ ἀσύνητος πολιτικὴ τοῦ Ἄρμοστοῦ παρεδέχθη τότε τὴν εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον μεταφορὰν αὐτῶν, καὶ ἰσχυροποίησεν οὕτω τοὺς ἐχθροὺς των δι' αὐτῶν πάλιν τῶν ἐχθρῶν, καθὼς συνήργησε καὶ τὴν εἰς τὸ αὐτὸ φρούριον μεταφορὰν τῶν ἰσχυροτέρων πολεμίων Σελινιωτῶν ὁ αὐτὸς Ἄρμοστὴς ἐναντίον καὶ αὐτῆς τῆς κοινῆς γνώμης καὶ προτέρας συσκέψεως. Δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ θανατώσῃ ἀνθρώπους ἐκ τῆς τύχης τοῦ πολέμου παραδοθέντας εἰς αὐτόν, οὐδ' ὅτι ἔπρεπε νὰ μιμηθῇ τὴν βάρβαρον ἀπανθρωπίαν τοῦ Χασὰν πασᾶ, οὐδὲ τὴν θηριωδίαν τοῦ Σερίφ πασᾶ, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἰς διαφόρους τοῦ τοῦ Ἀποκορώνου ὀπάς, ὁ δὲ εἰς τὴν τοῦ Μιραμπέλου ἔσφαξαν, ἠχμαλώτισαν καὶ ἀπώλεσαν ἀνηλεῶς πολλοὺς ἀθλίους περιπεσόντας εἰς αὐτούς· ὁ Ἄρμοστὴς τῆς Κρήτης εἶχε τότε παραδείγματα νὰ μιμηθῇ τοὺς παραδοθέντας πολεμίους εἰς τὰ φρούρια τῆς Πελοποννήσου, τοὺς ὁποίους μετέφερον ἐκεῖθεν εὐθὺς ἐκτὸς τῆς πολιορκουμένης χώρας· ἦτο δὲ δυνατόν τότε νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Ἄρμοστὴς εἰς τοὺς ἀδυνατισθέντας ἀνελπίστως ἀντιπάλους του· ἐνόμισεν ἴσως ὅτι δύνανται οἱ ἐχθροὶ νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην του, καὶ ἀπώλεσε τοὺς Κρητὰς ἀδίκως· ὁ Σ. Τρικούπης ὅμως ἀποδίδει τὰ ἐξ ἀγνοίας βεβαίως τοῦ Ἄρμοστοῦ σφάλματα εἰς τὸν δεινοπαθήσαντα καὶ πολυειδῶς θυσιασθέντα τῆς Κρήτης λαόν, ὅστις δυστυχῶς ἀπώλεσεν ἕνεκα τούτων πᾶν μέλλον.

(1) Ὅρα Τόμ. Γ'. Κεφ. μς'. σελ. 93.

Ἄμα δ' ἔφθασαν οἱ ἑναπολειφθέντες Σελινιώται. ἐξασφαλισθέντες περὶ τὸ φρουρίον τῆς Κυδωνίας, ἐτοποθέτησαν εἰς Χαλέπαν. Ταράτσαν καὶ ἄλλα τινὰ χωρία περὶ τὴν Κυδωνίαν. ἐνισχύσαντες καὶ τοὺς ἐκνευρισμένους Χανιώτας· ἐξῆλθον δὲ τοῦ φρουρίου τότε καὶ οὗτοι παρευθὺς τοποθετηθέντες ἔξωθεν, οἵτινες διεσώζοντο μὲν ἀπὸ τὸν ὄλεθρον τῆς πανώλους, ἠπέτλουν δὲ καὶ ὁμοφώνως τοὺς ὀχληροὺς ἤδη καταστάντας εἰς αὐτοὺς Κισαμίτας· διὸ καὶ ἐπέπεσαν μετ' ὀλίγον ἐν νυκτὶ αἰφνιδίως κατ' αὐτῶν, συνηθροισμένων εἰς χωριδίον τι πρὸς τὸ Βαρυπέτρον. Εἶχον δὲ προδοθῆ οὗτοι ὑπὸ αἰχμαλωτου τινὸς Ὀθωμανίδος τοῦ Σελίνου, ἧτις τὴν προτεραιαν διέφυγεν ἐκεῖθεν λεληθότως, καὶ περιέγραψεν εἰς τοὺς Τούρκους τὰ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Κισαμιτῶν. Ἐφόνευσαν οἱ Τούρκοι τότε 12 ἐκ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, καὶ 40 ἄλλους ὁρμήσαντας ἐν ἀσελήνω νυκτὶ ἄγνωστοι, εἰς τὸ μέσον.

Ἦθελον δ' ἀπολεσθῆ ἅπαντες αἱ περίπου τότε εὐρεθέντες 500, διότι οἱ σφάζοντες ἔλεγον εἰς τοὺς σφαζομένους ἀπατηλῶς ὅτι καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν ὑμετέρων εἴμεθα, ἂν δὲν ἤθελον γνωρίσει τάχιστα τὴν ἀπάτην οἱ περὶ τὸν ὀπλαρχηγὸν Γεώργιον Λούπην, καὶ τῇ δεκάεττει ἐν νυκτὶ ἀμέσως δὲν διεσκορπίζοντο· οἱ Τούρκοι ὅμως ἐπέστρεψαν εἰς τὰς θέσεις τῶν ἀβλαβεῖς, πράττοντες καὶ ἐφεξῆς τοιαῦτα ὄλεθρια ἐπιδρομικὰ κινήματα.

Τοιαῦτα ἦσαν, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, τὰ κατὰ τὸ Σέλινον συμβάντα. Ἡ νομιζομένη ὅμως τότε νίκη τῶν Ἑλλήνων ἐστράφη ταχέως κατ' αὐτῶν· διότι οὔτε πρότερον εἶχον γνωρίσει οὗτοι, ὡς προείπομεν, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ νικήσωσιν ἐντελῶς τοὺς ἐχθρούς των, ἀλλὰ τοὺς ἐνεδυναμῶσαν μᾶλλον διὰ τῆς ἀπειρίας των, οὔτε καὶ ἀφοῦ οὕτως ἐνίκησαν τοὺς Σελινιώτας, ἐξηκολούθησαν ὡς ὄφειλον τὴν πορείαν τῶν νικητῶν· διὸ μικρὰ ἦτο καὶ ἡ λάμψις, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τὸ κοινὸν ἡ πομπώδης ἀφιξίς τοῦ Τομπάζη εἰς Κρήτην, ὡς καὶ ἡ πρόσφατος νίκη του εἰς Κίσαμον, τὸ ἔνδοξον ὀνοματῆς ἠρωϊκῆς πατρίδος του καὶ ἄλλαι εὐτυχεῖς περιστάσεις (1),

(1) Ἴδου πῶς περιγράφει τὰ περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὁ Παναγιώτης Νικολαΐδης Σμυρναῖος εἰς τὸ κατὰ τὸ 1824 ἐκδοθὲν περὶ Κρήτης συγγραμμά-

καὶ ὅποια τὸν συνηκολούθησαν. Ταῦτα δ' ἀντὶ νὰ καταστήσῃσι σοβαρὰν τὴν διοίκησιν τοῦ Ἄρμωστοῦ πρὸς τοὺς πολεμίους, καὶ πρὸς ἐκείνους μᾶλλον, τοὺς ὁποίους ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ, τὸν ἔκαμον νὰ ἐκπέσῃ τῆς ὑψηλῆς θέσεώς του πρὸς ταῖς ἄλλοις δὲ καὶ τὸ ἔξῃς πολιτικόν του σφάλμα.

Ἀντὶ δηλ. ν' ἀκολουθήσῃ κατὰ πόδας τοὺς πολεμίους του, καὶ περιορίσῃ τοῦλάχιστον καὶ τούτους μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τὸ φρουρίον, ὡς ἦσαν καὶ προὔτερον, ἐπέισθη παρ' ἐλπίδα καὶ τότε εἰς τὸν σύμβουλον του Σκουρτῆν, καὶ ἀφῆθη εἰς ὀλίγους περιφρονήσας τοὺς πολλούς, καίτοι εἰς Πελοπόννησον προδιδαγμένος εἰς τὸ νὰ μὴ ἤθελεν ἐνδώσει παντελῶς εἰς πολιτικὰς ἀπαιτήσεις, ἀλλ' εἰς μόνον τὰς στρατιωτικὰς ἐργασίας νὰ ἐργασθῇ δραστηρίως. Παραλαβόντες λοιπὸν τὸν Ἄρμωστήν, ἅμα ἀναχωρησάντων τῶν Τούρκων ἐκ τοῦ Σελίνου, ὁ Πρωτοπαπᾶς Σφακιῶν, ὁ Ρούσος Βουρδουμπᾶς καὶ ἄλλοι τινὲς ὀλίγοι Σφακιανοί, τὸν ἔφερον δι' ὄρεων καὶ ἀποκρήμων ὁδῶν εἰς Ἀρκοῦδαιαν, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης.

τῶν του. «Ἡ λαμπροτάτη ἐπίδειξις, ἡ μεγαλοπρεπὴς προπομπή, τρία πολεμικὰ πλοῖα, τέσσαρα φορτηγὰ μὲ τροφὰς καὶ μὲ 700 ἐμπειροπολέμους Ἡπειρώτας, καὶ παρόμοια ἄλλα σημαντικὰ, ἅτινα συνώδευσαν εἰς Κρήτην τὸν Ἄρμωστήν, τὴν ὁποίαν εἶχε πληρεξουσιότητα παρὰ τῆς Ἐθν. Διοικήσεως εἰς τὸ νὰ διευθύνῃ τὴν τύχην τῆς θαυμασίου Κρήτης, ἡ στρατοπέδευσις ἐκείνου ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου, ἡ ἔτοιμας πολεμικὴ ἀντιτάραξις εἰς τὸ ν' ἀφαρπάσῃ τοῦτο ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῶν Τούρκων, ἡ τίμιος ἐξαποστολὴ εἰς Χανία τῶν ἐκπολιορκηθέντων, ἡ ταχέως ἐκστρατεία του κατὰ τῶν Σελινιωτῶν, οἵτινες ταχέως ἐπέισθησαν νὰ ὁμολογήσῃσι καὶ αὐτοὶ τὴν ἡττάν των, καὶ νὰ παραχωρήσῃσιν εἰς τὸν νικητὴν τὰς ὀχυράς θέσεις των» πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἡ εὐκρινὴς κοινὴ ὑπόληψις, ἣν εἶχε πρὶν τῆ φθᾶσι εἰς Κρήτην ὄλων τῶν Ἰατωμεριτῶν (ἐκτὸς τῶν Σφακιανῶν), ὥστε καὶ ἔδωκαν ἐγγράφως εἰς χεῖράς του τὸ δεσμεῖν καὶ ἕσθαι ταῦτα πάντα ἐνούμενα εἰς τὴν ἐλπίδα, ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐμελλεν ἡ Ἑλλάς νὰ συγκαταριθμῆσθαι καὶ τὴν «μυριοπόθητον Κρήτην μετὰ τῶν ἀπελευθερωθεῖσων ἐπαρχιῶν, εἶδον εὐλογον αἰτίαν εἰς ἕκαστον νὰ στοχάζηται, ὅτι καὶ ὁ Ἄρμωστής ἤθελε τύχει τοῦ ἀξιωματος νὰ γράψῃ πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ ἔθνους του ἐκ τῆς Κρήτης, ὅτι ἔγραψεν ἐκ τῆς Ἀφρικῆς ὁ μέγας Καῖσαρ πρὸς τὴν Βουλὴν τῆς πατρίδος του Ρώμης «Ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα.

κείμενον ὑπὸ τὰ Σφακία ἀπήτουν δὲ οὗτοι νὰ τοῖς ἐπικυρώσῃ ἐπαρχιακὰ δικαίωματα· διότι ἄλλως, ἔλεγον, δὲν δύνανται πλέον νὰ πολεμῶσιν, ὁ δὲ Σκούρτης ἔπειθε τὸν Ἀρμοστὴν διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν αἰτησίαν τὴν ὡς δικαίαν· δὲν συγκαταλέγομεν δὲ μὲ τούτους καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὸ τμήμα τῆς Ἀνωπόλεως, ὧν οἱ πλείότεροι ἀπηρέσκοντο εἰς ταῦτα.

Ὁ Ἀρμοστὴς λοιπὸν τότε ἐνόμισεν, ὀδηγηθεὶς καὶ ὑπ' ἄλλων, ὅτι διὰ γενικῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν ἠδύνατο νὰ διοργανίσῃ τὴν νῆσον πολιτικῶν καὶ στοασιωτικῶν, καὶ νὰ ἐξαλείψῃ οὕτω τὰς ἀναφυσίσας δυσαρρεσκείας, νὰ τακτοποιήσῃ δὲ κατὰ τι καὶ τὸ οἰκονομικὸν μέρος, διὰ νὰ ἐξαρκῆ ὅπως οὖν καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ στρατοῦ, ποριζόμενος χρήματα ἀπ' τ' ἀφθονα προϊόντα τῆς πλουσίας Κρήτης· διὸ ἐξέδωκε καὶ ἐπ' αὐτῇ τῷ σκοπῷ διαταγὰς, προσκαλῶν πληρεξουσίους νὰ ἔλθωσιν εἰς τὸ ρηθὲν χωρίον ἀνὰ δύο ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας ἄσπλοι. Ὁ Γ. Γραμματεὺς Οἰκονόμος καὶ ὁ Γ. Παπαδάκης ἀπήθουναν τότε τὰς δεούσας παρατηρήσεις πρὸς τὸν Ἀρμοστὴν λέγοντες, «ὅτι ὁ παρὼν καιρὸς εἶναι ὁ ἀρμόδιος διὰ νὰ πολεμῶμεν τὸν ἐχθρὸν, ὅτι ὑπάρχει διὰ τὴν Κρήτην τὸ προνομοθετημένον πολίτευμα κατὰ τὸ ὅποιον δύνανται νὰ ἐνεργῇ καὶ ἡ ἐνεστῶσα Διοίκησις τὰς πράξεις τῆς, ἕως οὗ βελτιωθῶσι τὰ πράγματα τῆς Κρήτης, καὶ ὅτι δὲν ἦτον ὁ κατάλληλος τόπος ἡ Ἀρκεοῦδαινα διὰ συνέλευσιν, ἐκφράσαντες ἐπὶ τέλους καὶ παράπονα, ὅτι δὲν εἰδοποιήθησαν περὶ τοιοῦτου σκοποῦ πρότερον.» Μὴ εἰσακουσθέντες ὁμως, ἦλθον τελευταῖον καὶ αὐτοὶ ἐκεῖ.

Δὲν ἐβράδυνε δὲ ὁ Ἀρμοστὴς τότε νὰ γνωρίσῃ τὴν παγίδα, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσε· διότι εἶδε τοὺς μὲν ἄλλους τῶν πληρεξουσίων νὰ συμμορφωθῶσι μὲ τὴν διαταγὴν τοῦ, τοὺς δὲ Σφακιανούς συνωδευμένους ὑπὸ 300 ἢ καὶ 400 ἐνόπλων συνεπαρχιωτῶν των. Μάτην ὁ Ἀρμοστὴς τοῖς ἔκαμεν εὐθὺς τότε παρατήρησιν, ὡς καὶ ὁ Σκούρτης, διὰ τὸ ἄτοπον καὶ ἀσυμβίβαστον τοιοῦτου κινήματος. Ὁ προεξάρχων τοῦ δράματος Πρωτοπαπᾶς ὑπεκρίθη τὸ πρῶτον, ὅτι ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἀύλοποταμιτῶν διαφορὰ τοὺς ἔκαμε νὰ ἔλθωσιν οὕτω προφυλαγμένοι· ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὁμως τοῦτο ἀπήτουν ὕστερον νὰ καθέξωσιν αὐτοὶ μόνοι τὰς πολιτικὰς καὶ στρα-

τιωτικὰς τῆς Κρήτης θέσεις· ἀπήτησαν δὲ περιπλέον νὰ ἦναι παντοῦ οἱ ἴδιοι καὶ οἱ ὄπλαρχηγοί, πρᾶγμα τὸ ὅποιον διηρέθισε τοὺς λοιποὺς Κρήτας· διότι καὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν οἱ κάτοικοι εἶχον ἐπίσης ἀξίους, διὸ καὶ ἐνόμισαν περιφρόνησιν, ὡς λέγει καὶ ὁ Σ. Τρικούπης (Τόμ. Γ'. σελ. 96), νὰ ὄπλαρχηγῶνται ὑπ' ἄλλων· παρ' ὀλίγον δὲ νὰ συμβῆ καὶ στάσις τότε εἰς Ἀρκουδαϊναν ἕνεκα τοιούτων ἐρεθιστικῶν διενέξεων· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη ἕνεκα τούτων ὁ Ἀρμοστής νὰ ἀπομακρύνῃ τῆς συνελεύσεως τοὺς πληρεξούσιους τῶν Αὐλοποταμιτῶν, κατὰ τῶν ὁποίων ἐξεφράζοντο περισσώτερον. Ὑπέγραψαν λοιπὸν τότε καὶ οἱ πληρεξούσιοι Σφακιανοὶ εἰς τὸ ἐξῆς πολιτεύμα, τὸ ὅποιον αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπαρουσίασε προητοιμασμένον εἰς τὴν συνέλευσιν καὶ ἐφάνη μὲν ὅτι τοὺς καθυσόχασε, διότι ἀπὸ τὰ δεκαεῖς μέλη, ἅτινα ἀπετέλουν τὴν νέαν Διοίκησιν, τὰ ἐννέα ἦσαν ἐκ μιᾶς μόνον ἐπαρχίας τῶν Σφακιῶν, ἀλλὰ καὶ δὲν τοὺς συνεφιλίωσεν ὀλοτελῶς, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ τοὺς καταστήσῃ καὶ παντοῦ ὄπλαρχηγούς. Ἴδου τὸ πολιτεύμα.

Ο ΑΡΜΟΣΤΗΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

« Ἡ εἰς Ἄστρος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τῶν τοποτηρητῶν
 » του Συνέλευσις, συσκευητομένη διὰ τὴν εὐταξίαν, διὰ τὰ συμφέ-
 » ροντα ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τὴν πρόοδον τῶν Ἑλληνικῶν
 » ἀρμάτων, ἔκρινεν ἀναγκαῖον διὰ τὰς παρούσας περιστάσεις τῆς
 » Κρήτης νὰ σταλῇ Ἀρμοστής δι' ἕνα χρόνον εἰς τὴν νῆσον ταύτην,
 » μὲ τὴν δύναμιν νὰ ὀδηγῇ καὶ νὰ διατάττῃ τὰ πολιτικὰ καὶ πολε-
 » μικά της πράγματα. Ἡ Ἐθνικὴ Διοίκησις ἐνεργοῦσα κατὰ τὰς
 » ἀποφάσεις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἐτίμησεν ἐμέ, ἐπιφορτί-
 » ζουσά με τὸ μέγα τοῦτο βᾶρος τοῦ Ἀρμοστοῦ· κατὰ τὴν δύ-
 » ναμιν λοιπὸν καὶ τὰ χρέη τὰ ὅποια τὸ ἔθνος εἰς τὴν Συνέλευσιν
 » του καὶ ἡ Ἐθνικὴ Διοίκησις ἔδωσαν εἰς τὸν Ἀρμοστήν, ἐξήτασα
 » καθ' ὅσον αἱ περιστάσεις ἐσυγχώρουν τὴν ὅλην κατάστασιν τῆς
 » Κρήτης, ἐσκέφθην πολλάκις ὅσον ἠδυνάμην, καὶ εἶδον πῶς ὀργα-
 » νιζόμενα πρὸς τὸ παρὸν τὰ τῆς τοπικῆς Διοικήσεως τῆς Κρήτης
 » ἤμπορεῖ καὶ ἡ νῆσος αὕτη νὰ εὐτυχῆσῃ ὅσον ἐνδέχεται τὴν σήμε-

»ρον, και οι θεμελιώδεις νόμοι της πολιτείας του ἔθνους νὰ μὴ ἀπατηθοῦν· κατὰ τοῦτο τὸ πνεῦμα συντέθη και ὁ Ὄργανισμὸς τῆς τοπικῆς Διοικήσεως τῆς Κρήτης, τὸν ὅποτον θέλω κοινοποιῆσαι εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους της με διαφόρους διαταγὰς, και θέλω προσπαθεῖ με ὅλας μου τὰς δυνάμεις διὰ νὰ ἐνεργῶνται.»

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΑΡΜΟΣΤΗΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Ὄργανισμὸς τῆς ἐνιαυσίου Τοπικῆς Διοικήσεως τῆς νήσου Κρήτης.

Περὶ Ἀρμοστοῦ.

- α. Ὁ Ἀρμοστής παρασταίνει εἰς τὴν Κρήτην τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν.
- β. Εἰς μόνην αὐτὴν ἔχει νὰ δώσῃ λόγον τῶν πράξεων τοῦ Ὑπουργημάτων του.
- γ. Αὐτὸς μόνον ἀνταποκρίνεται ἀμέσως με τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν.
- δ. Ὄδηγεῖ και διατάττει ὅλα τὰ τῆς Κρήτης πολιτικὰ και πολεμικὰ πράγματα.
- ε. Προβάλλει εἰς τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν τοὺς στρατιωτικοὺς προβιθασμούς, και τὰς ἀνταμοιβὰς.
- ς. Ὄταν ἐκστρατεῖ προσωπικῶς, διορίζει ἓνα Τοποτηρητὴν του.
- ζ. Ὁ Ἀρμοστής διορίζει τὰ πάντα διὰ τῶν Φροντιστηρίων.
- η. Ὄταν ἐκστρατεῖ, ἐνεργεῖ ἀμέσως τὰ τοῦ πολέμου.
- θ. Διορίζει ὅλους τοὺς Ὑπουργούς, και ἀλλάζει αὐτοὺς, ὅταν κρίνη συμφέρον.

Περὶ τῶν ἀνωτέρων ἐκτελεστικῶν Ὑπουργημάτων, ἢ Φροντιστηρίων.

- α. Διορίζονται τρία Φροντιστήρια.
 1. Τὸ τῶν Ἐσωτερικῶν.
 2. Τὸ τοῦ Πολέμου.
 3. Τὸ τῆς Οἰκονομίας.

Μόρφωσις τῶν Φροντιστηρίων.

ια'. Κάθε Φροντιστήριον σύγκειται.

1. Ἀπὸ πέντε μέλη ἰσοδύναμα.
2. Ἀπὸ ἑνα Γενικὸν Γραμματέα.

Τὸ τῆς Οἰκονομίας ἔχει.

1. Ἐνα Ταμίαν, καὶ
2. Ἐνα Γραμματέα.

Ἑκταδὶς τῆς ἐνεργείας τῶν Φροντιστηρίων.*Α'. Τοῦ τῶν Ἑσωτερικῶν.*

ιβ'. Τὰ περὶ τῶν Ἐπαρχῶν.

ιγ'. Ἡ ἀπαρίθμησις τῶν κατοίκων, ἡ περιγραφή τῶν οἰκιῶν καὶ μερικῶν κτημάτων, ἡ τοπογραφία, ἡ περιγραφή τῶν χωρίων καὶ κωμοπόλεων ὅλης τῆς νήσου κτλ.

ιδ'. Τὰ πρὸς τὴν κοινὴν ἐκπαίδευσιν.

ιε'. Τὰ περὶ γεωργικῆς, τεχνῶν καὶ ἐμπορίου.

ισ'. Τὰ περὶ νοσοκομείων.

ιζ'. Ἡ στρατολογία.

ιη'. Οἱ δημόσιοι δρόμοι, τὰ γεφύρια, τὸ περὶ ταχυδρόμων κλπ.

ιθ'. Ἡ γενικὴ Ἀστυνομία, τὰ μέτρα, βάρη καὶ νομίσματα· τὰ τῶν λιμένων, τὰ τῆς υγείας, ἡ ὁδηγία τῆς πρὸς εὐταξίαν καὶ κοινὴν ἀσφάλειαν δυνάμειος κτλ.

κα'. Τὰ περὶ τῶν Κριτηρίων.

καβ'. Τὰ τῆς Ἐκκλησίας.

καγ'. Τὰ περὶ τοῦ μισθοῦ τῶν διωρισμένων εἰς τὰ δημόσια Ὑπουργήματα.

καδ'. Δίδει κατὰ μῆνα ἀκριβῆ λογαριασμόν τῆς ληψοδοσίας του εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας.

Β'. Τοῦ Πολέμου.

καε'. Ἡ ἐπιστάσια καὶ ὁδηγία ὅλων τῶν εἰς τὴν πολεμικὴν ὑπηρεσίαν διωρισμένων.

- κε'. Ὁ διοργανισμὸς τοῦ στρατιωτικοῦ.
 κς'. Τὰ περὶ μισθῶν τοῦ στρατιωτικοῦ.
 κζ'. Ἡ διεύθυνσις τῶν διαφόρων κινήματων τοῦ στρατεύματος.
 κη'. Τὰ περὶ οἰκοδομῆς, διορθώσεως, καὶ διατηρήσεως τῶν φρου-
 ρίων, ὀπλοθηκῶν κτλ.
 κθ'. Ἡ προμήθεια καὶ ἐξοικονόμησις τῶν πολεμικῶν ἐπιτηδείων, καὶ
 τῶν ζωοτροφιῶν τοῦ στρατεύματος.
 λ'. Ἡ ἐπιμέλεια τῶν νοσοκομείων, τῶν πληγωμένων, τῶν ἰατρῶν
 καὶ χειρουργῶν τοῦ στρατεύματος κτλ.
 λα'. Ἡ φύλαξις τῆς πολεμικῆς εὐταξίας.
 λβ'. Ἡ διανομὴ τῶν λαφύρων.
 λγ'. Ἡ φροντίς καὶ ἐπιμέλεια εἰς τοὺς αἰχμαλώτους.
 λδ'. Ἡ διεύθυνσις τῆς θαλασσινῆς δυνάμεως.
 λε'. Ἡ σύνταξις τῶν πολεμικῶν νόμων, καὶ ἡ διάταξις τῶν Κρι-
 τηρίων, καὶ
 λς'. Ὅσα ἄλλα ἀνήκουν εἰς τὸν πόλεμον.
 λζ'. Δίδει κατὰ μῆνα εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας ἀκριβῆ
 λογαριασμὸν τῆς ληψοδοσίας του.

Γ'. Τῆς Οἰκονομίας.

- λη'. Ἡ γνώσις καὶ ἐκτίμησις ὅλης τῆς Κρήτης, ἡγουν τῶν κινήτων
 καὶ ἀκινήτων κτημάτων, ἐθνικῶν καὶ μερικῶν κτλ.
 λθ'. Ἡ ἀκριβὴς σύνταξις τῶν εἰσοδημάτων καὶ δοσιμάτων, καὶ ὅλων
 γενικῶς τῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων δημοσίων προσόδων.
 μ'. Ἡ ἐπίστασις τῆς ἐξαγωγῆς τῶν προσόδων εἰς τὰ τῆς Διοική-
 σεως ἔξοδα.
 μα'. Ἐξοικονομεῖ ὅλα τὰ προϊόντα τῶν ἐθνικῶν κτημάτων.
 μβ'. Χρεωστεῖ νὰ σημειώη τὴν ποσότητα τῶν μετρητῶν τοῦ τα-
 μείου εἰς τὴν καθ' ἡμέραν πρὸς τὸν Ἄρμοστὴν ἔγγραφον πληρο-
 φορίαν.
 μγ'. Κρατεῖ τὰ γενικὰ κατὰστιχα τῆς Κρήτης.
 μδ'. Δίδει κατὰ τριμηνίαν εἰς τὸν Ἄρμοστὴν τὸν ἰσολογισμὸν (μπι-
 λάντσον) τῆς γενικῆς ληψοδοσίας του.

Περὶ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

- με'. Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς κάθε Φροντιστηρίου διατάττει καὶ κανονίζει τὰ τοῦ Γραφείου του.
- μς'. Νὰ μὴν ἀπασχολῆται εἰς ὑποθέσεις καὶ γράμματα ἰδιαίτερα τῶν Φροντιστῶν.
- μζ'. Νὰ ὁμιλῇ καὶ συσκέπτεται μὲ τοὺς Φροντιστάς.

Περὶ τοῦ Ταμείου.

- μη'. Ὁ Ταμίας συνάξει καὶ πληροῖν πάντοτε, καὶ μόνον ὅταν λάβῃ ἔγγραφον διαταγὴν τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας.
- μβ'. Κρατεῖ γενικὸν κατάστιχον τοῦ Ταμείου.
- ν'. Δίδει καθ' ἡμέραν εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας συναπτικὸν λογαριασμὸν τοῦ Ταμείου.
- να'. Παρουσιάζει κάθε μῆνα εἰς τὸ αὐτὸ τὸν ἰσολογισμὸν τοῦ Ταμείου μὲ τὰς ἔγγραφους ἀποδείξεις τῆς ληψοδοσίας του.

Τρόπος τῆς ἐνεργείας τῶν Φροντιστηρίων.

- νβ'. Τὰ Φροντιστήρια καὶ ὁ Ταμίας παρευρίσκονται ὅπου εἶναι καὶ ὁ Ἄρμοστής ἢ ὁ Τοποτηρητὴς αὐτοῦ.
- νγ'. Τὰ Φροντιστήρια ἐνεργοῦν μόνον μὲ ἔγγραφον διαταγὴν τοῦ Ἄρμοστοῦ.
- νδ'. Τὰ μέλη κάθε Φροντιστηρίου συνέρχονται κάθε ἡμέραν, καὶ συσκέπτονται μαζὴ μὲ τὸν Γενικὸν Γραμματέα.
- νε'. Ὅλα τὰ ἔγγραφα κάθε Φροντιστηρίου ὑπογράφονται ἀπὸ τὰ παρευρισκόμενα ταῦτα μέλη, ἢ τοῦλάχιστον ἀπὸ τρία, καὶ προσυπογράφονται ἀπὸ τὸν Γενικὸν Γραμματέα.
- νς'. Κάμμια πράξις τῶν Φροντιστηρίων δὲν ἔχει κύρος, ἀν δὲν ἦναι ἐπιθεωρημένη ἀπὸ τὸν Ἄρμοστήν.
- νζ'. Κάθε Φροντιστήριον παρουσιάζει καθ' ἡμέραν εἰς τὸν Ἄρμοστήν τακτικὸν ἔγγραφον πληροφορίας τῶν ὅσαι ὑποθέσεις ἀναφέρονται εἰς αὐτό.
- νη'. Κάνει μέλος μόνον νὰ μὴν ἀνοίγῃ γράμματα διευθυνόμενα εἰς τὸ Φροντιστήριον· ὁ Γεν. Γραμματεὺς τὰ λαμβάνει πάντοτε.

- καὶ τὰ ἀνοίγει ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν παρευρισκομένων μελῶν, ἢ καὶ ἐνὸς μέλους τοῦ Φροντιστηρίου.
- νθ'. Κάνειν μέλος νὰ μὴν ἀνακατόνεται εἰς τὰς ὑποθέσεις ἄλλου Φροντιστηρίου.
- ξ'. Κάνειν μέλος δὲν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸν τόπον τῆς Διοικήσεως χωρὶς ἄδειαν τοῦ Ἀρμοστοῦ, εἰ δὲ μὴ ἐκπίπτει τοῦ ὑπουργήματός του, καὶ ἀντ' αὐτοῦ διορίζεται ἕτερον.
- ξα'. Ἀπὸ κάθε Φροντιστήριον ὑπὲρ τὰ δύο μέλη δὲν ἠμποροῦν νὰ ἀναχωρήσουν.
- ξβ'. Τὰ Φροντιστήρια ὁδηγοῦν καὶ κανονίζουν τὰ εἰς αὐτὰ ὑπαγόμενα ὑπουργήματα.
- ξγ'. Κάθε ἐναντίον τῶν Φροντιστῶν κατηγορία, ἀντικείμενον ἔχουσα τὰ τοῦ ὑπουργήματός του, ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἀρμοστήν.
- ξδ'. Ὅταν ἐν μέλος, ἢ ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Φροντιστηρίου κατηγορηθῇ διὰ πολιτικὸν ἔγκλημα, ἢ διὰ παρανομίαν, ὁ Ἀρμοστής διορίζει τριμελῆ ἐπιτροπὴν, διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὸ πρᾶγμα· ἂν ἡ κατηγορία ἦναι δυνατὴ, παύει τὸν κατηγορούμενον τοῦ ὑπουργήματός του, καὶ τὸν στέλλει εἰς τὸ Κριτήριον· ἂν ὁ κατηγορούμενος κριθῇ ἄθῳος, ἀναλαμβάνει τὸ ὑπουργήματός του.
- ξε'. Ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ὑπουργοί, ἐμβαίοντες εἰς τὸ ὑπουργήματων, κάμνουν τὸν ἐξῆς ὄρκον· «Ὀρκίζομαι ἐνώπιον Θεοῦ νὰ ἦμαι πιστὸς εἰς τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν, πιστὸς εἰς τὴν πατρίδα, καὶ νὰ ἐκπληρῶ προθύμως καὶ εὐλικρινῶς τὰ χρέη μου.»

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΑΡΜΟΣΤΗΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Διὰ τὰς σημερινὰς περιστάσεις τῆς νήσου, ὁ Ἀρμοστής ἔκρινεν συμφέρον τῆς νὰ κάμῃ μικρὰς μεταβολὰς εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῶν ἐπαρχιῶν, τὸν ὅποιον ἐσύνηταξ καὶ ἐψήφισεν ἡ εἰς Ἄστρος Ἐθνικὴ Συνέλευσις (ἀριθ. 12 τοῦ Κώδικος τῶν Νόμων)· με αὐτὰς τὰς μεταβολὰς κοινοποιεῖται εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Κρήτης, καὶ κατ' αὐτὸν θέλει διοικοῦνται αἱ ἐπαρχίαι τῆς.

Ὁργανισμὸς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς νήσου Κρήτης.

- α. Ἡ νήσος Κρήτη διαιρεῖται πρὸς τὸ παρὸν εἰς 24 ἐπαρχίας μετὰ παρακείμενα εἰς ἐκάστην ἐπαρχίαν νησιά. δηλ.

<i>Ἐπαρχίαι.</i>	<i>Νῆσοι.</i>
Ἡράκλεια.	Δία.
Κνωσσός.	Γαδαρόνησα.
Τέμενος.	Κουφόνησα.
Ἐράπυτνα.	
Πυργιώτισσα.	Σπίνα.
Χερσόνησος.	Λόγκα.
Πέτρα.	
Λασιθί.	
Μονοπρόσωπον.	
Καινούριον.	
Ἄρκαδία.	
Σιτεία.	
Ρεθύμνη.	

<i>Ἐπαρχίαι.</i>	<i>Νῆσοι.</i>
Λευκὰ ὄρη (Σφακία).	Γαύδος, Γαυδοπούλα.
Ἀποκόρωνας.	Σούδα, παλιὰ Σούδα.
Ἀμάρι.	
Ἅγιος Βασίλειος.	
Μυλοπόταμον.	
Κυδωνία.	Ἅγιος Θεόδωρος.
Κίσσαμος.	Γραμβούσα, Ποντικόνησος.
Σέλιαν.	Ἐλαφρόνησος.

- β'. Αἱ ἐπαρχίαι ὑποδιαιροῦνται εἰς κομοπόλεις καὶ χωριά.
 γ'. Ἐκάστη ἐπαρχία ἔχει ἓνα Ἐπαρχον, ἓνα γεν. Γραμματέα, ἓνα Ἐπιστάτην τῶν προσόδων, ἓνα Ἐπιστάτην τῶν ἐξόδων. Τὰ τοῦ Ἀστυνομοῦ χρέη ἐκπληροῖ ὁ Ἐπαρχος εἰς τὰς μεσαγεῖους ἐπαρχίας, εἰς δὲ τὰς παραλίους ὁ Λιμενάρχης.

- δ'. Ἐκαστον χωρίον ἔχει Δημογέροντας ἀναλόγως μὲ τὴν ποσότητα τῶν οἰκογενειῶν· τὰ μὲν δηλαδὴ μέχρι τῶν ἑκατὸν οἰκογενειῶν, ἓνα· τὰ δὲ μέχρι διακοσίων, δύο· τὰ δὲ μέχρι τριακοσίων, τρεῖς· καὶ τὰ μέχρι τετρακοσίων, τέσσαρας· ὅσα δὲ ἔχουσι περισσότερας τῶν τετρακοσίων, νὰ μὴν ἐκλέγῃσι περισσότερους τῶν τεσσάρων.
- ε'. Ἐκάστη κωμόπολις, καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας νὰ ἔχη Δημογέροντας μὲ τὴν ἀνωτέρα ἀναλογίαν.

Περὶ Ἐπαρχῶν.

- ς'. Ὁ Ἐπαρχος διορίζεται ἀμέσως παρὰ τοῦ Ἄρμοστοῦ· νὰ μὴν ἦναι ὅμως κάτοικος ἢ αὐτόχθων τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, οὔτε νὰ διορίζονται Ἐπαρχοὶ εἰς δύο ἐπαρχίας ἀμοιβαίως.
- ζ'. Ὁ Ἐπαρχος παριστάνων τὴν Διοίκησιν ἔχει τὴν πρόνοιαν τῆς ἐπαρχίας.
- η'. Ἀναφέρεται πρὸς τὸν Ἄρμωσθὴν διὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῶν Ἐσωτερικῶν
- θ'. Παρατηρεῖ ἀκριβῶς τὰς πράξεις τῶν Ἐπιστατῶν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν.
- ι'. Ἐχει ἐκτελεστικὴν δύναμιν ἀνάλογον μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὰς περιστάσεις τῆς ἐπαρχίας· ἡ δύναμις αὕτη λαμβάνεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἰδίας ἐπαρχίας, καὶ ὁ Καπιτάνιος προβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ Ἐπαρχοῦ, ἐπικυρόνεται παρὰ τοῦ Ἄρμοστοῦ.
- ια'. Ἐκτελεῖ τὰς ἀποφάσεις τῶν Κριτηρίων διὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν ἐκτελεστικῆς δυνάμεως.
- ιβ'. Δίδει βοήθειαν διὰ τῆς ἐκτελεστικῆς δυνάμεως εἰς τοὺς Ἐπιστάτας, Δημογέροντας καὶ εἰς τὸν Λιμενάρχην διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν χρεῶν τῶν.
- ιγ'. Ἐκτελεῖ διὰ τῶν Ἐπιστατῶν καὶ Δημογερόντων μὲ τὴν ἀναλογίαν τὰς περὶ στρατολογίας πρὸς αὐτὸν διαταγὰς τῆς Διοικήσεως· τοὺς δὲ συναχθέντας στρατιώτας παραδίδει ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ παρὰ τῆς Διοικήσεως διωρισμένου ἀρχηγοῦ.

Περὶ Γενικοῦ Γραμματέως

- ιδ'. Ὁ Γενικός Γραμματεὺς διορίζεται ἀμέσως παρὰ τῆς Διοικήσεως.
 ιε'. Διοικεὶ τὸ γενικὸν Γραφεῖον.
 ις'. Προσυπογράφεται εἰς ὅσα δημόσια ἔγγραφα ἐπισήμως ὑπογράφει ὁ Ἐπάρχος.
 ιζ'. Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Ἐπαρχοῦ ἐνεργεῖ τὰ χρέη αὐτός.

Περὶ Ἐπιστάτων

- ιη'. Οἱ Ἐπιστάται ἐκλέγονται μεταξὺ τῶν τιμιωτέρων ἐπαρχιωτῶν διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον.
1. Ἐκαστον χωρίον ἐκλέγει ἓνα ἐκλεκτὸν, ἢ καὶ περισσοτέρους, καθὼς καὶ αἱ Κωμοπόλεις καὶ αἱ Πρωτεύουσαι· ἡ δὲ ψήφος ἐκάστου τῶν ἐκλεκτῶν μετρεῖται μὲ τὴν ποσότητα τῶν οἰκογενειῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶναι ἐκλεγμένος ὁ ἐκλεκτός.
 2. Οἱ ἐκλεκτοὶ οὗτοι συνέρχονται εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, καὶ ἐκλέγουσιν αὐτοὶ τοὺς Ἐπιστάτας.
 3. Τὰ δύο τρίτα εἶναι ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς διὰ νὰ ἔχη κύρος ἡ ἐκλογή.
- ιθ'. Ὁ Ἐπίστατης συνάξει τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐπαρχίας, καὶ κρατεῖ ἀκριβῆ λογαριασμὸν.
 κ'. Δὲν δίδει τὴν παραμικρὰν χρηματικὴν ποσότητα ἀνευ τακτικοῦ ἔγγραφου τοῦ Ἐπαρχοῦ.
 κα'. Δίδει λογαριασμὸν κατὰ τριμηνίαν διὰ τοῦ Ἐπαρχοῦ εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας.
 κβ'. Λαμβάνει διὰ τοῦ Ἐπαρχοῦ τὰς δεδομένας διαταγὰς παρὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας, καὶ ἀνταποκρίνεται μετ' αὐτοῦ.
 κγ'. Ὁ Ἐπίστατης τῶν ἐξόδων προμηθεύει τὰ ἀναγκαῖα τῆς ἐπαρχίας, λαμβάνων τὰ ἐξοδα παρὰ τοῦ Ἐπιστάτου τῶν προσόδων.
 κδ'. Κρατεῖ ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῶν ὅσα λαμβάνει καὶ δίδει.
 κε'. Δίδει λογαριασμὸν κατὰ διμηνίαν διὰ τοῦ Ἐπαρχοῦ εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας.

κζ'. Λαμβάνει διὰ τοῦ Ἐπαρχοῦ τὰς διδομένας παρὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας διαταγὰς, καὶ ἀνταποκρίνεται μετ' αὐτοῦ.

Περὶ Λιμενάρχου

κζ'. Ὁ Λιμενάρχης διορίζεται ἀμέσως ἀπὸ τὸν Ἀρμοστήν, ἐκπληρεῖ καὶ τὰ χρέη τοῦ Ἀστυνόμου.

κη'. Λαμβάνει τὰς διδομένας διαταγὰς παρὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῶν Ἐσωτερικῶν διὰ τοῦ Ἐπαρχοῦ, καὶ ἀνταποκρίνεται μετ' αὐτοῦ.

Περὶ Δημογερόντων

κθ'. Οἱ Δημογέροντες ἐκλέγονται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον.

1. Συνάζονται οἱ κάτοικοι ἐκάστου χωρίου καὶ ἐκλέγουσιν ἓνα Δημογέροντα διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων· αἱ δὲ Κωμοπόλεις καὶ ἡ Πρωτεύουσα ἐκλέγουσι κατὰ τὸν § ε'.

2. Τὰ δύο τρίτα εἶναι ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς διὰ τὴν ἔχρη κύρος ἢ ἐκλογή.

3. Οἱ ἐκλεχθέντες Δημογέροντες λαμβάνουσιν ἔγγραφον ἀποδεικτικὸν τῆς νομίμου ἐκλογῆς τῶν.

λ'. Οἱ Δημογέροντες ὀφείλουσι τὴν ἐκτελεῖν τὰς παρὰ τοῦ Ἐπαρχοῦ διδομένας διαταγὰς.

λα'. Κρατοῦν ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῶν ὅσα λαμβάνουσι καὶ δίδουσι.

λβ'. Δίδουσι λογαριασμὸν κατὰ μῆνα εἰς τοὺς Ἐπαρχοὺς.

λγ'. Οἱ αὐτοὶ ἐκτελοῦσι καὶ τὰ χρέη τῶν εἰρηνοποιῶν Κριτῶν.

λδ'. Ἄν ὁ Ἐπαρχος ἀποδειχθῆ παραβάτης τῶν χρεῶν του, μετακαλεῖται παρὰ τῆς Διοικήσεως καὶ παιδεύεται.

λε'. Ἐάν τις τῶν ἐπιστατῶν, ἢ ὁ γενικὸς Γραμματεὺς, ἢ ὁ Λιμενάρχης κατηγορηθῶσιν ἐπὶ παραβάσει τῶν χρεῶν των, τότε ὁ Ἐπαρχος παύει αὐτοὺς τοῦ ὑπουργήματος, καὶ διορίζει προσωρινοὺς ἀναφερόμενος πρὸς τὴν Διοίκησιν· οἱ δὲ προσωρινοὶ ἐκλέγονται ἀπὸ τὸν Ἐπαρχον μεταξὺ τῶν Δημογερόντων.

λς'. Ἄν εἰς ἢ πλείονες τῶν Δημογερόντων κατηγορηθῶσιν ἐπὶ πα-

ραβιάσει τῶν χρεῶν των. ἡ δὲ κατηγορία παραδεχθῆ συμφώνως παρὰ τοῦ Ἐπαρχοῦ καὶ τῶν Ἐπιστατῶν ἐκπίπτουν τοῦ ὑπουργήματος, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐκλέγονται ἄλλοι κατὰ τὸν § κθ'.

Περὶ Συνελεύσεως τῶν τριῶν Φροντιστηρίων.

Τὰ μέλη καὶ οἱ Γενικοὶ Γραμματεῖς τῶν τριῶν Φροντιστηρίων συνέρχονται μίαν φορὰν τὴν ἐβδομάδα, τὴν Πέμπτην.

Πρόεδρος εἰς αὐτὰς τὰς Συνελεύσεις γίνεται πάντοτε ὁ γηροντότερος, καὶ Ἀρχιγραμματεὺς ἐναλλάξ ἕνας ἀπὸ τοὺς Γενικοὺς Γραμματεῖς.

Ἀναφέρουσιν ἐν κοινῷ τὰς πράξεις των.

Συσκέπτονται, βουλευόνται καὶ ἀποφασίζουσιν περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων.

Αἱ ἀποφάσεις γίνονται διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων.

Οἱ Γεν. Γραμματεῖς ὁμιλοῦν καὶ γνωμοδοτοῦν καὶ ψηφοφοροῦν.

Ἡ Συνέλευσις προβάλλει τὰς ἀποφάσεις της εἰς τὸν Ἀρμοστήν, ὅστις ἂν δὲν τὰς ἀποδέχεται δίδει τοὺς λόγους ἐγγράφως· ἂν μετὰ δευτέραν πρότασιν καὶ ἀπόκρισιν τὰ δύο μέρη δὲν συμφωνήσουν, τότε ἡ Συνέλευσις καθυποβάλλει ἀμέσως τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν ἐπίκρισιν τῆς Ἐθνικῆς Βουλῆς.

Ἡ Συνέλευσις δέχεται ἀναφορὰν κάθε πατριώτου περὶ παντὸς πράγματος.

Κάνει ἄλλος δὲν εἰσέρχεται εἰς αὐτὰς τὰς Συνελεύσεις.

Ὁ Ἀρμοστής συγκαλεῖ τὰ μέλη τῶν τριῶν Φροντιστηρίων καὶ τοὺς Γεν. Γραμματεῖς αὐτῶν, ὡσάκις θελήσῃ.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ὁ ΑΡΜΟΣΤΗΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Ἐπειδὴ εἰς τὴν σύστασιν τῆς Τοπικῆς Διοικήσεως εἶναι ἀμέσως καὶ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα ἡ διάταξις τοῦ Δικαστικοῦ, καὶ εἰς τὴν νῦν κατάστασιν τῆς Κρήτης δὲν ἐφαρμόζεται εὐθὺς ὁ παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Διοικήσεως προεκδοθεὶς ὀργανισμὸς τῶν Δικαστηρίων.

Δ ι α τ ἄ τ τ ε ι .

α'. Ὁ ἐφεξῆς ὀργανισμὸς τῶν Κριτηρίων ὑποβαλλόμενος εἰς τὴν

- ἐπίκρισιν τῆς Ἐθνικῆς Βουλῆς νὰ ἐνεργῆται πρὸς τὸ παρὸν καθ' ὅλην τὴν Κρήτην.
- β'. Τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν νὰ ἐνεργῆσῃ τὰ τῆς συστάσεως καὶ διατάξεως τῶν Κριτηρίων κατὰ τὸν ὀργανισμὸν τοῦτον.

Ἄρθρον 10. — Ὁ Ἄρμοσθής. — Ὁ Γεν. Γραμματεὺς.

Περὶ τῶν Κριτηρίων.

- α'. Οἱ Εἰρηνοποιοὶ Κριταὶ κρίνουν ἀνεκκλήτως διαφορὰς ἕως 40 γροσιῶν.
- β'. Ἐξετάζουν μεγαλητέρας ποσότητος διαφορὰν ἂν δὲν εὐχαριστηθῇ ἐν ἀπὸ τὰ διαφερόμενα μέρη, ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὸ Κριτήριον.
- γ'. Εἰς ὅλην τὴν νῆσον διορίζονται τέσσαρα Κριτήρια πρῶτα, καὶ ἐν Ἄνωτερον.
- δ'. Καθὲν ἀπὸ τὰ πρῶτα Κριτήρια ἔχει τρία μέλη, τὸ Ἄνωτερον ἑπτὰ.
- ε'. Οἱ Κριταὶ ἐκλέγονται καὶ διορίζονται κατὰ τὸν ἐφεξῆς τρόπον. Κάθε ἐπαρχία ἐκλέγει κατὰ τὸν § . . . τοῦ ὀργανισμοῦ τρεῖς πατριώτας τιμίας διαγωγῆς, ἡλικίας ἀπὸ 30 ἕως 50 χρόνων, συνέρχονται ὅλοι ὅπου διατρίβει ὁ Ἄρμοσθής, ὅστις ἐξ αὐτῶν λαμβάνει 19 μέλη, τὰ μὲν 7 διὰ τὸ Ἄνωτερον Κριτήριον, τὰ δὲ 12 διὰ τὰ πρῶτα τέσσαρα Κριτήρια.
- ς'. Τῶν λοιπῶν ἐκλελεγμένων τὰ ὀνόματα καταγράφονται εἰς χωριστὴν σημείωσιν ἀπὸ τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐξ αὐτῶν ἀντικαθίσταται ὅταν διὰ θάνατον ἢ ἔγκλημα λείψῃ μέλος τι τῶν Κριτηρίων.
- ζ'. Κάθε Κριτήριον ἔχει ἓνα Γραμματεῖα διοριζόμενον ἀπὸ τὸν Ἄρμοσθῆν.
- η'. Εἰς κάθε Κριτήριον πρόεδρος εἶναι πάντοτε ὁ γεροντότερος.
- θ'. Τὰ πρῶτα Κριτήρια διατρίβουν εἰς τὴν Πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας ὅπου εἶναι ὁ Ἐπαρχος.
- ι'. Τὰ πρῶτα Κριτήρια συσταίνονται ἀπὸ ἓν

1. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κισάμου· καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐκτείνεται εἰς τὰς ἐπαρχίας Κισάμου, Σελίνου, Χανίων καὶ Ἀποκορώνου.

2. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀμαρίου· καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐκτείνεται εἰς τὰς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, Ρεθύμνης, Ἀγ. Βασιλείου καὶ Μυλοποτάμου.

3. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακιῶν· καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐκτείνεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν μόνην τῶν Σφακιῶν.

4. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Πυργιώτισσας· καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐκτείνεται εἰς τὰς ἐπαρχίας Πυργιώτισσαν, Μεσαράν, Μονοπρόσωπον καὶ Μαλεβύζιον.

ια'. Τὰ πρῶτα Κριτήρια κρίνουσιν καὶ ἀποφασίζουσιν ἀνεκκλήτως διαφορὰς ἕως διακοσίων γροσίων.

ιβ'. Αἱ μεγαλήτεροι διαφοραὶ ἐκκαλοῦνται εἰς τὸ Ἀνώτερον Κριτήριον.

ιγ'. Κρίνουσιν ἀνεκκλήτως καὶ τὰς μικρὰς ἐγκληματικὰς ὑποθέσεις.

ιδ'. Κρίνουσιν καὶ μεγάλας· τὰς δὲ περὶ αὐτῶν ἀποφάσεις τῶν στέλλουσι εἰς τὸ Ἀνώτερον μὲ ὅλα τὰ ἔγγραφα τῆς διαδικασίας.

ιε'. Τὸ Ἀνώτερον Κριτήριον εὐρίσκειται ὅπου εἶναι ἡ Διοίκησις.

ισ'. Δὲν δέχεται πρωτοπαρουσιαστον ὑπόθεσιν.

ιζ'. Ἐπικυρόνει ἀνεκκλήτως ὅλας τὰς ἀποφάσεις τῶν πρώτων Κριτηρίων.

ιη'. Ὅσας δὲ τροποποίησιν ἢ ἀναιρέσιν καὶ ἄλλως ἀποφασίσιν, ἐκκαλοῦνται εἰς τὸ Ἀνώτερον τῆς Ἑλλάδος Κριτήριον.

ιθ'. Τὰ Κριτήρια δὲν λογιζοῦνται πλήρη, εἰμὴ ὅταν ἦναι παρόντα ὅλα αὐτῶν τὰ μέλη.

κ'. Κρίνουσιν κατὰ τοὺς νόμους τῆς Ἐθνικῆς Διοικήσεως κατὰ τὸν § Π' τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.

κα'. Αἱ ἀποφάσεις τῶν γίνονται διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων.

κβ'. Ὅλα τὰ Κριτήρια χρεώστοῦν νὰ στέλλουσι κατὰ μῆνα εἰς τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν εἰδήσεων ὅλων τῶν πράξεων τῶν.

κγ'. Λαμβάνουσιν πρὸς τὸ παρὸν ἀπὸ τοῦ Φροντιστήριου τῶν Ἐσωτερικῶν τοὺς κανονισμοὺς τοῦ δικάζειν, καὶ τὰς ἀναγκαίας εἰς τὸ χρέος τῶν ὀδηγίας.

κδ'. Κατὰ τὸν § ρη. τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος, αἱ ἐγκληματικαὶ ὑποθέσεις κρίνονται παρρησίᾳ.

κε'. Ὁ Κριτὴς νὰ μὴ ἦναι συγγενὴς μὲ κἀνὲν ἀπὸ τὰ διαφοροῦμενα μέρη.

κς'. Οἱ Κριταὶ δὲν ἀλλάσσονται εἰ μὴ μόνον δι' ἐγκλημα.

κζ'. Ὁ Ἀρμοστὴς διορίζει ἕνα γενικὸν συνήγορον. ὅστις ἐκ μέρους τῆς Διοικήσεως ἐγκαλεῖ εἰς τὰ Κριτήρια καὶ κατηγορεῖ τοὺς διαφοροὺς πολιτικοὺς καὶ πολεμικοὺς Ὑπουργούς.

κη'. Οἱ Κριταὶ ὑποκίονται εἰς εὐθύνην δι' ἐγκλημα, διαφθοράν, ἢ παράβασιν τῶν χρεῶν τῶν.

κθ'. Ὁ γενικὸς συνήγορος συνάξει τὰς ἀποδείξεις τῆς κατηγορίας καὶ τὰς παρουσιάζει εἰς τὸν Ἀρμοστήν.

λ'. Ὁ Ἀρμοστὴς παύει πρὸς καιρὸν τὸν κατηγορούμενον Κριτὴν, καὶ στέλλει τὰς ἀποδείξεις εἰς ἄλλο Κριτήριον, ἢ γουν τὸ Ἀνώτερον, ἂν ὁ κατηγορούμενος ἦναι μέλος ἑνὸς τῶν πρώτων Κριτηρίων, ἢ εἰς κἀνὲν ἀπὸ τὰ πρώτα, ἢ εἶναι μέλος τοῦ Ἀνωτέρου Κριτηρίου.

λα'. Τὸ Κριτήριον ἐξετάζει λεπτομερῶς καὶ ἀκριβῶς τὴν κατηγορίαν, καὶ ἂν τὴν εὕρη δεκτὴν, τότε ὁ Ἀρμοστὴς στέλλει τὸν κατηγορούμενον κριτὴν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν μὲ ὅλας τὰς ἀποδείξεις τῆς κατηγορίας, διὰ νὰ κριθῆ ἐκεῖ κατὰ τὸν § . . . τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.

λβ'. Ὅλαι αἱ ἐμπορικαὶ ὑποθέσεις κρίνονται ἀνεκκλήτως δι' αἰρετοκρισίας.

λδ'. Πέντε νὰ ἦναι πάντοτε αἱ αἰρετοκριταί. ἕνα διορίζει ὁ Ἐπαρχος καὶ δύο ἐκλέγει ἕκαστον τῶν διαφοροῦμένων μερῶν.

Εἰς τοιαῦτα παράκαιρα ἔργα κατεγίνετο ὁ Ἀρμοστὴς καὶ οἱ Κρήτες τότε περὶ δὲ τὴν 12 Ἰουλίου ἐπιπεσόντες αἰφνης οἱ περὶ τὸν ὄπλαρχηγὸν Γεώργιον Δρακονιανόν, τὸν Ἰωάννην Μουτσάκη, τὸν Γεώργιον Λούπην καὶ πολλοὶ ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος, ἐκυρίευσαν τὸ χωρίον Ταράτσον οὐ μακρὰν ἀπέχον τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας, προσπαθήσαντες παντὶ σθένει νὰ τὸ κατέχωσιν ὡς ἰσχυρόν· ἐξῆλθον ὁμοῦ παρευθὺς οἱ Τούρκοι πολεμήσαντες πεισματω-

δῶς διὰ νὰ τὸ ἀνακτήσωσιν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν. ὅτε ἐφονεύθη μετ' ἄλλων καὶ ὁ Χ. Δερβίσης Γιανιτάρης. ὁ ὀμηρέυσας εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου. Ἐπανελάθον οἱ Τούρκοι μετ' ὀλίγον τὴν μάχην ἀποφασιστικῶς ἐπελθόντες πολυπληθέστεροι καὶ μὲ κανόνια δι' ὅλης δὲ τῆς ἡμέρας μαχόμενοι καὶ ἐφορμῶντες πεισματωδέστατα κατὰ τῶν ὀχυρωμένων Ἑλλήνων, ἐπίστρεψαν ἀπρακτοί, ἀφοῦ ἀπώλεσαν, ὡς λέγεται, περὶ τοὺς 170 καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί, τοὺς ὁποίους μετέφερον διὰ λέμβων εἰς τὸ φρούριον· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ ἐπληγώθησαν τότε καὶ ἕως εἴκοσιν ἐκ τῶν Ἑλλήνων.

Μὴ ὑποφέροντος ὅμως οἱ Τούρκοι τὴν πλησίον στρατοπέδουσιν τῶν ἀντιπάλων των, ἐμαχανεύοντο παντοιοτρόπως νὰ τοὺς κακοποιήσωσιν· ἐξῆλθον λοιπὸν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν καὶ εἰς ἔνεδραν ἕως διακόσιοι, κρυφθέντες εἰς ἐρειπωμένον οἰκημα, κείμενον μεταξὺ τοῦ Ταράτσου καὶ τοῦ χωρίου Μακρυτοίχου· ὀλίγοι δὲ τινες ἐξ αὐτῶν περιεφέροντο ἐξωθεν δίκην κυνηγῶν. Οἱ δὲ εἰς τὸν Ταράτσον διαμένοντες Ἕλληνες ἰδόντες αὐτοὺς ὀλιγόρησαν τὸ πρῶτον· ὄρμησαντες λοιπὸν πολλοὶ κατ' αὐτῶν περιέπεσαν ἀπροσδοκῆτως εἰς ἔνεδραν, ἔπεσαν δὲ μὲ ὄρμην τότε κατ' αὐτῶν οἱ ἐνεδρεύοντες καὶ ἐφόνευσαν αἰφνης τριακονταεξὶ ἐκ τῶν προπορευομένων, συλῆσαντες καὶ τὰ ὄπλα των, ἤθελον δὲ πάθει καὶ χεῖρονα τούτων, ἀν οἱ Τούρκοι δὲν ἔπαυσον εὐθύς τὴν καταδίωξιν ὑποπτεύσαντες ἐναντίαν ἔνεδραν. Πολλὰ τοιαῦτα συνέβαινον καθ' ἡμέραν σχεδὸν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη· ἐπὶ τέλους δὲ, ἐπιμείναντες οἱ δραστήριοι Σελινιώται καὶ πολιορκήσαντες τὸν Ταράτσον ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, κατηνάγκασαν τοὺς ἐν αὐτῷ νὰ τὸν ἐγκαταλείψωσιν ἐν νυκτὶ μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν, καὶ ν' ἀναχωρήσωσιν· ὅτε καὶ ἔγειναν οἱ Τούρκοι κύριοι ὅλου σχεδὸν τοῦ πεδίου τῆς Κυδωνίας.

Συγχρόνως δὲ τότε ἐπανελάθον τὸ θάρρος των καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Ρεθύμνης· ὁ δὲ Ἄρμωστής ἐν ὄλῳ τούτῳ τῷ διαστήματι κατεγίνετο νὰ κάμνη θεσμούς διὰ τὴν Κρήτην. Ἐξῆλθον λοιπὸν πολλοὶ Τούρκοι, καὶ ἐκεῖθεν ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν φυλακῶν, τοὺς ἀντέκρουσαν ὅμως ἰσχυρῶς οἱ περὶ τὸν Τσουδερόν Λαμπατοὶ καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Στρατῆν Δεληγιαννάκην καὶ Μανώλην Ρου-

στεφανόν Ρεθύμιοι, και τούς κατεδίωξαν μέχρι του φρουρίου φουέσαντες και ζωγήσαντες τριάκοντα ἐξ αὐτῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἔφθασεν εἰς Ἡράκλειον και ὁ ὑπὸ τὸν Ἰσαμὴλ Γριβαλτάρην διεθυνόμενος Αἰγυπτιακὸς στόλος, συγκεῖμενος ἐκ 50 περίπου πλοίων πολεμικῶν και φορτηγῶν· ἀφοῦ δὲ ἀπεβίβασε τροφάς, πολεμεφόδια, τρεῖς χιλιάδας νέου στρατοῦ και τὸν νέον στρατάρχην τῶν κατὰ τὴν Κρήτην Τουρκικῶν στρατευμάτων, ἄλλον Ἀλβανὸν Χουσεήμπεην καλούμενον, διάδοχον τοῦ ἀποθανόντος Χασάν πασᾶ ἀνεχώρησεν ἀπρόσβλητος πάλιν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὡς ἦλθεν οὕτως ἐκείθεν και πρότερον εἰς Κρήτην. Οἱ Κρήτες εἶδον μὲ πολλὴν κατῆφειαν και ταύτην τὴν ἀπόβασιν εἰς τὴν πατρίδα των, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἠλπίζον τοῦλάχιστον ὅτι ἠδύναντο νὰ ὑπερασπισθοῦν διὰ θαλασσίου δυνάμεως, ἐπειδὴ και ἡ Κεντρικὴ Διοίκηση εἶχεν ἤδη κατὰ τι ἀντιληφθῆ τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, και ἡ Ὑδρα διὰ τοῦ Ἀρμοστοῦ εἶχε συμμεθεῖξει τοῦ ἀγῶνός των. Ὁ νέος ὁμως στρατάρχης, Ἀλβανὸς ἀκάματος και δραστήριος, ἤρχισεν εὐθύς νὰ προετοιμάζῃ τὰς δυνάμεις του. Εὖρε δὲ οὗτος τότε τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας σχεδὸν ὑποτεταγμένας και κατεχομένας ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τὰ πολλὰ παθήματα, ἅτινα εἶχον πρότερον ὑποστῆ ὑπ' αὐτῶν, και ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῆ ταχέως ἐναντίον τῶν διακαρτερούντων εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Κρήτης πολεμιστῶν.

Κρίσιμος βεβαίως ἦτον ἡ περίστασις ἐκείνη διὰ τὴν Κρήτην, ἀλλὰ κρίσιμωτάτη ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ καταστηθῆ δι' ὅλην τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ἐλήφθη καμμία φροντίς γενικῆ; Τινὲς τῶν βουλευτῶν (1) τῶν Κρητῶν ἐπρότεινον ἐπανεληθμένως εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν, ὅτι εἶναι λίαν ἀναγκαῖον νὰ σταλῆ ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνάμεις τις ἐκ χιλίων περίπου ἀνδρῶν, και νὰ ἀποβιβασθῆ αὐτὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μιραμπέλου, διὰ νὰ φέρῃ ἐκείθεν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὸν ἐχθρὸν, ἵνα μα-

(1) Τοιοῦτοι ἦσαν τότε ὁ Ζαχαρίας Πρακτικίδης, ὁ Ἐμ. Ἀντωνιάδης και ὁ Δημήτριος Παρδαλάκης.

ταιώση τὸ μέγα σχέδιον. Παρέστησαν τὰς ὀχυρὰς ἐκεῖ θέσεις, τὴν προθυμίαν τῶν κατοίκων εἰς τὸ νὰ ἐπαναλαβῶσι τὸν ἀγῶνα, ἅμα ἰδόντες τοιαύτην συνδρομὴν, ὅποτε δὲν εἶχον λείψει πώποτε καὶ διάφοροι ἔνοπλοι περιφερόμενοι εἰς τὰ ἐκεῖ ὄρη, καὶ τὴν μεγίστην τέλος πάντων ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀπασφαλῶσι κατὰ τὴν Κρήτην τὴν Αἰγύπτιον δυνάμιν μακρᾶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ κέντρου τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ τίς ἤκουεν αὐτῶν τοὺς λόγους τούτους; Περυσιωμένοι δὲ τινες διὰ τὴν κατὰ τοῦ Δράμαλη νίκην ἐθεώρησαν ἀνεμῶλια ταῦτα, καὶ ἀντέπραξαν εἰς τὴν πρότασιν, χωρὶς νὰ προνοήσωσιν ὅτι ἐπὶ ἤρχετο κατόπιν ἄλλος φοβερώτερος καὶ ἐπικινδυνώστερος ἐχθρός. Ἔβαινε λοιπὸν ἡ Κρήτη καὶ τότε ἀβοήθητος τὴν κατεπλάκωσαν αἱ ὑπερτεροῦσαι τοῦ ἐχθροῦ δυνάμεις, ἔκαμαν νὰ σιγήσωσι τέλος πάντων πρὸς καιρὸν τὰ ὄπλα τῆς, καὶ τὴν κατέστησεν ὁ Αἰγύπτιος γέφυραν ἀσφαλῆ, ἀφ' ὅπου μετέβαιναν ἀνενόηλητος, ὅσῳκις ἤθελε εἰς Πελοπόννησον, ἦτοι εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγγνα τῆς ὅλης Ἑλλάδος, τὴν ὅποιαν καὶ ἠπειλῆσε, κατερῆμωσε, καὶ ἤθελεν ἴσως ἐπιφέρει τὴν ἐντελῆ καταστροφὴν αὐτῆς τε καὶ τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἂν ἡ ἔνδοξος ναυμαχία τῶν Ναβαρίνων δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῶν τριῶν συμμάχων δυνάμεων, καὶ ἂν Γαλλικὸς στρατός δὲν ἐπρόφθανεν εἰς Πελοπόννησον νὰ ἐκδιώξῃ τὸν ἐχθρὸν, καὶ νὰ σώσῃ ἕλον τὸ ἔθνος.

Ὁ Ἀρμοστής μετὰ τὰ συμβάντα εἰς Ἀρκοῦδαιναν μετέβη εἰς Βρύσας, χωρὶς τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν νέαν τάξιν τῶν πραγμάτων, καὶ νὰ δυνήθῃ νὰ ἀντιπρακτάξῃ δυνάμιν εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ νέου στρατοῦ τοῦ Ἀλβανοῦ. Ἡτοιμάζετο λοιπὸν οὗτος νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐκείθεν, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἀνέβαλεν ὁ νέος ὁμῶς πολέμιος, δραστηριώτερος καὶ ἐμπειροπόλεμος, ἠτοιμάζετο, καὶ ἐκινεῖτο, καὶ καθ' ἑκάστην ἐβλαπτεν ἐπιπροσκαλεῖ ὁ πρῶτος τοὺς Σρακκιανούς νὰ ἐκστρατεύσωσιν, ἀλλ' ὀλίγον ἐκείνοι ἐκινουῦντο ἐπιπροσκαλεῖ ὡσάυτως καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν ὀπλοφόρους διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἀλλὰ καὶ εἰς τούτους εἶχον αὐξηθῆ αἱ ἐκ τῆς Συνελεύσεως γεννηθεῖσαι δυσχερεῖσαι (1), προσέτι καὶ διὰ

(1) Ὅρα συγγραμμάτων II. Νικολαΐδου περὶ Κρήτης ἐν σελ. 14.

τὴν ἀπροσδόκητον ἀποθίβασιν τοῦ νέου στρατοῦ εἰς Ἑράκλειον διὰ τοῦτο δὲν ἐπέιθοντο καὶ αὐτοί. Εἶχε λοιπὸν ἤδη περιφρονηθῆ ἡ διοίκησις τοῦ Ἄρμωστοῦ ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς πολεμίους, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφιλανθρωπέυθη πρότερον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας· ὁ Ἄρμωστὴς Τομπάζης εἶχεν ἀναντιρρήτως τὴν εὐγενῆ φιλοδοξίαν νὰ φανῆ χρήσιμος εἰς τὴν Κρήτην, καὶ δι' αὐτῆς καὶ εἰς τὸ ἔθνος, ἀπεύχεν ὅμως πολὺ τοῦ νὰ γνωρίζῃ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ φθάσῃ εἰς τόσον ἐνδοξον σκοπόν.

Συνήθροισε τέλος πάντων ἕως δύο χιλιάδας ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Σφακίων, Ρεθύμνης, Λάμπης, Ἀμαρίου καὶ Γορτύνης· διότι τοὺς περὶ τὴν Κυθωνίαν ὀπλοφόρους, οἵτινες ἠδύνατο νὰ ἐπιβαρύνωσι πολὺ εἰς τὸν στρατὸν του καὶ νὰ τελεσφορήσουν εἰς τὸν σκοπὸν του, ἀφῆκε νὰ ἀντιπολεμῶσι τοὺς ἀντεκδίκησιν πένοντας τότε Σελινιώτας καὶ λοιποὺς Χανιώτας. Γενικὸν δὲ ἀρχηγὸν ὅλου τοῦ στρατοῦ εἶχε διορίσει τὸν Ραῦσον Βουρδουμπᾶν, καὶ ὑπ' αὐτὸν ἦσαν ὁ Γεώργιος Τσουδερός, ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης, ὁ Πωλυγεωργάκης καὶ πολλοὶ ὀπλαρχηγοὶ μετ' αὐτῶν, πρὸς δὲ καὶ ὅλον τὸ ἐπικουρικὸν ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἀρχηγίαν τοῦ Παναγῆ Σουλιώτου, Δημητρίου Καπαντάρου καὶ Παναγῆ Μιτυληναίου, ὁ δὲ ἀριθμὸς ὅλων τούτων συνέκειτα ἐκ 3,000 περίπου. Συσκεφθεὶς λοιπὸν μετὰ τῶν εἰρημένων ὀπλαρχηγῶν, ἐκινήθη καὶ ὁ Ἄρμωστὴς περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου ἐπὶ σκοπῶν νὰ προσβάλωσι καὶ ἐμποδίσωσι τὸν Χουσεήμπεην, ὅστις ἐστρατοπεδευμένος τότε μὲ 12 χιλιάδες περίπου στρατοῦ ἐξ ἵππέων καὶ πεζῶν συγκειμένου εἰς Ἀγίαν Βαρβάραν, πεδινὸν χωρίον τῆς Γορτύνης, προπαρασκευάζετο νὰ προχωρήσῃ καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης. Οἱ Ἕλληνες, καὶ τοὶ ἀσυγκρίτως ὀλιγότεροι, ἀντιπαρετάχθησαν προθύμως εἰς Γέργερην καὶ Ἀμουργέλας, χωρὶα ὄχυρά κείμενα εἰς τὰς ὑπωρείας τῆς Ἰδης· ἦσαν δὲ βέβαιαι ὡς ἐκ τῶν ἀσφαλεστάτων θέσεών των, ὅτι ἠδύνατο καὶ νὰ βλάψωσι σημαντικὰ τοὺς πολεμίους των. Ἀλλὰ τί συνέβη καὶ ἐνταῦθα; Ὅτι εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ συμβαίῃ πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀταξίαν, ὅταν μάλιστα συνοδεύηται αὐτὴ καὶ μὲ προηγουμένας δυσαρεσκείας.

Δύο ἢ τρεῖς πρὸ τῆς μάχης ἡμέρας, παραλαβὼν ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς Βουρδουμπᾶς τριακοσίους ἐκ τῶν ὑπ' αὐτόν, ἦλθεν εἰς Αὐλο-

πόταμον ἐπιμένων νὰ ἐπιβάλη καὶ διὰ τῆς βίας εἰς τοὺς ὀπλοφόρους ἐκείνης τῆς ἐπαρχίας τὸν Ρουσάκην ὡς ὀπλαρχηγόν, περὶ οὗ καὶ πρότερον ἐλαλήσαμεν.

Ἄν καὶ κατακρίνωμεν ὡς ἄλογον τότε τὴν ἐπίμονον ἄρνησιν καὶ τούτων, ὅσον δικαία καὶ ἂν ὑποτεθῆ εἰς ἄλλον καιρόν, δὲν δύναμεθα εἰμὴ νὰ θεωρήσωμεν ὡς μᾶλλον ἄξιοκατάκριτον καὶ ὅλως ἀτοπον τὸ κίνημα τοῦ εἰρημένου ἀρχηγοῦ εἰς τοιαύτην δεινὴν ἐποχὴν· διότι ὄχι μόνον ἐπέφερε τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν τῶν κατοίκων ὅλων τῶν μερῶν ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ τὸ δυστυχὲς ἀποτέλεσμα τῆς ἥττης εἰς μάχην, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξήρτατο ἡ κατανάγκασσις τῆς ὀπισθοχωρήσεως ἢ τοῦλάχιστον τῆς ἀναγκαισίσεως τοῦ πολεμίου, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἤθελον ἐνθαρρυνθῆ οἱ Ἕλληνας, καθὼς συνέβη καὶ πρότερον εἰς παρομοίας δεινὰς περιστάσεις, λ. χ. ἐπὶ τῆς γενικῆς ἐκστρατείας τοῦ Σερίφπασα· καθὼς καὶ ὅτε ἤλθεν εἰς αὐτὰ τὰ μέρη καὶ αὐτὸς ὁ φοβερὸς Χασάνπασα.

Ἐν τούτοις ἐπέστη τέλος καὶ ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνας ἔπρεπε νὰ δοκιμάσωσι κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τὴν τύχην τῶν ὄπλων των. Καταβάντες λοιπὸν ἐκ τούτων τινὲς ἐπροχώρησαν καὶ ἐγγὺς τῶν σκηνῶν τῶν πολεμίων, φονεύσαντες καὶ πέντε Τούρκους ἐκεῖ. Περιαθροίσαντες δὲ ἐκεῖθεν ἔπειτα ζῶα ἀμύπολλα, ἤλαυνον αὐτὰ δρομαίως πρὸς τὰς θέσεις των.

Οἱ πολέμιοι δὲν ἠδύναντο βεβαίως τότε νὰ βλέπωσι μὲ ἀδιαφορίαν τοῦτο. Ὄθεν καὶ ἐπιδραμόντες ὅλοι σχεδὸν οἱ ἰππεῖς κατεδίωξαν μέχρι τῶν Ἀμουργελῶν τοὺς τολμητίας Ἕλληνας· ἐνταῦθα ὁμως συνήφθη μάχη σφοδρά· καὶ νῦν μὲν ἀπάθουν οἱ Τούρκοι πεισματωδῶς τοὺς ἐναντίους, μαχόμενοι πολλοὶ ἐναντίον ὀλίγων, νῦν δὲ τανάπαλιν, ἐφορμῶντες οἱ ὀλίγοι ἀντέκρουον παραδόξως τοὺς πλειοτέρους, διὸ καὶ ἔπιπτον πολλοὶ ἐκατέρωθεν.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξῦ τοιούτων συγκρούσεων ἔτυχον αἰφνιδίως νὰ εὐρεθῶσιν ἐπὶ τινος ἐκ τῶν παρακειμένων λόφων Ἕλληνας πολλοί, τοὺς ὁποίους ἔσπευσαν παραχρῆμα νὰ περικυκλώσωσιν οἱ ἰππεῖς. Ἀπεμαχοντο δὲ δεινῶς οὗτοι ἐκεῖ διακαρτερήσαντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν, καὶ φονεύσαντες πολλοὺς τῶν ἐφορμησάντων ἰππέων· ἔτρεχον δὲ πολλαχόθεν μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ οἱ συναγωνισταί, διὰ νὰ

δώσωσι χεῖρα ἀρωγόν εἰς τοὺς κινδυνεύοντας, ἀλλ' εἰς μάτην ἀπέβησαν αἱ προσπάθειαι τῶν· διότι καὶ οἱ ὑπεναντίοι ἐσυσσώρευοντο περὶ τὸν λόφον ἵππεῖς καὶ πεζοὶ πλείοτεροι, ὅθεν καὶ ἐβλάπτοντο μάλλον οἱ ἐπιβοηθοὶ Ἕλληνες ἢ ὠφελοῦντο· διὸ καὶ ἀποκαμόντες ἐπὶ τέλους ἐθυσιάσθησαν ἐκεῖ περὶ δαίλην ἕως ὀγδοήκοντα ἐκ τῶν εἰς τὸν λόφον εὐρεθέντων, παραδόξως διασωθέντων ἐξ ὅλων 13—20· ἔπεσαν δὲ μεταξύ τούτων καὶ οἱ ἐξῆς γενναῖοι καὶ ἔμπειροι πολεμισταὶ Παναγῆς ὁ Μιτυληναῖος, ὁ ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ἀγωνισάμενος ἐν Κρήτῃ καὶ πολλάκις ἀρστεύσας, καὶ ὁ Κρῆς Γορτύνης Ἀστρινός, ἕτερος παρὰ τὸν Κατζιδάκην, ὁ συναγωνισάμενος ἐπίσης ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τοῦ Νικηταροῦ καὶ πολλάκις ἀρστεύσας· ἐν τῷ αὐτῷ δὲ καταστάσει ἐπελθοῦσα τέλος ἡ νύξ διέλυσε τὴν πεισματώδη ἐκείνην μάχην, καθ' ἣν ἐφρονεῦθησαν μὲν ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἕως 150, καὶ ἰτραυματίσθησαν πολλοί, ἔπεσαν δὲ καὶ ἐπληγώθησαν καὶ ἐκ τῶν πολεμίων 500, ὡς ἐβεβαιώθη ὕστερον· ἐκ δὲ τῶν ἔππων τῶν ἐφρονεῦθησαν ὑπὲρ τοὺς 100· ἐν τοσούτῳ ὅμως οἱ μὲν Τούρκοι ἐνίκησαν τότε, οἱ δὲ Ἕλληνες ἐφάνησαν νικημένοι. Διελύθη λοιπὸν τότε σχεδὸν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς τὴν ἐπομένην νύκτα, ὁ δὲ Ἀρμωστὴς ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Γέργερης μὲ κίνδυνον συνοδευθεὶς ὑπ' ὀλίγων εἰς Λύλοπόταμον.

Τὴν δ' ἐπιούσαν τῆς μάχης ἐπέδραμον οἱ νικηταὶ Τούρκοι εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Γορτύνης, φθάσαντες καὶ ἕως εἰς Τυμπάκιον· κατακούσαντες καὶ καταφθείραντες πάλιν πᾶν τὸ προστυχόν· ἐφορμήσαντες δ' ἐκείθεν πρὸς κακοποίησιν καὶ τινῶν προσφυγόντων εἰς τὸν λεγόμενον Λαβύρινθον ἀντεκρούσθησαν γενναίως ὑπ' αὐτῶν. Ἐφόνευσαν οὗτοι ἐνταῦθα Τούρκους τινάς· συγκρούσεως δὲ γενομένης, ἀπέτυχον οἱ Τούρκοι, καὶ ἐπανακάμψαντες εἰς τὸ στρατόπεδόν των, παρεσκευάζοντο διὰ μέλλουσαν ἐκστρατείαν.

Διελύθη λοιπὸν τότε τοιοῦτος Ἑλληνικὸς στρατὸς, ὅστις κατὰ πάντα τρόπον ἠδύνατο νὰ ἀντιπαρατάσσεται παντοῦ· ἀλλ' ὁ μὲν πολέμιος ὠφελῆθεις ἐκ τοιούτων τυχαίων περιστάσεων, ἐπέδραμε μετ' ὀλίγον ἀνενόχλητος καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, καταπλήττων παντοῦ καταφθείρων διὰ πυρός, διὰ τῆς μαχαίρας καὶ τῆς αἰχμαλωσίας. Ὁ δὲ Ἀρμωστὴς μεθ' ἡμέρας τινὰς εἶχεν ἐπιβῆ

τὴν κατὰ τοὺς Καλοὺς Λιμένας σταθμεύουσαν γολέταν του, ἔλθων εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, καὶ ἀφήσας εἰς τὸν ἀντίπαλον τὸ στάδιον πλέον ἐλεύθερον. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη καὶ τελευταία μάχη, ἣν ἐπεχείρησεν ὁ Ἄρμοστῆς ἐν Κρήτῃ, ἀτυχῆς ὄχι τόσον διὰ τὴν ἥτταν, τὴν ὁποῖαν οἱ Ἕλληνες ὑπέστησαν, διότι καὶ ἡ νίκη καὶ ἡ ἥττα ἐπίσης εἶναι κοινὰ τοῖς πολεμουμένοις, ἀλλ' ὅσον διὰ τὰ μείζονα αὐτῆς ἀθεράπευτα δυστυχήματα.

Ἄν ὅμως ὁ Ἄρμοστῆς εἶχε τὸν κοινὸν νοῦν νὰ ἀποφύγῃ τὸ νὰ συγκαλέσῃ Συνέλευσιν εἰς Ἀρκοῦδαιναν εἰς ἐποχὴν μάλιστα καθ' ἣν ἀπῆτοῦντο δραστήρια πολεμικαὶ ἐργασίαι, προσέτι, ἂν εἶχε καὶ νοῦν στρατηγικόν, ἦτο εὐκολὸν ἀκόμη νὰ προλάβῃ καὶ τὸ μέγα τοῦτο κακόν. Ἄντι δηλονότι νὰ ἔλθῃ εἰς Κισάμον, εἰς τὸ τελευταῖον τῆς Κρήτης ἄκρον, εἶχε τὴν δύναμιν ἔτι νὰ στήσῃ ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ὀπισθεν τοῦ ἐχθροῦ τοῦ ἀπὸ τὰ ἀνατολικά μέρη, ὅτε συνεικνιέτο ἐκεῖνος φοβερὸς πρὸς τὰ δυτικά. Ἐὰν δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Ἄρμοστῆς μετέβαινε κατόπιν ὁ ἴδιος ἐκεῖ, ἦσαν ἔτοιμοι οἱ εἰς τὰ ὄρη ἐκεῖνα παραφερόμενοι ἔτι ἔνοπλοι νὰ τὸν ὑποδεχθοῦν προθύμως· ἡ δὲ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα παρούσα του ἠθελὲν ἐγκαρδιώσασαι αὐτούς, τοὺς ὡς σωτήρα ἀναμένοντας αὐτόν· ἠθελον δὲ ἐπαναλάβῃ τὸν ἀγῶνα καὶ οἱ καθ' ὑπόκρισιν ὑποταχθέντες, καὶ ἠθελε τέλος συστήσῃ ἐκεῖ στρατόπεδον ἰσχυρόν, ὅπου καὶ ὑπῆρχον ἅπαντα τὰ τῆς διατροφῆς ἄφθονα, ἂν λέγομεν, ὁ Ἄρμοστῆς ἐπραττεν αὐτως, ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν δραστήριον πολέμιόν του μέγαν ἀντιπερισπασμὸν, ὥστε καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ ἢ νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, ὡς ἐπραξάν πολλάκις πρότερον καὶ οἱ Κρήτες εἰς παρομοίας ἄλλας περιστάσεις, ἢ νὰ τὸν ἀναγκασθῇ τοῦλάχιστον ἐκεῖ, διὰ νὰ μὴν ἐπιφέρῃ ἔπειτα τὸν γενικὸν ὄλεθρον. Ἡ Κρήτη, φύσει, ὄρεινή, παρέχει ὄχι μόνον καταφύγια ἐν καιρῷ ἀνάγκης εἰς τοὺς στρατηγικούς.

Ἄντι δὲ πρὸς τούτοις νὰ ἐπιβῇ εἰς τὴν γολέταν, ἠθελε διατάξῃ αὐτήν, καὶ κἀνὲν ἄλλο πλοῖον ἀπὸ τὰ πρόχειρα, ἂν εἶχεν ὀδηγὸν τὴν ἐμπειρίαν, νὰ ἐπιτεθοῦν εἰς τὸ παραλίως κείμενον φρούριον τῆς Ἱεραπότνου, νὰ κανονοβολήσουσιν αὐτὸ καὶ νὰ τὸ κατακτήσωσιν εὐκόλως διὰ τὴν ἀθλιότητά του· τότε δὲ εὐκόλως ἠθελὲν εὑρεῖ

καιρόν νά καθαρίσῃ καί τήν ὄχυράν Σιτείαν ἀπό τοὺς Τούρκους, ὥστε νά συγχύσῃ τοὺς ἀντιπάλους του, καί φανῇ ἰσχυρότερος ἐκείνων· διότι καί τὰ ὄπλα τῶν δυτικῶν μερῶν ἤθελον φανῇ τότε καί τολμηρότερα παρὰ πρότερον καί ἡρωϊκώτερα· ἐάν τις θέλει νά νικᾷ, πρέπει ἀδιακόπως νά κτυπᾷ τὸν ἐχθρόν του, καί ὅπου εἶναι πρὸς τοῦτοις δυνατὸν νά τὸν κτυπᾷ· ἠδύνατο δὲ οὕτω νά προλάβῃ τὸν κίνδυνον τῆς πτώσεως τῆς Κρήτης, καί δι' αὐτῆς νά ἀπαλλάξῃ καί ὅλον τὸ ἔθνος ἀπὸ τρομεροῦς κλονισμοῦς, τοὺς ὁποίους ἐπέφερε μετ' ὀλίγον κατ' αὐτοῦ ὁ Μεχμεταλῆς· ἀλλ' οὐ παντὸς πλεῖν εἰς Κόρινθον, κατὰ τὸ γνωμικόν. Ἀπέτυχε λοιπὸν διὰ τὰ πολιτικὰ καί στρατηγικὰ ἀμαρτήματά του ταῦτα ὁ Ἄρμωστῆς· ἀλλὰ καί οἱ Κρήτες παραγνώρισαντες τότε τὰ ἀληθῆ τοῦ τόπου τῶν συμφέροντα ὑπέκυψαν ὡς μὴ ὄφελον, εἰς νέα δεινά.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀκτωβρίου ἐκστρατεύσας ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Βαρβάραν ὁ Χουσεῖν, καί διελθὼν ἀκωλύτως, ὡς προείπομεν, τὸ Πάνακρον ἢ Ἀμάρι, τὴν Λάμπην καί Ρεθύμνην, ἔφθασεν ἕως Κουρνοπατήματα τοῦ Ἀποκορώνου, δὲν ἔκρινε δὲ τότε νά διέλθῃ καί πέραν τοῦ Ἄλμουρῳ, προφυλασσόμενος ἔτι ἀπὸ τὰ ὄπλα τῶν Σφακιανῶν καί τῶν ὀπλοφόρων τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν· ἐπαυελθὼν λοιπὸν ἐντεῦθεν ἄνευ ἀντιστάσεως, ἐφόρμησεν καί εἰς Αὐλοπόταμον μετὰ τὴν αὐτὴν ἀγριότητα, στρατοπεδεύσας τότε εἰς τὸ χωρίον Μεληδόνη. Ἄλλ' ἔπρεπεν αὐτὸς οὕτως νά ἐτελέσῃ ἐνταῦθα τραγικὸν τι ἔργον σύμφωνα μετὰ τὴν θηριωδίαν τοῦ προκατόχου του Χασάνπασα. Οἱ Κρήτες ὅμως Ἕλληνες κακῶς ποιοῦντες ἐθεώρουν ὅ,τι ἤδη ἀπαθῶς ἔπασχον μιᾶς ἄλλης ἐπαρχίας κάτοικοι, μὴ συλλογιζόμενοι ὅτι τὸ ἐπερχόμενον κακὸν θέλει πέσει τοῦ λοιποῦ καί εἰς τὰς κεφαλὰς ἀπάντων ἀθεράπευτον.

Ἐγραψε δὲ τότε ὁ Ἄρμωστῆς ἀπὸ τὴν Κίσαμον κατ' ἐπανάληψιν, παραστήσας πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τὴν κατάστασιν τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καί ἐμέμμετο τότε τοὺς Κρήτας ὡς ἀμελοῦντας καί λειποτακτοῦντας, καί ἐξέφραζε τοὺς φόβους του ἐκθέσας τὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας ἀποστολῆς ἀναλόγου στρατιωτικῆς δυνάμεως τῆς ξηρᾶς καί τῆς θαλάσσης συνάμα, διὰ νά ἐμποδίσωσι τοῦ λοιποῦ ἄλλην ἀπόβασιν στρατοῦ, νά καταπολεμήσωσι

δὲ καὶ εἰς τὴν ξηρὰν τοὺς ἐνυπάρχοντας ἐχθροὺς· «Ἀνάγκη εἶναι, ἔγραφε, νὰ προληφθῇ τὸ κακὸν εἰς τὴν Κρήτην· καὶ ἐπέλεγεν ὅτι «εἶναι μέγα τὸ δυστύχημα, ἂν ἀπολεσθῇ ἡ Κρήτη». Ἄλλ' ἐστάλησαν τοιαῦτα βοηθήματα εἰς Κρήτην; ἔγραψε μόνον τότε ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ἰδρας καὶ Σπετσῶν νὰ στείλωσι 15 τούλάχιστον πλοῖα εἰς Κρήτην, διὰ ν' ἀναλάβωσιν οἱ κάτοικοι τὰς δυνάμεις των διὰ τῆς παρουσίας τῶν πλοίων, πρὶν ἢ ἀπελπισθῶσι διόλου. Οἱ πρόκριτοὶ ὁμῶς καὶ τῶν δύο τούτων νησῶν ἀπῆρτον τότε χρήματα ἀπὸ τῆν Διοίκησιν, διὰ νὰ κινήσωσι πλοῖα. Ἄλλὰ ὑπῆρχον τὰ χρήματα; ἢ καλλίον ἄφιναν οἱ ἐσωτερικοὶ ἀναφυόμενοι ἐν τῷ αὐτῷ κέντρῳ τῆς Ἑλλάδος σπαραγμοὶ νὰ δαπανηθῶσι καὶ διὰ τὴν Κρήτην χρήματα; Ἀντέπραπτον δὲ μάλιστα εἰς τοῦτο καὶ στενοκέφαλοὶ τινες πεφυσιωμένοι, ὡς προείπομεν, διὰ τὴν κατὰ τοῦ Δράμακῆ νίκην, οἵτινες ὠνειροπόλουν, ὅτι εἶχον ἤδη ἐξαλειφθῆ καθ' ὅλοκληρίαν ὅλοι οἱ πολέμιοι τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Κρήτη λοιπὸν καὶ μετὰ τὴν ἀληθῆ παράστασιν τοῦ Ἀρμοστοῦ ἔμεινεν ἀβοήθητος, καὶ ἔμελλεν ὁσονούπω νὰ ὑποκύψῃ.

Εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ πολεμικὰ τῶν Κρητῶν ἐπιχειρήματα ἤρχισαν ἤδη νὰ λαμβάνωσι χείρονα μορφήν, ἐπειδὴ τρεῖς μέχρι τοῦδε ἀποβάσεις Αἰγυπτίων στρατῶν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης ἀνευ παρεμποδισεῶς τινος ὑπὸ Ἑλληνικῶν πλοίων ἐπροξένουν θλίψιν καὶ λύπην ἀκατάσχετον, ἧτις ἔμελλε νὰ ἐμποιήσῃ τὸν φόβον καὶ τὴν ἀπελπισίαν, εἰς τοὺς μαχομένους Κρητας· διότι καὶ τὰ παθήματα καὶ δυστυχήματά των εἶχον ἤδη κορυφωθῆ· ἐκτὸς δὲ τούτου δὲν ἔβλεπον τούλάχιστον καὶ ἐπικουρίαν τινὰ ἢ διὰ ξηρᾶς ἢ διὰ θαλάσσης· ἔξωθεν ἐρχομένην, διὰ νὰ τοὺς συνδράμῃ εἰς τὸ μέλλον. Τούναντίον δὲ μάλιστα εἶδον αὐτοὶς μὲ ἐκπληξίν των δώδεκα πολεμικὰ πλοῖα τοῦ Στρατάρου ἐπανελθόντα εἰς Κρήτην κατὰ μῆνα Νοέμβριον ἀπρόσβλητα πάλιν κατὰ τον διάπλουον, τὰ ὅποια μετέφερον ἐξ Αἰγύπτου πολεμιφόδια καὶ τροφὰς καὶ ἔμενον τοῦ λοιποῦ ὡς φόβητρον σταθμεύοντα εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας. Εἰς μάτην πρὸς τούτοις ἐμάνθανον, ὅτι ἔκρουον τὴν θύραν καὶ οἱ βουλευταὶ των εἰς Πελοπόννησον, ἐξαιτούμενοι τὴν ἀνάλογον συνδρομὴν διὰ

τὴν κινδυνεύουσαν Κρήτην. Τί ἔπρεπε λοιπὸν νὰ πράξωσιν οἱ Κρήτες συλλογιζόμενοι καὶ τ' ἀφόρητα μέλλοντα δεινά;

Προσῆλθον τελευταῖον εἰς τὸν Ἀρμοστὴν ἐπαρχιδῶν τινων ὄπλαρχηγοὶ καὶ προκριτώτεροι, διὰ νὰ σκεφθῶσι μετ' αὐτοῦ περὶ τοῦ πρακτεῦς, τῷ ἐπέδωκαν δὲ οὗτοι καὶ ἀναφορὰν, δι' ἧς παρίστανον τὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας βοηθείας, διότι ἐφοβούντο μήπως δὲν δυνηθῶσιν ἐπιπολὺ νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ὑπερτεροῦσαν τοῦ ἐχθροῦ δύναμιν καλῶς προπαρασκευασμένην, καθ' ἑκάστην ἀύξανομένην, καὶ ἀπειλοῦσαν παντελῆ ἄλευθρον, καὶ ἐπρόσθετον ἐπὶ τέλους ὅτι, προκειμένης τῆς ἀπωλείας, δύνανται οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης νὰ ζητήσωσιν τὴν ἀντίληψιν γείτονός τινος χριστιανικῆς δυνάμεως· δι' ὅλα δὲ ταῦτα ἐπεκαλοῦντο τὴν τελευταίαν ἀπόκρισιν τῆς κεντρικῆς Διοικήσεως, διὰ νὰ λάβωσιν ὅπωςδήποτε μέτρα περὶ τῆς πατρίδος των. Ὁ Ἀρμοστὴς ἐπικυρώσας τὰς ὑπογραφάς, διηύθυνε τὴν ἀναφορὰν ἀμέσως πρὸς τὴν Διοίκησιν με' ἴδιον ἔγγραφον, εἰς τὸ ὅποιον ἔλεγεν ὅτι οἱ Κρήτες ἐγένιναν φιλόζωοι, ἀμελοῦντες τὸν πόλεμον, καὶ «διακινούμενοι τέλος ἐν περιπτώσει ἀνάγκης νὰ παραδώσωσι τὴν νῆσόν των εἰς τὴν Ἀγγλίαν» ἐπανελάβε δὲ ζητῶν στρατεύματα διὰ νὰ προλάβῃ τὸ δυστύχημα.

«Μέγα τῶνόντι ὑπάρχει τὸ δυστύχημα, ἐὰν ἡ Κρήτη ἀπωλεσθῇ,» ἔλεγε καὶ εἰς ἄλλην ἀναφορὰν τοῦ ὁ Ἀρμοστῆς, τὴν ὁποίαν διηύθυνε κατόπιν περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου πάλιν πρὸς τὴν Διοίκησιν. Ἄλλ' ἐφρόντισάν ποτε διὰ νὰ σώσωσι τὴν Κρήτην;

Οἱ Κρήτες, ἐκτός τῶν ἐντοπιῶν ἀνδρείων Τούρκων, κατὰ τῶν ὁποίων ἀντεπαρετάχθησαν ἐξ ἀρχῆς τοσοῦτον ἡρωϊκῶς, ἀντεπάλαιον καὶ κατὰ τοῦ ἰσχυροτέρου ἐχθροῦ τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Αἰγυπτίου Σακράπου, ὑπερασπίσαντες μὲ ἀκαταλόγιστον ζῆμιαν των οὕτω τὸν ὅλον ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη κατεξωλόθρευσαν μυριάδας ἐκ τῶν ἐχθρῶν των μόνοι αὐτοὶ μένοντες ἐγκαταλειμένοι εἰς τὰς ἰδίαις αὐτῶν δυνάμεις, ἀλλὰ κατεξωλοθρεύοντο ἤδη καὶ αὐτοὶ πάλιν ἀβοήθητοι, ἕνεκα δὲ τούτου καὶ ἀπελπίζοντο. Διόλου λοιπὸν παράδοξον ὅτι ἐσυλλογίσθησαν ἐν τῇ ἀπελπίσει των νὰ προσφύγωσιν εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς κραταιᾶς Ἀγγλίας.

«Ὅστις πνίγεται, λέγει κοινὴ τις παροιμία, ἀπὸ τὰ μαλλιά του

«πράνεται.» Ἄλλ' ἐρωτώμεν, ἤτο δυνατόν ποτε τοιαύτη μοναδική προστασία νὰ κατορθωθῆ; Μήπως καί οἱ Πελοποννήσιοι, ὅτε κατετρέχοντο ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐπιδρομῶν καὶ σκληροτήτων τοῦ Ἰμβραίμης, δὲν εἶχον προδιαθέσει τὸν Ἴόνιον Κυβέρνησιν, διὰ νὰ προσφύγωσιν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης εἰς τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλίας; ἢ μήπως τέλος πάντων καὶ ὅλον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅτε περιῆλθεν εἰς τὸν ἰσχυρὸν κίνδυνον, δὲν ἐσπευσε νὰ τεθῆ ὑπὸ τὴν κραταιὰν αἰγίδα τοῦ μεγάλου ἔθνους τῶν Ἀγγλῶν, καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου ἐσώθη ἀπὸ τὸν κατακλυσμὸν τῆς καταστροφῆς; Δὲν εἶχε λοιπὸν ἀφορμὴν ὁ Ἀρμοστής Τομπάζης, οὐδὲ ἠδύνατο εὐσυνειδήτως νὰ εἴπῃ εἰς τὸ τελευταῖον ἔγγραφο, καθὼς ἀναφέρει ὁ κ. Σπηλιᾶδης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα του· «ὅτι οἱ Κρήτες δὲν ἔχουν «ἑθναϊκὸν χαρακτήρα», καὶ ἀμφιβάλλομεν μάλιστα ἂν ὁ Τομπάζης ἐξέφρασε τοιαύτην βλασφημίαν ἐναντίον λαοῦ, ὅστις εἰδείξε πάντοτε τρανότατα τὸν ἑθνικὸν ἑλληνικὸν χαρακτήρα του καὶ εἰς τὴν παρούσαν ἐπανάστασιν καὶ εἰς ἄλλας προγενεστέρας· ἐκτὸς ἂν ὁ συγγραφεὺς διὰ τοῦ Ταμπάζη ἠθέλησε νὰ ἐκχύσῃ χολὴν πικροτάτην κατὰ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ὅστις εἶναι ἄξιος συμπαθείας διὰ τὴν μείριστην ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας σύμπραξίν του.

Ἄν οἱ Κρήτες διὰ τοῦτο δὲν ἔχωσιν, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἑθνικὸν χαρακτήρα, ἄρα οὔτε οἱ Πελοποννήσιοι, οὔτε τὸ λοιπὸν ἔθνος δύνανται νὰ ἔχωσι κατὰ τὸν Σπηλιᾶδην τοιοῦτον, ὅτε τοὺς ὤθησεν ἢ μεγάλη πρόβεισις τῆς συντηρήσεως εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ ἴδια μέσα.

Μετὰ τὰς τελευταίας λοιπὸν παραστάσεις τοῦ Ἀρμοστοῦ ἀπέστειλε τότε ἡ κεντρικὴ Διοίκησις τὸν βουλευτὴν τῶν Κρητῶν Δ Παρδαλάκη καὶ τὸν Κώπαν Κεφαλῆνα, διὰ νὰ παρατηρήσωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὰς κατεπευγούσας τῆς Κρήτης ἀνάγκας, καὶ ἀναφέρωσιν. Ὁ καιρὸς ὅμως δὲν ἦτο πλέον κατὰλληλος διὰ παρατηρήσεις, ἀπῆλθον τότε τὰ πράγματα ἐνέργειαν καὶ δραστηριότητα, διὰ νὰ προλάβωσι τὸν κίνδυνον. Ἐκ τοιούτων λοιπὸν περιπετειῶν ἀπώλεσθη μετ' οὐ πολὺ ἡ Κρήτη, τὸ προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, ἡ δὲ ἀπώλειά της ἔκαμε νὰ θρασυνθῆ τοσοῦτον ὁ Μεχμεταλῆς, ὥστε καὶ ἐμελέτησε, καὶ ἐπιχείρησε νὰ καταστρέψῃ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα,

καὶ νὰ ἐξανδραποδίσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας· καὶ ἦτον ἐγγὺς νὰ κατορθώσῃ τοῦτο, ἂν χεὶρ κυρίου διὰ τῶν κραταιῶν Δυνάμεων. ὡς προεῖπομεν, δὲν ἐπρόφθανε νὰ σώσῃ καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἐσκῆνωσεν, ὡς εἶπομεν, ὁ Χουσεῖν εἰς τὸ χωρίον Μεληδόνι, παραχειμαζὼν ἐκεῖ, ἐπέμενεν εἰς τὸ νὰ ὑποχειρώσῃ τοὺς εἰς παρακείμενόν τι σπήλαιον προσφυγόντας (1). Καθὼς δὲ εἰς προτέρας ἐχθρικός ἐπίδρομάς εἶχον καταφύγει ἐκεῖ πολλοὶ διασωθέντες ἐκ τοῦ κινδύνου, οὕτως ἐνόμισαν ὅτι καὶ ἐν τῇ παρούσῃ περιστάσει ἤθελον εὔρει ἄσυλον εἰς αὐτό, ἀλλ' ἠπατήθησαν, στοχασθέντες ὅτι ὁ πολέμιος ἦτο πάλιν διαβατικός· διὸ καὶ ἐξηλοθρεύθησαν οὗτοι ἐκεῖ, τριακόσιοι ἐβδομήκοντα τὸν ἀριθμὸν, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ τριάκοντα ὀπλοφόροι. Καθόσον δ' ἐσυλλογίζοντο μὲ φρίκην τὰς σφαγὰς καὶ τὴν πικρὰν αἰχμαλωσίαν, τὰς ὁποίας εἶχον ὑποστῆ τοιοῦτοι καὶ τηλικούτοι πρότερον εἰς Ἀποκόρωναν καὶ ὕστερον εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Μινώας ἢ Μιραμπέλου, εἶτε ἐκ τῆς βίας, εἶτε ἐξ ἀπάτης παραδοθέντες, τοσοῦτον μᾶλλον ἐνεκαρτέρουσιν αὐτοὶ εἰς τὸ σπήλαιον στενωτάτα πολιορκούμενοι ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν ὑπὲρ τοὺς τρεῖς μῆνας, ὅστις ρίπτων κατ' αὐτῶν ἀδιαλείπτως κανόνια καὶ βόμβας, καὶ διατάττων πολλὰς ἐφορμήσεις, ἐβίαζε τοὺς ὑπ' αὐτὸν νὰ εἰσελθῶσιν εἰς τὸ σπήλαιον, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπέκρουον μὲ πολλὴν αὐτῶν ζήμιαν οἱ ἔνδον ὀπλοφόροι εὐθέτως ὠχυρωμένοι.

Ἐπεκαλέσθησαν πολλάκις τότε οἱ Ἀύλοποταμίται καὶ Κνώσσιοι τὴν βοήθειαν τῶν εἰς ἄλλας ἐπαρχίας ὀπλοφορούντων, τοὺς προσεκάλεσεν ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ καὶ ἀπὸ τὴν Κίσαμον ὁ Ἄρμωστής, ἀλλ' οἱ Κρήτες εἶχον ἤδη λησμονήσει δυστυχῶς τὸν κοινὸν λόγον· ὅταν βλέπῃς καιόμενον τὸ σπήτι τοῦ γείτονός σου, πρόσμινε τὴν

(1) Τὸ σπήλαιον τοῦτο, ἀρκετὰ βαθὺ καὶ πλατὺ ἔσωθεν μὲ στενὴν ὀπήν, ὑπάρχει κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν βουνοῦ τινος λίαν πετρώδους, κειμένου πρὸς τὸ Β. Δ. τοῦ Μεληδονίου. Οἱ κάτοικοι δὲ τούτου ὡς καὶ οἱ τῶν παρακειμένων χωρίων μετέφερον ἐκεῖ καρποὺς καὶ ἄλλα εὐκόμιστα εἶδη, διὰ νὰ τὰ προφυλάττωσιν ἀπὸ τὰς λεηλασίας καὶ ἀρπαγὰς.

φωτιάν και «εις τὸ ἰδικόν σου» ὄθεν και ἄλλοι μὲν κατεγίνοντο εἰς τὸ νὰ διασώζωσι τὰ γυναῖκας και τὰ τέκνα των, ἄλλοι δὲ ἤδιαφόρου εἰς τὰ δεινὰ τῶν πασχόντων· μόνον τὸ ἐνκαλοισφθὲν ἐπικουρικὸν και τινες Κρήτες συνέδραμον τότε τοὺς Αὐλοποταμίτας, ὅτε ὁ Ἀντώνιος Λαγκιανός, Ἀνωγιανοὶ τινες, και διάχροροι ἄλλοι προσέβαλλον συνεχῶς τοὺς Τούρκους ἐπιτιθέμενοι κατ' αὐτῶν νῦν μὲν περὶ τὴν Βλυχάδα, φρονεύοντες και τινες, νῦν δὲ περὶ τὸ χωρίον Ἀγγιάν, ὅπου και ἀπέκτειναν πάλιν πλείοτους, και ἄλλοτε κατὰ τὰ χωρία Μαρμαρίτις και ἅγιον Μάμαντα, ὁπόθεν και ἐκδιώξαντες τοὺς ἐφορμήσαντας πολεμίους οἱ περὶ τὸν ρηθέντα Λαγκιανόν, τὸν Γεώργιον Μαρούλην, τὸν Ἰωάννην Χαμακλάκη, τὸν Κυριακὸν Σγουρόν και Βασίλειον Ἀγριουκαμίτην, ἐφόνευσαν ἐξ αὐτῶν ἕως εἰκοσιν, ἄλλ' ἐποκουκτίσθη ἐνταῦθα και ὁ ἔμπειρος Λαγκιανός, και οὕτως ἀπηλλάχθησαν κατὰ τι οἱ ἐναντίοι.

Οἱ δὲ Ἀλβανοὶ λαθόντες τότε καιρὸν ἐπεχείρησαν και αὐτοὶ παρομοίως ἀντεδικήσεις, προχωρήσαντες και εἰς τὰ ὄρεινὰ χωρία Ἀνώγεια και Γωνιαίς, τὰ ὅποια και κατέκαυσαν, αἰχμαλωτίσαντες και περὶ τὴν θέσιν Ζωμηδὸν γυναῖκας πολλὰς και παιδιὰ ἐπιπεσόντες ὅμως κατ' αὐτῶν οἱ περὶ τὸν Σαπόκον, τὸν Στακουρούλην Νιώτην και Στακουρούλην Εἰστρόπην Ἀνωγιανοί, τοὺς κτεδιώξαν ἐκείθεν, ἀπαλλάξαντες πολλοὺς τῶν αἰχμαλωτισθέντων, και φρονεύσαντες κατὰ τὸν ρόκκον τῶν Γωνιῶν ἕως 30 Τούρκους.

Δὲν ἤρκαον ὅμως ὅλα ταῦτα εἰς τὸ νὰ σώσωσι τοὺς ἐν τῷ σπηλαίῳ κινδυνεύοντας. Ὁ Ἀλβανὸς ἐν τῷ δικστήματι τούτῳ ἠνοῖξε μὲν ὅπην ἀνωθεν τοῦ σπηλαίου, ὁπόθεν ἔριψε δυσώδεις ὕλας ἐντός, ἀπέφραξε δὲ συνάμα μὲ γλωρὰ ξύλα και ἐλαιοπυρῆνας και τὴν ἐξοδὸν τοῦ ὀλοτελῶς, και οὕτως ἐθανάτωσεν ἀπαντας διὰ τοῦ πνιγροῦ καπνοῦ κατὰ τὸν Ἰανουάριον 1824· ἐπροτίμησεν δὲ οἱ ἐν τῷ σπηλαίῳ νὰ γείνωσιν ἐκούσιον θῦμα, πρὸς τὰ πίσωσιν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν και τὴν σφαγὴν τοῦ πολεμίου.

Ἐνῶ ὅμως ὁ Χουσεῖν ἐνησχολεῖτο κατὰ τὸ Αὐλοπόταμον κκοποιῶν τοὺς χριστιανούς, και ἐνῶ τὰ στρατιωτικὰ τῆς Κρήτης κινήματα προέβαινον μᾶλλον ἐπὶ τὸ χειρόν, πολεμικοὶ τινες ἐκ τῶν περὶ τὴν Κυθωνίαν ἐνόμισαν ὅτι ἦτο δυνατόν ν' ἀναζωπορήσωσι τὸ

πρῶτον τῶν Κρητῶν στρατιωτικὸν πνεῦμα, ὅθεν καὶ ἐπέδραμον κατὰ τὸ πεδῖον βλάπτοντες τοὺς πολεμίους των. Καὶ αὐτὸς δὲ τότε ὁ Ἄρμωστής συναγαγὼν Κισαμίτας τινάς, Σελινιώτας καὶ Κυδωνιώτας ἔσπευσεν εἰς τὸ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς ἐχθροὺς τοὺς κατέχοντας τὸ χωρίον Βαρύπετρον, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξέβαλλον ἐκείθεν φονεύσαντες καὶ τινὰς ἐπέδραμον ὡσαύτως ἐξ ἄλλου μέρους καὶ ὁ Ἰωάννης Χάλης μὲ Κεραμιανούς, καὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντουδάκης μὲ Ἀποκορωνίτας, οἵτινες καὶ ἐκακοποίησαν πολλαχοῦ πολλοὺς τῶν ἐχθρῶν. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν εἰμὴ μάταιαι ἀψιμαχίαι· ὁ ἐχθρὸς τότε ἔπρεπε νὰ καταπολεμηθῇ μακρὰν, ἡσυχάζων εἰς Ἀυλοπόταμον, διὰ νὰ ματαιωθῇ τὸ σχέδιόν του· προέβαινε δ' ἐκείθεν ἀκωλύτως ὀλέθριος.

Εἰς τοιαύτην λοιπὸν κατάστασιν, εὐρισκόμενοι οἱ Κρήτες, δὲν εἶχον τοῦ λοιποῦ οὐδὲν ἄλλο πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἀγῶνός των, εἰμὴ νὰ καταφύγωσιν εἰς ὅ,τι πολλακίς ἔλεγε περὶ Γραμβούσης ὁ Μαυράκης. Μετακαλεσθεῖς δὲ αὐτὸς τότε, παρέστησε πάλιν πρὸς τὸν Γεώργιον Παπαδάκην τὸ εὐάλωτον τοῦ ἐν αὐτῇ φρουρίου, τὸ ὅποσον ἐκ πείρας ἔγνώριζε κάλλιστα. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι μετέπεισαν τὸν Ἄρμωστὴν νὰ ἐπιχειρήσῃσι καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τόλμημα, ἐλπίσαντες ὅτι, ἐὰν κατακτήσωσιν αὐτό, ἦτο δυνατόν νὰ προλάβωσι τὴν ὑποταγὴν τῆς Κρήτης εἰς τὴν ὀρμὴν καὶ βίαν τοῦ ἐχθροῦ· διὸ καὶ ἐκοινοποίησε παρευθὺς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρὸς τοὺς παρευρεθέντας ὀπλαρχηγοὺς τῶν Κρητῶν καὶ τοῦ ἐπικουρικοῦ στρατοῦ, οἵτινες καὶ ἀσπασθέντες τὴν γνώμην των ταύτην συνήθροισαν στρατὸν ἐντὸς πέντε ἢ ἕξ ἡμερῶν ἐκ 500 περίπου ἀνδρῶν, ἐτοιμῶν νὰ συμπράξωσι μετὰ προθυμίας καὶ ἐνθουσιασμοῦ· τὴν ἀρχηγίαν δὲ ὄλου τοῦ στρατοῦ ἀνέθηκεν ὁ Ἄρμωστής εἰς Δημήτριόν τινα Λάκωνα Δράμαλιν καλούμενον, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ φιλοτιμήσῃ μᾶλλον τοὺς μὴ Κρήτας στρατιώτας εἰς τὸ ἐπιχειρήμα, καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι πολλοὶ τούτων τυχόντες κατὰ τὴν Πελοπόννησον εἰς παρομοίας ἐφόδους, ἤθελον ἔχει γνῶσιν καὶ ἐμπειρίαν ἀκριβεστέραν περὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἀφοῦ δὲ ἠτοιμάσθησαν οὕτω, διέβησαν διὰ λέμβων εἰς τὴν νῆσον τῆς Γραμβούσης ὑπὸ ἀσέληνον χειμερινὴν νύκτα τῆς 11 πρὸς

τῆς 12 τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου, συνακολουθοῦντος ἐπὶ τῆς Τερψι-
χόρης καὶ τοῦ Ἀρμοστοῦ, οἵτινες καὶ προχωρήσαντες ἐν σκότει
ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Μαυράκη, ἐπέθηκαν ἐπὶ τοῦ τείχους εὐτυχῶς
τὰς κλίμακας κατὰ τὸ Β. Α. στενώτερον τοῦ φρουρίου μέρος,
ὁπότεν ἀναβάντες πρῶτοι οἱ Ὑδραῖοι ἀδελφοὶ Σωσάνη, Ἀντώνιος
καὶ Ραφαήλ, καὶ μετ' ἄλλων τινῶν ταύτοχρόνως ὁ Βουζομαρκός καὶ
Π. Σουλιώτης (οἱ δύο οὗτοι εἶχον φθάσει τὴν ἡμέραν ἐκείνην τυ-
χαίως ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν), εὗρον ἐντὸς φυλακείου τὸν νυ-
κτερινὸν Ὀθωμανὸν σκοπὸν μετὰ τῆς γυναίκος τοῦ κραυγαζόντα
ὑπτιον ὑπὸ τὴν καπόταν του, τὸν ὁποῖον καὶ ἐφόνησαν, ἀφήσαντες
ζῶσαν ἐν τῷ φυλακείῳ τὴν γυναῖκα. Μετὰ τοῦτους ἀνέβη μὲ 150
περίπου στρατιώτας καὶ ὁ διαληφθεὶς ἀρχηγὸς μετὰ τοῦ συμ-
βούλου τοῦ Παπαδόσχου, μεθ' ὧν ἀνέβησαν καὶ ὁ Α. Παναγιώ-
του καὶ ὁ Γεώργ. Παπαδάκης.

Ἐγένεον λοιπὸν κύριοι τοῦ μέρους ἐκείνου τῶν ἐπάλλεων τοῦ
φρουρίου οἱ Ἕλληνες, καὶ δι' αὐτοῦ ἤθελον ταχέως γίνεαι καὶ ὅ-
λου τοῦ φρουρίου, ἂν εἶχον ὀδηγὸν τὴν φρόνησιν εἰς τὸ νὰ βαδίσωσι
συμφώνως μὲ τὴν μέχρι τοῦδε εὐτυχῆ τοῦ ἐπιχειρηματός των ἔκ-
θεσιν. Ἀλλὰ τί ὕστερον ἐπραξάν; Ἄνθρωποι, χωρὶς νὰ προμελε-
τήσωσι σχέδιον πολεμικὸν δι' ἔφοδον φρουρίου, καὶ εὐτυχῆσαντες
ἀπαξ ν' ἀναβῶσι χωρὶς νὰ λάβουν μεθ' ἑαυτῶν κἄν πυρίτιδα καὶ
ὅ,τι ἄλλο ἀναγκαῖον διὰ νὰ κάμωσι χρῆσιν τῶν κυριευθησομένων
κανονίων, χωρὶς προσέτι νὰ ἔχωσι δι' ἀνάβασιν ἄλλας ἢ δύο μύ-
νον κλίμακας, αἵτινες καὶ κατήντησαν ἐπὶ τέλος ἀχρηστοί, ἦτον
ἐπόμενον βεβαίως ν' ἀποτύχωσι καὶ πάθωσι ὅ,τι ἔπαθον. Ἀλλ' ἔ-
πταισαν ἤρα γε αὐτοὶ; ὄχι βέβαια· οὗτοι, ἀγαθοὶ καὶ χρηστοὶ ὄν-
τες, προσέφερον ἑαυτούς θυσίαν· ἔπταισαν λοιπὸν οἱ ἐξ ἀρχῆς τὰ
ἔργα κακῶς διευθύναντες, οἵτινες ὄφειλον νὰ προνοήσωσι καὶ προ-
διαθέσωσιν ἅπαντα τὰ πρὸς τὴν προσδοκωμένην ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπι-
χειρηματός ἀναγκαῖα· ἔπταισαν ὅμως κατὰ τι καὶ αὐτοὶ μὴ ἐνεργ-
γήσαντες σύμφωνα μὲ τὴν μέχρι τοῦδε ἐπιτυχίαν των· ἐπειδὴ, ἀντὶ
νὰ προχωρήσωσιν ἀμέσως, κοιμωμένοι ἐτι τῶν ἐχθρῶν, καὶ καταλά-
θωσι καὶ ἄλλας ἐπικαιριωτάτας θέσεις, καὶ αὐτὴν προσέτι τὴν πό-
λιν τοῦ φρουρίου νὰ συντρούψωσιν ἔσωθεν, σκοτίας ἐτι οὖσης, καὶ

ἀνοιξωσιν εἰς τοὺς κατόπιν τὴν εἰσοδὸν, καὶ οὕτω γενομένης ἡμέρας ν' ἀπαιτήσωσι τὴν παράδοσιν τῶν πολεμίων, χρονοτριβοῦντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀναβάσεώς των, ἔδαπάνων οὕτως εἰς μάτην τὸν πολυτίμον καιρὸν. Ἀπέδρασε δ' ἐν τῇ μεταξὺ τούτῳ ἐν σκότει κακῶς φυλασσομένη καὶ ἡ διαληφθεῖσα γυνή, ἥτις καὶ ἐξήγειρε τοὺς ἀναπαυομένους Τούρκους, τοὺς ὁποίους τρόμος κατέλαβεν, ἅμα μαθόντας τὸ γεγονός.

Ἔδραμε μετ' οὐ πολὺ περὶ τὸ λυκαυγές ὁ Βουζομάρκος, ὁ Ραφαήλ καὶ Καραγιάννης μετὰ τινων, διὰ νὰ καταλάβωσι τὴν πλησίον ἔπαλξιν, καὶ διηυθύνθησαν ἄλλοι πρὸς τὴν πύλην, ἀλλ' ἐφονεύθη ὁ πρῶτος, καὶ ἐτραυματίσθη ὁ Καραγιάννης ἐκ παρακειμένης οἰκίας, τὴν ὁποίαν εἶχον καταλάβει οἱ ἐχθροί. ἔπεσε δὲ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ραφαήλ, πληρωθέντος τὴν χεῖρα καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀντωνίου. Οἱ δὲ πολέμιοι εἶχον τοποθετηθῆ ἤδη εἰς κατάλληλα μέρη, ὁπόθεν ἐκτύπων παντοιοτρόπως καὶ μὲ κανόνια τοὺς ἐν τῇ φρουρῇ ἀναβάντας. Μάτην τότε ἐπροσκάλουν οὗτοι, καὶ ὁ Ἀρμοστής Ξιφῆρης διακινδυνεύων ἐπὶ τῆς νήσου ὤθει τοὺς λοιποὺς ν' ἀναβῶσιν, ὅσον ὅμως αὐτοὶ ἔβλεπον ἄλλους τραυματισμένους καταβαίνοντας, καὶ τὸν ἀρχηγὸν Δράμαλην καὶ τὸν Παπαμόσχον μετ' ἄλλων τινῶν λειποτακτήσαντας, οἵτινες καὶ διέδωκαν ψευδῶς ὅτι διὰ κανονίων ἐφονεύθησαν πολλοί, τοσοῦτον ἀπεμακρύνοντο ὅπισθαποροῦντες καὶ ἐκεῖνοι πρὸς τὰ πλοῖα.

Ἀπεμάχοντο λοιπὸν δι' ὅλης σχεδὸν τῆς ἡμέρας οἱ ἐναπολειφθέντες καρτερικῶς καὶ νήστεις, ὅτε καταβάς καὶ ὁ Α. Παναγιώτου προσεκάλεσε καὶ τὸν Παπαδάκην νὰ τὸν συνακολουθῆ, ἀλλ' ἐνεκαρτέρει καὶ οὗτος προσμένων πάντοτε ἔξωθεν βοήθειαν, ἐπὶ σκοτῶ νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ τοὺς λοιποὺς ἕωσού ἐπέλθῃ ἡ νύξ, ὁπότε ἦτο δυνατὸν νὰ λάβῃ τὸ ἐπιχείρημα ἄλλην ἐπὶ τὸ κρεῖττον τροπήν. Οἱ Τούρκοι ὅμως προσεκτικοὶ ὄντες καὶ εἰς τοῦτο, ἀπεφάσισαν νὰ δοκιμάσωσι καὶ τότε τελευταῖον τὴν τύχην των, καὶ ἦ ν' ἀποθάνωσιν, ἢ ν' ἀπαλλαχθῶσιν. ἐπέπεσον λοιπὸν μὲ ὄρμην τότε ἐναντίον τῶν ἐπιζώντων ἐχθρῶν των συμπλακέντες μετ' αὐτῶν, ὅθεν ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν συμφονευθέντες καὶ αὐταί, ἄλλους δὲ ἠνάγκασαν νὰ ριφθῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀποτόμους βράχους εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ν'

ἀπωλεσθῶσιν. Πηδήσας λοιπὸν τότε καὶ ὁ Γ. Παπαδάκης ἐκ τῶν ἰδίων ἐπάλλξεων ἔθλασε τὸν ἓνα τῶν ποδῶν του, καὶ τοι δὲ εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὐρισκόμενος, ἀπεσύρθη ὀπισθεν πέτρας, ὀπόθεν ἀπεμάχετο καρτερικώτατα, μεχρισοῦ τελευταίον ἐφονεύθη καὶ αὐτός.

Ἀπώλεσε λοιπὸν ἡ Κρήτη καὶ ἐνταῦθα ἀτυχῶς 83 ἄνδρας ἐκλεκτούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶχε διαπρέψει ἐπὶ χρηστότητι, ἀρετῇ καὶ πατριωτισμῷ ὁ Γεώργιος Παπαδάκης ὁ ἐκ Ζιζιφέ, χωρίου τοῦ Ἀποκορώνου, ὁ ἔργω τε καὶ λόγῳ συνεργῶν, καὶ τέλος ἐκούσιον θῦμα προσενεγκῶν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ὁ ἐξ Ἀσχύφου τῶν Σφακίων Μάρκος Βουζάκης, ὁ καὶ Βουζομάρκος ἐπικαλούμενος, καὶ ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Παναγῆς Σουλιώτης, ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἀξιοὶ πολεμισταί, ἀριστεύσαντες πολλάκις ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος εἰς διαφόρους μάχας, καὶ ὄντες ἐπὶ τέλους τὰ στηρίγματα τῶν κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ὀπλοφόρων. Ὁ ἔμπειρος προσέτι ναυτικός καὶ τολμηρὸς πολεμιστὴς Ραφαήλ Σωσάνης ὁ Ὑδρατός, οἱ γενναῖοι τρεῖς ἀδελφοὶ Κότσοι, ἐπιλεγόμενοι Πολιτάκια, οἱ πολλάκις ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τοῦ Νικηταροῦ ἀριστεύσαντες, καὶ ἐν Κρήτῃ μετὰ τοῦ Μιτυληναίου ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἕως 25 ἐκ τοῦ ὀλικοῦ ἀριθμοῦ 100, οἵτινες φιλοτίμως καὶ ἡρωϊκῶς ὑπερήσπισαν ἑαυτούς, τὰ τέκνα των καὶ τὸ φρούριόν των.

Ἀπωλέσθη λοιπὸν τότε ἡ ἐλπίς τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον τῶν Κρητικῶν πραγμάτων τροπῆς καὶ διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς Γραμβούσης ὁ δὲ Ἀρμοστής ἀνέφερε πρὸς τὴν Διοίκησιν τὴν 29 Δεκεμβρίου πάλιν τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον προβαίνουσαν κατάστασιν. «Ἡ ἐλπίς νὰ κυριεύσωμεν, ἔλεγε, τὴν Γραμβούσαν καὶ νὰ ὑποστηριχθῶμεν εἰς αὐτὴν ἀπέτυχε μὲ φθορὰν μείζονα τῶν ἡμετέρων. Οἱ κάτοικοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν μᾶλλον ἐκτεθειμένοι εἰς τοὺς κινδύνους πολυαριθμοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ καὶ ἀβοήθητοι ὄντες, ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται· ὁ Χουσεῖν Βέης μένει ἀνενόητος στρατοπεδευμένος εἰς Αὐλοπόταμον· οἱ δὲ λοιποὶ Κρητες θεωροῦσιν ἤδη μὲ ἀδιαφορίαν τὰ παθήματα τῶν πασχόντων συντοπιτῶν των. Εἰς τοιαύτην λοιπὸν κατάστασιν ἀπαιτεῖται ταχέως ἡ ἀντίληψις τοῦ ἔθνους καὶ διὰ θαλάσσης καὶ διὰ ξηρᾶς νὰ σωθῇ ἡ Κρήτη. ἐνῶ ἔτι προσκαρτεροῦσιν οἱ περὶ τὴν Κυδιωνίαν καὶ Ρεθύμνην κάτοικοι· διότι ἂν ἀ-

πωλεσθῶσι καὶ οὗτοι καταπαύει δυστυχῶς εἰς Κρήτην ὁ ἑλληνικὸς ἀγῶν. Ἀπάθειαν ὁμοῦ ἀσυγχώρητον ἔδειξε καὶ τότε διὰ τὴν Κρήτην ἢ Κεντρικὴ Διοίκησις· ὁ δὲ δραστήριος Χουσεῖν ἔσπευσε νὰ καταπιῆξῃ τὸν ἀγῶνα· συγχρόνως ὁμοῦ ἐπροσκάλεσεν ὁ Ἄρμωστὴς καὶ τὸν φίλον του Ἀναστάσιον Τσαμαδὸν ἐξ Ὑδρας, διὰ νὰ προφθάσῃ εἰς Κρήτην ὅπως συσκεφθῶσι πῶς δύνανται νὰ καύσωσι τὰ ἑλλιμενισθέντα εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας δώδεκα Αἰγυπτιακὰ πλοῖα· μεταβὰς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰανουαρίου καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ καὶ εἰς Βαφέ.

Εἰς Βαφέ λοιπὸν εἶχε φθάσει μετ' ὀλίγον καὶ ὁ ρηθεὶς Τσαμαδὸς· παρετήρησε δὲ οὗτος μετὰ τοῦ Ἄρμωστου τὸ εὐκατόρθωτον τῆς πυρπολήσεως τῶν ἐν τῇ Σούδα ἐχθρικῶν πλοίων, διότι καὶ ὁ Ἀποκόρωνας ἐκρατεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τότε, ὅπου καὶ ἦτο εὐκόλον νὰ καταφύγωσιν οἱ πυρποληταί· διὸ καὶ ὑπεσχέθη τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, ἐὰν κατορθώσῃ νὰ παραλάβῃ συμπράκτορας πλοιάρχους καὶ πλοῖα ὅσα αὐτὸς θελήσῃ· διὰ νὰ κινήθωσιν ὁμοῦ πλοῖα 10—12, ὅσα ἀπητοῦντο διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. ἐχρειάζοντο χρήματα 100 τοῦλάχιστον χιλιάδες τουρκικῶν γροσιῶν· ὅθεν προσκαλέσας ταχέως ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ σκοπῷ ὁ Ἄρμωστὴς προκρίτους τινας τῶν Σφακιῶν καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν, τοὺς ὑπέβαλε τὴν περὶ τῶν πλοίων ἰδέαν, καὶ ἀπήτησε νὰ εὐρωσιν ὅπωςδήποτε τὸ ρηθὲν ποσόν. Ἀποῦ λοιπὸν ἕκ τε τῶν δημοσίων καὶ ἐκ συνεισφορῶν συνήχθη μέρος αὐτοῦ, ἀπεφασίσθη τότε νὰ δαπανηθῶσι καὶ σκευὴ τινὰ πολύτιμα μοναστηρίων· ὅθεν παραλαβόντες ταῦτα ὁ Τσαμαδὸς καὶ Ἀνδρέας Κριαρᾶς ὁ ἐκ Σφακιῶν ἦλθον εἰς Ὑδραν, διὰ νὰ κινήσωσι τάχιον τὰ πλοῖα, παραδόντες τὰ σκευὴ εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ὑδρας, τὴν ὅποσον τὰ μὲν ἀργυρᾶ ἀνέλυσε παρευθὺς, τὰ δὲ ἄλλα ἐξεποίησεν ἑωσὺ ἀνεπληρώθη δι' αὐτῶν τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν.

Τὸ κοινὸν ὁμοῦ τῆς Ὑδρας δυστυχῶς δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Τσαμαδὸν νὰ ἐκλέξῃ αὐτὸς συνεργάτας πλοιάρχους ὅσους ἤθελεν, ἀλλὰ τὸν ὑποχρέωσε νὰ παραλάβῃ ἄλλους ἀντ' ἐκείνων, διὰ τοῦτο καὶ ἀπέτυχεν ὁ τελευταῖος οὗτος διὰ τὴν Κρήτην σκοπός, ὅστις ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει ἐφαίνετο σωτήριος, διότι ἠρνήθη καὶ ὁ Τσαμα-

δὸς ἐνεκὰ τούτου νὰ συμπράξῃ, εἰδοποιήτα· ἀμέσως καὶ τὸν Ἀρμωστήν, ὅστις καὶ ἐξεφράσθη εἰς Βαρεὶ διὰ τὸ κίνημα τοῦτο. Ὑπῆρχεν, ὡς γνωστὸν, προηγουμένως τοπικὴ διαίρεσις καὶ ἐν Ὑδρα· οἱ δὲ ἀντιπολιτευόμενοι τὸν Τομπάζην ἐνεργοῦντες κατ' αὐτοῦ, ἀντενήργουν καὶ καθ' ὅλης τῆς Κρήτης. Ἄλλ' ἦτο δίκαιον καὶ ὀρθόν; Τὰ τοιαῦτα πάθη ἀποσκοτιζοῦσι πολλακίς τὸ λογικόν, μεταβάλλοντα δυστυχῶς καὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἄγρια θηρία.

Ἐν δὲ τῷ μεταξύ τούτῳ, ἀμα κταξολοβρούσας ὁ Χουσεῖν καὶ τοὺς ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ Μεληδονίου καταφυγόντας, ἐπανῆλθεν εἰς Ἡράκλειον, ἀφ' ὅπου ταχέως προτοίμασθεὶς ἐξεστράτευσεν πνυστρατιᾷ φοβερᾷ· εἰσεβάλλων δὲ εἰς Γορτύνην, περιέδραμεν ἀκωλύτως ἐκεῖθεν τὸ Πάνακρον καὶ τὴν Ρεθύμνην· διεσκόρπισεν τοὺς περὶ τὸν Κουρμούλην πρῶτον, κταναγκάσας τοὺς μὲν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ δύσβατα τῆς Ἰδης, τοὺς δὲ εἰς τὰ νησίδια τῶν Καλῶν Λιμένων, ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς ὀπλοφόρους τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν εἰς τὰ παρακείμενα ὄρη. Τινὲς δὲ κτηναγκάσθησαν καὶ νὰ ταπεινωθῶσιν, ὑποκύψαντες σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ὑπὸ τὸ πλῆθος τῶν ταλαιπωριῶν. Ἡλιπίζον ὅμως οἱ πάντες ὅτι τότε ἔμελλε ν' ἀναχαιτισθῇ ἡ τοσαύτη τῶν πολεμιῶν ὀρμὴ κατὰ τὸ στενὸν τοῦ Ἀλυρού· ὁ δὲ Ἀρμωστής προλαβὼν εἶχεν ἀναβῆ εἰς Σφακία, καταφυγὼν εἰς τὴν ἐν τῷ Λουτρῷ σταθμεύουσαν γολέταν τοῦ Τερψιχόρη.

Τοιοῦτος δὲ τέλος ἐπαρουσιάσθη περὶ τὰ μεσα τοῦ Φεβρουαρίου ἀπέναντι καὶ τοῦ Ἀποκορώνου ὁ Χουσεῖν δραστήριος καὶ ἰσχυρός. Σκηνώσας δὲ περὶ τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν τῆς Ρεθύμνης, ἠπέλιψε καὶ τοὺς Ἀποκορωνίτας ἐγγράφως· δὲν ἐτόλμα ὅμως, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῶν γραφομένων, νὰ διαβῇ καὶ τὸν Ἀλυρόν πρὶν ἢ καταφοβίσθαι καὶ τοὺς μαχίμους ἀνδρας τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν καὶ τοὺς Σφακιανούς, ἢ καὶ πρὶν καταμάθῃ τὴν κατάστασιν καὶ τῶν μερῶν τούτων. Ἡ ἀξιόμιμπος ὅμως ὀλιγορῖα ὀπλορηγιῶν τινῶν κατὰ τὴν κρίσιμωτάτην τούτην περίστασιν ἐπέβαρυνεν αὐτοὺς ἀπέναντι τῆς πατρίδος των· ἔλεγε δὲ ὁ Ἀλβανὸς οὕτως· «Κάτοικοι τοῦ Ἀποκορώνου! ἐμβαίνω τώρα καὶ εἰς τὸν τόπον σας μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μου· ἐπειδὴ ὅμως δὲν θέλω νὰ χάνωνται ἀδίκως ἀνθρώποι, θὰ καθήσω εἰδῶ τρεῖς ἡμέρας, καὶ σας προσκαλῶ νὰ παρου-

σιασθη καθείς ἀπό σας εἰς τὸ διάστημα τοῦτο νὰ λάβῃ τὸ ἔγγρα-
 φον τῆς ὑποταγῆς, διὰ τοῦ ὁποίου νὰ γνωρίζηται ὅτι εἶναι ἀνθρω-
 πος εἰρηνικός· ἐὰν ὅμως παρακούσητε, παρελθούσης τῆς προθεσμίας,
 ἔχω ἀπόφασιν νὰ διατάξω τὸν στρατόν μου νὰ εἰσβάλῃ ὡς ἐχθρός,
 καὶ ὅ,τι πάθετε, τὸ κρίμα εἰς τὸν λαῖμόν σας.»

Εἶχον δὲ ἀποσυρθῆ καὶ τότε οἱ Ἀποκορωνῖται, ὡς καὶ εἰς προ-
 τέρως ἐκδρομάς, διὰ νὰ σωθῶσιν εἰς τὰ πλησίον ὄρη· ἀμα δὲ λαθόν-
 τες οὗτοι τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφον, συνήχθησαν εἰς Βοθονάκια πολλοὶ
 διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἀναγνόντος δ' αὐτὸ τότε
 τοῦ Κριτοβουλίδου, κατελήφθησαν οἱ πάντες ὑπὸ πενθίμου κατη-
 φείας, συλλογιζόμενοι περὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἀγῶνός των μετὰ
 τοσαύτας καὶ τηλικαύτας θυσίας καὶ ἀνήκουστα δεινά· ἀλλ' ἔδιχο-
 γνώμησαν καὶ ἐνταῦθα, καὶ οἱ μὲν ἀπηρνούντο νὰ ὑποκύψωσιν ἀτί-
 μως, ἀναπολοῦντες μετὰ δακρύων τὰς προτέρας ἐνδόξους νίκας των
 κατὰ τῶν Τούρκων, οἱ δ' ἐφρόνου τούναντίον, καταθλιβόμενοι μά-
 λιστα καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν οἰκογενειῶν, γνωρίσας δὲ ὁ Κριτοβου-
 λίδης τὰς διαθέσεις ἀπάντων· «Δὲν ἀρμόζει, τοῖς εἶπεν, εἰς τὴν
 ἀρετὴν ἀνδρῶν, οἵτινες πρῶτοι μὲ τοὺς Σφακιανούς καὶ Κυδωνιά-
 » τας ἔλαβον τὰ ὄπλα, καὶ ἐμάχοντο ὑπὲρ ἐλευθερίας μέχρι τοῦδε
 » ἡρωϊκῶς, νὰ ἐξευτελισθῶσι τώρα καὶ ὑποκύψωσιν εἰς ἄτιμον ὑπο-
 » ταγὴν διὸ καλὸν βεβαίως εἶναι, τοῖς ἐπρόσθεσε, νὰ συνεννοηθῆτε
 » πάλιν μετ' αὐτῶν περὶ τοῦ πρακτέου· ἡμεῖς, τοῖς ὑπενθύμισε τε-
 » λευταῖον, ἀναμένομεν νὰ ἐμφανισθῶσιν ὁσονούπω εἰς τὰ παράλια
 » μας ἑλληνικὰ πλοῖα, διὰ τὰ ὅποια καὶ χρήματα ἐστάλησαν ἐπὶ
 » σκοπῶ νὰ ὑπερασπισθῶσι τὸν ἀγῶνά μας.» καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

Συμφωνήσαντες λοιπὸν ὅλοι μετὰ τοὺς λόγους τούτους, ἀπέ-
 στειλαν παρευθὺς ἄλλον μὲν εἰς Σφακίαν, ἕτερον δὲ εἰς Κυδωνίαν νὰ
 συνεννοηθῶσι μετ' ἐκείνων· ταῦτοχρόνως δ' ἐπροσκάλου οὗτοι τοὺς
 Κυδωνιάτας καὶ Σφακιανούς νὰ προφθάσωσι τάχιστα, διὰ νὰ προσ-
 βάλωσι τὸν ἐχθρόν πρὶν διαβῆ τὸν Ἀλμυρόν. Ἐπροσκάλει δὲ τότε
 ἐκ τῆς Τερψιχόρης καὶ ὁ Ἀρροστής τὸν Ροῦσον Βουρδουμπάν μετὰ
 τῶν Σφακιανῶν, καὶ τὸν Τσουδερὸν μετὰ τῶν Λαμπαιῶν διὰ νὰ
 φθάσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς Ἀλμυρόν, ἀναμνήσας καὶ οὗτος εἰς ἐκείνους
 τὴν ὁσονούπω ἐμφάνισιν τῶν πλοίων, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ἤα-

ναντιρρήτως ἔμελλε νὰ καταθρουβήσῃ μὲν τοὺς πολεμίους, νὰ ἐμψυχώσῃ δὲ κατὰ τι καὶ τοὺς Ἑλληνας Κρήτας. Ἀλλ' οὐδεὶς τότε ὑπήκουε. Μόλις βραδέως συναθροίσας ἕως 50 στρατιώτας ὁ Βουρδουμπᾶς εἶχε φθάσει εἰς Ἀσκύφου καθὼς καὶ ὁ Τσουδερός μὲ ὄχι πλείονας τῶν 100· ἀλλ' οὐδὲ κἀν εἰς Ἀλίκαμπον καὶ Πρόσνερον, χωρὶα τοῦ Ἀποκορώνου, κατέβησαν τότε καὶ αὐτοί, ὁπόθεν ἠδύναντο τοῦλάχιστον νὰ ἐμποδίσωσι τὴν μετ' ὀλίγον τότε φρικτὴν αἰματοχυσίαν τῶν συναδέλφων τῶν χριστιανῶν· παρρησιῶς οὐδὲ οἱ Χάλοι ἐκ τῆς Κυδωνίας ἐκινήθησαν ὀλοτελῶς. Ὁ Ἄλμυρδς ἦτον ὁ κατάλληλος τόπος διὰ ν' ἀναχαιτίσωσι πάλιν τὴν ὄρμην τοῦ ἐχθροῦ, ὅσον καὶ ἂν ἦτον ἰσχυρός, ὅπου καὶ πρότερον μὲ ἄλλας τὰς ἐλλειψείας τῶν ἔτι οἱ Κρήτες ὀλίγοι καὶ ἀγύμναστοι ὄντες, εἶχον ἀντιστῆ εἰς πολυάριθμον στρατόν.

Ἄφου δὲ παρῆλθεν ἡ προθεσμία, καὶ οὐδεὶς τῶν Ἀποκορωνιτῶν προσῆλθε νὰ δώσῃ ὀλοτελῶς ὑποταγὴν, τὴν τετάρτην ἡμέραν περὶ ἄρθρον ἀπολυθέντες ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς οἱ στρατοὶ, καὶ διαδραμόντες ἄλλαι μὲν τὰς ὑπερείας τῶν ὑπὸ τὰ Σρακικὰ ὄρεων, ὅπου διεσώζοντο παλλοί, ἄλλοι δὲ τὰ τῶν Κεφαλάδων βουνά, ἐφόνευσαν καὶ ἠχμαλώτισαν περὶ τὰς τετρακοσίας χριστιανικὰς ψυχάς, ἀνδρας, γυναῖκας καὶ παιδιὰ· ἔπεσε δὲ τότε καὶ τις ἱερεὺς ἐκ Ζιζιφείας, τοῦ Ἀποκορώνου. Μαλάτος καλούμενος, ὁ μαχητὴς Γεώργιος Φουράκης, ὁ ἐκ τοῦ Φρέως, ὁ Ἰωάννης πατὴρ τοῦ Κριτοβουλίδου καὶ ἄλλοι πολλοί, ὅτε ἀπῆχθη εἰς ἀίχμαλωσίαν καὶ σιδασμῶς τις προβέθη· κυτὰ γυνή, ἡ Ἐλένη Μιχαλάκαινα, θυγάτηρ, τοῦ εὐπορωτέρου καὶ εὐπόληπτοτέρου Χατζῆ Νικολοῦ, ὁμοίως καὶ ἡ μήτηρ τῶν Ἀντωνιαδῶν, καὶ ἄλλαι τοιαῦται, αἵτινες μετηνέχθησαν εἰς Αἴγυπτον καὶ ἄλλαχού, ἐκτὸς τῶν δύο πρώτων, τὰς ὁποίας καὶ ἀπελύτρωσαν μετ' ὀλίγον· εἰς τοὺς Κεφαλάδας ὅμως εὗρον οἱ Τούρκοι πάλιν ἀντίστασιν ἀπὸ τὸν Γ. Δαμινόν, τὸν Πρινόλην καὶ Σακίρην, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν Τούρκους τινάς. Ὁ δὲ Χουσεῖν μετεσκήνωσε τότε εἰς Στόλον, Νεοχώριον καὶ Ἀρμένους, χωρὶα τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπου καὶ ἔμεινε περὶ τὰς πέντε ἡμέρας.

Δὲν παρῆλθον ὅμως πολλαὶ ἡμέραι, καθ' ἃς οἱ κάτοικοι τῶν ὀρεινῶν Σρακικῶν περιέπεσαν εἰς τὰ αὐτὰ δυστυχήματα τῶν λοιπῶν

Κρητῶν διὰ τὴν ἀπαθῆ ἀδιαφορίαν, τὴν ὁποίαν ἐδείκνυον, ὅτε ἐξωλοθρεύοντο οἱ συναγωνισταὶ καὶ συντοπιταὶ τῶν ἀπὸ τὸν Χουσεῖν· διότι, ἐνῶ ἅπαντες ἠλπίζον ὅτι οὗτος μετὰ τὰ εἰς Ἀποκόρωνον συμβάντα ἔμελλε νὰ διευθυνθῆ πρὸς τὴν Κυδωνίαν, ἐπανεκαμφθῆν εἰς τὸ χωρίον Πρόσνερον, περὶ δεξιὴν τῆς πέμπτης ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκεῖσε εἰσβολὴν του· οἱ δὲ ἐπιζήσαντες Ἀποκορωνῖται, νομίζοντες ὅτι ὁ Χουσεῖν ἤθελεν ἐπαναλάβει ἄλλας κατὰ τὰς ὑπωρειάς ἐφορμήσεις, ἐλάμβανον ἄλλην περὶ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας πρόνοιαν, ἀσφαλιζόμενοι εἰς μᾶλλον δυσβάτους ὄρεινότερας θέσεις. Αὐτὸς δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαρτίου κινήσας πάλιν ἐκεῖθεν περὶ λύχων ἀφὰς διέδραμε μετὰ σπουδῆς τὴν Κράτην καὶ τὸν Κατρία, θέσεις ὀνομαστάς διὰ τὴν κατὰ τὸ 1821 ἦτταν τῶν Τούρκων, καὶ ἔφθασε περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς Ἀσκύφου, χωρίον τῶν Σφακίων, ἐκπλήξας αἰφνης καὶ τοὺς κατοίκους τούτου, χωρὶς δὲ ν' ἀναπαυθῆ καὶ ἐνταῦθα, νυκτοπορήσας δρομαίως ἐφάνη περὶ ὄρθρον τῆς ἐπομένης ἡμέρας ἀπροσδοκῆτως ἄνωθεν τῶν χωρίων Κομητάδων, Μουρίου καὶ Ἀνωπόλεως, διαβάς ἀκινδύνως τὸν μέγαν λόγχον τῆς Ἰμβρου, καὶ διαδραμῶν ἄλλα τε πολλὰ δύσβατα μέρη τῆς ὄρεινοτάτης τῶν Σφακίων ἐπαρχίας, χωρὶς νὰ ἀπαντήσῃ οὐδαμῶς τὴν ἐλαχίστην ἀντίστασιν· οὕτω δ' αἰφνιδίως παρουσιαζόμενος ἐπροξένει μάλιστα τὸν τρόπον καὶ τὴν σύγχυσιν εἰς πάντας. Διελθὼν λοιπὸν τὰ μέρη ταῦτα ἀνεμποδίστως ὁ Χουσεῖν, ἐσκήνωσε τότε περὶ τὴν Ἀνώπολιν· ἐντεῦθεν δὲ ὤρμησεν ἀμέσως νὰ καταλάβῃ τὸν Λουτρόν καὶ τὰς ἐν αὐτῷ δημοσίους ἀποθήκας, αἵτινες ἦσαν πλήρεις μεγάλης ποσότητος πολεμοφοδίων καὶ σιτηρῶν· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες προλαβόντες ἐξήλθον μὲ λῆμβον καὶ τὰς παρέδωκαν εἰς τὸ πῦρ, ὃ δὲ ἐκ τοῦ πυρὸς κρότος ἀντήχησε καταπληκτικώτατος εἰς τὰ περίξ βουνα· ἐνεκα δὲ τούτου οἱ πολέμιοι ἀνεχαίτισθησαν ἐκ τῆς ὀρμῆς των, ὅτε ἐλάμβανον κατὰ τι καιρὸν καὶ οἱ ἄνθρωποι νὰ διασώζωνται.

Ποῦ δὲ καὶ πῶς ἔτρεχον κατ' ἐκείνην τὴν αἰφνιδίαν τοῦ ἐχθροῦ ἐφορμησιν, ἄνθρωποι ἄπειροι μάλιστα καὶ ἀπόλεμοι, διὰ νὰ διαφύγῃ τὸν ἐπιχείμενον κίνδυνον, λυπηρὸν καὶ νὰ διηγηθῆ τις. Καὶ καθὼς εἰς ἄλλας παρομοίας περιστάσεις, οὕτω καὶ εἰς τὴν παροῦ-

σαν είχαν καταφύγει εἰς Σφακιά, ὡς εἰς ἄσυλον πλῆθος ἀνθρώπων ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν. Ἀποχωριζόμενοι λοιπὸν τότε ἀπ' ἀλλήλων διακρυρροῦντες, ἀδελφοί, οἰκεῖοι, καὶ φίλοι, καὶ ἐσπευδεν ἕκαστος νὰ διασώζῃ ἑαυτόν. Καὶ τινες μὲν ὠθοῦντες ὠθαύμενοι βιαίως πρὸς τὴν παραλίαν ἐπεκαλοῦντο (1) μὲ κλαυθμηρὰς φωνὰς τὴν βοή-

(1) Πρὸ τῆς ἡμέρας ταύτης εἶχεν ἀποστείλει τὴν γαλέταν τοῦ ὀφροστόχου εἰς Ἰθάκην διὰ νὰ προσκαλέσῃ τὰ πλοῖα νὰ προφθάσωσιν ἐκεῖθεν ταχέως εἰς Κρήτην. Προσέφερε δὲ τότε καλίστα καὶ ὁ Θεόδωρος Ξένος 200 τάληρα, μετ' αὐτοῦ δὲ ἦσαν καὶ ὁ Νικ. Πρασσάκης, ὁ Γ. Σκολίτης, ὁ Ζαχαρίας Λιγγίγας καὶ ἄλλοι. Εἰς τὸν λιμένα τοῦ Λουτροῦ εὐρέθησαν, πλοῖα τινὰ μεγάλα καὶ μικρά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε καὶ Γαλλικὸν τοῦ πλοιοῦρχου Καστέλ, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑπὸ τὴν διαθεσὴν τοῦ ἐπί συμπεφωνημένῳ ναύτῳ ὁ Θ. Ξένος. Κακῆ τύχῃ τὰ πλεῖοτερα τῶν Σφακιανῶν πλοῖα ἦσαν τότε ἀνευ ναυτῶν καὶ ὄλως ἀνέτοιμα. Οἱ ἄνθρωποι λοιπὸν σωρηδὸν ἔτρεχον στενοχωρούμενοι εἰς τὰ ἔτοιμα, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ Γαλλικόν, οἱ δ' ἀποτυγχάνοντες ἔτρεχον δροματοὶ εἰς Ἀγίαν Ρούμην. Ὁ Γάλλος πλοιοῦρχος ἠναντιοῦτο μὴ συγκατανεύων νὰ δεχέται ἀνθρώπους, διαμαρτυρηθεὶς καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Ξένου, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἔχει τροφὰς εἰμῆ διὰ τοὺς δέκα μόνον ναύτας τοῦ πλοίου του, ἠπειλήσας δ' ὅτι ἠθελεν ἀμείαις τοὺς ἀποβιβάσει εἰς τὴν ξηρὰν ὁ Ξένος ὁμως τότε τὸν ἐδυσώπησεν, ὑποσχεθεὶς ὅτι ἐμελλεν αὐτὸς νὰ φροντίσῃ περὶ τροφῶν. Ἐπέδειξε λοιπὸν ἐκ τοῦ πλοίου ὁ Ξένος εἰς τοὺς Κρητὰς ἀποθήκην ἐγκαταλειμμένην εἰς τὴν ξηρὰν, περιέχουσαν ποσότητα ἰκανὴν διπύρου ἄρτου, ὅστις ἀνήκειν εἰς τὸν ἐν Ἰθάκῃ φίλον τοῦ Γεωργίου Γχιόννη· οἱ δὲ Κρητῆς ἐπροτίμησαν μᾶλλον νὰ διακινδυνεύσωσιν ἐν τῇ θαλάσῃ, παρὰ ν' ἀποβιβασθῶσιν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς. Ὅθεν καί τοι μεγάλης τρικυμίας ἐφειθέθησαν τυχαίως ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἐφρίθησαν εἰς τὴν θάλασσαν τάχιστα αἱ εὐρωστότεροι τῶν Κρητῶν κρατούντες σχοινία τοῦ πλοίου, καὶ θαλασσομαχοῦντες μετέφερον διὰ τῆς λέμβου τοῦ Γαλλικοῦ πλοίου κατ' ὀλίγον 40 περίπου σάκκους διπύρου ἄρτου (παξιμαδίου). Ἀνοίχθη λοιπὸν τότε μὲ κίνδυνον τὸ πλοῖον φθάσας εἰς τὴν ἀπέναντι νῆσον Γαυδὸν, ὅπῃθεν ἠγόρασε καὶ βόας ὁ Ξένος, ὅστις δι' ἰδίων ἐξόδων καὶ τῇ φροντίδι τοῦ μετέφερον εἰς τὴν νῆσον Μήλον πολλοὺς τῶν ὑπὸ τῆς σκληρᾶς τύχης καταδιωχθέντων Κρητῶν. Τὸ δὲ παραδόξον ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Μήλιοι, ὡς λέγεται, δὲν συγκατένευον νὰ δεχθῶσι

θειαν τῶν ἐν τῷ λιμένι ναυλοχούντων πλοίων, παραδίδοντες προθύμως ὅ,τι μεθ' ἑαυτῶν ἔφερον, διὰ νὰ τοὺς παραλάβωσι καὶ διασωσῶσιν. ἄλλοι δὲ σωρηδὸν ἔτρεχον ἀσθμαίνοντες διὰ νὰ προφυλαχθῶσιν εἴτε εἰς τὴν ἀσφαλῆ φάραγγα τῆς Ἁγίας Ρούμελης εἴτε καὶ ἀλαχρῶ, ὅπου ἕκαστος ἐπρόφθανε (1) διὰ ν' ἀποφύγῃ τὸν προφανῆ κίνδυνον· χιλιάδες λοιπὸν τοιούτων ἀδυνάτων ἀνθρώπων κατέφυγον ἄνευ τροφῶν καὶ ἐνδυμάτων καὶ τότε, ὡς καὶ κατὰ τὴν 29 Αὐγούστου 1821, εἰς τὴν εἰρημένην φάραγγα, ὅπου δὲν περιέμενον ἄλλο ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, εἰμὴ τὴν πικρὰν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν φοβεράν σφαγὴν. Ἐρώρησαν δὲ πολλάκις καὶ κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν πολλοὶ Τούρκοι διὰ νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσωσι καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ πολεμηθέντες ἰσχυρῶς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ὑπὸ τῶν παρατυχόντων τότε ἐπικουρῶν καὶ Κρητῶν κατὰ τὰς στενωπούς τῆς φάραγγος καὶ κατὰ τὸ παρακείμενον χωρίον Ἀράδαιναν, ἐφονεύθησαν πολλοί, φανεύσαντες καὶ αὐτοὶ τινὰς ἐκ τῶν ἐναντίων των. Περιεκυκλώθη-

τοὺς δυστυχεῖς τούτους, προφασιζόμενοι ὅτι ἡ βῆσις των μικρὰ οὖσα δὲν ἵπκασι εἰς τὴν διάθρεψιν πολλῶν. Ὁ ἐκεῖ ὅμως πρόξενος Γάλλος Βρέστ τοὺς ὑπεχρέωσε νὰ παύσωσι τῆς ἀπανθρώπου καὶ ἀξιοκατακρίτου ξηνηλασίας. Οἱ Κρητες ἔσωσαν τότε μὲ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας των πολλὰς τοῦ Αἰγαίου νήσου, τὰς ὁποίας ἀναμφιδόλως ἤθελον ἐρημώσῃ καὶ καταστρέψῃ οἱ ἄνδρες τῆς Κρήτης Τούρκοι, ἂν δὲν ἐπολεμοῦντο ὑπ' αὐτῶν καὶ ὁμῶς εὕρισκον καὶ ἐν τῇ δυστυχίᾳ των τὴν ἀχαριστίαν.

(1) Καὶ γολέτα τις Θηραϊκὰ μετέφερε τότε μεταξὺ τῶν λοιπῶν περὶ τὰς 300 ψυχὰς διευθυνομένη εἰς τὴν νῆσον Θήραν· εὐρεθεῖσα δὲ περὶ τὸν ὄρθρον ἐν μέσῳ ἐχθρικῶν πλοίων ἀπέναντι τῶν Χανίων, καὶ κανονοβοληθεῖσα δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τότε ἄλλως εἰμὴ νὰ ὑποταχθῇ. Παραλαβόντες δὲ τότε οἱ Ὀθωμανοὶ πλοίαρχοι εἰς τὰ πλοῖά των ἐξ αὐτῆς τὸν Θηραϊκὸν πλοίαρχον τῆς γολέτας, τὸν Ἰωάννην Βλαστὸν Ρεθύμιον καὶ ἑτέρους δύο, διέταξαν τὴν γολέταν νὰ τοὺς παρακολουθῇ εἰς τὸν λιμένα τῶν Χανίων, βιάζοντες αὐτὴν συνεχῶς μὲ κανονιοβολὰς νὰ ταχυπλοῇ. Οἱ ἐν αὐτῇ ὅμως εὐρεθέντες μετὰ τῶν λοιπῶν ἐμπειροναῦται Στράτουλας καὶ Ἀνδρέας Παχυνάκης Σφακιανοί, καὶ ὁ Κυδωνιάτης Μιχαὴλ Ταρτσσιανὸς κατάρθρωσαν νὰ βραδυπλοῇ τὸ πλοῖον ἀπομακρυνόμενον κατ' ὀλίγον,

σαν δ' αἰφνης ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν εἰς στενωπὸν τινα δυσδιεξοδὸν τῆς Ἀράδαινας καὶ ἕως δέκα Ἑλληνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ ἦρως τῆς Σάμου Χ. Γεώργιος Μουριώτης καὶ ὁ Ἀναγνώστης Μανουσελῆς Καλλικρατιανός, οἱ πολλὰκις ἀριστεύσαντες εἰς τὰς προτέρας μάχας, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν, ἀντιτάξαντες ὅλοι ἐκεῖ ἰσχυρὰν καὶ ἀπελπιστικὴν βίαν. Ἀπεμάχοντο λοιπὸν καὶ οὗτοι ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἑωσθῶ ἐξήντησαν τὰ πολεμφοδία τῶν, φονεύσαντες καὶ πολλούς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἔπεσον καὶ αὐτοί.

Πόθεν δὲ ἡ τοσαύτη ἀφροντισία, ὅτε οἱ πολέμιοι περιήρχοντα τὰ Σρακία, ὥστε δὲν ἐγνώριζον οἱ τοῦ ἐνὸς χωρίου κάτοικοι, τί συνέβη εἰς τὸ παρκειμένον, καὶ ὁ πανικὸς φόβος ὅστις κατελάμβανε τοὺς ὄρεινους Σρακιώτας, ὡσάκις ὁ ἐχθρὸς ἐπήρχετο εἰς τὰ ὄρη τῶν, ἀπὸ τοῦς ὁποίους δὲν ἔλειπε βεβαίως οὐδὲ φυσικὴ ἀνδρεία, οὐδὲ στρατιωτικὴ ἀρετὴ, διηγῆθημεν ἀλλαχοῦ. Ἄν δὲ πραγματικῶς ἐπεθύμουν οὗτοι νὰ δεῖξωσι τὴν φημιζομένην ἀνδρείαν τῶν, καὶ ἠθέλον νὰ δοξασθῶσι τότε καὶ λογισθῶσιν ἀληθεῖς τῆς ἐλευθερίας προστάται ἠθέλον εὐχρηθῆ πολλὰκις νὰ περιέλθωσιν εἰς τοὺς ὄρεινους ἐκείνους τόπους οἱ πολέμιοι, ὅπου ὑπῆρχον ὅλα τὰ μέσα νὰ παραφυλαξῶσιν, ὡς εἶπομεν, τὰς οἰκογενείας καὶ περιουσίας τῶν, καὶ ἠθέλον τοὺς καταπολεμήσει εἰς κινδυνώδη μέρη, ἅτινα διήρ-

καὶ τοὶ ἐναντιουμένων τῶν ναυτῶν καὶ φοβουμένων μὴ πάθῃ ὁ πλοίαρχός τῶν, διὸ καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ τοὺς ρέψωσι δεδιεμένους εἰς τὸ κύτος τοῦ πλοίου. Ἐνθ' δ' εὐρίσκοντο εἰς ἀπελπισίαν πρὸς τῆς ζωῆς, ἔπνευσε μετ' ὀλίγον ἀγαθὴ τύχη τάχιστα ἅπαντα τὰ ἱστία τοῦ πλοίου, ἐστράφησαν ταχυπλοῦντες πρὸς τὴν νῆσον Μῆλον, καὶ τοὶ δὲ κανονοβλοῦμενοι ἐπὶ πολὺ διάστημα ὑπὸ τῶν ἐχθρικών, ἐσώθησαν ὅμως ἐκεῖ ἀνελπίστως, οἱ δὲ διασωθέντες ἐκήρυττον μετ' εὐγνωμοσύνης ὡς εὐεργέτας τῶν τὸν Στρατοῦλαν, τὸν Παχυνάκην καὶ τὸν Ταρτασιανόν. Τοὺς δυστυχεῖς ὅμως ἐκείνους τοὺς εἰς τὰ ἐχθρικά πλοῖα ἀπαχθέντας ἐθανάτωσαν, ἀφοῦ πρῶτον περιέφερον εἰς τὰς ἀγίαις τῶν Χανίων τὸν Βλαστόν μετὰ σάγμα (σαμάρι) ἐπὶ τῆς ράχεις πρὸς ἐμπαιγμὸν, μαθόντες μάλιστα, ὅτι οὗτος ἐπὶ τοῦ Ἀρμοστοῦ ἦτον διωρισμένος καὶ Ἐπαρχος τῶν Σρακιῶν.

χοντο φοβούμενοι· τότε δὲ ἤθελον τοὺς συνδράμει προθύμως καὶ οἱ συναγωνισταὶ τῶν εἰς τὸ νὰ τοὺς καταστρέψωσι πανταχοῦ· μὲ τοιαύτην δὲ ἔνδοξον καὶ λαμπρὰν νίκην ἤθελον ἀναζωπυρῆσαι τὸ πολεμικὸν τῶν Κρητῶν πνεῦμα, ὥστε κατ' ὀλίγον νὰ ἀπαλλάχθῃσι καὶ τῆς ἐπονειδίστου τυραννίας. Δὲν ἔπτατιεν ὅμως καὶ τότε ὁ φιλοπόλεμος τῶν Σφακίων λαός, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ ἀφιλότιμοι ὀπλαρχηγοὶ τῶν, αἵτινες παρέβλεψαν καὶ τότε νὰ παροτρύνωσι καὶ ὀδηγήσωσιν αὐτοὺς εἰς τὸ στάδιον τῆς δόξης.

Μετὰ πέντε δὲ ἡμέρας ἐκίνησε πανστρατιᾷ ὁ Χουσεῖν καὶ κατὰ τῶν Λαμπαίων· ἐκείθεν δὲ μεταβάς εἰς Ρεθύμνην, καὶ πάλιν ἐντεύθεν εἰς Ἀποκορώναν ἐσκήνωσεν εἰς τὸ χωρίον Ἀρμένους. Πολλοὶ δὲ τῶν κατοίκων τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἰδόντες τὰ ἐν Σφακίαις γενόμενα ὑπεκρίνοντο ὑποταγῇ. Ἐπῆλθε τέλος τοιοῦτος καὶ κατὰ τῶν Κυδωνιατῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὡσαύτως ἀπήτησεν ὑποταγῇ· διὰ νὰ ἐκπλήξῃ δὲ καὶ τούτους ἀπέλυσε τὴν νύκτα τῆς πρώτης ἡμέραν τῶν ἀγίων παθῶν τοὺς στρατοὺς του, αἵτινες ἀναβάντες ἀπὸ τὸ χωρίον Θέρισον, ἐπέδραμον ἐν νυκτὶ ὅλα τὰ χωρία τῶν Κεραμείων, χωρία τινὰ τοῦ Ἀποκορώνου μέχρι τοῦ Φρές, ὅτε ἀπέκτειναν καὶ ἠχμαλώτισαν περὶ τοὺς 200. Μικρὰν τοῦ λοιποῦ τινα καὶ ἀσθενῆ ἀντίστασιν ἀπήντα εἰς ὅλ' αὐτὰ τὰ μέρη ὁ τολμηρὸς Ἀλβανός· ὅπου δ' ἐμάνθανεν ὅτι συνηθορίζοντο ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἀμέσως ἐπετίθετο δραστηρίως κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς διέλυε (1) κακῶς.

Εἶχε δὲ διαφημισθῆ τότε ὡς βέβαιοι, ὅτι κατήρχοντο ὀσονούπω εἰς Κρήτην καὶ τὰ περιμενόμενα Ἑλληνικὰ πλοῖα· τὰ δὲ Αἰγυπτιακὰ εἶχον ἐξέλθει εὐθὺς τότε. Ἄμα μαθόντα, ὡς φαίνεται, τὸ σχέδιον τοῦ Τσαμαδοῦ. Οἱ δὲ πολέμιοι παντοιοτρόπως ἔσπευδον νὰ φέρωσιν εἰς πέρας αὐτοὶ πρότερον τὸν σκοπὸν τῶν· διὰ τοῦτο τὰ

(1) Τὸν ταπεινώσαντα τότε τὴν Κρήτην Χουσεῖν μὲν ἔφερε καὶ εἰς Πελοπόννησον ὕστερον ὁ Ἰβραήμης, τὸν ὁποῖον ἐτίμα καὶ ἐθεώρει ὡς τὸν καλύτερον τοῦ στρατηγῆν. Αὐτὸν δὲ τοῦτον διέταξεν ὡσαύτως ἔπειτα νὰ ἐφορμήσῃ καὶ κατὰ τῶν εἰς Κλείσοβαν καταφυγόντων, ὅτε ὁ Ἰβραήμης ἐπέδραμε καὶ κατὰ τοῦ Μεσολογγίου, ἀλλὰ τραυματισθεὶς ἐνιαυθῶν ὁ Χουσεῖν, ἀπέθανε μετ' ὀλίγας ἡμέρας τὸν δὲ θάνατον αὐτοῦ ἐθρήνησε πικρῶς ὁ Ἰβραήμης.

μέν πλοῖα των διηυθύνθησαν πρὸς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Κρήτης, ὁ δὲ στρατὸς κινήθεις ταύτοχρόνως πρὸς τὰ ὀρεινότερα, ἐπροσπάθουν, ὡς εἶδομεν, νὰ κακοποιῶσι καὶ καταθλίβωσι τοὺς ταῦτα κατοικοῦντας, ὥστε καὶ νὰ ἐμποιῶσι τρόμον εἰς αὐτούς, καὶ οὕτω τοὺς ἀναγκάσωσιν ἀπελπισθέντας νὰ ὑποδουλωθῶσι ταχύτερον. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐγίνοντο νυχθημερὸν ἀκαταπαύστως καὶ αἰ τοιαῦται καταπληκτικαὶ ἐπιδρομαὶ πανταχοῦ, καὶ αἰ τοιαῦται ἀπάνθρωποι σφαγαί, τὰς ὁποίας ἀπηνῶς ἔπραττεν ὁ Χουσεῖν εἰς τὰς περὶ τὴν Κυδωνίαν κατ' ἐξαίρεσιν ἐπαρχίας, θέλων οὕτω νὰ προλάβῃ τὴν κατὰ τὰ μέρη ταῦτα ἰδίως ταπεινώσιν τῶν Ἑλλήνων, ὁπόθεν ἐφοβείτο, ὅτι ἠδύνατο ν' ἀναζωπυρωθῇ πάλιν κατ' ὀλίγον ὁ βιαίως ὑπ' αὐτοῦ καταδιωχθεὶς ἀγὼν, ὡς συνέβη παρομοίως καὶ πρότερον.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ ἔφθασαν καὶ τὰ περιμενόμενα εἰς Κρήτην Ἑλληνικὰ πλοῖα κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ Μαρτίου ἡμέρας τὰ δὲ Αἰγυπτιακὰ ἀπεσύρθησαν εὐθύς, περιπλέοντα τότε ἀπέναντι τῶν Χανίων καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Κισάμου, ἣ δὲ ἐμφάνειός τῶν πλοίων ἐνεθάρρυνε καὶ πάλιν τοὺς καταπεπονημένους Κρήτας, ἐκείνους μάλιστα, οἵτινες εἶχον τὴν διάθεσιν νὰ μὴ καταπαύσωσι τὸν ἀγῶνα. Ἄλλ' αὐτὰ ταῦτα τὰ πλοῖα δὲν ἐξεπλήρωσαν δυστυχῶς τὸν σκοπὸν, δι' ὃν καὶ προσεκλήθησαν διότι, ἀντὶ νὰ καταδιώξωσι τὰ ἐχθρικά, ὅπου συνήντησαν αὐτά, κατηυθύνθησαν εἰς τὸν λιμένα τῶν Σφακίων, ὅπου καὶ εὗρον χιλιάδας ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδῶν φευγόντων τὴν καταδίωξιν τῶν Τούρκων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν εἶχε προτείνει ὁ Τομπάζης νὰ μεταφερθῶσιν εἰς Πελοπόννησον καὶ τὰς νήσους μόνον αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα, ἀλλ' ἦτο τοῦτο δυνατόν; Ἡ φυσικὴ στοργὴ τοῦ πατρὸς πρὸς τε τὰ τέκνα καὶ τὴν σύζυγον, ἣ κωλύουσα τοῦτον νὰ πέμψῃ ἔρημα καὶ ἀπροστάτευτα εἰς ξένην γῆν τὰ φίλτατά του, πρὸς δὲ ἡ ἐπιθυμία τῶν ναυτῶν τοῦ νὰ δέχωνται ἀνεξαιρέτως πάντας διὰ νὰ σώσωσι δῆθεν ἀπὸ μακροχρόνιον ταλαιπωρίαν, ἐματαίωσαν τὴν πρότασιν ταύτην.

Παρέλαβον λοιπὸν ἐκεῖθεν ταῦτα μὲν περὶ τὰς δέκα χιλιάδας ψυχῶν, ἄλλα δὲ παρατυχόντα τότε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης ἐκτὸς τῶν εἰρημένων, καὶ ἄλλους πολλούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ

περὶ τὰς δύο χιλιάδας μαχιμῶν ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων τὴν ἔλλειψιν ἠσθάνθη τότε ἀμέσως ἡ Κρήτη· διότι καὶ οἱ λοιποὶ οἱ εἰς διάφορα ὄρη καταφυγόντες ἔνοπλοι ἀποδειλιάσαντες τότε, ἄλλοι μὲν διὰ παντός τρόπου κατώρθωσαν ἀπὸ διάφορα παράλια (1) νὰ διασω-

(1) **Συμβάντα καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κριτοβουλίδην
κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν.**

Ἀποῦεῖδε κατὰ τὰ Βοθονάκια πατέρα καὶ οἰκίους θυσιασθέντας μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, παρέλαβε τότε τὰς διασωθείσας δύο ἀγάμους ἀδελφάς του μετὰ τεσσάρων ἄλλων γνωστῶν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐξασφαλισθῇ τοῦ λοιποῦ εἰς Σφακία· ἐπιτάχυναν δὲ τὴν ἐκεῖσε ἀναχώρησίν των, ἀποῦ εἶδον περὶ τὴν δειλὴν ἐπανακάμψαντα καὶ τὸν Χουσεῖν εἰς Πρόσνερον, φοβηθέντες μήπως ἤθελεν ἐπιχειρήσει δευτέραν ἐκδρομὴν ὀλεθρίαν, ὡς καὶ πρότερον, κατ' ἐκείνας τὰς ὑπωρείας· ἀλλὰ καὶ πόθεν ἠδύναντο νὰ διέλθωσιν οἱ διασωζόμενοι καὶ φθάσωσιν εἰς τὸν εἰρημένον τόπον; οὐχὶ βεβαίως διὰ τετριμμένης κατὰ τι ὁδοῦ, ἀλλὰ δι' ἀποκρήμων καὶ χιονοσκεπάζων σχεδῶν ὁρέων ἐν καιρῷ νυκτός καὶ ἐν ὥρᾳ χειμῶνος.

Ἀνεχώρησαν λοιπὸν εὐθὺς ἀπὸ Βοθονάκια, καὶ ὅτε μὲν πίπτοντες ἀπὸ κρημνώδη μέρη, ὅτε δὲ καὶ βυθίζομενοι εἰς τὰς χιόνας, ἔφθασαν τέλος μετὰ μεγάλων ταλαιπωριῶν ἐν μέσῃ νυκτί πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου Σκύφων· ἠγγύουν ὅμως τότε ὅτι ἤρχοντο πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ οἱ Τούρκοι· διότι νυκτοπορήσαντες καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ Προσνέρου, εἶχαν φθάσει κατὰ τὴν ἰδίαν σχεδὸν ὥραν εἰς τὸ ρηθὲν χωρίον, ὅπου καὶ ἐκανονοβόλησαν εὐθὺς τοῖς, κατὰ τὸ σύνθημα· ἐξεπλάγησαν δὲ τότε οἱ συνοδίται ἀκούσαντες ἐκαὶ καὶ τὸν κρότον τῶν πυροβόλων, ἀλλ' ἔκριναν καὶ ἀλυσιτελεῖς νὰ ἐπιστραφῶσιν· ὅθεν καὶ ἐπέσπευσαν μὲ πλειοτέρας ἔτι ταλαιπωρίας νὰ προβῶσιν. Ἐφθασαν λοιπὸν τότε ἤρθρου βαθέως εἰς βρύσιν τινα κειμένην ἐπὶ τινος ὁδοῦ ὅπως οὖν βατῆς, ἤνωθεν πρὸς ἄρκτον τοῦ χωρίου Κομηταδῶν τοῦ Σολομοῦ καλουμένην· ἐνταῦθα εὗρον γυναῖκας, παῖδας καὶ ἄνδρας ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν ἕως 40 διαφεύγοντας τὸν κίνδυνον. Ἐπτοήθησαν τὸ πρῶτον ἐκεῖνοι, ἐκλαβόντες τοὺς ἐπερχομένους νύκτωρ ὡς ἐχθρούς, ὥστε καὶ νὰ πυροβολήσωσι κατ' αὐτῶν ἦσαν ἔτοιμοι· ἐφησυχασαν ὅμως μαθόντες ὅτι οἱ ἐρχόμενοι ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλ' ἐξεπλάγησαν τούναντίον καὶ ἐκεῖνοι ἀκούσαντες παρὰ τῶν ἐλθόντων περὶ τῆς νυκτερινῆς προχωρήσεως τῶν ἐχθρῶν εἰς Σκύφους.

Ἡ Μονὴ τοῦ Καθολικοῦ.

ῥῶσι κατ' ὀλίγον ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ἄλλοι δὲ ἀναγκάζομενοι ὑπέκυπτον. Ἄντι λοιπὸν νὰ ὠφελήσωσι τὰ πλοῖα, τὰ ὅποια πληρώ-

Ἀπηυδμημένοι ἅπαντες ὑπὸ τῆς κακουχίας καὶ αἰτίας ἠθέλησαν ν' ἀναπαυθῶσιν ἐκεῖ ἐπὶ μικρὸν. Καὶ ὁ μὲν Κριτοβουλίδης τότε συνεβούλευε ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν ταχέως, ὑποπτεύσας ἀπροσδόκητον νυκτερινὴν τῶν ἐχθρῶν ἐμφάνισιν, ὅτε ἀληθῶς καὶ ἤθελον κινδυνεύσει τὸν ἔσχατον κίνδυνον, εἰς ὃν καὶ ἐνέπεσαν ἐπὶ τέλους. Παρέλαβε λοιπὸν οὗτος μετ' ὀλίγην ὥραν τότε καὶ ἐκεῖθεν τὰς δύο ἀδελφάς του μετὰ τεσσάρων συνοδιτῶν, διευθυνόμενος μετὰ σπουδῆς, σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς Λουτρόν. Μόλις ὅμως εἶχον ὑπερβῆ ὀλίγον διὰ νὰ φθάσωσι περὶ τὴν ἀνατολὴν ἤδη τοῦ ἡλίου εἰς τι ἀπέναντι μέρος τοῦ χωρίου Μουρίου πρὸς τὴν φάραγγα, τὴν μεταξὺ τούτου καὶ τῆς Ἀνωπόλεως κειμένην, καὶ ἤκουσαν φωνὴν ἐκ τοῦ Μουρίου λέγουσαν· «Ποῦ εὐρίσκονται οἱ Τούρκοι;» ἀποκριθεὶς δὲ τις ἐξ αὐτῶν εἶπεν «ὅτι ἀνέβησαν εἰς Σκύρους, διότι κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἔρριψαν ἐκεῖθεν τρεῖς πυροβολάς, κατὰ τὴν συνθήειάν των· τῶρα ὅμως, εἶπε, δὲν ἤξεύρομεν ποῦ εὐρίσκονται.» Στραφέντες δ' εὐθὺς εἶδον ὅπισθεν ἐπερχομένους καὶ ἀκολουθοῦντας οὐχὶ μακρὰν 80 ἵππους, ὅτε συνάμα εἰσῆρχοντο καὶ ἄλλοι εἰς τὸ χωρίον Μουρί, ὁπόθεν ἄλλοι μὲν τῶν κατοίκων διασκορπιζόμενοι τῆδε κάκεισε μετὰ μεγίστου κινδύνου διεσῶζοντο, ἄλλοι δὲ προκαταλαμβανόμενοι ἐφονεύοντο. Ἐκ δὲ τῶν περὶ τὴν βρῦσιν τότε ἀπομεινάντων ἄλλοι μὲν ἐφονεύθησαν ἐπίσης, ἄλλοι δὲ καὶ ἔγειναν αἰχμαλώτοι· τούτ' αὐτὸ δὲ ἤθελον πάθει ἀναμφιβόλως καὶ οἱ περὶ τὸν Κριτοβουλίδην τότε, ἂν οἱ ἀναφανέντες ἵπποι δὲν ἐβραδυπόρουσαν κατὰ τι, ὑποπτεύσαντες κεκρυμμένην στρατιωτικὴν δύναμιν εἰς τὰ βουνῶδη καὶ δύσβατα ἐκεῖνα μέρη. Ἄλλ' ἐφάνη εἰς τὰ ὄρεϊνὰ Σφακία εἰς κἂν ἔνοπλος ν' ἀντίσταθῃ;

Μέχρι τοῦδε κατεβασάνιζε τοὺς περὶ τὸν Κριτοβουλίδην ἢ ἐνδελιχῆς προσπάθεια νὰ διαφύγῃσιν ἐπελευσόμενῳ κινδύνῳ. Ἐκτοτε ὁμοῦς περιεπιπτον καὶ ἐν τῷ μέρει τοῦ κινδύνου αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ μέρει τῶν μᾶλλον ὀδυνηρῶν θλίψεων. Μετὰ περισσοτέραν δὲ ὄρμην εἶχον ἀρχίσει τότε οἱ μὲν παρακολουθοῦντες ἵπποι νὰ προχωρῶσιν, οἱ δ' ἐκ τοῦ Μουρίου ταύτοχρόνως ἔτρεχον νὰ καταλάβωσι τὸν δρόμον. Καταζαλισθέντες λοιπὸν ἔτι μᾶλλον τότε οἱ περὶ τὸν Κριτοβουλίδην ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ κινδύνου, ἔτρεχον τῆδε κάκεισε καὶ αὐτοὶ χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ὁ εἰς ποῦ ὁ ἕτερος διευθύνεται, ὥστε αἱ μὲν νεάνιδες ἐξηκολοῦθον δραματικῶς τὴν εἰς Λουτρόν ἀγούσαν, ὁ δὲ Κρι-

σαντες ἐξ ἰδίων οἱ Κρήτες εἶχαν προσκαλέσει πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἀγωνός των. τὸν διέλυσαν τούναντίον αὐτὰ τότε διὰ τοῦ τρόπου

τοβουλίδης παρεκτραπείς τότε τῆς ὁδοῦ, εὔρεθη αἴφνης περιστοιχούμενος ὑπ' ἐχθρῶν· ἔπεσεν εὐθὺς αὐτός τότε χαμαὶ ὑπὸ πέτρων, οἱ δ' ἐχθροὶ ἤδη ἐπλησίαζον. ὄθεν αἰσθανθείς ἀμέσως τὸν κίνδυνον, καὶ βλέπων τὸ ἀδύνατον τῆς ἐκεῖ ἐξασφαλίσεως, δραμῶν ἀνέβη ἐν τῇ ἀπέλειπσά του εἰς κυπάρισσον εὐρισκομένην εἰς τοὺς πρόποδας παρακειμένου λόφου. Ἔβλεπε δ' ἐκ τοῦ δένδρου με φρίκην τοὺς πολεμίους ἐφορμώντας ἀμφοτέρωθεν πρὸς τὸ κατώφερές μετὰ βοῆς καὶ ἀλαλαγμῶν. Πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν, εἶχον πλησιάσει καὶ εἰς τὴν κυπάρισσον, καὶ τινες μάλιστα εἶχον διαβῆ καὶ ὑπ' αὐτήν. Εἰς τοιαύτην λοιπὸν ἀπελπιστικὴν θέσιν εὔρεθείς αὐτός τότε, τί ἄλλο ἐπροσδόκα ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, ἢ τὸν θάνατον αὐτόν; τὸν ἀπέκρυψεν ὅμως τότε ἡ πυκνότης τῶν κλάδων καὶ τῶν φύλλων τοῦ δένδρου· ἴσως δὲ δὲν ἐλάμβανον καιρὸν νὰ προσβλέψωσιν εἰς τὴν κυπάρισσον καὶ ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ὀρυθῆς αὐτῶν, ἐπισπεύδοντες νὰ προφθάσωσι τάχιον εἰς Ἀνώπολιν καὶ Λουτρόν, διὰ νὰ λαφυραγωγῆσωσιν.

Ἐπέτυχε λοιπὸν παραδόξως τότε νὰ διασωθῆ ἐκεῖ. Ἐπερχομένης ὅμως τῆς νυκτός, ἔμελλεν ἀφεύκτως νὰ τεθῆ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου νυκτερινός σκοπός· διότι ὄπισθεν τούτου πρὸς μεσημβρίαν ἦτον ἐσκηνωμένος καὶ ὁ στρατάρχης Χουσεῖν· ὄθεν καὶ ἐν τοιαύτῃ περιστάσει καθίστατο προφανέστερος ὁ κίνδυνος διὰ τὸ δύσκολον τῆς ἀποδράσεως· διὸ καὶ ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ προλάβῃ εἰ δυνατόν καὶ τὸ μέλλον δεινὸν πρὶν τεθῆ ὁ σκοπός. Καταβάς λοιπὸν ταχέως τῆς κυπάρισσου περὶ λύχνων ἀφάς, καὶ ἔρπων ἐπὶ τι διάστημα ὑπὸ τὰ ἔτι ἀμυδρὸν τῆς ἑσπέρας φῶς, ἀπεμακρύνετο κατ' ὀλίγον τοῦ λόφου· ποὺ ὅμως καὶ νὰ διευθυνθῆ, δὲν ἐγνώριζε. Περιεπλανᾶτο λοιπὸν μέχρι σχεδὸν μέσης ἀσελήνου νυκτός τῇ δε κάκεισε χωρὶς νὰ εὐρίσκη διεξόδον εἰς βουνὰ καὶ δύσβατα μέρη, ἕως οὗ ἐπλησίασεν ὑπ' ἀγνοίας καὶ εἰς τὴν, ὡς εἴρηται, μετὰξὺ Ἀνωπόλεως καὶ Μαυρίου φάραγγα· διὰ τὴν ὑπερβολικὴν δὲ κακουχίαν καὶ τὸν φόβον μὴ εὔρεθῆ ἐκτεθειμένος καὶ τὴν ἐπιούσαν πλησίον τῶν ἐχθρῶν, ἀπεφάσισε τότε νὰ κρυφθῆ ἔνδον αὐτῆς.

Πόθεν ὅμως καὶ νὰ καταβῆ εἰς τὸν βυθὸν αὐτῆς; Ἀφίνετο ἀπὸ πολλὰ κρημνώδη, καὶ ἐφέρετο κυλινδούμενος ἐπὶ πολὺ κατατραυματιζόμενος καὶ καταξέσχιζόμενος. Προχωρήσας δὲ οὕτως, ἤκουσεν ἔνδοθεν ἐξερχομένας φωνάς, ἐν αἷς διεκρίνοντο αἱ τῶν γυναικῶν,

τεύθησαν, ὅτε ἦτον εὐκόλον νὰ τὸν ἐπαναλάβωσιν οἱ Κρήτες ζωηρότερα, καταβάντες, ἔπειτα ἀπὸ τὰς ὀρεινότερας θέσεις, ὅπου πρὸς

καὶ τῶν παιδῶν οἱ κλαυθμηρισμοὶ διέκρινε δ' ἐκ τούτων ὅτι ἦσαν Ἕλληνες κρυπτόμενοι ἐκεῖ, καὶ ἀποφεύγοντες τὴν ἐχθρικὴν ἐπιδρομὴν. Ἐλαβε λοιπὸν τότε ἀμέσως ἀναψυχὴν τινα· διότι ἐνόμισεν ὅτι ἐμελλε νὰ ἐνωθῆ τοῦ λοιποῦ μετὰ ὁμοειδῶν καὶ ὁμοιοπαθῶν· ἀλλὰ καὶ πῶς νὰ πλησιάσῃ ἀμέσως ἀνθρώπους ἐπίσης πεφοβισμένους, χωρὶς νὰ κινδυνεύσῃ τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτῶν; Σταθεῖς μακρόθεν ὑπὸ πέτραν ὡς εἰς προμαχώνα, ἐρώνησε τὸν πρὸς αὐτοὺς εἰπών, ὅποτός τις εἶναι, διηγηθεὶς ἐνταύτῳ καὶ ἀπαντὰ τὰ κατ' αὐτὸν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν συμβάντα, ὅπως πείσῃ αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Ἐντρομοὶ δὲ καταστάντες καὶ ἐκείνοι τότε διὰ τὸ ἀπροσδόκητον φαινόμενον, μὴ τάχα προκατελήφθησαν ὑπ' ἐχθρῶν, καὶ θορυβηθέντες κατ' ὑπερβολὴν, ἔδραμον μετὰ σπουδῆς οἱ μὲν εἰς τὰ ὄπλα, οἱ δὲ ἐτοιμάζοντο καὶ εἰς φυγὴν. Ἀποῦ ὅμως ἐπανελάθεν οὗτος ἐκείθεν τὰ αὐτὰ διὰ νὰ τοὺς πείσῃ, καὶ ἀποῦ προσέτι ἀνέφερε καὶ ἕτερα πολλὰ, τοῖς ἔδωκε δὲ καὶ ὄρκον περὶ ἑαυτοῦ, τότε συγκατετέθησαν νὰ τὸν δεχθῶσι πρὸς καιρὸν εἰς τὴν συνοδίαν των. Τί δὲ ὑπέστη τότε καὶ ἐνταῦθα οὗτος, ὁποίας ἀπειλὰς ἤκουσε, καὶ ὁποία καρδιοκτυπήματα ἠσθάνθη ὑπὸ τῶν χρηστῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, καὶ ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του κυρίως, ἦν κατεῖχεν εἰς τὴν Διοίκησιν τῆς Κρήτης (1), παραλείπομεν καὶ ν' ἀναφέρωμεν.

Προϊούσης ὅμως τῆς νυκτός, ἦτον ἀναγκαῖον νὰ συνεχῆλθωσι τῆς φάραγγος· διότι εἶχον σκοπὸν νὰ καταλάβωσι καὶ ὀρεινότεραν θέσιν πρὸς πλειοτέραν ἀσφάλειαν, ἐπικινδύνου οὐσης τῆς προτέρας. Παρεκάλει δὲ αὐτοὺς καὶ ὁ Κριτοβουλίδης τότε νὰ τὸν συμπαράλαβωσιν προτιμήσας τὸ ἦττον κακόν, διὰ νὰ μὴν εὐρεθῆ καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐκτεθειμένους εἰς ἀγνωστα μέρη πλησίον ἐχθρῶν. Ἄλλ' οὐ μόνον ἀπέκρουσαν τὴν αἰτήσιν του, ἀλλὰ τοῦ ἀφήρσαν καὶ τὸ ὀλίγον χρηματικόν, τὸ ὁποῖον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ ἠπέλιθσαν πρὸς τοῦτοις ὅτι θέλουν τοῦ ἀφαιρέσει καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν ζωὴν.

(1) Εἶχε διορισθῆ τότε ὑπὸ τοῦ Ἄρμοστοῦ Γραμματεὺς τοῦ Ἐπαρχείου Ἀποχωριῶνου, ἢ μᾶλλον ἐδιοῖκει οὗτος τὸ Ἐπαρχεῖον διὰ τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα ἀπειρίαν τοῦ πρώτου φιλησύχου Ἐπάρχου Ἀνδρουλιῶ Ἐπιτοπαπαδάκη, ὕστερον δὲ καὶ τοῦ Μανουσίου Κουντουράκη, παραιτηθέντος τοῦ πρώτου.

καιρόν διέφευγον τὸν κίνδυνον, ὡς καὶ εἰς προτέρας ἄλλοτε, ὡς εἶπομεν, παρομοίας περιστάσεις.

Ἐδραμε δὲ τότε ἐκστατικός, καὶ προσέφυγεν εἰς ἓνα τούτων τὸν ἠπιώτερον, Μάρκον ὀνομαζόμενον, παραδούς ἑαυτὸν μετὰ δακρύων πρὸς ἐκεῖνον. τοῦ ὁποίου καὶ ἐπέτυχε τῶντι τὴν προστασίαν· διότι ἐπέδειξεν οὗτος τότε εἰς αὐτὸν ὁδὸν τινα, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ μεταβῆ εἰς Ἀποκόρωνον. Οὕτω δὲ διεσώθη καὶ τότε μετὰ πολλῆς ἀγωνίας καὶ ἐκ τοῦ κινδύνου τούτου.

Ἄλλ' ἄρα γε ἔπαυσαν κἄν μέχρι τοῦδε τὰ δεινά; Ἄμα δικασθεὶς τὸν πρώτου κινδύνου, ἀνεφαίνετο ἀμέσως ἕτερος. Ὡδευε λοιπὸν δρομαῖος τότε κατὰ τὴν ὁδὸν ἐν ὄρθρῳ βαθεῖ, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν ἔφερον ὁ Μάρκος· ἔβαινε ὁμοῦ ἐνταῦθα μὲν ἐπὶ πτωμάτων προσφάτως φονευμένων, ἐκεῖ δὲ ἤκουε κλαυθμηρισμοὺς παίδων ἐγκαταλελειμμένων ὑπὸ αἰχμαλωτισμένων, ἢ καταδεδιωγμένων μητέρων. μετρησὺ ἔφθασε περὶ τὸ λυκαυγὲς ἄνωθεν πρὸς ἄρκτον τοῦ χωρίου Προσγιαλοῦ ἢ Χώρας τῶν Σφακίων, ὅπου ἀπηυδημένος ἐστάθη τέλος καὶ ἀνεπαύθη, καὶ ἀμέσως κατελείφθη ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς κακουχίας ὑπὸ βαρῆος ὕπνου· ἐξεγερθεὶς δὲ περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἥλιου, ἀνεπόλησεν ἐκστατικός τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐτι εὕρισκετο, καὶ τοὺς πρὸ ὀλίγου μεγάλους κινδύνους, οὓς διήλθε, καὶ ἤρχισεν ἀμέσως νὰ ὀδεύῃ μὲν ἐπὶ τὰ πρόσω, ἀπεμακρύνετο ὁμοῦ κατὰ τι τῆς ὁδοῦ, ἵνα μὴ περιπέσῃ καὶ αὐτὸς εἰς ἐχθροὺς· μόλις ὁμοῦ εἶχε προχωρήσει ἐνταῦθα, καὶ εἶδεν αἰφνης κατέμπροσθέν του διαβαῖνον ἀπόσπασμα ἐκ 50 ἢ καὶ 60 Τούρκων, ἀπερχομένων εἰς παρακείμενον ὄρος, διὰ νὰ σκοπεύσωσιν ἐκεῖθεν. Ἐπίεσε λοιπὸν πάλιν εὐθὺς χαμαὶ ὑπὸ τυχούσῃ πέτρῃ κειμένην ἐν μέσῳ πυκνῶν θάμνων, ὅπου πάλιν ἠτύχησε νὰ κρυφθῆ ἐκ τῶν πολεμίων· διότι καὶ ἡ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν καταπίπτουσα ἀδιαλείπτως χιὼν τοὺς ἠνάγκαζε νὰ ἔχωσι καλυμμένας καὶ αὐτὰς τὰς κεφαλὰς τῶν μὲ καπότας, ὥστε δὲν εὐκόλυνοντὸ νὰ βλέπωσι δεξιὰ ἢ ἀριστερά· διέβησαν μολονταῦτο ἐκεῖνοι πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν, ὁ δὲ πολλάκις πολλοὺς κινδύνους διαφυγών, ἀναβὰς πάλιν εἰς κυπάρισσον, διημέρευσε καὶ τότε ἐπ' αὐτῆς ἄσιτος καὶ ὑπὸ τὴν πίπτουσαν χιὼνα.

Ἐπελθούσης δὲ τῆς νυκτός, ἀπεχαιρέτησε καὶ ταύτην, καὶ περιεπλανᾶτο μακρὰν ὁδὸν καὶ χωρίων ἐν τῇ καταπληκτικῇ σκοτίᾳ ὅλης ἐκείνης τῆς νυκτός, ἐν τῇ μέσῃ ἀβάτων καὶ ἀποκρήμων ὁρέων· ὅθεν καὶ ὅτε μὲν ἐπιπτεν ἀπὸ παρατυχόντας κρημνοὺς, ὅτε δὲ ὠδηγεῖτο πολλαχοῦ καὶ ἀπὸ μόνης τῆς ἀναλαμπῆς τῆς ἀπ' αὐτῶν τῶν

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ διέλθωμεν ἐν σιωπῇ καὶ ὅ,τι ἔπαθον κατὰ τὸν διάπλουον τότε οἱ Κρήτες ἀπ' αὐτοὺς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους εἶχον προσκαλέσει πρὸς βοήθειαν. Ὀλίγον μακρὰν τῆς παλαιᾶς Μονεμβασίας, ὅπου ἐμελλον ν' ἀποβιβασθῶσι τὴν ἡμέραν τῆς ΜΕΓΑΛΗΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ἐξεγερθέντα ὀχλαγωγικῶς τὰ πληρώματα τῶν πλοίων ἐξεγύμνωσαν, οἱ ἀγωνισταὶ τοὺς συναγωνιστάς καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοὺς πάσχοντας συναδέλφους, γυμνώσαντες πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ αὐτὸν τὸν γενικὸν Γραμματέα Ν. Οἰκονόμου, καὶ ἀφαιρέσαντες αὐτοῦ καὶ αὐτὴν τὴν σφραγίδα τῆς Κρήτης καὶ τὴν ταμβακοθήκην του παρὰ τὴν θέλησιν καὶ τινων πλοιάρχων. Ἀφοῦ δὲ τοὺς ἀφῆρσαν ἀνακιδῶς καὶ ἀπανθρώπως ὅ,τι μετ' ἑαυτῶν ἔκα-

χίωνον, μεχρισοῦ ἔφθασε τέλος μετ' ὅλας αὐτάς τὰς ταλαιπωρίας τὴν ἐπιούσαν καὶ εἰς Ἀποκόρωναν.

Ἄς ἐπανεέλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν διήγησιν τῶν εἰρημένων νεανίδων. Ὡδεον λοιπὸν καὶ αὐταὶ τὴν εἰς Λουτρόν ἄγουσαν. ἀφοῦ, ὡς προερέθη, ἀπεπλανήθησαν ἄπαξ· ἔσπευδον δὲ δρομικῶς συνεχόμεναι ὑπὸ θλίψεως καὶ ταλαιπωρίας νὰ διασωθῶσιν εἰς Λουτρόν. ἔγκαταλειφθεῖσαι μεμακρυσμέναι καὶ ὑπὸ τοῦ παρακολουθοῦντος αὐταῖς ἑτέρου συγγενοῦς, ὅτε ὁ κίνδυνος ἐπέστη καὶ εἰς αὐτάς ἤδη προφανέστατος· διότι μόλις εἶχε προφθάσει ἐκείνος ἐπιβὰς εἰς πλοῖον, ὅτε ἔφθασαν καὶ αὐταὶ μετ' ἄλλων ἐκεῖ. Μάτην οὕτος ἐπροσπάθει, ματαιῶς δὲ καὶ ἐκείναι ἐν τῇ ἀκτῇ θρηνηδοῦσαι καθικέτευον τοὺς ἐν τοῖς πλοίοις νὰ τὰς συμπαράλαβωσιν. Οἱ ἐχθροὶ κατήρχοντο τότε ὀρμητικοὶ διὰ νὰ εἰσελθῶσιν εἰς Λουτρόν· ὅθεν καὶ ἤθελον γίνεαι θύματα τότε ἢ αἰχμάλωτοι καὶ αὐταί, ἂν δὲν ἤθελον προφθάσει νὰ τραπῶσιν ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἀγίαν Ρούμελην ἄγουσαν ἢ μᾶλλον ἂν Ἕλληνές τινες δὲν ἐπρολάμβανον κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν ν' ἀναποδογυρίσουν διὰ πυρὸς τὰς πυριταποθήκας καὶ ὅλας τὰς οἰκίας τοῦ Λουτροῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν εὐρούσαι καιρὸν διεσώθησαν ἄπασαι εἰς τὸ εἰρημένον κοινὸν καταφύγιον.

Ἄλλὰ μήπως αὐτὰ μόνος, ἢ αὐτοὶ μόνοι ἔπαθον τοιαῦτα δραματικὰ παθήματα; Πολλαί, πολλόταται ἑκατοντάδες ἀθλίων Κρητῶν ἐγένοντο οὕτω θύματα. Πλείστους δ' ὄσους καὶ ἐκ τῶν ἐπιζησάντων ἀπαντᾷ τις περιπεσόντας εἰς παραπλήσια τραγικὰ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ αἰματηροῦ ἀγῶνός των.

στος ἔφερον, εἴτε χρηματικόν, εἴτε τροφικόν τι καὶ ἱμάτιον, διὰ τὴν ἐπιζήσῳσι κατὰ τι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πατρίδος των, τοῦς ἔρριψαν οὕτως εἰς τὴν παραλίαν.

Ἀπολώσθησαν δὲ κακὴν κακῶς ἐκ τῆς δυστυχίας, κακουχίας καὶ πείνης πλέον τῶν δύο τρίτων ἐκ τῶν μεταναστευσάντων τότε ἀνθρώπων. ἀφοῦ ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι των. Περίλυπος ἦτο ὁ Τομπάκης ἐπὶ τοῖς δυστυχήμασι τούτοις τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ κατὰ ναυτικῆς ἀναρχίας; Τὴν ἀρχὴν δὲ τῆς ἀπογυμνώσεως πρῶτον ἐπεχείρησεν. ὡς λέγεται, Σπεισιώτικον πλοῖον, τὸ ὅποιον δὲν ἐβράδυναν νὰ μιμηθῶσι καὶ τὰ λοιπὰ. Ἀποβιβάσαντα δὲ τούτους ἐπανήλθον ταχέως ἅπαντα τὰ εἰρημένα πλοῖα διὰ νὰ μεταφέρωσι τοὺς ἄλλους ἐκ τῆς Κρήτης. Ἄλλ' οὗτοι εἶχον μάθει τὰ τῶν πρώτων παθήματα ἐκ τίνος Ἰονίου πλοιοάρχου, εὐρεθέντος τότε ἐν Μονεμβασιά, καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ τοὺς δεχθῶσιν οὗτοι ὡς φίλους εἰς τὰ παραλία τοῦ Σελίνου καὶ τῶν Σφακιῶν, τοὺς ἐτουφέκισαν ὡς ἐχθρούς.

Μετὰ πολλὴν βεβαίως εὐχαρίστησιν ἔβλεπεν ὁ Χουσεῖν τὰ τότε ἐν Κρήτῃ πραττόμενα· διότι εἶδε παρ' ἐλπίδα τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, ὅτι ὄχι μόνον ἐκένωσαν τὴν Κρήτην ἀπὸ ἀντίπαλα ὄπλα, ὅπερ συνέτεινεν εἰς τὴν σκοπὸν του, ἀλλὰ καὶ ἐνόμισεν ὅτι αἱ ἀπογυμνώσεις ἐμελλον νὰ ἐπιφέρωσι φυσικῶς δυσαρρεσκείας εἰς τοὺς Κρητας ἐναντίον τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων· ὅθεν ὀρμηθεὶς ἐκ τῶν τοιούτων, κατέστη μᾶλλον καταπληκτικός. Ταῦτοχρόνως δ' ἐπεκαλέσθη καὶ τὴν συναρωγὴν τοῦ τότε κατὰ τὴν Κυδωνίαν Προξένου τῆς Αὐστρίας Δερκουλῆς (1), διὰ νὰ ὑποχειρῶσῃ ταχύτερον τὴν Κρήτην πρὸς τοιοῦτον λοιπὸν σκοπὸν ἐξεδωκεν ὁ ρηθεὶς Προξένος καὶ τὴν ἐπομένην διακήρυξίν του πρὸς τοὺς ἀνθισταμένους ἐπὶ Κρητας.

Ἐγὼ ὁ ὑποφανόμενος Αὐτοκρατορικός, Βασιλικός, Ἀποστολικός Ἀντιπρόσωπος εἰς τὴν νῆσον Κρήτην, ἐδρεῶν ἐν Κυδωνίᾳ, δηλοποιῶ καὶ μαρτυρῶ ὅτι ἡ Ἐξοχότης του ὁ Χουσεῖν Βέης, ἀρ-

(1) Ὁ Δερκουλῆς, γάλλος τὴν καταγωγὴν ἀπέθανε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν παρὰ φρον.

• χηγός τῶν κατὰ τὴν νῆσον ταύτην τουρκικῶν στρατευμάτων, με
 • ἐπεφόρτισε τὴν 4 τοῦ παρόντος νὰ γνωστοποιήσω εἰς τοὺς ἀρχι-
 • γούς τῶν Γραικῶν, ὅτι ἦτο διατεθειμένος νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς
 • τὴν γενικὴν ἀμνηστειάν ὄλων τῶν παρελθόντων. ἔτι με ἔδιδε τὸν
 • λόγον τῆς τιμῆς του νὰ παραχωρήσῃ νὰ μὴ γείνη ἡ ἐλαχίστη ὕβρις
 • ἢ βλάβη εἰς τοὺς ρηθέντας Γραικοὺς, ὅτινες θέλουσιν εὐθὺς ἀνα-
 • λάβει εἰς τὴν κυριότητά των τὰς οἰκίας καὶ λοιπὰ κτήματά των,
 • τὰ ὅποια τοῖς ἐγγυᾶται ἡ Ἐξοχότης του. με ἐβεβαίωσε πρὸς
 • τούτοις ὅτι ἔχει καὶ διαταγὰς τοιαύτας ἀπὸ τὸν Ὑψηλότατον
 • Πασᾶν τῆς Αἰγύπτου. Ἀμέσως λοιπὸν μετὰ τὴν παράδοσιν τῶν
 • ὅπλων, οἱ Γραικοὶ θέλουσιν ἀπολαύσει τὰ δικαιώματα ὄλων τῶν
 • πιστῶν ὑπηκόων τῆς Μεγαλειότητός του. Ἄν δὲ κατὰ τύχην οἱ
 • παραδοθέντες Γραικοὶ ἤθελον ἀπατηθῆ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὁ ὑ-
 • πογεγραμμένος ἐγὼ θέλω διακηρύξει τὴν ἀπάτην ταύτην, καὶ
 • θέλω μεταχειρισθῆ ὄλην τὴν ὑπόληψίν μου, διὰ νὰ λάβω περὶ
 • τούτου λαμπρὰν ἰκανοποίησιν». (1) Ἐξεδόθη εἰς τὰ παράλια τῆς
 • Σούδας τὴν 12 Ἀπριλίου 1824.

Ὅχι μόνον δ' ἔγραφε ταῦτα ἰστάμενος τότε ἐπὶ τῆς γῆς ἐκεί-
 νης, ὅπου ἔκειντο διεσπαρμένα ἔτι τοσαῦτα ὄστ' ἄθανατο-
 θέντων κατὰ τὸν Αὐγούστον τοῦ 1821 καὶ διακαρτερησάντων
 νὰ μὴν ἀρνηθῶσιν ὡς τοὺς παρεκίνουν πολλοὶ πρὸς σωτηρίαν
 τῆς ζωῆς των τὴν πάτριον θρησκείαν των (2), τὴν ὁποίαν καὶ με-
 θυσίαν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως ἐθεμελίωσαν καὶ ἐστερέωσαν οἱ Ἀπό-
 στολοι τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ καὶ ὡς καλὸς χριστιανὸς ὁ διαλη-
 φθεις Ἀποστολικὸς Ἀντιπρόσωπος περιέτρεχε καὶ παρώτρυνε τοὺς
 ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνιζομένους Κρητὰς νὰ ὑποδουλω-
 θῶσι καὶ αὐθις εἰς τοὺς τυράννους των!

1) Ἴδε Απομνημονεῦμα Σηλησιῶδου, Βιβλ Β', σελ. 90.

2) Ἔως 200 ἦσαν οἱ κατασφαγέντες χριστιανοὶ εἰς τὴ χωρίον Καλύδας
 τῆς Ἀποκορώνου, καὶ ὄχι ἔως 70, ὡς εἶπομεν κατὰ λάθος. Ὅλοι δὲ ἐπαρ-
 κινουῦντο τότε νὰ τουρτίουν, διὰ νὰ σώσουν τὴν ζωὴν, ἀλλ' εἰς καὶ μόνος με-
 ταξὺ ἐκείνων ἐβδομηκοντῆτης σχεδὸν ὀλιγοφυχήσας ἔπραξε τοῦτο.

Ὁ Χουσεΐν μολοντούτο ἐπέσπευδε νὰ δώσῃ τέλος καὶ διὰ τοῦ τρόμου εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης· διότι ἐνόμιζεν εὐνοϊκὴν δι' ἑαυτὸν τὴν περίστασιν ἐκείνην.

Εἰσεβάλον λοιπὸν τότε οἱ στρατοὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Κισάμου καὶ τοῦ Σελίνου· μὴ δυνηθέντες ὅμως οἱ κάτοικοι τούτων ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν μεγάλην καὶ θηριώδη ὄρμην τῶν πολεμίων, πολλοὶ μὲν ἀπόλεμοι καὶ γυναῖκες ἔμενον εἰς τὰς οἰκίας των, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι δύνανται οὕτω ταπεινωθέντες νὰ σωθῶσιν. ἔθνατοῦντο ὅμως καὶ αὐτοὶ ἀνιλεῶς· τινὲς δὲ καὶ κατέφευγον ὁδοματοὶ εἰς τὰ ὄρη καὶ ἀλλαχοῦ. Καταδιωκόμενοι λοιπὸν κατὰ γῆν μὲν ὑπὸ τῶν στρατῶν, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ἄτινα ἀμέσως ἐπανέλαβον τὴν πολιορκίαν πρὸς τὰ δυτικὰ πάλιν τῆς Κρήτης, ἅμα ἀνεχώρησαν τὰ Ἑλληνικὰ καὶ δὲν ἐφάνησαν πλέον ἐκεῖ, κατεξολοθρεύοντο δίκην κτηνῶν καὶ πληθυνδὸν καὶ σποράδην.

Ἐξαιρέσιοι δὲ περίπου ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ εἶχον καταφύγει τότε εἰς νησίδια, τὰ Ἐλαφόνησα καλούμενα, κείμενα ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Κρήτης κατέναντι τοῦ ἀκρωτηρίου Κρισὸ Μέτωπον, κατὰ τῶν ὁποίων ἐφώρμησαν μανιωδῶς οἱ Τούρκοι ἵππετες. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντέκρουσαν τὴν ὄρμην τούτων ἕως 40 εὐρεθέντες μετὰ τῶν λοιπῶν ἑνοπλοὶ, φονεύσαντες καὶ τινὰς τῶν ἐφορησάντων, τοὺς ὁποίους καὶ ἐκώλυσαν μέχρι τινὸς τοῦ νὰ διαβοῦν τὸ μεταξὺ Κρήτης καὶ τῶν ρηθειςῶν νήσων ἀβαθὲς μικρὸν στένωμα, ἀλλ' ὑπερίσχυσαν ἐπὶ τέλους μετὰ πολλὰς ἐφορμήσεις οἱ ἵππετες. Διαβάαντες λοιπὸν ἐκεῖθεν πολλοὶ, ἄλλους μὲν κατέσφαζαν ἀδιακρίτως, τῶν ὁποίων οἱ ὀλοφυρμοὶ καὶ αἱ γοεραὶ κραυγαὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἤθελον κατασπαράξει καὶ αὐτῶν τῶν ἀγριωτέρων θηρίων τὰ σπλάγχνα, ὡς διεβεβαίωσε ταῦτα πλαισίον τι παραπλέον τότε τυχαίως, καὶ μὴ δυνηθὲν ἕνεκα τῶν πλησιαζόντων ἐχθρικῶν πλοίων νὰ δώσῃ χεῖρα ἀρωγὸν εἰς τοὺς πάσχοντας, ἄλλοι δὲ ριπτόμενοι εἰς τὴν θάλασσαν ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἠδύναντο νὰ εὕρωσι σωτηρίαν ἀπεπνίγησαν ἀνιλεῶς! Οὕτως ἐτελείωσαν μέχρις ἐνὸς καὶ οἱ εἰς τὰς εἰρημένους νήσους καταφυγόντες. Τοιαῦτα πολλὰ ζῆλα οἴκτου συνέβησαν καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας θέσεις τῶν εἰρημένων ἐπαρχιῶν, καθὼς καὶ κατὰ τὴν Τρυπητὴν τοῦ Σελίνου· ὦρμησαν μὲν καὶ ἐντεῦθεν ἐπὶ τέ-

λους οἱ Τούρκοι νὰ καταβοῦν καὶ μέχρι τῆς φάραγγος τῆς Ἁγίας Ρούμελης, ἀλλ' ἀπακρουσθέντες ἐκείθεν ὑπὸ τινων ἐνόπλων Ἑλλήνων, ὡπισθοπόρησαν φονευθέντων καὶ τινων. Ποῖοι δ' ἔπραττον τὰς ἀπανθρώπους ἐκείνας ὠμότητας; αὐτοὶ πλείοτερον οἱ Τούρκοι τοῦ Σελίνου, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀρμοστής Τομπάζης ἐφιλανθρωπεύθη καὶ διὰ τοὺς ὁποίους ὀδύροται ὁ ἱστοριογράφος Τρικούπης, ὅτι τοὺς ἐδολιεύθησαν οἱ πολυτρόπως καταταρανανηθέντες Ἕλληνες.

Παραπλήσια δὲ συνέβησαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις καὶ κατὰ θάλασσαν. Πολλὰ πλοίαρια ἔτυχον διαπλέοντα περὶ τὰ Ἐλαφονήσια, παρουσιασθέντων αἰφνης ἐκεῖσε τῶν ἐχθρικῶν, τὰ ὅποια μετεκόμιζον οἰκογενεῖας Κρητικὰς εἴτε εἰς Κύθηρα καὶ εἰς τὴν νῆσον Αἰγιλείαν (Τσιριγότο), εἴτε καὶ εἰς Πελοπόννησον. Καταδιωχθέντα λοιπὸν αἰφνηδίως ὅλα ταῦτα καὶ κανονοβοληθέντα σφοδρῶς, τινὰ μὲν ὑπέστρεψαν μισοπνιγμένα ὀπόθεν κατέπλευσαν. ἡ δὲ γολέτα τοῦ Κουλετογιάννη, ἡ γαλότα τοῦ Ρούσου καὶ ἄλλα τινὰ μικρὰ πλοίαρια ἐρρίφθησαν καταναγκαστικῶς εἰς τὴν παραλίαν τῆς Κισάμου κατὰ τὰς θέσεις Σφηνάρι καὶ Ἀμυδαλοκέφαλο. Ἀπειθίσθη λοιπὸν πλῆθὺς τοιούτων δυστυχῶν καὶ ἐκεῖ, οἴτινες καὶ ὑπέπεσαν εἰς παρόμοια δυστυχήματα ὡς καὶ οἱ λοιποὶ· διότι ἅμα ἰδόντες οἱ σφαγεῖς τῷ Ἐλαφονήσων τὸ συμβᾶν τῶν πλοίων εἰς τὰς εἰρημένας θέσεις, ἐπέπεσον παρευθὺς καὶ κατ' αὐτῶν· ἀλλ' οἱ μὲν δυνάμενοι ἐκ τούτων νὰ ὀδοιπορῶσι, προλαβόντες εἶχον ἀποχωρισθῆ μετὰ μεγίστης συγκινήσεως τὰ τέκνα, τὰς συζύγους καὶ τοὺς γέροντας γονεῖς, διασωθέντες εἰς τὰ ὄρη· διότι ὁ θάνατος ἐπέκειτο ἐγγὺς ἤδη καὶ εἰς αὐτούς· οἱ δὲ λοιποὶ ἔμειναν ὑπὸ τὴν αἰμοσταγῆ μάχαιραν τοιούτων τίγρεων.

Ἐπιτεθέντες λοιπὸν τότε καὶ κατ' αὐτῶν, τοὺς μὲν ἄνδρας καὶ τὰς προβεβηκυίας γυναῖκας μετὰ τῶν ἀνηλίκων τέκνων κατέσφαξαν, τὰς δὲ λοιπὰς ἤχημαλώτευσαν· ἔπεσαν λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα θύματα τῆς ὠμότητος τῶν ἀπανθρωποτάτων τυράννων ὑπὲρ τοὺς 200 ἄδύνατοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ σεβάσμιος γέρον X. Ἰωάννης Δαμυέργης Ρεθύμιος, μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ καὶ δύο ἀνηλίκων τέκνων, καὶ ἤχημαλωτίσθησαν σχεδὸν ἰσάριθμοι τῶν φονευθέντων. Ἠχημαλωτίσθησαν δὲ τότε καὶ αἱ οἰκογένειαι τοῦ Ἀνδρέου Φα-

σούλη, Στρατη Δεληγιαννάκη, και οί γονεῖς ὡσαύτως και αἱ ἀδελφοί τοῦ Μάρκου Καλούδη και Ἀναγν. Παπαδάκη ἡ Γεωργιανού, (1) και ἄλλαι πολλαί. Οἱ δὲ κατὰ τὰς δύο διαληθθεῖσας ἐπαρχίας ἀπολεσθέντες ἦσαν ὑπὲρ τὰς 1.500 χριστιανικὰς ψυχάς. Τὸν μέγαν δὲ τοῦτον ἐξολοθρευμὸν εἰς τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχίας διέπραξαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ Σελινιωτῶν Τούρκοι, ὡς εἶπομεν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀσυλλογίστως ἐσυγχώρησεν ὁ Τομπάζης νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων. Διὰ τοῦτο ἐπαναλαμβάνοντες λέγομεν ὅτι, ἐναντίον τοῦ δικαίου και τῆς ὀρθῆς κρίσεως, ἐξύβρισεν ὁ Σ. Τρικούπης εἰς τὴν ἱστορίαν του τοὺς Κρήτας, ἀποκαλέσας αὐτοὺς *δολιευόμενοι* και *κακοπράγμονας* ὑπὲρ τῶν Σελινιωτῶν Τούρκων. Ἄλλ', ὡς φαίνεται, τὰς ἐμπνεύσεις ταύτας ἔλαβεν ὁ Σ. Τρικούπης ἀπὸ μόνους Τούρκους, ἢ και φιλοτούρκους, παρασιωπήσας τὰ φρικτὰ κακουργήματα αὐτῶν, διότι ἄλλως ἤθελε και αὐτὸς κατακρίνει τὴν διαγωγὴν δικαίως τοῦ Τομπάζη, και εἶπει « φίλος μὲν ὁ Πλάτων, φιλότατη δὲ ἡ ἀλήθεια » διότι ἐνίσχυσεν ὁ ἴδιος τοὺς ἐχθροὺς μὲ τὴν προσθήκην νέων δυνάμεων εἰς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας, και τοιοῦτους μάλιστα ἐχθροὺς, οἱ ὅποιοι μετ' ὀλίγον ἐδίωξαν και αὐτὸν κακῶς, και ἐξολόθρευσαν τοὺς δυστυχεῖς Κρήτας!

Ὅπως λοιπὸν περιττὴ καθίστατο τοῦ λοιποῦ διὰ τὰς τοιαύτας περιστάσεις και ἡ περαιτέρω παρουσία τοῦ Ἀρμοστοῦ Τομπάζη εἰς Κρήτην. Τὴν δὲ ἡ Ἀπριλίου 1824, ἀφοῦ ἐξέδωκε τὴν τελευταίαν πρὸς τοὺς Κρήτας διακήρυξιν, δι' ἧς προέτρπε τοὺς φέροντας ἔτι ὅπλα ν' ἀντέχωσι γενναιοφύχως μετὰ καρτερίας, και τοῖς ὑπέσχετο ὅτι ἐμελλε νὰ ἐνεργήσῃ παντὶ σθένει εἰς Πελοπόννησον πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ ἔθνους, ὥστε νὰ προφθάσῃ τάχιον ἀναγκαῖα βοηθήματα πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐνδόξου ἀγῶνός των· διότι εἰν' ἀδικον, τοῖς ἔλεγε, νὰ ματαιωθοῦν τοιαῦται και τήλικαῦται θυσίαι, και τὰ τοσαῦτα ἐχρυθέντα αἱματὰ των· μετέβη

1) Καταδιωχόμενοι ὁ Καλούδης και Παπαδάκης ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἐρρίφθησαν τότε εἰς τὴν θάλασσαν ἐπιβάντες εἰς παρατυχὴν πλοίαριον πορὰ τῆ ἀκεῆ, και διαπλεύσαντες μὲ μέγαν τῆς ζωῆς των κίνδυνον τὴν ἐπομένην νύκτα διὰ μέσου ἐχθρικῶν πλοίων διεσώθησαν ἀνεπίπτως εἰς τὴν νῆσον Αἰγιλείαν.

ἔπειτα οὗτος εἰς τοὺς Καλοὺς Λιμένας, ὁποῦθεν παραλαβὼν εἰς τὴν γαλέταν τοῦ τὸν ἐνάρετον Κουρμούλην, (1) ἀπῆλθεν εἰς Ὑδραν, ὅπου ἀποβιβάσας τὸν Κουρμούλην ἦλθεν ἔπειτα καὶ εἰς Ναύπλιον. Κακῆ τύχη ὅμως, ὁ Τομπάζης τότε εὗρεν εἰς ἔθνηκὴν διαμάχην τὴν Πελοπόννησον· διότι, ἄλλους μὲν κατεδίωκον ἔξωθεν τότε ὡς ἀντάρτας, τὸν δὲ Πάνον Κολοκοτρώνην καὶ τὴν Βουμβουλίαν τῶν Σπετσῶν ἐπολιόρχουν ἐντὸς τοῦ Ναυπλίου· πρὸς τοῦτοις καὶ ἐκ τῆς τότε Κυβερνήσεως ἄλλα μὲν μέλη εὕρισκοντο ἐν τοῖς πλοίοις διὰ τὸ ἀνώμαλον τῆς ἐμφυλίου ταραχῆς ἀπέναντι τῶν Μύλων, ἄλλα δὲ ἐν Ἄργει κατατρυχομένης ὑπὸ τῶν δυσχερῶν τότε πραγμάτων. Μάταιαι λοιπὸν ἀπέβησαν εἰς τοιαύτην πραγμάτων κατάστασιν αἱ προσπάθειαι, αἱ ἰκεσίαι καὶ αἱ παραστάσεις τῶν τε Κρητῶν καὶ τοῦ Τομπάζη ὑπὲρ τῆς Κρήτης τότε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν. ἐνῶ ὑπῆρχον διεσπαρμένα πολλὰ ὄπλα ἐτι καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. Αἱ τοιαῦται λοιπὸν καὶ τηλικαῦται ἀνώμαλοι καὶ σκληραὶ περιστάσεις κατέπιψαν σχεδὸν πρὸς καιρὸν τὰ ὄπλα εἰς τὴν Κρήτην· δὲν ἠούχασαν ὅμως καὶ μετὰ ταῦτα ποτὲ οἱ Κρητῆς, ἀλλὰ, πιστοὶ πάντοτε μένοντες εἰς τὸ ἐξ ἀρχῆς σύνθημά των «ἢ θάνατος, ἢ ἐλευθερία», ἐκίνουν πάντα λίθον, ἕως οὗ εὐρόντες ἀρμοδίαν τὴν περίστασιν, ἐπάνελαθον, ὡς θελομεν ἰδεῖ, τὸν ὑπὲρ τῆς τυραννουμένης πατρίδος των ἐνδοξὸν ἀγῶνα, εἰς οὐδὲν λογισάμενοι τὰ πρότερον δεινοπαθήματα.

1) Ο Μ. χαλὴ Κουρμούλης ἀπέβησε μετ' ὀλίγον ἐν Ὑδρᾷ ὑπο τοῦ βάρους τῆς διαθυμίας διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀγῶνος τῆς πατρίδος του· ἦγε δὲ τότε τὸ 60 περίπου ἔτος τῆς ηλικίας του, ἀποζήσας ἐκεῖ ἐκ τῶν βοηθημάτων τῶν Τομπάζων, ὁ πρῶην εὐπόρος καὶ πολυκτήμων ἐν Κρήτῃ. Διμιμητος ὑπῆρξεν ἡ καρτερία καὶ γενναιοφυχία τοῦ ἀνδρός τούτου εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον οὔτε ἡ ἀπώλεια οἰκείων, οὔτε ἡ στέρησις τοῦ προτέρου ἐπισήμου βίου καὶ τῆς μεγάλης κτηματικῆς του καταστάσεως ἐκλόνησεν οὐδὲλως. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Κουρμούλη εὐπράπελος μετὰ ἠθικῆς ἑτερεπε τοὺς συναναστροφεμένους αὐτόν· ἠρέσκετο πολὺ εἰς τὰ μυθώδη διηγήματά του, καὶ ἦτο εὐσεβὴς πρὸς τὸν Θεόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'

Καὶ ἄλλα πλοῖα τῆς Αἰγύπτου εἰς Σουδαν. — Ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Κάσσου καὶ καταστροφή αὐτῆς. — Μάρκος Μαλιαράκης. — Καταστροφή Κρητῶν καὶ ἐν Κασσῷ. — Ἑλληνικά πλοῖα ἐμφανίζονται περὶ αὐτὴν καὶ ἀναχωροῦν. — Οἱ Κρητῆς καὶ ὁ Τομπάζης εἰς Ἄργος. — Ἐμφύλιος πόλεμος. — Οἱ Κρητῆς πολεμοῦν ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως. — Μεγάλη ἐκστρατεία τοῦ Ἰμβραϊμῆ. — Κατάπλους τοῦ Ἰμβραϊμῆ εἰς Σουδαν. — Μεταβαίνει ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον. Πίπτει τὸ Νεόκαστρον. — Οἱ Κρητῆς συμμαχοῦσι μετὰ τῶν λοιπῶν κατὰ Ἰμβραϊμῆ. — Ἐπάνοδος εἰς Σουδαν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου. — Ὁ Χουσεῆμβένς μετὰ Κρητῶν, Τούρκους καὶ Ἀλβανούς εἰς Πελοπόννησον. — Νέοι φόνοι κατὰ Ἑλλήνων εἰς Κρήτην. Οἱ Κρητῆς ζητοῦν συνδρομὴν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως. — Συνέλευσις Κρητῶν εἰς Ναύπλιον. — Ὁ Ἄγγλος Ἀμιλτῶν Βρόουν. — Δάνειον. — Γραμβούσο. — Ὁ Ἰμβραϊμῆς εἰς Μύλους τοῦ Ναυπλίου. — Κρητῆς μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Μύλους.

Ἐπέκεινα τῶν 60 χιλιάδων χριστιανῶν εἶχον ἀναχωρήσει κατὰ τὰς θλιβεράς ἡμέρας τῶν νέων σφαγῶν ἀπὸ διάφορα παράλια τῆς Κρήτης, καὶ διασπαρῆ εἰς Πελοπόννησον καὶ εἰς διαφόρους τοῦ Αἰγαίου νήσους, ὅτε τελευταῖον, ὡς εἶδομεν, ὑπερίσχυσαν τὰ ὅπλα τῶν πολεμίων. Ἦσαν δ' ἔτοιμοι ν' ἀναχωρήσουν καὶ ἔτι πλειότεροι τότε, ἂν τὰ Αἰγυπτιακά πλοῖα δὲν εἶχον προλάβει νὰ ἀποκλείσουν στενωπὸς ὅλην τὴν νήσον· διότι ἐγνώριζον ὅλοι εἰς ὁποίους, καὶ εἰς ὁποίας σκληρὰς ἀντεκδικήσεις ἔμελλον αὐθις νὰ ὑποκύψωσι· καὶ διότι ἐγνώριζαν προσέτι, ὡς προείπαμεν, καὶ τὸ σχέδιον τοῦ Σατραπῆ τοῦ Αἰγύπτου τοῦ νὰ μεταφέρῃ τότε πολλοὺς τῶν ὑποδουλοθησομένων Κρητῶν εἰς Ἀραβίαν. Διὸ καὶ ἐπροτίμησαν ν' ἀπολεσθῶσι κάλλιον μετὰ τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν ὁποίων καὶ εἶχον συναποφασίσει ἐξ ἀρχῆς, ἢ τὸν θάνατον

ἢ τὴν ἐλευθερίαν, παρὰ νὰ ὑποπέσωσι εἰς τ' ἀφόρητα δεινὰ τοιούτου ἐξανδραποδισμοῦ.

Ἄλλ' ἠρέσθη ἄρα γε ὁ Ἄλθανός Χουσεῖν εἰς τὰ κατὰ τὴν Κρήτην μόνον κατορθώματά του ; Καταδιώξας οὗτος τότε δραστηρίως διάφορα σώματα ἐνόπλων Κρητῶν περιφερομένων ἐτι εἰς πολλὰ τῆς Κρήτης βουνά, καὶ ἀπεκδεχομένων τὴν ἀντίληψιν τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Ἀρμοστοῦ Τομπάζη μέχρι τέλους σχεδὸν καὶ τοῦ μηνὸς Μαΐου, ὡς λ. χ. τὸ τοῦ Ἰωάννου Παλμέτου, τοῦ Ἰωάννου Στιακοῦ, τοῦ Μανώλη Καζάνη, τοῦ Δημητρίου Κουρμουλάκη καὶ Ἀστρινοῦ, τοῦ Σταυρούλη Νιώτου καὶ Μιχαὴλ Μελίτακα, τοῦ Θεοδώρου Προσνερίτου, Μανούσου Πρωτοπαπαδάκη, Κωνσταντῆ Πρινόλη, Πέτρου Ἀρκαδιώτου καὶ τοιαῦτα πολλά, ἐξ ὧν διέλυσε καὶ τὰ πλείοτερα, καὶ καταβαλὼν πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ κατασιγᾶσουν ὅλως διόλου τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα ἐν Κρήτη, ἐστρεψε τότε παρευθὺς τὴν προσοχὴν του νὰ καθυποτάξῃ ἐπίσης καὶ τὴν ἐτι ὑπὸ σημαίαν Ἑλληνικὴν νῆσον τῆς Κάσου· διότι ἔχουσαν καὶ αὐτὴν ναυτικὸν καὶ πολλοὺς ἐποίκους τότε Κρητας, ἐθεώρει αὐτὴν πάντοτε ἐπίφοβον πρὸς τὸν σκοπὸν του, ὅτι δηλ. τάχιον ἢ βράδιον ἐμελλον ἐκεῖθεν νὰ ὑποκινηθοῦν νέαι ταραχαὶ ἐν Κρήτη. Διὸ καὶ ἔσπευσε νὰ καταστρέψῃ καὶ τὴν νῆσον ταύτην ὡς ὀχληράν, παρασκευάζων οὕτω διὰ τὸ μέλλον τὴν Κρήτην ἀσφαλὲς ὄρηπτήριον, ὅπου εἶχεν ἤδη ἀποφασίσει ὁ Σατράπης νὰ ἐγκαταστήσῃ τὰς ἐξ Ἀλεξανδρείας δυνάμεις του, καὶ ἐκεῖθεν νὰ τὰς μεταφέρῃ εὐκόλως ὡς ἀπὸ γέφυραν εἰς Πελοπόννησον, ἀφοῦ ἀπαξ ἐμελέτησε νὰ ὑποχειρώσῃ καὶ τὴν λοιπὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα.

Ἡ νῆσος Κάσος, ἀπέχουσα τῆς Κρήτης 20—25 μίλια, κεῖται καταντικρὺ τῆς ἐπαρχίας Σιτείας· ἔχει δὲ τέσσαρα χωρία ὑπὸ τὰ ἐξῆς ὀνόματα, Ἁγία Μαρίνα, τὸ καὶ πολυπληθέστερον, Παναγία, Πόλις, καὶ Ἀρβανιτοχωρὶ, ὀλίγον ἀπέχοντα τὸ ἐν τοῦ ἄλλου, καὶ κείμενα πρὸς τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς.

Περιεῖχε δὲ τότε ὅλη ἡ νῆσος πέντε ἕως ἐξ χιλιάδας κατοίκων, ἐξ ὧν 600 ἦσαν ναυτικοὶ ἄριστοι, ἔχοντες κατὰ τὴν ἐπανάστασιν 30 πλοῖα εἰς βρίκια, γολέτας καὶ πλείοτερα ἄλλα μικρότερα. Οἱ

Κάσιοι ἐταξείδευον πρότερον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Συρίας καὶ λοιπῆς Ἀσίας, διὸ καὶ ὡς μᾶλλον εἰδήμονες τῶν μερῶν ἐκείνων, ἔβλαπτον πλέον τῶν ἄλλων ναυτικῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τὰ μέρη ἐκεῖνα, περιπλέοντες ἀκαταπαύστως ἐκεῖ, καὶ μεταφέροντες εἰς τὴν νῆσον τῶν πλῆθος τουρκικῶν λαφύρων. Οἱ Κάσιοι πρὸς τούτοις ἔπλεον συνεχῶς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ περὶ τὴν Κρήτην, βλέπτοντες ἀφ' ἑνὸς τοὺς πολεμίους, καὶ ἐργαζόμενοι προθύμως μετὰ τῶν ἀγωνιζομένων Κρητῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας, ὑπὲρ ἧς ἐμόχθησαν καὶ αὐτοὶ καὶ ἔπαθον, ἂν καὶ ἐπὶ τέλος ὑπέστησαν τὴν αὐτὴν ἀδικὸν τύχην καὶ αὐτοὶ μὲ τούτους συναγωνιστάς τῶν Κρητῶν.

Οἱ Κάσιοι ἦσαν μὲν ἀνδρείοι καὶ ταλμηροί, ὡς εἶπομεν, ναυτικοί, δυστυχῶς ὅμως ἐστεροῦντο τῆς πειθαρχίας, ἀναγκαίως οὖσης διὰ τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματα, οὐδ' ἐμιμήθησαν κατὰ τοῦτο τὰς ἄλλας ναυτικὰς νήσους, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ γίνωσι χρησιμώτατοι καὶ εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὴν Κρήτην αὐτήν. Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν νῆσον εἶχον καταφύγει κατὰ τὸ διάστημα τοῦ μέχρι τοῦδε ἀγῶνος καὶ ὑπὲρ τὰς 2,000 ψυχὰς Κρητῶν, αἵτινες εὕρισκον καὶ τὴν δέουσαν περιποίησιν καὶ φιλοξενίαν ὡς γείτονες ὑπὸ τῶν κατοίκων. Τελευταῖον δ' εἶχον ἔλθει ἐκεῖ καὶ ἕως 500 ἐκ τῶν καταδιωκομένων ἐνόπλων, ὥστε ὅλος ὁ τῶν Κρητῶν ἀριθμὸς κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ὑπερέβαινε τὰς 2,500. Οἱ Κάσιοι εἶχον στήσει τότε κατὰ τὴν γραμμὴν τῶν χωρίων τῶν εἰς τὰ μᾶλλον ἐπισφαλῆ μέρη, καὶ περὶ τὰ 50 κανόνια πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ τόπου τῶν· διότι τὰ λοιπὰ τῆς νήσου μέρη ὡς δύσβατα καὶ ἀπόκρημνα ἐνόμισαν ὡς ἐκ τῆς φύσεως καὶ αὐτοφύλακτα, καὶ ἀσθενεῖς μόνον τινὰς φυλακὰς εἶχαν στήσει ἐκεῖ.

Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου εἶχον καταπλευσεῖ εἰς Σοῦδαν καὶ ἕτερα πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα περὶ τὰ 25 μεταφέροντα ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας στρατὸν καὶ ἐφόδια, ἅτινα καὶ ἠνώθησαν μὲ τὰ ὑπὸ τὸν ἀντιναύαρχον Γιβλαρτάρην ἐλλιμενισμένα ἐκεῖ πρότερον 12 πολεμικὰ, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ διατήρῳσιν ἀσφαλεστέραν τὴν ἐπὶ τῆς Κρήτης ἤδη ἐξουσίαν τοῦ Μεχμεταλῆ, καὶ νὰ προδιαθέτωσι τὴν προπαρασκευαζομένην ἐπέλευσιν τῆς νέας ἐκστρατείας τοῦ Ἰμβραίμη

καθ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κεντρικὴ Διοίκησις ὅμως ἔβλεπεν ὅλα ταῦτα μὲ ἀδιαφορίαν· διὸ καὶ δὲν ἐπρονόησε νὰ ἐμποδίσῃ ἐν καιρῷ θέοντι μακρὸθεν τὸν ἐχθρὸν, ὅθεν καὶ ἐπέπεσεν ἐκεῖνος μετ' ὀλίγον κατὰ τῆς Ἑλλάδος βαρὺς καὶ ἐξολοθρευτικός. Ἀπέστειλε λοιπὸν ἐκ τῆς Σούδας ὁ Χουσεῖν μέρος τοῦ εἰρημένου στόλου κατὰ τῆς Κάσου τότε, εἴτε διὰ νὰ δοκιμάσῃ κατ' ἀρχὰς τὰς δυνάμεις τῆς, εἴτε καὶ διότι ἐνόμιζεν εὐκόλον νὰ ὑποτάξῃ ταύτην καὶ μὲ τὴν ἐμφάνισιν μόνον τῶν πλοίων τούτων. Διὸ ἐπαρουσιάσθησαν ταῦτα κατέναντι τῆς νήσου, τὰ ὅποια πολεμήσαντα δις καὶ πολεμηθέντα ἐπανήλθον ἀπρακτα τότε εἰς Σοῦδαν· διὰ δὲ τὸ ἀλίμενον τῆς νήσου τῶν εἶχον προσορμίσαι πρότερον οἱ Κάσιοι τὰ μεγαλύτερά τῶν πλοία εἰς τὴν ἀπέναντι ἀρκτικῶς κειμένην νήσον Κάρπαθον· ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ἐφρόντισαν νὰ μεταφέρωσι καὶ ταῦτα εἰς Αὐλάκι, ὄρμον τῆς νήσου τῶν.

Οἱ Κάσιοι, ἅμα ἐφανισθείσης τῆς πρώτης ἐχθρικῆς βίας, εἶχον ἀποστείλει πρεσβείαν καὶ πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν, ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειαν τῶν ναυτικῶν νήσων Ἰθράς καὶ Σπετσῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ εἶχον ὑποσχεθῆ οἱ πρόκριτοι τούτων, καθὼς καὶ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις, νὰ τοὺς συνδράμωσιν. Ἐνόμισαν λοιπὸν αὐτοὶ τότε ἀηττήτους ἑαυτοὺς, ἀφοῦ μάλιστα πρότερον εἶχον ἀποκρούσει καὶ τὰς δύο προσβολάς, ἐπιστηριχθέντες εἰς τὸ δύσβατον τοῦ τόπου τῶν, εἰς τὴν ἀνδρίαν τῶν καὶ εἰς τὴν σύμπραξιν τῶν ἐπὶ τῆς νήσου τῶν εὐρεθέντων τότε πολεμικῶν Κρητῶν, ἀρχηγουμένων ὑπὸ τοῦ Δ. Κουρμουλάκη καὶ Ἀστρινου, πρὸς τούτοις δὲ καὶ εἰς τὴν προσδοκωμένην συνδρομὴν τῶν εἰρημένων νήσων. Διὸ καὶ ἤρχισαν νὰ προετοιμάζωνται θαρραλεώτεροι, διὰ ν' ἀντισταθῶσι καὶ εἰς τρίτην ἐνδεχαμένην ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ, προπαρασκευάζοντες καὶ τινα τῶν πλοίων διὰ νὰ συνεπιτεθῶσι καὶ αὐτοὶ ἐκ τῆς νήσου τῶν κατὰ τῶν τουρκικῶν πλοίων, ἅμα ἐφανισθέντων τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν.

Ἡ δραστηριότης ὅμως τοῦ ἐχθροῦ, εἴτε καὶ προδοσία τις διὰ τὰς εἰρημένικας προετοιμασίας, ἐματαιώσαν ὅλα ἐκεῖνα πρὸς δὲ καὶ ἡ ἄγνοια στρατιωτικῆς πείρας τῶν Κασίων, καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀναγκαιοτάτης εἰς τοιαύτην περίστασιν πειθαρχίας· διότι

καί τοι γνωρίζοντες οὗτοι ἀκριβῶς τὸν τόπων των, εἴτε δὲν ἐπρόσεξαν, εἴτε καὶ δὲν ὑπήκουσαν εἰς ἐμπειροτέρους, ὡς λέγεται, διὰ νὰ προφυλάξωσι κατὰ τὸ δυνατόν καὶ τινα τῆς νήσου μέρη τὰ κατ' αὐτοὺς νομιζόμενα ὡς ἀπρόσιτα.

Ἐπιβιβάσας λοιπὸν ὁ Χουσεὶν ταχέως εἰς Σούδαν πέντε χιλιάδας ἐκ τοῦ στρατοῦ του, ἐπιβὰς δὲ καὶ αὐτός ὁ ἴδιος ἐπαρουσιάσθη μὲ 46 πλοῖα μεταγωγὰ καὶ πολεμικὰ τὴν 6 Ἰουνίου ἔμπροσθεν τῆς Κάσου· παραταχθέντα δὲ ταῦτα περὶ τὸ παρακείμενον νησιδίον τῆς Μακρῆς λεγόμενον, ἔριπτον χαλαζήδον ἐπὶ δύο νυχθήμερα σφαίρας κατὰ τοῦ ἀπέναντι χωρίου τῆς Ἁγίας Μαρίνης· ἐκανονοβολοῦντο ὁμοῦ καὶ ταῦτα ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ἱσταμένων κανονίων τῶν Κασίων. Τὴν δὲ νύκτα τῆς 7 πρὸς τὴν 8 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἐνῶ ἐκανονοβόλου καὶ ἐτουφεκίζον τὰ ἐχθρικά ἀδιαλείπτως εἰς διάφορα μέρη, ἐφαίνοντο δ' ἐνταυτῷ καὶ λέμβοι τινὲς ὅτι προσήρχοντο μὲ στρατὸν πρὸς τὴν Ξηράν, ὅπου ἦτο δύσκολον νὰ γεινῆ ἀπόβασις διὰ τὴν ἐκεῖ ἱσταμένην ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ἐκ μέρους τῶν Κασίων καὶ Κρητῶν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐφελκώσωσιν οἱ Τούρκοι ὅλην τὴν προσοχὴν τῶν ἀντιπάλων των ἐκεῖ, ἀντιπροβολοῦντων καὶ αὐτῶν ἀκαταπαύστως, ἐνῶ, λέγομεν, ἐγένοντο ὅλα ταῦτα, ἄλλαι λέμβοι ἕως 30 κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν ὥραν ἀπεβίβασαν ἐν ἄκρᾳ νημεμῖα ὑπὸ ἀσέληνον νύκτα σῶμα ἱκανὸν Τουρκαλθωνῶν εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς νήσου μέρος Ἀντιπέρατον καλούμενον, ἤρχοντο δὲ μετὰ τούτους ἀκαταπαύστως καὶ ἄλλοι, φονεύσαντες καὶ τρεῖς ἐκ τῶν ἐκεῖ ἱσταμένων ἀναξίων 6 φυλάκων· Ἄν ὁμοῦ ἐφύλασσον πλείότεροι ἔνοπλοι μετὰ προσοχῆς ἐκεῖ, ἤθελον φονεῦσαι πολλοὺς τῶν ἀποβάντων ἐχθρῶν διὰ τὸ δύσκολον καὶ δυσανάβατον τῆς θέσεως (1), ἢ καὶ ἤθελον ἐμποδίσει ἐντελῶς τὴν ἀπόβασιν αὐτῶν, ἐ-

1) Λέγεται ὅτι Κάσιος τις Ζαχαρίας καλούμενος, ἐξόριστος ὢν πρὸ ἐτῶν ἐκ τῆς πατρίδος του ἕνεκα τῆς κακῆς του διαγωγῆς, ὑπέδειξεν ὁδηγήσας τοὺς πολεμίους εἰς τὴν θεινὴν ἐκείνην καὶ ἀπότομον ἀνάβασιν, καὶ οὕτως ἐγένετο προδότης τῆς πατρίδος του· διότι πῶς ἦτο δυνατόν ἄλλως νὰ γνωρίζωσιν οἱ ξένοι Τούρκοι ταύτην; Ἀπόκειται ὁμοῦ εἰς τοὺς Κασίους νὰ ἀποδείξωσιν, ἂν ὁ αἴτιος τῆς καταστροφῆς των εἶναι ὁ διαληφθεὶς, ἢ ἄλλος τις· ἐπειδὴ καθῶς

πιδραμόντων πρὸς ἐπικουρίαν καὶ ἄλλων πολλῶν. Οἱ δὲ πολέμιοι τότε ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ ὀπισθοδρομήσουν μὲ πολλὴν ζημίαν κατατροχυμένοι.

Δύο λοιπὸν περίπου χιλιάδες ἐχθροὶ ἐπιπεσόντες οὕτω κατὰ τῆς νήσου, καὶ διαδραμόντες ἐν σκότει τὰ μεταξὺ, ἀνεφάνησαν περὶ τὸ λυκαυγὲς ἀνελπιδίως ὀπισθεν τῶν εἰς τὰς λοιπὰς θέσεις ἀνθισταμένων Ἑλλήνων, ὀχυρωθέντες κατ' αὐτῶν. Ἄλλ' οὗτοι καὶ τοὶ καταπλαγέντες τότε διὰ τὴν ἀπρυσδόκητον ἀπόδασιν, ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν ἀπὸ τὰς θέσεις τῶν καρτερικῶς μέχρι τινός. Ὅτε ὅμως αἱ ἐπελθόντες πολέμιοι ὑπερίσχυσαν, οἱ Ἕλληνες τότε ξιφῆρεις ὀρμήσαντες, καὶ ἰδίως μάλιστα οἱ πολεμισταὶ Κρήτες, φονεύοντες καὶ φονευόμενοι διέερρηξαν τοὺς ἐχθροὺς, καὶ διεσώθησαν οὕτω τινὲς μὲν εἰς πλοιάρια, διὰ τῶν ὁποίων ἔσπευσαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Κάρπαθον, τινὲς δὲ καὶ εἰς τὰ βουνὰ τῆς νήσου. Πλοῖον δὲ Κασίον μὲ πλῆθος οἰκογενειῶν διασχίσαν ὡσαύτως τὰ ἐχθρικά, καὶ διαφυγόν οὐρίῳ ἀνέμῳ τὴν καταδίωξιν ἐσώθη ἀβλαβὲς εἰς τὴν νῆσον Ἀστυκαλαίαν.

Οἱ δὲ πολέμιοι ἐμβάντες ἀμαχητὶ καὶ εἰς τὰ χωρία, ἐλεηλάτησαν αὐτὰ, φονεύσαντες ἀνιλεῶς πάντας τοὺς προστυχόντας ἀνδρας, καὶ αἰχμαλωτίσαντες πλῆθος γυναικῶν καὶ παιδῶν. Ὁ δὲ Ἄλκιβιανός Χουσεῖν, ἂν καὶ εἶχε διατάξει πρὸς τὸ δειλινὸν τὴν κατάπυσιν τῆς αἱματηρᾶς ἐκείνης καταστάσεως, ἀπήτει ὅμως παρὰ τῶν Κασίων νὰ παραδώσῃ πρὸς αὐτόν, ἂν ὄχι ὅλους τοὺς Κρήτας, τὸνλάχιστον τοὺς ἀρχηγούς των, ἢ τέλος τοὺς δύο Κουρμούλας Δημητρίον καὶ Μανώλην. Οἱ Κασιοὶ ὅμως πρὸς μὲν τὸν Χουσεῖν ἠναντιώθησαν ὡς πρὸς τοῦτο, ἀποδείξαντες τὸ ἀδύνατον τῆς αἰτήσεώς του, τοὺς δὲ Κρήτας διηκόλυναν ν' ἀπέλθωσιν ὅσον τάχιστα τῆς νήσου των καὶ νὰ διασωθῶσι. Πολλοὶ λοιπὸν τῶν Κασίων καταβάντες κατὰ τὰς δύο ἢ τρεῖς ἐπομένας ἡμέρας, καὶ παραδόντες τὰ ὄπλα

εἶναι δίκαιοι σφασμοῦ τὰ ὄνματα ἐκείνων τῶν ὑπὲρ πατρίδος προκινδυνεύσάντων καὶ θυσιασθέντων, οὕτω καὶ τὰ τῶν προδοτῶν, καὶ ἀνεξάλειπτου αἵσχος καὶ κατηγορίαν πρὸς παραδειγματισμόν.

ὑπετάγησαν, λυτρώσαντες ἀντί πολλῶν χρημάτων καὶ τινὰς τῶν αἰχμαλωτισθέντων συγγενῶν τῶν.

Πλοίαρχος δὲ τις ὄμως ἐκ τῶν Κασίων, ὁ Μάρκος Μαλιαράκης, καλούμενος, ἀπεμάχητο ἐπὶ πολλὴν ὥραν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς εἰσβολῆς μὲ τούς παρὰ ἑαυτὸν 30—40 ἐκ τῆς θέσεώς του ἐναντιωθείς καρτερικῶς ἐφόνευσαν δὲ τότε πολλοὺς τῶν κατ' αὐτῶν ἐφορησάντων πολεμίων, ἐφανεύθησαν ὅμως καὶ ἐξ αὐτῶν οἱ πλειότεροι ὑπ' ἐκείνων. Ζωγρηθεὶς δὲ τελευταῖον καὶ ὁ Μάρκος ἐφέρθη δέσμιος πρὸς τὸν Χουσεῖν. Ὁ Μάρκος ἦτον ἀνὴρ λίαν εὐεΐδης καὶ γενναῖος· τὰ δὲ φυσικὰ του ταῦτα πλεονεκτήματα ἐκίνησαν εἰς συμπάθειαν καὶ τὸν Στρατάρχην Ὀθωμανόν, ὅστις καὶ ὑπεσχέθη ὄχι μόνον νὰ τῷ χαρίσῃ τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ πλοῖόν του αὐτό, τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ τὸ καλλιώτερον μεταξὺ τῶν λοιπῶν Κασίων πλοίων, μὲ ἐντολὴν ὅμως νὰ συμπλήρῃ καὶ μὲ τὸν ὑπὸ τὸν Γιβραλτάρην στολίσκον. Ἐνῶ λοιπὸν ἀπελύετο ὁ Μάρκος τῶν δεσμῶν του, παροξυνθεὶς τότε ὑπὸ τῶν αἰχμαλωτισάντων δι' ἐρεθιστικῶν λόγων, καὶ δυσφορήσας διὰ τὴν δεινὴν ὑποχρέωσιν νὰ στρέψῃ ὄπλα κατὰ τῆς πατρίδος του, ἤρπασε ξίφος ἐκ τῶν περιστάτων φυλάκων του, καὶ ἐφόνευσε καὶ ἐπλήγωσε τρεῖς ἐξ αὐτῶν· ἐφανεύθη ὅμως παρευθὺς καὶ ἐκεῖνος τότε κατακρεουργηθεὶς. Ἐφανεύθησαν λοιπὸν καὶ ἠχμαλωτίσθησαν καὶ ἐκ τῶν εὐρεθέντων τότε ἐν τῇ Κάσῳ ἀδυνάτων Κρητῶν πλέον τῶν 1,000. Ἔπεσαν δὲ ὡσαύτως καὶ πολλοὶ Κάσιοι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς καὶ ἠχμαλωτίσθησαν. Ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων τότε πολλοί.

Ὁ δὲ Χουσεῖν γενόμενος κύριος τῆς νήσου, ἀπέστειλεν ὅλα τὰ εὐρεθέντα πλοῖα τῶν Κασίων ὡς θρίαμβον εἰς Ἀλεξάνδρειαν, φέροντα τὰ ἐκ τῆς λεηλασίας πλούσια λάφυρα, τὴν ἀφθονον εὐρεθεῖσαν ναυπηγήσιμον ξυλείαν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, καταστρέψας οὕτω τὸν τόπον. Ἐγκαταστήσας δ' ἐπὶ τῆς νήσου τότε Τούρκον Διοικητὴν, ἐπανῆλθε τὴν 12 ἢ 15 τοῦ μηνὸς νικηφόρος εἰς Σουδαν, τὸ ἄσυλόν του. Κατόπιν ὅμως ἑορτῆς εἶχεν ἀναφανῆ μακρόθεν καταπλέουσα τὴν 18 καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Ἀντιναύαρχον Σαχτούρην Ἑλληνικὴ μοῖρα. Ὁ δὲ Τούρκος Διοικητὴς ἠναγκάσθη τότε νὰ μεταβῇ εἰς Κάρπαθον προφυλαγμένος καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Κασίων.

διότι απέφυγον οὔτοι τοῦ νὰ ἐνοχοποιηθοῦν ἀμέσως διὰ βλάβης ἐνὸς ἀτόμου. Ἀγκυροβολήσαντες λοιπὸν οἱ Ἐπιμηθεῖς Ἕλληνες τὴν 20 τοῦ μηνὸς ἔμπροσθεν τῆς Κάσου, καὶ ἰδόντες τὰ παθήματά της, διηυθύνθησαν παρעυθὺς ἐκεῖθεν πρὸς τὴν νῆσον Ψαρά, διὰ νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, ὅπου καὶ οὗτος διευθύνετο· διότι καὶ ὁ Ὀθωμανὸς ναύαρχος Τοπάλης εἶχε καταπλεύσει ταύτοχρόνως ἐκεῖ μεθ' ὄλου τοῦ Βυζαντινοῦ στόλου, διὰ νὰ καταπολεμήσῃ καὶ ἐκεῖνος τὴν Ἑλληνικὴν ταύτην ναυτικὴν νῆσον, ἣτις καὶ δὲν ἀπέφυγε τοῦ νὰ ὑποστῇ τότε καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν μετὰ τὴν Κάσον τύχην. Οἱ δ' ἐκ τῶν Κρητῶν περιωθέντες ἐν τῇ καταστροφῇ τῆς Κάσου, ἄλλοι μὲν μετέβησαν τότε εἰς Πελοπόννησον, ἄλλοι δὲ εἰς διαφόρους τοῦ Αἰγαίου νήσους· καὶ πολλοὶ τῶν Κασίων ἦλθον εἰς τὰς νήσους Ἴον, Ἀμοργὸν καὶ Νάξον.

Ὅς ἐπανεέλθωμεν δὲ ἤδη καὶ εἰς τὴν διήγησιν τῶν ἐκ τῆς Κρήτης τότε διαφυγόντων. Μεταβάντες πολλοὶ ἐκ τῶν ἀποδιβασθέντων εἰς Μονεμβασίαν μετὰ τοῦ Ἀρμοστοῦ καὶ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναυπλίου, εὗρον δυστυχῶς τότε ἐμφύλιον πόλεμον ἐκεῖ καὶ τὴν μὲν Κεντρικὴν Διοίκησιν περιωρισμένην εἰς τὸ πλοῖον τοῦ ναυάρχου Μιαούλη ἀπέναντι τῶν Μύλων· τὰ δὲ μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς περιωρισμένα ὡσαύτως εἰς Ἄργος, καὶ τὸ Ναύπλιον πολιορκουμένον τότε ὑπὸ τοῦ Χρήστου Βούλγαρη ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως, τὸ ὅποῖον κατεκράτουν ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης καὶ ἡ ἐκ Σπετσῶν Βουβουλίνα ἐκ μέρους τῶν ἀντενεργούντων τότε Ἑλλήνων, καὶ μάχαι ἐγίνοντο περὶ αὐτὸ μεταξὺ τῶν λεγομένων τότε ἀνταρτῶν καὶ κεβερνητικῶν. Οἱ ἐπισημότεροι λοιπὸν ἐξ αὐτῶν Κρητῆς ἐλπίσαντες ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχωσι καὶ τότε τὴν συνδρομὴν τοῦ ἔθνους, προσέτρεξαν μετὰ τοῦ Τομπάζη, ἐχθέσαντες τὰ περὶ τῆς καταστάσεως τότε τῆς Κρήτης πρὸς ἀμφοτέρας τὰς εἰρημένας Ἀρχάς, καὶ προσθέσαντες τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τοῦ νὰ σταλῶσιν ὅσον τάχιστα ἀνάλογα βοηθήματα πρὶν ἔτι καταπέσωσιν ἐκεῖ τὰ Ἑλληνικά ὄπλα.

Ἡ ἰδέα αὕτη τῶν Κρητῶν ἦτο βεβαίως ὀρθὴ καὶ ὠφέλιμος διὰ τὸ γενικὸν συμφέρον· διότι καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ συμφέρον τοῦ ὄλου Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἀπῆτει ὥστε νὰ προσπαθοῦν νὰ κρατῶσι μακρὰν

τοῦ κέντρου τῆς Ἑλλάδος τοιοῦτον καταστρεπτικὸν ἐχθρόν. Τίς ὅμως ἤκουε καὶ τότε; Ἐκείντο λοιπὸν κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν ἡ οἰκία τοῦ γείτονος, ἦτοι ἐπιπτεν ἡ Κρήτη, τὸ ἀσφαλέστερον τοῦτο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος προπύργιον, οἱ δ' Ἕλληνες ἀλληλομαχοῦντες ἐν Πελοποννήσῳ, ἔμενον ἀπαθείς εἰς τὰ παθήματα τῶν Κρητῶν, μὴ προβλέποντες ὅτι ἡ γειτονικὴ ἐκείνη φωτιὰ ἐμελλε νὰ κατακύβη ἐντὸς ὀλίγου καὶ τὸν ἴδιον αὐτῶν τόπον. Τούναντίον δὲ οἱ προκινδυνεύοντες Κρητῆς ἕως τότε ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τὰ τρία ἔτη φθειρόμενοι, καὶ πονοῦντες διὰ τῆς νέας αἰτήσεως τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος, ἤκουσαν τότε καὶ αὐτοὶ παρὰ τῆς Βουλῆς, ἢ μᾶλλον παρὰ τοῦ βουλευτοῦ Ἀναστασίου Λόντου, ὅτι ποτὲ ἤκουσε παρὰ τινος καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅτε ἐφιλονίκει οὗτος μετὰ τοῦ Εὐρυβιάδου περὶ τοῦ τρόπου καὶ τόπου τῆς ναυμαχίας διὰ νὰ σώσῃαι τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ τότε καταπλημμυρήσαντα αὐτὴν στίφη τῶν βαρβάρων. «Οἱ Κρητῆς, εἶπεν ὁ Λόντος, πατρίδα δὲν ἔχετε, φωνὴν δὲν ἔχετε», ὡς ἂν εἶχεν ἐκεῖνος τότε πατρίδα, ὅτε τὰ πράγματα τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἐκρέμαντο ἀπὸ βαμβακερῆν, κατὰ τὸν κεινὸν λόγον, κλωσπῆν. Καὶ οἱ Κρητῆς ὅμως ἂν καὶ ἀπάτριδες ὡς τοὺς ὠνόμασεν ἐκεῖνος, ἐδοῆθησαν εἰς πολλοὺς κινδύνους τοὺς ἀγωνιζομένους λοιποὺς Ἕλληνας, καὶ τὴν πατρίδα τῶν μετ' ὀλίγον αὐτοὶ οἱ ἴδιοι πάλιν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀνέκτησαν, τὴν ὁποίαν ἐχθρὰ πολιτικὴ τοὺς τὴν ἀπεστέρησεν ὕστερον, καὶ οὐχὶ τὰ ὄπλα τῶν πολεμίων τῶν.

Ἐπεσχέθη μόλαταῦτα ἡ Κυβέρνησις τότε εἰς τοὺς Κρητῆς ὅτι θέλει τοὺς συνδράμει εἰς τὸν ἀγῶνά των, ἀφοῦ ἐξομαλυνθῶσι τὰ παρόντα κοινὰ πράγματα, προσκαλέσασα τότε τούτους νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν προκειμένην διαμάχην. Διακόσιοι λοιπὸν περίπου Κρητῆς, οἱ εὐρεθέντες τότε εἰς Ἄργος ὑπὸ τοὺς σωματάρχας τῶν Φραγγιῶν Τσιζιάκην καὶ Ἰωάννην Περᾶκην, ἀντέκρουσαν ἀνωθεν τοῦ Ἄργους τὰ ἐπέρχόμενα κατὰ τῆς Κυβερνήσεως στρατεύματα, ἀναγκάσαντες αὐτὰ νὰ ὀπισθοδρομήσωσιν· ἔπειτα δὲ αὐτοὶ οὗτοι καὶ ἔτι πλειότεροι συναχθέντες μετὰ τοῦ Χ. Χρήστου Βούλγαρη ἐπολέμησαν ὑπὲρ τῆς παγιώσεως τῶν νόμων καὶ τῆς Κυβερνήσεως μεχρῖσθ' ὑπερβλήθη καὶ κατεβλήθη ὅλως διόλου ἢ τότε

ἀναφύσεια ἀνταρσία, καὶ παρεδόθη τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν Κυβέρνησιν.

Τὰ δεινὰ ὅμως ἐν τοῖς πολέμοις διεδέχοντο ἕτερα ἀπρόβλεπτα, διότι μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ὅμηρ πασῶς τῆς Καρύστου εἶχεν ἐτοιμασθῆ νὰ εἰσβάλῃ μὲ τὰς δυνάμεις του εἰς Ἀττικὴν. Ἐπειδὴ ὅμως εἶχεν ἀναλάβῃ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις τότε κατὰ τι τὰς δυνάμεις τῆς, διέταξε καὶ αὐτὴ νὰ συναθροισθῇ ἐκεῖ στρατὸς διὰ νὰ τὸν ἀντικρούσῃ. Μεταξὺ δὲ τούτων ὑπῆρχον τότε καὶ Κρήτες πλείον τῶν 400 ὑπὸ τοὺς σωματάρχας τῶν Ἰωάννην Χάλην καὶ Ἀστροινὸν Χατζηδάκην. Ὅλοι λοιπὸν οὗτοι οἱ Ἕλληνας ὑπὸ τοὺς ὀπλαρχηγούς Κριεζιώτην, Γούραν καὶ Εὐμορφόπουλον ἐπολέμησαν τὸν ἐπιβάντα πολέμιον· τὸν ἐνίκησαν κατὰ τὸν Μαραθῶνα, καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψῃ ἀπρακτός.

Ἐπίσιν δὲ τότε μεταξὺ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων καὶ Κρήτες τινές, ἐν οἷς καὶ ὁ Χαρίτων Κισαμίτης καὶ ὁ Μανώλης Τσινητάκης ἐκ τῶν Κεφαλαίων τοῦ Ἀποκορώνου, ἄνδρες ἀριστεύσαντες πολλακις καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι εἰς διαφόρους μάχας. Μετὰ τὴν νίκην δ' ἐκείνην διετάχθησαν οἱ Κρήτες νὰ μεταβοῦν καὶ εἰς Ἀμφισσαν, διὰ ν' ἀντικρούσωσιν ἄλλους ἐχθρούς. Συνετέλεσαν λοιπὸν καὶ οὗτοι πάλιν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων νὰ κατατροπωθῶσι καὶ ἐκεῖ οἱ πολέμιοι κατὰ τὸ Χρυσόν, καὶ κατὰ τὴν ἑνδοξὸν μάχην τῆς Ἀμφισσῆς, ὅπου καὶ ἐφονεύθησαν πάλιν Κρήτες τινές.

Κακὴ ὅμως τύχη εἶχεν ἀνάψει κατὰ τὸν ἐπόμενον χειμῶνα τοῦ 1824 καὶ ἕτερος ἐμφύλιος πόλεμος ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ Κρήτες ἀπῆλθον συνεχῶς ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν νὰ τοὺς χρησῆται βοθημάτων, ἅτινα καὶ εἶχεν ὑποσχεθῆ, διὰ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα των. Περιπεσοῦσα ὅμως καὶ τότε ἡ Κυβέρνησις εἰς νέους περισπασμούς ἐνεκα τῶν νέων ἐσωτερικῶν ταραχῶν, προσεκάλεσε καὶ πάλιν τοὺς Κρήτας εἰς τὸ νὰ τὴν συνδράμωσι, διὸ καὶ ἐπέκεινα τῶν 500 Κρητῶν ὑπὸ τοὺς σωματάρχας τῶν Παναγιώτην Ζερβουδάκην, Ἰωάννην Χάλην, Μιχαὴλ Μαλικούτην καὶ Μανώλην Ρουστικιανὸν διέτρεχον ὅπου ἐκάλει αὐτοὺς ἡ ἀνάγκη, καταπολεμοῦντες καὶ τὴν νέαν ἐκείνην ἀνταρσίαν ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐνῶ δὲ ἐχθρικός πόλεμος κατετάραττεν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὴν Ἑλλάδα, καὶ πόλεμος συνάμα ἐμφύλιος κατεσπάρταττεν ἐσωτερικῶς τὰς

δυνάμεις της, ὁ ἐπικινδυνωδέστερος ἐχθρὸς αὐτῆς Μεχμεταλής, ἐπληρώμενος καὶ ἀπὸ τὴν κατὰ τὴν Κρήτην νίκην του, ἤρχισε καὶ αὐτὸς νὰ χαλκεύῃ ἀλύσεις κατ' αὐτῆς· ὅθεν καὶ προητοιμάζετο οὗτος ὄχι μὲ ἀτάκτους ὀρδᾶς εὐμαχήτους, ὡς ὁ Δράμαλης, ἀλλὰ μὲ τακτικὰ στίφη Ἀράβων δυσμάχητα νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Πελοποννήσου, ἤτοι εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγγνα τῆς Ἑλλάδος. Καταπληκτικὴ ἦτο ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη, τὴν ὁποίαν πρὸς τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐξέπεστελεν ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ Μεχμεταλής· μάλονότι δὲ καὶ μεγάλοι στόλοι καὶ πλοῖα μεταγωγᾶ πάμπολλα συνώδευον ἐκεῖθεν τὸν στρατάρχην του Ἰμβραϊμ πασάν, οἱ ναυτικοὶ ὅμως Ἕλληνες περιφρονήσαντες τὴν κολοσσιαίαν ἐκείνην δύναμιν, ἐπίφερον τότε πολλὰ προσκόμματα καθ' ὅλον του τὸν διάπλου· διότι τὸν προσέβαλλον τότε εἰς διάφορα μέρη, ἔκαυσαν πολεμικὰ πλοῖα, καὶ τοῦ ἀφῆρσαν πολλὰ φορτηγὰ μὲ στρατούς, ἵππους καὶ διαφόρους ἀποσκευάς.

Ἄλλ' ἦτον ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴν ὑπερνικήσῃ ἐκεῖνος ὅλα ταῦτα, προπαρασκευασμένος μὲ τόσας δυνάμεις, μὲ ἀφθονα ἀναγκαῖα τῆς ἐκστρατείας καὶ μὲ ἐπιμονήν, ἐνῷ οἱ ἀντίπαλοί του ἐστεροῦντο ὅλων τούτων, καὶ μόνον τὴν ναυτικὴν φυσικὴν τόλμην εἶχον καὶ τὴν ἀνδρείαν· διὸ καὶ ἠναγκάζοντο ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως των ταύτης πολλάκις καὶ ν' ἀναχωρῶσιν ἐπ' οἴκου, ἀφίροντες εἰς τὸν ἐχθρὸν ἐλεύθερον τὸ στάδιον. Εὗρηκε λοιπὸν καιρὸν τοιοῦτοτρόπως ὁ πολέμιος, καὶ εἰσέδυσε καὶ εἰς τὸν εὐρύχωρον καὶ ἀσφαλέστατον λιμένα τῆς Ἀμφιμάλλου ἢ Σούδας, ἃν καὶ οἱ ναυτικοὶ Ἕλληνες κατάρθρωσαν κατὰ τὴν εἰς τὸν λιμένα τοῦτον εἰσοδὸν του νὰ κούσῃ πολεμικὴν κορβέταν, καὶ νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ τὰ φορτηγὰ. Ἀφύμως ὅμως τότε ὁ Ἰμβραϊμης ἀπεβίβασεν εἰς τὸ ἤδη κατακεκτημένον ἄσυλόν του, τὴν Κρήτην, τοὺς στρατούς του πρὸς ἀνάπαυσιν· ἐκεῖθεν δὲ τοὺς μετέφερεν εὐκόλως ἔπειτα ὅπου, καὶ ὁσάκις ἠθέλεν ἀνεμποδίστως εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Κρήτης Β. Δ. κειμένην Πελοπόννησον! Ἦτο λοιπὸν δυνατὸν νὰ ἐμποδίσῃ τοῦ λοιποῦ ἐκεῖθεν τοιοῦτον καὶ τηλικούτον ἐχθρὸν οἱ Ἕλληνες, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ διάπλους ἦτο ἤδη σύντομος δι' ὀλίγας μόνον ὥρας ἐν οὐρίῳ ἀνέμῳ; ὄχι· διότι ἔπρεπε τότε νὰ ἔχῃσιν οἱ Ἕλληνες ἀδιαλείπτως

ἀξιόμαχον στόλον νὰ περιπλέῃ κατὰ τὸ Κρητικὸν πέλαγος κατέμ-
προσθεν τῆς Σούδας, καὶ νὰ φυλάττουσιν τὰ ἐχθρικά νὰ μὴν ἐξέλθω-
σιν ἐκεῖθεν, ὅπερ ἦτον ὄλως ἀδύνατον διὰ τε τὴν δυσχέρειαν τῆς
θαλασσίου ἐκείνης θέσεως καὶ διὰ τὸ πολυδάπανον.

Κατέστη λοιπὸν ἤδη εἰς τὸν ἐχθρὸν ἀποθήκη καὶ γέφυρα ἀσφα-
λῆς ἡ Κρήτη διὰ τὴν Πελοπόννησον. Ὅθεν καιροφυλακτικῶς ἐκεῖ-
νος διέπλευσεν, ἐλθὼν ἀπράσβλητος κατὰ τὸν Ἰανουάριον ἢ Φε-
βρουάριον τοῦ 1825 εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια, ἀποβιβάσας
στρατοὺς καὶ ἀποσκευὰς εἰς τὰ ἔτι ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμενα
φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ Κορώνης. Ἀμέσως δὲ τότε καὶ οἱ Πελο-
ποννήσιοι ἠσθάνθησαν τὴν ὑπεροχὴν τῆς Αἰγυπτίου δυνάμεως· διότι
ἐπιτεθεῖσα αὐτῇ παρευθὺς ἀγερῶχος κατὰ ξηρὰν καὶ θαλάσσιαν κα-
τέκτησεν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τὴν Πύλον ἢ Νεόκαστρον, κατεχουμένην
τότε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὁμοίως τοὺς παλαιοὺς Ἀβαρίνους καὶ τὴν
παρακειμένην νῆσον Σφακτηρίαν μὲ πολλὴν τῶν Ἑλλήνων ζημίαν,
ἄλλων μὲν αἰχμαλωτισθέντων τότε, ἄλλων δ' ἀφοπλισθέντων καὶ
ἄλλων τέλος θανατωθέντων· καὶ ἐκλόνισε μετ' οὐ πολὺ τὴν Πελο-
πόννησον καὶ ἅπασαν τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα.

Ὁ Ἑλληνικὸς ὅμως ἀγὼν δὲν ἤθελε βεβαίως διακινδυνεύσει τότε
τοσοῦτον, ἂν ὀρθῇ σκέψις καὶ σύμπνοια ἐκυβέρνα τὰ κοινὰ τῆς
Ἑλλάδος πράγματα. Εἶχον ἐπικαλεσθῆ εἰς ἀρχῆς πολλάκις οἱ Κρη-
τες τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ ἐμποδισθῶσι τότε ἀπο-
βάσεις τοῦ Αἰγυπτίου εἰς Κρήτην, ὅτε ἴσχυον καὶ αὐτοὶ οἱ Κρη-
τες, καὶ ἐθριάμβευον τὰ ὄπλα τῶν κατὰ τὴν ξηρὰν, καὶ διὰ νὰ μὴ
ριζώσῃ εἰς ἀρχῆς εἰς Κρήτην τοιοῦτος δυσκαταδάμαστος ἐχθρὸς.
Εἶχον δὲ παραστήσει καὶ οἱ βουλευταὶ τῶν πρὸς τὴν Βουλὴν καὶ
Κυβέρνησιν ὅτι εἶν' ἀναγκαιότατον νὰ κρατῶνται καὶ τότε εἰς
Κρήτην οἱ Αἰγύπτιοι στρατοὶ μὲ ἀνάλογους Ἑλληνικὰς δυνάμεις,
ὅτε προῦδεν ὁ Χουσεῖν ἐκεῖ πρὶν ἐπιπέσωσιν οὗτοι καὶ εἰς Πελο-
πόννησον, ἀλλὰ μάταια ὅλα ταῦτα· διότι τίς ἤκουε καὶ τότε; Πε-
φυσιωμένος δὲ τις ἀπεκρίθη καὶ τότε, ὅτι καὶ ἂν ἤθελεν ὑποταχθῆ
ἡ Κρήτη, καὶ οἱ στρατοὶ τοῦ Μεχμεταλῆ ἤθελον τολμήσει νὰ ἔλ-
θωσι καὶ εἰς Πελοπόννησον, θεὸν ἄφήσωσι καὶ αὐτοὶ τὰ ὄστα τῶν
ἰδῶ ὡς καὶ οἱ τοῦ Δράμαλη.

Εἰς δὲ τῶν Κρητῶν βουλευτῶν εἶχε κάμει καὶ τότε τὴν παρατήρησιν πρὸς ἐκεῖνον, ὅτι ἂν ὁ Δράμαλης διὰ τὴν ἀταξίαν καὶ ἀπρονοησίαν του, ἢ ἂν προσίτι δι' ἀπροσδόκητά τινα συμβάντα τότε παραδόξως εἰς Πελοπόννησον, δὲν κατώρθωσέ τι τότε αὐτός, οἱ στρατοὶ ὅμως τοῦ Μεγμεταλή δὲν εἶναι ἀτακτοὶ καὶ ἀπειθεῖς ὡς οἱ ἐκεῖνου, οὐδ' ἔρχονται οὗτοι ἀπρομήθευτοὶ τῶν ἀναγκαίων, πολλῶ δὲ μᾶλλον ὅτε τῶρα πρόκειται νὰ στείλῃ, ὡς μανθάνομεν καὶ τακτικὸν στρατὸν μὲ τὸν υἱὸν τοῦ Ἰμβραϊμην. Διὸ καὶ ἂν δὲν προνοήσουν ταχέως νὰ ἐμποδίσωσι τὴν πρόδόν του εἰς Κρήτην, καὶ τὸν ἀφήσωσι νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς Πελοπόννησον, ἡ Πελοπόννησος αὐτῇ δὲν θέλει ἀνθεξίει οὐδ' ὅσον ἀντίσχευ' ἡ Κρήτη. Ἐνήργει δὲ μάλιστα ὁ αὐτὸς βουλευτὴς εἰς τὸ νὰ παραλάβῃ ὁ Κωλέττης 1,500 ἢ καὶ 1,000 Ρουμελιώτας καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τ' ἀνατολικά τῆς Κρήτης μέρη, ὅτε ἔγραφεν ἐξ αὐτῆς καὶ ὁ Ἀρμοστής Τορπαζης ἐξαιτούμενος τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ καταπολεμήσωσι τὸν προοδεύοντα Χουσεῖν. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων δυστυχῶς ἐγένετο. Διὸ προπαρασκευασθεῖς ὁ πολέμιος τηλιοῦτος, ἤλθεν, ὡς προείπομεν, καὶ εἰς Πελοπόννησον, ὅπου καὶ ἀπεδείχθη ὅτι διὰ μιᾶς καὶ μόνης μάχης παρέλυσεν ὅλας τὰς δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων ἐκεῖ, ἐνῶ εἰς Κρήτην ἐπολέμουν τοὺς στρατοὺς τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τῆς 28 Μαΐου 1822 μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1824. δύο σχεδὸν ἔτη.

Ἄς ἐπανέλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν διήγησιν περὶ τοῦ Νεοκαστροῦ. Μεταξὺ τῶν κατὰ τὰς εἰρημένας τρεῖς θέσεις εὐρεθέντων Ἑλλήνων, συνεκινδύνευσαν καὶ ἱκανοὶ Κρητες, ἐξ ὧν καὶ συνεπαθον, καὶ συναπωλέσθησαν πολλοὶ μετ' ἐκείνων. Ὁ μὲν δηλ. σωματάρχης Ἰάκωβος Κουμης συνεμάχετο εἰς Ἀβαρίνους μὲ τοὺς ὑπ' αὐτόν, ὅπου καὶ ἔπεσον ὑπὲρ τοὺς 20, ἐν οἷς καὶ ὁ Σταῦρος Ἀνδρακός, ἀπώλεσε δὲ τὴν χεῖρα καὶ ὁ Γεώργιος Κοζόνης· οἱ δὲ σωματάρχαι Ἰωάννης Χάλης καὶ Νικόλαος Κωνσταντουδάκης ὡσαύτως συνεμάχοντο μετὰ πολλῶν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς Πύλου, 43 δὲ ἄλλοι συναπωλέσθησαν καὶ ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των Μανουσοσήφη Μελιδονιατοῦ τοῦ προθυμοτέρου συναρωγοῦ τοῦ περιφήμου Σήφακα ἐν Κρήτῃ, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι εὐρεθέντες μετὰ τοῦ Π. Ζερβουδάκη καὶ Μ. Ρουστιχιανοῦ εἰς τὸ γενικὸν στρατό-

πειδὸν τοῦ Σκούρτη, ἂν καὶ ὁ Σ. Τρικοῦπης διηγούμενος λεπτομερῶς (Βιβλ. γ', σελ. 196—212), τὰ κατὰ τὸ Νεόκαστρον, καὶ ἀναφέρον κατὰ φυλάς πολλοὺς τῶν παρευρεθέντων τότε Ἑλλήνων παρσιωπῆσε τοὺς Κρήτας, οἵτινες ἀπετέλουν τότε καὶ τὸ πολυπληθέστερον σωματεῖον, καὶ οἵτινες μόναι αὐτοὶ μετὰ τοῦ Χ. Χρήστου ἠρίστευσαν καὶ κατ' ἐκείνην τὴν μάχην.

Ἐπαρθεῖς δὲ ὁ Ἰμβραίμης μετὰ τὰς νίκας τοῦ ταύτας, προέβη νὰ πολεμήσῃ εἰς Μανιάκι καὶ τὸν Ἀρχιμανδρίτην Φλέσσαν ἢ Δικαῖον, ὅτε καὶ ἀπώλεσεν ἐκεῖ πολλοὺς διὰ τὴν παράδοξον καρτερίαν καὶ τόλμην τοῦ εἰρημένου Ἑλλήνος ἀρχηγοῦ, καταπολεμηθέντος καὶ αὐτοῦ ὑπὸ τῆς τακτικῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως καὶ ἐγκαταλειφθέντος ἐπὶ τέλους μετ' ὀλίγων στρατιωτῶν, ἀπάντων συναπολεσθέντων μετ' ἐκείνου. Παρῆσαν δὲ τότε ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ καὶ πλεον τῶν 390 Κρητῶν ὑπὸ τοὺς σωματάρχας τῶν Γεωργίου Καπασακάλην καὶ Ἰωάννην Περάκην, ὅπου καὶ συνεκινδύνευσαν μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ συνέπαθον καὶ αὐτοί.

Ἐν δὲ τῷ μεταξύ εἶχεν ἐπανέλθει εἰς Σουδαν ὁ Αἰγύπτιος στόλος, ἀφοῦ κατέλαβεν ὁ πολέμιος καὶ εἰς Πελοπόννησον τὸν εὐρύχωρον τῆς Πύλου λιμένα, διὰ νὰ μεταφέρῃ ἐκεῖθεν ἄλλους στρατοὺς περὶ τὰς 6,000 ἐκ Τουρκαλβανῶν καὶ Κρητῶν μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Χουσεῖν. Ὁ δὲ Ἰμβραίμης καταπτοήσας ταῦτοχρόνως τὴν Μεσσηνίαν ἀπῆσεν, καὶ δεινροτομήσας τὸ πλεῖστον μέρος αὐτῆς, προέβη ἀκωλύτως καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου, κυριεύσας ἀμαχητὶ καὶ αὐτὸ τὸ τῆς Τριπολιτσᾶς φρούριον, κατεχόμενον τότε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἄς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς Κρήτην διὰ νὰ ἴδωμεν τί ἐγένεεν ἐν ταῦτοις ἐκεῖ μετὰ τὴν ἀνχώρησιν τοῦ Ἰμβραίμης. Νέαι ἐπιβουλαὶ ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἤρχισαν πάλιν νὰ λαμβάνωσι χώραν ἐκεῖ· διότι ὁ Χουσεῖν εἶχε διατάξει νὰ στρατολογηθῶσι καὶ Κρήτες Τούρκοι διὰ τὴν Πελοπόννησον, οἱ δὲ στρατολογούμενοι εἶδειξαν τῶσαύτην θηριωδίαν κατὰ τῶν ὑποδουλωμένων ἤδη χριστιανῶν, ὥστε καὶ εἶχε καταλάβει τοὺς πάντας φόβος, μὴ ἐπαναληφθῶσι καὶ τότε αἱ φρικταὶ ἐκείναι σκηναὶ τοῦ 1821. Εἶχον δὲ διαπράξει πάλιν οἱ Τούρκοι καὶ φόνους δολίους πολλοῦ, καὶ διαφόρους κακοπραγίας ἀ-

ναίτιως κατὰ πολλῶν ἀντεκδικούμενοι τὰ πρότερον γεγενημένα. Ἄν καὶ ὁ Χουσεΐν ὑπεκρίνατο ὅτι δῆθεν ἀπεδοκίμαζε ταῦτα, ἀπέφευγεν ὅμως καὶ ἀπὸ τοῦ νὰ τιμωρῇ τοὺς κακοποιούς.

Ὅτε δὲ ἔμεινεν ἐπὶ τῆς Κρήτης διαδόχος τοῦ Διοικητῆς ὁ Μουσταφάμβης, τότε ἐπολλαπλασιάσθησαν τὰ δεινὰ τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων, ἐνεργούμενα καὶ ἐν κρυπτῷ καὶ ἐν φανερῷ ἀνεξετάστως, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Μουσταφᾶ, καὶ ὑφ' ἑνὸς ἐκάστου τῶν Τούρκων. Ἐκαρπτόμηνεν ἐκεῖνος τότε τὸν γέροντα Γιάνναρην ἐκ τοῦ Προσνέρου, ἐφόνευσεν τὸν ἐφημέριον τοῦ χωρίου Καλύβων τοῦ Ἀποκορώνου Παπαμανώλην ἅμα τοῦ ναοῦ ἐξελθόντα μετὰ τὴν τελετὴν τῆς θείας μυσταγωγίας, καὶ ἀπηγγόνισε μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ ἐπίσημόν τινα στρατιωτικὸν Λακκιώτην ἐπὶ ἀνυπάρκτοις ὅλως κατηγορίαις. Ταύτοχρόνως δ' ἐδολοφονήθησαν ὑπ' ἄλλων ὁ Φραγκιὸς Καρυώτης, καὶ Ἰωάννης Δρουλίσκος Ρεθύμνιοι, ἄνδρες διαπρέψαντες πρότερον διὰ τὴν ἀνδρίαν καὶ στρατιωτικὴν τῶν ἀρετῶν ἐν συντόμῳ δ' εἶπεῖν, πλείστοι ἄλλοι ἐφονεύθησαν οὕτως, ἐβασανίσθησαν καὶ ἐκακοποιήθησαν πολυειδῶς καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. Τίς δὲ ὁ βοηθήσων ἐκείνους τότε ;

Ἐκ τούτων λοιπὸν καὶ τῶν τοιούτων νέων δυστυχημάτων ὄρηθέντες οἱ Κρήτες, ἰδόντες δὲ καὶ πάλιν τὸν ὄλεθρον, εἰς ἃν ἔμελλον νὰ περιπέσωσιν, καὶ ἐπεκαλίσθησαν τάχιστα τὴν συνδρομὴν τῶν ἐξω συντοπιτῶν, προτοῦ ν' ἀπολεσθοῦν οὕτω καθ' ὀλακληρίαν ! Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συγκινηθοῦν παρευθὺς οἱ ἐκτὸς Κρήτες εἰς τὰ παθήματα ἀδελφῶν, οἰκείων καὶ φίλων ; Ἄλλ' ἠδύναντο καὶ νὰ ἐπιχειρισθῶσι τι ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως ; Ἐπέδωκαν λοιπὸν αὐτοὶ τότε ἀναφοράν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπέγραψαν ὁ Β. Χάλης, ὁ Π. Ζερβουδάκης, ὁ Γ. Δαμινός, ὁ Δ. Κουρμουλάκης, ὁ Μ. Ρουστικιανός, ὁ Ἀστρινός, ὁ Μ. Μαγουλάκης, ὁ Ν. Οἰκονόμος, ὁ Α. Μαρουλιανός, ὁ Δ. Χρυσαφόπουλος, ὁ Δ. Πρωτοσύγγελλος Κρήτης, ὁ Γ. Καλλέργης, ὁ Κ. Κριτοβουλίδης καὶ ἄλλοι ἕως 60, ἐκθέσαντες πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τὴν μεγάλην ἀνάγκην τοῦ τόπου τῶν, καὶ τὴν παρεκάλουν νὰ τοῖς χορηγήσῃ ἀνάλογα βοηθήματα, ὥστε νὰ σπεύσωσιν εἰς Κρήτην πρὸς βοήθειαν τῶν πασχόντων συμπατριωτῶν τῶν τὴν ὑπενθύμιζον δὲ ἐπὶ τέλους

καὶ περὶ τῆς δοθείσης πολλάκις ὑποσχέσεως ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τοὺς Κρήτας διὰ νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἔνδοξον ἀγῶνά των.

Ἄφου λοιπὸν εἶδον ὅτι δὲν ἠδύναντο πάλιν νὰ ἐλπίσωσιν ἐκ τῆς Κυβερνήσεως οὐδεμίαν ἐνέργειαν, ἤρχισαν νὰ συσκέπτονται συστηματικώτερον τότε, ἂν ἤμπόρουν νὰ πράξωσι τι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος. Πρῶτον λοιπὸν ἐφρόντισαν νὰ εὕρωσι χρήματα ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ, διὰ καὶ συνεννοηθέντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπεφάσισαν νὰ συνέλθωσιν ἐν Ναυπλίῳ οἱ ἐπισημότεροι ἐξ ὅλων τῶν Κρητῶν στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ, ὅπου καὶ συνεκρότησαν τότε τακτικὴν συνέλευσιν δι' αὐτὸν πρὸ πάντων τὸν σκοπὸν Ὁ δὲ Ἐμ. Ἀντωνιάδης, τὸν ὁποῖον εἶχον ἐκλέξει καὶ πρόεδρόν των εἰς τὴν συνέλευσιν ἐκείνην, εἶπεν ὅτι εἶχεν ὁμιλήσει εἰς τὸν Ἄγγλον Ἀμιλτῶνα Βράουν, ἐλθόντα εἰς Ἑλλάδα πρὸ ὀλίγου μετὰ τοῦ μακαρίτου Λόρδου Βύρωνος, ἂν ἦναι κατορθωτὸν νὰ γείνη εἰς Ἀγγλίαν ἰδιαίτερον δάνειον ἐπ' ὄνοματι μόνον τῆς Κρήτης· ὁ δὲ Ἀμιλτῶν τὸν διεβεβαίωσεν ὅτι ἤμπορεῖ νὰ γείνη τοῦτο· ὅθεν καὶ ἐπρότεινεν ὁ Ἀντωνιάδης, ὅτι πρέπει νὰ ἐνασχοληθῇ ἡ συνέλευσις των σχεπτομένη περὶ τούτου. Οἱ Κρήτες λοιπὸν λαβόντες ὑπ' ὄψιν τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ὑποκείμενον τὸ συνεζήτησαν, καὶ συναπεφάσισαν τέλος ὁμοφώνως νὰ ἐπιφορτίσωσι τὸν εἰρημένον φιλέλληνα Βράουν, ὅστις καὶ ἠτοιμάζετο τότε νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Ἀγγλίαν, διὰ νὰ ἐξετάσῃ σπουδαίως ἐκεῖ περὶ τούτου καὶ τοὺς πληροφορήσῃ. Ἄφου δὲ συνεσκέφθησαν οἱ Κρήτες τότε καὶ περὶ ἄλλων ὑποθέσεων, διελύθησαν, δόντες πληρεξουσιότητα εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους των νὰ ἐνεργήσωσι σύμφωνα μὲ τὴν ἀπάντησιν, τὴν ὁποίαν ἤθελε κάμει ὁ ρηθεις φιλέλληνας.

Μετὰ τινὰς δὲ μῆνας εἶχεν ἐπιστρέψει ὁ Ἀμιλτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις καὶ ἐβεβαίωσε τοὺς Κρήτας ἀντιπροσώπους, ὅτι δύναται ἡ Κρήτη νὰ κάμῃ εἰς Ἀγγλίαν ἰδιαίτερον δάνειον, ἂν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐγκρίνῃ καὶ ἐπικυρώσῃ αὐτό. Οἱ ἀντιπρόσωποι λοιπὸν τῶν Κρητῶν ἐπέδωκαν τότε ἀναφορὰν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐξαίτουμένοι τὴν ἀδειαν τῆς διαπραγματεύσεως σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορίαν τοῦ Βράουν, τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος δανείου, μὲ

τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸ πληρώσῃ ἐγκαίρως αὐτὴ πάλιν ἡ Κρήτη. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Κυβέρνησις εἶχεπραγματευθῆ τότε τὸ δεύτερον ἔθνικόν δάνειον ἐκ δύο ἑκατομμυρίων λ. στερλινῶν, ἔκριεν εὐλογώτερον μετὰ τῆς Βουλῆς νὰ παραχωρήσῃσι τὸ πέμπτον τοῦ ρηθέντος δανείου ὀριστικῶς διὰ τὰς πολεμικὰς ἀνάγκας τῆς Κρήτης, ἐπὶ τῇ βᾶσει τοῦ ὅτι ἀπετέλει καὶ ἡ Κρήτη μὲ πράξεις τῆς ἐθνοσυνελευσιῶς ἓν ἐκ τῶν πέντε τμημάτων τῆς τότε Ἑλληνικῆς ὀλομελείας, καὶ διὰ τὸν λόγον νὰ μὴ περιπλέκηται ἡ Ἑλλάς εἰς πολλὰ ἐξωτερικὰ δάνεια. Ἐγένετο λοιπὸν περὶ τούτου καὶ μόνου τοῦ πέμπτου τοῦ δανείου διὰ τὴν Κρήτην καὶ ρητὸς νόμος παρὰ τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ δυστυχῶς ἔμεινε καὶ αὐτός ὡς χάρτης ἄγραφος διὰ τὴν τάλαιναν Κρήτην.

Ἐν τούτοις, δὲν ἴπαυσαν οἱ ἐν Ναυπλίῳ Κρήτες νὰ σκέπτονται καὶ νὰ ἐνεργῶσι ταυτοχρόνως πῶς ἠδύναντο νὰ προκαταλάβωσι καὶ ἀσφαλές τι μέρος τῆς Κρήτης δυνάμενον νὰ τοῖς χρησιμεύσῃ καὶ ὡς κοινὸν καταφύγιον ἐν καιρῷ ἀνάγκης, διὰ νὰ μὴν ἦναι πάλιν ἐκτεθειμένοι εἰς τόσας ἐπιβλαβεῖς ἰθρικὰς προσβολὰς ὡς καὶ πρότερον· διὸ καὶ ὡς τοιοῦτον ἐξελέξαντο τὴν νῆσον Γραμβοῦσαν διὰ τὴν ἄχυρότητα τοῦ ἐπ' αὐτῆς φρουρίου. Ἠρχίσαν λοιπὸν καὶ νὰ προδικάθουσι τότε τὰ περὶ τῆς καταλήψεως τῆς εἰρημένης στρατιωτικῆς θέσεως. Πότε δὲ νομίζει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἐτόλμησαν οἱ Κρήτες νὰ συλλάβωσι τὸν ἀγῶνα των καὶ νὰ ἐκπληρώσωσι τὸν ὅποιον πρὸ πολλοῦ συνέλαβον σκοπὸν; Ὅτε ὁ Ἰμβρατῆς περιήρχετο ἀκωλύτως ὅλην τὴν Πελοπόννησον, καὶ τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ἦσαν εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἀλλὰ καθὼς ὁ ἐπιτόπιος πόλεμος τῶν Κρητῶν εἰς τὰ πρῶτα τέσσαρα περίπου ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως κατεδάμασε τὰς ἀκμαίας δυνάμεις τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, καὶ ἐπατείνωσεν ἀρκούντως τὴν ἀγέρωχον αὐτῶν ὄφρυν, κατέφθανεν δ' ἐπομένως καὶ ἀπησχόλησεν ἐπὶ πολλὸν χρόνον, ὡς εἶδομεν, καὶ σημαντικὰς δυνάμεις τοῦ Μεχμεταλῆ, προφυλάξας αὐτῶ τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐξ ἀρχῆς ἐκείθεν κατ' αὐτῆς, τοιοῦτοι σκληροὶ γείτονες ἐμποδίσας προσέτι τὴν ἐρήμωσιν πολλῶν παρακειμένων νήσων (1)

(1) Οἱ Τούρκοι πολλάκις ἐν καιρῷ μάχης συνδιαλεγόμενοι μετὰ τῶν χρι-

τοῦ Αἰγαίου, τὴν ὁποίαν ἔμελλον νὰ ἐπιφέρουν αἱ ἐξορμήσεις τῶν Τούρκων τῆς κατ' αὐτῶν, οὕτω καὶ κατὰ τὴν περιστάσιν ταύτην ἀπεφάσισαν οἱ Κρήτες μὲ προφανῆ τῆς ζωῆς των κίνδυνον νὰ ἀντυπερασπίσωσι τὰς σημαντικὰς δυνάμεις τοῦ προοδεύοντος ἔθρου μὲ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ νέου πολέμου των. Ἄλλ' ὡς φαίνεται ἔμελλον μυριστρόπως νὰ θυσιασθῶσι οἱ Κρήτες ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκτονίας, διὰ τὴν ἀποτινάξουσαν ἄλλοι Ἕλληνες τὸν ἐπονεϊδιστὸν ζυγόν, αὐτοὶ δὲ καίτοι ἔχοντες τότε ἐλευθερωμένον ὅλον τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος των, καὶ ἐλεύθεροι ὄντες διὰ τὰς νίκαις των, ἐδόθησαν ἐπὶ τέλους ὡς λύτρον διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἄλλων τόπων!!!

Ἄς ἐπανεέλθωμεν δὲ καὶ εἰς διήγησιν περὶ τοῦ Ἰμβραίμην. Νικητῆς οὗτος εἶχεν ἐπιστρέψει τότε ἐκ τῆς Τριπόλεως εἰς Μεσσηνίαν, διὰ νὰ ὑποδεχθῆ τὸν ἐκ Κρήτης ἔλθόντα Χουσεῖν καὶ τοὺς νέους στρατοὺς. Περιελθὼν λοιπὸν μετ' ὀλίγον πάλιν μέγα μέρος τῆς Πελοποννήσου μετ' ἐκείνων ἐνεφανίσθη τέλος καὶ ἔμπροσθεν τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου. Καὶ ὁ μὲν μακαρίτης Ὑψηλάντης μετ' ὀλίγων Ἑλλήνων ἀντέκρουσε μετὰ πολλῆς καρτερίας καὶ γενναϊότητος τοὺς κατὰ τοὺς Μύλους πολυπληθεστέρους ἐπιελθόντας πολεμίους, εἰς βοήθειαν τοῦ ὁποίου ἦσαν καὶ ἔφθασαν κατόπιν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Κρήτες. Ἴππεῖς δ' Ἕλληνες πολλοὶ καὶ ἄλλοι πάλιν Κρήτες μετ' αὐτῶν, ἐξελθόντες τοῦ Ναυπλίου ἔτρεψαν εἰς φυγὴν καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον Ἰμβραίμην, τολμήσαντα νὰ προβῆ τὴν ἐπιούσαν μετὰ πολλῶν ἰππέων καὶ ὑπ' αὐτὰ σχεδὸν τὰ τεῖχη τοῦ δυσμαχήτου Παλαμηδίου καὶ τὸν κατεδίωξαν πέραν τῆς Δαλαμανάρας.

Ἐπανῆλθε λοιπὸν τότε ὁ Ἰμβραίμης ἀπρακτὸς ἐκ τῆς Ἀργολίδος εἰς Τρίπολιν, ὅπου καὶ ἐπολιορκεῖτο ἐπὶ μῆνας ὑπὸ Πελοπον-

στιανῶν, «διὰ τὴν ἐφώναζον οἱ πρῶτοι, νὰ φανευῶμεθα ἡμεῖς ὡς συντοπίται ἀναμεταξύ μας; δὲν ἔρχεσθε νὰ συμφωνήσωμεν, καὶ νὰ ὑπάγωμεν μαζὴ διὰ νὰ κἀρωμεν τὰ τάλληρα τῶν Σαντοριναίων καὶ ἄλλων νησιωτῶν;» Ἐπρεπε λοιπὸν τότε ἐκάστη γειτονικὴ νῆσος νὰ ἔχη πλοῖα διὰ νὰ προφυλάττεται ἀπὸ τὰς καταδρομὰς τῶν τολμηρῶν γειτόνων των Τούρκων, ἧ ἔπρεπε νὰ μετακίησιν ἀλλοχούσιν οἱ κάτοικοι ἀφίνοντες τὰς νήσους των ἐρήμους

νησιων στρατιωτῶν, ἀρχηγούντος τοῦ Θ. Κολοκοτρώνου. Ἐνταῦθα συνηθροίσθησαν καὶ Κρήτες πάλιν ὑπὲρ τοὺς 600 ὑπὸ τοὺς ὀπλαρχηγούς των Ἰωάν. Χάλην, Δ. Κουρμουλάκην, Ἀστρινόν, Π. Ζερβουδάκην, Γ. Δαμινόν, Μ. Ρουστικιανόν, καὶ Ν. Κωνσταντουδάκην ἐπὶ διττῷ σκοπῷ, καὶ διὰ τὸ συνεργῶσι μετὰ τῶν Πελοποννησίων κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, καὶ διὰ τὸ ἦναι ἕτοιμοι νὰ συμπράξωσιν ἐπελθούσης τῆς ἀρμοδίου ὥρας εἰς τὸ νέον ἐνεργούμενον ἐπιχειρημὰ των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ΄.

Ὁ Μ. Μαυράκης. — Ὁ Μ. Ἀρετᾶς καὶ ὁ Φρούραρχος Γραμβούσης. — Ἐστρατεία εἰς Γραμβούσαν. — Κυρίευσίς τῶν φρουρίων Γραμβούσης καὶ Κισιάμου. — Ὁ Οἰκονόμος καὶ Ἀντωνιοδὴς ἐπιστρέφουσι εἰς Νεόπλιον. — Φόβος εἰς τοὺς Τούρκους. — Ὁ Μουσταφᾶς διασκορπίζει τοὺς Ἕλληνας εἰς Κίσαμον. — Ἡ Κυβέρνησις συνδράμει τὴν ἐπανάστασιν. — Διορισμὸς ἐπιτροπῆς ἐκ Κρητῶν. — Προσκαλοῦνται εἰς Κρήτες εἰς τὰ ὄπλα. — Διορίζονται ὀπλαρχηγοὶ ὁ Βότσαρης καὶ ὁ Κριεζιώτης, καὶ ἀποποιῶνται. — Ὁ Λαζόπουλος προσωρινὸς ἀρχηγός. — Μάχη εἰς Βαρούπετρον. — Ἐτέρα μάχη εἰς Τηγάνιον. — Δημήτρ. Κοτζιάς ναυμαχεῖ. — Λουάκης Στάης.

Ἀνεξάλειπτος εἶχε μείνει εἰς τὸν νοῦν τοῦ Μιχαὴλ Μαυράκη ἡ περὶ Γραμβούσης ἰδέα, διότι αὐτὸς παρὰ πάντα ἄλλον εἶχε καὶ τὴν ἀκριβεστέραν γνῶσιν ἐκ πείρας, ὡς προείπομεν, περὶ αὐτῆς. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς Βάτικα τῆς Πελοποννήσου διαμένων τότε, διενεοῖτο ἀείποτε περὶ τοῦ τρόπου τῆς καταλήψεως αὐτῆς, χωρὶς νὰ τὸν πτοήσῃ οὐδὲ ἡ προτέρα ἐπὶ Τομπαζῆ ἀποτυχία εἰς τὴν κατ' αὐτῆς τότε ἐπιχειρησθεῖσαν ἐφοδόν.

Ἄλλος δὲ τις Κρήσις, Μιχαὴλ Ἀρετᾶς ὀνομαζόμενος ἐκ τοῦ χω-

ρίου Καλυβιανῆς τῆς Κισάμου διέτριβε καὶ αὐτὸς τότε εἰς Βάτικα, ὅπου καὶ ὁ Μαυράκης. Οὗτος ὅμως ναυτικός ὢν εἶχε τολμήσει, καίτοι τῶν Τούρκων ἐχθρικός ἔτι διακειμένων πρὸς τοὺς Ἕλληνας, νὰ ταξειδεύσῃ μὲ τὸ τρεχαντήριόν του πρὸς ἔμπορειαν εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον. Εἶχε δὲ συμπαραλάβει τότε καὶ συγγενῆ τινα τοῦ Μαυράκη, Χαράλαμπον ὀνομαζόμενον, ὅτε ἐκ τρικυμίας εἶχον καταπλεύσει καὶ εἰς Γραμβούσαν. Ἄλλ' ὁ μὲν Ἀρετᾶς, ἀρχαῖος γινώριμος τοῦ φρουράρχου Ὁθωμανοῦ, εἶχεν οἰκειωθῆ ἀμέσως μετ' ἐκείνου, ὥστε καὶ ἤρχισεν εὐθὺς νὰ τὸν ἐξετάζῃ ὁ Ὁθωμανὸς σπουδαίως περὶ τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων, πρὸς τὸν ὅποιον ἐξέφρασεν ὁ Ἀρετᾶς ὅλην τὴν ἀλήθειαν περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προσδῶν τοῦ Ἰμβραήμη. Εὐχαριστηθεὶς δὲ τότε ἐκεῖνος, τὸν παρεκάλεσε νὰ ταξειδεύῃ ἐκεῖ συχνὰ καὶ ἀνυπόπτως μὲ τροφίμα. Ὁ δὲ Χαράλαμπος πωλὼν τὰ ἐδῶδιμα ἔμπορεύματά των ἀνερεύνα κατ' ἐντολήν καὶ τοῦ Μαυράκη τὰ κατὰ τὴν νῆσον ἐκείνην ἐπιμελέστερα.

Ἐπανελθόντες λοιπὸν οὗτοι εἰς Βάτικα διεκοίνωσαν ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν ἐν Γραμβούσῃ πρὸς τὸν Μαυράκην, ὅστις ἀμέσως ἐσπευσε ν' ἀναγγεῖλῃ ταῦτα πρὸς τὸν ἐν Μονεμβασίᾳ Β. Χάλην. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι ἰλθόντες παρευθὺς εἰς Ναύπλιον, ἐξέθεσαν πρὸς τὸν Οἰκονόμον καὶ Ἀντωνιάδην τὰς περὶ Γραμβούσης παρατηρήσεις τῶν πρώτων· ὅθεν καὶ ἐκρίθη νὰ ἐνεργηθῆ τάχιον ὅ τι ἦτον ἀναγκαῖον διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ φρουρίου, γνωστοποιήσαντες τὰ περὶ τούτου καὶ πρὸς τινὰς τῶν ἐν Ναυπλίῳ τότε Κρητῶν Ἐλαβὸν λοιπὸν τὴν φροντίδα τρεῖς ἐξ αὐτῶν νὰ ἐργασθῶσι δραστηρίως καὶ μυστικῶς, μεχριστοῦ προπαρασκευάσωσιν ὅτι δυνατόν πρὸς ἐπιχείρησιν.

Οὗτοι δὲ πάλιν παρηγγείλαν τὸν Χάλην καὶ Μαυράκην, ἐπανελθόντες εἰς Μονεμβασίαν, νὰ πείσωσι τὸν Ἀρετᾶν διὰ νὰ ταξειδεύσῃ καὶ δεύτερον μετὰ τοῦ Χαράλαμπου εἰς Γραμβούσαν, καὶ νὰ κατασκοπεύσωσιν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτῆς, ὅπου καὶ κατέπλευσαν κατὰ τὸν μῆνα Μαΐου. Φθάσας λοιπὸν ὁ Ἀρετᾶς τότε ἐκεῖ, ἐδιηγήθη πάλιν πρὸς τὸν Ὁθωμανὸν φρούραρχον εὐαρέστους δι' αὐτὸν εἰδήσεις.

Ἐντεῦθεν δὲ λαβὼν ἀφορμὴν τὸν ἐπερώτησεν ὁ Ἀρετᾶς μὲ ἀ-

διαφορίαν· «Πῶς κάμνετε ἰδῶ, Βέη, μὲ τόσην μοναξίαν; διότι ἐγώ,» τὸν εἶπε, «δὲν βλέπω περισσοτέρους τῶν 15 ἕως 20 ἀνθρώπων;»

Ὁ δὲ φρουράρχος τὸν ἀπεκρίθη τότε «ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκάστου μηνὸς ἔχομεν κάποιαν συναναστροφήν· διότι 50 ἀνθρώποι εἶναι ὅλη ἡ φρουρά, καὶ αὐτοὶ ἀλλάσσουν εἰς κάθε μῆνα, ἂν καὶ ὅλοι πάντοτε δὲν εὐρίσκονται ἰδῶ· διότι ἄλλοι ἐξέρχονται στενεχωρούμενοι, καὶ ἄλλοι ἐπιστρέφουν· εἰς τὸ τέλος ὁμῶς τοῦ μηνός,» τὸν ἐπρόσθεσεν ἐν τῇ ἀπλότητι του ὁ Ὀθωμανός, «πολλάκις μένω καὶ μόνος». Πληροφορηθέντες λοιπὸν οὗτοι καὶ περὶ ἄλλων ἀναγκαίων διὰ τὸν σκοπὸν τῶν ἀνεχώρησαν, καὶ διαβάντες ἀπὸ τὴν νῆσον Αἰγιλίαν ἔφθασαν εἰς Μονεμβασίαν, ὅπου πάλιν ἐξιστόρησαν πρὸς τὸν Χάλην καὶ Μουράκην ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν ἐν Γραμβούσῃ, προσθέσαντες ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γείνη τὸ ἐπιχείρημα ληγούσης τῆς Σελήνης διὰ τοὺς εἰρημένους τοῦ Ὀθωμανοῦ λόγους. Ὅθεν ἀμέσως ὁ Χάλης καὶ Μαυράκης ἔσπευσαν νὰ μεταβοῦν εἰς Ναύπλιον, ὅπου καὶ ἐξέθεσαν τὰς νέας ταύτας πληροφορίες.

Ἦρχισαν λοιπὸν ἔκτοτε οἱ ἐν Ναυπλίῳ νὰ ἐνεργῶσι μᾶλλον δραστηρίως περὶ τούτου. Καὶ πρῶτον ἐπροσκάλεσαν ὅλους τοὺς ὀπλαρχηγούς τῶν Κρητῶν καὶ πολιτικούς τινάς, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ἐξέθεσαν ὅλα τὰ μέχρι τοῦδε, ὅτε καὶ ὁμοφώνως ἀπεφάσισαν τότε νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς τὸ εἰρημένον μέρος, ὀρκωθέντες πρὸς ἀλλήλους νὰ μὴ κοινοποιηθῇ τοῦτο ὑπ' οὐδενός. Συνηθροίζοντο λοιπὸν οἱ Κρήτες εἰς Ναύπλιον καὶ εἰς Μύλους· ἵνα δὲ μὴ γίνεταί λόγος ἐν τῇ Βουλῇ περὶ τῆς ἐκ τῆς πολιορκίας τῆς Τριπόλεως ἀναχωρήσεως τῶν Κρητῶν, ἐκοινοποίησαν τοῦτο ἐμπιστευτικῶς εἰς τὸν Πρόεδρον τὸν μακαρίτην Νοταρᾶν, εἰς τὸν Τρικοῦπην βουλευτὴν ὄντα τότε τοῦ Μεσολογγίου καὶ εἰς ἄλλον ἕνα ἢ δύο βουλευτάς, παρακαλέσαντες αὐτοὺς νὰ ἐμποδίζουσι πᾶσαν περὶ τούτου συζήτησιν. Ἐπεφόρτισαν δὲ τότε τὸν Ἀντωνιάδην καὶ Οἰκονόμον νὰ γνωστοποιήσωσι τὸ κίνημά των πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ ζητήσουσι τὴν συνδρομὴν τῆς.

Παρουσιασθέντες λοιπὸν οὗτοι, ἐξέθεσαν πρὸς αὐτὴν τὰ πάντα.

καὶ τὴν κοινὴν τῶν Κρητῶν ἀπόφασιν. Πρῶτος δὲ πάντων ὁ Κωλίττης ἀσπασθεὶς τὴν ἰδέαν, ἐξεφώνησε περιχαρῶς «να γείνη τοῦτο.» «Διὰ τὴν ἐκτελεσθῆ ὁμῶς» ἀπεκρίθησαν οἱ ρηθέντες, «ἀπαιτοῦνται καὶ ἔξοδα.» διὸ μετακαλεσαμένη εὐθὺς ἡ Κυβέρνησις τὸν Ἀναγνώστην Μοναρχιδῆν, μέλος τότε τῆς ἐπὶ τοῦ Ταμείου ἐπιτροπῆς, τὸν διέταξε νὰ χορηγήσῃ ἐκ τῶν ἐνότων πᾶσαν χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τοὺς εἰρημένους Κρητάς. Δυστυχῶς ὁμῶς δὲν ἠδυνήθη τότε τὸ Ταμεῖον νὰ χορηγήσῃ, εἰμὴ 8 χιλιάδ. μόνον γρόσια, διὸ καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν οὗτοι εἰς τὸν Ἐμμ. Ξένον, δακαιοθέντες παρ' αὐτοῦ διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ταμείου 2,100 γρόσια, καὶ ἄλλα τινὰ ἄλλοθεν. Διὰ τῶν χρημάτων λοιπὸν τούτων ἠγόρασαν τὰς ἀναγκαίας τροφάς, καὶ ἐναύλωσαν πλοιαρία, εἰς τὰ ὅποια ἐπιβιβάσθησαν ἐκ τῶν Μύλων τοῦ Ναυπλίου 700 περίπου Κρητῆς ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Δημητρίου Καλλέργη, καλεσθέντος ἀρχηγοῦ τῆς ἐκστρατείας πρὸς ἀποφυγὴν διαφόρων ἀξιώσεων ἀναφεισῶν τότε ἐκ μέρους τινῶν ὄπλαρχηγῶν Κρητῶν. Ἐκίνησαν δὲ τὴν 22 Ἰουλίου διὰ τὴν μεταβῆσαι καὶ εἰς Μονεμβασίαν.

Εἶχον δ' ἐν τούτοις εἰδοποιήσει οἱ Κρητῆς καὶ τὸν Ἐμμ. Τομπάκην περὶ τοῦ ἐπιχειρήματός των, ὅστις καὶ εἶχε προσφέρει τὸν Ζαμπέκον του, ἢ Σκύλλα ὀνομαζόμενον διὰ μεταφορὰν στρατιωτῶν, καὶ εἶχον ἐξαποστείλει ταυτοχρόνως ἰδίαν ἐπιτροπὴν ἐκ Κρητῶν με κοινὸν ἔγγραφον πρὸς τὸ Κοινὸν τῆς Ὑδρας, ἢ μᾶλλον πρὸς τὸν μακαρίτην Λάζαρον Κουντουριώτην, δι' οὗ τὸν ἐγνωστοποιεῖ τὸ κίνημα, καὶ τὸν παρεκάλουν νὰ ἔχῃ τὴν συνδρομὴν τῶν ναυτικῶν τῆς νήσου των δυνάμεων, διότι πάντοτε εἶχον τὴν ἰδέαν εἰ Κρητῆς, ὅτι εἶν' ἀναγκαῖον νὰ ἔχουν σύμμαχον τὴν ναυτικὴν νῆσον αὐτήν, ἂν καὶ δυστυχῶς παντάπασιν ὡς προείπομεν δὲν ἐβοηθήθη ἡ Κρήτη εἰς τὸν ἀγῶνά της καὶ ἀπ' αὐτήν.

Φθάσαντες λοιπὸν οἱ εἰρημένοι στρατιῶται τὴν ἐπαύριον καὶ εἰς Μονεμβασίαν, συμπλεόντων τοῦ Ἐμμ. Ἀντωνιάδου, τοῦ Οἰκονόμου, τοῦ Χρυσάφοπούλου καὶ ἄλλων, παρέλαβον καὶ ἐκεῖθεν περὶ τοὺς 150 ἄλλους Κρητάς, ἐπιβιβάσθέντας εἰς τὸν τραμπάκουλον τοῦ Γάλλου Μαρσιλιέζη, καὶ τὸ τρεχαντήριον τοῦ Μονεμβασίτου Τριπούτσου, ἅτινα ἐναύλωσαν ἐκεῖ· ἀπάραντες δὲ ὅλοι ὁμοῦ ἀφίχ-

θησαν τὴν 30 τοῦ αὐτοῦ μηνός εἰς τὴν νῆσον Αἰγίλειαν, προσκαλέσαντες καὶ τοὺς ἐκεῖσε διαμένοντας Σφακιανούς εἰς τὴν ἐκστρατείαν, καὶ ἀνεχώρησαν ἐκεῖθεν τὴν 31 τοῦ μηνός· τὴν δὲ ἐπιούσαν ἦλθον καὶ 10 — 15 Σφακιανοὶ μὲ τὴν λέμβον τοῦ Σφακιανοῦ Βρατσόλη.

Ἄλλ' ἐνῶ διέπλεον ὅλα τὰ πλοιαρία περὶ τὴν ἐρημόνησον Ποντικὸν καλουμένην, πνεύσας σφοδρῶς ὁ βόρειος, αἰρομένου τοῦ Ἡλίου, ὡς τοῦτο συνήθως γίνεται κατὰ τὴν θαλάσσιον ἐκείνην θέσιν, διεσκόρπισε τῆδε κάκεισε ταῦτα πρὸς τε τὴν δυτικὴν καὶ μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Κρήτης· τρία δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν τὸ τοῦ Τριπούτσου, τοῦ Βουρογεώργη καὶ ἕν ἄλλο ἠδυνήθησαν νὰ προσαρμισθοῦν μετὰ πολλῆς ἀγωνίας περὶ τὴν ἐσπέραν εἰς τὸ νησιδίον Παλαιογραμβοῦσαν, φέροντα πλεόν τῶν 90 στρατιωτῶν· ἀμέσως δὲ ἐπεχείρησαν ἐκ ταύτων νὰ κάμουν καὶ ἀπόβασιν ἐν νυκτὶ πρὸς τὸ ἀρκτικὸν τῆς νήσου Γραμβούσης, ἀποτυχόντες ἕνεκα τῆς σφοδρότητος τοῦ ἀέρος· ἀπεπειράθησαν δὲ καὶ τὴν ἀκόλουθον νύκτα, ἀλλ' εὐρόντες σφοδρότερον τὸν ἀέρα, ὅτε μικροῦ ἐδέησε νὰ συντριφθῆ καὶ τὸ τοῦ Βουρογεώργη πλοιαρίον, ἐπανῆλθον περιλῦποι διὰ τὴν ἀποτυχίαν περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς Παλαιογραμβοῦσαν, διὸ κατῆφεια μεγάλη εἶχε καταλάβει τοὺς πάντας, μὴν ἤθελε διαρκέσει τοιοῦτος ὁ ἄνεμος, ὡς συμβαίνει ἐκεῖσε πάντοτε κατὰ τὴν ἐτήσιον ἐκείνην ὥραν, καθόσον δὲν ἐγνώριζον οὗτοι παντάπασιν, καὶ ποῦ εἶχον διευθυνθῆ τὰ λοιπὰ πλοῖα.

Ἐν ταιαύτῃ δὲ ἀπελπισίᾳ, κοπασάσης ὀλίγον τότε καὶ τῆς τρικυμίας, μετέβησαν ἐκεῖθεν 25 περίπου δι' ἑνός τῶν ρηθέντων πλοιαρίων περὶ τὸν ὄρθρον τῆς 2 Αὐγούστου εἰς τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Κισάμου ὄρμον Ἅγιον Σῶζον καλούμενον, ἐπὶ σκοπῶ νὰ προχωρήσουν ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἀπὸ τὸ τῆς Κισάμου φρουρίον ἀγαύσαν εἰς τὸ Τηγάνιον (1), πρὸς τὴν θέσιν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, ἕως εὐρου ἐκεῖσε

(1) Ἡ θέσις αὕτη σχηματίζει χερσονησιδίον τῆς Κρήτης Τηγάνι ὀνομαζομένη, ἣτις κεῖται εἰς τὴν πρὸς μεσημβριαν εἰσόδον τοῦ λιμένος τῆς Γραμβούσης ἀπέναντι ταύτης κειμένην μέχρι βολῆς κανονίου.

τινα εἶτε Ἕλληνα εἶτε καὶ Τοῦρκον διὰ νὰ πληροφορηθοῦν περὶ τῶν λοιπῶν. Ἐνταῦθα ὁμως εὗρον μόλις πρὸ ὀλίγων ὥρων ἀραγμένην καὶ τὴν ἐξ Αἰγυλίας ῥηθεῖσαν λέμβον τοῦ Βρατσόλη. Ἐρωτηθέντες δὲ οἱ ἐν αὐτῇ, οὐδὲν ἐγνωρίζον καὶ οὗτοι περὶ τῶν πλοίων. Συσκεφθέντες λοιπὸν μεταξύ των ἅπαντες περὶ τοῦ πρακτέου, ἀπεφάσισαν νὰ ἔλθουν ἐπὶ τῷ εἰρημένῳ σκοπῷ ἐν νυκτὶ ἔτι εἰς τὴν ῥηθεῖσαν ὁδὸν καὶ θέσιν ἕως 15 ἐξ ὄλων.

Καλῆ τύχη ὁμως εἶδον οὗτοι περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἥλιου ἐρχόμενον πρὸς τὴν Γραμβούσαν Μεσογειανὸν τινα Ἀρχοντάκην καλούμενον. Ἐπροσκάλεσαν λοιπὸν τοῦτον ἀμέσως οἱ κεκρυμμένοι ἐκεῖ, ὅστις καὶ ἐκυριεύθη ἀπὸ φόβον μήπως περιέπεσεν εἰς ἐνέδραν Τοῦρκων, καὶ τοῦ ἀφαιρέσουν τὴν ζωὴν. «Δὲν γνωρίζεις ἐμέ;» τὸν εἶπεν ὁ Μαυράκης, ὅστις ἐφόρει τότε καὶ φουστανέλαν, «δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ καπετάνιος τῶν Μεσογείων πρὶν φύγωμεν ἀπὸ τὴν Κρήτην;» Ἀπὸ δ' ἐβεβαιώθη περὶ αὐτῶν οὕτως, δοξάσας τότε τὸν Θεόν, ὅτι εἶδε πάλιν χριστιανούς ἐνόπλους, ἐπερωτήθη ὑπ' ἐκείνων, «θέλομεν νὰ μᾶς εἴπῃς τὴν ἀλήθειαν, ὅ,τι γνωρίζεις περὶ Γραμβούσας.» Ἐγὼ, ἀπεκρίθη, «ἐκβῆκα χθὲς ἐκεῖθεν, καὶ σὰς βεβαιῶ ὅτι δὲν ἦσαν ἄλλοι Τοῦρκοι εἰμὴ ὁ φρούραρχος μόνον καὶ δύο γυναικαδελφοὶ τοῦ καὶ ὅτι, ἐπρόσθεσε, περὶ τὸ δειλινὸν ἔφερον αὐτὸς εἰς Τηγάνη καὶ τὴν οἰκογένειάν του, ἣτις εὕρισκεται τῶρα ἐκεῖ ὑπὸ σκηνὴν μὲ Μεσογειανὸν τινα Πετρὴν ὀνομαζόμενον καὶ μετὰ τὴν γυναῖκα τοῦ τοῦ διὰ νὰ τὴν συνοδεύσουν εἰς Μεσόγεια πρὸς διασκέδασιν.» Τὸν ἠρώτησαν πρὸς τούτοις, ἂν ὁ φρούραρχος εἶναι εἰς Τηγάνη, «χθὲς» εἶπε «πρὶν ἐγὼ ἀναχωρήσω ἐκεῖθεν, ἐπέστρεψεν ἐκεῖνος εἰς Γραμβούσαν δὲν γνωρίζω ὁμως ἂν εἶναι τῶρα εἰς Τηγάνη, τοῦτο μόνον σὰς λέγω, ὅτι μετὰ παρήγγειλε νὰ ὑπάγω σήμερον ἐκεῖ, διὰ νὰ ἔλθουν ὅλοι εἰς Μεσόγεια.»

Οἱ λόγοι οὗτοι ἔφερον εἰς βαθεῖαν σκέψιν τοὺς Ἕλληνας, ὅθεν καὶ ἄλλοι μὲν ἔλεγον νὰ μεταφέρουν τάχιον τὰ εἰς Παλαιογραμβούσαν πλοῖα, καὶ ἐμποδίσουν τὸν φρούραρχον ἂν τυχὸν εὐρεθῆ εἰς Τηγάνη, τοῦ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Γραμβούσαν, ὅπερ ἦτον δύσκολον διὰ τὴν ἀπόστασιν καὶ διὰ τὴν ἐναντιότητα τῶν ἀνέμων, οὐδὲ ἐκρίθη πρὸς τούτοις εὐλογον νὰ ἐπιτεθοῦν ὡς εἶπον ἄλλοι ἀμέσως εἰς τὴν

σκηνήν· διότι καὶ ἂν εὐρεθῆ ὁ φρούραρχος εἰς Γραμβούσαν, παρατηρήσας ἐκεῖθεν τοῦτο, θέλει συλλάβει ὑπονοίας, καὶ ἀσφαλισθῆ ἐκεῖ· καὶ ἄλλοι ἄλλως. Ἐθεώρησαν λοιπὸν εὐλογωτέραν τὴν γνώμην τοῦ Κουμῆ, ὅστις εἶπε τελευταῖον νὰ διακριθοῦν οἱ μᾶλλον καλῶς ἐνδεδυμένοι καὶ ὀπλισμένοι, ὥστε καὶ νὰ ἐπιδεικνύονται μακρόθεν, καὶ αὐτὸς μὲν νὰ ἀνάψῃ τὸ τσιμπουκάκι του, οἱ δὲ λοιποὶ, ὅσοι θέλουν, τὰ σιγάρα των, καὶ οὕτω νὰ καταβαίνουν πρὸς τὴν παραλίαν ὑποκρινόμενοι τοὺς Τούρκους βήματι, βραδεὶ ὡς καὶ ἔπραξαν.

Ἐξελέχθησαν λοιπὸν ἅ ἐξ ὧν ὡς τοιοῦτοι, οἷον ὁ Ἰάκωβος Κουμῆς, ὁ Μιχαὴλ Μαυράκης, ὁ Ἀνδρέας Παχυνάκης, ὁ Παυλῖος Κριαράκης, ὁ Γεώργιος Γεμενάκης καὶ ὁ Ἰωάννης Ρούκουνας· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν, τινὲς μὲν ἔμειναν ὡς σκοποὶ ἄνωθεν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, ἄλλοι δὲ ἐστάλησαν πρὸς τὴν κατὰ τὸν Ἅγιον Σῶζον λέμβον μὲ ἐντολὴν νὰ εἰδοποιήσῃ καὶ αὐτὴ τὰ εἰς Παλαιογραμβούσαν πλοῖα, καὶ νὰ ἔρχονται διὰ θαλάσσης ταύτοχρόνως καὶ αὐτοί. Ἐπεφόρτισαν δὲ οἱ ἅ καὶ τὸν Παχυνάκην ὡς εἰδήμονα μᾶλλον τῆς τουρκικῆς (1) διαλέκτου νὰ ὁμιλῇ χρείας καλοῦτης τουρκιστί μὲ τοὺς Τούρκους.

Ἄμα δὲ φθασάντων ἐκείνων οὕτως εἰς παραλίαν, ἔχαίρετῃσεν ὁ Παχυνάκης μακρόθεν τῆς σκηνῆς τὸν Πετρὴν Τουρκιστί, ὑποκριθεὶς ὅτι δὲν ἐγνώριζαν τίς ἦτον. «Καλῶς ἤλθατε, Ἀγάδες μου» ἀπεκρίθη οὕτως. «Ποῦ εἶναι ὁ Βῆς;» ἠρώτησαν. «Εἰς Γραμβούσαν,» εἶπε. «Καὶ μὲ πόσους στρατιώτας;» ἐπανελάθον, «φυλάττει τὸ φρούριον; Ὁ Βῆς εἶναι μόνος;» ἐπρόσθεσε «καὶ οἱ δύο τοῦ γυναικαδελφοί. Καὶ τὰ κατῖα;» ἐπερώτησαν «εἶναι τὰ ὅποια ἐπέρασαν τὴν Παρασκευὴν! Δὲν ἤξεύρω. Ἀγάδες μου, ἐγὼ ὁ Βῆς ἔμως» ἔλεγεν, ὅτι ἔρχονται οἰκογένειαί ἐκ τῆς Πελοποννήσου νὰ προσκυνήσουν. Καὶ ποῖον σημεῖον; τὸν εἶπαν τελευταῖον «πρέπει νὰ κάμωμεν διὰ νὰ ἔλθῃ ἐκ τῆς Γραμβούσης βάρκα νὰ μᾶς περάσῃ ἐ-

(1) Οὗτος ἐγεννήθη καὶ ἀνετάρχη εἰς Ἡράκλειον ἐκ πατρὸς Σφακιανοῦ ἐκεῖτε ἀποκαταστημένου, καὶ εἶχε συνειθίσει νὰ λαλῇ κατὰ τι καὶ τουρκιστί.

«γρήγορα; διότι μὰς ἔστειλεν ὁ βέης τοῦ Πολεμαρχίου (1), ἐρ-
 «χονται δὲ κατόπιν καὶ ἄλλοι νὰ φυλάξωμεν τὸ βασιλικὸν φρου-
 «ριον, ὑποπεύσας ὡς ἐχθρικά τὰ ἀναφηνένια πλοιάρια. Πρέπει νὰ
 «ρίψητε, Ἀγάδες μου» εἶπε «δύω πιστολιὰς, καὶ ἔρχεται ἀμέσως
 «τότε καὶ νὰ σὰς περάσῃ».

Ἐπραξαν λοιπὸν οὗτοι παρχυτικά ὡς ᾠδηγήθησαν, ἐνῶ ὁ Πετρήs
 ἐνόμιζεν ἐτι ἐκεῖνους ὡς Τούρκους· καὶ ἰδοὺ εὐθὺς ὁ φρούραρχος ἐπι-
 «θὰς εἰς πλοιάριον, ἤρχετο πρὸς τὴν ζηράν· διότι ἠπείγετο νὰ προ-
 «φάσῃ καὶ διὰ τὴν οἰκογένειάν του, πρὸς τὴν ὁποίαν εὐδόλως ἐπλη-
 «σίασαν οἱ καταβάντες, διὰ νὰ φυλάξωσι δῆθεν τὸ πρὸς τὰς γυναι-
 «κας τουρκικὸν ἔθιμον. Ἐκάθητο δὲ οὗτοι ἐπὶ τῆς παραλίας σοβα-
 «ροὶ καπνοπίνοντες, νεύσαντες τότε νὰ κταθοῦν καὶ ἄλλοι ἐκ τῆs
 «κατὰ τὴν Ἀγίαν Εἰρήνην σκοπιᾶς, ὅτε πάραυτα ἐπρόφθασαν ἐκεῖ ἑ-
 «τεροὶ πέντε, οἷον ὁ Γεώργιος Ροδοπιανός, ὁ Καρχαγιάννης Σρακχι-
 «νός, ὁ Μανουῖσος Κουλετάκης, ὁ Ἰωάννης Δεικτάκης, ὁ καὶ Βουτσάκ-
 «κης ἐπικαλούμενος καὶ ὁ ἐξ Ἡρακλείου Μανώλης τοῦ Φασόλη λε-
 «γόμενος ὡς χρηματίσας ὑπηρετῆς παρ' αὐτῶ· μακρὰν ὁμῶς ἐτι ὄν-
 «τος τοῦ πλοίου, παρατηρήσαντες οἱ ἐξω 5 Τούρκους εἰς αὐτό, ἠ-
 «ρώτησαν πάλιν σοβαρῶς τὸν Πετρήν· «Πῶς σὺ μὰς εἶπες ὅτι ἦσαν
 «3 οἱ Τούρκοι εἰς Γραμβούσαν, νῦν δὲ βλέπομεν 5 τοιοῦτους εἰς τὸ
 «καὶκι; Ἴσως ἤλθον τὴν νύκτα ἄλλοι, ἀπὸ τὸ τῆs Κισάμου φρου-
 «ριον διὰ νὰ πάρουν τὸ κριθάρι τὸ ὅποιον εἶχαν ἀποβιβάσει· πρότε-
 «ρον εἰς τὸν πύργον τῆs Γραμβούσης» ὡς καὶ ἦτον πραγματικῶs·
 ἦσαν λοιπὸν τότε ἐκτὸς τῶν τριῶν καὶ ἕτεροὶ πέντε Τούρκοι εἰς
 Γραμβούσαν.

Ἄν καὶ ὑπόπτως ἐπλησίαζε πάντοτε ὁ φρούραρχος εἰς τὴν ζη-
 «ράν, ἀπιβιβάσθησαν ὁμῶς πλησίον τῆs σκηνῆs. Ὁ δὲ Παχυνάκης
 τοὺς ἐχαιρέτησε τουρκιστί, ἐπιπλήξας ταῦτοχρόνως καὶ τὸν φρου-
 «ραρχον, ὅτι δὲν εἶχεν δῆθεν πολλοὺς στρατιώτας νὰ φυλάττῃ ἀπὸ
 «ἐχθρῶν τὸ φρούριον. «Μὴν εἶσθε ρωμνιάκια; τοῖς εἶπε τότε ἐκεῖνος

(1) Τὸ Πολεμάρχι εἶναι χωρίον πλησίον τοῦ χειμάρου Ταυρνίτου πρὸς
 τὴν ἐπαρχίαν Κυθωνίας, ὅπου εἶχε τὴν ἔδραν του τὸ κατὰ τὴν Κισάμον τουρ-
 «κικὸν ἀπόσπασμα.

ἐκστατικός. «Γὰρ σαλαβαντίσετε ;» (προσευχὴ ἰδιάζουσα τοῖς Ὀθωμανοῖς, ἢ μᾶλλον σύμβολον θρησκευτικόν)· ὁ Παχυνάκης λοιπὸν ἐξεφώνησε τότε μὲ πολλὴν ἐτοιμότητα, ἂν καὶ λανθασμένως πως, ὅτι ἀπήτησεν ὁ Ὀθωμανός· διότι ἔσπευδον νὰ ἄρῃσι πᾶσαν δυσκολίαν, διὰ νὰ ἀπολαύσουν ταχύτερον, ὅτι ἔβλεπον ὅτι ἡ τύχη τοῖς προσέφερεν δωρεὰν ἀνελπίστως. Ὁρμησαν λοιπὸν καὶ ἀφώπλισαν οὗτοι τότε τοὺς ἀποβάτας, καταλαβόντες ταύτοχρόνως καὶ τὸ πλοῖσιον, ὅτε ἐτόλμησε καὶ εἰς τῶν Τούρκων νὰ καταφύγῃ τότε εἰς τὰ ὄπλα, τὸν ὅποτον καὶ ἐφόνευσεν ἐν τῷ ἄμα ὁ Κριαράκης.

Παραλαβόντες δὲ τοὺς λοιποὺς ἀφοπλισθέντας Τούρκους εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο μετὰ σπουδῆς εἰς Γραμβούσαν, ὃ δὲ φρούραρχος ἐν τῷ μικρῷ διάπλῳ ἔσπευδε νὰ διαθέσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς ὑπερσχύσαντας «Ὅτι τὸ φρούριον, ρωμνιάκιον» λέγων «εἶναι ἰδικόν σου»· διότι οὕτως ἦτον τὸ πεπωμένον· ἐκθέσας ἐνταυτῷ ἀληθῶς τὴν τότε κατάστασίν του, πρὸς τὸν ὅποτον ἀπεκρίθησαν· «μὴ φοβηθεῖσαι, Βέη· ἂν εἶναι ἀληθῆ ὅσα μᾶς λέγεις, σοὶ ὑποσχομέθα πᾶσαν ἀσφάλειαν ζωῆς.» Ὅθεν καὶ μετὰ πολλὰς ἡμέρας ἀπὸ τῆς κυριεύσεως τῆς Γραμβούσης τὸν ἀπέστειλαν πραγματικῶς ἐν πολλῇ περιποιήσει εἰς Ναύπλιον πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὅποθεν μετεκομίσθη ὕστερον καὶ εἰς Σμύρνην ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ μοιράρχου Ἀμιλτωνός.

Ἀπέβησαν λοιπὸν οὗτοι τότε εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν ἄμμον πρὸς τὸν ἰσταμένον κατὰ τὴν δυτικὴν εἰσοδὸν ὄχυρόν πύργον ἐνετικῆς κατασκευῆς, ὅπου ἐστέκοντο καὶ οἱ ἐν Γραμβούσῃ τρεῖς ὑπόλοιποι Τούρκοι διὰ νὰ ὑποδεχθῶν τοὺς ἐρχομένους ὑποθέτοντες αὐτοὺς ὡς Τούρκους, οἵτινες ἠγνόουν ὅλως περὶ τῶν μέχρι τοῦδε εἰς Τηγάνιον πεπραγμένων. Ἀφοπλίσαντες δὲ καὶ τούτους παρευθὺς, καὶ ἀφήσαντες 4 ἢ 5 νὰ φυλάττουν τὸν παρὰ τῷ αἰγιαλῷ πύργον, καὶ ἐκεῖθεν τοὺς εἰς τὴν παραλίαν Τούρκους, ἀνέβαινον οἱ λοιποὶ δρομαῖοι εἰς τὸ φρούριον. Πρῶτος δὲ πάντων μετὰ μεγίστης ταχύτητος ἐπλησίασεν ὁ Κουμῆς πρὸς αὐτό, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Παχυνάκης. Εὐρόντες δὲ ἀνεφωγμένην τὴν πύλην ἀνευ τινός φρουροῦ, εἰσῆλθον ἔμπλεοι χαρᾶς καὶ ἀγαλιάσεως, εἰσελθόντων παρομοίως κα-

τόπιν καὶ τῶν λοιπῶν, ὅτε ἔκλεισαν καὶ τὴν πύλην, διότι ἔδραμον παρευθὺς, οἱ μὲν εἰς τὰς οἰκίας, ὁ δὲ Κουμῆς πρὸς τὰς ἐπαλξεῖς πυροβολῶν μὲ τὰ κανόνια διὰ τὴν ἀναγγεῖλῃ τὰ περὶ τῆς κυριεύσεως καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς χωρὶς τὴν εὐρουν οὐδένα ἄνθρωπον εἰς τὸ φρούριον.

Μετ' οὗ πολὺ δὲ ἔφθασεν εἰς τὸν λιμένα καὶ ἡ κατὰ τὸν Ἅγιον Σῶζον λέμβος χωρὶς τὴν εἰδοποίησιν κατὰ τὴν διάβασίν της τοὺς εἰς Παλαιογραμβοῦσαν ὄντας, καθὼς εἶχεν ὡς προεῖπομεν παραγγελίαν· ἂν καὶ ἔτρεξαν τὴν ἀναβοῦν εἰς φρούριον καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν ιδέαν τὴν λογιθοῦν μεταξύ τῶν πρώτων κυριευτῶν, ταῖς ἀπέκλεισαν ὅμως ἐπὶ πολλὴν ὥραν τὰς θύρας. Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς παλαιᾶς Γραμβούσης ἰστάμενοι ὡς σκοποὶ ἐκ τῶν πλοίων πρώθεν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν Μουτσογιάννης, Μανώλης Κουβαρίτης, Μαρτινιανὸς Περᾶκης, Στέφανος Γλαμπῆς καὶ ἄλλοι, ἔβλεπον διὰ τηλεσκοπίου μὲ πολλὴν ἐκπληξίν ἀνθρώπους τόσους ἀναβαίνοντας εἰς τὸ φρούριον· ἤκουον δὲ καὶ τὰς κανονοβολὰς μὲ ἀπελπισίαν, νομίσαντες ὅτι ἦσαν ὅλοι ἐκεῖνοι Τούρκοι, οἵτινες πληροφορηθέντες περὶ τοῦ κινήματος, ἠσφαλίζοντο πλειότεροι, ἀποροῦντες καὶ ἀγνοοῦντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἕως οὗ ἔφθασε βάρκα ἐκ Γραμβούσης φέρουσα τὴν ἀγγελίαν περὶ τοῦ εὐτυχοῦς συμβάντος.

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν δισκορπισθέντων πλοίων, ὁ μὲν Ζαμπέκος εἶχε προσορμισθῆ τὴν προτεραιάν εἰς τὸν ὄρμον Σφυναρί της Κισσάμου· ἐν αὐτῷ δὲ συνέπλεον ὁ Δ. Καλλέργης, ὁ Ἀντωνιάδης, ὁ Οἰκονόμος καὶ λοιποὶ παρακολουθοῦντες πολιτικοί· εἰς δὲ τὰ Ἐλαφονήσια ἦσαν δύο ἢ καὶ τρία ἕτερα πλοῖα. Συμβουλίου δὲ γενομένου τὴν 2 Αὐγούστου, διωρίσθησαν ὁ Δ. Κουρμουλάκης, ὁ Γ. Δαμινὸς καὶ Μ. Ρουστικιανοὺς τὴν καταλάβωσι μὲ 300 περίπου στρατιώτας τὴν Κακὴν Σκάλαν, ἣτις εἶναι θέσις κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἀπὸ Μεσόγεια εἰς Γραμβοῦσαν ἀγούσαν, ἐπὶ σκοπῷ τὴν ἐμποδίσωσι ἐκεῖθεν τοῦ λοιποῦ πᾶσαν διάβασιν τῶν Τούρκων· διότι πάντοτε ἐνόμιζον ὅτι ἐμέλλε τὴν γεῖναι πόλεμος εἰς τὴν Γραμβοῦσαν· καὶ ὅτι ἐξ ἐφόδου τέλος εἶχον ἀπόφασιν τὴν κυριεύωσι τὸ φρούριόν της· διὰ τοῦτο καὶ ἔφερον καὶ τὰ περὶ τούτου ἀναγκαῖα, εἶχον δὲ καὶ ὑποσχεθῆ ἀπὸ 1,000 μὲν γρόσια εἰς ἕκαστον τῶν πρώτων εἰσπη-

δησόντων, ἀνά 500 δὲ εἰς τοὺς δευτέρους, καὶ ἀνά 250 ὁμοίως εἰς τοὺς τρίτους.

Καλῆ τύχῃ ὅμως εἶχον πληροφορηθῆ καὶ οἱ ρηθέντες ὄπλαρχηγοὶ καθ' ὁδόν, ὅτι εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον εὐρίσκοντο ἕως 20 μόλις Τούρκοι, ὅθεν καὶ διηυθύνθησαν ἀμέσως εἰς τὸ φρούριον. Ἄν καὶ ὀλίγοι οἱ φρουροὶ τούτου, ἐξῆλθον ὅμως μετὰ θάρρους* ἀντεπαρετάχθησαν γενναίως κατὰ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ πολλὴν ὥραν, φονεύσαντες καὶ τρεῖς ἐξ αὐτῶν, καὶ πληγῶσαντες καιρίως τὸν Δημήτριον Κουτρικᾶν καὶ Ἐμμανουὴλ Κοκκολάκην.

Ἐπεσαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Τούρκων πέντε· μὴ δυνηθέντες ὅμως οὗτοι ν' ἀνθεξῶσι πλειότερον, ἐτρέπησαν εἰς φυγὴν διευθυνέντες εἰς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας. Ἐκυρίευσαν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ φρούριον τοῦτο καθ' ἡν ἡμέραν ἐκυρίεύθη καὶ τὸ τῆς Γραμβούσης· τὸ δὲ περιέργον ὅτι οὔτε οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Κισάμου ἐγνώριζον τὰ κατὰ τὴν Γραμβούσαν, οὔτε οἱ ἐν Γραμβούσῃ τὰ κατὰ τὴν Κισάμον.

Ἄς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὸν Ζαμπέκον. Εἶχαν ἀκούσει καὶ οἱ ἐν αὐτῷ προϊούσης τῆς ἡμέρας τοὺς ἐκ τῆς Γραμβούσης συνεχεῖς κανονοβολισμούς, καὶ ὑπέθετον, εἰκότως, ὅτι συνέβη σύγκρουσις τις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ φρουρῶν· ἀναχθέντες δ' εὐθὺς ἐκεῖθεν, ἔσπευδον νὰ προφθάσωσι ὅπως δώσωσι χεῖρα ἀρωγόν· πλέον δὲ τῶν 80 στρατιωτῶν ἔφερε καὶ τὸ πλοῖον ἐκεῖνο, οἵτινες καὶ ἦσαν καὶ ἰκανὴ στρατιωτικὴ δύναμις. Ἡ μεγάλη ὅμως νημερία κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, τὰ ἀντίπρωρα ρεύματα ἐκ τῆς μόλις κοπασάσης τρικυμίας ἐπέφερον μέγα πρόσκομμα εἰς τὸν πλοῦν· ἐκπλεύσαντες ὀλίγον μακρὰν τοῦ ἐκεῖ μικροῦ κολπίσκου, διέκρινον λέμβον τινα ἐξερχομένην τοῦ λιμένος τῆς Γραμβούσης, καὶ διευθυνομένην πρὸς αὐτοὺς, μετ' ὀλίγον δὲ ἀνεγνώρισαν, ὅτι ἦτον ἡ λέμβος τοῦ Βρατσόλη, ὅτε ἀπέλυσαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἰδίαν ἐαυτῶν λέμβον διὰ νὰ προφθάσῃ ταχύτερον καὶ αὐτὴ πρὸς ἐκείνην μετὰ τὴν παραγγελίαν, ὅτι ἂν φέρῃ καλῶς εἰδήσεις νὰ ὑψώσῃ τὰ κωπία, ἐπειγόμενοι καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τὰ πρόσω μετὰ πολλῆς ἀγωνίας· ὅταν ὅμως συνητηθήσαν ἀμφότεραι αἱ λέμβοι καὶ ἔμαθον τὰ περὶ τῆς Γραμβούσης, τότε πλήρεις χαρᾶς ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην εἰδήσιν,

ἤρχισαν ἀμφοτέρωθεν σφοδρότερον τοὺς πυροβολισμούς, λησμονήσαντες καὶ τὴν περὶ τῶν κωπίων παραγγελίαν. Ἀφοῦ δὲ περὶ δειλὴν ἐπληροφορήθησαν τὰ περὶ τῆς κυριεύσεως τελευταῖον καὶ οἱ ἐν τῷ Ζαμπέκῳ μετὰ τὴν προσέγγισιν τῶν λέμβων, τότε πλέον ἤρχισε κοινὸς ἐξ ἀπάντων ὁ πυροβολισμὸς καὶ ὁ τουφεκισμὸς ἕνεκα τῆς μεγάλης χαρᾶς.

Μετὰ μεγίστης δὲ δυσκολίας καὶ ἀνησυχίας τῶν ἐπιβατῶν ὡς ἐκ τῶν ρηθέντων προσκομμάτων, ἐλλιμενίσθη τέλος εἰς Γραμβούσαν καὶ ὁ Ζαμπέκος τὴν πρωῖαν τῆς ἐπιούσης. Εἰς ἀπάντων δὲ τὰ πρόσωπα ἦτον διακεχυμένη ἡ φαιδρότης διὰ τὴν ἀνέλπιστον ἐπιτυχίαν! Ἠσπάσθησαν οἱ Ἕλληνες ἀλλήλους τότε γλυκυθύμως ἀντιπάσης ἄλλης προσήσεως, προσενεγκόντες δῶρά τινα ἐκ τῶν ἐνότων εἰς τοὺς νικητάς. Ἀνέπεψαν δὲ καὶ ὕμνους εὐχαριστηρίου πρὸς τὸν Ὑψιστον διὰ τὴν ἀναίματὶ κατάληψιν τοιαύτης ἀνεκτιμήτου στρατιωτικῆς θέσεως.

Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ πρωῖαν εἶχε φθάσει ἐκ τῆς Κισάμου καὶ ἡ ἑτέρα χαρμόσυνος ἀγγελία περὶ τῆς κυριεύσεως τοῦ φρουρίου τῆς τὴν δ' ἐπιούσαν ἐπιβάντες ἐπὶ τοῦ Ζαμπέκου ὁ Ἀντωνιάδης, ὁ Οἰκονόμος καὶ ἄλλοι, μετέβησαν εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον ὅπως διαθέσωσι καὶ αὐτό. Ἐφρόντισαν ὁμως πρὸ πάντων οὗτοι ἐκεῖ νὰ δώσωσι διοικητικὸν ὄργανισμὸν· διὸ καὶ συνέταξαν πολίτευμά τι προσωρινόν, δι' οὗ ἡ τοπικὴ τῆς νήσου Διοίκησις ἐσυσταίνετο ἀπὸ ἀντιπροσώπου ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας, ἐκανονίζετο δὲ δι' αὐτοῦ ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς, ἡ ἐνιαύσιος διάρκεια τῆς Διοικήσεως κτλ. τὸ ὁποῖον καὶ ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν τότε παρευρεθέντων Κρητῶν, ἂν καὶ δὲν ἐνεργήθη ἀμέσως διὰ τὰς δυσκόλους τότε περιστάσεις. Μετὰ 3 ὁμως ἢ 4 ἡμέρας ἀνεφάνθησαν πολλὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἐπερχόμενα ἐκ τῆς Κυδωνίας κατὰ τῶν ἐν τῷ εἰρημένῳ φρουρίῳ Ἑλλήνων, οἵτινες ὀλίγοι ὄντες καὶ ἔτι ἀτακτοποίητοι (1), κατέλιπον ἀμαχητὶ καὶ αὐτοὶ τοῦτο, ἐπανελθόντες εἰς Γραμβούσαν.

(1) Τὸ τῆς Κισάμου φρούριον εἶχον κρημνίσει εἰς πολλὰ μέρη οἱ Ἕλληνες τὸ 1824, ὅτε ἐβιάσθησαν ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν νὰ τὸ ἐγκαταλείψωσιν· οἱ δὲ Τούρκοι ἐπελθόντες ἔπειτα ἠμέλησαν νὰ τὸ ἐπισκευάσωσι, διὸ καὶ καθίστατο κινδυνώδης καὶ εἰς τοὺς μὲν καὶ εἰς τοὺς δὲ ἡ τούτου κατάληψις.

Τοιαῦτά εἰσι πραγματικῶς τὰ περὶ τῆς καταλήψεως τῆς Γραμβούσης συμβάντα, καὶ οὐχὶ ὡς διηγείται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ὁ Σ. Τρικούπης (Βιβλ. Γ'. σελ. 250). Πόθεν δὲ ἡ τοσαύτη προφανὴς παραμόρφωσις τῆς ἀληθείας ὑπὸ τοῦ Ἑλληνοσ τοῦτου ἱστορικοῦ εἰς τὰ τῆς Κρήτης πράγματα, ἀγνοεῖται. Ἄξιον δ' ἀπορίας μάλιστα εἶναι πῶς παρεξέτραπη καὶ εἰς τὰ περὶ Γραμβούσης, ἐνῶ εἶχε λάβει γνώσιν ἀκριβῆ πρότερον ὡς εἴπομεν παρὰ φίλου τοῦ βουλευτοῦ Κρητὸς συγχρόνως μετὸν πρόεδρον Π. Νοταρᾶν περὶ τῆς ἐνεργουμένης ἐκστρατείας· εἶχε δ' ἀκούσει ἔπειτα καὶ τὰς περὶ τῆς καταλήψεως ἐκθέσεις ὡς βουλευτῆς τότε καὶ αὐτός.

Ἄλλὰ τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι καὶ τόσοσ παράδοξα, διότι καὶ ἄλλα ὁ Σ. Τρικούπης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ διέστρεψε· παράδοξον δὲ εἶναι πῶς ἠδυνήθη νὰ σηκώσῃ καὶ αὐτὴν τὴν νῆσον τῆς Γραμβούσης μετὸν βράχον τῆς, μετὸ φρούριόν τῆς καὶ μετὰ τὰ κανόνια τῆς ἐκ τῆς Κρήτης, καὶ νὰ τὴν μεταφέρῃ εἰς τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς, 80 περίπου λεύγας μακρᾶν, καὶ τὸν Ἅγιον Σῶζον ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν τοῦ ἀκρωτηρίου Κιμαρίου, ὅπου πραγματικῶς κεῖται, εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἄναγνώστης Παναγιώτου, περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ Σ. Τρικούπης εἶχε γράψει ἀπλῶς πρὸς τὸν Α. Κουντουριώτην κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀναχωρήσεως τῶν στρατιωτῶν ἀπὸ Ναύπλιον περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Γραμβούσης, ἀφοῦ ἔμαθε περὶ αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἐξ Αἰγυπτίας τελευταίαν διάβασιν τοῦ Ἀρετᾶ· διότι ὁ ρηθεὶς Α. Παναγιώτου διαμένων πάντοτε μεθ' ὄλων τῶν προκρίτων καὶ ὀπλαρχηγῶν τῶν Σφακιῶν εἰς τὴν Αἰγυπτίαν, οὔτε ἐγνώριζε τί ἐνηργεῖτο εἰς Ναύπλιον, ἀλλ' οὔτε κἂν ἠθέλησε νὰ παρακολουθήσῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ὅτε τὸν ἐπροσκάλουν οἱ ἐκστρατεύοντες.

Ἄμα δὲ μαθὼν ἐν τῷ Βοιωτῷ κόλπῳ καὶ ὁ Ναύαρχος Μιαούλης τὰ περὶ Γραμβούσης, ἐξαπέστειλε τὸν πλοίαρχον Γ. Σαχίνην Ὑδραῖον νὰ συγχαρῇ τοὺς Κρητάς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν των· ἀπεβίβασε δὲ οὗτος τότε καὶ ποσόν τι διπύρου ἄρτου διὰ τὴν τροφήν τῶν στρατιωτῶν, ἐωσοῦ ἐφοδιάσῃ ἡ Κυβέρνησις τὸ φρούριον. Ἐκ δὲ τῆς Γραμβούσης ἐξαπέστειλαν εἰς Ναύπλιον τὸν Μαρσιλιέζην μετὸν ἐξῆς ἀναφορὰν ἀναγγέλλοντες τὸ κατόρθωμά των πρὸς τὴν Κυβέρνησιν. ἤτις καὶ ἐώρτασεν τὴν νικὴν διὰ τε φωτοχυσίων καὶ κανο-

νοβολισμῶν. Ὁ δὲ γενικὸς ἀρχηγὸς τῶν Πελοποννησιακῶν ὄπλων Θ. Κολοκοτρώνης εὐρισκόμενος τότε ἔξωθεν τῆς Τριπόλεως, ὅπου ἔμενεν ὁ Ἰμβρατινῆς, διέταξε καὶ αὐτὸς τότε νὰ πυροβολήσῃ τρεῖς οἱ στρατιωταὶ του ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Ἴδου δὲ τί λέγει καὶ ὁ Φίλος τοῦ Νόμου, ἡ μόνη ἐπίσημος τότε ἡμερίς περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΚ ΤΟΥ ΦΙΛΟΥ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ

Ἀριθ. 141.

Ἦδρα 7 Αὐγούστου 1825, Παρασκευή.

Ἐκδορατεία καὶ δευτέρα ἐπανάστασις τῆς Κρήτης.

Ἡ ὠραία καὶ πολυθρύλλητος νῆσος τῆς Κρήτης ὕψωσεν ἐκ νέου τὸν Σταυρόν. Εἰς τὴν εἶδησιν ταύτην ποία ἑλληνικὴ ψυχὴ δὲν θέλει σκιρτήσῃ με ἀγαλλίασιν! Ἴδου δὲ πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα.

Ἐν σῶμα ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν, διοργανισθὲν ὑπὸ τῆς ἐν Ναυπλίῳ Σ. Διοικήσεώς μας, συγκείμενον ἀπὸ πολίτας τῆς Κρήτης, ἐκίνησεν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν πατριωτῶν Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδου καὶ Δημητρίου Καλλέργη πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν με Ἑλληνικὰ φορτηγὰ πλοῖα ἀπὸ τὴν Μονεμβασίαν εὐοδώθη κατὰ τὴν 2 τοῦ ἐνεστῶτος εἰς Γραμβοῦσαν, ἐκυρίευσεν τὸ ἐκεῖ φρούριον, καὶ ἰσοχρόνως καὶ τὸ τῆς Κισάμου. Τὸ ἀνέλπιστον καὶ λαμπρὸν τοῦτο κατόρθωμα διηγείρην εἰς τὰ ὄπλα τοὺς λοιποὺς καταταρακταμένους Χριστιανούς τῆς Κρήτης, αἵτινες ὕψωσαν ἀμέσως τὴν σημαίαν τῆς Ἐλευθερίας, καὶ ἠνώθησαν με τοὺς λοιποὺς συναδέλφους καὶ ἐλευθερωτάς των, καθὼς πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὴν ἀκόλουθον ἀξιωματικὴν ἀναφορὰν τῶν ἀρχηγῶν των.

Πρὸς τὴν Ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων Διοίκησιν.

Ἐπερὶ τὰς 6 ὥρας τῆς Κυριακῆς, τὴν 2 τρέχοντος Αὐγούστου, ἐκυριεύθη ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα τὸ φρούριον Γραμβοῦσης ἀναί-

«μωτί. Τὸ φρούριον ἀφέθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἐρήμωσεν· ἔχει
 «μ' ὄλον τοῦτο 27 κανόνια καὶ ἕως 20 Πυργέραις. ἐκ τῶν κανο-
 «νίων τὰ μὲν 25 εἶναι καλὰ, τὰ δὲ 2 εἶναι ἀχρηστα. Αἱ ὀπλοθη-
 «καὶ του εἶναι πτωχαί, ἔχουν μ' ὄλον τοῦτο ἀρκετὴν βαροῦτην,
 «πλὴν παλαιὰν καὶ σχεδὸν ἀχρηστον. Ὡς τόσον τὸ φρούριον εἶναι
 «ἀπόρθητον· εἶναι δυνατώτερον παρ' ἐκεῖνο τῆς Μανευμβασίας· ἔχει
 «λιμένα κάλλιστον, ὅπου ἤμποροῦν νὰ ἀράξουν ὅσα καὶ ἂν ἤθελαν
 «πλοῖα. Τρία νησιά περικλείουν τὸν λιμένα τοῦτον, καὶ τὰ τρία
 «ἤμποροῦν εἰς καιρὸν ἀνάγκης νὰ γείνουν ἄσυλα τῶν Κρητῶν φρο-
 «νησις ὅμως καὶ δραστηριότης ἀπαιτεῖται διὰ νὰ προφυλαχθοῦν.
 «Διὰ νὰ κυριεύσουν τὴν Γραμβούσαν ἐχρειάσθησαν ὀλίγοι ἀνθρω-
 «ποι, ὡς ἀπὸ τὴν λεπτομερῆ ἀναφορὰν μας θέλετε ἰδεῖ ἀκρολούθως.
 «Οἱ λοιποὶ ἔκαμαν ἀπόδασιν ἀπὸ τὰ Ἐλαφονήσια καὶ Ἀκτὴν ἢ
 «Σφινάρι, τῆς ὁποίας τελευταίας οἱ στρατιῶται ὄρμησαν, καὶ
 «τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐκυρίευσαν καὶ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου, ὅπου
 «μᾶς γράφουν ὅτι εὐρήκαν ἀρκετὰ πράγματα. Ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι
 «ἔκαμαν ἀπόδασιν ἀπὸ τὰ Ἐλαφονήσια, δὲν ἤξεύρομεν ποῦ κρα-
 «τοῦν· τόσον μόνον ἤξεύρομεν, ὅτι κατετάραξαν τοὺς Τούρκους, καὶ
 «τοὺς κινηγοῦν προχωροῦντες.

«Οἱ Σφρακκιανοί, Κυδωνιᾶται, Σελινιωταί, Κισαμίται καὶ Ἀπο-
 «κορωνῆται ἐσηκώθησαν εἰς τὰ ὄπλα.»

Τῆ 3ῃ Αὐγούστου 1825, ἐκ Γραμβούσης.

Οἱ εὐπειθεῖς πατριῶται

Ἐμ. Ἀρτωριάδης,
 Ν. Οἰκοδόμος,

Δ. Καλλιέργης,
 Δ. Πρωτοσύγγ. Κρήτης.

«Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀναφορὰ τῶν ἀρχηγῶν. Περιττὸν ἤδη κρίνο-
 «μεν νὰ ἐκτανθῶμεν εἰς τὰς συνεπείας τοῦ ἀξιοπαρατηρήτου τούτου
 «συμβάντος. Ἀπ' αὐτῆς τῆς στιγμῆς ἤλλαξε διόλου τῶν πραγμά-
 «των ἡ πρόσοψις. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐφετεινῆς ἐκστρατείας ἡ Εὐ-
 «ρώπη ἔντρομος καὶ ἀγωνιώσα ἠρώτα, ἂν εἶναι ἐλπίς νὰ διασωθῇ τὸ
 «Ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἀπὸ τῆς σήμερον μένει εἰς ἡμᾶς νὰ ἐρωτῶμεν ἂν

ὁ Ἰμβραήμ παῖς ἀπὸ τὰς πολλὰς του κατακτήσεις εἶναι ἔλπις νὰ διασώσῃ τὸ ὑλάχιστον τὴν Κρήτην.»

Ἐπανελθὼν δὲ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ἀντωνιάδης μετὰ τοῦ Οἰκονόμου εἰς Ναύπλιον, ἐξέθεσεν ὁ πρῶτος πρὸς τὴν βουλὴν, ἣς ἦτο τότε καὶ μέλος ἐκ μέρους τῆς Κρήτης, τὰ καθέκαστα τῆς ἐκστρατείας, τὴν κατάστασιν τοῦ κατακτηθέντος φρουρίου, τὴν σημαντικότητά τῆς θέσεώς του ὡς πρὸς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, καὶ ἐπὶ τέλους ἐναπέθεσε τοῦτο εἰς τὴν ἀμέσων ὑπεράσπισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου καὶ εἶχε κυριευθῆ, ἀποδοῦς καὶ λόγον πρὸς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τὴν δαπάνην τῆς ἐκστρατείας, φθάσασαν μόλις εἰς 11,198 γρόσια, ἅτινα ἐχρησίμωσαν εἰς ναύλους 17 πλοιαρίων, εἰς τροφὰς καὶ ἄλλα ἀναπόφευκτα ἔξοδα μεταφορὰς 900 περίπου στρατιωτῶν. Τόσον ἐφείδοντο τότε οἱ Ἕλληνας τοῦ δημοσίου πλούτου.

Τρόμος ὅμως εἶχε καταλάβει τότε παρευθὺς καὶ τοὺς εἰς τὰς πλησιεστέρας ἐπαρχίας Κίσαμον καὶ Σέλινον κατοικοῦντας Τούρκους· ὅθεν καὶ μετὰ σπουδῆς ἤρχισαν νὰ μετακομιζῶνται οἰκογενειακῶς, ἀσφαλιζόμενοι εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον· ἐν ἀκαρεῖ δὲ διαδοθεῖσα καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Κρήτην ἡ ἀγγελία τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καταλήψεως τῆς Γραμβούσης, κατεπτώησε τοὺς πάντας· ὅθεν καὶ ἀμέσως τότε ἤρχισαν νὰ γίνωνται ἠπιώτεροι οὐ μόνον οἱ λοιποὶ Τούρκοι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μουσταφᾶς· διότι τὴν προτέραν αὐτῶν θηριωδίαν διεδέχθη ἡμερότης· περιποιεῖτο δὲ ὁ τελευταῖος καὶ τινὰς τῶν Σφακιανῶν διὰ τοῦ ὄργανου τοῦ Μαστροσηφάκη ἐκ τοῦ χωρίου Ἀγίας Ρουμέλης τῶν Σφακίων, καὶ ἄλλους διὰ τοῦ Ἡρακλειώτου Νικολάκη Πασχάλη, προσκολλημένων ἀμφοτέρων πρὸς αὐτόν. Ἐνόμιζε δὲ ὁ Μουσταφᾶς ὅτι, ἂν κατάρθωνε νὰ ἐμποδίσῃ τὸν μάχιμον καὶ φιλοπόλεμον τῶν Σφακίων λαόν νὰ ἐπαναστατήσῃ καὶ πάλιν, δυσκόλως οἱ λοιποὶ τῆς Κρήτης κάτοικοι ἤθελον ἐγερθῆ ἕνεκα τῆς θέσεώς των εἰς τὰ ὄπλα· τὸν δὲ σκοπὸν του τοῦτον ἐπέτυχε καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ.

Διαθέσας λοιπὸν εὐθὺς κατὰ τι τούτους ὁ Μουσταφᾶς, εἰσέβαλε μετὰ πολλοῦ στρατοῦ καὶ εἰς τὴν Κίσαμον, ὅπθεν καταδιώξας τοὺς διεσπαρμένους ἐνόπλους τῶν Ἑλλήνων ἔφθασε τέλος καὶ ἐπὶ

τοῦ Κιμάρου, νομίσας εὐκολὸν τὴν ἐπανάκτησιν τῆς Γραμβούσης. Ἄφου ὁμῶς παρετήρησε τότε τὴν ὀχυρότητα τῆς, εἰπὼν ὡς ἐρέθη «ὅτι πολλὰ κακὰ μέλλει νὰ μᾶς προξενήσῃ ὁ βράχος οὗτος» ἐπανήλθεν ἀπρακτος εἰς Κυθωνίαν, ἀφου πρῶτον ὠχύρωσε κατὰ τι τὸ τῆς Κισάμου φρουρίου, καὶ ἐγκατέστησε δυνάμεις καὶ εἰς ἄλλας ὀχυράς τῆς Κισάμου θέσεις.

Ἡ Κυβέρνησις λοιπὸν εἶχε ἀντιληφθῆ τῶντι τότε μᾶλλον δραστηρίως τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καθόσον ἐσυγχώρου αἱ περιστάσεις· ἐνόμιζε τὸν ἐπαναληφθέντα πόλεμον ἀναγκαῖον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὡς ἀντιπερισπασμόν, διὸ καὶ διευκόλυνε πανταχόθεν τὴν μεταφυρὰν τῶν Κρητῶν στρατιωτῶν εἰς τὴν ἑαυτῶν πατρίδα. Ἀπέστειλε δὲ ἐξ αὐτῶν τὸν Α. Μαρουλιανόν, Μ. Μαχουλᾶκην καὶ Ἰωάννην Πρακτικίδην εἰς Αἴγιναν καὶ Σαλαμίνα νὰ στρατολογήσωσι καὶ μὴ Κρήτας στρατιώτας, οἵτινες κατὰ σώματα ἤρχοντο εἰς Γραμβούσαν, προμηθεύσασα ἐκ τῶν ἐνόντων τότε τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα, καὶ διορίσασα τὴν 19 Αὐγούστου ἐπιτροπὴν ἐκ Κρητῶν, ὡς τὸν Γ. Καλλέργην, τὸν Π. Ζερβουδάκην, καὶ Κ. Κριτοβουλίδην διὰ νὰ διευθύνῃ προσωρινῶς τὰ πράγματα τῆς Κρήτης, ὡς ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς ἐγγράφου.

«Πατριῶται! φροντίζουσα ἡ Διοίκησις περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος μας, ἀσχολεῖται κατὰ πρῶτον διὰ νὰ ἐνεργῶνται τὰ πράγματα τῆς διὰ νομίμου Ἀρχῆς διὸ καὶ ἐπεφόρτισεν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀναλάβωσι τὰ διοικητικὰ χρέη οἱ συμπατριῶται μας Γ. Καλλέργης, Π. Ζερβουδάκης καὶ Κ. Κριτοβουλίδης, τοὺς ὁποίους χρεωστεῖτε νὰ τέθεισθε ὡς τοιοῦτους, καὶ νὰ ὑπακούετε εἰς ὅσα νομίμως σᾶς διατάττουσι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος μας, ἕως οὗ σκεφθεῖσα ἡ Διοίκησις τοὺς ἀντικαταστήσει, ἢ προσθήσει καὶ ἄλλους· διότι ἐνόμισε συμφέρον νὰ μὴν ἀφήσῃ εἰς τὴν Κρήτην, ὥστε νὰ περάσῃ οὐδὲ στιγμὴ ἄνευ νομίμου Ἀρχῆς».

Ἐπειδὴ λοιπὸν, πατριῶται, ἐκ μέρους τῆς Διοικήσεως γίνεται μεγάλη φροντίς δι' ἀποστολὴν στρατιωτῶν, πολεμοφοδίων, ὀπλων καὶ ἄλλων ἀναγκαίων, καθὼς προσωρινῶς δὲν σᾶς ἀφήσε καὶ ἄκυβερνήτους, καὶ πρὸς τούτοις καταγίνεται νὰ κάμῃ ὅσας ἄλλας

Μιχαήλ Κούρκας.

»θυσίας ἠμπορέσει διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης, διὰ τὸν
 »τοῦτον πρέπει καὶ ὑμεῖς νὰ ἐκτελεῖτε πιστῶς καὶ προθύμως τὰ
 »χρῆνά σας, καὶ νὰ πολεμεῖτε ἐν ὁμονοίᾳ μὲ τὴν συνήθη σας καρτε-
 »ροφυχίαν τὸν ἐχθρόν, ἀποβλέποντες πάντοτε εἰς ἓνα καὶ μόνον
 »σκοπὸν, ὅστις εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς πατρίδος μας ἀπὸ τὴν ἀπάν-
 »θρωπον τυραννίαν, καὶ ἡ μέλλουσα ἀνεξαρτησία ὅλου τοῦ ἔθνους
 »μας».

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 21 Αὐγούστου 1825.

Οἱ Ἀντιπρόσωποι καὶ πατριῶται

N. Οἰκονόμος,

A. Μαρουλιάρδς.

Μορτιριάρδς Περάκης.

Z. Πρακτικίδης,

Ἐμ. Ἀρτωριάδης,

Μιχ. Μαγουλάκης.

Πολλὰς τοιαύτας προτροπὰς εἶχεν ἀπευθύνει ταυτοχρόνως καὶ
 αὐτὴ ἡ Κυβέρνησις διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2,189 ἐγγράφου τῆς πρὸς τε-
 τοὺς στρατιωτικούς καὶ πολιτικούς Κρήτας. Ἡ ρηθεῖσα λοιπὸν ἐ-
 πιτροπὴ ἐκάλεσε παρευθὺς τότε ἐν ὀνόματι τῆς Κεντρικῆς Διοική-
 σεως καὶ τοὺς μέχρι τοῦδε ὑποτεταγμένους Κρήτας εἰς τὰ ὄπλα
 τοῖς ἐπενθύμιζε τὰ πρότερον ἐνδοξα τρόπαιά των, τὴν ἐξαχρειωτι-
 κὴν καὶ κινδυνώδη κατάστασιν τῆς δουλείας, εἰς ἣν ὑπόκεινται, καὶ
 τοῖς παρέστησε τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸ νὰ
 συνδράμῃ τότε τὴν Κρήτην, καὶ ὅτι τέλος ἡ καρτερία των εἰς τὸν
 ἀγῶνα εἶναι μόνη ἐκείνη, ἣτις θέλει στέφει καὶ αὐτοὺς διὰ τῆς πο-
 λυποθῆτου ἐλευθερίας. Καὶ ταῦτα μὲν ἔβλεπον πραγματοποιούμενα
 οἱ Κρήτες, διότι καὶ στρατεύματα ὀλογὸν ἐφθάναν εἰς Κρήτην· ἡ
 ραδιουργία ὅμως τοῦ Μαστροσηφάκη καὶ Νικολάκη προέβαινε, κρα-
 τοῦσα μετεώρους τινὰς τῶν προκρίτων καὶ σημαντικωτέρων ὀπλαρ-
 χηγῶν Σφακιανῶν. Ἐπρόσθεσε δὲ μετ' ὀλίγον ἡ Κυβέρνησις καὶ ἑ-
 τερα δύο μέλη εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τὸν, Α. Κριαράκη καὶ Ν. Οἰ-
 κονόμον, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν Διοίκησιν.

Ἡ ἐπιτροπὴ εἶχεν ἀναφέρει ὡσπύτως μετὰ ταῦτα πρὸς τὴν Κυ-
 βέρνησιν κατ' αἴτησιν καὶ πολλῶν ὀπλαρχηγῶν, παριστώσα τὴν ἀ-

ναύκην νὰ διορισθῇ ἐπίσημός τις στρατιωτικός τῆς Ἑλλάδος με ἐπιτροπὴν διὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τῶν ὄπλων· ὡς τοιοῦτον λοιπὸν εἶχε προσκαλέσει αὐτὴ τὸ πρῶτον τὸν Κωνσταντὸν Βότσαρην Σουλιώτην. Κριεζώτην Ἐυβοεῖα· ἀπέτυχεν ὁμως καὶ ἀπὸ τοὺς δύο ἡ Κυβέρνησις, ἐπειδὴ ἀμφότεροι ἀπῆτουν α. νὰ λάβωσι πολλοὺς παρελθόντας στρατιωτικούς μισθοὺς, καὶ β'. νὰ λάβωσι διὰ τοὺς στρατολογησομένους ὄχι ὀλιγωτερον τῶν τριῶν μηνῶν μισθοὺς. Ἄλλ' ὑπῆρχον τοσαῦτα διαθέσιμα χρήματα εἰς τὴν Κυβέρνησιν; Διέταξε λοιπὸν αὐτὴ τότε νὰ χαρηγηθῶσι διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Κρήτης ἐν μέρῳ ἐκ τοῦ ἐπιβληθέντος ἐράνου εἰς τοὺς Αἰγαιοπελαγίτας· ἄλλη ὁμως ἀνάγκη παρουσιασθεῖσα συγχρόνως, ἐβίασε καὶ τότε τὴν Κυβέρνησιν νὰ παραχωρήσῃ καὶ ταῦτα εἰς τὰς ναυτικὰς νήσους πρὸς ἐφόπλισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

Ἀπέτυχον λοιπὸν καὶ οἱ Κρήτες τῆς συμπράξεως τῶν εἰρημένων ὀπλαρχηγῶν διὰ τὰ ἀνωτέρω αἰτία, ὅτε μάλιστα ἠδύνατο καὶ νὰ εὐδοκιμήσῃ κατ' ἐξαιρέσιν ὁ Κριεζώτης· διότι καὶ περισσώτερον τάξις εἶχεν οὗτος εἰς τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματα του· καὶ διότι οἱ Κρήτες στρατιωτικοὶ εἶχον ἰκανὴν πρὸς αὐτὸν ὑπόληψιν διὰ τὴν στρατιωτικὴν του ἐμπειρίαν, ὡς συμπολεμήσαντες. Ἄντι δὲ τούτων εἶχε διορίσει ἡ Κυβέρνησις, ἢ μᾶλλον ὁ Κωλέττης αὐτὸς Ἀζόνταν τινὰ Λαζόπουλον ὀνομαζόμενον μικρὸν ἀξιωματικόν, καὶ ἀγνωστὸν ὄλως διόλου εἰς τοὺς Κρήτας διὰ νὰ διευθύνῃ αὐτὸς προσωρινῶς τὴν ἐκστρατείαν. Ἐφθασε λοιπὸν καὶ οὗτος εἰς Γραμβούσαν μετ' 50 ἕως 60 στρατιώτας ἐκ τῶν στρατολογουμένων. Ἄλλ' ὠφέλησε καὶ αὐτός; οὐδαμῶς. Καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ ἄνθρωπος ἐλθὼν εἰς ξένην γῆν, καὶ μὴ γνωρίζων ὀλοτελῶς τὸν τόπον οὐδὲ τοὺς ἀνθρώπους;

Ἐν τούτοις, ὅσον ἐπληροφοροῦντο οἱ ἐν Κρήτῃ Ἕλληνες ὅτι ἤρχοντο στρατιῶται εἰς Γραμβούσαν, τόσοσιν προητοιμαζόντο εἰς πολλὰ μέρη οἱ μᾶλλον φιλοπόλεμοι νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ αὐτοὶ κατὰ τῶν πολεμίων. Ἄμα ἐξεληθόντων τῶν ἐν Γραμβούσῃ μετέλλαξαν ὁμως καὶ αὐτοὶ γνώμην ὡς ἐκ τοῦ ἐξῆς περιστατικοῦ.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου εἶχον ἀποβιβάσθῃ ἐν νυκτὶ 800 περίπου στρατιῶται Κρήτες καὶ ἐπικούροι εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ροδό-

ποῦ κατὰ τὸ χωρίον Ραβδοῦχα, κείμενον εἰς τὴν κατὰ δυσμὰς αὐτοῦ παραλίαν τοῦ Κισαμικοῦ κόλπου, οἱ μὲν ἐπίκουροι ὑπὸ τὸν Λαζόπουλον, Λεωνίδαν Κεφαλήνα Καππίτον καὶ Ἀναγνώστην Ἡπειρώτην, οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Β. Χάλην, Δ. Κουρμουλάκην, Μ. Ρουστιχιανόν, Ι. Χάλην, Γ. Δρακονιανόν, Γ. Δαμινόν καὶ ἄλλους. Εἶχον δὲ προκαταλάβει ἐκεῖ καὶ Τούρκους τινάς, ἐξ ὧν ἄλλους μὲν ἐφόκεισαν ἀντιστάοντας, ἄλλους δὲ ἠρμαλώτισαν. Προχωρήσαντες δ' ἀκωλύτως τὴν ἐπιούσαν, κατέλαβον τὴν ὄρεινὴν θέσιν τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, κειμένην εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Λευκῶν ὄρων, ὅπου προσεκάλεσαν καὶ τοὺς Ριζήτας νὰ ἐνωθῶσι μετ' αὐτῶν. Οὗτοι ὁμῶς εἴτε ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Σφακιωτῶν, εἴτε καὶ ἀφ' ἰαυτῶν κρίναντες περὶ τοῦ βάρους τῆς νέας ἐπαναστάσεως, ἀπεκρίθησαν ὅτι, «Ἐὰν νικήσητε εἰς τὴν πρώτην μάχην, θέλετε ἔχει καὶ ἡμεῖς ἔπειτα βοηθούς»· χορηγήσαντες αὐτοῖς τότε τροφὰς καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀναγκαίαν συνδρομὴν.

Ὁ δὲ Μουσταφᾶς ἰδὼν ἀφνης τότε ἀθρόον κατ' ἔμπροσθέν του στρατόν, ἐξεληθὼν ἰστρατοπέδευσε μὲ ἰκανὰς δυνάμεις περὶ τὰ χωρία Πλατανιάν, Ἁγίαν Μαρίναν καὶ Πυργοψηλόνηρον, κείμενα ἐν τῇ πεδίῳ τῆς Κυδωνίας· οὔτε ὁμῶς οἱ περὶ αὐτὸν ἐπεχειροῦν ἰχθυρικήν τινα πράξιν, οὔτε οἱ Ἕλληνες ἐκινουνοτο ἐκ τῆς θέσεως τῶν ἐπὶ 20 ἡμέρας. Ἄλλ' οἱ μὲν Τούρκοι εἶχον καταλάβει εὐθὺς πολλοῦ θέσεις ὡς ἔμπροσθοφυλακὰς· ὁ δὲ Δαμινός ἐκ τῶν Ἑλλήνων εἶχεν εἰσελθεῖ μὲ πολλοὺς εἰς Ἀποκόρωναν διὰ νὰ προμηθευθῇ, ὡς ἔλεγε, τροφὰς· καὶ ὁ Ι. Χάλης ἀπῆλθεν εἰς Κεραμεῖα λόγῳ στρατολογίας, καὶ ἄλλοι ὡσαύτως Ριθύμνιοι καὶ Ἡρακλειῶται ἀποσπώμενοι ἀπὸ τὰς σημαίας τῶν, ἐπορεύοντο ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν ἵπαρχίαν. Δυσανασχετήσαντες δὲ τότε καὶ οἱ λοιποὶ διὰ τὴν πολυήμερον ταύτην ἀπραξίαν, ἐκινήθησαν ἐκ τῆς ρηθείσης θέσεως κατ' εἰσῆγησιν τοῦ Β. Χάλη διὰ νὰ προκαλέσωσι καὶ μάχην, ἂν ὁ ἰχθρός ἀποφασίσῃ νὰ κινήθῃ. Διὸ καὶ οἱ μὲν πλείοτεροι ἦλθον εἰς τὸ χωρίον Βαθύπετρον, ὅπως προσβάλωσι τὴν ἐκεῖ σταθμεύουσαν ἔμπροσθοφυλακὴν, οἱ δὲ προσέβαλον ἄλλην ὁμοίαν ἐκ 50 περίπου Τούρκων συνισταμένην ἐπὶ λόφου ἀνωθεν τοῦ χωρίου Περβολίων, πρὸς δυσμὰς τῆς θέσεως Κουτσουναρίων, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξεδίω-

Ξαν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν, φονεύσαντες καὶ 4 ἕως 5 ἐξ αὐτῶν, ὅτε ἔπεσαν καὶ δύο Ἑλληνας. Εἴκοσι δὲ περίπου Τούρκους, τοποθετημένους ἀνωθεν τοῦ Βαρυπέτρου εἰς μετόχιόν τι, κατέκασαν ὀλοτελῶς.

Ὁ δὲ Μουσταφᾶς, παρατηρῶν ὅλα ταῦτα, δὲν ἠδύνατο νὰ μένη ἐπὶ πολὺ ἀδιάφορος. Διὸ καὶ κινήθεις ἐκ τῆς θέσεώς του μετὰ δισχιλίῳν περίπου πεζῶν, ἰππέων καὶ πυροβολικοῦ, συνῆψεν ἰσχυρὰν μάχην ἀνωθεν τοῦ Βαρυπέτρου. Ἀντέσχον τότε καρτερικῶς ἐπὶ τρεῖς ὥρας οἱ ὀλίγοι Ἑλληνας ὡς ἐκ τῶν ἐπικαιριωτέρων θέσεών των, ἀναμένοντες καὶ ἐπικουρίαν. Κατὰ τὴν πεισματώδη δ' ἐκείνην μάχην εἶχον φθάσει πολὺ πεφυλαγμένως ἐπικουροὶ καὶ τινες Λακκιῶται. Θερισιανοὶ καὶ ἄλλοι Ριζῆται, ἐνθαρρύνοντες τοὺς μαχομένους νὰ προσκαρτερήσωσιν ὑπερισχύσαντος ὅμως τοῦ ἐχθρικοῦ ἰππικοῦ, ἐτράπησαν τέλος ὅλοι οἱ Ἑλληνας εἰς φυγὴν καταδιωκόμενοι δὲ μέχρι τῶν χωρίων Λάκκων καὶ Θερίσου, ἀπωλέσθησαν ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν.

Διελύθη λοιπὸν τότε τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον· καὶ ὁ μὲν Λαζόπουλος μὲ τοὺς πλειοτέρους ἀρχηγούς καταφύγεν εἰς Ἀποκόρωναν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπανῆλθον εἰς Γραμβούσαν· διὸ καὶ ἡ ἥττα ἐκείνη ἔκαμε νὰ μὴ συναποστατήσῃ τότε καὶ ἡ λοιπὴ Κρήτη, ἂν καὶ ἦσαν ἔτοιμοι, ὡς προείπομεν, πολλοὶ νὰ κινήθωσιν, ὀδηγούμενοι ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης μάχης. Ἀλλὰ πόθεν ἀρὰ γε προῆλθεν ἡ ἀπαίσιος ἐκείνη ἥττα; οὐχὶ βεβαίως ἀπὸ τὴν ἀνανδρίαν τῶν πολεμιστῶν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ὀλεθρίαν ἀταξίαν καὶ τὴν ἀβουλίαν τοῦ Β. Χάλη ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοιαύτης ἀκαταλλήλου θέσεως διὰ μάχην τοσοῦτον κρίσιμον καὶ εἰς ἐποχὴν μάλιστα, καθ' ἣν ἔβλεπεν ὅτι αἱ δυνάμεις των δὲν ἦσαν ἀποχρῶσαι. Ἐκατηγόρησαν δ' ἔπειτα καὶ τὸν Δαμινὸν καὶ Γ. Χάλην ὡς ἀπομακρυνθέντας, ὡς καὶ τὸν Β. Χάλην διὰ τὴν κακὴν ἐκείνην ἐκλογὴν τῆς θέσεως, ἐνῶ ἂν ἤρχοντο κατ' εὐθείαν εἰς Μαλλάξαν, καὶ τροφᾶς ἤθελον ἔχει ἐκεῖ ἀφθόνοους ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου, διότι ἡ ἐπαρχία ἐκείνη ἤθελε μείνει τότε ὅλως ἐλευθερά. Ἄν δὲ καὶ ὁ ἐχθρὸς αὐτὸς ἤθελεν εἰσελθεῖ, ὑπῆρχεν ἀξιομαχος στρατὸς ν' ἀντιπαραταχθῆ ἐκεῖ, καὶ νὰ νικήσῃ διὰ τὸ δυσμάχητον τοῦ τόπου, ὁπόθεν ἐμπαταίωσε τὰ ὀλεθρία σχέδια τῶν πολε-

μίων και ὁ Τσελεπής κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη, και ἔστησεν ἐκεῖ μετ' αὐτόν και ὁ Σήφακας τὰ ἀθάνατα τρόπαιά του.

Μετὰ δὲ τὴν νίκην ταύτην ὁ Μουσταφᾶς διελθὼν ὅλα τὰ ὄρεινά χωρία τῆς Κυδωνίας, κατέπληττε τοὺς μαχίμους κατοίκους των, ἄλλους μὲν ἀπειλῶν, ἄλλους δὲ κολακεύων διὰ νὰ μὴν ἤθελον λάβει μέρος εἰς νέαν ἐπανάστασιν, ὑπενθυμίζων εἰς αὐτοὺς και τὰ πρότερον παθήματα. συλλέγων τότε συνάμα βιαίως και τὰ ὄπλα των. Τοῖς ἔλεγε δὲ ὅτι αὐτὸς θέλει τιμωρῆσαι ὡς τάχιον τοὺς νέους τούτους ταραξίας· ἀπέφυγεν ὁμως τότε και νὰ ἐπέλθῃ εἰς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπως ἦτον ὁ Λαζόπουλος και οἱ περὶ αὐτόν· οἱ δ' Ἕλληνες ἐπροσκάλουν ἐκεῖθεν και Σφακιανούς και Ἀποκορωνίτας και Ριζήτας διὰ νὰ καταλάβωσι τότε τὴν Μαλαξίαν, ἀλλὰ τίς τοὺς ἤκουεν ;

Οἱ δὲ εἰς Γραμβούσαν ἐλθόντες μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Βαρυπέτρου διάλυσιν, φοβηθέντες μὴ ὁ Μουσταφᾶς πολιορκήσῃ ὡς εἶχον πληροφορηθῆ διὰ ξηρᾶς τὴν νῆσον ἐκείνην, ὅτε και ἐβλάβετο πολὺ οὕτως οὐ μόνον ὁ λιμὴν, ἀλλ' ἠμποδίζοντο και νὰ ξυλευῶνται εὐκόλως ἐκεῖθεν, ἀπεφάσισαν νὰ ὑπερασπισθῶσι και αὐτοὶ τὴν θέσιν τοῦ Τηγανίου. Ἄλλ' ἔπραξαν ἄρά γε και ὅ,τι ἦτο δυνατόν και εὐκόλον δι' ὀχύρωσιν τοιαύτης κηταλλήλου θέσεως ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ σκοπῷ ; Τὸ Τηγάνιον ἤθελε καταστῆ τῳόντι ἀπρόσβλητον ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του, ἐὰν ἐφρόντιζον ν' ἀνεγείρωσι προμαχώνα ἐπὶ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν στενωτάτου Ἴσθμου του, ἕτερον δ' ὅμοιον κατὰ τὰ πρὸς ἀνατολὰς ἀβαθῆ θαλάσσια ὕδατά του, προσέτι και δύο ἢ τρία ὀχυρὰ ταμπούρια εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς ὕψωμα του, τότε βεβαίως ἐὰν ἤθελεν ἔλθει ὁ πολέμιος, ἢ δὲν ἐτόλμα νὰ ἐπιτεθῆ ὀλοτελῶς κατὰ καλῶς ὠχυρωμένων ἀντιπάλων, ἢ ἂν ἐπέμενεν, ἤθελεν ἀπολέσει ἐκεῖ ἀναντιρρήτως μέγα μέρος τῶν δυνάμεών του οὐδὲν ὁμως τούτων οἱ Ἕλληνες ἔπραξαν, διὸ ἔπαθον και ἐνταῦθα μέγα δυστύχημα διὰ τὴν ἀταξίαν και ἀπρονοησίαν των.

Διαθέσας λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς πρὸς ὄφελός του τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν τότε, ἤλθε πάλιν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸν Δεκέμβριον εἰς Κίμαρον διὰ νὰ καταπλήξῃ μετὰ τὴν ἐν Βαρυπέτρῳ νίκην και τοὺς ἐν Γραμβούσῃ. Ὅθεν και ἤρχισεν ἀμέσως νὰ ἐκφο-

βίβη με πεδινὰ πυροβόλα τοὺς εἰς Τηγάνιον Κρήτας καὶ ἐπικούρους ὄντας περὶ τοὺς 500. Ταυτοχρόνως εἶχον προσδράμει καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ πεζοὶ ἐπὶ τοῦ Ἴσθμοῦ ἤρχιστε λοιπὸν ἐκεῖθεν σφοδρὸς πυροβολισμὸς· ἐξώρων δὲ τότε ἔνθεν μὲν οἱ Τούρκοι με ἀλαλαγμοὺς νὰ πατήσωσι τὴ Τηγάνιον, ἔνθεν δὲ ἀντέκρουαν καρτερικῶς τὴν ἐχθρικήν ἐφοδὸν καὶ οἱ Ἕλληνες οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων κατα τὴν πεισματώδη ἐκείνην ἀμιλλαν ὑπὲρ τὰς τρεῖς σχεδὸν ὥρας διαρκέσασαν ἔπαθεν ἔπεσον ὅμως καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐκ τῶν Τούρκων ἕως δέκα, ἐν οἷς καὶ ἐπίσημὸς τις, ὃν ἀραντες εὐθὺς μετέφερον εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον. Οὕτω δὲ διελύθη ἡ ἐναγῶν νιος μάχη τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

Οἱ μὲν Ἕλληνες λοιπὸν τότε νομίσαντες ἐαυτοὺς ἀηττήτους ὡς ἐκ τῆς θέσεώς, των, ἐμερίμνησαν ὀλοτελῶς περὶ τῆς ἐφεξῆς ἀσφαλείας των. Ὁ ἀγρυπνος ὅμως πολέμιος, καὶ τοι ἀποτυχὼν τὸ πρῶτον, ἐφρόντιζεν ἐπιμελῶς νὰ κατακράη τὰ περὶ τοῦ ἀσφαλοῦς τρόπου διὰ νὰ ἐπιτύχη εἰς δευτέραν ἐπιχείρησιν. Βεβαιωθείς δὲ ὅτι ὑπῆρχε στενὴ τις βατὴ δίοδος διὰ τὸ ἱππικὸν μεταξὺ τῶν ὡς εἰρηται ἀβαθέων ὑδάτων, καὶ τηλεσκοπήσας ἀνωθεν ἀδιαφοροῦντας τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀσχολουμένους εἰς ἄλλα, ἢ εἰς τὰ περὶ τῆς ἑαυτῶν ἀσφαλείας, διέταξε μετὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἐπιούσης τὸ ἱππικὸν, προσευχθέντων πρῶτον κατὰ τὸ σὺνηθες, νὰ καταβῆ εἰς τὴν παραλίαν, καὶ διευθυνθῆ ἀμέσως εἰς τὸ εἰρημένον βατὸν μέρος τῆς θαλάσσης. ἔνθα οἱ ἵπποι ἐβυθίζοντο μέχρι σχεδὸν τῆς κοιλίας ἕκαστος δὲ τῶν ἱππέων φέρων ὀπισθεν στρατιώτην πεζόν, διέβησαν μέχρις ἐκτὸν ἐν ἀκαρεῖ εἰς τὴν νῆσον. Εὐρόντες δὲ τότε αἶφνης ἐν ἀταξίᾳ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς πλείστους σχεδὸν ἀόπλους, ἐπέφερον αὐτοὺς εἰς ἅπαντας τὸν θόρυβον διὸ καὶ ἐπιπεσόντες τὸ πρῶτον κατὰ τῶν περὶ τὸν Ἀναγνώστην Ἠπειρώτην 50 ὄντας, τοὺς ἐφόνευσαν καταρθάσαντες δὲ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν πολλοὺς, ἄλλους μὲν ἐθανάτωσαν, μετ' ἄλλων δὲ καὶ συμπλακέντες συναπωλέσθησαν. Τελευταῖον δὲ ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἔρριψαν αὐτοὺς εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ δὲ ἱεροδιάκονος Δωρόθεος Περάκης καταδιωκόμενος ὑπὸ ἱππέως τινός, ἀπεμάχητο ἐπὶ πολλὴν ὥραν κατ' αὐτοῦ καὶ κατ' ἄλλων ἐπελθόντων, ὅτι ἰδὼν αὐτὸν κινδυνεύοντα ὁ ἀδελφός του

Στεφανῆς, ἔδραμεν ἀφειδήσας τοῦ κινδύνου πρὸς βοήθειαν φονεύσαντες δ' ἀμφοτέροι ἵππους καὶ ἵππεις, ἔπασαν θύματα καὶ αὐτοί· Ἐφόνευσε δ' ὡσαύτως δύο ἵππους καὶ ἵππεία δι' ἐγχειριδίου καὶ ὁ Γεώργιος Ἀντωνιάδης, ἀλλ' ἐφονεύθη καὶ αὐτός, καταπλακωθείς.

Ἐφονεύθη ἐνταῦθα τότε εἰς τὴν συμπλοκὴν καὶ ὁ Ἰωάννης Δεικτάκης μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἄλλος δέ τις Νικόλαος Ζερβουδάκης καλούμενος περικλεισθεὶς εἰς στένωμα, ἐφόνευσε τινὰς τῶν καταδιωκόντων, ἀλλ' ἐφονεύθη καὶ αὐτός· ὁ δὲ Ἰωάννης Εὐνίδης, ὁ καὶ Εὐνιδογιάννης καλούμενος, (1) τραυματισμένος εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς σπήλαιόν τι, τὸν ὅποσον καὶ εὗρον οἱ Ἕλληνας μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἡμιθιανῆ. Ἐφονεύθησαν λοιπὸν καὶ ἐπνίγησαν τότε εἰς τὴν θάλασσαν ἕως 140 ἐκ τῶν Ἑλλήνων· ἔπεσον δὲ καὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἕως 30, σὺν τούτοις δὲ καὶ ἵπποι πολλοί.

Ἦθελε δὲ γίνειν τότε ἀσυγκρίτως μεγαλειτέρα ἢ φθορὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τὸ περιορισμένον τῆς θέσεώς των, ἐὰν δὲν ἐπρόφθαναν πλοιαρία ἐκ τῆς νήσου νὰ μεταφέρωσι τοὺς ριπτομένους εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἂν ὁ τοῦ Ὑδραίου Παξινοῦ πολεμικὸς Μαρτίγος, καὶ γαλέτα τις ὡσαύτως πολεμικὴ ἐκ τῆς Ὑδρας καὶ αὐτοὶ εὐρεθέντες ἐν τῷ λιμένι δὲν ἐπλησίαζον ἐν τῷ ἄμα πρὸς τὴν γῆν, ὅπότεν ἀκαταπαύστως ἐσφαιροβόλουν κατὰ τῶν ἐφορμώντων ἐχθρῶν. Ἐβοηθήθησαν δὲ κατὰ τι οἱ πάσχοντες καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς συμβάντος. Εὐρεθέντες τυχαίως κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὁ Μουτσογιάννης καὶ Κουρμουλάκης μετὰ 15 στρατιωτῶν ἐκτὸς τοῦ Τηγαίου, καὶ ἀποσυρθέντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑψηλοτέραν κορυφὴν τοῦ Κιμάρου μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων, ἐπυροβόλουν ἐκεῖθεν ἐπανειλημμένως κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς συμπλοκῆς. Ὑποπτεύσαντες λοιπὸν οἱ Τούρκοι ὅτι ἐπῆρχοντο ὀπισθεν πολέμιοι, περιέστειλον κατὰ τι ἑαυτοὺς τοῦ νὰ ἐπιτίθενται ὀρμητικώτεροι κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Τοιαῦτα

(1) Καὶ οὗτος ἦτον εἰς τῶν ἐκλεκτῶν πολεμιστῶν τῆς Κρήτης· ἤριστευε πάντοτε σχεδὸν εἰς μάχας, καὶ ἦτο λοχίτης ἐπιδέξιας· καὶ τοι δὲ πρεσβύτης, ἔδραμεν ὡς φιλοπόλεμος εἰς Θεσσαλίαν τῷ 1854, ὅτε ἐξερράγη ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ὅπου καὶ ἐφονεύθη μετ' ἄλλων Κρητῶν κατὰ τὴν Καλαμπάκην.

βεβαίως εἶναι, ἐπαναλαμβάνομεν, τὰ ἐκ τῆς ἀταξίας καὶ ἀπρονοησίας δυστυχήματα. Ὁ στρατιώτης ἅμα τοποθετηθεὶς πῦρ, καὶ νικητῆς ὄν, χρεώσεται πρὸ παντός ἄλλου νὰ συλλογίζεται περὶ ἐνδεχομένων ἀτυχημάτων, καὶ οὕτω νὰ προβλέπῃ παντοιοτρόπως περὶ τῆς μελλούσης ἀσφαλείας του· εἰς Τηγάσιον ὅμως οὔτε ἐσκέφθησαν, οὔτε ἐπροσπάθησαν περὶ τούτων οἱ Ἕλληνες, διὰ τοῦτο ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἐπελθόντων πολεμίων, ὅ,τι αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ κατορθώσουν σωφρονούντες εἰς ταιαύτην δυσκαταμάχτην θέσιν.

Ὁ Μουσταφᾶς λοιπὸν νικητῆς ὄν, διέμεινεν ἐν τῇ θέσει τοῦ δύο ἔτι ἡμέρας. Ἀφοῦ δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλους μὲν ἐκ τῶν νεκρῶν τοῦ στρατιωτῶν διέταξε νὰ ἐνταφιάσουν ἐκεῖ, ἄλλους δὲ νὰ μεταφέρουν εἰς Κίσαμον, ἐπὶ ἀνήλθε καὶ αὐτὸς τότε εἰς Κυδωνίαν.

Ὁ δὲ Λαζόπουλος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ λοιποὶ ὄπλαρχηγοὶ Κρήτες, οἱ εἰς Ἀποκόρωνον καταφυγόντες, ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβωσιν ὡς εἶπομεν τὴν Μαλάξαν, καὶ ἐγνώρισαν ἐπομένως ὅτι, μετὰ τὴν εἰς Τηγάσιον ἦταν ἀπηλπίσθησαν ἔτι πλέον οἱ Κρήτες, ἐπὶ ἀνήλθον καὶ αὐτοὶ εἰς Γραμβοῦσαν. Πολλοὶ δὲ ἐκ τῶν λοιπῶν στρατιωτῶν διηρέθησαν εἰς λόχους ἢ σωματεῖα, καὶ ἐτράπησαν εἰς τὸν διὰ τῶν ἐνεδρῶν καὶ ἐξαφνικῶν ἐπιθέσεων κλεπτοπόλεμον, οἵτινες καὶ κατεπλημύρηνσαν σχεδὸν ὅλην τὴν Κρήτην, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, κατεξολοθρεύσαντες οὕτω πολλοὺς τῶν τυράννων τῶν. Ἀνεχώρησε δὲ τότε καὶ ὁ Λαζόπουλος εἰς Ναύπλιον· καὶ οὕτως ἐτελεύτησε καὶ τὸ ἔτος ἐκεῖνο.

Ἀφοῦ προῶδυσαν καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα, οἱ Τούρκοι εἶχον περιωρισθῆ ὡς εἶδομεν εἰς μόνον τὰ ἐκεῖσε φρούρια ἐκ μέρους τῆς ξηρᾶς· ἔμεινον ὅμως καὶ εἰς τούτους ὡς καὶ εἰς τοὺς οἰκοῦντας τὰ λοιπὰ φρούρια τῆς Κρήτης ἢ θάλασσα ἀκόλυτος, ὅθεν διέπλεον καὶ ἐνταῦθα ἀνενοχλήτως τὰ τῆς Σπιναλόγκας, τὰ τῆς Ἱεραπύτνου καὶ τὰ τοῦ Ἡρακλείου πλοιάρια, ἐνίοτε δὲ καὶ συνεννοούμενα ἐπεχειροῦν ἐπιβλαβεῖς ἀποβάσεις εἰς τινὰ μέρη, ἂν

καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ἀπομακρύνωνται τῶν παραλίων, φοβούμενα τὰ συχνάκις περιπλέοντα γειτονικά Κάσια, ἢ μᾶλλον τὴν Γαλιόταν αὐτὴν τοῦ Μιχαῆλη Μπογιατζῆ, ἥτις συχνότερα ἐκάκονε τὰ παράλια των. Ἠδιδόρησαν δὲ καὶ ἐν τοῖς ὅπλοις Κρήτες νὰ ἐπαναστατήσωσι παρευθὺς τότε καὶ τὴν πρὸς τὸ τέλος τῆς νήσου κατ' ἀνατολικὰς κειμένην ἐπαρχίαν τῆς Σιτείας, ὅθεν καὶ οἱ ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτῆς ἐκτάσει διαμένοντες Τοῦρκοι, ἐπέδραμον συχνὰ ἀνεμπόδιστοι ὀπισθεν καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, καταπράττοντες πρὸς τοὺς ἐπαναστήσαντας πᾶν κακόν.

Καταδρομεὺς τακτικὸς ὢν ὁ ἐκ τῆς νήσου Ψαρῶν Δημήτριος Χ. Γ. Κοτσιᾶς, καὶ περιπλέον διάφορα πελάγη μὲ τὴν Γολέταν τοῦ Ταχύπλου ὀνομαζομένην, εἶχεν ἐλλιμενισθῆ τυχαίως κατὰ τὴν 18 Νοεμβρίου 1822 καὶ εἰς τὸν λιμένα Ἅγιος Νικόλαος τῆς ἐπαρχίας Μιραμπέλου. Ἐπεκαλέσθησαν λοιπὸν οἱ τότε εὐρεθέντες Μιραμπέλου. Ἐπεκαλέσθησαν λοιπὸν οἱ τότε εὐρεθέντες ὄπλαρχηγοὶ Ἀναγνώστης Κουσκουμπές, Νικόλαος Ζερβός, Μιχαῆλ Μαγουλάκης καὶ Γεώργιος Σφακιανάκης τὴν συνδρομὴν τοῦ ρηθέντος πλοιάρχου διὰ νὰ περιστείλῃ τὰ ἐκ τῆς Σπιναλόγκας μᾶλλον πλοιάρια, ἅτινα ἐπροξένουν καὶ τὴν περισσοτέραν βλάβην, ὅθεν καὶ ἐσυμφωνήθη μεταξὺ των ὡς ἀπαδεικνύεται καὶ ἀπὸ ἐπίσημον πρᾶξιν ὑπ' ἀριθμὸν 2.511 τοῦ τότε ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ Κοινοῦ τῶν Ψαρῶν διὰ νὰ κρατῆ εἰς θαλάσσιον ἀποκλεισμόν οὗτος ἐκεῖνα τὰ μέρη ἐπὶ ἀντιμισθίᾳ 5,000 ὀκάδων ἐλαίου καθ' ἕκαστον μῆνα.

Ἐξηκολούθει λοιπὸν ὁ ρηθεὶς τὸν τακτικὸν ἀποκλεισμόν ἐπὶ ἡμέρας τινάς, ἄλλοτε μὲν παρουσιαζόμενος ἀπέναντι τῆς Σπιναλόγκας, ἄλλοτε δὲ καταφοβίζων καὶ τὰ παράλια τῆς Σιτείας. Ἀνυπόφορος βεβαίως καθίστατο εἰς τοὺς Τούρκους ἡ τοιαύτη κατάστασις, διὸ συναπεφάσισαν καὶ αὐτοὶ νὰ ἐπιτεθοῦν κατ' αὐτοῦ διὰ νὰ ἀπαλλαγθοῦν. Ἀφοῦ λοιπὸν εἶδον ἐπανελθοῦσαν τὴν Γολέταν εἰς τὸν ρηθέντα λιμένα μετὰ τινα περίπλου, δεκατρεῖς λεγόμεναι Μαλτέζαι καὶ μία Γαλιότα καλῶς ὀπλισμένοι μὲ ναυτικούς καὶ ὄπλοφόρους, ἐξῆλθον ὑπὸ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς ἐκ τοῦ λιμένος Σπιναλόγκας, καὶ ἐπέπεσον αἰφνιδίως εἰς Ἅγιον Νικόλαον διὰ νὰ κυριεύσουν τὴν

Γολέταν. Ἄν καὶ ἀγκυροβολημένη περιεκυκλώθη ἐξαίφνης αὐτὴ, ἀντέκρουσεν ὅμως καρτερικῶς διὰ κανονοβολισμῶν καὶ τουφεκισμῶν τοὺς ἐπελθόντας· ἀφοῦ δὲ ἀναγκασθεῖσα ἀπέκοψε καὶ τὰ σχοινία της, ἐξώρμησε τότε κατὰ τῶν περικυκλωσάντων πλοιαρίων, τὰ διεσκόρπισε τῆδε κάκεισε μὲ συνεχεῖς πυροβολισμούς, ἐβύθισεν ἐν ἑξ αὐτῶν καὶ ἔκαμεν ἐπαισθητὴν ζημίαν εἰς ἄλλα πολεμοῦσα δὲ καὶ πολεμουμένη ἐπὶ 8 ὥρας ἀδιακόπως, τὰ κατηνάγκασε νὰ καταφύγουν εἰς τὸν λιμένα, ὅθεν ἀπέπλευσαν μὲ πολλὴν φθορὰν καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πλοίων. Ἐπαθεν ὅμως καὶ ἡ Γολέτα πολλὴν ζημίαν εἰς τὸ σκάφος της, τῆς ὅποιας ἐφονεύθη καὶ εἰς ἕκ τῶν ναυτῶν, καὶ ἐπληγώθησαν δέκα.

Τὴν δ' ἐπιούσαν ἐλλιμενίσθη εἰς τὸ ἴδιον πάλιν μέρος ὑπὸ τὰς ἐπιεφημίας πλήθους θεατῶν, εἰς τὴν ὁποίαν προσέφερον εὐχαρίστως διὰ τὴν νίκην καὶ πλειότερον τοῦ συμπεφωνημένου ποσοῦ ἔλαιον. Διαμείνασα δ' ἡμέρας ἔτι τινάς, ἐν αἷς μετέφερε καὶ ἕκ τῆς Κάσου στρατιώτας, ἐπανῆλθεν εἰς Ψαρὰ πρὸς ἐπισκευὴν χωρὶς νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ τοὶ παρακληθεῖσα διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ τακτικῶς τὸν θαλάσσιον ἀποκλεισμόν.

Ἄν καὶ δὲν εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ πράξῃ τοιοῦτο κατόρθωμα καὶ ἡ Γαλιότα τοῦ Λουάκη, ὠφέλησεν ὅμως καὶ αὐτὴ ἐπὶ πολὺ, περιπλέουσα συχνὰ τὴν Κρήτην, καὶ βοηθοῦσα μὲ τὴν παρουσίαν της παντοῦ τοὺς ἀγωνιζομένους. Ὁ Λουάκης Στάης γέννημα τῆς νήσου Ἴου ἦτο καὶ πρὶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἕκ τῶν πρώτων νοικοκυραίων τοῦ τόπου ἐκείνου.

Ἄμα δ' ἐκραγεῖσθαι τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, αὐθόρμητος ἐπροτίμησε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν κοινὴν πατρίδα εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, συνεισέφερε πολλάκις ὑπὲρ αὐτῆς, ἔστειλε σῶμα στρατιωτῶν περὶ τοὺς 100 ἐξ ἰδίων του ἐξόδων, καὶ κατέστησε τὴν οἰκίαν του ὡς ἄλλο πανδοχεῖον εἰς τοὺς διαβαίνοντας ἐκεῖθεν στρατιωτικούς καὶ λοιπούς διὰ τὴν Κρήτην. Ἦλθε δὲ αὐτοπροσώπως καὶ ὁ ἴδιος, ὅπου καὶ διέμεινε κατὰ τὰ 1822 καὶ 1823 ἐπὶ τῶν μεγαλύτερων κινδύνων ἐν αὐτῇ, συναγωνιζόμενος ἀτρόμητος ὑπὸ τὰς αὐτὰς κακουχίας ὡς ἄλλος Κρής· διὸ καὶ ἡ Κρήτη τὸν ἐθεώρει ὡς ἴδιον τέκνον της, καὶ τοῦ εἶχεν ἀποδώσει ἐπὶ τοῦ Ἀφεντούλη καὶ

τόν στρατιωτικόν βαθμὸν τοῦ Πεντακοσιάρχου διὰ τὰς ὑπηρεσίας του.

Ὁ Λουάκης εἶχε διορισθῆ πρὸς τούτοις καὶ μέλος εἰς προσωρινὰς τότε δικαστικὰς ἐπιτροπὰς, ὅτε καὶ ἐξεπλήρωσεν εὐσυνειδότως τὸ καθήκον του, φερόμενος φρονίμως πρὸς τὰς ἀνωμάλους ἐκείνας περιστάσεις. Δαπανήσας δ' ὁ ἀνὴρ οὗτος τὸ πλεῖστον τῆς περιουσίας του ὑπὲρ τῆς Κρήτης, προσέφερε τελευταῖον καὶ τὴν ρηθεύσαν Γαλιόταν καλῶς ὀπλισμένην ἐξ ἰδίων του ἐξόδων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Συνοικοῦνται οἱ Κρήτες εἰς Γραμβούσαν. — Ὁ Κλεπτοπόλεμος καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. — Φυλακίζονται οἱ Καπεταναῖοι Σρακίων. — Φονεύονται ὁ Λεωνίδας Καππέτος καὶ Μουτσογιάννης. — Ὁ Πρωτοτύγγελλος Κυδωνίας. — Φονεύεται ὁ Μαστροσηφάκης. — Πειρατεῖαι εἰς Γραμβούσαν. — Ὁ Κόχραν ἀπέναντι Γραμβούσης. — Συνεννόησις Κρητῶν διὰ τὴν Σπιναλόγκαν. — Οἱ Κρήτες φονεύονται εἰς Ἀθήνας. — Νεαὶ στρατολογίαι Κορητῶν. — Ἐκστρατεία εἰς Μινώαν. — Μάχαι διάφοραι, καταστροφὴ Τούρκων εἰς Καινούριον. — Διχόνοια ὀπλαρχηγῶν. — Πολιτικὴ ἐπιτροπὴ εἰς Μινώαν. — Ἡττα Ἑλλήνων εἰς Μοχόν.

Ἀρχαμένου τοῦ ἔτους 1826 οἱ πρότερον διαφυγόντες ἐκ τῆς Κρήτης, ἤρχισαν νὰ ἐπανερχωνται πλείοτεροι συναθροιζόμενοι διὰ νὰ συνοικισθῶσιν εἰς Γραμβούσαν· συνκρίσθη λοιπὸν τότε ἀρκούντως τὸ φρούριον, καὶ ἀνηγέρθησαν εἰς τὴν παραλίαν καὶ οἰκίσκοι πολλοί, ὥστε καὶ ἐχηματίσθη ἐκεῖ κατ' ὀλίγον ὑπὸ τῆς ἀνάγκης μικρὰς τις πόλις, ὅπου δὲν ὑπῆρχε πρότερον οὐδεμίαν οἰκίαν, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτῇ συνοικισθέντων ηὔξησεν ἐντὸς ὀλίγου.

Ἄν καὶ ἐθεώρουν οὗτοι ἑαυτοὺς ἐξησφαλισμένους ὡς ἐκ τῆς ὁ-

χυρότητος τοῦ τόπου, ἐδυσκολεύοντο ὁμως καὶ νὰ ζήσωσι μὴ εὐ-
 ρίσκοντες κατὰ τι καὶ τὰ πρὸς τὸ ζῆν, μένοντες εἰς νῆσον ὅπως
 διόλου ἄγονον καὶ περιορισμένην προσέτι, καὶ ὁ Μουσταφᾶς αὐτὸς
 εἶχε στρέψει μετὰ τὰς νίκας τοῦ Βαρυπέτρου καὶ Τηγανίου ὄλην
 τὴν προσοχὴν του εἰς τὰ μέρη ταῦτα, καταστήσας εἰς καταλλήλους
 θέσεις καὶ ἰκανὰς δυνάμεις, ὁπόθεν καὶ ἠμποδίζον παντοιοτρόπως
 αὐτοὺς νὰ ἐξέρχωνται τῆς Γραμβούσης. Οἱ νέοι λοιπὸν κάτοικοι εἶ-
 χον στενοχωρηθῆ τόσον ἐκ τῶν ἐλλείψεων, ὥστε καὶ εἶχον καταν-
 τήσει τότε ὡς σκελετοὶ ἕνεκα τῆς αἰτίας· διότι μόνην τροφὴν σχε-
 δὸν εἶχον ἐπὶ πολὺν χρόνον τὰ κεράτια καὶ κάστανα, τὰ ὅποια
 μετὰ κινδύνου ἐτόλμων ἐνίοτε νὰ ἀρπάζωσι καὶ ἄλλοθεν καὶ ἀπὸ
 Ἰναχώριον (ἐνναχωριά)· καὶ διότι καὶ ἡ Κυβέρνησις εἶχε παύσει
 νὰ ἐφοδιάζη καὶ αὐτὴ πλέον τὴν νῆσον, ἐκτὸς τῆς ὀρισμένης μό-
 νον φρουρᾶς· ὅθεν καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐλεεινῆς ἐκείνης καταστάσεως εἶ-
 χεν ἐνσκήψει καὶ ἐπιδημικὴ τις νόσος ἐκεῖ, καταφθείρασα πολλοὺς
 ἐξ ἐκείνων, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν μαχίμων καὶ ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν!

Ἐν τῷ μεταξύ ὁμως ὁ κλεπτοπόλεμος εἶχε λάβει κατὰ τὰς ἀνα-
 τολικὰς ἐπαρχίας πρόοδόν τινα· διότι ὅσοι μετέβησαν ἐκεῖ μετὰ
 τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοῦ εἰς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου, ἄλλοι
 μὲν εἶχον ἐνωθῆ μετὰ τοῦ Σταυρούλη Νιότου Ἀνωγειανοῦ, ἄλλοι
 δὲ μετὰ τοῦ Μανώλη Καζάνη Λασιθιώτου, οἱ ὅποιοι καὶ ἐπεχειροῦν
 τότε συχνότερα (1), ἐνέδρας καὶ αἰφνιδίας ἐπιθέσεις, φρονέοντες

(1) Οὔτε ὁ Καζάνης, οὔτε ὁ Νιότης παρέδωκαν τὰ ὄπλα εἰς τὸν
 Χουσεῖν, ὅτε ἐκεῖνος ἐνόμισεν ὅτι καθυπέταξε τοὺς Κρήτας τῷ
 1824, μὴ ὑπακούσαντες εἰς τὸ πρόσταγμα του νὰ ὑποκύψωσιν αὐ-
 θις εἰς τὴν ἐπονεϊδιστὸν τυραννίαν. Ἄλλ' ὁ μὲν πρῶτος περιφερόμε-
 νος πάντοτε εἰς τὰ περὶ τὸ Λασιθίον βουνὰ ἄλλοτε μὲ πολλοὺς καὶ
 ἄλλοτε μὲ ὀλίγους, κατερχόμενος ἐκεῖθεν συχνὰ εἰς τὰς παρακει-
 μένας ἐπαρχίας, ἐπετίθετο αἰφνης καὶ ἐφόνευε τυράννους· ὁ δὲ Νιό-
 τῆς ἔχων ὁμοίως καὶ ἄλλους συντρόφους, πρὸς δὲ καὶ τὸν γέροντα
 πατέρα του Μιχαήλ, καὶ τοὺς χωλὸν τὸν πόδα, τὸν ἀδελφὸν του
 Γεώργιον καὶ τὴν ἄγαμον ἀδελφὴν του Ἀγάπην καλουμένην ἐνο-
 πλον καὶ αὐτὴν, κατήρχετο μὲ τούτους καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆς Ἰδης,

τοιουτοτρόπως καθ' ἑκάστην σχεδὸν Τούρκους, καὶ καταθρονοῦν-
τες ἐκεῖνα τὰ μέρη. Μολονότι δὲ καὶ οἱ ἐν Γραμβούση ἦσαν ὡς εἴ-
πομεν περιωρισμένοι, ἠναγκάζοντο ὅμως ὡς ἐκ τῆς ἑλλείψεως τῶν
τροφίμων νὰ ἐξέρχονται καὶ αὐτοὶ συχνά, φονεύοντες εἰς πολλὰ
μέρη παρομοίως πολλοὺς ἐκ τῶν ἐχθρῶν. Καὶ οὕτως ἠῤῥησαν κατ'
ὀλίγον ἔπειτα τὰ τοιαῦτα σωματεῖα ἐνόπλων καὶ καθ' ὅλην τὴν
Κρήτην.

Περίετρεχε δὲ τότε ὁ Μουσταφᾶς παντοῦ διὰ νὰ καθησυχάζῃ τὰ

ἐξολοθρεύων ἄλλοτε εἰς Γορτύνην, ἄλλοτε εἰς Κνωσσὸν καὶ ἄλλοτε
εἰς Αὐλοπόταμον Τούρκους.

Τοιοῦτον δὲ βίον διήγαγον καὶ αἱ δύο αὐταὶ συνοδίαὶ μεχρῖσού
ἐκυριεύθη κατὰ τὸν Αὐγούστον τοῦ 1825 καὶ ἡ Γραμβούσα, οἴτι-
νες καὶ ἐφόνευσαν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο πολλοὺς τῶν πολεμίων,
καὶ μόνον ὁ Γεώργιος ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθη εἰς ἐχθρικὴν ἐνέδραν.
Μετὰ τοῦ Νιότου εἶχεν ἐνωθῆ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ἰωάννης Παλμέ-
καὶ ὁ Μιχαὴλ Μελίτακας Αὐλοποταμίται, ἐξ ὧν ὁ μὲν διέμεινε
μετ' αὐτοῦ καὶ μέχρι τέλους, ὁ δὲ Μελίτακας μετέβη ἐν τῷ με-
ταξῷ εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐπολέμησεν εἰς Ἀβαρίνους καὶ κατὰ τοῦ
Ἰμβρατῆ μπότεροι δὲ ὄτε Καζάνης καὶ Νιότης ἦσαν περίφημοι
διὰ τὴν ταχύτητα τῶν ποδῶν των, ὅπερ ἦτον ἀρετὴ εἰς ἀτακτον
στρατιώτην διὰ τὸ εἶδος τοῦ πολέμου, τὸ ὅποιον ἐξήσκουν τότε.
Ὁ Καζάνης πρὸς τούτους ἦτον εὐτραφὴς μὲν ὡς ὁ Σήφακας τοῦ
Ἀποκορώνου, σοβαρὸς δ' ἀνὴρ ὡς ὁ Σαρηδαντώνης τῆς Κυδωνίας·
ἔτελεύτησε δὲ περὶ τὸ 50 τῆς ἡλικίας του ἔτος εἰς τὴν νῆσον
Νάξον, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων.

Ἐνοπλος δὲ πάντοτε περιεφέρετο κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο μὲ
ἄλλους Σφακιανούς καὶ Ἀποκορωνίτας καὶ ὁ Σκυφιώτης Μανοῦσος
Πρωτοπαπαδάκης, ἄλλοτε μὲν ἐξολοθρεύων καὶ αὐτὸς παρομοίως
Τούρκους εἰς Ἀποκόρωναν, ἄλλοτε δὲ καὶ εἰς Ρεθύμνην· ἦτο δὲ
καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης μικρὸς μὲν τὸ σῶμα, ἀλλ' ἀριστος μαχη-
τῆς, ἐπιτηδειότατος δὲ καὶ ἀκάματος λοχίτης. Ἐτελεύτησε δὲ καὶ
οὗτος μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων εἰς τὸ νοσοκομεῖον
τοῦ Ναυπλίου κατὰ τὸ 45 τῆς ἡλικίας του ἔτος, φέρων καὶ πολλὰς
πληγὰς εἰς τὸ σῶμά του ὑπὲρ πατρίδος. Τοιαῦται καὶ ἄλλαι
πολλαὶ συνοδίαὶ ἐνόπλων περιφερόμεναι κατὰ τὸ διάστημα ἐκεῖνο
εἰς τὰ ὄρη, δὲν ἄφησαν τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα νὰ σιγήσωσιν, ἀλλὰ
διεμαρτύροντο οὕτω κατὰ τῆς φρικτῆς τυραννίας των !

τοιαῦτα. ἐγκατασταίνων καὶ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα εἰς τὰ μᾶλλον ἐπιφοβὰ χωρία· ἐνόμιζε δ' ἐκεῖνος, ὅτι δι' αὐτῶν ἠδύνατο νὰ καταποδίσῃ τοὺς τυραννομένους, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴν ἐκτραγῆ νέα ἐπαναστάσεις· δὲν ἠδύνατο ὅμως καὶ νὰ ἐπιφέρῃ βίαν περισσοτέραν· διότι ὑπῆρχεν ἤδη πρόχειρος καταφυγὴ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας Κρήτας ἢ ἐλευθέρᾳ Γραμβούσα, ὅθεν καὶ ὀλίγον ἂν ἐβιάζετό τις, κατέφευγεν ἀμέσως εἰς τὰ ὄπλα, ὅτε καὶ ἠύξανε μᾶλλον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀπέφυγεν ὅμως νὰ καταστήσῃ τότε ἐκεῖνος τοιαῦτα ἀποσπάσματα καὶ εἰς Σφακίᾳ· διότι οὔτε οἱ Καπεταναῖοι καὶ Προεστῶτες αὐτῶν συγκατετέθησαν νὰ τῷ ἐγγυηθῶσιν ἀσφάλειαν δι' αὐτοὺς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ· ἄλλ' οὔτε καὶ αὐτὸς ἐπέμεινε εἰς τὴν περὶ τούτου ἀπαιτήσιν του· διότι ἂν ἤθελε συμβῆ καὶ τυχαία τις σύγκρουσις ἐκεῖ μεταξύ ἐνόπλων Ἑλλήνων καὶ φρουρῶν Τούρκων, ἔμελλε τότε ἀφεύκτως νὰ ἐπαναληθῆ καὶ ἡ ἐπαναστάσις, τὸ ὅποσον καὶ ἐπροσπάθει πολὺ νὰ ἀποφύγῃ· διὸ καὶ ἐκολάκευε μόνον ὅσον τὸ δυνατόν εἰς τοιαύτην περίστασιν τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν Σφακιανῶν. Ἐμείναν λοιπὸν διὰ τοῦτο τότε τὰ ὄρεινὰ Σφακίᾳ ἐλεύθερα ὅλως διόλου, τὰ ὅποια καὶ ἐχρησίμευσαν εἰς τοὺς ὀπλοφοροῦντας ἀνενόχλητος καθημερινὴν διάβασιν· προσέτι δὲ εὕρισκον οὔτοι καὶ καταφύγιον εἰς καιρὸν ἀνάγκης τότε εἰς αὐτὰ.

Τοιαῦτα λοιπὸν σωματεῖα ὡς εἶπομεν ἐνόπλων διεσπάρησαν ἐντὸς ὀλίγου εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, τὰ ὅποια διὰ συχῶν ἐνεδρῶν καὶ αἰφνιδίων ἐπιθέσεων, πρὸς δὲ καὶ διὰ πολλῶν ἀκροβολισμῶν, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἐκάλει, εἶχον ἐπιφέρει τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐφθρούς, καὶ εἶχον ἐπιφέρει τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐχθρούς, καὶ εἶχον καταζαλίσει καὶ αὐτὸν τὸν Μουσταφᾶν τόσον, ὥστε καὶ ν' ἀποσύρῃ τὰς δυνάμεις του ἀπὸ πολλὰ ἀναγκαῖα μέρη. Σωματάρχαι δ' αὐτῶν ἦσαν εἰς μὲν τὰς ἐπαρχίας Κυθωνίας, Κισάμου καὶ Σελίνου, ὁ Ι. Χαλῆς, ὁ Γ. Πέππος, ὁ Μουτσογιάννης, ὁ Ι. Χουδαλῆς, ὁ Ἰάκωβος Κουμῆς, οἱ ἀδελφοὶ Λουπίδες Γεωργίος καὶ Νικόλαος, ὁ Στ. Γλαμπές, ὁ Ι. Εὐνίδης, ὁ Μ. Κοκκολάκης καὶ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι κατεθωροῦθον συχνότατα τοὺς ἐν αὐταῖς Τούρκους, καὶ ἐθανάτωναν πολλούς, παραμονεύοντες εἰς ὁδοὺς καὶ εἰς οἰκίας. Αὐτοὶ δὲ οὔτοι ἐπροχώρησαν πολλάκις καὶ μέχρι τῆς πόλεως τοῦ φρουρίου Κυθω-

νίας, κατακαύσαντες και οικίας ολοκλήρους μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς, ὥστε πολλοὶ τῶν Τούρκων, ἢ δὲν ἐξήρχοντο τοῦ λοιποῦ ὀλοτελῶς ἐκ τῶν ὀχυρῶν θέσεών των, ἢ ἂν τινὲς ἐτόλμων νὰ ἀπομακρύνωνται ἐκεῖθεν, εὕρισκον οἱ πλείότεροι πρὸ τῶν ποδῶν των αἰφνιδίως τὸν θάνατον ὑπὸ τῶν ἐνεδρευόντων.

Ἄν δὲ καὶ εἶναι δύσκολον νὰ διηγηθῶμεν πολλὰ τῶν καθ' ἑκάστην τοιούτων γεομένων, θέλομεν ὅμως ἐκθέσει ἐνταῦθα περιεργόν τι, ὅπερ συνέβη εἰς τὸ κατὰ τὸ πεδίον τῆς Κυδωνίας κείμενον χωρίον Ἁγία Μαρίνα καλούμενον σταθμεῦον τουρκικὸν ἀπόσπασμα.

Πολύπειρός τις Ἁλβανὸς Ὀρδουκιαγιῆς τὸ ἀξίωμα, ἦτοι στρατοπεδάρχης, ἐστάθμευεν ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος ἀποσπάσματος ἐξ 150 περίπου ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν· συχνάκις δὲ καὶ ἠνοχλοῦντο ὑπ' αὐτῶν οἱ Ἕλληνες, ὥστε καὶ μετεχειρίζοντο οὗτοι πάντα τρόπον νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς Τούρκους ἐκεῖθεν ὡς ἐπιφέροντας εἰς τὰς ἐνέδρας των καὶ κινδυνώδη προσκόμματα. Συνενοήθησαν λοιπὸν ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ οἱ σωματάρχαι Πίππος, Ξυνίδης καὶ Γλαμπές νὰ ἐπιτεθῶσι μὲ τοὺς περὶ αὐτοὺς καὶ κατ' αὐτοῦ, καὶ τοὶ κινδυνώδους τοῦ χωρίου ὡς πεδινοῦ· διὰ νὰ ἐπιτύχωσιν ὅμως καλλίτερον τὸν σκοπὸν των παρέλαβον συνεργὸν καὶ τὸν Σταυρούλην Νιότην, παρατυχόντα τότε εἰς Γραμβούσαν, καὶ ὡς ἐπιτηδειότερον περὶ τὰς ἐνέδρας, ὡς καὶ τοὺς ἀδελφούς Τσουδερούς Γεώργιον καὶ Ἰωάννην. Τοποθετιθέντες δὲ ἐν νυκτὶ 80 περίπου ἐκ τούτων πλησίον τοῦ ρηθέντος χωρίου, δὲν ἐπεχείρησαν καθ' ὁδήγιαν τοῦ Νιότου οὐδεμίαν προσβολὴν κατὰ τῶν ἐκ διαλειμμάτων ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐξερχομένων Τούρκων, ἕως οὗ κατ' ὀλίγον περὶ ὄρθρον μετέβησαν ἅπαντες σχεδὸν εἰς τὸ ἐκεῖσε ὑπάρχον καφενεῖον.

Τότε δὲ ἰδόντες οἱ Ἕλληνες, ὅτι ἐκενώθησαν σχεδὸν αἱ οικίαι, εἰς τὰς ὁποίας διεμένον οἱ Τούρκοι, ὤρμησαν ὁμοθυμαδὸν πολλὰ χάθεν οἱ ἐνεδρευόντες, καὶ τοὺς μὲν ἐν αὐταῖς ἔτι διαμένοντας κατέσφαξαν, τὰς δὲ πολυτίμους σπάθας καὶ τουφέκια τῶν ἐξεληθόντων ἤρπασαν· λαφυραγωγῆσαντες δὲ μετὰ σπουδῆς καὶ ὅ,τι πολυτικότερον εὗρον, ἤρχισαν νὰ ἐξέρχωνται ἐκεῖθεν, ὅτε μόλις οἱ ἐν τῷ καφενείῳ Τούρκοι εἶχον μάθει παρὰ γυναικίος τινος τὴν ἐπίθεσιν. Καταθορυβηθέντες δὲ τότε καὶ αὐτοὶ διὰ τὸ αἰφνιδίον τοῦτο

γεγονός, ἄλλοι μὲν ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, τινὲς δὲ καὶ ὤρμησαν νὰ προσβάλλωσι τοὺς ἐπιτεθέντας, ἀλλὰ εἶχον μόνον τὰς ὁποίας ἔφερον τότε πιστόλας, διότι οὔτε τουφέκια, οὔτε σπάθας εἶχον τότε ἀρπαχθέντα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐφόνευσαν λοιπὸν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην οἱ Ἕλληνες ἕως 40 ἐκ τῶν περὶ τὸν Ὀρδοουκιάαν καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον, γενόμενοι κύριοι πολυτιμοτάτων ὄπλων καὶ μεγάλης ποσότητος χρημάτων. Ἔπεσαν δὲ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν 3 ἢ 4· τοὺς τελευταίους ὅμως τούτους κατόρθωσαν καὶ νὰ συμπεριλάβωσι μεθ' ἑαυτῶν, μετακομίσαντες εἰς Γραμβούσαν πρὸς ἴασιν.

Ἀμέσως δὲ μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἤρχισαν ν' ἀποσύρονται, διὰ νὰ μὴν εὐρεθῶσιν ἐκτεθειμένοι τὴν ἐπιούσαν ἐν μέσῳ πεδιάδας· μολονότι δὲ ὑπῆρχον εἰς τὰ πλησίον χωρία καὶ ἄλλοι πολλοὶ Τούρκοι, δὲν ἐτόλμησαν ὅμως καὶ νὰ ἐξέλθωσι πρὸ τῆς ἀνατολῆς, φοβηθέντες μὴ περιπέσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς παρομοίας παγίδας. Τὸ τολμηρὸν τοῦτο κίνημα καὶ ἀπροσδόκητον ἐνταυτῷ κατέπληξεν ἔτι μᾶλλον τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφόβισε τόσο, ὥστε καὶ ἀπεσύρθησαν ἐκεῖθεν καὶ περιωρίσθησαν στενωτέρως εἰς ὄχυρά μέρη μὲ περισσότεραν προφύλαξιν.

Τοιοῦτό τι κατόρθωσαν μετ' οὐ πολὺ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἰάκωβον Κουμῆν Σελινιώται, καθ' ὁδὸν ἐνεδρεύσαντες ἄνωθεν σχεδὸν τοῦ χωρίου Ρουμάτων τῆς Κισάμου· ἐφόνευσαν καὶ αὐτοὶ Τούρκους διαβαίνοντας ἐπιτεθέντες κίφινδιως, καὶ ἐσύλησαν ὄπλα πολυτίμα. Ἐκ τοιούτων λοιπὸν ἐχθρικῶν λαφύρων καὶ ἐξ ἄλλων, τὰ ὅποια ἀκωλύτως αὐτοὶ μετέφερον ἤδη ἐκ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν, ἀνεζωογόουν τοῦ λοιποῦ· καὶ ἑαυτοὺς καὶ τὰς πασχούσας οἰκογενείας των, ἐξωλόθρευον δ' ἐνταυτῷ καὶ τοὺς τυράννους τῆς πατρίδος των, ὅθεν καὶ δὲν ἔβλεπέ τις διὰ πολὺν καιρὸν, εἰμὴ ἀμιλλωμένους καθ' ἑκάστην τούτους εἰς τὸ νὰ μεταφέρωσι τοιαῦτα εἰς τὴν πρότερον πάσχουσαν ὑπὸ τῆς πείνης Γραμβούσαν.

Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Πρινόλης, ὁ Δημ. Βορινὸς καὶ οἱ δύο Θεόδωροι Προσνερίται, ἐνωθέντες μετὰ τοῦ Μανούσου Πρωτοπαπαδάκη, κατετάραττον καὶ αὐτοὶ ταυτόχρονως τοὺς εἰς Ἀποκόρωναν Τούρκους, φονεύοντες συχνὰ δι' ἐνεδρῶν πολλοὺς. Μολονότι δὲ ἀπόσπα-

μα ισχυρόν ἐκ 500 περίπου Τούρκων διέμενε τότε εἰς Κεφαλαδάς, χωρία τῆς ἐπαρχίας ταύτης, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Μουσταφᾶς ἤρχετο συχνὰ ἐκεῖ, ἐπὶ σκοπῇ νὰ φοβίζη ἐγγύθεν τοὺς γείτονας Σφακιανοὺς διὰ τῆς παρουσίας του, οἱ ἔνοπλοι μολατὰῦτα Ἕλληνες ἔχοντες τὰς διατριβάς των εἰς τὰς ὑπωμαίαις τῶν Λευκῶν ὀρέων, ἐπροχώρουσαν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ χωρία τῆς διαμονῆς τῶν Τούρκων, ἐνεδρεύοντες πλησίον αὐτῶν, καὶ φονεύοντες αὐτοὺς ἐν πλήρει μεσημβρία πολλάκις ἀπομακρυνομένους ἐκεῖθεν. Κεφαλινὸς δὲ τις Σταμάτης καλούμενος ἐκ τῶν καθ' ὑπόκρισιν ὑποτεταγμένων, ἠπειλήθει καὶ ἐξυβρίσθαι ὑπὸ Τούρκων, τοὺς ὁποίους καὶ ἔτρεφεν ἐν τῇ οἰκίᾳ του κατ' ἔθος τυραννικόν ὡς ἀποτελοῦντας μέλη τῆς φρουρᾶς, συμπάρελαθὲ τινὰς ἐκ τῶν περιφερομένων ἐνόπλων κρυφίως εἰς τὴν οἰκίαν του· καιροφυλάξαντες δ' οὗτοι, ἐπέπεσον ἐν νυκτὶ κατὰ τῶν ὑβριστῶν, καὶ ἀπέκτειναν τούτους ἐντὸς τῆς οἰκίας μὲ πελέκεις διὰ νὰ μὴν ἀκουσθῆ κρότος ἄλλου εἶδους ὄπλου· συλήσαντες διὰ τὰ ὄπλα, καὶ ὅ,τι ἕτερον εἶχον οἱ ἀναιρεθέντες ἠνώθησαν ἀμέσως ἐν τῇ αὐτῇ νυκτὶ μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς χωρίον Ἀλίκυμπον. Τρόμος κατέλαβε καὶ τὸν Μουσταφᾶν, παρατυχόντα τότε ἐκεῖ διὰ τὸ περιστατικόν τοῦτο, ὅστις καὶ ἠπειλήσεν ὅλους, κατακαύσας καὶ τὴν οἰκίαν τοῦ ὑποτιθεμένου φονέως· ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ περισσότερον; Ὑπῆρχεν ἤδη ὡς εἶπομεν ἐλεύθερον καταφύγιον ἢ Γραμβοῦσα, ὅπου καὶ κατέφευγον ἐνδίκούμενοι οἱ ἀπειλούμενοι. Τοιαῦτα καὶ ἕτερα παραπλήσια συνέβαινον συχνὰ ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ καθ' ὅλην τὴν Κρήτην.

Παρόμοια σχεδὸν δεινὰ ἐπέφερον καὶ εἰς τοὺς κατὰ τὴν Ρεθυμνίαν καὶ Ἀμάρι διαμένοντας Τούρκους οἱ περιφερόμενοι ἐκ τῶν Ρεθυμνίων ἔνοπλοι μετὰ τοῦ Στρατῆ Δεληγιαννάκη Ἀσφενδιώτου· πολλὰ ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν Καλλικρατιανῶν τινες, καὶ τὰ ἔνοπλα σωματεῖα τῶν Ἰσουδερῶν Γεωργίου καὶ Ἰωάννου. Ὁ δὲ Πέτρος Ἀρκαδιώτης, ἀφοῦ κατέφθειρεν οὕτως εἰς διάφορα μέρη ἄλλους, περιέκλεισε συνάμα καὶ πολλοὺς εἰς ὄχυράν οἰκίαν τοῦ χωρίου Ἀμάρι· πολεμήσας δ' αὐτοὺς ἰσχυρῶς μὲ τοὺς περὶ αὐτόν, τοὺς ἠπειλήσεν καὶ νὰ τοὺς κατακαύσῃ, καὶ τοὺς ἠνάγκασε τέλος νὰ παραδοθῶσιν ἐπὶ ὑποσχέσει λύτρων διὰ νὰ τοὺς ἀπολύσῃ ζῶντας. Γενομένης δὲ

συμπλοκής, έφρονεύθησάν τινες μὲν ἐκ τῶν πολεμίων, ἔπεσε δὲ τότε καὶ εἰς ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Μάτην ἔσπευσαν τότε ἀπὸ τὰ πλησίον Τούρκοι νὰ σώσωσι τοὺς παραδεδωμένους. Ὁ Ἀρκαδιώτης πιστὸς εἰς τὸν λόγον του, ἀπέφυγεν, ἐμποδίσας καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τοὺς ζωγρηθέντας κακοποιῶν χεῖρα, ἀλλ' ἀσφαλίσας τούτους εἰς παρακείμενα βουνά, τοὺς ἐρύλαττε μεχρικοῦ τέλους τοὺς ἀπέλυσεν ἀόπλους ἀντὶ πολλῶν χρημάτων.

Εἰς ποῖα δὲ μέρη τῆς Κρήτης δὲν ἐνδιητῶντο τοιοῦτοι ἔνοπλοι τότε; ὁ Νιότης, ὁ Παλμέτης (1), οἱ ἀδελφοὶ Χαμαλάκι Σταυρούλης καὶ Ἰωάννης, ὁ Γεώργιος Σαρῆς, ὁ Κυριακὸς Σγουρός, ὁ Βασίλειος Ἀγιομαμίτης, ὁ Μανώλης Μακατόνης, ὁ Ἀντώνιος Καλλέργης καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι, ἕκαστος μὲ τοὺς περὶ ἑαυτὸν κατηνάχλου ἀκαταπαύστως τοὺς ἐν Αὐλοποτάμῳ καὶ τοὺς κατὰ τὴν Κνωσσὸν Τούρκους. Ἀνωφελῶς εἶχον ὑποσχεθῆ τότε δύο ἰσχυροὶ Τούρκοι ὁ Πεντεβῆς Γορτύνιος καὶ ὁ Ἡρακλειώτης Δερβίσης, ἐπαϊρόμενοι εἰς τὴν ἀνδρίαν καὶ ἐπιρροή των, ὅτι ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν ἡσυχίαν τοῦ Αὐλοποτάμου μὲ τὰ ὑπ' αὐτοὺς ἀποσπάσματα ἐκ 30 περίπου ἀνδρῶν συνιστάμενα.

Ἀλλὰ κατώρθωσαν τούτο ἐπὶ πολὺ; ἀφοῦ μὲ συχνὰς ἐνεδρας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ περιορίσωσι καὶ τούτους οἱ Ἕλληνες, ἐπιπεσόντες ἔπειτα ἀθρόοι αἰφνιδίως κατὰ τὸ χωρίον Ἀβδελα, ἐφάνευσαν μὲν τότε τοὺς εἰρημένους ἀγερῶχους ἀποσπασματάρχας, καὶ μετ' αὐτῶν ἕως 25 ἐκ τῶν λοιπῶν, ἐφυγάδευσαν δὲ κατ' ὀλίγον καὶ τοὺς λοιποὺς διὰ τῶν συχνῶν ἐπιθέσεων, τὰς ὁποίας πολλαχόθεν ἐπεχείρουν κατ' αὐτῶν.

Κατόπιν δὲ τούτων ἦλθον καὶ ἐκ τῆς Ρεθύμνης 400 περίπου

(1) Οὗτος εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς Ἡράκλειον τῷ 1834 μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ἑλλ. πραγμάτων, ἐρωδ.ασμένος καὶ μὲ Ἑλληνικὸν διαβατήριον δι' οἰκιακὰς του ὑποθέσεις· οἱ Τούρκοι ἄμως φθονοῦντες αὐτόν, ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν αὐτὸς ὁ ἴδιος τότε Διοικητῆς Μουσταφῆς, κατώρθωσε νὰ δολοφονήσῃ τὸν ἄνδρα διὰ μαχαιρῶν εἰς τὰς ἐπάλλξεις τοῦ φρουρίου, ἔνθα ἐπεριπάτει ἀόπλος, ὁπόθεν καὶ ἔρριψεν αὐτόν εἰς τὴν θάλατταν ἡμίχνη, ὅτε καὶ μετ' ὀλίγον ἐτελεύτησεν ! !

ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν ἄλλων ἀποσπασματάρχων τοῦ Τουφεξήμπαση καὶ Ἀχμέτ Κιρίμη διὰ νὰ καταλάβωσι καὶ αὐτοὶ τὸν Αὐλοπόταμον. Ἄν καὶ ἐξαίφνης εἶχον περικυκλώσει οὗτοι τότε 39 Ἕλληνας εἰς ἔρημικλήσιον κατὰ τὴν θέσιν Παλιόκαστρον, κείμενον κάτωθεν τοῦ χωρίου Ἀγ. Μάμαντος, ἔπαθον ὅμως καὶ ἐνταῦθα οἱ Τούρκοι πολλὴν φθοράν, φονευθέντες ἕως 40· διότι ἐξεληθόντες τότε τῆς ἐκκλησίας οἱ Ἕλληνες, ἐφόρμησαν δρομαῖοι ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των ἐναντίον τῶν περικυκλούντων· ἐφόνευσάν τινας ἐξ αὐτῶν ἐν τῇ πρώτῃ ὁρμῇ των, τοὺς δὲ λοιποὺς ἔτρεψαν ἀμέσως εἰς φυγὴν. Ὁ θάνατος ὅμως τότε 4 ἐκ τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν, ἔκαμε τοὺς λοιποὺς νὰ στρέψωσι ἀμέσως τὴν προσοχὴν των εἰς αὐτούς, εἰ δ' ἄλλως ἤθελον ἐξολοθρεύσει καὶ πλειότερους ἐχθροὺς τότε, ἐὰν ἐξηκολούθουν τὴν καταδίωξιν τῶν καταπεπληγμένων Τούρκων καὶ περαιτέρω διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τῆς προσβολῆς· ἤθελον δὲ φονεύσει καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον ἀρχηγὸν Κιρίμην, εὐρεθέντα τότε αἰφνης εἰς θέσιν ἐπικινδυνωδестаτήν.

Μολονότι δὲ οἱ Τούρκοι ἔπασχον τσαῦτα καὶ τηλικαῦτα δυστυχήματα παντοῦ, δὲν ἀπεφάσιζον ὅμως νὰ περιορισθῶσι εἰς τὰ φρούρια, διὰ ν' ἀποφεύγωσι οὕτω τοὺς καθημερινούς κινδύνους τῶν ἐνεδρῶν καὶ ἐπιθέσεων· διότι καὶ ἡ Κρήτη τότε ἄπασα ἤθελε μείνει εἰς τὴν κυριότητα τῶν ὀπλοφόρων Ἑλλήνων· ἐπειδὴ καὶ οἱ λοιποὶ Κρήτες τότε ἤθελον ὀπλισθῆ ἀυθόρμητοι, τὸ ὅποῖον ἐπροσπάθουν μὲ προφανῆ κίνδυνον νὰ ἀποφύγουν οἱ Τούρκοι· διὸ καὶ κατελάμβανον οὗτοι ἐπ' αὐτῶ τῷ σκοπῷ καὶ μακρὰν τῶν φρουρίων ὄχυρά μέρη· ἀλλὰ διέφευγον καὶ ἐνταῦθα τοὺς συχνούς κινδύνους; Συνεννοούμενοι τότε πλειότεροι οἱ Ἕλληνες, ἐπέπιπτον κατ' αὐτῶν, τοὺς ὁποίους καὶ κατέστρεφον εἰς πολλὰ μέρη.

Τοιούτους εἶχον περικλείσει οἱ περὶ τὸν Νιότην κατὰ τὸ χωρίον τῆς Κνωσσοῦ Πενταμόδι ἕως 60 ἐκ τῶν τοῦ Ἡρακλείου Τούρκων, εἶχε δὲ προσκαλέσει ὁ Νιώτης τότε πρὸς βοήθειαν καὶ τοὺς Τσουδερούς, καὶ Γρηγόριον τὸν Κομητιανὸν μὲ τοὺς περὶ αὐτούς. Ἡνάγκασαν λοιπὸν αὐτοὶ τότε ἐν νυκτὶ διὰ πυρὸς καὶ νὰ παραδοθῶσι οὗτοι ἡμίκαυστοι. Δις δὲ μετὰ ταῦτα ἐξώρμησαν καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου 400 περίπου Τούρκοι διὰ νὰ ἐκδιώξωσι τῆς Ἰδης τοὺς ἐκεῖ

περιφερομένους ἐνόπλους ἀντισταθέντες ὅμως κατὰ τὰ Ἀνώγεια 80 Ἕλληνες, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν κακῶς καὶ ἐκέθην τοὺς ἐπίδραμόντας· μολονότι δὲ οἱ Τούρκοι κατώρθωσαν νὰ πυρπολήσωσι τότε οἰκίας τινὰς τῶν Ἀνωγειανῶν, ἀφῆκαν ὅμως 50 νεκροὺς κατ' ἀμφοτέρως τὰς ἐφορμήσεις των.

Πολλὰ ὁμοίως τοιαῦτα κατώρθωσαν καὶ κατὰ τὴν Γορτύνην ὁ Δημήτριος Κουρμουλάκης, ὁ Μιχαὴλ Μαλικούτης, ὁ Ἰωάσαφ ὁ καὶ Ξεπατέρως καλούμενος, ὁ Ἀστρινὸς Χατζιδάκης, ὁ Κωνσταντῆς Λέκκας, ὁ Μιχαὴλ Κόρακας, ὁ Ἀποστόλης Καρατάρης καὶ ἄλλοι, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχον ἐνωθῆ ὁ Τσουδερός καὶ ὁ Μοσχοβίτης, τοῦ Ἀμαρίου Ἐνδικαιτώμενοι δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ μὲν περὶ τὴν ὑψηλόκρημον Ἴδην, οἱ δὲ περὶ τὸν ὑψηλόφον Κόφφινον καὶ εἰς τὰ παρακείμενα ὄρη, ἐπεχείρουον ἐκεῖθεν ἐκ συνεννοήσεως πολλῶν τὰς ἐπιθέσεις των καὶ κατὰ συνηθρισμένων πολλῶν Τούρκων. Οὕτως ἐπέδραμον ἀμφοτέρωθεν εἰς τὰ χωρία Γρηγοριὰν καὶ Κισσόν, ὅπου ἐθανάτωσαν πολλοὺς τῶν ἐκεῖ πολεμίων, κυριεύσαντες ὄπλα πολλῆς τιμῆς ἄξια καὶ ἄλλα διάφορα λάφυρα. Τοιουτοτρόπως ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τῶν εἰς τὸ χωρίον Πανασσὸν ἠθροισμένων Τούρκων· διὰ νὰ ἐπιφέρωσιν ὅμως οὗτοι καὶ πλειοτέραν φθορὰν εἰς τοὺς ἐκεῖ, προαπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι πρότερον τὸν ἐν τῷ χωρίῳ Πύργον. Ἀνελάθει λοιπὸν τὸ ἔργον πρωταγωνιστοῦ ὁ τολμητίας Ἀστρινός. Ἐφιππος δὲ διέδραμε μετὰ 3 ἄλλων ὁμοίως ἐφιππων ἐν πλήρει ἡμέρᾳ τὴν εὐρεῖαν πεδιάδα τῆς Γορτύνης πρὸς τὸ εἰρημένον χωρίον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ νομισθῶσι μακρόθεν ὡς Τούρκοι οἱ τρέχοντες, μεχρισοῦ διὰ τοιαύτης ἀπάτης καταλάβωσι τὸν Πύργον. Κακῆ ὅμως τύχῃ ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ δύο Τούρκων πλησίον τοῦ πύργου ἰσταμένων· μολονότι δὲ οἱ σύντροφοὶ του ἀμέσως τότε ἤρχισαν νὰ περιστρέφονται διὰ νὰ σωθῶσιν, ὁ Ἀστρινὸς ὅμως ἔτρεχε μὲ τὴν αὐτὴν τόλμην διὰ νὰ εἰσελθῆ εἰς τὸν πύργον, ἔρημον σχεδὸν ὄντα κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ὡς προγνωρίζων ἐξ ἀκριβοῦς κατασκοπεύσεως τὰ κατ' αὐτόν· ἀλλ' ἐνῶ ἐπλησίαζε σχεδὸν πρὸ τῶν θυρῶν, ἐχθρική σφαῖρα διηυθύνθη ἐκ τοῦ πύργου πρὸς τὸ μέτωπόν του, καὶ ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου νεκρὸς παρευθὺς χαμαί, διασωθέντων τῶν λοιπῶν. Οὕτως ἀπωλέσθη ὁ ἀτρόμητος πολεμιστῆς Ἀστρινός τὸ 38 περίπου

ἔτος τῆς ἡλικίας του ἄγων, γενόμενος θῦμα παραλόγου ὀρμῆς, ὁ πάντοτε σχεδὸν ἀριστεύων εἰς μάχας, καὶ ἐπίφοβος κατασταθεὶς εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Ἄν καὶ ἔματαιώθη οὕτω τὸ προμελετηθὲν σχέδιον κατὰ τῶν ἐν Πανασσῶ πολεμίων, δὲν ἔμειναν ὅμως καὶ ὄλως διόλου ἀτιμώρητοι οἱ Τοῦρκοι διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀστρινουῦ· διότι ἀναφανεῖς ἀμέσως οἱ περὶ τὸν Νιότην, τὸν Ξεπατέραν, τὸν Λέκκαν καὶ ἄλλοι κεκρυμμένοι εἰς παρακείμενόν τι χωρίον διὰ νὰ ἐξορμήσωσιν ἐκεῖθεν ἅμα καταληφθέντος τοῦ πύργου, ἐπέπεσαν ἐναντίον τῶν τυχαίως τότε τῆδε κάκεισε διεσκορπισμένων ἐχθρῶν· ἐφόνευσαν τότε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, κατέσφαξαν τοὺς εἰς τὸ χωρίον ἐκείνον τυχόντας, καὶ οὕτως ἐπανῆλθον εἰς τὰς ὀρεινὰς θέσεις των, περίλυποι διὰ τὴν στέρησιν τοιοῦτου συναγωνιστοῦ.

Ἄπειρα δὲ τοιαῦτα συνέβαινον καθεκάστην σχεδὸν καὶ εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῆς Κρήτης. Ὁ Κ. Λέκκας, ὁ Γ. Ρομάνος, ὁ Δ. Διμπρίτης, ὁ Ν. Μπακέρης (1) καὶ ἄλλοι τινὲς περιέτρεχον τὰς ἐπαρχίας Γορτύνην, Χερρόνησον, Ἀρκαδίαν καὶ ἄλλα μέρη ἑπιποιοὶ καὶ πεζοί, ἐνσπείροντες τὸν φόβον εἰς τοὺς ἐκεῖσε διαμένοντας πολεμίους. Ἄν καὶ περιέπεσόν ποτε καὶ αὐτοὶ εἰς νυκτερινὴν ἐνέδραν 100 περίπου Τοῦρκων περὶ τὸ Καστέλι τῆς Χερρονήσου, ἐσώθησαν ὅμως ὅλοι παραδόξως· διότι ὀρμήσας Ξιφήρης χωρὶς νὰ πτοηθῆ εἰς τὸ τυχαῖον ἐκεῖνο συμβάν ὁ Λέκκας, διεσκόρπισε τοὺς ἐνεδρεύοντας, φονεύσας καὶ 2 ἐξ αὐτῶν· ὀμοθυμαδὸν δ' ἐπίπεσαν τότε καὶ οἱ λοιποί, ἐφόνευσαν ἄλλους 6, πληγώσαντες καὶ 4· καὶ οὕτως ἐξῆλθον οὗτοι νικηταὶ προφανοῦς κινδύνου, εἰς ὃν ἀπροσδοκῆτως περιῆλθον.

Ἐπεχείρουν λοιπὸν καὶ οἱ Τοῦρκοι τοιαύτας νυκτερινὰς ἐπιδρομὰς, πρὸς τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης πλειοτέρας μάλιστα, διηρημένοι καὶ αὐτοὶ εἰς λόχους ἢ σωματεῖα. Ὑπεκρίνοντο δὲ οὗτοι ἔμπροσθεν τῶν ὑποτεταγμένων, ὅτι ἦσαν ὑποχρεωμένοι ὑπὸ τῆς Ἐξουσίας νὰ προστατεύωσιν ἐκείνους καὶ τὰ κτήματά των ἀπὸ τὰ ἀ-

1) Ὁ Ἄναγν. Συμιανὸς ὁ Τουρνιέζος καὶ ἄλλοι ἐν Ριζοκαστρῷ ἢ Ἀρκαδίᾳ.

δικήματα τῶν ὀπλοφόρων Ἑλλήνων, διὸ καὶ ἐξέδραμον μὲν ὑπὸ τῷ πρόσχημα νὰ κακοποιῶσι τοὺς τοιοῦτους, ἔπραττον δὲ ἀνάνδρως ὄλον τὸ ἐναντίον· διότι καὶ διὰ νὰ ἐπιδεικνύονται εἰς τοὺς λοιποὺς ὁμοθησκούς των, καὶ διὰ νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἀκόρεστον δίψαν, ἣν εἶχον τοῦ νὰ χύνουν ἀνεξαίρετως αἷμα χριστιανικόν, ἐθυσίαζον ἀόπλους ἐξ ἐκείνων, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἐξήρχοντο ὡς ὑπερασπισταί, μὴ τολμώντες ἢ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκδικηθοῦν ἐνόπλους, καὶ ἐπανεκαίμπτον ἐπευφημούμενοι. Ἐν δὲ ἐκ τῶν πολλῶν ἐστὶ καὶ τὸ ἐξῆς.

Ἐξελθόντες τοῦ Ἡρακλείου Τοῦρκοι τινες ὑπ' αὐτὸ τὸ πρόσχημα, εἶχον σχεδιάσει νὰ ἐπιτεθῶσιν εἰς Βραχάσι χωρίον τῆς ἐπαρχίας Μιραμπέλου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ φονεύσωσι καὶ τὸν ἐκεῖσε τυχαίως διατρίβοντα ἐπίσκοπον τῆς Σιτειάς. Πραειδοποιηθέντες ὁμως περὶ τούτου οἱ περὶ τὸν Λιμπρίτην καὶ Λυκοσταυριανόν, προκατέλαβον ἐν νυκτὶ τὴν Γέφυραν, τὴν οὖσαν πρὸς τὰ Μάλια χωρίον τῆς Χερροννήσου, ὅθεν ἐμελλον νὰ διαβοῦν οἱ Τοῦρκοι, ὡς καὶ ἐπέτυχον εἰς τὸ ἐπινοημά των· διότι μετ' ὀλίγον ἤρχισαν καὶ νὰ προχωροῦν οὗτοι κατὰ τὸ μέσον τῆς νυκτὸς ἐπὶ τῆς Γεφύρας· τοὺς ἐκτύπησαν λοιπὸν αἰφνιδίως τότε οἱ ἐνεδρεύοντες· ἐφόνευσαν 5 ἐξ αὐτῶν, πληγώσαντες καὶ 2, τῶν λοιπῶν τραπέντων δρομαίως πρὸς τὸν αἰγιαλόν. Καταδιωκόμενοι ὁμως καὶ αὐτοί, τινὲς μὲν βοηθούμενοι ἀπὸ τὸ σκότος, διέφυγον τῆδε κάκεισε τὸν κίνδυνον, οἱ δὲ ριφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν 5 ἢ καὶ 6, ἐσκοτώθησαν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς ὀρμήσαντας καὶ ἐν αὐτῇ Ἑλλήνας.

Πόσα δὲ τοιαῦτα κατῴρθωσεν εἰς τὸ διάστημα τούτου καὶ ὁ πoadάρχης τοῦ Λασηθίου Καζάνης; Παραλείποντες τὰ πολλὰ, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν μόνον τὸ ἐξῆς.

Διέτριβε τότε Τοῦρκος τις ὁμως εἰς Βρούσας χωρίον τοῦ Μιραμπέλου Σκυλόραχος ἐπωνυμούμενος διὰ τὴν σκληρότητα τῶν ἡθῶν του. Ἄν καὶ ἐφρουρεῖτο οὗτος ἐκεῖ καὶ ὑπ' ἄλλων ὀπαδῶν πολλῶν, προφυλαττόμενος ἀπὸ ἀντεκδίκησιν τῶν πρὸς τοὺς χριστιανούς συχῶν κακουργημάτων του, ὁ Καζάνης ὁμως ἀπεφάσισεν ἅπαξ νὰ σώσῃ τὸν τόπον ἀπ' αὐτόν· ὅθεν καὶ ἐπιτεθεὶς ἐν νυκτὶ μὲ τοὺς περὶ αὐτόν εἰς τὸ ρηθὲν χωρίον, ἐφόνευσεν τὸν Σκυλόραχον, καὶ 10

ἄλλους Τούρκους μετ' αὐτοῦ, τρέψας εἰς φυγὴν τότε καὶ τοὺς λοιπούς.

Ὡς ἐκ τούτων λοιπὸν καὶ τῶν παρομοίων συμβαινόντων καθ' ἑκάστην σχεδὸν εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, εἶχε καταντήσει μεγάλη ἡ φθορὰ εἰς τοὺς Τούρκους ἐπὶ τοῦ κλεπτοπολέμου λεγομένου, πλειότερα ἢ ἂν ἐγένετο ἐκ τοῦ συστάδην ὁ πόλεμος καὶ φανερά· διότι οἱ Τούρκοι τότε ἐνῶ δὲν ἐξουσίαζον ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς καὶ αὐτὰ τὰ κτήματά των, ἐφθείροντο αὐτοὶ μᾶλλον χωρὶς νὰ φθείρουν τόσον καὶ τοὺς ἀντιπάλους των, ὥστε καθ' ὅλον τὸ διετές τοῦτο διάστημα ἐλογίσθησαν οἱ φονευθέντες ἐξ αὐτῶν πλέον τῶν 1,700, ὡς ὠμολόγησαν κατόπιν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι Τούρκοι.

Καὶ ὡς ἐκ τῆς πολυχρονίου λοιπὸν συνηθείας τοιοῦτου πολέμου, καὶ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου, τὸν ὁποῖον μετεχειρίζοντο εἰς τὰς ἐπιθέσεις των οἱ ὀπλοφόροι, εἶχον ἀποδώσει οἱ ἐν Κρήτῃ Τούρκοι ὡς καὶ οἱ ἄσπλαι Χριστιανοὶ καὶ διαφόρους εἰς αὐτοὺς ἐπωνυμίας· ὅθεν καὶ οἱ μὲν περὶ τὴν Κυθωνίαν οἰκοῦντες, ὠνόμασαν τοὺς εἰς ταῦτα τὰ μέρη περιφερομένους ὀπλοφόρους *Καλησπέρηδες*, ἐκ τοῦ ὅτι, ἀρχομένης τῆς νυκτός, ἔκρουον τὰς θύρας οὗτοι μὲ τὸ σύνθημα «*καλησπέρα*» καὶ ἐπιστίνετο τότε κατὰ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Οἱ δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ τῆς Κρήτης μέρη, ἀπεκάλουν τούτους *Παταξίαις*, ἐκ τοῦ ὅτι, πατάσσοντες καὶ αὐτοὶ ὡς καὶ οἱ πρῶτοι τὰς θύρας, ὡς φίλοι δῆθεν, εἰσέπιπτον, ἅμα ἀνεψφθεισῶν, ἐξολοθρευταί· ἐκάλουν δ' ἐνίοτε ἅπαντας τούτους καὶ μὲ γενικὸν ὄνομα *Γραμβουσιανούς*.

Τοιαύτη τις διαρκὴς καὶ ἀθεράπευτος κατάστασις ἔκαμνεν εἰς τοὺς Τούρκους ἀβίωτον τρόπον· τὸν βίον· διότι ὄχι μόνον δὲν ἠδύναντο νὰ παρουσιάζωνται οὗτοι ὡς κύριοι τῶν ἑαυτῶν κτημάτων, ἀλλὰ καὶ ἡ ζωὴ των ἦτο πάντοτε ἐπισηφαλὴς. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐπέχαιρον ἐπὶ τῇ καταστάσει ταύτῃ· διότι διατελοῦντες οὗτοι καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἑμμεθρήσκων ὀπλοφόρων, τοὺς μὲν ὑβριστὰς καὶ τυράννους των ἐξεδικοῦντο δι' ἐκείνων εὐκόλως, τὰς δὲ τουρκικὰς ἰδιοκτησίας ἐκαρποῦντο μετὰ τῶν ὀπλοφόρων δικαιολογημένως.

Ἐτρεχε δὲ καὶ ὁ Μουσταφᾶς, ὡς εἶπομεν, ἀπὸ τόπου εἰς τόπον διὰ νὰ τιμωρῇ τοὺς Γραμβουσιανούς· ἀλλὰ μήπως ἦσαν οὗτοι εἰς

ἐν ἧ καὶ δύο μέρη; ἅπανα ἡ Κρήτη ἦτο τότε καταπλακωμένη ὑπὸ τοιούτων. Ἡπέλει λοιπὸν ἐκεῖνος τοὺς καθ' ὑπόκρισιν ὑποτεταγμένους διὰ νὰ καθησυχάσωσιν αὐτοὶ οὗτοι τὰς ταραχάς· ἀπή-
 τουν δὲ παρ' αὐτῶν καὶ οἱ κτηματῆραι Τοῦρκοι δι' ἀπειλῶν τοὺς
 καρπούς των. Πρὸς ἀμφοτέρους ὁμως τούτους ἐδίδετο ἐκ μέρους τῶν
 ἀύπλων Ἑλλήνων προχείρως ἢ ἐξῆς ἀπάντησις. «Σώσατε καὶ ἡμᾶς»,
 τοῖς ἔλεγον, «ἀπὸ τοῦς Γραμβουσιανοῦς, οἱ ὅποιοι ἀρπάζουσι καὶ
 αὐτὸν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων μας χωρὶς νὰ ἠμπορῶμεν νὰ τοῖς ἐ-
 ναντιωθῶμεν· κινδυνεύει δὲ ἀπ' αὐτοὺς τούτους καὶ ἡ ἰδία μας
 ζωὴ, καὶ χωρὶς ὄπλα δὲν δυνάμεθα νὰ τοὺς καταδιώξωμεν», καὶ
 ἕτερα τοιαῦτα.

Ἀποτυχῶν λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς καὶ διὰ τῶν μέτρων τούτων νὰ
 καθησυχάσῃ τὸν τόπον, ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ τὸ κατορθώσῃ,
 εἰὰν ἤθελε καταθλίψει ἄλλως πως καὶ τοὺς Σφακιανοῦς.

Ἐξελθὼν λοιπὸν πάλιν εἰς Κεφαλῆδας, ἐπροσπάθει ἐκεῖ ἐπ' ἄλ-
 λοις λόγοις πολλοὺς τῶν προκρίτων καὶ καπεταναίων αὐτῶν, τινὰς
 δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου. Πεισθέντες δ' ἐκεῖνοι καὶ εἰς τὴν συμ-
 βουλήν τοῦ Μαστροσπηφᾶκη, ἐπαρουσιάστησαν προθύμως ὅλοι ἐκεῖ.
 Ὁ δὲ Μουσταφᾶς, καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὸ ἔμμισθον τοῦτο ὄργα-
 νόν του, εἶχε προσδιωρισμένην τὴν καταδίκην ἑνὸς ἐκάστου ἐξ ἐκεί-
 νων. Ἐπειδὴ συλλαβόντες ἀμέσως οἱ στρατιῶταί του, ἀπήγαγον
 εἰς τὴν εἰρκτὴν τοῦ φρουρίου Κυδωνίας τὸν Ροῦσον Βουρδουμπᾶν,
 τὸν Πρωτοπαπᾶν Σφακιῶν Γεώργιον, τὸν Πωλογεωργάκην, τὸν Πω-
 λιὸν Πρωτοπαπαδάκην, τὸν Ρουσακήν καὶ Παπαμανούσον Χούρ-
 δους· τὸν δὲ Ἰωάννην Σακίρην ἀρχηγὸν τῶν Κεφαλιανῶν, ἀνδρα
 ἐπίσημον καὶ ἔμπειρον στρατιωτικὸν ἀπακεφάλισεν εὐθὺς ἐκεῖ μετὰ
 τριῶν ἄλλων. Ταύτοχρόνως δὲ συνέλαβε καὶ δύο ἢ τρεῖς Λακκιώ-
 τας, καθὼς καὶ τοὺς δύο ἀδελφοὺς τοῦ Μανώλη Κοκκολάκη ἐκ τοῦ
 χωρίου Πρασσῆ τῆς Κυδωνίας, ρίψας καὶ τούτους εἰς τὴν αὐτὴν
 εἰρκτὴν.

Ἄλλ' ἐκατόρθωσεν ἄρα γε ὁ Μουσταφᾶς, ὅ,τι διανοήθη; οὐδα-
 μῶς· διότι καὶ ἡ πρὸς τοὺς εἰρημένους ἀπάτη του εἶχε διεγείρει
 μᾶλλον κατ' αὐτοῦ τὴν δικαίαν τῶν Κρητῶν ἀγανάκτησιν, ἢ καὶ
 ἰδυσφόρον ἅπαντες διὰ τὴν μέχρι τοῦδε ἀδιαφορίαν τῶν ἀρχηγῶν

Σφακιανῶν, τὴν ὁποίαν ἐδείκνυον ὡς πρὸς τὸν γενικὸν ἀγῶνα. Ἄντι λοιπὸν νὰ ἐλαττώσῃ μὲ τοῦτο τὰς ταραχάς, ἤβλησεν αὐτὰς ἐπιμύλλον· διότι οἱ Καλησπερίδες καὶ Παταξίαι ἐπολλαπλασιαζόντο τότε, ἔχοντες παράδειγμα τὴν εἰρημένην τοῦ Μουσταφᾶ ἀπάτην, οὐδὲ ἐφρόντισαν πλέον περὶ τῶν φυλακισθέντων, οἵτινες ἀνωφελῶς ἐμεμφιμοίρουν τότε ἐν τῇ εἰρῆτῃ.

Ἄπωλεσθησαν ὅμως καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο καὶ ἐκ τῶν ὀπλοφόρων Κρητῶν ὑπὲρ τοὺς 100· διότι καὶ οἱ Τούρκοι εἶχον ἀρχίσει ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐνεργῶσιν ἐνέδρας· καὶ εἶχον συστήσει καὶ αὐτοὶ ὡς εἶδομεν τοιαῦτα σωματεία, τὰ ὁποῖα καὶ ἐκάλουν αὐτοὶ Ζουρίδας, ἐξ ὧν τὸ μᾶλλον ἐνεργητικώτερον ἦτο τὸ τοῦ Ρεθυμνίου Ὁθωμανοῦ Ἀλπάνη. Δὲν ἠδύναντο ὅμως καὶ νὰ ἀπομακρύνωνται τῶν φρουρίων τόσον πολὺ αἱ Ζουρίδες τούτων· διότι δὲν εὕρισκον καὶ ὑποστήριξιν εἰς τὰ χωρία ὡς τὰ Ἑλληνικὰ ἀποσπάσματα.

Τοιοῦτοτρόπως εἶχον ἀπωλεσθῆ ἕως 20 κατὰ τὸ ἀκρωτήριον Μελέχα μετὰ τοῦ σωματάρχου των Λεωνίδα Κοπέτου Κεφαλήνος, ἀνδρὸς ἀξίου καὶ ἐμπείρου στρατιωτικῷ, καὶ ἄλλοι ἄλλαχοῦ· ὁ δὲ Μουτσογιάννης ἐξεληθὼν τὴν 9 Μαρτίου 1827 εἰς Τηγάμιον μετὰ δύο ἄλλων Κρητῶν, περιέπεσεν εἰς τουρκικὴν ἐνέδραν, ὅπου καὶ ἐφονεύθησαν.

Ὁ Ἰωάννης Μουτσάκης ὁ καὶ Μουτσογιάννης ἐπικαλούμενος, ἦτο γέννημα τοῦ ὄρεινου χωρίου τῆς Κυδωνίας Κάμποι λεγομένου· ἐκ νεαρῆς τοῦ δὲ ἡλικίας ἠγάπα τὸ ὀπλοφορεῖν, καὶ τοι αὐστηρῶς ἀπηγορευμένον ὑπὸ τῶν κρατούντων Τούρκων.

Ὅτε δὲ οἱ χριστιανοὶ Κρήτες εἶχον προσκληθῆ εἰς τὰ ὄπλα τῷ 1812 ὑπὸ τοῦ τότε διοικητοῦ τῆς Κυδωνίας Χατζῆ Ὁσμάν Πασᾶ διὰ νὰ τὸν συνδράμωσιν εἰς τὴν καταδίωξιν τοῦ ἀπειθήσαντος Μεχμέτ Γιανίτσαρη καὶ τῶν 400 περίπου ὀπαδῶν του, συναθροισθέντων ἀπάντων εἰς τὸ χωρίον Κάινα τοῦ Ἀποκορώνου, ὁ Μουτσογιάννης ἔδειξε τότε γενναϊότητα καὶ εὐτολμίαν, διὸ καὶ εὐνοήθη ὑπὸ τοῦ ρηθέντος Πασᾶ. Ἐκτοτε ὅμως ἀπεδήμησε καὶ οὗτος εἰς Ἀσίαν, ἅμα ἀναχωρήσαντος καὶ τοῦ Πασᾶ, διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν θηριώδη ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων διὰ τὰς πράξεις του ἐκεῖνας. Ἐκεῖ δὲ διαμείνων, ἠνώθη μετὰ τοῦ Ζερβοῦ, τοῦ Τσελεπῆ, τοῦ Ἀνδρακοῦ,

τοῦ Λακκλιώτου καὶ ἄλλων μισοτουράνων Ἑλλήνων. Ἄμα δ' ἐκράγισις τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, μετέβη μετὰ πολλῶν εἰς τὴν νῆσον Σάμον, ὅπου ἦτον ἀποκαταστημένος καὶ ὁ πρεσβύτερός του ἀδελφός. Ἦνδραγάθησε δὲ μάλιστα ἐκεῖ, πολεμήσας μετὰ τῶν λοιπῶν ἐναντίον τῶν πρώτων εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην ἀποδόντων Τούρκων τὸ 1821.

Ἐπειτα μετέβη ἀμέσως μετὰ τῶν εἰρημένων καὶ εἰς Κρήτην ἅμα ἐγερθείσης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐκεῖ. Ἠρίστεισε πολλάκις εἰς μάχας, καὶ ἦτον ἀγαπητός εἰς ὅλους διὰ τε τὴν ἀνδρίαν καὶ στρατιωτικὴν του ἀρετὴν· ἦτο δὲ μάλιστα διὰ τὰ πλεονεκτήματά του ταῦτα ἀδιαχώριστος καὶ εἰλικρινέστατος φύλαξ καὶ φίλος τοῦ μακαρίτου Σήφρακα. Τὸν Μουτσογιάννην ἐλυπήθησαν ὅλοι οἱ Κρήτες, καὶ ὅσοι ἄλλοι τὸν εἶχον γνωρίσει. Ἐτελεύτησε δὲ τὸ 46 ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἄς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὰ περὶ Γραμβούσης. Ἀποῦ ὁ Μουσταφᾶς ἀπώλεσε πᾶσαν ἐλπίδα νὰ καθησυχάσῃ καὶ διὰ μέσου τῆς εἰρημένης φυλακίσεως τὰς ταραχὰς τῆς Κρήτης, αἵτινες μάλιστα πῦξανον, κατέφυγε τελευταῖον καὶ εἰς ἄλλα μέτρα τὰ ἐξῆς. Διὰ μὲν τοῦ ἐν Χανίοις διαμένοντος τότε Πρωτοσυγγέλου Κυδωνίας Ἀρτεμίου (1) ἐπροσποιήθη ν' ἀπειλήσῃ ἀναφανδὸν τοὺς ἐν Γραμβούσῃ, νὰ ἐπιδειχθῇ δὲ καὶ φιλάνθρωπος πρὸς ἐκείνους, διὰ τοῦ Μαστροσηφάκη δὲ ἐνήγει ταυτοχρόνως ἐν κρυπτῷ τὰς δολιότητας. Ὑπεχρέωσε λοιπὸν οὗτος τότε τὸν πρῶτον νὰ γράψῃ πρὸς τοὺς ἐν Γραμβούσῃ τοιαῦτα.

• Χριστιανοὶ εὐρισκόμενοι εἰς Γραμβούσαν, σᾶς εὐχομαί. Λυποῦμαι, ἀδελφοί μου, ὅτι σᾶς μωραίνει ἀκόμη ἡ τύχη, ὥστε νὰ ἐπιμένετε ἀσυλλογίστως εἰς τὸ ὀλέθριον φρόνημα τῆς ἀποστασίας, τὸ ὅποτον μέλλει δυστυχῶς νὰ ἐπιφέρῃ καὶ τὸν τέλειον ἀφανισμόν σας, εἰάν δὲν μεταμεληθῆτε ἕως αὐτοῦ ἔχετε καιρὸν, καὶ ἀποστραφῆτε τὴν

(1) Καὶ οὗτος εἶχεν φυλακισθῆ τῷ 1821 μετὰ τοῦ μακαρίτου ἐπισκόπου Κυδωνίας Καλλινίκου, ὑποστάς τὰ δεινὰ καὶ αὐτὸς τῶν τρομακτικῶν ἐκείνων ἡμερῶν· διέμεινε δ' ἔκτοτε μὲ τοὺς Τούρκους, ὅτε καὶ ἀνέβη ἔπειτα καὶ τὸν ἐπισκοπικὸν ἐκεῖνον θρόνον.

ὁδὸν ταύτην τῆς πλάνης σας. Δὲν πρέπει κατ' οὐδένα τρόπον νὰ φροντίζετε, τί κάμνουν εἰς ἄλλα μέρη οἱ ἀποστάται. Σεῖς χρεωτεῖτε νὰ φροντίζεται περὶ τῆς ἰδικῆς σας σωτηρίας καὶ περὶ τῆς ζωῆς τῶν τέκνων σας. Ἐντὸς ὀλίγου περιμένονται ἰδῶ στόλοι τῆς Αἰγύπτου καὶ Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὅποιοι μέλλουν νὰ σᾶς πολιορκήσουν αὐτοὶ μὲν διὰ θαλάσσης, τὰ δὲ στρατεύματα διὰ ξηρᾶς, ὥστε νὰ σᾶς βιάσῃσι νὰ παραδοθῆτε καὶ νὰ χαθῆτε.»

«Ὁ Μουσταφάμπεης εἶναι φιλόνηθρωπος, καὶ γνωρίζω καλῶς, ὅτι δὲν θέλει τὸ κακὸν σας· ὅθεν ἀπὸ χριστιανικῆν ἀγάπην κινούμενος, σᾶς συμβουλεύω καὶ ἐγὼ νὰ προλάβητε τὰ φρικτὰ δυστυχήματα, τὰ ὅποια σᾶς περιμένουν, ἐὰν πρότερον ἐκουσίως δὲν κατεθέσατε τὰ ὅπλα, καὶ ὑποταχθῆτε εἰς τὸν Ἐψηλότατον Βέην μας.

«Καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι φυλακισμένοι Καπεταναῖοι μὲ παρακάλεσαν νὰ σᾶς γράψω περὶ τούτου· καὶ πρὸς τούτοις νὰ λάβετε συμπάθειαν εἰς τὰ βάσανα, τὰ ὅποια σήμερον ὑποφέρουν ἐξ αἰτίας σας.»

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ ἴδιος Μουσταφᾶς ἐπέδωκε τὸ ρηθὲν ἔγγραφον εἰς τινὰ Κισσαμίτην νὰ τὸ φέρῃ εἰς Γραμβούσαν, παραγγείλας αὐτῷ νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν ἀπάντησιν πρὸς τὰ γραφόμενα. Τί δὲ ἀπεκρίθησαν ἐκεῖνοι τότε: «Ὅτι, ἀφοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν εἰς τὰ ὅπλα διὰ νὰ ὑπερασπισθῶσιν μὲ ταῦτα τὴν ζωὴν τῶν ἀπὸ τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων καὶ τὴν ζωὴν τῶν τέκνων τῶν, ἔχουν τώρα ἀπόφασιν καὶ ν' ἀποθάνωσι μὲ αὐτὰ· καὶ ὅ,τι ἂν φοβερῶσι μὲ τόσους στόλους, περιμένετε νὰ φθάσῃ ἐντὸς ὀλίγου καὶ ὁ Κόχραν εἰς τὴν Ἑλλάδα· εἰμποροῦν δὲ νὰ πληροφορηθῶσι καὶ οἱ Τούρκοι, τί κατῴρθωσεν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς καὶ ἀλλαχοῦ.

Τοιαύτη ἦτον ἡ ἀπάντησις τῶν Γραμβουσιανῶν· ἀλλὰ διατί ἀνέφερον οὗτοι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Κόχραν; Διότι ὁ ναυτικός ἐκεῖνος Ἄγγλος εἶχε τῷντε φήμην διὰ τὴν ὑπὲρ τῶν Ἰσπανικῶν ἀποικιῶν σύμπραξίν του (1). Εἶχε δὲ τότε προσκληθῆ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ διευθύνῃ τὰς ναυτικὰς δυνάμεις τῆς· διὰ τοῦτο ἠθέλησαν καὶ αὐτοὶ τότε ν' ἀντιτάξωσιν εἰς τὸν φοβερισμόν τοῦ Μουσταφᾶ

(1) Ὅρα ἀπομνημονεύματα Σπηλιᾶ. Βιβλ. Β'. σελ. 454.

τὸν Κόγγραν. Ἐὰν δὲ δὲν κατώρθωσεν ὁ ἄνθρωπος οὗτος μετὰ τὴν ἀφιξίν του οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τῶν ὅσα ὁ μακαρίτης Ἄστυγξ ἔπραξε μὲ ἐν καὶ μόνον ἀτμόπλοιοι, «τὴν Καρτερίαν,» καὶ μὲ ὄχι τῶσα μέσα, ὅσα κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ὁ Κόγγραν, ἡ φήμη ὅμως τῆς μελλούσης παρουσίας του ἐπροξένησε ζωηροτάτας ἐλπίδας εἰς τοὺς πάσχοντας τότε Ἕλληνας, καὶ τοὺς ἐνίσχυσεν, ὥστε καὶ νὰ ἐγκαρτερήσωσι.

Καὶ οὕτω μὲν ἐπεδείκνυτο τότε ὁ Μουσταφᾶς διὰ τοῦ εἰρημένου Πρωτοσυγγέλου· διὰ δὲ τοῦ Μαστροσηφάκη ἐνήργει ἐν κρυπτῷ ἄλλως. Ὁ Μαστροσηφάκης προσκολληθεὶς ἀπαξ τῷ Μουσταφᾶ, ἔλαβε πραγματικῶς καὶ συστηματικὸν μῖτος ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας, ὑπὲρ ἧς ἐμόχθουν καὶ ἐδεινοπάθουν τότε ὅλοι οἱ Κρήτες καὶ λοιποὶ Ἕλληνες. Ὑπεκρίνετο μὲν οὗτος ὅτι ἐδάκρυν, αἰσθανόμενος λύπην, ὡς ἔλεγεν, ἐπὶ ταῖς νέαις τῶν χριστιανῶν συμφοραῖς, ἐδολιεύετο ὅμως ἀσυνειδότως καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς πατρίδος του παντοιοτρόπως. Διότι ὄχι μόνον διὰ τῶν προσπαθειῶν του παρέπειθε τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Σφακίων, καὶ ἠμπόδιζε δι' αὐτῶν τὴν δευτέραν ἐπανάστασιν, τοὺς ὁποίους καὶ ἐπ' ἐσχάτων, ὡς εἶπομεν, ἔσυρεν εἰς τὴν εἰρικήν, ἀλλὰ καὶ ἔγραφεν εἰς οἰκείους, καὶ φίλους του περιτρέχων καὶ αὐτὸς παντοῦ, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συνδέσῃ καὶ ἐπίβουλον ἐταιρίαν ἐναντίον τῆς Γραμβούσης, ἣτις ἐχρησίμευε τῶντι ἡ σωστικὴ Κιβωτὸς διὰ νὰ μὴν ἐξολοθρευθῶσι κατ' ἐκείνας τὰς περιστάσεις ὅλως διόλου ἄπαντες οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης, καὶ τὴν ὁποίαν ἐκράτουν τότε ὡς καταφύγιον, ἐνεργοῦντες ἐκεῖθεν τὸν πόλεμόν των μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θέλουσιν ἀπολαύσει τέλος πάντων καὶ αὐτοὶ τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα τῶν ἀπέιρων ταλαιπωριῶν καὶ θυσιῶν των, ἐὰν ἀφιλάνθρωπος πολιτικὴ μετὰ ταῦτα δὲν διέστρεφε τὸν τόσον δίκαιον καὶ ἀνεκτίμητον ἀγῶνά των. Ἄλλ' ὑπήκουον οἱ Κρήτες εἰς τὰς πονηρὰς εἰσηγήσεις τοῦ Μαστροσηφάκη; οὐδαμῶς. Πανταχόθεν μάλιστα ἀπεκρούοντο καὶ περὶ τούτου προτάσεις αὐτοῦ μὲ περιφρόνησιν· διότι καὶ οἱ πάντες θεώρουν εἰς τὴν ἀνώμαλον ἐκείνην κατάστασιν ὡς σωτήρᾳ των τὸν ἀσφαλῆ ἐκεῖνον τόπον. Καὶ ὅτε πρὸς τούτοις ἐπροσπάθησεν οὗτος νὰ συστήσῃ τοιαύτην ἐταιρείαν ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ καὶ ἐν τῇ Γραμβούσῃ αὐτῇ, παραινῶν τοὺς ἀ-

πλουστέρους δι' ἐπιστολῶν «ὅτι ὠφελιμώτερον ἦτο» ὡς ἔλεγε, «διὰ τὴν ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν νὰ συνεργήσωσιν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Γραμβούσης, καὶ καταπαύσῃ οὕτως ἡ ἐξολοθρευτικὴ διὰ τοὺς χριστιανούς ἐπανάστασις, παρὰ ἐὰν ἔκτιζον πολλοτάτας ἐκκλησίας.» Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀπέχθεια τοῦ Μαστροσηφάκη κατὰ τῆς Γραμβούσης.

Ἄλλ' ἀπέφυγεν ἄρ' γε καὶ αὐτὸς μέχρι τέλους τὴν θεῖαν δίκην διὰ τὰς ἀντιχριστιανικὰς αὐτοῦ προσπαθείας; ὄχι· διότι, διὰ ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς συμπατριώτας του τῆς ἀδίκου μομφῆς ὡς πρὸς τὴν ἀτιμον διαγωγὴν τοῦ Μαστροσηφάκη, ὁ στρατιωτικὸς Μανουῆσος Πρωταπαπαδάκης ἀπεφάσισε νὰ τὸν φονεύσῃ· καὶ τὸν ἐφόνευσε διαβαίνοντα περὶ τὸ χωρίον Ἀκύφου, ὅτε ἐξάπεστάλη ἐκ Χανίων διὰ νὰ ἐνεργήσῃ παντὶ σθένει τὴν θέλησιν τοῦ Μουσταφᾶ κατὰ τῆς Γραμβούσης.

Ἀπέτυχε λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς τότε τοῦ σχεδίου του καὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς ρηθείσας ἐνεργείας· διὸ καὶ μετ' ὀργῆς πολλῆς ἦλθε πάλιν μετ' ὀλίγον ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Κιμᾶρου, ὅπου καὶ διέμεινε 5 ἢ 6 ἡμέρας μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, ἀπειλήσας ἐκεῖθεν ἐκ νέου τὴν Γραμβούσαν. Ὅσον ὅμως ἐφάνη οὗτος ὅτι ἐπεβουλεύετο τὴν Γραμβούσαν διαφοροτρόπως, τοσοῦτον πλείοτεροι Παταξίαι καὶ Καλησπερίδες ἐξηγέρθησαν ὀρμητικώτεροί εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη ὡς ἐκ τούτου ν' ἀποσυρθῇ ταχέως καὶ αὐτὸς ἐκεῖθεν, φοβηθεὶς μὴν ἤθελεν ἐγερθῆ ὡς ἐκ τοῦ κινήματος τούτου καὶ ὅλη ἡ Κρήτη εἰς τὰ ὄπλα, ἢ καὶ ἐπιδράμωσι κατ' αὐτοῦ, καὶ οὕτω τῶ ἐμποδίσωσι τὴν ἐπιστροφὴν ἐκεῖθεν, ἐὰν κατελάβανον τὸ στένωμα τῆς Κακῆς λεγομένης Σκάλας.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ Γραμβούσα, περιμάχητος καὶ εἰς τοὺς μὲν καὶ εἰς τοὺς δὲ διὰ τὴν πολεμικὴν τότε κατάστασιν τῆς Κρήτης. Κατεπτόησαν μὲν οἱ ἐκεῖσε καταφυγόντες τοὺς ἀτιθάσσους Τούρκους, διέσωσαν δὲ καὶ τοὺς ὑποταχθέντας αὐθις ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ γενικοῦ ἐξολοθρευμοῦ, ὅστις ἐπέκειτο καθ' ἐκάστην εἰς τὰς κεφαλάς των. Ἄλλ' οὐδὲν καλὸν ἀμικτον κακοῦ· διότι καὶ οἱ Γραμβουσιανοὶ ἐν τῷ μεταξύ ὑπέπεσαν εἰς ἄτοπα, τὰ ὅποια δὲν δυνά-

μεθα, εἰμὴ νὰ κατακρίνωμεν· διὰ τοῦτο καὶ θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα ὅσον τὸ δυνατόν μὲ ἀκρίβειαν τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν.

Οἱ Κρήτες, ὡς εἶναι πασιδῆλον, μὴ ὄντες ὅλως διόλου ναυτικοί, ἀπέζων ἐν αὐτῇ ὀλόκληρον σχεδὸν ἔτος μὲ μόνα τὰ κατὰ ξηρὰν ἐχθρικά ὡς εἶδομεν λαφυραγωγῆματά των. Διὰ νὰ διευκολύνωνται δὲ οὗτοι καὶ εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν ἀναγκαιῶν ἐκ Ναυπλίου, ὅπου εἶχε τότε τὴν ἔδραν τῆς ἡ Κυβέρνησις, καὶ μὲ τὴν ὁποίαν εἶχον μεγάλην ἀνάγκη ν' ἀνταποκρίνωνται τακτικῶς· νὰ εὐκολύνωνται δὲ προσέτι καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ των ἐπιχειρήματα, ἐφρόντισαν οἱ ἐν Ναυπλίῳ μείναντες Κρήτες δι' ἐκποιήσεώς τινων ἱερῶν ἀμφίων, ἀνηκόντων εἰς τὸ κοινὸν τῆς Κρήτης, καὶ εὐρεθέντων τότε ἐκεῖ, ὡς καὶ ἐξ ἰδίων αὐτῶν συνεισφορῶν ν' ἀγοράσωσι τὴν γολέταν τοῦ Ἀντωνίου Ἡλιοῦ Κασίου, ἐπὶ συμφωνίᾳ νὰ ἔχη καὶ οὗτος συμμετοχὴν εἰς αὐτήν· προσέτι δὲ νὰ πλοιαρχῇ ὁ ἴδιος, τὸ δὲ πληρωμὰ του ὅλον νὰ σύγκηται ὡσαύτως ἀπὸ Κασίους ναύτας. Ἐφοδιασθεῖσα λοιπὸν ἡ γολέτα καὶ μὲ τακτικὰ ἔγγραφα τῆς Κυβερνήσεως ὡς καταδρομικῆ, κατέπλευσεν ἐξ ἀρχῆς εἰς Γραμβούσαν, ἐκτελοῦσα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐκεῖ ἐπιτροπῆς τακτικῶς ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸν διττὸν τοῦτον σκοπὸν.

Κακῶς ὅμως δαίμων εἶχε φέρει κατὰ τὸν Ἰούλιον ἢ Αὐγούστον τοῦ 1826 εἰς τὸν λιμένα τῆς Γραμβούσης πειρατικὸν τι Μίστικον Ψαριανοῦ τινος Σαμφῶν ἐπονομαζομένου. Ἀποβιβάσθέντες λοιπὸν ἐπὶ τῆς νήσου οἱ ναῦται, ἰσχετίσθησαν μὲ τινας ἀργούς των ἐκεῖ Κρητῶν. Καίτοι δὲ τῆς ἐπιτροπῆς ἐνεργησάσης νὰ ἐκδιωχθῇ τάχιστα ἐκεῖθεν τὸ ρηθὲν πειρατικόν, κατώρθωσαν ὅμως νὰ ἔμβωσιν εἰς αὐτὸ καὶ 4 ἢ 5 τῶν ἀργῶν Κρητῶν, καίτοι ἀπείρων ὡς εἶπομεν τῶν κατὰ θάλασσαν. Ἀποπλεύσαντες δὲ τότε πρὸς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Κρήτης παράλια, ἀπήντησαν πλοῖον ὑπὸ Εὐρωπαϊκὴν σημαίαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν διευθυνόμενον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀφαιρέσαντες ποσὸν τι διαφόρων ἐμπορευμάτων, ἐπανῆλθον ἐκεῖθεν εἰς Γραμβούσαν· διότι οἱ ναῦται του ἤλπισαν τότε καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῶν συμπλητῆρων Κρητῶν, διὰ τοῦτο καὶ εἶχαν προσπαθήσει δι' ἐπιτηδείου τρόπου νὰ συμπαραλάβωσιν αὐτοὺς καὶ μετόχους τῆς πράξεώς των. Ἦρχισαν λοιπὸν νὰ διανέμωνται φανερά τότε ἐν Γραμβούσῃ καὶ

τὰ ἐκ τῆς πειρατείας, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἑαυτοὺς καὶ ἄλλους τοιοῦτους ἀργούς Κρητας εἰς τὸ πειρατικὸν ἔργον, γὰρ καταστήσωσιν οὕτω τὴν Γραμβοῦσαν κοινὸν ὄρηπτήριον τῶν πειρατῶν.

Πολὺς ὅμως καὶ μέγας ἔγεινε θόρυβος καὶ τότε μεταξὺ Γραμβουσιανῶν, τινῶν μὲν καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ πλοίῳ τότε εὐρεθέντων Κρητῶν, πλείστον δὲ καὶ καταφερομένων. Ἡ δ' ἐπιτροπὴ ἴσχυσε διὰ τῶν τελευταίων καὶ ν' ἀποπέμψῃ κακῶς ἐκεῖθεν τὸ πειρατικόν· διότι καὶ ἅπαντες σχεδὸν θεώρησαν τὴν πράξιν ἐκείνην ὡς προσβάλλουσαν τὸν τόπον, διὸ καὶ ἐπερίμενον ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων πολεμικῶν πλοίων τιμωρίαν αὐτῶν.

Διαγενομένων δ' ἐν τῷ μεταξὺ ὀλίγων ἡμερῶν, εἶχεν ἐλλειμένισαι ἐκεῖ καὶ ἕτερον πειρατικὸν Μίστικον τοῦ Κασίου Γιούλιου. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ κατῴρωσε καὶ τότε νὰ ἐκδιώξῃ καὶ τοῦτο κακῶς, μεταχειρισθεῖσα πάλιν ὅλους τοὺς καπεταναίους καὶ τοὺς πλειοτέρους τῶν στρατιωτῶν, αἱ ὅποιοι ἀπεστρέφοντο ταῦτα ἀποφεύγοντες νὰ ἐνοχοποιήσωσι τὴν ἐλευθέραν Γραμβοῦσαν διὰ τοιούτων πράξεων, ὅτε τὰ τοιαῦτα ἐπράττοντο ἀλλαχοῦ ἴαυστόλως. Κατῴρωσεν ὅμως ὁ διαληφθεὶς πλοίαρχος νὰ παραλάβῃ καὶ πλειοτέρους τότε Κρητας· αἱ δὲ Κρητες οὗτοι ἐπανακάμψαντες μεθ' ἡμέρας ἐκ τῆς νήσου Κιμῶλου, ὅπου ἀπεβιβάσθησαν, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ ἐκ τῆς πειρατείας λάφυρα, διὰ τῶν ὁποίων διηρέθιζον οὗτοι τότε πολλοὺς τῶν ἐν Γραμβοῦσῃ πεινῶντων, ἐπιδεικνύμενοι ἔμπροσθέν των τὰ τοιαῦτα. Ἐπροσπάθησε δὲ καὶ τότε ἡ ἐπιτροπὴ νὰ τοὺς περιορίσῃ, ἢ καὶ νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ ὅλως διόλου ἐκεῖθεν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη· διότι εἶχε διαδοθῆ δυστυχῶς τότε ἡ διαφθορὰ καὶ εἰς πλειοτέρους τῶν μέχρι τοῦδε ἀδιαφθόρων Κρητῶν· ἕνεκα τῆς συρροῆς ἐκεῖ τότε καὶ τῶν ἐξ ἄλλων ναυτικῶν νήσων περιτριμμάτων, ἅτινα καὶ συνετέλουν εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ στυγεροῦ ἐκείνου ἔργου· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη τότε ἡ ἐπιτροπὴ ν' ἀναφέρῃ τὰ καθέκαστα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐξαιτουμένη τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ, ὥστε ἂν ἔν καὶ μόνον ἐκ τῶν πολεμικῶν ἐστέλλετο τότε ἐκεῖ, ἦτον εὐκλωτάτον νὰ ἐμποδίσῃ τὴν παραιτέρω πρόοδόν του.

Τοιαύτη ἦτο ἡ γέννησις τῆς ἐνεργηθείσης τότε πειρατείας ἐν τῇ Γραμβοῦσῃ. Ἀμέτοχοι ἦσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον τοιούτων πράξεων ὡς

εἴπομεν οἱ Κρήτες, ἂν καὶ ἡ ἀπαραδειγματίστος δυστυχία τοῦς εἶχε καταντήσει ἰλλεινοῦς, μένοντας ἐπὶ ἀγόνου καὶ περιορισμένου νησιδίου. Ἀτιμωρήτου ὅμως δυστυχῶς μεινάσης, ἐπόμενον ἦτον ὅτι ἡ ναυτικὴ ἀναρχία ἐμελλε νὰ διαδοθῇ καὶ εἰς τὸ πλήρωμα τῆς γαλέτας τοῦ ρηθέντος Ἀντωνίου Κασίου, ἂν καὶ μέχρι τοῦδε ἐπὶ ὀλόκληρον σχεδὸν ἔτος εἶχε διατηρήσει αὐτὸς χαρακτῆρα τιμίου καταδρομῆως· διότι παραπλεύουσα αὕτη τὰ ἀρκτικά τῆς Κυδωνίας παραλία ὡς καταδρομική, μεθ' ἧς συνέπλεον καὶ Κρήτες τινες, ἀπήντησε Σαρδικὸν πλοῖον καταγόμενον εἰς τὸν λιμένα τῶν Χανίων. Ἄν καὶ ὁ πλοίαρχος εἶχε τὸ δικαίωμα ὡς τακτικὸς καταδρομῆως νὰ ἐμποδίσῃ τοῦτο νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς πολιορκούμενον λιμένα. Ἡ καὶ νὰ τὸ ἀπαγάγῃ εἰς τὸ ἕδρευον τότε ἐν Ναυπλίῳ ἑλληνικὸν δικαστήριον ἐπὶ τῶν λειῶν, οἱ συμπλωτῆρες ὅμως διχονοήσαντες τότε, ἀφῆρσαν ἐκ τοῦ πλοίου ἀκριτῶς 4,000 περίπου τάλληρα.

Μίγας θόρυβος εἶχεν ἐγερθῆ καὶ διὰ τοῦτο εἰς Γραμβούσαν καὶ αὐτὴ δ' ἔτι ἡ ἐγκατεστημένη φρουρά, ταλαιπωρουμένη τότε ἔνεκα καθυστερήσεως μισθῶν καὶ τροφῶν, εἶχεν ἀποστατήσῃ σχεδὸν ὄχι μόνον κατὰ τῆς ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν νέων πειρατῶν, ὥστε καὶ κατώρθωσε ν' ἀρπάσῃ ὅσα χρήματα ἐκ τούτων ἀνήκον κατὰ τὴν ἰδέαν τῶν εἰς τὸ κοινὸν τῆς Κρήτης ὡς ἐκ τῆς ἐκποιήσεως τῶν εἰρημένων ἀμφίων, καὶ ὅσα πρὸς τούτοις ἀνήκον εἰς τοὺς διαμένοντας εἰς Ναύπλιον ἐκ τῶν συνεισφορῶν τῶν ὡς εἴπομεν διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ πλοίου. Μὲ προφανῆ κίνδυνον ἐτόλμησε τότε ἡ ἐπιτροπὴ νὰ διαλύσῃ τὴν ὀχλαγωγίαν, ἢ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τὸν πλοίαρχον διὰ τὴν παράνομον πράξιν του. Οἱ δὲ συμμετοχοὶ τῆς γαλέτας ἠγανάκτησαν τόσον κατὰ τοῦ πλοίαρχου, ὥστε καὶ εἰς ἐξ αὐτῶν ὁ Ἀντωνιάδης, ἐπ' ὀνόματι ταῦ ὁποίου εἶχον ἐκδοθῆ ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὰ ἔγγραφα τοῦ πλοίου, εὑρεθείς διὰ δημόσιον ὑπηρεσίαν τότε εἰς Νάξον, διεμαρτυρήθη τὴν 21 Σεπτεμβρίου, ἅμα μαθὼν τὸ γεγονός πρὸς τὴν καθεστῶσαν τότε ἐκεῖ Ἐφορίαν ὡς δημοσίαν ἀρχὴν ἐναντίον τῆς πράξεως τοῦ πλοίαρχου· τῆς διαμαρτυρίας ταύτης ἐστάλη ἀντίγραφον καὶ πρὸς τὴν ἐν Γραμβούσῃ ἐπιτροπὴν, ἥτις καὶ τὸ ἐκοινοποίησε πρὸς τὸν ρηθέντα πλοίαρχον καθὼς καὶ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν.

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἠδυνήθη ἡ Κυβέρνησις τότε νὰ περιστείλῃ ταῦτα, ἢ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἐνόχους διὰ τὰς τότε γενικὰς δυσχερεῖς περιστάσεις, κατάρθρωσαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ν' ἀγοράσωσι καὶ ἄλλα τινὰ πλοῖα εἰς Γραμβοῦσαν, ὥστε καὶ ἤρχισαν ἐκεῖ νὰ ἐνεργῶσι τοῦ λοιποῦ πλείοτερα πειρατικὰ τολμήματα. Τὰ δὲ πλοῖα ὅλα εἶχον πάντοτε καὶ πλοιαρχοὺς καὶ ναύτας μὴ Κρήτας, παρελάμβανον ὅμως καὶ τινας Κρήτας ὀπλοφόρους. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ ἀνέφερε συχνὰ περὶ τούτου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ πρὸς τὸν ἤδη φθάσαντα εἰς Ἑλλάδα Κόγγραν. Ἐνήργουν ὡσαύτως οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Κρητῶν, διὰ νὰ ἔλθῃ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Κόγγραν εἰς Γραμβοῦσαν ν' ἀφαιρέσῃ τὰ πειρατικὰ, καθὼς καὶ ἤλθε μετὰ καιρὸν. Δυστυχῶς ὅμως, ὅτε ἐπαρουσιάσθη καὶ αὐτὸς ἀπέναντι τῆς Γραμβούσης μετὰ τὴν ἑλληνικὴν φρεγάταν «ἡ Ἑλλάς», καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν καὶ τινες πεφοβισμένοι ἐκ τῶν Γραμβουσιανῶν διὰ νὰ παραδώσωσι τὰ πλοῖα, ἀντὶ νὰ πράξῃ, ὅτι ἐνήργουν οἱ ρηθέντες, ἐπιζήσαντες ὅτι καὶ ἡ ἐμφάνισις του ἐμελλεν ἀδιστακτικῶς νὰ καταπαύσῃ τὸ κακόν, τούναντίον τὸ ἐνεψύχωσεν ἡ ἀδιαφορία καὶ ὁ τρόπος του, διότι χαιρετίσας τότε τὸ φρούριον μετὰ κανονοβολίας, καὶ ἀντιχαιρετηθεὶς ἀπεμακρύνθη, παραγγείλας μόνον νὰ μὴ κακοποιῶσιν ἀνθρώπους εἰς τὰ συλλαμβανόμενα πλοῖα. Τί ἠδύνατο λοιπὸν ἡ ἐπιτροπὴ τότε, καὶ οἱ ἀπαρεσκόμενοι εἰς τὰ τοιαῦτα νὰ πράξωσιν ἐν καιρῷ τύπων δυσχερεστάτων περιστάσεων, ἀφοῦ μάλιστα ἀπέβαλον οἱ πειραταὶ καὶ τὸν φόβον ὡς ἐκ τῆς εἰρημένης ἀτιμωρησίας ;

Διεπράχθησαν λοιπὸν καὶ εἰς Γραμβοῦσαν τοιαῦτα κατακριτέα ἐγκλήματα πολλὰ μέχρι τέλους τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου τοῦ 1827 ὑπὸ περιτριμμάτων τοιούτων ὡς εἶπομεν καὶ ἄλλων ναυτικῶν νήσων, τὰ ὅποια εὗρισκον κατὰ κακὴν τύχην προστασίαν ὑπὸ παρομοίων ἀνθρώπων καὶ ἐκ τῶν Κρητῶν ἐκεῖ· διότι οἱ ἀληθῶς στρατιωτικοὶ ἐξ αὐτῶν ἄνδρες κατεγίνοντο καθ' ὅλον τὸ διάστημα ὡς εἶδομεν εἰς τὸ νὰ πολεμῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος των. Ἐτιμωρήθησαν ὅμως καὶ ταῦτα ὡς θέλομαι διαλάβει προΐοντες, ἀλλ' ἢ ἐκ τῆς τιμωρίας, βλάβη προσέγεινεν εἰς μόνους τοὺς Κρήτας· διότι οἱ λοιποὶ ἐπραξάν ἀσυστόλως ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν, ἤρπασαν αὐτοί, καὶ ἐν καιρῷ ἀνάγκης ἀπέδρασαν ἀτιμωρη-

τοι. Τοιαῦτα τὰ παθήματα ἐκείνων, ὅσοι δὲν προνοοῦσι καὶ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς ὅσα ἐπιχειροῦσιν. Ἐκτὸς δὲ τούτων προσέτριψαν τὰ τοιαῦτα καὶ μῶμον εἰς τὸν ἀξιοπρεπῆ στρατιωτικὸν χαρακτήρα ὄλων τῶν Κρητῶν· διότι ἀσύνετοι, ἢ μᾶλλον ἐχθροὶ κρίναντες ἐπιπολαίως περὶ αὐτῶν εἰς τὰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις, προσέβαλον τοῖς πολλοῖς δι' εὐκαίρην τινὰς ὡς καὶ τὸν πολυετῆ γενικὸν ἔνδοξον ἀγῶνα τῶν Κρητῶν.

Τῷ δὲ ἔτει 1827 εἶχον παραστήσει εἰς τοὺς Κρήτας Κάσιοι τινες τὸ εὐάλωτον τῆς Σπιναλόγκας, οἵτινες καὶ ἠσπάσθησαν ἀσμένως τὴν ἰδέαν, διὰ τοῦτο καὶ ἐσπευσαν ἀμέσως νὰ ἐνεργήσωσι τὸ περὶ ταύτης κίνημα· διότι καὶ ὡς ἐκ διαφόρων ἄλλων περιστάτικῶν, καὶ ὡς ἐκ τῆς φήμης πρὸ πάντων, ἣτις ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ κυκλοφορῇ εὐχαρίστως ἐν Ἑλλάδι, ὅτι συνθήκη Εὐρωπαϊκὴ ἐμελλεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐξασφαλίσῃ ὅπωςδήποτε δικαιώματά τινα ὑπὲρ τῶν μαχομένων Ἑλλήνων, ἦσαν ἠναγκασμένοι καὶ αὐτοὶ νὰ εὐρεθῶσιν ἐν πλήρει ἐπαναστάσει εἰς τοιαύτην περίστασιν, καὶ οὐχὶ νὰ πολεμῶσι τοὺς ἐχθροὺς των κατὰ τὸν μέχρι τοῦδε κλεπτικὸν τρόπον, ἀλλ' ἀναφανδὸν τοῦ λοιποῦ καὶ ἐκ τοῦ συστάδην. Διὸ καὶ ἔκριναν λίαν ἀναγκαῖον νὰ προκαταλάβωσι καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην θέσιν ὡς χρησιμωτάτην διὰ τ' ἀσφαλίσωσι καὶ ἐκεῖθεν τὸν μέλλοντα ἀγῶνά των, περὶ ἧς καὶ ὁ Ἰωάννης Στιαχὸς Κοντὸς ἐπικλούμενος ἔλεγε καὶ ἐπανεῖλεγε καὶ αὐτὸς συχνὰ νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὡς καὶ ὁ Μαυράκης περὶ Γραμβούσης.

Τὸ δὲ ἐπιθαλάσσιον ταύτης φρούριον ἤθελεν ἔχει τότε τσαούτην ροπήν εἰς τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματα τῶν Κρητῶν κατὰ τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη, ὅσῃν ἔχει καὶ τὸ τῆς Γραμβούσης κατὰ τὰ δυτικὰ· διότι ἀμφότεραι αἱ μικραὶ αὗται νῆσαι εἶναι ὄχυρα καὶ σχεδὸν ἀπόρθητοι· διὰ τοῦτο ὅσον χρήσιμος ἠανεδείχθη ἡ μία κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην, τοσοῦτον ἤθελε φανῆ καὶ ἡ ἑτέρα πρὸς τὸ μέρος τῆς. Καὶ καθὼς τὸ ἐπὶ τῆς Κισιάμου μικρὸν φρούριον δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ ἅμα κυριευθείσης τῆς Γραμβούσης, οὕτω καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Ἰεραπύτνου σεσαθρωμένον ἦν καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάλογον θέσιν μὲ τὸ τῆς Κισιάμου κείμενον, δὲν ἠδύνατο ἄλλως παρὰ νὰ

πέση καὶ αὐτὸ μετὰ μακρὰν καὶ ματαίαν ἀντίστασιν εἰς τὴν ἔξου-
σίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ἐκκοινοποίησαν λοιπὸν οἱ Κρήτες οὗτοι τὴν ἀπόφασίν των ταύ-
την καὶ πρὸς τινὰς τῶν πληρεξουσίων Κρητῶν, τῶν εὐρισκομένων
τότε εἰς τὴν ἐν Τροιζῆνι ἐθνικὴν συνέλευσιν, διὰ νὰ ἐνεργήσωσι καὶ
αὐτοί, ὅ,τι δυνατὸν περὶ τῆς ἐκστρατείας. Ὅθεν καὶ ἀφοῦ κατῶρ-
θωσαν νὰ παραχωρηθῇ ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ποσὸν τι ἐκ τῶν
προσόδων καὶ τότε τῶν νήσων διὰ ναύλους πλοιαρίων, ἅτινα ἔμελ-
λον νὰ τοὺς μεταφέρωσιν, ἐξαπέστειλαν παρευθὺς καὶ εἰς τὰς δια-
φόρους νήσους τὸν Γεώργιον Καλλέργην, Δημήτριον Χρυσάφοπουλον
καὶ Ἀντώνιον Μαρουλιανόν, οἵτινες καὶ διέθεσαν ὅσον τὸ δυνατὸν
μυστικῶς τοὺς ἐν αὐταῖς διατρίβοντας Κρήτας, συναθροισθέντας ἐπ'
αὐτῷ εἰς τὴν νῆσον Νάξον.

Ἀσχολουμένων ὅμως τῶν Κρητῶν περὶ τὰ τοιαῦτα, ἔφθασεν εἰς
Ἑλλάδα τότε καὶ ὁ περιμενόμενος Κόγγρακ, ὅστις ἀπεδείχθη πα-
ρευθὺς καὶ στόλαρχος ὡς καὶ ὁ ἕτερος Ἄγγλος Τσοῦρτζ, στρατάρ-
χης τῆς Ἑλλάδος, διαρκούσης τῆς ἐθνοσυνελεύσεως.

Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι εἶχον στρέψει ἀμέσως καὶ τὴν πρώτην των
προσοχὴν, ὅπως δυνηθῶσι ν' ἀπαλλάξωσι τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου
τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, πολιορκουμένην καὶ πάσχουσαν τότε
δεινῶς ὑπὸ τῶν πολυπληθῶν ὀρδῶν τοῦ Κρουταχῆ, διὸ καὶ ἤρχισαν
ἐν τῷ ἄμα νὰ γίνωνται μέγιστα προπαρασκευαὶ περὶ τούτου, καὶ
πολλὴ συνάθροισις πανταχόθεν Ἑλλήνων στρατιωτῶν.

Ἡ δὲ Κυβέρνησις γνωρίζουσα τὴν ἐν Νάξῳ συνάθροισιν τῶν Κρη-
τῶν, τοὺς ἐπροσκάλεσε νὰ ἔλθωσι καὶ αὐτοὶ εἰς Ἀθήνας· τοῖς ἔ-
γραψε δὲ καὶ ὁ Κόγγρακ, ὅτι θέλει τοὺς συνδραμεῖ εἰς τὸ ἐπιχει-
ρημὰ των, ἅμα διασκεδασθέντος τοῦ περὶ Ἀθηνῶν κινδύνου. Μετε-
φέρθησαν λοιπὸν τότε ἐκ Νάξου καὶ ἕως 200 ἐκλεκτοὶ στρατιωτι-
κοὶ Κρήτες κατὰ τὸν Ἀπρίλιον εἰς τὸ ἐν Πειραιεῖ ἑλληνικὸν στρα-
τόπεδον.

Ἄλλως ὅμως σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἄλλως ἀποθαί-
νουσι πολλάκις τὰ πράγματα· διότι γενομένων πολλῶν πολλα-
χοῦ τότε συγκρούσεων εἶχεν ἀπολέσει εἰς ταῦτα ἡ Ἑλλάς καὶ τὸν

ἐμπειρότερόν της στρατηγόν Καραϊσκάκην (1)· τὴν δὲ 23 Ἀπριλίου κατὰ τὴν τότε γενομένην ἀποφασιστικὴν ἐπίθεσιν μὲ πολλὴν ὀρμὴν ὅλου τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων περὶ τῶν λόφον τοῦ μουσείου τοποθετημένων ἀπολέσθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι γενναῖοι ἀρχηγοί, πλείστοι Ἕλληνες στρατιῶται, καὶ ἕλοι σχεδὸν οἱ Κρήτες ἐκλεκτοὶ καὶ μάχιμοι ἄνδρες, ὥστε μόλις 23 ἐξ αὐτῶν ὡς ἐκ θαύματος διασώθησαν.

Ἀπέτυχον λοιπὸν γενικῶς οἱ Ἕλληνες τότε ἢ ἀποσοβήσωσι τὸν κίνδυνον ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπέτυχον ὁμοῦ καὶ οἱ Κρήτες ὡς ἐκ τούτου ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν των, αἵτινες καὶ ἔπαθον οὕτω ζημίαν ἀκαταλόγιστον διότι εἰάν κατώρθωναν οὗτοι νὰ γείνωσι τότε κύριοι τῆς στρατιωτικῆς θέσεως τῆς εἰρημένης νήσου, ὅπερ ἦτο σχεδὸν ὡς βέβαιον διὰ τὴν τότε κατάστασιν της, οὐδὲ ἢ κατόπιν σημαντικῆ ἐκστρατεία τῆς Μινώας ἢ Μιραμπέλου ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἢ θελεν ἀποτύχει, τὰ δὲ πράγματα τῆς Κρήτης ἠδύναντο βεβαίως νὰ λάβωσι τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον τροπὴν, συζητουμένων μετ' ὀλίγον καὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰς τὸ συμβούλιον τῶν κραταιῶν Συμμάχων, ὅτε ἔγεινε καὶ ἀρκετὴ φιλονικία περὶ Κρήτης.

Μεταξὺ δὲ τῶν φονευθέντων Κρητῶν, ἔπεσε τότε καὶ ὁ Δημήτριος Κουρμουλάκης, ἀνὴρ ἐπ' ἀγαθότητι καὶ φιλοπατρῖα διατρέφας, καὶ ἀριστος τρώντι μαχητῆς· ἔπεσεν ὁ συνετὸς Μανώλης Ρουστιμιανὸς Ρεθύμιος, ὁ ἀτρόμητος Κικυράκης βωβός, ὁ Θεόδωρος Νικηφοράκης, ὁ καὶ Ταμπακολογάκης ἐπικαλούμενοι Κυδωνιάται, ὁ Γεώργιος Καλαμαρῆς Ἡρακλειώτης, ὁ Μιχαὴλ Πλεύρης Ἀνωγειανός, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἐμπειροὶ στρατιωτικοί, καὶ πολλὰκις εἰς τὰς ὑπὲρ πατρίδος των μάχας ἀριστεύσαντες. Ἠχμαλωτίσθη δὲ, μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ σώματος τούτου Δημήτριος Καλλέργης, ὅστις ἤθελε γείνει καὶ αὐτὸς θῦμα τότε, εἰάν δὲν ἐφρόντιζεν ἔπειτα ὁ ἀδελφός του Νικόλαος νὰ τὸν λυτρώσῃ ἀντὶ πολλῶν χρημάτων, ἀφοῦ τοῦ ἀπέκοψαν οἱ ἐχθροὶ τὸ ἐν τῶν ὤτιων.

Ἐν παρόδῳ δὲ θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα καὶ περὶ τοῦ Κόγγραν,

(1) Ἴδε περὶ τούτων ἱστορίαν τοῦ Τρικούπη βιβλ. Δ', τελ. 150 καὶ ἐφεῖς.

ἄσα μόνον ἀνάγονται εἰς τὰ πράγματα τῆς Κρήτης. Ἄμν φθάσαντος τούτου εἰς Ἑλλάδα, διεδόθη ἐξ ἰδίων αὐτοῦ λόγων, ὡς ὁμολόγησε καὶ αὐτὸς ὁ Τομπάζης, ὅτι αἱ μεγαλείτεροι προσπάθειαι τοῦ περιφήμου τούτου ναυτικοῦ θέλουσι γείνει ὑπὲρ Κρήτης. Διὸ καὶ ὅτε ἀνήγγειλεν ὁ Κωνσταντῖνος Λίμνιος παρευθεὶς ἐν Γραμβούσῃ πρὸς ἐκεῖνον, ὅτι τὰ τῆς Γραμβούσῃς πλοῖα εἶχον συλλάβει περὶ τὴν νῆσον Γαυδὸν δύο πολεμικὰ νεοκαυπηγημένα τοῦ Μεχμεταλῆ ἐν Μασσαλία, ἐξάπέστειλεν ἐκ τοῦ Πόρου μετὰ σπουδῆς κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς διακκινήσιμου ἑβδομάδος ἐκείνου τοῦ ἔτους τὸν Τομπάζην αὐτὸν μὲ δύο γολέτας πολεμικὰς ὡς σχετικώτερον τῶν Κρητῶν νὰ παραλάβῃ τὰ πλοῖα. Ἐπέστειλε δὲ τότε καὶ πρὸς τοὺς Κρήτας ὁ Κόγγραχν ἔγγραφον λίαν περιποιητικόν, εἰς τὸ ὅποσον ἐξέφραζε τὰς αὐτὰς σχεδὸν περὶ Κρήτης ιδέας. Εἶχε δὲ καὶ ἰδίαν ἐντολὴν παρ' αὐτοῦ ὁ Τομπάζης νὰ ἀνερευνήσῃ τότε περὶ τῆς καταστάσεως τῶν φρουρίων Σούδας καὶ Χανίων, ὅστις καὶ μετὰ σπουδῆς διεπυνθαινέτο τοὺς εἰδημονεστέρους περὶ αὐτῶν.

Ὁ Τομπάζης, ἂν καὶ ἀπέτυχεν εἰς τὴν κυρίαν ἀποστολὴν περὶ τῶν συλληφθέντων πλοίων, ὡς ψευδοῦς οὔσης τῆς περὶ τούτων ἀγγελίας, συνεχάρη ὅμως ἐν Γραμβούσῃ τοὺς πάντας, ἐσκίρτησε δὲ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ὡς φιλοκρῆς καὶ πραγματικῶς φιλόπατρις διὰ τὴν μέλλουσαν ἀπελευθέρωσιν ὑπὸ τοῦ εἰρημένου ἀνδρός τοῦ ὠραίου τούτου τόπου, προσειπὼν πρὸς βεβχώσιν τῶν λεχθέντων, ὅτι καὶ τὰ πλοῖα τὰ κατασκευαζόμενα τότε ἐν Πόρῳ ὑπὸ τοῦ Κόγγραχν μὲ διαφόρους πυρπολικὰς μηχανὰς, ἤθελον χρησιμεύσει ἐναντίον τῶν εἰρημένων φρουρίων. Ἐχάρησαν λοιπὸν χαρὰν μεγάλην ἐπὶ τούτοις καὶ οἱ Κρήτες, ἀναμένοντες ἐπὶ πολὺν χρόνον ὡς οἱ Ἑβραῖοι τὸν Μεσσίαν τὸν ὑποτιθέμενον σωτῆρά των. Οἱ δὲ Τούρκοι τῆς Κρήτης εἶχον καταπληγῆ τῶντι τότε καὶ αὐτοὶ διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ ἀνδρός ἐκείνου εἰς Ἑλλάδα, ὅθεν καὶ μικρὰ προσβολὴ ἂν ἐγένετο τότε ὑπ' ἐκείνου κατ' αὐτῶν ἐκ τῆς θαλάσσης, ἤθελεν ἐπιφέρει κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν αἰσια ἀποτελέσματα. « Ἄλλ' ὠδινεν ὄρος, κατὰ τὴν παροιμίαν, καὶ ἔτεκε μῦν », διότι καὶ ὁ στόλαρχος Κόγγραχν οὐδὲν ἄλλο ἔπραξε καὶ διὰ τὴν Κρήτην, εἰμὴ ὅτι εἰσέπλευσε μὲν μετὰ καιρὸν ἄγνωστος εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας

μὲ τὴν Ἑλληνικὴν φρεγάταν «ἡ Ἑλλάς» ὑπὸ σημαίαν Αὐστριακὴν, ἀπέπλευσε, δὲ, ἀφοῦ περιῆλθε περιέργως ὅλον τὸν λιμένα· ὑψώσας δὲ τότε ἐπὶ τῆς φρεγάτας του ἐξερχόμενος τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν μὲ κανονοβολίας, ἔγεινεν ἄφαντος, καὶ οἱ Κρήτες πάλιν ἔμειναν εἰς τὰ κράτα τοῦ λουτροῦ κατὰ τὸ λόγιον, ἐλπίζοντες μόνον.

Ἄς ἔλθωμεν δὲ εἰς τὴν διήγησιν περὶ ἄλλης ἐκστρατείας τῶν Κρητῶν. Εἶχε τέλος πάντων κοινοποιηθῆ καὶ ἡ ὑπὲρ Ἑλλάδος τῶν Συμμάχων συνθήκη τῆς 6 Ἰουλίου, δι' ἧς ἐδίδαντο ἐλπίδες, ὅτι καὶ οἱ Κρήτες ἔμελλον ν' ἀπολαύσωσι τὴν αὐτὴν τύχην μὲ τοὺς λοιποὺς ἀγωνιζομένους Ἕλληνας· ὅτι καὶ αὐτοὶ εὐρίσκοντο εἰς παρομοίαν διηνεκῆ ἐπανάστασιν, καὶ διότι ἐνωμένη καὶ ἡ Κρήτη δι' ἔθνικῶν ἐπισήμων πράξεων μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ὀλομελείας, περιείχετο ἀείποτε καὶ εἰς ἀπάσας τὰς ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων διαπραγματεύσεις. Παντοῦ δὲ τότε ἐκινουῦντο καὶ αὐτοὶ οἱ ὑποδεδουλωμένοι Ἕλληνες, καὶ εἰς πολλὰ μέρη ἐξαπεστεύλλοντο ἐκστρατείας διὰ νὰ εὐρεθῶσι κατὰ τὴν εὐκταίαν ταύτην περίστασιν ἐν τοῖς ὅπλοις καὶ ἐκεῖνοι.

Οἱ δὲ Κρήτες, οἵτινες μὲ ἀκαταλογίστους θυσίας διηνεκῶς ἐπολέμουν ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τοὺς τυράννους των, ἔπρεπε τότε νὰ μὴ κινηθῶσιν; Οἱ ἐλεύθεροι λοιπὸν Κρήτες εἶχον ἐπιδοθῆ ὅλως διόλου ἀπὸ τὸν Αὐγούστον καὶ Σεπτέμβριον εἰς νέας στρατολογίας καὶ μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος μὲ ἴδια αὐτῶν μόνον ἔξοδα, καὶ δι' αὐτῶν εἶχον μεταφέρει ἕως τότε εἰς Γραμμούσαν περὶ τοὺς 700 τοιούτους στρατιώτας. Ἐπεμελοῦντο δὲ νὰ φέρωσι καὶ τὸ ἀξιόμαχον ἵππικὸν τοῦ Χ. Μιχαῆλ Ταλιάνου ἐξ ἰδίων καὶ τοῦτο ἐξέδων διὰ νὰ ἐξακολουθῆσῃ συστηματικώτερον τότε τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνά των.

Ἐὰν δὲ τις ἐρωτήσῃ καὶ πόθεν εἶχον οὗτοι χρήματα διὰ τόσην σημαντικὴν ἐκστρατείαν, ἐνῶ οὔτε δημόσιον ταμεῖον, εἶχον, οὔτε δημόσια κτήματα ἐκαρποῦντο τότε; Ἡ ἀπάντησις πρὸς ταῦτα, πρόχειρος. Τὸ ζῆφρον τῆς φιλελευθερίας καὶ φιλοπατρίας αἰσθημα, τὸ ὅποιον πάντοτε ἔτρεφον, καὶ τρέφουσιν, ἠλέκτρισε τοὺς ἐλευθέρους καὶ τότε Κρήτας νὰ προσφέρωσι μετὰ προθυμίας ὅ,τι ἕκαστος εἶχε, καὶ ὅπως ἠμπόρεσε νὰ τὸ ἀποκτήσῃ διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς

Πατρίδος των, πράγμα, τὸ ὅποιον λαὸς ἄλλος ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς του καταστάσεως σπανίως ἤθελε πράξει. Εἰμπορεῖ τις δικαίως νὰ ψεῖξη τινὰς τῶν Γραμβουσιανῶν διὰ τὸ ἀτόπημα, εἰς τὸ ὅποιον τοὺς εἶχον ἐξοκειλεῖ ὡς εἶπαμεν αἱ τότε ἀνώμαλοι ἑλληνικαὶ περιστάσεις. Οἱ ὀλίγοι ὅμως οὗτοι, ὡς καὶ πλείοτεροι ἄλλοι, οἱ τρέχοντες καθ' ἡμέραν μετὰ κινδύνων εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, καταδιώκοντες καὶ φονεύοντες τοὺς πολεμίους των, προσέφερον τότε μετὰ ζήλου ὑπὲρ πατρίδος ὅ,τι εἶχον, μείναντες πάλιν ὡς καὶ πρότερον ἔνδεεις.

Προετοιμασθέντες λοιπὸν οὗτοι καλῶς εἰς Γραμβουῖσαν, ἔκριναν καταλληλότερον ν' ἀποβιβασθῶσι τότε εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης· διότι καὶ αἱ τροφαὶ διὰ τὸν στρατὸν ἦσαν ἐκεῖ ἀφρονώτεραι, καθὼς καὶ διὰ τὸ περιμενόμενον ἱππικόν· καὶ διότι προσέτι ὁ Μουσταφᾶς ἠναγκάζετο νὰ διαμένῃ τὸν περισσότερον καιρὸν εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, ὥστε νὰ φοβιζῆ ἐκ τοῦ πλησίον διὰ τῆς παρουσίας του, μὴ τυχὸν ἤθελον ἀποστατήσῃ τῶν μερῶν τούτων οἱ κάτοικοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐφοβείτο πλείοτερον. Ἐσπευσαν λοιπὸν οἱ Γραμβουσιανοὶ νὰ προειδοποιήσωσι περὶ τούτου καὶ τὰ ἐκεῖ περιφερόμενα ἔνοπλα σώματα τοῦ Καζάνη, τοῦ Νιώτου καὶ ἄλλων.

Περὶ τὰς ἀρχὰς λοιπὸν τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἀπεβιβάσθησαν ἐκ 10 ἢ 12 Γραμβουσιανῶν πλοίων ἕως 1500 στρατιῶται Κρήτες καὶ ἐπίκουροι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰωάννου Χάλη εἰς τὸν λιμένα Ἁγίου Νικολάου τῆς ἐπαρχίας Μινώας. Ἠνώθη δὲ παρευθὺς μετ' αὐτῶν τότε ἐκεῖ ὁ Καζάνης, ὁ Κωσταντῆς Στακάκης καὶ Γρηγόριος ὁ Κομητιανὸς μὲ τοὺς περὶ ἑαυτοῦς· ὁ δὲ πρῶτος εἶχε λάβει τὴν φροντίδα νὰ προμηθεύσῃ καὶ τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὸν στρατὸν εἰς τὸ χωρίον Κριτσάν, ὅπου καὶ ἀμέσως ἐπροχώρησαν. Τὴν δὲ ἐπιούσαν ἐκινήθησαν ἀθρόοι ἐκεῖθεν διὰ νὰ κτυπήσωσι τοὺς εἰς τὸ χωρίον Χουμεριάκον 80 εὐρισκομένους Τούρκους, οἱ ὅποιοι μάλις εἶχον ἀναχωρήσει καὶ αὐτοὶ διὰ τὸ Καινούριον χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ὅπου συνηθροίζοντο καὶ οἱ τῆ δε ἀρκείας διεσπαρμένοι· ἔτι ἄλλοι Τούρκοι διὰ τὴν αἰφνιδίαν ἐμφάνισιν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅπου διέμενε καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Μασλούμης Καρακάσης καλούμενος. Οἱ Τούρκοι εἶχον ἐκλάβει κατ' ἀρχὰς ἐπιδρομικόν τὸ κίνημα καὶ τῶν νέων τούτων ἀντιπάλων, ἀποβιβασθέντων· διὸ καὶ ἔσπευδον νὰ δια-

σωθῶσιν ἐπὶ τοῦ περόντος, περικλεισθέντες 295 μετὰ τοῦ Κρακίση εἰς τὴν ἐκεῖσε ὄχυράν οἰκίαν του. Οἱ Ἕλληνες ὁμῶς ἔτρεξαν κατ' αὐτῶν εὐθύς, τοὺς ἐπολιόρησαν στενῶς ἀμείσως, καὶ τοὺς ἐπολέμου διηνεκῶς ἐπὶ τέσσαρα ἡμερονύκτια, βιάζοντές τους παντοτρόπως νὰ παραδοθῶσι.

Τὴν δὲ πέμπτην ἡμέραν ἔφθασε πλησίον τοῦ εἰρημένου χωρίου ἐκ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ Λαδοχογλός, Τούρκος ἐπίσημος μὲ 700 περίπου πεζοὺς καὶ ἵππους πρὸς βοήθειαν τῶν περικλεισθέντων, εἰς Καινούριον Χωρίον, φέρον μεθ' ἑαυτοῦ δύο κανόνια καὶ δύο βόμβας. Οἱ πλείότεροι ὁμῶς ἐκ τῶν Ἑλλήνων, τῶν ὑπὸ τὸν Μ. Κεζλήνην, Γ. Κομητιανόν, Γ. Δροκκιανόν, Γ. Δακιανόν, Μ. Καθεικλάν, καὶ Γ. Λούπην ἐκ τῶν Κρητῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐπικούρων οἱ περὶ τὸν Κυριακούλην Ἀργυροκαστρίτην, τὸν Τζωρτζήν Λ. Ὑδρακίον, τὸν Γ. Τσακμάκη καὶ τὸν Φαρμάκη ἐπέδραμον κατ' αὐτοῦ· τὸν περιεκύκλωσαν εἰς παρακείμενόν τινα λόφον· πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου περὶ τὴν μίαν ὥραν ἀπέχοντα, καὶ τὸν ἐπολέμου καρτερικῶς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας. Ἐφόνευσαν δὲ τότε τὸν ἀρχηγόν Λαδοχογλοῦν καὶ 150 ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ Τούρκων, κυριεύσαντες καὶ ἕως 200 διάφορα φορτηγὰ ζῶα.

Νικηταὶ ἦσαν ἐντελῶς οἱ Ἕλληνες τότε· ἠδύνατο δὲ νὰ ἐξολοθρεύσωσιν ἐκεῖ καὶ τοὺς ἐναπολειφθέντας Τούρκους, ἀπελπισθέντες καὶ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀρχηγοῦ των, εἰν ἐπέμενον νὰ τοὺς κρατῶσι δι' ὅλης τῆς νυκτὸς στενῶς περιεκυκλωμένους, μὲ σκοπὸν νὰ ἐπαναλάβωσι παρομοίως καὶ κατὰ τὴν ἐπιούσαν τὴν κατ' ἐκείνων προσβολήν. Ἐπελθούσης ὁμῶς τῆς νυκτὸς, οἱ μὲν ἀπεσύρθησαν πρὸς τὸ χωρίον Καινούριον, οἱ δὲ Τούρκοι μείναντες ἀρύλακτοι, ἔφυγον περὶ τὴν 2 ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον κηκῶς ἔχοντες, καταλιπόντες τὰ κανόνια, τὰς βόμβας, τὰ παλεμεφόδια καὶ τὰς τροφάς των. Ἐπεσαν δὲ ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ 6 ἢ 7 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν περὶ τοὺς δεκατρεῖς.

Ἐπανελθὼν δὲ μετ' ἄλλων ὁ Κομητιανός περὶ τὸ μεσονύκτιον, διὰ νὰ παρατηρήσῃ ἐγγύθεν μετὰ προφυλάξεως, τί ἔκαμον ἐπὶ τοῦ λόφου οἱ Τούρκοι, καὶ εὐρών ἔρημον ἀνθρώπων τὸν τόπον, ἐπροχώρησε κατ' ὀλίγον καὶ ἐπὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ παλαιᾶς ἐκκλησίας, ἐπ'

ὄνοματι τοῦ Χριστοῦ τιμωμένης, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶδον τρεῖς Τούρκους κοιμωμένους καὶ ρέγγοντας, ἀγνοοῦντας μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ἐκεῖθεν ἀναχωρήσεως τῶν λοιπῶν· τοὺς ἐξήγειραν οὗτοι ἡρέμα· καὶ ἔμειναν ἐκστατικοὶ οἱ ἄθλιοι, ὅτε ἐπερωτῶντο ὑπὸ πολεμίων περὶ τῶν ὁμοβρήσκων συστρατιωτῶν των, καὶ περὶ τῆς πρὸ ὀλίγου ἐκεῖσε γενομένης μάχης, ἀποροῦντες μέχρι τινός· καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ἐγκαταλείψεως των. Διηγηθέντες δ' οὗτοι εἰς τοὺς περὶ τὸν Κομητιανὸν τὰ καθέκαστα τῆς μάχης, καὶ ὀνομαστί ἀποκαλέσαντες καὶ τινὰς τῶν φονευθέντων καὶ τραυματισθέντων ἐπισήμων, ἐφανεύθησαν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτοί. Μετέφερον λοιπὸν ἐκεῖνοι τότε εἰς τὸ Καινούριον καὶ τὰ ἐγκαταλειφθέντα εἶδη τοῦ πολέμου, καὶ ἐχάρησαν οἱ Ἕλληνες, ἀπαλλαχθέντες οὕτω τῆς ἐνοχλήσεως τῶν ἐπελθόντων ἐκείνων Τούρκων.

Πόλεμον ἀκατάπαυστον εἶχον ταῦτοχρόνως καὶ οἱ περὶ τὸν Χάλην, τὸν Ι. Κουμήν, τὸν Μ. Κοκκολάκην, τὸν Κ. Στακάκην καὶ Μ. Κουβαρίτην ἐκ τῶν Κρητῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐπικουρῶν οἱ περὶ τὸν Δ. Τσηνον, τὸν Βλαχόπουλον, τὸν Βούλγαρην καὶ Μαχαίραν ἐναντίον τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Καρακάση κακλεισμένων. Εἶχον δ' ἐπιχειρήσει ἐκεῖθεν οἱ Τούρκοι οὗτοι καὶ πολλὰς ἐξορμήσεις, ἐνθαρρυνθέντες καὶ ἀπὸ τὴν φθάσασαν ἐπικουρίαν τοῦ Λαδαογλοῦ, διὰ τὰ ἐνωθῶσι μετ' ἐκείνων, ἀλλ' ἀπέτυχαν· διότι μετὰ τῆς αὐτῆς ἰσχυρογνωμοσύνης ἀντέκρουσαν καὶ τούτους παρομοίως οἱ ἐκεῖ ἀντίπαλοι. Τὴν δ' ἐπισῶσαν ἐνωθέντες ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἐστράφησαν ἐκ τῆς πρώτης μετὰ πολλὴν ὕμνην καὶ ἐπ' ἐκείνους, ἀπειλήσαντες ὅτι ἔχουσι σκοπὸν καὶ τὰ τοὺς κατακαύσωσιν, ἐὰν ὅσον τάχιστα δὲν παραδοθῶσιν. Ἠπείγοντο δὲ οὗτοι διὰ τὸν φόβον, μὴ ἤθελε προφθάσει ἐξ Ἡρακλείου καὶ ἑτέρα τις ἐπικουρία.

Ἐζήτησαν λοιπὸν οἱ Τούρκοι τότε πέντε ὥρων προθεσμίαν, ἀπαίτησαντες παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀσφάλειαν ζωῆς. Ὁ Ἕλλην ὄμως ἀρχηγὸς ἀπέριψε τότε τὴν πρότασίν των, εἰπὼν ὅτι, «Ἀφοῦ πρότερον σὺ παρεχωρήσαμεν δις καὶ τρίς καὶ μιὰς ὁλοκλήρου ἡμέρας προθεσμίαν κατὰ τὴν αἰτησίαν σας, καὶ δὲν ἐμείνατε πιστοὶ εἰς τὸν λόγον σας νὰ παραδοθῆτε, ἐὰν σήμερον ἐντὸς μιᾶς καὶ μόνης ὥρας· δὲν κάμετε ἀρχὴν νὰ ἐξέρχεσθε ἕνας ἕκαστος, καὶ νὰ παραδί-

«δετε τὰ ὄπλα σας, θὰ σὰς καύσωμεν ὅλους ἀφεύκτως εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου εὐρίσκεσθε. Ὅσον δὲ περὶ τῆς ζωῆς σας ἐφροντίσαμεν ἀνὰ σὰς στείλωμεν ἀσφαλῶς, ὅπου πρέπει». Παρήγγειλε δ' ὁ Χάλης τότε καὶ πρὸς τοὺς ξένους Τούρκους, ὅτι οἱ Κρήτες χριστιανοὶ δὲν ἔχουν πόλεμον μὴ αὐτοῦς, καὶ ὅτι ἔχουν ἀπόφασιν νὰ τοὺς ἀπολύσωσι καὶ μὴ αὐτὰ τὰ ὄπλα των, ἀν δὲν τὰ μεταχειρισθῶσι κατ' αὐτῶν, καὶ ἀναχωρήσωσι, ὅπου, θέλουν.

Εὐθὺς λοιπὸν περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 27 Νοεμβρίου ἤρχισαν οἱ Τούρκοι νὰ παραδίδωσι τὰ ὄπλα καὶ χρήματά των τοὺς ἔβαζαν δὲ ἀφωπλισμένους εἰς τὸ κατὰ τὸ χωρίον Τσαμίον μὲ τὰ ἱμάτιά των, εἰς τοὺς ὁποίους παρεχώρησαν καὶ τὰς ἀναγκαίαις τροφάς· τοὺς δὲ 10 ἢ 12 Ἀλβανούς, τοὺς εὐρεθέντας τότε μετ' ἐκείνων, ἐκράτησε μαζή του ὁ Χάλης μὲ τὰ ὄπλα των ἀνενοχλήτους. Εἶχον δ' ἀποφασίσει τότε ἐν συμβουλίῳ οἱ Ἕλληνες νὰ μεταφέρωσι διὰ πλοίων, καὶ ἀποθιβάσωσι τοὺς παραδοθέντας σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς παραλίον τι τῆς ἀντικρῆ Ἀσίας· διότι εἶχον διδαχθῆ ἄρκούντως, ἐξ ὅτων ἔπαθον πρότερον ἐκ τῶν μεταφερθέντων Τούρκων τῆς Κισάμου καὶ Σελίνου εἰς τῆς Κυθωνίας τὸ φρούριον, διὸ καὶ ἔκριναν συντελεστικώτερον πρὸς τὸν σκοπὸν των νὰ καθαρίζωσιν οὕτω τὴν Κρήτην ἀπὸ πολεμίους. Ἀλλὰ τί συνέβη δυστυχῶς τότε;

Ἐπτα ἐκ τῶν μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν εἰσδύσαντες τὴν ἐπομένην νύκτα ἐντὸς τοῦ τσαμίου ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λοιπῶν, ἔβιασαν ἀόπλους Τούρκους, καὶ ἔπηραν τὰ φορέματά των, δόντες ἐκείνοις τὰ ἑαυτῶν, ὅθεν ἐξῆλθον μετ' ὀλίγον οὗτοι μὲ τουρκικὰ. Τούτους ἰδόντες οἱ λοιποὶ, εἰσῆλθον μετ' ὀλίγον ἄλλοι ἐννέα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος διὰ νὰ ἀνταλλάξωσι καὶ αὐτοὶ ἱμάτια. Οἱ δὲ Τούρκοι ὑπολαβόντες τοῦτο ὡς ὕβριν, καὶ νομίσαντες ὅτι τὸ κακὸν ἐμελλε ν' αὐξήσῃ ὡς ἐκ τῆς ἀτάκτου διαγωγῆς τῶν στρατιωτῶν, ἀπεφάσισαν νὰ τοὺς ἐκδικηθῶσι, καὶ τοὶ βλέποντες προφανῆ τὸν κίνδυνον, ἀπεκόπησαν δὲ καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν. Ἐθανάτωσαν λοιπὸν ἀμέσως τοὺς ἐννέα εἰσελθόντας, προσέξαντες νὰ μὴ διαδοθῆ λόγος ἔξω περὶ τούτου. Μετ' ὀλίγον εἰσῆλθον καὶ ἕτεροι δύο ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάγματος, διὰ νὰ ἐνδουλῶσι καὶ αὐτοὶ, ὡς καὶ οἱ πρῶτοι, τουρ-

κικὰ φορέματα, ἀλλὰ καὶ τούτους ἀπέκτειναν κρυφίως οἱ Τούρκοι, ὀπλισθέντες μὲ τῶν φονευθέντων τὰ ὄπλα.

Ὁ δὲ Γ. Κουμῆς, ὅστις ἦτο καὶ μέλος τῆς παραλαμβανούσης τὰ παραδιδόμενα ὄπλα ἐπιτροπῆς, εἶχε λάθει γινῶσιν ἐν τούτοις τοῦ τολμῆματος τῶν πρώτων εἰσελθόντων στρατιωτῶν. Ἀνερευνήσας δὲ τότε, εἶχε πληροφορηθῆ, ὅτι καὶ ἄλλοι ἐφ' ἱκανὴν ὥραν εὐρίσκοντο ἐν τῷ τσαμίῳ διὰ ν' ἀλλάξωσι καὶ αὐτοὶ φορέματα. ὡς καὶ οἱ πρώτοι. Ὡς ἐκ τῆς βραδύτητος ὁμῶς τῆς ἐξόδου τούτων ἐσυμπέραναν εὐθὺς περὶ τοῦ ἀποτελέσματος· ἀμέσως λοιπὸν ἐπλησίησε καὶ αὐτός εἰς τὸ τσαμίον περὶ τὴν αὐγὴν τῆς ἐπιούσης διὰ νὰ πληροφορηθῆ, τί ἐγένετο ἐκεῖ. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸν ἐδέχθησαν φιλοφρόνως οἱ Τούρκοι, καὶ τὸν προσεκάλουν τινὲς νὰ εἰσελθῆ ἐπ' ἄλλοις λόγοις εἰς τὸ τσαμίον· ὁ σκοπὸς τῶν ὁμῶς ἀπέβλεπε νὰ θανατώσῃσι διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου καὶ αὐτόν· τέλος δέ, ἐνῶ εἰς ἐξ αὐτῶν ἐδράξατο τῇ μιᾷ μὲν τῶν χειρῶν ἐκαῖνον ἐπισπώμενος πρὸς τὰ ἔνδον ἀνταγωνιζόμενος, τῇ δὲ ἑτέρᾳ ἔσπευσε νὰ τῷ ἐμπήξῃ ἐγχειρίδιον πρὸς τὸ στήθος, ὁ Κουμῆς εὐώστος ὢν καὶ ἀτρόμητος ἐνταυτῷ, κατώρθωσε ν' ἀποσπασθῆ ἐκ τῶν χειρῶν του, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπέπιπτον καὶ ἄλλοι κατ' αὐτοῦ, ὅθεν καὶ ἀπομακρυνθεὶς ὀλίγον, ἐφώνησε μεγαλοφῶνως «ἀπάτη» εἶπεν, «οἱ Τούρκοι μᾶς φονεύουσι χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζωμεν». Ἐκινδύνευσε λοιπὸν νὰ γείνη θῦμα καὶ ὁ Κουμῆς τότε, ἐὰν παραδόξως δὲν ἐτύγχανεν ὁ σάκκος τῶν χρημάτων του εἰς τὸ μέρος τοῦ στήθους, ὅπου ὁ δολοφόνος ὤθει τὸ ἐγχειρίδιον, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀκμὴ ἀντεκρούσθη εἰς τὴν στερρότητα τῶν χρημάτων.

Ἐπέπεσαν λοιπὸν εὐθὺς τότε κατὰ τοῦ τσαμίου ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀκράτητοι, πνέοντες ἐκδίκησιν διὰ τὴν παρασπονδίαν των, καὶ πλειότερον διὰ τὸν κίνδυνον, ὃν ὑπέστη καὶ ὁ Κουμῆς, τὸν ὅποιον ἠγάπων καὶ ἐτίμων ἅπαντες. Ἐχοντες ὁμῶς καὶ οἱ Τούρκοι τότε τὰ τῶν δολίως ἀναιρεθέντων ὄπλα, ἀπέκρουον ἔνδοθεν μὲ πολλὴν μανίαν τοὺς ἐφορμώντας, ὥστε ἐν βραχεῖ χρόνῳ εἶχον φονεύσει καὶ 12—15 ἐξ αὐτῶν. Ἦθελον δὲ πέσει τότε καὶ πλειότεροι Ἕλληνες, ἂν ὁ Καζάνης δὲν τοὺς προσεκάλει ν' ἀποσυρθῶσι τὴν ταχίστην, ὅτε πηδῆσας οὗτος μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ

τασμίου, ἤνοιξεν ἄνωθεν ὄπας, ρίψας δὲ δι' αὐτῶν φρύγανα, ἐφαπλώματα καὶ διάφορα ἄλλα πανικά, βεβαμμένα εἰς ἔλαια καὶ οἰνοπνεύματα, κατέπειξε περὶ τοὺς 280 ἔνδον. Ἐτυχον δὲ νὰ φυλάττωνται οἱ δύο ἀδελφοὶ Καρκαῶση Μασλούμης καὶ Σεκίρης, καὶ ὁ ἐπιστάτης τῶν (Σούμπασης τουρκιστὶ) εἰς ἰδιαιτέραν οἰκίαν, τοὺς ὁποίους οὐδόλως ἐνοχλήσαντες οἱ Ἕλληνες, ὡς μὴ μεθέξαντας τῆς ἀνασουργίας τῶν λοιπῶν, ἀπέστειλαν μετ' ὀλίγον εἰς Γραμβούσαν. Ἐκ δὲ τῶν Ἀλβανῶν, ἄλλους μὲν ἔστειλαν ἐνόπλους εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου, ἄλλους δὲ ὁμοίως εἰς τὸ τῆς Σπινολόγκας, μετὰ παραγγελίαν νὰ διηγηθῶσιν εἰς τοὺς ἐκεῖ Τούρκους τὴν ἀλήθειαν τοῦ τυχαίου συμβάντος, τοῦ ὁποίου ἦσαν καὶ αὐτόπται μάρτυρες, εἰς τὸ ὅποιον ἵπταισαν μὲν ἐν μέρει οἱ Ἕλληνες, ἐγείραντες παράλογον ἐρητισμὸν διὰ τὴν πλεονεξίαν τῶν, ἵπταισαν ὁμῶς τὰ μέγιστα οἱ Τούρκοι παρασπονδήσαντες. Συνάμα δὲ νὰ εἰπῶσι καὶ εἰς ἐκείνους οἱ Ἀλβανοὶ νὰ παραδοθῶσιν ὑπ' ἐγγύησιν ὡς πρὸς τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς τῶν.

Τοιαύτην πρόοδον ἐπαρουσίασαν τότε τὰ πράγματα κατὰ τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη· ἦτο δ' ἐπιζόμενον νὰ προβῶσι καὶ εὐτυχεστέρα· διότι καὶ οἱ ἐντόπιοι ἐπαναστάτουں προθύμως, βλέποντες τοιαύτην δύναμιν καὶ τάξιν τινὰ στρατιωτικὴν· προσετι δέ, ἔβλεπον καὶ ὄλονεν στρατιώτας ἐκ τῶν νήσων ἐρχομένους· καὶ διότι καὶ τὸ ἱππικὸν τοῦ Χ. Μιχαῆλη ἐντὸς ὀλίγου ἐπεριμένετο ἐκεῖ, εἰς τὸ ὅποιον ἤλπιζον πολὺ.

Τετρακόσιοι δὲ Κρήτες ἔμπειροι καὶ ἐκλεκτοὶ στρατιῶται συναθροισθέντες ἐν τῷ μεταξύ ἀπὸ διαφόρους νήσους εἰς Κάρπαθον, μετέβησαν μετὰ τὰς εἰρημένους νίκας καὶ αὐτοὶ εἰς Ἅγιον Νικόλαον τῆς Μινώας ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Μ. Ζερβουδάκη, Μ. Μαλικιούτη, Μαγουλάκη καὶ Μ. Κουρμουλάκη. Διηρημένοι ὁμῶς ἦλθον οἱ ὄπλαρχηγοὶ οὗτοι πλὴν τοῦ Κουρμουλάκη, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, τίς οὕτων νὰ ἔχῃ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν· τὴν δὲ διαίρεσίν τῶν ταύτην δὲν ἐβράδυναν νὰ μεταδώσωσι καὶ εἰς τοὺς λοιπούς· διότι οὔτε αὐτοὶ τότε ἐπέθοντο μεταξύ τῶν, οὔτ' ἐφέροντο εὖνοι καὶ πρὸς τοὺς μέχρι τοῦδε νικητὰς καὶ ὁμονοῦντας. Ἀπαρέσκοντο δὲ μᾶλλον οὗτοι καὶ διὰ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Χάλη,

τὴν ὁποῖαν ὁ στρατάρχης τῆς Ἑλλάδος Τσούρτσος εἶχεν ἀποδώσει εἰς ἐκεῖνον τῇ συγκρατήσει καὶ τῶν λοιπῶν στρατολογούντων ἐν Ἑλλάδι Γραμβουσιανῶν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴν εἶναι ἀκέφαλοι εἰς τὸ ἐξαίρετον ἐκεῖνο κίνημά των, ἧτις καὶ περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην. Ἄλλ' ἔπταισαν καὶ ἐνταῦθα οἱ στρατιῶται; οὐχὶ βεβαίως διότι καὶ οἱ πλειότεροι ἐξ αὐτῶν δὲν εὐχαριστοῦντο εἰς τὴν διαγωγὴν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι τοὺς διήρουν ἐξ ἀρχῆς, καθόσον μάλιστα ἔβλεπον ὑπερηδέως τὴν συγκρότησιν τοιοῦτου στρατοῦ καὶ τὴν πρόοδόν του. Ἄλλ' ἔπταισαν δύο ἢ τρεῖς στενοκέφαλοι, κακῆ τῆς Κρήτης μοίρα εὐρεθέντες, οἵτινες διέδωκαν τότε καὶ εἰς τοὺς ἀπλοὺς ὄπλαρχηγοὺς τὴν κακόδοξον ἰδέαν ὅτι «οἱ Χανιωταὶ ἤλθον νὰ καθήσουν εἰς τὰ κεφάλια σας» καὶ οὕτως ἦσαν ἐρεθισμένοι, καὶ ἐκ τοιούτων τοιαῦται κεφαλαὶ ἀνευ ἐγκεφάλου ἐγέννησαν τὴν διαίρεσιν.

Εἶχε δὲ πρὸς τούτοις διορισθῆ ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ συμβουλίου ἐν Γραμβούσῃ καὶ πολιτικὴ ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπιτροπὴ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν συνισταμένη ὑπὸ τοῦ χρηστοῦ τῳόντι πολίτου Γεωργίου Καλλέργη Ρεθυμνίου, τοῦ Γεωργίου Σταρατάκη, τοῦ καὶ Ρογδιανοῦ ἐπιλεγομένου, Κισαμίτου, καὶ τοῦ Παναγιώτου Ζερβουδάκη Κνωσίου, ἧτοι ἀνὰ ἓνα ἐξ ἐκάστου τμήματος τῆς Κρήτης· διότι πάντοτε ἐκρίνετο ἀναγκαῖον τὸ νὰ θεραπεύεται οὕτω καὶ τὸ τμηματικὸν φρόνημα τῶν Κρητῶν, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ δυστυχῶς καὶ εἰς τοὺς Κρήτας, ὡς π. χ. τὸ τῶν Χανιωτῶν, τὸ τῶν Ἡρακλειωτῶν ἢ Καστριωτῶν. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα δύο μέλη παρηκολούθουν ἕκτοτε τὴν ἐκστρατείαν, οἵτινες καὶ ἀποβάντες, ἐπεμελήθησαν ἀμέσως νὰ προφυλάξωσιν ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀρπαγῆς τὰ εὐρεθέντα ἐκεῖσε ἀποθηκευμένα ἄφθογα προϊόντα τῶν ἐχθρῶν, ὡς ἔλαια, ἀμύγδαλα, κεράτια, γεννήματα καὶ λοιπά. Ἐφερον δὲ, καὶ ἐπέδωκαν τὸν διορισμὸν καὶ εἰς τὸν Π. Ζερβουδάκην ἅμα ἀποβάντα μετὰ τῶν ὡς ἀνωτέρω στρατιωτῶν, διὰ νὰ συμμετέξῃ τῶν δημοσίων ἐργασιῶν καὶ αὐτός. Ἐφρόντισε λοιπὸν παρευθὺς ἡ ἐπιτροπὴ νὰ ἐκποιήσῃ τὰ προϊόντα ταῦτα, ἢ μέρος αὐτῶν εἰς παρακολουθοῦντα πλοιάρια, καὶ ἄλλα καταπλεύσαντα ἀμέσως πρὸς ἐμπορίαν, διὰ νὰ χρησιμεύσωσι τὰ ἐξ αὐτῶν χρήματα εἰς στρατιωτικούς μισθοὺς τοῦ

ἐπικουρικοῦ καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας χρεῖας, ἀλλ' ἀπετράπη ὀχλαγωγικῶς ὑπὸ τῶν νεοελλθόντων. «Τίς σὰς ἔθεσεν,» ἐφώναζόν τινες, «κυρίους εἰς τὸν τόπον μὰς ;» καὶ ἕτερα παραπλήσια κενὰ καὶ ἀκαιρα. Τί δ' ἀπέβη μετὰ τοιαύτας καὶ τοσαύτας παραλογίας ; Στρατὸς ὀλιγαριθμότερος νικήσας ἐνδόξως πρὸ ὀλίγου ἐν ὁμοφροσύνῃ κατασταθεὶς μετ' οὐ πολὺ τόσον ἰσχυρὸς καὶ ἀξιόμαχος, ἤττηθη ἀμαχητὶ σχεδόν, καὶ τέλος διελύθη ὡς ἐκ τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων ἀνευ λόγου. Ἄλλ' ἄς ἔλθωμεν εἰς τὸ πρακείμενον.

Στρατοπεδευόμενος τότε δὲ ὁ Μουσταφᾶς εἰς ἀποκόρωναν, δὲν ἐνέκρινε ν' ἀπομακρυνθῆ ἕκασθεν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ κρατῆ εἰς ἀκίνησιαν διὰ τῆς παρουσίας του τοῦς Κυδωνιάτας καὶ Σφρακινοῦς. Ἐξῆς ἀπέστειλεν ὅμως εἰς Ἡράκλειον σῶμα Ἀλβανῶν ἐκ 400 περίπου ἰππέων καὶ πεζῶν, ἐνωθέντων μετὰ τῶν ἐκεῖ Τούρκων. Ἐκστρατεύσαντες λοιπὸν καὶ ἕκασθεν τρισχίλιοι περίπου μὲ πυροβόλα καὶ ἰππικόν, καὶ ἐλθόντες μετὰ 15 ἡμέρας, ἐτοποθετήθησαν εἰς Μάλια χωρίον τῆς ἐπικρατίας Πεδιάδος. Ἐτοποθετήθησαν ὁμοίως τότε καὶ οἱ Ἕλληνες πλείον τῶν τρισχιλίων, μέρος μὲν εἰς τὰ περὶ τὸ χωρίον Μαχόν, μέρος δὲ εἰς Κράσσι καὶ Γωνιαῖς, ἔχοντες βεβαίαν τὴν νίκην ὡς ἐκ τῆς ὀχυρότητος τῶν θέσεών των. Ὁ δὲ Καζάνης καὶ Καθεκλᾶς παραλαβόντες ὑπὲρ τοῦς 100, ἐπροχώρησαν ἐν νυκτί, νὰ ἐνεδρεύσωσι κατὰ τὸ χωρίον Σταλίδα ὀπισθεν τῶν πολεμίων, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συλλάβωσι τὰ ἐξ Ἡρακλείου ἐρχόμενα πολεμοφόδια των, ἢ καὶ νὰ φέρωσι ἀντιπερισπασμόν.

Παρεκίνουον λοιπὸν τότε πολλοὶ νὰ ἐπιτεθῶσι πρῶτοι κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ πλείοτερον τῶν ἄλλων ὁ Μανώλης Λουλοῦδης Πεδιάδης, ὁ ἀκριβέστερον τὴν καταστάσιν τῶν ἐχθρῶν γνωρίζων, καὶ νὰ τοῦς διασκορπίσωσι, πρὶν εἰσελθουσι οὗτοι εἰς Μαχόν, ἀλλὰ δὲν ὑπήκουον, μὴ στοχαζόμενοι ὅτι, ὅστις τοῦμαξ νὰ καταζαλιζῆ τὸν ἐχθρὸν πρῶτος ἐπιτιθέμενος, ἐκείνος ἀναμφιβόλως καὶ νικᾷ. Οἱ Τούρκοι ὅμως δραστηριώτεροι καὶ ἐμπειρότεροι, ὤρμησαν πρῶτοι ἐκ τῆς πρωίας εἰς τὸ ὄχυρωμα τοῦ Βούλγαρι πρὸς τὸν Μαχόν, ὅπου εὔρον ἀντίστασιν. Ἐπέπεσον ταυτοχρόνως καὶ κατὰ τοῦ Μαχουλάκη, τοῦ Φαρμάκη καὶ Κουρμουλάκη, ὅτε ἐφονεύθησαν καὶ ἄλλοι

Τὸ Σουδαρόν.

πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἔπεσαν ὁμῶς ἐκεῖ ὁ Κουρμουλάκης (1) καὶ Μαγουλάκης, οἱ δὲ λοιποὶ ἐτράπησαν ἀμέσως εἰς φυγὴν. Ἐτράπη συγχρόνως εἰς φυγὴν ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος καὶ ὁ Μαλικούτης. Ἐφορμήσαντες λοιπὸν τότε οἱ Τούρκοι ἀπολύτως καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ὄχυράματα, διεσκόρπισαν ἅπαντας, καταδιώκοντες αὐτοὺς μέχρι τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ τοῦ Μοχοῦ, ὅστις ἔχων τὰς πηγὰς του ἐκ τῶν ὀρέων τοῦ Λασιτίου, εἶχε πλημμυρῆσαι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν παραδόξως, ὅπου καὶ ἐπνίγησαν, ριφθέντες ὑπὲρ τοὺς 150 εἰς τὴν καταδίωξιν.

Διακρίσει περίπου Ἕλληνες ἀπολέσθησαν τότε κατὰ τὴν ποταμοπλοΐαν, τὴν τροπὴν καὶ τὴν μικρὰν συμπλοκὴν ἐκείνην καὶ μόλις περὶ τοὺς 30 ἢ 40 ἐκ τῶν Τούρκων. Ἦθελον δὲ πλειότεροι Ἕλληνες ἀπολεσθῆ, ἢ καὶ ὅλοι οἱ εἰς Μοχὸν εὐρεθέντες, ἔάν ὁ Καζάνης δὲν ἐνεφανίζετο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὅπισθεν μὲ τοὺς περὶ αὐτόν, οἵτινες καὶ ἠμπόδισαν τὴν ὁρμὴν τῶν πολεμίων. Ἐκινδύνευσαν δὲ τότε ν' ἀπολεσθῶσι πρὸς τούτοις καὶ ὁ Κοκκολάκης, ὁ Κομητιανὸς καὶ αὐτὸς ὁ Χάλης. Ἀλλὰ πόθεν ἡ τσοσούτη ἀπροσδόκητος καταστροφή; Ὅλοι σχεδὸν ἠτιῶντο ὡς πρωταίτιον τὸν Μαλικούτην διὰ τὴν ἀδιαφορίαν, ἣν ἔδειξε κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν, διότι ἔχων οὗτος τὴν ὄχυρωτέραν θέσιν, ὡς ἔλεγον, μὲ ἰσχυρότατον σῶμα στρατοῦ, ἠδύνατο εὐκόλως, ἔάν δὲν ἐλειποτάκτει, νὰ στρέψῃ κατὰ τῶν ἐπελθόντων πολεμίων τὴν προσγενομένην εἰς τοὺς Ἕλληνας φθοράν.

Μετὰ δύο δὲ ἡμέρας, ἦτοι τὴν 15 Δεκεμβρίου, εἰσέβαλον καὶ εἰς τὴν Μινώαν οἱ Τούρκοι. Ποῦ ὁμῶς τότε σῶμα ἑλληνικὸν νὰ τοῖς ἀντισταθῆ; Ἡ δυσαρρέσκεια μεταξὺ Γραμβουσιανῶν καὶ νεοφερμένων εἶχε κορυφωθῆ ἔνεκα ἀτόπων καὶ ἀλογίστων διενέξεων, τὴν ὅποιαν εἶχεν ἐπαυξήσει καὶ ἡ ἀποτυχία τῆς ἐν Μοχῷ μάχης, ἀποδιδομένη

(1) Ὁ πεσὼν εἰς τὴν μάχην τῶν Ἀθηνῶν Δημήτριος Κουρμουλάκης ἦτον υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Κουρμούλη, περὶ οὗ ἔγεινε πολὺς λόγος ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. ὁ δὲ Μανώλης Κουρμουλάκης ἦτον υἱὸς τοῦ γέροντος Γεωργίου Κουρμούλη. ἀμφότεροι δὲ οἱ Κουρμουλικοὶ οὗτοι γόνοι ἦσαν ἄνδρες ἀγαθοὶ καὶ φιλοπάτριδες, ἐμπειροὶ καὶ γενναῖοι στρατιωτικοί.

εἰς τὴν ἐπίθεσιν τῶν νεοφερμένων ὀπλαρχηγῶν. Ἐνεκαρτέρει δὲ ἐπιμελῶς καὶ ἔπρεχε μετὰ ζήλου ὁ ἀγαθὸς Καζάνης, καὶ ἄλλοι μετ' αὐτοῦ φιλοπάτριδες νὰ μεταπίσωσι καὶ τὸν Χάλην ὥστε νὰ μὴ διαλυθῇ ὁ στρατός· τοὺς ἐπροσκάλου οὗτοι ἐπιμόνωσι νὰ ὀχυρωθῶσιν εἰς Λασιθίον, ὑποσχόμενοι νὰ ταῖς προμηθεύσωσι καὶ τὰς ἀναγκαίας τροφάς, ὅπου ἦτον εὐκόλον νὰ συναθροισθῶσι, καὶ ἐνισχυθῶσι καλῆτερον ἢ ἰσοῦ φθάσῃ ἐκεῖ καὶ τὸ περιμενόμενον ἱππικόν, ἀλλὰ τίς ἤκουεν; Εἶχε δώσει δὲ ἀπερισκέπτως καὶ τὴν ἄδειαν τῆς διαλύσεως τοῦ στρατοῦ ὁ Χάλης ὡς ἀρχηγός, ὅθεν οἱ ἐπίκουροι ἤρχισαν νὰ ἐμβαρκαχῶνται διὰ τῆς βίας εἰς τὰ ἐλλειμνισμένα ἐκεῖ πλοῦρα· καὶ τινες μὲν τούτων ἀπέδρασαν ὅλως διόλου τότε καὶ τῆς Κρήτης, καὶ τοὶ μισθωμένοι ὑπὸ Κρητῶν, ριψάσπιδες (1) γενόμενοι, ἄλλοι δ' ἐπανῆλθον εἰς Γραμβούσαν μετὰ πολλῶν Κρητῶν. Πολλοὶ δ' ἐκ τῶν Κρητῶν ἐπέδότησαν πάλιν εἰς τὸν κλεπτικὸν πόλεμον, καὶ ἄλλοι διὰ ξηρᾶς κατὰ σώματα κατέφυγον καὶ εἰς Γραμβούσαν. Καὶ οὕτως ἐτελεύτη τὸ ἔβδομον ἔτος τοῦ Κρητικοῦ πολέμου.

(1) Ὁ κ. Τρικυπῆς ὀνομάζει πάντοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Σπερσελλαδίτας, ἅπαντας ἀνεξαιρέτως τοὺς κατὰ καιρὸν ἐλθόντας εἰς Κρήτην κατὰ τὸν δεκάετην ἀγῶνά της. Ἄς μάθῃ ὅμως πάντοτε ἐπ'τρατολογοῦντο ἐκ διαφόρων ἐλληνικῶν φυλῶν, καὶ δὲν ἤμποροῦμεν νὰ ἀδικήσωμεν ὡς ἀδιαφόρους μένοντας τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος κοινὸν ἀγῶνα διότι τότε συνεκινῶντο, συνεξαστράτευον, συνεκινδύνευσον, ὅπου ἐγένετο ἐλληνικὸς ἀγῶν, ἅπαντες ὅσοι ἔφερον χριστιανικὸν ὄνομα. Ἐὰν δὲ θεωρῇ πῖντα φουστανελοφόρον ὡς Σπερσελλαδίτην νομιζόμεν ὅτι ἔχει καὶ κατὰ τοῦτο λάθος διότι εἰς τὴν ἑπανάστασιν ἐφουστανελοφόρησαν ὅλοι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες πάσης φυλῆς καὶ τάξεως, μόνοι δὲ οἱ Κρητῆς περισσότερον τῶν ἄλλων διετηρήσαν καὶ τότε τὸν συνήθη ἱματισμὸν τῶν ὡς καὶ ὀπλισμὸν τῶν. Τιμῶμεν τοὺς Σπερσελλαδίτας διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ πολέμικὴν τῶν ἀρετῶν οὐχ ἦτον ὅμως ἀποδίδομεν φόρον εὐγνωμοσύνης καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς πάσης φυλῆς Ἕλληνας, τοὺς ἀγωνισθέντας καὶ θυσιασθέντας καὶ ἐν Κρήτῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Ὁ Χ. Μιχάλης εἰς Γραμβούσαν. — Τὰ συμμαχικά πλοῖα κανονοδοιοῦν εἰς τὸν λιμένα Γραμβούσης. — Ὁ Ἄλ. Μαυροκορδάτος. — Συντρίβεται ἡ φρεγάτα Καμβρία. — Πρεσβεία Κρητῶν πρὸς τὸν Κυβερνήτην. — Φρούραρχος ὁ Ἄγγλος Οὐρκουάρδος, καὶ θάνατος αὐτοῦ. — Καταπιέζονται οἱ ἐν Γραμβούσῃ ὑπὸ τῶν συμμαχικῶν. — Ὁ Χ. Μιχάλης εἰς Φραγκοκαστέλλον. — Οἱ Τούρκοι κινεῦνται πανταχόθεν κατὰ Φραγκοκαστέλλον. — Ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Σεπατέρου εἰς τὸν Πύργον Γορτύνης. — Δευτέρα καὶ τρίτη Πρεσβεία πρὸς τὸν Κυβερνήτην. — Ὁ Χ. Μιχάλης προσβάλλει τοὺς Ρεθυμνίους Τούρκους. — Συνέλευσις ὀπλαρχηγῶν εἰς Σκύφος. — Μάχη Φραγκοκαστέλλου. — Φόνος Χ. Μιχάλη. — Πολιορκία τοῦ φρουρίου καὶ παραδόσις. — Μάχη Σκαλωτῆς, Χαλάρων καὶ Λοιπῶν. — Ὁ Ἄγγλος Σταίνης εἰς Φραγκοκαστέλλον. — Θάνατος τοῦ Ι. Χάλη.

Ἐν ἄρχαιμῶν τοῦ ἔτους 1828, ἦλθεν εἰς Γραμβούσαν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βρῆκίου ὁ «Λεωνίδας», ὁ Χ. Μιχάλης Ταλιῆνος, μεθ' οὗ συνέπλεε καὶ ὁ Ἄντωνιάδης καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Κρητῶν στρατολογηθὲν ἵππικόν. Συνηγήθη δὲ κατὰ τὴν 4 Ἰανουαρίου ἀπέναντι τῆς Πελοποννήσου περὶ τὴν ἐρημόνησον Παραπάλαν μὲ τὸ Ἀγγλικὸν δίκροτον «Οὐαρσπίτς», τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Κυβερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν. Μετέβησαν δὲ εἰς αὐτὸ τότε ὁ Ἄντωνιάδης καὶ Χ. Μιχάλης, ὅπου ἔλαβεν ὁ πρῶτος καὶ πολύωρον συνέντευξιν μετὰ τοῦ Καποδιστρίου· τῷ ἐκοινοποίησαν κατὰ τὸ εἶδος τὸν σκοπὸν τοῦ ἐπιχειρήματός των, τοῖς ἐβούλησε δὲ καὶ ἐκεῖνος ἀποχωριζομένοις τὴν εἰς τὰς πράξεις των προσοχὴν καὶ φρόνησιν ὡς πρὸς τὴν θέσιν μάλιστα, εἰς ἣν εὕρισκετο τότε ἡ Κρήτη εἰς τὸ συμμαχικὸν συμβούλιον, ὡς καὶ ἡ Γραμβούσα διὰ τὰς πράξεις της· τὴν δὲ 5. τοῦ μηνὸς κατέπλευσεν εἰς Γραμβούσαν τὸ ρηθὲν βρῆκιον.

Μετ' ὀλίγας δ' ἡμέρας, ἐνῶ ἠτοιμάζετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ πεζικοῦ Χάλλης, καὶ ὁ ἵππαρχος Χ. Μιχάλης νὰ ἐξέλθωσιν εἰς Σφακία, ὅθεν ἐμελλόν νὰ κάμωσιν ἐναρξιν τῶν νέων πολεμικῶν ἐπιχειρημάτων των, ἐνεφανίσθησαν ἀπέναντι τῆς Γραμβούσης ὁ Ἄγγλος μοίραρχος Θωμάς Σταΐνης καὶ ὁ τῆς Γαλλίας Ρεβερσῶν, ἔχοντες ἀμφοτέρω περὶ τὰ 10 πολεμικὰ πλοῖα ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν ἐθνῶν των. Συνάμα δ' ἔφθασεν ἐκεῖ καὶ ὁ πρῶτον μοίραρχος Ἄγγλος Ἀμιλτών ἐπὶ τῆς φρεγάτας «Καμβρία» εἰς ἣν ἦτο καὶ ὁ Α. Μυροκορδάτος, ἀπεσταλμένος παρὰ τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως, μὲ ἐντολὴν νὰ συμβιδάσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Γραμβούσης, καὶ ἀποτρέψῃ τοὺς ἐκεῖ, μὴν ἤθελον πράξει τι, ὅπερ, βεβηχίως ἠδύνατο νὰ χειροτερεύσῃ τὴν θέσιν των.

Οἱ κάτοικοι ὅμως τῆς Γραμβούσης εἶχον ἐννοήσει καὶ ἀφ' ἐκιντῶν τὸ δεινόν· διὸ καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἀντεῖπῃ, καθόσον μάλιστα καὶ παρουσιασθέντος πρὸ πολλοῦ τοῦ Κόγγραν μὲ τὴν ἐλληνικὴν φρεγάταν ἐκεῖ, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ τὰ παραδώσωσιν ὡς εἴπομεν ὡς ἐλληνικῷ Στολάρχῳ τὰ πλοῖα εἰς τὴν πρώτην ἀπαίτησίν του ἀλλ' ὅστις, ἀντὶ νὰ περιστείλῃ τότε τοὺς πειρατευομένους, ἐνεθάρρυνε δυστυχῶς αὐτοὺς διὰ τοῦ τρόπου του.

Ἐξῆλθε λοιπὸν τοῦ πλοίου πρὸς τὸ δειλινὸν ὁ Μυροκορδάτος, διανυκτερεύσας ἐν τῷ φρουρίῳ. Ἐλάλησε, καὶ ἐσυμβούλευσεν οὕτως τότε τὰ εἰκότα, καὶ ἐπὶ τέλους τοῖς ἐσύστησε τὴν φρόνησιν εἰς τοιαύτην περίστασιν, διὰ νὰ μὴ λάβωσιν ἀφορμὴν τὰ συμμαχικὰ πλοῖα, καὶ κανονοβολήσωσι καὶ αὐτοὺς. Ἀπήτησε δὲ τότε ὁ μοίραρχος οὗτος νὰ παραδοθῶσιν εἰς αὐτὸν 8 πλοῖα τῶν ἐν τῷ λιμένι, ἅτινα ἰθεῶρει ὡς πειρατικὰ, τὰ σωζόμενα ἔτι ἀρπαγέντα διὰ τῆς πειρατείας πράγματα, εἰς δὲ τὴν ἐλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐπέταττε νὰ παραδοθῇ τὸ φρούριον.

Ἡ ἀπόρρητος Γραμβούσα ἦτο τῶντι ὀρηκτῆριον τῶν ἀγονιζομένων Κρητῶν, ἀφ' ὅπου καὶ ἐξώρμων οἱ πλείοτεροι κακοποιούντες τοὺς τυράννους των. Εἶχον ὅμως καταντήσει ἐπ' ἐσχάτων καὶ τινες ἔνεκα τῶν ἀνωμάλων ὡς εἴπομεν τοῦ καιροῦ ἐκείνου περιστάσεων καὶ εἰς πειρατικὰ κινήματα, ἃν καὶ κατεδιώχθησαν ὡς εἶδομεν ἐκ τῶν πλειοτέρων ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐκ τῆς ἐπιτροπῆς πάντοτε, καὶ οὐχ

ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (βιβλ. Δ'. σελ. 251), ὅτι ἦσαν καὶ μέλη αὐτῆς ἔνοχα, καὶ ὅτι ἀπῆται καὶ ταῦτα μεταξύ τῶν πρωταιτίων ὁ μοίραρχος, ἐνῶ οὐδὲ λόγος ἔγινε παρὰ τοῦ μοίραρχου περὶ οὐδενὸς τούτων· διότι καὶ οὐδεὶς συμμετέσχε πώποτε τῶν τοιούτων πράξεων. Ἀλλὰ καὶ τί ὄρθον ἄλλο περὶ Κρητῶν εἶπεν ὁ Σ. Τρικούπης; Ὅσον ἄμως οἱ Γραμβουσιανοὶ ἦσαν ἀσύμφωνοι ἐπ' ἐκείνων τῶν πράξεων, ὥστε καὶ ἔστασίασαν πολλάκις μετὰ τῶν, ὅσον ἐπὶ τῆς παρουσίας τῶν συμμαχικῶν πλοίων εὐρέθησαν ἅπαντες σύμφωνοι καὶ προσεκτικοί. Δικαιολογούμενοι δ' οὗτοι τότε, ὅτι κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν οὐδ' ἔχνος πειρατικῆς πράξεως ὑπῆρχεν ἐν Γραμβούσῃ ἀπὸ τὸν παρελθόντα Ὀκτώβριον, καὶ ὅτι ἔκτοτε εἶχον ἀφιερῶθῃ ὅλως διόλου ἅπαντες εἰς τὸν πόλεμον τῆς πατρίδος τῶν, ἔλεγον εἰς τὸν Μαυροκορδάτον νὰ εἶπῃ μετὰ ταῦτα εἰς τὸν μοίραρχον ὅτι, ἐὰν ἐκεῖνος θελήσῃ νὰ στείλῃ μίαν καὶ μόνην λέμβον διὰ νὰ παραλάβῃ τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα ζητεῖ, ἂν καὶ ὅλα τὰ ἐν τῷ λιμένι τότε εὐρισκόμενα δὲν ἦσαν ἐνοχοποιημένα ὡς πειρατικά, οὐδεὶς θέλει ἀντεῖπει. Νὰ τὸν παρακαλέσῃ ἄμως καὶ ταυτοχρόνως ἐκ μέρους τῶν, νὰ τοὺς ἀφήσῃ τὰ ἀναγκαῖα πλοῖα, διὰ νὰ μεταφέρωσι τοὺς εὐρεθέντας στρατιῶτας ἐπικούρους καὶ Κρητας ὡς καὶ τὸ ἱππικὸν εἰς τὸν λιμένα τῶν Σφακίων, καὶ ἐκεῖθεν ἄς στείλῃ, ἐὰν θέλῃ, νὰ τὰ παραλάβῃ. Περὶ δὲ τῶν ἀλιτηθέντων προσώπων εἶπον τῶνόντι, ὅτι δὲν εὐρίσκοντο τότε ἐν Γραμβούσῃ. Τοιαύτην σύνεσιν ἔδειξαν τότε οἱ Γραμβουσιανοὶ.

Ταυτοχρόνως δὲ εἶχεν ἐξαποστείλει ὁ Κυβερνήτης καὶ εἰς τὰς βορείους σποράδας νήσους τὸν ναύαρχον Μιαούλην, διὰ νὰ ἐξαλείψῃ καὶ ἐκεῖνος ἐκεῖθεν τὴν πειρατείαν, ὡς καὶ τὴν κατέστρεψεν. Ἀλλ' ὁ Σ. Τρικούπης διέστρεψε καὶ εἰς τοῦτο πρὸς κατηγορίαν τῶν Κρητῶν τὴν ἀλήθειαν· διότι, «Ὁὗτος (ὁ Μιαούλης) δὲν ἔδοκίμασε, λέγει ὅσα οἱ κατὰ τὴν Γραμβούσαν πειρατοδιώχται· διότι οἱ παρεπιδημοῦντες κατὰ τὰς νήσους ἐκείνας Ὀλύμπιοι, οἱ κύριοι ὅλων ἠσχεδὸν τῶν ἐν πειρατείᾳ πλοιαρίων τὰ παρεδώκαν οἰκειοθελῶς 80 τὸν ἀριθμόν». Ποίαν ἄμως ἐναντιότητα, πρὸς Θεοῦ, Σ. Τρικούπη, ἐπέφερον τότε οἱ Κρητῆς, καὶ πρὸς ποίους ἠθελαν τολμήσει νὰ ἐναντιωθῶν; ὁ Σ. Τρικούπης ἀπεφάσισεν ὡς φαίνεται νὰ ἐπιπέσῃ εἰς

τοὺς Κρητας μόνον. ὡς ἡ μὴ κατὰ τὸν δημῶδη λόγον εἰς τὸ ἀδύνατον κρίας, καὶ ὡς λέγει καὶ παραλόγα ὡς θέλομεν βεβαιωθῆ περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης καὶ ἀπὸ τὴν ἐφεξῆς διήγησιν.

Ἔως 8 ἦσαν τὰ ἐν Γραμβούση ἐνοχοποιημένα πλοῖα ὡς πειρατικά. ἔξ ὧν τὰ 5 ἦσαν γολέτα, τὰ δὲ λοιπὰ μίστικα, ἐγκαταλειμμένα ἅπαντα τότε καὶ ἀπ' αὐτοῦς τούτους τοὺς ἰδίους ναύτας των, διὰ τὰ περιλάβῃ τὴν ἐπιούσαν ὁ μοίραρχος ὡς εἶχον εἰπεῖ καὶ εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, ἐὰν δὲν συγκατετίθετο εἰς τὴν δευτέραν πρότασιν των. Παρευρίσαστο δὲ τότε εἰς τὸν λιμένα καὶ τὸ ρηθὲν βράκιον, ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὸ ἵππικόν. Συνέβη δὲ κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα καὶ τὸ ἔξῃς.

Στρατιῶται τινες ἕως 10 ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος εἰσῆλθον ἐπὶ αἰσχροκερδεῖ σκοπῷ νὰ λαφυραγωγήσωσιν ἐπὶ τὴν γολέταν Τερψιχόρην ἔρημον οὖσαν, τὴν λεγομένην τοῦ Τομπάζη, ἠγορασμένην δὲ πρὸ πολλοῦ ὑπὸ Γραμβουσιανῶν. Προχωρήσαντες δὲ οὗτοι ἀσέπτως καὶ εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς μὲ ἀνημμένας λαμπάδας, διέδωκαν τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριτοθήκην, ὥστε ἡ μὲν γολέτα ἐσχίσθη τότε ἐκ τῆς ἐκρήξεως εἰς τέσσαρα ἴσα τμήματα καταμεσῆς, ἡ πολλακίς. ἄλλοτε θριαμβεύσασα εἰς ναυμαχίας, οἱ δὲ στρατιῶται ἐτινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα, ἀπωλεσθέντες. Ὁ αἰφνίδιος οὗτος κρότος τόσον ἐξέπληξε τοὺς πάντας, ὥστε οἱ μὲν ἐν τῇ Γραμβούση ἐνόμισαν ἔντρομοι πρὸς καιρόν, ὅτι ἤρχισεν ὁ μοίραρχος τὸν κανονιοβολισμόν καὶ ἐν μέσῳ ἔτι τῆς βαθείας νυκτός, οἱ δὲ ἐν τοῖς πλοίοις ὑπέθεσαν, ὅτι ἐξερράγη ἐμφύλιος στάσις ἐκεῖ, ὅθεν καὶ ὁ μοίραρχος πλησιάσας ἔρριψε καὶ βόμβας τινὰς εἰς τὸν ἀέρα, ἕωστού ἐπληροφορήθη τὴν ἐπομένην αὐγὴν περὶ τοῦ συμβάντος.

Μετέβη λοιπὸν ὁ Μαυροκορδάτος τὴν ἐπιούσαν εἰς τὴν Καμβρίαν, καὶ ἀνέφερε τῷ Ἀμιλῶνι τὰ εἰρημένα. Ἀμφότεροι δ' οὗτοι ἐκoinοποίησαν ταῦτα καὶ πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Ἰαίδος Σταίνης, οἵτινες καὶ ἠθέλησαν νὰ ὑποστηρίξωσιν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν πρότασιν τῶν Κρητῶν, ὡς συναδουσαν καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῶν ὀδηγιῶν τῆς συμμαχίας ὡς πρὸς τὰς γινομένας τότε διαπραγματεύσεις τῶν Συμμάχων περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων μετὰ τῆς Πύλης. Λέγεται δὲ μάλιστα ὅτι συγκατετίθη σχεδὸν περὶ τούτου καὶ ὁ μοίραρχος Σταίνης.

Ἐπειδὴ ἤθελον μὲν οἱ Σύμμαχοι νὰ ἐξαφανίσωσι τὴν παρενοχλοῦσαν τὸ γενικὸν ἐμπόριον καθ' ὅλας τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας τότε πειρατεϊάν, δὲν ἤθελον ὅμως νὰ ἐμποδίσωσι τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα· διότι διὰ τῆς ἐπεκτάσεώς του ἐφρόνουν τότε οἱ πρέσβεις τῶν Συμμάχων, ν' ἀναγκάσωσι τὸν ὅπως ἀκαμπτον Μαχμοῦτην νὰ παραδεχθῆ ὅ,τι ἀπῆτουν περὶ Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἕως τότε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν καταπέσωσιν οὔτε ἡ πυρπόλησις τῶν στόλων του εἰς Ἀβαρίνους, οὔτε καὶ ἄλλα ἀπειλητικώτερα μέτρα.

Ὁ Σταϊνὴς ὅμως ἦτο, ὡς ἐρρήθη, ἐξ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐπειθοντο μόνον εἰς τὸ γράμμα, διὸ καὶ μετὰ μεσημβριάν μετέβαλε γνώμην, δοὺς ἐκ τῆς Ἰσιδος καὶ εἰς τὰ λοιπὰ πολεμικὰ πλοῖα τὸ σημεῖον τοῦ κανονιοβολισμοῦ κατὰ τῶν ἐλλιμμενισμένων πλοίων εἰδοποιήσας συνάμα, ν' ἀποσυρθῶσι καὶ οἱ ἄνθρωποι εἰς τόπον παράμερον ὡς καὶ τὸ μνησθὲν πλοῖον, τὸ φέρον τὸ ἵππικόν. Διέταξε δὲ τὸν Ἀμιλτῶνα νὰ πυροβολήσῃ πρῶτος, ὅστις καὶ πλησιάζας πρὸς τὰ μεσημβρινὰ τοῦ φρουρίου ὑπ' αὐτὰς τὰς ἐπάλλξεις, ἐκένωσε τὰ κανονία του. Κατόπιν παρηκολούθει ἡ φρεγάτα «Ἴσις», ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦτο ὁ Σταϊνὴς, κανονιοβολήσασα καὶ αὐτὴ τὰ πλοῖα χωρὶς νὰ ἐπιφέρωσι βλάβην εἰς αὐτά, τούναντίον μάλιστα ἡ βλάβη ἐπῆλθεν εἰς τὰς δύο ταύτας φρεγάτας τότε· διότι ἡ Ἴσις καὶ Καμβρία περιπλέχθησαν, πνεύσαντος αἰφνιδίως καὶ τοῦ Λίθα, ἐν τῷ περιστρέφειν κατ' ἐκεῖνο τὸ στένωμα, ὥστε ἐναυάγησε μὲν ἡ Καμβρία, κρουσθεῖσα κατὰ τὸν διαχωρισμὸν εἰς ὕψαλον, ἐνῶ προσεπάθει νὰ σώσῃ τὴν Ἴσιν, ὡς καὶ τὸ κατώρθωσε· διότι, ἐὰν ἡ Καμβρία δὲν ἐπραττεν οὕτως, ἡ Ἴσις ἐν ἐκ τῶν νεοναυπηγημένων καὶ καλητέρων βασιλικῶν πλοίων ἤθελεν ἀφεύκτως πάθει ὅ,τι ἡ Καμβρία, καὶ αὐτὴ τότε ἴσως νὰ διασωθῆ. Κατόπιν δὲ τούτων πλησιάζσαντα ἀλληλοδιαδόχως τὰ λοιπὰ συμμαχικὰ ἐκανονιοβόλησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἐν τῷ λιμένι πλοῖα, εἰς τὰ ὅποια δὲν ἐπέφερον ἄλλην ζημίαν οἱ τόσοι κανονιοβολισμοί, εἰμὴ ὅπῃν τινά, ἦν ἦνοιξε σφαῖρά τις εἰς μίαν μόνον γολέταν κατὰ τὰ βρεχούμενα αὐτῆς· περὶ δὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἔπαυσεν ὁ κανονιοβολισμός. Ἄγνοεῖται δέ, ἂν ἤθελον νὰ καταστρέψωσι ταῦτα, ἢ δὲν ἐπέτύγχανον τοῦ σκοποῦ. Πόθεν ὅμως μαθῶν καὶ περὶ τούτων ὁ κ. Τριχοῦπης ἐκθέτει ἐσφαλ-

μένως ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (βιβλ. Δ'. σελ. 251). ὅτι 4 ἐξ αὐτῶν ἔκαυσαν, 3 ἐβύθισαν καὶ 5 ἀπέστειλαν εἰς Μελίτην, ἐνῶ 3 ἢ καὶ 4 ἴσταντο μόνον ἐκεῖ χωρὶς νὰ συμβῇ ἄλλο τί.

Εἰσῆλθε τέλος τὴν ἐπιούσαν ἡ Ἰσὶς εἰς τὸν λιμένα. μετ' αὐτὴν δὲ καὶ ἡ Γαλλικὴ φρεγάτα, ἡ διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ μοίραρχου Ρε-βερσῶνος, καὶ ἕτερα ἅπαντα πλοῖα, ὅτε καὶ ἐγένετο κύριος ὁ μοίραρχος τῶν ἐγκαταλελειμμένων πλοίων. Ἐγράψεν δὲ τότε ὁ Σταΐνης περιποιητικὴν ἐπιστολὴν καὶ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν Χάλην, λέγουσαν νὰ παραλάβῃ τοὺς στρατιώτας του, καὶ ἐξεληθόντες νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος των, καὶ ἀναλάβωσι τὸν ἀνθρωπισμὸν των, τὸν ὅποτον ἐθεώρει προσβεβλημένον ἐκεῖνος ὡς ἐκ τῶν πειρατικῶν πράξεων. Δὲν ἐπέτρεψεν ὅμως νὰ μεταφερθῶσιν ἐκεῖθεν διὰ τῶν πλοίων ὡς ἐζήτησαν καὶ τὰ στρατεύματα εἰς Σφακίαν, ὁπόθεν ἐσχεδιάσαν ν' ἀρχίσωσι τότε τὸν πόλεμον. ὅπου, τὸ Κρητικὸν συμβούλιον εἶχεν ἀποστείλει καὶ ἐπιτροπὴν διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ τὰ πρὸς ὑποδοχὴν· διότι ὑπῆρχε τότε κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ν' ἀποβιβασθῶσιν ἀλλαχοῦ ὡς δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐξῆς ἀναφορᾶς:

«Δὲν λείπομεν κατὰ χρέος νὰ εἰδοποιήσωμεν καὶ αὐτὸς τὸ Συμβούλιον, ὅτι ταύτην τὴν στιγμὴν ἐλάβομεν εἰδήσιν ἀπὸ τὸν Καυκαλοσήφην, ὁ ὅποιος μᾶς λέγει, ὅτι τοῦ ἦλθε διαταγὴ παρὰ τοῦ Μουσταφᾶμβέη νὰ τὸν εἰδοποιήσουν τὴν γνώμην των· διότι ἔμαθον, ὅτι ἦλθαν εἰδῶ καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης στρατεύματα, καὶ ἰππικόν, καὶ σιτάρια, καὶ προστάζει νὰ τὸν εἰδοποιήσωμεν. ἐὰν ἔχωμεν σκοπὸν νὰ σηκώσωμεν ἄρματα ἢ ὄχι.

«Τὸ πρᾶγμα, ἀδελφοί, ἐξεσκεπάσθη καὶ εἰδῶ, οἱ δὲ ἐχθροὶ λαμβάνουν μέτρα, καὶ ὑμεῖς δικτὶ ἀργοπορεῖτε νὰ στείλετε τὰ στρατεύματα, δὲν γνωρίζομεν. Αἱ ζωτροφίαι τελειοῦναι· τὰ πολεμφοδία εἶναι πολλὰ ὀλίγα· πρέπει νὰ ταχύνωμεν τὰς ἐργασίας μας· διότι ὁ Μουσταφᾶς λέγει, ὅτι εἰς μίαν ὥραν θὰ χαλάσει τὰ πιάνα μας, νὰ μὴν εἰμπορέσωμεν εἰς ἕνα χρόνον νὰ τὰ διορθώσωμεν.»

Ἐν Λουτρῶ, τὴν 15 Ἰανουαρίου 1825

Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς

Ἀνδρέας Φασόλης, Μαρούσος Δασκαλάκης, Φραντσέσκος Λιμπρίτης,
Μαρουσιῶς Νικολακάκης.

Ἐπολιόρκει λοιπὸν τότε ὁ Σταΐνης ὄχι τὸ φρούριον ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης, ἀλλὰ τὴν νῆσον ὅλην, ἀπαιτῶν τὰ ἐνοχοποιημένα ὡς ἐρέθη πρόσωπα. Ἦσαν δὲ ταῦτα ὁ Μαρτινιανὸς Περάκης, ὁ Ἰάκωβος Σικανδάλης, ὁ Γεώργιος Λούπης, ὁ Παπᾶ Γρηγόριος, ὁ Μανώλης Δικτάκης, ὁ Παναγῆς Καλαϊτσάκης, ὁ Μανώλης Κουβαρίτης, καὶ ἕτερος Μανώλης Δικτάκης ὁ καὶ Σπανὸς λεγόμενος. Οὐδ' ἐμπόδιζεν ὀλοτελῶς οὗτος τὰς λέμβους νὰ ἐξέρχωνται εἴτε πρὸς ζύλευσιν, εἴτε δ' ἄλλην ὑπηρεσίαν, ἀλλ' ὑπεχρέοντο μόνον αὐταὶ νὰ πλησιάζωσι πρῶτον εἰς τὴν φρεγάταν διὰ νὰ τὰς ἐπισκέπτωνται, μήπως συμπλήρῃ ἐν αὐταῖς καὶ τις τῶν ζητουμένων, τῶν ὁποίων τὰ χαρακτηριστικὰ εἶχε καταμαθεῖ ἀπὸ Κύθηρα ὁ μοιράρχος, παρακολουθούντος τότε ἐν τῇ Ἰσιδι καὶ τοῦ ἀστυνόμου τῶν Κυθῆρων διὰ τοῦτο.

Εἶχε δ' ἐκλέξει τὸ Συμβούλιον τότε ἐν Γραμβούση καὶ δύο Κρητὰς τὸν Γ. Καλλέργην καὶ Κ. Κριτοβουλιδην, διὰ νὰ μεταβῶσι μετὰ τοῦ Κ. Μαυροκορδάτου εἰς Αἴγιναν, καὶ προσφέρωσι τὸ πρὸς τὸν Κυβερνήτην σέβας των, καὶ νὰ τὸν συγχαρῶσιν ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν διὰ τὴν ἀφιξίν του εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ τὸν παρακαλέσωσι δὲ πρὸς τούτοις καὶ διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν των ἀπὸ τὰ κινήματα τοῦ μοιράρχου, καὶ ἐνταυτῷ νὰ τοῦ ζητήσωσι τὴν συνδρομὴν του διὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις των.

Ἐπιβιθασθέντες λοιπὸν ἐπὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ βρικίου «ἡ Κάμηλος» ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν, ἀφοῦ πρῶτον ἐπαρουσιάσθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν Σταΐνης ἐπὶ τῆς Ἰσιδος κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των· διότι ἐθεωρεῖτο τότε οὗτος κύριος τοῦ λιμένος ἐκεῖνου. Μετὰ τριήμερον δὲ διάπλουον φθάσαντες εἰς Αἴγιναν, ἐπαρουσιάσθησαν πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Καὶ τότε μὲν ὁ Κυβερνήτης ἠκούαζετο αὐτοὺς εὐνοϊκῶς, ὅθεν καὶ διέταξεν εὐθὺς νὰ σταλῶσι τροφαὶ καὶ τινα πολεμοφόδια διὰ τὸν ἐπικουρικὸν στρατόν.

Συγχρόνως ὅμως εἶχε διορίσει οὗτος καὶ φρουρὰν τῆς Γραμβούσης, τὸν Ἀγγλον Οὐρκουάρδον μεθ' ἑνὸς λόχου· ἀλλ' ἐπὶ πρῶτα συγχνὰ ὁ Κυβερνήτης τοὺς εἰρημένους, ἂν θὰ παραδώσωσιν οἱ Κρητῆς τὸ φρούριον, ἐκεῖνοι δὲ διεβεβαίοναν νὰ μὴ διστάζῃ οὐδαμῶς περὶ τούτου. Διότι οἱ Κρητῆς ἐν γένει ἠύχοντο περὶ τῆς ταχέως εἰς τὴν

Ἑλλάδα ἀφίξωός του, πεπειθότες ὅτι θέλει ἀντιληφθῆ καὶ τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των, ὅτι θέλει τοὺς σώσει ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ πολέμου, διὰ τὴν συμμεθέξωσι καὶ αὐτοὶ τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων μὲ τοὺς λοιποὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνιζομένους, καὶ ὅτι τέλος θέλουσιν ὑποδεχθῆ τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Γραμβοῦσαν, ὅσον καὶ εἰς Κρήτην ὄντιναδῆποτε στείλῃ ἐξ ὀνόματός του, ὡς σωτῆρα. Ἐπειδὴ εἶχον τότε ἐντολὴν οἱ ἀπεσταλμένοι νὰ τὸν παρακαλέσωσι ταῦτοχρόνως, διὰ νὰ ἐξαποστείλῃ καὶ ἀντιπρόσωπόν του εἰς Κρήτην, νὰ ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων διεύθυνσιν.

Ἐχάρησαν δὲ τότε χαρὰν μεγάλην οὗτοι, ὅτε ἔμαθον παρευθὺς ὅτι ὁ Κυβερνήτης ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον καὶ Τομπάζην, νὰ τῷ παρουσιάσωσιν οὗτοι ὅσον τάχιον ἀκριβῆ ἔχθεσιν δι' ἐπιτυχήν ἐκστρατείαν τῆς Κρήτης· τὸσον δὲ ἐπίεισθη περὶ τούτου ὁ φιλόπατρις καὶ φιλοκρῆς Τομπάζης, ὥστε καὶ ἐπιμόνως μετεκαλέσατο ἐν τῷ μέσῳ τῆς βαθείας νυκτός ἐκείνης, εἰς τὴν κατοικίαν του τοὺς εἰρημένους, διὰ νὰ τὸν φωτίσωσιν εἰς ὅσα ἀπρητοῦντο διὰ μίαν τοιαύτην ἔχθεσιν. Οἱ δὲ ἀπεσταλμένοι ἔγραψαν περιχαρῶς καὶ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐντολεῖς των εἰς Γραμβοῦσαν περὶ τῆς σωτηρίου ταύτης ἀγγελίας. Δὲν ἐξετελέσθη ὅμως δυστυχῶς οὐδὲν τούτων ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου.

Ἐν τοσούτῳ, ἔφθασεν εἰς Γραμβοῦσαν μὲ τὸν λόχον του καὶ ὁ ρηθὲς φρούραχος Οὐρκουάρδος· τὸν ὑπεδέχθησαν περιχαρῶς οἱ κάτοικοι, καὶ ἅμα ἀφίχθέντι τῷ παρέδωσαν τὰ πάντα. Μετὰ σπουδῆς δ' ἐνησυχολεῖτο τότε πραγματικῶς ὁ Κυβερνήτης νὰ καταλάβῃ τὸ φρούριον. Διότι καὶ σπουδαίως τὸν παρεκάλουν εἰς τοῦτο οἱ Κρητες διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους. Δὲν ἐπῆλθεν ὅμως εἰς τὸν νοῦν τῶν Κρητῶν ὡς ἐφρόνει ὁ Κυβερνήτης νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς ἀπεσταλμένον του, ὡς τὸ ἀπέδειξαν εὐθὺς ὁ Οὐρκουάρδος περὶ τῆς παραλαβῆς τοῦ φρουρίου πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Ἄλλὰ τί συνέβη μετ' ὀλίγον;

Καταβαίνων ὁ Οὐρκουάρδος καθ' ἐκάστην πρωίαν μετ' ὄλων σχεδὸν τῶν ἀξιωματικῶν, ἤριστα ἐπὶ τῆς Ἰσιδος παρὰ τῷ Σταίνης, καὶ τοῦτο ἐξηκολούθει κατὰ συνέχειαν ἐπὶ 10 περίπου ἡμέρας, ἑωσού συνέβη παραδόξως τὸ ἐξῆς.

Κατερχόμενος τελευταίον προϊούσης τῆς ἡμέρας κατὰ τὸ σύνθητος μετὰ τῶν ἰδίων ἀξιωματικῶν, ἔγεινε θύμω ὄλως ἀπροσδοκίτου συμβάντος. Διότι μακρὰν τῆς παραλίας αὐτοῦ ὄντος περὶ τὰ 500 βήματα, ἠγέρθη θύελλα μεγίστη, πνεύσαντος σφοδρατάτου τοῦ Λίβα, ὥστε ἀνεπέτασεν εἰς τὸν ἀέρα τὰς σκιάδας καὶ τινων ἄλλων παρὰ τῷ αἰγιαλῷ καταστημάτων, ὀλόκληρον δὲ τὴν σκιάδα τοῦ ἐκεῖ καφεναίου, ἥτις τιναχθεῖσα τότε, ἐπέπεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ φρουράρχου. Ἐβλάψε δὲ ὀλίγον καὶ τινας ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ἀξιωματικῶν, ὁ φρουράρχος ὁμῶς ἔπεσε παρευθὺς ἡμιθανὴς καὶ ἄφρων. Παρετῆρησαν δὲ τὸ συμβάν τοῦτο ἐν τῷ ἄμω καὶ οἱ παρευρεθέντες ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ συμμαχικοῦ ναυτικοῦ, καὶ αὐτὸς προσέτι ὁ μοιραρχος Σταίνης. Ὁ φρουράρχος ὁμῶς Οὐρκουάρδος ἐτελεύτησε μετ' ὀλίγον ὡς ἐκ τῆς πληγῆς, ἐνταφιασθεὶς μὲ τὰς ἀνηκούσας αὐτῷ τιμὰς ἐντὸς τοῦ φρουρίου πρὸς τὸ ἀρκτικὸν αὐτοῦ.

Ἐκ δὲ τοῦ παραδόξου τούτου συμβάντος, λαθῶν ἀφορμὴν ὁ Σταίνης, διώρισεν ἐν τῷ φρουρίῳ συμμαχικὴν φρουρὰν ἐξ 100 Ἀγγλῶν καὶ 40 μόνον Γάλλων. Εἰσελθόντες λοιπὸν ἐκεῖνοι, συνέλαβον εὐθύς 6 ἐκ τῶν 8 προγεγραμμένων, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλαν εἰς τὰ πλοῖα. Φοβηθέντες δὲ τότε οἱ λοιποὶ Κρήτες ἀνεχώρησαν, ἀφήσαντες τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν 12—15 μόνον γερόντων. Ἐμείνει δὲ ἡ συμμαχικὴ αὐτῆ φρουρὰ εἰς ἡσυχον κατάστασιν ἐπὶ 4—5 ἡμέρας καθ' ἃς ἤλλασσον ἐκάστην πρωΐαν οἱ μοιραρχοὶ τοὺς στρατιώτας.

Συνέβη δὲ καὶ τὸ ἐξῆς ὡς ἐκ τῆς ἀνισότητος τῶν νέων τῆς συμμαχίας φρουρῶν. Ἐδυσφόρει ὁ Γάλλος μοιραρχος Ρεβερσῶν ἐπὶ τούτῳ, συλλαβῶν ἴσως καὶ ὑπονοίας διὰ τὴν ἐποφθαλμίωσιν, ἣν ἐδείκνυεν ὁ πρῶτος διὰ τὴν ἀξιόλογον καὶ ἀπόρητον θέσιν τῆς Γραμβούσης. Συγχάζων δὲ τις Ἑλλήν ἐκ τῶν Κρητῶν παρ' αὐτῷ, ὅστις ἐπίσης εἶχε συλλάβει καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν ὑπόνοιαν, καὶ ἐρωτήσας εἶχε μάθει τὴν περὶ τούτου ἀθυμίαν τοῦ Ρεβερσῶνος. «Εἰμπορεῖτε, νομίζω. «τῷ εἶπεν ἐκεῖνος,» νὰ διορθώσετε τὴν ἔλλειψιν ταύτην τοῦ καθήκοντός σας, ἐὰν διατάξετε κατὰ τὴν ἐπιούσαν ἐν καιρῷ ἀλλαγῆς τῆς φρουρᾶς ν' ἀναβῶσι 60 ἔτι Γάλλοι ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ καταβῶσιν ἐκεῖθεν οἱ ὑπάρχοντες 40, καὶ αὕτως ἰσοσταθ-

μιζετε τὴν δυνάμιν σας εἰς τὸ φρούριον. Διὸ καὶ ἔπραξεν ὁ Ρεβερσὼν οὕτω τὴν ἐπιούσαν πραγματικῶς. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου προσέβηεν ἄλλο δυστύχημα διὰ τοὺς κατοίκους.

Ἐπῆρχεν ἐν τῷ φρουρίῳ οἰκημά τι, εἰς τὸ κατώγειον τοῦ ὁποίου ἰναπέθετον οἱ Τούρκοι τὰ πρόχειρα πολεμοφόδια, ὅπου ὑπῆρχον καὶ διάφοροι βόμβαι γεμάται πρὸ αἰῶνος ἰσως· διότι καὶ ἡ ἐν αὐταῖς πυριτόκονος ἦτο ὡς κοπρία· ὑπῆρχον δὲ μετ' αὐτῶν καὶ ἕτερα διαφόρου μεγέθους βόλια. Οὕτως εὗρηκαν ταῦτα καὶ οἱ Ἕλληνες ἰσχάτως, καὶ οὕτω μετεχειρίζοντο καὶ αὐτοὶ τὸ κατώγειον ἐκεῖνο ὡς πρόχειρον πυριτοθήκην. Ὁ Σταϊνὴς ὅμως παροργισθεὶς, ὡς φαίνεται, ὡς ἐκ τῆς ρηθείσης προσθήκης τῶν Γάλλων φρουρῶν, καὶ μὴ δυνθεὶς ἰσως ν' ἀντείπῃ εἰς τούτους ὡς συμμάχους, καὶ ἐπίσης ἰσχυροῦς, ἐστρεψε τὴν ὀργὴν του κατὰ τῶν ἀδυνάτων, ὅτε καὶ ἐπλάσθη ὅτι, οἱ ἐκεῖ ἔτι εὐρισκόμενοι ὀλίγοι γέροντες Κρήτες εἶχον σκοπὸν νὰ βάλωσι πῦρ εἰς τὸ ρηθὲν κατώγειον διὰ ν' ἀνατρέψωσι τοὺς 4 ἢ 5 Γάλλους ἀξιωματικούς τοὺς ἐνοικοῦντας τότε ἐν αὐτῷ ἄνωθεν τῶν ὡς ἀνωτέρω πολεμοφοδίων. Διότι καὶ τούτου ὑποτεθέντες, ἄλλοι παρ' αὐτοὺς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ βλαφθῶσιν, ὡς ὄντας ἀπεχωρισμένους τῶν λοιπῶν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκήματος, ἂν καὶ εἶχαν δεῖξει, ἀμα εἰσελθούσης τῆς φρουρᾶς, Κρήτες τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τοὺς ἐνοικήσαντας ἐν αὐτῷ Γάλλους ἀξιωματικούς, ὥστε εἶχον ἐξ ἀρχῆς λάθει καὶ οὕτοι γινῶσιν περὶ τούτων. Λαβῶν λοιπὸν ὡς ἐκ τούτου ἀφορμὴν ὁ ὑπὸ τοῦ Σταϊνὴς τότε διορισθεὶς προσωρινὸς φρούραρχος Ἀγγλὸς Στραγκουένης, διέδωκεν ἀπὸ δυσμένειαι, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐμελέτων νὰ βάλωσι πῦρ διὰ νὰ καύσωσι τοὺς ἀξιωματικούς Γάλλους τοὺς ἐνοικοῦντας εἰς τὸ οἰκήμα, ὅθεν καὶ ἐξῆσαν οὗτοι τοῦ φρουρίου τότε γυναῖκας, παιδιά, καὶ γέροντας ὅπου καὶ ὅπως εὗρισκοντο ἕκαστοι, μείναντες αὐτοὶ τότε κύριοι ὅλης τῆς περιουσίας ἐκείνων κλοπιμαίας καὶ μὴ, τὴν ὁποίαν καὶ μετέφερον εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦτις κατὰ τὴν τότε ἐν Σμύρνῃ ἐκδιδομένην γαλλικὴν ἐφημερίδα δὲν ἤξιζε πλέον τῶν 10—12 χιλ. ταλλήρων δι' ὅλα τὰ εὐρεθέντα ὡς ἀνωτέρω εἶδη. Ἐκ τούτων δὲ μάλιστα καταφαίνεται, ὅτι οἱ συρρεύσαντες μὴ Κρήτες ὠφελήθησαν, ὡς εἵπομεν, ἐκ τῆς ἀνοησίας Γραμβουσιανῶν τινῶν, καὶ αὐτοὶ ἔπαθον.

Ἐπαθε δὲ τότε καὶ ὁ παρὰ τῷ Γάλλῳ μοιραρχῷ συχναζῶν Κρής, ὁ ἐκλειφθεὶς ὡς αἷτιος τῆς ἐν τῇ φρουρῇ προσθήκης τῶν Γάλλων. Ἄλγος ὅμως αἰσθανόμεθα μέγα ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, ἐὰν θελήσωμεν νὰ διηγηθῶμεν τὴν ἐλεεινὴν κατὰστασιν, εἰς ἣν ἔφερον κατ' ἐκείνην τοῦλάχιστον τὴν περίστασιν ἄνθρωποι νομιούμενοι πολιτισμένοι τὰς οἰκογενεῖας εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἀφῆκαν φορέματα οὔτε σκεπάσματα, οὔτ' ἄλλο τί, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ μένωσιν ἐν ὑπαίθρῳ ὀλόκληρα νυχθήμερα ἕως οὗ τέλος ἀνεχώρησαν καὶ ἐκ τῆς νήσου!

Καὶ τοιαῦτα μὲν εἶναι ἡ ἀληθὴς τῶν ἐν Γραμβούσῃ τότε συμβάντων διήγησις. Ἀλλὰ πῶς παρεμόρφωσε καὶ ταῦτα ὁ Σ. Τρικούπης; Συλλέξας τὰ τῶν τριόδων ἀβασανίστως, ἠθέλησε νὰ παραγεμίσῃ μὲ ταῦτα τὸ ἱστορικόν του πῶνημα, ἀλλὰ μὲ πολλὴν πάντοτε πικρίαν καὶ κακίαν πρὸς τοὺς Κρήτας. Ποῦ «κατεδαφίσθησαν», ὡς λέγει, οἰκίαι εἰς Γραμβούσαν, ἐνῶ οὐδόλως ἐκανονιοβόλησαν τὰ συμμαχικὰ κατ' οἰκιῶν; Ποῦ ἦσαν «οἱ 7000 ἄνθρωποι» πολιορκούμενοι στενωῶς εἰς τὸ φρούριον, διὰ νὰ φθείρωσι ταχύτερον, κατὰ τὸ λέγειν του, τὰς τροφάς, καὶ νὰ παραδοθῶσιν, ἐνῶ μόλις 200 ψυχαὶ εὐρέθησαν τότε ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ φρουρίου, καὶ ὄχι πλείοτεροι τῶν 1500, ἢ καὶ 2000 ἐὰν πρὸς χάριν του θελήσωμεν νὰ ἐξογκώσωμεν τῶν εἰς ὄλον τὸ νησίδιον τῆς Γραμβούσης, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ 200; Πότε δ', ἐρωτῶμεν, ἐκλείσαν οἱ Κρήτες τὴν Πύλην κατὰ πρόσωπον εἰς τοὺς ἀναβαίνοντας Γάλλους καὶ Ἀγγλους; ἢ πότε, καὶ ποῦ ἐκάθηντο ἔνοπλοι καὶ ἐγκλειστοὶ οἱ Κρήτες, ὡς λέγει, εἰς οἰκίας, διὰ νὰ ἐπιφέρωσιν ἀντίστασιν εἰς τοὺς συμμαχικοὺς στρατοὺς;

Ἄλλ' ἔστωσαν ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ὡς ὅλως ἀνύπαρτα, καὶ τῆς φαντασίας τοῦ Σ. Τρικούπη μόνον ἀποκυήματα διὰ νὰ στολιζοῖσι τὴν ἱστορίαν του εἰς τὸ ἐξῆς ὅμως ἐκχεεὶ καὶ πικροτέραν τὴν χολὴν του, ὅθεν καὶ ἀποδεικνύεται ἐκ τούτων, ὅτι δὲν ἔχει σέβας πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Διότι ἀδύνατον εἶναι νομίζομεν, ὅτι δὲν ἐγνώριζε τὸ ἀληθὲς ἱστορικόν ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του τότε περὶ τῶν συμβάντων ἐν Γραμβούσῃ ἀπ' ἀρχῆς τῆς κυριεύσεώς της μέχρι τέλους. Εἶναι δὲ μάλιστα παράδοξον, πῶς δὲν ὠφελήθη καὶ ἐκ διαφόρων δημοσιῶν ἐκθέσεων πρὸς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τῶν διατρεξάντων τότε

εἰς Γραμβούσκην, τὰ ὁποῖα πιστεύομεν ὅτι εἶχε καὶ εἰς τὴν ἔξουσίαν του.

Εἰς τὴν ἱστορίαν του (βιβλ. Δ', σελ. 253) ἐκθέτει μὲ στόμφρον ὁ Σ. Τρικοῦπης τὰ ἑξῆς: «Ὅτι καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς Ἀγγλογάλλοι ἐκινδύνεον νὰ ἐξολοθρευθῶσιν ἐν ρητῇ νυκτὶ δι' ὑπονομῆς» καὶ «ὅτι ἔπρεξε, προσθέτει, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Στραγκαυῆνης εἰς τὸν ὑποδειχθέντα τόπον τῆς ὑπονόμου, καὶ συνέλαβέ τινας, καθ' ἣν ὥραν ἔθεταν τὴν εἰς ἀνατροπὴν τοῦ κτερίου, ὅπου διέτριβαν οἱ Ἀγγλογάλλοι, παρίκονιν καὶ λοιπά.»

Ὡ τῆς ἀπονοίας! Καὶ ποίους, Σ. Τρικοῦπη, ἤθελον τοιοῦτοτρόπως νὰ δολοφονήσωσιν οἱ Κρήτες; — Τῶν συμμάχων τοὺς στρατοὺς, τοὺς ὁποίους ἐσεβάσθησαν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἠλπίζον καὶ αὐτοὶ τὴν σωτηρίαν των ἀπὸ τὴν φοικτὴν πολυχρόνιον τυραννίαν, καὶ ἀπὸ τὸν καταστρεπτικὸν πόλεμόν των; Ἡ αἰ ἀψυχοὶ γυναῖκες καὶ τὰ σαθρὰ γερόντια, τὰ ὁποῖα εὕρισκοντο τότε ἐν τῷ φρουρίῳ ἤθελον τολμήσει τοιαύτην στυγεράν πράξιν; Αἰδῶς, ὦ ἄνθρωπε! Ἄν θέλῃς λοιπόν, πιστεύσον εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω πιστὴν ἔκθεσιν τοῦ πράγματος, εἰδὲ μὴ, γράφει «ὅτι κεν ἐπ' ἄκαιοίμην γλῶτταν σ' ἔλθῃ.»

Ἐπαρλαίψαμεν νὰ σημειώσωμεν εἰς τὸν οἰκτεῖον τόπον καὶ τὰ ἑξῆς περὶ Γραμβούσσης ἀναγόμενα, ἅτινα καὶ προσθέτομεν ἐνταῦθα.

Ἐπιστρατεύσαντες οἱ Κρήτες ὡς εἶδαμεν ἐκ τῶν μύλων τοῦ Ναυπλίου αὐτῶν εἶχον ἐπικαλεσθῆ ταύτοχρόνως τὴν Πανκράτιαν συναρωγὸν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κινήματός των. Ἔποεπε λοιπόν νὰ ἀποδώσωσι διὰ τὴν καλὴν ἔκθεσιν καὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν.

Διὸ καὶ οἱ νέοι κάτοικοι αὐτῆς μετὰ 7 ἢ 8 μῆνας διὰ τε συνεισφορῶν, καὶ ἐκ τοῦ ὑστερήματός των αὐτοῦ, προσέτι δὲ καὶ διὰ προσωπικῶν ἐργασιῶν κατώρθωσαν τῇ ἐπίστασις τοῦ Παρθενίου τῆς Γωνιᾶς καὶ Δ. Χρυσασπούλου νὰ ἰδρῶσιν καὶ ἰδρῶσιν καὶ νὰ ἐπιτελέσῃ ἕνδον τοῦ φρουρίου πρὸς τὰς δεξαμενὰς αὐτοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τιμηθέντα. Μετακλήσαντο δὲ περὶ τὸ τέλος τῆς οἰκοδομῆς ἐκ Μονεμβασίας καὶ τὸν Ἀργαυροῖων ἀρχιμέρεα Ἰγνάτιον, διατρέβοντα ἐκείσε τότε διὰ τὰς περιστάσεις, ἵνα ἐγκαινιάσῃται καὶ ἐκκλησιαστικῶς τὸν ναὸν τοῦτον. Διότι ἀπέδιδον ἐκείνω οἱ Κρήτες

σέβας ἕνεκα τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς του· καὶ διότι ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐκεῖθεν διάβασίν των δεηθεὶς πρὸς Θεόν, προεῖπε πεποιθῶς περὶ τὴν ἐπιτυχίαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν 1 καὶ 2 τοῦ Αὐγούστου, καθ' ἣν ἐγένοντο τοῦ φρουρίου κύριοι, καθικέτευεν οὗτος ὑπὲρ αὐτῶν πρὸς Θεὸν γονυπετῶς. Τοιοῦτο τὸ πρὸς Θεὸν σέβας τῶν Κρητῶν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον οὐδόλως ὀφείλουσι οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀπομακρύνωνται μῆτε ἐν ταῖς εὐημερίαις, μῆτε ἐν ταῖς δυσπραγίαις αὐτῶν.

Ἄλλο δὲ καθῆκον ἀνθρώπινον ἐπίσης δίκαιον καὶ ἱερὸν καὶ αὐτὸ ἐχρεώσθαι νὰ ἐκπληρώσωσι οὗτοι, καὶ τὸ ἐξεπλήρωσαν τῶντι ἀκριβῶς.

Βασιεῦσαν συναίσθησιν ἐπροξένησεν εὐθὺς τοῖς νικηταῖς ἡ ἀλγεῖνῃ θεᾷ τῶν τῆ δε κάκεισε διεσκορπισμένων ἐπὶ τῆς νήσου τῆς Γραμβούσης τάσων ὀστέων. Ὑπέθεσαν δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀναμφιβόλως τῶν προτετελευτηκότων, τῶν ἐπὶ τῆς πρώτης ἐφοδῶν ἐνδόξων καὶ περιλημμένων αὐτοῖς ἀνδρῶν. Ἀποῦ δὲ ἔμαθον περὶ τούτων καὶ παρὰ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος Ὀθωμανοῦ φρουράρχου, ὅστις διετέλει καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸ αὐτὸ ἀξίωμα, ὁμολογήσαντος ὅτι τοὺς νεκροὺς ὅλους τότε ἔριψαν ἐκ τῶν ἐπάλλξεων πρὸς βορὰν τῶν σαρκοφάγων, ἐσύναξαν εὐθὺς εἰς σάκκον ἅπαντα τὰ ὅσα ἐκεῖνα ὡς ἱερά, ἐπικαλούμενα νοερῶς τὸν προσήκοντα σεβασμὸν, φροντίσαντες νὰ τελεσθῶσιν ἐν καιρῷ ἐπαξίως καὶ τὰ νομομισμένα ὑπὲρ ἐκείνων.

Μετὰ τὴν καθαγίασιν λοιπὸν τοῦ εἰρημένου ναοῦ, κατεσκευάσαν οὗτοι κενοτάφιον ἐκ κυπαρισσίων ξύλων, τὸ περιέζωσαν πενθίμως μὲ μελανὰ ὑφάσματα, ἀπέθεσαν, δὲ ἐν αὐτῷ τὰ ὀστᾶ, καὶ περιέγραψαν ἐπὶ ὑφάσματος λευκοῦ τάδε. «Τοῖς ἀθανάτοις προμάχοις Ἐωργίῳ Παπαδάκῃ, Μάρκῳ Βουζάκῃ, Ραφαῆλ Σωσάνῃ, Παναγῆ Σουλιώτῃ, Γεωργίῳ Κότσῳ, καὶ λοιποῖς, τοῖς πεσοῦσιν ἐνδόξως εἰς τὴν ἐφοδὸν τῆς Γραμβούσης κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1823». Ἱεουργήσαντος λοιπὸν τοῦ μνησθέντος Ἀρχιερέως εἰς τὸν νέον ναὸν μεθ' ὅλου τοῦ κλήρου, καὶ παρασταθέντος ὅλου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ λαοῦ σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις, ἀνεπέμφθησαν ἐν κατανόξει αἱ πρὸς Θεὸν ἱκετήριοι δεήσεις ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἐκείνων, τὰ δὲ ὅσα ἤξιώθησαν τότε ταφῆς ἐνδὸν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ ναοῦ. Ἐξερῶ-

νησε δ' ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ συγκινητικώτατον λόγον, ἐξυμνήσας τὴν ἀρετὴν τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος πεσόντων χριστιανῶν. Ἄς ἐπανέλθωμεν ἤδη καὶ εἰς τὰ πολεμικά.

Ἐγγραφον πάλιν ἀπὸ Σφακίας πρὸς τὸ Συμβούλιον εἰς Γραμβούσαν τὴν 19 Ἰανουαρίου ὁ Α. Παναγιώτου, ὁ Σήφης Δελιγιαννάκης καὶ ὁ Παλιὸς Βολουδάκης, προσθέτοντες καὶ τὰ ἐξῆς: «Οἱ ἔχθροί ἄμα εἰδοποιήθησαν περὶ τῶν ἐτοιμασιῶν μας, ἤρχισαν νὰ κατασφάζωσιν ἀνιλεῶς πολλοὺς δυστυχεῖς ἀόπλους, ἐρημώσαντες ἐξ ὀλοκλήρου καὶ μερικὰ χωρία. Ἐτοιμασίας μεγάλας κάμνουν ἐναντίον μας, καὶ ἂν ἀργοπορήσητε τὰ στρατεύματα, καὶ ἡμεῖς ἐδῶ χανόμεθα, καὶ ὁ λαὸς τῆς Κρήτης καταστρέφεται, διὰ τοῦτο καταστρέφεται, διὰ τοῦτο καταμαρτύρεται ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐναντίον ἐκείνου, ὁ ὁποῖος δι' ὅποιανδήποτε αἰτίαν ἀναβάλλει τὴν παρούσαν ἐκστρατείαν».

Ἐν δὲ τῷ μεταξύ τούτῳ, μὴ συγκατατεθέντος τοῦ Ἀγγλομοιράρχου νὰ παραχωρήσῃ πλοῖα διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν στρατευμάτων εἰς Σφακίαν, μετέβησαν ἐκεῖ τὸ ἰππικὸν καὶ οἱ στρατιῶται, ἄλλοι μὲν διὰ πλοιαρίων, ἄλλοι δὲ ὅπως ἠδυνήθησαν διὰ ξηρᾶς. Ἡ δ' ἐπιτροπὴ ἀνέφερε καὶ πάλιν πρὸς τὸ Συμβούλιον τὴν 2 Φεβρουαρίου περὶ τῆς ἀποβάσεως τοῦ ἰππικοῦ εἰς Λουτρόν, καὶ περὶ τῆς ἀφίξεως τῶν ἄλλων εἰς Ἀγίαν Ρουμέλην. ἀπαιτοῦσα νὰ σταλῶσιν ὅσον τάχιστα πολεμοφόδια καὶ τροφαί· διότι ὁ τόπος δὲν ἔχει τὰ μέσα, ἔλεγε, νὰ θρέψῃ τόσους ἵππους περὶ τοὺς 80 καὶ ὑπὲρ τοὺς 800 στρατιώτας ἐπικούρους καὶ Κρήτας, οἵτινες ἦσαν συνηγμένοι τότε ἐκεῖ.

Περὶ τὰς ἀρχὰς λοιπὸν Μαρτίου μετέβη καὶ ὁ Χ. Μιχαῆλης εἰς Φραγκοκάστελλον τῆ προτροπῆ καὶ τῶν ἐντοπίων. Ἐνόμισε δὲ κατάλληλον ὡς πεδινώτερον νὰ τοποθετήσῃ ἐκεῖ τὸ ἰππικὸν καὶ τὸν στρατόν. Παρεχώρησαν εἰς αὐτόν καὶ οἱ Σφακιανοὶ προθύμως τὰ ἐκεῖ ὑπάρχοντα σπαρτά των διὰ τροφὴν τῶν ἵππων, μετέφερε δ' ἀμέσως οὗτος τότε ἐκεῖ 4 πεδινὰ κανόνια καὶ μικρὸν ὀβούζιον, ἀλλὰ χωρὶς νὰ φροντίσῃ ν' ἀνεγείρῃ παρευθὺς καὶ τινα κρημισμένα μέρη τοῦ περιτειχίσματος ὅπως ἠδύνατο προχείρως, νὰ κατασκευάσῃ δ' εὐθὺς καὶ πρόχειρόν τινα θύραν ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου.

ἔμελλε νὰ εὐρεθῆ κατὰ τι ὠχυρωμένος μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν κατὰ τὴν προσδοκωμένην προσβολήν.

Τὸ Φραγκοκάστέλλον, ἐνετικῆς κατασκευῆς ὄν, κεῖται κατὰ τὰ Σφακία πρὸς τὴν Λάμπην εἰς ἀπόστασιν οὐχὶ μεγαλειτέραν βολῆς τουφεκίου τῆς πρὸς τὸ Λιθυκὸν πέλαγος παραλίας. Πρὸς ἄρκτον δ' αὐτοῦ περὶ τὸ μίλιον ἀνυψοῦνται συνάλληλα ὄρη ἀρχόμενα ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ αὐτῶν καὶ Φραγκοκαστέλλου ὑπάρχει πεδιάς, ἐκ δυσμῶν μὲν συναρφεύουσα μὲ τὸν Προσγιαλὸν ἢ χῶραν τῶν Σφακίων, ἐξ ἀνατολῶν δὲ μὲ τὴν Λάμπην. Τὸ σχῆμα τοῦ κτιρίου εἶναι τετράγωνον ἐπίμηκας ἐπὶ ἐνὸς περίπου στρέμματος γῆς, καὶ ἐφ' ἑκάστης γωνίας ἦσαν τότε ἀκόμη ἐτοιμῆροποι σχεδὸν οἱ ἐνετικοὶ ὑπερέχοντες πυργίσκοι, ἢ παλεμιστραί. Ἐνταῦθα ἔχρονοτρίβουν ὁ ἑπαρχος, Χ. Μιχαῆλης καὶ ὁ Χάλης ἀρχηγὸς τοῦ πεζικοῦ, φιλονικοῦντες μὲ τοὺς Σφακλιανοὺς. οἵτινες διεφώνουν καὶ αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους. Διότι οἱ μὲν ἤθελον νὰ διαμένωσιν ἡσυχοί, φοβούμενοι τὴν ἐχθρικήν προσβολήν, οἱ δὲ νὰ πολεμήσωσιν, οἵτινες καὶ ὑπερίσχυσαν.

Ἐν τούτοις, αὐξηθέντος μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ κατὰ τὴν Μινῶαν στρατοῦ, οἱ ὀπλοφοροῦντες ἔθουν καὶ ἀπόλλυον καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας. Ἔθουν παρομοίως καὶ ἀπόλλυον καὶ οἱ Τούρκοι, ἐξερχόμενοι τότε τῶν φρουρίων οὐχὶ ὡς Ζουρίδες πλέον, ἀλλ' ὡς ἰσχυρὰ στρατιωτικὰ σώματα, τοποθετούμενοι ὅπου ἡ ἀνάγκη ἐκάλει αὐτούς. Διότι καὶ ἡ στρατοπέδευσις τοῦ Χ. Μιχαῆλη εἰς Φραγκοκάστέλλον τοὺς προσεκάλει εἰς δραστηριωτέραν ἐνέργειαν. Διὸ καὶ ἤρχισαν εὐθὺς ἔκτοτε νὰ καταλαμβάνωσιν, ὁ μὲν Μουσταφᾶς μὲ τοὺς στρατοῦς του τὸν Ἀποκόρωνον, οἱ δὲ Ρεθύμνιοι Τούρκοι ἀμυντικὰς θέσεις ἀπέναντι τοῦ φρουρίου τῶν, καὶ οἱ τοῦ Ἡρακλείου ἐστρατοπέδευσαν ἀρκετοὶ κατὰ τὸ Τυμπάκιον τῆς Γορτύνης, ὥστε εἶχον σχεδὸν τοιοῦτοτρόπως καὶ εἰς πολιορκίαν τὰ ὄρεινὰ Σφακία.

Συνέβη δὲ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας νὰ γείνη θῦμα τῆς τόλμης του καὶ ὁ Ἰωάσαφ Ἐπατέρας καλούμενος, ὅστις εἶχε κατασταθῆ καὶ τὸ φόβητρον εἰς τοὺς Ἡρακλειώτας Τούρκους διὰ τὴν ἀνδρείαν του. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἅμα ἐκραγέντος τοῦ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατριδος ἱεροῦ ἀγῶνος, καταλιπὼν τὸν μοναδικὸν βίον, τὸν ὁποῖον ἐξή-

κει ἐν τῷ κατὰ τὴν Γορτύνην μοναστηρίῳ τῆς Ὀδηγητρίας, ἐξωσθη προθύμως τὴν σπάθην, ταχθεὶς ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Μιχαὴλ Κουρμούλη, ὅπου πολλάκις ἠρίστευσε καὶ ὡς πεζομάχος καὶ ὡς ἵππομάχος. Φίλος δὲ ὦν διὰ παντός τοῦ υἱοῦ τοῦ Δημητρίου Κουρμούλη, καὶ τοῦ γαμβροῦ τοῦ Ἀστρινού, μεθ' ὧν συναπεδήμησε τῷ 1824, ἐπανήρχετο συχνάκις μετ' αὐτῶν εἰς Κρήτην, ἀφοῦ ἐκυριεύθη ἡ Γραμβοῦσα, καὶ κατέπληττον τοὺς ἐχθρούς. Ἐμελλεν ὁμως τέλος νὰ ἐπισφραγίσῃ καὶ ὁ Ἰωάσαφ σειρὰν προηγουμένων ἀνδραγαθημάτων μετὸν ἡρωϊκὸν θάνατόν του.

Ὀκτακόσιοι περίπου Τούρκοι εἶχον ἐπιδράμει αἰφνιδίως διὰ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς εἰς τὸ ρηθὲν μοναστήριον εὐρισκομένους τότε ἕως 50 Ἑλληνας, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὡς ἐκλεκτοὶ ἄνδρες ὁ Μιχαὴλ Κοράκας, ὁ Μιχαὴλ Κορνάρης, ὁ Ἰωάννης Σκουτῆς, καὶ Παπᾶ Μιχαὴλης Σιβιανός. Ἄμα ἰδόντες οὗτοι μακρόθεν ἐπερχομένους τοσοῦτους ἐχθρούς, συνεβούλευσαν καὶ τὸν Ἰωάσαφ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ὡς μὴ δυνάμενοι ν' ἀνισταθῶσιν εἰς τοσαύτην δύναμιν ἐχθρικὴν, ἀλλ' οὗτος δὲν ὑπήκουσε, παραλαβὼν δ' ἀπεναντίας οὗτος τότε τρεῖς ἐκ τῶν συντρόφων, τὸν Νικόλαον Βλατάσην, τὸν Κωνσταντῖνον Τρουλινάκην καὶ ἕνα ἀνεψιόν του, προσέβαλε τοὺς Τούρκους ἅμα ἀναφανέντας κατὰ τὴν θέσιν Λιοφυτάκι, ὅπου καὶ ἐφόρευσαν τέσσαρας. Ἠναγκάσθησαν ὁμως αὐτοὶ τότε καταδιωθέντες νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν ἐκεῖ πύργον τοῦ μοναστηρίου, τὸν ὅποτον καὶ περιεκύκλωσαν ἀμέσως οἱ Τούρκοι, ὅπου συνεκλείσθη καὶ ἀδελφὴ τις τοῦ Ἰωάσαφ. Ἦρχισε λοιπὸν παρευθὺς πεισματώδης ἡ ἀμοιβαία ἀντίκρουσις, καὶ ὁ τουφεκισμὸς ἐπὶ τρία νυχθήμερα ἀδιάκοπος, ὥστε ἐφόρων μὲν ἐξώθεν μετὰ μεγάλης πεισμονῆς, εἴτε δι' ἐφόδου εἴτε δι' ὑπονομῆς νὰ ἐξολοθρεύσωσι τὸν ἰσχυρὸν ἀντίπαλόν των, ἀντεκρούοντο ὁμως ἐνδοθεν καρτερικῶς καὶ μετὰ πολλὴν φθοράν.

Ἐπεσαν δὲ ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὸν πύργον ὁ Τρουλινάκης καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰωάσαφ. Ἐνεκαρτέρει ὁμως ἀπτοήτως ἡ γυνὴ ὡς ἠρωῖς, προλαμβάνουσα ὄχι μόνον νὰ γερμίζῃ τὰ ὄπλα εἰς τοὺς ἐπιζῶντας ὅπως μὴ ἤθελε διακοπῆ τὸ πῦρ, ἀλλ' ἐτουφεκίζεν καὶ αὐτὴ ἢ ἰδίᾳ συχνὰ κατὰ τῶν ἐφορμώντων ἀπὸ τὰς κενωθείσας θέσεις. Ἐφανεύθη δὲ καὶ ὁ Βλατάσης μετ' ὀλίγον, καὶ οὕτως ἐναπέμειναν μό-

οι ὁ ἀδελφὸς καὶ ἡ ἀδελφὴ ἀμοιβαίως ὑπερασπισταί. Ἄλλ' ἤδη ἠγγίξε πρὸς τὸ τέλος τῆς καὶ ἡ σκηνὴ αὕτη, διότι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐκλείπωσι τότε καὶ τὰ πολεμοφόδια εἰς τὸν Ἰωάσαφ. Εἶχον δὲ γνωρίζει εὐθὺς οἱ ἐχθροὶ τὴν ἀδυναμίαν του ὡς ἐκ τῆς παύσεως τοῦ συνεχοῦς πυροβολισμοῦ· διότι κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἤρχισε νὰ ρίπτῃ οὗτος τότε μόνον ὄπλον, ὅτε ἐγνωρίζεν ὅτι ἐμελλε νὰ ρίψῃ δι' αὐτοῦ χαμαὶ τὸν ἐχθρόν. Διὸ καὶ ἤρχισαν θαρραλεώτεροι νὰ πλησιάζωσιν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν πύργον διὰ νὰ δρᾶξωσι τὸ θήραμά των, ἂν καὶ πάντοτε ὀπισθοδρόμουν, μὴ τολμῶντες νὰ προσεγγίσωσιν. ἐν ὅσῳ ἔβλεπον ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ πύργου πῦρ. Εἰς τρία δὲ μόνον φυσίγκια καὶ εἰς τὴν σπάθην του εἶχε καταστήσει τελευταῖον ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Ἰωάσαφ ἐν τῷ πύργῳ, ὥστε κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν δὲν ἔμενε τοῦ λοιποῦ εἰς ἐκείνον οὐδὲν ἄλλο, ἢ νὰ εἴπῃ καθ' ἑαυτὸν τὸ «Ἡ τάν, ἢ ἐπὶ τάν». Λαβὼν λοιπὸν τότε διὰ τῆς μιᾶς μὲν χειρὸς τὴν σπάθην διὰ δὲ τῆς ἐτέρας τὴν πιστόλαν, καὶ ἀνοιξας τὴν σιδηρᾶν θύραν τοῦ πύργου, ἐξώρμησεν εἰς τὸ μέσον τοῦ περικυκλοῦντος πλήθους, μὲ σκοπὸν ἢ νὰ διαφύγῃ, ἢ νὰ σκοτωθῇ, χωρὶς νὰ πέσῃ ζῶν εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν. Ἐφόνευσεν οὗτος τότε, καὶ ἐπλήγωσε 3 ἢ 4 ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ὀρμὴν του, ἀλλ' ἔπεσε καὶ αὐτὸς ἐκεῖ, κατακρεουργηθεὶς! Ἐπεσεν ὁμοῦς ὁ Ἰωάσαφ, ἀφοῦ ἔπεμψεν εἰς τὸν ἄδην πρότερον καθ' ὄλον τὸ διάστημα τοῦ τριημέρου ἀποκλεισμοῦ τοῦ ἐπέκεινα τῶν 100 ἐκ τῶν ἐχθρῶν. Τὴν δὲ γυναῖκα λέγεται ὅτι ἠνάγκασαν νὰ φέρῃ ἐπ' ὤμων τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀδελφοῦ εἰς τὸ κατὰ τὸ Τυμπάκιον στρατόπεδον. Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ περὶ τὸν Χ. Μιχάλην.

Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς Γραμβούσης, εἶχεν ἀποσταλῆ ἄλλη πρεσβεία πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ὁ Νικόλαος Σουτδας καὶ Δημήτριος Χρυσοφόπουλος. Ἀφοῦ δ' ἔφθασαν εἰς Σφακία τὰ στρατεύματα, ἐστάλη καὶ τρίτη ἐκεῖθεν κατὰ τὸν Μάρτιον, ὁ Ἀναγνώστης Παναγιώτου καὶ Νικόλαος Μαλανδρῆς, ἀμφότεροι τόσον καὶ τῆς δευτέρας νὰ παρακαλέσωσι τὸν Κυβερνήτην ν' ἀντιληφθῇ τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καὶ πρὸ πάντων νὰ συνδράμῃ τὸν Χ. Μιχάλην διὰ χρηματικοῦ τινος ποσοῦ διὰ τὸ ἰππικὸν πρὸ πάντων, διὰ πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν· διότι εἰς τὴνθῆσιν εἰς ἦν εὐρίσκοντο

τότε, ἐστερείτο ἀπάντων τῶν ἀναγκαίων, διὸ καὶ ἐγόγγυζον κατ' αὐτοῦ οἱ στρατιῶται ζητοῦντες μισθοῦς, μὴ δυναμένου παντελῶς νὰ τοὺς οικονομῆσῃ. Ἐλάμβανεν ἐκ τῆς Γραμβούσης ὁ Χ. Μιχάλης μέχρι τινὸς τροφᾶς, αἵτινες ὅμως εἶχον ἤδη ἐκλείψει. Καὶ ὅσον μὲν περὶ τροφῶν, ἐφρόντιζον οἰκονομοῦντες τὸν στρατόν του ἐν μέρει μὲν οἱ Σφακιανοί, ἐν μέρει δὲ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ Κρήτες, μεταφέροντες πρὸς αὐτὸν ζῶα, καὶ ὅ,τι ἄλλο ἠδύναντο, ἀρπάζοντες τὰ τοιαῦτα ἐκ τῶν ἡμέρων ἐπαρχιῶν· περὶ δὲ τῶν μισθῶν τῶν ὑπ' αὐτῶν στρατιωτῶν καὶ πολεμοφοδίων εἶχον ἀνάγκη τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Διότι μετὰ τὰ τελευταῖα εἰς Γραμβούσαν συμβάντα δὲν εἶχον πλέον οἱ Κρήτες νὰ μισθοδοτῶσι τοὺς ἐπικούρους στρατιώτας, διατηρήσαντες τούτους μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μὲ χρήματα ἴδια. Οὔτε ὅμως πρὸς τοὺς πρώτους, οὔτε πρὸς τοὺς δευτέρους ἀπεκρίνατο πλέον ὁ Κυβερνήτης εὐνοϊκῶς, ἀλλὰ μάλλον τοὺς ἐπέπληττεν, ἐπιτιθέμενος μὲ λόγους βαρεῖς.

Ὅσον ὅμως ὁ Χ. Μιχάλης ἐπληροφορεῖτο περὶ τῶν ἐχθρικῶν γενομένων προπαρασκευῶν κατ' αὐτοῦ, τοσαύτον ἐπανειλημμένως ἔγραφε πρὸς τὸν Κυβερνήτην.

Ἐγραψε δ' ὡσαύτως, ἀμ' ἀρχαίμενου τοῦ Ἀπριλίου, καὶ περὶ τῆς εἰς Φραγκοκάστελλον καταστάσεώς του· τὴν δ' ἀναφορὰν ταύτην διητύθιεν δι' ἐκτάχτου ταχυπλόου πρὸς τοὺς εἰρημένους Σφακιανούς, διαμένοντας ἔτι ἐν Πόρῳ, ὅπου καὶ ὁ Κυβερνήτης παραγγείλας αὐτοῖς νὰ ἐπιδώσωσιν οἱ ἴδιοι. Διὰ ταύτης ἐζητεῖτο τελευταῖον δῶν, τὰ ἐξῆς, ἢ νὰ τῷ στείλῃ πολεμοφόδια, ὀλίγα χρήματα πρὸς ἐξοικονόμησιν κἂν τοῦ ἵππικοῦ καὶ ὀλίγην κριθὴν διὰ τοὺς ἵππους, ἢ νὰ στείλῃ πλοῖα νὰ τὸν μεταφέρωσιν ἐκεῖθεν, διότι κινδυνεύει δι' ἔλλειψιν τῶν ἀναγκαίων τούτων ἐν καιρῷ προσβολῆς ν' ἀπολεσθῇ. Ἐπαρουσίασαν λοιπὸν πρὸς τὸν Κυβερνήτην οἱ εἰρημένοι τὴν ἀναφορὰν, ὅτε καὶ ἐπανέλαβεν ὁ Α. Παναγιώτου νὰ κάμῃ τὰς αὐτὰς πρὸς ἐκεῖνον παρατηρήσεις, ἀναφέρων καὶ περὶ τῆς μεγάλης ἀνάγκης τοῦ νὰ βοηθῆ ὅσον ταχύτερον ὁ Χ. Μιχάλης. Ἄλλ' οὐδὲ τότε ἔδωκε προσοχὴν ὁ Κυβερνήτης, εἶπε δὲ μάλιστα μετ' ἄλλους τινὰς λόγους ὀργίλως τελευταῖον πρὸς αὐτὸν «Θὰ ἐμποδίσω τοῦ νὰ παρουσιάζεται τοῦ λοιποῦ καὶ πρεσβείῳ Κρητῶν ἰδῶ».

Ὅστε οὐδὲ καὶ τότε ἔδωκε βοηθήματα εἰς τὸν κινδυνεύοντα Χ. Μιχαήλιν, ἀλλ' οὐδὲ καὶ τὴν ἀδειαν κἄν τῆς ἐκεῖθεν ἀναχωρήσεώς του· Ἴδου δὲ καὶ τελευταία ἀναφορὰ τῶν κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν εὐρισκομένων εἰς Σφακία προκριτοτέρων Σφακικῶν καὶ λοιπῶν.

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος

«Οἱ ἐχθροὶ τέλος πάντων, συνελθόντες ἀφ' ὅλα τὰ φρούρια καὶ κωμοπόλεις τῆς νήσου μας, ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὰ πλησιόχωρα μέρη τῆς ἑπαρχίας μας, καὶ προχθὲς ἕν μέρος αὐτῶν ἔδοκίμασε νὰ προχωρήσῃ καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα, ἀλλὰ τρέξαντες μερικοὶ ἡμέτεροι τὸ ἀπεδιώξαν.

«Ἐξοχώτατε! Ἡμεῖς αὖριον, ἢ μετὰ τὴν αὖριον εἴμεθα ἡναγκασμένοι νὰ συμπλακῶμεν, μὲ ὅλας τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις ἀφεικτως εἰς μάχην. Ὅθεν συνελθόντες σήμερον εἰς ἕν ὄλοι οἱ πρώτιστοι ταύτης τῆς ἑπαρχίας, καὶ βλέποντες τὸν προφανῆ κίνδυνον, τὸν ὁποῖον τρέχομεν, διὰ τὴν μεγάλην ἔλλειψιν, ἣν ἔχομεν ἀπὸ πολεμεφῶδια, ἐκρίναμεν χρέος μας ἀπαραίτητον, νὰ παρακαλέσωμεν πάλιν θερμῶς τὴν ἐξοχώτητά σας, ὥστε δι' ἀγάπην Θεοῦ νὰ μᾶς προφάσῃ κἄν τελευταῖον ὅσον τάχιον ἀπὸ πολεμεφῶδια, καὶ, εἰ δυνατὸν ζωτροφίας μερικῆς διὰ τὸ βοηθητικὸν στρατεύμα· διότι ἀλλέως, ἐὰν ὁ ἐχθρὸς κυριεύσῃ τὰς δυνατὰς θέσεις ὡς ἐκ τῆς ἀδυναμίας μας εἰσβάλῃ καὶ εἰς ταύτην τὴν ἑπαρχίαν, (ὃ μὴ γένοιτο!) καὶ ἡμεῖς καὶ τὰ βοηθητικὰ στρατεύματα χανόμεθα ἀφεικτα.

«Ἐπίτηδες ἀποστέλλομεν πρὸς τὴν ἐξοχώτητά σας, τοὺς συμπολίτας μας, κ. Φρατζέσκον Λυμπρίτην, καὶ Ἀναγνώστην Χα. Ἰωάννου, οἵτινες καὶ ἐκ στόματος θέλουσιν σᾶς παραστήσει τὸν κίνδυνον, εἰς τὸν ὁποῖον εὐρισκόμεθα, καὶ τὰς ἐλλείψεις ἀπὸ τὰς ὁποίας πάσχομεν καὶ παρακαλοῦμεν, ὥστε νὰ δώσετε τὴν ἀνήκουσαν προσοχὴν εἰς τοὺς λόγους των.»

Τῆ 22 Ἀπριλίου 1828. Σφακία.

Εὐέλπιδες εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ αἰτήματός μας.

Μένομεν εὐσεβάστως. Οἱ εὐπειθεῖς συμπολίται.

Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος. Σήφης Δεληγιαννάκης. Ἀναγνώ-

στης Μανουσογιαννάκος. Μανούσος Βαρδάκης. Παπαγεώργιος Γιανναράκης. Σήφης Σηφοδασκαλάκης. Σήφης Κουκουτσάκης. Ἀνδρέας Μοράκης. Νικόλαος Γιαπιτσιής. Πωλῆς Βολουδάκης. Σήφης Παπαδάκης. Α. Δημάκης. Ἀναγνώστης Βουτσάκης. Πέτρος Μανουσήλης. Γεώργιος Πίπος. Μ. Δασκαλάκης. Ἀναγνώστης Πιτσιουλάκης. Γεώργιος Πολάκης. Γιάννης Παυλάκης. Ἴω Ευνιδογιάννης. Κωνσταντῆς Πρινόλης. Βαρδῆς Παπαθεοδωράκης. Στρατῆς Καβρουδάκης.

Ὑπὸ τοιαύτας λοιπὸν ἐλλείψεις τῶν Ἑλλήνων συνεκροτήθη ἡ μάχη τοῦ Φραγκοκαστέλλου ὡς ἐφεξῆς. Ἐξελθὼν τέλος καὶ ὁ Μουσταφᾶς αὐτὸς λήγοντος τοῦ Ἀπριλίου ἐστρατοπέδευσε ἐν τὰ χωρία Στύλον, Νιοχωριὸν καὶ Ἀρμένους, προσκαλέσας καὶ τοὺς Ρεθυμνίους καὶ Ἡρακλειώτας νὰ συναθροισθῶσιν ἐκεῖ. Καὶ ἠπέμει μὲν οὗτος ἀφ' ἐνὸς τοὺς Κυδωνιώτας καὶ Ἀποκορωνίτας, μὴν ἤθελον κινηθῆ, ἐκολάκευε δὲ καὶ ὑπέσχετο ἀφ' ἐτέρου πολλὰ καὶ εἰς τοὺς Σφακιανούς.

Μαθὼν δ' ὁ Χ. Μιχάλης, κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου τὰ περὶ τῆς συναθροίσεως τῶν Τούρκων, ἀνέβη μετὰ τινων ἰππέων εἰς Σκύφος, χωρίων τῶν Σφακίων τὸ καὶ πλησιέστερον τοῦ Ἀποκορώνου, καθεῖθεν παραλαβὼν τινὰς τῶν κατοίκων, μετέβη ἀνωθεν τῶν χωρίων Ζιζιφείως καὶ Βαφέως διὰ νὰ κατασκοπεύσῃ τὸν ἐχθρὸν. Ἐπαρατήρησαν δ' ἐκεῖθεν ὅτι ἦτον κατορθωτὸν νὰ ἀφαιρέσωσι πολλοὺς ἵππους τῶν ἐχθρῶν βόσκοντας ἀνευ τῆς ἀπαιτουμένης προφυλάξεως εἰς τὸ πεδῖον τῶν Ἀρμένων, ἐὰν ἐπιπέσωσιν ἐν βαθείᾳ νυκτὶ πεζοὶ καὶ ἰππεῖς. Ἐσυμβούλευσε τοῦτο, καὶ τὸ ἐσύστησεν ἐπιμόνος ὁ Χ. Μιχάλης εἰς τοὺς κατοίκους, ὡς μέλλοντας νὰ στερήσωσιν ἰκανῆς δυνάμεως τῶν πολεμίων. Ἀπετράπη ὅμως ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἔπρεπε πρῶτον νὰ εἰδοποιήσωσι καὶ τοὺς γείτονας Ριζήτας, ὥστε νὰ ἦναι ἔτοιμοι νὰ τοὺς συνδράμωσιν ἐν καιρῷ ἀνάγκης.

Εὐθὺς ὅμως μετὰ ταῦτα ἔγραψε πρὸς τὸν Χ. Μιχάλην ὁ Μουσταφᾶς, ὡς ἐφεξῆς. «Χατζῆ μπαμπᾶ. Ἐκαμα ἀπόφασιν νὰ ἔλθω αὐτοῦ νὰ σὲ κτυπήσω μὲ τὰς δυνάμεις μου, καὶ σὺ δὲν ἔχεις τόσον στρατεύμα νὰ ἀντισταθῆ. καὶ θὰ χαθῆς βέβαια, καὶ σὺ καὶ

«τὰ παλληκάρια σου. Σὲ λέγω λοιπόν, καὶ σὲ δίδω 10 ἡμερῶν διο-
 «ρίαν, ἢ νὰ ἀναχωρήσης ἐκ τῆς Κρήτης εἰς τὸ διάστημα τοῦτο, ἢ
 «νὰ ἔλθουν ὅσοι θέλουν νὰ καταγραφοῦν εἰς τὸν στρατὸν μου, καὶ
 «νὰ πέρνουν μισθὸν ὡς καὶ οἱ στρατιῶταί μου. Ἄν δὲ δυσκολεύ-
 «εσθε ἀπ' αὐτοῦ νὰ ἀναχωρήσητε, εἰμπορεῖτε νὰ ἔλθετε χωρὶς τὸν
 «παραμικρὸν φόβον εἰς Χανία, ἂν θέλετε καὶ μὲ ἐγγύησιν, καὶ ἐγὼ
 «σᾶς στέλλω ἀνέξοδα, ὅπου θέλει ὁ καθείς.»

Τοιαῦτα ἔγραφε, καὶ ὑπέσχετο μεθ' ὅλης τῆς βεβαιότητος ὁ
 Μουσταφᾶς· διότι ἐγνώριζε πραγματικῶς ὡς ἐκ τῶν προτέρων εἰς-
 «βολῶν τῶν Τούρκων εἰς Σφακία, ἂν καὶ δὲν εὔρισκον τότε οὐδεμίαν
 «ἀντίστασιν, εἰς ποῖον τραχὺν καὶ ὅλως βουνώδη τόπον ἔμελλε τότε
 «νὰ ὑπάγῃ· ὅθεν καὶ ἐπρόβλεπεν ἀφρευκτον τὸν κίνδυνον, ἐὰν ὡς ἦτο
 «βέβαιον ἤθελεν ἀπαντήσῃ τότε ἐκεῖ καὶ πολεμικὴν ἀντίστασιν. Ἀ-
 «πεκρίθη δ' εἰς ταῦτα ὁ Χ. Μιχάλης ἐν ὀλίγαις λέξεσιν οὕτως·
 «Ἦλθα εἰς τὴν Κρήτην νὰ πολεμήσω Τούρκους μὲ τὰ παλληκάρια
 «μου, καὶ ὅπου θέλει ὁ Θεός, ἄς δώσῃ τὴν νίκην.» Μετὰ τὴν ἀ-
 «πάντησιν δὲ ταύτην ἐπροσμένετο ἀναμφιβόλως καὶ ἡ προσβολή.

Ἐσυγκροτήθη λοιπὸν παρευθὺς πολεμικὸν Συμβούλιον εἰς Σκύφος
 ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων ὀπλαρχηγῶν τοῦ τε ἰππικοῦ, τοῦ πεζικοῦ
 ἐπικουρικοῦ καὶ τῶν Κρητῶν, εἰς τὸ ὅποιον καὶ ἀπεφασίσθη, ὅτι ὁ
 μὲν Μανώλης Καυκαλάκης νὰ μεταβῇ εἰς Κυδωνίαν μὲ σῶμα ἰσχυ-
 ρὸν διὰ νὰ πείσῃ τοὺς Ριζήτας, νὰ προσβάλωσιν ἐκεῖθεν πρῶτοι αὐ-
 τοὶ τὸν ἐχθρόν, ἄλλοι δὲ νὰ καταβῶσι ταυτοχρόνως εἰς Ρεθύμνην
 διὰ νὰ φέρωσιν ἐκεῖθεν καὶ οὗτοι ἀντιπερισπασμόν. Ἀρξάμενης δὲ
 τῆς μάχης, νὰ προφθάσωσιν οἱ λοιποὶ εἰς βοήθειαν τῶν Ριζητῶν.
 Τὸ σχέδιον δὲ τοῦτο ἐνεκρίθη καὶ ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν, οἵτινες πᾶν
 ἄλλο ἐπεθύμουν, παρὰ νὰ πατήσουν καὶ τότε οἱ Τούρκοι τὴν ἐπαρ-
 χίαν των. Ἦλθε λοιπὸν ὁ Καυκαλάκης ὡς προαπεφασίσθη ἐκεῖ, ἀλλ'
 οἱ Ριζῆται δὲν ἐπέισθησαν εἰς τοὺς λόγους του, φοβηθέντες τὸν κατ'
 ἔμπροσθεν αὐτῶν ἰστάμενον ἰσχυρὸν στρατὸν τοῦ Μουσταφᾶ, ὅθεν
 καὶ μετέβαλον σχέδιον.

Κατὰ τὴν 8 λοιπὸν τοῦ Μαΐου ἀπεφάσισαν νὰ προσβάλωσι τοὺς
 Ρεθυμνίους Τούρκους, οἵτινες συναθροιζόμενοι ἔξωθεν τοῦ φρουρίου,
 ἠτοιμάζοντο ὑπὸ τὸν Ὀσμὰν πασᾶν νὰ ἐνωθῶσι μὲ τὸ κατὰ τὸν Ἀ-

ποκώρωναν γενικόν στρατόπεδον. Καταλιπών δὲ τότε ὁ Ἴππαρχος περὶ τοὺς 100 πεζοὺς ὡς φρουρὰν εἰς Φραγκοκάστελλον, ἤλθεν εἰς τὴν Ρεθύμνην μὲ τοὺς λοιπούς, μὲ τὸ ἵππικόν καὶ μὲ σῶμα Κρητῶν, τῶν ὑπὸ τὸν Μανουσογιαννάκην, τὸν Πέτρον Μανουσίην καὶ ἄλλους.

Ἐπέπεσαν δ' αὐτοὶ κατ' ἐκείνων αἰφνιδίως, τοὺς κατεβοῦθησαν καὶ τοὺς διεσκόρπισαν καταδιώξαντες αὐτοὺς μέχρι σχεδὸν τοῦ φρουρίου. Ἐφόνευσαν τότε περὶ τοὺς 40 κατὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἐκείνην προσβολήν, ζωγρήσαντες μετ' ἄλλων πολλῶν καὶ τὸν Ἴκνισήαγαν ἐπίσημον τῆς Ρεθύμνης Τούρκον, λεηλατήσαντες δὲ καὶ περὶ τὰς 6 ἢ 7 χιλιάδας διάφορα ζῶα, ἐπανῆλθον εἰς Φραγκοκάστελλον, ὅπου ἔφεραν ἀβλαβεῖς καὶ τοὺς αἰχμαλωτισθέντας. Εἰς δὲ καὶ μόνος ἐσκοτώθη τότε ἐκ τῶν περὶ τὸν Χ. Μιχάλην, καὶ ἐπληγῶθησαν ἑλαφρῶς τρεῖς. Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἶχεν αὐτομολήσει πρὸς τοὺς Τούρκους Ἄραψ τις, παρακολουθῶν πρὸ ἐτῶν τὸν Χ. Μιχάλην ὡς ἱππεὺς ἄριστος καὶ πιστός, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπόπτεισαν κατ' ἀρχὰς ὅτι ἀπολέσθη εἰς τὴν συμπλοκήν.

Πληροφορηθεὶς ὁμως περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ὁ Μουσταφᾶς, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ προλάβῃ τὸ κίνημά του. Ὑποπτέων δὲ πάντοτε περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν Σφακιανῶν, κατεγίνετο καὶ τότε νὰ τοὺς θέσῃ εἰς οὐδετερότητα. Διὸ καὶ ἔγραψε τὴν 13 τοῦ μηνὸς πρὸς αὐτοὺς τοιαύδε· «Καπεταναῖοι τῶν Σφακίων. Ἀπεφάσισα νὰ ἔλθω μὲ τὰ στρατεύματά μου εἰς Φραγκοκάστελλον νὰ κτυπήσω τὸν ἀποστάτην Χ. Μιχάλην, καὶ νὰ τὸν ἐξολοθρεύσω διὰ νὰ λυτρώσω καὶ σᾶς ἀπὸ τοὺς ἐνοχλητικούς τούτους ξένους, καὶ τὸν τόπον σας ἀπὸ μεγαλείτερα δεινά. Σᾶς εἰδοποιῶ δὲ περὶ τούτου, καὶ σᾶς παραγγέλλω διὰ τὸ συμφέρον σας νὰ μένητε σεῖς ἡσυχαι. Μὴ φοβηθῆτε ὅτι θὰ ὑποφέρητε τὴν παραμικρὰν ἐνόχλησιν ἢ ζημίαν ἀπὸ τὰ στρατεύματά μου. Ἐγὼ ἐφρόντισα νὰ δώσω αὐστηρὰς προσταγὰς περὶ τούτου.» Ἐπέστειλε δὲ ταῦτα, καὶ μετὰ μεσημβρίαν ἐστρατεύσας μετὰ ὀκτακισχιλίων περίπου πεζῶν καὶ τετρακοσίων ἱππέων, ἔλκων καὶ τέσσαρα κανόνια καὶ δύο βόμβας, διηνυκτέρευσεν εἰς Σκύφος ἐν ὑπαίθρῳ, χωρὶς τφόντι νὰ ἐνοχλήσωσιν οἱ στρατιῶταί τινα εἰς οὐδέν. Τὴν δ' ἐπιούσαν, διαβὰς μὲ τὴν αὐτὴν αὐ-

στηράν προφύλαξιν τὰ χωρία Ἀσφένδον καὶ Καλλικράτην, ἐσκήνωσεν εἰς Καψοδάσον χωρίον τῆς ἐπαρχίας Λάμπης, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ δύο ἡμέρας πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ στρατοῦ.

Ἄς ἴδωμεν δὲ τίνι τρόπῳ ἐμελλε καὶ ὁ Χ. Μιχάλης ν' ἀντιταχθῆ εἰς τόσον στρατόν. Φιλότιμος εἰς ἄκρον, καὶ γενναῖος τῶντι ἦτο ὁ ἀρχηγός. Φιλοπόλεμοι, θερμούργοι καὶ ἀριστόνικοι ἦσαν καὶ οἱ ὑπ' αὐτόν. Ἀρίστη δ' ὠσαύτως καὶ ἡ τῆς θέσεως ἐκλογή, ὡς περιεγράψαμεν ἀνωτέρω, εἰς τὴν προϋτίμησαν νὰ στρατοπεδεύσῃσιν, ἀλλὰ προϋνόησαν στρατηγικῶς κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν τὰ δέοντα.

Ἐξακόσιοι ἐξήκοντα ἐξ ἦσαν ὅλοι οἱ στρατιῶται εἰς Φραγκοκάστελλον, συγκαταλεγομένων καὶ τῶν 70 περίπου ἰππέων. Ἐξ αὐτῶν Κρήτες μὲν ἦσαν περὶ τοὺς 60 ἐν τῷ πεζικῷ, ἐν οἷς ὁ Στρατὴς Δεληγιαννάκης, ὁ Ἀντώνιος Διληδάς, ὁ Κωστῆς Δαμβέργης, ὁ Ἀναγνωστὴς Συμιακός, ὁ Μανώλης Πωλουδάκης καὶ Κωνσταντῖνος Νιπτανός, ὁ δὲ Μιχάλης Καστρινός καὶ Μάρκος Καλούδης Κρήτες καὶ αὐτοὶ ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἰππικοῦ, οἱ δὲ λοιποὶ ὅλοι ἦσαν μὴ Κρήτες. Διὰ τοσοῦτων μόνον ἀπεφάσισεν ὁ γεννάδας Χ. Μιχάλης νὰ μετρηθῆ ἐναντίον τοσαύτης ἐχθρικῆς δυνάμεως. Ἄλλὰ πῶς διέθεσε καὶ τούτους ὁ ἀρχηγός; Οἱ μὲν περὶ τὸν Κυριακούλην Ἀργυροκαστρίτην ἕως 123, κατέλαβον τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ φρουρίου παλαιὰν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Πελαγίας, οἱ δὲ περὶ τὸν Μιχάλην Μαχαίραν, τὸν Τζώρτζην Ὑδραῖον, καὶ Γεώργιον Τσακμάκην τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἐτέραν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας ἰρειπωμένην αὖσαν, χωρὶς νὰ φροντίσωσιν εἰς τὸ νὰ ἔχωσι κἂν ἐντὸς βοῆθῆς τουφεκίου τοὺς προμαχῶνάς των, ὥστε νὰ συμβοηθῶσιν ἀναμεταξύ των ἐν καιρῷ ἀνάγκης.

Συνάμα δ' ἤρχισαν νὰ συναθροίζωνται καὶ εἰς τὰς κατ' ἔμπροσθεν τοῦ φρουρίου περὶ τὸ μίλιον ἀπεχούσας ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κατὰ τὰς θέσεις Πατσανὸν καὶ Κολοκάτσια, οἱ ὑπὸ τὸν Μανουσογιαννάκην, τὸν Καυκαλάκην, τὸν Σήφην Δεληγιαννάκην, τὸν Μανουσέλην, τὸν Τσιριστάνην καὶ ἄλλους Σφακιανοί, ὡς καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Γ. Πέππον, τὸν Ξυνιδογιάννην, τὸν Κουμπῆν, τὸν Ι. Τσουδερόν, τὸν Νιώτην, τὸν Μαλικιούτην, τὸν Κοκκολάκην, τὸν Μοσχοβίτην καὶ ἄλλους διαφό-

ρους λεγόμενοι Γραμβουσιανοὶ ἐκ πολλῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ Ι. Χάλης ἠσθένει κατὰ συγκυρίαν, προφυλαττόμενος τότε εἰς τῶν Κομητάδων τὸ σπήλαιον.

Ἐπρόλαβον δὲ οὗτοι καὶ νὰ στείλωσιν ἐκεῖθεν τὴν νύκτα τῆς 16 πρὸς τὴν 17 πρὸς τὸν Χ. Μιχάλην τὸν Καυκαλάκη, τὸν Τσουδερόν καὶ Ἀποστόλην Παρίσην, οἵτινες καὶ παρέστησαν εἰς αὐτὸν ὡς ἐκ μέρους καὶ τῶν λοιπῶν τὸ κινδυνῶδες τῆς θέσεώς του, προσπαθήσαντες νὰ τὸν πείσωσιν, ἢ νὰ ἐνωθῇ μετ' ἐκείνων πρὶν ὁ ἐχθρὸς ἐπιπέσῃ εἰς τὸ πεδῖον, ἢ νὰ ὀχυρώσῃ καλῶς ἐντὸς αὐτοῦ μέρος τοῦ πεζικοῦ, αὐτὸς δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ μεθ' ὅλου τοῦ ἱππικοῦ νὰ ἔλθῃ εἰς Κολοκάτσια διὰ νὰ βλάβπτωσιν ἐκεῖθεν κυριώτερα τὸν ἐχθρὸν ὑπὸ τὴν ὑποστήριξιν καὶ τοῦ ἱππικοῦ, ἐὰν ἐπιμειγῇ ὁ ἐχθρὸς νὰ προσβάλλῃ τὸ φρούριον. Τὴν εἶπον δὲ πρὸς τοὺς ἄλλοις ὅτι, ἐὰν δὲν πεισθῇ εἰς ἑκάτερον τούτων, οἱ Κρήτες δὲν θὰ κινδυνεύσωσιν ἐν πεδινῷ τόπῳ ἐναντίον τοσοῦτου στρατοῦ, καὶ τοσοῦτου μάλιστα ἱππικοῦ διὰ νὰ τῷ παρεξωσιν ἐν ἀνάγκῃ τὴν δέουσαν συνδρομήν. ὅθεν καὶ τὸν παρεκάλεσαν ἐπὶ τέλος νὰ ἐκλέξῃ, ἐνόσω ὑπάρχει εὐκολία, ὅ,τι ἐγκρίνει καταλληλότερον, ὑποσχεθέντες νὰ τὸν ὀδηγήσωσιν ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὴν μετάβασιν.

Ἄλλ' ὁ Χ. Μιχάλης εἰς οὐδὲν τούτων δυστυχῶς ἔδωκε προσοχήν, ἐνῶ εἶτε διὰ τοῦ ἐνός, εἶτε καὶ διὰ τοῦ ἄλλου τρόπου καὶ διὰ τῆς ὑπολήψεως πρὸς τούτους, ἦν ἀπελάμβανεν ἐκεῖνος παρὰ πάντων ἦτο πυλὺ βέβαιον, ὥστε καὶ νὰ περικλεισθῇ ὁ πολέμιος εἰς τοιοῦτον ἔρημον τόπον. Προσβαλλόμενος δὲ παντοιοτρόπως, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ λάβῃ οὔτε τροφάς, οὔτε τί ἀναγκαῖον, εἶτε διὰ θαλάσσης, εἶτε καὶ διὰ ξηρᾶς εὐρισκόμενος μακρὰν πόλεων καὶ χωρίων. ἤθελε καταντήσῃ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ ἤθελε πάθει ἐπὶ τέλος, ὅ,τι ὑπεχρέωσεν ἐκεῖνος διὰ τῆς βίας τοὺς ἀντιπάλους νὰ ὑποφέρωσι. Δὲν ἐνόησε λοιπὸν τὸ ἀληθινὸν συμφέρον τότε ὁ Χ. Μιχάλης, τὸναντίον μάλιστα ἀπέτρεψεν, ὡς λέγεται, καὶ τοὺς ρηθέντας νὰ μὴν ἀποδειλιώσῃ μὲ τοὺς λόγους τῶν τοῦ στρατιώτας, προσειπὼν ὅτι. «Ἐγὼ μὲ τὰ παληκάρια μου εἶμαι ἱκανὸς νὰ ἐδώσω μάθημα εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ οἱ Κρήτες, ἂν θέλουν, ἄς πολεμήσωσιν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὰς θέσεις των». Ἐν τούτοις δὲ τοῖς

λόγοις ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων, ἀφοῦ ἐγνώρισαν τὸ ἀμετάθετον τῆς γνώμης τοῦ Χ. Μιχάλη.

"Ἄμα δ' ἀνατείλαντος κατὰ τὴν ἐπιούσαν τοῦ ἡλίου, διὰ τριῶν ἐσήμανεν ὁ Μουσταφᾶς κανονοβολῶν ὅτι κινεῖται ἀπὸ Καψοδάσαν. Ἐκινήθη, καὶ ἐφάνη μετ' ὀλίγον κατεπτοημένος ἀπέναντι τοῦ Φραγκοκαστέλλου. Κατεπτοημένος, διότι εἶδεν ἀπροσδοκίτως στρατὸν συνηθροισμένον καὶ ὀπισθὲν του εἰς Πατσανὸν καὶ Κολοκάτσι. Ἐπρεπε λοιπὸν μὲ πολλὴν ὄρμην νὰ καταπτοῖσῃ καὶ αὐτὸς τοὺς πολεμίους του· ὅθεν, ἅμα προσευχθέντων κατὰ τὸ σῆμα, ἔστειλε μὲν εὐθὺς μέρος πεζικοῦ κατὰ τῶν εἰς Πατσανὸν, ἀπέλυσε δὲ ταυτοχρόνως τὸ λοιπὸν μεθ' ὄλου τοῦ ἵππικου καὶ ἐναντίον τοῦ Χ. Μιχάλη.

Κατὰ τοῦ προμαχῶνος λοιπὸν τοῦ Κυριακούλη ἐπέδραμον οἱ πολέμιοι τὸ πρῶτον σωρηδὸν μετὰ βοῆς καὶ ἀλαλαγμοῦ. Οἱ δὲ περὶ αὐτὸν ἦσαν συνδεδεμένοι πολλοί. καὶ ἀπὸ τοὺς πόδας, διὰ νὰ μὴ δραπετεύσωσι τινες προαποφασισμένοι, ἢ νὰ νικήσωσιν, ἢ καὶ νὰ συναπολεσθῶσιν. Ἄπαξ ἐπρόλαβον οὗτοι νὰ κενώσωσι τὰ τουφέκια των κατὰ τῶν ἐφορμούντων. οἵτινες καὶ ἔρριψαν τότε πολλοὺς ἐκ τῶν ἐχθρῶν χαμαί, δὲν διέκοψαν ὅμως καὶ τὴν ἀκαθεκτον ὄρμην των. Σιφῆραις λοιπὸν εἰσπηδήσαντες οἱ Τοῦρκοι τότε μὲ ὄρμην ἐντὸς τοῦ προμαχῶνος πολυπληθέστεροι τῶν ἀντιπάλων, σφάζοντες καὶ σφαζόμενοι κατέκοψαν ἅπαντας ἐκτὸς δύο ἢ τριῶν διαφυγόντων διὰ τοῦ πλήθους.

"Ἐδραμε τότε ὁ Χ. Μιχάλης μὲ τὸ ἵππικὸν νὰ δώσῃ εἰς τὸν Κυριακούλην χεῖρα ἀρωγόν, ὅθεν ἀντέκρουσε μὲν τὸ ἐχθρικόν, καὶ ἀνέστειλεν ὀλίγον τὴν ὄρμην του, δὲν τὸ κατεδίωξεν ὅμως ὡς ἑκατονταπλάσιον. Ὄρμησε δὲ τότε εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ ὁ Μιχάλης Καστρινός, καὶ θυσιάσας, θυσιάσθη.

"Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ ὁ Χ. Μιχάλης πρὸς τὸ φρούριον, ἀντικρουσθεῖς. Ἄλλ' οἱ πολέμιοι ἐγνώρισαν ἐκεῖνον καὶ τὸν ἵππον του μακρόθεν ὡς ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ αὐτομολήσαντος Ἄραβος, ὅθεν καὶ κατὰ τὴν τροπὴν ἐπέπεσαν ἀθρόον τὸ ἵππικὸν κατ' αὐτοῦ. Ὑπὸ τὸ τεῖχος δὲ τοῦ φρουρίου συσσωρευθέντες καὶ διώκοντες καὶ διωκόμενοι ἐξηγριώθησαν τὸσον, ὥστε κατεκόπτοντο

ἀδιακρίτως ὡς λυσσώδεις, καὶ φίλοι καὶ ἐχθροί. Ἐπεσαν εἰς τὴν ἀλληλοκτονίαν ταύτην καὶ ἵπποι καὶ ἵππεῖς, ἐκ μὲν τῶν Τούρκων πολλοί, ἐκ δὲ τῶν μετὰ τοῦ Χ. Μιχάλη οἱ πλείστοι καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο καὶ ἡ τοσαύτη περιμάχητος ἀμιλλα, τὴν δὲ κεφαλὴν του ἔφερον πρὸς τὸν Μουσταφᾶν ὡν τρόπαιον τῆς νίκης των.

Τί δ' ἐγένετο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν καὶ εἰς τὸν πρὸς ἀνατολὰς ἕτερον προμαχώνα; Ἄμα ἰδόντες ἐκεῖθεν τὴν σφαγὴν τῶν συναδέλφων, δειλιάσαντες ἔτρεξαν καὶ αὐτοὶ νὰ διασωθῶσιν εἰς τὸ φρούριον, καταλιπόντες τὴν ἐκκλησίαν, εἰς ἣν εἶχον ὀχυρωθῆ, ἀλλ' εὐρέθησαν καὶ αὐτοὶ μεταξύ σφύρας καὶ ἄκμονος. Εὐρέθησαν ὅμως τότε καὶ οἱ Τούρκοι εἰς παρομοίαν κατάστασιν. Ἐρημον πάσης φρουρᾶς εἶχον ἀφίσει ἀπερισκέπτως οἱ ἐξελθόντες τὸ Φραγκοκάσταλλον, τὸ ὅποιον ἐὰν κατῴρωνον νὰ καταλάβωσιν οἱ πολέμιοι, οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων ἤθελε τότε σωθῆ. Καλὴ τύχη ὅμως εἶχον εἰσελθεῖ πρότερον βιασθέντες, οὐχὶ διὰ τοῦ πυλῶνος ἀλλὰ δι' ἐρείπιου τινός, ἐκ μὲν τῶν ἵππέων οἱ περισσθέντες Ν. Τσομπάνος, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Μανιάτης, Ἀθανάσιος Βασιλείου, Μ. Καλούδης καὶ ἄλλοι τινές, ἐκ δὲ τῶν πεζῶν ὁ Ἰζώρτζης, οἱ περὶ τὸν Δεληγιαννάκην Κρήτες καὶ ἄλλοι. Συνάμα λοιπὸν εἶχον ἐφορμήσει πολυπληθέστεροι ἄλλοι Τούρκοι κατὰ τοῦ προμαχῶνος τούτου, καὶ ἄλλοι ταυτοχρόνως διὰ νὰ προκαταλάβωσι καὶ αὐτὸ τὸ φρούριον, ὅτε καὶ ἕως 100 ἐκ τῶν Τούρκων εἶχον εἰσελθεῖ λεληθῶτως εἰς τὴν ἐγκαταλειμμένην ἤδη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκκλησίαν, ὅτε συγχρόνως ἔτρεχον ἐκεῖθεν καὶ οἱ Ἕλληνες πρὸς τὸ φρούριον ἐκ τοῦ ἐγκαταλειφθέντος προμαχῶνος, φονεύοντες καὶ φονευόμενοι ὑπὸ τῶν πρότερον τοποθετηθέντων ἐκεῖ Τούρκων. Ἐσκοτώναντο ὅμως οἱ Τούρκοι πλείοτεροι τότε ἀφειδῶς καὶ ὑπὸ τῶν ἤδη εἰσελυθηθῶτων Ἑλλήνων ἐντὸς τοῦ φρουρίου. Περιμάχητος εἶχε κατασταθῆ τῇ στιγμή ἐκείνῃ ἢ εἰς τὸ φρούριον εἰσόδος, ὥστε ἰθύντες καὶ εἰς χεῖρας τότε Ἕλληνες καὶ Τούρκοι, δὲν μετεχειρίζοντο πλέον τὰ μακρὰ ὄπλα, ἀλλ' ὠθοῦντες μὲ ξίφη τὰ ξίφη, καὶ μὲ τὸ σῶμα τὰ σῶματα ἀλληλοκτονοῦντο δι' ἐγχειριδίων, δαγκομάτων καὶ γρονθοκοπημάτων, οὐδὲ διεκρίνετο μεταξύ των ἐν τοιαύτῃ ἀπελπισίᾳ φίλοι καὶ ἐχθροί. Σωροὶ δὲ πτωμάτων ἠγέρθη-

σαν πρό τῆς πύλης, τῶν μὲν βιαζόντων τὴν εἰσβολὴν, τῶν δ' ἀποκρουόντων καρτερικῶς. Σημαιοφόρος δὲ τις ἐκ τῶν πολεμίων ἐτόλμησεν ἐπ' ἀμοιβῇ μεγάλη νὰ στήσῃ τὴν σημαίαν του ἐπ' αὐτῆς τῆς πύλης, ἀλλ' ἔπεσεν, ἐν ἀκαρεῖ πιστοληθείς ὑπὸ παρατυχόντος στρατιώτου τοῦ Μπαλάσκα μονοφθαλμοῦ ὄντος ἐκ τοῦ Μενιδίου τῆς Ἀττικῆς καταγομένου. Ὁ θάνατος τούτου ἀνέστειλε μὲν κατὰ τὸ τοὺς ἐχθρούς, δὲν τοὺς ἀπεμάκρυνεν ὅμως χαρρακθέντας περὶ τὸ φρούριον, ὅτε καὶ ἐφρονέοντο πλείοτεροι ἐκ τῶν ἐπάλξεων. Ἦναγκάσθησαν δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ νὰ σφάζωσιν ὄνους, καὶ ἄλλα ζῶα, διὰ νὰ κλείσωσι τὴν ἄθυρον πύλην αὐτοῦ, κωλύσαντες οὕτω κατὰ τι τὴν ἀκάθεκτον τῶν πολεμίων ὁρμὴν.

Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τηλικούτου θορύβου εἶχον ἐπανελθεῖ ὁ Μαχαίρας καὶ ὁ Τσακμάκης μὲ τοὺς διασωθέντας διὰ νὰ καταλάβωσι τὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν ἐκκλησίαν, ἀγνοοῦντες περὶ τῶν πρότερον ἐκεῖσε εἰσευληθῶτων πολεμίων, ὅπου ἤρχισε στιγμιαία μὲν, ἀλλὰ σφοδρὰ καὶ ἐνταῦθα ἀλληλοκτονία. Διότι ἀποῦ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἐκένωσαν ἅπαξ τὰ ὄπλα των, διεξιφίζοντο τότε πρὸς ἀλλήλους, ὥστε ἔπεσον καὶ ἐδῶ πολλοὶ Τούρκοι, ἀλλ' ἀπολώσθησαν καὶ ὅλοι οὗτοι οἱ Ἕλληνες.

Τοιαύτη ἦτον ἡ αιματηρὰ τῆς ἡμέρας ἐκείνης μάχη, ἥτις δὲν διήρκεσε πλέον τῆς ὥρας, καθ' ἣν ἔπεσαν μὲν 338 Ἕλληνες, ἐν οἷς καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἰππέων καὶ ἵππων, καὶ τρεῖς ὄπλαρχηγοί. ἔπεσε δὲ καὶ ὁ πολλάκις ἀγωνισθεὶς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, καὶ ἀριστεύσας πάντοτε κατὰ τοῦ Ἰβραήμη καὶ Κιουταχῆ ἀξιόμαχος ἵππαρχος Σ. Μιχάλης, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἄλλοι πολλοί. Ἐπεσαν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων τριπλάσιοι, ἀξιωματικοὶ πολλοί, καὶ ἵπποι πάμπολλοι. Μετὰ δὲ τὴν μάχην ὁ Μουσταφᾶς ἀπέκλεισε στενωτάτα τὸ φρούριον.

Ἀγνοοῦντες δὲ τὰ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ Φραγκοκαστέλλου οἱ ἐν Πατσανῷ Κρήτες, ἐμάχοντο καὶ αὐτοὶ πεισματωδῶς δι' ὅλης ἐκείνης τῆς ἡμέρας. Ἐλθόντες δὲ πρὸς τοὺς Τούρκους περὶ μεσημβρίαν καὶ ἄλλοι ἐπίκουροι, καὶ κατασταθέντες πολυπληθέστεροι, ἐφόρμων κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἀποκρουόμενοι μὲ φθορὰν μᾶλλον ἐκαυτῶν. Ἡ νύξ δὲ ἐπελθοῦσα, διέλυσε καὶ ταύτην τὴν μάχην, καθ'

ἦν ἔπισαν 8 Ἕλληνες καὶ 13 ἑτραυματίσθησαν, ἔπισαν ὁμῶς καὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἐκεῖ πλέον τῶν 50. Ἐλθόντων δ' ἐν νυκτὶ εἰς φιλικὴν συνέντευξιν τοῦ ἐπ' ἀνδρῶς φημιζομένου Ρεθυμνίου Ὁθωμανοῦ Καντάνηου λεγομένου καὶ τοῦ Καυκαλάκη, ἐδιηγήθη ὁ πρῶτος τὴν περὶ τὸ Φραγκοκάστελλον γενομένην φθορὰν, τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχαῆλη, τοῦ ὁποῖου ἐπρόσθεσεν ὅτι εἶδε καὶ τὴν κεφαλὴν παρὰ τῷ Μουσταφᾷ, βεβαιώσας ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἕως 800 ἦσαν Τῦρκοι, οἱ φονευμένοι καὶ πληγωμένοι.

Ἦρχισεν, ὡς εἴπομεν, ἡ πολιορκία, ὅτε καὶ νυχθημερόν ἐξηκολούθει τότε σφοδρότατος ἀμοιβαῖος ὁ τουφεκισμὸς. Ἀνεφάνη δὲ τὴν ἐπιούσαν Ἕλληνας, κομίζων γράμμα τοῦ Μουσταφᾷ δεμένον εἰς μακρόξυλον, καὶ φωνάζων μακρόθεν νὰ μὴ τὸν φονεύσωσι. Παρήγγελλε δὲ δι' αὐτοῦ πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ὁ πολέμιος νὰ προσκυνήσωσι, παραδόντες τὰ ὄπλα μὲ ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλει τοῖς χαρίσει τὴν ζωὴν, καὶ ὅτι θέλει τοὺς εὐκολύνει νὰ ὑπάγῃσιν ὅπου θέλουσι, προσθέτων ἐπὶ τέλους, ὅτι πρέπει νὰ παραδώσωσιν ἀφέντως εἰς ἐμάς τινος μετ' αὐτῶν εὐρισκομένους Κρήτας, συλλυπούμενος αὐτοὺς δὴθεν καὶ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχαῆλη ὡς συντοπίτου του, καὶ προτρέπων τοὺς ζῶντας νὰ μὴ πάθῃσι διὰ τῆς ἐπιμονῆς τῶν ὅ,τι καὶ οἱ ἀπολεσθέντες. Ὁ Μουσταφᾷς διέταττε τότε ὡς νικητῆς χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ἔτι ὅτι ἠττήθη. Οἱ ἀποκλεισθέντες λοιπόν, διὰ νὰ δεῖξωσιν ὅτι δὲν ἐταπεινώθησαν, δεχθέντες τοιαύτας ἀτίμους προτάσεις, ἐκένωσαν εἰς ἀπάντησιν σφοδρότερον τὰ ὄπλα τῶν ἐναντίων τῶν πολιορκητῶν, καὶ ἀπέπεμψαν ταῦτοχρόνως τὸν ἀπεσταλμένον, παραγγείλαντες νὰ εἴπῃ ἐκ μέρους ὄλων πρὸς τὸν Βῆνη ὅτι «μὲ τὰ ὄπλα μας θ' ἀποθάνωμεν ὡς ἄνδρες, οὐδ' εἶναι δυνατὸν νὰ χωρισθῶμεν ἐδῶ ἀπὸ κανένα τῶν συντρόφων μας.»

Ἐκτοτε λοιπὸν διέταξεν ὁ Μουσταφᾷς στενωτέρον ἀποκλεισμόν. Ἐμπόδιζον δὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ ὑδρεύωσιν ἀπὸ τὰ ἐκείσε φρέατα, οἵτινες ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτός μὲ πολὺν κίνδυνον ἐτόλμων ὑπὸ τῆς ἀνάγκης νὰ μεταφέρωσιν ὕδωρ ἐκεῖθεν διὰ τῶν νωπῶν δερματῶν, τῶν ἐπὶ τῆς ἡμέρας σφαζομένων ζώων. Ἐρριπτον δὲ κατὰ τοῦ φρουρίου ἡμέραν καὶ νύκτα κανονοσφαίρας καὶ βόμβας,* ἂν καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ζῆμειαν ἐπέφερον αὐταὶ εἰμὴ μόνον τὸν θάνατον τοῦ

Κωνσταντίνου Νιπιανού και εις ἑπτὰ ἄλλους ἰασίμους τινὰς πληγὰς. Ἀλλὰ πῶς διῆγον ἐν τῷ φρουρίῳ οὗτοι; Ἐστεροῦντο ὀλοτελῶς ἄρτου και παντός ἄλλου εἴδους τροφῆς· διότι οὐδὲ πρότερον εἶχον φροντίσει δυστυχῶς νὰ ἐφοδιάσωσι δι' ὀλίγας κὰν ἡμέρας τὸ φρούριον μὲ ἀγκαίας τινὰς τροφάς. Μαλονότι δὲ εἶχον κρέατα ἀφθονα, ἦσαν ὅμως και ταῦτα σχεδὸν ἀχρηστα διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ξύλων ὅθεν ἠναγκάζοντο νὰ τὰ ψήνωσιν εἰς τὸν ἥλιον διὰ νὰ καταπυκνώσιν κατὰ τι τὴν ἀκαταμάχητον τῆς πείνης ἀνάγκην. Εἶχε δὲ κατασταθῆ λίαν ἀνυπόφορος και ἡ ὄδμη, ἡ ἐκπεμπομένη ἐν καιτῷ μάλιστα κρύσωνος ἐκ τοσοῦτων πτωμάτων, ἀνθρώπων και ζῶων κειμένων περὶ τὸ φρούριον. Γοιούτη ἦτον ἡ κατάστασις τῶν πολιορκουμένων ἐπὶ 6 ἢ 7 ἡμέρας, ὅτινες και ἂν ἤθελον πειραθῆ νὰ σωθῶσι διὰ φυγῆς, δὲν τοὺς ἄφινεν ὁ οἶκτος τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσι τόσους πληγωμένους, και ἀσθενεῖς ὑπὸ τὴν ἐχθρικήν μάχαιραν.

Περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τῆς 19 πρὸς τὴν 20 τοῦ μηνὸς ἐπεχείρησεν ὁ Διληθῆς παραδόξως τὰ ἑξῆς. Ἀπογυμνωθεὶς ὀλοτελῶς ἐν τῷ φρουρίῳ, ἐτόλμησε νὰ διαβῆ ἀπὸ τὸ μέσον τῶν πολιορκητῶν, ἀγρύπνων ὄντων και πυροβολούντων ἀκαταπαύστως. Και ἐξηπάτησε μὲν τούτους τὸ πρῶτον, ἐγνώσθη δὲ φθάνων παρὰ τῷ αἰγιαλῷ, ὅθεν και ἐπυροβόλησαν ἀμέσως κατ' αὐτοῦ, τρέξαντες και νὰ τὸν συλλάβωσιν. Ἐπρόφθασεν ὅμως ἐκεῖνος νὰ διαφύγῃ, ριφθεὶς παρατυκῶς ἐν τῇ θαλάσῃ· κολυμβῶν δὲ και πυροβολούμενος ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἀπεμακρύνθη οὕτως ἀβλαβῆς, ἐλθὼν εἰς Προσιγαλὸν και Λουτρόν. Διηγηθεὶς δὲ περιπαθῶς περὶ τῆς δεινῆς θέσεως τῶν πολιορκουμένων πρὸς τοὺς παρευρεθέντας Σφακιανούς, συνεκίνησεν αὐτοὺς τόσον, ὥστε και ἀπεφάσισαν νὰ δράμωσι πρὸς βοήθειάν των, ὡς και ἐγένετο. Παραλαβὼν δ' εὐθύς ἐκεῖνος εὑρεθεῖσάν τινα γολέταν ἐκεῖ, ἐπανῆλθε τὴν ἐπιούσαν ἀπέναντι τοῦ Φραγκοκαστέλλου, ἐνθαρρύνων μεγαλοφῶνως τοὺς πολιορκουμένους ν' ἀντέχωσιν, ἂν και ἐκράυγαζον συγχρόνως και οἱ Τοῦρκοι ἀλαλάζοντες διὰ νὰ μὴν ἀκούεται ἡ φωνή του, λέγων ὅτι προφθάνουσιν ὅσον οὐπω ἰκανοὶ ἀπὸ διάφορα μέρη πρὸς βοήθειάν των, καθὼς και ἔτρεξαν φιλοτιμηθέντες.

Ἐφθασαν λοιπὸν αὐθημερὸν εἰς Πατσανὸν και ἄλλοι Σφακιανοί, και συγχρόνως ἐπρόφθασαν πολλαχόθεν και ἕτεροι διάφοροι Κρήτες.

Ἐπίμενον δὲ τότε δραστηριώτεροι οἱ πολέμιοι νὰ καταβάλλωσι τοὺς πολιορκουμένους, ἀπέφευγον ὅμως ὅσον τὸ δυνατόν καὶ εἰς τὰς συχὰς ἀψιμαχίας τῶν εἰς Πατσανόν, ἐπιγόμενοι ν' ἀπομακρυνθῶσιν ὅσον ταχύτερον τῆς κινδυνώδους θέσεως, εἰς ἣν εὐρίσκοντο, καταθρυβούμενοι ἕνεκα τοῦ ἐπιζυγομένου ἀριθμοῦ τῶν ἀντιπάλων εἰς τὸ ρηθὲν μέρος, καὶ ἕνεκα τῆς εἰδήσεως μάλιστα ὅτι οἱ Σφακιανοὶ ἠγέρθησαν ὅλοι εἰς τὰ ὄπλα.

Τοὺς συνήθεις ὅμως στρατιωτικούς διαπληκτισμούς, διαρκούντων τῶν πυροβολισμῶν ἐναντίον τοῦ φρουρίου, διεδέχθησαν τὴν 21 εἰρηνικώτεροι λόγοι, ὅτε Ἄλθανοὶ τινες ἀξιωματικοὶ τοῦ πολιορκουμένου στρατοῦ, ἐπρότειναν τοῖς πολιορκουμένοις νὰ παραδοῶσιν ὑπὸ ὄρους ἐντιμωτέρους περὶ ἀσφαλείας. Συνῆλθον λοιπὸν τότε μετ' αὐτῶν, δόντες πρὸς ἀλλήλους τὴν στρατιωτικὴν πίστιν καὶ ἀξιωματικοὶ Ἕλληνες, οἷον ὁ Τσομπάνος, ὁ Μπαλάσκας, ὁ Μανιάτης καὶ ἄλλοι, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ τινες Ἄλθανοὶ ἀναγνωρισθέντες μετὰ τῶν Τούρκων. Ἄλλ' οἱ μὲν Ὀθωμανοὶ παραδεχθέντες τότε ὡς ἐκ μέρους τοῦ Μουσταφᾶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ φρούριον, καὶ ν' ἀναχωρήσωσιν οἱ ξένοι μόνον στρατιῶται μὲ τὰ ὄπλα τῶν ἐκ τῆς Κρήτης, ὁπόθεν ἠκολούνητο καλῆτερα, ὑποσχεθέντες νὰ τοῖς χορηγήσωσι καὶ πλοῖα καὶ τὰς ἀναγκαίαις τροφάς, ἀπήτησαν κατ' ἐπανάληψιν καὶ τότε νὰ παραδώσουν τοὺς μετ' ἐκείνων Κρητὰς εἰς τὸν Βένη. Οἱ δὲ Ἕλληνες μὴ παραδεχθέντες καὶ αὐθις ὡς ἄξιμον τὸν περὶ Κρητῶν ὄρον, ἐπανῆλθον ἀπρακτοὶ προσιπόντες, ὅτι εἶναι ἔτι εἰς κατάστασιν νὰ πολεμήσωσι, καὶ ὅτι δὲν δύνανται κατ' οὐδένα λόγον ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τοῦ φρουρίου, ἐὰν δὲν συνακολουθήσωσιν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὄρους καὶ οἱ συμπολεμήσαντες Κρητῆς ἐπανῆλθον δὲ εἰς τὸ αὐτὸ τῆς ὁμιλίας θέμα ἄπαξ καὶ δις, ἀποχωριζόμενοι πάντοτε ἀπρακτοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπιμενόντων εἰς τὴν ἰδίαν ἀπόφασιν.

Κατὰ δὲ τὴν 22 προῆλθεν ἐκ τυχαίων πάλιν γενομένων διαπληκτισμῶν σφοδρότερα ἢ ἀψιμαχία κατὰ τὸν Πατσανόν· ἀντεκρούσθησαν δ' ἐκεῖθεν οἱ Τούρκοι τότε μᾶλλον πεισματωδῶς, ὥστε ἐφνεύθησαν καὶ πολλοὶ χωρὶς νὰ πάθωσιν Ἕλληνες, καὶ κατεδιώχθησαν ἡττηθέντες. Ἐκ τοιούτων δ' ὀρμηθέντες οἱ Τούρκοι, ἐπανελάβον καὶ τὴν ἐπιούσαν τὴν περὶ ἐκκενώσεως τοῦ φρουρίου πρότασιν.

οι ὅποιοι καὶ μετὰ τινὰς ἀντιλογίας παρεδέχθησαν τέλος καθ' ὅλο-
κληρίαν τὴν αἴτησιν τῶν Ἑλλήνων, ὅθεν καὶ ἤρχισαν εὐθὺς ἐσπευ-
σμένως νὰ ἐτοιμάζωνται πρὸς ἀναχώρησιν. Πρὸς ἀποχυγὴν ὅμως πά-
σης ἐνδεχομένης, ὑπ' ἀμφοτέρων ἐπιβουλῆς, ἀντηλλάχθησαν τὴν 24
καὶ ὅμηροι, ὅθεν καὶ αὐθημερόν ἀνεχώρησαν διὰ Σφακία ἅπαντες οἱ
πολιορκούμενοι, συμπαραλαβόντες καὶ πληγωμένους, καὶ ἀσθενεῖς
καὶ ἀποσκευάς, ἀφήσαντες μόνον εἰς τὸν πολέμιον τὸ ὄβουζιον καὶ
τὰ κανόνια καθὼς καὶ τὸν αἰχμαλωτισθέντα Ἰκιντσαγαῖ καὶ λοιπούς.

Μετὰ δὲ τὰ ὡς ἀνωτέρω συμβάντα, ἅμα τῇ ἐπανόδῳ ἐκάστου
τῶν ὁμήρων εἰς τὰ ἴδια ἀνέτρεψεν ὁ νικῆσας τότε τὴν Καδμείαν
νίκην τὰ ἔτι ἰστάμενα μέρη τοῦ περιτειχίσματος, καὶ ἠτοιμάσθη
τὴν 28 πρὸς ἀναχώρησιν. Ἀποφυγὼν ὅμως νὰ ἐπανέλθῃ διὰ Σφα-
κίων εἰς Χανία, ἐτράπη εἰς τὴν πρὸς τὴν Λάμπην ἀγροσάν, ὅθεν
καὶ μετέπεσεν ἐκ τῆς Σκύλλης εἰς τὴν Χάρυβδι. Διότι πορευόμενος
μετὰ σπουδῆς νὰ σκηνώσῃ εἰς Ροδάκινον, χωρίον τῆς ἐπαρχίας ταύ-
της περὶ τὰς 3 ὥρας ἀπέχον τοῦ Φραγκοκαπέλλου, εὔρε προκατει-
λημμένους ὑπὸ τῶν ἐν Πατσανῶ Κρητῶν ὑπὲρ τῶν 1200 ὄντων, τὰς
δυσβάτους θέσεις τῆς Σκαλωτῆς. Τὸν προσέβαλον οὗτοι ἐκεῖ θανα-
σίμως. Ἐφόνευσαν πολλοὺς ἐκ τῶν περὶ αὐτόν, ἀρπάσαντες καὶ ζῶα.
Ἐπεσον δὲ τότε 2 ἢ 3 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν 7,
ἐν οἷς καὶ ὁ Τσιριντάνης. Συγκαλέσας ὅμως ὁ Μουσταφᾶς κατὰ τὴν
ἀκόλουθον νύκτα εἰς Συμβούλιον τοὺς ἀξιωματικούς του, ἀντέτεινε
μὲν αὐτός, ἀντέτεινε δὲ καὶ γέρον τις Ἀλβανὸς Ταλικ Βέης καλού-
μενος νὰ μὴν ἀποδράσωσιν ἀνάνδρως ἐν νυκτὶ κατὰ τὴν ἰδέαν
πολλῶν, λέγοντες ὅτι εἶναι ἄτιμον, νὰ ἀποφύγωσιν οὕτως ἄνδρες
πολεμικοὶ τὸν κίνδυνον.

Ἄλλ' ἔφυγον καὶ ἐντεῦθεν οὗτοι κακόν, καὶ εὔρον ἄμεινον. Διότι
κινήθέντα τὴν ἐπιούσαν ἅμα ἤλιφ ἀνατείλαντι τὰ τουρκικὰ στρα-
τεύματα τὰ προσέβαλον οἱ Ἕλληνες πρὸς τὸ χωρίον Ροδάκινον
κατὰ τὴν θέσιν Κόρακα πεισματωδέστατα, καὶ ἐπέφερον εἰς αὐτὰ
ἀσυχροτῶς μεγαλειτέραν φθοράν. Ἐκυρίευσαν τότε 18 σκηνάς, 27
ἐχθρικός σημάεις, πολεμοφόδια πολλὰ, τύμπανα καὶ ἄλλα πολεμικὰ
ἐργαλεῖα. Εἰρήρεις κατὰ τὴν δεινὴν ἐκείνην περίστασιν ὁ Μουστα-
φᾶς, ὁ Ταλικ Βέης καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ, ἔσπευδον ὠθοῦντες πρὸς

τὰ ἔμπρὸς τοὺς ἀποδεδεικμένους στρατιώτας των, ἐξ ὧν λέγεται ὅτι ἐφόνευσαν οἱ ἴδιοι καὶ ἑπτὰ.

Ἐπιπτον δὲ οὗτοι σωρηδόν, ἀποκαμωμένοι καὶ ἀπληπισμένοι περιπεσόντες εἰς ἄνυδρον καὶ δύσβατον μέρος. Ὑπὸ τηλικούτου δὲ κίνδυνου εὐρισκομένων τότε ἐγνωμοδότησεν ὁ Ταλικ Βέης, ὅτι διὰ νὰ σωθῶσι πλείοτεροι ἐξ αὐτῶν, ἀνάγκη νὰ καταλείψωσιν εἰς τὴν ἀκόλουθον θέσιν Λουπινοσέλι ὀνομαζομένην, ἁμαλωτέραν οὖσαν, ἵππους καὶ ἡμιόνους μὲ τὰ φορτεῖα τῶν ἀποσκευῶν, νὰ ρίψωσι δ' ἀφειδῶς καὶ ἐκ τῶν ὀπλων των, εἰς τῶν ὁποίων τὴν διαρπαγὴν, ἐπρόσθεσεν, ὀρμησάντων τῶν Ἑλλήνων, ὡς γνωρίζων καλῶς τὴν ἕξιν των, θέλουσιν δυνηθῆ νὰ διαβῶσι μὲ ὀλιγωτέραν φθορὰν τὸ ἐπικινδυνωδέστερον Κακοςκάλι, τὸ καὶ Χάλαρα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου λεγόμενον.

Ὑπακούσαντες λοιπὸν αἱ κινδυνεύοντες τότε Τούρκοι εἰς τὴν προνιμον συμβουλὴν τοῦ πολυτεירוῦ Ἀλβανοῦ, ἔπραξαν ὡς ὠδηγήθησαν. Διότι οἱ νικῶντες, ἐπιδοθέντες τῶντι ὡς προεῖπεν ἐκεῖνος εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν λαφύρων, ἀφῆκαν νὰ διαβῆ ὁ πεφοβισμένος στρατός τὰ Χάλαρα, τὰ ὅποια ἦσαν θέσις ταχύτερα τῶν λοιπῶν, κατὰ πολὺ κινδυνωδέστερα διὰ τὸ μᾶλλον ἀνώμαλον καὶ κρημνώδες στενωμὰ της, ἂν καὶ ἐφόνευσαν πολλοὺς καὶ ἐνταῦθα. Ὁ δὲ Μουσταφᾶς καὶ Ταλικ Βέης ἰδόντες ἐκεῖ καὶ αὐτοὶ προφανῆ τὸν θάνατον, ἠτοιμαζόντο νὰ παραδοθῶσι, λαβόντες ὅμως μικρὸν τι θάρρος ὡς ἐκ της ὀλιγοστεύσεως τῶν ἐπιδιωκόντων, ἐπάτησαν παραχρῆμα εἰς ταχύτεραν φυγὴν. Πολλοὶ δὲ τότε τῶν καταδιωκομένων ἀποκαμώντες ἐκ τοῦ δρομοῦ, ἐκρύπτοντο ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των εἰς παρατυχόντας θάμνους, ὀπισθεν πετρῶν, καὶ εἰς ὅπας, τοὺς ὁποίους ἀνευρίσκοντες οἱ καταδιώκοντες ἐφόνευσαν.

Τοιαύτη ἦτον ἡ ἔλεεινὴ τῶν Τούρκων κατάστασις. Τί ὅμως ἦθελον κατορθώσαι πρὸς τούτοις, οἱ νικῶντες Ἕλληνες, ἐὰν εὕρισκοντο καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἔμπειροὶ τινες καὶ προνοητικοὶ ὡς ὁ Ταλικ Βέης παρὰ τοῖς Τούρκοις, νὰ τοὺς ὠδηγήσωσι κατ' ἐκείνην τὴν τυχαίαν περίστασιν, ὥστε ν' ἀπέχωσι παντός λαφύρου καθ' ὅλην τὴν θριαμβευτικὴν ἐκείνην καταδίωξιν, ἐν ἧ ὁ ἐχθρὸς ἐκεῖτο ὅλος λάφυρον τότε εἰς αὐτούς; Ἡ καταστροφὴ ὅλου τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἤθελε

γίνει βεβαίως ἐκεῖ, καὶ ἡ εὐκλεία τῶν Κρητῶν ἤθελεν ὑπερυψωθῆ. ὁ δὲ ἐντελής θρίαμβός των ἤθελε σταθῆ ἀναντιρρήτως, ὁ θερμότερος συνήγορος καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Συμμαχικῷ Συμβουλίῳ ὑπὲρ τῶν περιφρονηθέντων δικαιοματίων τῆς πολυπαθοῦς πατρίδος των! Ἄλλ' οὗτοι μὲν λαφυραγωγοῦντες ἀπερισκέπτως, ἐπανεστρεφον ἀφίνοντες τὸν ἔχθρὸν νὰ προχωρῆ. Ὁ δὲ Τσουδερός οὐδὲ μέρος κἄν ἔλαβεν, ὡς λέγεται εἰς τὴν καταδιώξιν μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν 150 Λαμπαίους, διὰ τὴν ἰδέαν μὴν ἤθελον ἐπιπέσει οἱ πολέμιοι εἰς τὰ χωρία των.

Διέτρεξε λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς διαβάς καὶ τὰ Χάλαρα μικρὸν ἔτι κίνδυνον, καὶ τοι διωκόμενος ἔτι καὶ καθ' ὄλην σχεδὸν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὑπὸ ὀλιγίστων στρατιωτῶν μέχρι τῆς θέσεως Καλῆς Συκιᾶς. Ἄλλ' ἐνταῦθα πλέον ἔπαυσαν καὶ αὐτοὶ τῆς καταδιώξεως· διότι ἦτον εὐκόλον νὰ περιστρέφεται τοῦ λοιποῦ καὶ τὸ ἐναπολειφθὲν ἱππικόν, ἂν καὶ ἀποκαμωμένον καὶ τοῦτο ὑπὸ τῆς ταλαιπωρίας τόσων κακοτοπιῶν. Ἐσκήνωσε λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα οὕτω κεκμηκῶς ὑπὸ τὰ τείχη σχεδὸν τοῦ φρουρίου τῆς Ρεθύμνης, ὅπου συλλέξας πληροφορίας παρὰ τῶν Σωματαρχῶν, ἐκοινοποίησεν αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὅτι ἐπέκεινα τῶν 1700 Τούρκων ἀπολέσθησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐκστρατείας του ἐναντίον τοῦ Φραγκοκαστέλλου, ὅτι ἔλειψαν πολλοὶ ἀξιωματικοί, καὶ ἐξηφανίσθη τὸ πλείοτερον μέρος τοῦ ἱππικοῦ. Ἀπολέσθησαν δὲ καὶ ἕως 15 Ἑλληγες καὶ ἐπληρώθησαν ἄλλοι τόσοι σχεδὸν ἐκτὸς τῶν περὶ τὸ Φραγκοκάστελλον πεσόντων.

Ἄμα δὲ μαθὼν τὰ περὶ τῆς μάχης καὶ ὁ Ἄγγλος μοίραρχος Σταίνης ἐν Γραμβούσῃ, προσορμισθεὶς μετὰ τῆς Ἰσιδος εἰς Λουτρόν, ἐπισκέφθη αὐτοπροσώπως μὲ ἐκπληξιν τὰ πτώματα τῶν πεσόντων, δωρησάμενος τότε τοῖς νικηταῖς δίπυρον ἄρτον καὶ ποσότητα πυρίτιδος.

Παραλαβὼν δὲ ἐπὶ τῆς Ἰσιδος οὗτος τὸν Κουκαλοσήφην καὶ τὸν Παπαγιάννην τοῦ Καλλικράτη, ἄνδρας πελωρίους τὸ ἀνάστημα, τοὺς ἔφερον εἰς Πόρον πρὸς τὸν Κυβερνήτην, διηγηθεὶς ἀσμένως αὐτῷ τὰ κατὰ τὸ Φραγκοκάστελλον.

Εὐμενῶς δὲ δεχθεὶς τότε ὁ Κυβερνήτης τούτους, οὓς καὶ ἔξαπέστειλεν ἔπειτα εἰς Κρήτην δι' ἐθνικοῦ πλοίου, συναπέστειλε καὶ

τὸν Ἰωάννην Λάτρην, ὅπως παρατηρήσας καὶ ἐπιτοπίως ἐκθέσῃ μετ' ἀκριβείας τὰ περὶ τῆς μάχης καὶ τὰ κατὰ τὴν Κρήτην. Ὁ Κυβερνήτης θαυμάσας τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα ἐκείνων καὶ τὸ ἀρρενωπὸν, ἠρώτησε τὸν Καυκαλοσήφην ὡς ὁμολόγησεν ὁ ἴδιος αὐτὸς « Ἄν τὰ ὄρη σας ἔχουν ὅλους τοὺς ἀνδρας τοιούτους. Τοὺς πλείοτέρους οὕτως ἀπῆντησεν ἐκεῖνος » καὶ ἄλλους ἄλλως » καὶ οὕτως ἀπῆλθον.

Ἐκεῖτο δὲ βαρῶς ἀσθενῶν ὡς προείπομεν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν μαχῶν τοῦ Φραγκοκαστέλλου ἐν τῷ σπηλαίῳ τῶν Κομητάδων ὁ Ἰωάννης Χάλης, περὶ οὐδενὸς ἄλλου φροντίζων καὶ ἐπερωτῶν, ἢ περὶ τῆς νίκης τῶν Ἑλλήνων. Δύο δὲ σφοδροὶ παλμοὶ χαρᾶς καὶ λύπης ἐνταυτῷ ἐπετάχυναν τὸν θάνατον καὶ αὐτοῦ· διότι ὅσον διέθεσεν ἐκεῖνον εἰς εὐφρόσυτον κατάστασιν ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ Χάλαρα καὶ Σκλωτήν, ἦν τῷ ἀνήγγειλον πρότερον, τοσοῦτον περισσοτέραν λύπην ἠσθάνθη, μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ προσφιλοῦς αὐτῷ Χ. Μιχάλη, τὸν ὁποῖον μέχρι τινὸς ἔκρυπτον παρ' αὐτῷ. Μετακομισθεὶς δ' ἔπειτα ἐπὶ φορείου εἰς χωρίον Ἰμβρον ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν ἀγαθῶν Μανουσογιαννάκιδων, ἐτελεύτησε μετ' ὀλίγας ἡμέρας, μάλιστα τὸ 38 ἔτος τῆς ἡλικίας του ἄγων.

Οἱ ἀδελφοὶ Χάλοι προσέφερον τῶντι διαφόρους ἀξιολόγους ὑπηρεσίας πρὸς τὴν πατρίδα. Ὅχι μόνον ὑπερήσπισαν οὗτοι μετὰ ζήλου πολλοὺς τῶν καταδικωμένων συναδέλφων των κατὰ τὰς θλιβεράς τῶν σφαγῶν, τῶν γενομένων ἐν Χανίοις τῷ 1821 καὶ εἰς τὰ πέριξ αὐτῶν, καὶ τοτὲ ἔδωκαν ἄσυλον ἐπὶ τῶν κινδύνων ἐκείνων εἰς Θέρισον, χωρίον τῆς γεννήσεώς των, ἀλλ' ἔδωκαν πρὸς τούτοις καὶ πολλὴν ὄθησιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, φιλελεύθεροι ὄντες ἐξ ἀρχῆς, καὶ τοι ὑπὸ τὴν σκληρὰν τυραννίαν τραπέντες. Πρῶτος ὁ Ἰωάννης ἐπροκάλεσε τὴν ἐπανάστασιν, προσβαλὼν κατὰ τὸν Λοῦλον τὴν 14 Ἰουνίου τοὺς ἐξελθόντας Τούρκους πρὸς ἐξολοθρευμὸν τῶν χριστιανῶν. Ὁ Ἰωάννης Χάλης ἦτο τῶντι γενναῖος ἀνὴρ, καὶ ὀρμητικὸς πολεμιστὴς· εἶχε δὲ καὶ συμπεριφορὰν εὐτράπελον μᾶλλον μετὰ ἠθικῆς, καὶ ἀγαπητὴν τοῖς συστρατευομένοις. Εὐγνωμονοῦντες δὲ δι' ὅλα ταῦτα οἱ συμπατριῶταί του τὸν ἀνέδειξαν τῷ 1827 καὶ Γενικὸν Ἀρχηγόν, ἂν καὶ δὲν εἶχε τόσον νοῦν καὶ ὑπομονὴν διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ὅσῃν γενναϊότητα, τόλμην καὶ ἐμπειρίαν εἰς τὸ πολεμεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ὁ Ραϊνέκ Ἀντιπρόσωπος εἰς Κρήτην. — Ὁ Οἰκονόμος. — Μάχαι Μαλάξης καὶ Νεροκούρου. — Συγκρότησις τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου. — Ἡθὴ Κρητῶν. — Φόβος τοῦ Ὄθωμανικοῦ Ἀγριολίδου. — Σφαγαὶ εἰς Ἡράκλειον καὶ Ρεθύμνην. — Ἑλληνικὸν ἰππικόν. — Γενικὴ ἐπανάστασις τῶν ἀνατολικῶν μερῶν. — Συμμαχικὰ πλοῖα εἰς Σοῦδαν. — Τὰ περὶ ἀνακωχῆς καὶ ὁ Τομπάζης. — Συχναὶ ἐξορμήσεις τῶν Τούρκων. — Ἐκστρατεία κατὰ τῆς Σιτσίας.

Αἱ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἀποπερατωθεῖσαι μάχαι τοῦ Φραγκοκαστέλλου, Χαλάρων, Σκαλωτῆς καὶ λοιπῶν, ἡ ἐξωτερικὴ ταλαντευομένη θέσις τῆς Κρήτης, καὶ οἱ συχναὶ αὐτῶν πρεσβεῖαι πρὸς τὸν Κυβερνήτην διὰ νὰ συνδράμῃ τὸν ἀγῶνά των, κατέπεισαν τέλος πάντων νὰ διορίσῃ ἀντιπρόσωπόν του εἰς Κρήτην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχάλη τὸν συνταγματάρχην Ραϊνέκ. Κατέπλευσε δὲ οὗτος περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Ἰουλίου εἰς Λουτρὸν τῶν Σφακιῶν, συνωδευμένος ὑπὸ πολλῶν Κρητῶν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Οἰκονόμος. Ἐκεῖθεν δὲ μετέβησαν εἰς Σκύφος, ὅπου προσεκάλεσεν τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν Σφακιῶν, τῆς Κυδωνίας, τοῦ Ἀποκορώνου καὶ ἄλλων τινῶν ἐπαρχιῶν διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου.

Ἐχάρησαν τότε χαρὰν μεγάλην οἱ Κρητῆς, θεωρήσαντες ὡς οἰωνόν αἰσιον τὴν παρουσίαν ἀντιπροσώπου τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὸν τόπον των, ὡς ἀντιληφθέντος δῆθεν ἐκείνου σπουδαιότερον ἤδη τοῦ ἀγῶνός των. Ὁ Ραϊνέκ ὅμως εἶχεν ἄλλας παρὰ τὰς ὁποίας ἐπροσδόκουν ἐκεῖνοι ὁδηγίας. Ἐστάλη, ἔλεγε, νὰ ἐπιτηρῇ μόνον τὰ παρόντα πράγματα ὅπως ταῦτα εὕρισκοντο, καὶ οὐχὶ νὰ συγχωρῇ νέους ἐφοπλισμοὺς καὶ νέας μάχας, ὅστις καὶ ἐπέμενεν εἰς τοῦτο. Οἱ Κρητῆς ὅμως ἐθεώρουν δύσκολον τὴν τοιαύτην θέσιν των διότι

ένοχοποιημένοι και εις τὰ τελευταία του Φραγκοκαστέλλου συμβάντα, ενόμιζον αδύνατον νὰ μὴ τοὺς προσβάλῃ ὁ ἔχθρος ἀντεδικαούμενος· διὰ τοῦτο ἐπέμενον και αὐτοὶ λέγοντες ὅτι πρέπει νὰ ἀφοπλισθῶσιν οἱ Κρήτες, και νὰ εἶναι ἴτοιμοι νὰ ἀντικρούσωσι τὴν βίαν, ἄλλως δέ, θέλουσιν καταντῆσαι εἰς ἑκάτερον τῶν δύο, ἢ θέλουσιν ἀναγκασθῆναι νὰ ὑποκύψωσι πάλιν, ἢ ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῆς πατρίδος των, διὰ νὰ μὴν πείσωσιν εἰς τὰ δεινὰ τῆς ὑποδουλώσεως.

Τοὺς λόγους τούτους λαθῶν ὡς ἐπιχείρημα ὁ Οἰκονόμος, ἀνὴρ ἀπολαύων παρὰ Κρησὶν ὑπόληψιν, και ἐπιποθῶν ἐγκαρδίως τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος του, ἀντέλεγε πλειότερον εἰς τὸν Ραϊνέκ. Παρώτρυνε δ' ἐνταυτῷ μὲ τὰς ἐξῆς ιδέας και τοὺς συμπαιτριώτας του διὰ νὰ κινηθῶσιν ὅλοι ἔσπολοι κατὰ τοῦ ἔχθρου. «Ὁ παρὼν καιρός, «ἔλεγεν», εἶναι ὁ ἀρμοδιώτερος νὰ εὐρίσκηται ἡ Κρήτη εἰς πλήρη ἐπανάστασιν, ὅτε συσκέπτονται κραταιοὶ χριστιανοὶ Ἡγεμόνες περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, και ὅτε ἐξακολουθεῖ εὐτυχῶς ὁ μεταξὺ Ρώσων και Τούρκων πόλεμος; Και τίς οἶδε τὸ τέλος τῶν μεγάλων τούτων περιστατικῶν;

«Ὀλιγώτερον λυπηρόν, «ἐπρόσθετεν», θέλει εἶναι, ἐὰν καταδικασθῶσιν οἱ Κρήτες, κρατοῦντες εἰς χεῖρας τὰ ὄπλα, μαχόμενοι γενναιοφρῶνως διὰ ν' ἀποτινάξωσι τὸν σκληρότατον ζυγὸν τῆς τυραννίας των, ὑπὸ τὸν ὅποιον στενάζουσιν ἤδη αἰῶνας, και διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπαλλαγὴν των ἔχυσαν ἕως τώρα ποταμοὺς αἱμάτων, ἀποκτήσαντες ἀναμφισβήτητα δικαιώματα ἐνώπιον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου διὰ τὰς ἀπείρους θυσίας των, διὰ τὰ κατορθώματά των, παρὰ ἐὰν ἐπέλθῃ κατ' αὐτῶν καταδικαστικὴ ἀπόφασις, ὅτε ἤθελον εὐρεθῆναι αἱ φλόγες τοῦ Ἄρεως ἐσθεσμέναι σχεδὸν εἰς τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς των.

Διότι οἱ μέλλοντες ν' ἀποφασίσωσι κατὰ τὴν δευτέραν περίστασιν, ἐνδέχεται νὰ ἐπιφέρωσι τὴν δικαιολόγησιν, ὅτι δὲν εὐρίσκητο ἡ Κρήτη εἰς ἐπανάστασιν (ὡς ἔγραφε και ὁ λόρδος Πάλμερστον, ἐπανελθὼν τὸ 1831 εἰς τὸ ὑπουργεῖον πρὸς τὸν φιλόανθρωπον Λαφαγέτην μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου παραδοσιν τῆς Γραμβούσης. «ὅτι δὲν ὑπῆρχε τότε «ὡς ἔλεγε» σπινθὴρ ἐλευθερίας ἐπὶ τῆς Κρήτης, διὰ νὰ ἐνεργήσωσι τὴν ἀπολύτρωσιν και τοῦ δυστυχοῦς

ταύτου τόπου ἀπὸ τῆς φρικτῆς τυραννίας του· καὶ τότε οἱ Κρήτες θέλουσιν ὑποφέρει μὲ πικρὰν σιγὴν τὴν ἀδικίαν, καταθλιβόμενοι καὶ ἀπὸ τοῦ συνειδότητος τὸν ἔλεγχον! Ἐὰν δὲ καταδικασθῶσι κατὰ τὴν πλήρη ἐπανάστασίν των, θέλει μείνει κἂν ἡ παραμυθία εἰς αὐτοὺς καὶ κατὰ τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην κατάστασιν, καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ ὅτι ἐξεπλήρωσαν, πᾶν ὅ,τι ἐξ αὐτῶν ἐξήρτητο, καὶ θέλουσιν ἀποκτήσει ταύτῃς τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διαμαρτύρωνται ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὅτι βιαίως ὑπεχρεώθησαν ὑπὸ χριστιανῶν Ἡγεμόνων, νὰ ὑποκύψωσι καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ζυγὸν τῆς φρικτῆς τυραννίας των. »

Ὑπὸ τοιαύτας λοιπὸν ὁρθὰς σκέψεις ἐπροτίμησαν οἱ Κρήτες νὰ νικῶσι διὰ τῶν ὅπλων, ὑποφέροντες πᾶν εἶδος κακουχίας διὰ μελλούσας ἐλπίδας, ἢ νὰ ἀτρεμῶσιν ἀνάνδρως, βλέποντες παραλυμένους καθ' ἑκάστην τὰς δυνάμεις των. Συνηθροίσθησαν λοιπὸν παρρηθὺς οἱ μᾶλλον φιλοπόλεμοι Σφακιανοί, οἱ ὑπὸ τὸν Μανουσogiαννάκη, τὸν Πωλιῶν Πρωτοπαπαδάκη καὶ Μανοῦσον Βαρδουλάκη ἐστρατεύσαντες εἰς Ἀποκόρωναν. Ἐνωθέντες δὲ καὶ μὲ τοὺς ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Σήφακκον (1), Ἀποκορωνίτας, ἐξεδίωξαν ἐκεῖθεν τοὺς Τούρκους, ἔμεινεν ἐλευθέρῃ ἡ ἐπαρχία εἰς τοὺς Ἕλληνας Ἄλλοι δὲ Ριζῆται κατέλαβον τὰς θέσεις Διγενῆ καὶ Ἀλιγάνου. Ἐνωθέντες δὲ πολλοὶ κατὰ τὴν 1 Αὐγούστου ἐναντίον τῶν τοποθετημένων Τούρκων εἰς τὰ χωρία Πρόβαρμα καὶ Μαλάξαν, συνῆψαν μάχην ἰσχυρὰν διαρκέσασαν πλέον τῶν 3 ὥρῶν, ὅπου καὶ ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες. Ἐφόνευσαν δ' οὗτοι τότε πλείονας τῶν 40 πολεμίων, ἀποδιώξαντες τοὺς λοιποὺς κακῶς ἐκεῖθεν, καὶ καταλαβόντες τὴν ἰσχυρὰν Μαλάξαν. Ἐφρονεύθησαν δὲ τότε καὶ 3 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ 7 ἐτραυματίσθησαν.

Συσσωματωθέντες δὲ μετὰ ταῦτα ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἐπέπεσαν

(1) Οὗτος ἦτον ὁ νεώτερος τῶν ἀδελφῶν Κωνσταντουδίκειδων Ἰωσήφ, Νικολάου καὶ Γεωργίου, διαπρεψάντων ἐπ' ἀνδρία. Διὰ τὰ θαυμάσια δὲ κατορθώματα τοῦ πρώτου καὶ τὰ σπάνια πλεονεκτήματα τῆς ἀρετῆς του ἀπεδόθη ὡς εἶπομεν αὐτῷ ὡς ἐμφαντικώτερον τὸ ὄνυμα Σήφακας. Ὁ δὲ Ἀντώνιος προεἶλαβεν ὡς ἐπίθετον τοῦτο πρὸς τιμὴν τοῦ ἤρωος ἀδελφοῦ.

παρευθὺς κατὰ τῶν εἰς τὸ χωρίον Νεροκούρων πλειότερων τοποθετημένων, ὅπου εἶχεν ἐξέλθει ἐκ τῶν Χανίων καὶ νέα ἐπικουρία· τοὺς προσέβαλον καὶ ἐνταῦθα οἱ Ἕλληνες ἰσχυρῶς, ὥστε μετὰ ὀλιγόωρον ἀντίστασιν μὴ δυνηθέντες οἱ ἐχθροὶ νὰ ἀνθεξωσιν, ἐτρέπησαν εἰς φυγὴν, καταδιωκόμενοι μέχρι σχεδὸν τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου. Ἐφρονεύθησαν καὶ τότε πολλοὶ Τούρκοι. Ἐπεσον ὁμῶς καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων 10, καὶ ἐπληρώθησαν ἰσάριθμοι. Ἐβίασαν δὲ συνάμα καὶ τοὺς περικλεισθέντας περὶ τοὺς 40 Τούρκους εἰς ὄχυρόν οἰκημα κατὰ τὸ ρηθὲν χωρίον νὰ παραδοθῶσιν, ὡς καὶ τὸ κατώρθωσαν, ἀποστείλαντες ζῶντας ὅλους εἰς τὸ φρούριον. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐξεστράτευσαν οἱ Τούρκοι συσσωματωθέντες πολλοὶ καὶ ἐναντίον τοῦ Θερύσου καὶ Λάκκων. Ἐπολέμησαν καὶ ἐνταῦθα ἰκανὴν ὥραν, ὅτε ἐφρονεύθησαν καὶ πολλοὶ Τούρκοι· τέλος δὲ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνθεξωσιν πλειότερον καὶ ἐκεῖ, ἐπανήλθον εἰς τὸ φρούριον.

Αἱ νίκαι αὗται τόσον κατετρόμαξαν τοὺς Τούρκους, ὥστ' ἀμαχητὶ καταλιπόντες μετ' ὀλίγον καὶ οἱ ἰσχυροὶ Σελινιώται τὰς ὀρεινὰς θέσεις των, κατέφυγον σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον. Κατέλιπον ὡσαύτως τότε καὶ οἱ Κισαμίται Τούρκοι τὰ χωρία καὶ αὐτὸ τὸ τῆς Κισάμου φρούριον ἀμαχητὶ, καταφυγόντες καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ φρούριον. Τοιαῦτα σχεδὸν κατώρθωσαν ταυτοχρόνως καὶ οἱ περὶ τὸν Πέτρον Μανουσέλην, τὸν Γ. Τσουδερόν, τὸν Στρ. Δεληγιαννάκη καὶ Ἰ. Μοσχοβίτην κατὰ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἔμειναν οἱ Ἕλληνες κύριοι ὅλων τῶν περὶ τὴν Ρεθύμνην καὶ τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ ἀντιπρόσωπος Ραϊνέκ μετὰ τῶν περὶ ἑαυτὸν ἦλθεν εἰς Ζιζιφέα χωρίον τοῦ Ἀποκοράνου, ὅπῃθεν διηυθύνετο ἡ νέα ἐπανάστασις.

Ἐνταῦθα δὲ ἐξεδόθησαν καὶ τὸς ἐπιλήσεις εἰς τὰς ἐπαρχίας, δι' ὧν ἐκάστη προσεκαλεῖτο νὰ ἐκλέξη τὸν ἀντιπρόσωπόν της πρὸς συγκρότησιν αὐτῆς τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου, σύμφωνα μὲ τὴν πρᾶξιν τῶν Κρητῶν τὴν κατὰ τὸν Αὐγούστον τοῦ 1825 γενομένην εἰς Κισάμον. Ὡς τοιοῦτοι δ' ἐξελέχθησαν τὸ πρῶτον ὁ Ν. Οἰκονόμος ἐκ τῆς Κνωσοῦ, ὁ πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος καὶ Α. Φασόλης ἐκ τῶν Σφακίων, ὁ Α. Ἰωαννίδης καὶ Ἰωάννης Πλάζιος ἐκ τῆς Κυδωνίας, ὁ Ἰ. Μιχαὴλ ἐκ τῆς Κισάμου, ὁ Α. Γιαννακάκης ἐκ τοῦ

Σελίνου, ὁ Γ. Κυριακάκης ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου, τὸν ὅποιον ἀντικατέστησε μετ' ὀλίγον ὁ Κ. Κριτοβουλίδης, ὁ Γ. Σακδόραφος ἐκ τῆς Λάμπης, ὁ Μ. Καλούδης ἐκ τῆς Ρεθύμνης, ὁ Α. Ἀρετίνης ἐκ τοῦ Αὔλοποτάμου· οἱ δὲ δύο τελευταῖοι ἀντικατεστήθησαν, ὁ μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀντ. Δαφνομήλη, ὁ δὲ Καλούδης ὑπὸ τοῦ Μ. Χιονάκη· ὁ Θ. Ἀγαθάκης ἐκ τῆς Χερρονήσου, ὁ Α. Παπαδάκης ἐκ τῆς Γορτύνης, ὁ Φ. Λιμπρίτης ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Ν. Λιμπρίτη ἀπὸ τὸ Μονοφάτσι, ὁ Δ. Βογιατόγλους ἐκ τοῦ Τεμένους, καὶ ὁ Γ. Καλομενόπουλος ἐκ τοῦ Ἀμαρίου, καὶ μετὰ ταῦτα ἔστειλαν ἢ μὲν Σιτεία τὸν Μ. Λαδάν, ἢ δὲ Πριότισσα τὸν Ι. Στεφανάκη, ἢ Μινῶα τὸν Γ. Βενέτικον, καὶ τὸ Λασιθί τὸν Ι. Χ. Γεωργιάδην· αἱ δὲ ἐπαρχίαι Ἀρκαδία καὶ Ἱεράπυττος δὲν εἶχον στείλει τότε τοὺς ἀντιπροσώπους των. Εἶχε δὲ τὸ Συμβούλιον γραφεῖον ἴδιον, καὶ γραμματεῖα τὸν Ἄγγελον Παλαιολόγον ὡς καὶ σφραγίδα ἰδίαν φέρουσαν τὸ ἀντίτυπον τοῦ ἀρχαίου νομοθέτου τῆς Κρήτης Μίνως μὲ περιγραφὴν «Κρητικὸν Συμβούλιον». Συγχρόνως δὲ διώρισε τὸ Συμβούλιον καὶ Δημογεροντίας εἰς ἐκάστην ἐπαρχίαν, αἵτινες συνέτεινον πολὺ εἰς καλητέραν ἀρμονίαν τῶν κατοίκων καὶ εἰς τὸν ταχύτερον ἐφοπλισμὸν. Καὶ ταῦτα μὲν διοικητικῶς.

Στρατιωτικῶς δὲ διέθεσε τὸ Συμβούλιον τὰ κατ' ἐπαρχίαν οὕτως. Δι' ὅλην μὲν τὴν Κρήτην εἶχε διορισθῆ ἕν γενικὸν στραταρχεῖον. Μέλη δ' αὐτοῦ ἦσαν ὁ Α. Μανουσογιαννάκης καὶ Μ. Βαρδουλᾶκης, ὁ μὲ πρῶτος ἐκ τοῦ τμήματος τῶν Σφακίων, ὁ δὲ ἐκ τοῦ τῆς Ἀνωπέλωσ, μέλη δ' ὡσαύτως τοῦ στραταρχείου ἦσαν ὁ μὲν Β. Χάλης ἐκ μέρους τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν, ὁ δὲ Γ. Τσουδερός ἐκ τῶν περὶ τὴν Ρεθύμνην καὶ ὁ Π. Ζερβουδάκης ἐξ ὅλων τῶν περὶ τὸ Ἡράκλειον μερῶν· διότι οὐ μόνον αἱ ἄνδρες οὗτοι ἀπῆλαυον ὡς ἀρχαῖοι τὴν κοινὴν ὑπόληψιν, ἀλλ' ἔσπευδε τὸ Συμβούλιον νὰ οἰκονομῆ ὡς πολιτικῶς οὕτω καὶ στρατιωτικῶς τὸ τμηματικὸν φρόνημα τῶν Κρητῶν· διότι ἄλλως προὔξεναι πάντοτε προσκόμματα καὶ δυσαρεσκείας.

Ἀναγκαῖον δὲ κρίνομεν νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα καὶ ὀλίγα τινὰ περὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν εἰρημένων ἀνδρῶν.

Ἀποδειχθεὶς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μανουσογιαννάκης

ἀρχηγὸς τῶν συγχωρίων του πολεμικῶν τῆς Ἰμβρου χωρίου τῶν Σφακίων, ἐπροόδευσεν ἀριστεύσας εἰς τὰς κατὰ τῶν πολεμίων μάχας, τιμηθεὶς κατ' ὀλίγον ἀλληλοδιαδόχως καὶ μὲ τοὺς ἀνωτέρους στρατιωτικούς βαθμούς, τοὺς ὁποίους ἔδιδε τότε ἡ Κρήτη. Ἦτο δὲ στρατιωτικὸς ἔμπροσθεν, καὶ μὲ ἦθη ἤπια μὴ ἀνήκοντα εἰς ὀρεσίβιον, διὸ καὶ ἤγαπᾶτο ὑπὸ πάντων, ἀποφεύγων ὅσον οἶόν τε εἰς τὰς δυσκόλους ἐκείνας περιστάσεις, ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ προσάψῃ μομφὴν τινὰ εἰς τὸν χαρακτήρα του. Πρὸς τούτοις δὲ εἶχε καὶ ἐξαιρετὸν ἀρετὴν, τὴν φιλοξενίαν καὶ συμπάθειαν εἰς τοὺς πάσχοντας, ὥστε καὶ ἔδιδε πολλάκις ἅρον τοῖς πεινώσιν, ὡς εἶδομεν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, πρὸς τοὺς καταδιωγμένους ὑπὸ τῶν περιστάσεων. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο ὑψηλὸν καὶ ἀρρενωπὸν, σύνηθες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῖς ὀρεινοῖς τῆς Κρήτης.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος κληθεὶς, ἔλαβε μέρος καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸ 1841 ἐπανάστασιν τῶν Κρητῶν. Ἄν καὶ ἐσθῆσθη αὐτῇ μετ' ὀλίγον ἀνευ ἀποτελέσματος, ἐπολιτεύθη οὗτος καὶ τότε φρονίμως. Ἐπολέμησε καρτερικῶς καθ' ὅσον ἐσυγχώρουσεν αἱ περιστάσεις, ἀποφυγὼν τὰς παρακαίρους καὶ τότε ἔριδας, καὶ ἀπεσύρθη πάλιν ἀμέμπτως, ὅτε ἡ περαιτέρω ἐνέργεια κατεστάθη ἀνωφελής.

Ἐπεφυλάχθη ὅμως ὁ Μανουσογιαννάκης καὶ κατὰ τὸ 1858 μετὰ τοῦ Μουρογιάνου Λακκιώτου, τοῦ Κόρακα Γορτυνίου, τοῦ Σκουλαῖ Ἀνωγιανοῦ καὶ ἄλλων ὁμοφρόνων νὰ δώσῃ διὰ τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ὑπολήψεώς του τακτικὸν πέρας εἰς τὸ ἔνοπλον καὶ τότε κίνημα τῶν Κρητῶν ἐναντίον τῆς σκληρᾶς ἀυθαιρέσιαις τοῦ τυραννικοῦ Βελῆ Πασᾶ.

Σειρὰν διαφόρων ἀνδραγαθημάτων παρουσιάζει καὶ ὁ στρατιωτικὸς βίος τοῦ Γεωργίου Τσουδεροῦ. Ἄμω γνωσθείσης τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821, αὐθόρμητος ὠπλίσθη καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῆς πατρίδος του. Ἐκλεχθεὶς δ' ἐξ ἀρχῆς ὀπλαρχηγὸς τῶν πολεμικῶν Λαμπαίων ὅλης τῆς ἐπαρχίας, ἐθριαμβεύσει διακριθεὶς πάντοτε εἰς τὰς μάχας. Ἄν καὶ προβεβηκῶς τὴν ἡλικίαν, ἦτον ὅμως παραδόξως ὡς νεῶτων ὠκυποδέστατος, καὶ ἐνεργητικωτάτος προπορευόμενος ὡς καὶ ὁ Σήφακας τῶν συστρατιωτῶν ἐν τοῖς κινδύνοις. Ἀφέλεια, φιλοπατρία εἰλικρινῆς καὶ σὺν τούτοις ἀνδρεία ψυχῆς ἦσαν τὰ κοσμοῦντα τὸ

Τσουδερόν. Τόπος τῆς γεννήσεώς του ἦτο τὸ χωρίον Ἀσώματος τῆς Λάμπης, εἶχε δὲ καὶ ἑτέρους ἀδελφούς τῶν Ἰωάννην πολεμικὸν παρομοίως ἄνδρα, καὶ τὸν Μελχισεδὲκ ἠγούμενον τοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν ἐπαρχίαν μοναστηρίου Πρέβελη, ὅστις συνήργησε καὶ αὐτὸς καὶ λόγους καὶ ἔργοις εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀπεβίωσε δὲ ὁ Γ. Τσουδερός περὶ τὸ 70 ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἀφοῦ εἶδε μὲ πόνον ψυχῆς ὑποχρεωθείσαν πάλιν τὴν πατρίδα του νὰ ἐπέλθῃ εἰς τὸν αὐτὸν ζυγόν.

Ὁ δὲ Μανοῦσος Βαρδουλᾶκης ὁ ἐκ τῆς Ἀνωπέλευς τῶν Σφακίων δὲν ὑπελείπετο καὶ αὐτὸς οὔτε κατὰ τὰ ἦθη, οὔτε καὶ κατὰ τὴν στρατιωτικὴν ἀρετὴν τοῦ ρηθέντος Τσουδεροῦ. Πρόθυμος φιλοπόλεμος καὶ χρήσιμος ἀνὴρ, ἐτιμήθη ἐξ ἀρχῆς μὲ τὴν ἀρχηγίαν τῶν συνεγχωρίων του, τοὺς ὁποίους καὶ ὠδήγει ἐπιτυχῶς εἰς τὰς μάχας. Ἀπεβίωσε δὲ καὶ οὗτος μὲ τὸ αὐτὸ τῆς ψυχῆς αἶσθημα ὡς καὶ ὁ Τσουδερός περὶ τὸ 65 ἔτος τῆς ἡλικίας του, πένης, μετοικίσας εἰς Μονεμβασιάαν μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων.

Παρομοίως καὶ ὁ Βασίλειος Χάλης ἔχων ἐνεργητικώτερον νοῦν, καὶ συμπεριφορὰν μᾶλλον πολιτισμένην, ἔδωκεν ἐξ ἀρχῆς ὡς εἴπομεν πολλὴν ὠθησιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἂν καὶ δὲν εἶχε τὸν ἐμβριθῆ στρατιωτικὸν ἐκείνον χαρακτῆρα, ὅστις ἐκόσμηε τοὺς νεωτέρους ἀδελφούς του Στέφανον καὶ Ἰωάννην. Ὁ δὲ Παναγιώτης Ζερβουδάκης ἦτον ἐκ τοῦ ἐναντίου ὀλιγόλογος καὶ σκεπτικός. ἐνθ' ὁ Χάλης εἶχε λόγους πολλούς, ἐμφαίνοντας καὶ σύνεσιν πολιτικὴν. Ἀμφότεροι δὲ οὔτοι ὠθοῦντο ἀπὸ τὸ ζωηρὸν τῆς φιλοπατρίας αἰσθημα. Ἐξασκῶν δ' ὁ Ζερβουδάκης πρῶτον τὸν ἐμπορικὸν βίον κατὰ τὴν νεάν Ἐφeson, ἅμα ἐπαγγελίσης τῆς ἐπαναστάσεως ἐπεδύθη ὅλως εἰς τὸν στρατιωτικόν. Ἐσύστησε σῶμα στρατιωτικόν, πολεμήσας καρτερικῶς μετ' αὐτοῦ, ὅπου ἐτύχαιεν, ἕωσὺ ἐπανεστάτησε καὶ ἡ ἰδία του ἐπαρχία Κνωσσός κατὰ τὸ 1822, ἣτις καὶ τὸν ἐκάλεσεν ὀπλαρχηγόν, καταγόμενον ἐκ Τηλίσσου χωρίου τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας. Οἱ δὲ δύο μόνον οὔτοι ὀπλαρχηγοὶ Κρήτες ἐτιμήθησαν ἐπὶ τῆς Βασιλείας καὶ μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Συνταγματαρχοῦ τῆς φάλαγγος, οἵτι-

νες ἀπεβίωσαν ἐν Ναυπλίῳ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων, ἄγοντες τὸ 60 περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας τῶν.

Διὰ ν' ἀποφύγωσιν ὅμως οἱ Κρήτες καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην δυσαρσεκίας καὶ ἀταξίας, αἵτινες εἶχον συμβῆ πρότερον τοιαῦται πολλάι ὡς ἐκ τῶν κατ' ἐπαρχίαν ὀπλορηγῶν, ἐπρόβλεψαν νὰ διορίσωσιν ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐκάστη ὀπλορηγῆς.

Τοιοῦτους λοιπὸν εἶχον ἐκλέξει τοὺς ἐξῆς, τὸ μὲν Σέλινον τὸν Ἰάκωβον Κουμῆν καὶ Φραγγιᾶν Τσισκάκην, ἡ δὲ Κίσαμος τὸν Γ. Δρακονιανόν, Μ. Καθεκλᾶν, καὶ Γεώργιον Δούπην· ἡ Κυδωνία τὸν ἴδιον πάλιν Β. Χάλην ὡς καὶ πρότερον, καὶ προσέτι τὸν Γ. Πίππον εἰς τὸ τμήμα τῶν Κεραμείων, καὶ οἱ Λακκιῶται εἶχον δεχθῆ καὶ αὐθις τὸν Ἀνδρέαν Παναγιώτου Ἀνωπολίτην ὡς συγγενῆ αὐτῶν ἐκ μητρὸς, ὁ Ἀποκόρωνας τὸν Ἀντ. Σήφρακην, καὶ Γρ. Δαμινόν, ἡ Λάμπη εἶχε πάλιν τὸν Γ. Τσουδερόν, τὸν Ἀμάριον τὸν Ι. Μοσχοβίτην, οἱ δὲ Ρεθύμνιοι εἰς μέρη μὲν εἶχον παραδεχθῆ τὸν Π. Μανουσίλην Καλλικρατιανόν, εἰς δὲ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς τὸν Στρατὴν Δεληγιαννάκην, καὶ ὁ Αὔλοπόταμος τὸ Ἀλεξάνδρην Ἀνδρεαδάκην Αὔλοποταμίτην καὶ τὸν Βασιλείου Σμπόκον Ἀνωγειανόν, ὡσαύτως ἡ Πριότιστα τὸν Ἀποστόλην Ψωμαδάκην, τὸ Καινούριον τὸν Μαλικούτην, καὶ τὸ Μπονοράτσι τὸν Ἀποστόλην Καρατάρην καὶ Δ. Λιμπρίτην, ἡ Χερρόνησος τὸν Γ. Πεζανόν καὶ Ζαχαρίαν Ἀποστολάκην, τὸ Μπιραμπίλον τὸν Ρ. Λουτσάκην, τὸ Λασιθί τὸν Γ. Βασιλείου καὶ Μ. Καζάνην καὶ ἡ Ἱεράπυττος τὸν Φραγγιᾶν Τσαντηράκην, ἡ δὲ Κνωσσὸς τὸν Π. Ζερβουδάκην καὶ Σισίην Τκτινάκην, καὶ κατόπιν ἡ Σιτεία τὸν Ι. Κοντόν καὶ Ι. Μακρῆν. (!)

(1) Ἐνταῦθα ὁ Κριτοβουλίδης, λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἀδικαιολογητῶν καὶ κακοβούλων ὄντως καταφορῶν τοῦ ἱστορικοῦ Τρικούπη κατὰ τῶν Κρητῶν, πειράται παρεμπιπτόντως ν' ἀποδείξῃ πραγμ. αὐτόδηλον καὶ μὴ ἔχον ἀνάγκην ἀποδείξεως, ὅτι οἱ Κρήτες διετήρησαν τὸν ἐθνικὸν αὐτῶν χαρακτήρα. Ἐπειδὴ δὲ αἱ σκέψεις τὰς ὁποίας φέρει εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἰσχυρισμῶν του ἀναφέρονται καὶ ἀλλαγῆ τοῦ βιβλίου τὰς παραλείπομεν. Ἀρκούμεθα μὲν

Κατὰ δὲ τὴν 15 ἢ 16 Αὐγούστου παραλαβὸν ὁ Μαλικούτης ἕως 60 ἐκ τῶν περὶ ἑαυτὸν, ἐπροχώρησεν εἰς Γορτύνην, καὶ ἐνε-

νον ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Κριτοβουλίδης ἀντικρούων τὸ γραφὲν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ὅτι ἐπὶ Σαρακηνῶν «οἱ Κρηῖτες ἀλλαξοπίστισαν», λέγει ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ δὲν κατώρθωσαν νὰ κατεξουσιάσωσι ἐντελῶς τὴν νῆσον καὶ ὅτι ἡ Γορτύνη καὶ ἡ Κυδωνία ἔμειναν πάντῃ ἐλεύθεραι καθ' ὅλην τὴν δυναστείαν τῶν Μαυριτανῶν καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξομωσάντων δὲν ἦτο μέγας ὅσον παριστάνεται ὑπὸ τῶν γραφάντων περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

(Ἴδε «Ἐπισημειώσεις»).

Ἐπισυνάπτομεν δὲ καὶ τὴν περὶ τῶν ἀρματωλῶν τῆς Κρήτης σημειώσιν του, ὡς συμπληροῦσαν ἐν τισὶ τὰ ὑφ' ἡμῶν γραφέντα ἐν IB' κεφαλαίῳ.

Ἐκ τῶν ἀναφερομένων ὁ μὲν Λόγιος Δημήτριος ὀνομαζόμενος ἦτο ἐκ τοῦ χωρίου Ἅγιος Θωμᾶς, ὁ δὲ Σιατόβεργας φέρων ὄνομα Γεώργιος ἐκ τοῦ ὄρειου Λασιθίου, προσλαβόντες ἀμφότεροι τὰς ἐπωνυμίας ἐκ τῶν περιστατικῶν τοῦ βίου των· διότι ὁ μὲν εἶχε διδαχθῆ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν διαλέκτον παρὰ τινι θεῷ του Δημητρίῳ, ἐπαγγελόμενος ἔπειτα καὶ τὸν ἐμπειρικὸν ἱατρὸν καὶ τὸν χειρουργὸν ἐπιτυχῶς διὸ καὶ Λόγιος διὰ ταῦτα ἐπωνομάσθη· ὁ δὲ ἐκλήθη μὲ τὸ ὁποῖον φέρεי ἐπώνυμον διὰ τὸν πολυμήχανον τρόπον του. Ἀμφότεροι δ' ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι, τολμηροί, ὠκυποδέστατοι καὶ εὐεῖδετε. Ἄλλ' ὁ μὲν Λόγιος ἐμπνέετο καὶ ἀπὸ τοῦ τῆς φιλοπατρίας καὶ φιλελευθερίας ἀγνὸν αἰσθημα, τὸ ὁποῖον ἠρύσθη μᾶλλον ἀπὸ τὴν σπουδαίαν μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, καὶ περιπλέον τοῦ Πλουτάρχου καὶ Ἡροδότου, εἰς τοὺς ὁποίους ὡς λέγεται ἠδύνητο περισσότερο, ὁ δ' ἕτερος ἀγράμματος ὢν εἶχεν ὅλην τὴν πεποιθήσιν εἰς τὴν φυσικὴν ἀνδρίαν καὶ εὐτολμίαν του, ἕνεκα τῶν ὁποίων καὶ ἐβουλεύετο συχνὰ ὑπὸ τῶν συγχρόνων Τούρκων. Ἦρχισαν δ' ἀμφότεροι τὰ κατὰ τῶν Τούρκων τολμήματά των περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος, ὁ μὲν ἀντικρούων τὰς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλάς, ὅτε καὶ ἀφώπλισε καὶ ἐμαστίγωσε καὶ πολλοὺς τῶν τυράννων εἰς πολλὰ μέρη, ἐνοπλος περιφερόμενος, ὁ δὲ Λόγιος ἐκινήθη ἕνεκα τοῦ ἀδίκως φονευθέντος θεῖου του Δ. Κοσμαδάκη, ἀνδρὸς εὐπόρου καὶ τὰ πρῶτα φέροντος μεταξὺ τῶν συνεχωρίων ὑπὸ τινος Δερβίση ὀλοτῆρος Τούρκου, καὶ τοι εὐεργετημένου πολλάκις ὑπὸ τοῦ φονευθέντος. Ἐσπάραξε δ' ὡς ἐκ τούτου ἕκτοτε ἡ καρδιά του Λογίου! Καὶ τοι δ' ἀπολαύων οὗτος καὶ

δρεύσαντες περί τὸ χωρίον Ἅγιος Ἰωάννης ἐφόνευσαν ἐκεῖ ἕως 10 Τούρκους, ἐς οἷς καὶ τὸν ἐπ' ἀνδρῖα κλειζόμενον Ἀγριολίδην ἀρχηγὸν τότε τῶν Ἠρακλειωτῶν Τούρκων. Ἀποκόψαντες δὲ τὴν κεφαλὴν του τὴν ἔφερον ὡς θρίαμβον τοῦ κατορθώματός των εἰς Ζιζι-

παρ' αὐτοῖς τοῖς Ὀθωμανοῖς ὑπόληψιν ἕνεκα τοῦ ὡς εἴρηται ἐπιτηδεύματός του, δὲν ἠδυνήθη ὁμοίως καὶ νὰ κρατήσῃ τὸ μισοτύραννον αἰσθημά του, διὸ καὶ ἐφόνευσε μετ' ὀλίγον τὸν ρηθέντα Δερβίσην. Ὀπλισθεὶς δ' ἔκτοτε, περιεφέρετο εἰς ὄρη μετὰ τοῦ γυναικαδέλφου του Νικολάου, φονεῶν καὶ καταθορυβῶν ἐπὶ πολὺν χρόνον τοὺς ἐκεῖσε Τούρκους, ὅστις εὑρισκεν ἄστυον ἐνίοτε καὶ παρὰ τῷ Μ. Κουρμούλη εἰς Κουσέ. Παρακλήσεις συγγενῶν καὶ φίλων ἔπεισαν τὸν Σκατόβεργαν ν' ἀπομακρυνθῆ τῆς Κρήτης ὡς διηγοῦνται οἱ περὶ αὐτοῦ εἰδότες, πρὸς τοὺς ὁποίους ἠπέιλουν τὸν ἀφανισμόν οἱ Τούρκοι μὴ δυνηθέντες ἄλλως νὰ ἐκδικῶσιν ἐκείνον, ὅθεν καὶ ἀπεδήμησε πρὸς καιρὸν εἰς Ἀσίαν, μεταχειριζόμενος καὶ ἐκεῖσε τὰ αὐτὰ κατὰ τὸν τυράννων. Τὰ αὐτὰ συνέβησαν καὶ εἰς τὸν Λόγιον ὅτε ἀναγκασθεὶς καὶ αὐτὸς μετέβη εἰς Σφακία, ἀπομακρυνθεὶς τῶν οἰκείων.

Ἄλλ' ὁ μὲν πρῶτος, ἅμα μαθὼν ἀναδρὸν τινα ἀντεκδίκησιν Τούρκων, ἦν ἔπραξαν πρὸς ἔγγαμον ἀδελφὴν του εἰς Τήλίσσον, χωρίον τῆς Κνωσσοῦ, ἐξουδένωσαντες, καὶ ἐπὶ τέλους θυσιάσαντες αὐτήν, ἐπανήλθε ταχέως μετὰ δύο συντρόφων διὰ πλιαρίου, καὶ ἀποβάς λεληθότως, ἔθυσε καὶ ἀπώλεσεν αἰφνιδίως πολλοὺς τῶν ὑβριστῶν, ἔθυσε δὲ καὶ ἀπώλλυεν ἔπειτα ἀδυσωπήτως καὶ εἰς ἄλλα μέρη συχνούς· ὁ δὲ Λόγιος κατερχόμενος καὶ αὐτὸς συχνὰ ἐκ τῶν Λευκῶν ὁρέων, κατεξολόθρευε παρομοίως, ὅσοι ἐκ τῶν Τούρκων κατεπίεζον σκληρῶς τοὺς ὁμοθηήσκους του. Ἐμελλον ὁμοίως καὶ αὐτοὶ νὰ θέσουν τέλος εἰς τὰ τολμήματά των· διότι ὁ μὲν Σκατόβεργας ἐδολοφονήθη περὶ τὸ 1808, καταπλακωθεὶς αἰφνιδίως ἔν τινι οἰκήματι, ὁ δὲ κλεισθεὶς ἐπ' ἀνδρῖα καὶ φιλοπατρία Λόγιος ἔπεσε κατὰ τὸν Μάϊον 1811, ἐπιδραμών εἰς χωρίον τῆς Γορτύνης Ἅγιος Ἰωάννης διὰ νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ τὸν ἐκεῖσε ὀμότατον Ἀγριαλίδην, ἐξαπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀραβῆς του, τὸν ὁποῖον καὶ ἐπρόλαβε νὰ φονεύσῃ.

Ὁ δὲ Περτουζῆς ἦτο ἐκ τῆς Κυθωνιάς, καὶ ὁ Κωνσταντουλάκης ἐκ τοῦ Ζιζιφῆως τοῦ Ἀποκορώνου. Γενναῖοι καὶ τολμηροὶ ἄνδρες ἀμφοτέροι, προὔξενησαν καὶ αὐτοὶ πολλὰ κακὰ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των εἰς τοὺς τυραννοῦντας Τούρκους.

φέα πρὸς τὸν Ἀντιπρόσωπον καὶ Συμβούλιον. Ἄλλ' ἔμελλεν ἡ πρᾶξις αὕτη, τὴν ὁποίαν καὶ κατέκρινε καὶ ὁ Ἀντιπρόσωπος καὶ τὸ Συμβούλιον ὡς βαρβαρικὴν, νὰ φέρῃ τὴν ἀπώλειαν παρευθὺς ἐκατοντάδων ἀόπλων καὶ ἀθῶων Ἑλλήνων !

Διότι μετακομίσαντες οἱ Τούρκοι εἰς Ἡράκλειον τὸ ἀκέφαλον σῶμα τοῦ Ἀγριολίδου τὸ ἐναπέθεσαν εἰς τὸ κεντρικώτερον τῆς πόλεως μέρος διὰ νὰ ὀχλαγωγῆσωσι δι' αὐτοῦ. Ἐφρούαξαν ἐπὶ τῇ θέρᾳ ταύτῃ οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Τούρκοι, κραυγάζοντες μανιωδῶς. Ἐφρούαττε δὲ καὶ ἡ γυνὴ του, ἥτις περιφερομένη ἐν ἀγυαῖς καὶ ἐναντίον τῶν ὀθωμανικῶν ἐθίμων ἐκόπτετο, ὅτε καὶ ἅπαντες οἱ λοιποὶ συνεκραύγαζον, ζητοῦντες αἶμα ἀντὶ αἵματος. Μάτην ἐπροσπάθησαν ὁ τότε Σουλεϊμὰν Πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου νὰ καταπραύνη τὴν ὀργὴν τῶν Τούρκων· αὐτοὶ τὸναντίον κλείσαντες τότε ἐν τῇ μανίᾳ των τὰς πύλας, ἐπέπεσον ξιφῆρεις κατὰ τῶν ἀόπλων χριστιανῶν, ἄλλους μὲν σφάζοντες ἀνιλεῶς. ἄλλους δὲ ρίπτοντες εἰς τὴν θάλασσαν πνιγομένους, καὶ ἄλλους βιάζοντες νὰ πίπτωσιν εἰς φρέατα, οὐδενὸς φεισθέντες οὐδ' αὐτῶν τῶν θηλαζόντων ! Περί τὰ 500 πτώματα ἦσαν ἐρριμένα κατ' ἐκείνην τὴν θλιβερὰν ἡμέραν ἐν ταῖς πλατείαις καὶ ἀγυαῖς τῆς πόλεως. Ἡ λύσσα ὅμως τῶν αἰμοχαρῶν τούτων δὲν ἐκορέσθη ἕως ἐδῶ, διότι ἀνοίξαντες ἔπειτα τὰς πύλας τοῦ φρουρίου, ἐπέδραμον μὲ τὴν αὐτὴν θηριωδίαν καὶ εἰς τὰ ἔξω, σφάζοντες καθ' ὁδὸν καὶ τότε τοὺς προτυγχάνοντας, ἐνασχολουμένους ἡσυχῶς καὶ εἰς τὰ ἴδια ἑαυτῶν ἔργα, ἐπιτεθέντες δ' αἰφνιδίως καὶ εἰς τὰ χωρία, ἔθυσαν καὶ ἀπώλεσαν τοὺς φιλησύχους καὶ ἀθῶους, ὥστε καὶ ὑπὲρ τὰ 800 ἐλογίσθησαν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὰ ἐκτὸς καὶ τὰ ἐντὸς θύματα.

Τὸ παράδειγμα δὲ τούτων δὲν ἐβράδυναν νὰ μιμηθῶσι καὶ οἱ ἐν Ρεθύμνῃ Τούρκοι. Μὴ ἔχοντες ὅμως αὐτοὶ ἐντὸς τοῦ φρουρίου τοιοῦτον θήραμα, ἐξώρμησαν κατὰ τὴν 19 Αὐγούστου περὶ τὴν αὐγὴν, καὶ προχωρήσαντες δρομαῖοι οἱ περὶ τὸν ὠμότατον Ἀλπάνην, ἔφθασαν εἰς τινὰ χωρία αἰφνιδίως, φονεύσαντες πλέον τῶν 90 ἐξ ἀόπλων καὶ ὀπλισμένων, ἔσφαξαν δὲ καὶ εἰς τὸ χωρίον Ἀρκοῦδαιναν ὀμοῦ μὲ ἄλλους καὶ αὐτὸν τὸν Ἱερέα ἱεουργοῦντα. Ἡ αἰφνιδίως προσβολὴ κατήντησε καὶ ἐδῶ τρομερωτάτην τὴν σφαγὴν. Ἐ-

τρέξαν ἐν τῷ ἄμα πανταχόθεν ἔνοπλοι Ἕλληνες πρὸς ἀντίκρουσιν, οἱ σφαγεῖς ὅμως εἶχον προλάβει ἀναχωρήσαντες ἀμέσως.

Πότε δ' ἔγειναν ὅλα ταῦτα ; καθ' ὃν χρόνον διέτριβον ἐν Πόρφοι πρέσβεις τῶν τριῶν συμμάχων Δυναμειν, ὁ Κάνιγκ τῆς Ἀγγλίας, ὁ Γκιλλεμινότος τῆς Γαλλίας καὶ ὁ Ριβοπιέρος τῆς Ρωσίας διὰ νὰ συλλέξωσι πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος, περὶ ὁροθεσίας αὐτῆς καὶ περὶ ἄλλων, ὅπου καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος μέρη εἶχον διαφόρους ἀπεσταλμένους διὰ νὰ συντελέσωσιν εἰς τοῦτο, εἶχον καὶ οἱ Κρήτες ὡς τοιοῦτους τὸν Ἐμμανουὴλ Δανέζην καὶ Ἀντωνιάδην, καὶ εἶχον κάμει καὶ αὐτοὶ τὰς ἐκθέσεις των πρὸς αὐτούς, προσθέσαντες καὶ τὰς νέας τραγικὰς ἐκεῖνας σκηνάς, ἂν καὶ δὲν ἔκαμψαν οὐδ' αὐταὶ τὰς καρδίας τῶν Δυνατῶν.

Μετὰ δὲ τὴν ὡς ἀνωτέρω γενομένην σφαγὴν εἰς Ρεθύμνην, ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδικηθῶσιν καὶ οἱ Ἕλληνες ὄχι ὅμως ἀόπλους ὡς οἱ περὶ τὸν Ἀλμπάνη Τούρκοι. Συναθροισθέντες λοιπὸν ὅ, τε Ἀναγνώστης Σουδεράκης, ὁ Γεώργιος Κατσούρης ἀρχηγὸς τῶν Ἀτσιποπουλιανῶν, καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ρουστικῶν Μιχαήλ, συμπαραλαβόντες δὲ καὶ ἓκ τῶν ἐπικούρων ἕως 160, τοὺς ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Καπετανάκη καὶ Εὐθύμιον Ἡπειρώτην, κατέλαβον ἐν νυκτὶ μὲ 500 περίπου τὰ περίξ τοῦ χωρίου Ἀτσιποπούλου, περὶ τὴν ὥραν ἀπέχοντος τῆς Ρεθύμνης, ἣ νὰ προκαλέσωσιν τοὺς πολεμίους, ἣ καὶ νὰ τοὺς βλάψωσιν ἄλλως δι' ἐνεδρῶν. Παρῆλθον δὲ δύο νυχθήμερα, καθ' ὃ διέμενον οὗτοι ἐκεῖ, ἀλλ' οὐδενὸς τῶν Τούρκων ἐξεληθόντος, καταλιπόντες τὴν θέσιν ἐκείνην, μετέβησαν εἰς τὸ χωρίον Γάλου λεγόμενον. Τὴν τρίτην ὅμως ἡμέραν ἄμα ἤλιψ ἀνατείλαντι Τούρκοι ἱκανοὶ περὶ τοὺς 2000 ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐξήρχοντο μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας, διευθυνόμενοι εἰς Ἀρμενοκάμπους διὰ νὰ συλλέξωσι τροφάς. Πρῶτοι λοιπὸν τότε ὁ Σουδεράκης καὶ ὁ Κατσαντώνης σημαιοφόρος τοῦ Καπετανάκη μὲ 40 ἢ 50 ἐφόρμησαν αἰφνης κατ' αὐτῶν. Ἐφόνευσε μὲν ὁ δεύτερος μὲ τὴν λόγχην τῆς σημαίας ἓνα ἓκ τῶν σκοπῶν τῶν Τούρκων. Ἐφόνευσαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Σουδεράκην 3 ἢ 4 ἐν τῇ πρώτῃ των ὁρμῇ. Οἱ δὲ ἔχθροὶ κατεθρουβήθησαν βεβαίως εἰς τὴν αἰφνίδιον ταύτην προσβολὴν. Αἱ ἀντη-

χήσασαι ὅμως καταπληκτικαὶ οἰμωγαὶ καὶ κοπετοὶ τοσοῦτου πλήθους γυναικῶν παρακολουθουσῶν τοὺς ἐβίασαν τότε νὰ ἐγκαταρτήσωσι κατὰ τι διὰ νὰ ὑπερασπίσωσι καὶ ταύτας καὶ ἑαυτούς· διότι κατ' ἀρχὰς ὑπέλαβον οὗτοι μόνους τοὺς πρώτους ἐπελθόντας, ἀλλ' ἠπατήθησαν· διότι ἐξορμήσαντες ἀμέσως καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες πολλαχόθεν, κατετάραξαν αὐτούς, ὅθεν καὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνθέξωσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοπορήσωσι, τοὺς ὁποίους καὶ κατεδίωξαν οἱ Ἕλληνες μέχρι τῆς θέσεως καλουμένης Μοναχῆς Ἐληᾶς, πληγώσαντες καὶ φονεύσαντες ὑπὲρ τοὺς 200· κατὰ δὲ τὴν καταδίωξιν ἐκυρίευσαν δύο σημαίας ἐχθρικής, ὅπλα πολλῆς τιμῆς ἄξια, καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ φορτηγὰ ζῶά των. Συνέλαβον δὲ καὶ περὶ τὰς 300 γυναῖκας, τὰς ὁποίας καὶ ἀπέλυσαν ὕστερον διὰ λύτρων εἰς τοὺς αἰτήσαντας συγγενεῖς των.

Ἐνῶ ὅμως οἱ Ἕλληνες κατῴρθωναν τοιαῦτα κατὰ τὴν εἰρημένην θέσιν, αἰφνης ἀνεφάνη ἀπὸ χωρίον Κάστελλον ἄλλος Τούρκος Μεχμέτ Μπεγάκης καλούμενος, ἐφορμῶν κατ' αὐτῶν μετὰ 150 Τούρκων, ἔσπευδον δὲ καὶ οὗτοι νὰ προφθάσωσιν εἰς Μοναχὴν Ἐλιὰν διὰ νὰ προσβάλωιν ὀπισθεν τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἔπαθον καὶ αὐτοὶ ὅ,τι καὶ οἱ ἄλλοι· διότι στραφέντες οἱ Ἕλληνες, ἐπέτεθησαν ὁμοθυμαδὸν καὶ κατ' ἐκείνων, τοὺς ὁποίους καὶ διεσκόρπισαν, τοὺς κατεδίωξαν κακοὺς κακῶς, φονεύσαντες περὶ τοὺς 30 καὶ ἐξ ἐκείνων καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον Μπεγάκην. Ἐπεσον δὲ εἰς ἀμφοτέρας τὰς συμπλοκὰς τότε καὶ 3 Ἕλληνες, ἐν οἷς καὶ ὁ τολμηρὸς καὶ ἄριστος πολεμιστὴς Κατσαντώνης Στερεολλαδίτης, καὶ 4 ἢ 5 ἐπληγώθησαν.

Ἄρα δὲ φονευθέντος ὡς εἶπομεν κατὰ τὴν Γορτύνην τοῦ Ἀγριο-λίδου, οἱ λοιποὶ Τούρκοι εἶχον ἀποσυρθῆ ὀλοτελῶς καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ Ἡράκλειον, ἀφήσαντες καὶ ἐκεῖνην τὴν σιτοφόρον ἐπαρχίαν ἐλευθέραν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Συναθροισθέντες λοιπὸν καὶ οἱ κάτοικοι ταύτης ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ Ἀποστόλη Ψωμαδάκη, τοῦ Μιχαὴλ Μαλικούτη, τοῦ Ἀποστόλη Καρατάρη καὶ Δημητρούλη Λιμπρίτου, ἐντεῦθεν μὲν τῆς Ἰδης οὗτοι ἐκ τῶν θέσεων Ἀμουργελῶν καὶ Ἀγίας Βαρβάρας, ἐκεῖθεν δὲ οἱ Ἀναγειανοί, οἱ Αὐλοποταμίται καὶ Κνωσσιῶν ἐκ τοῦ ὄχυροῦ Στρούμπουλα, οἱ ὑπὸ τὸν Βασί-

λειον Συμπόγκον, τὸν Ἀλεξανδρὴν Ἀνδρεαδάκην, τὸν Σισίνην καὶ Π. Ζερβουδάκην ἔβλαπτον συχνὰ δι' ἐπιδρομῶν καὶ ἀψιμαχιῶν τοὺς κατὰ τὴν Κνωσσὸν στρατοπεδευμένους Τούρκους, ὠθοῦντες αὐτοὺς καθ' ἑκάστην πρὸς τὸ φρούριον.

Ἐβλάπτοντο ὅμως ἐνίοτε καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπ' ἐκείνων καὶ μά-
λιστα ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ, πεδινωτέρων ἄντων τῶν τόπων ἐκείνων,
διὸ ἠναγκάσθησαν ὡς ἐκ τούτου νὰ συστήσωσιν οἱ κατὰ τὴν Γορ-
τύνην Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ ἱππικόν. Ὅθεν οἱ μὲν ὑπὸ τὸν Ζερβου-
δάκην ἐντὸς ὀλίγου κατήρτυσαν ἕως 20 ἱππεῖς, μετὰξὺ τῶν ὁποίων
διέπρεπον ὁ Μανώλης Μακατούνης, ὁ Γεώργιος Περαιτσάκης, ὁ
Χουρμούζης, ὁ Μανώλης Ἀλικάκης, ὁ Γεώργιος Σαρῆς καὶ ἄλλοι·
οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Μαλικούτην ἕως 30, οἵτινες ἐγείναν μετ' ὀλίγον καὶ
ἕως 40. Ἀριστοὶ δ' ἱππομάχοι τούτων ἦσαν ὁ Κωνσταντῆς Λέκ-
κας, ὁ Γεώργιος Ρομάνος, ὁ Μιχαὴλ Κόρακας, ὁ Στυλιανὸς Χα-
τσαδάκης, ὁ Ἀποστόλης Ψωμαδάκης καὶ ἄλλοι· διότι ὅπως πεδι-
νῆς οὐσῆς τῆς χώρας αὐτῶν, ἦτο εὐκόλον καὶ ἀναγκαῖον νὰ καθί-
στανται οὗτοι καὶ ἐπιτηδειότεροι εἰς τὸ ἱππηλατεῖν. Ἄν καὶ
μικρὰ κατ' ἀρχὰς τοιαῦτα ἱππικὰ σώματα, ἠδυνήθησαν ὅμως οἱ
Ἕλληνες διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τούτων ν' ἀνταγωνίζωνται θαρρα-
λεώτεροι κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ, τὸ ὅποσον κατεπτόει παρα-
δόξως εἰς ὑπερβολὴν τοὺς Κρήτας Ἕλληνας ἐν γένει εἰς τὰς μάχας.
Ἄλλὰ διατὶ δὲν ἐφρόντισαν νὰ συστήσωσι τοιαῦτα καὶ ἀλλαχοῦ
τῆς Κρήτης οἱ Ἕλληνες ἀφοῦ κοτεπτοῦντο τοσοῦτον ἀπὸ τὴν ἐμ-
φάνισιν τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ; Ἀπορία τῶντι πῶς δὲν ἐμιμήθη-
σαν καὶ οἱ λοιποὶ τοὺς ἀξιεπαίνοους κατὰ τοῦτο Γορτυνίους. Ἡ
τέχνη τοῦ πολέμου συνίσταται κυρίως εἰς τὸ νὰ ἐπινοῆ καὶ ἐνεργῆ
ὁ ἀντίπαλος πᾶν τὴ δύναμενον νὰ βλάπτῃ εὐκολώτερον τὸν πολέ-
μιον καὶ ν' ἀσφαλίσῃ κατὰ τὸ δυνατόν ἑαυτόν.

Ἐφρόντισαν ὅμως μετ' ὀλίγον καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῶν περὶ τὴν
Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν νὰ συστήσωσι τοῦτο ἀφ' ἑαυτῶν ὡς οἱ Γορτύ-
νιοι, ἀλλὰ νὰ τὸ φέρωσιν ἔξωθεν τῆς Κρήτης ἀξιόμαχον, ὡς εἶχον
μεταφέρει πρότερον αὐτοὶ οὗτοι καὶ τὸ τοῦ Χ. Μιχαὴλ ἐξ ἰδίων ἐ-
ξόδων. Ὅθεν καὶ ἀθροισθέντες εἰς Βαφέα, χωρίον τοῦ Ἀποκορώ-
νου, πρὸς τὴν τοπικὴν Διοίκησιν, ἦτοι τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον,

συνεσκέφθησαν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐφεύρον τὰ μέσα τῆς περὶ τῆς ἐξωθεν προθυμίας τῶν Ἱππων καὶ ἱππέων ἐκ κοινῶν εἰσόδων.

Ἐξάπεστείλε λοιπὸν τὸ Συμβούλιον, ἀφοῦ ἠτοίμασε τὸ ἀναγκαῖον χρηματικὸν τὸν Θεοχάρην Ἀγαθάκην καὶ Μάρκον Καλούδην εἰς Ναύπλιον, οἵτινες καὶ ἐστρατολόγησαν ἐκ νέου τινὰς τῶν ἐκ τοῦ κατὰ τὸ Φραγκοκάστέλλον διαλυθέντος ἱππικοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχάλη, οἷον τοὺς ἀξιωμαχοὺς ἱππεῖς Ν. Τσομπάιον, Γ. Μανιάτην, Κ. Μπαλάσκαν, Ἀθ. Βασιλείου καὶ ἄλλους διαφόρους 50 ἢ 60, οἵτινες καὶ ἐξελέξαντο ὡς Ἱππαρχὸν τῶν τότε τὸν Ἀθ. Βασιλείου, καὶ οὕτω μετ' οὐ πολὺ ἤλθον καὶ αὐτοὶ ὡς θέλομεν ἰδεῖ εἰς Κρήτην, καὶ συνεπολέμησαν. Ἄς ἐπανεέλθωμεν δὲ εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης.

Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ σπουδῆς συναπεστατήσαν ὀλοσχερῶς τότε καὶ αἱ ἀνατολικώτεραι τῆς Κρήτης ἐπαρχίαι· διότι καὶ ὅλοι γενικῶς οἱ Κρήτες ἐφρόνου, ὅτι ὀφείλου νὰ εὐρίσκωνται εἰς πλήρη καὶ διηνεκῆ ἐπανάστασιν, σωζομένων ἤδη παρὰ τοῖς συμμαχοῖς τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, ἀφειδούντες πάσης ἐνδεχομένης ιδέας ἐκάστης καταστροφῆς, διὰ νὰ μὴν ἤθελον ἀπολέσει τάχα διὰ τῆς ἀμελείας τῶν τῶσαῦτα προσαποκτηθέντα δικαιώματα ὡς ἐκ τῆς μεγάλῃς τῶν καρτερίας εἰς τόσον πολυχρόνιον πόλεμον· καὶ διότι οἱ Κρήτες ἐν γένει ἐπερείδοντο καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἔθνους κατὰ τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνέλευσιν, τοῦ ὁποῖου οἱ ἀπεσταλμένοι πληρεξούσιοι εἰς τὴν γ'. ταύτην Συνέλευσιν εἶχον δώσει πλήρη τὴν ἀδειαν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας Κάνιγκα νὰ διαπραγματευθῆ τὰ περὶ συμβιβασμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦς ἔθνους μετὰ τῆς Πύλης, ὅτε συμπεριελάβανον ἀναποσπᾶστως μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν Κρήτην, ὡς καταφαίνεται ἀριδῆλως καὶ εἰς τὰς ἐφεξῆς δοθείσας ἐκείνῳ τότε ὁδηγίας· εἰς τὸν 4. Νὰ λάβωσιν ἀπαραλλάκτως τὰ αὐτὰ δικαιώματα τὴν αὐτὴν τύχην ἢ Πελοπόννησος, ἢ Ἀνατολικῆ καὶ Δυτικῆ Ἑλλάς, τὸ Αἰγαῖον καὶ ἡ Κρήτη.»

Ἐπὶ ταύτῃ λοιπὸν τῇ γενικῇ ἀπόφασιν τῶν Κρητῶν εἶχον λάβει καὶ τῶν μερῶν τούτων οἱ κάτοικοι γενικῶς τὰ ὄπλα. Διὸ καὶ οἱ μὲν Χερρονήσιοι ἢ Πεδιαδίται ὑπὸ τὸν ὀπλαρχηγὸν τῶν Γεώργιον Πεζανὸν καὶ Ζαχαρίαν Ἀποστολάκην, οἱ δὲ Μινωῆται ἢ Μιραμπελι-

ᾠται ὑπὸ τὸν Γεώργιον Λουτσάκη, καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Γεώργιον Βασιλείου τὸν καὶ Βασιλακογεώργην (1) καὶ Μανώλην Καζάνην οἱ ὀρεινοὶ Λασιῶται ἐπιπίπτοντες συχνά, ἔδραπτον τοὺς πολεμίους διαφοροτρόπως δι' ἐνεδρῶν, ἀψιμαχιῶν καὶ συχοτάτων ἐπιδρομῶν, βλαπτόμενοι ἐνίοτε καὶ αὐτοί. Ὡθησαν λοιπὸν ἀπὸ τὸ μέρος των καὶ αὐτοὶ τοὺς Τούρκους, ὡς καὶ ἀπὸ τὸ ἕτερον μέρος οἱ μαχόμενοι ἀπὸ Ἀμουργέλας καὶ Στρούμπουλαν, κατορθώσαντες οὕτω καὶ νὰ τοὺς περιορίσωσιν ἐντὸς ὀλίγου ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Ἡρακλείου, ἢ εἰς τὰ περὶ αὐτοῦ. Ταῦτοχρόνως δὲ καταπολεμήσαντες καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀναγνώστην Συμιακὸν Ἀρχάδες ἢ Ριζοκαστελίται, καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Φραγγιὰν Τσαντηράκη Ἰραπύτνιοι ἐπολιορκήσαν καὶ τοὺς ἐκεῖ διεσκορπισμένους Τούρκους εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἰεραπύτνου καὶ ἄλλους εἰς τῆς Σπιναλόγκας.

Εἰς τοιαύτην ἀληθῶς κατάστασιν ἦτο τότε ἡ Κρήτη, καὶ οὕτω τὴν εὐρανὴν κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1828 τὰ βασιλικὰ πολεμικὰ πλοῖα Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ὅτε ἐπαρουσιάσθησαν ἕως 10 τοιαῦτα εἰς Σούδαν ὑπὸ τὸν Ἀγγλον μοίραρχον Μαιτλάνδον διὰ νὰ ἐμποδίσωσι, μὴ τυχὸν ὁ Μεχμεταλῆς ἐπιχειρήσῃ ἀπόδασιν εἰς Κρήτην, καὶ διὰ νὰ ὑποχρεώσωσι τὰ διαμαχόμενα μέρη νὰ κάμωσιν ἀνακωχὴν, ἤτοι οἱ Τούρκοι ὅλοι ἦσαν ἐντελῶς περιορισμένοι ἐντὸς τῶν φρουρίων, καὶ μόνον εἰς ἓν ἄκρον τῆς Κρήτης, κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Σιτείας ἦσαν ἀκόμη ὀλίγοι διεσπαρμένοι, τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐξεδίωξαν καὶ τούτους κακῶς ἐκείθεν. οἱ δὲ Ἕλληνες τότε διὰ τῶν ὄπλων των ἦσαν κάτοχοι ὅλου τοῦ μητρώου ἐδάφους των, καθὼς διηγεῖται περὶ τούτου καὶ ὁ Ἀγγλος Πάσλειυνς, ὅστις ἐλθὼν καὶ εἰς Κρήτην αὐτοπροσώπως, κατὰ τὸ 1834-1837 μετὰ τὸν πόλεμον, ἐπιφέρει εἰς τὸ σύγγραμμά του (Βιβλ. Α'.

1) Καὶ ὁ Βασιλακογεώργης ὡς καὶ ὁ Ξυνοδιγιάννης, ἔπεσε θῦμα τὸ 1854 εἰς Καλιμπάκαν τῆς Θεσσαλίας μετ' ἄλλων 40 περίπου Κρητῶν, ὅτε ἠγέρθησαν εἰς ἐπανάστασιν τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσσίας πολέμου. Καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο λίαν φιλόπατρις, ἐκ τοῦ ὀρεινοῦ Λασιτίου καταγόμενος· τὸ δὲ 1841 εἶχε λάβει ἐνεργητικὸν μέρος κατὰ τὰς ἀνατολικὰς τῆς Κρήτης ἐπαρχίας καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἐπανάστασιν. Ἀπεβίωσε δὲ τῆ ἐξηκαστὸν περίπτω τῆς ἡλικίας του ἔτος.

Σελ. 29. εἰσηγ.) καὶ περὶ ταύτης τὰ ἐξῆς. «Ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐ-
 •θέριζον τὰ γεννήματά των τὸ 1828 καὶ 1829 χωρὶς ποσῶς νὰ πα-
 •ρηνοχλῶνται ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες περικλεισθέντες ἐντὸς τῶν
 •φρουρίων των, ἔμελλον ταχέως καθ' ὄλην τὴν πιθανότητα νὰ ἐγ-
 •καταλείψωσι τὴν Κρήτην, ἢ μείναντες ἐν αὐτῇ ν' ἀπολεσθῶσιν,
 •εἰὰν αἱ τρεῖς Δυνάμεις δὲν ἤθελον ἀποφασίσαι, ὅτι ἡ Κρήτη χρεωστῆ
 •νὰ ἐνωθῆ μὲ τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ Μεχμεταλῆ,
 •καὶ δὲν ἤθελον κοινοποιήσαι τὴν ἀπόφασίν των ταύτην εἰς τὸν
 •χριστιανικὸν λαόν.» Ὁ ἐστὶ. ξένη τοῦ 10' αἰῶνος πολιτικὴ ἀπε-
 •φάσις νὰ φέρῃ εἰς τὴν τάξιν τῶν Φελλάχων τῆς Αἰγύπτου τοὺς
 πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἀγωνισθέντας καὶ θυσιασθέντας δυστυ-
 χεῖς Κρήτας!

Οἱ δὲ ἀρχηγοὶ τῶν συμμαχικῶν στόλων Κόδριγκτων καὶ Δεριγ-
 νῆς εἶχον προτείνει καὶ πρότερον ἀνακωχὴν εἰς τὸν Καρασουλεϊμᾶν
 πασᾶν τοῦ Ἡρακλείου ὡς ἄμεσον ἀντιπρόσωπον τοῦ Σουλτάνου ἐν
 Κρήτῃ, ἀλλ' οὗτος εἶχεν ἀπορρίψει τὴν πρότασίν των ταύτην. Ὁ
 δὲ διάδοχος τοῦ Κωδριγκτᾶνος Μάλκωλμ ἐπανελάβε τὴν περὶ ἀνα-
 κωχῆς πρότασιν πρὸς τὸν Μουσταφάμπεην. Ἐπ' αὐτῷ δὲ τῷ σκοπῷ
 εἶχον ἔλθει εἰς Σουῖδαν καὶ τὰ ὡς ἀνωτέρω Ἀγγλικὰ καὶ Γαλλικὰ
 πλοῖα. Εἶχε δ' ἔλθει ἐκεῖ καὶ ὁ ἴδιος Μάλκωλμ, ἀφήσας τοποτη-
 ρητὴν του τὸν πλοίαρχον Μαιτλάνδον νὰ ἐκτελῆ. Καὶ οἱ μὲν Ἕλ-
 ληνες τότε πεισθέντες, παραδέχοντο τὰ τῆς ἀνακωχῆς, οἱ δὲ Τούρ-
 κοι ἀπέφευγον πάλιν, καὶ τοι προτραπέντες ὑπὸ τοῦ Μαιτλάνδου
 διότι ἤθελον ταύτην οἱ Τούρκοι ὡς ἐπεθύμουν, καὶ οὐχὶ διὰ νὰ
 παύσῃ ἡ αἱματοχυσία κατὰ τὸν σκοπὸν τῶν Συμμάχων. Ἴδοὺ δὲ
 τὰ συμβάντα καὶ τότε.

Καθὼς οἱ Ἕλληνες οὗτοι καὶ οἱ Τούρκοι διήρουν τὴν Κρήτην εἰς
 τρία τμήματα ἀπὸ τῶν τριῶν μεγάλων φρουρίων τῆς τοῦ Ἡρα-
 κλείου, τῆς Ρεθύμνης καὶ τῶν Χανίων. Τρεῖς λοιπὸν ἀπεσταλμέ-
 νους ὑπεχρεώθη καὶ ὁ Μουσταφᾶς τότε νὰ διορίσῃ διὰ τὸν σκοπὸν
 τῆς ἀνακωχῆς, ἤτοι τὸν μὲν Ἀφεντάκη (1) ἐκ τοῦ Ἡρακλείου,

(1) Οὗτος εἶναι ὁ κατασφάξας περὶ τοὺς 300 ἀόπλους Ἕλληνας εἰς μίαν
 ἡμέραν ὡς κτήνη ἔνδον τοῦ πύργου του κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπανε-
 στάσεως.

τὸν δι Καρπουζογλοῦν ἐκ τῆς Ρεθύμνης καὶ τὸν Ἀλιγαζὺν Σοφτᾶν ἐκ τῶν Χανίων. Οἱ δὲ ἀπεσταλμένοι ἀμοτέρων τῶν διαμαχομένων μερῶν ἔπρεπε νὰ συνέλθωσιν εἰς τὸ ἐν Σούδα Ἀγγλικὸν δίκροτον, τὸ ὑπὸ τοῦ Μαιτλάνδου κυβερνούμενον. Ὁμοίως δὲ καθὼς ὁ Μουσταφᾶς, εἶχε λάβει καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Ραϊνέκ τὴν ἰδίαν περὶ ἀνακωχῆς πρότασιν. ὅστις ἦτο καὶ τῆς γνώμης ν' ἀντιληφθῶσιν ἀμέσως καὶ τῆς περὶ τούτου διαπραγματεύσεως. Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον ὁμῶς ἀντέτεινε, λέγον ὅτι ἔπρεπε πρῶτον ν' ἀναφέρωσι πρὸς τὸν Κυβερνήτην, καὶ ζητήσωσιν ὁδηγίας, διὰ τὸν λόγον ὅτι καὶ ὁ Σουλεϊμὰν Πασᾶς δὲν εἶχε δεχθῆ κατ' ἀρχὰς τὰ περὶ ἀνακωχῆς· καὶ διότι προσέτι προτοίμαζεν ἐκστρατείαν καὶ ἐναντίον τῆς Σιτειᾶς διὰ νὰ καθαρισθῆ καὶ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἀπὸ Τούρκου. Ὁ ἀντιπρόσωπος ὁμῶς Ραϊνέκ ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἰδίαν γνώμην του, ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς ἐγγράφου.

«Πρὸς τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον· ἔχων τὸ ὑπ' ἀριθ. 784 ἐγγράφον τοῦ Συμβουλίου ὑπ' ὄψιν μου, παρατηρῶ ὅτι λέγετε τὸ νὰ προφασισθῶμεν εἰς τὸν Μουσταφαμβέην ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Σουλεϊμὰν Πασᾶς δὲν ἐδέχθη κατ' ἀρχὰς τὴν ἀνακωχὴν, νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ ἡμεῖς ἤδη εἰς τὴν Κυβερνήσιν μας. Εἰς ἀπάντησιν σᾶς λέγω ὅτι ὁ τρόπος αὐτός εἶναι ἀκατάλληλος· διότι ἤξεύρουσιν καὶ οἱ Ἑυρωπαῖοι καὶ οἱ Τούρκοι, ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀνακωχῆς δὲν προήλθεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἀμεταθέτου ἀποφάσεως τῶν τριῶν Ἀντιπροσώπων τῶν Σ. μεγάλων Δυνάμεων. Ἡθυνήθη ὁμῶς κατ' ἄλλους τρόπους νὰ κερδίσωμεν καιρὸν μέχρι τῆς προσεγγιζούσης δευτέρας.

«Τὸ μέτρον, τὸ ὅποσον ἐσκοπεύσατε νὰ λάβητε εἰς τὴν παρούσαν περιστασιν πρὸς κατάληψιν μέρους, τὸ ὅποσον κρατοῦν ἔτι οἱ Τούρκοι, ἦτο καλὸν νὰ ἤθελε ληφθῆ προτιήτερα, ἀλλ' ἤδη ἡ ἔκθεσις του μοι φαίνεται δύσκολος· καὶ ἦτον εὐχῆς ἔργον νὰ περιωρίσωσιν μόνον τοὺς Τούρκους εἰς τὰ φρούρια, καὶ νὰ ἐπιμένουν εἰς τοῦτο. Ἐπειτα τὸ νὰ κερδισθῆ ὀλίγη γῆ εἰς τὴν στιγμὴν ταύτην, δὲν τὸ θεωροῦμεν νὰ ἔχη καμμίαν ἐπιρροὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅλου τοῦ πράγματος. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς διαπραγματεύσεως

μένει καιρός εις τοὺς Ἕλληνας νὰ προχωρήσωμεν εἰσέτι εἰάν προ-
 θυμοποιηθῶσι, καὶ καρτερήσωσιν. Ἐπειτα τὸ πρᾶγμα τῆς ἀνακω-
 χῆς κινούμενον δὲν θέλει τελειώσει πάραυτα. Ἐμαθον δὲ ὅτι οἱ
 Τούρκοι τοῦ μεγάλου Κάστρου εὐρίσκονται περίξ αὐτοῦ.

Ἡ διαπραγματεύσις ἀρχεται τὴν προσεγγίζουσαν δευτέραν καὶ
 εἰς αὐτὴν τὴν ἡμέραν πολλὰ πρῶτ' ἐμβαίνουν οἱ τρεῖς διωρισμένοι
 Τούρκοι παρὰ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς τὸ δίκροτον. Ὅθεν εἶναι ἀνάγκη
 νὰ διορισθῶσι καὶ ἐξ ἡμῶν τρεῖς εἰδήμονες τῶν μερῶν καὶ τῶν θέ-
 σεων ὡς προεῖπον διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 666, εἰς ἀφ' ἑκατέρων τῶν
 τριῶν μεγάλων φρουρίων. Ἀγκαλὰ καὶ εἶπον ὅτι ἐγὼ θέλω τοὺς
 διορίσει, ἐπιθυμῶ ὅμως νὰ τοὺς διορίσετε οἱ ἴδιοι, ὡς γνωρίζοντες
 καλῆτερα καὶ τὰ ὑποκείμενα, καὶ νὰ τοῖς δώσετε ὁδηγίας περὶ
 ὁροθεσιῶν. Περὶ δὲ τῶν ὄσων ἀνήκει εἰς τὴν μετὰ τῶν Τούρκων
 συνδιαλεξίν των, θέλω τοὺς ὁδηγήσει ἐγὼ, καὶ νὰ εἴν' ἔτοιμοι
 νὰ με ἀκολουθήσουν τὴν δευτέραν εἰς τὸ δίκροτον, θέλετε δὲ τοὺς
 εἰπεῖ εἰς τὰς ὁδηγίας, νὰ ζητήσωσι νὰ μένουν οἱ Τούρκοι εἰς τὴν
 περιφέρειαν, ἢ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τῶν φρουρίων δι' εὐλογουσα-
 φανεῖς αἰτίας. Ἐν Γαβαλοχωρίῳ, τὴν 9 Νοεμβρίου 1828. Ὁ
 Ἀντιπρόσωπος Ραϊνέκ.»

Παρεδέχθη λοιπὸν καὶ τὸ Συμβούλιον τὴν γνώμην τοῦ ἀντιπρο-
 σώπου· διότι εἶχε πεισθῆ καὶ εἰς τὴν συμβολὴν τοῦ Ἐμμ. Τομ-
 παζῆ, τοῦ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας καταπλεύσαντος εἰς Ἀρμυρίδα
 μὲ ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον, ἐπὶ λόγῳ ὅτι δῆθεν προετοιμάζεται ἐκ-
 στρατεία ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν Κρήτην,
 καὶ εἶχεν ἔλθει αὐτός καὶ εἰς Γαβαλοχώριον (1) συνδιαλεχθεὶς περὶ
 τούτου μετὰ τοῦ Συμβουλίου. Διόρισε λοιπὸν καὶ αὐτὸ συμφωνῶς
 ὡς καὶ οἱ Τούρκοι, ἐκ μὲν τῶν Χανίων τὸν Βασίλειον Χάλην, ἐκ
 δὲ τῆς Ρεθύμνης τὸν Μάρκον Καλούδην, καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου τὸν
 Φραντσέσκον Λιμπρίτην, συνάμα δ' ἐξέδωκε πρὸς αὐτοὺς καὶ τὰς
 ἐξῆς ὁδηγίας.

1) Τὸ χωρίον τοῦτο τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου κεῖται κατέναντι τῆς
 Σούδας, ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχον τῆς παραλίας.

Ἀριθ. 832.

**Πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς συνδιαλέξεως τῶν ὀροθεσιῶν
ἐπιτροπὴν Β. Χάλην, Φ. Λιμπρίτην
καὶ Μ. Καλούδην.**

«Εἰς τὰς μετὰ τῶν Τούρκων συνδιαλέξεις σας ὀφείλετε νὰ φυλάξετε τὰ ἀκόλουθα:

•Α'. Νὰ ζητήσητε νὰ ἦναι ἐλεύθερος ὁ λιμὴν τῆς Σούδας εἰς τὰ ἑλληνικὰ πολεμικὰ καὶ ἐμπορικὰ πλοῖα.

•Β'. Τὸ ἐπὶ ξηρᾶς ὀροθέσιον εἰς τὰ Χανία θέλει τεθῆ εἰς τοὺς Λεπιδολάκους, ν' ἀνέβῃ κατὰ πλαγίαν γραμμὴν εἰς τὴν λεγομένην Κάτω Μαλάξαν, νὰ ὑπάγῃ κατ' εὐθείαν εἰς Γαρίπαν, Μαρινιανά, καὶ ἐκεῖθεν νὰ κατέβῃ τὸν πύργον μέχρι τοῦ Βασιλικοῦ δρόμου, νὰ ἐκτανθῆ εἰς τὸν δρόμον ἕως οὗ ἔλθῃ κατ' εὐθείαν μετὰξὺ Γαλατᾶ καὶ Δαράτζου μέχρι τοῦ Αἰγιαλοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι πρέπει ν' ἀδιόσῃ τὸ χωρίον Πλατανιάς, Ἁγία Μαρίνα, Σταλὸς κλπ. Εἰς ταῦτα θὰ προσπαθήσητε μεγάλως χάριν τῶν Τζουκαλαριῶν, Νεροκούρων καὶ λοιπῶν θέσεων εἰς τὸν κάμπον, τὰς ὁποίας ἐκρατούσαμεν καὶ ἀφήσαμεν μόνοι μας. Ἄλλ' ἂν δὲν συμβιβάζωνται, θέλει τραβίξετε τὴν γραμμὴν σας ἀπὸ τὸν Πύργον μέχρι τοῦ Βασιλικοῦ δρόμου, νὰ ὑπάγῃ εἰς τῆς Ἁγίας τὸν ποταμόν, νὰ περιπατήσῃ τὸν ποταμόν, ἕωσ οὗ ἐνωθῆ μὲ τὸν ποταμόν τοῦ Πλατανιᾶ μέχρι τοῦ Αἰγιαλοῦ.

•Γ'. Τὸ ὀροθέσιον τῆς Ρεθύμνης θέλει τεθῆ ἀπὸ τὴν Ἀτσιποπουλιανὴν Καμάραν, νὰ τραβήξῃ κατ' εὐθείαν τοῦ Τσανά τὸ Λιόφυτον, κ' ἐκεῖθεν τὰ τρία Μοναστήρια, νὰ ὑπάγῃ τοῦ Ἰκιντσῆ τ' ἀμπέλι, τοῦ Χαλατζογλου τὸ ἐπάνω Μετόχι, νὰ εὔγῃ ἴσα τὰ Ἀνώγεια, νὰ τραβήξῃ εἰς τῆς Ἁγίας Εἰρήνης τὸ χωρίον, νὰ καταβῆ εἰς τὸν ποταμόν Βαφόρμαν ἕως νὰ κατέβῃ εἰς τὸν Αἰγιαλόν. Ἄν δὲν στερχοῦν εἰς ταῦτα, θὰ μετεκτανθῆτε ἀπὸ τὴν Ἀτσιποπουλιανὴν Καμάραν, νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν Ἅγιον Παῦλον, τοῦ Γάλου, τοῦ Σωματᾶ, τὸ Σωμαθιανὸν φαράγγι μὲ τοὺς δύο νερομύλους, νὰ

ὁπάγη εἰς τὰς μάνδρας εἰς τὸν Πλατανῖαν ἀπὸ κάτω, νὰ εὐγῆ εἰς τὸν δρόμον τῆς Ἁγίας Εἰρήνης εἰς τὸν Βαφόρμαν, ἐκεῖθεν εἰς τοῦ Ἐμίρη τ' ἀμπέλι εἰς τὰς Πλάκας κάτωθεν τοῦ Ρουσοσπητι, νὰ τραβίξῃ εἰς τὸν ποταμὸν Κουτζουλίδη, νὰ τραβίξῃ μετὰ τοῦ Χαλεβῆ καὶ Ἀποθαμμένου ἕως εἰς τὴν Ἁγίαν Πελαγίαν, νὰ κάταβῆ εἰς τὸν Ἅγιον Μάρκον, νὰ εὐρῆ τὸν ποταμὸν μέχρι θαλάσσης.

•Δ'. Τὸ ὄροσθῆσιον τοῦ Ἡρακλείου θέλει τεθῆ ἀπὸ τὸν Ἄλμυρόν, νὰ ὁπάγη τοῦ Γάνη, Πεζουλάκια, ἢ Καμάραν, Φοινικιάν, Ἁγίαν Εἰρήνην, Σκαλάκι, νὰ τραβίξῃ μέχρι τοῦ Καρτεροῦ εἰς τὸν Αἰγιαλόν.

•Ε'. Ἄν εἰς τοῦτο δὲν συμβιβασθοῦν, θέλει μετεκτανθῆ ἀπὸ Ἄλμυρόν εἰς Γεφυράκια, Βασιλικαίς, Σίλαμον, Στεργιανόν, μέχρι Λόγκου, Ὀρους καὶ Αἰγιαλοῦ.

•ΣΤ'. Διὰ νὰ μὴν ἀκολουθοῦν συνεχῶς συγκρούσεις μετὰ τῶν ἡμῶν καὶ Τούρκων, θέλετε ἐπιμείνειν εἰς τὸ νὰ τραβιχθῶσιν οἱ τελευταῖοι ἀφ' ὅσα χωρία εὐρίσκονται, καὶ νὰ περιορισθῶσιν ἐντὸς τῶν ἐνδιαλαμβανομένων ὄροσθῆσιων διότι διὰ τοῦτο τοῖς ἀφίνε-αι καὶ τὸση ἔκτασις, ἥτις εἶναι σήμερον ἰδική μας.

•Ζ'. Γνωρίζετε καὶ ὑμεῖς καὶ οἱ Τούρκοι ὅτι ὅταν εἴμεθα ἀνακατωμένοι, δὲν θὰ φυλαχθῆ ποτε ἡ ἀπαιτουμένη ἀγάπη, καὶ ὅτι εἶναι τοῦτο ἐναντίον καὶ τῆς ἐθνικῆς θελήσεως, ἥτις εἶναι Τούρκος καὶ Ἕλληνα νὰ μὴ συζῶσιν.

•Η'. Θὰ ζητήσητε τὴν ἐκκένωσιν τοῦ φρουρίου Ἱεραπύτνου, διότι ὅταν μένουσιν ἐκεῖ Τούρκοι, δὲν θὰ εἶναι ποτε ἡσυχία. Ἄν δὲ καὶ δὲν συμβιβασθοῦν, θὰ ὑπενδῶσητε εἰς τὸ νὰ ἔχουν 1 1)2 μίλι περιφέρειαν κύκλῳ τοῦ φρουρίου.

•Θ'. Νὰ ζητήσητε παρομοίως τὴν ἐκκένωσιν τῆς ἐπαρχίας Σιτείας, καὶ ἄς τραβιχθοῦν οἱ Τούρκοι εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου, ἢ τοῦ Ἡρακλείου. Πίστις εἰς αὐτοὺς δὲν δίδεται, διότι ἀθῶως κατέσφαξε κ' ἐκεῖ τῶσους χριστιανοὺς ὁ Ἀφεντάκης.

•Ι'. Τοιοῦτοτρόπως ὀφείλετε νὰ διαπραγματευθῆτε, καὶ ἂν τὸ φρόνημα τῶν Τούρκων εἶναι διαφορετικόν, θέλετε· ἰδιάζει τὸ Συμ-

βούλιον, τό ὅποτον ἐπίτηδες θέλει καταβῆ εἰς Καλύβας διὰ νά μαν-
θάνη εὐκολώτερον καί ὄρηγορώτερον τί κάμνετε.»

Ἐν Γαβαλοχωρίῳ, τῇ 11 Νοεμβρίου 1828.

Τά μέλη τοῦ Συμβουλίου

Ν. Οἰκονόμος. Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος Γ. Σακώρραφος.
Α. Ἀριτίνης. Α. Φασόλης. Α. Κυριακάκης. Ι. Μιχαήλ, Δ. Μπο-
γιατζόγλου. Α. Γιαννακάκης. Α. Παπαδάκης. Θ. Ἀγαθάκης.
Φ. Λιμπρίτης. Μ. Καλούδης.

Ὁ Γραμματεὺς

Ἄγγελ. Παλαιολόγος.

Συνήλθον λοιπὸν κατὰ τὴν ὠρισμένην ἡμέραν ἐν τῷ πλοίῳ Πα-
ρόντος δὲ τοῦ μοιράρχου Ἄγγλου, ἐπροομίασαν οἱ Ὀθωμανοὶ ὅτι
«Κρητικοὶ χριστιανοὶ καὶ Κρητικοὶ Τούρκοι νά συμβιβάζωμεν τὴν
ὑπόθεσιν μεταξύ μας». Εἰς ταῦτα ἀπεκρίθησαν καὶ οἱ δύο Ἕλλη-
νες, μὴ παρευρεθέντος κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τοῦ Χαλῆ. «Εἰ-
μεθα καὶ ἡμεῖς σύμφωνοι». Ἐκ μέρους δὲ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς
ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως παρίστατο ὁ Νικόλαος Σουΐδας, ὅστις καὶ
ἤρχισε ν' ἀναπτύσῃ τὸν φιλανθρωπικὸν σκοπὸν, εἰς τὸν ὅποτον
προϋτίθετο νά υποβάλωσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Συμμάχων τὰ
διαμαχόμενα μέρη μεχριστοῦ ἀποφασισθῆ ὅπου δεῖ καὶ ἡ τύχη τῆς
Κρήτης ὀριστικῶς. Οἱ Τούρκοι ὅμως εἶχον φέρεи μεθ' ἑαυτῶν καὶ
τὸν ἐκ Σμύρνης καθολικὸν Καπουράλην, διατρίβοντα πρὸ πολλοῦ
ἐν Κρήτῃ, ὅστις καὶ ἐναντίον τῆς ρηθείσης ὁμοφώνου προομιάσεως
ἠθέλησε νά λάβῃ καὶ αὐτὸς μέρος εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην συνέν-
τευξιν, ὅθεν καὶ ἤρχισε νά συνηγορῆ ὑπὲρ τῶν Ὀθωμανῶν, ἐγκω-
μαίων αὐτούς. «Δὲν ἤλθομεν ἐδῶ, τῷ εἶπον οἱ Ἕλληνες» ν' ἀ-
κούωμεν πανηγυρικοὺς· διότι καὶ οἱ κύριοι Ὀθωμανοὶ γνωρίζουν
ἡμᾶς καλῶς καὶ ἡμεῖς αὐτούς, ἀλλ' ἂν δυνηθῶμεν νά κάμωμεν
καλὸν τι ἀναμεταξὺ μας» καὶ ἕτερα ταυαῦτα.

Ἐν τούτοις, ἔγεινε λόγος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων περὶ τοῦ λιμένας
τῆς Σούδας κατὰ τὸν πρῶτον ὅρον τῶν ὁδηγιῶν. Οἱ δὲ Ὀθωμα-
νοὶ δὲν παρεδέχθησαν διόλου εἰπόντες, ὅτι τὰ περὶ τούτου ἄς ἀπο-

φασίση ὁ Σουλεϊμάν πασας. Ἀπέριψαν δ' οὔτοι ὅλως διόλου μὲ ἀγανάκτησιν καὶ τὰ περὶ ὀροθεσιῶν. Τῷ δὲ Καπουράλη ἀρξικμένῳ πάλιν ὑπὲρ τῶν Τούρκων νὰ συνηγορῇ, ὁ Καλούδης ὑπολαβὼν εἶπεν, « Ὑμεῖς κύριε, οὔτε Ὀθωμανὸς εἶσθε, οὔτε ἐκ τῶν Κρητῶν χριστιανῶν τις. Ἡ συμφωνία εἶναι νὰ συνομιλῶσι περὶ αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως οἱ τρεῖς μόνον. Ὀθωμανοὶ καὶ οἱ τρεῖς Ἕλληνες. Ὅθεν πᾶσα συνηγορία ἐκ μέρους ὑμῶν, καὶ ἡ παρουσία σας ἀκόμη αὐτῇ ἐνταῦθα εἶναι ὅλως περιττή ». Μετὰ πολλὴν δὲ σιγὴν ἀπεκρίθησαν τέλος οἱ Ὀθωμανοί.

Ἡ ἀναγκωχὴ πρέπει νὰ γείνη αὐτῶ, νὰ ἐξέλθωσιν οἱ Τούρκοι εἰς τὰ κτήματά των, καὶ νὰ συναζῶσι τοὺς καρπούς των· νὰ περιορισθῶσιν ὅμως αὐστηρῶς καὶ Τούρκοι καὶ χριστιανοὶ νὰ μὴ σκοτώνωνται ἀναμεταξύ των ».

Οὐδόλως ὅμως ἔσπερξαν καὶ οἱ Ἕλληνες εἰς τοῦτο ὡς ἀντιβαῖνον καὶ εἰς τὰς ὀδηγίας καὶ εἰς τὸν σκοπὸν των, ὅθεν καὶ μετὰ μακρὰς ἀνωφελεῖς φιλονικίας περὶ τῶν λοιπῶν, ἔπαυσεν ἡ ἐν τῷ πλοίῳ τοιαύτη συνδιάλεξις. Ἀπεφασίσθη ὅμως νὰ συνέλθωσιν ἐν ρητῇ ἡμέρᾳ εἰς τὸ μοναστήριον Ἁγίου Ἐλευθέριου ἀπέχον περὶ τὴν ἡμίσειαν ὄραν τοῦ φρουρίου Κυδωνίας, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τοῦ μοιράρχου Μαιτλάνδου ὡς καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας· διότι ἐμελλον οὗτοι νὰ παραυσιασθῶσι τότε ἐν μέσῳ ὅλου τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.

Ἐν δὲ τῷ μεταξύ τούτῳ εἰδοποίησε τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον καὶ τὸν Χάλην περὶ τῶν εἰρημένων, καὶ τὸν ἐπροσκάλεσε νὰ παρευρεθῇ εἰς ὀρισμένην ἡμέραν καὶ αὐτὸς ἐκεῖ, τὸ ὅποτον ἐξέδωκε καὶ τὰς ἐξῆς συμπληρωτικὰς ὀδηγίας.

Ἄριθ. 1162.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ.

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν συνδιζλέξεων ἐπιτροπὴν.

Παρὰ τὰ πρῶτα καθήκοντά σας, ὀφείλετε νὰ προσέζητε ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰ ἀκόλουθα.

Α'. Νὰ μὴν ἔλθητε εἰς καμμίαν συνδιάλεξιν, ἂν δὲν εἶναι πάν-

τοτε παρών ὁ Ἀντιπρόσωπος τοῦ Κομοδόρου Maitland, καὶ ὁ τοῦ κυρίου Ἀντιπροσώπου τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

«Β'. Νὰ προηγηθῆ εἰς τὰς μετὰ τῶν Τούρκων διαλέξεις σας ταύτας, ὅτι ὅταν ἐπὶ τέλους ὑπογράψῃ ὁ κ. Κομοδόρος καὶ ὁ κ. Ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως, θέλει ἔχουν κύρος ὅσα καὶ ἂν ἀποφασίσσητε, ἐκ τοῦ ἐναντίου θέλει θεωροῦνται μηδέν.

«Γ'. Θέλει ζητήσετε τὴν ἀπόλυσιν ἐκ τῶν δεσμῶν, ὅσοι χριστιανοὶ κρατοῦνται ἀπὸ τοὺς Τούρκους εἰς φυλακὰς, καὶ τὴν ἀκρὰν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς των, καθὼς καὶ τῶν ὅσοι διαμένουν μετὰ τῶν Τούρκων· διότι ἡ παραμικρὰ πρῆξις εἰς τινὰ ἐξ αὐτῶν ὅταν γνωστοποιηθῆ, εἶναι ἱκανὸν αἴτιον νὰ διαλύσῃ τὴν φύλαξιν τῆς ἀνακωχῆς καὶ προσωρινῆς εἰρηνοποιήσεως.

«Δ'. Ἐκάστης ἡμέρας τὰς πράξεις θέλετε ἐπιξεργάζεσθαι μετὰ τὴν παῦσιν τῆς ὀμιλίας μετὰ προσοχῆς ἀκρας, καὶ πολὺ πρῶτὴ τῆς ἐπιούσης νὰ τὰς στέλλετε πρὸς τὸ Συμβούλιον διὰ νὰ εἰδοποιῆ αὐτὸ ὅπου δεῖ τὰ διατρέχοντα.

«Ε'. Νὰ προσέξετε καλὰ νὰ μὴν εἶναι Τούρκοι εἰς τὰς συνδιαλέξεις σας, παρ' ὅσοι εἶναι καὶ ἐκ μέρους ἡμῶν. Οἱ ἐρμηνεῖς καὶ περισσότεροι ἄλλοι εἶναι ἀπαράδεκτοι, καὶ νὰ μὴν ἐμβῆτε εἰς ὀμιλίαν, ἂν πρῶτον δὲν ἀποφασίσουν τιοιουτοτρόπως καὶ οἱ Τούρκοι, καὶ νὰ σὲς τὸ δώσουν ἐγγράφως, καθὼς καὶ σεῖς ὅτι δὲν θέλετε φέρει ἄλλους ἐκ μέρους σας.

«ΣΤ'. Τὰ διαλαμβανόμενα εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 842 προτέρας ὁδηγίας θέλει φαλάξετε ἀκριβῶς, καὶ εἰς ὅσα εὐρίσκετε ἐναντιώσιν, θέλει περιμένετε νεωτέρας ὁδηγίας τοῦ Συμβουλίου, ἀρίνοντες δι' ἄλλην ἡμέραν τὴν πρότασιν ἐκείνην.

Ζ'. Τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ κ. Ἀντιπροσώπου θέλει ὑποχρεώσετε νὰ συνθέτῃ τὰς ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ὀμιλίας, διὰ νὰ εἶναι καθ' ὅλην τὴν ἐκτασιν, καὶ πνεῦμα γέγραμμένως ἐντελῶς προσεκτικῶς καὶ καθαρῶς.

Ἐν Γαβιλοχωρίῳ, τῆ 11 Δεκεμβρίου 1828.

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου. (Αἱ αὐταὶ ὑπογραφαὶ ὡς καὶ εἰς τὴν ἄνωτέρω).

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀγγελος Παλαιολόγος.

Συνοδευθέντες λοιπόν ὑπ' Ἀγγλων ἀξιωματικῶν κατὰ τὴν 11 Δεκεμβρίου ὁ Καλούδης, ὁ Λιμπρίτης καὶ Σουΐδας, ἦλθον εἰς Ἅγιον Ἐλευθέριον. Κατὰ τὴν πρώτην ὅμως συνέντευξιν ἐπέμειναν οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ μὴν παραδεχθῶσι τὸν Σουΐδαν ὡς παριστάνοντα τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὅθεν καὶ ἀνέφερον οἱ λοιποὶ περὶ τούτου πρὸς τὸ Συμβούλιον, οἵτινες καὶ ἔλαβον τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν.

*Αριθ. 1219

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν συνδιαλέξεων ἐπιτροπήν.

Ἐχει τὸ Συμβούλιον ὑπ' ὅσιν τὴν ἀπὸ 13 τρέχοντος καὶ ὑπ' ἀριθ. 5 εἰδοποίησίν σας. Θεωρεῖ δὲ μὲ λύπην, ὅτι δὲν εἶναι παρὰ τῶν κυρίων Τούρκων δεκτὸς ὁ ἀνθρωπος τοῦ κ. Ἀντιπροσώπου τῆς Σεβ. ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐκτὸς μόνον ἂν παρουσιάζηται ὡς ἀδιάφορος καὶ ὡς γραμματεὺς. Θεωρεῖ καὶ τὴν γνώμην τοῦ Κ. Κομοδόρου Maitland, θεωρεῖ καὶ τὴν τοῦ κ. Ἀντιπροσώπου ἐπὶ τέλους, ὅστις εἶπεν ὅτι δὲν βλάπτει, ἂν παρουσιάζηται καὶ ὡς γραμματεὺς ὁ ἀπεσταλμένος.

Ἐἰς ταῦτα πάντα τὸ Συμβούλιον ἀπορεῖ, καὶ παντάπασι δὲν πείθετε νὰ ἔζητε εἰς συνδιαλέξεις μετὰ τῶν Τούρκων, ἂν πρῶτον δὲν στοχασθῆ καλῶς τὰς ὁδηγίας τοῦ ὁ κ. Ἀντιπροσώπου, καὶ ἴδῃ ὅτι δὲν βλάπτει, ἂν παρουσιάζηται καὶ ὡς ἀδιάφορος ὁ ἀπεσταλμένος του· ἀλλὰ τὸ Συμβούλιον ἄγνοεῖ, ἂν κατὰ τὰς τελευταίας ὁδηγίας σας, θὰ ὑπογράψῃ ἐπὶ τέλους ὁ Κομοδόρος ὡς πληρεξούσιος, τῶν τριῶν Σεβαστῶν Δυνάμεων καθὼς καὶ ὁ κ. Ἀντιπρόσωπος τῆς Σεβαστῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὅθεν ἀπέλθετε αὖθις εἰς τὸ δίκροτον, ἐξετάσετε κοὶ βεβαιωθῆτε καλῶς, καὶ ἂν τοῦ γίνεται, καὶ δὲν βλάπτει, ἐμβῆτε εἰς διαπραγματεύειν, ἀλλὰ φυλάττετε ἀκριβῶς καὶ τὰς πρώτας καὶ δευτέρας ὁδηγίας.

Ἐὰν δὲ καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Ἀντιπροσώπου ἔχουν διαφορετικόν πνεῦμα, καὶ αἱ ρηθεῖσαι προσυπογραφαὶ δὲν ἐμβαίνουν, τοιου-

τοτρόπως θέλει ζητήσετε ἄδειαν καὶ καιρὸν, ν' ἀναφερθῆ τὸ Συμβούλιον πρὸς τὴν Σεβ. ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, χωρὶς τῆς ὁποίας, καὶ χωρὶς τῶν ζητουμένων ὑπογραφῶν δὲν δύναται νὰ πράξῃ τὸ παραμικρὸν.

• Γνωρίζετε καλὰ ὅτι τὸ πρᾶγμα τοῦτο δὲν προήλθεν ἀπὸ τὰς Σεβ. Δυνάμεις, τῶν ὁποίων οἱ ἔξοχοι ὑπουργοὶ συναγροικοῦνται ὄχι μὲ ἡμᾶς, ἀλλὰ μὲ τὴν Σεβ. ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, καὶ πῶς ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ συμβιβάσωμεν τοιοῦτο σημαντικὸν πρᾶγμα, χωρὶς τῆς παρουσίας ἐκείνων, τούτεστι τῶν Ἀντιπροσώπων τῶν ὑψηλῶν Δυναμειῶν, καὶ τῆς Σεβ. Κυβερνήσεώς μας ; τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Συμβουλίου τὸ ὅποσον νομίμως παρουσιάζει τὴν θέλησιν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, θέλετε θέσει ὑπ' ὄψιν τοῦ Κ. Κομοδόρου, ἂν τὸ ἐγκρίνη ὁ κ. Ἀντιπρόσωπος· θέλετε δὲ ἐγχειρίσει πρὸς αὐτὸν *καὶ τὸ ἐσώκληστον ὑπ' ἀριθ. 1221, καὶ θέλετε ζητήσῃ τὴν ἔγγραφον πρὸς τὸ Συμβούλιον ὁδηγίαν του κατὰ τὰ εἰρημένα καθήκοντα τῆς Σεβ. ἑλλην. κυβερνήσεως, ὅσον ἀνήκει εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην· διότι εἰς τὸ Συμβούλιον δὲν φαίνεται καλὸν νὰ παρουσιάζεται ὡς ἀδιάφορος ὁ ἐκ μέρους του ἀπεσταλμένος, ἐνῶ θεωρεῖ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 584 τὸ «εἶμαι ἐπιφορτισμένος παρὰ τῆς κυβερνήσεως, νὰ συμπράξω καὶ νὰ συμβοηθῆσω τοῦ Κρητῆτος εἰς τὸ νὰ γείνη ἡ πράξις τῆς ἀνακοχῆς κατὰ τὸν ἀμοιβαῖον ἐξκεφαλιστικὸν τρόπον καὶ κατὰ τὴν ἀπαιτουμένην νομιμότητα.»

• Τὴν ἴδιαν ὥραν ἅμα λάβετε ἀπόκρισιν νὰ εἰδοποιήσητε τὸ Συμβούλιον πρὸς γνωσίν σας.

*Ἐν Γαβιλοχωρίῳ, τῇ 15 Δεκεμβρίου 1828.

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου. (Αἱ ὑπογραφαὶ ὡς καὶ αἱ ἀνωτέρω).

• Ο Γραμματεὺς

• Ἀγγελ. Παλαιολόγος.

Τὸ δὲ Κρητικὸν Συμβούλιον εὐλαβεῖτο παραπολὺ νὰ μὴ παραβῆ οὐδὲ κεραιάν εἰς τὰ τοιαῦτα διὰ νὰ μὴ βλάβῃ τὰ δίκαια τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος του. Οὐδόλως ὅμως παράδοξον εἶναι, ἂν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Συμμάχων ἤντλουν κισκίνῳ τὸ ὕδωρ κατὰ τὴν

παρομιάν, διὰ νὰ πείσωσι τοὺς Τούρκους νὰ καταπαύσῃ ἡ αἰματοχυσία καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ, ἀφοῦ οὐδὲ οἱ πρέσβεις αὐτῶν δὲν κατώρθωσαν τότε νὰ καταπέσωσι καὶ τὸν Σουλτάνον ὑπὲρ τῆς ὅλης Ἑλλάδος, οἵτινες εἶχον γράψει τελευταίον ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των καὶ πρὸς ἐν Λονδίῳ πληρεξουστούς, «Ὅτι οὐδεμία δύναμις διὰ λόγου εἶναι ἱκανὴ νὰ πείσῃ τὴν Πύλιν νὰ παραδεχθῇ καὶ τὴν ὑποτελεῖ αὐτονομίαν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλλήνων» ἕως οὗ τέλος πάντων ἐπῆλθε τὸ ξίφος τοῦ Νικολάου ὡς ἄλλου Δαμοκλείους ἐπ' αὐτοῦ.

Ἦλθε δὲ τὴν 14 εἰς Ἅγιον Ἐλευθέριον καὶ ὁ Χάλης φέρων ὡς ὄπλαρχηγὸς μεθ' ἑαυτοῦ 40—50 ἐνόπλους ἐκ τῶν Ριζιτῶν, ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ νὰ τὸν ὑποβλέπωσιν οἱ Κρητικοὶ Τούρκοι. Συνῆλθον λοιπὸν πάλιν ἀμφοτέρωθεν οἱ ἀπεσταλμένοι, ἐλάλησαν καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δέ, ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἐσυμφώνησαν. Ἐπανελάθον τέλος οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ ἐξέλθουν εἰς τὰ κτήματά των καὶ νὰ μὴ σκοτόνωνται μεταξύ των Τούρκοι καὶ Ἕλληνες, ὃ ἐστίν, «Οὕτω τὸ θέλομεν, καὶ ὅχι ἄλλως». Μάτην τοῖς ἔκαμον παρατηρήσεις, ὅτι τοῦτο ἀντικείμενον ὅλως διόλου εἰς τὸν σκοπὸν τῶν συμμαχῶν, διότι αἷμα πλείοτερον θέλει χυθῆ τότε. Ἐπειδὴ εἶναι δυνατόν ποτε νὰ πείθωνται οἱ Τούρκοι εἰς τὴν διοίκησιν τὴν ἑλληνικὴν, ἥτις δικαίῳ τῷ λόγῳ ἐμελλε νὰ διοικῆ αὐτὴ εἰς ὅλα τὰ μέρη, τὰ ὅποια κατέχουν σήμερον τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα; καὶ ἕτερα τοιαῦτα πολλά. Ἐγείνε λοιπὸν ἀνακοχῆ ὡς λέγει ὁ κ. Τρικούπης; ὅχι, καθὼς δὲν ἔγεινε τοιαῦτη, καὶ ὅτε ἦλθον μετὰ δύο ἔτη ὡς θέλομεν ἰδεῖ καὶ οἱ ἴδιοι πλοίαρχοι τῶν συμμαχῶν εἰς Παλαιόκαστρον κατὰ τὸ χωρίον Ῥογδιὰ τῆς Γνωσσοῦ νὰ τὴν ἐπιβάλωσι. Παρ' ὀλίγον δὲ νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐχθρικῶς τότε εἰς Ἅγιον Ἐλευθέριον οἱ Κρητῆτες Τούρκοι καὶ κατὰ τῶν περὶ τὸν Χάλην, ἂν ἀξιωματικὸς τις Ἄλβανὸς Ῥαμαντάνης καλούμενος δὲν προελάμβανε νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς δευτέρους καὶ νὰ τοὺς περιποιηθῆ, ὅθεν καὶ ἀνεχώρησαν ἕκαστοι ἔπρακτοι εἰς τὰ ἴδια. Ἄς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὰ πολεμικά.

Ἀφοῦ παρῆλθον ὀλίγα ἡμέραι μετὰ τὰ ὡς ἀνωτέρω συμβάντα, σῶμα τουρκικὸν ἐξ 700 περίπου ἀνδρῶν ἐξεληθὸν τῶν Χανίων, ἐπλησίασεν εἰς Γαρίπαν διὰ νὰ προσβάλῃ τὸν Χάλην. Ἐτρεῖζαν ὅμως οἱ Ὀθωμανοὶ οἱ περὶ τὸν Πίππον Κερκαμειανοί, καὶ οἱ περὶ τὸν Ἄντ.

Σήφηκαν κατ' αὐτῶν, τοὺς ὁποίους καὶ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἠνάγκασαν νὰ ὀπισθοπορήσωσιν, ὅτε ἔπεσον καὶ 2 Τοῦρκοι, καὶ ἐπληρώθη εἰς ἕκ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐξήλθον δ' ὠσαύτως καὶ ἐκ τῆς Ρεθύμνης Τοῦρκοι πολλοὶ ταυτοχρονῶς ἐπιδραμόντες εἰς πολλὰ μέρη· ἀκροβολισθέντες δὲ μὲ τινὰς Ἑλληνας περὶ τὸ χωρίον Κάστελλον ἐπανήλθον χωρὶς νὰ ὑποστώσιν ζημίαν, ἢ νὰ ἐπιφέρωσιν αὐτοὶ εἰς τοὺς ἀντιπάλους των.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ καιρὸν εἶχον ἐξέλθει καὶ ἐκ τῆς Σούδας μὲ λίμβους καὶ ἄλλα πλοίαρινα οἱ ἐν αὐτῇ μένοντες Τοῦρκοι· ἐπέπεσον δ' οὗτοι ἐν νυκτὶ καὶ εἰς τὸν ὄρμον Ἀρμυρίδος, κείμενον Μ. Α. εἰς τὸ στόμα τοῦ λιμένος Σούδας κατὰ τὴν παραλίαν τῆς Κρήτης, ἐκυρίευσαν τὴν ἐκεῖ σταθεμύουσαν ἑλληνικὴν πολεμικὴν γολέταν Βύχαριν καλουμένην, προλαβόντος τοῦ πληρώματος νὰ ἐξέλθῃ ἀβλαβῶς.

Συνελήφθη δ' ἐν αὐτῇ καὶ ἡ ἀλληλογραφία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μετὰ τοῦ ἀντιπροσώπου, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀπρονοήτως ἐφύλαττεν ἐκεῖ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔπαθε καὶ ἡ ὑπόληψις τῆς παρὰ τοῖς ναυάρχοις τῶν συμμαχῶν. Ἐβύθισαν δὲ τότε καὶ πλοίαριον ἑλληνικὸν αὐτανδρον μὲ 17 ἀνθρώπους περὶ τὸ ἀκρωτήριον Μελέγα διευθυνόμενον εἰς Ἀρμυρίδα. Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν τί ἐνηργεῖτο τότε καὶ εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη.

Μετὰ τὴν γενομένην σφαγὴν πολλῶν ὡς εἶδομεν Ἑλλήνων ἐν Ἡρακλείῳ καὶ Ρεθύμνῃ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀγριολίδου, οἱ ἐν Πόρῳ εὐρεθέντες ἀπεσταλμένοι τῶν τριῶν συμμαχῶν εἶχον φανῆ τότε εὐνοικώτεροι ὡς πρὸς τὴν Κρήτην. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις σπεύδουσα νὰ ὠφεληθῇ τῆς περιστάσεως, εἶχεν ἀποστείλει, ὡς προείπομεν, τὸν Τομπάζην, νὰ προδιαθέσωσιν ὁ Ἀντιπρόσωπος καὶ τὸ Συμβούλιον μετ' αὐτοῦ τὰ περὶ τῆς ἐκστρατείας· ὡς τόπον δὲ τῆς ἀποβάσεως εἶχαν ἐκλέξει τὴν ἐπαρχίαν Μινώας ἐκ τοῦ λιμένος Ἁγίου Νικολάου, ὅπου ἦτο διωρισμένη καὶ ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ Συμβουλίου διὰ νὰ προετοιμάσῃ ἐκεῖ τὰ πρὸς ὑποδοχὴν· διότι καὶ ὁ Ἄγγλος ἀπεσταλμένος εἶχε τότε συγκατατεθῆ διὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐκστρατείας. Ἀνεστάλησαν ὅμως εὐθὺς ἅπαντα· διότι τὰ πράγματα καὶ ἐν Πόρῳ ἤλλαξαν φάσιν διὰ τὴν

φθάσασαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἶδῃσιν περὶ ἀλλαγῆς τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου.

Τὸ Συμβούλιον ὁμῶς εἶχε διατάξει τότε τὴν στρατολογίαν ἐναντίον τῶν ἐν Σιταίᾳ Τούρκων. Ἀρχηγοὶ δὲ αὐτῆς ἦσαν ὁ Πωλιὸς Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Γεώργιος Τσαυδερὸς καὶ Πανκχιώτης Ζερβουδάκης· δὲν εἶχε δὲ ἀνασταλῆ αὐτῇ· ἂν καὶ ἦτον ἐναντίος ὁ ἀντιπρόσωπος Ραϊνέκ. Εἶχον δὲ μάλιστα συναθροισθῆ περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου πλέον τῶν 2.500 στρατιωτῶν κατὰ τὸ Καβούσι χωρίον τῆς ἐπαρχίας Ἰεραπύτνου.

Ἡ ἐπαρχία τῆς Σιταίας κειμένη κατὰ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τελευταίον ἄκρον τῆς Κρήτης σχηματίζει χερσόνησον δι' ἰσθμοῦ τινος πρὸς τὸ δυτικὸν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὁποίου ἐνοῦται μετὰ τῆς λοιπῆς Κρήτης ἐκτεταμένη οὐσα καὶ τραχεῖα καὶ ὄχυρά διὰ τὸ βουνώδες καὶ τοὺς πολλοὺς πύργους τῆς. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἰσθμοῦ ὑπάρχουσιν ἀπ' ἀριστεροῦ μὲν αἱ ὄχυραὶ θέσεις καὶ εὐφύλακτοι Μαλαύρα καὶ Πέμπωνες καλούμεναι, κατόπιν δὲ πρὸς Μ. πρὸς τὴν Ἰεραπύτνον ἑτέρα ἡ δυσδιάβατος βουνώδης Περιστερώνας ὀνομαζομένη.

Ἀπάτητος καὶ ἀπείρακτος μέχρι τότε ἀπὸ στρατεύματα ἡ Σιταία ὑπέσχετο εἰς τοὺς στρατιώτας ἀφθονα λάφυρα. Ἐπνεον ὁμῶς οἱ πλησιόχωροι καὶ ἐκδίκησιν δι' ὅσα ἐπάθαινον καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἐξ ὧν τὸ πλεῖστον ἦσαν Τούρκοι, καὶ ἤρθε διὰ μᾶλλον καὶ ἡ ἀνάμνησις 300 ἀόπλων καὶ ἀδυνάτων, τοὺς ὁποίους περιαιροῦσας τῷ 1821 ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ὁ ἐν αὐτῇ διαμένων ἀπανθρωπότερος τῶν τυράννων Ἀφεντάκης, ἐσφαξεν εἰς μίαν ὥραν δίκην κτηνῶν!

Διὰ τοῦ Περιστερώδους λοιπὸν εἰσεβάλον τὴν 14 τοῦ μηνὸς οἱ εἰρημῆνοι στρατιῶται. Ἀτουφέκιστοι δὲ εἰσέδυσαν μετ' ὄρμην καὶ εἰς τὸ χωρίον Ρουκάκα καλούμενον, ὅθεν καὶ ἀποσυρθέντες ἄρματα οἱ ἐν αὐτῷ Τούρκοι, ἤλθον εἰς Λιθίνας ἕτερον χωρίον, ὅπου προλαβόντες ἀμφοτέρων τούτων οἱ κάτοικοι ὡς καὶ ἄλλων γειτονικῶν ἐκλείσθησαν εἰς τὸν ἐν αὐτῷ ὄχυρὸν πύργον ἐνετικῆς κατασκευῆς. Πολλοὶ δὲ τούτων προλαβάνοντες, κατέφυγον καὶ εἰς τὰ γειτονικὰ τῆς Ἰεραπύτνου καὶ Σπιναλόγκας φρούρια· 140 ἦσαν οἱ ἐνοπλιοὶ εἰς τὸν πύργον τούτον, καὶ ἕως 250 τὰ γυναικόπαιδα. Ἀμοιβῆται δὲ

τουφεκισμοὶ διήρκεσαν ἐπὶ δύο ἡμέρας σφοδροὶ καὶ ἀκατάπαυστοι, ὥστε καὶ ἔπεσαν ἐν τῷ μεταξὺ 14 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπληρώθησαν ἱκανοί. Οἱ δὲ ἐχθροὶ καλῶς ὀχυρωμένοι εἰς τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον πάτωμα τοῦ τριουρόφου πύργου ἀντέκρουον τοὺς πολεμίους τῶν, οἱ δὲ ἀπόλεμοι ἦσαν εἰς τὸ τρίτον ἀπέβαινε λοιπὸν δύσκολος ὡς ἐκ τούτου ἢ κατατρόπως αὐτῶν, διὰ καὶ δὲν ὑπήκουον οὔτε εἰς πρᾶσλήσεις, οὔτε εἰς ἐγγυήσεις διδομένας νὰ καταπεισθῶσι διὰ νὰ παραδοθῶν.

Ἐνθ' ὁμως ἐνεκαρτέρου οὕτως αὐτοὶ ἐπενόησεν ὁ Τσουδερός τὸν τρόπον τοῦ νὰ τοὺς ἐκβιάσῃ. Πρασελθὼν δ' οὗτος, σκοτίας ἔτι οὖσης, ἤνοιξεν ὄρυγμά τι εἰς τὸ τεῖχος, γεμίσαντες δὲ στάμνον τινα πυριτοκόνοις, τὴν ἔθηκαν ἐν αὐτῷ καὶ τὴν περιέχωσαν καλῶς, ἀφῆσαντες μικρὰν τινα ὀπὴν εἰς τὴν στάμνον, ἐξ ἧς προσήρτησαν φωτὶλλον ἐκ θείου διαδοθέντος δὲ τοῦ πυρός δι' αὐτοῦ, δὲν ἀνετράπη μὲν ὁλοσχερῶς εὐθὺς ὁ πύργος, ἤναψεν ὁμως ἢ ἐν αὐτῷ διάφορος ξυλίσια. Καὶ ἐκ μὲν τῶν γυναικῶν καὶ παιδῶν ἤρχισαν εὐθὺς νὰ ἐξέρχονται γοεραὶ φωναί, ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν νὰ καταβάλληται ἀπαράχωνται γοεραὶ φωναί, ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν νὰ καταβάλληται ἀπαράμιλλος σπουδὴ πρὸς κατάσβεσιν τοῦ διαδοθέντος ἤδη πυρός, μὴ δυνηθέντων νὰ σβέσωσι· διότι καταζαλισθέντες, ἐπέχονάν τινες λεληθότως ἀντὶ ὕδατος καὶ οἴνοπνεύματα ἐκ τῶν ἐν τῷ πύργῳ εὐρεθέντων γεμάτων πίθων, ἀνακαίοντες πλείυτερον τὸ πῦρ. Ἰπερνεκίησασαι λοιπὸν πᾶσαν ἄλλην δύναμιν αἱ φλόγες τότε, ἀπέτέφρωσαν ταχύτερον τὸν πύργον καὶ πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ, γενομένου παρανάλωμα ἀσυλλογίστου ἐπιμονῆς· μία δὲ καὶ μόνη γυνὴ ἐσώθη τότε, εἰσπηδήσασα ἐκ τῆς βίας ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὅθεν τυχαίως ἢ ἀντίποινα τοῦ ἀνέμου ἀπέπεμπε τὰς ἀναδιδόμενάς φλόγας, οἱ δὲ Ἕλληνες, σπεύσαντες δίσωσαν αὐτήν, ὑποστρώσαντες ἐφαπλώματα καὶ ἕτερα μαλακὰ εἶδη, ἐφ' ὧν πεσοῦσα ἐν τῇ ἀπελπίσει τῆς ἐσώθῃ.

Τὴν δὲ ἐπιούσαν ἀθρόος ὁ στρατὸς ἦλθεν εἰς Νάτσια, χωρίον περὶ τὰς δύο ὥρας ἀπέχον τοῦ πρώτου. Ἐνταῦθα δ' εἶχον ἀθροισθῆ ἐκ τοῦ πλείστου μέρους τῆς Σιτειᾶς καὶ ἐπέκεινα τῶν τρισχιλίων τουφεκικῶν ἀτόμων, ἐξ ὧν ἦσαν ἕως 600 ἔνοπλοι ἄνδρες, ὀχυρωθέντες καλῶς εἰς τὸ ἐκεῖ λεγόμενον Σεράγι, λείψανον ἐνετικῆς μεγαλοπριποῦς οἰκοδομῆς, ὅπου καὶ τοὺς περιέκλεισαν εὐθὺς ἀρχίσαντες τοὺς

τουφεκισμούς. Παρήγγειλαν λοιπόν και εις τούτους οι αρχηγοί να παραδοθῶσι, προσεπιστείλαντες και τὴν παραδοθεῖσαν γυναίκα διὰ τὴν ἐπιμαρτυρήσῃ εἰς αὐτούς και τὰ κατὰ τὰς Λιθίνας γενόμενα. Οἱ Τούρκοι δ' ἐκείνη τῇ ἡμέρῃ μικρὸν τι ἀντεπυροβόλησαν ἐζήτησαν ὁμως μόνον ἀδειαν νὰ στείλωσιν εἰς Λιθίνας Τούρκον διὰ νὰ βεβαιωθῶσιν, ἂν εἴν' ἀληθῆ τὰ ὑπὸ τῆς γυναικὸς λεγόμενα.

Ἐπανακάμψαντος δ' ἐκείθεν τοῦ Τούρκου ἀνενοχλήτως, και τοι βεβαιωθέντες περὶ τῶν πεπραγμένων, ἐπανελάθον ὁμως οἱ ἐν τῷ Σεραγίῳ κατὰ τὴν ἐπιούσαν σφοδρότερον τοὺς τουφεκισμούς, διαρκέσαντας ἐπὶ δύο ἡμέρας και νύκτας ἀμοιβαίως μετὰ πεισμονῆς, ὅτε ἔπεσον και τρεῖς ἐκ τῶν Ἑλλήνων και ἐτραυματίσθησαν ἰσάριθμοι· διότι ἐπέιγοντο νὰ δώσωσι τέλος οἱ Ἕλληνες, προτοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τοὺς πολιορκουμένους ἐπικουρία τις, κατὰ τόσον ἐνεκαρτέρον και οἱ Τούρκοι, ἀναμένοντες τοιαύτην και αὐτοί, εἴτε ἐκ τῆς Ἱεραπότνου, εἴτε και ἐκ τοῦ Ἡρακλείου. Ἐνῶ ὁμως τὴν τρίτην ἡμέραν ἐγένετο πᾶσα προπαρασκευὴ διὰ νὰ ἐπιτεθῶσιν οἱ Ἕλληνες βιαστότεροι, προσελθὼν ὁ Τσουδερός ἀνήγγειλεν ἐκείνοις ὅτι «Τὸ κρῖμα τῶν γυναικῶν και τῶν τέκνων σας ἄς εἶναι εἰς τὸν λαιμὸν σας· διότι θέλετε πάθει και σεῖς ἐντὸς ὀλίγου, ὅ,τι και οἱ ἄλλοι εἰς Λιθίνας· συμβουλεύσας αὐτούς νὰ παραδοθῶσιν ὅσον τάχιον, και διαβεβαιώσας ὅτι δὲν ἔχουσι σκοπὸν οὐδὲως οἱ Ἕλληνες νὰ τοὺς βλάψωσιν εἰς τὴν ζωὴν.

Φοβηθέντες λοιπόν, παρέδωκαν οἱ περικλεισθέντες τότε τὰ ὄπλα, ἐπὶ συμφωνίᾳ νὰ παραλάβωσιν και αὐτοί ὅσα εὐκόμιστα οἰκιακὰ εἶδη, και νὰ ἐπιβιβασθῶσιν εἰς τὰ κατὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἀσίας. Ὅπου ὁμως ἡ ἀταξία και στρατιωτικὴ ἀπειθεια ἐπικρατεῖ, ἀδύνατον νὰ διαπραχθῇ ὕγιές τι και νὰ μείνῃ συμφωνία ἀπαρβαλιστος. Τέσσαρας σχεδὸν ὥρες ἀπέτρεξε τοῦ Σεραγίου ἡ παραλία. Ἦθεν ἐμελλον οἱ ὑπόσπονδοι νὰ ἐπιβιβασθῶσι. Στιακοὶ δὲ τινες ἐκ τῶν Ἑλλήνων πνέοντες ἐκδίκησιν διὰ τὰ πρότερον παθήματά των, ἐφόνευσαν καθ' ὁδὸν 30 περίπου ἐξ ἐκείνων. Ἐπιπεσόντες δὲ τότε και πολλοὶ ἄλλοι, ἐγύμνωσαν τοὺς περισσοτέρους ἕως οὗ ἐφθασαν εἰς τὴν παραλίαν, ὁπόθεν ἐπιβάντες μετὰ σπουδῆς εἰς τὰ Κάσια, ἀπέπλεον εἰς Ἀσίαν. Παραπλεύουσα ἕμως τότε και Ἀγγλικὴ τις

φρεγάτα ἐκεῖ, παρέλαβεν ἐν ἑαυτῇ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἀπεβί-
 βασεν εἰς Ἡράκλειον.

Μετὰ δὲ τὴν παράδοσιν τῶν ἐν Σεραγίῳ προχωρήσαντες ἐκαθεὶν
 500 περίπου Ἕλληνες, οἱ ὑπὸ τοὺς Στιακοὺς Ἰωάννην Κοντόν καὶ
 Ἰωάννην Μάκρην ὀνομαζομένους, καὶ τὸν Σήφην Δεμερζάκην, ὡς
 καὶ οἱ περὶ τὸν Παῦλον Πατερόπουλον καὶ Ματιὰν Μπαλάσην, ἀπέ-
 κλεισαν ἄλλους Τούρκους περὶ τὰς 1200 ψυχὰς εἰς τὸ μοναστήριον
 τοῦ Τοπλοῦ, ἐξ ὧν 215 ἦσαν ἄνδρες ἑνοπλοὶ καὶ ἐκεῖ. Εἶναι δὲ καὶ
 τοῦτο ὡς ὄχυρόν φρούριον κατασκευασμένον, τιμῶμενον ἐπ' ὀνόματι
 τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολογοῦ, καὶ κείμενον ἐν μέσῳ τερπνῆς
 πεδιάδος. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐδιηγῆθησαν καὶ εἰς αὐτοὺς τὰ κατὰ τὰς
 δύο προτέρας θέσεις συμβάντα, συμβουλευσάντες τους, ὅτι ἡ ἐπι-
 μονή των, ἐὰν ἀντιστῶσι, θέλει τοὺς βλάψει καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἐ-
 προτίμησαν οὗτοι τὸ μὴ χεῖρον ἐκ τῶν δύο προκειμένων κακῶν.

Ἐπέκυψαν λοιπὸν τὸν αὐχένα εἰς τὴν ἀνάγκην τότε καὶ οἱ Τοῦρ-
 κοὶ τοῦ Τοπλοῦ, παραδόντες τὴν ἐπιούσαν ἀνευ ἀντιστάσεως τὰ ὄπλα
 των ἐπὶ τῇ αὐτῇ συμφωνίᾳ ἣτις ἔγεινε καὶ εἰς τοὺς ἐν Σεραγίῳ. Ἄλλ'
 ἐτηρήθησαν καὶ τότε αἱ σπονδαί; Κακῶς ποιήσαντες, ἐξεγύμνωσαν
 καθ' ὁδὸν τοὺς ὑποσπόνδους οἱ συνοδεύσαντες Ἕλληνες εἰς τὴν παρα-
 λίαν, διότι ὑπὸ τοῦ σφοδροῦ τῆς ἀντεκδικήσεως πάθους ὀρμηθέντες
 καὶ τότε προπεπονηότες τινὲς ὑπ' ἐκείνων Στιακοί, ἐφόνευσαν καὶ
 ἐξ αὐτῶν ἕως 25, ἐν οἷς καὶ τὸν θηριώδη Τοῦρκον Σεϊδαραγᾶν, ἃν
 καὶ ἐπροσπάθησαν νὰ τοὺς ἀποτρέψωσιν οἱ ὄπλαρχηγοί. Παρέλαβον
 δὲ οἱ Κάσιοι εἰς τὰ πλοῖα των καὶ τοὺς Τούρκους τούτους σὺν γυ-
 ναιξὶ καὶ τέκνοις, ἀποβιβάσαντές τους εἰς τὴν παρὰ τῇ Ρόδῳ κει-
 μένην νῆσον Χάλκην, κακεῖθεν μετεφέρθησαν ἀβλαβεῖς εἰς Ἀσίαν.

Ἐμείνει λοιπὸν καὶ ἡ Σιτεία τότε ἐλευθέρα εἰς τοὺς Ἕλληνας,
 οἵτινες καὶ εὔρον πολεμοφόδια πολλὰ καὶ ἐν Σεραγίῳ καὶ Τοπλοῦ,
 ἐκυρίευσαν ἀμύπολλα ὄπλα πολῦτιμα, ἀπάσας τὰς σημαίας τῶν
 ἐχθρῶν, καὶ πλεῖστα ὅσα διάφορα λάφυρα. Ἄλλ' ἔμειναν καὶ κύριοι
 αὐτῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον;

Περὶ τὴν 15 τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου 1829 ἐξεστράτευσαν οἱ Τοῦρ-
 κοὶ τοῦ Ἡρακλείου μὲ τοὺς εἰς Σπιναλόγκην καὶ Ἱεράπυτνον κατα-
 φυγόντας. Ἄν καὶ ἰγνώριζον οὗτοι πόθεν ἔμελλον ἐπικινδύνως νὰ

διέλθωσι, διό και διστάζοντες ἐκινούντο τὸ πρῶτον, εὐρόντες ὅμως τὰς θέσεις Μαλακῦρας καὶ Περιστερωῶνος ἀφυλάκτους διὰ τὴν ἀμέλειαν, ἢ καλλίον διὰ τὴν ἀπρονοησίαν τῶν Ἑλλήνων, εἰσήλασαν ἐκεῖθεν τὴν 20 τετρακισχίλιοι περίπου ἐπὶ τὴν Σιτεϊάν· ἀτουφέκιστοι δὲ προχωρήσαντες, ἐπάτησαν πολλὰ χωρία αὐτῆς. Παραετήρησαν δὲ οὗτοι μὲ ἐκπλήξιν τὰ τῶν Λιθινῶν συμβάντα καὶ ἄλλας καταστροφάς, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυναν καὶ νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι καθίττατο ἀπροσδοκῆτως αὐτοὶ πάλιν καὶ κύριοι ἐπ' αὐτῆς.

Ἰσάριθμοι σχεδὸν ἦσαν τότε ἐν τῇ Σιτεΐᾳ καὶ οἱ ἀντίπαλοι Ἑλληνας. ὅθεν καὶ ἂν ἐπρολάβανον οὗτοι νὰ καθέξωσι τὰς εἰρημένους ὄχυράς θέσεις, ἦτον ἀδύνατον νὰ διαβῶσιν ἐκεῖθεν οἱ πεφοβισμένοι πολέμιοι, ἢ καὶ ἂν τοὺς ἀντέκρουον εἰσελθόντας ἐξ ἄλλων ὁμοίων ὄχυρῶν θέσεων, καὶ τοιαῦται εἰσι πολλὰ ἐκεῖ, καὶ ἂν κατελάμβανον ὀπισθεν μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν τὰ ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ στενώματα, ἦτον ἀναπόφευκτος ἡ καταστροφή τῶν Τούρκων ὅλων ἐν Σιτεΐᾳ. Οἱ Ἕλληνες ὅμως κατεγίνοντο κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν δυστυχῶς νὰ λαφυραγωγῆσωσι, ν' ἀρπάξωσι καὶ φύγωσιν αἰσχρῶς διὰ ν' ἀσφαλίσωσι τὰ λάφυρά των. Καὶ τοιαύτη εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἡ ροπὴ τῶν ἀτάκτων στρατιωτικῶν, ὅταν μάλιστα δὲν εὐτυχήσωσι νὰ ἔχουν καὶ προνοητικούς ἀρχηγούς. Διεσπάρησαν λοιπὸν οἱ Τούρκοι τότε εἰς ὅλην τὴν ἐπαρχίαν ἀφόβως. Ἐφόνευσαν, ἠχμαλωτίσαν, ἐθυσαν καὶ ἀπώλεσαν, κατερμήωσαντες δὲ τὸν τόπον, ἐπανῆλθον εἰς Ἡράκλειον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ.

Ἄντι τοῦ Ραϊνέκ διορίζεται ὁ Χαΐν. — Θάνατος τοῦ Πίππου. — Μάχη εἰς Μαλάξαν — Ἀποκλείεται διὰ τοῦ πρωτοκόλλου ἡ Κρήτη, καὶ οἱ ἐκ τούτου φόβοι εἰς τοὺς Κρήτας. — Περιοδεία τοῦ Χαΐν εἰς τὰ δυτικά μετὰ τοῦ Ἀντωνιάδου καὶ Ἀγοθάκη — Μάχη εἰς Ρεθύμνην. — Ἰδιοτροπία τοῦ Χαΐν — Τὸ ἐπικουρικὸν ἵππικὸν εἰς Κίσαμον. — Ἐπιτίθεται τὸ ἵππικὸν κατὰ τῶν Χανιωτῶν — Φόνος τοῦ Πρινόλη. — Ἐπιτίθεται ὡσαύτως καὶ κατὰ τῶν Ρεθυμνίων — Ἐξυβρίζει ὁ Χάν τὸ συμβούλιον καὶ ἀναχωρεῖ — Τὸ ἵππικὸν εἰς Πορτύνην. — Ἀψιμαχίαι συχναὶ εἰς τὰ ἀνατολικά. — Περιορισμὸς τῶν Τούρκων εἰς ὅλα τὰ φρούρια.

Ἀρξαμένου τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου, ἀνεκλήθη ἐκ τῆς Κρήτης, ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου ὁ Ραϊνέκ, καὶ διωρίσθη ἀντ' αὐτοῦ ὁ Χαΐν μέχρι τοῦδε φρούραρχος Γραμβούσης, εἰς δὲ τὴν φρουραρχίαν ταύτην ἦλθεν ὁ Γάλλος Δουπινῆς· καὶ οἱ τρεῖς δὲ οὗτοι ἦσαν ἐκ τῶν ἐξ Εὐρώπης ἐλθόντων διὰ νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς Ἑλλάδα.

Οἱ εἰρημένοι δύο ἀντιπρόσωποι ἔδειξαν ὅλως ἀντίθετον πολιτικὴν διαγωγὴν ἐν Κρήτῃ· διότι ὁ μὲν ἐπροσπάθει ν' ἀπέχωσιν οἱ Κρήτες ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω ἀπὸ μάχας καὶ γένους ἐφοπλισμοῦς, ὅπερ ἦτο ἐναντίον τότε εἰς τὸ φρόνημα τῶν Κρητῶν, οἵτινες καὶ ἐδυσσαρεστήθησαν διὰ τοῦτο, ὁ δὲ φιλοπόλεμος ὢν, ἐνήργει ἀντιθέτως. Ὁ τελευταῖος δ' οὗτος ὑπηρετεῖ πρότερον εἰς τὸ ἀτμόπλοιοιον «Καρτερία» ὑπὸ τὸν μακαρίτην Ἀστυγγα ὡς ναυτικὸς ἀξιωματικός, καὶ ἐκεῖθεν διωρίσθη, ὡς προείπομεν, φρούραρχος Γραμβούσης. Ἦτο δὲ ἀνὴρ ἰδιότροπος καὶ ἀποτόμου χαρακτῆρος, ἀγαπῶν νὰ ἐνεργῇ πάντοτε κατὰ τὸ δοκοῦν, διὸ καὶ διεφώνει ἐξ ἀρχῆς μετὰ τοῦ Συμβουλίου, τὸ ὅποιον καὶ ἐπροσπάθησε πολλάκις νὰ διαλύσῃ ὀχλαγωγικῶς. Διὰ νὰ ἀποφύγῃσιν ὅμως οἱ Κρήτες μέλλοντα ἀ-

τοπα ὡς ἐκ τῶν τοιούτων διορισμῶν, προγνῶρίζοντες καὶ τὸν χαρρακτῆρα τοῦ εἰρημένου, εἶχον παρακαλέσῃ τὸν Κυβερνήτην νὰ ἤθελε διορίσῃ τόσον εἰς Κρήτην ὅσον καὶ εἰς Γραμβούσαν Ἑλληνας τῆς ἐκλογῆς του, μὲ τοὺς ὁποίους ἦτο δυνατόν καὶ νὰ συνεννοῦνται καταλληλότερον εἰς τὰς παρούσας δυσχερεῖς περιστάσεις τῶν ἀλλ' οὔτε αἱ παρατηρήσεις, οὔτε αἱ παρακλήσεις τῶν εἰσηκούσθησαν.

Ἐλθὼν λοιπὸν καὶ ὁ Χαῖν τότε, εὔρε τὴν Κρήτην εἰς τὴν πολεμικὴν κατάστασιν ἐκείνην, ἣν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ περιεγράψαμεν. Ἔσπευσε δ' ἅμα ἀφίχθεις νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς πολεμικὰς θέσεις τῆς τε Κυδωνίας καὶ Ρεθύμνης, ἐρεθίσας τὸ φιλοπόλεμον τῶν Κρητῶν, ὅθεν ἐπροθυμοποιήθησαν ἕκτοτε οὗτοι καὶ νὰ ἐπιτίθενται ἐπιτυχέστεροι εἰς πολλὰ μέρη κατὰ τῶν πολεμίων τῶν. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ, εἶχον πάθει εἰς τοιαύτας ἐφορήσεις καὶ Ἑλληνές τινες. Εἶχε δὲ τραυματισθῇ ἐν Ρεθύμνῃ, θλάσας τὸν ἕνα τῶν ποδῶν του καὶ ὁ ἐμπειρότατος λοχίτης Μανούσος Πρωτοπαπαδάκης, ἀποκατασταθεὶς ἀνίκανος. Εἶχον ὡσαύτως περιπέσει εἰς ἔχθρικὰς ἐνέδρας κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας καὶ 18 Λακκιῶται, ἕκκτος τόσων ἄλλων πρώτην φορὰν ὑποστάντες οἱ ἐπιτήδευοι ἐκείνοι πολεμικοὶ τόσῃ φθορὰν, ἐμπεσόντες ἀπροσδοκῆτως εἰς προπαρασκευασθεῖσαν τουρκικὴν ἐνέδραν κατὰ τὸ Χάνι τῆς Ἀγιᾶς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Κυδωνίας εἰς καιρὸν νυκτός, καθ' ἣν ἤρχοντο καὶ αὐτοὶ νὰ ἐνεδρεύσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος. Ἔπεσον ὁμῶς τότε καὶ 4 ἢ 5 Τούρκοι. Τέλος δὲ καὶ εἰς ἄλλην ἀψιμαχίαν εἶχε πληρωθῇ θανατηφόρως κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ὁ Πίππος, ὅστις καὶ ἀπεβίωσε μετὰ 8 ἡμέρας. Τοιαῦται συχναὶ ἀψιμαχίαι καὶ ἀμοιβαταὶ ἐπιθέσεις συνεβαῖνον τότε καὶ εἰς τὰς περὶ τὸ Ἡράκλειον ἐπαρχίας.

Ὁ Γεώργιος Πίππος ἦτο ἐκ τοῦ τμήματος τῶν Κεραμείων ἐκ τοῦ χωρίου Παναγιᾶ καλουμένου, καὶ εἰς τῶν ἀνδρειωτέρων καὶ φιλοθύλων ἐνταυτῷ πολεμιστῶν τῆς Κρήτης. Ἠρίστευεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς ὅσας παρευρίσκετο μάχας, ἀλλ' ἀπέτιχε σοβαρῶς καὶ πάσης περιαιτολογίας, ἀποστρεφόμενος ὅσον τὸ δυνατόν καὶ τὰς στρατιωτικὰς ἐριδας, τὰς ὁποίας καὶ ἀναφουμένως πολλάκις συνεβίβα-

ζεν ὡς ἀγαπώμενος ὑπὸ παντων. Εἶχε, δὲ αὐτός τὸ μὲν ἀνάστημα ὑψηλόν. τὴν δ' ὄψιν ἀρρενωπὴν καὶ ἐρυθρόλευκον. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι. ὅτι ὁ ἀγαθὸς αὐτός ἀνὴρ καὶ εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ζωῆς του ἀφῆκε παραγγελίας περὶ τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος του ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν Κρητῶν. Διότι ἀφού ἐχαίρετῃσε περιπαθῶς τὰς δύο ἀγάμους ἀδελφάς του, καὶ τὰς παρηγόρησε σφίγγας τὰς χεῖρας των, ὅτι τὰς ἄφινεν εἰς τὴν πρόνοιαν τῆς Διοικήσεως τῆς πατρίδος του, ἀπήτησε τότε νὰ συντάξωσιν οἱ παρεστῶτες καὶ διαθήκην ἐκ μέρους του, παραγγείλας νὰ τὴν στείλωσι μετὰ τὴν κηδεῖαν του πρὸς τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον. «Ἀπεχαιρέτα δὲ δι' αὐτῆς μετὰ συγκινητικῶν ἐκφράσεων ὅλους τοὺς πατριώτας καὶ συναγωνιστάς, τοὺς ἐσυμβούλευε, καὶ τοὺς ἐξώριζεν ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος νὰ ὀμονοῶσι, καὶ νὰ μὴ καταθέσωσι τὰ ὄπλα, ἐὰν δὲν ἀποτινάξωσι τὸν ζυγὸν των. Ἐβύσταινε δὲ τελευταῖον καὶ τὰς ἀδελφάς του εἰς τὴν φροντίδα τοῦ Συμβουλίου.

Τὴν διαθήκην δὲ ταύτην ἔφερον τῶντι μετὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ νεκροῦ ἀμέσως εἰς Βαφέα πρὸς τὸ Συμβούλιον. τῆς ὁποίας ἡ ἀνάγνωσις ἐσπάραξε τὰς καρδίας, καὶ ἀπεσπασε τὰ δακρυα πάντων τῶν παρευρεθέντων! Τὸ δὲ Συμβούλιον ὁμοψήφως ἐστείλεν ἐκ τῶν ἐνότων 400 γρόσια εἰς τὰς νεανίδας ἀδελφάς του, ἐπιφυλαχθέν νὰ βελτιωσῇ ἐπὶ τὸ κρεῖττον τὴν καταστασίν των. Ἀπέθανε δὲ ὁ Πέπος τὸ 40 τῆς ἡλικίας του ἔτος, καταλιπὼν ἀγωνιζομένην ἔτι ὑπὲρ ἐλευθερίας τὴν πατρίδα του.

Εἶδομεν ὅτι ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐπετιθέντο ὀρμητικώτεροι, τῶσον καὶ οἱ πολέμιοι κατεξανίσταντο ἐπ' αὐτούς, τοὺς ὁποίους καὶ ἐβλαπτον ἐπίσης διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου· διότι καὶ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἶχον φονεῦσαι καὶ τὸν ἀξιόλογον ἵππεα Περαιτσακὴν Κνωσσιον, καὶ εἶχον ἐξολοθρεῦσαι ὡσαύτως διὰ νυκτερινῆς τοιαύτης ἐκδρομῆς καὶ Ὁτ Πεδιαδίτας, ὅτε διέτρεξε τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον καὶ ὁ ἀρχηγὸς των Γ. Πεζανός.

Ἐκ τούτων λοιπὸν ὀρμηθέντες οἱ Ἕλληνες, ἀπεφάσισαν νὰ τοὺς προσβάλωσι καὶ συστηματικῶς προθύμου ὄντος εἰς τοῦτο καὶ τοῦ Χαίν, ὅθεν καὶ ἐζήτησαν νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ Συμβούλιον τὰ πρὸς μάχην, ἀρχίσαντες πρῶτον ἀπὸ τὴν Κυδωνίαν. Διέταξε δὲ

τότε ὅλους ἀνεξαίρετως τοὺς Ἀποκορωνίτας νὰ συναχθῶσιν εἰς Μαλάξαν, καὶ τοὺς Ριζήτας νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς κατάλληλα μέρη, οἵτινες κοὶ συνήχθησαν ὅλοι προθύμως. Συνάμα δὲ προδιέθεσε καὶ τοὺς Κισαμίτας, καὶ Σελινιώτας νὰ κινηθῶσιν ὁμοθυμαδὸν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης ἐκεῖθεν διὰ νὰ φέρωσιν ἀντιπερισπασμὸν, καὶ ἐπροσκάλεσε τότε καὶ τοὺς Σφακιανούς, οἵτινες συναθροισθέντες εἰς Βαφέαν, 300 περίπου, ὑπὸ τὸν στρατάρχην Μανουσογιαννάκη, τὸν Πωλιὸν Πρωτοπαπαδάκη καὶ Μανούσον Βουρδουλάκη ἦλθον μετὰ τοῦ Χαίν καὶ αὐτοὶ εἰς Μαλάξαν, ὅστις ἔλαβε καὶ ὁ ἴδιος καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς μάχης· 1500 λοιπὸν ὑπὸ τὸν Γ. Δαμιανόν, τὸν Α. Σήφακαν καὶ τοὺς ρηθέντας Σφακιανούς ὄπλαρχηγούς καταλαβόντες τὴν κάτω Μαλάξαν, Ἀγίαν Ἐλεοῦσαν καὶ τὴν Ἀγίαν Μαρίναν, ἀντιπαρετάχθησαν κατὰ τῶν εἰς ὄχυρά οἰκήματα τῶν Τσικαλαρίων, Νεροκούρων, καὶ εἰς τὸ μετόχιον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τοποθετημένων πολεμιῶν. Οἱ δὲ οἱ ὑπὸ τὸν Β. Χάλην καὶ Ἄνδρ. Παναγιώτου Λακκιῶται καὶ λοιποὶ Ριζήται καταλαβόντες τὸ Κερατίδι καὶ τὸν πρὸς τὸν Διγενῆ δρόμον, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ προσβάλωσιν αὐτὸν τὸν ἴδιον Μουσταφᾶν, στρατοπεδευμένον μὲ κανόνια καὶ ἵππικὸν περὶ τὸ μετόχιον τοῦ Ὀρδουκχαγιᾶ, κείμενον μεταξὺ τῶν χωρίων Μουσιῶν καὶ Νεροκούρων.

Οὕτω δὲ διατεθειμένων τῶν στρατῶν, προεκλήθη ἡ μάχη τὴν 27 Μαρτίου ἐκ τῆς πρωίας ἀπὸ Ἀγίαν Μαρίναν καὶ κάτω Μαλάξαν ἀμέσως δ' ἤναψε πολλαχόθεν ὁ πόλεμος πεισματωδῶς. Ἐξώρμων πυκνὰ καὶ συχνὰ οἱ μὲν, παρωτρυνόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ Χαίν, ὅστις καὶ ἐπρόφθανε πάντοτε δρομαῖος πανταχοῦ, ἐξώρμων διὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας καὶ καρτερίας καὶ οἱ δὲ, οὐδετέρου ὑποχωροῦντος εὐκόλως, ὡς καλῶς ὠχυρωμένων καὶ τῶν Τούρκων ἐντὸς οἰκιῶν. Ἐδαπανήθη δὲ τότε μεγάλη ποσότης πυροτοκόνειας ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερῶν μέχρι νυκτός, ἡ νίκη ἔμεινεν ἀμφιρρεπής. Ἐφονεύθησαν ὅμως τότε ἕως 50 ἐκ τῶν Τούρκων, καὶ ἐτραυματίσθησαν δὲ ἕως 30 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἔλαφρῶς ἅπαντες καὶ ἰασιμῶς διότι ἡ πυρίτις τῶν ἐχθρῶν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὡς ὠμολογήθη ἦτον ἐφθαρμένη.

Ἀπὸ πρωίας δὲ ὡσαύτως εἶχεν ἀρχίσει καὶ ὁ ἀντιπερισπασμὸς

ἀπὸ Πλατανιῶν καὶ Γαλατῶν. Διαρκέσας δὲ καὶ ἐκεῖ ἀμοιβαίως ὁ τουφεκισμὸς σφοδρῶς καὶ ἀκατάπαυστος, οὐδὲν ἄξιον λόγου ἐπέφε-
 ρεν. ὡς ὠχυρωμένων τῶν Τούρκων ἐντὸς τοῦ Ταράτσου καὶ ἄλλων
 ὀχυρῶν θέσεων. Διεκρίθησαν δὲ εἰς τὰς ἐφορμηθεῖς τῶν τότε ὁ Ἰω-
 ἀννης Γερμανιώτης, ὁ Κυριακὸς Φουδάκης ἀρχηγὸν τῶν Σηπλιανῶν,
 καὶ Σπυρίδων Χατζῆ Μιχελάκης ἀρχηγὸς τῶν Γαλατιανῶν. Ἐφο-
 νεύθη δὲ τότε καὶ εἰς ἓκ τῶν περὶ τὸν Κουρῆν, καὶ τρεῖς ἐπληγώ-
 θησαν ἰασίμως.

Τῶν Ἑλλήνων ὁμῶς συναχθέντων τὴν ἀκόλουθον νύκτα εἰς Μα-
 λάξαν, καὶ Συμβουλίου πολεμικοῦ γενομένου, ἀπεφασίσθη νὰ ὑπο-
 σκελισῶσιν ἄλλως τοὺς πολεμίους τῶν, ἐπιμένοντος ἰσχυρογνωμό-
 νως καὶ τοῦ Χαίν νὰ μὴ διαλυθῆ τοσοῦτος ἄξιόμαχος στρατὸς ἄνευ
 πρέποντος ἀποτελέσματος. Ἐσπευδον δὲ νὰ προκαλέσωσι τοὺς ἐναν-
 τίους ἐντὸς τῶν ὀχυρωμάτων, καὶ νὰ τοὺς φέρωσιν, εἰ δυνατόν, ἐν
 μέσῳ δύο πυρῶν. Παραλαβόντες λοιπὸν τότε ὁ Μανουσογιαννάκης,
 ὁ Δαμιανός, ὁ Ἀναγνώστης Νικηφοράκης, ὁ Α. Σήφακας καὶ Πα-
 τερόπουλος 800 περίπου καὶ καταβάντες ἐν μέσῳ νυκτὶ εἰς Βλυτέαν,
 ἐκρύφθησαν οἱ μὲν εἰς τὸν ἐκεῖσε Κασαποσπηλιον καλούμενον, 50
 δὲ ὑπὸ τε τὸν Σήφακαν καὶ Νικηφοράκην ἔμειναν ἐκτὸς περιφερό-
 μενοι ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐπιδράμωσι κατ' αὐτῶν τὴν ἐπιούσαν οἱ τε ἐν
 Τσουκαλαρίοις καὶ ἐν τῷ ρηθέντι μετοχίῳ Τούρκοι, νὰ ἐπιπέσωσιν
 ἐξ ἑνὸς μὲν αὐτοὶ κατ' αὐτῶν, ἐξ ἄλλου δὲ οἱ λοιποὶ παραμονεύον-
 τες ἄνωθεν τῶν εἰρημένων θέσεων.

Ἄλλως ὁμῶς ἀπέβη καὶ τότε· διότι τὴν αὐγὴν τῆς ἐπιούσης εἶχον
 ἐξέλθει τοῦ φρουρίου 1000 περίπου Τούρκοι πεζοὶ καὶ ἵππεῖς, οἵτι-
 νες καὶ συνηθροίσθησαν εἰς Κουμπέν, ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχοντος τοῦ
 Κασαποσπηλαίου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προφθάσωσιν ἐν καιρῷ ἐπίκουροι
 κατὰ τὴν ἐπαναληφθησομένην εἰς Τσουκαλαρία νέαν προσβολήν, τὴν
 ὁποίαν καὶ ἐπροσδόκων ἄφρευκτον οὗτοι ὡς ἐκ τῆς ἐπιμονῆς τῶν ἀν-
 τιπάλων. Ἄμα δὲ ἰδόντες οἱ Τούρκοι μακρόθεν τοὺς περὶ τὸν Νικη-
 φοράκην καὶ Σήφακαν, ἐπροχώρησαν ἐκεῖθεν ἵππεῖς τινες κατ' αὐ-
 τῶν, τουφεκισθέντες δ' ἀμοιβαίως ἐπανῆλθον εἰς Κουμπέν, ὅπου διέ-
 μειναν ὅλοι ἀκίνητοι, ἐπὶ πολλὴν ὥραν· διότι καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν
 ὀλίγων εἰς τοιαύτην πεδινὴν θέσιν τοῖς ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ἐννοήσω-

σιν, ὅτι ὑπεκρύπτετο ἀπάτη τις· οὐδενὸς δὲ τῶν πολεμίων ἐξεληόντος καὶ τότε ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω θέσεων διὰ τὴν τοιαύτην ὑπόνοιαν, ἠναγκάσθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες ν' ἀναφανῶσιν, ὅθεν ἐκρύπτοντο, ἐπανερχόμενοι ἀπρακτοὶ εἰς Μαλάξαν. Ἠκροβολίσθησαν δὲ μόνον ὑπὸ ἱππέων ἐφορησάντων ἐπὶ τῆς θέσεως Κεφάλαια, ὅπου ἔπαινον Τούρκοί τινες, ἐτραυματίσθησαν δὲ καὶ 5 ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκεῖ. Ἐπανελήφθη λοιπὸν ὡς ἐκ τούτων ὁ τουρκερισμὸς πυκνὸς καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀπὸ ὅλας τὰς θέσεις ἀνευ ἀποτελέσματος· διότι οἱ Τούρκοι ἐπροφυλέσσοντο ἐπιμελέστερα παρά πᾶσαν ἄλλην περιστάσιν καθ' ὁδηγίαν τοῦ Μουσταφᾶ.

Ἐπανελθὼν δὲ τότε ὁ Χαΐν εἰς Βαρέαν, περιῆλθε μετὰ τοῦ Ἀντωνιάδου καὶ Θ. Ἀγαθάκη τὰ ὄρεινὰ χωρία τῆς Κυδωνίας, τὸ Σέλινον, τὸ Ἰναχώριον καὶ ἐκεῖθεν διηυθύνοντο εἰς τὸ φρούριον τῆς Κισιάμου. Σκοπὸς δὲ τῆς περιοδείας ταύτης ἦτο νὰ ἐνθαρρύνωσιν τὸν λαόν, τὸν ὅποιον εἶχον καταζαλίσει αἱ τότε διαδοθεῖσαι θλιβεραὶ εἰδήσεις περὶ τῆς πατρίδος τῶν, νὰ τὸν πείσωσι νὰ ἐγκαρτερῆ καὶ νὰ ὁμονοῆ, ὡς ἀναγκαίου ἤδη τούτου ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην περιστάσιν.

Ὁ Χαΐν ὅμως μνησικακῶν ἐπὶ τινι παραλόγῳ διενέξει κατὰ τοῦ Χρυσάφοπούλου μέλους τότε τῆς Δημογεροντίας Κισιάμου ἐξέφρασεν ὅτε διηυκτέρευον εἰς Κούνειν χωρίον τοῦ Ἰναχωρίου, τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ τὸν κακοποιήσῃ ἤδη ἐπὶ τῆς παρουσίας ἐξουσίας του. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἠθέλησαν οἱ δύο εἰρημένοι νὰ τὸν ἀποτρέψωσι μὲ πειστικὸς λόγους· μὴ μεταπεισθέντος ὅμως, προέβη ὁ Ἀντωνιάδης καὶ εἰς αὐστηροτέρου λόγους, τὸν προεῖπον δὲ αὐτοὶ ἐπὶ τέλους ὅτι τὸν συνηκολούθουν ἐπ' ἀγαθῶ μόνον τῆς πατρίδος, καὶ ὅτι δὲν ἀνέχονται νὰ διαταράξῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τὴν ἡσυχίαν τῶν ἀνθρώπων εἰς ἐποχὴν μάλιστα, ἥτις ἀπαιτεῖ τὴν μεγαλειτέραν ἀρμονίαν τῶν Κρητῶν, ὑποχρεώσαντες τὸν τελευταῖον νὰ παύσῃ τῶν τοιούτων. Χωρισθέντες λοιπὸν ἐπὶ τούτοις ἐκεῖθεν, ἦλθον οἱ μὲν εἰς τὸ τῆς Κισιάμου φρούριον, ὁ δὲ Χαΐν ἐπιβὰς εἰς πλοιάριον μετέβη εἰς Γραμβοῦσαν, ὅστις καὶ ἔκτοτε ἤρχισε νὰ κοινολογῆ εἰς τυχόντας πρὸς ἐκδίκησιν. «Ὅτι ἡ Κρήτη δὲν ἐλευθερόνεται» ὁ ἔστι, πᾶν τὸ ἐναντίον ἀφ' ὃ·τι ἔπρεπε νὰ προφέρῃ ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς

Κυβερνήσεως κατὰ τὴν δεινὴν ἐκείνην περίστασιν τῆς Κρήτης. Ἐξελθὼν δ' ἐκείθεν αὐτὸς μετ' ὀλίγον, ἐπανέκαμψε πάλιν μετὰ τῶν ἰδίων εἰς Βαρέαν.

Εἶχε δὲ κοινοποιηθῆ πρὸ πολλοῦ καὶ τὸ πρωτόκολλον τῶν Συμμάχων τῆς 16 Νοεμβρίου 1828· καὶ εἶχε φθάσει εἰς Ἑλλάδα καὶ ἕτερον τῶν ἰδίων τῆς 22 Μαρτίου 1829, πραγματευόμενα ἀμφοτέρα περὶ σχηματισμοῦ νέας ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον ἀπεχώριζε δυστυχῶς ταύτης παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν τὴν Κρήτην. Καὶ τότε τοῦτο, ὅτε μὲ ἀκαταλόγιστους θυσίας καὶ μὲ ἀπερίγραπτα δεινὰ οἱ μὲν Ἕλληνες Κρήτες ἐκράτουν διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὅπλων τῶν ὅλην τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των ἐλευθέρων, οἱ δὲ ὀλίγοι Τούρκοι ἦσαν περιορισμένοι ἐντὸς ὄχυρῶν μόνον τριῶν ἢ τεσσάρων φρουρίων. Πρὸς δὲ τούτοις, καὶ ὅτε αἱ κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1828 πρόσφατοι ἑνδοξοὶ τῶν Ἑλλήνων νίκαι εἰς Φραγκοκάστέλλον, εἰς Σκαλωτὴν καὶ Χαλαρα ἔδιδον ἐπιφανεστέραν λάμψιν τῶν κατορθωμάτων, καὶ ἐπιρροὴν εἰς τὰ ἀποκτημένα δικαιώματα τῶν, τὰς ὁποίας νίκας μετὰ θαυμασμοῦ εἶδεν αὐτοπροσώπως καὶ περιέγραψε καὶ αὐτὸς ὁ Ἄγγλος μοίραρχος Σταΐνης· Με δάκρυα συγκινητικωτάτης συναισθήσεως ἔθρεξεν ὁ ἄθλιος Κρῆς τότε τὸν ἄρτον του, ἐπικαλούμενος γῆν καὶ οὐρανὸν ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων του!!! Ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ μέχρι τέλους;—Ὅτι ἦτον εἰς τὴν ἐξουσίαν του, τὰ ἔπραξε προθύμως· ὁ ἔστιν ἐνεκαρτέρησε μετὰ πλειοτέρας ὑπομονῆς εἰς τὰ ἄπειρα δεινοπαθήματά του, ἀπομαχώμενος ἡρωϊκῶς διὰ νὰ ἐλύσῃ καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν συμπάθειαν καὶ δικαιοσύνην τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου! Καὶ μολαταῦτα οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν τῶν χριστιανικῶν Ἡγεμόνων τὸν ἐδίωξαν μέχρι τέλους ὡς θέλομεν ἰδεῖ καὶ νικητὴν ὄντα νὰ ὑποκύψῃ αὐθις εἰς τὸν ἐπονειδιστὸν καὶ ἐξαγριωτικὸν τῆς τυραννίας ζυγόν!!!

Κατὰ δὲ τὸν Ἀπρίλιον εἶχε προκηρυχθῆ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἡ ἐν Ἀργεῖ δ' τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσις· εἶχον δὲ προσκληθῆ καὶ οἱ Κρήτες νὰ στείλωσι καὶ αὐτοὶ τοὺς πληρεξουσίους των· Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν τί συνέβαινε πάντοτε καὶ ὡς πρὸς τοὺς παρισταμένους πληρεξουσίους τῶν Κρητῶν εἰς τὰς συνελεύσεις.

Ἡ νεοσύστηθεῖσα Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1821 εἶχε διαι-

ρέσει αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς καὶ τὴν Κρήτην εἰς 4 μόνας ἐπαρχίας· καὶ πότε διήρουν ταύτην οὕτως : Ὅτε καὶ ἡ Κρήτη εὐρίσκετο εἰς τοιαύτην ἀνώμαλον κατάστασιν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεώς της ὡς καὶ ἔλα τὰ λοιπὰ ἐπαναστατήσαντα μέρη τῆς Ἑλλάδος· Ἡ μεγάλωνος ὅμως Κρήτη ἦτον ὀρθὸν νὰ διαιεθεθῆ εἰς 4 μόνον ἐπαρχίας·— Ἄλλὰ τόσον ἐσφαλμένως ἐγνώριζαν οἱ τότε Ἕλληνες περὶ Κρήτης. Οἱ Κρήτες ὅμως συνελθόντες εἰς κοινὴν συνέλευσιν, διὰ νὰ σκεφθῶσι περὶ τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των, ἀπεδοκίμασαν καὶ τὸ ἄτοπον τοῦτο, ἀποδείξαντες διὰ ἐπιψηφισθέντος προσωρινοῦ πολιτεύματος των τότε ὅτι περιεῖχεν οὐχὶ 4 ἀλλ' 24 ἐπαρχίας, ἦτοι 24 σωστά κανδιλίκια ὡς διήρουν τότε καὶ οἱ Πελοποννήσιοι τὸν τόπον των ἀπὸ τὸν ὁποῖον μικρόν τι διέφερον ἡ Κρήτη τότε κατὰ τὸν πληθυσμὸν τὴν δὲ πρᾶξιν των ταύτην ἐκoinοποίησαν διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου της Ὀμηρίδου καὶ πρὸς τὴν κεντρικὴν Διοίκησιν.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τοῦ ἰσχύοντος τότε περὶ ἐκλογῆς τῶν πληρεξουσίων νόμου τῆς Ἑλλάδος, ἔκλεξαν καὶ οἱ Κρήτες κατ' ἐπαρχίαν τοὺς πληρεξουσίους των κατὰ τε τὴν Β' καὶ Γ' συνέλευσιν, οἵτινες καὶ ζηλωταὶ τοῦ ἱερωτέρου τῶν δικαιωμάτων των ἐπέμεναν φιλονικούντες, καὶ διαμαρτυρούμενοι κατὰ τὴν Γ' μάλιστα συνέλευσιν ὡς καταφαίνεται ἀπὸ διάφορα περὶ τοιαύτης φύσεως ἐγγράφα, καταχωρισθέντα ἐν τῷ περὶ Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος βιβλίῳ τοῦ Α. Μάμουκα. Ἀπήτουν δὲ δι' αὐτῶν καὶ οἱ Κρήτες ἴσῃν κατὰ τὸν νόμον δικαιοσύνην ὡς ἀποτελοῦντες μέρος τῆς ἑλληνικῆς ὀλομελείας σύμφωνα μὲ τὰ λοιπὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἐπιστηριζόμενοι καὶ εἰς τὰ τότε λαμπρὰ κατορθώματά των. Ἡ πλειοψηφία ὅμως τῶν συνέλευσεων εἶχε λάβει εἰς σταθερὰν βάσιν τὴν πρώτην ἡμαρτημένην διαίρεσιν τῆς Κρήτης, ἐπιμένουσα νὰ παραγνωρίζῃ ὡς πρὸς τοῦτο τὰ δικαιώματα τῶν Κρητῶν. Ἄν δὲ καὶ κατὰ τὴν Γ' συνέλευσιν ἠναντιώθη πάλιν, ἐπέισθη ὅμως εἰς νομίμους ἀντολογίας, παραδεχθεῖσα τότε 18—20 πληρεξουσίους Κρητῶν ὑπὸ τὸν ὅρον ἑωσοῦ διοργανισθῶσιν ἐπὶ τὸ τακτικώτερον αἱ ἐπαρχίαι της. Ἐπελθούσης δὲ καὶ τῆς δ' συνέλευσεως, πάλιν οἱ Κρήτες κατ' ἐπαρχίαν ἔκλεξαν τοὺς πληρεξουσίους των, καὶ ὡς τοιοῦτους ἀπέστειλαν περὶ τοὺς 30 εἰς Ἄργος, ἐγερθεῖσης καὶ πάλιν τῆς συνήθους φιλονεικίας

ὡς ἀνοργανίστων δῆθεν τῶν ἐπαρχιῶν. Διὰ προτροπῆς ὁμως τοῦ Κυβερνήτου ἐγένοντο παραδεκτοὶ ἅπαντες οἱ παρευρεθέντες τότε, εἰπόντος ὡς εἰρήθη ὅτι περιττὴ ἦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσα περὶ Κρητῶν ἀμφισβήτησις, ἀμφιβαλλομένης τῆς τύχης των ὡς πρὸς τὸ μέλλον. Τοσαῦτα καὶ περὶ τῶν πληρεξουσίων τῶν Κρητῶν.

Οἱ πληρεξούσιοι λοιπὸν Κρήτες ἐπέδωκαν τότε εἰς τὴν συνέλευσιν ἀναφορὰν, ἐν ἧ ἕξιστόρου περιπαθῶς τὰ δεινὰ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ ὑπὸ τὴν πολυχρόνιον δουλείαν καὶ μάλιστα τοῦ Γιαννιτσαρισμοῦ καὶ τῆς παραδειγματικῆς ἀναρχίας τῆς ἐπικρατούσης πάντοτε εἰς τὴν Κρήτην, καὶ ὡς ἐκ ταύτης ὁ τουρκικὸς ὄχλος ἔτρεφεν ἀχαλίωτος καὶ ἀκράτητος ἐναντίον παντὸς χριστιανοῦ, τὴν καταπάτησιν τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων του, τὴν περιφρόνησιν τῆς θρησκείας, του, τὴν βεβήλωσιν τῶν ἱερῶν ναῶν, τὴν ἐξαχρεῖωσιν τῶν ἡθῶν ὑπ' αὐτήν, καὶ τὰς σφαγὰς μυριάδων ὁμοθρήσκων του ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ὄλων ἐν γένει τῶν 12 Ἀρχιερέων του καὶ τοῦ λοιποῦ ἱεροῦ κλήρου χωρὶς νὰ θεωροῦν οὗτοι οὔτε ἱερόν, οὔτε ὄσιον, καὶ χωρὶς νὰ ἔχη τὴν παραμικρὰν ἀσφάλειαν μῆτε ἡ ζωὴ, μῆτε ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία παντὸς Κρητὸς χριστιανοῦ ἔμπροσθεν καὶ τοῦ ποταπωτέρου τῶν Τούρκων. Ἐξέθετον δὲ εἰς ταύτην καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης ἐναντίον τῶν τυράννων του κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ λαμπρὰ καὶ ἔνδοξα τρόπαια, ἅτινα ἔστησαν εἰς διάφορα μέρη, καὶ τὴν σταθερὰν καὶ ἀμετάτρεπτον ἀπόφασίν του νὰ ζήσῃ τοῦ λοιποῦ καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ὑπὸ νόμους χριστιανικοὺς καὶ δικαίους. Καὶ παρεκάλουν ἐπὶ τέλους τὴν συνέλευσιν νὰ θέσῃ τὰς μετὰ δακρύων θερμὰς τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης δεήσεις εἰς τοὺς πόδας τῶν Δυνατῶν Ἠγεμόνων τῆς συμμαχίας διὰ νὰ λάβωσιν οἶκτον εἰς τὰ δεινὰ των!

Ἡ ἀνάγνωσις ἐν πλήρει συνεδριάσει τῆς ἀναφορῆς τῶν πληρεξουσίων Κρητῶν ἀπέσπασε συγκινητικὰ δάκρυα ὄλου τοῦ πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου· τὴν διηύθυνε δ' ἀμέσως ἡ συνέλευσις, συστήσασα αὐτὴν πρὸς τὸν Κυβερνήτην διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐκεῖνος ὅσον τάχιστα πᾶν δυνατὸν ὑπὲρ τῶν ἀναξιοπαθούτων Κρητῶν. Ἄλλ' ἔραγε καὶ ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ μετεφράσθη καὶ ἀπεστάλη πρὸς τὰς τρεῖς

Δυνάμεις, ἡ καὶ ἂν ἐστάλη, ἐκλείσθησαν τὰ ὄτα τῆς φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης διὰ τοὺς τάλαινας Κρήτας !!! Ἄς ἐπανεέλθωμεν ἤδη εἰς τὴν διήγησιν τῶν πολεμικῶν.

Κατὰ τὸν Ἰούνιον ἀπῆρτησε ὁ Χαΐν νὰ γείνη μάχη καὶ κατὰ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων δι᾽σχυρίζετο ὅμως αὐτὸς τότε νὰ μεταβῆ εἰς τι χωρίον τῆς Ρεθύμνης καὶ τὸ Συμβούλιον. Τὸ δὲ Συμβούλιον παρεσκευάσεν ἀμέσως πάντα τὰ πρὸς μάχην ἐπιτήδεια. Ἐκάλεσε τὸν Τσουδερόν νὰ ἐκστρατεύσῃ μετ' ὄλων τῶν Λαμπαίων, τὸν Ι. Μοσχοβίτην μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν Ἀμαριωτῶν, τὸν Δ. Ἀνδρεαδάκη καὶ μέρος Ἀύλοποταμιτῶν καὶ τὸν κατέχοντα τὸ ὄχυρον Ἀρκαδὶ Στρατὴν Δελιγιαννάκην νὰ ἔχῃ περὶ ἑαυτὸν συνηγμένους τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ρεθυμνίους. Ἐπὶ δὲ τούτοις, προσεκάλεσεν Ἀσκυφιῶτας Καλλικρατιανοὺς. Ἀσφενδιώτας καὶ λοιποὺς, οἵτινες καὶ συνηλθον ἕως 250 ὑπὸ τὸν Π. Μανουσέλην καὶ Α. Σηφροδασκαλάκην εἰς τὸ χωρίον Ἁγίου Κωνσταντίνου, ὅπου εἶχε μεταβῆ ἐκ τοῦ Βαθῆως περὶ τὴν 23 τοῦ μηνός καὶ τὸ Συμβούλιον μετὰ τοῦ Χαΐν. Ἦσαν λοιπὸν τὰ πάντα ἕτοιμα, καὶ ἐπὶ πολεμικοῦ Συμβουλίου ἀπεφασίσθη ὁ τρόπος τῆς μάχης προεδρεύοντος τοῦ Χαΐν, ὅστις καὶ ἐπρότεινε νὰ διευθύνῃ αὐτὸς τὴν μάχην, οἱ δὲ Κρήτες εὐχαρίστως παρεδέχθησαν τὴν πρότασιν του ταύτην. Αἴφνης ὅμως ὑπεκινήθη καὶ ἐνταῦθα τὸ περὶ ἐλαίου ζήτημα, τὸ ὁποῖον ὑπερῆθισεν ἐπι μᾶλλον καὶ ὁ Χαΐν. Καὶ καθὼς εἰς Βαφέαν ἠπέιλησαν οἱ Ἀσκυφιῶται τὸ Συμβούλιον, ὅτε ἤλθον κατὰ τὸν Μάρτιον νὰ πολεμήσωσιν εἰς Μαλλάξαν ἐπιτεθέντες καὶ κατὰ τινων, οὕτως ἠπέιλησαν αὐθαδέστερον αὐτὸ καὶ οἱ Καλλικρατιανοὶ εἰς Ἁγίου Κωνσταντίνου. Πού δὲ ἐπεστηρίζετο ἡ στρατιωτικὴ αὕτη ἀπαίτησις : Εἰς τὰ ἐξῆς.

Ὅτε τὸ συμβούλιον εὗρεθῆ εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην εἰς Ζιζιφέαν νὰ φυλάξῃ σταθερῶς δι' ὄρισμένων φυλάκων τὰς ἀναγκαίας στρατιωτικὰς θέσεις, ὑπεσχέθη ἀνὰ 20 μίστατα ἐλαίου (μέτρον περιέχον 9 ἢ 9 1/2 ὀκάδων) εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς ἐκάστης τῶν θέσεων, καὶ ἀνὰ 10 ἐκάστῳ στρατιῶτῃ. Τὸ μέτρον τοῦτο ἦτο σωτήριον καὶ δίκαιον διότι προσήγγιζε τότε καὶ ἡ τοῦ ἐλαίου συγκομιδὴ καὶ ἦτο ἐπάναγκες νὰ προφυλαχθῶσι καὶ οἱ ἐλαιοσυνάκται, ἔπειτα ἔπρεπε ν' ἀνταμειφθῆ κατὰ τι καὶ ὁ πάντοτε ἀμίσθως πολεμῶν στρα-

τιώτης Κρής. Ἦτο ὅμως ἀδύνατον καὶ νὰ ἐκτελεσθῆ· διότι οὔτε τὸ Συμβούλιον ἤθελεν ἰσχύσει νὰ συλλέξῃ δημόσια ἔλαια ἕνεκα τῶν ἀνωμάλων ἐκείνων περιστάσεων, καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τοιαύτην ὑπόσχεσιν, οὔτε καὶ ὠρισμένοι φύλακες ἠδύναντο νὰ ἦναι σταθεροί· ἐπειδὴ ὄντες τότε στρατιωτικοὶ ὅλοι οἱ Κρήτες, ἐφύλαττον καὶ ἀλληλοδιαδόχως ἅπαντες, διὸ καὶ ἅπαντες ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσιν ἔλαια.

Ἄλλὰ ποῦ εἶχε τὸ Συμβούλιον τσαυτὰ διαθέσιμα; Τὸ Συμβούλιον κατὰ τὴν σκεψθὲν κατόπιν ἄλλως, ἐπέβαλε φόρον ἀνὰ 24 παράδας ἐφ' ἐκάστης ὀκάδος τοῦ πωλουμένου μόνον εἰς πλοῖα ἔλαιου εἴτε ἐκ τῶν τουρκικῶν, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ἰδιοτικῶν συλλεγομένου, ἀχῆσαν τοὺς πάντας ἐλευθέρους νὰ συλλέγωσιν ὅπου ἕκαστος ἐβούλετο. Καὶ οἱ μὲν λοιποὶ τῶν Κρητῶν εὐχαριστηθέντες, παρητήθησαν πάσης περὶ τούτων ἀπαιτήσεως, οἱ δὲ Σφακιανοὶ καὶ ἐλάμβανον καὶ ἀπῆτουν τὰ τοιαῦτα ἔλαια. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν παρεκβάσει.

Ἄς ἔλωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξιστόρισιν τῆς προκειμένης μάχης.

Ἐκινήθησαν λοιπὸν ὄρθρου βαθέως τῆς 25 δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες, ἐλθόντες ἄλλοι μὲν εἰς χωρίον Κάστελλον, οἱ δὲ εἰς Ἀρμενοκάμπους ἠγουμένου τοῦ Χαίν, καὶ ἄλλοι εἰς διαφόρους ἄλλας θέσεις, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνεδρεύσωσιν εἰς τοιαύτην ὥραν τοὺς πολεμίους των, καὶ νὰ τοὺς προκαλέσωσι τὴν ἐπιούσαν εἰς μάχην. Οἱ Ρεθύμνιοι ὅμως Τοῦρκοι ἔδειξαν καὶ τότε τὴν συνήθη εὐτολμίαν των· διότι ἐξεληθόντες πανστρατιᾷ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ἀντιπαρετάχθησαν πανταχοῦ πυροβολοῦντες καὶ πυροβολούμενοι, ἕως τὰς 4 δὲ ὥρας προσβάλλοντες καὶ προσβαλλόμενοι πεισματωδῶς, ἔπεσον ἐξ ἀμφοτέρων πολλοί· ἀπώλεσαν δὲ οἱ Τοῦρκοι καὶ μίαν σημαίαν τότε μὴ δυνηθέντες ὅμως ν' ἀνθέξωσιν ἐπὶ πλεόν, ἐτράπησαν εἰς τὰ ὀπίσω, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες κατεδίωξαν κατὰ πόδας καὶ μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, καταλαβόντες τὸ χωρίον Περιβόλια κείμενον ὑπὸ τὰ τείχη σχεδόν· κατέλαβον τότε τὰ βυρσοδεφεῖά των, γενόμενοι κύριοι καὶ πολλῶν δερμάτων, καὶ ἐμάχοντο ἐκ τοῦ σύνεγγυς πεισματωδέστερα ἐκεῖ μέχρι νυκτός. Ἐπεσον καὶ ἐνταῦθα Τοῦρκοι ὡς καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τινές, οἱ τελευταῖοι ὅμως ἐνεκαρτέρησαν τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Χαίν καὶ δι' ὅλης νυκτός, ὠχυρωμένοι εἰς

Περιβόλγα τουφεκιζόμενοι και κανονοβιολούμενοι ἀκαταπαύστως ἐκ τῶν ἐπάλλξεων, τουφεκίζοντες παρομοίως και αὐτοί.

Ἄλλ' ὅσον ὁ Χαΐν ἐφάνετο γενναῖος και ὀρηκτικὸς ἀνὴρ, τόσον ἐξετρέπετο εὐκόλως και εἰς παραφοράς· διὸ λαβὼν τότε εὐκαιρίαν, παρώξυνε μὲν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὸ φιλοπόλεμον τῶν στρατιωτῶν, παρώξυνε δ' ἐνταυτῷ και τὴν τυχοῦσαν δυσαρέσκειάν τινων κατὰ τῆς τοπικῆς τῶν Διοικήσεως, και τὴν μεταξύ ἀτόμων τινων ἀναφανδόν· διότι ὑπῆρχε και διαφωνία τίς ἐπιτόπιος μεταξύ Ἀσκυφιώτων και Καλλικρατιανῶν, ὅθεν και δραματικὸς φθάσας ἐν νυκτὶ τότε Ἀσκυφιώτης τίς, ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Πρωτοπαπᾶν σύμβουλον τῶν Σφακιῶν ν' ἀναχωρήσῃ ὅσον τάχιστα ἐκεῖθεν τὸ Συμβούλιον· διότι προδιαθέτονται, εἶπεν οἱ Καλλικρατιανοὶ ὑπὸ τοῦ Χαΐν νὰ ἐπιτεθῶσι μετὰ τὴν μάχην και κατ' αὐτοῦ. Ἐξήγειρε λοιπὸν οὗτος ἀμέσως και τοὺς λοιπούς, ὅθεν ὁδοιπορήσαντες ἀπὸ τὸν Ἅγιον Κωνσταντῖνον ἐν νυκτὶ, ἔφθασαν εἰς Μαργαρίτας, χωρίον τοῦ Αὐλοποτάμου, ἧτοι μακρὰν τῆς ἐπηρείας ἐκείνων τῶν στρατιωτικῶν. Τοῦτος ἦτο ὁ χαρακτήρ τοῦ Χαΐν, ἐνεκα τοῦ ὁποίου και ἐπειροφρονήθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Κρητῶν, ἀφοῦ κατενόησαν ἀρκούντως τὸν σκοπὸν του.

Διανυκτερευσάντων δὲ εἰς τὰς θέσεις ὡς εἶπομεν τῶν διχμαχομένων, ἐπανελήθη ἅμα τῇ ἡμέρᾳ ἐκ τῶν ἐπάλλξεων ὁ κανονοβολισμὸς και τουφεκισμὸς σφοδρότατος, εἰς τὸν ὅποιον ἀνταπεκρίνοντο παρομοίως και οἱ Ἕλληνες· ἤρχισαν δὲ νὰ ἐπιθέτωνται και κατ' ἀλλήλων προΐσης τῆς ἡμέρας μετὰ πεισμονῆς, ὥστε και μέχρι νυκτὸς ἐξηκολούθει πάλιν τὸ πῦρ τοῦ πολέμου ἀσβεστον.

Ἐμάχοντο δὲ οἱ Τούρκοι οὐχὶ ὑπὲρ νίκης ἤδη ἀλλὰ ὑπὲρ ζωῆς· διότι τοὺς εἶχε καταφοβίσει και ἠ ἀκατάσχετος ἐπιμονὴ τῶν ἀντιπάλων, προκεχωρημένων ἤδη. Ἔπεσον δὲ και ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ Τούρκοι ἱκανοί, ἔπεσον ὁμως και ὑπὲρ τοὺς 40 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, και ἐτραυματίσθησαν πολλοί· διότι ἅπαντες ἐπρηθυμοποιούντο ἀμιλλώμενοι, τίς ν' ἀναφανῆ εὐτολμότερος και ἀνδρείότερος ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Κυβερνήσεως· ὑπερτέρησαν δὲ τοὺς πάντας τότε οἱ Καλλικρατιανοὶ και κατὰ δεύτερον λόγον οἱ Λαμπαῖοι.

Ἡ νύξ ἐπῆλθεν ὑπὸ τοιαύτην κατάστασιν. Ὁ δὲ Χαῖν ἐπέμενε καὶ αὐθις νὰ διανυκτερεύσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος πρὸς ἐπανάληψιν τῆς προσβολῆς καὶ κατὰ τὴν ἐπιούσαν. Οἱ ὀπλαρχηγοὶ ὅμως συνελθόντες, τῷ παρετήρησαν ὅτι ἀδίκως ἔμελλον νὰ φονευθῶσι καὶ τότε ἄνθρωποι· διότι οὐτετακτικὴν παλιουρκίαν ἠδύναντο νὰ τηρήσωσιν, ὥστε νὰ ἐλπίσωσι καὶ εὐάρεστόν τι ἀποτέλεσμα, ἐπισιτιζομένων εὐκόλως διὰ θαλάσσης τῶν πολεμίων, οὔτε καὶ ἔφοδον ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ ἐπιχειρήσωσι. διὸ καὶ ἤρχισαν περὶ μέσσην νύκτα νὰ διακλύωνται ὑπὸ τὸν πυκνὸν ἐχθρικὸν κανονοβολισμὸν.

Ἄλλὰ τί δὲν κατορθοῦται τῇ γενναίᾳ ἐπιμονῇ; Τὸ τῆς Ρεθύμνης φρούριον δὲν εἶναι ἐκ τῶν μὴ ἀλωτῶν ὡς καὶ τὸ σαθρὸν ἐκεῖνο τῆς Ἱεραπύτνου. ἀλλ' ἔλειπεν ἡ πείρα. ἡ μάλλον ἡ σταθερὰ ἀποφασίς καὶ ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐπιμόνως ὑπ' αὐτὴν· παραδειγμα ἔστωσαν ὁ Οἰκονόμος καὶ ὁ Μαυράκης. Ὁ μὲν ἐπὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἐνεργήσας δραστηρίως, κατενίκησε τυχόντα προσκομμάτα, ὥστε περικλεισθὲν στενωῶς τότε τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, καὶ καταπολεμηθὲν διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς, ἐκυριεύθη ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, καίτοι περιέχον ἰσχυρὰ στήθη πρὸς ὑπεράσπισιν, ὁ δὲ Μαυράκης δι' ἀκαμάτου ἐπιμονῆς ἐξωμάλυνε μέχρι τέλους διὰ τῶν καθημερινῶν παρακινήσεων τὴν κατὰ τῆς Γραμβούσης ἐκστρατείαν, καὶ ἐκυριεύθη παραδόξως καὶ τὸ ἄλλως ἀπόρητον ἐκεῖνο φρούριόν της. Πόσοι ὅμως καιροὶ καὶ πόσαι περιστάσεις εὐνοϊκᾷ ἐδόθησαν ἐξ ἀρχῆς, ὡς εἶδομεν, διὰ ν' ἀρπαχθῶσιν ἐκτὸς τῶν εἰρημένων καὶ ἄλλα φρούρια ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἐὰν ἐσωφρόνουν οἱ ἐπαναστάται Κρήτες, καὶ ὅμως ἠδιαφόρησαν, ἢ καὶ ἀντενήργησαν τινες ἀπρονοήτως καὶ κατὰ τοῦ μακαρίτου Βαλέστρα. ὅστις συνεβούλευσε τότε ὡς κατορθωτὴν τὴν ἔλωσιν τῆς Ρεθύμνης, καὶ δυνατὴν νὰ προάξῃ τότε τὸν ἀγῶνα, καὶ νὰ τὸν ὑπερασπίσῃ δικαίῳ τῷ λόγῳ ἀφιλονεικῆτως καὶ ἐν καιρῷ τῷ δεόντι. Οἱ ἄνθρωποι πρῶτον πάντων ὅπου καὶ ἂν εὐρεθῶσι, προνοοῦσι περὶ οἰκήματος, καὶ ἐκεῖθεν ἔπειτα τολμῶσι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ βιωτικὰ ἐπιχειρήματά των. Οἱ Κρήτες ἐπαναστάται κακῶς ἠνόησαν ἐξ ἀρχῆς, ὅτι ἀπὸ τὰ ὄρη δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι τὸν σκοπὸν τῆς ἐπαναστάσεώς των. Τὰ ὄρη δὲν χρησιμεύουσιν εἰς ἄλλο, εἰμὲν ὡς γενικὸν ὄρητῆριον κατὰ τὰ

πρῶτα κινήματα. Ἀπέτυχον λοιπὸν δυστυχῶς, καὶ κακῶν κακῶς ἀπωλέσθησαν καὶ οἱ ἀντενεργήσαντες καὶ οἱ ἀδιαφορήσαντες· διὸ καὶ μέχρι σήμερον στεναζέουσιν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ζυγόν, τὸν ὅποιον πολλακίς ἐπεχείρησαν ν' ἀποσείσωσι. Τί δ' ἔγεινε μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ περὶ τὴν Ρεθύμνην στρατοῦ; εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἡ ἐποχὴ βεβαίως τοῦ Χαίν δὲν δύναται νὰ συγκριθῆ πρὸς ἐκείνην· διότι περὶ τοιούτων ἐπιχειρημάτων ἦτο ἤδη τότε παράκαιρην.

Μετὰ 4 δὲ ἢ 5 ἡμέρας ἦλθε μετ' ὄλων τῶν Καλλικρατιανῶν καὶ ὁ Χαίν εἰς Μαργαρίτας πλήρης ὀργῆς. Ἐξύβρισεν οὗτος κατὰ πρόσωπον τὸ Συμβούλιον, καὶ τὸ ἠπέιλησε, τὸ ἐξύβρισαν καὶ οἱ ἐρεθισμένοι Καλλικρατιανοί, καὶ τὸ ἠπέιλησαν αὐθαδέστερον, ὁ μὲν ἀφορμὴν λαβὼν τὴν ἀπὸ Ἁγίου Κωνσταντίνου ταχείαν ἀναχώρησίν του, οἱ δὲ τὰ, ὡς ἀνωτέρω, ὑποσχεθέντα ἔλαια. Ἐδυσωπήθησαν ὅμως οὗτοι, ἀφοῦ ἤκουσαν καὶ παρατηρήσεις τινῶν ἐκ τῶν Συμβούλων, καὶ ἀφοῦ ἔλαβον καὶ τὸ ὀλίγον χρηματικὸν τοῦ ταμείου, ἀλλ' ὁ Χαίν ἔμεινεν ἀδυσώπητος, ὀργισθεὶς τότε περισσώτερον ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκῆτῳ μεταβολῇ καὶ τῶν Καλλικρατιανῶν, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπεκάλεσε κατὰ πρόσωπον ἀστάτους.

Ἀπήτησε δὲ οὗτος μετ' ὀλίγον νὰ συγκροτηθῆ μάχη καὶ ἐναντίον τῶν Ἡρακλειωτῶν Τούρκων. Τὸ Συμβούλιον ὅμως ἠρήθη τὴν σύμπραξίν του, ἀφοῦ ἐγνώρισε ποῦ ἔτεινον οἱ σκοποὶ του, ἀλλ' οὐδὲ οἱ στρατιῶται ἤθελον εὐχαρίστως τοῦ λοιποῦ νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι. Μεμονωμένοι λοιπὸν ἦλθε μετ' ὀλίγας ἡμέρας οὗτος εἰς Ἀρκάδι πρὸς τὸν Στρατὴν Δεληγιαννάκην, καὶ ἐντεῦθεν εἰς Λάμπην πρὸς τὸν Τσουδερόν, κάκειθεν περιέτρεξε τὰ Σφακία προσπαθῶν νὰ ἐρεθίσῃ τοὺς πάντας εἰς ἀναρχίαν, καὶ κηρύττων ὅτι τὸ Συμβούλιον ἐπρόδωκε τὴν Κρήτην, ὅτι ἔκλειπεν ἑκατομμύρια γροσίων, ἐνῶ οὗτοι ἔστεροῦντο πολλακίς καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου, καὶ ἐνῶ προσεπάθουν παντοιοτρόπως παλαιόντες μὲ μυρία κακουχήματα ὑπὲρ τῆς πολυσπουδάστου ἐλευθερίας τῆς πατρίδος των. Ὁ Κρητικὸς ὁμῶς λαός, ὅστις ἐγνώριζε τὴν κατάστασιν καὶ τοῦ Συμβουλίου καὶ τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους ἐξέλεξε, δὲν ἔδιδε παντάπασι προσοχὴν εἰς αὐτόν, διὸ καὶ ἐνταῦθα καὶ εἰς Κίσαμον ὕστερον ὅπου ἐλθὼν διεδίδε καὶ ἐκεῖ τὰ αὐτὰ, ἠκραζόντο μὲ πολλὴν περιφρόνη-

σιν τῶν τοιοῦτων λόγων τοῦ Χαίν, ὅθεν καὶ κατέφυγε τελευταῖον εἰς Γραμβούσαν χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λοιποῦ. Ἔσπευσε δὲ τότε τὸ Συμβούλιον ν' ἀναφέρῃ καὶ πρὸς τὸν Κυβερνήτην τὰ περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ Ἀντιπροσώπου, ἂν καὶ δὲν ἔδιδεν οὗτος οὐδεμίαν προσοχὴν εἰς ταῦτα.

Ἐν δὲ τῷ μεταξύ εἶχε φθάσει εἰς Κίσαμον καὶ τὸ ἵππικόν, τὸ ὑπὸ τὸν Ἀθ. Βασιλείου, συνιστάμενον εἰς 60 ἵππεις καὶ ἵππους. Εἶχε δ' ἐπιδράμει τοῦτο πολλάκις καὶ εἰς τὸ πεδῖον τῆς Κυδωνίας ἄμ' ἀποβιθασθέν, στηριζόμενον ὑπὸ Κυδωνιατῶν, Σελινιωτῶν καὶ Κισαμιτῶν. Ἐφόνευσαν δ' οὗτοι τότε πολλοὺς τῶν πολεμίων εἰς διάφορα μέρη ἐξαπίνης ἐπιτεθέντες, τοὺς περιώρισαν εἰς στενώτερον κύκλον, καὶ τοῖς ἐνεποίησαν τοσοῦτον φόβον, ὥστε δυσκόλως ἐξήρχοντο ἐπὶ πολὺ χρόνου διάστημα ἐκ τῶν ὄχυρῶν θέσεων των, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ φρουρίου. ὅπου διέμενε καὶ ὁ Μουσταφᾶς τότε καὶ τὸ ἵππικόν του.

Κατὰ δὲ τὸν Σεπτέμβριον μετέβη καὶ εἰς Ἀποκορώναν τὸ ἵππικόν, ὅπῃθεν ἐπεχείρησεν ὡσαύτως συχνὰς ἐπιδρομὰς βοηθούμενον καὶ ὑπὸ τῶν Ἀποκορωνιτῶν. Ἐπροκάλεσαν δ' οὗτοι πολλάκις εἰς μάχην τοὺς τε ἐν τῷ μετοχίῳ, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τοὺς ἐν Τσουκαλαρίοις πολεμίους, ἀλλὰ δὲν ἐμακρύνοντο οὗτοι οὐδὲν τῶν θέσεων, τὰς ὁποίας κατεῖχον ὄχυρωμένοι καλῶς εἰς αὐτάς. Ἀκροβολισμοὶ δὲ μόνον ἀζήμιοι σχεδὸν ἐλάμβανον καὶ ἐκεῖ χωραν. Ὑπέστησαν ὅμως καὶ ἐνταῦθα βλάβην ἀθεράπευτον οἱ Ἕλληνες διότι ἐν τῷ μεταξύ ἔγεινε θῆμα ἀλόγου ὀρμῆς καὶ ὁ πολεμικὸς Πριινόλης ὡς ἐκ τοῦ ἐξῆς περιστατικοῦ.

Διακόσιοι Ἀποκορωνῖται οἱ ὑπὸ τὸν Νικηφοράκη, Α. Σήφακαν καὶ αὐτὸν τὸν Πριινόλην. ἐξ ὧν 40 ἵππεις ἐκ τε τῶν ἐπικούρων καὶ Κρητῶν, (διότι ἐφιλοτιμήθησαν ἤδη καὶ οἱ Κρητῆς νὰ ἐξασκῶνται περὶ τὸ ἵππομαχεῖν), εἶχον συναθροισθῆ εἰς τὴν κατὰ τὰ Γυρίσματα θέσιν Ἁγίαν Παρασκευὴν, ὅπῃθεν ἐσκόπουν νὰ ἐπιπέσωσιν ὄρθρου βαθίως κατὰ τῶν ἐν Τσουκαλαρίοις πολεμίων, εἶχον δὲ προχωρήσει οὗτοι φονεύσαντες καὶ τινὰς. Προέβησαν δ' ὡσαύτως οἱ περὶ τὸν Πριινόλην καὶ μέχρι τῶν κεραμικῶν καμίνων, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν 3 ἢ 4 Τούρκους, ἤθελον δ' ἐπιφέρει καὶ περισστέραν θραῦσιν, ἂν οἱ

Ἕλληνας δὲν παρεξέτρεποντο καὶ τότε εἰς παρακαίρους λαφυραγωγίας, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων συνέβη καὶ ὁ θάνατος τοῦ Πρινόλη· διότι τραπέντος παρευθὺς τοῦ Γεωργίου Γιωργιλᾶ τοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Βάμου νὰ σκυλεύσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντα Ἀλβανόν, καὶ ἄλλων ταυτοχρόνως Ἑλλήνων ἐπ' ἄλλους, καταβάς τῆς ἵππου του καὶ ὁ Πρινόλης τότε διὰ νὰ λάβῃ λάφυρα καὶ αὐτός, ἀφῆκαν ἄδετον αὐτήν, ἥτις ἔτρεξεν ἐκαθὲν εὐθὺς διευθυνθεῖσα πρὸς τοὺς πολεμίους. Ἔτρεξε δὲ καὶ ὁ Πρινόλης, γενόμενος ἐκτὸς ἑαυτοῦ διὰ τὸ ἵππομανές, διώκων αὐτήν κατὰ πόδας μέχρι σχεδὸν τοῦ χωρίου Τσουκακαριῶν, ὅθεν ἐξορμήσαντες τότε ἄθροισι οἱ πολέμιοι ἕως 60 κατ' αὐτοῦ, τὴν μὲν ἵππον συλλαβόντες, τὸν δὲ διώκοντα φονεύσαντες, ἔτρεψαν εἰς ἀπροσδόκητον φυγὴν καὶ τοὺς λοιπούς.

Οὕτως ἀπωλέσθη καὶ ὁ Κωνσταντὴς Πρινόλης ὁ ἐκ Κεφαλαδῶν τοῦ Ἀποκορώνου, ἀριστος πολεμιστής, ἀνδραγαθήσας πολλάκις ἐν τε τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, ἀχώριστος δὲν τοῦ Ι. Χάλη, τοῦ Μουτσογιάννη καὶ τοῦ ἠρώως Σήφακα. ἑναρτος καὶ χρήσιμος πολίτης. Ἐτελεύτησε δὲ περὶ τὸ 45 τῆς ἡλικίας του ἔτος, καταλιπὼν λύπην ἐπαισθητὴν τοῖς πᾶσι.

Μετὰ τινα δὲ καιρὸν μετέβη τὸ ἵππικὸν καὶ εἰς Ρεθύμνην. Ἀκροβολισμένον δὲ καὶ ἐνταῦθα τρεῖς καὶ τετράκις μετὰ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων, ἤλθαν κατὰ τὸν Νοέμβριον καὶ εἰς Γορτύνην, εἰς τῆς ὁποίας τὴν εὐρείαν πεδινὴν χώραν ἐπέδραμον συχνότερα οἱ Ἑρακλειῶται Τούρκοι ἐπιβλαβῶς, διὸ καὶ ἦτον ἐπάναγες νὰ περιστάλωσιν οὗτοι ὑπὸ ἀναλόγου δυνάμεως.

Ἐνωθὲν λοιπὸν κατὰ τὴν κωμόπολιν Πομπηζαν τὸ ἐπικουρικὸν μετὰ τοῦ Γορτυνίου ἵππικου, κατέστη τότε σοβαρώτερον εἰς τοὺς πολεμίους. Τοιοῦτον δὲ ὄν, καὶ ἐξορμήσαν δις καὶ τρεῖς, προέβη καὶ μέχρι τοῦ κατὰ τὴν Κνωσσὸν ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, ὅπου καὶ συνεκρούσθη ἰσχυρῶς μετ' αὐτοῦ, κατασταθὲν ἀξιόμαχον εἰς 100 περίπου ἐκλεκτοὺς ἵππέας, ὅπερ καὶ ἐπέφερε συχνὰ βλάβην πρὸς τοὺς πολεμίους.

Ἡ Γορτυνία εἶναι ἡ ἐπιτηδαιοτέρα ἵπποτρόφος γῆ διὰ τὰς πεδινὰς χώρας τῆς. Ἐνταῦθα καὶ ὁ πολυκτῆμων Κουρμούλης ἔτρεφε πολλοὺς ἵππους προτιμητέους τῶν λοιπῶν· διότι τοὺς ἐξήσκει ἐπιτη-

δείως καὶ περὶ τὸ ἵππηλατεῖν. Οἱ δὲ ἀγοράζοντες ἐκ τῶν ἵππων τούτων τοὺς ἀπεκάλουν καὶ μὲ τὸ ὄνομα «Κουρμούλης» ὡς διακεκριμένους ἐπὶ τῇ συνήθει παρὰ Κρησὶν ἵππηλασίᾳ. Ἐνεκὰ δὲ τῆς καθημερινῆς ταύτης ἐξασκήσεως ἀνεφάνησαν οἱ κάτοικοι αὐτῆς καὶ οἱ ἐπιτηδειότεροι ἵππεῖς, διὸ καὶ αὐτὸς ὁ μακαρίτης Κουρμούλης προκισθανθεὶς τὴν ἀνάγκην, ἐφρόντισεν ἐξ ἀρχῆς νὰ συστήσῃ τοιοῦτον ἵππικὸν ὡς καὶ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἰδομέν, ὑπερασπίσας ὅσον οἶόν τε τοὺς κατοίκους εἰς τὰς συχνὰς τῶν πολεμίων ἐκδρομάς. Διὸ, καὶ ἂν ἡ Διοίκησις τῆς Κρήτης ἐγνώριζε νὰ ὠφελήθῃ, ἤθελε σπεύσει ἐξ ἀρχῆς νὰ συστήσῃ σῶμα ἵππέων ἐκ τοιούτων ἀνδρῶν. Ἄλλὰ τοῦ πείρα καὶ πρόνοια τότε περὶ τὰ τοιαῦτα ;

Οὐδὲν λοιπὸν ἄξιον λόγου ἕτερον ἐπράχθη ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ καὶ εἰς Ἡράκλειον διότι ἀποσυρθέντων ὅλως διόλου πανταχόθεν τῶν πολεμίων περὶ τὸ φρούριον καὶ περιορισθέντων πλέον τοῦ ἔτους ἐκεῖθεν μὲν ὑπὸ τῶν Πεδιαδιτών, τῶν Λασιτιωτῶν καὶ Μιραμπελιώτων, τῶν ὑπὸ τὸν Γ. Μεζανόν, τὸν Ζ. Ἀποστολάκη καὶ Μ. Πουδούλην, τῶν ὑπὸ τὸν Γ. Βασιλείου, καὶ Μ. Καζάνην ὡς καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Λουτσάκη, τὸν Δ. Κόκκινον, τὸν Κ. Στακάκη καὶ Ν. Σαβόλαν, ἐντεῦθεν δὲ ὑπὸ τῶν Κωσσίων καὶ Ἀνωγειανῶν τῶν ὑπὸ τὸν Ζερβουδάκη καὶ Β. Σμπόκον ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Γορτυνίων, ἀψιμαχίαι μόνον καὶ ἐνέδραϊ συχναὶ ἐλάμβανον κατ' ἀλλήλων χώραν, καθ' ἃς ὅτε μὲν ἐβλαπτον, ὅτε δὲ καὶ ἐβλάπτοντο.

Ἐπολιόρχουν δὲ στενῶς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ τοὺς καταφυγόντας εἰς τὰ φρούρια Σπιναλόγκας καὶ Ἱεραπύτνου, οἱ μὲν Στιακοὶ οἱ ὑπὸ τὸν Ι. Κοντόν, τὸν Θ. Σπανόν, τὸν Σήφην Δεμιρτσάκη καὶ τὸν Ι. Μακρῆν, οἱ δὲ Ἱεραπύτνιοι καὶ Ἀρχάδες οἱ ὑπὸ τὸν Α. Συμιακόν, τὸν Φ. Τσαντηράκη, ὥστε ἅπασα ἡ Κρήτη τότε ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου μέχρι τοῦ δυτικοῦ διέκειτο ὑπὸ τὴν κυριότητα τῶν ἐλληνικῶν ὅπλων. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπε καὶ ὁ Ἄγγλος ιστοριογράφος Πάσλεϋνς ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐβέριζον τὸ 1828 καὶ 1829 ἀνενόχλητοι τὰ γεννήματά των, κύριοι ὄντες ὅλης τῆς Κρήτης. οἱ δὲ Τοῦρκοι ἠττημένοι ἦσαν κατάκλειστοι ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν φρουρίων. Ἄλλ' ἀπεδόθη δικαιοσύνη εἰς αὐτούς, οἵτινες εἶναι ἐπιδεικτικοὶ βελτιωτέρων ἡθῶν σύμφωνα μὲ τὸν αἰῶνα τῆς

προόδου καὶ τῶν φώτων ; Ἐδικαίωσαν ἐκ τοῦ ἐναντίου τοὺς ἡττη-
 μένους Τούρκους, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀναλλοιώτοι κατὰ τὰ ἦθη. Διὸ
 καὶ ἄς παρατηρήσῃ ἡ φιλόανθρωπος καὶ σοφὴ Εὐρώπη, ἥτις σπεύδει
 παντὶ σθένει νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸν πολιτισμόν,
 ὅποια κακὰ διαδραματίζονται καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ὑπ' αὐτῶν,
 καὶ ἄς στοχασθῇ ἂν εἶναι δυνατόν ποτε νὰ μεταβάλλῃ τὴν φύσιν
 τοῦ τίγρεως εἰς τὴν τοῦ προβάτου ἡμερότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ὁ Ν. Ρενιέρης Ἀντιπρόσωπος.—Διαιρέσις τοῦ Συμβουλίου εἰς ἐπιτροπὰς.—
 Περίοδος τοῦ Ρενιέρῃ μετὰ συμβουλῶν.—Ἡττα τοῦ ἑλλην. κ. ἰππικοῦ εἰς
 Γορτύνην.—Τὰ μετὰ τὸ πρωτόκολλον τῆς 3 Φεβρουαρίου.—Ἐπιηρέασεις
 Γάλλων ἀξιωματικῶν.—Συσκέψεις Κρητῶν περὶ τῆς καταστάσεώς των.
 —Αναφέρουν περὶ Γραμβούσης πρὸς τὸν Κυβερνήτην.—Ἀναφέρουν ἰκε-
 τικῶς πρὸς τοὺς συμμάχους καὶ πρὸς ἰσχυροὺς Ἀγγλοὺς καὶ Γάλλους.—
 Ἀγορεύσεις Ἀγγλων ὑπὲρ Κρήτης.—Προσκλητήριον Κρητῶν πρὸς ἅπαν-
 τας τοὺς Ἕλληνας.—Ἀπόπειρα περὶ καταλήψεως Γραμβούσης.—Ἀνα-
 κωχὴ Ρογδιᾶς.—Ἐγκαταλείπει τὴν Κρήτην ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέ νησις.—
 Οἱ Εὐρωπαῖοι βιάζοντο τοὺς Κρητας νὰ ὑποταχθῶν.—Οἱ Κρητες ζητοῦν
 τὴν προστασίαν.

Οἱ Κρητες καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Χαΐν δὲν ἔπαυσαν ζη-
 τοῦντες, ἐκ νέου κατὰ τὰ σῦνηθες Ἀφέντην, (οὕτως ἐκάλουν τὸν
 κατὰ καιρὸν γενικὸν Διοικητὴν) οὐδ' εἶχον λησμονήσει ὅσα ἐπά-
 θαινον ἐκ τῶν προηγουμένων. Δυστυχῆς, ὅστις προσμένει ἄλλον νὰ
 διευθετήσῃ τὰ τῆς οἰκίας του διὰ νὰ εὐροῇ, ἢ κατὰ τὴν κοινὴν
 παροιμίαν, «ἀλλοίμονον, ὅστις δὲν ἔχει νύχια νὰ ξυθῆ ὁ ἴδιος». Ταύτην τὴν ἀρχὴν παραγνωρίσαντες δυστυχῶς οἱ Κρητες, δὲν ὤμο-

νόησαν ἐξ ἀρχῆς Σφακιανοὶ καὶ οἱ λεγόμενοι Κατωμερίται (1) νὰ συστήσωσι πρέπουσαν καὶ δικαίαν Κυβέρνησιν, καὶ ὡς τέκνα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πατρίδος νὰ φροντίσωσιν ἐν ἀδελφότητι, τοῦ καιροῦ εὐνοοῦντος, ν' ἀρπάσωσι φρούρια καὶ νὰ ταπεινώσωσι τὴν ὄφρυν τῶν πολεμίων, ἀλλ' ἐζήτησαν πάντοτε ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ἄλλους νὰ τοὺς διοικήσωσι καλῆτερα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἠμποροῦσαν μόνον νὰ ὠφελῶνται, ἀλλ' ὄχι ποτὲ καὶ νὰ διοικῶνται προσηκόντως. Τέλος πάντων, ἂν οἱ Κρήτες ἐγνωρίζον τὰ συμφέροντά των, ἠδύναντο ἐξ ἀρχῆς νὰ κυριεύσωσι καὶ ὀχυρωτέρας θέσεις μὲ ὀλιγώτερον κίνδυνον καὶ μὲ ὀλιγωτέραν ζημίαν, παρ' ὅσιν ὑπέφεραν ἑκατονταπλασίως μετὰ ταῦτα, καὶ σὺν τούτοις τὸ ὀδυνηρὸν τέλος τῆς ἀποτυχίας των. Ὅστις δὲν κινδυνεύει ἀπαξ ἀποφασιστικῶς, δυσκόλως ἢ καὶ παντάπασιν ἀπαλλάσσεται τῶν κινδύνων.

Εἶδομεν ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν κεκλημμένων νὰ διοικήσωσι τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης, περιέπεσαν ἐξ ἀγνοίας ἄτοπα, μὴ γνωρίζαντες ἢ καὶ παριδόντες νὰ συμβουλευθῶσι τὸν τόπον, ἄλλοι δὲ καὶ ἐκ παραφόρου ὀρμῆς ἠρέθισαν ἀντὶ νὰ κατευνάσωσι τὰ ἐπιτόπια πάθη. Τί δὲ συνέβη ἐξ ὅλων τούτων; Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἀπέτυχον ὡς ἐκ τῆς λυπηρᾶς ἀτυχίας τῆς ἐλλείψεως ἱκανοῦ ἀνθρώπου, ἵνα διευθύνῃ ὡς εἰκὸς τὴν μεγάλην τῶν Κρητῶν ἐπανάστασιν. Ἀπέτυχον δὲ μετ' αὐτῶν καὶ οἱ Κρήτες, ἀλλὰ τὸ δυστύχημα ἔπεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν μόνων τῶν Κρητῶν!

Ἐπῆρχεν ὁμως τότε ἡ ἀνάγκη ἔτι, εἰς ἣν καὶ ὑπήκουσαν πάλιν οἱ Κρήτες, διὰ νὰ φαίνεται μέχρι τέλους ἀναπόσπαστος καὶ ἡ Κρήτη τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος καθὼς εἶχεν ἀποφασισθῆ καὶ εἰς τὰς ἐθνικὰς συνελεύσεις· διὰ τοῦτο ἔσπευσε τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον νὰ ἐξαποστείλῃ καὶ τότε τὸν Γρηγόριον Σαουνάτσον μὲ ἀναφορὰν πρὸς τὸν Κυβερνήτην, δι' ἧς τὸν παρεκάλει νὰ διορίσῃ ἀντιπρόσωπόν του εἰς τὴν Κρήτην Ἑλληνα νουνεχῆ. Δὲν ὑπῆρχον τότε πλέον αἱ ἀνάγκαι τῶν μαχῶν ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως εἰς ἣν εἶχον περιέλθει οἱ Τοῦρ-

1) Οὕτως ἀπεκάλουν οἱ Σφακιανοὶ τοὺς κατοίκους ὅλων τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, αὐτοὶ δ' ὠνομάζοντο Ἀνωμερίται πρὸς διάκρισιν τῶν λοιπῶν, ὡς αἰκοῦντες τὰ ὑψηλὰ Λευκὰ ὄρη.

και ὡς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν, ἐχρειάζετο δὲ μόνον νοήμονος ἀνδρός, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία ὄχι μόνον νὰ συνδέῃ τὴν ἀγωνιζομένην ἔτι Κρήτην μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐμψυχώσῃ καὶ νὰ διατηρῇ τὸν λαὸν ἐν εὐταξίᾳ καὶ ἁρμονίᾳ· διότι καὶ αἱ ἐλπίδες δὲν εἶχον ἐκλείψει ὅλως διόλου ἔτι ἀπὸ τοῦς Κρητας, οἵτινες καὶ ἐνεκαρτέρουον ἡρωϊκῶς εἰς τὰ παθήματα, καθ' ὅσον μάλιστα ἔβλεπον προσδεύοντα τότε καὶ τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον τῆς Ρωσσίας τίς οἶδεν, ἔλεγον, ἐὰν καὶ δι' αὐτοὺς μετῴκη ἐπὶ τὸ εὐμενέστερον ἐκ τυχαίων περιστάσεων ἢ κατ' αὐτῶν δικαστικῆ τῶν Συμμάχων ἀπόφασις :

Φθάσας λοιπὸν ὁ ρηθεις Σαουνάτσος εἰς Ναύπλιον, ἐπαρουσιάσθη πρὸς τὸν Κυβερνήτην ἐπιδοὺς αὐτῷ τὴν ἀναφοράν, οὗτος δὲ τὸν ἔπεμψε πρὸς τὸν παντουργὸν τότε Βιάρον. Τί δὲ ἀπεκρίθη ἀντὶ πάντων οὗτος ; Ἐπέπληξεν αὐστηρότατα κατὰ πρόσωπον τοῦ ἀπεσταλμένου τοὺς Κρητας ἅπαντας ὑπερασπιζόμενος τὸν Χαῖν, ἀπειλήσας καὶ τινὰς τῶν συμβούλων, (1) καὶ ἕτερα τοιαῦτα παρόμοια. Δὲν ἐδυσκαλεύθη ὁμως καὶ ὁ Σαουνάτσος νὰ τῷ ἀπαντήσῃ θαρραλέως τότε. «Ὅτι τοῦ ἀντιπροσώπου ἐκείνου ἡ διαγωγὴ κατέστη «σκανδαλώδης καὶ ἀφόρητος εἰς τὴν Κρήτην, ὥστε ἀντὶ νὰ ὠφελῇ «μᾶλλον ἔβλαπτε. Παρακαλεῖται δὲ ἡ Σ. Κυβέρνησις νὰ τὸν ἀντι-«καταστήσῃ δι' Ἑλληνὸς τινος καταλλήλου εἰς τὰς παρούσας δεινὰς περιστάσεις». Τοιαῦτα εἶχεν ἐκφράσει καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Κυ-

(1) Ὀνομαστὶ δὲ ἔλεγε συχνὰ τὸν Ν. Οἰκονόμον. Καὶ ὅτε εἶχον σταλῆ πρότερον ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ὁ Ἰωάννης Πλάζιος Λακκιώτης, ὁ Γεωργίος Φαφούτης Ἀποκορωνίτης καὶ Γεώργιος Κορνήλης Γορτύνιος διὰ νὰ πληροφρηθῶσι καὶ ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος τοῦ Κυβερνήτου περὶ τῆς πατριδος τῶν ἀποῦ ἤρχισαν νὰ ἔρχονται ἀλλεπαλλήλως τὰ περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλα, μὲ πολλὴν πικρίαν ἐξεφράσθη καὶ τότε ὁ Βιάρος ἔμπροσθέν τῶν κατὰ τινῶν ἀτόμων, οἱ δὲ ἐπαναληπτικοὶ περὶ τούτων λόγοι του ἀπέβλεπον διὰ νὰ τοὺς ἐρεθίσῃ ὥστε νὰ κακοποιήσωσιν ἐκείνους, ἐὰν ὁ ἀρχαϊκὸς Πλάζιος δὲν τὸν ἀπεστόμονε μὲ τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν. «Ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅλους αὐτοὺς ὡς κηλοὺς πατριώτας.» καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

βρήτης ὑπὲρ τοῦ Χαίν πρὸς τὸν Δανέζην (1) καὶ ἄλλους τινὰς Κρήτας παρουσιασθέντας πρότερον διὰ νὰ τὸν παρακαλέσωσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος των. Παρουσιασθεῖς δὲ ὁ ἀπεσταλμένος καὶ δεῦτερον καὶ τρίτον πρὸς τὸν Βιάρον, ἤκουσε καὶ ἀπήντησε τὰ αὐτά.

Συγκατατεθεὶς λοιπὸν ὁ Κυβερνήτης, ἔστειλεν εἰς Κρήτην τότε ἀντιπρόσωπὸν τοῦ τὸν γέροντα Νικόλαον Ρενιέρην Κρήτα, σύμβουλον δὲ τούτου συναπέστειλε Δημήτριόν τινα Δενδρινόν. Κατῆλθε λοιπὸν οὗτος περὶ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου εἰς τὸν ὄρμον Βαλῆ τοῦ Αὐλοποτάμου, ὅπου τὸν ὑπεδέχθησαν ὅλα τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου καὶ πολλοὶ παρευρεθέντες στρατιωτικοί, συνοδεύσαντές τον καὶ μέχρι τοῦ χωρίου Μαργαριτῶν. ἦτοι τὴν ἔδραν τοῦ Συμβουλίου. Δὲν ἐπροσδόκουν βεβαίως οἱ Κρήτες ἀπὸ τὸν Ρενιέρην πολλά, διότι οὔτε ἡ πολιτικὴ θέσις τῆς Κρήτης ἦτον ἤδη εἰς κατάστασιν ν' ἀπαιτῆ στρατιωτικὰς ἐργασίας, οὔτε ἡ ἡλικία του ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ δεικνύῃ τὴν ἀπαιτουμένην δραστηριότητα, ἀλλὰ τούλά-

(1) Ὁ Ἐμμανοὺλ Δανέζης ἦτον πολίτης τῆς Κυδωνίας· νέος δ' ὢν ἀπεδήμησεν εἰς Σμύρνην, κάκειθεν μεταθὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀνέπτυξε τῷντι σπάνιον πνεῦμα ἐμπορικόν, ἀπολαύσας ἐκ τούτου ὑπόληψιν νοήμονος καὶ τιμίου ἀνδρός. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 παρ' ὀλίγον νὰ γείνη καὶ αὐτὸς ἐκεῖ θῦμα τῆς ὀμότητος τῶν Τούρκων, τὸν ὁποῖον ἐπροστάτευσε παντὶ σθένει ὁ Ρῶσος φιλόθρωπος καὶ φιλέλλην πρέσβυς Στρογανῶφ, ἐξορισθέντα τότε εἰς Μαγνησίαν τῆς Ἀσίας. Διὰ μεσιτείας δὲ πολλῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνεκλήθη ὁ Δανέζης τὸ 1826, ὑπ' ἐγγύησιν, κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἦλθεν εἰς Σύρον πρὸς ἐμπορείαν. Τῷ 1829 ἐκλέχθη πληρεξούσιος τῶν Κρητῶν εἰς τὴν ἐν Ἀργεῖ συνέλευσιν, δὲν ἠθέλησεν ὅμως νὰ λάβῃ μέρος ὡς καὶ ἄλλοι πληρεξούσιοι ἀπαρεσκόμενοι εἰς τὸν τρόπον τῆς συγκροτήσεώς της τότε, ἀν καὶ ἤκουοντο οἱ λόγοι του ἐν Ἀργεῖ ὡς ἐμφαίνοντες πείραν καὶ πολιτικὴν σύνεσιν. Ὁ ἀνὴρ ἦτο τῷντι χρήσιμος πολίτης διὰ τὰς γνώσεις του, καὶ φιλόπατρις. Ἀσθενήσας δὲ μετὰ τὴν συνέλευσιν, ἀπέβίωσεν ἐν Αἰγίνῃ, τὸν ὁποῖον ἐπεσκέφθη κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς του καὶ ὁ Καποδίστριας, πρὸς ὃν οὐδὲν ἄλλο εἰπὼν, ἢ συστήσας θερμῶς τὴν φροντίδα περὶ ἐλευθερώσεως τῆς προσφιλοῦς του Κρήτης, ἐξέπνευσεν εὐθὺς μετὰ τοὺς τελευταίους τούτους λόγους, ζῆσας περὶ τὰ 66 ἔτη.

χιστον τὸ Συμβούλιον εἶχε τὴν εἰλικρινῆ σύμπραξιν ἐκείνου, εἰς ὅ,τι ἀπῆται ἡ κρίσιμος ἐκείνη περίστασις ὡς Κρητὸς γνησίου ὄντος καὶ ποιοῦντος καὶ αὐτοῦ μὲ τὴν αὐτὸν ζῆλον τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς του.

Ἄμα δὲ φθάσας αὐτος, ἐξέδωκε διακήρυξιν, δι' ἧς προέτρπε τοὺς πάντας εἰς ὁμόνοιαν. ἐνθαρρύνων αὐτοὺς νὰ ἐγκαταρῶσι, τοὺς ἐξέφραζε δὲ χρηστὰς ἐλπίδας καὶ περὶ τῆς ἐπιτυχίας των ὡς ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ Κυβερνήτου, ἣν καταβάλλει ὑπὲρ τῆς Κρήτης. Οἱ δὲ Κρήτες ἐν γένει ἀπέδιδον σέβας πρὸς ἐκεῖνον, ἀκροῶμενοι ὑπερηδέως τοὺς λόγους του, καὶ τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον τὸν ἐκάλεσεν ἀμέσως καὶ πρόεδρόν του. Ὁ Νικόλαος Ρενιέρης κατήγετο ἐκ τῆς πόλεως Κυδωνίας (1). ἀπολαύων παρ' ἄσπιν ὑπόληψιν ἐναρετοῦ ἀνδρός.

(1) Κυρίως ἡ καταγωγὴ τοῦ Ρενιέρου ἦτον ἐκ τῶν Ρουματων χωρίου τῆς Κυδωνίας, μετοικίσαντος ἐν τῇ πόλει ἐκ νεανικῆς ἡλικίας. Ἡ τύχησε δὲ νέος ὢν νὰ παιδευθῆ καὶ τὴν τότε περιορισμένην παιδείαν, ἀλλ' ὡς ἐκ ταύτης λαβὼν κλίσιν, ἀπῆλθε καὶ εἰς Εὐρώπην, διδασθεὶς κατὰ τι καὶ τὴν ἰατρικὴν εἰς Παταύιον. Ἐξασκῶν δὲ τὴν ἐπιστήμην ταύτην μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς Κρήτην, ἀπέκτησεν ὑπόληψιν καὶ παρὰ τοῖς Ὁθωμανοῖς καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν. Ἄν καὶ οἱ Ὁθωμανοὶ ἐν γένει ὑπελήπτοντο παρὰ πάντας κατὰ τι τοὺς ἰατροὺς παντοῦ, ὁ Ρενιέρης ὅμως δὲν ἀπέφυγε καὶ πολλοὺς διωγμοὺς τῶν ἀτιθάσων Τούρκων τῆς Κρήτης, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐπισκεπτόμενος καὶ ἰατρικῶς εἶδιδε μᾶλλον ἢ ἐλάμβανεν ἀμοιβὴν τῶν ἐπισκέψεων του διὰ νὰ τοὺς δυσωπῆ. Μικροῦ δὲ εἰδέθησε νὰ γείνη καὶ αὐτὸς σὺν γυναίξει καὶ τέχναις ὡς καὶ τόσσι ἄλλοι θῦμα τῆς ἀπανθρωπίας των εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως, ἐὰν δὲν ἐπρολάμβανεν ὁ ἐν Κυδωνίᾳ πρόξενος τότε Ἀγγλος Κηπογράφος φίλος του, καὶ φίλος τῆς ἀνθρωπότητος, ὅστις ἔσωσε καὶ ἄλλους πολλοὺς, καθὼς καὶ ὁ τῆς Γαλλίας νὰ τοὺς μεταφέρωσι κρυφίως διὰ λέμβου εἰς Κύθηρα, ὅτε διήρπασαν καὶ ἄπασαν τὴν περιουσίαν του. Ὁ Ρενιέρης δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς πατρίδος του κατ' ἀρχάς, ὡς καταπτοηθεὶς. Προσκληθεὶς ὅμως τὸ 1826 ἐκ τῆς ρηθείσης νήσου ἀντιπρόσωπος τῶν Κρητῶν εἰς τὴν ἐν Τροιζίνι συνέλευσιν, ὑπήκουσεν. Ἀπεδείχθη δὲ ὑπ' αὐτῆς παμψηφεί καὶ πρόεδρος τῆς συσταθείσης τότε βουλῆς τῶν

Ἐκτοτε ἀνεπτύχθη ἐν Κρήτῃ νέα δραστηριότης, οἱ δὲ ἄνθρωποι τοῦ ἀγῶνος ἐπέειθοντο εὐχαρίστως εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ γηραιοῦ συμπολίτου των, ἐλπίζοντες μεταβολὴν τῆς τύχης των. Διωρίσθησαν δ' ἀμέσως τρεῖς ἐπιτροπαὶ σύμφωνα μὲ τὴν τμηματικὴν διαίρεσιν τῆς Κρήτης, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν περιελάμβανε τὸν Πρωτοπαπᾶν Σφακίων Γεώργιον, τὸν Ἀναγνώστην Γιαννακάκη καὶ Φραντσέσκον Λιμπρίτην· ἀποποιηθέντων ὅμως τῶν δύο πρώτων, διωρίσθησαν ἀντ' αὐτῶν ὁ Ἀντώνιος Κοκκαλάκης Λακιώτης, καὶ ὁ Γεώργιος Κριτοβουλίδης Ἀποκορωνίτης· ἡ δὲ ἐπὶ τῶν περὶ τὴν Ρεθύμνην ἐπαρχιῶν συνέκειτο ἐκ τοῦ Μιχαὴλ Χιονάκη Ρεθυμνίου, Ἀρτεμίου Περάκη Κουμιώτου καὶ Σταύρου Βαρούχα ἐκ τοῦ Ἀμαρίου, καὶ ἡ τῶν ἀνατολικῶν ἐκ τοῦ Ν. Οἰκονόμου, Γ. Γ. Κονδύλη, Ἀγγέλου Παλαιολόγου καὶ Β. Μιαούλη Κασίου.

Καθήκοντα δὲ τῶν ἐπιτροπῶν ἦσαν, νὰ ἐπιτηρῶσιν ἐκ τοῦ σύγγενης τὰ πολεμικὰ κινήματα, νὰ ἐνοικιάζωσι τὰς προσόδους, νὰ ἐκποιῶσι φθαρτὰ τινα κτήματα κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 2748 ψήφισμα τοῦ Συμβουλίου, καὶ νὰ φροντίζωσιν ὅσον οἶδν τε περὶ τῆς τακτικωτέρας τῶν δημοσίων προσόδων εἰσπραξέως, ἐπὶ σκοπῷ νὰ παραμθεύωνται ἐκ τούτων τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα· τὴν δὲ ρηθεύσαν πρᾶξιν διηύθυνεν ὁ ἀντιπρόσωπος πρὸς τὸν Κυβερνήτην διὰ νὰ τὴν ἐγκρίνη.

Καὶ κατὰ μὲν τὰ δυτικὰ μέρη ἐνήργησεν ἡ ἐπιτροπὴ ὅ,τι ἦτο δυνατόν εἰς τὰς περιστάσεις ἐκεῖνας, προστατευομένη καὶ ὑπὸ τῶν

Ἑλλήνων, ὑποδεχθεὶς ὡς τοιοῦτος τὸν Ἰανουάριον 1828 καὶ τὸν Κυβερνήτην εἰς Αἴγινα. Ἐτιμήθη δ' ἐν τῇ μεταξὺ καὶ μὲ ἄλλας δημοσίους ὑπηρεσίας, ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας ἀπεδείχθη καὶ γερουσιαστὴς τὸ 1843, ἀποβιώσας τοιοῦτος τὸ 1848 πλήρης ἡμερῶν. Ὁ Ρενιέρης εἶχε χαρακτῆρα ἥπιον, ἦτον μιμητὴς τῶν καλῶν, καὶ ἀγαθὸς πατριώτης, διὸ καὶ αὐτοπροαιρέτως ἔμεινε διάδοχος τοῦ μακαρίτου Γερακᾶκη, προστατεύων τὸ ἐν Κυδωνίᾳ ἑλλ. σχολεῖον καὶ ἄλλα δημόσια καταστήματα, καθ' ὅσον ἐσυγχώρου αἱ τότε δειναὶ περιστάσεις τῆς κατασπαρασσομένης ὑπὸ τῆς τυραννικῆς πατρίδος του, καὶ ἠμπόρσει κατὰ τι μὲ κίνδυνον τῆς ἰδίας ζωῆς καὶ νὰ τὰ διατηρήσῃ διὰ τῆς ὑπολήψεώς του.

όπλαρχηγῶν Β. Χάλη, Γ. Δαμινοῦ, Ι. Κούμη καὶ Δρακονιανοῦ, ἐκποιήσασα καὶ τινα φαρτὰ, τῶν ὁποίων τὸ τμήμα ἐπλήρωσαν εὐχαρίστως οἱ ἀγορασμαι δι' ἀγάπην τῆς πατρίδος πρὸς ἐξοικονομησὴν τῶν κατεπειγουσῶν ἀναγκῶν τῆς, καὶ τοὶ ἀμφιβαλλομένης τῆς μελλούσης τύχης τῆς.

Ἡ δὲ τῶν ἀνατολικῶν ἐφάνη μᾶλλον ἐπιχειρηματικὴ, ὡς περιλαμβάνουσα καὶ τὸν ἐνεργητικώτατον Οἰκονόμον· διότι ἅμα φθάσασα εἰς Μινῶαν, ὅχι μόνον ἐνησχολήθη καὶ αὐτὴ περὶ τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ τὸ στρατιωτικὸν πνεῦμα διήγειρεν εἰς ἀμιλλαν, διὸ καὶ συνεκρότησαν φιλοτίμως καὶ μάχας τινάς, οἱ ὑπὸ τὸν Πεζάνον, τὸν Ζ. Ἀποστολάκην, τὸν Μ. Λουλοῦδην, τὸν Βασιλακογιώργην, τὸν Καζάνην, τὸν Γ. Λουτσάκην, Κ. Στακάκην καὶ Δ. Κόκκινον καὶ ἄλλους μὲν Τούρκους ἐξεδίωξαν χαρακωμένους εἰς ὄχυρά μέρη, ἄλλους δὲ καὶ κατέκαυσαν περιορίσαντες στενωτέρον εἰς Ἡράκλειον. Καὶ οὗτοι μὲν ἐξ ἀνατολῶν τῆς ρηθείσης πόλεως ταῦτα ἐπραττον, οἱ δὲ περὶ τὸν Π. Ζερβουδάκην, τὸν Β. Σμπόκον, τὸν Ν. Μαλικούτην, τὸν Α. Ψωμαδάκην, καὶ Στυλ. Χατζιδάκην, ὡς καὶ οἱ περὶ τὸν Α. Καρατάρην καὶ Δ. Λιμπρίτην ἐκ δυσμῶν διὰ τῶν συχνῶν ἐπιθέσεων καὶ ἀκροβολισμῶν ἔβλαπτον διαφοροτρόπως τοὺς πολεμίους.

Ἄλλοι δὲ τῶν στρατιωτῶν ἀμιλλώμενοι καὶ αὐτοί, ὡς οἱ περὶ τὸν Ι. Κοντόν, τὸν Α. Συμιακὸν καὶ Φ. Τσαντηράκην, ἀπέκλεισαν ὀλοτελῶς καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ τῆς Σπιναλόγκας καὶ Ἱεραπύτνου φρούρια τοὺς Τούρκους τῶν μερῶν ἐκείνων, ὅθεν καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἐξέλθῃ. Καὶ οὕτως, ἂν καὶ ἔβλεπον οἱ Κρήτες ἀποχωριζομένους ἑαυτοὺς πάντοτε τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν διὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν ἰσχυρῶν, ἐπέμενον νὰ παραδοθῶσιν ὑπ' αὐτῶν νικηταὶ τοῦλάχιστον εἰς τὴν δευτέραν ὑποδούλωσιν!

Ὁ Οἰκονόμος (1) θέλων ν' ἀνταμείψῃ τοὺς στρατιώτας δι' ἣν ἔδει-

(1) Ὁ Ν. Οἰκονόμος ἦτον ἐκ τοῦ Βενεράτου κωμοπόλεως τῆς Κνωσσοῦ. Εἶχε δὲ μάθει ὀλίγα γράμματα εἰς Ἡράκλειον, καθεῖθεν ἀποδημήσας νέος πρὸς ἐμπορίαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, προσεκολληθῆναι τῷ προεστώτι τοῦ ἐκείσε μετοχίου τοῦ Σινᾶ. Διδῶν δ' ὁ προεστὼς οὗτος ζωηρότητα εἰς τὸν νέον, καὶ ἐξάσκησιν τινα περὶ τὸ

ξαν άνδριαν και προθυμιαν. εϋσστησεν εις τὸ Συμβούλιον προβιβασμούς τινων. Ἀπέδωκε λοιπὸν τότε αὐτὸ τῇ συναίνεσει και τοῦ ἀντιπροσώπου και εις ἄλλους μὲν ἀναλόγους στρατιωτικὸς βαθμούς· διότι ὁ Κρῆς στρατιώτης δὲν εἶχεν ὡς και ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πολλάκις εἶπομεν ἄλλην ἀμοιβὴν εἰμὴ τὸν βαθμὸν αὐτόν, ὃν ἐθεώρει δεῖγμα τῆς ἀνδρίας και φιλοτιμίας του· τὸν δὲ Γ. Πεζανὸν

καλλιγραφεῖν, τὸν ἀπέστειλε μετὰ καιρὸν και εις αὐτὸ τὸ Σινᾶ, ὅπου τὸν μεταχειρίζετο ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸ μοναστήριον ὡς γραμματέα. Δύο δὲ ἢ και τρία ἔτη πρὶν τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχε τῷ δοθῆ ὡς ἀμοιβὴ τῶν ἐκδουλεύσεών του ἡ οικονομικὴ διεύθυνσις τοῦ ἐν Κυδωνίῃ τῆς Κρήτης κατὰ τὸ χωρίον Περβόλια μετοχίου τοῦ ρηθέντος μοναστηρίου. Ἐπελθούσης ὁμως τῆς ἐπαναστάσεως 1821, καταλιπὸν τὰ πάντα ὡς ἀμύητος και τῶν μυστηρίων τῆς, κατέφυγεν εις Λουτρὸν τῶν Σφακιῶν, διακινδυνεύσας και αὐτὸς περὶ τῆς ζωῆς. Ἐκεῖσε ὁμως ἔλαβε παρευθὺς ἕνεκα τῆς ικανότητός του μέρος εις τὰ περὶ ἐπαναστάσεως συμβούλια και ἐνέργεια δραστηριαν. Περιττὸν νομίζομεν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅσας ὑπηρεσίας ἐπέσφερεν ὁ Οἰκονόμος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνος πρὸς τὴν πατρίδα· διότι ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι ἐκθέτονται τὰ καθέκαστα, ὅπου ἐξεικονίζεται ἀρκούντως και ἡ φιλοπατρία τοῦ ἀνδρός. Ἐκτὸς δὲ τούτων, ἐστάθη και ἀντιπρόσωπος τῶν Κρητῶν εις τὴν βουλὴν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ 1826 μέχρι τοῦ 1828, ὡς και εις τὰς ἐθνικὰς συνόδους τῆς Τροιζῆνος και τῆς Προνοίας. Ὁ Οἰκονόμος ἦτον χρήσιμος πολίτης, ἀφιλοκερδῆς, νοήμων, ἐνεργητικώτατος και εὐλικρινῆς τόσο πρὸς τὴν πατρίδα, ὅσον και πρὸς τοὺς ἰδίους φίλους, ὅστις εἶχεν ἐξασκηθῆ ἀρκούντως και τὸ δημολογεῖν ἐν Κρησίῃ, ἀπολαύσας δι' ὅλα ταῦτα δικαίαν ὑπόληψιν. Ἄν δὲ ἦτον και κατὰ τι ἐπιθετικὸς ὡς οὐχ ὀλος, ἐμετρίαζε και τὸ ἄτοπον ταῦτο ἢ ταχεῖα μεταμέλειά του· ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶχεν ἔλθει και εις ἔριδας με τοὺς κατὰ καιρὸν διοικητὰς, μὴ ἀνεχόμενος τὰς παρεκτροπὰς των· διότι πάντοτε εἶχε παρ' αὐτοῖς και τὸν βαθμὸν Γ'. Γραμματέως, ἀποδιδόμενον αὐτῷ ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του. Τσιούτος ἦτον ὁ Οἰκονόμος. Ἀπεβίωσε δὲ αὐτός εις Ναύπλιον τῇ 17 Ἰανουαρίου 1833 πενέστατος, μὴ ἔχων οὐδὲ τὰ πρὸς ἴασι κἀν ἀπολύτως ἀναγκαῖα τῆς ὀλιγοήμερου ἀσθενείας του, ἀν και τὸν ἐκκολόγουν τινὲς ἀκρίτως ὡς σφετεριστὴν και αὐτὸς ὁ ἴδιος Κυβερνήτης. Ἦγε δὲ τότε τὸ 46ον περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του.

ἀπέδειξε χιλιάρχον ὡς εἶχεν ἀποδείξει τοιοῦτον καὶ τὸν Στρατὴν Δεληγιαννάκην, στρατοπεδεύοντα ἐναντίον τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων εἰς τὸ μοναστήριον Ἀρκάδιον· διότι ἀμφότεροι οὗτοι ἦσαν ἀρχηγοὶ δραστήριοι, ἀνδρείοι πολεμισταὶ καὶ φιλοπάτριδες. ὁ μὲν ἐκ τοῦ χωρίου Πεζάνες τῆς Χερρονήσου καταγόμενος, ὁ δὲ Δεληγιαννάκης ἐκ τοῦ Ἀσφένδου τῶν Σφακίων. Τοιαῦτα τὰ κατὰ τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης γεγόμενα ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ.

Οὐδὲν ὅμως ἄξιον λόγου εἶχεπραχθῆ τότε κατὰ τὴν Ρεθυμνίαν καὶ Κυδωνίαν· διότι καταπολεμηθέντες οἱ πολέμιοι τῶν μερῶν τούτων μᾶλλον τῶν λοιπῶν, εἶχον ἀποκάμει ἤδη, ὥστε οὐδὲ ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων, ἐξήρχοντο πρὸς πόλεμον ἐκτὸς τινῶν ἐνεδρῶν καὶ ἀκροβολισμῶν ἀσημάντων, οἱ ὅποιοι συνέβαινον καὶ ἐνταῦθα. Καὶ οὕτως ἐτελεύτα τὸ ἕνατον τοῦ Κρητικοῦ πολέμου ἔτος.

Κατὰ δὲ τὸ ἐπίον ἐγένοντο συγκρούσεις τινές κατὰ τὸν Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον εἰς Γορτύνην καὶ Κνωσσὸν μεταξύ τῶν δύο ἱππικῶν καὶ πεζικῶν, προσελθούσαι ἐξ ἐνεδρῶν μᾶλλον ἀλλ' ἀνευ σημαντικῆς βλάβης εἰς ἀμφοτέρω τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη.

Εἰς δὲ τὴν Ρεθύμνην ἀντέκρουσαν ἐπιτυχέστερα κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τὰς τολμηρὰς ἐξόδους τῶν Τούρκων φονεύσαντες καὶ αἰχμαλωτίσαντες καὶ τινάς.

Ὅμοιως καὶ οἱ ἐν Κυδωνίᾳ ἐνεργητικοὶ Σελινιώται ἐπιπίπτοντες αἰφνιδίως κατὰ τῶν πολιορκούντων, ἐβλαπτον καὶ ἐβλάπτοντο· διότι οὐδ' ἐνταῦθα συνεκροτοῦντο τοῦ λοιποῦ μάχαι ἐκ τοῦ συστάδην.

Ἀρξάμενον δὲ τοῦ Μαρτίου, παραλαβὸν ὁ ἀντιπρόσωπος καὶ πρόεδρος Ρενιέρης ἐκ τῶν συμβούλων τὸν Γ. Σακδόραφον, Κ. Κριτοβουλίδην καὶ Ι. Σηεφανάκην, συνακολουθούντας καὶ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Γ. Τσουδεροῦ, περιῆλθε τὰς ἐπαρχίας Ἀμαρίου καὶ Λάμπης, κάκειθεν ἦλθε καὶ εἰς Πομπήλιαν τῆς Γορτύνης πρὸς ἐπιθεώρησιν τοῦ σταθμεύοντος ἐκεῖσε ἐπικουρικοῦ ἱππικοῦ. Συνεβούλευσαν οὗτοι τότε τοῖς πᾶσι τὰ εἰκότα, παραινέσαντες αὐτοὺς νὰ ἐγκατερῶσι, καὶ τοῖς ἐσύστησαν ὡς μεγαλειτέραν ἀνάγκην τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἐπικούρων πεζῶν καὶ ἱππέων διὰ τὴν ἀπορίαν τοῦ κοινῆς ταμείου, ὅτε καὶ προσέφερον προθύμως κατὰ δύναμιν ἕκαστος, καὶ τοὶ ἀβέβαιοι περὶ τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεώς των.

Διαμείναντες δὲ οἱ περὶ τὸν Ρενιέρην ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὴν ρηθεῖσαν κωμόπολιν τῆς Γορτύνης, ἐτακτοποιήσαν κατὰ τι καὶ τὰ ἐκεῖ πράγματα, ὁπόθεν ἀνεχώρησαν κατὰ τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἐπανελθόντες εἰς Μαργαρίτας τὴν ἔδραν τοῦ Συμβουλίου.

Μετὰ παρέλευσιν δὲ 3 ἢ 4 ἡμερῶν κατὰ τὴν νύκτα τῆς β'. ἢ γ'. τῆς διακαινησίμου ἡμέρας, ὅτε οἱ Τοῦρκοὶ ἐνόμιζον, ὅτι οἱ ἀντιπαλοὶ τοῦ ἔμελλον νὰ τραπῶσιν εἰς τὰς ἐπὶ τῶν ἑορτῶν συνήθεις εὐωχίας, ἐξορμήσαντες τοῦ Ἑρακλείου 500 περίπου ἰππεῖς καὶ πεζοί, καὶ διαλαθόντες τὰς μεταξὺ ἑλλ. φυλακὰς, ἔφθασαν δρομαῖοι ἐν σκότει εἰς πεδινόν τι χωρίον τῆς Γορτύνης Χάρακας ὀνομαζόμενον, ὅπου καὶ ἐκρύφθησαν. 25 δὲ ἢ 30 ἐξ αὐτῶν καλπάσαντες τὴν ἐπομένην αὐγὴν ἐν τῷ πεδίῳ, ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν Πομπητῆαν, ἣ δὲ σκοπὸς αὐτῶν ἦτο νὰ ὑποσκελίσωσι τὸ ἐλληνικὸν ἰππικὸν ὡς καὶ ἐπέτυχον.

Ἐπειδὴ ἅμα ἰδόντες ἐκείνους οἱ Ἕλληνες ἐπερχομένους μακρόθεν, μὴ προνοήσαντες περὶ τῆς ἀπάτης, ἰππεύσαντες ἐν τῷ ἅμα Κρήτες καὶ ἐπίκουροι ἕως 50 ἐκ τῶν παρόντων, ἔδραμον κατ' αὐτῶν. Οἱ δὲ ἀμαχητὶ ἐπιστραφέντες, ἐπορεύοντο ἀπατηλῶς μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν Χάρακαν, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες ἐδίωξαν κατὰ πόδας μὲ πολλὴν ὀρμὴν, ὥστε προφθάσαντες ἐφόνευσαν καὶ δύο ἐξ αὐτῶν πλοσίον τοῦ χωρίου. Περιέπετον λοιπὸν καὶ αὐτοὶ οὕτω λεληθότως εἰς παγίδα· διότι ἐξορμήσαντες ἐκεῖθεν ἀμέσως οἱ κεκρυμμένοι, ἔπεσον ἐπ' αὐτοὺς πολυπληθέστεροι καὶ τοὺς περιεκύκλωσαν, φονεύοντες οὗτοι τότε καὶ φονευόμενοι ὑπ' ἐκείνων· διαξίφισάμενοι δὲ τινες τῶν Ἑλλήνων, ἠδυνήθησαν νὰ ὑπεκφύγωσι· διότι δὲν ὑπελείπετο εἰς αὐτοὺς ἤδη περιστοιχισμένους ὄντας ἄλλη πρὸς σωτηρίαν διέξοδος εἰμὴ ἡ φυγὴ.

Διέφυγον λοιπὸν τότε 15—16 ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Τσομπάνος καὶ ὁ Παλάσκας ἐκ τῶν ἐπικούρων, ἐκ δὲ τῶν Κρητῶν ὁ Ψωμαδάκης καὶ ὁ Λαδοῦκος· διότι ὁ μὲν Λέκκας ὁ πολλάκις καὶ ὡς ἵππομάχος ἀριστεύσας, διωκόμενος κατὰ πόδας ὑπὸ πολλῶν ὡς ἀναγνωρισθεῖς, ἐρρίφθη ὡς ἐκ τῆς ὀρμῆς μετὰ τοῦ ἵππου του εἰς παρατυχόντα χάνδακα, τὸν ὅποτον φθάσαντες κατεκρεοῦργησαν, ἀφού

πρῶτον καὶ ἐκεῖνος ἐφόνευσε δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν διωκτῶν. Διωκόμενος δ' ὡσαύτως καὶ ὁ Μαλικούτης μετ' ἄλλων 9 μὴ Κρητῶν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς παρακειμένην ἐκκλησίαν, περιλεισθεῖς ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Ἀντίσχον μὲν καὶ οὗτοι ἀντικρούοντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν καρτερικῶς τὴν ἐχθρικὴν προσβολήν, βιασθέντες δ' ἐπὶ τέλους παρεδόθησαν ἐπὶ τῇ ἐνόρκῳ διαβεβαιώσει τῶν πολιορκούντων, ὅτι ἔμελλον νὰ τοῖς χάρισωσι τὴν ζωὴν, ὅθεν καὶ ἀπήχθησαν ἅπαντες δέσμιοι εἰς Ἡράκλειον· ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοι ἀπελύθησαν ἐκεῖθεν μετὰ πολλὰς ταλαιπωρίας. ὁ δὲ Μαλικούτης συρόμενος εἰς τὰς πλατείας καὶ ἀγυῖας γυμνὸς καὶ ἀνυπόδητος πρὸς ἐμπαιγμὸν, ἐτελεύτησεν ὑπὸ μυρίας βασάνους μετὰ 3 ἡμέρας. Οὕτω διετηρήθη ἡ ἐνόρκος πίστις παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς! ἀπωλέσθησαν λοιπὸν 38 τότε ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὡς καὶ ἵπποι πολλοί. Ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων εἰς τὴν τοιαύτην ἀπελπιστικὴν συμπλοκὴν πολλοί, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἱκανοί.

Ὁ Νικόλαος Μαλικούτης ἦτο Γορτύνιος. Εἶχε σοβαρὸν καὶ ἀνδρεῖον χαρακτήρα· ὡς στρατιώτης πρότερον ὑπὸ τὸν μακαρίτην Κουρμούλην, καὶ ὡς ὄπλαρχηγὸς μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ἠΐδοκιμήσει πολλάκις εἰς τὰ τοῦ πολέμου ἔργα καὶ ἵππομαχῶν καὶ πεζομαχῶν. Διέφυγεν ἀνταγωνισθεὶς καρτερικῶς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων καὶ ἐν τῇ κατὰ τὰς Ἀθήνας μεγάλῃ ἐκείνῃ τοῦ Κιουταχῆ ἐπιδρομῇ, ὅτε συνεμάχετο μετὰ τοῦ Καλλέργη καὶ Κουρμουλάκη. Ἀλλὰ καθὼς εἶναι δίκαιον νὰ ἐπαινέσωμεν τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνδρὸς τούτου, οὕτως ἐπίσης πρέπει νὰ μὴ μείνῃ ἀνεξέλεγκτος καὶ ἡ παράκαιρος φιλοπρωτία του, ἥτις τὸν ὄθησεν εἰς ἀτόπημα νὰ μὴ φανῇ κατὰ τὴν ἐν Μοχῶ μάχην συνεργὸς νικητοῦ στρατοῦ. Ἐτελεύτησε δὲ τὸ 48 ἔτος τῆς ἡλικίας.

Ταυτοχρόνως κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα εἶχον ἐξέλθει τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἕτεροι 200 περίπου Τούρκοι ἐναντίον τῶν Πεδιαιδιτῶν, ἐλπίσαντες ὅτι θέλουσιν εὖρει καὶ αὐτοὶ ἐπαναπαυομένου τοὺς Ἑλληνας εἰς τὰς τῶν ἑορτῶν εὐθυμίας. Προσεκτικώτεροι ὅμως εὐρεθέντες οἱ περὶ τὸν Γ. Πεζανὸν καὶ Καζάνην, ἐπετέθησαν ἀτρομήτως κατ' αὐτῶν, φονεύσαντες δὲ τινὰς ἐξ ἐκείνων, ἔτρεψαν τοὺς λοιποὺς εἰς φυγὴν· ὅθεν καὶ ἐπανῆλθον ἠττημένοι εἰς τὸ φρούριον.

Ἄλλ' ἔμελλε τέλος πάντων νὰ κοινοποιηθῆ ἕν τῷ χρόνῳ τούτῳ καὶ τὸ τελευταῖον τῶν Συμμάχων πρωτόκολλον τῆς 3 Φεβρουαρίου 1830, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεσπᾶτο πάλιν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἡ ἀγωνιζομένη Κρήτη! Συνάμα δὲ κανονιστοὶ καὶ καταπληκτικοὶ ἐξ ὄλων τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένων φρουρίων ἀνήγγειλαν τὴν χάραν ταύτην καὶ τὸν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πικρῷ προβιδιασμὸν ἐνταυτῷ τοῦ Μουσταφᾶ, διατελοῦντος μέχρι τοῦδε ὡς βέη ἐν Κρήτῃ. Οἱ δὲ Τούρκοι λαβόντες ἐντεῦθεν ἀφορμὴν, ἠπέιλουν ἐντονωτέρα τοὺς Ἕλληνας, ἂν καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ἐξέρχωνται τῶν φρουρίων. «Τώρα μᾶς ἔρχονται ἐξ Αἰγύπτου, τοῖς ἔλεγον, νέαι δυνάμεις, καὶ ποῦ ὅτε μέλλετε νὰ καταφύγητε, ἐὰν δὲν προλάβητε νὰ καταθέσετε τὰ ὄπλα; — Καὶ ἡμεῖς, τοῖς ἀπεκρίνοντο» ἐμάθομεν ἀλῶς νὰ σκοτόνωμεν Τούρκους, καὶ ὅσοι θέλουν, ἄς ἔλθουν.» Τοιαῦτα καὶ ἄλλα διελέγοντο.

Ἐκτοτε δὲ ἤρχισε δυστυχῶς παρευθὺς καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ καταπίεσις κατὰ τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῶν Τούρκων, διότι Γάλλος τις πλοίαρχος, ἴσως ὁ Πριουνέλ, διευθυντὴς τοῦ πολεμικοῦ πλοίου Ζενί, κατέπλευσε μετ' ὀλίγον εἰς τὸν λιμένα τῆς Κυδωνίας, ἔνθα προσκαλέσας διὰ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς τὴν πόλιν πολεμικούς τινας Ἕλληνας, (ἦλθον δὲ τότε ὁ Πλαζογιάννης, ὁ Νικολοῦδης καὶ ἕτερός τις), εἶπε πρὸς αὐτοὺς ὡς ἐκ στόματος τοῦ ἀντιναύαρχου Δεριγνῆ. «Πρέπει νὰ παύσητε τοῦ λοιποῦ τὸν πόλεμον, καὶ νὰ ὑποταχθῆτε εἰς τὸν Σουλτάνον, διότι οὕτως ἀπεφάσισαν αἱ τρεῖς Σύμμαχοι Δυνάμεις.» Ἐμβρόντητοι μείναντες ἐκεῖνοι ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τούτῳ ἀκούσματι, καὶ ἄφωνοι ἔχυσαν μόνον δάκρυα πικρά. «Καὶ λοιπόν, εἶπον μετὰ τινα στιγμὴν», αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ Βασιλεῖς, καὶ πρὸ πάντων οἱ Γάλλοι, πρὸς τοὺς ὁποίους ἠλιθίζομεν περισσότερον, ἔκριναν δίκαιον νὰ μᾶς ἐπαναφέρωσιν εἰς τὴν αὐτὴν τυραννίαν: — Ἡμεῖς δὲν εἴμεθα, ἐπρόσθεσαν, οἱ ἀρμόδιοι νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τοὺς λόγους σας.» Καὶ οὕτως ἀνεχώρησαν.

Ἐξελθὼν δὲ τὴν ἐπιούσαν ὁ αὐτὸς πλοίαρχος μετὰ τοῦ ἐν Κυδωνίᾳ Γάλλου προξένου εἰς Καλύβας τοῦ Ἀποκορωνου, ὅπου παρευρίσκοντο 500 περίπου ἔνοπλοι Κρήτες, ἐπανελάθεν ἐνώπιον παντῶν τὰ ἐξῆς. «Ὅτι ἡ Κρήτη ἔμεινε πάλιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ

« Σουλτάνου κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων,
 « καὶ ἔχω ἐντολὴν « τοῖς ἐπρόσθεσον », ἀπὸ τὸν ναύαρχον νὰ σᾶς εἰπῶ,
 « ὅτι πρέπει νὰ παύσητε τὸν πόλεμον — Καὶ πῶς ; « εἶπεν ὁ Χα-
 « λης », ἡμεῖς οὔτε διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος περὶ
 « τούτου ἔχομεν. οὔτε ὑμεῖς, κύριε, μᾶς παρουσιάζετε τοιαύτην τοῦ
 « ναυάρχου. Ἀποροῦμεν δὲ μάλιστα ν' ἀκούωμεν ἀπὸ ἀξιωματικὸν
 « φιλελευθέρου καὶ φιλάνθρωπου ἔθνους τοιαῦτα ! Ἀλλὰ καὶ ἐπισή-
 « μως ἂν διαταχθῶμεν περὶ τοιαύτης ἀποφάσεως, προτιμῶμεν μυριά-
 « κεις ν' ἀπολεσθῶμεν ἅπαντες, παρὰ νὰ κύψωμεν καὶ πάλιν τὸν αὐ-
 « χένα εἰς ζυγὸν Τούρκων, οὔτε ἱερὸν οὔτε ὄσιον ἐχόντων. Αἰῶνας
 « ἤδη ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἰδιοκτησία ὄλων τῶν χριστιανῶν εἰς
 « οὐδὲν ἐλογίζοντο ἀπέναντι τῆς θηριωδίας τῶν Τούρκων ! Δὲν εὐ-
 « ρέθη ἄρα γε φιλάνθρωπία καὶ δικαιοσύνη εἰς αὐτὰ τὰ μεγάλα χρι-
 « στιανικὰ ἔθνη καὶ δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ μᾶς βιάζουσι νὰ ἐπανέλθω-
 « μεν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν τυράννων, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τοὺς ἐνικῆ-
 « σαμεν, καὶ ἐζυμώσαμεν ὅλην τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς μας μὲ ἄ-
 « πειρα αἵματα ; » Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ τοῖς τοιοῦτοις ἀπεχωρίσθη-
 « σαν. Πολλοὶ ὅμως καὶ ἄλλοι παρόμοιοι σκηναὶ συνέβαινον τότε συ-
 « χνὰ καὶ ἀλλαγῆ τῆς Κρήτης ὑπὸ Γάλλων ἀξιωματικῶν ἕνεκα τῆς
 « φιλοτουρκίας τοῦ Δεριγνῆ.

Ἄπαντα δὲ ταῦτα ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Κρήτας νὰ συσκε-
 « φθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου διὰ τὸ μέλλον, διὸ καὶ συνελθόντες οἱ
 « ἐπισημότεροι τῶν ὀπλαρχηγῶν εἰς Μαργαρίτας, εἶδον καὶ ἐμελέτη-
 « σαν σύννοες καὶ σκυθρωποὶ τὰ περὶ δεινότητος τοῦ πράγματος, ἐγ-
 « κρίναντες μετὰ τοῦ Συμβουλίου, ὅτι προκειμένου νὰ ὑποκύψωσιν
 « αὐθις εἰς τὴν τυραννίαν, προτιμητέος ὁ μεθ' ὀπλῶν ἐφάπαξ θάνα-
 « τος, παρὰ νὰ καταφανίζονται οὕτως ἀδόξως καὶ ἀτίμως καθ' ἑκά-
 « στην ὑπ' αὐτήν. Ὅτι ἂν καὶ ἤρχισαν ἀπὸ τοῦδε οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ
 « τοὺς ἀποθαρρύνωσιν ὑπὲρ τῆς ἀποφάσεως διὰ λόγων, δὲν εἶν' ἐλπι-
 « ζόμενόν ποτε, ὅτι θέλουσι καταστήσει νὰ ρίψωσι καὶ ὄπλα κατ'
 « αὐτῶν, ὅθεν καὶ ἐν τοιαύτῃ περιστάσει εἶναι δυνατὸν ν' ἀνθεξῶσιν
 « ἔτι εἰς ἀπάσας τὰς κακουχίας τοῦ πολέμου ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἔαν
 « μάλιστα ἤθελον ἔχει ὡς τελευταῖον ἄσυλον καὶ τὸ τῆς Γραμβούσης
 « φρούριον, ἕως οὗ ἤθελον καμθῆ ἕκ τῶν πολυχρονίων παθημάτων

αὐτῶν οἱ Δυνατοί, καὶ ἀποφασίσωσιν εὐνοϊκώτερα περὶ τῆς μελλούσης καταστάσεώς των, καθόσον μάλιστα παρατηρεῖται, ὅτι ἡγέρθησαν εἰς τὰ χριστιανικὰ συμβούλια τῶν μεγάλων ἔθνων καὶ φωνάτινες δίκαιαι ὑπὲρ τῶν ἀναξιοπαθούτων Κρητῶν.

Τὸ Συμβούλιον λοιπὸν ἔσπευσε παρευθὺς τότε ν' ἀναφέρῃ πρὸς τὸν Κυβερνήτην περὶ τούτων· τὸν παρεκάλει δὲ συνάμα νὰ παραδώσῃ εἰς Κρήτας φρουροὺς τὸ τῆς Γραμβούσης φρούριον διὰ τὸν εἰρημένον σκοπὸν ὑπὸ οἰανδήποτε ἐγκρίνει ἐγγύησιν, ὅτι δὲν θέλει ἐπαναλειφθῆ ἐκεῖ οὐδαμῶς πειρατικὴ τις πράξις. Ἐπὶ δὲ τοῦ φρουρίου τούτου τὸν ἔλεγον ὅτι ἅπαντες οἱ πολεμικοὶ Κρήτες ἐπιστηρίζουσι τὰς τελευταίας ἐλπίδας των, ὑποσχόμενοι νὰ χύσωσι καὶ τὴν τελευταίαν τοῦ αἵματός των ρανίδα ὑπὲρ τῆς πατρίδος, διακαρτυρούμενοι δὴθεν ἐπὶ τέλους ἐν ὀνόματι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ διὰ πᾶν τὸ ἐναντίον. Τὸν παρεκάλει δ' ὡσαύτως νὰ τοὺς ἐφοδιάσῃ καὶ με ποσότητά τινα πολεμεφοδίων· διότι μετὰ τὸ τελευταῖον πρωτόκολλον ἤρχισεν ἡ κερδοσκοπία νὰ μετριάξῃ τὰς προμηθείας τῆς διὰ τὴν Κρήτην ὡς πρὸς τὸ εἶδος τοῦτο. Ὅποιαν δ' ἀπάντησιν ἔλαβον τότε καὶ περὶ τούτων οἱ Κρήτες, θέλομεν διαλάβει προβόντες. Κατέφυγον δὲ οἱ Κρήτες τότε καὶ εἰς ἄλλα ἑξωτερικὰ μέτρα.

Φωναὶ ἐνδοξῶν ἀνδρῶν ὡς εἴπομεν εἶχον ὑψωθῆ καὶ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν εἰς τὸ ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον ἐπὶ τῆς τελευταίας συζητήσεως τῆς 12 Φεβρουαρίου 1830 περὶ τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων. Ὡς ἐκ τούτων λοιπὸν καὶ ἐξ ἀναφορᾶς ὑπ' ἀριθμὸν 62 τῆς Δημογεροντίας Σφακίων πρὸς τὸ Συμβούλιον, καὶ ἐξ ἐπιστολῆς ἀνωνόμου τινὸς διατρέβοντος ἐν Ρεθύμνῃ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς λαβὼν ἀφορμὴν τὸ Συμβούλιον, διηύθυνεν ἀναφορὰς πρὸς τοὺς τρεῖς Συμμάχους Ἡγεμόνας, πρὸς δὲ, καὶ ἕτερα παρακλητήρια ἔγγραφα πρὸς ἰσχύοντάς τινας τότε ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ. Ἴδου δὲ ἡ ἀναφορὰ τῶν Σφακίων.

Πρὸς τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον

· Εἶν' ἀληθινόν, ὅτι τὰ πρωτόκολλα τοῦ Λονδίνου ἀποχωρίζουν δυστυχῶς τῆς νέας ἐπικρατείας τὴν Κρήτην, καὶ εἰς ἡμᾶς δὲν μέ-

νει τοῦ λοιποῦ ἄλλο, παρὰ νὰ ἐλπίσωμεν εἰς τὸν Παντοδύναμον Θεόν, ἵσως δοθῇ μεταβολή τις εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν Σ. Συμμάχων!

«Βλέποντες πολλοὶ φιλόνηρωποι Γάλλοι τοῦτο, ἐπαρακίνησαν τὸν συμπατριώτην μας Νικόλαον Παπαδάκην διατρίβοντα εἰς Παρισίους νὰ ἔλθῃ εἰδῶ, φέρων καὶ τινα σχέδια ἀναφορῶν διὰ νὰ προσκλαυθῇ ὁ Κρητικὸς λαὸς πρὸς τὰς τρεῖς Συμμάχους Δυνάμεις, ἐκθέσας τὰς συμφοράς του, καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν συμπάθειαν καὶ τὸ ἔλεός των, διὰ νὰ δώσῃσι χεῖρα βοήθειας καὶ εἰς αὐτὸν ὡς ἔσωσαν καὶ τοὺς λοιποὺς συναγωνιστάς του Ἑλλήνας.

«Προσέτι δὲ νὰ στείλωσι παρακλητικὰ ἔγγραφα καὶ εἰς διάφορα μεγάλα ὑποκείμενα τῆς Γαλλίας εἰς τὸν Λαφαγέτην, Δακούρ, Δουπῶν, Σεβαστιάνην, καὶ ἄλλους φιλέλληνας, οἵτινες ἰσχύουν διὰ νὰ ἐνεργήσουν ὑπὲρ τῆς δυστυχοῦς πατρίδος μας.

«Ὁ εἰρημένος συμπολίτης μας ἐσυμβουλευέθη εἰς τὴν διάβασιν του ἀπὸ Ναύπλιον καὶ τὸν Ἐξοχώτατον Κυβερνήτην, ὅστις τὸν εἶπε νὰ ταχύνητε τοιαῦτα ἔγγραφα. Ὁ ἴδιος Κ. Παπαδάκης ἔρχεται αὐτοῦ διὰ νὰ σᾶς ὁμιλήσῃ προφορικῶς καὶ ἄλλα πολλά.»

Οἱ Δημογέροντες Μ. Δασκαλάκης, Χ. Στρατῆς Μπουρδουμάκης, Σ. Δελιγιαννάκης.

Ὁ γραμματεὺς
Α. Ζορτανός.

Ἴδου καὶ ἡ τοῦ ἀνωνύμου ἐπιστολή.

Πρὸς τὸν Ἐ. Ἐμ. Ἄντων ἀδην εἰς Ναύπλιον.

«Καὶ εἰς τὸν Κ. Οἰκονόμον καὶ Κ. Κριτοβουλιδὴν ἔγραψα εἰς τὸ Συμβούλιον περὶ τῆς μεταβολῆς τῶν πραγμάτων εἰς Εὐρώπην. Κατὰ χρέος γράφω καὶ πρὸς ὑμᾶς διὰ νὰ ἐνεργήσητε ὅσον τάχος νὰ σταλῇ ἐπιτροπή ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν ὑπὸ ἀξίων ἀνθρώπων εἰς Γαλλίαν, διὰ ν' ἀνατρέψῃ ὅσα θέλουσιν ἐνεργήσῃ ἀπεσταλμένοι τοῦ Μεχμεταλή ἐκεῖ κατὰ τῶν χριστιανῶν. Αὐτὸς μετεκάλεσεν ἐκεῖθεν καὶ τὸν Νουρετὴν βέην ἐπίτηδες διὰ νὰ τὸν μεταχειρισθῇ εἰς τὴν Κρήτην. Ὁ Λαφαγέτης καὶ ἄλλοι ὅμοιοί του φιλέλληνας ὑπερασπίζονται πολὺ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Κρήτης ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς. Δὲν σᾶς ἐκτεί-

νομαι περισσότερον· διότι εἰς τοὺς εἰρημένους φίλους ἔγραψα (1) ἐκτεταμένα.»

Ρέθυμνον 7 Ἀπριλίου 1830.

φίλος σας.

Συνέταξε λοιπὸν ἀμέσως τὸ Συμβούλιον ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς τρεῖς Συμμάχους χριστιανούς Ἡγεμόνας ἀναφοράς, καὶ ἄλλα τινὰ ἱκετήρια, ἐν οἷς ἐξιστορεῖ μετὰ περιπαθῶν ἐκφράσεων τὰ δεινὸ-πάθηματὰ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, τὴν ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν, εἰς ἣν τὸν θέτουσι διὰ τῆς ἀποστάσεώς του ἐκ τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν τὰ μέχρι τοῦδε πρωτόκολλα, καὶ τὴν ἀδύνατον μετὰ τῶν Τούρκων τοῦ λοιποῦ συμβίωσιν του, προσθέσαν εἰς ταῦτα καὶ τὴν ἀνεξάλειπτον τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ εὐγνωμοσύνην διὰ τὰ φιλανθρωπικὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐξέφρασαν ἄνδρες τινὲς φιλοδίκαιοι καὶ φιλέλληνες ὑπὲρ αὐτοῦ. Τὰς δὲ πρὸς τοὺς Ἡγεμόνας ἀναφοράς καὶ τὰ πρὸς τοὺς Γάλλους ὡς καὶ τὰ πρὸς τοὺς λόρδους Ὀλάνδον, Ρουσελ καὶ Παλμερστῶνα τῆς Ἀγγλίας ἱκετήρια, διηύθυνε τὰ πράγματα ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἐνῶ ἄφειλον πρὸ πάντων, εἰ ἐσωφρόνουν, νὰ προνοήσωσι περὶ τῶν τοιούτων, καὶ περὶ ἀποστολῆς προσώπων, διὰ νὰ μὴν ἀφήσωσι κἂν καὶ τοῦτο τὸ καθήκον ἀνεκτέλεστον. Ἰδοὺ δ' ἐν συνόψει τί ἐλέχθησαν τότε καὶ περὶ τῶν Κρητῶν.

Ἀφοῦ ὁ μακαρίτης Ὀλάνδος ἠγόρευσε γενικῶς περὶ Ἑλλάδος, ἐξέτεινε περισσότερον τὴν ἀγόρευσίν του ὑπὲρ Κρήτης, προσειπών· «Ὅτι ἐπιτόπιος πόλεμος ἐξακολουθεῖ ἐκεῖ καὶ μὲ τρόπον τοιοῦτον, ὅστις ἀτιμάζει τὴν ἀνθρωπότητα ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης εἶναι Ἕλληνες, καὶ ὅτι ὅσοι ἐπραγματεύθησαν περὶ τῶν ὀρίων τῆς Ἑλλάδος, ἕκαμαν μέγα σφάλμα νὰ μὴ συμπεριλάβωσι καὶ τὴν Κρήτην ἐντὸς τῆς νέας ἐπικρατείας. Τοιαῦτα καὶ ἕτερα πολλὰ ἐλάλησεν ὁ λόρδος αὐτός, προφητεύσας ἐπὶ τέλος ἐν

1) Ὡς πολλὰ ἄλλα δημόσια ἀξιόλογα ἐγγραφα περὶ Κρήτης ἀπωλέσθησαν, οὕτω καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἰδιωτικὸν μεῖναν εἰς χεῖρας τοῦ μακαρίτου Οἰκονόμου ἀπωλέσθη, τὸ ὅποιον ἐμπεριείχε πολλὰς ὁδηγίας ἀνηκούσας εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

τῇ πολιτικῇ του συνέσει ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Δούκα Οὐελιγκτώνα, ὅτι καὶ ἂν δὲν ἦσαν ἀμφοτέρωι πολὺ νέοι, θέλουσι ὁμῶς ἐπιζῆσαι διὰ νὰ ἴδωσι καὶ τὴν νῆσον ταύτην διὰ νὰ φύγη (1) ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων, διὰ τοῦτο καὶ ἐστοχάζετο ὅτι ἦτον ἐύκολον νὰ κατορθωθῇ ἡ ἀπελευθέρωσις καὶ αὐτῆς τώρα χωρὶς νὰ περιέλθῃ τὸ πρᾶγμα εἰς πόλεμον.»

Ὁ δὲ λόρδος Ρουσελ ἐπρόσθεσε σὺν τοῖς ἄλλοις. «Ὅτι οὐσιωδῶς εἶναι ἐσφαλμένος ὁ περὶ Κρήτης λόγος, ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου 1827 ὄχι μόνον δὲν ἦτο εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' οὐδὲ εἰς κατάστασιν ἐπαναστάσεως εὐρίσκατο, καὶ ὅτι ἡ διεγερθεῖσα ἐπανάστασις ἔγεινε μετὰ τὴν συνθήκην, φέρων εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἀντιρρήσεώς του καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀντιναυάρχου Κοδριγκτώνοιο τοῦ πυρπολήσαντος μετὰ τῶν ἄλλων εἰς Ἀβαρίνους τοὺς τουρκικοὺς στόλους, ὅστις εἶπεν ὅτι, ὅτε ἐφθάσεν εἰς τὴν Μεσόγειον, ἡ Γραμβούσα ἦτο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐκεῖθεν εἶχον διεγείρει τὴν νέαν ἐπανάστασιν των αἱ Κρήτες. Ἐγνωμοδότησε δ' ἐπὶ τέλους καὶ ὁ ἔνδοξος αὐτος ρήτωρ ὅτι, ἀφοῦ ὑπῆρξε πόλεμος ἐκεῖ, καὶ κατέχουσιν ἤδη τὸ πλεῖστον μέρος Ἑλλήνες, εἶναι φανερόν ὅτι θέλετε κινδυνεύσει τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν συγχρόνως δὲν προνοήσητε καὶ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Κρήτης.» Τὴν δὲ τοῦ λόρδου Παλμερστοῦ ἀγόρευσιν καταχωρίζομεν ὁλόκληρον, ὡς περιέχουσιν μ. ἄλλ. ἕκτεταμέναις δικαίαις περὶ Κρήτης παρατηρήσεσι καὶ ὀρθὰς περὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος.

«Ὅταν ἡ Βουλὴ πληροφορηθῇ «εἶπεν ὁ Λόρδος Παμερστών», ἀπὸ τὰ περιμενόμενα ἔγγραφα τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὅσα ἀφορῶσι τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Κ. Πήγλ θέλει κριθῆ ἄξιος τῶν εὐχαριστιῶν τόσον ἐκ μέρους τῆς Βουλῆς ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῆς Βουλῆς, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῆς πατρίδος. Παρατηρεῖ δ' ἐν τοσούτῳ, ὅτι ὁ Κ. Πήγλ ἐσφαλλε πολὺ διατεινόμενος, ὅτι ἡ προσθήκη

1) Ὁ ἐνάρετος Ὀλάνδος τόσον ἠλπίζεν ἐν τῇ ἀγαθῇ του καρδίᾳ περὶ τῆς ταχείας ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς ὠραίας Κρήτης. Ἀπεβίωσαν ὁμῶς ἀμφοτέρωι, καὶ αὐτὴ κατασπαράσσεται δυστυχῶς εἰσέτι ὑπὸ τὰ ζεῖνά τῆς τυραννίας!

τῆς Κρήτης εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι οὐσιώδης διὰ τὴν εὐτυχίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς νέας ἐπικρατείας. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν τῷ ἐπροξένει μεγάλην ἔκπληξιν, διότι, ὅστις ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἀμφιβάλλει παντάπασιν, ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία καὶ στρατιωτικὴ ὑπεράσπισίς της κρέμαται κυρίως ἀπὸ τὴν Κρήτην. Ὅ,τι δὲ ἤθελε τὸν λυπήσει κατὰ καρδία εἶναι, τὸ νὰ μὴ ἐκπληρώσῃ ἡ Κυβέρνησις τὰς ὑποχρεώσεις της κατὰ τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου, (1) καὶ δικαίως· διότι τοῦτο βλάπτει τὴν τιμὴν καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Μ. Βρετανίας.

Ἐδῶ ἐξακολουθεῖ ὁ ρήτωρ νὰ ἐκθέτῃ πολλὰ καὶ διάφορα, συμφέροντα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἐνταυτῷ καθὼς λέγει, ἐὰν ἤθελαν δώσει εἰς τὴν πρώτην ἔκτασιν ἀρκετὴν καὶ σύνορα ἀσφαλῆ. Κατακρίνει δὲ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἠθέλησαν νὰ τὴν περιορίσουν εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, καὶ γνωμοδοτεῖ, ὅτι πρὸς τὸ ἀρκτικὸν τῆς Ἑλλάδος ἔπρεπε νὰ ληφθῶσιν ὡς σύνορα φυσικὰ οἱ κόλποι τοῦ Βῶλου στρέψας τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς, ἐξακολουθεῖ οὕτως.

Ἐκ τῆς ἀπορίας δὲ τοῦ μεσημβρινὸν «εἶπεν» εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχη ἡ Ἑλλάς ἔκτασιν διὰ τὸ νὰ τῇ χορηγῆ στρατιωτικὴν ὑπεράσπισιν. Παρὰδοξοτάτη φαίνεται ἡ ἰδέα τὸ νὰ πληρώσῃ ἡ Ἑλλάς εἰς γῆν (2) τὴν δεδομένην εἰς αὐτὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐνῶ καὶ αὐτὴ εἶναι ἐπὶ φιλῷ μόνον ὀνόματι· διότι καὶ τὰ δοθέντα ὄρια εἶναι στε-

(1) Ὅτε ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ἐπὶ τοῦ αἰσιδίου Γεωργίου Κάνιγος ὅποια μέρη ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσουν τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν, συμπεριλαμβανέτω εἰς τὸ σχέδιον ἐκεῖνο καὶ ἡ νῆσος Κρήτι.

(2) Ἡ Κρήτι καὶ ἡ νῆσος Σάμος ἐδόθησαν ὡς ἀντάλλαγμα διὰ τὸ νὰ συμπεριλάβουν εἰς τὴν νέαν ἐπικράτειαν τὴν νῆσον Εὐβοίαν καὶ τὴν Φθιώτιδα, ὅτε ἡ μὲν Κρήτι εἶχε καταδαμάσει ὀλοτελῶς τοὺς ἐν αὐτῇ Τούρκους, ἡ δὲ Σάμος ἦτο πάντῃ ἐλευθέρη, ἀλλὰ ταύτην τούλάχιστον ἀντήμειψαν μὲ ἰδίαν χριστιανικὴν ἡγεμονίαν, ἃν καὶ ὑποτελῆ εἰς τὸν Σουλτάνον, τὴν δὲ Κρήτιν ἀφῆσαν νὰ κατ'ασπαράσσεται ἔτι ὑπὸ τοὺς Τούρκους ὡς νὰ μὴν ἤρκει δύω σχεδὸν ἀ' ὠνων σκληρὰ τυραννία, ἧτις κατερῆμωσε τὸν ὄρατον τοῦτον τόπον.

ρημένα τῶν μέσων τῆς στρατιωτικῆς ὑπερασπίσεως, καὶ ὡς ἐκ τούτου θέλει μένει πραγματικῶς ἐξηρητημένα.

« Ἡ φυσικὴ ὑπεράσπισις τῆς Ἑλλάδος ἐκ δυσμῶν εἶναι ἡ Κρήτη. Καὶ ἂν μὲν ἡ νῆσος αὐτὴ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων, τὰ μέσα θέλουσιν εἶναι πάντοτε εἰς τὰς χεῖρας των· διὰ τοῦτο, ἂν ἐγεινέτι, τὸ ὅποιον τείνει νὰ βάλῃ εἰς κίνδυνον τὴν νέαν ἐπικράτειαν, παρακαλεῖ τοὺς ὑπουργοὺς τῆς Α. Μ. νὰ στοχασθοῦν τοῦ βαδίζουσι καὶ νὰ κλείσουσιν ἀπὸ τοῦδε τὰς θύρας εἰς μέλλοντα πόλεμον κατὰ τὴν Ἀνατολήν, προμηθεύοντες τὴν πολιτικὴν ἀσφάλειαν καὶ στρατιωτικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Ἑλλάδος.

« Ἐρρήθη ὅτι, διὰ νὰ δώσωμεν τὴν Κρήτην εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρέπει νὰ τὴν κυριεύσωμεν (1) ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ πόθεν προήλθε τοῦτο, παρ' ἀπὸ τὸ ἀμφίβολον καὶ ἀναποφάσιστον τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου; Εἰρήθη προσέτι, ὅτι οἱ Κρήτες δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν λοιπῶν συναδέλφων των· ἀλλ' εἶναι καὶ τοῦτο ἀληθές; Ἡμεῖς εἰξεύρομεν ὅτι εἰς τὰ 1825 ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀπὸ τὴν Κρήτην, καὶ εἶναι βέβαιον, ὅτι δὲν ἤθελε γείνει πρόεδρος Κρής, ἐὰν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης δὲν ἦσαν ὁμόφρονες μετὰ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ εἴπω, ὅτι ἡ Κρήτη εἶναι ἀπὸ τὰς τελευταίας κατακτήσεις τῶν Τούρκων· διότι μόλις ἐκυριεύθη εἰς τὰ 1669· ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἀπὸ τοὺς 240,000 κατοίκοις, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦσι τὸν λαὸν τῆς οἱ περισσότεροι εἶναι οἱ Ἕλληνες· καὶ μολοντοῦτο οἱ Τούρκοι εἶναι ἤδη κύριοι τῆς Κρήτης, καὶ τοῦτο πρέπει ν' ἀποδοθῇ ὅλως διόλου εἰς τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ Κυβέρνησις μας χιλιάκις ὑπεσχέθη νὰ μὴ μεσολάβησῃ, καὶ ὅμως ἐμεσολάβησεν ἐναντίον τῶν ὑποσχέσεων τῆς.

« Οἱ Τούρκοι ἐκράτουν ἀδίκως τὴν Κρήτην, καὶ τώρα φιλονικεῖ-

1) Μήπως ἐξουσιάζετο τότε ὀλοτελῶς ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἢ μήπως δὲν κατεῖχτο τότε ἅπασα ἡ Εὐβοία καὶ ἡ Φθιώτις ὑπὸ τῶν Τούρκων; Δικαίως λοιπὸν ἀγανακτεῖ ὁ φιλόφρων Λόρδος ἐναντίον τῆς ἀδικίας διὰ τὴν ἀδικηθεῖσαν Κρήτην.

ται, ἂν πρέπη νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀδικίαν των. Καθολικὸς νόμος ὑπάρχει, ὅτι δὲν πρέπει τίς νὰ ὠφελῆται ἀπὸ τὴν ἀδικίαν, καὶ ἀξίωμα τῆς δικαιοσύνης εἶναι, τὸ ὅτι κάνεις δὲν εἴμπορεῖ νὰ μεταχειρισθῆ τὴν ὁποίαν ἐπραξεν ἀδικίαν ὡς δικαιολόγημα, καὶ οὕτω νὰ ἐξακολουθῆ πράττων καὶ ἄλλας μεγαλειτέρας ἀδικίας. Ὅλοι ἤξεύρομεν, ὅτι ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ εἰς τὴν Κρήτην. Πρέπει λοιπὸν νὰ γίνῃ ἄλλη συνθήκη τῶν συμμάχων διὰ τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς Κρήτης; Ἡ πρέπει νὰ μείνῃ ἐκτεθειμένη ἡ ἀξιοδάκρυτος καὶ δυστυχῆς αὐτὴ νῆσος εἰς τὴν λύσσαν τῆς τουρκικῆς ὀργῆς; Τινὲς εἶπον ὅτι θέλει γείνει ἀμνηστία, ἀλλ' ὅλοι ἤξεύρουν τί σημαίνει καὶ ἡ λέξις αὐτὴ, μεταφραζομένη εἰς τὰς γλώσσας τῆς Ἰσπανίας, Πορτογαλίας καὶ Τουρκίας. Εἰς τὴν Τουρκίαν ἔχουν παροιμίαν, ὅτι τρία πράγματα εἶναι ἀσπλαγχνα, ἦτοι ὁ καιρὸς, ἡ φωτία καὶ ὁ Σουλτάνος· καὶ ἂν ἐγνώριζε καλῶς τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκίας, ἤθελεν εἶπει ὅτι καὶ σήμερον ἐπίσης ἀληθεύει αὐτὴ ἡ παροιμία, ὡς καὶ ἄλλοτε.

Ἐάν ἡ Κρήτη μείνῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων, ποίαν πιθανότητα ἔχομεν, ὅτι οἱ Κρήτες θέλουσι ὑποφέρει μὲ ὑπομονὴν ἐκείνον τὸν ζυγόν, τὸν ὅποτον οἱ ἀδελφοὶ των ἀπετίναξαν; Ἄλλὰ καὶ πόσον δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι οἱ Τούρκοι θέλουσι ζητήσῃ νὰ εὔρουν ἀφορμὴν διὰ νὰ χορτάσωσι τὴν ἐκδίκησιν των κατ' αὐτῶν. Τότε τί θέλει κάμει ἡ Ἀγγλία; πρέπει ἄρα γε νὰ ἔχη πράκτορα εἰς τὴν Κρήτην διὰ νὰ διατηρῆ τὴν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων εἰρήνην; Ἡ Κρήτη θεωρουμένη καὶ ὡς πρὸς τὴν θέσιν της εἶναι οὐσιώδης διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Ἑλλάδος· διότι ἡ νῆσος αὐτὴ εἶναι πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὅτι ἡ Κούβα πρὸς τὸ Μεξικόν, καὶ εἶναι ἀδύνατον, ἐάν μείνῃ ἔξω, νὰ μὴ κινδυνεύσῃ ἡ ὑπαρξίς της νέας ἐπικρατείας. Ἀφ' ἑτέρου δέ, εἶναι ποτε δυνατόν νὰ βλέπῃ ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος τοὺς ὑπηκόους του κατασφαζομένους ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὥστε καὶ νὰ μὴ τοῖς δώσῃ χεῖρα βοηθείας;

Καὶ τότε, ἂν τοῖς βοηθήσῃ, πρέπει ἀφευκτα νὰ ἀκολουθήσῃ πόλεμος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Τουρκίας, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἡ Ἀγγλία ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν πόλεμον. Ἡ ἂν καὶ ὁ Ἠγεμὼν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ Ἀγγλία ἀδιαφορήσουσι

εἰς τὴν σφαγὴν τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑλλήνων, οἱ ἄλλοι Ἕλληνες θέλουσι τρέξει ἀμέσως εἰς βοήθειαν τῶν πασχόντων ἀδελφῶν των, καὶ τότε τί ὠφελεῖ, ἂν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι εὕρισκεται ἡ Ἑλλάς τὴν εἰρήνην; Ὑπάρχει καὶ ἄλλο ἐπιχείρημα, τὸ ὅποιον εἶναι καὶ τὸ ἰσχυρώτερον ἀπὸ ὅλα. Ἡ Κρήτη φυσικῶς δὲν πρέπει νὰ μένη εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων· διότι οὐσα πλουσία *leia*, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ βάλλῃ εἰς πειρασμὸν τὰς γειτνιαζούσας ἐπικρατείας, καὶ διὰ τοῦτο προλέγει ὅτι, ἐὰν δὲν ἐνωθῇ τῶρα μὲ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἡ Ἀγγλία θέλει ἔλθει ὀργήγορα εἰς πόλεμον μὲ τὴν τὰ δε ἢ ἄλλην ἐπικρατείαν ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἰδίας Κρήτης.»

Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπέγραψαν οἱ Κρήτες τὰς πρὸς τοὺς τρεῖς Συμμάχους ἀναφορὰς καὶ τὰ ὡς ἀνωτέρω ἰδιαίτερα ἰκετήρια τὰ διηθύναν μὲ τὴν Ἀββελον Παλαιολόγον ὅλα πρὸς τὸν Κυβερνήτην, καὶ τὸν παρεκάλουν δι' ἰδίας ἀναφορᾶς νὰ τὰ διαβιβάσῃ (1) ἐκεῖνος ὅπως εἶδε μεταφρασμένα εἰς τὸ Γαλλικόν. Ὁ Κυβερνήτης ἀναγνούς ταῦτα, ἐκάμφθη, ὡς εἰρέθη εἰς τὰ δεινὰ τῶν πολυπαθῶν Κρητῶν, διὸ καὶ ὡς ἐκοινολογήθη, ἐξεφράσθη ὅτι εἶχε κάμει ἀπόφασιν νὰ τὰ διευθύνῃ δι' ἰδίων ἀπεσταλμένων μὲ δαπάνην τοῦ δημοσίου ταμείου. Δὲν ἀπεστάλη ὅμως οὐδὲ εἰς τότε. Ἐὰν δὲ διηθύνθησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἐγγράφα καὶ πῶς, ἔμεινεν ἀδηλον. Τὸ Κρητικὸν ὅμως συμβούλιον ὡς νομίμως ἀντιπροσωπεῖον τὸν λαόν, διηθύνε ταυτοχρόνως καὶ τὸ ἐξῆς προσκλητήριον πρὸς ἅπαντας τοὺς συναγωνιστάς, τὸ ὅποιον καὶ καταχωρίζομεν ὡδε αὐτολεξεί.

*Αριθ. 3995.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ.

Πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

«Ὅποταν, ἀδελφοί ὁμογενεῖς καὶ συναγωνισταί, ἐκορυφώθησαν τὰ

(1) Καὶ τῶν ἀναφορῶν πρὸς τοὺς ἠγεμόνας· καὶ τῶν ἰδίων ἰκετηρίων ἐγγράφων τὰ πρωτότερα ἀπωλέσθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν δημοσίων ἐγγράφων τῆς Κρήτης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

δεινά μας ἀπὸ τὸν ἀνυπόφορον ζυγὸν μας, καὶ κάμμίαν θεραπείαν δὲν ἠδυνάμεθα πλέον νὰ εὐρωμεν, παρὰ νὰ καταφύγωμεν εἰς τὰ ὄπλα μὲ τὴν σταθερὰν ἔνορκον ἀπόφασιν, ἢ νὰ ζήσωμεν ὡς ἄνθρωποι, καὶ ὡς χριστιανοὶ ἐλεύθεροι, ἢ νὰ καταβῶμεν ὅλοι μαζῇ εἰς τὸν τάφον, τότε συμφώνως μὲ σᾶς ἐμβήκαμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὸ διόλου ἄνισόν στάδιον τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνός μας, ἀπευθύνοντες τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας μας εἰς μόνον τὸν δίκαιον Θεόν, τὸν ὑπερασπιστὴν τῶν ἀνθρωπίνων δικαίων.

«Ἐκτοτε ὄρκοι θεοὶ, καὶ πασιφανεῖς ἐπίσημοι πράξεις καθιέρωσαν κατ' ἐπανάληψιν, καὶ ἀπεκατέστησαν ἀπαριβιάστους τὰς ἐνώπιον ὄλου τοῦ κόσμου γενομένας ἱεράς ταύτας συμφωνίας μας, εἰς τὸ νὰ λάβωμεν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ὅποιαιδέποτε καὶ ἂν ἤθελέν εἶσθαι, ὑπερασπίζοντες ὁ εἰς τὸν ἄλλον μέχρι τελευταίας μας ἀναπνοῆς, καὶ τὸ σκοπούμενόν μας ἦτο τὸ νὰ ἀνακτήσωμεν τὰ ἀπαρβήματα καὶ ἀναπαλλοτριώτα δικάιά μας ὅλοι οἱ συναγωνιζόμενοι, καὶ τὴν γῆν τῶν προπατόρων μας ἐλευθέραν.

«Οἱ κατὰ συνέχειαν δεκατρεῖς ἀγῶνές μας ἐπεκύρωσαν τὰς αὐτὰς πράξεις. Ἐπειδὴ καὶ οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐθεωροῦσαν ἐξίσου ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πατρίδα τῶν τὴν Πελοπόννησον, τὰς ναυτικὰς νήσους, τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Κρήτην καὶ τὰς συναγωνιζομένας νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους· ὅθεν καὶ ἐξ ἴσου συναγωνίζοντο πότε μὲν οἱ Πελοποννήσιοι, διὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, διὰ τὰς ναυτικὰς νήσους καὶ διὰ τὴν Κρήτην, καὶ πότε οἱ Στερεολλαδίται διὰ τὴν Πελοπόννησον, ναυτικὰς νήσους καὶ Κρήτην, καὶ πότε οἱ Κρήτες διὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, διὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ ναυτικὰς νήσους, καθὼς καὶ οἱ Ναυτικοὶ μας δι' ὅλα ταῦτα τὰ μέρη. Στερεολλαδίται λοιπόν, οἱ Ναυτικοί, οἱ Πελοποννήσιοι, οἱ Κρήτες καὶ ἀπλῶς οἱ νησιῶται ἐπότισαν ἐναλλάξ μὲ τὸ αἷμά των ὅλα ταῦτα τὰ μέρη· καὶ θεωροῦντες ὅλα ταῦτα ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κληρονομίαν των, ὑπερμαχοῦσαν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν γενικῶς τῶν μερῶν τούτων.

«Καὶ ὁπότεν περιστάσεις κρίσιμοι ὑπηγόρευσαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ζητήσωσι τὴν μεσολάβησιν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας διὰ τὴν μεταξὺ των καὶ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν εἰρηνοποίησιν, τότε πάλιν εἰς

τούς ὄρους τῶν ὀδηγιῶν. τὰς ὁποίας ἔδωκαν πρὸς τὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν Ἀγγλὸν πρέσβυν, γενομένης εἰς τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἑθνικῇ Συνέλευσιν, ἐφανέρωσε πασιφανῶς, ὅτι ἡ Πελοπόννησος, αἱ ναυτικαὶ νῆσοι, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος, καὶ ἡ Κρήτη θέλουσι λάβει μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ἀπαρασαλεύτως. Καὶ εἰς αὐτὰς τὰς βάσεις ἀκόμη ἐπερειδόμενοι, ἀπεδέχθησαν τὴν συνθήκην τῆς 6 Ἰουλίου, ὡς καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν συνθήκην φαίνεται ὅτι ὁ σκοπὸς τῶν τριῶν σεβαστῶν μοναρχῶν, τῶν ὑπογραψάντων τὴν αὐτὴν συνθήκην ἦτο νὰ εἰρηνοποιήσῃσι τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Κρήτη ἦτο καὶ εἶναι μέρος ἀδιάσπαστον τῆς Ἑλλάδος αὐτῆς, ὡς συναγωνισθεῖσα καὶ συναγωνιζομένη μὲ τὰ λοιπὰ ἐπαναστατήσαντα μέρη, ἀπὸ τὴν ἀρχήν, ὥστε δὲν ἤμπορεῖ τις νὰ ἐννοήσῃ, πῶς εἰς διαφόρους πράξεις τῶν πληρεξουσίων τῶν σεβαστῶν τούτων μοναρχῶν ἡ Κρήτη παρεσιωπήθη διόλου, ἐν ᾧ ἀκόμη μάλιστα ἔχει τὸν ἐξολοθρευτικὸν πόλεμον εἰς τοὺς κόλπους τῆς, καὶ οἱ Τούρκοι εἶναι περικυλισμένοι εἰς μόνον τὰ φρούριά των ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας.

Γνωρίζετε, συνάδελφοι Ἕλληνες, σεῖς παρὰ πάντας τοὺς ἄλλους, ἂν ὑπῆρξε τυραννία εἰς τὸν κόσμον ὡς ἡ ἐδική μας! Γνωρίζετε πόσους φόνους, πόσας θυσίας καὶ πόσα ἀνήκουστα δεινὰ ὑπεφέραμεν πρὶν τοῦ ἀγῶνος μας. Γνωρίζεται τὴν ξεχωριστὴν καθ' ἡμῶν θηριωδίαν τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, καὶ ἀκόμη γνωρίζετε ἂν ἡμεῖς ἤμποροῦμεν νὰ συζήσωμεν μ' αὐτούς, ἔπειτ' ἀφ' οὗ, ἐξωλοθρεύσαμεν εἰς τὸν ἀγῶνά μας τοῦτον περισσοτέρους ἀπὸ τὰ τρία τέταρτα, καὶ ὑπεφέραμεν καὶ ἡμεῖς ὡσαύτως τόσα δεινὰ.

Σεῖς γνωρίζετε ὡς ἡμεῖς, διότι δὲν ἐλείφετέ ποτε ἀπὸ τὴν συμμαχίαν μας· τοὺς καθ' ἡμῶν σκοποὺς τῶν Τούρκων, τὰ σχέδιά των περὶ τῆς μεταθέσεώς μας, τὴν ἀπιστίαν των καὶ ἄλλα πράγματα, τὰ ὅποια καὶ αὐτὴ ἡ φύσις ἴσως ἀδυνατεῖ νὰ μεταλλάξῃ, καὶ ἄς στοχάζωνται ὅτι θέλουν ὅσοι νομίζουν εὐκόλον νὰ μεταβάλουν τὴν φύσιν τοῦ τίγρεως εἰς φύσιν προβάτου.

Σεῖς γνωρίζετε ὡς πρὸς τὰς ἐγγυήσεις καὶ ἀμνηστίας, ὅποια εἶναι αἱ ἐγγυήσεις καὶ ἀμνηστία τῶν Τούρκων, καὶ ποῖα ὑπῆρξε

καὶ πόσον διειρηθῆ καὶ ἡ ἐπὶ ὀνόματι τοῦ αυτοκράτορος τῆς Αὐστρίας δοθεῖσα πρὸς ἡμᾶς ἐγγύησις παρὰ τοῦ ἐν Χανίοις διατρίβοντος αὐστριακοῦ προξένου κυρίου Δερκοῦλες κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1824. καὶ ὅποια σχέδια ἔκαμαν ἀκολούθως οἱ Τούρκοι, τὰ ὅποια καὶ ἤθελον βάλλει εἰς ἐνέργειαν. ἂν δὲν ἐπρολαμβάναμεν νὰ προσκαλέσωμεν τοὺς τὴν Πελοπόννησον διατρίβοντας συντοπίτας μας· καὶ ἂν ὁ Θεὸς ὁ μόνος ὑπερασπιστὴς μας φειδόμενος τοῦ πλάσματος του, δὲν μᾶς ἐχάριζε τότε εἰς τὴν ἀφικεῖν των τὰ φρούρια Γραμβούσης καὶ Κισάμου, τῶν ὁποίων ἡ ἀπόκτησις ἀπὸ τὰ ὄπλα μας, καὶ ὁ ἀρχήσας πάλιν ἐνεργητικὸς πόλεμος, ἀπῆλλαξε τοὺς ἀνδρείους μας Λακκιώτας καὶ λοιποὺς ἀπὸ τὸν ὄλεθρόν των, ἂν καὶ οἱ πρῶτοι ἀρχηγοὶ τῶν Σφακιῶν εὐρίσκωνται ἀκόμη εἰς τὰ δεσμὰ τῶν Χανίων, ἀφ' οὗ συνελήφθησαν μὲ ἀνήκουστον ἴσως καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν ἀπιστίαν.

«Μυρία δοιπὸν ψηλαφητὰ διδόμενα ἔχομεν, ὅτι ἡ εἰς τοὺς Τούρκους ὑποταγὴ μας θέλει ἐπιφέρει γρήγορα ἢ ἀργὰ τὸν ἄτιμον γενικὸν ἐξολοθρεσμόν μας. Καὶ βέβαι, ἂν ἐγγνώριδαν τὴν πραγματικὴν θέσιν μας οἱ Σεβαστοὶ Σύμμαχοι οἱ ἀντιλήπτορες μας, ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ν' ἀφήσουν οὐδὲ στιγμὴν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων τὴν Κρήτην.

«Καὶ λέγομεν τοῦτο· διότι εἶναι ἄρα γε πιθανὸν ὁ Σεβαστὸς καὶ φιλόανθρωπος Μονάρχης τῆς Μεγάλης Βρετανίας νὰ παραβλέψῃ τὸν ὄλεθρον τῶν μυριάδων συναδέλφων του χριστιανῶν, ὅποταν δὲν ὑπέφερον οὐδ' αὐτὴν τὴν σωματεμπορίαν τῶν μαύρων;

«Ἡ θέλει παραβλέψῃ τὸν ὄλεθρόν μας ὁ σεβαστὸς Κάρολος I. ὁ χριστιανικώτατος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, ὅποταν ὁ προκατόχος του ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος Λουδοβίκος ὁ ΙΔ', διὰ νὰ μὴ πέσῃ εἰς τοὺς αὐτοὺς τυράννους τῆς ἡ Κρήτη, ἐπρόσφερε τόσα σφάγια Γάλλων καὶ αὐτὸν τὸν ἀρχηγόν των τὸν ἐνδοξον Δούκα Βοφόρτην, ἐπρόσφερε τόσα πλοῖα, ἔξοδα καὶ ἄλλα, καὶ ἐνῶ τὰ εἰσέτι σωζόμενα εἰς Κρήτην κόκκηλα τῶν ἐνδόξων ἐκείνων Γάλλων ζητοῦν ἐκδίκησιν; τῶν ὁποίων βέβαια αἱ ἱεραὶ σικαὶ θεωροῦν στεναζούσαι τὴν δυστυχίαν τῶν συναδέλφων των.

«Ἡ πέλος πάντων, ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας

ὁ σεβαστὸς Αὐτοκράτωρ πασῶν τῶν Ρωσσιῶν θέλει ἀδιαφορήσει, ὁπότεν κοντὰ εἰς τὰ ἄλλα ἐνθυμηθῆ καὶ ὁπόσῃν καταστροφὴν ὑπέφερον περὶ τὰ 1770 ἀπὸ τὴν θηριωδίαν τῶν βαρβάρων Τούρκων; ὄχι, ὄχι. Ἡ ἄγνοια τῆς καταστάσεώς μας ἔκαμε βέβαια τοὺς σεβαστοὺς τούτους μονάρχας ν' ἀδιαφορήσουν ἕως σήμερον διὰ τὴν Κρήτην!

«Καὶ μ' ὅλα ταῦτα, ἂν ἐναντίον πάσης ἐλπίδος δὲν ἤθελον εἰσακουσθῆ καὶ αὐθις αἰ θερμαὶ αὐταὶ ἰκεταὶ μας, τὰς ὁποίας ὁ ἐγκαταλελειμένος τῆς Κρήτης λαὸς διηύθυνε πρὸς τοὺς ἀνακτορικοὺς θρόνους αὐτῶν τῶν σεβαστῶν σωμάτων, καὶ ἡμεῖς βιασθῶμεν νὰ καταφύγωμεν πάλιν εἰς τὰ ὅπλα μας, ἀναγκαζόμεθα νὰ ὑπενθυμίσωμεν, σὰς τοὺς συναδέλφους καὶ συναγωνιστάς μας, ὥστε σεβόμενοι τὴν ἱερότητα τῶν ὄρκων καὶ συμφωνιῶν μας νὰ μᾶς συνδράμειτε πάλιν, μηδὲν λογιζόμενοι τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι δύσκολον νὰ εὑρεθοῦν τινες, ἢ ἀπὸ μικροψυχίαν ἢ ἀπὸ ἄλλα ἴδια ἄλλ' ὀλέθρια συμφέροντα νὰ σᾶς ἐκθέσουν διὰ νὰ σᾶς φροβίσουν.

«Μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην συνωρκίσθημεν, καὶ ἐσυμφωνήσαμεν νὰ λάβωμεν καὶ διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην, χρεωστεῖτε νὰ ὑπερμαχήσητε μέχρι τέλους μαζὶ μας. Σεῖς δὲ μάλιστα οἱ Ρουμελιῶται ἰδίως, τῶν ὁποίων πολλῶν πατέρες, τέκνα, ἀδελφοί, εἰς ἓνα λόγον συγγενεῖς καὶ συντοπίται μὲ τὸ αἷμα τῶν ἐπότισαν σχεδὸν ὅλην τὴν γῆν τῆς Κρήτης, καὶ μὲ τὰ κόκκαλά των σκεπάζουν ἤδη ἱκανὸν μέρος αὐτῆς, χρεωστεῖτε παρὰ τοὺς ἄλλους νὰ συναποθάνετε καὶ οἱ λοιποὶ μαζὶ μας, ἂν καὶ σκληρὰ τύχη ἤθελε βαλθῆ νὰ μᾶς ἀποχωρήσῃ.

«Ἡμεῖς κατ' εὐθείαν μὲ σὰς Πελοποννησίους, Στερροελλαδίται, ναυτικοί, καὶ νησιῶται ἐσυμφωνήσαμεν, καὶ ἐσυνωρκίσθημεν νὰ φυλάξωμεν τοὺς ἱεροὺς τοῦ συνδέσμου μας τούτου σκοπούς. Μὲ σὰς κατ' εὐθείαν καὶ τὴν σήμερον ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἰσακουώμεθα· διότι μὲ τὴν σημερινὴν ἀσυμβιβαστον πολιτικὴν τῆς ἐθνικῆς μας Κυβερνήσεως δὲν ἤμποροῦμεν νὰ συνεννοηθῶμεν.

«Ἡμεῖς, ἀφ' οὗ διεμαρτυρήθημεν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καθ' ὅποιαν δὴποτε πράξεως ἀντι-

κειμένης εἰς τὴν ἀποφυγὴν τοῦ ὀλέθρου μας, προετοιμάσθημεν ἂν ἡ χριστιανοσύνη παραβλέψῃ νὰ ἐπιπέσουν καὶ ἄλλαι ἕξωθεν ὀρδαὶ Τούρκων ἐναντίον μας, νὰ πολεμήσωμεν γενναίως· καὶ ἂν δὲν δυνηθῶμεν νὰ τοὺς ὑποφέρωμεν, νὰ καταβῶμεν ὅλοι εἰς τὸν ἄδην, μαχόμενοι ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος

« Ἡμεῖς δὲν εὐρίσκομεν ἄλλοῦ τὴν σωτηρίαν μας, παρὰ εἰς τὰ ὄπλα μας καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἔντιμον θάνατον· καὶ ἂν ἡ χριστιανοσύνη μᾶς παραδώσῃ εἰς τὴν ἀσπλαγγίαν τῶν Τούρκων, ἀφ' οὗ κατεσφάζαμεν ἀπαθῶς τὰς γυναῖκας, τὰ τέκνα καὶ γέροντάς μας, ἂν γενῶμεν καὶ ἡμεῖς θῦμα, ἀλλὰ θῦμα ἐνδοξον σταθερότητας καὶ τῶν ἀπάραγράπτων δικαίων μας, ἀφίνοντες καὶ εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἀντὶ κατοίκων χριστιανῶν τοὺς ἀκολούθους λόγους χαραγμένους εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν καὶ περιφέρειαν τῆς νήσου. « Ἐδῶ » εἶναι ἡ Κρήτη, ἡ βασιλεία τοῦ Μίνως, ἣτις ἔδωκε τοὺς πρώτους θεσμοὺς καὶ νόμους, πολλὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας, ἀκόμη καὶ αὐτὴν τὴν ναυτικὴν καὶ πολεμικὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν μητέρα τῶν φώτων. Διετήρησεν ὑπὸ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα τὰ τέκνα τῆς ὑπὲρ τὰς τρεῖς χιλιάδας ἔτη, τὰ ὅποια ἐγκαταλειφθέντα ἤδη ἀπὸ τοὺς συναδέλφους των χριστιανούς ὕστερον ἀπὸ δέκα ἔτων ἀδιάκοπον ἐξολοθρευτικὸν πόλεμον διὰ τὴν ἀπαλλαγῆσαι τῆς φρικτῆς τυραννίας, ἐγιναν ἕλεεινὰ θύματα τῆς ὠμότητος τῶν ἀπανθρώπων Τούρκων ».

Ἐν Μαργαρίταις Αὐλοποτάμου τῆς Κρήτης· τὴν 22 Ἀπριλίου 1830.

Οἱ συγχοροῦντες τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον Κρήτης.

Κ. Κριτοβουλίδης, Α. Στεφανάκης, Τζώρτζης Σαουνάζος, Ν. Λιμπρίτης, Γ. Καλομενόπουλος, Μ. Χιονάκης, Α. Ἰωαννίδης, Ἰω. Μιχαήλ, Γ. Βενέτικος, Γ. Σακόρραφος, Α. Ἀρετίνης, Α. Παπαδάκης, Ἰω. Γ. Κονδύλης, Μ. Λιδᾶς.

Ὁ Γραμματεὺς

Ν. Δαμβέργης.

Πολλὰι πολλαχόθεν παραινήσεις καὶ παρηγοραὶ φιλογενῶν Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων ἐνεθάρρουν τοὺς Κρήτας νὰ ἐμμένωσιν ὑπὲρ

ποτε, προσκαρτεροῦντες καὶ ἐν τῇ τελευταία ταύτῃ ἀξιοδακρύτῳ καταστάσει αὐτῶν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ μεταβληθῶσι καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τὰ πράγματα ἐν Εὐρώπῃ, καὶ μάλιστα μετὰ τὰς τελευταίας περιπαθεῖς πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς ἐκθέσεις των. Οἱ δὲ Κρη-
τες ἂν καὶ ἐνεκαρτέρουσαν δεινῶς, ἐμμένοντες εἰς τὸ φρόνημά των, καίτοι ἐπηρεασθέντες πάλιν ὑπὸ Γάλλου ἀξιωματικοῦ καταπλεύ-
σαντος καὶ δεύτερον εἰς Σουδαν, καὶ ἐκφράσαντος κατ' ἐντολὴν τοῦ ἀντιναυάρχου Δεριγνῆ καὶ ἀκούσαντος τὰ αὐτὰ ὡς καὶ ὁ πρῶ-
τος, εἶχον ὅμως πάντοτε προσηλωμένον τὸ ὄμμα καὶ ἐπὶ τῆς Γραμβούσης, καὶ τὴν πεποιθῆσιν νὰ ἐπιστηριχθῶσι τελευταῖον ἐπ' αὐτῆς. Ἐπανελάβε λοιπὸν καὶ τότε τὸ Συμβούλιον ἐξικητήσαμενον πρὸς τὸν Κυβερνήτην ὅ,τι καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ ἀναφορᾷ περὶ Γραμ-
βούσης, πρὸς δέ, νὰ συγχωρήσῃ καὶ νὰ εἰσελθῶσιν εἰς τὴν τακτι-
κὴν αὐτῆς φρουρὰν καὶ Κρητῆς τινες πρόσθετοι φρουροί. Τὸ τοιοῦ-
τον ὅμως ἐνομιζέτο ἀδύνατον καὶ ὡς ἐκ τῆς θέσεως τοῦ Κυβερνή-
του ἀπέναντι τῶν συμμαχικῶν ναυτικῶν, οἵτινες ἀπῆλθον καὶ αὐ-
τοὶ συχνὰ παρ' ἐκείνου τὴν παράδοσιν τῆς Γραμβούσης. Τί λοιπὸν περὶ τούτου ἐσκέφθησαν τότε οἱ Κρητῆς ;

Κινδυνευούσης οὕτω τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, βλέποντες ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν σιωπὴν τοῦ Κυβερνήτου ὡς πρὸς τὴν αἴτησίν των, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τὴν συχνὴν ἐπέμβασιν τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Συμ-
μαχίας, ἐτόλμησαν αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν ν' ἀρπάσωσι τὴν Γραμβούσαν διὰ τὸν εἰρημένον σκοπὸν ἀπὸ τῆν τακτικὴν φρουρὰν τῆς Ἑλληνι-
κῆς Κυβερνήσεως. Ἐσχηματίσθη λοιπὸν παρευθὺς σῶμα ἐξ 100 περίπου ἐκλεκτῶν Κρητῶν, οἵτινες εἶχον συνεννοηθῆ περὶ τούτου καὶ μετὰ πολλῶν τῶν ἐν Γραμβούσῃ, ὄρκωθέντες νὰ προσέξωσι μὴ ἤθελον βλάψῃ οὐδένα τῶν ὑπαρχόντων ἤδη φρουρῶν οὐδ' ἄλλον τινὰ πολίτην. Μεταθάντες δ' οὗτοι ἐν νυκτὶ διὰ λέμβων ἐπὶ τῆς νήσου, ἐκρύφθησαν ἐφησυχάζοντες εἰς παραλίους οἰκίας τοῦ Μανώλη Δεικτάκη, Ἀντωνίου Μαρουλιανοῦ καὶ ἄλλων, μεχριστοῦ ἀποβῆ κατὰ συνεννόησιν τὴν ἐπαύριον καὶ ὁ Β. Χάλης ἀναφανδόν, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ 7 ἢ 8 ἐνόπλους, ὡς ἐσυνειθίζον νὰ φέρωσιν οἱ ὄπλαρ-
χηγαί.

Τὸ δὲ σύνθημα ἦτο τὸ ἐξῆς. Οἱ μὲν περὶ τὸν Χάλην νὰ συλλα-

θωσιν ἀμέσως τὸν φρούραρχον Γάλλον Δουπινὴν, ὅστις καθ' ἑκάστην κατήρχετο συνήθως εἰς τὴν παραλίαν μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν του, οἱ δὲ κεκρυμμένοι ἀναφανέντες τότε, νὰ ὀρμήσωσι διὰ νὰ καταλάβωσι τὴν πύλην, γενόμενοι οὕτως ἀβλαβῶς κύριοι τοῦ φρουρίου, τὸ δὲ πρᾶγμα προύχώρησε τόσον ἐπιδειξίως, ὥστ' ἂμ' ἀποβάντος τοῦ Χάλη ἐπὶ τῆς νήσου μετὰ 2 ἢ 3 ἡμέρας, κατέβη καὶ ὁ Δουπινὴς μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν του ἐκ τοῦ φρουρίου, διευθυνθεὶς πρὸς ἐκεῖνον ἀνυπόπτως διὰ νὰ τὸν χαιρετήσῃ. Ἄλλ' ἔπρεπεν ἄλλος παρὰ τὸν Χάλην μᾶλλον θερμουργὸς νὰ παίξῃ τὸ πρῶτον τοῦ δράματος ἐκείνου πρόσωπον. Ἀνυπόμονοι δὲ προσέβλεπον οἱ κεκρυμμένοι τότε, καὶ διὰ πολλῶν σημείων μακρόθεν τὸν παρώτρυναν νὰ ἐνεργήσῃ τὸ ἐκ μέρους του πρῶτον κίνημα, διὰ νὰ ἐξορμήσωσι καὶ αὐτοὶ ἀμέσως.

Αὐτὸς ὅμως ἐμπεσὼν εἰς μακρολογίας μετὰ τοῦ φρουράρχου κατὰ τὸ συνήθειάν του, ἣ καὶ μακροψυχήσας ὡς λέγεται νὰ ἐπιτεθῇ κατ' ἀνθρώπου τῆς Κυβερνήσεως, ἔδωκε καιρὸν εἰς κακοβούλους, οἵτινες προφθάσαντες ἀπεκάλυψαν τῷ φρουράρχῳ τὰ περὶ τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀποχωρισθεὶς λοιπὸν ἀμέσως τότε ὁ Δουπινὴς, ἀνέβη δρομαίως εἰς τὸ φρούριον, μυκτηρίσας παρευθὺς τὴν ἀβελτηρίαν τῶν περὶ τὸν Χάλην. Προετοιμασθεὶς δ' ἔπειτα τοὺς ἐβίασε καὶ διὰ κανονίων νὰ ἀπέλθωσι τῆς νήσου ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον.

Οἱ δὲ Τούρκοι αὐθαδέστεροι καταστάντες διὰ τὴν μεταβολὴν τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεως τὴν ὁποίαν ἐχορήγουν τὰ πρωτόκολλα, ἤρχισαν καὶ νὰ ἐπιτίθενται παντοῦ βαρύτεροι, αἰχμαλωτίζοντες καὶ κατασφάζοντες τοὺς προστυχόντας πρὸς ἀντεκδίκησιν. Δὲν ἔμεινον ὅμως καὶ αὐτοὶ ἀτιμώρητοι ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, ἀν καὶ ἐκλονίζοντο οὗτοι ὑπὸ τῆς ἀντιθέτου ἰδέας, κατατροχόμενοι πολυειδῶς καὶ ὑπὸ ἀπείρων ἄλλων κακοχυῶν.

Ἀνέφερε, καὶ ἐπανεφέρε τὸ Συμβούλιον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ἐξαιτούμενον τὴν ταχεῖαν ἐθνικὴν ἀντίληψιν. Εἰς ἀπάντησιν δὲ τούτων ἔλαβεν ὁ ἀντιπρόσωπος διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου νὰ πείσῃ τοὺς Κρήτας, νὰ συνθηκολογήσωσι φρονίμως μετὰ τῶν Τούρκων, ἐνόσω ὑπάρχει καιρὸς, διὰ νὰ ἤθελον δυνηθῇ οὕτως εἰς τὸ νὰ βελτιώσωσι κατὰ τι

τὴν μέλλουσαν κατάστασιν των. Ἄλλ' ἦτο δυνατόν εἰς τοιοῦτον καιρὸν νὰ γείνη τοῦτο, καὶ ἂν ἤθελεν ὑποτεθῆ, ὅτι ἦτο καὶ ὠφέλιμον; Οἱ Τούρκοι ἀγέρωχοι ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των τότε ἤθελον συγκατατεθῆ, ἐὰν δὲν ἤθελον προδώσῃ τὸ μέλλον των οἱ ταπεινωθέντες τότε συμβαλλόμενοι Ἕλληνες; Δὲν ἔδωκαν λοιπὸν προσοχὴν ὅλως διόλου οἱ Κρήτες εἰς τοῦτο, καὶ ὡς ἀδύνατον καὶ ὡς ἀλυσιτελές.

Κατόπιν ἔλαβε τὸ Συμβούλιον ἄλλην διαταγὴν, δι' ἧς τὸ εἶδοποιεῖ, ὅτι ἔρχονται ἐκ τῶν τριῶν συμμαχικῶν στόλων πλοῖα, διὰ νὰ ἐπιβάλλωσιν ἀνακωχὴν εἰς τὰ διαμαχόμενα μέρη πρὸς κατὰπαισιν τῶν αἱματοχυσίων. Παρήγγελλε δὲ ὁ Κυβερνήτης δι' αὐτῆς αὐστηρὰν προσοχὴν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, διὰ νὰ δεχθῶσι προθύμως τὰ περὶ ἀνακωχῆς, καὶ νὰ μὴν ἤθελον δώσει εἰς τὸ διάστημα τοῦτο τὴν ἐλαχίστην αἰτίαν ἐχθροπραξιῶν πρὸς βλάβην τῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος των, προσδιορίζον ὁ ἴδιος ὡς ναυλόχιον καὶ τὸν ὄρμον Παλαιοκάστρου, μικρὸν ἀπέχοντα πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἡρακλείου. Τὸ συμβούλιον λοιπὸν ἐπροσκάλεσεν εὐθὺς τότε ἐξ ὄλων τῶν ἐπαρχιῶν τοὺς ἐπισημοτέρους ὄπλαρχηγοὺς νὰ παρευρεθῶσιν ἐκεῖ, οἵτινες καὶ ἦσαν συνηγμένοι περὶ ἑαυτοὺς πλέον τῶν 1,500 ἐνόπλων κατὰ τὸ χωρίον Ρογδιὰν τῆς Κνωσοῦ, ὅτε κατέπλευσαν περὶ ἀρχῆς Ἰουνίου τὰ τρία πλοῖα Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας εἰς τὸν ρηθέντα ὄρμον.

Ἐκοινοποίησαν δὲ τότε οἱ πλοίαρχοι τὰ περὶ ἀνακωχῆς, προθέμενοι ὡς ἔλεγον νὰ παύσωσι τὴν αἱματοχυσίαν, οἱ δὲ Ἕλληνες παρεδέχθησαν καθ' ὅλοκληρίαν παρευθὺς τὰ περὶ ταύτης ὡς πεπεισμένοι πρότερον καὶ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου. Διέγραψαν δὲ αὐτοὶ τότε καὶ ὅρια εἰς ὅλα τὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμενα ἔτι φρούρια, ἐπὶ ἀπειλῇ νὰ μὴν ὑπερπηδῶσιν ἐπ' οὐδεμιᾷ προσφάσει ταῦτα ἀτιμωρῆτως οἱ ἐχθρικῶς διακείμενοι, τὰ ὅποια κοινοποιήσαντες οἱ πλοίαρχοι καὶ εἰς τὸν Σουλεϊμὰν πασᾶν τοῦ Ἡρακλείου, καὶ παραγγείλαντες τὴν αὐστηρὰν τήρησιν, ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν. Τὸ Συμβούλιον λοιπὸν καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τοποθετήσαντες ἀμέσως τοὺς ἰκανωτέρους τῶν ὄπλαρχηγῶν μετ' ἀναλόγου στρατιωτικῆς δυνάμεως εἰς τὰς ἀναγκαιοτέρας θέσεις, τοὺς κατέστησαν καὶ ὑπευθύνους ἐ-

νώπιον ὅλου τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν πατρίδος Κρήτης, εἰάν δὲν προσέξωσι παντὶ σθένει νὰ μὴ προέλθῃ ἐκ μέρους των κατὰ τὰς ὁδηγίας καὶ τοῦ Κυβερνήτου ἡ ἐλαχίστη αἰτία, παρέχουσα ἀφορμὴν νέων ἐχθροπραξιῶν. Ἐτήρησαν δ' οὗτοι ἀκριβῶς πάντα ταῦτα καὶ μὲ ὄλεθρόν των.

Ἄλλ' ἐφύλαξαν ταῦτα καὶ οἱ Τούρκοι ; Οὐδαμῶς. Μόλις ἀπεμακρύνθησαν ἐκεῖθεν τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν Συμμάχων, καὶ ἐπέπεσον οἱ τοῦ Ἡρακλείου μάλιστα Τούρκοι θηριωδέστατοι κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὑπερπηδῶντες δ' οὗτοι συχνὰ περιφρονητικῶς καὶ αὐτὰ τὰ τεθέντα ὄρια, ἔσφαζον καὶ ἠχμαλώτιζον πολλούς, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἀπέφευγον πᾶσαν σύγκρουσιν κατὰ τὰς ὁδηγίας. Πολλὴ δὲ κίνησις ἔγεινε τότε ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων· διότι ὁ μὲν πρόεδρος Ρενιέρης κινήθει ἀμέσως, ἐπρόφθασε μὲ τινας τῶν συμβούλων καὶ εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας, ὁ δὲ Οἰκονόμος εἰδείχθη δραστηριώτερος εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας, διὰ νὰ προλάβωσι τοὺς Ἕλληνας μὴ ἤθελον παραβῆ οὐδὲ κεραίαν τῶν συμπεφωνημένων, καὶ ἐνοχοποιήσωσιν οὕτω τὸν ἀγῶνά των, ὥστε ὑπέφεραν νὰ ἴδωσι μὲ ἀπαραδειγματίστον καρτερίαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ πλεον τῶν 300 ἀτόμων συγγενῶν καὶ φίλων θανατωθέντας ὑπὸ τῶν Τούρκων, χωρὶς αὐτοὶ νὰ πράξωσι τι κακὸν κατ' αὐτῶν. Ἄλλ' εἰς τί ἀπέβλεπον τελευταῖον ὅλα ταῦτα ἐκ μέρους τῶν Εὐρωπαίων ; — Τῶν χριστιανῶν Ἡγεμόνων οἱ ὑπῆρται αὐτοὶ προδιέθετον οὕτω τὸν δυστυχῆ τῆς Κρήτης λαόν, διὰ νὰ ἐπιθέτωσι νέας σκληροτέρας δουλείας τῆς μέχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ τραχήλου των, μὴ δυνηθέντες νὰ τὸν καταπίσωσι διὰ λόγων νὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα ! Ἴδου δὲ καὶ τὸ πρὸς τὸν Σουλεϊμὰν πασᾶν ἔγγραφον, ὅπερ τῷ ἀπέστειλαν οἱ ἐπὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἡρακλείου γραμμῆς διωρισμένοι ὄπλαρχηγοὶ τῆς ἀναχωχῆς.

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Σουλεϊμὰν πασᾶν

« Ἀπὸ τὰς 6 τοῦ μηνὸς Ἰουνίου, ὅτε ἦλθαν τὰ βασιλικὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα εἰς Παλαιόκαστρον, καὶ μᾶς διέταξαν ἀναχωχὴν ὀπλων χωρὶς νὰ ἐνοχλῶμεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον, ἡμεῖς κατὰ τὴν διαταγὴν ἐκείνων ἐφυλάξαμεν τὰ χρέη μας μέχρι τοῦδε. Γνωρίζετε καλῶς πό-

σοι ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας ἐφονεύθησαν, καὶ ἠχμαλωτίσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων· διότι μᾶς εἶχαν ὑποχρεωμένους οἱ πλοίαρχοι τῶν Συμμάχων νὰ μὴ κτυπῶμεν. Ἐὰν ἤθελον φονεύσει καὶ ὄλους μας. Σήμερον ἐκάμαμεν ἐπισκεψιν εἰς τὸν κάμπον, ὅπου ἐνταμώσαμεν καὶ τὸν ἰδικὸν σας Πίμπασιν (χιλιάρχον) Ριζιβαναγαῖν, εἰς τὸν ὁποῖον εἶπαμεν τὴν γνώμην μας, ἀλλ' ἐκεῖνος μᾶς ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ἔχει περὶ τούτου τὴν προσταγὴν σας.

«Σὰς φανερόνωμεν λοιπὸν πάλιν, ὅτι ἡμεῖς δὲν ἔχομεν ἀδειαν νὰ προπεράσωμεν ἐν βῆμα ἀπὸ τὰ ὁροθέσια, ἀτινα μᾶς διώρισαν τὰ βασιλικά πλοῖα. Ἐὰν δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδικούς σας κανεῖς προπεράσῃ ταῦτα, τὴν πρώτην καὶ δευτέραν φορὰν χρεωστοῦμεν νὰ τοὺς ὑποχρεώσωμεν μὲ τὸ καλὸν νὰ ἐπιστρέφουν ἐντὸς τῶν συνόρων των, τὴν δὲ τρίτην καὶ νὰ τοὺς ἀφοπλίζωμεν, τὰ δὲ ὄπλα των νὰ στέλλωμεν, ὅπου μᾶς προστάζουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη μας κατὰ τὴν διαταγὴν καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοιάρχων· παρακαλοῦμεν δὲ νὰ μᾶς φανερώσητε καὶ τὴν ἰδικὴν σας, ἔὰν θέλετε νὰ φυλάζωμεν τὴν ἀναγκωὴν ἀμφοτέρωτα τὰ μέρη ἕως οὗ ἴδωμεν, ὁποίας ἄλλας διαταγὰς θέλουν μᾶς δώσει τὰ Β. εὐρωπαϊκὰ πλοῖα.»

Ἐν Γολίφῃ τὴν 10 Αὐγούστου 1830.

Ὁ στρατηγός
Γ. Πεζάρος.

Οἱ ὄπλαρχηγοί.

Ζαχαρίας Ἀποστολάκης, Γεώργιος Βασιλείου, Μανώλης Καζάνης.

Εἰς ἀπάντησιν δὲ τῶν εἰρημένων ἔλαβον τὸ ἐξῆς ἔγγραφον.

«Σὰς εἰδοποιουῦμεν ὅτι ἔλαβομεν σήμερον τὸ γράμμα σας ἀπὸ τὸν Ριζιβαναγαῖν Παπουτσαλάκην, καὶ τὸ ἀνεγνώσαμεν εἰς τὸν ὑψηλότατον πασᾶν, πρὸς τὸν ὁποῖον ὠμίλησε καὶ ὁ ἴδιος Ριζιβαναγαῖς ἐκ μέρους σας ὡς τὸν εἶχατε εἶπει. Ἀλλὰ σὰς λέγομεν ὅτι πρὸ τινῶν ἡμερῶν ἦλθεν εἰς τὸν Πασᾶν ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ Δοβλέτι μας προσταγὴ διὰ τοὺς ραγιαδες τῆς Κρήτης νὰ γείνη ἀμνηστία δι' ὄλα τὰ περασμένα τοῦ πολέμου· τὸ ὑψηλὸν Δοβλέτι οὕτω γράφει, καὶ δὲν φανερόνει παντελῶς διὰ σύνορα. Ἀντίγραφον δὲ τοῦ φερμανίου εἰς τὸ

ρωμαϊκὸν ἔστειλεν ὁ ἴδιος πασᾶς καὶ πρὸς τὸν Κ. Ρενιέρην διὰ τὴν
τὴν ἀναγνώσῃ εἰς ὅλον τὸν ραγιάν, καὶ καταλάβῃ τὴν βασιλικὴν χά-
ριν καὶ εὐσπλαγχνίαν τοῦ πολυχρονισμένου Σουλτάνου μας. Ταῦτα
εἶμεθα παραγγελλόμενοι ἐκ μέρους τοῦ ὑψηλοτάτου πασᾶ νὰ σᾶς γρά-
ψωμεν πρὸς γνώσιν καὶ ὁδηγίαν σας, παρακινουῦντές σας καὶ ἡμεῖς
νὰ μετανοήσητε πλέον, διὰ νὰ κερδίσητε τὴν ποθητὴν εὐσπλαγχνίαν
τοῦ Δοβλετίου.»

Μεγαλόκαστρον τῆ 12 Ἰουλίου 1830.

Μεχμεταγὰς Τετζιμαμπέης τῆς Κρήτης.

Ἄφου δὲ καὶ ὁ πρόεδρος Ρενιέρης ἔλαβεν εἰς Ἄποκόρωναν τὸ
μνηστὴν ἀντίγραφον τοῦ φερμανίου, ἐπροσκάλεσεν εἰς συνέλευσιν
τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν καὶ τὴν Ρεθύμνην ἐπαρ-
χιῶν, εἰς τοὺς ὁποίους καθυπέβαλε τὰ ἔγγραφα, ἅτινα εἶχε λάβει
παρὰ τοῦ πασᾶ τῆς Κυδωνίας. Ἀπήνητησαν δὲ εἰς ταῦτα καὶ αὐτοὶ
ὡς ἐφεξῆς.

**Πρὸς τὸν σεβάσιμον πρόεδρον τοῦ Κρητικοῦ
Συμβουλίου Κ. Ρενιέρην.**

«Οἱ ὑποφενόμενοι ἐπαρχιακοὶ πληρεξούσιοι δημογέροντες καὶ
καπεταναῖοι, οἱ κατὰ τὴν πρόσκλησίν σας συναχθέντες ἐνταῦθα,
ἀνεγνώσαμεν καὶ ἐπαρατηρήσαμεν τὴν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολὴν τοῦ
Μεχμετπασᾶ διοικητοῦ τοῦ φρουρίου Χανίων, μνηολογουμένην τὴν
4 τοῦ παρόντος, καθὼς καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ἀντίγραφον φερμανίου τοῦ
Σουλτάνου, καὶ ἐκαταλάβαμεν τοὺς σκοποὺς των.

«Ἡ πρὸς ἡμᾶς κοινοποίησις τῶν τοιούτων ἦτον ὅπως περιττή·
διότι ἡ πρότασις τῶν Τούρκων εἶναι ἀντικειμένη εἰς τὴν σταθερὰν
ἀπόφασίν μας, τὴν ὁποίαν ὑμεῖς γνωρίζετε καλῶς. Ἐπαναλαβάνο-
μεν ὅμως νὰ σᾶς ἐκφράσωμεν ἐν βραχυλογίᾳ τὴν γνώμην μας, τὴν
ὁποίαν καὶ παρακαλοῦμεν νὰ διαβιβάσητε εἰς τὸν ρηθέντα Μεχμετ-
πασᾶν.

«Ὁ κόσμος ὅπως γνωρίζει, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σουλτάνος εἰς τὰ
φερμάνι του δὲν ἠμπόρεσε νὰ κρύψῃ τὰ δίκαια αἴτια, τὰ ὁποῖα

ἠνάγκασαν τοὺς χριστιανούς νὰ καταφρονήσουν πᾶν εἶδος δυστυχίματος καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον θάνατον, καὶ νὰ ἔμβωμεν πρὸ δέκα ἡδὴ ἔτων εἰς τὸν διόλου ἄνωγα μὲ τοὺς ἐχθρούς τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς πίστεώς μας μὲ ἔνορκον ἀπόφασιν, ἢ νὰ ζήσωμεν εἰς τὸ ἐξῆς ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴν ἀφόρητον τυραννίαν τῶν Τούρκων, ἢ νὰ ἀποθάνωμεν ὅλοι ὁμοῦ μὲ τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας.

«Τὰ ὄπλα μας λοιπόν, τὰ ὅποια ἔκτοτε μέχρι σήμερον ὑπεράσπισαν τὰ τρία τιμιώτερα ταῦτα τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὰ μόνον δύνανται καὶ νὰ τὰ διαφυλάξουν μέχρι τέλους καὶ ἅγι αἰ δόλιοι, αἱ ψευδεῖς καὶ ἀπατηλαὶ ὑποσχέσεις τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας.

Ὁ Ἄρκετὰ εἶναι γνωρισμένος ὁ χαρακτήρ τῶν Τούρκων καὶ ἡ θηριώδης διαγωγή των ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς. Εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας βεζυράδες καὶ λοιποὺς ὑπάρχον ἀκόμη τὰ ἀπανθρώπως ἐκδοθέντα πρὸ χρόνων αὐστηρὰ φερμάνια διὰ νὰ ἐνεργήσουν τὸν παντελῆ ἐξολοθρευμὸν τῶν χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους ἔτι ὀνομάζει ὁ Σουλτάνος πτωχοὺς ραγιαδες.

«Βεθαζιμένκι εἶναι ἀκόμη αἱ ἀχνιαὶ τῶν φρουριῶν Κυθωνίας, Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου ἀπὸ τὰ αἵματα τῶν ἀδελφῶν, τῶν πατέρων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν φιλότατων μας, τοὺς ὁποίους κατέσφαξαν συχνά ὡς πρόβατα.

«Γεμάτα εἶναι ἀκόμη τὰ φρέατα τῶν πόλεων ἀπὸ τὰ κόκαλα τῶν χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ δυστυχίαν δὲν ἠμπόρεσαν νὰ διαφύγουν τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων, καὶ οἱ ὅποιοι καθημέραν ὀλιγοστεύουν διὰ δολίου τρόπου κατὰ τὸν ἀριθμὸν.

«Μὲ οἰκτρὰς φωνὰς δὲν ἔπαυσαν ἀκόμη τοῦ νὰ βοοῦν πρὸς τὸν Θεὸν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀφεντάκη τὰ αἵματα 300 περίπου χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους κλείσας ὡς πρόβατα εἰς μάνδραν κατέσφαξε μὲ τὴν ἀπανθρωποτέραν θηριωδίαν.

«Εἰς τὰς πλατείας τοῦ Ἡρακλείου ἀχνίζει ἀκόμη τὸ αἶμα τοῦ μακαρίτου στρατηγοῦ Ν. Μαλικούτη (1) τὸν ὅποιον κατέκοψαν ἀπίστως μεληδόν, παραδοθέντα ἐν καιρῷ μάχης εἰς αὐτούς.

(1) Κατὰ λάθος ὀνομαζόμενον ἐκ' ἀρχῆς τῆς συγγραφῆς Μετὰ τὴν Μαλικούτην, ὅστις ἐκαλεῖτο τῶντι Νικόλαος.

«Εἰς τὸ ἴδιον Ἡράκλειον ὑπάρχουν ἐτι ἀδιάλυτα τὰ σώματα τῶν ναυτῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Σουλεϊμαμπασῆς ἀπηγγόνισε τὴν 18 τοῦ Ἰανουαρίου ε. ε. ὕστερον ἀπὸ 8 μηνῶν φυλάκισιν, καὶ ἀποῦ μάλιστα ὁ εἰς Σύρον κρατηθεὶς Τουφεζίμπασῆς του ἀπελύθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος.

«Δέσμοι κρατοῦνται ἕως σήμερον εἰς τὸ φρουρίον τῶν Χανίων οἱ πρόκριτοι καὶ καπεταναῖοι τῶν Σφακίων, τοὺς ὁποίους ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς πρὸ 4 ἐτῶν συνέλαβε δολίως ὅτε ἀπεκεφάλισε δολίως εἰς Κεφαλάδες καὶ τὸν Ἰωάννην Τσακίρη καὶ ἄλλους.

«Εἰς τὰς ἀγυῖας τῶν φρουρίων τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀφρικῆς πωλοῦνται ἀπανθρώπως ὡς κρέατα αἱ θυγατέρες, αἱ ἀδελφαί, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ φίλτατα τέκνα τῶν Κρητῶν Ἑλλήνων. Ὅλα δὲ ταῦτα καὶ μύρια ἄλλα εἶναι δείγματα τρανώτατα τοῦ ἀπίστου καὶ ἀπανθρώπου χαρακτῆρος τῶν ἀδιαλλάκτων ἐχθρῶν μας· διότι ἡ φύσις τῆς τίγρεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβληθῆ ποτε καὶ εἰς φύσιν προβάτου.

«Εἰς ὅλον τὸν κόσμον διεκηρύξαμεν ἐξ ἀρχῆς μὲ τοὺς λοιποὺς συναγωνιστάς μας Ἕλληνας τὸ ἀμετάτρεπτον τοῦ σκοποῦ μας ἢ νὰ ζήσωμεν ἐλεύθεροι ὡς ἄνθρωποι, ἢ νὰ συναποθάνωμεν καὶ ἡμεῖς ὅλοι ὁμοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθημεν, καὶ τὴν ὁποίαν ἐβάψαμεν καὶ βάφομεν καθημέραν μὲ τὸ αἷμά μας. Εἰς τὴν θείαν λοιπὸν παντοδυναμίαν, καὶ εἰς τοὺς κραταιοὺς προστάτας τῆς δικαιοσύνης ἔχομεν πάντοτε τὰς ἐλπίδας μας, ὅτι θέλουσι δικαιοῦσαι καὶ τὸν ἰδικόν μας πολυαίματον ἀγῶνα.

«Ταῦτα εἰς ἀπάντησιν κύριε πρόεδρε τῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα σᾶς διηύθυνε ὁ ρηθεὶς διοικητὴς τοῦ φρουρίου Χανίων, καὶ παρακαλοῦμεν νὰ τῷ στείλετε ταύτην πρωτοτύπως.»

Ἐν Καλύβαις Αποκορώνου τὴν 17 Αὐγούστου 1830

Οἱ εὐπειθεῖς πολῖται

Ἐπονται πολλαὶ ὑπογραφαὶ τῶν καπεταναίων, δημογερόντων καὶ λοιπῶν ὑπὲρ τὰς ἑκατόν.

Ἴσον τῷ πρωτοτύπῳ.

Ὁ γραμματεὺς τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου

Παῦλος Καλογέρινος

Είχε δ' ἀναφέρει τὸ Συμβούλιον πρὸς τὸν Κυβερνήτην περὶ τῆς ἀκριβοῦς τῆς ἀνακωχῆς τηρήσεως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, περὶ τῆς ἀπιστίας τῶν Τούρκων καὶ περὶ τῶν διαπραχθέντων ἐν τῷ μεταξύ ὑπ' ἐκείνων πολλῶν σφαγῶν καὶ φόνων, τὰ ὅποια βεβαίως εἶχε κοινοποιήσει οὗτος καὶ πρὸς τοὺς ἀντιναύαρχους καὶ συμμαχίας. Ἠσθάνθησαν δὲ οἱ Κρήτες τότε ἀνακούφισιν τινα τῶν δεινῶν των, ὅτε ἔμαθον πῶς ἐμελετήθη διὰ τὴν ἐλθῆν τρίτην τὴν δύναμιν, εἰς Κρήτην ἰκανὴν νὰ περιστείλῃ τοὺς ἀπειθεῖς Τούρκους τῆς· διότι ἤλπισαν ὅτι ἡ δύναμις αὐτὴ θέλει εἰσελθεῖ ἐκ τοῦ κατὰ τὰ Μεσσηνιακὰ φρουρία τῆς Πελοποννήσου διαμένοντος Γαλλικοῦ στρατοῦ, ὅστις εἶχε ταπεινώσει καὶ τὸν ἀγέρωχον Ἰμβραίμην. Ἀπέφερε κατ' ἐπανάληψιν πρὸς τὸν Κυβερνήτην τὰ περὶ τῶν φερμανίων καθὼς καὶ τὰ περὶ τῆς Γραμβούσης· διότι ὡς τελευταῖον ἄστυλον ἐθεώρουν ὅλοι οἱ Κρήτες ὡς πολλάκις εἶπομεν τὸ νησιδίον τοῦτο, ὅπως δι' αὐτοῦ δυνηθῶσιν ν' ἀνθεξωσιν εἰς τὸν σκοπὸν των ἐφ' ἰκανὸν χρόνον. Ἄλλ' ἐφεύθησαν δυστυχῶς ὅλως διόλου τῶν ἐλπίδων περὶ πάντων! Καὶ πῶς;

Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου ἔλαβε τὸ συμβούλιον διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, δι' ἧς τῷ ἀνηγγέλλετο ἤδη «Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως· διότι κατὰ τὸ πρωτόκολλον τοῦ Λονδίνου, ἡ νῆσος αὐτὴ ἔμεινεν ὑπὸ τὴν κυριότητα τῆς Τουρκίας, καὶ δὲν πρέπει νὰ προσδοκῶσι τοῦ λοιποῦ οἱ Κρήτες οὐδεμίαν ἀντίληψιν παρ' αὐτῆς, ἀφορῶσιν πολεμικὰς ἐργασίας!!!»

Ἐγκατελείφθη λοιπὸν οὕτως ἡ Κρήτη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος παρασπόνδως, ἧτις εἶναι ἀδιάσπαστον μέλος αὐτῆς κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῶν ἔθνοςυνελεύσεων. Συνάμα δ' ἐξαπέστειλεν ὁ Κυβερνήτης εἰς Γραμβούσαν πλοῖον, καὶ ἀροπλίσας τὸ φρουρίον τῆς, μετέφερον εἰς Ναύπλιον τὰ κανόνια τῆς. Μετ' ὀλίγον δ' ἀπειροὶ κανοβολισμοὶ ἐξ ὅλων τῶν φρουρίων ριπτόμενοι, ἐχαιρέτων τὴν ἑνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς τότε χριστιανικῆς διπλωματίας ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Μεχμεταλῆ.

Καὶ τέλος μετ' οὐ πολὺ ἀνώνυμός τις ἐπιστολὴ φθάσασα εἰς Κρήτην διὰ τῆς Κάσου ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἐγνωστοποιεῖ, «Ὅτι μετὰ 3000 τακτικοῦ στρατοῦ ἐτοιμάζεται μετὰ σπουδῆς νὰ φθάσῃ εἰς

«Κρήτην ὁ Νουρετμηβέης». Ὅποια θλιβερὰ κατήφεια κατέλαβε τότε τοὺς πολυπαθεῖς Κρήτας! Ὅποιοι πικρότατοι στεναγμοὶ ἐξήρχοντο ἐκ τῶν καρδιῶν αὐτῶν, πληροῦντες τὸν τεθολωμένον ὄριζοντὰ τῶν διότι ἐβλεπον οὕτω μακτωμένους τὰς θυσίας τῶν, καὶ ἐγκαταλειμμένους ἑαυτοὺς ἀπροσδοκῆτως ὑπὸ τοῦ συναγωνιζομένου ἔθνους τῶν, καὶ ὑφ' ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου!!!

Συμβούλευε δὲ δι' αὐτῆς ὁ ἀνώνυμος φιλέλλην τοὺς Κρήτας οὕτως. «Νὰ μὴν ἀποδειλιάσωσι καὶ εἰς ταύτην τὴν περίστασιν. Νὰ προσέξουν, νὰ μὴν ἤθελαν ἀφήσει τοὺς Τούρκους νὰ ὑπερβῶσι τὰ ἐπὶ τῆς ἀνακωχῆς χαραχθέντα ὄρια, μηδὲ νὰ δώσωσιν ὅμως καὶ αὐτοὶ ἀφορμὴν νέων συγκρούσεων, τὰς ὁποίας θέλουσι προσπαθήσει καὶ οἱ Τούρκοι νὰ ἀποφύγουν, διότι ὁ Μεχμεταλίης ὑπεσχέθη εἰς τὸν Ἄγγλον Ναύαρχον, ὅτι θέλει καθυποτάξει τὴν Κρήτην ἄνευ αἱματοχυσίας. Προσέτι ὑπεσχέθη οὗτος, ὅτι θέλει ἀφήσει εἰς τὴν Κρήτην τὸ αὐτὸ σύστημα τῆς διοικήσεως, μὲ τὸ ὅποιον διοικεῖται καὶ τώρα. Νὰ προσέχωσι δέ, ἐπρόσθετε, νὰ μὴν ἀπατηθῶσι διότι ὁ ἀρχηγὸς Νουρετμηβέης, εἶν' ἄνθρωπος πολιτισμένος ὡς ἐνδιατρίψας ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐν Εὐρώπῃ θέλει δὲ μεταχειρισθῆ καὶ πάντα τρόπον θεμιτὸν καὶ ἀθέμιτον, νὰ τοὺς ἐξαπατήσῃ». Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια ἀνέφερον ὁ ἀνώνυμος ἐκεῖνος φίλος.

Ὁ δὲ λαὸς ἐμάνθανε ταῦτα πάντα ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν του, πρὸς οὓς τὸ συμβούλιον τὰ ἐκοινοποίει. Ἐζήτουν λοιπὸν ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης μέρη πολεμοφόδια ἐκ τοῦ Συμβουλίου καὶ τότε, ἐζήτηι τοιαῦτα καὶ ὁ Χάλης ἀπὸ τὰ δυτικά· διότι δι' αὐτῶν ἠμποροῦσαν νὰ ὑποστηρίζωνται· τοιαῦτα ἐζήτηι καὶ ὁ πρόεδρος Ρενιέρης ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωνα διὰ τοῦ ἀπὸ 15 Σεπτεμβρίου ὑπ' ἀριθ. 1320 ὡς ἐφεξῆς ἐγγράφου του.

«Ἀπὸ τὰς 12 τοῦ τρέχοντος ἦλθον οἱ καπεταναῖοι τῶν Σφακιῶν, μὲ τοὺς ὁποίους ἐμείναμεν σύμφωνα νὰ κάμωμεν εἰς Χανία γενικὸν πόλεμον, ἀφοῦ ἔλθωσι καὶ οἱ ἀρχηγοὶ Β. Χάλης καὶ Γ. Τσουδερός, τοὺς ὁποίους καὶ ἐπροσκαλέσαμεν. Ἐσυστήσαμεν δὲ συμφώνως καὶ φρουρὰν ἐξ 20 Σφακιανῶν, 20 Κυδωνιατῶν καὶ 20 Ἀποκορωνιτῶν διὰ ν' ἀκολουθῆ εἰς τὴν ἐπιτροπήν, καὶ συνάξῃ τὰς προσόδους, δι' ὧν νὰ προμηθεύωμεν εἰς τὸν στρατὸν τὰς τρο-

» φας, και εἰ δυνατόν νὰ προβλέψωμεν και πολεμοφοδία. Δὲν φοβού-
 » μεθα τόσον τοὺς Τούρκους ὅσον τὴν ἀταξίαν, και περισσύτερον διὰ
 » τὴν ἔλλειψιν τῶν πολεμοφοδίων. Ἀποστείλατε λοιπὸν παρευθὺς
 » ἀνθρωπον εἰς Ναύπλιον μὲ ἐπίτηδες ταχύπλου ν' ἀναγγεῖλητε
 » πρὸς τοὺς κυρίους Ναυάρχους τὴν ἀπιστίαν τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς
 » ἀνακωχῆς, και τὴν ἐξ Ἀλεξανδρείας περὶ ἀποστολῆς νέου στρα-
 » τοῦ εἶδησιν, παρακαλοῦντες και τὸν Κ. Τομπάζην, (1) νὰ μᾶς
 » προφθάσῃ πολεμοφοδία. Αὐτὰ εἶναι σήμερον ἡ σωτηρία μας και
 » παύσατε ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην ὑπόθεσιν. Ἐνθαρρύνετε δὲ ὅσον δύνα-
 » σθε ὅλους τοὺς καπετανίους διὰ νὰ δεῖξωσι και τώρα καρτερίαν
 » και γενναϊότητα. Προφθάσατέ μας ὁμως σήμερον ἓν μέρος πολε-
 » μοφοδίων διὰ τὰς παρούσας χρεῖας μας.»

Ὁ Πρόεδρος
 Ν. Ρεγκέρης.

Ἐξᾶπέστειλε λοιπὸν και αὐθις τὸ συμβούλιον εἰς Ναύπλιον, ἐξαι-
 τούμενον πρὸ πάντων πολεμοφοδία. Ἀλλ' ἦτο δυνατόν νὰ προμη-
 θεύωνται τοῦ λοιποῦ εὐκόλως και ταῦτα: Εἶχον ἀρχίσει συμμα-
 χικὰ τινὰ πλοῖα νὰ πολιορκῶσιν ἤδη χάριν τῶν Τούρκων και
 τὴν Κρήτην, ὥστε εἶχον βιάσει και Ἑλληνικὰ τινὰ πλοιάρια κατὰ
 τὸν διάπλου τῶν καταγόμενα μὲ πολεμικὰ εἶδη εἰς τοὺς λιμένας
 τῆς νὰ ἐπιστραφῶσιν ἀπρακτα. Ἐπὶ ματαίῳ ἀπῆλθον οἱ ἄθλιοι
 Κρήτες και παρατηρήσεις τότε πρὸς τινὰς ἀντιναύρχους τῆς συμ-
 μαχίας, ἐγκλείροντες και ἀντίγραφα τῶν πρὸς τοὺς κραταιοὺς Ἠγε-
 μόνας τῶν ἀναφορῶν τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, δι' ὧν ἐξήτουντο τὴν
 φιλανθρωπίαν, τὸ ἔλεος και τὴν δικαιοσύνην αὐτῶν, και ἐδέοντο
 τῶν ἀντιναύρχων τούτων νὰ μὴ τοὺς κατηνυχάζωσιν ἕως οὗ τοῦ-
 λάχιστον λάβωσι τὴν ἀπάντησιν τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐκείνων. Ἀλλὰ

1) Ἐπειδὴ οἱ συμμαχικοὶ στόλοι, και μάλιστα ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Μέλ-
 κωλμ, ἐπέβλεπον αὐτιτῶς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν μὴν ἤθειε συνδράμεε
 εἰς πολεμικὰ εἶδη τὴν Κρήτην, εἶχε δοθῆ ἡ ἀδεία εἰς τὸν Τομπάζην νὰ τὴν
 προμηθεύῃ ἰδιωτικῶς τοιαῦτα εἰς λογαριασμὸν τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου.

τίς ἐξ αὐτῶν ἔδιδε προσοχὴν εἰς ταῦτα ; τὸναντίον δὲ μᾶλλον ἠύξανεν ἡ βία καὶ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ πρὸς τὴν Κρήτην ἐκ μέρους πρὸ πάντων τῶν ἀγγλικῶν πλοίων. Βιαζόμενοι λοιπὸν οἱ Κρήτες διαφοροτρόπως, ἔκριναν καταλληλότερον καὶ συντομώτερον νὰ ζητήσωσι τότε τὴν ἰδιαιτέραν ἀντίληψιν τῆς Γαλλίας, ἐλπίζοντες εἰς τὴν ἔνδοξον κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος Ἰουλιανὴν μεταβολὴν τοῦ φιλελευθέρου ἔθνους τῶν Γάλλων. Συνέταξαν λοιπὸν ἀναφορὰν περιληπτικὴν ὅλων τῶν δεινοπαθημάτων τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, ὑπογράψαντες ἴδιοι ἀπεσταλμένοι ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας, τὴν ὁποίαν καὶ διηύθυναν ἀμέσως πρὸς τὸν χριστιανικώτατον Βασιλέα τῶν Γάλλων Λουδοβίκον Φίλιππον, ἐξαίτουμένοι τὴν ἰδίαν προστασίαν του, ἀναθέτοντες δι' αὐτῆς τὴν σωτηρίαν των εἰς τὸ ἔνδοξον ἔθνος τῶν Γάλλων. Συνάμα δὲ διηύθυναν ἀντίγραφον ταύτης καὶ πρὸς τὸν φιλόνηρον στρατηγὸν Λαφαγέτην, μὲ τὸ ἐφεξῆς αὐτολεξεί καταχωριζόμενον ἴδιον ἰκετήριο.

Πρὸς τὸν μεγαλόψυχον στρατηγὸν κύριον Λαφαγέτην.

• Ἀντίγραφον τῆς πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα τῶν Γάλλων καὶ Βασιλέα σου σταλείσης κατ' εὐθεῖαν ἀναφορᾶς τῶν Κρητῶν σ' ἐμπικριεῖται ἐνταῦθα, ἀπὸ τοῦ ὁποῖον βλέπεις τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἡ ἐπώδυνος θέσις μας καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα μας ὑπηγόρευσαν νὰ λάβωμεν, διὰ ν' ἀποφύγωμεν τὸν ὄλεθρόν μας, καὶ νὰ ἐπιτύχωμεν τῆς σωτηρίας μας. Εἴμεθα δὲ εὐέλπιδες ὅτι σύ, ὅστις καὶ προτοῦ ἔδειξας ἀκόμη καὶ εἰς ἄλλο μέρος τὴν θερμότεραν συνδρομὴν εἰς ἀπόκτησιν τῶν ἱερῶν τοῦ ἀνθρώπου δικαίων, θέλεις συνεργῆσαι μὲ παντοίους τρόπους εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν προστρεχόντων εἰς τὸ ἔθνος σου καὶ Βασιλέα αὐτοῦ Κρητῶν, διὰ νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν προστασίαν του.

• Ἡ χριστιανικὴ διπλωματία ὡς μὴ ὄφειλε, φιλόνηρωπε κύριε, ἐσυγχώρησεν εἰς τὸν ἀσπλαγχνον ἔχθρόν μας διὰ ν' ἀπολύσῃ πάλιν τακτοποιημένας ὀρδὰς βαρβάρων Αἰγυπτίων ἐναντίον μας, μὲ σκο-

πόν ἴσως ὥστε μὲ τὸν ὄλεθρον τὸν ἰδικὸν μας νὰ καταπαύσωσι μίαν ὄραν ἀρχήτερα καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν !!!

Καταδικασμένοι ἀπὸ τὴν χριστιανοσύνην, ἐγκαταλειμμένοι κατ' ἀνωτέρας διαταγᾶς ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ ἔθνους μας, μὲ τὸ ὁποῖον μᾶς ἐσωσμάταναν τόσοι ἱεροὶ σύνδεσμοι εἰς τὸν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀγῶνά μας, παραδομένοι δὲ ὅλως διόλου εἰς τὴν ἀσπλαγχνον ρομφαίαν τοῦ ἡμετέρου τυράννου. ποῖον ἄλλο καταφύγιον μᾶς ἔμεινε παρὰ νὰ ζητήσωμεν τὴν προστασίαν τοῦ ἐσχάτως ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας ἀριστεύσαντος Γαλλικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ὑψωθὲν διὰ τῆς ὀρίμου φρονήσεώς του ὑπεράνω τοῦ σημερινοῦ ἀνθρωπίνου ὀρίζοντος, γίνεται ὁδηγὸς τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ ὁποῖον βέβαια δὲν εἴμπορεῖ ὡς πρὸς τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ ἡρωϊσμόν, τὸν ὁποῖον ἀκόμη καὶ ἐσχάτως ἔδειξεν ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης, νὰ μὴ δώσῃ χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς πάσχοντας ἀδίκως καὶ ἐπικαλούμενους τὴν ἀντίληψίν του ;

Ἐν ᾧ καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, ἀξιότιμοι στρατηγέ, ὑπέφεραν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀγῶνός μας εἰς διάστημα δέκα ἐτῶν ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου ὡς καὶ οἱ λοιποὶ συναδελφοὶ μας Ἕλληνες, ἐνῶ ἀπὸ δεκαοκτῶ μυριάδας περίπου χριστιανῶν μόλις ἔμειναν δώδεκα, καὶ ἀπὸ δεκατέσσαρας Τούρκων δὲν ἄφησαν νὰ ἐπιζήσουν οὔτε τρεῖς, ὁποῖαν ἀσφάλειαν παρακαλοῦμεν εἴμποροῦμεν νὰ εὐρωμεν καταδικαζόμενοι νὰ υποκλίνωμεν καὶ αὐθις τὸν αὐχένα ὑπὸ τοιοῦτους ἐχθροὺς βαρβάρους πνέοντας ἐκδίκησιν, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ὑπάρχει καμμία πίστις, καμμία συμπάθεια, θέλει δὲ τοὺς παρουσιάζει καὶ καθὲν βλέμμα των ; Ὅποιαν ἐγγύησιν μᾶς δίδουν διὰ τὴν ὑπαρξίν μας διὰ τὰ ἀναπαλλοτρίωτα τοῦ ἀνθρώπου δίκαια οἱ καταδικάζοντές μας ἰσχυροὶ συναδελφοὶ μας ; Ἡ ἀποφασίζουσα ἄρα γε, ὥστε ἡμεῖς καὶ οἱ ὅμοιοί μας, δηλ. οἱ μισοὶ πολεμήσαντες Ἕλληνες νὰ γίνουν ἀντίλυτρον χάριν τῶν λοιπῶν συναδελφῶν μας ; ἀλλ' ἑποῖα πολιτικὴ, ἂν δὲν εἶναι χωρισμένη ἀπὸ τὴν ἠθικὴν καὶ μάστιστα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος συγχωρεῖ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἐνός χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἄλλου ; Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι βέβαια ὑποφερτὰ οὔτε εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐσχάτου ἀγῶνος τῶν Γάλλων, οὔτε εἰς τὴν σημερινὴν Κυβέρνησιν των, ὅθεν καὶ οἱ Κρη-

τας ἤθελον θεωρεῖσθαι ἔνοχοι καὶ αὐτόχειρες, ἂν δὲν ἐπρόστρεχαν ζητοῦντες τὴν ἀντίληψιν τοῦ φιλοδικαίου καὶ φιλανθρώπου ἔθνους ὑπὲρ τῆς ὑπάρξείας των καὶ τῶν ἀπαραγράπτων ἱερῶν δικαιωμάτων των, χάριν τῶν ὁποίων ὤρμησαν μὲ τοιχυτάς ἀπαρδειγματίστους ἴσως θυσίας εἰς τὸ τοιοῦτον ἄνισον σταδίον των.

• Γνωρίζεις κάλλιστα, φιλάνθρωπε κύριε, εἰς ποῖον φρικτὸν κίνδυνον εἴμεθα ἐκτεθειμένοι, καὶ ὁποῖαν ἀκόμη προηγουμένην καὶ ἄμεσαν ἐπικουρίαν ἀπαιτεῖ ἡ ὀλέθριος θέσις μας, ὅποταν μάλιστα δὲν ἠδυνήθημεν γὰρ ἐπιτύχουμεν ἔπειτα ἀπὸ τόσας καὶ τόσας προσλήσεις μας πρὸς τοὺς ἐδῶ ἀντιπρέσβεις καὶ ἀντιναύαρχους τῶν τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων προσωρινήν τινα σταμάτησιν τοῦ αἵματός μας ἑωσού γὰρ προστρέξωμεν καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην φορὰν κατ' εὐθείαν εἰς τὰς Αὐλὰς τῶν τριῶν Συμμάχων, διὰ γὰρ ἐπικαλεσθῶμεν τὸ ἔλεός των. Πρόφρασε σὲ παρακαλοῦμεν μὲ καρδιοστάλλακτα δάκρυα, καὶ σύντρεξον ὡς φιλάνθρωπος εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς σωτηρίας μας.

• Γράφοντες πρὸς σέ, ἀποτεινόμεθα συγχρόνως διὰ σοῦ πρὸς ὅλους τοὺς φιλανθρώπους Γάλλους, εἰς τοὺς δεῖξαντας μάλιστα ξεχωριστὴν τινα ὑπεράσπισιν ὡς σὺ εἰς τὴν στήριξιν τῶν ἱερῶν καὶ ἀπαργράπτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἐπικαλούμενοι διὰ μέσου των τὴν ἐπιτυχίαν τῆς σωτηρίας μας.

• Εὐέλπιδες εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῶν ὑπὲρ ὧν αἰτούμεθα μετὰ θερμῶν δακρύων, ὑποσημειούμεθα μὲ ὅλον τὸ βαθύτατον σέβας.

Ἐν Μιχαηλίταις Αὐλοποτάμου τῆς Κρήτης τὴν 14 Ὀκτωβρίου 1830.

Οἱ ὑποκλινέστατοι δούλοι σας.

Ὁ πρόεδρος τῆς συνελεύσεως.

N. Οἰκονόμος.

Οἱ πληρεξούσιοι τῆς ἐπαρχίας Σφακίων.

Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος.

Πωλῆος Πρωτοπαπαδάκης ὄπλαρχηγός.

Α. Μανουσογιαννάκης στρατάρχης.

• Μανούσος Βαρθουλάκης ὄπλαρχηγός.

Ίωσήφ Κουκουτσάκης.
 Σήφης Δασκαλάκης.
 Πάλος Τσιριντάνης.
 Μανούσος Πρωτοπαπαδάκης.
 Ευρούχης Καντιλάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας.

Κάλλιστος (1) Ἱερομνήμων.
 Β. Χάλης Στρατάρχης.
 Ἀνδρέας Παπαδάκης.
 Ἀντώνιος Σαριδάκης.
 Ἰωάννης Στρογγυλός.
 Χ. Μανώλης Ρουκούνης.
 Ἰωάννης Μυγιάκης.
 Νικολοῦδης δημογέρον.
 Ἀντώνιος Σιρμαλής.

Οἱ πληρεξούσιοι Ἀποκορώνου.

Μιχαήλ ἱερεὺς Πυρίνης.

(1) Οὗτος ἐπέζησε μέχρι τοῦ 1858, ὅτε καὶ ἐπίσκοπος τῆς Κυδωνίας προχειρισμένος, ἀντέστη γενναίᾳ ψυχῶς εἰς τὴν βίαν τοῦ τυραννίσκου Βελῆ πασᾶ, καὶ τοῦ πρῶν μὲν Ἰωαννίνων, τότε δὲ μητροπολίτου Κρήτης Ἱεροθέου. Ἀπῆλθον δ' ἀμφοτέροι οὗτοι δυναστικῶ τῷ τρόπῳ, μετεκαλεσάμενοι ἐν τῷ διοικητηρίῳ τὸν ἐπίσκοπον τοῦτον ἐμπροσθεν συγχροτηθέντος, συμβουλίου, ὥστε νὰ τὸν ὑποχρεώσωσι καὶ ἄκοντα νὰ ὑπογράψῃ παρουσιασθεῖσαν αὐτῷ ἀναφοράν πρὸς τὴν Πύλιν, δι' ἧς ἀπεκάλουν τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κρήτης ἀποστὰς καὶ ληστές, ὅτε εἶχον συέλθει οὗτοι ἐξ ὅλης τῆς νήσου ὑπὲρ τὰς 100,000 καὶ ὡς ἰκέται ἐξητούντο παρὰ τοῦ Σουλτάνου ἐν ἄκρᾳ εὐταξίᾳ δὲ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀφορήτων δοσιμάτων καὶ ἄλλων φρικτῶν καταπίεσεων. Ὁ σκοπὸς των δὲ ἀπέβλεπε διὰ νὰ τοὺς ἐνοχοποιήσωσιν οὕτω διὰ τῆς ὁμολογίας καὶ τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ ἀληθὴς ὅμως ποιμενάρχης Κάλλιστος Φυντικῆς ἐπροτίμησε νὰ θύσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου, διὸ καὶ ἠρνήθη μετὰ καρτερίας τοιαύτην ἄδικον πρᾶξιν, καίτοι βιασθεὶς, συρθείς, ἐξυθρισθεὶς ἀποτόμως καὶ ἀπειληθεὶς σκληρῶς ὑπ' αὐτῶν, ἐωσὺ μὴ δυνηθεὶς νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ τέλους, ἔπεσε λειποθυμήσας, καὶ μετ' ὀλίγας ὥρας παρέδωκε τῷ Κυρίῳ τὸ πνεῦμα!

Γρηγόριος Δαμινός ὄπλαρχηγός.

Ἄντωνιος Πενέσης.

Α. Μαλατάκης.

Ἄναγ. Νικηφοράκης.

Χρηττούλης Μανουσάκης.

Γ. Βελετσίνης.

Γεώργιος Κριτοβουλίδης.

Δημήτριος Βορυνός.

Οἱ πληρεξούσιοι Κισάμου.

Ἄντωνιος Πρωτοπαπᾶς.

Γεώργιος Δρακονιανός ὄπλαρχηγός.

Μανώλης Κουβαρίτης.

Δ. Χρυσαφόπουλος δημογέρων.

Δ. Σαριδάκης.

Ἰάκωβος Σκανδάλης.

Μιχαήλ Καθεκλάς.

Μ. Τσουρούνης.

Οἱ πληρεξούσιοι Σελίνου.

Μιχαήλ Πρωτοπαπᾶς.

Ἰάκωβος Κουμῆς ὄπλαρχηγός.

Φραγγιός Τσισκάκης ὄπλαρχηγός.

Γιάννης Μπενουδάκης.

Α. Γιαννακάκης.

Τσανῆς Συραδάκης.

Νικόλαος Μαρκουλάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Ρεθύμνης.

Μάξιμος Ἱερομόναχος.

Στρατῆς Δεληγιαννάκης ὄπλαρχηγός.

Κωστ. Μοσχάκης δημογέρων.

Βασίλης Μανωλουδάκης.

Γεώργιος Καπετανάκης.

Μ. Χιονάκης.
Κώστας Δαμβέργας.
Γ. Κουτσούρης.
Μιχάλης Βαλέργας.

Οι πληρεξούσιοι Ἁγίου Βασιλείου.

Νεῦλος Ἡγούμενος τοῦ Πρέβελι.
Γεώργιος Τσουδερὸς στρατάρχης.
Μανώλης Σκούλικας.
Ἄρτέμιος Περάκης δημογέρων.
Ἀναγώστης Παπαδάκης δημογέρων.
Βαρδῆς Μανατάκης.
Κώστ. Μαρκουλάκης.
Ἄλεβίζος Καλλέργης.
Μιχάλης Μιχαλακάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Παράκρου.

Ἰωάννης Ἱερέυς.
Ἰω. Μοσχοβίτης ὄπλαρχηγός.
Σταῦρος Βαροῦχας δημογέρων.
Ἀντώνιος Σταματάκης.
Μανώλης Κασσιμάκης.
Ἀνδρόνικος.
Βασίλειος Γαργερός.
Κωνσταντῖνος Γιαννάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Ἀύλοποτάμου.

Ἰωάννης Πρωτοπαπᾶς.
Ἄλέξ. Ἀνδρεαδάκης ὄπλαρχηγός.
Νικόλαος Δάνδολος δημογέρων.
Βασίλειος Καλιγράννης.
Σταυρούλης Νιότης.
Ἰωάννης Παλμέτης.
Σταυρούλης Χαμαλάκης.

Μιχαήλ Μελίτακας.

Οἱ πληρεξούσιοι Κρωσσού.

Μιχαήλ ἱερεὺς Λιναρδάκης.
 Παναγ. Ζερβουδάκης στρατάρχης.
 Χ. Μανώλης Κωστάκης δημογέρων.
 Ἄντ. Περατσάκης δημογέρων.
 Μανώλης Μακατούνης.
 Σισίνης Τατινάκης ὄπλαρχηγός.
 Μανώλης Σεμερτσάκης.
 Ἄναγνώστης Ποδιάρης Ἀσιτιανός.

Οἱ πληρεξούσιοι Τεμέτου

Ἰωάννης Σπυριδάκης ὄπλαρχηγός.
 Δημήτριος Βογιατσόγλου δημογέρων.
 Ἰωάννης Βάλης.
 Γεώργιος Περδικάκης.
 Σπυρίδων Καζαντσάκης.
 Γεώργιος Βάλης.

Οἱ πληρεξούσιοι Γορεύης.

Χαράλαμπος Ἱερεὺς.
 Μιχαήλ Κυριακάκης ὄπλαρχηγός.
 Στυλιανός Χατσιδάκης.
 Ἰωάννης Κουρμούλης δημογέρων.
 Μηνᾶς Βενέτικος δημογέρων.
 Στρατῆς Μιγλάκης.
 Α. Τσακλάκης.
 Δημήτριος Κουτρικάκης.
 Γεώργιος Λαδοῦκος.

Οἱ πληρεξούσιοι Πυργζότσας.

Γεώργιος Ἱερεὺς.
 Ἀποστόλης Ψωμαδάκης ὄπλαρχηγός.

Ἰω. Χελιδόνης.
 Μανώλης Γρηγοράκης.
 Κυριάκος Μαυράκης.
 Α. Βιτοράκης δημογέρων.
 Ἀντώνιος Γερονυμάκης.
 Χαρίτων Παπαδάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Μοροπροσώπου

Ἀνδριανὸς Ἱερεὺς.
 Ἀποστ. Καρατάρης ὄπλαρχηγός.
 Γεώργιος Κορνήλης δημογέρων.
 Ζαχάρης Μαραγκάκης δημογέρων.
 Ἰω. Μαριδάκης.
 Δημήτριος Πετράκης.
 Κωστ. Παπαδάκης.
 Νικόλαος Παγκέρης.
 Γιάννης Σεβατῆς.

Οἱ πληρεξούσιοι Χερρονήσου.

Μιχαὴλ Ἱερεὺς Ζωγράφος.
 Γεώργιος Πεζανὸς στρατηγός.
 Ζαχάρης Ἀποστολάκης ὄπλαρχηγός.
 Ἰω. Μακαρούνης.
 Πέτρος Βερνάρδος.
 Ματθαῖος Δαλιανὸς δημογέρων.
 Νικόλαος Κασανιότης.
 Σήφης Τσιπιπάκης.
 Μιχ. Χερσονιότης.

Οἱ πληρεξούσιοι Λασιτίου

Γερβάσιος ἠγούμενος Κρυσταλένγιας.
 Μανώλης Καζάνης ὄπλαρχηγός.
 Μανώλης Μαλιαρᾶς δημογέρων.
 Κωστ. Καρβούλης.

Γ. Βασιλείου όπλαρχηγός.
 Μανώλης Βατιζάκης.
 Πολυχρόνης Μαρκάκης.
 Δημήτριος Ποταμίτης.

Οί πληρεξούσιοι Πέτρας.

Μιχαήλ Ζουράκης Πρωτοπαπᾶς.
 Γεώργιος Λουτσάκης όπλαρχηγός.
 Δημήτριος Κόκκινος.
 Νικόλαος Χλαπούτης δημογέρων.
 Κωνσταντῆς Κοτῆρας.
 Κωνσταντῆς Φιλιπάκης.
 Νικόλαος Σαβόλας.
 Γεώργιος Φουσκάκης.
 Μ. Μοσκοβίτης.

Οί πληρεξούσιοι Ἄρκαδία.

Ἄναγν. Συμιανός όπλαρχηγός.
 Γεώργιος Πρωτόπαπας.
 Γ. Συκολογιανός.
 Καρὰ Γεώργιος.
 Γεώργιος Κονδύλης δημογέρων.
 Γεώργιος Πλατσουνᾶς δημογέρων.
 Α. Παπαδημητράκης.

Οί πληρεξούσιοι Ἱεραπύτρου.

Ἐμμανουήλ ἱερεὺς Πετάσης.
 Φραντσέσκος Τσαντηράκης όπλαρχηγός.
 Μανώλης Μουδάτσος δημογέρων.
 Ἰωάννης Ἄσπρας δημογέρων.
 Γιάννης Πάγκαλος.
 Πολυχρόνης Κουκούλιας.
 Στεφανῆς Παπαδάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Σιτείας.

Γεώργιος Ἀχλαδιανός Πρωτόπαπας.

Γιάννης Παπαδάκης ὄπλαρχηγός.

Γεώργιος Φαρουδάκης δημογέρον.

Σήφης Δεμιρτσάκης.

Μ. Λαδάς.

Θεόδωρος Μαρκάκης.

Γιάννης Ρομνάκης.

Ὁ γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως.

Ν. Δαυβέργης.

Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου ἐλλιμενίσθησαν εἰς Σούδαν ἐξ Ἀλεξανδρείας 30 περίπου πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα τοῦ Μεχμεταλή, ἀποβιβάσαντα εἰς Ἀλυκὰς τὸν Νουρετὴν βέην μὲ τὸν τακτικὸν στρατόν. Εἶχον δὲ καταπλεύσει πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν καὶ εἰς Γραμβοῦσαν Ἀγγλικόν, Γαλλικόν καὶ Ρωσικόν πολεμικὰ πλοῖα, μεθ' ὧν συγκατέπλευσεν ἐκεῖ καὶ τὸ ὑπὸ τὸν ἀντιναύαρχον Κανάρην διευθυνόμενον ἑλληνικὸν κορβέτον. Καὶ τὰ μὲν ἐκ τούτων ἦλθον διὰ νὰ παραλάβωμεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὸ ἑλληνικὸν φρούριον, τὸ δὲ ἑλληνικὸν πλοῖον νὰ παρασταθῆ εἰς τὴν παράδοσιν. Ὁ δὲ φρούραρχος Γάλλος Δουπινῆς εἶχε διαταχθῆ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον, ὅπερ καὶ παρέδωκε προθύμως ! Τί δὲ παράδοξον συνέβη καὶ τότε :

Ὁ ἀντιναύαρχος Κανάρης εἶχε συστήσει ἐκ μέρους καὶ τοῦ Κυβερνήτου πρὸς Κρήτας νὰ μεταχειμισθῶσι πάντα τρόπον, ὥστε νὰ παραλάβουν διὰ νὰ καταλάβωσιν αὐτοὶ τὸ φρούριον, τὸ ὅποῖον νὰ κατέχωσι, καὶ νὰ μὴ τὸ παραδίδουν οὐδ' ἐπὶ ἀπειλῇ. Ἄλλ' ἦτο πρὸς Θεοῦ ὁ τότε καιρὸς ἀρμόδιος νὰ ἐπιχειρήσῃαι τὸ τοιοῦτον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν συμμαχικῶν πλοίων, ἣ ὑπῆρχεν ἐν τοιαύτῃ περιστάσει Ἕλληνα φρούραρχος διὰ νὰ πονῆ ἐν γένει ὑπὲρ πατρίδας, καὶ νὰ γείνη τοῦλάχιστον συνεργός κατὰ τι εἰς τοιοῦτον σκοπόν : — Οἱ Κρήτες ἀφοῦ εἶδον τὴν θλιβερὰν κατάστασιν, εἰς ἣν τοὺς ἔθετον τε-

λευταίον τὰ πρωτόκολλα, εἶχον ἀναφερθῆ δις καὶ τρίς πρὸς τὴν ἑλλη-
 νικὴν Κυβέρνησιν ἐξαιτησάμενοι, ἢ τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου
 εἰς ἐπιτόπιον φρουρᾶν, ὅπερ ἐθεώρουν ὡς παλαδίον, ἢ τὴν προσθήκην
 Κρητῶν φρουρῶν μετὰ τῶν λοιπῶν, ἢ τέλος τὸν διορισμὸν Ἑλλήνων
 φρουράρχου ἐν αὐτῷ, ἀλλ' εἰς οὐδὲν τούτων εἰσηκούσθησαν.

Ἐπεχείρησαν ὁμῶς μ' ὅλην τὴν δεινότητα τοῦ πράγματος καὶ
 τότε Κρητῆς τινες νὰ τὸ καταλάβωσιν. Ἐκινήθησαν, ἔτρεξαν παν-
 τοιοτρόπως καὶ ἐπροσπάθησαν, ἢ νὰ ἐξαπατήσωσι τὸν ἀγγρικόν
 τότε Δουπινῆν, ἢ νὰ τὸν πείσωσιν ὅπως δῆλοτε νὰ δεχθῆ τοὺς Κρη-
 τας εἰς τὸ φρούριον· διότι ἄλλως δὲν ἦτο κατορθωτόν. Ἀλλὰ τοι-
 οὔτο τι δὲν κατορθώθη. Τούναντίον μάλιστα καὶ ἐπροδόθη τὸ
 πρᾶγμα, ὅτε καὶ στρατιῶται τινες τῶν Συμμάχων συλλαβόντες αἴ-
 φνης τὸν Μ. Δεικτάκη, τὸν Δ. Χρυσασφόπουλον καὶ ἄλλους ὡς
 πρωτοεργούς τοὺς μετέφερον ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ πλοίου, ὅπου καὶ ἐ-
 κρατήθησαν. Ἐπερωτώμενοι δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων μετ' ἀπειλῆς νὰ μά-
 θωσι, τίς τοὺς ὠδήγησεν εἰς τοιαύτην παράτολμον πράξιν; «Τ' ἀ-
 »περίγραπτα τῶν Κρητῶν δεινά, τ' ἄπειρα ἐκχυθέντα αἵματα διὰ
 »τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος μας» ἀπεκρίνοντο
 σοβαρῶς.

Παραλαβόντες λοιπὸν τὰ συμμαχικὰ πλοῖα τότε τὸ φρούριον,
 ὕψωσαν ἐπ' αὐτοῦ τὰς τρεῖς τῶν ἔθνῶν τῶν σημαίας ἀντὶ τῆς ἑλ-
 ληνικῆς, καὶ ἐγκατέστησαν ἰδίαν φρουρᾶν. Μετὰ τέσσαρας δὲ ἢ
 πέντε ἡμέρας ἀπελύθησαν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ πλοίου καὶ οἱ κρα-
 τηθέντες Ἕλληνες τῇ πρεσβείᾳ τοῦ Ρώσου πλοιάρχου καὶ τοῦ
 Κανάρη. Ἐφρουρεῖτο λοιπὸν πλέον τῶν δύο μηνῶν τότε ἡ
 Γραμβοῦσα καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν Συμμάχων. Ὑστερον ὁμῶς οἱ Ἕλ-
 λῆνοι καὶ Γάλλοι ἀποσύραντες ἐκεῖθεν τοὺς στρατιώτας τῶν, ἀ-
 φῆκαν μόνον Ρωσικὴν φρουρᾶν εἰς Γραμβοῦσαν. Ἠλπίζον δὲ
 καὶ τότε οἱ Κρητῆς, ὅτι ἠδύνατο νὰ τὴν κατέχη ἡ φρουρὰ αὐτὴ
 διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Κυβερνήτου ἐπὶ τινα ἔτι καιρόν, τὸ ὅποῖον
 καὶ ἤθελε γείνει ὡς εἰρέθη ἐὰν δὲν συνέβαινε κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον
 ἢ ἐπανάστασις κατὰ τὴν Βασσαραβίαν. Παρεδόθη λοιπὸν ὑπὸ τῶν
 τότε φρουρῶν Ρώσων ἡ Γραμβοῦσα εἰς τοὺς Τούρκους τὴν 21 ἢ
 22 Ἰανουαρίου 1831· οἱ δὲ Κρητῆς ἀπώλεσαν τοῦ λοιποῦ πᾶσαν

περί τῆς πατρίδος των ἐλπίδα ! Ἄς ἴδωμεν δὲ ἤδη τί ἐπραξάν και οἱ νέοι ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀποβάντες στρατοί.

Οἱ Κρήτες ἤρχισαν τοῦ λοιποῦ νὰ σκέπτονται και νὰ μετασκέπτονται περὶ τῶν πραγμάτων των, ἀλλὰ ποία ἐλπίς ἔμενεν ἤδη εἰς αὐτούς ; Ἐζήτουν πολεμφοδία, ἀλλὰ πῶς και πῶθεν νὰ λάβωσι ταῦτα ; Ἡ διὰ θαλάσσης πολιορκία ὑπὸ τῶν τουρκικῶν πλοίων εἶχεν ἀρχίσει καθ' ὅλην τὴν Κρήτην τακτικῶς. Τὰ δὲ ἐν Γραμβούση συμμαχικὰ πλοῖα ἐπιτηροῦντα ἐκεῖθεν, ἐμπόδιζον νὰ καταπλέωσιν ἐκ τῶν λοιπῶν τῆς Ἑλλάδος μερῶν και αὐτὰ τὰ μικρότατα πλοίαρια διὰ νὰ μὴ μεταφέρουν εἰς Κρήτην πολεμικὰ εἶδη. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ προπαρασκευάζετο ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Κυδωνίας και ὁ Νουρετὴν νὰ ἐξέλθῃ κατ' αὐτῶν διὰ νὰ ἐπιφέρῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς του.

Ἐγκαταλειμμένοι ὑπὸ πάντων λοιπῶν ὁ λαὸς τότε, και καταθλιβόμενος παντοιοτρόπως ἔβλεπε μετὰ συγκινητικοτάτης θλίψεως τὴν ἀπώλειάν του, ὃ ἐστίν, ὅτι ἡ βία τοῦ ἀφαιροῦσε πάλιν τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς του, αὐτὴν τὴν πατροπαράδοτον κληρονομίαν του, ἀφοῦ τὴν εἶχεν ἀνακτήσει διὰ τῶν ἀπέριων θυσιῶν του, τὴν εἶχε ζημιώσει ἐπὶ δέκα συνεχῆ ἔτη μὲ τὰ αἵματά του και τὴν ἐκράτει ἐλευθέραν μὲ τὰ ὄπλα του, διὸ και ἐπειγόμενος συνήχθη και τότε διὰ τῶν ἐπαρχιακῶν πληρεξουσίων του εἰς Μαργαρίτας. Ἐκεῖ δὲ συνεσκέφθησαν και ἐμελέτησαν ἐμβριθῶς περὶ τῆς ἐλευθερίας καταστάσεώς των ! πρὶν ὅμως παραλύσωσιν ὅλως διόλου τὰ πράγματα τῆς πατρίδος των, ἔνοπλοι ἔτι ἔκριναν εὐλογον νὰ διαμαρτυρηθῶσι τελευταῖον κατὰ τῆς προσγινομένης εἰς αὐτούς ἀδικίας και βίας. Ὅθεν και διεμαρτυρήθη ὁ λαὸς τῆς Κρήτης διὰ τοῦ ἀντιπροσωπεύοντος νομίμως αὐτὸν συμβουλίου ὡς ἐξῆς.

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ. ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ.

Διακηρύττει.

«Τὰ ἀπαραδειγματίστα δεινὰ, τὰ ὅποια ὁ χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης ὑπέφερον ὑπὲρ τὸν ἕνα ἡμισὺν αἰῶνα, και τὰ ὅποια εἰς τοὺς

ἑσχάτους χρόνους εἶχον κορυφωθῆ τόσον, ὥστε ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ, ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ἰδιοκτησία παντὸς Ἑλλήνος Κρητὸς εἶχε καταστήσει εἰς τὴν διάκρισιν καὶ τοῦ τελευταίου Τούρκου τῆς Κρήτης, ὅστις ἀχαλίνωτος καὶ ἀτιμώρητος εἰς ὅσα καὶ ἂν ἤθελεν ἐπιθέσει δεινὰ ἐναντίον τῶν ἀόπλων Ἑλλήνων, δὲν ἐπερνοῦσεν οὔτε ἡμέρα, ἴσως οὔτε ὦρα νὰ μὴ θύσῃ καὶ ἀπωλέσῃ χριστιανόν, ἢ νὰ μὴ τοῦ ἀρπάξῃ τὴν κόρην, τὴν σύζυγον, τὸ τέκνον ἀπὸ τὰς ἀγκάλας του καθὼς καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν του κλπ. Οἱ τραγικοὶ θάνατοι τῶν ἀρχιερέων των, καὶ ἐν γένει τοῦ κλήρου ὅλου καὶ τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης, ὅλα ταῦτα καὶ τόσα ἄλλα, τὰ ὅποια καὶ τοὺς ὄρους τῆς σεμνότητος καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν δημοσίων ἐγγράφων παραβαίνουν, ἐβίασαν τοὺς Ἑλληνας Κρητας, ἅμα ἤκουσαν τὴν κλαγγὴν τῶν ὄπλων τῶν γειτόνων καὶ συναδέλφων των Πελοποννησίων, Νησιωτῶν κλπ. νὰ πάρουν τὰ ὅπλα καὶ αὐτοί, καὶ νὰ ὀρμήσουν ἐναντίον τῶν ἀπανθρώπων τυράννων των ἀπηλπισμένοι.

« Ἀοπλοὶ, ἀπρομήθευτοι, ἀγύμναστοι κατὰ τὰ ὅπλα, ὀλιγότατοι ὄρμησαν ἐνθουσιῶντες κατὰ πρῶτον ἐναντίον χιλιᾶδων Τούρκων. Ἄλλ' ὁ Ὑψίστος ὁ ποιῶν κρίμα τοῖς ἀδικουμένοις ἐνίσχυσεν, ἐβοήθησε τοὺς χριστιανούς τῆς Κρήτης, ὥστε αἱ κατὰ τὸν Διγενῆν, Θέρισον, Λάγκους, Μαλάξαν, Κράπην, Σκυῖφος κλπ. πρῶται ἐνδοξοὶ μάχαι των, διὰ τὰς ὁποίας καὶ δι' ἄλλας μίαν ἡμέραν ἡ Ἱστορία θέλει ὀμιλήσει μὲ θαυμασμόν τῆς, ἐνεψύχωσαν τὰς ἐλπίδας τῆς ἐπιτυχίας των εἰς τὸ ν' ἀποτινάξουν τὸν ἀνυπόφορον ζυγόν των.

« Ἀποφασισμένοι πλέον τοῦ νὰ ζήσουν ὡς ἄνθρωποι, ἢ νὰ γίνουν θῦμα ὑποκάτω εἰς τὰ ὅπλα των ἐντίμως δὲν ἐλυπήθησαν, ἀφοῦ διὰ τὰς μεγάλας των ἐλλείψεις κατεπλκώθησαν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς των, ν' ἀφήσουν τὰ ὀσπῆτιά των, νὰ συρθῶσι εἰς τὰ βουνά, καὶ πολλοὶ νὰ παραιτήσωσι κατὰ τὴν 29 Αὐγούστου 1821 τὴν γῆν τῶν προπατόρων των, καὶ νὰ μεταβοῦν εἰς ἄλλα μέρη, ἀφ' ὅπου ἀφοῦ ἐπρομηθεύθησαν πολεμοφόδια, ἐπέστρεψαν μετ' ὀλίγον, καὶ ἐξηκολούθησαν τοὺς πεισματωδεστέρους πολέμους ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν των.

« Ἐνωθέντες δ' ἐνταυτῷ διὰ τῶν πλέον ἱερωτέρων δεσμῶν καὶ ὄρκων μὲ τὸ λοιπὸν Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς τὴν ἐθνικὴν τούτου

ιεράν ἔνορχον καὶ νόμιμον ἔνωσιν, ἐκινήθησαν συστηματικώτερα, ὥστε εἰς ὀλίγον ἐπολιόρκησαν στενὰ τοὺς ἐχθροὺς των μέσα εἰς τὰ φρουριά των. Ἡ Σούδα, ἡ Ρεθύμνη, καὶ αὐτὰ ἴσως τὰ Χανία ἦσαν εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὰ ὄπλα μας, ὁπόταν κατὰ πρῶτον ἔφθασαν τὰ στρατεύματα τοῦ Σατράπου εἰς τὴν Κρήτην. τὰ ὁποῖα ἂν καὶ ἐματαίωσαν τὰ παρὰ πόδας ἀποτελέσματα τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν Κρητῶν, δὲν τοὺς ἀπῆυδῃσαν ὅμως, ἀλλ' οὐδὲ ἐματαίωσαν τὸν σκοπὸν των.

« Ἐνδοχοὶ πάλιν μάχαι ἐστεφάνωσαν τοὺς ἀγῶνάς των καὶ αἱ ἀκατάπαυστοι ἀποβάσεις τῶν Αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἐφαίνοντο πλέον ὅτι ἐξήντλουν τὴν Αἴγυπτον, ὁπόταν τέλος πάντων ραδιοιργαί ποταπαί, ἀπάται καὶ ἄλλα μύρια κινήματα συνήργησαν εἰς τὸ νὰ κατορθώσουν, ὥστε νὰ ἀδυνατήσουν τὰ ὄπλα τῶν ἀθῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης, νὰ τοὺς διασκορπίσουν, καὶ τέλος κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1824 ἔτους νὰ παραχωρήσουν εἰς τοὺς ἐχθροὺς των τοὺς κάμπους καὶ ὁμαλὰ μέρη τῆς Κρήτης, καὶ πολλοὶ πάλιν ν' ἀφήσουν τὴν πατρίδν των γῆν.

« Αἱ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν προκηρύξεις τοῦ κ. Δερκοῦλες ἀστριακοῦ Προξένου εἰς Χανία, αἱ περιδρομαὶ του κτλ. θέλουν μείνει βέβαια εἰς τὴν ἱστορίαν ἀνεξάλειπτος κηλὶς τοῦ χριστιανικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος !

« Ἀμετάθετοι εἰς τοὺς σκοποὺς των οἱ Κρητες, δὲν ἤργησαν πάλιν ν' ἀναζωπυρήσουν τὸν πόλεμον εἰς τὸ πατρῶν ἔδαφος των. νὰ προσκαλέσουν τοὺς ἐξῶθεν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς μητρίδος των, ὥστε ἡ κατὰ τὴν 2 Αὐγούστου τοῦ 1825 ἔτους ἐπιτυχία των εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν φρουρίων τῆς Γραμβούσης καὶ Κισσάμου, ἔθεσαν πάλιν νέαν βᾶσιν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά των.

Καὶ ἂν ἀκαταδάμαστοι ἀνάγκαι ἐξώκειλον μετὰ καιρὸν ὀλίγους τινὰς ἐκ τῶν εὐρισκομένων διὰ νὰ λάβουν μεσοχὴν πρὸς καιρὸν εἰς ἀναξίους τοῦ χαρακτῆρος των ἀθμιτουργίας, καὶ νὰ δεχθοῦν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὰ ἀπὸ διάφορα μέρη ἀποσκυβαλίσματα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων ἐθνῶν. διότι οἱ εἰς Γραμβούσαν εὐρισκόμενοι Κρητες ἦσαν ἄπειροι τῶν κατὰ θάλασσα, πραγμάτων, δὲν ἤμποροῦσε μολοντοῦτο ὀλίγων τινῶν ἀτόμων ἔνοχῃν νὰ ἐνοχοποιήσῃ γενικῶς

ἐκείνους, οἵτινες ἔδειξαν τὰ μεγαλείτερα τοῦ ἠρωϊσμοῦ των δείγματα, καὶ οἱ ὅποιοι τέλος πάντων τοὺς ἐβίασαν νὰ ἀποσπασθῶσιν ἀπὸ τὰς ἀναξίους ταύτας πράξεις, προσκαλέσαντες αὐτοὺς εἰς τὸ γενικὸν στάδιον τοῦ κατὰ τῶν ἐχθρῶν των πολέμου, ἅμα εἶδον μάλιστα πραγματοποιουμένην τὴν δι' αὐτοὺς προστασίαν τῆς χριστιανοσύνης. Εἶναι πασίγνωστον, καὶ ὅτι πρὸ τεσσάρων περίπου μηνῶν πρὸ τῆς εἰς Γραμβοῦσαν ἀφίξεως τοῦ Κομοδόρου τοῦ Σιρ Θωμᾶ Σταίηνης εἶχον ἀποκρούσει ἀπὸ τὴν Γραμβοῦσαν πᾶν πειρατικὸν κίνημα.

«Οἱ ἀκάματοι λοιπὸν τῶν Κρητῶν ἀγῶνες, τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναπαλλοτριώτα δίκαιά των, καὶ τὰ χυθέντα εἰς τὸ Πατρῶον ἔδαφος των καὶ εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν Ἑλληνικὴν γῆν τόσα αἱματὰ των εἰς τὸν τωρινὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα δὲν ἐσυγχωροῦσαν, ὥστε καὶ εἰς τὴν Γ'. ἐθνικὴν Ἑλληνικὴν τῆς Ἐπιδαύρου συνέλευσιν, καθ' ἣν γενικῶς ἀπὸ τὸ ἔθνος ἐζητήθη ἡ μεσιτεία τῆς Μεγάλης Βρετανίας, νὰ μὴ θεωρηθῶν ἐν σῶμα ὡς καὶ πρότερον ἀδιάσπαστον ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ οἱ Κρήτες, καὶ νὰ μὴ ζητηθῇ καὶ δι' αὐτοὺς ἡ αὐτὴ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων τύχη, καθὼς καὶ τὸ τότε Ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον, τὸ ὀδηγούμενον ἀπὸ τὸν σήμερον εὐκλεῶς βασιλεύοντα εἰς τὸ Ἀγγλικὸν τοῦτο ἔθνος **Σ. Γουλιέλμον Δ'**, καὶ τὸν ἀείμνηστον Κάνιγγα τοῦ νὰ θεωρήσουν καὶ τὴν Κρήτην μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας ἀδιάσπαστον. Καὶ αἱ ἀκόλουθοι μάλιστα ἐνδοξοὶ μάχαι τῶν Κρητῶν εἰς Φραγκοκάστελλον, Μαλάξαν, κτλ. ὑπὸ τὰς ὕψεις τῶν Ἀγγλικῶν δημοσίων πλοίων, κρατούντων τότε ὑπὲρ τῶν Κρητῶν χριστιανῶν τὴν πολιορκίαν τῆς Κρήτης, δὲν ἤμποροῦσαν παρὰ νὰ δώσουν εἰς τοὺς Κρήτας ὅλους τοὺς εὐτυχεῖς οἰωνοὺς ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἀγῶνός των.

Ἄλλὰ κατὰ δυστυχίαν τῶν ἀναξίως ἤδη πασχόντων Κρητῶν ἡ σημερινὴ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν λαμβάνει, τὰ ὅποια ἐχρεωστοῦσε νὰ λάβῃ ἐξ ἀρχῆς τῆς καθιδρύσεώς της διὰ τὴν Κρήτην, παίζει τοὺς Κρήτας, ἐμπερδεύει καὶ δυσκολεύει τὰ πράγματά των ἀντὶ νὰ εὐκολύνῃ τοὺς στερεῖ παντάπασι βοηθημάτων, ἐνῶ εὕρηκε περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ μικρὰ βοήθειά της ἤθελε συντελέσει νὰ ἀφανισθῶσι διόλου οἱ Τοῦρκοι.

«Κατὰ συνέπειαν ὕως τούτων καὶ τὸ Πρωτοκόλλον τῶν 16 Νοεμβρίου 1828 ἐναντίον τῶν πρώτων ἀποφάσεων τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπουργοῦ ἀποκλείει τὴν Κρήτην, τὴν ἀποκλείει ἀκολούθως καὶ τὸ τῶν 22 Μαρτίου 1829, τελευταῖον τὴν ἀποκλείει καὶ τὸ τῶν 3 Φεβρουαρίου 1830.

«Ἄλλ' οἱ Κρήτες σταθεροὶ εἰς τὰς ἀποφάσεις, τὰς ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν τόσων πασιφανῶν ἐνόρκων καὶ πλέον ἱερῶν συνδέσμων των μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἰς τὰς ὁποίας ἐχρεώστων νὰ ἐπιστηρίζωνται, δὲν ἠμποροῦσάν ποτε νὰ ὑποπτεύσουν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἤθελε παρεκτραπῆ τόσον, ὥστε νὰ καταστήσῃ καὶ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην ἀδικίαν, διὰ τὴν ὁποίαν βέβαια καὶ τὸ Ἔθνος μίαν ἡμέραν καὶ οἱ Κρήτες εἰς Ἐθνικὴν Συνέλευσιν θέλουσιν ζητήσῃ λόγον. Καὶ ἐναντίον τῶν μὲ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος συνδέσμων των, ἐναντίον τῶν πράξεων τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ ἐναντίον ἀκόμη τῶν πράξεων καὶ αὐτῆς τῆς τελευταίας ἐν Ἀργεῖ Ἐθν. Συνελεύσεως, νὰ ἐγκαταλείψῃ ὅλως διόλου ἐπισήμως τὴν Κρήτην, καὶ ἐναντίον τῆς θελήσεως τοῦ Ἔθνους νὰ σηκώσῃ ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν του καὶ ἀπὸ τοῦς Κρήτας τὸ φρούριον τῆς Γραμβούσης, παρακαίρως μάλιστα καὶ ὡς πρὸς τὰς διαπραγματεύσεις, τὰς κατὰ συνέπειαν τοῦ Πρωτοκόλλου τῶν 3 Φεβρουαρίου.

«Τὰ δίκαια παράπονα τῶν Κρητῶν, αἱ ἀλλεπάλληλοι ἀναφοραὶ, καὶ δεήσεις των πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς, τὰ πύρινα δάκρυά των, αἱ ἀπαραδειγματίστοι δυστυχίαι των δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κάμψουν οὔτε τὰς ψυχὰς τῶν πληρεξουσίων τῶν Σ. τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων, ἀλλ' οὔτε τῶν κατὰ διαταγὴν τούτων ἐνεργούντων Ὑπουργῶν! Ἄλλὰ τὸ ἐναντίον, παραχωροῦν τὴν Κρήτην ἐσχάτως εἰς τὸν Σατραπὴν τῆς Αἰγύπτου, τὸν συγχωροῦν διὰ νὰ τὴν καταπλακώσῃ ἀπὸ Ἀραβας τακτοποιουμένους, νὰ πολιορκήσῃ παντοῦ τὰ μέρη τῆς, καὶ ἔπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα οὔτε κἄν δίδουν ἄσυλον εἰς τὰς καταφευγούσας οἰκογενεῖας τῶν Κρητῶν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Γραμβούσαν.

«Ὅλοι συμφώνως, Τούρκοι, χριστιανῶν Ἡγεμόνων Ὑπουργοὶ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις συνώμωσαν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν τῆς

Κρήτης σήμερον. θέλοντες ἴσως διὰ νὰ τοὺς δώσουν ἀντίλυτρον θῦμα τῆς ἐλευθερίας τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν των. Αὐτοὶ ὅλοι πολεμοῦν, βιάζουσι σήμερον τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κρήτης νὰ διαλυθοῦν, καὶ νὰ σβέσουν ἀπὸ τὸν κόσμον ἐναντίον τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐναντίον τῶν Νόμων τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ τῶν ἀρχῶν τῶν πεφωτισμένων ἔθνων, καὶ ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων καὶ αὐτοῦ τοῦ τελευταίου Πρωτοκόλλου, καὶ τῶν διὰ τὴν Κρήτην συνδιαπραγματούσεων μετὰ τῆς Πόρτας καὶ τῶν Πρέσβειων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐνῶ ἀκόμη οἱ Τοῦρκοι χαίρονται τὰς Ἀθήνας, τὴν Εὐρίππον κλπ. μὲ ὅλας τιν ἀναπαύσεις καὶ ἀσφαλείας, εἰς τοὺς Κρήτας, ἴσως διότι εἶναι χριστιανοί, δὲν συγχωροῦνται οὔτε αἰ διὰ τοῦ τελευταίου Πρωτοκόλλου δοθεῖσαι εὐκολίαι ὡς πρὸς τὴν πώλησιν τῶν ἰδιοκτησιῶν των καὶ τῆς ἐλευθέρας μεταβάσεώς των εἰς τὴν ἤδη ἐλευθέραν Γῆν τῶν συναγωνιστῶν των Ἑλλήνων.

• Εἰς τοιαύτην δεινὴν καὶ ἀνέλπιστον, θέσιν εὐρισκόμενος ἤδη ὁ πολυπαθὴς χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης, συνηγμένος διὰ τῶν Ἀντιπροσώπων του εἰς διαφόρους γενικὰς Συνελεύσεις, καὶ κατὰ συνέπειαν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν διαμαρτύρεται σήμερον πασιφανῶς ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἐνώπιον τῆς χριστιανισμοῦ, καὶ τοῦ φωτισμένου ὅλου Κόσμου, ἐνώπιον τῶν τριῶν Σεβαστῶν Μοναρχῶν, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας, ἐνώπιον τοῦ ἀδεχάστου Κριτηρίου τῆς ἱστορίας, διαμαρτύρεται, λέγομεν, ἐναντίον τῆς ὡς πρὸς τὴν Κρήτην διαγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, καὶ καθ' ὅλων αὐτῶν τῶν διαληφθεισῶν διὰ τὴν Κρήτην πράξεων τῶν πληρεξουσίων, καὶ λοιπῶν ὑπουργῶν τῶν τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων. Καὶ φυλάττει σῶα καὶ ἄθικτα τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαιά του ὡς πρὸς τὴν ἀρχῆθεν Πατρίδα του Γῆν, τὴν ὁποίαν ἀσυγχώρητος ἀδικία παρανόμως ἀφῆρπασε, καὶ ζητεῖ νὰ τοῦ ἀφαρπάσῃ καὶ σήμερον, ἔπειτα ἀφ' οὗ τὴν ἐπότισε τώρα καὶ δέκα ἔτη μὲ τὸ αἷμά του ἀδικόπως, καὶ τὴν ἐβαστοῦσε μὲ τὰς ἀνηκούστους θυσίας, ταλαιπωρίας καὶ δυστυχίας του.

• Φυλάττει προσέτι ὁ λαὸς οὗτος τῆς Κρήτης ὅλον τὸ δίκαιον τοῦ νὰ φροντίσῃ ὅπως ἐγκρίνη περὶ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Πατρίδος του Γῆς, τὴν ὁποίαν πρῶτοι καὶ τελευταῖοι οἱ προπάτορές του καὶ

αὐτὸς σήμερον συνώκησαν ἐξημέρωσαν καὶ ἐπολίτισαν, καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας τοὺς νόμους, τὸν πολιτισμὸν, ἐπιστήμας, τέχνας κλπ. ἐδανείσθησαν οἱ λοιποὶ Ἕλληνες. Τέλος τὴν γῆν των ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐβασίλευσεν ὁ Μίνως, ὁ πρῶτος νομοθέτης τῆς Εὐρώπης, τοῦ ὁποίου τὴν γλῶσσαν, τὸν ἔθνικὸν χαρακτῆρα, τὰ ἔθιμα κλπ. ἔχει ἀκόμῃ ἕως τὴν σήμερον. Καὶ διατηρεῖ τὴν ἀδιαχώριστον καὶ αἰώνιον ἔνωσίν του μὲ τοὺς συναγωνιστάς του Ἕλληνας, μὲ τοὺς ὁποίους συγχροτεῖ καὶ σήμερον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὠρκίσθη νὰ μὲνῃ ἀδιάσπαστος καὶ ἀδιαχώριστος.

• Ταῦτα διακηρύττων πασιφανῶς ὁ χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης σήμερον μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας καὶ μὲ ἀνεξάρτητον θέλησιν, ἀφιερώνει τὸ περὶ διατηρήσεως καὶ ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τούτων ἀπάντων δικαίωμα εἰς τοὺς ὅσοι ἀπὸ τοὺς Κρήτας ἤθελον κρατεῖ ὑπὲρ τῆς αὐτῆς ἐλευθερίας των τὰ ὅπλα, καὶ εἰς τοὺς ὅσοι ἤθελον εὐρέσκεσθαι εἰς τόπον ἐλευθέρον μὲ ἐλευθέραν θέλησιν καὶ πᾶσα ἄλλη πρᾶξις βιαίως ὑπαγορευμένη, καὶ μὴ προερχομένη ἀπὸ μίαν ἀνεξάρτητον θέλησιν ὡς τὴν σημερινὴν τοῦ ὠπλισμένου καὶ ἐλευθέρου λαοῦ τούτου, θεωρεῖται ὡς μηδὲν καὶ διόλου ἄκυρος.

• Ἡ παρούσα νόμιμος καὶ πασιφανὴς διαμαρτύρησις, γενομένη ἀπὸ ἀνεξάρτητον θέλησιν τοῦ μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας Κρητικοῦ λαοῦ, καὶ φυλαττομένη πάντοτε ἔξω ἢ ἔσω τῆς Κρήτης ἀσφαλῶς, νὰ δημοσιευθῇ εἰς ὅλον τὸν φωτισμένον Κόσμον διὰ τῶν ἐφημερίδων, καὶ νὰ δοθῇ ἀντίγραφον ἐπικυρωμένον τόσον εἰς τὴν σημερινὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ὅσον καὶ πρὸς τοὺς Ἀντιναυάρχους καὶ Ἀντιπρέσβεις τῶν τριῶν Σεβαστῶν Συμμάχων Μοναρχῶν διὰ τὰ τέλη, ἀποτελέσματα κλπ. κλπ. κλπ.

Ἐν Μαργαρίταις Αὐλοποιάμου τῆς Κρήτης 23 Νοεμβρίου 1830

Οἱ κατ' ἐπαρχίαν συγχροτοῦντες τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον Ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ κ. Κριτοβουλίδης, Α. Παπαδάκης, Α. Δαφνομίλης, Μανουὴλ Λαδάς, Γ. Σακόρραφος, Τζώρτζης Σαουνάτζος, Ι. Μιχαήλ.

Ἡ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων Ἐπιτροπὴ Π. Ζερβουδάκης, Α.

Ἀνδρεαδάκης, Ν. Δάνδολος Ν. Σκορδίλης· (Τ. Σ.) Εἰς ἀπουσίαν τοῦ γραμματέως Ν. Δαμβέργης.

Διήθουν δ' εὐθὺς τότε δι' ἀπεσταλμένων ἀντίγραφα τῆς διαμαρτυρήσεως ταύτης πρὸς τοὺς παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ Κυβερνήσει ἀντιπρέσβεις τῶν συμμάχων πρὸς τοὺς ἀντιναύαρχους αὐτῶν καὶ πρὸς τὸν κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος. Ταυτοχρόνως δὲ προβλέπον τὸ Συμβούλιον ὡς ἐκ τῆς παρούσης καταστάσεως ποῦ ἔτεινον τὰ πράγματα, ἐνησχολήθη μετὰ σπουδῆς καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν ψηφίσματος, διὰ τοῦ ὁποίου καθίστα νόμιμον Ἀρχὴν ἐν περιπτώσει ἀπασυνθέσεως τῆς Κρητικῆς διοικήσεως ἐκ τῶν Κρητῶν ἐκείνων, ὅσοι ἤθελον διαμένει ἐλεύθεροι ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ἀναθέτον εἰς τούτους πᾶσαν φροντίδα περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῆς Κρήτης, καὶ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν μεταναστευσάντων. Ἴδου καὶ τὸ ψήφισμα.

ΨΗΦΙΣΜΑ

Τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου.

Ἄ' Ἐπειδὴ καὶ ἡ ἀνωμαλία τῶν σημερινῶν πραγμάτων δὲν προβλέπομεν ποῦ ἔχει νὰ καταντήσῃ.

Ἄ' Ἐπειδὴ καὶ αἱ διάφοροι οἰκογένειαι τῶν Κρητῶν, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἤρχισαν ν' ἀναχωροῦν ἀπὸ τὸ πατρικόν των ἔδαφος, θέλουσιν διασκορπισθῆ τῆδε κάκεισε.

Ἄ' Ἐπειδὴ καὶ ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι πάντοτε συγκεντρομένη μία νόμιμος ἐπιτροπή, ἡ ὁποία νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ δυστυχοῦς λαοῦ τῆς Κρήτης ἀπὸ τὰ κατεπείγοντα αὐτὸν δεινά.

Ἄ' Ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 134 Διαμαρτύρησιν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ διαφυλάττει εἰς ἑαυτὸν τὸ δικαίωμα πάντοτε διὰ νὰ ἐνεργῇ ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ πατρικοῦ ἔδαφους, τῆς ἀδιαφιλονικήτου ἰδιοκτησίας του.

Ἄ' Ἐπειδὴ καὶ διαφόρων ἀναφορῶν καὶ γραμμῶν ἀπαντήσεις περιμένονται ἀπὸ τοὺς Ἰσχυροὺς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐλπίζεται ἡ ἀνακούφισις τῶν δεινῶν τοῦ πάσχοντος ἤδη Κρητικοῦ λαοῦ.

Ἄ' Ἐπειδὴ καὶ αἱ περιστοιχοῦσαι κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνά-

μεις τοῦ ἔχθρου ἐμποδίζου τὴν ἐλευθέραν κοινωνίαν τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως μὲ τὰ διάφορα μέρη. μὲ τὰ ὅποια ἔχει ἀνάγκη νὰ εἰσακούεται.

«Δι' ὅλα ταῦτα, καὶ δι' ἄλλα ὅσα εἰς ἐνδεχομένας περιστάσεις ἢμποροῦν ν' ἀκολουθήσουν, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἡδῆ ἐλευθέρου, καὶ μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας λαοῦ τῆς Κρήτης, καὶ ἀνεξάρτητον θέλησιν του.

ΨΗΦΙΖΟΜΕΝ

«Α'. Διορίζεται μίᾳ ἐπιτροπῇ συγκειμένη ἀπὸ τοὺς κκ. Γ. Ρενιέρην, Μ. Ναύτην, Ν. Οἰκονόμον, Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην, Π. Ζερβουδάκην, κ. Κριτοβουλίδην, Α. Μανουσογιαννάκην, Β. Χάλην, Α. Κριαράν, Γ. Σακάρραφον, Γ. Τσουδερόν. Ἀνδρέαν Παπαδάκην, Γ. Πιζανόν, Γ. Καλλέργην, Μ. Λαδάν, Στρ. Δελιγιαννάκην. Π. Καλογέννητον, Α. Παναγιώτου, Α. Ἀνδρεαδάκην, Α. Δαφνομίλην, Ἰακ. Κουμήν, Γ. Δρακονιανόν, Γρηγ. Δαρινόν, Ν. Δαμβέργην, Γ. Σαουνάτσον, Ἰω. Κουρμούλλην, Ἰω. Μοσχοβίτην, Δ. Χρυσόφουλον, Γ. Σταματάκην, Α. Ψωμαδάκην, Α. Χ. Ἰωάννου, Γ. Λουτζάκην, Ἰω. Στεφανάκην. Φ. Λιμπρίτην, Ἐμμανουὴλ Ποθητόν. Ν. Ἀλυφεράκην, Μ. Μελιδόνην, Ν. Χ. Κωνσταντίνου, Κ. Γερκακίην, Ἰω. Κοντόν, Μ. Κορακάκην, Κ. Μπογιατζόγλου, Σισίνην Τζιτινάκην, Ἐμμανουὴλ Ρενιέρην, Ἰω. Παπαδάκην, Ἰακ. Σακνδάκην, Φ. Τσαντηράκην, Α. Συμιανόν, Ἰω. Χαμαλάκην, Σταυρ. Νιότην, Γ. Βασιλείου, Ζ. Ἀποστολάκην, Κ. Στακάκην, Δ. Βορινόν, Χ. Τζαμπάρé, Ἀρτέμ. Περάκην, καὶ Ν. Σχορδιλάκην.

«Β'. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἔχει τὴν πληρεξουσιότητα εἰς ἀπροσδόκητον περίστασιν νὰ ἐνεργῇ, κατὰ τὰς ὁποίας τὴν δίδονται ὁδηγίας πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος καὶ τῶν Πατριωτῶν.

«Γ'. Ἐχει τὴν πληρεξουσιότητα νὰ λαμβάνῃ τὰς ἀπὸ διάφορα μέρη περιμενομένας ἀπαντήσεις ἐπ' ὀνόματι τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως, καὶ εἰς ἐπικειμένην δυσκολίαν τῆς κοινωνίας μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως νὰ ἐνεργῇ ἀντ' αὐτῆς.

«Δ'. Ὁ πρῶτος καὶ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης θελ' εἶσθαι τὸ νὰ φροντίζῃ καθ' ὅποιους ἤθελε γνωρίζει τρόπους, εἰσα-

κουομένη όμως πάντοτε με τους φρονιμότερους Κρήτας, με τους οποίους ήθελε δυνηθῆ νὰ ἔχη σχέσεις διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Πατρίδος μας Κρήτης, καὶ ἀντικατάστασιν εἰς τοὺς γησίους κληρονόμους τῆς τοῦ Ἑλλήνας χριστιανοὺς κατοίκους αὐτῆς, καὶ διὰ τὴν ἑνωσὶν τῶν με τοὺς λοιποὺς συναδελφούς τῶν ἐλευθερωθέντων Ἑλλήνας.

«Ε'. Εἰς ἐνδεχομένην διάλυσιν τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως ἔχει τὴν πληρεξουσιότητα νὰ ἐνεργῇ ἀντ' αὐτῆς ὑπ' εὐθύνην τοῦ νὰ διδῇ συχνάκις λόγον περὶ τῶν πράξεών τῆς εἰς τοὺς εὐρισκομένους ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν τῆς Κρήτης ἐλευθέρους Κρήτας.

«ΣΤ'. Θέλει φροντίζει πάντοτε περὶ ἀδιαλύτου σχέσεως τῶν Κρητῶν, καὶ περὶ ἐτοιμοῦ εἰς πάντα καιρὸν συγκεντρώσεως τῶν, καθὼς καὶ περὶ τῆς ἀνακουφίσεως τῶν δυστυχῶν οἰκογενειῶν καθ' ὅσον δύναται.

«Ζ'. Θέλει φροντίζει ὥστε νὰ φυλάττηται μεταξύ αὐτῆς καὶ τῶν κατὰ τὰ διάφορα μέρη εὐρισκομένων Κρητῶν μία τακτικὴ ἀλληλογραφία, καὶ συνεννόησις εἰς τὰ ὅσα ὑπὲρ τῶν Κρητῶν γενικῶς καὶ τῆς Πατρίδος τῶν ἤθελον ἐνεργεῖσθαι.

«Η'. Τὰ δύο τρίτα ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς χρείας τυχούσης ἤμποροῦν νὰ ἐνεργοῦν εἰς παρεμπροσθάν τινὰ ὑπόθεσιν μὴ ἀναδεχομένην ἀναβολὴν διὰ τὴν συνάθροισιν τῶν λοιπῶν μελῶν.

«Θ'. Τὸ παρὸν Ψήφισμα θέλει καταχωρισθῆ εἰς τὴν βιβλίον τῶν Ψήφισμάτων, καὶ ἀποσταλῆ ἀντίγραφον ἐπικυρωμένον εἰς τὰ ἀνήκοντα μέρη».

Ἐν Μαργαρίταις Ἀυλοποτάμου τῆς Κρήτης τὴν 23 Νοεμβρίου 1830.

Οἱ κατ' ἐπαρχίαν συγκροτοῦντες τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον Ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ.

- Ι. Στεφανάκης
- Α. Ἰωαννίδης
- Κ. Κριτοβουλίδης
- Ι. Μιχαήλ
- Τζώρτζης Σαουνάτζος

- » Γ. Σακόρραφος
- » Α. Δαφνομίλης
- » Α. Παπαδάκης
- » Μανουήλ Λαδάς

Ἡ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων ἐπιτροπή

- » Π. Ζερβουδάκης
- » Ἀλέξανδρος Ἀνδρεαδάκης
- » Ν. Δάνδολος
- » Ν. Σκορδιλάκης

(Τ. Σ.)

Εἰς ἀπουσίαν τοῦ γραμματέως
Ν. Δαμβέργης.

Ἐν δὲ τῷ μεταξύ, ἀφοῦ ἀπέλυσε ὁ Νουρετμηβής ἐκ τῶν κρατηθέντων ἐν Χανίοις (1) καπιταναίων τῶν Σφακίων τὸν Ροῦσον Βουρδουμπᾶν, τὸν Πωλογοργάκην, Ροτσάκην Χοῦρδον καὶ ἄλλους ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν, ὅσους τοιοῦτους πρὸ τεσσάρων ἐτῶν συλλαβὼν ὁ Μουσταφᾶς ἐκράτει ἐν εἰρῆῃ, ἐξεστράτευσε καὶ αὐτὸς ἔπειτα πανστρατιᾷ, διευθυνθεὶς ἐναντίον τῶν τοποθετημένων εἰς Μαλαξάν. τῶν ὑπὸ τὸν Γρ. Δαμινὸν καὶ Α. Σήφακαν. Δὲν ἔγινε δὲ τότε οὐδεμία σύγκρουσις, ἂν καὶ εἶχον διαταγὴν οἱ Ἕλληνες νὰ προσβάλωσι τότε μόνον τοὺς πολεμίους, ὅτε ἤθελον ἐπέλθει διὰ τὰ ὑπερπηδήσωσιν αὐτοὶ τὰ ὄρισμένα τῆς ἀνακωχῆς ὄρια. Λαβόντες λοιπὸν οἱ ὀλίγοι αὐτοὶ Ἕλληνες τὰς ἐκεῖ φρουρουμένας διαφόρους σημαίας, τὰς ὁ-

1) Οἱ φυλακισθέντες εἶχον ἐπιχειρήσει κατὰ τὸ 1827 νὰ δραπετεύσωσι, κρεμασθέντες διὰ σχοινίων ἐκ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου, ὥστ' ἐπέτυχον ὅλοι καὶ νὰ καταβῶσιν οὕτως εἰς τὸν περὶ αὐτὸ χάνδακα ἀπὸ ἀρκετὸν ὕψος. Μόνος δ' ὁ Παπαμανούσος πεσὼν, ἔμεινε ἐκεῖ νεκρὸς, οἱ δὲ λοιποὶ κατατραυματισμένοι ἀπεσύρθησαν. κρυφθέντες εἰς τὰ πλησιέστερα σπαρτά. Ἐκ δὲ τούτων ὁ μὲν Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος καὶ Πωλιὸς Πρωτοπαπαδάκης ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσι κάκειθεν συρόμενοι ἐν νυκτί. καὶ ἀπομακρυνθέντες διὰ πολλῶν κακοπαθειῶν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀνεῦρον ἐν τοῖς σπαρτοῖς οἱ ἐλθόντες τὴν ἐπιούσαν ἰππεῖς πρὸς ἀνίχνευσιν, τοὺς ὁποίους ἐθεσαν τότε καὶ εἰς αὐστηροτέραν κράτησιν.

ποίας (1) ὁ κίνδυνος τοῖς εἶχεν ἐπιβάλλει τὴν ἀνάγκην ν' ἀνυψῶσαι τότε καθ' ὅλην τὴν Κρήτην, ἀπεσύρθησαν εἰς ὀρεινότερον χωρίον τοὺς Κάμπους τοποθετηθέντες ἐκεῖ, ὅτε ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἰσήλασεν ἀπολέμῳ εἰς Ἀποκόρωναν, πολιορκούντων ταυτοχρόνως καὶ κατὰ θάλασσαν τῶν τουρκικῶν πλοίων τὴν νῆσον, ὃ δὲ ἀρχηγὸς Νουρετμηβέης ἐξέδωκεν εὐθύς τότε ἐκεῖθεν τοιαύτην διακλήρῳξιν, τῆς ὁποίας ἀντίγραφα διηύθυνε μετὰ σπουδῆς καὶ εἰς τὰς γειτονικὰς ἐπαρχίας.

«Γραικοὶ τῆς Κρήτης. Ἴδου τώρα κινῶ. «ἔλεγε,» μὲ ὅλα μου τὰ στρατεύματα διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς, ὃ δὲ σκοπὸς μου δὲν ἀποβλέπει νὰ κακοποιήσω κανένα, ἀλλὰ νὰ ἐπαναφέρω τὴν ἡσυχίαν εἰς τὸν τόπον σας.

«Ὅσοι λοιπὸν εἰσθε εἰρηνικοὶ ἄνθρωποι, προσέλθετε κρατοῦντες κλάδους ἐλαίας διὰ νὰ παρουσιασθῆτε ἀφόβως ἐνώπιόν μας, καὶ ἀποθέτοντες τὰ ὄπλα, νὰ ἡσυχάζετε εἰς τὰς οἰκίας σας, ἐνασχολούμενοι ἕκαστος εἰς τὸ ἴδιόν του ἔργον.» Ὅσοι δ' ἐπιμένετε νὰ εἰσθε φι-

(1) Οἱ Κρήτες εἰς ἔλεεινὴν καὶ ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν καταντήσαντες, εἶχον ὑποπέπει τότε καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς κοινῆς παροιμίας τῆς λεγούσης. «Ὅστις πνίγεται, καὶ τὰ μαλλιά του πιάνει» διὸ καὶ ἀπεφάσισαν τότε νὰ ὑψῶσαι σημαίαν Δυναμείως τινος ἰσχυρᾶς, ὅπως δι' αὐτῆς λάβωσιν ὡς ἐνόμιζον ἀμεσὸν τινα προστασίαν, καὶ δυνηθῶσιν οὕτω νὰ προλάβωσι τὸν ἐπικείμενον τῆς ὑποδουλώσεως κίνδυνον. Εἶχον δ' ἐρωτήσει προηγουμένως περὶ τοῦ τοιοῦτου δι' ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου καὶ τὸν Κυβερνήτην χωρὶς ἄμως καὶ νὰ τῷ ἐξηγήσωσι περὶ τίνος ἐπρόκειτο Δυναμείως. Οὗτος δὲ ὑποπεύσας ὡς ὑποκίνησιν τοῦτο, τὸ ὁποῖον καὶ διὰ νὰ προλάβῃ, ἐσύστησεν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον, ὅτι οἱ Κρήτες ὀφείλουσι νὰ ὑψῶσαι καὶ τῶν τριῶν Συμμάχων τὰς σημαίας. αἰτίνας ἔσωσεν καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ τῇ συμβουλῇ λοιπὸν ταύτῃ ἐσπευσαν νὰ προετοιμάσωσι πολλὰς τοιαύτας σημαίας, τὰς ὁποίας καὶ ὑψῶσαν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς εἰς ὅλας τὰς στρατιωτικὰς τῆς Κρήτης θέσεις ἄμα τῇ ἀποβάσει τῶν νέων τουρκικῶν στρατῶν. Ἡ πράξις δὲ αὐτῇ ἔκαμε τοὺς Τούρκους νὰ ἀπορῶσιν ἐπὶ τινα χρόνον. Ἀλλὰ τὰ πάντα μάταια! Ὁ κάλαμος εἶχεν ἤδη βραφῇ ἐναντίον τῶν ἀβλίων χριστιανῶν τῆς Κρήτης!

λοτάραχοι, κατ' ἐκείνων ἔχω σκοπὸν νὰ παρουσιασθῶ μὲ τὸν κρότον τῶν τυμπάνων διὰ νὰ ταπεινώσω τὴν ἀσυλλόγιστον αὐτῶν ἀπειθειαν. Εἶμαι φιλόανθρωπος καὶ δίκαιος καθόσον πρέπει, εἶμαι ὁμῶς καὶ αὐστηρὸς τιμωρὸς ὅπου πρέπει»

Ἐγκαταλειφθείσης λοιπὸν τοιοῦτοτρόπως τῆς Κρήτης καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὰς ἐπιμόνους ἀπαιτήσεις καὶ τῶν Εὐρωπαϊῶν ὑπουργῶν, οἱ Κρήτες μὴ ἔχοντες τοῦ λοιποῦ οὐδεμίαν ἀντίληψιν καὶ παραμυθίαν, ἤρχισαν νὰ καταφεύγουν τότε ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των εἰς τὴν ἐλευθερωθεῖσαν Ἑλλάδα, ὑπὲρ ἧς καὶ αὐτοὶ πολλὰ ἐμύχθησαν καὶ ἀπωλέσθησαν, ὅτε τὸ Συμβούλιον ἔσπευσε ν' ἀναφέρῃ καὶ πάλιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς, ἐξιστορήσαν δεινοπαθῶς ὅλα τὰ τελευταῖα συμβάντα, πρὸς ἣν διηύθυνε καὶ μίαν τῶν διακηρύξεων τοῦ Νουρετῆ. Παρεκάλει δ' ἐπὶ τέλους δ' αὐτῆς νὰ ἐνεργήσῃ ὁ Κυβερνήτης, ὥστε ν' ἀρθῇ καὶ ὁ θαλάσσιος ἀποκλεισμός διὰ ν' ἀναχωρῶσιν ἀκινδύνως αἱ ἀδύνατοι οἰκογένειαι, τὰς ὁποίας οὐδὲ εἰς Γραμβοῦσαν τὴν τότε ὑπὸ τῶν συμμαχῶν κρατούμενην ἐδέχοντο.

Ὁ δὲ Κυβερνήτης ἔστειλε τότε ἔγγραφον, δι' οὗ εἰδοποιεῖ τοὺς θέλοντας ἐκ τῶν Κρητῶν νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς τὴν ἐλευθέραν, καὶ ὅτι θὰ τοὺς δεχθῶσιν ὡς συναδέλφους καὶ συναγωνιστάς! Συνάμα δὲ ἀπέστειλε καὶ τὸν μοίραρχον Γ. Σακίην μὲ τὸ ἑλληνικὸν κορβέτον «ἡ Ὑδρα» καὶ ἄλλα τινὰ πλοῖα διὰ νὰ μεταφέρῃ τοιούτους ἐκ Κρήτης, ἀλλ' ἐπανῆλθεν ἀπρακτος οὗτος, ἀφοῦ εὔρε πολιορκημένην τὴν νῆσον ὑπὸ τῶν τουρκικῶν. Ἐστάλη δὲ κατόπιν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ὁ μοίραρχος Κανάρης, ὅστις διευθυνθεὶς εἰς Λουτρὸν τῶν Σφακιῶν, ἀπήντησε πολιορκητικὰ τουρκικὰ εἰς τὴν μετὰξὺ Σελίνου καὶ Γαύδου θάλασσαν, ἅτινα ἐπεχείρησαν καὶ νὰ τὸν ἐμποδίσωσιν. Οὗτος ὁμῶς ἐπέδειξε τότε τὰ κανόνιά του, προσειπὼν. «Ὅτι δὲν ἔχω σκοπὸν ν' ἀποβιβάσω εἰς Κρήτην πολεμεφῶδια· διότι οὕτως ἀπεφάσισαν αἱ Σύμμαχοι Δυνάμεις ὡς πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν τοῦτον τόπον. Ἐχω ὁμῶς διαταγὴν τῆς κυβερνήσεώς μου νὰ μεταφέρω εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὅσους τῶν συναδέλφων μας Ἑλλήνων θελήσωσι νὰ ἐπιβιθασθῶσιν ἐλευθέρως εἰς τὰ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου πλοῖα, καὶ δὲν δύναμαι νὰ πράξω ἄλλως παρὰ νὰ

•ἐτελέσω τὴν διαταγὴν•. Καὶ οὕτω κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα Λουρὸν.

Διαμένοντας δὲ εἰς Ἀποκόρωναν τοῦ Νουρετημβέη, προσέφερον οἱ Σφακιανοὶ ὑποταγὴν. Δεινὴ ἦτο τότε ἡ θέσις τῶν Κρητῶν! Καὶ τί ἄλλο ἠδύναντο νὰ πράξωσιν εἰς ἐκείνην τὴν περίστασιν ἀπειλούμενοι πολυειδῶς; Τὸ παράδειγμα ὅμως τούτων ἐμιμοῦντο δυστυχῶς καὶ οἱ λοιποὶ, καὶ ὅταν ἐκινούντο οὗτοι πρὸς πόλεμον καὶ ὅταν ὑπέκυπτον, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ὄχυροτάτην θέσιν των, ἂν καὶ μικρὸν ὠφελήθησαν ὑπ' αὐτῆς τόσον αὐτοὶ ὅσον καὶ οἱ λοιποὶ: διότι ὁσάκις ἐπεχείρουν οἱ πολέμιοι εἰσβολὴν, εἰσέρχοντο καὶ ἐξήρχοντο σχεδὸν ἀπολέμητοι.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐκίνησεν ἐκείθεν ὁ Νουρετὴν διὰ νὰ εἰσβάῃ καὶ εἰς Ρεθύμνην. Ὁ δὲ Τσουδερός καὶ Σ. Δεληγιαννάκης εὐρεθέντες τοποθετημένοι μὲ πολλοὺς περὶ τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν, ἀντεστάθησαν πρὸς μικρὸν εἰς τὴν πορείαν τῶν Τούρκων, οἵτινες οὐδόλως σχεδὸν ἐπυροβόλησαν, διέμειναν ὅμως οὗτοι τότε ἡμέρας τινὰς κατὰ τὰ χωρία Κουρναῖν καὶ Δράμια, ἀποφεύγοντες νὰ δώσωσιν ἀφορμὴν νέων συγκρούσεων, μεχρισοῦ διελύθησαν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ οἱ ἀπέναντί των Ἕλληνες.

Εἰσήλασαν λοιπὸν οἱ τουρκικοὶ στρατοὶ τότε καὶ εἰς Ρεθύμνην, ὅπου καὶ Ἀποκορωνῖται καὶ Ρεθύμνιοι ὡς καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἤρχισαν νὰ προσφέρωσιν ὑποταγὴν ὅσοι ἦσαν ἐπιβεβαρυμένοι ὑπὸ βάρους οἰκογενειῶν. Ἄνευ ἀντιστάσεως ἐπροχώρησαν ἔπειτα τὴν 13 Δεκεμβρίου καὶ εἰς Αὐλοπόταμον, ὅπου συνέβησαν τὰ αὐτὰ ὡς καὶ εἰς τὰ εἰρημένα μέρη.

Ἐνήργει ἕως τότε ἐν τόνῳ καὶ μόχθῳ εἰς Μαργαρίτας τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον ὅ,τι ἦτο δυνατόν εἰς τὴν δεινὴν ἐκείνην περίστασιν, ἂν καὶ τὰ πλείοτερα αὐτοῦ μέλη εἶχον διασκορπισθῆ. Ἐνεκαρτέρου δὲ μόνον οἱ ἐξῆς ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τρόμου ἕνεκα τῆς ἀκαλύπτου τῶν πολεμίων προχωρήσεως, καὶ τῆς ἀναρχίας τότε τοῦ ἀκρίτου λαοῦ, τὴν ὁποίαν συνήθως ἐνισχύει ἡ περὶ τὴν ἀποτυχίαν ἀπελπισία εἰς τὰς τοιαύτας δεινὰς καὶ κρίσιμους ὥρας, οἷον ὁ Δαφνομίλης, ὁ Κριτοβουλίδης, ὁ Λαδᾶς, ὁ Ι. Μιχαήλ, ὁ Σακόρραφος, ὁ Αἰ. Παπαδάκης, ὁ Καλυμενόπουλος, καὶ ὁ προσωρινὸς γραμμα-

τεύς Ν. Δαμβέργης· ἀλλὰ καὶ οὗτοι μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσι, διελύθησαν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτοὶ τὴν 16 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ὅτε καὶ ἐξέλειψεν ἀπὸ τὴν Κρήτην πᾶσα (1) ἑλληνικὴ ἀρχή, ὃ δὲ πρόεδρος Ρενιέρης εἶχεν ἀναχωρήσει πρότερον ἐκ Σφακίων.

Ἄλγος μέγα αἰσθανόμεθα, ὅταν ἀναπολήσωμεν τὰ θλιβερά κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν συμβάντα! Δακρυροοῦντες ἀπεχωρίζοντο τότε οἱ ἀδελφοὶ τοὺς ἀδελφούς, οἱ οἰκετοὶ τοὺς οἰκείους καὶ οἱ φίλοι τοὺς φίλους, καταζαλισθέντες οἱ μὲν ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητον ἀνάγκην τῶν κινδυνευουσῶν οἰκογενειῶν τῶν καὶ τῆς μεγάλης ἐνδείας τῶν, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἠναγκάζοντο καὶ ἄκοντες νὰ μένωσιν εἰς χεῖρονα ὑποδούλωσιν τῆς Αἰγύπτου, τὴν ὁποίαν ἀπετροπιάζοντο φοβούμενοι μὴ καταντήσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἐλεεινὴν τῶν Φελλάχων κατάστασιν, ὡς προγυρίζοντες καὶ τοὺς ἰδίους σκοποὺς τοῦ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου ἐναντίων τῶν Κρητῶν, οἱ δὲ τρέχον-

(1) Ὁ αἰμίμηστος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος ὁ Γ', εἶχε ἀμει πρότασιν πρὸς τὴν συμμαχίαν νὰ ἐξαγοράσωσιν ὁμοφώνως τὴν Κρήτην διὰ 40 ἑκατομμύρια φράγκων, καὶ νὰ τὴν προσθήσωσι πάλιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις καὶ ἐνήργει νὰ τὸ κατορθώσῃ, ἐὰν δὲν ἐπήργετο τότε ἡ Ἰουλιανὴ μεταβολὴ τῆς Γαλλίας. Ὁ δὲ διάδογός του βασιλεὺς τῶν Γάλλων Φίλιππος λαβὼν ἀφορμὴν καὶ ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀναφορᾶς τῶν Κρητῶν, καὶ παρατηρήσας τὰ προηγούμενα, ἠσπάσθη τὴν ἰδέαν αὐτήν, διὸ καὶ ἐπεχείρησε νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ, ἐξαποστείλας ἐπίτηδες καὶ γαλλικὴν φρεγάταν διὰ νὰ ἀναβάλῃ τὴν παράδοσιν τῆς Γραμβούσης. Ἦτον λοιπὸν ἀναμφιβόλως εὐκολώτερον τότε νὰ ἐπιτύχῃ ὁ βασιλεὺς Φίλιππος· διότι εἶχεν ἐπανελθεῖ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἰς τὸ ἀγγλικόν ὑπουργεῖον καὶ ὁ λόρδος Πάλμερστον μετὰ τῶν ὁπαδῶν του, οἵτινες καὶ ἄλλοτε ἐξεφράσθημεν ὡς εἶδαμεν ὑπὲρ τῆς Κρήτης. Ἀτυχῶς ὅμως, μόλις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἦτο παραδομένη ὀλοτελῶς εἰς τὸν Μεχμεταλὴν ἢ Γραμβούσα, ὅτε ἐφθικεν ἡ φρεγάτα αὐτὴ ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν, τῆς ὁποίας ὁ πλοίαρχος ἐρωτήσας μετὰ σπουδῆς περὶ τὴν νῆσον Μήλον, πλοῖον ἐκ τῆς Κρήτης ἀπερχόμενον, ἔμαθε πρωτὴν φορὰν μὲ ἀγανάκτησιν παρὰ τῶν ἐπιβατῶν περὶ τῆς παραδοσεως τῆς, ἐν οἷς ἦτον καὶ ὁ ὀπλαρχηγός Ζερβουδάκης ὅστις εἰδιγγεῖτο περὶ τούτου.

τες πρὸς τὴν ἀναχώρησιν διὰ ν' ἀποφύγῃσι τὰ τοιαῦτα, κατέλειπον ἀφειδῶς περιουσίας (1) καὶ πᾶν συντελεστικὸν πρὸς τὴν φυσικὴν ὑπαρξίν των. Πλήθος ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδῶν ἐκάλυπτον ὄλα τὰ παράλια τῆς Κρήτης, ζητοῦντες πλοῖα πρὸς ἀναχώρησιν, καὶ σωρηδὸν ἔπιπτον εἰς τοιαῦτα παρατυχόντα, χωρὶς νὰ προβλέπωσιν ἢ τὸς κατὰ θάλασσαν κινδύνους, ἐπειγόμενοι νὰ μὴν ἴδωσι τὴν ἐπέλευσιν πολεμίων, τοὺς ὁποίους τσοσάυτα ἔτη ἐπολέμησαν, ἐνίκησαν καὶ εἶχον καταδαμάσει. Ἦθελε δὲ κενωθῆ τότε ἀπὸ χριστιανούς Ἕλληνας, εἴν δὲν ἐκωλύοντο (2) παντοίοις τρόποις ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν, καίτοι βλάσφημος γλῶσσα εἶχεν ἐκφράσει, ὡς εἰρέθη, ὅτι οἱ Κρήτες Ἕλληνες εὐχαριστοῦντο ὑπὸ τοὺς Τούρκους, εἴν δὲν τοὺς ἠρέθιζον φιλοτάραχοί τινες! Κατῶρθωσαν μολαταῦτα ν' ἀπέλθωσι καὶ τότε τῆς Κρήτης πλέον τῶν 60 χιλιάδων χριστιανῶν ἀτόμων, ἅτινα διεσπάρησαν εἰς τὰς Κυκλάδας νήσους καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐξ ὧν ἀπωλέσθησαν κακὴν κακῶς οἱ πλεῖστοι διότι εἶναι δυνατὸν ποτε τυραννούμενός τις εἰς τοιοῦτον βαθμὸν μάλιστα ὡς ὁ Κρής, ν' ἀναπαύηται ὑπὸ τὴν φρικτὴν τυραννίαν του;

Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ δεκαετὴς τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν ἐπανάστασις, ἐπῶδυνον διὰ τὸν τρόπον τῆς ὑποχρέωσεως, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλλον διὰ νὰ υποκύψῃσι καὶ αὐθις εἰς τὸν αὐτὸν τῆς τυραννίας ζυγὸν οἱ τάλανες Κρήτες, ἀπὸ τὸν ὁποῖον διὰ νὰ ἀπαλλαχθῶσιν, ἐπολέμησαν καρτερικῶς, ἐνίκησαν κατεξολοθρεύσαντες μυριάδας ἐκ τῶν τυράνων των θυσιασθέντες καὶ αὐτοὶ πολυειδῶς!! Ἄλλ' ὡς φαίνεται τσοσάυται ἔνδοξοι νίκαι, καὶ τοιαῦτα ἠρωϊκὰ παθήματα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει καὶ ὁ Ἀρχικαγγελάριος τῆς Ρωσσίας κόμης Νεσερλόρδ ὡς παραίτια τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἔθνῶν ἐν τῇ ἀπὸ 12 Φεβρουαρίου 1830 ἐκθέσει του πρὸς τὸν μέγαν δοῦκαν Κωνσταντι-

1) Οἱ Κρήτες ἐν γένει εἶχον ἴδιαν ἰδιοκτησίαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐν Κρήτῃ.

2) Καὶ ἀλλαχῶ τῆς παραλίας ἐκανόβλησαν τὰ Τουρκικὰ τοὺς συρρέοντας Ἕλληνας πρὸς ἀναχώρησιν, ἰδίως δὲ καὶ εἰς τὸν ἕρμον Βαλῆ τοῦ Αὐλοποτάμου, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν γυναῖκας καὶ παιδία ἐπὶ παρουσίᾳ Ἀγγλικῶν καὶ Ρωσικῶν πλοίων

νον μετὰ τὸ περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλον τῆς 3 τοῦ αὐτοῦ μηνός. δὲν ἐκρίθησαν ἀντάξια καὶ διὰ τοὺς πολυπαθεῖς Κρήτας!

Ἀφοῦ ὁ ρηθεὶς Ἀρχικαγκελάριος ἐξιστόρησεν εἰς τὸ μνησθὲν ἔγγραφον πρὸς τὸν Μ. Δούκα ὅσα συνέβησαν εἰς τὰ περὶ ἀνεξαρτησίας γενικῶς τῆς Ἑλλάδος, τὸ ἐκ τοιαύτης πράξεως προκύπτον κοινὸν συμφέρον, καὶ ὡμολόγησεν ὡς δημιουργὸν τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου 1827 τὸν αἰδιμιον Γεώργιον Κάνιγγα, ἐπέφερε καὶ περὶ Κρήτης τὰ ἑξῆς. (1)

«Ὁ πρίγκιψ Λεοπόλδος ἐπεκύρωσεν ὅλας τὰς περὶ τούτου προσδοκίας ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ Ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδος προετάθη αὐτῷ· διότι ἐζήτησε νὰ προστεθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ Κρήτη, θέτων τὴν πρότασίν του ταύτην ὡς ὄρον τῆς συναινεσεως του εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν τριῶν Αὐλῶν. Ἐκ δὲ τῶν νήσων τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατακτημένων, τὴν Κρήτην μάλιστα ἡ Ἀγγλία ἀπεχώριζε πάντοτε καὶ ἐπιμόνωσ ἀπὸ παντός προσδιορισμοῦ τῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὸ ἐνεστῶς ὑπουργεῖον τοῦ Λονδίνου ἤθελε θεωρῆσαι τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς νήσου ταύτης ὡς τὰ μάλιστα ἀντικειμένην εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλικῆς ἐμπορίας καὶ ναυτιλίας κατὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν.

«Ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν σήμερον ἀπὸ τῶν Σουλτάνου τὴν θυσίαν τοιοῦτου ἀξιολόγου κτήματος, τοῦ ὁποίου κατέχει τὸ πλεῖστον (2) μέρος. Ὁ πρίγκιψ Λεοπόλδος θέλει λοι-

1) Ἴδε Πανδώρα φίλλ. 86 σελίτα 358 τοῦ ἔτους 185.

2) Τὰ φρούρια Κυθωνίας, Ρεθύμνης, Ἡρακλείου, καὶ Ἱεραπύτνου κατεῖχον τότε μόνον οἱ Τούρκοι, εἰς τὰ ὅποια καὶ ἦσαν περιορισμένοι στενῶς, τὸ δὲ λοιπὸν ὅλον ἔδαφος τῆς νήσου κατεξουσίαζον οἱ Ἕλληνας, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ ὁ αὐτόπτης ἱστορικός Ἀγγλος Πάσκληυνς, ὁ ὁποῖος προσθέτει, ὅτι ἦσαν εἰς τοιαύτην κατάστασιν οἱ Τούρκοι, ὥστε ἢ ἤθελον ἀπολεσθῆ, ἢ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Κρήτην, ἂν αἱ συμμαχικαὶ Δυνάμεις δὲν ἐκοινοποιουν ἔσον τάχιον τὴν ἀπόφασίν των. Ἡ δὲν ἐγνωρίζε λοιπὸν ἀτυχῶς καὶ ὁ Κόμης Ἀρχικαγκελάριος περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τότε τῆς Κρήτης, τὸ ὅποσον εἶναι μέγα ἀδίκημα τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν

« πὸν πιθανώτατα ἀναγκασθῆ νὰ παραιτήσῃ τὴν παρ' αὐτοῦ προτα-
 « θεῖσαν αἴρεσιν, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ ὑποστηρίξωμεν,
 « οὔτε νὰ παραδεχθῶμεν, ἥτις ὅμως καταδεικνύει παρ' αὐτῶ διαθέ-
 « σεις συμφώνους μὲ τὰς εὐχὰς μας ».

ἐκείνην Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ὄφειλε νὰ δίδῃ τότε πρὸς
 τοὺς συμμάχους ἀκριβεῖς πληροφορίες περὶ τῆς καταστάσεως καὶ
 αὐτῆς, καὶ τὸ παρέλειψεν ὡς ἐξάγεται τουλάχιστον, ὅτι δὲν εἶχαν
 ἀκριβῆ γνῶσιν καὶ εἰς Λονδίνον ἀπὸ τὰς μεταξύ τῶν ρητόρων τότε
 ἀγορεύσεις περὶ Κρήτης, ἢ καλύπτουσι τὴν ἀδικίαν ὑπὸ τὴν ἄ-
 γνοιαν, ἀποφεύγοντες τὸν ἔλεγχον τῆς κοινῆς κρίσεως. Ὅπως καὶ
 ἂν ἔχη ὅμως τὸ πρᾶγμα, στεναζόντες οἱ Κρήτες κακοπαθάνουσιν
 ὡς ἐκ τούτων μέχρι σήμερον, καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἔχασε
 τοιοῦτον ἀξιόλογον κτῆμα, ὡς λέγει καὶ ὁ Ἀρχικαγκελάριος, τὴν
 Κρήτην !!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΩΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΕΧΜΕΤΑΛΗ ΣΥΜΒΑΝΤΩΝ

Ἄφου περιήλθεν ἡ Κρήτη καθ' ὃν τρόπον ἐξεθέσαμεν ὑπὸ τὴν ἕ-
μεσον διοίκησιν τοῦ Μεχμεταλή, δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταφέρῃ καὶ ἐν-
ταῦθα τὸ ἴδιον σύστημα, διὰ τοῦ ὁποίου κρατεῖ εἰς τὴν μεγάλην
ἀθλιότητα καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, ἀλλὰ καὶ ἐπεχείρησε νὰ κατορθώσῃ
τὸν σκοπὸν τοῦτον ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον. Νέα λοιπὸν δυστυ-
χήματα διεδέχθησαν ἔτι δεινότερα τῶν προτέρων τοὺς πολυπαθεῖς
Κρήτας καὶ τότε. Καὶ τί δὲν ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ οὗτος :

Δι' ἀπείρων θυσιῶν καὶ ἀπαραδειγματίστων ἀγῶνων εἶχαν ἔλευ-
θερωμένη σχεδὸν ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς σουλτανικῆς ἐξουσίας τὴν
γῆν τῆς γεννήσεώς των οἱ Ἕλληνες ὅτε ἡ πολιτικὴ τοῦ ἐν Λον-
δίνῳ συμβουλίου τότε τοὺς ἠνάγκασε νὰ ὑποταχθῶσι καὶ εἰς τὸν
σκληρὸν τῆς Αἰγύπτου ζυγόν, κολακευθεῖσα ἴσως καὶ ὅτι ἐκκλητέ-
ρευσε οὕτω τὴν μέλλουσαν κατάστασιν των, τὴν ὁποίαν πραγμα-
τικῶς ἐχειροτέρευσε διότι, ὡς νὰ ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ κατακτητῆς,
ἐπεχείρησε παρευθὺς νὰ θύσῃ, νὰ ἀπολέσῃ καὶ νὰ κατερημώσῃ πε-
ρισσότερον τὸν τόπον ὅθεν καὶ δὲν ἠύχαριστήθη μόνον, ὅτι ἀφῆ-
ρπασεν ἐν τῷ ἅμα τὰ ἐπὶ τῶν φρουριῶν τῆς νησοῦ πολυάριθμα θει-
χάλκινα κανόνια, μετακινῶνς ταῦτα εἰς Αἴγυπτον, ἀλλὰ καὶ δι' ἐ-
πιβουλῆς δυσχεστακτῶν ὁσων τόσοσιν εἰς τὰ φυσικὰ ὅσον καὶ εἰς τὰ
τεχνητὰ προϊόντα, διὰ τῶν μονοπωλείων, διὰ τῆς τακογλυφίας, διὰ
τῆς ἀρπαγῆς τῶν ἰδιοκτησιῶν καὶ τόσοσιν ἄλλων φρικτῶν καταπιέ-

σεων ἐτόλμησε ν' ἀπογυμνώσῃ καὶ τοὺς κατοίκους, μηδενὸς φεισθεὶς μήτε Ὀθωμανοῦ τότε μήτε Ἑλληνοσ ἀδιακρίτως· καὶ τὸ χεῖριστον πάντων, ἐτόλμησε νὰ ἀρπάξῃ καὶ τὰ ἐν ἡλικίᾳ τέκνα των καθὼς καὶ ἤρπασε τοιαῦτα ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωναν, ἐπὶ λόγῳ νὰ τὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν κατὰ τὴν Αἴγυπτον τακτικὸν στρατὸν του, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου νὰ ἐκτοπίσῃ κατ' ὀλίγον, καὶ νὰ ἐξανδραποδίσῃ τοὺς πάντας, διὰ νὰ κατοικήσῃ ἔπειτα τὴν εὐρωπαϊκὴν ταύτην νῆσον μὲ ἄλλα ἀνδράποδα τῆς Ἀραβίας κατὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς σχέδιόν του.

Βεβαρυσμένοι εἰς ξένην γῆν ἀπὸ διάφορα τῆς ἀνάγκης δυστυχήματα πολλοὶ τῶν πρότερον μεταναστευσάντων Κρητῶν, ἐπανήρχοντο διὰ νὰ πωλήσωσι τὰς μικρὰς ἰδιοκτησίας των, αἵτινες ἦσαν ἡ τελευταία ἐλπίς τῆς ὑπάρξεώς των, ἀποκαμωμένοι δ' ὡσαύτως ὑπὸ τῶν καταπίσεων καὶ οἱ ὑποταχθέντες, ἔσπευδον νὰ πωλῶσιν ὅτι εἶχον ἵνα ἐκπατρισθῶσι καὶ αὐτοὶ διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν εἰλωτίαν, ἀλλ' οὔτε εἰς τοὺς μὲν, οὔτε εἰς τοὺς δὲ ἐπαρχώρει ἡ αὐθαίρετος ἐξουσία τότε τὸ δικαίωμα νὰ πράξωσι τοῦτο, ἀρπάζουσα ταῦτα ὅπως αὐτὴ ἡ ἰδία ἤθελεν, ἢ συγχωροῦσα νὰ τὰ ἀγοράσῃ κατ' ἀρέσκειαν μόνον οἱ ὀπαδοὶ τῆς. Καὶ πότε ταῦτα ; Ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ τῆς Ἀττικῆς τῆς Φθιώτιδος καὶ Εὐβοίας οἱ ἀναχωροῦντες ἐπίσης ἐκ τῶν μερῶν τούτων ἕνεκα τῆς σχηματισθείσης νέας ἐπικρατείας κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων, εἶχαν ὅλην τὴν ἀνεσιν, πωλοῦντες καὶ διαθέτοντες κατὰ τὸ δοκοῦν τῆς περιουσίας των σύμφωνα μὲ τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἐχορήγουν τὰ τότε πρωτόκολλα καὶ αἱ συνθήκαι τῆς συμμαχίας ἀπαράλλaktως τοῖς τε Ἑλλησι καὶ Ὀθωμανοῖς.

Ἡἔλησε μὲν ὁ νέος Δυναστής νὰ φενακίσῃ κατ' ἀρχὰς ὄχι μόνον τοὺς ἐκ νέου δυναστευομένους Κρητὰς ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς, ἀφῆσας καὶ αὐτὸς συμβούλιον ἐπὶ τῆς Κρήτης, ὅπως τὸ εὗρηκε συστημένον καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, διαιρέσας αὐτὸς τοῦτο εἰς τρία, ἐξ ὧν τὸ μὲν διέμενεν ἐν Ἡρακλείῳ, τὸ δὲ ἐν Κυδωνίᾳ καὶ τὸ τρίτον ἐν Ρεθύμνῃ, συγκροτούμενα ἤδη ἀπ' Ὀθωμανοὺς καὶ Ἑλληνας ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας διοριζομένους ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ, τὸν ὁποῖον ἀφῆκε καὶ ὁ Μεχμεταλῆς διοικητὴν ἐπὶ τῆς νήσου, καὶ ὄχι ἐκλεγομένους ὡς τὸ πρότερον ὑπὸ τῶν ἀντιπροσω-

πυρομένων λαῶν, οὐδὲ κατ' ἀναλογίαν κἄν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας εὐρισκομένων δύο αἰρέσεων, ἀλλὰ πάντοτε πλειοτέρους ἐκ τῶν πρώτων. Ὅποια δ' ἄρα γε ἦσαν καὶ τὰ συμβούλια ταῦτα; Δὲν ἦσαν ἄλλο εἰμὴ ἀπλοῦς τις τύπος, ἢ μᾶλλον σκληρός τις περιγέλως· αὐτόχρημα δηλαδὴ ἡ Ἰσοπολιτεία ἐκείνη, τὴν ὅποιαν οἱ Εὐρωπαῖοι ἐξαπατημένως προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλλωσι μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν, ὑδροφοροῦντες κατὰ τὴν παροιμίαν, εἰς τὸν τῶν Δαναῶν πῖθον· διότι ὁ μὲν Μουσταφᾶς ἔκρινε καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συμβούλια, ἐνέκρινε καὶ ἐξετέλει, οἱ δὲ Ἕλληνες παρίσταντο μόνον μάρτυρες τῶν ἀδικημάτων ὡς τὰ κωφὰ πρόσωπα εἰς οὐδὲν ἰσχυροῦσης τῆς φωνῆς των, τοὺς ὁποίους πολλακις ἐμεταχειρίζοντο καὶ ὡς ὑπρέτας οἱ Ὀθωμανοί· διότι εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον δοῦλος νὰ ἔχη ὑγιᾶς φρόνημα ἔμπροσθεν δεσπότου, καὶ τοιούτου μάλιστα, ὅστις ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ θρησκευμᾶ του νὰ θεωρῇ πάντα μὴ Μουσουλμάνον ὡς κτῆνος, ὡς μηδὲν, ὡς ὅλας καταφρονημένον ὄν.

Τὸ πρᾶγμα λοιπὸν προέβαιεν οὕτως ἐπὶ τὸ χεῖρον, οἱ δὲ ἀνθρώποι προέβλεπον ὅτι τάχιον ἢ βράδιον ἐμελλον νὰ εὐρεθοῦν αἴφνης ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης ἐξοντωμένοι. Τὶ ἤμποροῦσαν ὅμως περισσότερο καὶ νὰ πράξουν; — Αἱ οὐλαὶ τῆς πρὸ ὀλίγου παυσάσης ἐπαναστάσεως ἦσαν ἀκόμη ἀνοικταί, διὸ καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ καταφύγουν εἰς ὄπλα. Ἐσπευσαν δὲ μάλιστα νὰ περιορίσουν συμφῶνως οἱ ἴδιοι Ἕλληνες καὶ τὸν Στρατὴν Δεληγιαρνάκην Ἀσφενδονίτην ὅστις ἐν τοιαύτῃ ἀπελπισίᾳ ἐτόλμησεν ἐν τῇ μεταξὺ νὰ παρουσιασθῆ ἔνοπλος μετὰ ὀπασδῶν του ἐναντίον τῆς ἀυθαίρεσις, ὑποχρεώσαντές τους νὰ ἀναχωρήσουν καὶ τῆς Κρήτης, ἂν καὶ ὁ φόβος περὶ τῆς μελλούσης καταστάσεως κατετάρατε τοὺς πάντας μεγάλως!

Ἐκ τῶν τοιούτων λοιπὸν βιασθέντες, συνεννοήθησαν ἅπαντες οἱ Κρήτες Ἕλληνες, μεθ' ὧν ἦσαν καὶ πολλοὶ τῶν Ὀθωμανῶν τότε σύμφωνοι· διότι ἐπίσης ἐπέβαρυνε τὸν τράχηλον καὶ αὐτῶν ὁ Αἰγύπτιος ζυγός· διὰ νὰ συσχεθοῦν πῶς ἦτο δυνατόν νὰ στήσουν ὄριον εἰς ὄλεθρον, εἰς τὸν ὅποιον ἐπιτροχάδην ὄθουντο· ὅθεν καὶ συνανθρωπισθέντες κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον 1833 ἀπέναντι τοῦ φρου-

ρίου Κυδωνίας ἐν τῷ χωρίῳ Μουρνιῶν περὶ τὰς 7 χιλ. ἄοπλοι ὅλως διόλου, ἐξέθεσαν ἱκετικῶ τῷ τρόπῳ πρὸς τὴν τοπικὴν διοίκησιν περὶ τῆς ἐλευθερῆς καταστάσεως, εἰς ἣν περιῆλθον ἕνεκα τῆς πρὸ ὀλίγου ἐπαναστάσεως περὶ τῆς ἐλπίδος, ἣν εἶχον διὰ τὴν μέλλουσαν βελτιώσιν των, τὴν ὁποίαν ἐπροσδύκων καὶ ὡς ἐκ τῶν συνθηκῶν τῶν Συμμάχων μετὰ τῆς Πύλης, δυνάμει τῶν ὁποίων καὶ ἐπαραδόθησαν εἰς τὴν Αἰγύπτιον ἐξουσίαν, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὑποσχέσεων προσέτι αὐτῶν τῶν ὀργάνων τοῦ ἰδίου Ἀντιβασιλέως Μεχμεταλῆ, ἐξαιτησάμενοι τὴν ἀπαλλαγὴν των ἀπὸ τὰ νέα τόσα δυσβάστακτα βάρη, ἐπιφορτισμένα εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὰς ἰδιοκτησίας των, τὰ ὁποῖα ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποφέρουν, ἐὰν δὲν προσέβλεπον, ὅτι ἔμελλον ἐντὸς ὀλίγου ὀλοτελῶς νὰ ἐξαφανισθοῦν. Ταυτοχρόνως δ' ἀνέφερον περὶ πάντων τούτων καὶ πρὸς τοὺς παρὰ τῇ ὀθωμανικῇ κυβερνήσει πρέσβεις τῶν Συμμάχων καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κυδωνίᾳ ἀντιπροσώπους των, ἐξαιτούμενοι τὴν ἀντίληψίν των, καὶ ἐπικαλούμενοι τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἀποφάσεις τῶν Κυβερνήσεών των κατὰ τὰ πρωτόκολλα καὶ τὰς συνθήκας.

Ἄλλὰ τί ἔπαθον δι' ὅλα ταῦτα καὶ οἱ ἰκέται αὐτοί; Ὅ,τι ἦτον ἀναπόφευκτον νὰ πάθουν ἀπὸ τὴν τουρκικὴν ἀπιστίαν. Αἰφνης ἀπέλυσεν ὁ Μουσταφᾶς εἰς τὸν ὄμιλον αὐτῶν τοὺς στρατοὺς, κατεπάτησαν πολλοὺς ἐξ ἐκείνων μὲ τοὺς ἵππους των, τοὺς διασκορπίσαν θορυβῶδῶς κακὴν κακῶς καὶ ἀπηγγόνησεν ἐκεῖσε ἐκ τῶν ἀόπλων ἐκείνων ἱκετῶν ὑπὲρ τοὺς 50. Καὶ ἂν δὲν ἐπέμβαινον τότε οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων, ἤθελε πράξει καὶ περισσοτέρους φόνους. Ἐξαπέστειλε δ' ἔπειτα ὀλόκληρον τάγμα καὶ εἰς Σφακίᾳ ἐκ 1000 περίπου ἀνδρῶν, ὅπου προσκαλέσας εἰς Σκύφους τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν Σφακιανῶν ἐπὶ ἀπάτη ὅτι δῆθεν ἤθελε νὰ ταῖς ἀναγνώσῃ διαταγὰς τῆς ἐξουσίας, ἐπνίξε διὰ νυκτὸς 7 ἢ 8, ὅσοι προσῆλθον ἐξαπατηθέντες, ἀνθρώπους στίνας οὐδὲ κἂν μέρος εἶχον λάβει εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω συνάθροισιν, θανατώσας τότε καὶ ἄλλους Κρήτας σποράδην ἐν τῇ νήσῳ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον.

Εἶπομεν εἰς τὸν οἰκειον τόπον περὶ τῶν ἐκβιαστικῶν μέτρων, μὲ τὰ ὁποῖα κατηνάγκασαν οἱ ὑπουργοὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων τὸν χριστιανικὸν λαὸν τῆς Κρήτης διὰ νὰ ὑποταχθῇ ὡς ἄχαιον

καὶ ὑπὸ τὴν δυναστείαν τοῦ Μεχμεταλῆ. Ἦδη δὲ καταχωρίζομεν πρὸς περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου καὶ ἔγγραφον τῶν ὀργάνων τοῦ Δυναστού τούτου, εἰς τὸ ὅποιον καταφαίνονται αἱ τόσον λαμπραὶ ὑποσχέσεις πρὸς τοὺς ὑποδουλωθησομένους· ὅμοια δὲ τούτου ἔγγραφα διηύθυναν οὗτοι τότε εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ χωρία τῆς Κρήτης. Ἀλλ' ἔδιδον εἰς ταῦτα πίστιν οἱ Κρήτες; Γνωρίζοντες ἐκ πολυχρονίου πείρας τὰ τοιαῦτα, ἐκίνουν μόνον τὰς κεφαλὰς εἰς τὴν ἀκρόασιν τοιούτων, ἐλλείνουσιν ἐξ ἀρχῆς ἑαυτοὺς, ὅθεν καὶ δὲν ἐπέρασε πολὺς καιρὸς, καθ' ὃν παραπονεθέντες τινὰς διὰ τὰ νέα βάρη, ἤκουσαν ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος τοῦ Νουρετῆ καὶ Μουσταφᾶ τοὺς ἐξῆς λόγους, «Ὅτι ὁ Μεχμεταλῆς νόμους κάμνει, καὶ νόμους χαλᾷ, οὐδὲ ἠμπορεῖ νὰ ἔχη ἄλλους νόμους εἰς Αἴγυπτον καὶ ἄλλους εἰς Κρήτην.» Καὶ ὅσον μὲν περὶ τῶν ἰδιαιτέρων ἀδικημάτων, τὰ ὅποια ἕκαστος τῶν Τούρκων ἐπραττε προτοῦ ἀτιμωρήτως κατὰ τῶν χριστιανῶν, τὰ περιώρισεν ἐν μέρει ἡ Αἰγυπτιακὴ ἐξουσία· ἀναλαβοῦσα ὅμως ὅλα τὰ ἀδικήματα αὐτῇ συλλήβδην, τὰ ἐπραττεν ἡ ἰδίᾳ τότε ἀυθαίρετως μὲν τον πλέον ἀναιδέστερον τρόπον. Ἴδου δὲ τὸ ἔγγραφον τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ Νουρετμηβῆ.

Μουσταφᾶς Πασᾶς, καὶ Ὄσμᾶν Νουρετμηβῆς

Πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς ἐπαρχίας Ἀρμενίου

«Ἐπειδὴ εἰσθε κρεμασμένη εἰς τὸν λαιμὸν μας, καὶ ἔχομεν χρέος νὰ σᾶς ὀδηγήσωμεν εἰς τὸ καλόν, σᾶς λέγομεν ἀπὸ φιλανθρωπίας ἀγάπην κινούμενοι, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Μεχμεταλῆ αὐθέντου μας καθὼς καὶ ὁ ἰδικὸς μας εἶναι νὰ εὕρητε εἰς τὸ ἐξῆς καθὲ χριστιανὸς τῆς Κρήτης τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀνάπαυσιν του, καὶ νὰ ἤξεύρητε ὅτι θέλουν παύσει πλέον ὅλα τὰ πρῶτα, ἤγουν μῆτε ἀγχαρίας, μῆτε τζερεμεδες οὐδὲ ζουλούμια θέλετε ἔχει πλέον. Χωρὶς δὲ τὴν ἰδικὴν μας ἀδειαν κανεὶς Τούρκος εἰς τὸ ἐξῆς μικρὸς ἢ μεγάλος εἴτε ἐντόπιος εἴτε ξένος δὲν θέλει ἠμπορέσει νὰ ἐμβαίη εἰς τὰ σπήτια σας. Ἐπροσταξαμεν ἀκόμη νὰ μὴν κατοικοῦν εἰς τὸ ἐξῆς ἄλλοι Τούρκοι

εἰς κανὲν χωρίον τῆς Κρήτης, εἰμὴ ὅσοι ἔχουν ἐκεῖ μούλκια (ιδιοκτησίας) ἰδικά των, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ νὰ μὴν ἠμποροῦν εἰς τὸ νὰ βιάζουσι νὰ τοὺς κάμνετε τὴν παραμικρὰν δούλευσιν ἐκτὸς ἐὰν σὰς πληρῶνουν καὶ μὲ ὄλην σας τὴν θέλησιν, καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους παρακούσουσι εἰς ταύτην μαζὶ τὴν προσταγὴν, θὰ τιμωρῶνται αὐστηρότατα· μὴτε εἰς τὴν τιμὴν σας, μὴτε εἰς τὰ πράγματά σας, ἠμπορεῖ πλέον κανεὶς νὰ σὰς πειράξῃ εἰς τὸ παραμικρὸν. Προσέτι θέλετε ἀπολαύσει καὶ ἄλλα πολλὰ καλὰ, καὶ θέλετε ἐννοήσει μὲ τὸν καιρὸν, ὅτι οἱ λόγοι μας εἶναι ἀληθινοί.

«Ὅσοι σὰς πειράξουσι, θέλομεν καὶ ἡμεῖς τοὺς πειράξει· μεγάλως καὶ ὅσοι σὰς ἀδικήσουσι, θέλομεν τοὺς ἀδικήσει, καὶ δὲν θέλομεν συγχωρήσει νὰ ἔλθῃ πάλιν εἰς τὸν τόπον σας ὁ πρῶτος καιρὸς. Θέλετε πρὸς τούτοις ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἀνακαινίζητε τὰς ἐκκλησίας σας, νὰ ἔχητε τὰ προσκυνηματὰ σας ἀνενόχλητα κατὰ τὴν θρησκείαν σας, καὶ θέλετε εὐχαριστηθεὶ μεγάλως ἀπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ φιλανθρώπου Μεχμεταλῆ αὐθέντου μας διὰ τὴν ζωὴν σας καὶ διὰ τὰ πράγματά σας.

«Μανθάνομεν ὅμως ὅτι πολλοὶ ἀπὸ σὰς ζητοῦν ν' ἀναχωρήσουσι ἀπὸ τὸν τόπον· εἰς τοῦτο οὔτε βιάζομεν ἡμεῖς κανένα νὰ μὲνη, οὔτε παρακινούμεν νὰ φεύγῃ· λυπούμεθα δὲ μόνον ὅτι, ἀφίονοιτες τὰ σπήτια καὶ πράγματά σας, θέλετε δοκιμάσει κινδύνους εἰς τὴν θάλασσαν καὶ στενοχωρίας εἰς τοὺς ξένους τόπους, καὶ ἂν μὲνητε ἡσυχοὶ εἰς τὸν τόπον σας, θέλετε πλουτήσει, καὶ θέλετε εὐχαριστηθῆ, καὶ ὅσοι πάλιν φύγουσι, θέλουσι τὸ μετανοήσει ὀργήγορα. Δὲν ἐμποδίζομεν ὅμως κανένα, πάλιν τὸ λέγομεν, ἀλλὰ πρέπει νὰ δώσῃ ὁ καθεὶς τὰ ἄρματα του εἰς τὸν Ζαμπίτην (Διοικητὴν) τῆς ἐπαρχίας· καὶ ὅταν ἀναχωρήσῃ, νὰ τὰ λαμβάνῃ καὶ νὰ φεύγῃ ὀπόθεν θέλει. Αὐτὰ ὅπου σὰς λέγομεν, νὰ τὰ θεωρήτε ὡς βέβαια, καὶ θέλετε τὸ γνωρίσει μὲ τὸν καιρὸν.»

*Ἐν Καινούργιῳ χωρίῳ Μεραμπέλου τὴν 29 Ἰανουαρίου 1831.

Ἴδου καὶ ἡ πρὸς τοὺς πρέσβεις ἀναφορὰ τότε τῶν Κρητῶν.

**Πρὸς τοὺς ἐξοχωτάτους ΚΚ. Πρέσβεις τῶν Σ. Συμμά-
χων Δυνάμεων Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας
τοὺς παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ Ὑψηλῇ Πύρτῃ.**

«Μολονότι ἀμέσως ἀφοῦ ἐμάθομεν τὴν ἀπὸ τὰ πρῶτα πρωτόκολλα τῶν πληρεξουσίων τῶν Σ. συμμάχων Δυνάμεων καταδικὴν μας, ἐπροστρέξαμεν καὶ γενικῶς καὶ ἰδίως εἰς τὴν εὐσπλαγγίαν τῶν Σ. συμμάχων Μοναρχῶν, παρακαλοῦντες μὲ καρδυστάλακτα δάκρυα τὰς ΔΑ. ΜΜ. νὰ ἐπιβλέψουν εἰς τὴν δυστυχῆ θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν μᾶς ἐγκατέλειπον οἱ πληρεξούσιοί των, καὶ νὰ φεισθοῦν τῶν ἀπαρδευγματίστων θυσιῶν μας, ὥστε νὰ μὴ στερήσουν καὶ ἡμᾶς τῆς τύχης τῶν λοιπῶν συναδέλφων μας, μόλα ταῦτα ἀφοῦ εἶδαμεν τὸ ἀμετάτρεπτον τῆς ἀποφάσεως τῶν τότε Κυβερνήσεών των, ἡμεῖς δὲν ἠμπορούσαμεν παρὰ νὰ ὑποχωρήσομεν καὶ νὰ ἀφήσωμεν τὰ ὄπλα, ὅπότεν μάλιστα καὶ φρούρια ἀποκτημένα μὲ ποταμούς κιμάτων ἀφηρέθησαν ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν μας.

«Κύριοι ὄντες τοῦ πατρῶου ἔδαφους μας, τὸ ὅποῖον εἶχομεν ἀν-
κτῆσει μὲ τόσας θυσίας, καὶ μὲ περίπου 70,000 σφάγια ἀδελφῶν καὶ
διαφόρων συγγενῶν μας, δὲν ἐθεωρήσαμεν δίκαιον νὰ μὴ διαμαρτυρη-
θῶμεν πρὶν ἀφήσωμεν καὶ τότε τὰ ὄπλα, καὶ νὰ μὴ διατηρήσωμεν
τὰ δίκαιά μας ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων μὲ τὴν ἐσώκλειστον δια-
μαρτύρησίν μας, τὴν ὁποίαν διηυθύναμεν ἕκτοτε καὶ πρὸς τὰς τρεῖς
Σεβαστὰς συμμάχους Δυνάμεις καὶ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν.

«Ἄν καὶ ἐπροβλέπαμεν, ὅτι ἡ κατάστασις μας θέλει εἶναι οἰ-
κτρά, ἐναντία ὅλως διόλου τῆς φιλανθρωπίας, ἥτις χαρακτηρίζει
τὴν δικαιοσύνην τῶν προστατῶν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, εἶ-
χαμεν ὅμως δίκαιον νὰ παραπονώμεθα διὰ τὴν ὁποίαν μᾶς ἐγκα-
τέλειπον αἱ τότε κυβερνήσεις δεινὴν θέσιν. Καὶ φαίνεται ἤδη πραγ-
ματικῶς ὡς ἐκ τῶν ἀδικημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα πάσχομεν ὑπὸ τὴν
ἐξουσίαν τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐπέ-
βαλλε τότε ὡς τακτικωτέραν τάχα καὶ φιλανθρωποτέραν ἢ Σεβ.
συμμαχία.

«Ἄποροι, δυστυχεῖς, ἐξολοθρευμένοι ὅλως διόλου ἀπὸ τὸν δε-

καετῆ καταστρεπτικόν πόλεμον, ἄλλοι μὲν ἀπεφασίσαμεν νὰ μείνωμεν πρὸς καιρὸν εἰς τὰς ἐστίας μας, ἄλλοι δὲ νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀμέσως ἀπὸ τὸ προπατορικόν μας ἔδαφος, τὸ ὅποτον μὲ ποταμοὺς αἱμάτων εἶχαμεν ἀνακτήσει μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θέλομεν δυνηθῆ νὰ πωλήσωμεν κἀν τὰς ἰδιοκτησίας μας, ἀλλὰ μὴ δυνηθέντες νὰ ζήσωμεν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρισκόμεθα ἐλεεινὴν κατάστασιν, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τρόπος δὲν ἦτο νὰ πωλήσωμεν τὰς ἰδιοκτησίας μας ὡς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπερικλειομένην ἀπόφασιν (1) τῆς Διοικήσεως τοῦ ἀντιβασιλέως, ἐβιάσθημεν πάλιν νὰ ἐπιστρέψωμεν διὰ νὰ μὴ χάσωμεν καὶ αὐτὰς, τὴν μόνην τελευταίαν ἐλπίδα τῆς συντηρήσεώς μας, πλὴν τί τὸ ὄφελος; Ἀποφεύγομεν τὸν καπνόν, καὶ πίπτομεν εἰς τὸ πῦρ!

«Παρατρέχομεν τὰ διάφορα ἀνυπόφορα βάρη, τὰ ὅποια ἐπέθεσε γενικῶς εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῶν προϊόντων μας· τὰ ἀμπέλια μας πληρῶνουν πεντηκονταπλάσια τῶρα, παρ' ὅ,τι ἐπλήρωναν πρὶν τῆς ἐπανοστάσεως, τὸ ἐλαιόλαδον τετραπλάσια, καὶ τοῦτο πρὸς τὸ παρὸν διότι ὡς μᾶς βεβαιοῦν ἐτοιμάζεται μονοπωλεῖον καὶ δι' αὐτὸ καθὼς καὶ εἰς ὅλα τὰ εἶδη ἐν γένει τῆς Κρήτης, καὶ τὸ χερίστον ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχὴν μᾶς ἔλεγε, νὰ κάμνη ὅστις θέλει ἐλαιοτριβεῖα, τῶρα μᾶς ἐμποδίζει καὶ αὐτὴν τὴν χρῆσιν τῶν ἐλαιοτριβεῖων μας, τὰ ὅποια εἶχαμεν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἐν γένει κυττάζει νὰ καταστρέψῃ ὅλως διόλου τὸν τύπον μας. Δὲν φθάνουν δὲ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ χαράτσι (κεφαλαίτικον δόσιμον) ἀπὸ 4 καὶ 8 γρόσια, τὰ ὅποια μᾶς εἶχεν ὑποσχεθεῖ εἰς τὴν ἀρχὴν, ἀφοῦ τὰ ἐδιπλασίασε καὶ τὰ ἐτετραπλασίασε, τῶρα μελετᾷ καὶ νὰ τὰ εἰκοσαπλασιάσῃ ἴσως, καὶ ὅποταν εἶπῃ, τις πρὸς τὴν Διοίκησιν νὰ φυλάττῃ τὰς ὑποσχέσεις καὶ τοὺς νόμους τῆς, τὸν ἀποκρίνεται αὐτῇ, ὅτι ὁ ἀντιβασιλεὺς «νόμους κάμνει, καὶ νόμους χαλᾷ.»

Ἐποροῦντες δὲ εἰς τὴν πρὸς τὴν Κρήτην διαγωγὴν τῆς διοικήσεως τοῦ ἀντιβασιλέως, ἠρώτησαν Κρητῆς τινες ἐπιστήθιον τοῦ Μουσταφᾶ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως των, ἀλλὰ τί τοῖς ἀπεκρίθη.

(1) Λυπούμεθα ὅτι δὲν εὔρομεν τὴν περὶ τούτου ἀπόφασιν τῆς Αἰγυπτιακῆς Διοικήσεως νὰ τὴν καταχωρίσωμεν.

καὶ οὗτος : «Θέλετε λοιπὸν ἄλλην κυβέρνησιν, καὶ ἄλλους ὑπηκόους νὰ ἔχη ὁ ἀντιβασιλεὺς εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ ἄλλους εἰς τὴν Κρήτην ; » Κατεδικάσθημεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς νὰ δουλεύωμεν ὡς Ἄραβες εἰς τὸν νέον Φαραῶ τῆς Αἰγύπτου ! !

«Καὶ δὲν φθάνει ἕως ἐδῶ τὸ πρᾶγμα. Ἐσκόρπισε παντοῦ τοὺς στρατιώτας του, οἵτινες βιάζον τὴν τιμὴν μας, χωρίζον ἀνδρόγυνα, κάμνουν πᾶν ὅ,τι ἡ βαρβαρότης καὶ ἡ ἀσιατικὴ ἀκόλασία ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ὀδηγήσει. Ἔχει τὰ συμβούλια του, τὰ ὅποια ἂν καὶ σύγκεινται ἀπὸ 20 περίπου ἀνθρώπους τὸ καθέν, μὴτα ταῦτα δὲν ἔχουν πλειότερους τοῦ ἐνὸς τετάρτου ἢ ἐνὸς τρίτου ἐκ τῶν χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι οὔτε φωνὴν ἔχουν καὶ αὐτοί, οὔτε καὶ ἰσχὺν τινα. ἂν καὶ οἱ χριστιανοὶ εἶναι τετραπλάσιοι τὸν πληθυσμὸν εἰς τὴν Κρήτην.

Τοιαῦτα συμβούλια νομοθετοῦν, διοικοῦν, κρίνουν, καταδικάζουν καὶ ἐκτελοῦν, τιμωροῦν, θανατόνουν καὶ κάμνουν τὰ πάντα εἶναι ἐπανορθωτικὰ δικαστήρια καὶ ποινικά, καὶ αἱ ποιναὶ τῶν εἶναι ξύλον μέχρι θανάτου. ἐκ δὲ τῶν ξυλιζομένων ὅσοι φθᾶσιν νὰ ἐπιζήσουν, μένου ἀχρηστοὶ εἰς τὴν κοινωσίαν ἀπὸ τὰ τραύματα. τὸ δὲ φρικτότερον ἀπ' ὅλα, ὅτι τώρα ἤρχισε νὰ συναίξη καὶ τὰ ἀνήλικα τέκνα μας διὰ νὰ τὰ στείλῃ εἰς τὴν Αἴγυπτον, διὰ τοῦτο καὶ μᾶς πολιορκεῖ ἐκ τῆς θαλάσσης ἀπὸ μέρος τῶν Σφακιῶν, ὥστε νὰ μᾶς ἔχη ταπεινωμένους, τὰ δὲ τέκνα μας ταῦτα ἀπὸ τὰ τουρκιστὰ εἰς τὴν Αἴγυπτον, νὰ τὰ στείλῃ ἀκολούθως διὰ νὰ κατοικήσουν τὴν Κρήτην μετ' Ἄραβας, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ ἐξαλείψῃ καὶ αὐτὸ τὸ θρησκευμα τῆς χριστιανοσύνης ἀπὸ τὴν γῆσον ταύτην.

Ἐπὶ τοιαύτην κυβέρνησιν δι' ὄνομα Θεοῦ, Ἐξοχώτατε, εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεῦσῃ τις ὅτι ἡ χριστιανοσύνη κατεδίκασε νὰ ὑποταχθῶσιν οἱ χριστιανοὶ Κρητῆς, ἐνῶ καὶ μετὰ τὸσας θυσίας εἶχον κατακτήσει, τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατρικοῦ ἐδάφους των ; Καὶ μὴτα ταῦτα, ἰδοὺ τὸ πρᾶγμα ἐγείναι καὶ ὑπάρχει μίᾳ ἀπὸ τὰς πραγματικὰς ἀληθείας !

Ἄλλὰ δὲν ἔχομεν κἄν σημερον δικαίον νὰ αἰτήσωμεν, ὥστε οἱ ὑπουργοὶ τῶν κυβερνήσεων των νὰ συγχωρήσουν εἰς τὸ νὰ φθάσουν αἱ γοεραὶ φωναὶ καὶ τὰ καρδιοστάχαια δάκρυα τῶσων χρι-

λιάδων χριστιανῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Κρήτης ἔτι σωζομένων, καὶ τόσων ἄλλων χιλιάδων σφαγίων γενομένων εἰς τὴν Κρήτην, εἰς τὰ ὅσα τῶν Σεβαστῶν συμμάχων Μοναρχῶν διὰ νὰ μᾶς ἀπαλλάξουν τοῦ λοιποῦ ἀπὸ τὰ δεινὰ μας ;

«Ὅταν διεφιλονικεῖτο ἡ τύχη μας, ἡ φιλανθρωπία τῶν ὑπαλλήλων τῶν Σεβαστῶν συμμάχων Δυνάμεων ἐφάνη ὑπέρμετος ὑπὲρ ὀλίγων σωζομένων ἐν Κρήτῃ Ὀθωμανῶν ἀλλὰ μήπως καὶ τούτους δὲν ἐδυστύχησεν ἤδη ἡ Διοίκησις τοῦ Μεχμεταλῆ ; Μήπως καὶ οἱ δυστυχεῖς οὗτοι ἐκτὸς πολλὰ ὀλίγων ἀτόμων εὐρίσκονται εἰς καλύτεραν παρὰ τὴν ἰδικὴν μας θέσιν ; Ἡ μήπως αὐτοὶ εἶναι ὀλιγώτερον ἀπὸ ἡμᾶς δυσηρεστημένοι, ἢ δὲν εἶναι καὶ σύμφωνοι νὰ συγκινδυνεύσωμεν, καὶ νὰ λάβωμεν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ;

Καὶ μόλα ταῦτα, ἂν καὶ πρὸς χάριν τοῦ Μεχμεταλῆ τοῦ μὴ ἔχοντος κανὲν δικαίωμα εἰς τὴν Κρήτην, οἱ Δουρατοὶ τοῦ κόσμου ἀποφασίσουν παρ' ἐλπίδα νὰ μὴ δώσουν καὶ τώρα χεῖρα βοηθείας καὶ ἀντιληψιν εἰς τοὺς αὐτόχθονας χριστιανούς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Τούρκους τῆς Κρήτης, ἂν δὲν ἤθελον φροντίσει νὰ ἀπαλαθῶμεν ἀπὸ τὸν Αἰγύπτιον τοῦτον τύραννον, παρακαλοῦμεν τούλάχιστον θερμῶς, ὥστε νὰ ἀναφερθῆτε εἰς τὰς Σεβαστὰς Αὐλὰς σας, διὰ νὰ ὑποχρεωθῆ καὶ οὗτος νὰ πληρώσῃ τὰς ἰδιοκτησίας μας· ἐπειδὴ αὐτὸς οὔτε νὰ τὰς πωλήσωμεν ἀφίνει οὔτε νὰ ὑπάγῃ ἐκεῖ ἄλλος παρὰ τοὺς δούλους του Ἄραβας νὰ τὰς ἀγοράσῃ, καὶ τοιουτοτρόπως ὅλοι ἡμεῖς, μικροὶ καὶ μεγάλοι χριστιανοὶ εἰμεθα ἔτοιμοι νὰ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, νὰ συζήσωμεν καὶ ἐλεύθεροι μὲ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ συναδέλφους μας Ἕλληνας κατὰ τὸ δικαίωμα, τὸ ὅποῖον μᾶς χορηγοῦν τὰ πρωτόκολλα τῶν τριῶν Σεβ. συμμάχων Δυνάμεων.

«Ἡμεῖς μὲ τοιαύτην ἀπόφασιν συνήχθημεν εἰς τὰ περίξ τῆς Κυδωνίας χωρία, καὶ σταθεροὶ εἰς τὴν ἀπόφασίν μας ταύτην περιμένομεν ἀνυπόμονοι τὴν ἀπάντησίν σας εἰς τὴν παροῦσάν μας, τὴν ὅποιαν σᾶς παραδίδουν οἱ συντοπίται μας κκ. Π. Ἀντωνίου Κυριακάκης καὶ Ἀναγνώστης Μυγιάκης, οἱ ὅποιοι θέλουν σᾶς ἐκθέσει καὶ καθαρώτερα τὴν ἐλλειπὴν κατάστασίν μας.

Με βαθύτατον σέβας υποσημειούμεθα οί ἄφ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Κρήτης συνηγμένοι χριστιανοί.

Ἐν Μουσειᾳ τῶν Χανίων τὴν 20 Σεπτεμβρίου 1833

(Ἔπεται πολλῶν χιλιάδων ὑπογραφῶν)

Ἄλλὰ τί συνέβη μετὰ ταῦτα; Ἡ ἐξουσία αὐτὴ ἐπολλαπλασίασε τότε τὰς καταπίσεις τῆς. Πνέουσα δὲ ἐκδίκησιν διὰ τὸ εἰρημένον κίνημα τῶν Μουριῶν, κατεφέρετο ἀπηνῶς κατὰ πάντων· διὸ καὶ ἐκ μὲν τῶν Ἑλλήνων ἄλλους μὲν ἐμαστίγονεν ἀνιλεῶς ἐπὶ μικρᾷ ἀφορμῇ, πολλὰκις δὲ καὶ ἐπὶ ὅλως ἀνυπάρκτω, ἄλλους δ' ἔρριπτεν εἰς δεσμοθήρια, ὅπου ἢ ἐκρατοῦντο ἐπὶ πολὺν χρόνον φθειρόμενοι, ἢ ἐγίνοντό τινες καὶ ὅλως διόλου ἄφαντοι. Ὅσους δὲ τῶν Ὀθωμανῶν ὑποπεύσας ὡς συνεννοουμένους μετὰ τῶν Ἑλλήνων, τινὰς μὲν ἐξώρισε εἰς Γραμβούσαν καὶ Σπιναλόγκαν εἰς τὰ ἀπόκεντρα ταῦτα τῆς Κρήτης φρούρια, καὶ ἄλλους διαφοροτρόπως ἐτιμῶρει, τοὺς δὲ ἐν ἡλικίᾳ ἀκμάζοντας ἐβίασε νὰ ἐκστρατεύσῃσι δισχίλιοι περίπου εἰς Συρίαν ὑπὸ τὸν Ἰμβραϊμην, ὅτε κατὰ τὸ 1838 ἐκίνησεν ὁ οὐστρας τῆς φιλοδοξίας τὸν Μεχμεταλὴν, διὰ νὰ ἐκθρονίσῃ καὶ αὐτὸν τὸν κύριόν του Σουλτὰν Μαχμούτην, προχωρήσαντος τοῦ Ἰμβραϊμῆ τότε καὶ μέχρι τῶν προθύρων σχεδὸν τοῦ Βυζαντίου, καὶ νὰ καθήσῃ αὐτὸς ἐπὶ τοῦ θρόνου του εἰς Βυζάντιον· οἱ δὲ ὡς ἀνωτέρω ἐκστρατεύσαντες Ὀθωμανοὶ Κρητῆτες ἀπωλέσθησαν ἅπαντες σχεδὸν ἐκεῖσε κακῆν κακῶς, τοὺς ὁποίους καὶ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ σκοπῷ ἐξάπέστειλε.

Μέγας ἀναβρασμὸς πνευμάτων ἦτον κορυφωμένος καὶ εἰς τοὺς μὲν, καὶ εἰς τοὺς δὲ ἐναντίον τῆς καταδυναστείας ταύτης, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ὑποφανῆ τότε καὶ συμφιλίωσίς τις μεταξὺ τῶν δύο ἐν τῇ νήσῳ συμπασχουσῶν αἱρέσεων. Ἀνέφερον λοιπὸν πάλιν οἱ Κρητῆτες ἐκτὸς τῶν εἰρημένων καὶ πρὸς τὰς τρεῖς Σ. συμμάχους Δυνάμεις κατὰ τὸ 1838 ἢ 1839 ἐξιστοροῦντες τὰ νέα δεινά, καὶ ἐξαιτούμενοι μετὰ θερμῶν δακρύων νὰ σώσῃσι καὶ αὐτοὺς πλέον ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὡς καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας ὡς προστάται τῶν δικαιωμάτων των καὶ προστάται τῆς πασχούσης ἐν γένει ἀν-

θρωπότητος· διότι ἡ ὑποδούλωσις των ὑπὸ τὸν Μεχμεταλῆν ἔλεγον δὲν εἶναι ἄλλο τί, εἰμὴ ἀλλαγὴ σκληροῦ ζυγοῦ εἰς ἄλλον παρόμοιον ζυγόν. Δὲν ἀπεχώριζον ὅμως οὗτοι καὶ τότε τοὺς ἐντοπίους Ὀθωμανοὺς εἰς τὴν ἐκετήριόν των ταύτην, διότι τὸ ἐστοχάζοντο ὡς ἀδίκον καὶ ἀσύμφορον ὄχι μόνον ὡς συμπάσχοντες ἀμφοτέροι, ἀλλὰ καὶ ὡς προσοικειωμένοι πολυειδῶς ἀναμεταξύ των· ὅθεν καὶ ἂν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχουν ἐπίρροια καὶ διακροῦσαι προλήψεις, ὥστε νὰ ἀντιστρατεύουν αὐτοὺς μὲν κατὰ τῶν δέ, ἐσυλλογίζοντο ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἐὰν ὑποταχθῶσιν ὁμοθυμαδὸν ὑπὸ νόμους δικαίους, φιλανθρώπους καὶ εὐεργετικούς, νὰ μὴ παύσῃ τὰ μετὰ τῶν αἰγρια πάθη, καὶ νὰ συνευδαιμονῶσιν ἐφεξῆς ὡς τέκνα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σήμερον γῆς παρόμοια ὡς προάγονται ὑπὸ τοιοῦτους θεσμούς καὶ εἰς τὸ νεοσυσταθὲν Ἑλληνικὸν Βασίλειον.

Ἄλλὰ τί ἔγεινέ καὶ τότε : Ἀφοῦ κατεδάμασαν τὴν ἀποστασίαν τοῦ Μεχμεταλῆ, ἀντὶ θεραπείας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν καὶ ἐκ τῆς Κρήτης τῆς ἐξουσίας του, τὴν ὅποιαν ἐνόμιζον οἱ Κρήτες ἐπιβαλλομένην προσωρινῶς ὡς ἐκ τῆς τότε πολιτικῆς ἐπιρροῆς, εἶδαν παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν, ὅτι διαιωνίζεται παρὰ πᾶν δίκαιον ὁ ζυγὸς των διὰ τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Σουλτανικοῦ ζυγοῦ πάλιν ἐπὶ τῶν τραγῆλων των, ὑπὸ τὸν ὅποιον εἶχον πάθει πρότερον πᾶν εἶδος ἀνομίας, φρικτὰ ἀδικήματα, τραγικούς θανάτους καὶ αἰχμαλωσίας ! Δεῦ καὶ ταῦτα ἐπροκάλεσαν, καὶ θέλουν προκαλεῖ πάντοτε ὑπὸ τοιαύτην κατάστασιν τὴν καταστροφὴν τοῦ ὠραίου καὶ κλασικοῦ τόπου.

Εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τὸ πρῶτον ἤρχισε τὸ πάλαι διὰ τῶν εὐεργετικῶν νόμων πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ πρώτου νομοθέτου τῆς Εὐρώπης Μίνως νὰ ἀναφαίνεται ἡ «πολιτικὴ ὑπαρξίς τῆς Ἑλλάδος,» καὶ ἐν γένει «ὄλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους!» κατὰ τὰς μαρτυρίας ὄλων τῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ ἐνταῦθα διαδραματίζονται καθεκᾶστην τὰ πλέον δεινότερα δυστυχήματα εἰς τοὺς χριστιανοὺς μέχρι καὶ σήμερον ἀκόμη !

ΤΕΛΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ἐκ τῶν παρεισφυσάντων εἰς τὸ ἔργον πολλῶν τυπογραφικῶν σφαλμάτων διορθοῦμεν τινά. τὰ οὐσιωδέστερα :

✓ Ἐν σελίδι 17 ἀντὶ Ρέθυμνος, ἀνάγνωθι : *Ρέθυμον.*

✓ Ἐν σελίδι 161 ἀνάγνωθι : *Κρῆς ὀρεινὸς τῆς ΙΣΤ'*. ἑκατονταετηρίδος.

✓ Ἐν σελ. 193 ἀντὶ «Τὰ φοβερὰ βασανιστήρια» ἀνάγνωθι : *Τὸ Τσιγγέλι.*

✓ Ἐν σελ. 289 ἀντὶ «Ἑλλειδάκη» ἀνάγνωθι : *Ἀληθάκη.*

✓ Ἐν σελ. ~~231~~³²⁷ ἀντὶ «Ὀρεινὸς Κρῆς» ἀνάγνωθι : *Κρῆς μαχητῆς τοῦ 1821.*

✓ Ἐν σελ. 419 ἀντὶ «Ἡ φάραγξ τῆς ἄνω Ρούμελης» ἀνάγνωθι :

Ἡ φάραγξ τῆς Ἀγίας Ρουμέλης.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ.

Ἐξεδόθησαν καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ Καταστήματι τὰ κατωθι Βιβλία.

(Τῷ αἰτοῦντι ἀποστέλλεται ἀμέσως τιμολόγιον)

Υ **Ἱατρικὴ τῶν Οἰκογενειῶν** συγγραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτέρων καὶ μᾶλλον διαδεδομένων τοῦ εἶδους τούτου Γαλλικῶν συγγραμμάτων ὑπὸ Τιμολ. Καρδαρᾶ ἱατροῦ. τόμοι 2, σχ. 16ον, σελ. 1000.

Μυστήρια τῶν Φαρμασόνων ὑπὸ Leo-Taxil, μετάφρασις Βεβήλου, σχ. 8ον, εἰκόνες 70, Σελίδες 1120.

Ἡ ἐπανάστασις τῆς Αἰγύπτου, ἐν ἔτει 1881—82 ὑπὸ Ἄλ. Μπότση, σχ. 8ον, εἰκόνες 10, σελ. 224.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.

Ξυλουργικὴ, περιέχουσα Ξυλογιάν, Πρακτικὴν γεωμετρίαν, Ἐπιπλοποιάν, Κουφώματα, Βερνίκια, Χρώματα καὶ διαφόρους ἄλλας γνώσεις. Γραφεῖσα ὑπὸ Α. Λαμπροπούλου, σχ. 8ον, σελ. 126, εἰκόνες καὶ σχήματα 104.

Κοπτικὴ καὶ Ραπτικὴ, γραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγγραμμάτων Bousset ὑπὸ I. Χριστοπούλου κόπτου καὶ Α. Λαμ-

προπούλου και ἐπιθεωρηθεῖσα ὑπὸ Ἰ. Σωτήρχου κόπτου, Σχ. 8ον, σελ. 112, σχήματα λιθογραφημένα 30.

Γαλβανοπλαστικὴ ἢ ἐπιχρύσωσις, ἐπαργύρωσις, ἐπιχάλκωσις κατὰ τὰς νεωτέρας προόδους τῆς ἐπιστήμης, γραφεῖσα ὑπὸ Γ. Σιμάτου, γαλβανοπλάστου καὶ ἠλεκτρολόγου σχ. 8ον, σελ. 104, σχήματα 30

Πρακτικὴ Οἰκοδομικὴ, γραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τελειοτέρων ὑπὸ Ν. Ἰ. Σολωμοῦ, καθ. ἐν τῇ στρατ. σχολῇ τῶν Εὐελπίδων, ταγματάρχου ἐφέδρου τοῦ Μηχανικοῦ κτλ. σχ. 8ον, σελ. 132, σχήματα 41.

Σιδηρουργικὴ, γραφεῖσα ὑπὸ Ν. Ἰ. Σολωμοῦ καθ. ἐν τῇ στρατ. σχ. τῶν Εὐελ. τάγμ. ἐφ. τοῦ Μηχανικοῦ Σχ. 8ον, σελ. 120, σχ. 100.

Νέα Μαγειρικὴ γραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τελειοτέρων συγγραμμάτων, χρήσιμος διὰ πάντα μάγειρον καὶ πᾶσαν οἰκογένειαν.—Περιεχόμενα. Εἰσαγωγή, Ζωμοί, Σοῦπαι, Σάλτσαι, Γαρνιτούρες διάφοροι, Βραστά, Πουρέδες, Πανάδες, Φάρσαις, Γιαχνιά, Ψητά, Κυνήγια, Πουλαρικά, Ψαρικά, Ὄσπρια, Χόρτα, Αὐγά, Ζυμαρικά, κτλ. σχ. 8ον, σελ. 208 (ἐκδόσις νέα 1893).

Νέα Ζαχαροπλαστικὴ χρήσιμος διὰ ζαχαροπλάστας καὶ διὰ πᾶσαν οἰκογένειαν. Περιεχόμενα.—Κομφέτα, Πάσται, Κρέμμαι, Παγωτά, Γλυκὰ τῶν ποτηρίων, Κομπόσται, Μαρμαλέτα, Συρόπια, Ροσόλια, Καραμέλλαι, Βομβόνια, Λουκούμια, Μπισκότα, Γλυκίσματα, Κατασκευὴ διαφόρων ποτῶν κτλ. σχ. 8ον, σελ. 160.

Ἄθλιοι Βίκτωρος Οὐγγῶ, μετάφρασις Ἰ. Ἰσιδώρου Σκυλίση, ἐκδόσις ἕκτη καλλιτεχνικὴ 1892. Εἰκόνες ὀλοσέλιδου λαμπραὶ 160, τόμοι 5, σχῆμα μέγα 8ον, σελίδες 1203,

Ἀπορφανισθεΐδα κόρη (ἢ) πρωτότυπον κοινωνικὸν μυθιστόρημα—Ὁ Πυροσβέστης συνέχεια τῆς Ἀπορφανισθείσης, τόμοι 2, σχ. 8ον, σελ. 1040.

- Ἄθιγγανίς** ὑπὸ Ἐκβιέ-δὲ Μοντεπέν, μυθιστόρημα πολύπλοκον μεταφρασθὲν ὑπὸ Νικ. Δεστουνιάνου εἰς τόμους 5, σχῆμα 8ον, σελίδες 4000
- Ἄθλιοι τοῦ Λονδίνου** ὑπὸ Πέτρου Ζακόν, μετάφρασις Γ. Ξανθοπούλου, εἰς τόμους 2, σχ. 16ον, σελ. 800.
- Ἀπόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως**, ἦτοι σκηναὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ Χριστοφόρου Σωματζίδου, ἔκδοσις τετάρτη, σχ. 8ον, σελ. 472.
- Αὐτοῦ ὑψηλότης ὁ ἔρωσ** (ἡ) μυθιστορία Xavier de Montepin μετάφρασις Εὐριπίδου Σεκιάρη, Τόμοι 7, σχ. 16ον, σελ. 2200.
- Ἄννηφος μήτηρ** ὑπὸ Matheu, μετάφρασις ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ. — **Τέκνον τοῦ Ἐραστοῦ**, συνέχεια σχῆμα 16ον, σελ. 700.
- Ἀροποῶλις** μυθιστορία Xavier de Montepin, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Ν. Μ. Τόμοι 2, σχῆμ. 16ον, σελ. 1450.
- Βοκκακίου ἡ Δεκαήμερος**, μετάφρασις Ἀλεξάνδρου Λυγηράκη, μετὰ 26 λαμπρῶν ὁλοσελίδων εἰκόνων, ἔκδοσις καλλιτεχνικὴ 1892, σχ. 8ον σελ. 400.
- Γυναῖκες, τὰ χαρτιὰ καὶ τὸ κρασί**, ὑπὸ Paul de Kock, μετάφρασις Κλεάνθους Τριανταφύλλου, σχῆμα 16ον, σελ. 224.
- Δράματα τῶν Παρισίων** ὑπὸ Ponson du Terrail, μετάφρασις Α. Σκαλίδου. Σχ. 8ον, σελ. 1700 τόμ. 3.
- Οἱ Ἄθλιοι τοῦ Ροκαμβόλ**, μετάφρασις Δ. Βέλλη, τόμοι 2, σελ. 1900 — **Ἡ ἀνάστασις τοῦ Ροκαμβόλ** μετάφρασις Βέλλη, τόμοι 2, σελίδες 1800 — **Ἡ τελευταία λέξις τοῦ Ροκαμβόλ** τόμ. 2, μετάφρασις Βέλλη, σελ. 850 — **Ἡ ὤραία Ἀνθοκόμος**, μετάφρασις Ι. Ἀντωνιάδου, σελ. 555 — **Αἱ Ἄθλιότατες τοῦ Λονδίνου** τόμοι 2, σελ. 1280 μετάφρασις Δ. Α. Σπαθιώτου. — **Αἱ κατεδαφίσεις τῶν Παρισίων** μετάφρασις Δ. Σπαθιώτου, σελ. 592 — **Τὸ σχοινίον τοῦ ἀπνηχονισμένου** μετάφρ. Δ. Σπαθιώτου σελ. 676 — **Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ροκαμβόλ** τόμοι 3, σελ. 1280 μετάφρασις Δ. Σπαθιώτου — **Οἱ Νεοὶ Ἄθλιοι τοῦ Ροκαμβόλ** μετάφρασις Δ. Σπαθιώτου. Ἐνταῦθα περατοῦται πᾶσα ἡ σειρά **Ροκαμβόλ**, τὸ ὅλον ἔργον εἶναι τόμοι 18.

Ἐπειδὴ ὅμως πολλοὶ βιβλιόφιλοι ἔχουσιν ἀναγνώσει ἀπὸ τῶν Δραμάτων τῶν Παρισίων μέχρι τῆς Ὠραίας Ἀνθοκόμου, καθότι δὲν εἶχον ἐκδοθῆ τὰ ἐπίλοιπα, δυνάμεθα νὰ δώσωμεν σειράς ἀπὸ τῶν Ἀθλοιστήτων τοῦ Ροκαμβόλ μέχρι τέλους τῶν Νέων Ἀθλων τοῦ Ροκαμβόλ, ἧτοι τόμους τὸ ὅλον 8.

Δύο Ἄθωοι (οἱ) ὑπὸ Jules Mary, μετάφρασις Α. Κ. σχ. 16ον, σελ. 650

Δεσποινὶς δὲ Βροσσιῆ ὑπὸ Albert Delpit, μυθιστόρημα μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ σχ. 8ον, σελ. 300.

Εὐγενὴς Ἔρως, ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Δουμά μυθιστορία ἠθικὴ καὶ διδακτικωτάτη, σχῆμα 8ον, σελ. 572.

Ἐρυθρὰ κηλὶς ὑπὸ Παύλου Ρεβάλ, μετάφρ. Ἀλ. Ραυτοπούλου, σχ. 8. Σελ. 368

Ἐργάται τῆς θαλάσσης ὑπὸ Βίκτωρος Οὐγγώ, μετάφρασις Δ. Σκαλίδου, σχῆμα 16ον, σελ. 550.

Ἐρυθρὴ Διαθήκη ὑπὸ Xavier de Montepin πολύπλοκον οἰκογενειακὸν μυθιστόρημα μεταφρασθὲν ὑπὸ Δ. Σπαθιώτου, εἰς τόμους, 4, σχ. 8ον, σελ. 1200

Ἐν Ἀγωνίᾳ μυθιστορία Jules Mary μετάφρασις Ι. Λέοντος. Τόμοι 3. σχ. 16ον, σελ. 700.

Ἐρυθροὶ προσωπιδιοῦθοι ὑπὸ Ponson du Terrail, μετάφρασις Ν. Δεστουνιάνου, Τόμοι 2, σχ. 8ον, σελ. 640

✓ **Ἰατρὸς Ραυῶ** ὑπὸ Georges Ohnet, μετάφρασις Ἀλεξ. Παπαδιαμαντάκη, σχ. 8ον, σελ. 220.

Καμπούρης τῶν Παρισίων, ὑπὸ Paul de Kock, μετάφρασις Τρ. Εὐαγγελίδου, μυθιστόρημα τερπνότατον, σχῆμα 16ον, σελ. 224.

Κραυγὴ τῆς παράφρονος, μυθιστορία ἐκ τοῦ γαλλικοῦ, σχ. 16ον, σελ. 256.

Κατηραμένα τῶν Παρισίων (αἱ) ὑπὸ Ἰουλίου Μαριὺ μετάφρασις Π. Σκούρου. Τόμοι 3 σχ. 16ον σελ. 640.

✓ **Κατηραμένη κόρη** (ἡ) ὑπὸ Emile Richebourg μετάφρασις Δ. Γ. σχ. 8ον σελ. 568.

- Κυρία με τὰς Καμελίαις** μυθιστόρημα Ἀλεξάνδρου Δουμά (οἰοῦ) ἐπὶ στιλπνοῦ χάρτου, σχ 8ον σελ. 208.
- Λυκογιάννης** (ὁ) ὑπὸ Emile Richebourg μεταφρασίς Γ. Λ. Τόμοι 4. Σχ. 16ον, σελ. 1100.
- Μνηστὴ τῶν ἑκατομμυρίων**, συνέχεια τοῦ μυθιστορήματος τοῦ κόμητος Μοντεχρήστου, τόμοι 3, σχῆμα 16ον, σελ. 1000.
- Μεγάλῃ Περιουσίᾳ**, νεώτατον μυθιστόρημα τοῦ Γάλλου συγγραφέως Xavier de Montepin, τόμ. 2, σχ. 8ον.
- Μαρκισίᾳ Γαβριέλλα**, μυθιστόρημα Ἰουλίου Μαρού, μεταφρασίς Σπ. Γουλιμή, σχ. 4ον, σελ. 180.
- Μεγάλῃ Ἴζα**, ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Μπουβιέ, μεταφρασίς ἐκ τοῦ γαλλικοῦ, σχῆμα 16ον, σελ. 630.
- Μυστηριώδης γάμος**, ἡ ἢ καταστραφεῖσα κοιλίς ὑπὸ Ἀλφονσου Δωδέ, σχῆμα 16ον, σελ. 212.
- Μαθίλδῃ**, ὑπὸ Εὐγενίου Σὺη, μυθιστόρημα, σχ. 8ον, σελ. 450.
- Μάμμυ**, ὑπὸ Αἰμυλίου Ρισβούργ, τόμ. 5. σχ. 16ον, σελ. 1400.
- Ἰ. Μιχαὴλ Στρογκώφ**, ἀπὸ Μόσχας εἰς Σιβηρίαν, συγγραφή Ἰουλίου Βέρν, σχῆμα 16ον, σελ. 416.
- Μέγαρον τοῦ Νιὸρ** (τὸ) ὑπὸ Ernest Capendu, μεταφρασίς Σ. Βουτυρά καὶ Α. Μαλιάκα, σχ. 8ον, σελ. 784. — **Ὁ Βασιλεὺς τῶν ναυτῶν** (συνέχεια) σχ. 8ον, σελ. 1000. — **Ὁ Τυμπανιστὴς τοῦ 32 συντάγματος** (συνέχεια) τόμοι 2, σελ. 1000.
- Μαρκῶφ ὁ Μαλουῖνος**, ὑπὸ Ε. Καπεντή, μεταφρασίς Γ. Τράντζ, σχ. 8ον, σελ. 750.
- Μοϊκανοὶ τῶν Παρισίων**, ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Δουμά, μεταφρασίς ἐκ τοῦ γαλλικοῦ, σχ. 4ον, τόμοι 2.
- Μοδιστροῦλλες**, ὑπὸ Paul de Kock, μεταφρασίς ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Κ. Χαίροπούλου, ἑκδόσις καλλιτεχνικὴ μετὰ 32 ἐκόνων ὀλοσελίδων, σχ. 8ον, σελ. 244.
- Μάρτυς ἢ Λαυρεντία** (ἡ) συγγραφή τοῦ Γάλλου μυθιστοριογράφου Ἀδόλφου Δενερέ, μεταφρασίς Α. Κ. σχ. 16ον, σελ. 512.
- Μαροῦσα ἢ Στροπωνιατίσδα**, μυθιστόρημα πρωτότυπον. Τόμοι 2, σελ. 220.

Μεγάλη καρδιά, μυθιστορία ὑπὸ Παύλου δ' Αἰγρεμόν, μετάφρασις Εὐρ. Σεκιάρη. Τόμοι 4. Τόμ. α'. Ἡ Χελιδών. — Τόμος β'. Ὁ θρίαμβος τοῦ κακοῦ. — Τόμος γ'. Ἡ θετὴ κόρη. — Τόμος δ'. Ἡ φωνὴ τοῦ αἵματος. Σχ. 16ον, σελ. 1200.

Παρισίων ἀπόκρυφα, ὑπὸ Εὐγενίου Σὺν, μετάφρασις Ι. Σκυλίτση, τόμ. 10, σχ. 16ον, σελ. 1600.

✓ **Παῦλος καὶ Βιργινία**, ὑπὸ Βερναρδίνου Σαιμπιέρου, μετάφρασις Α. Γ. Σκαλίδου. Σχ. 8ον, σελ. 140.

Παναγία τῶν Παρισίων, ὑπὸ Βίκτωρος Οὐγγῶ. Ἐκδοσις εἰκονογραφημένη. Εἰκόνες ὀλοσέλιδοι 40. Τόμοι 2. Σχῆμα 8ον, σελ. 700.

Πλοίαρχος Κορκοράν, ἔργον Ἰουλίου Βέρν, μετάφρασις Δ. Α. Σπαθιώτου, μετὰ 50 εἰκόνων, σελ. 400.

Παῖδιον τῆς νεκρᾶς (τὸ) ὑπὸ Emile Richebourg, μετάφρασις Γ. Βογιαντζῆ. Τόμοι 2, σελ. 1000.

Ροβῖνος Χοῦδ ὁ εὐπατριδης, μυθιστορία Ἀλεξάνδρου Δουμαῖ, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Ἰαρολίδου καὶ Α. Χατζοπούλου, σχ. 8ον, σελ. 320.

Σύζυγος τοῦ Νεκροῦ, ὑπὸ Alexis Bouvier, μυθιστορία μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γαλλικοῦ, σχ. 16ον, σελ. 560.

Στρατιωτικὸν τάγμα (τὸ) μυθιστόρημα ὑπὸ Jules Mary, σχ. 4ον, σελ. 400.

Σκόπη τῆς ζωῆς (τὰ) μυθιστόρημα ὑπὸ Renè de pont Jet μετάφρασις Στυλ. Ραπτοπούλου, σχ. 16ον, σελ. 600.

Σαῶ Ζουλιαζάν (ὁ) ἀραβικὸν μυθιστόρημα, μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ. Σχ. 16ον, σελ. 550.

Τρεῖς Σωματοφύλακες ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Δουμαῖ. Ἐκδοσις νέα 1893 εἰκονογραφημένη — Τόμοι 5 — Εἰκόνες ὀλοσέλιδοι 55 — Σελίδες 880.

Μετὰ εἴκοσιν ἔτη, συνέχεια τῶν Τριῶν Σωματοφυλάκων. Ἐκδοσις νέα 1893 εἰκονογραφημένη — Τόμοι 6 — Εἰκόνες ὀλοσέλιδοι 60 — Σελίδες 1136.

Ἐποκόμης τῆς Βραζελόνης, συνέχεια τῶν μυθιστορημάτων τρεῖς σωματοφύλακες, καὶ μετὰ 20 ἔτη. Ἐκδοσις νέα εἰκονο-

γραφημένη 1893 — Τόμοι 12 — Είκονες 50 — Σελίδες 2500
Φρούριον τοῦ Καρρούου (τὸ μυθιστόρημα ὑπὸ Ἰ. Φ. Σμιθ.
 Μετάφρασις Ἀριστείδου Βαμπᾶ. Ἄνθος τῆς Ἀλόης συ-
 νέχεια τοῦ Φρουρίου. Σχ. 16 σελ. 700.

Χονδροκέφαλος ὑπὸ Paul de Kock, μετάφρασις Δ. Α. Σπα-
 θιώτου, σχῆμα 16ον, σελ. 400.

Τραγωδίαί τῶν Παρισίων μυθιστορία Σαβιέ δὲ Μοντεπέν.
 μετάφρασις Α΄. Σεκιέρη. σχ. 16ον— Τόμοι 9, σελίδες 2500.

Τελευταία ἡμέρα καταδίκου, ὑπὸ Βικτώρος Οὐγγὼ μετά-
 φρασις Τρύφ. Εὐαγγελίδου σχ. 16ον, σελ. 128, χαρτάδετος.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΙΟΝ
Κ. Π. ΒΑΝΑΚΙΟΥ
ΧΑΝΙΑ - 42.0402 ΣΤΑΣΙΟΥ

